DUKE
UNIVERSITY

Eruditio et Religio

LIBRARY

JOSEF BONFILS

(ṬOBH 'ELEM)

UND SEIN WERK

SOPHNATH PAN'EAḤ.

Ein Beitrag zur Pentateuchexegese des Mittelalters.

VON

D. HERZOG.

ZWEITER HALBBAND.

HEIDELBERG 1930
CARL WINTERS UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG

JOSEF BONFILS

(ṬOBH 'ELEM)

UND SEIN WERK

SOPHNATH PAN'EAḤ.

Ein Beitrag zur Pentateuchexegese des Mittelalters.

VON

D. HERZOG.

ZWEITER HALBBAND.

HEIDELBERG 1930
CARL WINTERS UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG

Nach fast zwei Jahrzehnten ist es mir endlich möglich geworden — ich will über die diese Verspätung veranlassenden Gründe, die in den damaligen Druckereiverhältnissen lagen, heute nicht weiter sprechen — diesen zweiten abschliessenden Halbband des „Ṣophnath Pan‘eah“ (der erste ist im Jahre 1911 ebenfalls in der Carl Winterschen Universitäts-Buchhandlung in Heidelberg erschienen) der Oeffentlichkeit zu übergeben. Ursprünglich allerdings dachte ich, es werde mir bald nach Erscheinen des I. Halbbandes möglich sein, auch den II. folgen lassen zu können. Da aber kam nicht lange darauf der Krieg mit allen seinen für mich so harten Folgen. Schwere Verluste von nächsten Verwandten, lieben Freunden und Bekannten, ich selbst zu nicht leichter Kriegsdienstleistung verpflichtet, haben stark an mir gerüttelt, so daß an einen Druck der Arbeit nicht zu denken war. Die Zeit nach dem Kriege aber war wahrlich auch nicht danach angetan, mit dem Druck beginnen zu können. So glaubte ich denn schon, daß ich zum Abschluß dieses Buches überhaupt nicht mehr kommen werde und daß der Unstern, der so lange Zeit über der Arbeit Josef ben ’Eli‘ezers sich lagerte, auch noch weiter auf ihr ruhen werde. In diesem meinem Schmerze, ich gestehe es offen, es war für mich wie ein persönliches Weh, half mir Herr Kommerzialrat Simon R e n d i in Graz, ein eifriger und bekannter Förderer geistiger und humanitärer Bestrebungen, dem ich einmal mein Leid klagte und der sich sofort bereit erklärte, den größeren Teil der Druckkosten zu übernehmen. Wenn also das Buch, dessen I. Halbband, ich darf es ja ruhig sagen, uneingeschränktes Lob gefunden und manches zum Verständnis des Pentateuchkommentars des Ibn Esra beigetragen hat — dies sollte ja auch der Zweck des Buches sein —, erscheinen kann, hat es die Wissenschaft auch ihm zu danken.

Gewiss, nicht ganz so wie ich sie ursprünglich geplant erscheint die Arbeit. Denn ich wollte in der Einleitung eine erschöpfende Darstellung der Leistungen Ibn Esras und seiner Superkommentatoren, wie denn auch eine Darlegung über den weitausreichenden Einfluß, den diese Arbeiten ausgeübt haben, darbieten, so daß wir durch sie einen nicht unwesentlichen Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Bibelexegese erhalten hätten. Dies alles aber, wie auch die Behandlung anderer ungelöster Probleme mußte leider ausgeschieden werden. Ja selbst in den Anmerkungen mußte ich mir in diesem Bande äußerste Einschränkung auferlegen. Wohl an nicht wenig Stellen hatte ich Lust ausführlicher zu sein, um mein vorhandenes Material auszuschöpfen. Dies alles aber hätte sich an vielen Orten zu ganzen Abhandlungen erweitert, was ich nicht konnte, wollte ich nicht die Herausgabe des II. Halbbandes, zu der ich von so vielen Seiten aufgefordert worden bin, noch länger herausschieben. Doch hoffe ich, daß über manches noch an anderen Stellen wird berichtet werden können.

So übergebe ich denn die Arbeit mit dem Wunsche, daß auch sie zur Erschließung des Verständnisses der Arbeiten ibn Esras beitragen möchte!

Graz, am 6. März 1930.

Herzog.

Abkürzungen.

A = Handschrift Breslau;
AiEM = Steinschneider, Abraham Ibn Esra. Zur Geschichte der mathem. Wissenschaften usw. in „Abhandlungen z. Gesch. d. Mathem.", Lpz. 1880, 3. Heft;
ALdJ = Steinschneider, Die arab. Literatur d. Juden, Frankfurt a/M 1902;
AMiG = Bacher, Leben und Werke d. Abulwalîd Merwân ibn Ĝanâḥ, Budapest 1885;
B = Handschrift Berlin;
C = Handschrift Cambridge;
D = Jequtiêl Lâzî, ס׳ מרגליות טובה;
GdK = Fürst, Geschichte des Karäertums, Lpz. 1865—1869;
GdJ = Graetz, Geschichte der Juden [3], Lpz. 1894;
gK = der gangbare Kommentar zu Genesis;
kK = der v. Reggio hrsg. kurze Kommentar zu Exodus, Prag 1840;
lK = der längere Kommentar zu Genesis, hrsg. v. Friedländer, Essays usw., London 1877;
der in unseren Ausgg. abgedruckte Kommentar zu Exodus;
GVdJ = Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden [2], Frankfurt a/M 1902;
HB = Hebräische Bibliographie;
HG = Gesenius, Hebräische Grammatik [26], Lpz. 1896;
HÜ = Steinschneider, Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters, Berlin 1893;
HW = Gesenius, Hebr. u. aram. Handwörterbuch [13], Lpz. 1899;
iE = Abraham ibn Esra;
iEEP = Bacher, Abraham ibn Esras Einleitung zu seinem Pentateuchkommentar in „Sitzungsberichten der Wiener Akademie der Wiss.", Wien 1876, B. 81, Heft 3;
iEG = Bacher, Abraham ibn Esra als Grammatiker, Strassburg i/E. 1882;
iEV = Bacher, Varianten zu Abraham ibn Esras Pentauteuchkommentar in „Magazin für die Wissenschaft des Judentums (Ozar Tob)", Jahrgg. 18 und 20;
JbE = Josef ben Eliezer (Bonfils);
M = Handschrift München;
MS = Monatsschrift für d. Wissenschaft des Judentums, Breslau;
N = Handschrift der Library of the Jewish Theological Seminary of Amerika in Newyork;
O_1, O_2 = Handschriften Oxford;
P = Handschrift Parma;
RuG = Rosin, Reime u. Gedichte d. Abraham ibn Esra, Breslau 1885 ff.;
Ssab = Chwolsohn D., Die Ssabier u. d. Ssabismus, St. Petersburg 1856;
ZDMG = Zeitschrift der Deutsch. Morgenl. Gesellschaft, Lpz.;
ZGuL = Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845.

I = 1. Band, II = 2. Band dieser Arbeit.

Einleitung.

Man stelle sich zu ibn ʻEsra's Bibelkommentar wie man wolle, man schätze ihn nach Inhalt und Form als ein Kunstwerk ein[1], betrachte ihn wie Jeda'ja Penini aus Beziers[2], Josef Samuel del Medigo[3] und viele andere als einen Höhepunkt der Bibelexegese, der uns eigentlich zuerst die richtige Erkenntnis des Schriftsinnes vermittelt hat, weil bei ihm möglichste Unbefangenheit und möglichste wissenschaftliche Erkenntnis der hebräischen Sprache zusammentrafen[4], oder aber man verurteile ihn wie jener Anonymus, von dem uns Josef del Medigo berichtet[5], und wie auch viele

---

1) Graetz, Geschichte der Juden, Leipzig 1894, VI[3] 174.

2) Responsa des Salomo b. ʻAderet, Nr. 418: בסופם הגיע החכם הגדול ר׳ א ב ר ה ם ב ן ע ז ר א הנודע בשערים והוא העולה על כל הנזכרים בהבנות האמתות והשקידה על דלתות החכמה והרחקת שבושי האמונות בכתובי התורה וספרי הנביאים וכו׳. Vgl. auch צמח דוד I 29 a; iEEP. 368 f. u. Rosin, RuG., Breslau, 1885, I, 1.

3) Geiger, Melo Chofnajim, Berlin 1840, hebr. T. 19: ואולם בין מפרשי הכ״ד ספרים אבי המבארים וראש המדברים כפי ה ה ש כ ל ה ה י ש ר ה ה ר א ש ו נ ה וכפי הסכמת כל איש תבונה אמרתו צרופה ומנופה ביג׳ נפה הוא החכם הגדול הראב״ע ראש לפשטנים ועל למוד ספריו הרמב״ם צוה לתלמידים ובנים וכו׳. Vgl. auch Bacher, iEEP. 366 u. Die jüd. Literatur u. s. w. bei Winter und Wünsche, Trier 1894, II 290 ff.

4) Welche Meinung Ḥarîzî, allerdings über die dichterische Kunst iEs hatte, ersehen wir aus der 3. Makame seines תחכמוני, ed. Stern, Wien 1853, III, 7; Kämpf, Nichtandalusische Poesie u. s. w., Prag 1858, 12: ושירי החכם ר׳ אברהם בן עזרא עזרה בצרות וגשמי נדבות בזמן בצרות וכל פיוטיו נוראים ועניניו נפלאים כהם לא ראו הרואים.

5) מלא חפנים, hebr. T. 20: וידעתי כי אחד מהגדולים נשכו כעקיצת שועלים, ולא אעלה על ספרי דבריו כי כלם הבלים; d. T. 26 u. 76. Nicht viel anders urteilt S. D. Luzzato über iE., vgl. Josts „Israel. Annalen“ 1840, 279 f. u. 288 f.; כרם חמד IV 131 ff.; VII 72, vgl. jedoch dagegen Reggio ebenda IV 147 ff. und Rappoport VII 90 ff. Ja selbst Graetz, der zu den Bewunderern iEs zählt, kann nicht umhin zu sagen (a. a. O. VI[3] 174): Der Unglaube selbst berief sich auf ihn, als auf seinen Gewährsmann (Spinoza, Trakt. theol. politicus Kap. 8). In der Tat gab iE. Veranlassung genug dazu, ihn zu den Chiwi Albalchi, den Jizchaki und anderen zu zählen, welche die Autorität des Pentateuchs in Frage stellten. — Mit Recht weist Bacher (iEEP.

andere[1], so wird man auf jeden Fall zugeben müssen, dass wir es hier mit einer Arbeit zu tun haben, die der grössten Beachtung wert ist. Dies zeigt sich ja auch tatsächlich darin, dass der Bibel- bzw. Pentateuchkommentar ibn ʻEsra's neben dem Pentateuchkommentare Rašis zu den meistgelesenen exegetischen Werken gerechnet werden kann[2]. Dies ist umso beachtenswerter, als ja der Bibelkommentar iEs bekanntlich nicht zu den leichtfasslichen Büchern der exegetischen Literatur gehört. Kurz, bündig, nicht selten, fast nur andeutend zugespitzt, hat er seinen Lesern manche Schwierigkeit bereitet. Wer aber einmal in seine Gedankengänge sich vertieft, in seine Sprache sich eingelesen hat und die Quellen seiner Darlegungen zu ermitteln suchte, der muss an iE nicht nur sein umfassendes allgemeines Wissen, seine reichen Kenntnisse der Literatur, sein geniales Eindringen in die Arbeiten seiner Vorgänger bewundern[3], sondern den wird auch sein Stil, der, wie erwähnt, trotz seiner zuweilen scheinbaren Abgerissenheit kernig, präzis und wuchtig war, entzücken. Nirgends eine Wortkrämerei, eine Tautologie, eine Digression, vielmehr alles aufs genaueste zugespitzt. Ein Sprachkünstler, der virtuos seine Gedanken in Worte zu kleiden vermag, ist er auch gleichzeitig ein arbiter elegantiarum, der uns durch seine Erklärungen zahlreiche Schönheiten der Bibel erschlossen hat.

Wenn trotzdem sein Kommentar zuweilen schwer verständlich ist und manchem Gelehrten bis zum heutigen Tage nicht unerhebliche Schwierigkeiten bereitet hat, lag dies nicht so sehr in der kurz geschliffenen Sprache, auch nicht an den recht zahlreichen astrologischen Darlegungen, sondern an den vielen, von iE absichtlich verschleierten und versteckt angedeuteten Erklärungen, die aber durchaus nicht, wie ihm dies von seinen Gegnern so oft unterschoben worden ist, im Unglauben ihren Grund hatten, sondern

---

369) die Ansicht eines modernen Erläuterers des von Aron ben Joseph verfassten ס' המבחר, Goslow תקצ"ה, S. 8 a zurück, der sich dahin äussert: ולא כאבן עזרא שכתב שטנה על כל המפרשים (!) ובלבד תלה הגדולה לעצמו.

[1]) Aus I, 7 ist klar ersichtlich, dass die Zahl der Gegner iEs eine nicht geringe sein musste.

[2]) Berliner, פליטת סופרים 10, d. T.; Magazin III 41, Bacher, Jüd. Literatur 291.

[3]) I 6.

dem Umstande zuzuschreiben sind, dass er selber noch im schweren inneren Kampf mit sich stand. Er wollte eben nicht die sich ihm erschlossenen, aber selbst ihm noch nicht genügend gefestigten Wahrheiten, die ihm mit dem ihm überlieferten Glaubensbindungen als zu kühn erschienen waren, es war dies gewiss kein Zeichen offenen Bekennermutes, in die Massen werfen, die ja dort doch nur Verwirrung und Unwillen ausgelöst haben würden[1]. So offenbart sich denn in seinem Kommentar nicht allein das Produkt des genialen Erklärers[2], sondern gleichzeitig auch der schwere seelische Kampf, den iE durchzukämpfen hatte. Man lasse hiebei nicht ausser acht die Zeit, in der iE gelebt hat, was uns diesen Kampf umso erschütternder mitempfinden lässt.

Gerade diese kurzen, vielfach nur angedeuteten, in „Geheimnis“ und „Rätsel“ gehüllten Darlegungen waren es aber namentlich, die schon frühzeitig sehr viele Superkommentatoren auf den Plan gerufen haben[3]. Allerdings von vielen unter ihnen darf man ruhig sagen, dass sie in den Geist der Erklärungen iEs kaum eingedrungen sind. Sie haben Dinge in diese Erklärungen hineingetragen, an

---

[1]) Vgl. die gereimte Einleitung zum lK. des Pentateuchs, Pforte IV 200 ff. (Rosin, RuG. II 66): כי יש בדברי הקדמונים (גם בתורה עיין שורה קע״ט) סודות על דרך משלים וחידות שלא יבינום כל השומעים ולבעל המחקר יהיו נודעים.

[2]) I 6 ff.

[3]) Wir besitzen ungefähr 50 Superkommentare zum Pentateuchkommentar iEs. Schon Josef del Medigo hatte ungefähr 24 gesehen (מלא חפנים hebr. T. 21; d. T. 27 f. u. 77 ff.), nicht wie Neubauer, Israel. Letterbode, herausg. von M. Roest, Amsterdam 1876/77, II 89 meint 30, denn soviele hat Jehuda Leon b. Salomon Moskoni aus Ochrida (Bulgarien) gesehen, vgl. Friedländer, Essays on the writings of Abraham ibn Esra [in Publications of the Society of Hebrew Literature Second Series, Vol. IV London 1877] 213. Die meisten dieser Superkom. sind verzeichnet von Steinschneider in Geigers Jüd. Zeitschrift, Breslau 1868, I 121 ff., dann in Berliners פליטת סופרים, Beiträge zur jüdischen Schriftauslegung im Mittelalter, Breslau 1872, 41—51, 90—100 u. 143—153; Neubauer, Letterbode II 86 ff.; Berliner, Magazin u. s. w., Berlin 1876/77, III 41 f., IV 145 ff, VIII 112 (1881) und Friedländer, Essays u. s. w. 213—251 (wo 219 f. namentlich unser Superkommentar besprochen wird). Vgl. auch de Goeje, Cat. codicum orientalium Bibl. Acad. Lugduno Batavae V 305. Doch ist mit diesen Zusammenstellungen die Zahl der Superkomment. noch lange nicht erschöpft, vielmehr findet man in fast jeder grösseren Bibliothek noch weitere solcher, die aber von keiner nennenswerten Bedeutung sind.

die iE gewiss nie gedacht hat[1]. Zu den wenigen aber, die in den Geist iEs eingedrungen, gehört ohne Zweifel an erster Stelle der Superkommentator Josef b. 'Eli'ezer[2] b. Josef tob 'Elem[3] (Bonfils)[4].

---

1) Trotzdem kann ich mich durchaus nicht dem absprechenden Urteile Neubauers (Letterbode, Amsterdam 1876/77, II 85) anschliessen, der da meint, Superkommentare zu ibn Esra haben nur bibliographischen Wert. Denn, wenn es der Mühe wert ist, iE. zu verstehen, so können wir dies ohne Hilfe der Superkommentare zu Stande bringen. Dieses Urteil ist nicht allein darum, weil allgemein gehalten, wie alle allgemeine Urteile unrichtig, sondern auch darum, weil nicht wenige von ihnen ein ehrliches Ringen um das Verständnis der Rätsel iEs bekunden. Sie legen Zeugnis ab, von einem ernsten, wissenschaftlichen Einfühlungsvermögen in die Gedankenwelt iEs. Dass wir im übrigen zum Verständnis des Kommentars des iE des Führers entraten können, mag vielleicht teilweise richtig sein. Dann aber wird man mit demselben Rechte dies auch von den Kommentaren zu allen anderen Büchern der Weltliteratur sagen können. Das aber beweist noch nicht, dass sie im allgemeinen nicht trotzdem als gute, verlässliche Führer für das Verständnis eines Buches gelten können.

2) Schon Friedländer, Essays u. s. w. 220 charakterisiert den צפנת פענח sehr richtig, wenn er sagt: This Commentary *may be considered as generally containing a correct interpretation of ibn Esras opinions*. Special attention is paid to the mathematical and astronomical observations of ibn Esra. This author was conservant with the Arabic language, as is shown by his explanation of hapax legomena. He quotes many rabbinical, philosophical and astronomical works. Und Neubauer, Israel. Letterbode, Amsterdam 1884/5, XI 76 sagt geradezu: Der צפנת פענח *verdient ganz herausgegeben zu werden, wenn überhaupt die ibn Esra-Literatur noch einen Wert hat.* Bei der jetzigen Apathie für jüdische Literatur wird dies kaum so bald geschehen.

3) Ob er der bekannten Familie des Joseph tob 'Elem b. Samuel in Limoges (vgl. über diesen Zunz, GVdJ[2], Frankfurt a. M. 1892, 403; Literaturgesch. der synag. Poesie, Berlin 1865, 129 ff.; Luzzato בית האוצר 48 ff.; Rappoport, Einleitung zu תשובות הגאונים, Berlin 1848; Landshuth, Amude ha-Aboda, Berlin 1857, I 96 f.; Graetz a. a. O., VI[3], 51 und Gross, Gallia Judaica, Paris 1897, 608 f.) wird sich schwer sagen lassen. Hingegen vermute ich, dass er ein Nachkomme des im 13. Jahrh. lebenden Joseph tob 'Elem gewesen sein dürfte, über den uns 'Asûl'aî im שם הגדולים, ed. Krengel, Podgorze 1905, מ״ב, s. v. berichtet. Vgl. auch Steinschneider, Jewish Literature 110; Gross, a. a. O., 309 und Graetz a. a. O., VI[3] 178.

4) Ueber den Namen Bonfils vgl. Zunz, ZGuL., Berlin 1845, 461 und Landshuth, a. a. O., 96.

Was nun diesen Josef Bonfils anbelangt, sind wir über seine äusseren Verhältnisse eigentlich recht mangelhaft unterrichtet. Aus seinem Buche erfahren wir bloss, dass er nach dem Jahre 1358 gelebt haben muss, weil er die Lauge seines beissenden Spottes über Moses b. Naḥman ausgiesst, der in seinem Pentateuchkommentare zu Gen. 2,3 für das Jahr 1358 den Anbruch des messianischen Zeitalters vorausgesagt hat, ohne dass dasselbe in diesem Jahre eingetroffen wäre[1]. Weiters erwähnt er Rom und Avignon als Residenzen der Päpste[2], also die Zeit vom Jahre 1305 bzw. 1314 bis 1376[3] und schliesslich, dass er sein Buch im Auftrage eines Nachkommen Maimûnîs, des Nâgîd David b. Josûa, ausgearbeitet habe. Dieser David aber dürfte vom Jahre 1375—1386 in Damaskus gelebt haben[4]. Wir erfahren ferner aus dem seinen Namen beigefügten Gentilicium: הספרדי[5], wie aus einem Verse seines einleitenden Gedichtes[6] und den einleitenden Worten seines Buches[7], dass er Spanier gewesen ist[8]. Weitere Daten über die genaue Zeit seiner Tätigkeit, wie über seine Abstammung lassen sich jedoch aus seinem Buch nicht herausholen. Ja, wir wissen nicht einmal, aus welchem Orte in Spanien er stammte. Denn die Annahme, dass er in Saragossa, im ehemaligen Aragonien, geboren wurde, wie dies Zunz[9], Steinschneider[10], Graetz[11] und noch andere[12] aus dem Grunde

¹) I 286, 4 f.

²) I 159, 22.

³) Pastor, L., Gesch. d. Päpste u.s.w. $^{5-7}$, Freiburg i/B. 1925 I, 67 ff.

⁴) Vgl. Jost, Annalen I 55; Geiger, in Schorrs החלוץ II 25; HB. VI 114; MS. 44 (NF. 8), 24; 45 (NF. 9), 135 f. u. ALdJ, 225, § 162 b.

⁵) I, 181 1. ⁶) I, 6, 9.

⁷) I, 6, 14. Zu den dort stehenden Worten: מגלות ירושלים אשר בספרד vgl. Rosin, RuG. I 24_9, wo es von iE. ebenfalls heisst: מאשר (?) גלות ירושלים בספרד.

⁸) Aus dem Umstande ferner, dass in den meisten Hss. die Euphemie ע״ם ישי״ (I, 6, 13 und 181, 1), die wie Zunz, ZGuL. 358_8 nachgewiesen hat, erst gegen Ende d. 14. Jahrh. gebräuchlich ist, fehlt, kann immerhin mittelbar ebenfalls auf seine Wirksamkeit im 14. Jahrh. geschlossen werden.

⁹) The itinerary of R. Benjamin of Tudela, ed. A. Asher, London und Berlin 1841, II, 263 ff. [auch Ges. Schriften, Berlin 1875, I 173 f. (53)].

¹⁰) Cat. libr. hebr. in Bibl. Bodleiana, Berlin 1852/60, 1456 f. und Jewish Literature etc., London 1857 (Ersch u. Gruber, Encyklopädie u.s.w., Lpz., 1850. II 27, S. 440_{62}).

¹¹) GdJ., Lpz. 1870, VIII ^{2}, 23_1.

¹²) Bartolocci, III, 724; Assemani 387_{16}, de Rossi 137. Vgl. auch Wolf,

anzunehmen vermeinten, weil er angeblich der Verfasser der in der Vaticana erliegenden, im Jahre 1335 angefertigten astronomischen Tafeln ist[1], wird sich, wie wir sehen werden, nicht mehr

---

Bibl. Hebr. I 865; Jost, Annalen II 156 und Encyclopaedia Judaica, Berlin o. J., 946 s. v. Bonfils, Josef b. Elieser u. s. w.

[1]) Dass der Verfasser des צפנת פענח Josef b. 'Eli'eser geheissen hat, ist aus dem Reime seines Vorgedichtes in unzweideutiger Weise ersichtlich, vgl. B. I 6_1 Anm. 10. Der Verf. der in der Vaticana erliegenden astronomischen Tafeln aber, von welchen ich durch die Güte Pater (jetzt Kardinal) Ehrles infolge Vermittlung von Dr. H. Pogatscher eine photographische Aufnahme besitze, ist: Josef b. 'El'asar. Die Tafeln sind enthalten in einem aus 193 lauter einzelnen, losen, vom Buchbinder an Papierstreifen angeklebten Folioblättern, die verschiedene Grössen haben, von welchen das grösste 16 × 21 ½ gross ist, bestehenden Bande (Misc. Hs.), in welchem ein Konvolut von 19 verschiedenen Arbeiten, hauptsächlich astronomischen Inhalts enthalten sind und sind unsere Tafeln bei Assemani, Stephan Evodius, Bibl. Apost. Vatic. cod. manusc. Cat., Rom 1756 I 387 [(S. 364—66)] u. Zl. 16 [Bei Bartolocius, Bibl. rabbinica III 724] verzeichnt. Da der Assemani selten anzutreffen ist (vgl. Steinschneider, Vorlesungen über die Kunde hebr. Hss. etc. [XIX. Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekwesen], Lpz. 1897, S. 71; von der kürzlich erschienenen Neuauflage, vgl. Litterae orientales, Lpz. 1930, Heft 41, S. 34, Nr. 6189, Paris 1929/30 ist B. I, der allein für uns in Betracht kommt, bislang noch nicht erschienen), so lasse ich hier sowohl die Beschreibung der Tafeln, wie sie Assemani gibt, als auch einen Abdruck der ersten Seite der Hs. folgen, wobei ich bemerke, dass die 9 [bezw. 10] Blätter, aus welchen die Abhandlung besteht, im Kodex durch die Arbeit des Buchbinders allerdings in Unordnung geraten sind und muss die Anordnung der Blätter tatsächlich folgende sein: Bl. 1 (135 a, b; 2 (136 a, b; 3 (fehlt, doch mit Leichtigkeit zu ergänzen); 4 (137 a, b); 5 (140 a, b); 6 (141 a, b); 7 146 a, b); 8 (144 a b) und 9 (145 a, b). Die Abhandlung beschreibt Assemani folgendermassen: 16. Luchoth Mehamachazor Lecol Hascianim (לוחות מהמחזור לכל חשנים מר' יוסף בן אלעזר), Tabulae cycli omnium annorum, nempe solstitiorum et aequinoctiorum, necnon neomeniarum, festorum, jejuniorum et sectionum Pentateuchi in Sabbathis praesertim legendarum, additio regulis ad conficiendum Kalendarium, et ad inveniendum annum a creatione mundi vertentem; authore R. Josepho filio Eleazari, Hispano, judice Synagogae Caesaraugustanae, qui hocce opusculum composuit anno ab orbe condito 5095, Ch. 1335, ceu ipse fol. 135 profitetur. Initium fol. 106 (?) . . . . . . Da diese Beschreibung mangelhaft ist, lasse ich nun eine solche folgen. Die, wie bereits erwähnt, aus 10 Blättern, von welchen allerdings das 3. Blatt fehlt, bestehende, in sehr schöner rabbinisch-spanischer Kursivschrift geschriebene Abhandlung besitzt keinen Titel. Der von Graetz,

aufrechterhalten lassen. Sie ist geradezu unrichtig. Denn diese

---

a. a. O., VIII[2], 23 Anm. 1 (nach Wolf, Bibl. hebraea, S. 506, Nr. 865). angegebene Titel: לוחות מהתקופות kommt nicht dieser, sondern einer anderen in diesem Bande auf den SS. 139, 142 und 143 enthaltenen Abhandlung zu, die aber tatsächlich den Titel סדר התקופות führt und bei Assemani, a. a. O., unter Nr. 17 unseres Kodex verzeichnet erscheint. Sie enthält eine Tabelle der Samuelischen תקופות (Wochentage und Stunden) innerhalb des 28jährigen, oder grossen Sonnenzyklus (vgl. Mahler, Handbuch der jüdischen Chronologie [in Schriften der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums], Lpz. 1946, 508 ff.). An der linken Ecke befindet sich bei jeder תקופה das bügerliche Datum mit spanischer Bezeichnung des Monates. Ob diese תקופה-Tabellen der Arbeit des Josef b. ʻElʻasar angegliedert waren, wird sich wohl schwer sagen lassen. Denn wenn auch die Schrift eine grosse Aehnlichkeit mit unserer Hs. aufweist, so weisen doch hinwiederum einige Buchstaben einen anderen Ductus auf, so dass meinem Empfinden nach wir es hier mit einer anderen Arbeit zu tun haben. Man beachte auch, dass am Schlusse u n s e r e r Arbeit (S. 145 b) sich die Endformel תם ונשלם בעזרת אל עולם (Steinschneider, Vorlesungen u. s. w. 36) vorfindet. Was nun unsere לוחות anbelangt, von welchen ich, wie bereits erwähnt, die einleitende Seite (135 a) hier abdrucken lasse, enthalten sie auf 135 b—136 b die kleinen Zyklen von 269—276 (in parenthesi sei bemerkt, dass die Zahl 270, um das hebräische Aequivalent רע zu vermeiden רס״י geschrieben wird) mit den entsprechenden קביעות, die aber nicht mit den bei uns gebräuchlichen 3 קביעות-Buchstaben, sondern mit den auf der 1. Seite eingezeichneten, die Personaldaten des Verfassers angebenden Wörtern: אני יוסף ברבי אלעזר הדיין זלה״ה מעיר סרקוסה תקנתי זה העבור שנת צ״ה במרצה עלי bezeichnet werden. So z. B. wird für הכ״ז (V. Festkalender, vgl. Mahler, a. a. O., 618) ברבי usw. als Charakteristikon angegeben. Hierauf folgen auf den Seiten 137 a, b; 140 a, b; 141 a, b; 146 a, b; 144 a, b und 145 a, b (die für die Gemeinjahre בש״ה und גכ״ה, bzw. אני und יוסף geltenden קביעות fehlen), die 14 Kombinationen für den sogenannten Normal- und oder Festkalender (Mahler, a. a. O., 614 ff.).

(p. 135) נאם יוסף ברבי אלעזר הדיין ז׳ל׳ה׳ה׳ לפי שחבב הקב״ה את ישראל מכל אומה ולשון ורצה לזכותם ומסר להם מפתחי חמה ולבנה להתנהג בהם. משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו אורלוגין[a]) והיה משתעשע בו[b]) כיון

---

a) Hs. wie Jalkut בא, § 190; ʻArûch, Ed. pr. אורגולין, doch hat bereits Kohut in ʻArûch, s. v. ארלוגין nachgewiesen, dass die richtige La. אורלוגין (ὡρολόγιον) lautet. Vgl. auch Levy, Nh. Wb., s. v. אורלוגין.

b) Diese 3 letzten Wörter fehlen sowohl j. Roš hašânâ פרק א׳, הלכה ג׳ (Ed. Krotoschin, p. 57 a) als auch in der Pesikta rabbati, ed. Friedmann, p. 77 a. Hingegen Jalkut a. a. O., משל למלך שהי׳ לו אורגולון (!) והיה מבים בה ויודע אי זו שעה ביום כיון שעמד על פרקו מסר לו אורגולון שלו וכו׳.

Tafeln haben zum Verfasser einen Joseph b. 'El'asar, nicht 'Eli'eser, der Richter in Saragossa war[1].

Neben dieser nicht zu bezweifelnden Unterschiedlichkeit in den Namen, haben wir aber noch einen weiteren schlagenden Beweis dafür, dass diese Tabellen unmöglich von Josef Bonfils verfasst worden sein können. Denn wie aus unserer Hs. ersichtlich ist, enthält dieselbe die Zyklen 269—275, also die Darstellung der Jahre zwischen 5093—5111 n. d. E. d. W., oder 1332—1350 n. d. g. Z. Da nun anzunehmen ist, dass er die Zyklen am Beginne der darzustellenden Jahre verfasst hat, weil ja sonst die Ausarbeitung keinen Sinn gehabt hätte und er bei der Ausarbeitung doch zumindest 30 Jahre

---

שעמד בנו מסר אורגולין[a]) שלו כך הקב"ה מסר[b]) לישראל עם קרובו מפתחי חשבון של חמה ולבנה הה"ד (ויקרא כ"ג, ד') אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם. אתם כתיב וקרי להו מועדי יי' (ר"ה דף כ"ה, ע"א)[c]).

ואלה י"ד שערים שבהן מתנהגין כל שנות העולם עליהם אין להוסיף ומהן אין לגרוע ובם תמצא ימי המועדות והצומות וראשי חדשים ונפילת קריאת הפרשיות של כל שנה ושנה פשוטות ומעוברות. והבא לחקור ת לונס[d]) יתבונן במחזור העבור על י"ג מחזורים אשר נקבו בשמות:

אודם פטדה ברקת נפך ספיר ויהלום
לשם שבו ואחלמה תרשיש שהם וישפה זהב"

וימצא המחזור שעומד בו ויבין התבה המסומנת לאותה השנה, וימצאנה באחד מן השערים האלה, ובאותו השער יתנהג כל אותה השנה, והמחזור הראשון הוא המחזור שאנו עומדים בו רס"ט וחוזר חלילה באופן העגלה, ואלו הן סימני השערים הפשוטות:

פשוטות: אני יוסף ברבי אלעזר הדיין זלה"ה מעיר
בש"ה גכ"ה הכ"ז הש"א זח"א וש"ג בח"ג
מעוברות: סרקוסה תקנתי זה העבור שנת צ"ה במרצה עלי
בש"ז[7]) גכ"ז הח"א הש"ג זח"ג וש"ה בח"ה.

[1]) Wenn darum Marx in seinem in der aus Anlass des fünfjahrigen Bestandes erschienenen Jubelschrift des הדאר, Newyork 1927, vol. VII, Nr. 17 (405), S. 186 ff. erschienenen gediegenen Aufsatz „Aus der Genişah“ diese Tabellen dem Josef Bonfils wohl abspricht, aber immerhin noch einen gewissen Zweifel dabei mitschwingen lässt, indem er sagt: אך לפי הנראה ר' יוסף שלנו איננו מחבר הלוחות הנמצאות בוואטיקאן קובץ $_{16}$387, אם נכתבו באמת בשנת צ"ה, so dürften doch diese Zweifel jetzt als getilgt gelten.

---

a) Am Margo פ' סימני השעות so auch ‘Arûch.
b) Hs. noch הקב"ה, doch mit Punkten (Auslassungszeichen) versehen.
c) In unseren Ausgg. bloss: אשר תקראו אותם קרי ביה אתם.
d) Der Buchstabe nach ת ist nicht mehr zu lesen.

alt gewesen sein musste, so müsste sein Geburtsjahr ungefähr in das Jahr 1305 zu setzen sein, ein Datum, das, wie wir weiter unten sehen werden, kaum für Josef Bonfils in Betracht kommen könnte.

Die Frage nun, wann und wo er geboren worden ist, wird sich also kaum restlos lösen lassen. Wenn ich trotzdem annehme, dass er ungefähr im Jahre 1340 geboren worden sein dürfte, bestimmen mich für diese Annahme folgende Gründe. Wir wissen, dass Josef Bonfils am 29. Dezember 1375 in Kanea, auf der Insel Kreta, die Abschrift des Superkommentars des Salomo ibn Jaiš aus Guadalaxara[1] vollendet hat[2]. Dass das Datum 1375 allein das richtige ist und nicht etwa 1345, wie Steinschneider, der zwischen beiden Jahreszahlen im Unklaren ist[3], geht aus folgendem hervor: Gross

---

[1]) Nicht zu verwechseln mit Salomo ibn Jaiš abu'l-Rabi' Suleiman, der wahrscheinlich auch einen arabischen Superkommentar zu iEs Pentatenchkommentar verfasst hat, vgl. HÜ. 939, § 595; HB. XVIII 118, 119; ALdJ., 167, § 129 u. Marx a. a. O. 187. Ueber unseren ungefähr in der Mitte des XIV. Jahrh. lebenden Salomon vgl. neben den oben angeführten Stellen noch Geiger, Jüd. Zschr. VI 126; HB. VI, 141, Anm. 1; MS. 1880, S. 167 u. Gross, Gallia Jud. 87, 21.

[2]) HB. VI, 114 ₁ (vgl. Neubauer, Cat. of hebrew Mss. of the Bodl. Library, Oxford 1886, 44, Nr. 232, 1 (früher Uri 106) התנצלות הסופר מני יוסף ב״ר אליעזר מגלות ירושלים אשר בספרד העתקתי הספר הזה כלו משובש . . . טעיות עד אין קץ ומקצתם תקנתי מדרך הסברה ומקצת׳ מדרך הקבלה ומקצת׳ הנחתי בלא תיקון יען אשר לא יכולתי להבין וכו׳ ובמקומות רבים מצאתי עניני׳ אשר נראה לי להקשות בהם לא לעורר על בעל הספר שהרי אמרו ז״ל המורה הלכה בפני רבו וכו׳ (ברכות ל״א, ע״ב, עיין גם עירובין ס״ג, ע״א) אך עשיתי לחדד שכלי ולהיות לי לזכרון כתבתי דעתי במקומות ההמה וכדי שלא יראה שהוא מדברי בעל הספר הזכרתי שמי שם (!). Nachdem er dann Jeden beschwört, wörtlich und auch diese Bemerkung abzuschreiben (erlaubt jedoch weitere Zusätze) — sein Namen findet sich nicht im Buche — fährt er dann fort: נשלם בעיר כניאה היושבת על שפת ים אקריטיץ בשבעה ימים לחדש שבט שנת שבט מישור שבט מלכותך (תהלים מ״ה, ז׳) שנת קו״ל צופיך (ישעיה נ״ב, ח׳).

[3]) Warum Steinschneider HB. VI 114 ₁ (allerdings HÜ. 939, Anm. 244 ist nurmehr von 1375 die Rede) im Zweifel darüber ist, ob es sich um das Jahr 1345 oder 1375 handelt, da schon bei der nicht anzuzweifelnden Datumsangabe, der 7. שבט 137 = 29. Dezember 1375 ist, ist mir unklar. Es kann nur sein, dass Steinschneider folgendes irregeführt hat: da doch der צפנת פענח nach dem Jahre 1358 geschrieben worden sein musste (vgl. oben S. XI und Geiger, Jüd. Zschr. I 222), wird er kaum nach Fertigstellung dieses Buches die Abschrift des Superkommentars des Salomon ibn Jaiš, angefertigt haben, weil er dann sonst in seiner Abschrift darauf

hat nachgewiesen, dass Salomo ibn Jaiš ungefähr im Jahre 1350 seinen Superkommentar geschrieben hat[1]. Aus dem Umstande weiter, dass Bonfils, wie aus dem Kolophon dieser Abschrift hervorgeht, die Arbeit Salomos auf Grund eigenen Ermessens oder der Ueberlieferung von vielen Fehlern gereinigt hat, vieles auch, weil er es entweder nicht verstanden oder nicht pietätlos behandeln wollte, in seinem Zustande gelassen, wird man schliessen können, dass er im besten Mannesalter gestanden haben müsse, denn aus allen diesen Bemerkungen spricht der Geist eines gereiften, sich seiner Verantwortung bewussten Mannes. Ja, ich vermute sogar, dass diese Abschrift eine Vorarbeit zu seinem Superkommentar gewesen sein musste. Das schliesse ich aus dem Satze אך עשיתי לחדד שכלי[2]. Diese letzteren Worte aber lassen auch darauf schliessen, dass er noch nicht auf der Zinne seiner wissenschaftlichen Höhe gestanden haben kann, was bei einem Alter von 35 Jahren nur natürlich erscheint. Darauf weist auch hin der Satz ומקצתם הנחתי בלא תיקון יען אשר לא יכולתי להבין וכו׳.

Von hier aus zog er über Aegypten, wo er eine Zeitlang sich aufgehalten haben musste[3], nach Jerusalem, wo er längere Zeit gewohnt und wo er mit grossem Fleisse seinen Studien, namentlich solchen über iE sich gewidmet hat[4]. Infolge ungünstiger Verhältnisse[5] zog er aber, vermutlich im Jahre 1383[6], nach Da-

hingewiesen hätte. Dies ist richtig. Wir werden aber sehen, dass der צפנת פענח nach dem Jahre 1375 fertig geworden sein musste.

1) Gallia Judaica 87 $_{21}$, vgl. auch Schiller-Szinessy, a. a. O. 128 (nicht 131 wie bei Gross) u. MS. 1880, 167.

2) Die Phrase המורה הלכה לפני רבו וכו׳ braucht in unserem Falle durchaus nicht darauf hinzuweisen, als ob Salomo bei Abschrift des Superkomm. noch gelebt hätte, da es ja nicht ausgeschlossen erscheint, dass Josef Bonfils der Schüler Salomos gewesen ist. Sollte aber Salomo noch gelebt haben, dann allerdings müsste man sein Todesjahr zumindest bis in das Jahr 1375 hinaufrücken.

3) Nur so ist es zu erklären, dass er über ägyptische Verhältnisse so genau unterrichtet ist, vgl. z. B. Stellen wie Gen. 24 $_{22}$ (I, 118 $_{13}$) über Nasenringe; Gen. 41 $_{45}$ (I, 162 $_{17}$) über das Aussagen der Ankunft des Königs u. Exod. 7 $_{15}$ (I, 215 $_{1}$ ff.), wo er ausführlich über die Kontrolle des Nilpegels sich ausbreitet. 4) I, 6 $_{14}$ ff.

5) Unter קורות הזמן (I, 7 $_{20}$ ff.) braucht man durchaus nicht an missliche politische, als vielmehr, wie wir weiter unten sehen werden, an wirtschaftliche Krisen zu denken haben.

6) Meine Vemutung stützt sich darauf, dass Davîd b. Josûa wahr-

maskus, wo ihm von dem grossen[1] Nâgîd Davîd b. Josûa, einem im 5. Gliede stammenden Nachkommen Maimûnis[2], die Bitte vorgelegt wurde, ihm einen Superkommentar zu iEs Pentateuchkommentar anfertigen zu wollen[3]. Aus diesem ihm zuteil gewordenen, ehrenden Auftrage können wir ersehen, dass Josef Bonfils schon damals den Ruf eines glänzenden Kenners der Schriften iEs besessen haben musste. Nach einem verhältnismässig kurzen, vielleicht einjährigen Aufenthalte, verliess er wahrscheinlich infolge von Misserfolgen, die in geschäftlichen und familiären Gründen ihren Ursprung gehabt haben dürften[4], Damaskus, nachdem er dort wahrscheinlich noch sein Buch תקון שנים geschrieben haben dürfte[5], um wieder nach Jerusalem zurückzukehren. Das genaue Datum, wann er dorthin zurückkehrte, wird sich, wie erwähnt, nur schwer sagen lassen. Auf jeden Fall aber wissen wir, dass er bereits 1387

scheinlich im Jahre 1386 gestorben ist. Weiters darauf, dass er, wie wir weiter sehen werden, bereits im Jahre 1387 wieder in Jerusalem gewesen ist.

1) Wenn ich hier das Wort „grossen“ besonders hervorhebe, so ist dies mit Rücksicht auf die Titulatur in dem von Steinschneider edierten Epigramm (HB. VI, 114_1) wohl berechtigt. Es lautet. וכתב ... ברסם אלגֿואנה אלשריפה מושב אדונינו נגידנו נסיכנו הודנו והדרנו שמש זמנינו גביר מקהלותינו מחמד נפשותינו אור עינינו ועטרת ראשינו אור העולם ופלאו ממזרח שמש עד מבואו מרינו ורבינו דוד האהוב הידיד הצדיק החסיד נגיד הנגידים וגדול ליהודים מרדכי הזמן וצנצנת המן חכם עם לא אלמן אשר סיכן בחכמתנו (בחכמתו? כל ארמן (?) אב המשרה ראש ישיבתה של תורה ירום הודו מעלה ויגדל כבודו סלה מ׳מ׳ק׳ו׳מ׳י׳ נכד אדונינו גבירנו הודינו והדרינו מרינו ורבינו ואדונינו אברהם המחבר הספר הזה בר רבינו משה. Dass, nach dieser Titulatur zu schliessen, Josef Bonfils ihm die Bitte, einen Superkommentar zu schreiben, nicht gut abschlagen konnte (I, 8_{11}) wird man begreiflich finden.

2) Vgl. oben S. XI, Anm. 3.

3) B. I, 8_5.

4) Das ersehen wir aus dem (S. XVIII_1) folgenden Briefe, wobei auch ich, wie Marx (a. a. O. 188) vermute, dass Mošeh und Josef gemeinsame Geschäfte in Damaskus getätigt haben mussten.

5) Vgl. Steinschneider, Kat. der Michaelschen Bibliothek, Hamburg 1848, 17, Nr. 203_3 u. S. 332 u. Neubauer, Bodl. Kat. 2018 (fehlt bei Benjakob). Steinschneider, der ursprünglich dieses Buch dem Josef b. ’Eli‘eṣer zugeschrieben hat, wollte es ihm dann (Bibliotheca Mathematica 1898, 36) mit Rücksicht darauf absprechen, dass in der in der Bodleiana liegenden Hs. das Jahr 144 = 1383/84 als Abfassungsjahr angegeben erscheint, ein Jahr, in welchem Josef Bonfils angeblich nicht mehr gelebt haben dürfte. Dies ist, wie schon Marx richtig hervorgehoben hat, unrichtig, denn wie wir weiter unten sehen werden, lebte er noch im J. 1388.

wieder in Jerusalem gewohnt hat[1]. Hier in Jerusalem dürfte er nun zunächst an die Ausarbeitung seines Superkommentars gegangen

---

1) Wir wissen dies erstens aus einem Kolophon, das sich in einer in der Bibliothek des Jewish Theological Seminary of America in Newyork befindlichen Hs. des טור חשן משפט (Ms. Adler 1413) vorfindet, wo es, wie mir Marx mitteilt, heisst: נשלם חשן המשפט ונכתב תחלתו על יד ר׳ אברהם הלוי נר״ו וסופו על יד יוסף בר׳ אליעזר הספרדי ע״ם יש״י [על משכבו יבוא שלום ינוח] והשלמתו היתה ביום ששי כ״א ימים לחדש שבט ה׳ק׳מ׳ח׳ לא תכל ה׳ בירושלים יכוננה עליון. Die Hs. ist also am Freitag den 31. Januar 1388 fertig geschrieben worden. Wir wissen dies aber dann weiter aus einem an Josef b. ʼEliʻeṣer gerichteten Privatbriefe, den Marx a. a. O 188 veröffentlicht hat. Da uns nun dieser Brief tiefen Einblick in das Leben Josefs und seiner Umgebung, namentlich in seine familäre und wirtschaftliche Lage tun lässt, lasse ich denselben hier folgen. Er ist datiert vom 29. Oktober 1387 und hat ihn Marx in einer Hs. aus der Geniṣâh entdeckt, wo er als Klebeblatt für ein abgerissenes Blatt gedient hat. Er lautet: שלומות רבות ועריבות לראש הסנסיר יוסף שי׳ מאת אחיך משה. אודיעך אשר הגיעני כתבך והבנתי הצרות אשר נקבצו ובאו עליך על אודות האשה. הן גם עבדך כמוך לא נופל אנכי ממך אך לכל זמן ועת לכל חפץ ונצטרך לעזוב עולם על צוארינו והנה כאשר נריד ופרקנו עולם מעל צוארינו. ועל אודות הנסיעה אודיעך אדוני, כי אני עדיין בספק עם עצמי ואיני מאמין בעצמי כי אנחנו מוציאין משני צדדין ולא נדע אם הוא מן הקרן או מן הפרה (עיין בבא קמא פרק ה׳, משנה א׳), אך שעתה בראש השנה בע״ת נשום (נשוי ?) הרוכאן ולא (צ״ל ולו ?) כי אני מוצא שאנחנו טוב נתקיים ואם לאו צריך אני למכור החנות במה שיבוא ואראה מה שאעשה אם לנסיעה ואם לקיום. אבל שאכתוב לאדוני הדבר בבירור זה איני יכול לכתוב בפעם הזאת, כי אני בעצמי איני יודע איזה דרך אשר נעלה בה כי נָשִׁים הטו את לבבי עד שהוציאָה אותי מדעתי בידיעותיה המשונות וברוב דקדוקי׳ העניים ואוי לי מאחותי ואוי לי משלום ביתי. ובאמת כי לולי שאני ירא את השי׳ ולמען לא אשמח את אויבי כי עתה זה הייתי גולה אל מקום אשר לא ידע איש הנהיה ממני ועד כמה אבלה שנותי ביגונות ועד אנה ישמח אויבי עלי הלא אל אחד בראנו ואב אחד לכולנו, גם לחם יוכל תת לעבדו בתוך הבאים ודופקים על שעריו ולמה אשכל וימי יברחו ולא יראו טוב, הלא טוב מותי מחיי, ועל כן הרף ממני משאל כי בשרי עלי יכאב ונפשי עלי תאבל . . . כי לא נשאר לעבדך דעת אפילו לחשבון קטן וכ״ש ללימוד, אך אני בוטח ברחמי שדי שאחריתי ישגה מאד. כי שכחתי מאכול לחמי מקול האנחות אשר אני שומע ועוד שאחותי שנים שלשה פעמים נתקוטטו יחד ובכל פעם אני שומע דברים אשר לא אוכל לכתבם בפעם הזאת, אבל הירא את דבר ה׳ ינוס ורמז לך די. ואני בקשתי ממך שתעתיק לי שיר „אמרות ה׳ טהורות״ כולו וגם תחלה פני פרץ החזן להעתיק לך „ככלות ייני תרד עיני״ ובזה אדע כי עשית חסד עם עבדך ואתה איש חכם וידעת את אשר תעשה אם לנסיעה ואם לעמידה. גם שמעתי כי מרבים מן אשכנזים הכינו עצמם לעבור לים הודיעני מי ומי ההולכים ואם לפי האמת או קול הברה בעלמ׳ כאשר מדי שנה בשנה ואל תמנע כתבך ודברתך מאת עבדך ובה אדע כי אמצא חן בעיניך. שלום לך ולחמותי ולכל השואלים בשלומי כחפץ העבד הנרצע במרצע הזמן . . . משה . . .

נכתב פרשת על פיך יש״ק כל עמי

שנת אם אין קמ״ח אין תורה בעיר דמשק.

In tergo, obenstehend: ר׳ יוסף בר׳ אליעזר זצ״ל und unten: ליד החכם יוסף לר׳ אליעזר ז״ל וחרם לזולתו. Soweit dieses erschütternde Schreiben, das uns einen

sein[1], den er wahrscheinlich noch vor dem Jahre 1386 beendigt haben dürfte. Denn da er in seinem Buche bei der Nennung des Namens seines Auftraggebers, des Gaon Davîd, noch die Euphemie für Lebende gebraucht[2], Davîd aber wahrscheinlich nur bis zum Jahre 1386 gelebt haben dürfte[3], so muss er also noch vor dessen Tode sein Buch vollendet haben. Wie lange Josef dann, nach dem Jahre 1388, also nach dem Empfang des Briefes seines Freundes Mošeh aus Damaskus noch gelebt hat, wird sich schwer sagen lassen. Da wir aus späterer Zeit über ihn sonst nichts mehr hören, dürfte er wohl kaum viel länger gelebt haben.

---

tiefen Einblick in das zermürbte Innere beider, des Schreibers und des Adressaten, gewährt. Im Gegensatz zu Marx, der vermutet, dass dieser Mošeh etwa sein Schwager sein mochte, meine ich, dass wir es hier nur mit gut befreundeten, vom Schicksal gleichmässig getroffenen Menschen zu tun haben. Dass der Anruf אחי nicht auf einen Bruder hinweist, hat schon Marx sehr richtig mit dem Hinweis auf den Anruf אדוני und die Unterschrift עבדך widerlegt. Er hätte noch hinweisen können auf das im Briefe stehende אחותי, welches, wäre er der Bruder gewesen אחותינו hätte lauten müssen. Die Ursache des Streites dürfte auf Seiten der Schwestern Mošehs gelegen sein, die sich aller Wahrscheinlichkeit nach mit seiner Frau nicht vertragen haben mochten. Aus diesem Grunde auch das gute Verhältnis zu seiner in Jerusalem lebenden Schwiegermutter. — Was weiter den Satz אך שעתה בראש השנה בע״ה נשים הדוכאן ולא anbelangt, den Marx in אך ש׳ ב׳ ה׳ בע״ה נשוי הדוכאן ולו ändern will, glaube ich, ist dies nicht nötig, denn er will besagen: „Am Neujahrstage (Marx hat richtig vermutet, es handelt sich hier um den Neujahrstag des Jahres 799 nach der Hiǵra = 11. Januar 1388) mit Gottes Hilfe werden wir abschätzen (von I שום = arab. اسام) das Bankgeschäft und fürwahr (in ולא vermute ich das arab. Adverb der Affirmation ول) ich finde, wir werden gut abschneiden. Wenn nicht, muss ich das Geschäft, komme was da wolle, verkaufen". Aus der unterschiedlichen Nennung דוכאן = دكان und חנות ist zu entnehmen, dass er neben einem Bankgeschäft auch sonst noch ein Geschäft betrieben haben musste. — Ob die Nennung der beiden Gedichte allegorisch zu fassen sei, wie Marx vermutet, wird sich wohl nur schwer beantworten lassen. Jedoch glaube ich, dass dies kaum der Fall sein dürfte, vielmehr vermute ich, in „Perez" tatsächlich einen in Jerusalem lebenden Kantor, der das Lied gesungen hat und der es ihm hätte abschreiben sollen.

[1]) Dass er sein Buch in Jerusalem verfasst hat, sagt er ausdrücklich zu Lev. 1_{11} (II 8_{3} ff.): ועוד כי אני שכנתי בירושלים שנים רבות . . . . ובה חברתי זה הביאור. Vgl. auch zu Lev. 2_{11} (II 9_{13}): כי הנה דבש דבורים לא נמצא עתה בארץ הקדש כי אם מעט מזער. Vgl. auch HB. VI 114, Anm. 1.

[2]) I S. 7_{31}: יר״ה. [3]) Vgl. oben S. XI, Anm. 3 u. XVI, Anm. 6.

So werden wir wohl nicht irregehen, wenn wir annehmen, dass er ungefähr vom Jahre 1335—1388 gelebt haben dürfte, mithin also ein Alter von 53 Jahren erreicht hat[1].

Die Frage weiters, aus welcher Stadt unser Autor stammen mochte, möchte ich dahin beantworten, dass er aller Wahrscheinlichkeit nach aus Toledo stammte. Die Gründe, die mich zu dieser Annahme veranlassen liegen einerseits darin, dass wie wir wissen nach der im Jahre 1365 stattgefundenen Schlacht bei Montiel durch den Rebellen Don Heinrich vor Trastamare, der dann als Heinrich II. den Thron Kastilliens bestiegen hat, namentlich Toledo es war, das am meisten gelitten und teils durch Kriegsunglück und Kriegsnot, teils durch Auswanderung fast dezimiert worden ist[2]. Unter diesen Auswanderern vermute ich auch unseren Josef. Ein weiterer Grund für mich liegt in der Annahme, dass die Sympathien Josefs für iE neben der geistigen Seelengemeinschaft vornehmlich auch aus landsmannschaftlichen Gefühlen herausgewachsen sein mochten und zu einer Art von Wahlverwandschaft geführt hat. Denn nur so kann ich mir die fast unbegrenzte Bewunderung Josefs für iE erklären. Mag sein, dass diese meine Vermutung, für die ich ja sonstige Belege nicht zu erbringen vermag, zu kühn erscheinen mag, von der Hand zu weisen, ist sie aber gewiss nicht.

Wenn wir noch bemerken, dass er ein unglückliches Eheleben geführt hat[3], im geschäftlichen Leben Misserfolge gehabt zu

---

[1]) Dass dieses Alter anzunehmen angemessener ist, als wenn wir als sein Geburtsjahr 1305 hätten annehmen müssen, und das wäre der Fall gewesen, wenn wir ihm die Abfassung der in der Vaticana erliegenden astronomischen Tafeln zuschreiben würden, vgl. oben S. XIIff., ergibt sich auch daraus, dass er kaum mit 83 Jahren noch Hss. abgeschrieben haben dürfte, denn so alt wäre er dann im Jahre 1388 gewesen sein. Auch ist es schwer anzunehmen, dass er noch in diesem Alter über sein unglückliches Eheleben geklagt hätte, wie dies aus dem Briefe Mošehs ersichtlich ist.

[2]) Vgl. Graetz a. a. O., VII[3], 372[2]; VIII[3] 15 ff. und Weber Georg, Weltgeschichte, Lpz. 1918, I 862. Vgl. aber namentlich Menachem b. Seraḥ צידה לדרך Einl. u. J. de Lates, שערי ציון, ed. Buber, Jaroslaw 1885, Ende: הממזר (דון אינריקי) הרג רוב היהודים הנשארים בספרד והנשארים נ ס ו גם נעו לחרפה ולשבר ולבזיון.

[3]) Vgl. oben S. XVIII, Anm. 1.

haben scheint[1], obschon er gewiss nicht nur ein tüchtiger Gelehrter, sondern auch ein auf anderen Gebieten nicht ungeschickter Mann gewesen sein musste[2], ein Mensch, der nirgends Ruhe und Rast gefunden, ein Wanderleben geführt hat und noch im reifsten Mannesalter vom Abschreiben von Büchern gelebt zu haben scheint, dann erscheint es uns, als ob er nicht nur eine Wahl- und Seelenverwandtschaft, sondern auch eine Schicksalsgemeinschaft mit iE gehabt hätte[3]. Vielleicht trug er die Schuld zum Teil in sich selbst! Wie dem aber auch sei, wahrlich auch er hätte von sich sagen dürfen, was Bürger einst mit Recht von sich sagte: Meiner Palmen Keime starben eines besseren Lenzes wert.

Umso anerkennenswerter muss uns darum seine Arbeit, die er in seinem Superkommentar geleistet hat, erscheinen. Denn dieses Buch zeigt uns, dass er ein Mann von grosser universeller Bildung und gründlicher wissenschaftlicher Durchschulung gewesen ist, der mit klarer Methodik und scharfer Analyse an die von ihm zu erklärenden Texte herangetreten ist. Man vergleiche nur einmal seine Einleitung zu Exodus, die ein Musterbeispiel scharfsinniger und methodischer Analyse ist[4], die selbst einem neuzeitlichen Forscher zur Ehre gereichen würde[5]. Ja, schon die Sorgfalt, die er der Textkritik zuwendet, zeigt, dass er mit dem Rüstzeug gediegener, wissenschaftlicher Arbeitsmethodik ausgerüstet ist[6]. Dabei ist das Buch trotz der oft schwierigen philosophischen, astronomi-

---

[1]) Ebenda u. Marx a. a. O. 188.

[2]) So z. B. verstand er die uns allerdings merkwürdig anmutende Handhabung und Deutung von Götterfiguren (vgl. I, 245_8 ff.). Allerdings hat er sie mit Rücksicht darauf, dass sie als Götzendienst zu gelten haben, nie zu verfertigen versucht.

[3]) Vgl. Graetz a. a. O., VI[3], 167 ff.

[4]) Zum 9. Beweise (I, 183_{12}), vgl. Schiller-Szinessy, a. a. O. 128.

[5]) Die Frage nach dem Verf. des lK zu Exod. ist bis heute nicht geklärt. Doch bin auch ich der Meinung Josefs, dass er dem iE abzusprechen sei, wie ich dies auch an anderer Stelle darzulegen die Absicht habe. Vgl. übrigens meine Besprechung von I. L. Krinskys חמשת חומשי תורה . . . עם פירוש מחוקקי יהודה, ספר בראשית, פיעט־קוב תרס״ז in ZDMG. 64, 219 ff., insbesondere S. 223.

[6]) Vgl. Stellen wie I, 51_{27}, 82_{16} f., 98_{27}, $119_{10, 21}$, 166_8. 174_{16}, 205_8, 227_{21}, 235_{21}, 236_8 ff., 261_1 ff., 291_2, 299_{21} f. und II, 38_{15}, 47_{20}, 59_{19}, 77_4, u. 82_3. Auch in Bezug auf die Akzentuation scheint er einen anderen mass. Text vor sich gehabt zu haben als der bei uns gangbare, vgl. I, 166_8, Anm. 3.

schen und astrologischen Darlegungen[1], in einem blendenden, klaren und anmutenden Stil geschrieben, wie ihn bislang kein zweiter Superkommentator geschrieben hat.

Ein weiterer, grosser und unschätzbarer Vorzug begleitet das Werk Josef Bonfils auch insofern, dass er originell und demgemäss unabhängig von allen anderen Erklärern ist. Er hat keinen seiner Vorgänger abgeschrieben, hat von keinem entlehnt und ist von keinem beeinflusst worden. Der einzige Einfluss, den Fremde auf sein Werk ausgeübt haben, ist der, dass er sich durch ihre Erklärungen abgestossen fühlte und dadurch zur Schaffung seines Werkes angeregt worden ist. Ihr Fehler eben bestand hauptsächlich darin, dass sie nicht so sehr aus der geistigen Werkstat iEs heraus ihre Erklärungen gegeben haben, sondern ihre eigenen einer fremden Anschauung entspringenden Erklärungen herangebracht haben, weshalb ihre Darlegungen auch in den meisten Fällen ein geistiger Leerlauf bleiben mussten. Josef Bonfils hingegen kennt iEs Schaffen auf das Genaueste, er kennt alle seine Arbeiten und aus diesen heraus versucht er in die Schwierigkeiten einzudringen und sie zu meistern[2].

Nicht minder beachtenswert sind auch die Offenheit, der Freimut und das ernste Ringen nach Erforschung der Wahrheit[3], die nicht allein in der Verbundenheit mit den Meinungen iEs, den er ja, wenn er ihn auch zuweilen bekämpft[4], bis zum Trotz, zuweilen sogar mit Verfluchung seiner Angreifer, zu verteidigen sucht, ihren

---

[1]) Geiger, Melo Chofnajim S. 80.

[2]) I, 6 f. Ganz entschieden unrichtig ist der Vorwurf, den Geiger, a. a. O., Josef Bonfils macht, seine Philosophie sei ziemlich nüchtern. Ich glaube, bei klarer Erfassung seiner philosophischen Ausführungen, die selbstredend gebunden waren an die Darlegungen iEs, wird man sehen, dass er mit Elan und Schwung auch an diese oft spröden Materien herangegangen ist. Von einer „Nüchternheit" im Sinne Geigers findet sich keine Spur in dem Buche.

[3]) Vgl. z. B. Gen. 6_{3} (I, 70_{25}); 12_{6} (I, 91_{11} f., 95_{16}); 22_{14} (I, 112_{10} ff.); Gen. 24_{16} (I, 118_{3} ff., wo er darlegt, dass zur Zeit iEs die Wissenschaft vollkommener als in der talmudischen Zeit war, vgl. auch I, 214_{25} ff.); 30_{23} (I, 132_{11} ff.); 33_{10} (I, 41_{5}), 36_{31} (I, 149_{13} ff.). Deut. 1_{3} (II, 65 ff). Vgl. auch I, 70_{25} ff., 95_{16}, 97_{20}, 149_{11}; 278_{14} ff. und noch viele andere Stellen.

[4]) Vgl. Stellen wie I, 50_{28} ff., 147_{30} f., 166_{8}, 176_{8}, 178_{5}, 284_{9}, 285_{3} ff., 299_{5}, 308_{6} u. II, 9_{7} ff., 67_{13} f. u. 82_{12}.

Ursprung haben, sondern in der tiefen, innersten Ueberzeugung[1]. Was darum den Erklärungen Josef Bonfils einen besonderen Reiz verleiht, ist der Umstand, dass überall dort, wo iE sei es aus Unentschlossenheit oder aus Rücksichtnahme auf die Besteller seiner Arbeiten in „Rätsel“ und „Dunkelheiten“, die berüchtigten סודות, sich hüllt, Josef Bonfils mit Bekennerehrlichkeit in diese Dunkelheiten hineinleuchtet und sich uneingeschränkt zur Wahrheit und Offenheit bekennt. Man muss und wird diesen Darlegungen nicht immer beipflichten, aber man wird Achtung, ja Bewunderung vor solcher Aufrichtigkeit und Ehrlichkeit haben müssen, die mit Leidenschaftlichkeit gegen alles Unwahre und Unaufrichtige zu Felde zieht. Man vergleiche nur einmal die Deutungen solcher von iE bloss angedeuteten „Rätsel“ und „Geheimnisse“ bei Josef Kaspi, bei Sarṣah, Motôt und vielen anderen[2] und man wird sich sagen müssen, dass während dort nicht selten entweder Unverständnis oder um ein mildes Wort zu gebrauchen Verschleierung der Wahrheit, die Erklärungen verunstalten, bei Josef Bonfils Ehrlichkeit und tiefgrün-

---

[1]) Vgl. I, 6 f., 19_{25} ff., 23_{18} ff., 41_{8} ff., 42_{6} ff., 47_{16} ff., 57_{4}, 59_{20}, 70_{14} ff., 78 f., 91 f., 109_{8}, 112_{2}, 118_{3} ff., 131_{8} ff., 134_{17} ff., 142_{14} ff., 149_{13} ff., 150_{8} f., 157_{13} ff., 160_{8} (hier verteidigt er iE. mit dem Satze: אין לומרין מן הדרש ואין משיבין עליו, vgl. כרם חמד V 152), 168_{10}, 186_{10}, 192_{7} ff., 193_{6} f.. 209_{11}, 211_{7} ff., 225_{5} ff., 227_{9} f., 247_{6} ff., 251_{23} ff., 290_{6} ff., 296_{2} ff. u. 303_{19} ff.

[2]) Man vgl. z. B. nur die Worte Josef ibn Kaspis in der Einleitung der Erklärungen der „Geheimnisse“ des iE. in עשרה כלי כסף, ed. Last, Pressburg 1903, II 147: וזהו חכמת הטבע והרבה חכמים נכשלו בזה ומן הדין היה לכסותם ולהעלימם, שכן ראיתי לרבותינו ולחכמים אשר רצו לדבר בענינים אלה, שדברו אותם ברמיזה והסתר, ואם אני בא לגלות נראה כחולק וסותר דבריהם ומקרא מסעיין שאמר ולמכסה עתיק (ישעיה כ״ג, י״ח) ופי׳ רז״ל אלו דברים שכיסה אותם עתיק יומין, ולא גילם רק לחכמים, כי להם נתנה החכמה, ועל כן השביעו לבל יגלה אדם מאלה הדברים אפילו נקודה אחת: אבל מפני רוב תאותי וחשקי התעוררתי משכלי, אשר העירני כאיש אשר יעיר משנתו, ואמרתי לכתוב לי אלה הדברים למען יהיו לעדה עלינו, כי השם ב״ה משגיח בנו, ולא עזבנו בגלותינו וע״כ אל יאשימני הקורא בו בעיון, ואני מנוצל כי לא הייתי בעת ההשבעה שתחול עלי, כי אמרו ז״ל במסכת שבועות (ל״ה, ע״ב) משביעך אני ואמר אמן חייב, דוקא שנמצא בעת ההשבעה, אבל לא נמצא שם לא חל עליו. ומכל מקום הואיל וההשבעה היתה כללית חלה. ואני לא אגלה כולו, רק אסתיר טפחיים ואגלה שליש טפח כל זה לתועלת האנשים המשתוקקים ומקוים לרוות צמאונם, וע״כ אל יאשימני איש הבא אחרי וכו׳. Vgl. damit Jellinek in כוכבי יצחק, Wien 1862, Heft 27, S. 34 ff., wo allerdings die Offenheit und der Freimut Josef Bonfils mehr vom reformatorischen als vom wissenschaftlichen Standpunkt aus gewürdigt wird, was aber vom Standpunkte wissenschaftlicher Sachlichkeit entschieden abzulehnen ist. Vgl. Jüd. Z. I, 219 ff.

diges Einfühlen in die Gedankenwelt iEs den Geist seiner Erklärungen bestimmen. Seine Wahrhaftigkeit bekundet sich auch darin, dass er an Stellen, die er sich nicht zu erklären versteht, dies offen einbekennt[1]. Nur an einer Stelle will auch er das Geheimnis nicht ganz offenbaren[2]. Am Bewundernswerten aber ist die souveräne Beherrschung seines Gegenstandes, die sich namentlich in seinen Darlegungen, die gewöhnlich mit den Worten אמר יוסף eingeleitet werden, offenbaren, die aber wie bereits erwähnt, nur durch die grosse universelle Bildung und völlige Vertrautheit mit der einschlägigen Literatur möglich waren. Dadurch kommt es eben auch, dass wir nirgends einen Leerlauf in seinen Erklärungen beobachten können. Er war eben nicht nur ein gründlicher Kenner der Bibel und des Talmud — die Vertrautheit mit ihnen offenbart er fast auf jeder Seite seines Buches — sondern er war auch vertraut mit der ganzen nachtalmudischen[3], der griechischen, lateinischen, muhamedanischen, altchristlichen Literatur und auch anderen Literaturen[4]. Er verstand Hebräisch[5], Arabisch[6],

1) I, 240_{21} ff. 2) I, 272_{1}.

3) Vgl. z. B. seine grundsätzliche Einstellung zum דרש und אגדה in B. I, 192.

4) Vgl. weiter unten S. XXVI, Anm. 2 ff. u. I, 153_{1}, $_{4}$ ff. u. 160_{1}.

5) Dass er tiefere hebr. Sprachkenntnisse besessen hat, ersehen wir aus folgenden Stellen: I, 133_{20} (vgl. auch 240_{10}). wonach das Hebr., Arab. und Aram. einem Sprachstamm angehören. Dass er die Unterscheidung zwischen Nordwestsemitisch und Südwestsemitisch nocht nicht kennt (vgl. Brockelmann, Grundriss u. s. w, Berlin 1908, I, 6), ist selbstredend. — I, 138_{4} ff. erwähnt er mehrere Formen von Verben der √צרר, צור, über die er einen Streit hatte. Aus den Darlegungen daselbst ist ersichtlch, dass er sich in Bezug auf die Abstammung derselben mit Kimḥi identifiziert, indem er die Stellen Deut. 2_{9}, Prov. 4_{12}, Hiob 18_{7}, I Kön. 8_{37} u. II. Sam. 13_{2} wie dieser, von einer √יצר ableitet. Allerdings ist sich auch Kimḥi nicht ganz klar in der Sache geworden, indem er dann am Schlusse dieses Artikels (ס׳ השרשים רצ״ד) meint, die Formen in Gen. 32_{8} und II. Sam, 13_{2} könnten auch auf eine √ציר zurückzuführen sein. Ges. HW.[18] hingegen leitet Deut. 2_{9} von צור II = arab. ضار und die Formen der vier anderen Stellen von צרר I = arab. صرّ ab. Auf jeden Fall sehen wir, dass die Ableitung dieser Formen tatsächlich strittig ist. — I, 164_{5} (wo Anm. 4 für 6_{9} 54 a zu lesen ist 6 m und 54 b), wonach in Palästina ט und צ fast gleichklingen, nicht aber im Westen. Vgl. auch Brockelmann, a. a. O., I 128 f.

6) Vgl. I, 10_{3}, 33_{8}, 49_{10} f., 56_{14}, 71_{10}, 81_{7}, 94_{1}, 103_{11}, 109_{6} 129_{20},

Moabitisch[1], Aramäisch[2], Lateinisch[3], Griechisch[4] und Spanisch[5].

Wie iE bekämpft auch Josef Bonfils die Karäer.— Wie weit ausgreifend übrigens auch sonst sein Wissen war, möge man aus folgenden Mitteilungen in seinem Buche ersehen: er besitzt geographische Kenntnisse[6], er erwähnt die grossen im Westen gelegenen Inseln, die einmal bewohnt waren[7], eine Ueberschwemmung in Bagdad[8], er kennt genau den Unterschied zwischen ägyptischer und persischer Zeitrechnung[9], er kennt orientalische Sitten[10], kennt die Bedeutung des Nilpegels[11], er besitzt physiologische[12], ornithologische[13] und zoologische[14] Kenntnisse.

Ganz bedeutend aber sind, was ja für uns hier am meisten in Betracht kommt, insbesonders seine massoretischen, grammatikalischen, mathematischen, astronomischen und astrologischen Kenntnisse und namentlich durch die letzteren, die auf eine grosse Vertrautheit mit diesem Gegenstande hinweisen, ist er uns, da ja iE in seinen Arbeiten der Astrologie einen nicht unbedeutenden Platz eingeräumt hat, einer der zuverlässigsten Führer durch dieses Labyrinth menschlicher Irrungen in den Arbeiten iEs geworden. Wobei aber zu bemerken ist, dass sein Interesse an der Arbeit offensichtlich mit dem Abschluss der Erkl. zum Buche Exodus nachgelassen hat.

145_{15}, 150_{15}, 152_{5} f. (?), 160_{10}, 161_{16}, 216_{14}, 237_{3}, 250_{13} f., 265_{3}, 276_{4} f., 289_{20}, 290_{8}; II, 47_{11}, 60_{17}, 68_{21}. 74_{18}, u. 80_{1}.

1) II, 66_{18}, wo richtigerweise dargelegt wird, dass die Pluralendung im Moabitischen nicht ī + verstärktem „m" [sondern „n"] ist. Vgl. Brockelmann, a. a. O., I, 453 δ. Vgl. auch dortselbst S. 439 f.

2) I, 277 und an verschiedenen Stellen der Buches.

3) I, 153_{1}, 160_{1} u. 290_{1}.

4) Was ja schon aus seinem mehrjährigen Aufenthalt auf Kreta erklärlich erscheint. Vgl. jedoch I, 157_{19}, woraus aber durchaus nicht geschlossen werden muss, dass er Griechisch nicht verstanden hat, er war sich nur der Etymologie des Wortes nicht bewusst und folgt darum der Angabe des ‘Arûḥ.

5) II, 47_{18}.

6) I, 18_{3} ff., 119_{21}, 142_{10} ff., 143_{8} und 154_{15}. 7) I, 85_{22} und Zusätze S. IV z. St. 8) I, 85_{27}. 9) I, 81_{8}. 10) I, 35, Anm. 3, 81_{5} ff., 118_{12}, $157_{17, 24}$, 162_{16}, 245_{10}, 250_{18} f., 283_{1}, 306_{19}, 307; II, 9_{13}, 31_{2} u. 80_{1}. 11) I, 215_{1} ff. 12) I, 116_{10} ff. 13) I, 23_{20} u. 105_{10}. 14) I, 216_{14}.

So ist uns denn sein Buch, eben weil er kein typischer Durchschnittserklärer ist, ein zuverlässiger Führer und bietet es uns auch mannigfache Anregungen für Probleme, die eigentlich bis heute wissenschaftlich noch nicht gründlich erforscht worden sind. In erster Reihe aber natürlich erschliesst es uns in tiefgründlicher Art das Verständnis für den Pentateuchkommentar des iE selbst. Durch Josef Bonfils Arbeit werden uns so recht die geistvollen, wenn auch nicht immer originellen[1] und oft in verschleierter Sprache mitgeteilten Deutungen iEs klargelegt, so dass sie erst an der Hand seiner Auslegungen zu einem erlesenen Genusse werden.

Eine solche Arbeit konnte naturgemäss nur von einem Manne geleistet werden, der wie bereits erwähnt, die ganze Literatur souverän beherrschte. Demgemäss ist auch die Zahl der von ihm in seinem Buche genannten Werke und Autoren eine nicht geringe[2], die ich hier in annähernd chronologischer Reihenfolge folgen lasse. Er nennt das *תרגום אונקלוס[3], *תרי יונתן בן עוזיאל[4], ספרי[5], תוספתא[6], בראשית רבה[7],

---

1) Dass wir heute einen ganz anderen Einblick in die Arbeiten iEs und ihre Quellen haben, als dies noch vor einem Jahrhundert, wo uns die Schriften der Klassiker auf dem Gebiete der hebr. Grammatik und Lexikographie noch nicht erschlossen waren, brauche ich wohl nicht besonders hervorzuheben.

2) Dass er die Bibel und den Talmud, wie ich bereits erwähnt habe, genau kannte, braucht doch nicht erst hervorgehoben zu werden. — Die Bücher, die schon iE zitiert und die auch JbE erwähnt, und unbedingt genau gekannt haben musste, bezeichne ich mit einem *.

3) I, 57_{12} und 172_{18}.

4) I, 67_{10}, 103_{8}, 163_{9}, 174_{2} [hier allerdings ist ihm die Quelle entfallen und habe ich sie ergänzt durch בתרגום ירושלמי. Ob JbE das fragm. תרגום ירושלמי zum Pentateuch (Zunz, GVdJ.², 69) gekannt hat, wird sich schwer sagen lassen] u. 212_{20}.

5) I, 140_{14}; II, 76_{16} u. 78_{17}. An vier Stellen I, 229_{4}, 231_{6}, 263_{15} und 273_{9} werden Darlegungen der מכילתא gebracht, ohne dass dieselbe genannt wird. Da jedoch in allen Hss. an Stelle der Angabe des Fundortes ein leerer Raum gelassen ist, wird man annehmen müssen, dass er den Fundort nicht zu bestimmen wusste, also die מכילתא kaum in Händen gehabt haben dürfte.

6) I, 110_{17} u. 170_{9}.

7) I, 48_{6}, 55_{16}, 78_{19}, 112_{19}, 116_{17}, 120_{15}, 121_{26}, 123_{7}, 124_{9}, $125_{4, 6, 16, 21}$, 129_{17}, 135_{15}, 137_{8}, 139_{15}, $140_{14, 23}$, 144_{1}, 147_{23}, 149_{3}, $151_{2, 12, 14, 15, 20}$, $152_{3, 18, 20}$, 154_{2}, 156_{13} u. II, 86_{12}. Schon aus dieser grossen Zahl von

שמות רבה[1], ויקרא רבה[2], שיר השירים רבה[3], איכה רבה[4], קהלת רבה[5],
אסתר רבה[6], מ' תהלים[7], מ' משלי[8], מ' ילמדנו[9], לקח טוב *, אור עינים *[10],
ס' יצירה[11], סדר עולם[12], ברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי[13], פרקי ר'

Zitaten hätte Schiller-Szinessy (Cat. Cambridge 146), der aus der Stelle Gen. 1_{26} (I, 48_{6}) zu schliessen glaubte, JbE habe den ב"ר nur aus sekundären Quellen gekannt, ersehen müssen, dass er ihn wohl gekannt haben musste. Friedländer, Essays usw. 220_{3}, der ebenfalls der Ansicht Schiller-Szinessys widerspricht, will die abgekürzten Wörter בר"ר (so im Ms. des Beth ha-Midraš in London geschrieben) in בבירור auflösen (dem auch Neubauer in „Letterbode u.s.w.“, XI, 73 beipflichtet), doch ist diese Auflösung unrichtig, weil er uns ja dann das Buch, in welchem dieses Zitat sich vorfindet, nicht angeben würde. Ich vermute vielmehr, dass JbE sagen wollte, in seinem Ex. des ב"ר finde sich die Stelle nicht, wie sie sich ja tatsächlich in unseren Ausgg. des ב"ר nicht vorfindet, vgl. Ed. Theodor S. 327, er hörte aber, dass es wohl Exx. gab, wo sich diese Ansicht im ב"ר vorfindet. Eine Stütze für diese meine Ansicht könnte man vielleicht auch darin finden, dass die Stelle in ב"ר § 34 (Ed. Theodor 316), wo von der Fruchtbarkeit gesprochen wird, in mehreren Hss. fehlt, wir also sehen, dass der Text in Unordnung geraten ist. Allerdings § 31 (Theodor 286, 5 ff.) findet sich die Stelle in allen Hss., was aber noch kein Beweis dafür ist, dass sie in der Vorlage JbE gestanden haben müsse.

[1]) I, 218_{18}. Wohl erwähnt er den ש"ר nicht ausdrücklich, aber es unterliegt keinem Zweifel, dass er da die Stelle in ש"ר gemeint hat.

[2]) I, 74_{4}, 89_{6}, 107_{26}, 190_{11}. [3]) An 2 Stellen auch מ' חזית genannt, (vgl. Zunz, GVdJ.[2], 274 b), I, 78_{20}, 79_{8}, 271_{6} u. 279_{4}. [4]) I, 30_{18}, 239_{7}, 263_{16} u. 264_{1}.

[5]) I, 29_{14}, 34_{4}, 45_{19}, 46_{12}, 84_{5}, 85_{13}, 108_{4}, 112_{20} und 279_{11}.

[6]) מ' מגילה genannt, I, 161_{4}. [7]) I, 39_{13}, 45_{18}, 58_{6}, 66_{13}, 84_{6}, 90_{23}, 103_{28}, 125_{25}, 232_{6}, 239_{7}, 299_{26}; II, 7_{25}, 8_{1} (wo er als Verf. R. Jôḥânan angibt, doch vgl. dortselbst Anm. 3) u. 21_{4}. [8]) I, 33_{23}, 45_{14} und II, 91_{16}. [9]) I, 73_{14}, 107_{26}, 156_{13}, 173_{13}, 177_{11}, 193_{14}, 248_{5} (wo ich, da der Fundort nicht angegeben ist, מ' תנחומא geschrieben habe, vgl. Zunz, GVdJ.[2], 237 ff.), 276_{10} u. II, 39_{9}.

[10]) Ueber die letzten 2 Werke vgl. I, 21_{15} f. (S. 22 Anm. 1), Geiger, אוצר נחמד II, 158 f., Steinschneider, Cat. Bodl. 2674, Leydener Katal. 121, Zunz, Zur Geschichte, 61 f. u. Berliner, Magazin III, 42. MS. 60 (24) 205 ff. werden die Autoren dieser beiden Bücher nicht genannt.

[11]) I, 126_{20} u. II, 5_{3}, vgl. Zunz, GVdJ.[2], 175.

[12]) I, 74_{21}, 89_{5}, $90_{15, 24}$, 96_{3}, 112_{11}, 119_{1}, 120_{26}, $130_{18, 15}$, 143_{21}, 153_{10}, 158_{14}, 168_{16}, 169_{5}, 171_{4}, 236_{20}, 237_{4} u. 310_{21}, vgl. Zunz. GVdJ.[2], 89.

[13]) I, * 41_{23}, * 67_{13}, 68_{13}, $88_{29, 31}$, 96_{26}, * $115_{8, 12}$, 147_{6}, 241_{4} 263_{17}; II, * 81_{8}. Aber während es sich an den mit * bezeichneten Stellen um die 32 Middoth handelt, vgl. Zunz, GVdJ.[2], 90 u. Bacher, Die Agada der

אליעזר[1], יוסיפון[2], דברי הימים של משה*[3], פסיקתא לר׳ כהנא[4], ס׳ חנוך[5], סעדיה תפסיר*[6],

---

Tannaiten[2], Strassburg 1903, 365, Anm. 5 Mitte, haben wir es an den anderen Stellen unbedingt mit einem anderen in Kapitel eingeteilten agadischen Werke zu tun. Vgl. auch Neubauer in „Letterbode" XI, 75. Ob die II, 89_{28} genannte ברייתא דל״ו מדות auch hierher gehört, wird sich schwer sagen lassen, ist aber fast mit Gewissheit anzunehmen.

¹) I, 29_{22}, 32_{18}, 37_{15}, 41_{24}, 45_{7}, 54_{23}, 56_{5}, 59_{23}, 63_{6}, 66_{17}, 73_{14}, 79_{15}, 87_{29}, 96_{17}, $_{20}$, 99_{19}, 100_{22}, 110_{16}, 111_{28}, 119_{6}, 123_{26}, 125_{6}, $_{18}$, 128_{7}, 129_{2}, 130_{15}, 135_{16}, 140_{15}, 152_{21}, 168_{7} (an dieser Stelle nennt er es פרקי ר׳ אליעזר בן הורקנוס, vgl. Zunz, GVdJ.², 283 ff., namentlich 289), 186_{13}, 199_{14}, 214_{8}, 218_{5}, $_{19}$, 221_{6}; II, 15_{16} u. 18_{16}.

²) I, 124_{5}: ספר יוסף בן גוריון והוא מספרי הקבלה, vgl. Zunz, GVdJ.², 154 ff. u. 376. ³) I, 150_{7}, 186_{4} ff., 199_{14}, 211_{21}, 212_{26} u. 214_{8}. Vgl. zu der 186_{4} angegebenen Stelle noch Benjacob 105/93 u. Roest a. a. O. 66/369.

⁴) I, 107_{27}, vgl. Anm. 21 daselbst.

⁵) I, 222_{20}, vgl. HÜ. S. 514 f.

⁶) Ueber die Uebersetzung (תפסיר) und den Kommentar (שרח) Saadias zum Pentateuch schwebt immer noch ein gewisses Dunkel. Wir wissen noch immer nicht, ob er zwei — oder nicht gar dreimal den Pentateuch übersetzt hat. So viel jedoch ist mir klar, dass iE diejenige Uebersetzung, an die auch der Kommentar angegliedert war, benutzt haben muss. Diese aber ist, das können wir an verschiedenen Stellen sehen, hinwiederum verschieden von der uns heute bekannten Uebersetzung, die J. Derenbourg in Ouvres compl. de R. Saadia b. Josef al-Fayyoûmî, Paris 1893, I wieder herausgegeben hat (vgl. ALdJ. 55 f.). Diese uns nun derzeit bekannte Uebersetzung unterscheidet sich jedoch von dem Texte, den JbE in seinem תפסיר (so nennt auch er die Uebersetzung, vgl. I, 49_{9} zu Gen. 2_{8} und dieser Titel dürfte wohl der richtige auch für die 2. und 3. nur die Uebersetzung enthaltende Rezension gewesen sein. Die sonst diesen Rezensionen beigelegten Titel, vgl. MS. 54 (NF. 18), 307 dürften bloss Umschreibungen bezw. Untertitel dieses Titels gewesen sein) vor sich gehabt haben musste, wie wir dies weiter unten sehen werden. Ursprünglich allerdings zweifelte ich daran, ob JbE Saadias Uebersetzung überhaupt gekannt habe und ob er nicht bloss aus dem Texte iEs heraus seine Meinungen über die Ansichten Saadias darlegt. Aber gar bald musste ich mir nach Stellen, wie denen zu den Nrr. 3, 4, 6, 14, 15, 16 und 17 sagen, dass er die Uebersetzung Saadias unbedingt gekannt haben musste. Da nun kaum anzunehmen ist, dass die dem JbE bekannte Uebersetzung mit der von iE benützten, also der ersten, auch mit Kommentar versehenen identisch ist, so vermute ich, dass Saadia seine Uebersetzung d r e i m a l umgearbeitet haben musste. (Dass die Verschiedenheiten in den uns erhaltenen Rezensionen der Pentateuchübersetzung vielfach auf Irrtümer oder willkürlichen Aenderungen der Kopisten zurückzuführen seien, wie dies Eppenstein (MS. 54 (NF. 18) 306

vgl. auch Dukes, Beiträge II 53) annimmt, ist ohne weiteres zuzugeben, trifft aber kaum auf JbE zu, der auch sonst dem Original gewissenhaft nachgeht und sich bemüht, seine Zitate daraus zu schöpfen). Dass JbE die mit dem Kommentar versehene Uebersetzung kaum gekannt haben dürfte, ist zum Teil auch daraus ersichtlich, dass er an manchen Stellen (vgl. weiter unten) ausdrücklich betont, er habe den Kommentar Saadias nicht gesehen. Die Frage, wenn dies richtig ist, wie es dann komme, dass auch JbE wie iE noch Stellen kannte, die ohne Zweifel nur in der mit Komm. versehenen Rezension gestanden haben müssen, weil wir sonst keinen Platz wüssten, wo sie gestanden haben könnten, wie dies z. B. mit den 10 der Akzentuation nach getrennten, von Saadia aber verbundenen Bibelverspaare der Fall ist (Gen. 23_{13}, 114_{5} ff.), die ja im Kommentar zu Exodus standen, wie uns dies JbE ja ausdrücklich mitteilt, lässt sich nur dahin beantworten, dass dem JbE eben noch einige Fragmente des Kommentars zugänglich gewesen sein mussten. Dass diese meine Vermutung die richtige sein dürfte, werden wir auch an der Hand der von JbE behandelten, auf Saadia sich beziehenden, Stellen zum Teil ersehen können. Ich unterziehe darum hier alle die Stellen, an welchen JbE Saadia erwähnt, einer Untersuchung.

1) I, 11_{10} (Einleitung). Von den Maßen, welche die Sterne durchlaufen, findet sich in unserer Uebers. des S. weder zu Gen. 1_{16} (D. 6), noch zu Exod. 23_{20} (D. 115) irgend etwas angegeben.

2) I, 41_{16} (Gen. 1_{14}). Eine Flucht Ss. unsere Stelle zu erklären, kann aus der uns vorliegenden Uebersetzung (D. 5) nicht erwiesen werden. Aus der Darlegung JbEs ist aber ersichtlich, dass er d e n Komm. Ss. aus dem iE geschöpft haben dürfte, nicht gekannt hat. Auch aus dem كتاب الامانات والاعتقادات lässt sich eine solche Flucht vor der Erklärung dieses Gegenstandes nicht nachweisen. iE muss einfach aus der komm. Uebersetzung sich die Ueberzeugung geholt haben.

3) I, 49_{8} ff. (Gen. 2_{3}). Während JbE in seiner Vorlage der Ubersetzung des Schlussteiles dieses Verses die Worte hatte: מן גמיע מכלוקאתה (v. 3) אלדי כלקה אללה וצנעה , (v. 2) אלדי כלק, Gott also demnach noch weiter schafft, liest man bei Der. z. St., 7: אד̇ עטל פיה אן יכ̇לק שיא מן מת̇ל כ̇לקה אלד̇י צנעה [daselbst Anm. 1: „כי ח ד ל בו מברוא דבר הדומה לבריאתו אשר עשה" שאחר יום הששי לא ברא עוד יש מאין], Gott also an diesem Tage weiter zu schaffen aufgehört hat. Damit würde übereinstimmen die Uebersetzung Saadias zu Gen. 9_{18}, wo vom Regenbogen ebenfalls gesagt wird, dass er schon früher geschaffen worden ist. Vgl. weiter zu Gen. 9_{13}, Nr. 5.

[3 a) 51_{11} (Gen. 2_{11}). Aus dieser Stelle möchte ich durchaus nicht schliessen, JbE habe bei seiner Erklärung unmittelbar aus der Uebersetzung oder gar dem Kommentar Saadias geschöpft. Denn die Phrase ועל כן דחק הגאון עצמו לפרש על היאור שהוא פישון, die darauf schliessen liesse, er habe den Komm. vor sich gehabt, ist dafür kein Beweis, weil JbE ganz gut aus den Schlussdarlegungen iEs zu unserem Verse zu der Phrase דחק

עצמו bestimmt worden sein durfte. Im Uebrigen lautet die Stelle in unserer Ausgabe des Saadia (Der. 7): אסם אחדהא אלניל ohne jede weitere Bemerkungen]. (Zu dem an unserer Stelle stehenden הר הלבנה vgl. HB. XVI, 110).

4) I, 73_4 (Gen. 6_{16}) heisst es הגאון הוא שאמר כי יותר היו מ ש ב י ע י י ם. Diese Kenntnis konnte sich, da doch iE bloss sagt: ויש אומרים כי רבים היו, JbE nur aus noch erhaltenen Fragmenten des Saadianischen Kommentars verschaffen, denn die uns erhaltene Rezension (Der. 13_5) hält sich genau an den Bibeltext und übersetzt nur: אסאפל ותֿואני ותֿואלתֿ תצנעהא.

5) I, 87_2 (Gen. 9_{13}). Auch hier scheint nach den Darlegungen JbEs derselbe ähnlich wie zu Gen. 2_3 (vgl. oben Nr. 3) eine andere Uebersetzung als iE in seiner Vorlage gehabt zu haben. Wohl sagt er hier, er habe die Worte]Saadias [natürlich meint er: wie sie iE vor sich hatte], nicht gesehen, aber der Vernunft nach glaube er, dass Saadia der Ansicht war, dass der Regenbogen v o r Noah nicht erschaffen war. JbE hatte nach seiner Uebersetzung zu Gen. 2_3: אלדי כלקה אללה וצנעה also ein Recht zu dieser Erklärung. Natürlich musste er auch an unserer Stelle eine andere Uebersetzung, welche wissen wir nicht, gehabt haben, als die welche sich in unserer Ausgabe (Der. 16_{10}, so zu lesen und nicht wie S. 87, Anm. 3: 16_2) vorfindet: והי קוסי קד תֿבּתּהא פי אלגמאם. iE hinwiederum hatte nach seiner ihm sowohl hier an unserer Stelle, als auch in der Gen. 2_3 vorliegenden Uebersetzung und dem Kommentare das Recht zu sagen, nach Saadia war der Regenbogen bereits früher in den sechs Schöpfungstagen geschaffen worden. Denn da es dort heisst (Gen. 2_2 f., Der. 7_1 ff.): ואכמאל אללה פי אליום אלסאבע כ֗לקה אלדי צנעה ו ע ט ל פ י ה א ן י כ֗ ל ק ש י א מ ן מ תֿ ל כ֗ ל ק ה א ל ד י צ נ ע ה. ובארך פיה וקדּסה אד֗ ע ט ל פ י ה א ן י כ֗ ל ק ש י א מ ן מ תֿ ל כ֗ ל ק ה א ל ד י צ נ ע ה, so ist klar ersichtlich, dass nach dem sechsten Schöpfungstage die Schöpfung des „Seins“ aus dem „Nichtsein“ aufgehört habe. Dieser Ansicht schliesst sich dann auch JbE in seinen Darlegungen vgl. namentlich S. 87_{18} ff., an. So sehen wir denn klar und deutlich, dass dem JbE eine andere Uebersetzung Saadias vorgelegen haben musste, als iE. Die etwa auftauchende Meinung, JbE habe vielleicht überhaupt eine Uebersetzung des Saadia nicht vor sich gehabt und Gen. 2_2 f. nach dem Bibeltexte übersetzt, ist unstichhältig. Denn sowohl die zu Gen. 2_3 (S. 49_9ff.) von ihm gegebene Darlegung, als auch seine an unserer Stelle ausgesprochene Vermutung weisen unzweideutig darauf hin, dass ihm die Uebersetzung Saadias vorgelegen haben musste, was wir ja auch aus anderen Stellen noch erweisen werden.

6) I, 114_5 (Gen. 23_{17}): Diese von JbE erwähnten 10 der Akzentuation nach getrennten, von Saadia aber verbundenen Bibelverspaare, sind entlehnt dem Bibelkommentare Saadias, den, wie wir bereits erwähnt, iE genau und zur Gänze kannte, JbE aber nur fragmentarisch vor sich hatte. Bei Der. findet sich weder z. u. St., noch im Exodus eine diesbezügliche Andeutung.

7) I, 136_{21} (Gen. 32_{4}): iE, der sowohl hier, als auch zu Deut. 33_{2} (Der. 305_{7} ff.) einen Teil der Erklärungen Saadias erwähnt (vgl. Der., a. a. O., S. 305, Anm. 3) und gegen sie Stellung nimmt, wird gewiss nicht allein die Uebersetzung Saadias zu Deut. 33_{2} ff. und die Darlegungen Saadias im 3. Kap. des كتاب الامانات والاعتقادات (Ed. Landauer 133, Ed. Lpz., h. Ueb., 83, Z. 12 v. u.) vor sich gehabt haben, sondern auch Saadias Komm. zu Deut. 33_{2}, während JbE hier nur auf die von Saadia im ك' الامانات والاعتقادات dargelegte Anschauung, wonach der Sinai, Se'ir u. P'aran einander sehr nahe sind, zurückgreift und sie bekämpft. Ueber die religionsgeschichtliche Bedeutung dieser Stelle vgl. Steinschneider Pol. u. apol. Lit., Lpz. 1877, 317 ff.; Guttmann, MS. 1879, 148 ff.; Schreiner ZDMG. XLI 602 ff. u. Bacher, Die Bibelexegese d. jüd. Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimûni, Bpst. 1892, 43 f.

8) I, 146_{10} (Gen. 35_{26}, vgl. auch 169_{9} ff. = Gen. 46_{27}): iE, der in seiner Erkl. z. u. St. nachweisen will, dass viele in der Bibel angegebenen Zahlen nur die beiläufige Zahl angeben, bringt dafür als Beweis auch die in Exod. 12_{40} stehende Zahl 430, die mit Saadia als bereits vor dem Auszuge Abrahams aus Ur-Kasdim zu zählen begonnen werden muss (vgl. kK. S. 7, 14 Z. v. u. u. ك' الامانات والاعتقادات 237. [Die in Gen. 15_{13} stehenden 400 Jahre hingegen sind von der Geburt Isaks zu zählen, wobei iE entsprechend der Londoner Polyglotte (vgl. Der. zu Gen. 15_{13} S. 23, Anm. 3) in der Uebersetzung des Saadia folgende Vorlage hatte: ויסתעבדוהם ויעדבונהם תמאם ארבע מאיה סנה. Eine solche Vorlage musste JbE auch gehabt haben, wie dies aus seiner Erklärung zu Gen. 15_{13} = S. 98 f., Exod. 12_{40} = S. 227_{11} ff. zu ersehen ist. Allerdings muss gesagt werden, dass an unseren Stellen es auch als nicht ausgeschlossen erscheinen kann, dass JbE seine Erklärungen rein aus dem Texte des iE geschöpft habe].

9) I, 157_{13} (Gen. 40_{11}): Nach unserer Vorlage ist die Vermutuug JbE richtig. Denn die Uebersetzung lautet daselbst (Der. 62_{14}: וכאן כאס פרעון פי ידי פאכ̇ד̇ת אלענב ועצרתה פיה ונאולתה כאסה. Wenn nun JbE sagt, er habe den Komm. Saadias nicht gesehen, so ist dies richtig, weil er ihn ja tatsächlich, wie wir oben bereits erwähnt haben, nicht gekannt hat. JbE musste auch eine andere Uebersetzung vor sich gehabt haben, als die, welche wir heute besitzen, weil ja die Sätze: אך נראה בעיני שהגאון פירש sonst unverständlich wären.

19) I, 171_{26} ff. (Gen. 49_{4}): iE zitiert die Ansicht Saadias, wie sie sich auch in der uns vorliegenden Uebersetzung vorfindet (Der. 77_{9} ואלאן בנהלה מן אלמא לא תפצ̇ל אד̇ צעדת אלי מצ̇גע אביך חיניד̇ ממא תבד̇לת פראשי הכ̇לץ, S. also hat das Wort mit arab. فخر „stolz sein“, syr. ܦܚܙ = „leichtfertig sein“ in weiterer Folge „gering sein“ identifiziert. Danach wäre also die Stelle so zu erklären: und nun nicht einmal um einen Schluck Wasser [= um ein geringes,] sollst du einen Vorzug haben u. s. w. iE hingegen fasst das Wort im Sinne von חפז = arab. حفز, in der Bedeutung von „übereilen, eilig fliessen“. Aus der Art der Erkl. JbE ist zu entnehmen, dass auch

er diese Uebersetzung Saadias vor sich gehabt haben musste und dass er namentlich die auf I, S. 172_1 ff. stehenden Worte kaum auf Grund der Erkl. iE allein gebraucht hätte.

11) I, 194_4 (Exod. 3_2, kK. 9, 6. Z. v. o.), vgl. auch 207_{27} ff. (Exod. 3_{13}, kK. 12, 8. Z. v. o.): In unseren Übersetzungen des Saadia steht als Uebersetzung von סנה sowohl Exod. 3 2 (Der. 83_{18}): פתגלי לה מלאך אללה בצרים נאר מן אלסנא פראי אלסנא משתעל באלנאר והו לים יחתרק, als auch zu Deut 33_{16} (Der. 306_5): ומן נעמה אלארץ באסרהא ורצא סאכן אלסנא יחל גמיע דלך בראס יוסף ובהאמה נאסך אכותה, das Wort סנא = קוץ. Da uns nun iE im kK. zu Exod. 3_2 (S. 9, 6. Z. v. v.) sagt: על כן אמר הגאון כי סנה תחלק לשני חלקים האחד קוץ והשני שמים, ersehen wir daraus, dass im Komm. des S. diese Doppelbedeutung von סנה dargelegt sein musste (vgl, Geiger, Jüd. Zeitschrift V, 287 und Bacher, iEEP. 390 f.). Tatsächlich macht iE von dieser Doppelbedeutung auch Gebrauch, indem er das סנה an unserer Stelle ursprünglich mit קוץ (so auch ibn Ǧanâḥ أصول, s. v. כנה, 486_{13} = علّيق) wiedergibt, eine Ansicht, von der er allerdings dann in Exod, 3_{13} (Vgl. IbE I, 207_{29}) abgeht und es ebenfalls mit שמים erklärt und im Deut. 33_{16} es mit שמים erklärt. JbE hat zur letzteren Stelle, obschon er uns auch zu dieser eine Erklärung verspricht, vgl. S. 194_7, keine Erklärung. Ob nun JbE seine Kenntnis über die Doppelbedeutung von סנה bei Saadia aus einer ihm vorliegenden Uebersetzung oder aber aus dem Komm. iEs geschöpft hat, wird sich schwer entscheiden lassen. Allerdings aus der auf S. 208, Z. 2 f. v. o. stehenden Ansicht: ויתכן שאמר „שהוא השני" על העולם השני והוא בעצמו הפירוש השני של הגאון, wäre man geneigt zu schliessen, dass er ebenfalls eine Uebersetzung mit dieser Doppelbedeutung des Wortes סנה vor sich gehabt hatte!

12) I, 239_{10} (Exod. 17_{16}): Die von iE gebrachte Ansicht (kK S. 41, 16. Z. v. o.), wonach Gott der Anrufende und nicht der Angerufene ist, findet sich auch in der uns vorliegenden Uebersetzung (Der. 106, 20): [ויבן משה מזבח ויקרא אותו: נסי] ובנא מוסי מדבחא וסמאה אללה עלמי. Aehnlich hat auch JbE die Stelle erklärt.

13) I, 265_2 (Exod. 23_{20}): Aus unserer Stelle im Komm. iEs (kK 68 ff.) sehen wir, dass iE auch hier, wie z. B. Gen. 1_1 in beiden Komm. (Ed. Friedländer S. 20 ff.) die anthropozentrische Ansicht Saadias (כ' الامانات والاعتقادات, IV Einleitung) bekämpft, vgl. MS 42_{28} u. $_{447}$. Da nun JbE diese anthropozentrische Ansicht des Saadia kennt und der Meinung ist, dass er sie in seinen 5 Büchern behandle, unter welchen ich S. 278, Anm. 5 meiner Ausgabe (vgl. auch dortselbst namentlich Z. 4 f. v. o. u. S. 268_{11}) auch den verlorengegangenen Komm. zum Pentateuch einbezogen habe, weil es doch ausgeschlossen erscheint, dass wenn er von seinen Werken spricht neben dem כ' الامانات والاتقادات sein Hauptwerk nicht hätte einbeziehen sollen, so kann kein Zweifel darüber bestehen, dass er die Pentateuchübersetzung und einzelne Fragmente des verloren gegangenen Kommentars gekannt haben musste.

שמואל בן, [3]אדונים (דונש) בן תמים הבבלי*, [2]בן זיטא*, [1]גאונים
, [7]האי גאון*, [6]שמואל הנגיד*, [5]יוסף אבן אביתור שנטאש, [4]חפני
, [10]יצחק בן ישוש ספרדי*, [9]ר' יונה אבן גאנח*, [8]ר' יהודה חיוג*

---

14) Aus 278 $_{24}$ ff. u. 279 $_{12}$ (Exod. 25 $_{7}$) ist ersichtlich, dass JbE die Arbeiten Saadias gekannt haben musste.

15) I, 283 $_{15}$ f. (Exod. 28 $_{4}$). Da JbE uns die Uebersetzung des Wortes חשן mit בדנה wie sie Saadia hatte, mitteilt (so auch ibn Ganâḥ, a. a. O., 254 $_{20}$) und wie dies tatsächlich auch aus der uns vorliegenden Uebersetzung (Der. 121 $_{6}$) ersichtlich ist: והדֿה אלתֿיאב אלתי יצנעוהא בדנה אלח', so kann kein Zweifel darüber bestehen, dass er die Uebersetzung Saadias gekannt haben musste.

15a) [I, 285 $_{13}$ (Exod. 28 $_{10}$) u. II, 54 $_{15}$ (Num. 22 $_{28}$). Diese Stellen nenne ich bloss der Vollständigkeit halber, um alle Stellen, wo Saadia bei JbE erwähnt wird, zu registrieren].

16) I, 290 $_{3}$ (Exod. 30 $_{24}$). Die Uebersetzung von קדה mit arab. קסט, wie sie uns JbE mitteilt, findet sich tatsächlich auch in der uns vorliegenden Uebersetzung des Saadia (Der 126 $_{14}$ f.).

17) II, 10 $_{10}$ (Lev. 4 $_{23}$). Aus dieser Stelle ist klar ersichtlich, dass JbE den Komm. Saadias zu den Prov. gekannt hat. Denn tatsächlich heisst es dort (VI, 196): פקאל להם ינבגי אן תעתברו בהדֿה אלאשכֿאץ מן אלחיואן אלתי לכל ואחד מנהא ריאסה עלי סאיר נועה לא יטרחונהא בל ידֿעגון לה, פאלאול אלאסד פי אלוחש... ואלתֿאני אלנסר פי אלטאיר... ואלתֿאלתֿ אלתיס פי אלגנם

[1]) I, 242 $_{10}$.

[2]) Auch בן זוטא, I, 250 $_{10}$ ff. Wie denn überhaupt die Karäer (צדוקים) öfter von ihm genannt werden, so I, 7 $_{14}$ ff., 11 $_{1}$, $_{18}$, 43 $_{21}$, 139 $_{21}$, 155 $_{6}$, 224 $_{6}$, 226 $_{12}$. $_{19}$, 227 $_{28}$, 228 $_{16}$, 251 $_{1}$, II, 25 $_{8}$, 57 $_{3}$, u. 73 $_{3}$. Jehûdâh ha- Parṣi II, 37 $_{11}$. Vgl. MS., 60 (24) 206 ff.

[3]) I, 155 $_{9}$, vgl. iEG. 174 u. ALdJ. 72.

[4]) I, 140 $_{21}$, 205 $_{13}$, vgl. ALdJ. 108 ff.

[5]) I, 187 $_{22}$, vgl. ALdJ. 117 (wo für Gross, Gallia Judaica 669 zu lesen 660).

[6]) I, 205 $_{13}$. vgl. ALdJ., 129 f.

[7]) I, 193 $_{6}$ u. 199 $_{6}$,

[8]) I, 137 $_{13}$, 189 $_{5}$ u. II, 10 $_{16}$, vgl. ALdJ., 118.

[9]) I, 38 $_{1}$ (Anm. 1); 233 $_{5}$ (ר' מרינוס) u. II, 79 $_{7}$ (ר' יונה המדקדק), vgl. ALdJ., 122 ff.

[10]) I, 10 $_{9}$; 108 $_{18}$, 150 $_{10}$, 241 $_{20}$, 256 $_{2}$, II, 70 $_{11}$, $_{18}$ u. 71 $_{2}$, vgl. ALdJ., 135 f. u. Jew. Encycl. VI s. v. Ueber Jizḥaki, den JbE nur durch iE kennt, und namentlich die Theorie seiner „Wortvertauschungen" habe ich ausführlich gehandelt in MS. 53 (NF 17) 709—719 u. 54 (NF 18) 82—102 [auch als Sonderabdruck, nach welchem ich zitiere, erschienen u. d. T., Die „Wortvertauschungen" usw., Graz 1910, Leuschner und Lubensky]. Gegen diese meine dort dargelegte Hypothese hat sich Bacher in MS. 55 (NF. 19)

233—246 gewendet. Eine Erwiderung meinerseits habe ich bereits I, S. IX angekündigt. Es tut mir nun aufrichtig leid, dass diese Erwiderung erst nach dem Tode Bachers erscheinen kann. Die Schuld dafür trifft jedoch nicht mich, wie ich ja dies bereits im Vorworte dargelegt habe. Was nun die Einwendungen Bachers gegen meine Hypothese anbelangt, so möchte ich zunächst zugeben und sagen, Bacher hat recht, wenn er meint, dass wenn mir seinerzeit das Original des Kitâb al-Lûma‘ (27. Kap., S. 294 f.) vorgelegen hätte, ich auf Grund der Uebersetzung Tibbons im Riḳma (Kap. 28, 177 f.) meine Hypothese nicht unterstützt hätte. Denn tatsächlich lautet die Stelle im Originale: אנהם קד יאתון בלפט מא ואלמראד בה גירה ואנמא יגיזון [דלך מן אגל] אגתמאע אללפטתין פי אלגנס או פי אלנוע או פי אלכיפיה או פי גיר דלך מן אלאמור וקד יקע אלשי פי מוצע אלשי ואן לם יתגמע מעה פי שי ודלך למדהב להם [פי דלך] גיר מא דכרנא אלא מא טלב וגד. So sehr ich nun auch bekenne, dass wir in der hier mitgeteilten Stelle durchaus nicht einen Hinweis auf andere Bibelerklärer erblicken können, so ist andererseits aber damit noch durchaus nicht der Gegenbeweis erbracht, dass das Prinzip der stellvertretenden Ausdrucksweise, namentlich aber das der „Wortvertauschungen“, das ich ja allein zum Gegenstand meiner Behandlung machte, unbedingt von ibn Ganâḥ aufgestellt worden sein musste. Im Gegenteil, gerade aus dem Umstande, dass ibn Ganâḥ an die Spitze der Liste der „Wortvertauschungen“ zwei solche von Saadia (eigentlich schon von früheren Uebersetzern) herrührende stellt (Gen. 20_4 גוי = איש, bei mir Nr. 2; Exod. 21_8 עם = איש, bei mir Nr. 7, eine dritte bei Saadia noch sich vorfindende Wortvertauschung betrifft Ps. 24_4 נפש = שם, bei mir Nr. 67), ist wie Bacher AMiG 25 selber zugibt, nicht zufällig, sondern ein stillschweigendes Einbekenntnis, „dass bei dieser kühnen Methode der Interpretation biblischer Ausdrücke der Gaon sein Vorgänger war“. Nun will ich gern zugeben, dass der erste, der dieses Prinzip der „Wortvertauschungen“, das wie Geiger (Wiss. Ztschrft. f. jüd. Theologie V, 287) treffend bemerkt, die Kinderstufe der Sprachforschung verrät, aufgestellt hat, Saadia gewesen ist, *ausgebaut aber hat es gewiss nicht ibn Ganâḥ, sondern Jiṣḥâkî*, der — und das muss besonders hervorgehoben werden — durchaus nicht ein jüngerer Zeitgenosse ibn Ganâḥs gewesen ist (wie dies Bacher AMiG. 29 behauptet). Denn in Wirklichkeit lebte Jiṣḥâkî von 982 [448 H] — 1057/58, (vgl. ALdJ. 136) und ibn Ganâḥ von 985/90—1040 (vgl. ALdJ. 122), hat also zur gleichen Zeit mit ihm gelebt. Das Buch Jiṣḥâkîs konnte also ibn Ganâḥ noch ganz gut benutzt haben, wie ich dies auch in meiner Arbeit S. 12 ausführlich dargelegt habe. Wenn ibn Ganâḥ Jiṣḥâkî nicht nennt, darf man daraus durchaus keine wie immer gearteten Schlüsse ziehen, weil ja ibn Ganâḥ in den meisten Fällen seine Quellen überhaupt nicht nennt (vgl. Bacher, Leben u. Werke d. Ab. Merw. ibn Ganâḥ, Bpst. 1885, 50 ff. u. iEG 183, 12. Z. v. o.). Was für mich aber ganz besonders bestimmend für die Annahme ist, dass Jiṣḥâkî es war, der das Prinzip der „Wortvertauschungen“ weiter ausbaute, ist der Umstand, dass der in der Literatur

vorzüglich bewanderte iE, der doch beiden Männern, sowohl Jiṣḥâkî, als auch ibn Ganâḥ zeitlich so nahestand (ALdJ. 156), stets Jiṣḥâkî als den Verfasser dieser „Wortvertauschungen“ nennt. Denn die Meinung Bachers (iEG 186), dass das Epitheton מהביל, welches iE auch dem Jiṣḥâkî erteilt (vgl. die Stellen bei mir 7, Anm. 3), den Irrtum veranlasst hat, stets an Jiṣḥâkî zu denken, wo iE von einem מהביל spricht, während in Wirklichkeit an den betreffenden Stellen unverkennbar von ibn Ganâḥ die Rede ist, kann schon angesichts von Stellen wie Exod. 19 $_{23}$ (Nr. 6), wo der מהביל für ההר < העם u. I. Chr. 2 $_{15}$ (Nr. 80), wo er השמיני für השביעי liest, als unhaltbar bezeichnet werden, weil diese Stellen ibn Ganâḥ in seinem Lûma' überhaupt nicht erwähnt. (Die Frage, warum ibn Ganâḥ, nachdem er doch seine Beispiele dem Jiṣḥâkî entlehnt hat, nicht auch diese beiden Stellen erwähnt, wäre sinnlos, weil ja ibn Ganâḥ nicht verpflichtet war Stellen, bei welchen er Jiṣḥâkî nicht beistimmte, zu erwähnen.) So kann schon nach diesen Beispielen und nach den Stellen, wo er dem Nomen propr. יצחקי auch noch das Epitheton המהביל angliedert, kein Zweifel darüber bestehen, dass JbE recht hatte, wenn er zu Gen. 36 $_{32}$ (meine Ausgabe S. 150, 10) klipp und klar sagt: מכאן ראיה שהמהביל הנקרא בכל ספריו הוא היצחקי (vgl. auch Magazin III 147, wo mitgeteilt wird, dass Mosconi unter dem משוגע in Exod. 19 $_{18}$ ebenfalls Jiṣḥâkî versteht. Vgl. auch meine Arbeit S. 9, Anm. 6 und 10, Anm. 4). — Es muss weiterhin als ausgeschlossen gelten, dass er das einmal dem Jiṣḥâkî beigelegte Epitheton auch dem ibn Ganâḥ beilegte. Dagegen spricht schon der diesem Epitheton vorgelagerte Artikel, der nur auf e i n e, bereits bekannte Persönlichkeit hinweist. Man bedenke auch, dass wenn iE auch zuweilen gegen ibn Ganâḥ hart ins Gericht geht und vom Uṣûl sogar einmal das sagt, was er von der Schrift Jiṣḥâkîs öfter sagt, dass er verbrannt zu werden verdiente (iEG 186, vgl. auch iEG 178 ff.), so hat er doch andererseits sehr häufig es nicht an feinem Taktgefühl dem Manne gegenüber, dem er so viel zu danken hatte, fehlen lassen (iEEP. 389, Anm. 1). Man braucht nur einmal die Charakteristik iEs in der Einleitung zu seinem מאזנים (S. 2 a): ור׳ יונה הרופא בן גאנח ממדינת קורדובה השלים ספרים שבעה והשביעי ס׳ חשרשים וכלו מחמדים zu lesen und damit das vergleichen, was er dort über Jiṣḥâkî ohne ein lobendes Wort sagt, dann wird man es für ausgeschlossen halten, dass er so scharfe Worte, wie die gegen Jiṣḥâkî geschleuderten (m. Arbeit 7), auch gegen ibn Ganâḥ gebraucht haben könnte. Das halte ich für vollkommen ausgeschlossen. Ich glaube, dass man an diesen Tatsachen doch nicht vorbeigehen kann. Nicht unwesentlich halte ich auch, dass er den Verf. der „Wortvertauschungen“ in צחות 72: מדקדק, ibn Ganâḥ hingegen הרופא (vgl. oben) nennt. Der Einwurf etwa, dass ja auch D. Kimḥî, der wohl später als iE, aber immerhin zeitlich nicht gar so fern von der Zeit ibn Ganâḥs gelebt hat, die „Wortvertauschungen“ stets im Namen ibn Ganâḥs zitiert, lässt sich einfach dadurch erklären, dass dem Provencalen Kimḥî das Werk des Spaniers Jiṣḥâkî nicht bekannt geworden war, was ja auch zur Genüge aus seinen Schriften hervorgeht, indem er ihn tatsächlich nirgends erwähnt. Dass das in Ps.

77_3 (Nr. 68) stehende Epitheton חכם גדול weder Jiṣḥâkî, noch einem Anonymus, wie dies Bacher, MS. 55 (19) 225 tut, sondern Dunaš ibn Labrat (ר׳ אדונים בן לברט מערבי ממדינת פאס גם הוא משיב דברים נכונים :2 a מאזנים) gilt, habe ich MS. 71 (35) 389, Anm. 3 dargelegt. Wenn ich bei Behandlung dieser Stelle (Nr. 68) das von mir unterstrichene Wort „merkwürdig" gebraucht habe, geschah es aus dem Grunde, weil ich es merkwürdig finden musste, dass ibn Ganâḥ, der doch so gern „Wortvertauschungen" gesammelt hat, gerade diese Vertauschung, die sehr viel Wahrscheinlichkeit für sich hat (vgl. die von mir Nr. 68 angeführten Stellen Threni 3_{49} u. Targ. z. St.) ausser acht lässt und eine andere Erklärung gibt. Wenn ich dann weiter bei diesem Beispiele gesagt habe, dass ibn Ganâḥ im Uṣûl das bekämpft, was er im Lûma' behauptet, bin ich eben durch Bacher selbst dazu geführt worden. In iEEP 389, Anm. 1 behauptet nämlich Bacher unter dem von iE in seinem Komm. zu Ps. 77_3 genannten ספר נכבד sei das ס׳ הרקמה gemeint. Nun dachte ich, Bacher sei zu dieser Annahme dadurch gekommen, weil er vielleicht in einer Hs. des רקמה die Vertauschung von ידי und עיני vorgefunden habe, die sich in der bekanntlich mangelhaft edierten Ausgabe von Goldberg-Kirchheim, Frankfurt a/M 1856 eben nicht findet. Bei dieser Vermutung hatte ich doch ein Recht zu sagen, dass der Uṣûl dem widerspricht, was im Lûma' behauptet wird. Heute natürlich, wo wir wissen, dass der Autor dieser Gleichsetzung von ידי und עיני Dûnaš ist und mir auch das Original vorliegt, weiss ich, dass er an dieser Stelle das Prinzip der Wortvertauschungen eben nicht anwendet.

Ich habe dann weiter (S. 9) gesagt, ibn Ganâḥ zitiere im Uṣûl 7 der von ihm im Lûma' genannten Stellen mit „Wortvertauschungen" ohne auch nur eine Bemerkung über deren Erklärung zu machen, was er aber, wenn die Theorie der „Wortvertauschungen" sein eigenes Produkt gewesen wäre, ganz gewiss nicht unterlassen hätte. Voll Emphase nennt Bacher diese meine Darlegung ein Sophisma! Denn er meint, ibn Ganâḥ brauchte nicht eine im ersten Teile seines Buches, dem Lûma', gegebene Erklärung im zweiten Teile desselben Buches, im Uṣûl, zu wiederholen (S. 235). Ganz recht! Aber im selben Atemzuge (S. 236) muss er selber zugeben, dass ibn Ganâḥ an mehr als doppelt so vielen Stellen, eine bereits im Lûma' gegebene Erklärung im Uṣûl wiederholt. Ja mit Verlaub, wozu denn das? Nach Bachers Theorie war doch dies absolut unnötig. Die Wahrheit aber ist, dass ibn Ganâḥ bei einem Teile der von ihm übernommenen Stellen mit „Wortvertauschungen" tatsächlich noch im Zweifel war, ob sie überhaupt in das Kapitel der „Vertauschungen" aufgenommen werden sollen, sie darum im Lûma' wohl erwähnte, im Uṣûl aber, wo er gleichsam das fertige Produkt darbieten wollte, solche Stellen nicht mehr aufgenommen hat. — Wenn Bacher dann weiter (S. 236), aus der im Lûma' 294_{10} = R 177_{17} stehenden Phrase ואלאקראב ענדי = והקרוב בעיני zu schliessen meint, dass er damit die Erklärung ausdrücklich als sein Eigentum betrachte, so mag dies vielleicht richtig sein, obschon die LXX. lange vor ibn Ganâḥ auch schon diese LA. (vgl. Nr. 28 meiner Arbeit (S. 23 f.): καὶ τὸν οἰνόν μοῦ), hatte. Ob also

*רש"י[1], *ערוך[2], *יצחק אבן גיאת[3], *ר' משה בן גיקטילא[4], רשב"ם[5], יוסף ממרוייל[6], *ר' יהודה הלוי[7], רמב"ם[8], אברהם בן דוד[9], דוד קמחי[10], ר' משה בן נחמן[11], ס' המאור[12], ס' מסורת ס"ג לתורה[13], תוספות[14], יוסף שלוריל[15], שלמה בן אברהם ברומי[16], אגדת ליל פסח[17], סליחות[18].

---

diese LA. so verborgen geblieben sein konnte, möchte ich wohl ernstlich bezweifeln. Dass aber diese Phrase auch auf den grösseren Teil der von ibn Ganâḥ erwähnten „Vertauschungen" sich beziehe, ist durch nichts ererwiesen. Wenn ich dann weiter in meiner Arbeit (S. 13) die Vermutung ausgesprochen habe, dass iE nur mittelbar, aus dem Werke eines Karäers von dieser Theorie Kenntnis erhalten hatte, so habe ich doch den Grund dafür in meiner Arbeit dargelegt. Bachers Pflicht also wäre es gewesen, den von mir erwähnten Grund zu entkräften, ehe er ihn ablehnt. Nach diesen Darlegungen bin ich, wie ich dies auch am Schlusse meiner Arbeit gesagt habe, trotz Einsichtnahme in das Original, nicht in der Lage trotz der „literaturgeschichtlich bekannten Schwierigkeit" (Bacher dortselbst S. 231) meine aufgestellte Hypothese aufzugeben.

1) I, 42_{14} ff., 80_{24}, 88_{13}, 109_{28}, 121_{20}, 126_{21}, 148_{29}, 153_{1}, 164_{3}, 165_{6}, 167_{4}, 204_{24}, 272_{5}, 276_{9}, 286_{9}, 289_{10}; II, 5_{3}, 8_{11} (rügt er eine Erkl. Rašis), 11_{5}, 32_{5}, 38_{5}, 48_{12}, 56_{15}, 57_{6} f., 78_{16} u. 89_{23}. 2) I, 157_{19}, 296_{6}, u. II, 59_{23}. Vgl. בכורי העתים XII, 81, ערך מילין S. XI u. Geiger, Nachg. Schriften III, 267.

3) I, 177_{1} ff., ALdJ. 136 f. (wo bei Quellen Zz. Lit. für 179 f. zu lesen 194 ff.). 4) I, 220_{18}; II, 92_{26}. Vgl. Poznanski, ibn Chiquitila usw., Lpz. 1895, 110 zu Ps. 68_{9} und ALdJ. 136. 5) I, 169_{1}, vgl. Graetz VI ³, 145 und Gross, Gallia Judaica 637 f.

6) I. 184_{1} u. II, 78_{10}. An letzterer Stelle habe ich mich wohl für Meyreuil (Gross, Gallia Judaica 363) entscheiden wollen, mit Rücksicht darauf aber, dass uns dieser Ort nur einmal genannt wird, während Marvège, oder Marvéjols, das eine grössere jüd. Siedlung besessen haben musste, öfter genannt wird (Gross a. a. O., 364 f.), wird die Frage, welcher Ort von beiden gemeint sein kann, weiter offen bleiben müssen.

7) II, 82_{13}, vgl. ALdJ. 152 ff. 8) (מורה) I, 28_{18} 30_{19}, 31_{21}, 33_{20}, $104_{12, 19}$, 130_{6}, 199_{11}, 230_{23}; (מאמר היחוד) I, 69_{8} und (יד החזקה) I, 168_{19}, 256_{18}, II, 57_{7} u. 78_{18}. 9) I, 168_{21}, vgl. Graetz VI ³, 205 u. Gross, a. a. O., 447 f.

10) I, 96_{3}, 103_{7}, 261_{7} (חלק הדקדוק, so nennt er den מכלול) und II, 82_{2}. Vgl. über denselben Tauber J., Standpunkt u. Leistung des D. Kimḥi als Grammatiker, Breslau 1867. 11) I, 32_{26}, $104_{18, 20}$, 105_{3}, 134_{17}, 286_{2} ff.; II, 13_{12}, 20_{8} u. 84_{13}, vgl. Perles in MS. VII, 81—97, 117—136.

12) II, 50_{2}, vgl. Zunz, ZGuL., 476, doch vgl. II, 50, Anm. 2.

13) I, 123_{16}. Ueber dieses Buch des Meir b. Todros ha-Levi Abulafia vgl. Graetz, VII ³, 30 f und Roest. Cat. der Rosenthalschen Bibl., Amsterdam 1875, II, 220/1152. 14) II, 47_{25}, vgl. Zunz, ZGuL. 29 ff. 15) I, 167_{8}, (vgl. daselbst Anm. 11) u. 286_{3}. 16) II, 25_{15}, Anm. 22. 17) I, 227_{19}.

18) I, 238_{11}. Vgl. Letterbode XII, 12_{78}.

Ausser den hier Genannten, werden dann noch folgende Werke und Autoren genannt, die uns zeigen, dass JbE auch ausserhalb der jüdischen Literatur nicht unbedeutende Kenntnisse, wie ich dies bereits erwähnt habe[1], besessen hat. So erwähnt er: *אריסטא[2], *בטלמיוס[3], ירונימוס[4], *יעקב אלכנדי[5], אלפראבי[6], אבן סינא[7] und das צרי הגוף[8]. Er erwähnt ferner die מקובלים[9], ספרים קדמונים[10], die פילוסופים[11], חכמי הודו[12], חכמי המחקר[13], חכמי יון[14], חכמי לב[15], חכמי פרס[16] und חכמי הרפאות[17].

Dass JbE die Schriften iEs genau kannte, braucht wohl nicht erst besonders hervorgehoben zu werden. Ich lasse nun eine nach Materien geordnete Liste[18] aller der Arbeiten iEs folgen, die JbE in seinem Buche erwähnt, wobei ich aber besonders hervorheben möchte, dass das Nichterwähnen eines Buches ja nicht als Beweis dafür gelten könne, als ob er dasselbe nicht gekannt hätte. Der Grund für die Nichterwähnung lag vielmehr darin, dass er in seinem Buche keinen Anlass fand es zu erwähnen. So z. B. erwähnt

---

1) Vgl. oben S. XXV.

2) I, 41_{14}, 204_{2} u. 264_{18}. In den zwei letztgenannten Stellen wie auch 204_{2}, 211_{21}, 212_{26}, 214_{18} u. 265_{1} wird das ס' חכמת האלהות הנקרא תאלוגיאה zitiert. Vgl. HÜ. 241 ff., namentlich 243. Von aristotelischen Schriften werden noch genannt das ס' אותות השמים I, 87_{5}, vgl. HÜ. 132 ff., das ס' חנפש I, 265_{12}, Anm. 16 und das ספר החוש והמוחש I, 265_{12}, Anm. 17.

3) I, 84_{17} u. II, 70_{8}, vgl. HÜ. 519 ff.

4) I, 152_{23}, Anm. 29.

5) I, 222_{5}. Wohl wird dieser bereits von iE erwähnt, jedoch scheint auch JbE ihn genau gekannt zu haben. Ueber denselben vgl. Anm. 9 daselbst und HÜ. 562 ff.

6) II, 75_{25}, Anm. 17 u. 18 (erwähnt wird das ס' ההתחלות).

7) I, 36_{5}, Anm. 3 u. 36_{17}. Vgl. MS. 60 (24) 52.

8) II, 13_{11}, Anm. 6. 9) I, 199_{1}.

10) I, 85_{24}, worunter er wahrscheinlich alte geographische Bücher meint.

11) I, 111_{6}. 12) I, 245_{9}. 13) I, 197_{1} u. 280_{16}. 14) I 46_{26} u. 245_{2} ff.

15) I, 105_{28}.

16) Ob JbE auch die Schriften der II, 35_{1} ff., 36_{2}, 37_{1} u. 70_{16} genannten Gelehrten gekannt hat, wird sich wohl schwer beweisen lassen, möchte es aber nach der Art der Zitierung bezweifeln.

17) I, 130_{4}.

18) Ueber die chronologische Reihenfolge der Schriften iEs vgl. MS. 60 (24), 41—58; 118—134; 193—212 u. 279—294. Allerdings weiche ich in vielen Punkten von den dort gebrachten Darlegungen wesentlich ab.

er den Komm. zu den meisten Büchern der „Zwölf kleinen Propheten" nicht, obwohl er ihn gekannt hat, wie wir dies aus den Zitaten zu den anderen, wohl zitierten Büchern entnehmen können. Neben dem bekannten Kommentar zum Pentateuch erwähnt er: I. 1) פירוש הראשון של בראשית[1], 2) פירוש על בראשית[2], 3) פירוש [הארוך] על שמות[3], 4) פירוש הקצר על שמות[4], [פי' יהושע][5],

---

So z. B. um nur eins zu erwähnen, bin ich, gegen MS 60 (24), 57, wonach iE bereits viel früher als im Jahre 1139 die Orientreise von Spanien aus antrat, mit JbE der Ansicht, dass iE erst in den letzten Jahren (etwa 1165?) seines Lebens Palästina besucht hat (vgl. I, 51_{16} ff. u. II, 8_{4} ff.). Dass danach manche der dort gebrachten Ausführungen einer Korrektur unterzogen werden müssen, ist selbstverständlich, gehört aber nicht in den Rahmen unserer Aufgabe.

[1]) Gemeint ist der längere von Friedländer, in den Essays on the Writings of Abraham ibn Ezra u. s. w., London 1877, hrsg. Komm. JbE erwähnt ihn: I, 30_{16}, 32_{6}, 37_{3}, 43_{21}, 44_{4}, 50_{10}, $54_{21, 25}$, $55_{3, 12}$, $57_{7, 27}$, 59_{11}, 61_{10}, 63_{19}, 66_{10}, $67_{4, 26}$, 68_{19}, 69_{7}, 74_{20}, 77_{28}, $78_{2, 13}$, $80_{3, 18, 26}$, 92_{12} u. II, 81_{2}.

[2]) Nach MS. 60 (24) 201 soll iE den in unseren Ausgg. sich befindenden gang. Komm. zur Gen. am 12. Sept. oder 20. Nov. 1166 [nach MS. 60 (24) 130 hinwiederum im Jahre 1167] in Rom verfasst haben. Das natürlich widerspricht dem, was iE selbst in diesem Komm. zu Gen. 32_{32} (in unseren Ausg. zu Gen. 33_{10}, vgl. jedoch I, 118, Anm. 10) sagt, wonach er diesen Komm. zu Lucca verfasst habe. Infolgedessen sind die dort aufgestellten Hypothesen unhaltbar und wird die chronologische Reihenfolge der Schriften iEs einer neuerlichen Prüfung unterzogen werden müssen. Vgl. auch JbE zu Gen. 2_{11} (I, 51_{16}), 24_{22} (I, 118_{10} ff.) und Lev. 1_{11} (II, 8_{1} ff.).

[3]) I, 50_{8}, 131_{6}, $158_{17, 24}$, 190_{5}, 221_{18} u. 293_{6}.

[4]) I, 46_{8}, 47_{3}, 50_{8}, 104_{6}, 105_{8} u. 131_{6}. Dass er den kurzen Komm. für den allein richtigen, von iE geschriebenen Komm. zu Exod. hält, darüber vgl. besonders die Einl. zu Exod. I, 181 ff., wo S. 113 Anm. 24 noch nachzutragen ist Schiller-Szinessy, Cat. 128, Magazin, III, 99 u. 142 u. oben S. XXI, Anm. 4.

[5]) II, 85_{16} sagt er ausdrücklich, er habe nie den Komm., den iE zu Josua geschrieben habe, zu Gesicht bekommen. Trotz der Argumente Levys, Reconstruction d. Commentars ibn Esras zu den ersten Propheten, Breslau 1903, V ff. u. MS. 60 (23) 41 ff., möchte ich bezweifeln, ob er überhaupt einen Komm. zu den ersten Propheten u. den MS. a. a. O. genannten Büchern geschrieben habe. Zu Josua hat er ihn gewiss nicht geschrieben und dürften seine Hinweise auf dieses Buch und die anderen Bücher der ersten Propheten, wie dies auch bei den anderen von uns nicht mehr gekannten

[פירוש שמואל][1], 5) פירוש ישעיהו[2], 6) פירוש הושע[3], 7) יואל[4], 8) עמוס[5], 9) יונה[6], 10) זכריה[7], 11) מלאכי[8], 12) תהלים[9], [משלי][10], 13) איוב[11], 14) שיר השירים[12], 15) רות[13], 16) איכה[14], 17) קוהלת[15], 18) אסתר[16], 19) דניאל[17], [עזרא][18],

---

Büchern der Fall ist, nur gelegentliche Erklärungen gewesen sein, ohne dass er sie in ein Buch zusammengefasst hätte, wie dies bereits Barol, MS. 51 (15) 71 f., dem ich vollständig beipflichte, dargelegt hat.

¹) I, 103_{6}. Auch vom Komm. zu diesem Buche sagt er, er habe ihn nicht gesehen.

²) I, 41_{1}, 56_{29}, 67_{18}, 86_{27}, 87_{7}, 129_{16}, 135_{20}, 157_{1}, 162_{3}, 166_{10}, 196_{9}, 212_{10}, 213_{6}, 247_{19}; II, 51_{4} u. 54_{8}.

³) I, 97_{5}, $135_{5, 12}$, 140_{6}, 228_{20}; II, 71_{11}, 78_{9} (vgl. MS. 60 (24) 197, Anm. 3).

⁴) I, 54_{9}, u. 101_{1}. ⁵) II, 9_{19} u. 11_{9}. ⁶) I, 66_{15}.

⁷) I, 110_{27}, 119_{22}, 126_{11} u. $134_{21, 23}$.

⁸) I, 107_{15} u. 121_{3}.

⁹) I, 12_{13}, 23_{7}, 27_{5}, $28_{13, 23}$, 30_{12},* 33_{1}, 40_{21}, 46_{12}, 49_{20}, $66_{23, 25}$, 68_{25}, 71_{4}, 84_{15}, 96_{22}, 116_{6}, 126_{23}, 140_{4}, 148_{5}, 151_{15}, $162_{2, 5}$, 164_{7}, 166_{19}, $173_{4, 7}$, 196_{18}, 207_{1}, 247_{18}, 260_{10}, 281_{18}, 297_{20}, $298_{2, 18}$, 300_{8}; II, $7_{10, 23}$, 8_{15}, 87_{5} u. 92_{25}.

¹⁰) I, 291_{18}. Dass der in mehreren rabbinischen Büchern dem iE beigelegte Komm. zu den Sprüchen Salomos, den auch JbE nie gesehen hat, nicht von ihm, sondern von Moses Kimḥi stammt, ist genügend bekannt, vgl. MS. 60 (24), 43.

¹¹) I, 55_{28}, 82_{11} (hier erwähnt er, iE habe den Komm. zu Hiob vor dem Komm. zum Pentateuch abgefasst, vgl. MS. 60 (24) 123), 134_{14}, 214_{15} [hier wieder teilt JbE mit, iE habe zwei Kommentare u. z. einen Wort- u. einen Sachkomm. zu Hiob geschrieben, doch habe er letzteren nicht gesehen. Dies würde mit den Darlegungen Berliners, Magazin, I, 111 übereinstimmen. Doch vgl. dagegen Friedländer, Essays etc. 210, Galliner, Abraham ibn Esras Hiobkomm., Berlin 1901, 7 u. MS. 60 (24) 123], 218_{20}, 265_{5}, 288_{5}, 297_{8}, 299_{1}, u. II, 70_{10}.

¹²) I, 46_{21} u. 56_{30}. ¹³) I, 165_{19}. ¹⁴) II, 13_{24} u. $39_{20, 23}$. ¹⁵) I, 24_{9}, 34_{4}, 52_{17}, 65_{19}, 66_{25}, 106_{3}, 134_{15}, 164_{11}, 216_{7}, 256_{29}, 264_{15}, 294_{18}, 298_{10}, $301_{2, 25}$ u. II, 67_{20}. ¹⁶) I, 66_{22} u. 125_{10}.

¹⁷) I, 34_{5}, 47_{9}, 60_{1}, 159_{5}, 191_{3} (hier ist der kürzere Komm., nämlich die 2. von Mathews hrsg. Rezension gemeint, vgl. Anm. 4 dortselbst u. MS. 60 (24), 196), 192_{2}, 200_{1}, 230_{20}, 244_{10}, 264_{13}, 269_{5}, $270_{1, 13, 19, 23}$ u. $_{26}$, 271_{2}, 298_{10} u. 304_{10}.

¹⁸) I, 191_{3}. Aus der Art des Hinweises ist ersichtlich, dass er den Komm. zu Esra nie gesehen hat. Der in mehreren rabbinischen Ausgaben abgedruckte ihm beigelegte Komm. zu Esra und Nehemia gehört bekanntlich dem Moses Kimḥi an, vgl. MS. 60 (24), 43.

דברי הימים][1]. II. 20) ספר השם[2], 21) יסוד מורא[3], 22) אגרת שבת[4]. III. [ס' היסוד][5], 23) מאזנים[6], 24) שפת יתר[7], 25) צחות[8], 26) שפה ברורה[9]. IV. 27) ס' הלוחות[10], 28) יסוד העבור[11], 29) ס' האחד[12], 30) יסוד מספר[13], 31) לוחות לוכה[14], 32) לוחות נרבונה[15]. V. 33) ראשית חכמה[16], 34) ס' הטעמים[17], 35) ס' המלדות[18], 36) ס' המאורות[19], 37) ס' העולם[20], 38) ס' כלי הנחושת[21]. VI. 39) אגרת להשיב על שאלה[22].

---

1) II, 55_{18} sagt er ausdrücklich, er habe ihn nicht gesehen. Vgl. MS. 60 (24), 41 f. und 196 f.

2) I, 31_{5}, 32_{4}, 197_{17}, 203_{21}, $204_{4,\ 13}$, 206_{8}, $209_{14,\ 16,\ 19}$, $210_{4,\ 11,\ 21}$, 252_{9} (hier erwähnt er, dass das ס' השם vor dem Pentateuchkomm. verfasst wurde) u. 282_{22}. 3) I, 29_{4}, 52_{12}, 64_{30}, 172_{5}, 203_{16}, 222_{1}, 225_{1}, 236_{16}, 261_{24}, 280_{24}, 285_{24}, 286_{20}, 287_{16}, 295_{12}, 303_{26}, 308_{22}, $309_{13,\ 17}$; II, 6_{19}, 7_{7}, 14_{19}, 15_{15}, 16_{4}, 17_{6}, 20_{21}, 22_{16}, 29_{21}, 69_{12}, $73_{20,\ 22}$ u. 75_{17}. 4) I, 29_{5}, 36_{22}, 223_{23}, 224_{1}; II, 32_{25}, 36_{13} u. 37_{20}. 5) I, 30_{20}, 53_{10}, 57_{15}, 89_{1} (Anm. 2), 94_{17}, 113_{13}, 182_{8} u. 216_{16}. Ueber dieses Buch vgl. iEG. 8 ff., MS. 60 (24) 128 ff. und Wilensky in קרית ספר III 73 ff. 6) I, 45_{1}, 48_{23}, 56_{26}, 94_{4}, 115_{17}, 155_{9}, 188_{4}, 234_{1}, 240_{13}; II, 74_{21}, 82_{6} (hier erwähnt er in richtiger Weise, er habe dieses Buch vor dem Pentateuchkommentar geschrieben, vgl. MS. 60 (24) 120) u. 87_{6}. 7) I, 44_{21}, 53_{13}, 57_{20}, 94_{17}, 112_{16}, $118_{6,\ 19}$, 139_{12} (hier erwähnt er eine 2. Aufl. des ש"י, von der uns bislang nichts bekannt ist, vgl. iEG. 7 f., MS. a. a. O. 131 u. קרית ספר III 73 ff.), 219_{19}, 260_{16}; II, 54_{3}, 56_{24}, 72_{6} u. 79_{5}. 8) I, 24_{17}, 45_{1}, 53_{11}, 57_{15}, 89_{2}, 98_{23}, 104_{2}, 108_{19}, 113_{14}, $115_{16,\ 18}$, 134_{16}, 196_{21}, 240_{14}, 241_{20}, $252_{1,\ 11}$ f. (hier weist er nach, dass er den Pentateuchkomm. nach dem צחות verfasst habe, Vgl. MS. 60 (24) 132) u. 256_{1}. 9) I, 256_{1}. 10) I, 12_{21}, 15_{2} u. 84_{21}. Diese לוחות scheinen mir eine selbständige Arbeit und scheinen weder eine neue Redaktion der Tabellen Abraham b. Ḥijjas zu sein (vgl. iEM. 125, MS. 60 (24) 132), noch mit den astronomischen Tabellen von Lucca u. Narbonne identisch zu sein. 11) I, 12_{2}, 17_{7}, 18_{2}, 31_{7}, 42_{3}, 45_{5}, 46_{16}, 62_{24}, 74_{22}, 142_{19}; II, 24_{18}, 33_{22}, 35_{4}, 36_{4}, $37_{2,\ 13}$ u. 87_{22}. 12) I, 24_{3}, 197_{17}, 201_{2} u. 247_{22}. 13) I, 67_{9}, 68_{6}, 134_{16}, 202_{16}, 214_{26}, $252_{1,\ 12}$, 265_{6}; II, 38_{8} u. 49_{3}.

14) I, 142_{15}. 15) I, 142_{18}, vgl. oben Anm. 10. 16) I, 49_{4}, 116_{3}, 126_{20}, 197_{17}, $222_{12,\ 15}$, $270_{15,\ 20}$ und II, 19_{26} Die altfranzösische Uebersetzung erscheint demnächst von Rafael Levy.

17) I, 222_{5}, II, $29_{1,\ 9}$, 37_{3} u. 53_{16}. Hierher gehört auch das ס' טעמי ראשית חכמה I, 197_{17}, vgl. Benjacob 199/794—ג. 18) I, 288_{17}, II, 34_{3} u. 36_{1}.

19) II, 13_{19}, 35_{6} und 36_{10}. 20) Auch ס' המחברות במשפטי העולם (bei Benjakob a. a. O., s. ו entweder משפטי העולם oder ס' מחברות משרתים, vgl. I, 75_{17}, Anm. 5, 201_{2}, 309_{6} (ס' משפטי עולם), II, 27_{13} (ס' משפטי עולם) u. 36_{15}, an dieser Stelle wird eine 2. Rezension des Buches erwähnt, doch vgl. Anm. 18 daselbst. 21) I, 43_{9}, 142_{20} (2. Aufl.), 223_{17} (שני ספרי כלי הנחשת) u. 277_{4}. Vgl. iEM. 125/5 u. MS. 60 (24) 133. 22) I, 42_{3}, Anm. 3 u. MS. 60 (24) 57.

Zum Schlusse möchte ich nur noch mitteilen, dass ich folgende Handschriften und Bücher zur Herstellung meines Apparates benützt habe:

1) Hs. des jüd. theol. Seminars „Fraenkelscher Stiftung“ in Breslau („A“)[1];

2) Hs. der Nationalbibliothek in Berlin („B“)[2];

3) Hs. der Universitätsbibliothek in Cambridge („C“)[3];

4) Hs. der k. Hof- und Staatsbibliothek in München („M“)[4];

---

[1]) Vgl. Zuckermann B., Katalog der Seminar-Bibliothek, im Jahresbericht des jüd. theol. Seminars „Fränkelscher Stiftung“, Breslau 1870, I. Teil 13, Nr. 113. Tob Elem (Joseph b. Elieser b. Joseph) ס׳ צפנת פענח פי׳ על הראב״ע על התורה, Superkomm. zu Ibn Esras Pentateuchkomm. (147 Bl.), fol. R. ital. Doch ist die Hs. nicht in Folio, sondern hat Quartformat und ist in rabb. Schrift von italienischer Hand geschrieben. Jede Seite hat 2 Kolumnen. Die Hs., die im Jahre 1854 mit den übrigen aus der Bibliothek des in Triest verstorbenen Leon V. Saraval stammenden Hss. an das Breslauer Seminar verkauft wurde (Steinschneider, Vorl. über die Kunde hebr. Hss. 59 u. Catalogue de la Bibliothèque . . . . de feu L. Saraval, Triest 1853, S. 1) ist eine Abschrift der Hs., die einst Reggio, dann Schorr, später Steinschneider Magazin III 99 und drzt. die Nationalbibliothek in Berlin besitzt (vgl. Anm. 2). Die Abschrift, die ziemlich korrekt ist, allerdings das Vorgedicht fehlt, vgl. I 1, Anm. 1, wird Saraval besorgen haben lassen.

[2]) Steinschneider, Die Handschriften-Verzeichnisse der k. Bibliothek zu Berlin, Berlin 1897, II 5, Nr. 142 (Qu. 810). Die aus 88 Bll. (u. 2 Vorbll.) bestehende Hs. ist etwas verblasst und dürfte meinem Empfinden nach aus dem Ende des XIV. Jahrh. stammen. Sie gehörte, wie bereits erwähnt, ursprünglich Reggio (Görz) (vgl. Anm. 1 und Geiger, Melo Chofnajim 77 ff. u. Zeitschrift u. s. w. I 222), gehörte dann Steinschneider, der sie dann im Jahre 1891 an die k. Bibliothek in Berlin verkaufte. Auch in dieser fehlt das Vorgedicht., vgl. I, 1, Anm. 1.

[3]) Schiller-Szinessy, Catalogue of the Hebrew Manuscripts preserved in the University Library Cambridge, Cambridge 1876, I 144 ff., Nr. 51. Gegen die Darlegungen Schiller-Szinessys daselbst, vgl. namentlich Steinschneider im Magazin III 140 ff. an mehreren Stellen, Neubauer, Letterbode XI 72—79 u. Friedländer, Essays, 220. Diese sehr schön geschriebene Hs. gehört wohl zu den besten Hss. unseres Buches.

[4]) Steinschneider, Die hebr. Hss. der k. Hof- und Staatsbibliothek in München, München 1875, 27, Nr. 62_2. Diese sehr korrekte und schön geschriebene Hs., die auch Steinschneider zur Grundlage einer Ausgabe empfohlen hat, habe ich meiner Arbeit zu Grunde gelegt. Das Vorgedicht dieser Hs. ist abgedruckt HB. XX 46, vgl. I, Anm. 1.

5) 2 Hss. der Bodleiana („O_1, O_2“) für die Vorgedichte[1];

6) Hs. der kngl. Bibliothek in Parma („P“)[2];

7) Hs. der Library of the Jewish theological Seminary of America in Newyork („N“)[3];

---

[1]) Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manusripts in the Bodleian Library and in the Collegs Libraries of Oxford, Oxford 1886, Nrr. 233 u. 1907. Vgl. I 1, Anm. 1. Aus diesen beiden Hss. und der Hs. des Beth-ha-Midrasch in London (vgl. I 1, Anm. 1) edierte das Vorgedicht Neubauer im Letterbode XI 72.

[2]) De Rossi J. B., Cat. MSS. codices hebraici, Parma 1803, Nr. 137. Aus dieser aus 73 Blättern (146 Seiten, in Quartformat) bestehenden Hs., die nach de Rossi aus dem 16. Jahrh. stammen dürfte, hat Rabb. Donato Camerini viele Exzerpte für alle die Stellen für mich angefertigt, die mir als zweifelhaft erschienen.

[3]) Die Benutzung dieser Hs., die mir von der Bibliothekverwaltung zur Verfügung gestellt wurde und die ich allerdings erst für den 2. Band so recht verwerten konnte (Varianten aus derselben zum I. Bande finden sich in den Zusätzen), verdanke ich der bekannten Liebenswürdigkeit von A. Marx, dem auch an dieser Stelle der herzlichste Dank ausgesprochen sei. Die früher Elkan Adler gehörende Hs., Nr. 1296 der Sem.-Bibliothek, enthält 134 Bll., ist 14 $^1/_2$ × 22 cm. gross und auf starkem Papier in sehr gefälliger, spanischer Schrift, die auf den Anfang des 15. Jahrh. hinweist, geschrieben. Sie weist textlich grösste Aehnlichkeit mit der Cambridger Hs. (Nr. 3 „C“) auf, ist nicht einheitlich geschrieben und dürfte aller Wahrscheinlichkeit nach Bl. 1—22 (welch letzteres defekt ist), also bis תולדות נח von einer anderen Hand als die folgenden Blätter geschrieben worden sein. Die Hs. ist namentlich an den Rändern der letzten Blätter wasserbeschädigt, oder hat sonst durch Feuchtigkeit gelitten, ist defekt und beginnt mit dem Worte פירושים (I, S. 11, 2. Z. v. u.). Sie ist nicht sehr gewissenhaft abgeschrieben, sehr viele Stellen sind infolge Homoioteleuton ausgelassen und an nicht wenigen Stellen hat der Schreiber mehr nach seinem Gedächtnisse, als nach seiner Vorlage abgeschrieben. Er schreibt gewöhnlch alle Wörter plene und statt der Endung ם fast immer ן. Am Schlusse der Zeile werden die Wörter, wenn kein Raum vorhanden, getrennt. Die Blätter sind vom Buchbinder falsch gebunden worden, denn nach Blatt 84 muss Bl. 97 und nach 92 Bl. 105 kommen. Das I, $124_{7,8}$ stehende Wort רומי ist in unserer Hs. vom Zensor ausgestrichen worden.

Auf S. 98 u. 99 unserer Hs. finden sich Marginalbemerkungen eines gewissen ‘Imanûel u. z. auf erstgenanntem Blatt zu Exod. 32_{34} (I 299_5 ff.): אמ׳ עמנואל חי׳ ראיתי לעשות אף אני חלק לסור מדרך רעה, כי לפי דברי ר׳ יוסף ה׳ יטיב לטובים במזל טוב a) ויפרע מהם b) הרע במזל רע וידמה בתחילת הענין c) שבשאר

---

a) Fehlt in der Hs., muss aber ergänzt werden. b) Verwischt bis auf den Anfangsbuchstaben ..מ. c) So lese ich für das ganz verblasste

8) den Auszug aus dem ס׳ מרגליות טובה (Amsterdam 1721) des Jequti'el Lâzî b. Naḥûm Aškenazi („D“)[1] und

הימים d) לא יוכל השם להטיב או להרע. והאמת כי ה׳ יטיב לטובים בכל עת שירצה, אבל במזל טוב יכפיל טובו כי לא ימנע טוב מבעליו אבל להרע אל הרע למען רחמיו יאריך אפו לרשעים שישובו בתשובה. ואם אין יניח למזל הרע להביא עליו רעתו וזה הוא לעת תמוט רגלם כי זה לא ירחוק זמן רב כי פעמים רבים יגבה וישפל כל אחד מן המזלות. והאות ממשה בהרימו ידיו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק כי אז היה המזל עוזר לעמלק ובתפילת משה השפיל מזלו וכן עשה ה׳ במצרים ובאלההם e) שפטים (במדבר ל״ג, ד׳). Und S. 99 a zu Exod. 33_{19} (I 302_6ff.): וגם לפי דברי ר׳ יוסף הנז׳ הנה לא יוכל השכל להדבק בכל כי אם ביודעו כל החכמ׳ [החכמות] על הסדר ואנחנו רואים מדברי הנביאים והחכמ׳ [והחכמים] כי ה׳ ידבק למי שירצה אע״פ שלא יחשוב האדם בו ואע״פ שלא למד שום חכמה כמו שעשה לשמואל הנביא וגם אמרו חכמ׳ [חכמים] כי רבים מכני הנביאים שהלכו בדרכי הנבואה ולא נבאו לעולם.

Bl. 134 a findet sich dann in der Hs. folgendes Kolophon:

אלה f) דברי יחידתי — והקפת מה שקראתי
לא אמעד בדרכי (?) g) — וממנו לא נסתרתי
שמי רשום באגרתי — בדף האחר אוהו הזכרתי
ובו תמצא שמי ומשפחתי — בראש שורות h) אותם רשמתי
בשירתי אשר שרתי.

Das auf S. 134 a stehende Gedicht lautet folgendermassen:

אמרי שכל מה מאוד נהדרו — אין יקר מהם אם בספר נזכרו
להאיר עיני שכל אשר נעוורו — להזהיר פנים אשר מאד קדרו
ימצא a) אותם מפינות שזרו — טהורים ישובו ואם טמאים עכרו b)
אשרי אנוש כי חומר ימרו c) — רפאות נפשם תמור בחרו
בבוא d) עת כי פעולתם יזכרו — נמצאם e) בספר נכתובו f) גם נסדרו
חכל g) טוב למגוחם יגזורו — נרות לפניו תמיד ונכחו יזהרו
זה יחשבו משכילים בעוד גרו — ועל פרץ טרם יזיק מהרה יגדורו
קחת מוסר השכל ויתעוררו — הערתי שני אורות אשר נהרו
והאחד א ב ר ה ם מאשר יקרו — קרוב אליו פותר כאשר יתחברו
אמון ידי י ו ס ף אשר גברו — טעם סוד פרעה ומשכיל יבין נפתרו
מרוב לבות אשר בו נסערו — נברח עשות ספר כי בו יתבררו
צפונים מגלה ודברים נסתרו — כל הרועים באר g) מים חפרו h)

[1]) Vgl. über diesen und sein Buch, B. I, S. III meiner Ausgabe. Lâzî, der aus bestimmter Tendenz das Werk Josef Bonfils vollkommen

Wort. d) Ganz verblasst bis auf den Anfangsbuchstaben ה. e) Ebenfalls ganz verblasst. f) Es könnte auch איה heissen, ganz verblasst. g) Ganz verblasst, vielleicht auf Grund von Ps. 26_1: בטחתי (!). h) Ebenfalls verblasst. Vielleicht בו (!).

a) Ganz verblasst, vielleicht ימצאו (!). b) Vielleicht עכרו (!) = verwirren, in Unordnung bringen. c) Es ist aber möglich, dass nur מרו stand. d) Verblasst, jedoch aller Wahrscheinlichkeit nach בבוא und nicht wie der Katalogisator ובבוא zu lesen. e) Es wäre auch nicht ausgeschlossen, dass ימצאם gestanden habe. f) Es ist nicht ausgeschlossen, dass נכתבו geschrieben stand. g) Verblasst, jedoch ohne Zweifel באר zu lesen. h) Ebenfalls verwischt, kaum חפסו (für חפשו) zu lesen. Das Akrostichon also ergibt den Namen: אליאב חזק ואמץ אלטרננו (אלטריגו ?) הקטן

9) endlich habe ich für den Text der Schlagwörter aus dem Kommentar des ibn Esra, auf welche Josef Bonfils seine Erklärungen aufbaut, den Text, wie er sich in der Baseler Bibelausgabe 1618/19 (vgl. Roest, a. a. O., I 169) und in den von Bacher herausgegebenen Varianten aus dem Cod. Cambridge Nr. 46 (vgl. Schiller-Szinessy, a. a. O., 118) vorfindet, zum Vergleiche herangezogen („T")[1].

verstümmelte, hat auch sonst geringe Fähigkeiten für die Herausgabe dieses Buches mitgebracht, so dass sein Buch im besten Falle als Beleg für einzelne Varianten einen Wert besitzt. Vgl. übrigens Jellinek in כוכבי יצחק, Wien 1862, Heft 27, S. 33 ff. Im Uebrigen werden dort zwei Stellen aus dem Werke Josef Bonfils nach der drzt. in Breslau erliegenden Hs. Saraval, Nr. 1 uns. App. u. z. die zu Gen. 12_6 (I, 91_{22} ff.) u. die zu Gen. 22_{14} (I, 112_1 ff., vgl. auch Geiger, Jüd. Zsch., I 219 ff.) abgedruckt. Welche Hs. Lâzî benutzt hat, wissen wir nicht, da er uns darüber nichts berichtet. Den Auszug Lâzîs hat dann Salomon Netter [vgl. über denselben „Neuzeit", Nr. 2 v. 2, Jänner 1879 (angeblich v. Jellinek) u. HB. XIX 136], bei einem grossen Teil seiner Erklärungen zu iE in der von ihm besorgten Pentateuchausgabe (Wien 1859) verwertet. Ueber die Plagiate Krinskys (nicht Krimski, wie Encyclopaedia Judaica, Berlin o. J., IV 653, wo sich überhaupt mehrere Fehler eingeschlichen haben. So muss es dort für Fischer < Fleischer heissen. Bacher hat nicht einen kurzen Auszug aus einer Kompilation aus beiden Komm. zu Exod., die sich in Ms. Cambridge 46 vorfindet, veröffentlicht, sondern bloss Varianten aus dieser, die zum erstenmale im „Magazin" XVIII u. XX hebr. Teil, dann als Sonderabdruck, Strassburg, 1894, veröffentlicht worden sind), vgl. meine Besprechung in ZDMG 64, 220 ff. Bei dieser Gelegenheit möchte ich gleichzeitig erwähnen, dass weder Encycl. Judaica IV 653 noch 946 etwas von meiner Ausgabe des צפנת פענח wissen und ist an letzterer Stelle vor Jüd. Ztschrft. einzufügen I und für Kat. München 41 (622) zu lesen 2. Aufl. 41 (62_2) oder 1. Aufl. 27 (62_2). Auch ist mir unverständlich, warum Zafenat Paneach und nicht, wenn schon transkribiert wird, Ṣaphnath-pa'neaḥ geschrieben wird. Auch für Sefardi wäre besser zu schreiben S^epardî.

[1]) In den meisten Fällen wurde der ibn Esratext auch mit dem Texte, wie ihn Lâzî und Netter bietet, verglichen.

Zum Schlusse möchte ich noch erwähnen, dass ausser den von mir oben angeführten Hss. des צפנת פענח noch in verschiedenen Bibliotheken solche erliegen. So z. B. im Beth-ha-Midrasch zu London Nr. 2,095, vgl. Friedländer, Essays u. s. w. IV 236 f. Vgl. auch Steinschneider, Berliner Kat. II 5, Nr. 142, wo eine Hs. Goldschmidt, Hamburg 1888, Nr. 6, S. 48, Nr. 1301 erwähnt wird. Bei dieser Gelegenheit will ich auch noch mitteilen, dass die bei Assemani erwähnte Hs. Nr. 54[2]: פי' ר' אלעזר על ס' סודות תורה מר' אברהם בן עזרא nicht identisch ist mit dem צפנת פענח, wie dies auch schon aus den dort mitgeteilten Anfängen der einzelnen Bücher ersichtlich ist.

Nachträge aus N* und Berichtigungen.

I.

S. 18_{7}	:	N für היתה: תהיה.
S. 20_{8}	:	N nach יפרש noch בו.
S. 20_{10}	:	N für יחוש: יחושו.
S. 23_{10}	:	N nach הלשון noch הן כמו.
S. 23_{23}	:	N nach שיפרשו noch בו.
S. 32_{4}	:	N מדות יב׳ אלו.
S. 35_{2}	:	Für המערכ lies: המערב.
S. 37_{20}	:	Vgl. Dieterici, Propädeutik 46.
S. 37_{26}	:	N nach בדבר noch אחר.
S. 44_{16}f.		Vgl. Poznansky, Beiträge zur Geschichte der hebräischen Sprachwissenschaft, Berlin 1894, I, 22f. u. ibn Chiquitilla, Lpz. 1895, 190—XVI.
S. 45_{14}f.		Vgl. MS. 42_{64}.
S. 47_{12}	:	Für חסרון lies וחסרון.
S. 49_{11}	:	Für כלך lies כלק; Zusätze III letzte Zeile יכלק.
S. 62_{22}	:	N für יודע: מכיר.
S. 63_{1}	:	N für שידע: שיכיר את.
S. 63_{9}	:	N für יכולת: כח ויכולת.
S. 72_{6}	:	N nach חלק noch: גם בר״ה בפ׳ ראשון (sic!).
S. 79_{17}	:	M N für שואל: השואל.
S. 87, Anm. 3	:	Für 16_{2} zu lesen: 16_{10}.
S. 88_{5}	:	N für העגישו: העגישוהו.
S. 89_{7}	:	N für שיחשבו . . . השמים: שאלו יחשבו לע׳ השמים.
S. 91_{4}	:	N für בתח׳: תחלה; für אחיו lies אביו, N אמו.
S. 91_{19}	:	N für יצאו: ויצאו.
S. 92_{1}	:	N für ז׳ חמלה בכאן: מלת אז כאן.
S. 92_{6}	:	N nach הכנעני noch אז.
S. 105_{14}	:	N für אף . . . שם: כ״ש שה׳ ית׳ ששם.
S. 108_{24}	:	Für אותו lies: אותי.
S. 109_{3}	:	N כי זה.
S. 119_{1}	:	Nach 61. hat N noch folgende wahrscheinlich vom Abschreiber herrührende Erklärung: [וילך . . . . לא יוכל לעלות בֵ׳ מדרגות] פירוש: בכל מקום כתוב וַיֵּלֶךְ שהוא בפתח קטן, ואם תקמוץ אותו יעלה בֵ׳ מדרגות אבל יספיק זו אחת שהוא פתח כנ״ל. Vgl. ibn Ganâḥ ס׳ הרקמה, Ed. Wilensky, Berlin 1929, I 99 f.; מאזנים 8 b; צחות 2 b f. u. iEG. 68, Anm. 7.

*) Offenkundige Schreibfehler sind unberücksichtigt gelassen.

S. 120_{8} : Für ערב lies : מערב.

S. 127_{7} : Vor 15 (richtig 18) hat N noch folgende wahrscheinlich vom Abschreiber herrührende Erklärung: (vgl. iE zu Gen. 26_{7}) אֲחִי כָּבֵד] (dieses Wort findet sich auch iEV, S. 3 zu Gen. 26_{33}) וְיָרֵא וְזָקֵן כאשר אמרתי]. כי כל אילו משמע לשעבר והוא פועל עומד

S. 122_{8} : Vor 28. gibt N hier nochmals die gekürzte Erklärung JbEs zu Gen. 14_{10} wieder: פי׳ כי באר בכל מקום ר״ל מים חיים אבל בעבור הסמיכות ישתנה כמו בֶּאֱרֹות חמר שהוא כסגול

S. 120_{7}f. : רומי in N. vom Zensor gestrichen. Vgl. oben XLIII, Anm. 3.

S. 137 l. Z. d. Anm. : Für הו lies: הי, vgl. Bacher, Die Bibelexegese der jüd. Religionsphilosophen usw. Bpst. 1892, 44.

S. 139 Anm. 10 : Für 44_{30} lies: 44_{21}

S. 141_{5} : Für במעל lies: במעלת.

S. 142_{1} : N für הקוים: והקוים.

S. 144_{8} : Für אמר mehrere Hss. יאמר.

S. 192_{20} : N nach דרך noch טוב.

S. 202_{11} : N für מלשון: בלשון.

S. 202_{19} : N הם פסוקים.

S. 207_{3} : N nach קרושים noch eine Glosse des Abschreibers: ר״ל אמונתך גם כן היא בקהל קרושים.

S. 207_{10} : N nach אשר noch עתיד.

S. 216_{10}ff. : Für בעמק, עמק zu lesen: ובעמך, עמך.

S. 220_{4} : N für בן (בו ist ein Druckfehler): בני.

S. 222_{20} : Vgl. über dieses auch פרקי היכלות genannte Buch, Zunz, GV [2] 176, Anm. e, Benjacob 194/704 u. 499/1214. Chwolsohn, Ssab, I, 787, B V 91 (הרמס אלאול) u. HÜ., 514/95, wo Stelle nachzutragen. Dortselbst wird aus Ms. Vat. 393_{3} zitiert: כתב חנוך הקדמון בן ירד כי מזל העולם ברגע הבריאה היה סרטן והיה אז בחצי השמים u. MS. 60 (24) 207 s. v. Hennoch.

S. 222_{18} : N für נ׳ ח׳ הבריות: וחיי הכמות.

S. 226_{28} : N hat nach ישמעאל die wahrscheinlich vom Abschreiber herrührende Glosse: והמרקדקים הראשונים כתבו ספרי הדקדוק בלשון ישמעאל.

S. 229_{2} : Für וגם lies: וים.

S. 231_{5} : Für עניינים lies: ענגים.

S. 331_{19} : Das ושלישים וכו׳ fehlt in unseren Ausgaben des kK. und dürfte es wahrscheinlich infolge Homoioteleuton פירשתיו (v. 5) ausgefallen sein.

S. 236_{13} : Für היכירה lies: הזכירה.

S. 249_{2} : N für פירושו: פירשו.

S. 249_{7} : N für להיות רח׳: במרת הרחמנות.

S. 254_{15} : Nür בו lies: יבא.

S. 255_{19} : Für נבחה lies: גבחה.

S. 264_{8} : Für המלכים lies: המלאכים.
S. 265, Anm. 6 : noch nachzutragen: iEEP. 377_{1}.
S. 268_{15} : N für לו: אליו.
S. 283_{3} ff. : Vgl. meinen Aufsatz in MS. 74 (38), 129 ff. Es erscheint müssig und ist auch hier nicht der Platz auf die dortselbst 132 abgedruckte Erwiderung weiter einzugehen. Nur die dort an mich gerichtete Frage in Bezug auf Exod. 27_{1} möchte ich dahin beantworten, dass wenn es noch eines Beweises für meine Darlegungen bedurfte, so ist es auch dieser Satz, wo zur Bezeichnung des Quadrates bloss das Wort רבוע, nicht aber „ב" und רבוע gebraucht wird. Meine Annahme wäre erst dann widerlegt, wenn auch im Exod. ähnlich wie Ez. die Stelle gelautet hätte: חמש אמות ארך בחמש אמות רחב רבוע. Das aber — und darauf allein kommt es an — ist eben nicht der Fall. Im Uebrigen werden in אוצר החיים Déva 5690, VI, 5.—6. Heft, 124 f. die Darlegungen im MS. 73 (37), 384 f. ebenfalls abgelehnt.
S. 283_{6} : Für הנה lies: הנר.
S. 295_{25} : Für לזרעו lies: ולזרעו.
S. 299_{23} : Für אבדו lies: יאבדו.
S. 303_{22} : Für הנהגתו lies: והנהגתו; für יכל: יוכל.
S. 303, Anm. 25: Vgl. auch Magazin f. die Wissenschaft des Judentums III 97, Anm. 10 (wo für 34 zu lesen: 33_{13}).

II.

S. XII_{19} : Für verzeichnt lies: verzeichnet.
S. XXX_{24} : Für geechaffen lies: geschaffen.
S. 8_{6} v. u. : Für Westuügels lies: Westhügels.
S. 31_{22} : Für ונדור lies: ונדוד.
S. 48_{10} : Für חנכת lies: חנוכת.
S. 61_{16} : Für בי lies: כי.
S. 78, Anm. 9 : Vgl. I, 184 Anm 1.
S. 80_{12} v. u. : Für es iE lies: er (Saadia) es.
S. 82_{18} : Vgl. I, 66_{22} f.

ספר

צפנת פענח

והוא

פירוש על הראב"ע

על התורה

לר' יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי

יצא עתה פעם ראשונה במילואו לאור עולם על פי כתבי
יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר „מרגליות טובה"
(אמשטרדם, שנת התפ"ד), עם מבוא והערות ותקונים
ומראה מקומות בלשון אשכנז

מטני

דוד הערצאג.

קראקא תרע"ב.
בדפוסו של יוסף פישער, (גראָדגאססע 62).

צפנת פענח.

JOSEPH BONFILS

(ṬOBH ʿELEM)

UND

SEIN WERK

ṢOPHNATH PANEʿAḤ.

Ein Beitrag zur Pentateuchexegese des Mittelalters.

VON

D. HERZOG.

ERSTER HALBBAND.

Herausgegeben mit Unterstützung der „Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen".

HEIDELBERG 1911.

CARL WINTERS UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.

ספר

צפנת פענח

והוא

פירוש על הראב״ע

על התורה

לר׳ יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי

יצא עתה פעם ראשונה במילואו לאור עולם על פי כתבי יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר „מרגליות טובה“ (אמשטרדם, שנת התפ״ד), עם מבוא והערות ותקונים ומראה מקומות בלשון אשכנז

ממני

דוד הערצאג.

קראקא תרע״ב.

בדפוסו של יוסף פישער, (גראָדגאססע 62).

v. 1-2

Später als ich ursprünglich geglaubt, ist es mir endlich möglich, einen Teil dieser Arbeit der Oeffentlichkeit zu übergeben. Ueber die diese Verzögerung veranlassenden Umstände werde ich mich, da dieselben auch für die breitere Oeffentlichkeit nicht ohne Interesse sein dürften, im Vorworte zum zweiten Halbbande, der ungefähr in Jahresfrist erscheinen soll, ausführlich aussprechen. Dieser zweite Halbband wird in weiterer Folge den Superkommentar zum Leviticus, Numeri und Deuteronomium, eine erschöpfende Analyse des Sophnath Paneʿaḥ, sowie auch eine ausführliche Abhandlung über Leben und Wirken Josef ben Eliezers (vgl. Graetz, Geschichte der Juden B. 8[3] Lpz. 1890, S. 23 ff.), dieses ganz gewiss den hervorragenden Geistern des Mittelalters beizuzählenden Gelehrten, bringen. Gerade diese seine nicht alltägliche geistige Tüchtigkeit einerseits, anderseits aber auch die in bestimmter Tendenz und infolge wissenschaftlicher Unfähigkeit verstümmelte und vollkommen unbrauchbare Ausgabe seiner Lebensarbeit[1]) durch Jequtiʿel Lâzî ben Naḥûm Aškenazi[2]) liessen es mir schon längst als ein Herzensbedürfnis erscheinen, endlich einmal den Sophnath Paneʿaḥ in einer den wissenschaftlichen Anforderungen entsprechenden kritischen Ausgabe herauszugeben. Durch diese vollständige, kritische Ausgabe des Sophnat Paneʿaḥ, der ja unstreitig als der beste Superkommentar zum Pentateuchkommentare des Abraham ibn Esra zu gelten hat[3]), glaubte ich aber auch gleichzeitig eine Ehrenschuld der Wissenschaft Josef ben Eliezer gegenüber abgetragen zu haben.

---

[1]). ספר מרגליות טובה, Amsterdam 1721. Vgl. Roest, Cat. d. Hebraica u. Judaica aus der Rosenthalschen Bibliothek, Amsterdam 1875 I, S. 31; II. S. 241, Nr. 1262.

[2]) Jequtiʿel Lāzî ben Naḥûm Aškenazi (von mir kurzweg mit dem Rufnamen Lāzî vgl. Margalioth, Ephraim Salomo, ס' טיב גיטין, Ed. Warschau 1884, l. S. 74, Anm. 7, genannt), war ein Enkel des im Jahre 1670 aus Wien vertriebenen, im Jahre 1694 in Metz verstorbenen Rabbiners Gerson Aškenazi (vergl. über denselben: Jost, Annalen aus dem Jahre 1840, S. 80 u. Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederoesterreich u. s. w., Wien 1889, S. 224—228). Mittätig an der Herausgabe war auch der Arzt Naphtali Herz, Sohn des Süsskind aus Amsterdam.

[3]) Vrgl. ZDMG., B. 64, S. 220.

Als weiteres Ziel schwebte mir bei Herausgabe dieser Arbeit auch vor, einen Beitrag, gleichsam als Prodromus, für eine vorzubereitende kritische Ausgabe des Pentateuchkommentars des ibn Ezra zu liefern[4]). Denn eine kritische Ausgabe dieses Kommentares, ist ein Desideratum, das über kurz oder lang wird erfüllt werden müssen! Doch darüber mehr im zweiten Halbbande. Dagegen ist es mir schon heute Bedürfnis, der verehrlichen Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, für ihre Subvention, wie auch dem derzeitigen Rector der deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag, Sr. Magnifizenz Herrn Univ. Prof. Dr. M. Grünert, der mit freundschaftlichem Wohlwollen die Herausgabe dieser Arbeit gefördert hat, innigsten, besten Dank abzustatten.

Herzog.

Graz, am 1. Juni 1911.

[4]) Ebenda S. 222.

Nachträge und Berichtigungen.

S. 8, Anm. 7: vgl. noch MS., XLIV, SS. 14 ff., 138 f.; Steinschneider, ALdJ., S. 218 u. Poznańsky, Zur jüdisch-arab. Litteratur Berlin 1904, S. 70 f

S. 10, Anm. 9: vgl. jetzt noch meine Abhandlung in MS., LIII, S. 709—19 u. LIV, S. 82—102 (und dagegen Bacher in MS., LV, S. 233 ff., worüber ich mich aber ausführlicher in der Einleitung aussprechen werde) u. Bacher, Aus der Schrifterklärung des Abulwalîd Merwân ibn Ḡanâḥ' Budapest, 1889, SS. 28_4 u. 29_4.

S. 11, 13. Z. v. o.: l. :פירו״ש für פירוש.

S. 11, Anm. 20: vgl. Poznańsky, The Karaite Literary Opponents of Saada Gaon, London 1908, S. 48ff.

S. 13, 7. Z v. o.: l. מוצקו für (מוצק

S. „ 8 „ „ „ : l. לגלגל für לגלגלו

S. 15, 1. Z. v. o.: l. זה für וזה.

S. „ 3. „ „ „ : l. והלבנה für הלבנה.

S. 17, 6. Z. v. o.: l. הצפוניים für הצפיניים.

S. 17, Anm. 3: l. nämlich für nähmlich.

S. 18, Anm. 4: l. AiE für AbH.

S. 21, 3. Z. v. u: l. Zweckes für Çweckes.

S. 23, Anm. 5: l. die für dio.

S. 27, 2. Z. v. o.: l. כבי״ת für כבית.

S. 28, Anm. 1: l. 133 für 33.

S. 29, 27. Z. v. o.: והוא ist zu streichen.

S. 30, 1. Z. v. o.: l. לך für ל.

S. 30, Anm. 17: am Beginne ist noch hinzuzufügen lK. zu Gen. 1_1 (p. 22, 20. Z. v. o.) Vgl. auch...

S. 35, 8 Z. v. u.: l. p. 19), für p. [19]).

S. 35, Anm. 3.: Vgl. noch Schahrastâni, ed. Haarbrücker, Halle, 1851. II. S. 369; Peschel, Oscar, Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde, hrsg. von J. Löwenberg, Lpz. 1877, I, S. 48ff. u. Ginzel F. K., Handbuch der mathematischen u. technischen Chronologie, Lpz. 1906, I, S. 336.

S. 45, 15 Z. v. o: vgl. damit MS., 42_{64}.

S. 46, 21. Z. v. o.: l. ט״ו, ט׳ für ז׳, י״ב. Vgl. מדרש קהלת רבה, Ed. Wilna, S. 50_8 עיר קטנה זה הגוף. Vgl. auch b. Nedârim, 32b.

S. 48, Überschrift: l. ח׳, ב׳ für ו׳, ב׳.

S. 48, 20. Z. v. o.: Zur Sache vgl. MS., 42, SS. 243 f. u 305f.

S. 48, Anm. 6: l. 34 für 35.

S. 49, 11. Z. v. o.: l. מלאכתו für מלאנתו. Zur Sache vgl. noch Saadja's תפסיר אלתוריה באלערביה, ed. Derenbourg, Paris, 1893, S. 7 zu Gen. 2_3, wo die Übersetzung folgende massen wiedergegeben wird: או עטל פיה אן יכלך

שיא מן מתל כלקה א־די צנעה. Derenbourg übersetzt und merkt hierzu an : „כי חדל בו מברוא דבר הדומה לבריאתו אשר עשה״ שאחר יום הששי לא ברא עוד יש מאין

S. 51, 10. Z. v. o.: l. והורדתם für הורדתם.

S. 51, 25 Z. v. o.: vgl. zur Sache Géographie d'Aboulféda, ed. Reinaud, Paris 1848, II_1, S. 56ff. u. MS., 42_{402}.

S. 53, 6. Z. v. u.: l. 30 für 10.

S. 54, 1. Z. v. u.: ist zu Anm. 18 noch hinzuzufügen: wo Z. 5 v. u. ודעו in ורעו zu verbessern ist.

S. 55, 12. Z. v. o.: l. בן für ב.

S. 55, 21. Z. v. o.: l. אשתו für אשת.

S. 56, Überschrift: l. י״א für י״ב.

S. „ 18. Z. v. o.: muss es trotz der LAA. aller Hss. statt עמדך heissen עמדו

S. „ 19. Z. v. o.: l. 14 für 11.

S. „ 1. Z. v. u.: l. iEG für iEg.

S. 59, 2. Z. v. o.: l. התנגולת für התרגגלות.

S. 68, Anm. 4: vgl. Silberberg, a. a. O., S. 46, h. A.

S. 71, Anm. 4: l. نَعْل für نَعَل

S. 76, 2. Z. v. o.: l. והלבנה für הלבנה.

S. 77, 9. Z. v. o.: l. לחדש für להדש.

S. 80, 22. Z. v. o.: l. המקרא für חמקרא.

S. 81, 9. Z. v. u.: l. mit) für (mit

S. 82, 5. Z. v. u.: l. des für das.

S. 84, 5. Z. v. u.: l. nicht für nich.

S. 85, 22. Z. v. o.: vgl. zur Sache Géographie d'Abulféda etc., B. I, S. 233ff u. B. II_1, S. 263ff.

S. 91, 10. Z. v. o.: am linken Margo ist hinzuzufügen: M. 220b.

S. 93, 16. Z. v. o.: l. עצמו für עצם.

S. 101, 4. Z. v. o.: l. כנגדו für כנגדו.

S. 113, 9. Z. v. o.: l. בחברון für בחברו u. A46b statt A26b.

S. 114: sind die Zeilenzeiger verschoben.

S. 115, 19. Z. v. o.: l. 19 für 20.

S. 117, 14. Z. v. o.: [כהוגן für כהוג.

S. „ 6. Z. v. u.: l. 1 für 147.

S. 119, 21. Z. v. o.: die Nachweisung am linken Margo gehört zu Z. 24.

S. 121, 6 Z. v. u.: l. Ġanâḥ für ganâh.

S. 122, Überschrift: l. תולדות יצחק כ״ו, ו׳ für חיי שרה כ״ו, י׳.

S. „ 1. Z. v. o.: l. והתורה für ה והת.

S. 123, 23. Z. v. o.: l. ק״ה für ק״ד.

S. 124, Überschrift: l. תולדות יצחק כ״ו, מ״ר—ויצא יעקב כ״ח י״ב für חיי שרה כ״ו, מ״ה – ויצא יעקב כ״ה י״א

S. 125, 6. Z. v. o.: l. (ט אות für (3 ט׳ אות.

S. „ 8. u. 14. Z. v. o.: die am linken Margo stehende Nachweisung ist zu streichen.

S. 125 10. Z. v. o.: l. המגלה für חמגלה.
S. „ 20. Z. v. o.: am linken Margo hinzuzufügen A51b.
S. 128, 7. Z. v. u.: l. ABC noch, für ABC.
S. „ 2. Z. v. u.: l. Šarsah für Sar ah.
S. 135, 29. Z. v. o.: l. סוסים für סיסים.
S. 157, 19. Z. v. o.: am Anfange der Zeile ist das Wort וקראן ausgefallen.
S. 159, 16 Z. v. o.: Am linken Margo l. A65a für 5a.
S. 165, 11. Z. v. u.: l. 14 für 15.
S. 186, 2. Z. v. o.: vor וכתוב einzuschieben 7.
S. 187, 18. Z. v. o.: ist] zu streichen.
S. 196—208, Überschrift: l. י"ג für כ"ג.
S. 196, 14. Z. v. o.: l. 13 für 23.
S. 197, 1. Z. v. o.: l. בדברי für בדברו.
S. 201, 3. Z. v. o.: vor „Da" einzuschieben: [2]).
S. 207, 30. Z. v. o.: Der Punkt ist zu streichen.
S. 208, 8 Z. v. o.: l. האש für חאש.
S. „ 9. Z. v. o.: l. שורף für שוזף.
S. 210, 4. Z. v. u.: l. kK für K.
S. 211, 7. Z. v. o.: Am Margo links hinzuzufügen M. 269a.
S. 212, 23. Z. v. o.: l. בנך für כנך.
S. 213, 20. Z. v. o.: l. נכנסו für נבנסו.
S. 214, 25. Z. v. o.: l. ובפרשת für בפרשת.
S. „ Anm. 5: l. 6 für 8.
S. „ 1. Z. v. u.: l. כמו für כם.
S. 215, 11 Z. v. o.: l. A85b für M85b.
S. „ 16. Z. v. o: l. הנה für חנה.
S. 217, 9. Z. v. o.: l. שהוא für שהות.
S. 219, 2. Z. v. o.: l. כ"א für י"א.
S. „ 11. Z. v. o: l. ואחר für אחר.
S. 220, 2. Z. v. o.: l. A87a für 87a.
S. „ 22. Z. v. o.: l. B52b für B529.
S. „ 1. Z. der Anmm.: l. דואת für דואת.
S. „ 2. „ „ „: l. באלארגאם für באֲלאדגאם.
S. 222, 19. Z v. o.: l. ומזל für מזל.
S. „ 1. Z. der Anm.: l. 1) für).
S. 223, 1. „ „ „ l. 679 für 779.
S. 225, 14. Z. v. o.: l. 15 für 14.
S. 226, 1. Z. v. o.: „15" zu streichen.
S. 230, 19. Z. v. o.: l. משה für אשה.
S. 231, 2. Z. v. u.: l. 2 für 1.
S. 234, 3. Z. der Anm.: l. gem. für gen.
S. 236, 5. Z. v. u.: l. unwichtig für unwichlig.
S. 240, Überschrift: l. י"ז für "י.
S. „ 1. Z. v. o.: l. הוצרך für ה רך.

S. 242, Überschrift: l. מ"ן für י"ן.
S. 247, 1. Z. v. o.: l. ליוצרם für יוצרם.
S. 249, Anm. 4.: l. 43_{183} für 43_{83}.
S. 255, 23. Z. v o.: nach בקירושין hinzuzufügen דף ד', ע"א
S. 256, 8. Z. v. o.: l. י"א für ע"א.
S. 257, 18. Z. v. o: l. וחכמים für והכמים.
S. 258, 4. Z. v. o.: l ויקהל für ויקה.
S. 263, 17. Z. v. o.: l. הגלילי für הגליל.
S. 273, 22. Z v. o.: l. יזכיר für זכיר.
S. „, 9. Z. v. u.: l. 23_{31}, für 23_{81}.
S. 275, 11. Z. v. u.: l. הלובן für הלוב.
S. 276, 9. Z. v. o.: l. שהזכיר für שחוכיר
S. 277, 15. Z. v. o.: l. ולוחות für לוחות
S. „, 17. „ „ „: l. גם für ם.
S. 278, 10. Z. v. o.: l. אנשי für אושי.
S. 279, 2. Z. v. o.: l. העולם für חעולם.
S. „, 3. „ „ „: l. ישראל für שראל
S. „, 16. „ „ „: l. גם für .גם.
S „, 19. „ „ „: l. ואמרתי für ואמרהן.
S. 280, 20. Z. v. o.: l. וזה für זה.
S. 281, 16. Z. v. o.: הוא במזמור für ובמזמור.
S. „, 5. Z. v. u.: l. יש für יש).
S. 283, 13. Z. v. u.: l. לכהנו für לכהני.
S. 284, 17. Z. v. o.: l. כאשר für כאש
S. „, 2. Z. v. u.: l. z. St. für St.
S. 286, 26. Z. v. o.: l. E. d. für Ed.
S. 288, Überschrift: כ"ג für כ' –ג".
S. 289, 17. Z. v. o.: l. אוי] für או.
S. 292, 13 Z. v. u.: l. Αἰσθητήριον für Αίσθητῆριον
S. 292, 12. Z. v. u.: l. Κοινὸν für Κοινόν.
S. 293, 15. Z. v. u.: l. μνήμη für μνῆμη.
S. 294, 21. Z. v. o.: l. האביר für הא ביר.
S. 298, 13. Z. v. u.: l. haben für haben,.
S. 303, 11. Z. v. o.: l. יוצר für יציר.
S. 303, 9. Z. v. u.: l. besprochen für besprochen..
S 304, 6. Z. v. o.: l. ואחר für אחר.
S. 304, 13. Z v. o.: l. כי für כוי.

ספר

צפנת פענח.

כל [1]) דורש לשתית [2]) מי עדן   מצמאת לבו רותח
בוא נא ושתה [3]) יין הרקח   עורי לב [4]) לראות פוקח
נתן ריחו עד מרחקים   הולך עד [5]) בלתי ירח
כקטרת סמים הוא רוקח   מרקחת מעשה רוקח
יקר מכל אבקת רוכל [6])   ינים [7]) יגון וישמח
יושיבהו [8]) איש תוך חדרי [9])   לב כי איננו [10]) אורח
בו [11]) תסור אנחת כל סולד [12])   ושאונו יהיה שוכח [13])

---

[1]) Das Vorgedicht, aus Ms. M. abgedruckt in Steinschneiders HB., Berlin 1880, B. XX, p. 46, und aus Ms. $O_{1,2}$ in Letterbode XI, 72 (wo auch die zweite Vorrede, hrg. von Neubauer), fehlt in A, B, Ms. des Beth-Hammidrasch Nr. 2,095 (vgl. Friedlaender, M., Ibn Ezra Literature. Essays on the writings of Abraham ibn Ezra, London, 1877, Vol. IV, p. 236 ff.), D, hier übrigens auch das Folgende bis auf Seite 7, Anm. 11 und C, wo bloss die ersten vier Halbzeilen und auch diese nicht ganz vorhanden sind (vgl. Schiller-Szinessy, Catalogue of the Hebrew Manuscripts, preserved in the University Library, Cambridge, 1876, Vol. I., p. 144). Die nochmalige Kollationierung des Vorgedichtes, wie auch eines Teiles der nachfolgenden einleitenden Daten aus den 2 Mss. der Bodleiana (vgl. Neubauers Kat. Nrr. 233 und 1907, hier mit O_1 und O_2 bezeichnet), verdanke ich der bekannten Liebenswürdigkeit M. A. Cowleys, dem auch an dieser Stelle hiefür bestens gedankt sei. [2]) C fehlt. [3]) O_1 ursprünglich auch so, dann aber in יבא ישתה geändert. [4]) C bis לב vorhanden, vgl. Anm. 1. [5]) M על, $O_{1,2}$ עד, vgl. Ps. 72_7. [6]) O_1 אבקת יוכל, M ואבקת רוכל, vgl. Ct. 3_6. [7]) O_2 ינום Impf. Qal. [8]) O_2 ישיבהו. [9]) $O_{1,2}$, חדרי. [10]) O_1 לבבי אינו. [11]) O_1 כי, O_2 כי תסיר. [12]) Das von Steinschneider (a. a. O.) hier gesetzte Ausrufungszeichen ist zu streichen, denn das Wort gibt einen guten Sinn, vgl. Levy, Nh. Wtb. III, s. v. סלד und die Erklärungen zu der von L. zitierten Stelle aus בראשית רבה, c. 51 in der Ed. Wilna 1887. [13]) O_2 שובח (sic !).

ישען על משענתו לא — יהיה בסעיפים[1] פוסח[2]
יבין סתרי תורה גם מי (sic!)[3] — דלתי שמים[4] פתח
כל תעלומה[5] יוציא לאור — יהיה כשמש זורח[6]
כל תועה מדרך השכל — בו יהיה רנה פוצח
כל קשרי הסודות מתיר — כל דלת נעול פותח
על כן קדשתיהו[7] לשמי — וקראתיו צפנת פענח.

עוד בענין

אשר ישאל למי אתה ידידי — אשיבהו לאיש נפוץ ונפרד[8]
כיוסף[9] בן אליעזר[10] אשר בא — לעיר ציון ומולדתו ספרד.

עוד בענין[11]

מום שיש בי אודיעהו — ולפני אשלח מלאכי
טרם ישאלוני אומר — עבד אברהם אנכי.

אמר יוסף בר[12] אליעזר[13] בר יוסף[14] טוב עלם[15] ע״ם יש״י[16]) מגלות ירושלים אשר בספרד, אחרי בואי אל אדמת הקדש[17] שכנתי שנים רבות בעיר הקדש בהר ציון[18] יכוננה עליון, ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה, ללקוט אחרי הקוצרים שנים[19] שלשה גרגרים בראש אמיר, אולי יחונן יי׳ אלהי צבאות שארית יוסף[20]. ואשא עיני וארא והנה החכם הגדול ר׳ אברהם בן עזרא ז״ל גברה ידו בכל חכמה ומדע ודבריו חזקים וצרופים ומתוקים[21] מדבש ונופת צופים. *ולא ראיתי בכל האחרונים 4b
כמוהו, בהיות[22] דבריו מעטים וקצרים וכוללים עניינים רבים, ומפתחות החכמה מסורים בידו, ורמז רמזים, והראה באצבע לכל משכיל להבין[23] סתרי התורה וסודות התלמוד, ולא יבינם רק מי שילמוד תורה ומקרא[24] ותלמוד ודקדוק הלשון[25] וההגיון[26] וחכמת המספר וחכמת המדות וחכמת הכוכבים ומשפטי המזלות וחכמת התולדות וחכמת הנפש,

---

[1]) 0_2 כסעיפים. [2]) M 0_1 פותח. [3]) Das מי in 0_2 am Anfange der zweiten Halbzeile [4]) 0_2 M. שמי, vgl. Ps. 78_{23}. [5]) M. תעלומו (sic!) vgl. Hiob 28_{11}. [6]). 0_1 וירח, 0_2 רותח. [7]) 0_2 קדשתיה. [8]) هَزَج mit Verkürzung des dritten Fusses beider Hemistiche in فَعُولُن (יָתֵד וּשְׁתֵּי תְנוּעוֹת וְיָתֵד וּשְׁתֵּי תְנוּעוֹת וְיָתֵד וּתְנוּעָה), vgl. Freytag, G. W., Darst. d. arab. Verskunst, Bonn, 1830, p. 135ff., Rosin, D., Reime und Gedichte des Abraham ibn Esra, Heft I. (Jahresber. d. jüd.-theol. Seminars „Fraenckel'scher Stiftung"), Breslau, 1885, p. 9, Nr. 7 und Brody, H., Studien z. d. Dicht. Jeh. ha-Levi's, I. Über die Metra der Versgedichte, Berlin, 1895, p. 31 ff. und p. 43. [9]) 0_1 ליוסף. [10]) 0_1 אלעזר. Der Reim erfordert die Lesung: אֱלִיעֶזֶר. [11]) ע׳ בענין bloss $0_{1,2}$. [12]) 0_2 בן, 0_1 B בן ר׳. [13]) 0_2 אלעזר, vgl. Anm. 10. [14]) $M0_2$ fehlt. [15]) $MC0_{1,2}$ fehlt. [16]) על משכבותם יבוא שלום ינוחו, C.: ע״ם יש״ו=על משכבותם יבוא שלום וינוחו, vgl. Zunz, Das Gedächtnis der Gerechten in ZGuL., Berlin, 1845 B. I, p. 358[3] und Schiller-Szinessy, a. a. O., p. 144, Anm. 1 und Add. daselbst p. 248. [17]) 0_2 קודש. [18]) AB fehlt ב׳ ציון. [19]) AB hinzufügend רבות (sic!). [20]) Amos 5_{15}. [21]) AB מתוקים. [22]) AB באשר. [23]) AB für באצבע ...להבין die Worte: בפועל לב משכיל להבין, M fehlt להבין. [24]) M שלמד מקרא. [25]) AB לשון. [26]) A והגיון.

ובעבור כי דבריו קצרים מאד הוצרכו אנשים לפרש רמזי סודותיו[1]), ורבו כמו רבו זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ראי זה כראי זה, והוציאו דבריו ממשמעם, גם הוסיפו ונרעו, ורובם לא ידעו ולא יבינו ונטו מקו האמת ואמרו[2]) דברים אשר לא כן, ואשר שמעו דברי המבארים[3]) ההם חשדו אותו שנטה לדרכי[4]) מינות ושלא האמין[5]) בספרי הנבואות אף כי בדברי חכמינו ז״ל, גם אמרו שסתר דבריהם גם שבזה[6]) אותם באשר קראם קדמונינו ולא רבותינו, ועל כן שלחו הפתאים יד לשונם בו וקראוהו מין ואפיקורוס, שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז (תהל, ל״א, י״ט), והם לא ידעו כי הוא[7]) בחר לו לשון המקרא לדבר בה[8]) כי היא[9]) לשון הקדש ובה נכתבו הנבואות[10]), ומלת[11]) רבותינו איננה לשון עברית רק לשון ארמית[12]) על כן לא הזכירה[13]) בספריו אבל הזכיר במקומה[14]) קדמונינו או חכמינו[15]) או אבותינו הקדושים או המעתיקים, כי[16]) ההעתקה היא הקבלה כמו אשר העתיקו אנשי חזקיה בספר משלי[17]), ועוד כי[18]) אף על פי שלמד ספרי חכמי האומות לא הזכיר בספריו כי אם דברי חכמי ישראל ולא הביא ראיותיו[19]) כי אם מדברי קבלתם, ועוד כי הוא נלחם בכל מקום עם הצדוקים, בעבור שהם עוסקים בספרי[20]) המקרא[21]) לבדם ומרדו בחכמי ישראל ולא אבו שמוע דבריהם, והנה המבארים[22]) ההם חטאו באשר[23]) טעו, גם[24]) החטיאו אחרים בטעותם וגרמו לבאים אחריהם[25]) שיוציאו עליו דבה. ואני בראותי הדבר הזה[26]) קנא קנאתי בהוללים[27]) המתהללים בלי[28]) תבונה, ותהי בלבי[28a]) כאש בוערת ונלאתי כלכל ולא אוכל ואמרתי בלבי: ראוי[29]) לחוס על כבוד השם ועל כבוד[30]) אברהם עבדו[31]), כי בן מאיר המאיר לארץ, אחריו יאיר נתיב A 2b ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את * ממכר אחיו. ובעבור קורות[32]) הזמן ירוד ירדתי עד דמשק ראש ארם ונקרוא נקראתי לפני הנגיד[33]) הגדול ר׳[34]) דוד יר״ה [ירום הודו][35]),

---

[1]) AB חידותיו. [2]) AB אמרו. [3]) A המפרשים. [4]) AB לדברי. [5]) AB falsch האמינו. [6]) C שביזה. [7]) C fehlt. Hier beginnt MS. des Bêth-Hammidrasch, Nr. 2,095, vgl. Friedlaender a. a.O.,. p. 237 und Anm. 1. [8]) B בם. [9]) Fehlt BC. [10]) והם bis הנבואות fehlt A, jedoch von späterer Hand zugeschrieben. [11]) A כי מלת. Von hier bis המתהללים בלי תבונה (Anm. 28) i. A. von späterer Hand ergänzt nach der von Lâzî im ס׳ מרגליות טובה p. 2a allerdings lückenhaft abgedruckten Vorlage, die dort folgendermassen von ihm einbeleitet wird : הקדמה של המחבר אהל יוסף (sic!). אמר המלקט והמאסף דברי המחברים בעבור שמצאתי ההקדמה של המחבר אהל יוסף (sic!) איננו בתכלית השלימות ולקה בחסר חסורי מחסרי והוא חסרון שאינו יוכל להמנות כי אין עוד מלבדו כתו״ב (l. כתוב) וקצת מהן נקרע בכפליו וקצת מהן אכלו ושלט בהן הרקבון, חבל על דאבדין ולא משתכחין. והצגתי רק מה שרשומו ניכרין. הן הן הדברים כהוייתן, וזה לשונו : אמר יוסף המבאר דברי רבי אברהם בן עזרא. באשר מלת... [12]) Fehlt C. [13]) AD הזכירו. [14]) C fehlt. [15]) A fehlt. [16]) C fehlt. [17]) Vgl. Frankenberg in Nowacks HC. z. AT., Göttingen, 1898, p. 4ff. [18]) AB fehlt. [19]) AD ראיות. [20]) AD בספר. [21]) Fehlt BC, im letzteren jedoch freier Raum gelassen. [22]) AD המבוארים. [23]) AD כאשר. [24]) ACD וגם. [25]) C אחרים. [26]) AD דבר זה. [27]) AD ההוללים. [28]) Fehlt AB. [28a]) A בקרבי. [29]) A fehlt. [30]) für ועל כבוד A בעבור. [31]) D ר׳ אברהם בן עזרא. [32]) D קוראות. [33]) A fehlt. [34]) M ור׳. [35]) Vgl. über diese dem Namen nur hervorragender Männer beigegebene Formel, Zunz a. a. O. p. 314, Anm. c.

1 b בן * ר' יהושע[1]) הנגיד, בן ר' אברהם הנגיד, בן ר' דוד הנגיד[2]), בן רבי' אברהם הנגיד[3]), בן רבי' משה[4]) ראש הנגידים מורה צדק, בן רבי' מיימון[5]) הדיין, בן רבי' 5 a יוסף החכם, בן רבי' * יצחק הדיין, בן רבי' יוסף הדיין, בן רבי' עובדיהו הדיין[6]), בן הר"ר שלמה, בן החכם רבי' עובדיהו יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם[7]) ובקש ממני וחלה פני וצוה עלי לכתוב[8]) לו[9]) מה שאבין בסודות ר' אברהם בן עזרא ז"ל, ואען ואומר אליו: הלוא בן ימיני[10]) אנכי[11]) מקטני שבטי ישראל, ומשפחתי[12]) הצעירה מכל משפחות[13]) שבטי[14]) ישראל ואלפי הדל בישראל[15]), מה אני מה[16]) חיי מה[16]) כחי ומה חכמתי הנה[17]) לא ידעתי דבר ולמה דברת אלי כדבר הזה[18]). ויאמר אלי קום כי עליך המלאכה לגמור כי מלאכת השם היא ואין אתה בן חורין[19]) להפטר[20]), קום כי שלחך יי' בטח ביי' ועשה טוב ויתן לך משאלות לבך. ובעבור היותו נגיד ישראל[21]) לא יכולתי למרות את פיו[22]). והנה שתי הסבות האלה הכריחוני לחבר הספר[23]) הזה ולבאר[24]) סודות ספרי[25]) החכם הנזכר[26]) כאשר יורוני[27]) מן השמים, ואביא ראיות מספריו לפרש דבריו מתוך דבריו, כדי שלא יאמר אדם שאין דעת ר' אברהם[28]) כדברי, גם אביא ראיות לדבריו מדברי אבותינו[29]) הקדושים חכמי המשנה והתלמוד, וכשלא אמצא לי[30]) ראיה בדבריהם[31]), אביא מספרים אחרים כפי אשר תשיג ידי. ויבואו לי מזה שלש תועלות: האחת שאכריח[32]) נפשי[33]) להבין דבריו בחברי[34]) הספר הזה, והשנית[35]) שיהיו דברי כתובים בספר ולא ישתכחו, והשלישית[36]) שיועיל לבאים אחרי ויזכרוני לטובה. ודע כי כל ספר שאזכיר סתם בזה הביאור[37]) ולא אזכיר שם מחברו[38]) חוץ מספרי רבותינו הוא מספרי ר' אברהם בן עזרא. ואם יטעון טוען עלי כי שלמה ע"ה[39]) אמר כבוד אלהים הסתר דבר [משלי, כ"ה, ב'], גם אמר הולך רכיל מגלה־סוד [משלי י"א, י"ג] ואיך אפרש אני מה שהעלים הוא[40]), התשובה דע כי לא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי רק לכבוד השם ולכבוד זה[41]) החכם אשר הזכרתי.[42]) והנביא אמר הרימו מכשול מדרך עמי [ישעיה,

---

1) C יהשע. 2) M fehlt von לפני הנגיד bis hieher, wahrscheinlich in Folge von Homoioteleuton, am Rande jedoch zugeschrieben. 3) AB fehlen die Worte בן ר' דוד הנגיד בן רבי' אברהם הנגיד, jedoch in ersterem am Rande zugeschr., D. fehlt בן רבי' אברהם הנגיד. 4) D. noch הנגיד. 5) B. מימין, D. מיימני. 6) Von בן רבי' יוסף bis hieher fehlt D. 7) Vgl. über die Genealogie, Graetz, VIII³, p. 24 Anm. 1, Schiller—Szinessy a. a. O. p. 144 Anm. 1. u. HB I. p. 21, IV, p. 114. ff. 8) A שאכתוב. 9) C für לו לכ' bloss לומר. 10) Von בן החכם ר' עובדיהו יעלזו bis hieher fehlt D, der hier Folg. angemerkt hat: הגה"ה. לאחר זה נמחק ונרקב איזה שורות והתחיל במקום שיוכל לקרות וכאן התחיל. 11) D באשר אני. 12) M וממשפחתי, D fehlt 13) D המשפחות. 14) D שבשבטי. 15) D שבישראל. 16) BCD ומה. 17) D הלא. 18) Für ה' כ' A. בכה. 19) חורין bloss in CD. 20) A ליפטר. 21) A גדול. 22) A פיהו. 23) A ספר. 24) A ולפשר 25) A דברי. 26) A fehlt. 27) M. ירונו. 28) B אב"ע. 29) A noch הקדמונים, C רבותינו. 30) B לו. 31) D מדבריהם. 32) BD שהכריח. 33) הא'...נפשי fehlt M. 34) A בחבורי. 35) AC והשני. 36) ABC והשלישי. 37) בז' הב' fehlt A. 38) D שום מחבר. 39) CM fehlt. 40) D für מה...הוא bloss סודו. 41) A fehlt. 42) MD כאשר.

נ״ז, י״ד], וגם שלמה [1] אמר יפוצו מעינתיך חוצה [משלי ה׳, ט״ז], ואמר תן לחכם ויחכם עוד [משלי ט׳, ט׳] ואמר מונע בר יקבֻהו לאום וברכה לראש משביר [משלי י״א, כ״ו], ועל כן אהיה מכסה טפח ומגלה טפח ויבא כל חכם לב וישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם. ואני אתנפל [2] ואתחנן [3] לפני כל רואה [4] הספר [5] הזה שלא ידינני לעז פנים באשר [6] חברתי הספר הזה ולא ירדפוני עד חובה באשר [7] אפרש בתוכו [8], רק ידינני לכף זכות בעבור [9] היותי משתדל בכל כחי להבין סודות עמוקים ולהודיעם למשכילים. ואם ימצא שגיאה יתקננה, * ואם ימצא טעות יחקור עליו A 3 a עד שיתברר [10] לו היטב ואז יסיר הטעות מהספר [11] הזה. ומהאל אשר לו הכח והגבורה אשאל להיות לי מגן ועזרה ויהיה עם פי באשר [12] אחבר ויורני [13] את אשר אדבר, ויתן דברי לחן ולחסד בעיניו ובעיני כל שומעיהם ויודעי סודם ככתוב ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם [משלי ג׳, ד׳].

---

[1]) AB שע״ה. [2]) A מתנפל. [3]) B ומתחנן. [4]) D רואי. [5]) B. בספר. [6]) D כאשר. [7]) ABD כאשר. [8]) A בתם. Einen bis hieher reichenden Auszug aus dieser ersten Vorrede hat Geiger in s. Melo Chofnajim, Berlin 1840, p. 78 ff. d. T. nach A abgedruckt. [9]) D fehlt. [10]) ABD אשר יתבאר. [11]) D מספר, A מן הספר. [12]) ABD כאשר. [13]) C ויורוני.

ההקדמה.

אמר רבי אברהם [ואם האמת כנקודה בתוך העגולה[1]]. פירוש: אם נאמר אנחנו בדרך משל שהאמת דומה לנקודה ההיא באמצע העגולה, והנקודה הזאת היא המוצק, ונקראת בלשון ישמעאל מרכז[2]. [זאת הדרך כקו הרחב]. פירוש: הוא בעצמו פירש זה שהוא קו העגולה הסובב, ולעולם לא יגיע זה הקו אל מקום הנקודה האמצעית[3]. וככה היא דרך המפרשים האלה, כי מרוב האורך שיש בדבריהם יכלה הזמן והם לא יכלו, ועל כן לא יגיע אדם[4] בהם אל האמת רק יקוץ[5] ויאמר פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהל׳ קל״ט, ו׳). [כרב יצחק]. פירוש: הוא רבי יצחק בן ישוש[6] הספרדי, ובסוף פרשת[7] וישלח קראהו היצחקי המהביל,[8]) ובתחלת פירוש דניאל אמר רבי אברהם כי זה ההכם חבר עשרה ספרים בדקדוק[9]. [אמונת[10] בעלי האור והחשך הזכיר]. פירוש: אמונת

---

[1]) T עגולה. Über uns. LA. vgl. Rosin, a. a. O. p. 24, Anm. 11. [2]) مَرْكَز pl. مَرَاكِز. Vgl. iE. zu Hiob 36_{16}: ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק תחתיה, wo er anmerkt: רחב הקו הסובב העגולה ומוצק היא הנקודה. [3]) Vgl. Anm. 2 und iE zu Gen. 1_2. Vgl. auch b. Ḥagîgah p. 12 a (nicht wie Joël, Blicke in die Religionsgeschichte I, p. 142: 11 b): קו ירוק שמקיף את כל העולם כלו וכו׳ und Rosin, a. a. O. p. 24, Anm. 12. [4]) M האדם. [5]) M קוץ. [6]) BD bloss ישוש, C ישיש (sic!). AB folgt hier fälschlich noch das Wort בספר. [7]) M fehlt. [8]) M המקבל (sic!), D המכהיל. Über Jîṣhaqî, vgl. Einleitung; Steinschneider in CB. p. 1117, HB. XII, 58, HÜ. p. 389, Anm. 134 u. p. 394, ALdJ., §§ 28 u. 89; Graetz, GdJ. B. VI³, p. 43, Anm. 1 u. p. 330; Bacher, Abr. ibn Esra's Einleit. z. s. Pentateuchkom. in Sitzungsberichte d. k. Ak. d. Wiss. z. Wien, phil.-hist. Klasse, Jahrg. 1875, B, LXXXI, Heft 3, [iEEP.] p. 387ff, bes. p. 389, Anm. 1; Abr. ibn Esra als Grammatiker, Strassburg i. E., 1882 (iEG.), p. 186 und Friedlaender, a. a, O. p. 130, Anm. 1. Vgl. iE. Gen. $36_{31,32}$. [9]) B ברקדוקי. Dan. 1_1 steht bloss: ומפרש גדול היה בספרד והוא פירש ספרים בדקדוק ואמר כי צדקיהו תחת יהויקים וככה אמר ואחרי אבשלום לא נטה כי הוא שלמה ויהי ביום השביעי שהוא הרביעי הגבל את ההר שהוא העם וככה מלות רבות כמו מאתים ואת כלם ישא רוח כי איך יתכן בלשון שאדם ידבר מלה ויכתוב מלה ורצונו מלה אחרת והאומר כזה מהמשוגעים הוא נחשב וכבר פירשתים כולם וטוב לו שיאמר לא ידעתי ולא יהפך דברי אלהים חיים. [10]) T אמונה,

בעלי האור[1]) היא אמונת השם ועבודתו. ואשר לא יאמינו בשם ובתורתו הם העם
ההולכים בחשך[2]). ואותו החכם פירש בספרו מי ומי ההולכים באור * השם[3]). C 2a
[ו י ד ב ר ע ל ה ע צ י ם ו ע ל ה צ מ ח י ם[4])]. פירוש: בתולדתם ובתועלת שיש לאדם
בהם[5]). [ל ד ע ת ה מ ד ו ת ה נ ז כ ר ו ת[6]) ע ל פ י ח כ מ י ה ס פ י ר ו ת].
פירוש: ממה שפירש ר' אברהם בעצמו[7]) בפסוק שני המאורות הגדולים (ב ר א ש'
א' ט"ז), ובפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך (ש מ ו ת,
כ"ג, כ') יתברר[8]) שתכמי הספירות לפי דעתו[9]) הם חכמי הכוכבים[10]), והמידות
שאמר הן מדת מהלך שבעת המשרתים בכל יום ויום בגלגל המזלות ובכמה[11])
ימים יסוב כל אחד מהם גלגל המזלות[12]), ופירוש זה כי השיעורים שהזכירו חכמי
הכוכבים בספריהם על מהלכות הכוכבים הזכירם הגאון בספרו על הפסוק[13]) הנזכר
[ו ז א ת ד ר ך ה צ ד ו ק י ם]. פירוש: הם הנקראים קראים שמאמינים בכל המקרא ולא
יאמינו בדברי רבותינו ז"ל[14]), והם המינים ומזרע[15]) ישראל הם כאשר פירש בתחלת
הדרך השנית[16]). [כ ע נ ן[17]) ו ב נ י מ י ן[18]) ו ב ן מ ש י ח[19]) ו י ש ו ע ה[20])]. פירוש
אלה[21]) הם גדולי הצדוקים שפירשו להם פירושים אשר בדו[22]) מלבם בשקול דעתם
בלי קבלה, והם החזיקו ידי אמונתם לעמוד כמה[23]) שהם עומדים. [ו א ח ת מ ה נ ה

Rosin, a. a. O., p. 25 das richtige אמונת. 1) ABCD fehlt v. הזכיר bis האור
2) Jes. 9_1. 3) ABD בתורת השם. 4) T והצמחים, vgl. jedoch Rosin, a. a. O., p 25, Anm. 9. 5) D fehlt. 6) D s. Nr. 6 merkt hier die erst später folgenden Worte an: פי' היא מדת מהלך שבעת המשרתים בכל יום ויום גלגל המזלות ובכמה ימים יסוב כל אחד מהם גלגל המזלות. 7) M עצמו, AB fehlt. 8) D יתבאר. 9) ABC דעתי. 10) Vgl. kK. zu Exod. 23_{20}, p. 69, Z. 5, v. u.: ואמרו חכמי הספירות שככב אחד גדול מכל הארץ המיושבת ושאינו מיושבת תשעים פעמים. Hiernach wären die ח' הספירות (vgl. auch Gen. 1_{16}) die Astronomen, vgl. jedoch kK. z. s. St. p. 71, 3. Z. v. u., wo unter ח' הס' die Arithmetiker zu verstehen sind: ואם יתהלל חכם בחכמת הספירות, הנה דבר קל והוא לדעת שרש שנים הנקרא גדר אין כח לאדם לדעתו. Vgl. damit Bacher, iEEP. p., 375, Anm. 1 u. 377, Anm. 1; Steinschneider, Abraham ibn Esra (Abraham Judaeus, Avenare). Zur Gesch. d. math. Wiss. im XII. Jahrh. (AiEM) in den Abh. zur Gesch. d. Math. d. Ztschr. f. Math. u. Phys, Lpz. 1880, p. 80 Anm. 72; Rosin, a. a. O., p. 25, Anm. 15. 11) ABC וכמה. 12) Vgl. Anm. 6. 13) ABC פסוק. 14) B f. בדברי רבותינו ז"ל bloss בת'. 15) AB מזרע. 16) AB noch לזה. Zur Sache selbst vgl. Harkavy bei Graetz, GdJ. V^3, p. 414 d; Bacher iEEP. p. 398 ff. 17) Graetz, a. a. O., V^3, p. 166 ff. 18) Harkavy bei Graetz, a. a. O., V^3, p. 437. 19) T וכן משיח (sic !), jedoch schon Bacher in iEEP, p. 400, Anm. 1 das richtige ובן משיח, unrichtig aber ist es, wenn B. dort meint, im Ohel Jôseph werden nur Anan und Binjamîn als karäische Autoritäten genannt. denn in allen Hss. unseres Werkes werden auch die drei anderen von iE genannten Autoritäten erwähnt und nur im Drucke sind sie, wie ja so vieles Andere weggeblieben. Vgl. über בן משיח auch Rosin, a. a. O., p. 26, Anm. 11; Graetz V^3, p. 256 ff.; Fürst, GdK., Lpz. 1865, B. II, p. 46 ff. und Pinsker ל"ק, II, p. 95. AB ובן משיח ובנימין. 20) Graetz, a. a. O., VI^3, p, 79. 21) M אלא (sic !). 22) AB שבדו. 23) AB במה,

אזכיר]. פירוש: היא מצות [1]) קדוש החדש כמו שמפ״ש והילך. וכל הדברים האלה מפורשים היטב בספר יסוד העיבור [2]) שלו. בשער ב׳ [3]). [ושבית ימים שבעה]. פירוש: יום ראשון של פסח גם האחרון, ויום חג שבועות, ויום ראש השנה, ויום הכפורים, וראשון של סוכות ושמיני עצרת הנה [4]) שבעה, וכולם נקראו שבתון על כן אמר [5]) שבית [6]). [כי לאות עם למועד [7]) נאסף]. פירוש: הם אומרים כי במלת ולמועדים (בראשית, א׳, י״ד) הו״ו נוסף בתחלת המלה בלי צורך כמו והשלישי אבשלום בן מעכה (שמואל ב׳, ג׳ נ׳ [8]) ופירושו על דעתם כאלו כתוב והיו לאותות למועדים [9]). [שנים שלשה ווי״ם נוספים]. פירוש: כמו נרדם ורכב וסוס (תהלים ע״ו, ז׳), תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח׳ י״ג), ואיה וענה (בראש׳ ל״ו, כ״ד [10]). [ואין פירוש עשה ירח למועדים (תהלים ק״ד, י״ט) כדברי [11]) אלה שמתניהם מועדים [12])]. פירוש: כי הם אומרים שפירושו שהשם עשה הירח להודיע בו המועדים לישראל שיקדשו בו החדש, והנה הם תולים העליונים בתחתונים וזה טעות. והוא פירש זה הפסוק במקומו בפירוש ספר תהלות (ק״ד, י״ט) ואמר כי אחר התחבר הירח עם השמש למועדים ידועים בסוף כל חדש, יתחדש הירח ולא יתחדשו כן שאר הכוכבים בהתחברם עם השמש. וכפי תוספת אור הירח וחסרונו יתחדשו דברים רבים במתכות ובצמחים ובחיים, וכפי נטות השמש בצפון או בדרום יתחדשו שינויים בכל מקומות היישוב [13]). [עד סוף [14]) סוב הלבנה גלגל המזלות שהם שבעה [15]) ועשרים יום [16]) ושעות מוגבלות]. פירוש: הם שבעה ועשרים יום [16]) ושבע שעות ותשע״ה חלקים [17]). ובמסכת ראש השנה בפרק שני (דף כ״ה, ע״א), אמר רבן גמליאל שהם כ״ט ימים, י״ב שעות, תשצ״ג הלקים [18]). ור׳ אברהם פירש זה בספר הלוחות [19]) כי נחשוב שהלבנה [20]) התחברה עם השמש ברגע המולד בתחלת מזל טלה, ופירשו זה מזה,

---

D כמו. 1) ABC fehlt. 2) M fehlt העיבור. Vgl. über diesen Titel, ספר העבור ed. Halberstamm, Lyck, 1874, p. 7, Anm. 1. 3) Vgl. ס׳ העיבור p. 3 ff. 4) D noch הם. 5) BC fehlt. 6) Vgl. Rosin, a. a. O., p. 27, Anm. 17. 7) T מועד, vgl. Rosin, a. a. O., p. 28, Anm. 6. 8) Alle Hss.: השלישי לאבשלום בן מעכה. 9) MD ולמועדים, B למועדים mit darunterstehendem ו. Vgl. Rosin, a. a. O. p. 28, Anm. 15 und Môtôt, Einlt. s. Nr. 3. 10) Vgl. Rosin, a, a. O., p. 28, Anm. 16. 11) M בדברים. 12) Diese Stelle ist nachzutragen bei Friedlaender, a. a. O., p. 126, Anm. 1. 13) Die Stelle lautet dort in extenso (vgl. s. v. עשה): מפרשים רבים אמרו כי השם עשה הירח בעבור קביעות מועדי השם ואין זה מטעם המזמור רק יכפר מעשה בראשית והזכיר השמש והירח ולא הכוכבים כי א״ה שניהם הם המושלים ומע׳ להזכירם במקום הזה כי הם כבת הגשמים כפי תנועתם ומבט המשרתים עליהם וכפי תולדת המזולות שיהיו בהם יפי׳ עשה ירח למועדים כי אחר התחברו עם השמש מועדים ידועי׳ בסוף כל חדש יתחדש הירח ולא כן הככבי׳ וכפי תוספת אורו וחסרונו יתחדשו דברי׳ במתכות ובצמחים ובחיים וכפי נטות השמש בצפון אי׳ בדרום יתחדשו שינויים בכל מקומות היישוב. 14) T fehlt 15) A ד׳. 16) Hss. ימים. 17) B fehlt. 18) אין חדושה (חדשה) של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה וע״ג חלקים. Vgl damit Abr. b. Ḥijja in ס׳ העבור, ed. Filipowski, London 1851, p. 37. 19) D noch שלו, vgl. Steinschneider, iEM., p. 125. 20) C כי הלבנה. D veran-

לכו כל אחד מהלכו [1]) האמצעי, והלבנה בעבור מהירות מהלכה נתרחקה מהשמש,
י שסבבה כל הנלגל [2]) בכ״ז ימים וז׳ שעות ותשע״ה חלקים, עד [3]) ששבה למקום
ולד שהוא תחלת [4]) טלה, וכשהגיעה שם לא מצאה שם את השמש בעבור שגם
שמש נסע ממקומו והלך כ״ז מעלות מטלה [5]) בקירוב, והוצרכה הלבנה לרדוף עוד [6])
ו השמש שני ימים, וחמש שעות, ושמנה עשר חלקים עד שתשיג את השמש
וף המזל. [7]) וכשנוסיף ב׳, ה׳, י״ח על כ״ז, ז׳, תשע״ה עולים כ״ט, י״ב, תשצ״ג [8]
ברי רבן גמליאל. [ואם עד שוב גובה הגלגל [9]) היוצא אשר מוצק)
וק ממוצק הארץ ימצא]. פירוש: דע כי יש ללבנה גלגל שדומה לגלגלו
לות [10]) והוא נקרא גלגל [11]) הדומה ומוצקו הוא מוצק גלגל המזלות כלומר [12])
הארץ, והלבנה איננה קבועה בגלגל ההוא אבל בעובי זה הגלגל יש גלגל אחר
קרא גלגל הגבהות בעבור שאין מוצקו [13]) בלב הארץ רק מוצקו רחוק מלב הארץ
י חוץ כחמש [14]) מעלות שהם חצי שישית גובה גלגל הלבנה מעל הארץ, ובהיות

schaulicht die Stelle durch folg Illustration:

[1]) D מהלכי. [2]) Das in B hier folg. כב (sic!) ist Schreibfehler u. darum streichen. [3]) ACD ועד. [4]) B noch מזל. [5]) D fehlt. [6]) B עד. [7]) D noch טלה. [8]) fügen jedem der hier stehenden Zahlwörter die ihm gebührende Apposit ימים, שעות, חלקים bei, in A allerdings erst von späterer Hand hinzugefü
[9]) T גלגל, Rosin, a. a O., p. 29 הגלגל. [10]) D wird auf folgende im Anhange N angefügte Figur hingewiesen, vgl. p. 14, Anm. 2.

[11]) M הגלגל. [12]) D שהוא. [13]) BC fehlt, in A. v. spät. Hand zugeschrie
[14]) BCDM בחמש.

זה * המוצק למעלה מהארץ אז נראית הלבנה * גבוהה הרבה ורחוקה מהארץ, וכהי
המוצק תחת הארץ אז הלבנה שפלה קרובה אל הארץ. והגלגל הזה סובב את גלגל
המזלות שני פעמים בחדש: האחת מן המולד עד חצי החדש, והשנית, מחצי החד
עד סופו, נמצא סבובו בי״ד ימים, וי״ח שעות, גם שצ״ו חלקים שהם חצי כ״ט, י״
תשצ״ג. ופירוש דבריו כי לפי דעת הצדוקים לא נדע אם החדש הוא עד שתס
הלבנה את גלגל הגבהות שלה, ואז יהיה החדש י״ד ימים *, וי״ח שעות, ושצ״ו חלקים [2]

[או עד סוב גלגל התלי]. פירוש: יש ללבנה גלגל אחר, נקרא הגלגל
הנוטה, והוא גדול כמו הגלגל הדומה, רק [4]) שהדומה הוא מכוון תחת גלגל המזל
ובשטחו, וזה [5]) האחר [6]) נוטה ממנו חציו לדרום וחציו לצפון, ונפגשים זה נ
בשתי [7]) נקודות זאת לנוכח זאת, ובהן יחלק [8]) כל גלגל משניהם לשני חלק
שוים. והנקודה שממנה תתחיל [9]) הלבנה לנטות אל פאת צפון נקראת ראש התלי[10]
והנקודה שממנה תתחיל הלבנה [11]) לנטות אל פאת [12]) דרום נקראת זנב התלי. ומד

---

[1]) C fehlt, D für את גלגל die Worte תחת הגלגל (sic!). [2]) Vgl. Rosin, a. a. O
29, Anm. 5 u. 6., B hat hier diese Figur:

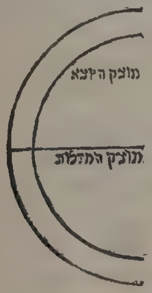

D für הגלגל . . . . יש : דיש ללי׳ גלי׳ אחד ונקרא גלגל. [4]) D noch מה. [5]) A D
[6]) D האחר. [7]) MC כשתי. [8]) D נחלק. [9]) AC התחיל. [10]) M תלה (sic!), vgl.
ür dieses Wort, ZDMG. XXIV, 390, A. 9; HB XVII, 9, 10 und HÜ. p.
9, A. 243. [11]) D für הלבנה . . . שמ׳ bloss שתחל. [12]) ABC fehlt v. צפון bis
her infolge v. Homoioteleuton אל פאת.

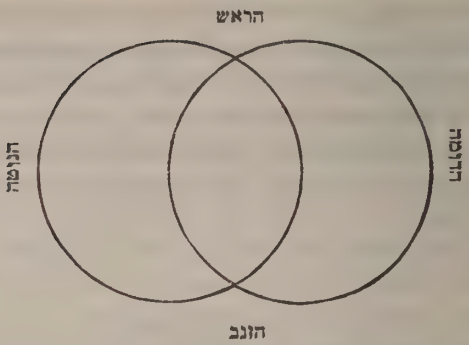

וזה הגלגל אחורנית ממזרח למערב. ויסוב את גלגל המזלות בי"ח שנה, ושבעה[1]) חדשים. ותשעה ימים, וי"ג שעות, ותתס"ד חלקים על דעתו[2]) בספר הלוחות שלו[3]), הלבנה תשיב אל ראש התלי מעת שנפרדה[4]) משם עד כ"ז ימים, גם עשר שעות, גם שצ"ו[5]) חלקים[6]) לפי חשבוני. [כי מהלך הגלגל הקטן הפך זה] פירוש: גם יש[7]) ללבנה גלגל אחר[8]) קטן, נקרא גלגל ההקפה[9]), והלבנה קבוע[10]) בו כמו האבן הקבוע בטבעת. ומוצק הגלגל הקטן סובב ממערב למזרח בגלגל הנוטה, ואחר שהוא הילך ממערב למזרח וגלגל[11]) התלי ממזרח למערב, הנה מהלכו של זה הפך ממהלכו של זה כאשר אמר, וע"כ יחסר ממהלך הלבנה האמצעי של כ"ז ימים, גם ז'[12]) שעות גם תשע"ה[13]) חלקים מהלך התלי בהם, והנשאר הוא מהלך הלבנה כנגד כ"ז ימים, גם עשר שעות, גם שצ"ו חלקים[14]) כאשר פירשתי. [ואם נסמך על עת[15]) התחברות המאורות]. פירוש: כי בסוף כל חדש[16]) יתחברו שני המאורות, ואחרי כן יתפרדו, בעבור שהם הולכים תמיד, והרגע שמתחילין להפרד, הוא רגע המולד. [מחברת בגלגליהם[17]) תיכונה]. פירוש: היא המחברת האמצעית שקבלנו מאבותינו: כ"ט, י"ב, תשצ"ג בין מולד למולד. [ומחברת כנגד העליון באמונה]. פירוש: דע כי המחברת[18]) של כ"ט, י"ב, תשצ"ג איננה[19]) מחברת האמת אבל בעבור שיש לשמש גלגל שמוצקו רחוק ממוצק הארץ, וככה ללבנה[20]) גם בעבור שיש ללבנה * גלגל קטן כאשר אמרנו, על כן יש פעמים M. 187a
שיהיה בין המולד האמתי שהוא עת המחברת[21]) הנכונה ובין המולד הבא אחריו פחות מכ"ט, י"ב, תשצ"ג, ופעמים יהיה ביניהם יותר מכ"ט, י"ב, תשצ"ג[22]). ובעבור זה אמר

1) B שבעת. 2) BC fälschlich רעתי. 3) AB שלי (sic !) 4) D שנפרדו. 5) D ש"ץ (sic !). 6) Vgl. Anm. 14. 7) M גם זה יש, D שיש עוד. 8) D אחד. 9) D wird hier auf die p. 13, Anm. 10 stehende Figur hingewiesen. 10) C fehlt. 11) D fehlt von בגלגל bis hieher infolge Homoioteleuton. 12) C fehlt. 13) D תשע, M. ת'ש'ע'ה. 14) Von חלקים (vgl. Anm. 6.) bis hieher fehlt in AB infolge v. Homoiòteleuton. 15) T דעת, vgl. jedoch Rosin, a. a. O, p. 29, Anm. 2. 16) BD החדש. 17) M בגלגלים. 18) AB שהמחברת. 19) A אינה, M איננו. 20) A הלבנה. 21) B התחברת. D התחברות. 22) C fehlt, D fehlt v. ופעמים bis hieher infolge Homoioteleuton.

רבן גמליאל במסכת ראש השנה בפרק שני (דף כ״ה, ע״א): כך מקובלני מבית אבי אבא פעמים שבא בארוכה ופעמים[1] שבא[2] בקצרה. ומה שאמר כנגד העליון, פירושו כנגד כוכב אחד מכוכבים[3] מגלגל[4] המזלות או כנגד מקום ידוע[5] מהגלגל. [ומחברת שינוי מחזה]. פירוש: דע כי[6] אנחנו מדמים שיצא קו ישר ממוצק הארץ שהוא התהום[6a] וילך אל מוצק גוף הכוכב ויעבור עוד עד שיגיע לגלגל המזלות. והמקום אשר יגיע שם הוא מקום הכוכב באמת[7]. ובעבור שאנחנו גבוהים

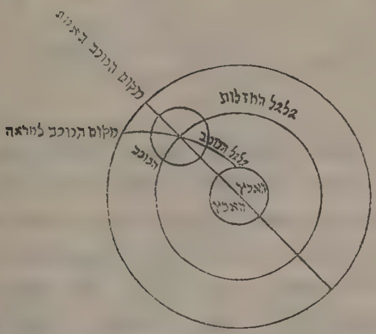

ממוצק הארץ על כן כשנעביר קו אחד מאצל עינינו[8] אל גוף הכוכב ויגיע עד
B 9a גלגל המזלות, הנה לא יגיע ראשו אל המקום *[9] שהגיע ראש הקו הראשון שהזכרנו[10].
אבל ישתנה שני שנויים, האחד מפאת האורך, והשני מפאת הרוחב. והנה בהיות[11]
C 3a הכוכב בחצי השמים לא ימצא *[12] לו רק שנוי המרחב לבדו, רק בהיותו בין חצי

---

[1]) ABDM פעמים. [2]) Hss. בא. D hat hier Figur 1: [3]) ACM מכוכבי D מהכוכבים. [4]) B. גלגל, D שבגלגל. [5]) AD מזל הידוע, A jedoch ursp. מקום. [6]) D fehlt דע כי. [6a]) AM התחום. [7]) D hat (s. Nr. 6) die hier folg. Figur 2. abgebildet.

1 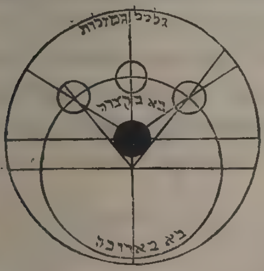

2 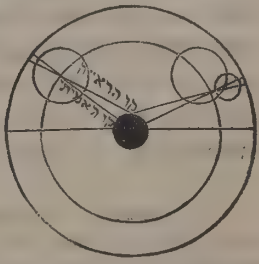

[8]) AD für עינינו: מ׳ מעינינו, in A allerdings erst nachträglich korrigiert. [9]) Das in B mit 9 bezeichnete Blatt, vom Buchbinder an unrichtiger Stelle eingeheftet, gehört hieher, was bei Steinschneider (Verzeichniss d. hebr. Hss. zu Berlin, Ms. orient. qu. 810, vgl. Einltng.), der dies übersehen hat, nachzutragen ist. Vgl. p. 20, Anm. 9. [10]) AB שזכרנו, D שהוזכרנו. [11]) M בהיותו. [12]) C

השמים ובין[1]) המזרח יראה[2]) למראה עינינו שפל ממקומו האמתי ההוא בקצה הקו הראשון שהזכרנו ויהיו מעלות מקומו הנראה יותר ממעלות מקומו האמתי, ובהיותו בין חצי השמים ובין המערב יראה למראה עינינו גם כן שפל ממקומו האמתי רק יהיו מעלות מקומו הנראה בגלגל המזלות הסרות ממעלות מקומו * האמתי[3]), A 5b וכל זה שאמרתי הוא שנוי המראה באורך הגלגל שהוא[4]) ממזרח למערב[5]). אך השנוי הבא[6]) מפאת רוחב הגלגל, הוא בהיות הכוכב במזלות הצפיניים שהם טְשְׁתְ סְאֹבְ [טלה, שור, תאומים; סרטן, ארי, בתולה], אז יראה שנוי המרחב גדול לכל היושבים באמצע הארץ, גם בדרומו של עולם, ויהיה השנוי במעלות קשת גובה הכוכב על הארץ ותראה קשת הגובה למראה עיניהם פחותה מן האמת, ובהיות הכוכב במזלות הדרומיים, שהם מְעְקְ גְדְּרְ [מאזנים, עקרב, קשת; גדי, דלי, דגים], תראה אז קשת הגובה למראה עיני[7]) היושבים באמצע העולם גם בצפונו[8]) של עולם גם כן פחותה מן * האמת. ודע כי מרחב המדינות מהקו השוה יוסיף או M. 187b יגרע בשנוי המראה, ועל פי הדברים האלה יהיה לשמש ברגע המחברת שנוי המראה מפאת האורך ומפאת הרוחב, וללבנה מפאת האורך ומפאת הרוחב[9]) ועל[10]) כן מחברת המאורות למראה עינינו איננה[11]) ברגע[12]) מחברת האמת, ועל[13]) זה יש פעמים שיהיה החדש ארוך ויש פעמים שיהיה קצר[14]). [ולא דברו בפירוש חדש בחדשו נכונה]. פירוש: הוא פירש בסוד העיבור שלו[15]) שהם אומרים כי מלת בחדשו׳ שם הפועל[16]) מהבנין[17]) הקל על משקל בברחו[18]) מפני אבשלום בנו (תהלים ג׳, א׳), והוא משיב עליהם כי לא מצאנו מזאת הגזרה בנין קל כי אם[19]) בנין דגוש[20]) כמו ונחדש שם המלוכה (שמואל א׳, י״א, י״ד), או בנין התפעל כמו תתחדש כנשר נעוריכי (תהלים, ק״ג, ה׳). [וידוע כי פעם יהיה[21]) בין המולד]. פירוש: המולד האמצעי הידוע. [ותראה הלבנה אך[22]) על[23]) חקות ידועות]. פירוש: זה הוא סוד נולד קודם הצות והוא קשה להבין, כי לא ידע אותו שמואל

יוצא. 1) A fälschlich noch חצי. 2) M dittographiert. 3) A B C haben hier eine ganze Verwirrung, die höchstwahrscheinlich durch Homoioteleuton (האמתי) veranlasst, entstanden ist. Sie haben nähmlich statt der Wörter von ההוא bis hieher (האמיתי) folgendes: רק יהיו מעלות מקומו הנראה בגלגל המזלות הסרות ממעלות מקומו האמתי, ובהיותו בין חצי השמים ובין המערב יראה למראה עינינו גם כן שפל ממקומו האמתי. 4) M מהוא, D ההוא. 5) Vgl. Abr. b. Ḥijjâ ס׳ העבור, p. 14 ff. 6) C fälschlich הבאה. 7) C עיניו (sic !). 8) A B מצפונו, D בצפוני. 9) A D fehlen die letzten 5 Wörter infolge v. Homoioteleuton. 10) A על. 11) M אינה, D אינו. 12) BD כרגע. 13) D ולפי. 14) Vgl. zur Sache iE. kK. z. Exod. 1^{2}_{2}. 15) Vgl. iE im ס׳ העבור ed. Halberstamm, Lyck, 1874, p. 7 a. Z. 5, v. u.: ומלת חדש בחדשו איננה כמו שפירש (ר״ל בן זיטא) לפי הפשט כלא פועל או שם הפועל רק מבנין הכבד הדגש באמצעיתו כי לא יאמר אחדוש ולא חֲדוֹש הלא ידע כי טעם חדש בחד״ו כל חדש וחדש בזמנו כמו שבת בשבתו דבר יום ביומו. 16) M C fälschlich הפעל. vgl. Bacher, iEG p. 105, Anm. 15. 17) AB מבנין. 18) AC בבורחו (sic! . 19) M אין (sic !). 20) B הדווש. 21) Vgl. Rosin, a. a. O., p. 30, Anm. 5. 22) Vgl. Rosin, a. a. O., p. 30, Anm. 7. 23) Vgl. Rosin,

כמו שמפורש במסכת ראש השנה בפרק ראשון (דף כ׳. ע״ב)[1], ורבי אברהם עצמו האריך בו לפרשו ביסוד העיבור שלו. והנה קצרתי דבריו[2]. דע[2a] כי חשבון[3] העיבור עשוי על ירושלים שהיא רחוקה מן המערב ס״ה[4] מעלות כאשר אבאר בפרשת וישלח[5]. ולעולם לא תראה הלבנה שם עד שיהיה בינה ובין השמש קרוב מ״ב מעלות ישרות ממעלות מצעדי[6] גלגל המישור, וזה יקרא קשת המראה[6a]. ובעבור כי שעות לילה ויום הם כ״ד, הנה תהיינה לכל מעלה שתי שעות, והנה במולד תשרי אם היתה הלבנה ברביעית[7] גלגלה הקטן אחורנית, שהיא רחוקה מנבהותו תשעים מעלות לפאת מערב, יהיה מרחק מחברת האמת מן המחברת האמצעית[8] י״ד שעות קודם המולד, בעבור כי אז יהיה תקון המנה ה׳ מעלות, וצריך שנגרעם ממהלך הלבנה האמצעי, והנשאר הוא מקום הלבנה כנגד גלגל המזלות; גם בעבור כי השמש אז יהיה רחוק ממקום נבהותו ברביעית הגלגל היוצא, והוא הולך למקום שפלותו, ואז יהיה תקונו לגרוע ממהלכו האמצעי שתי מעלות. והנה יהיו עם תקון הלבנה ז׳ מעלות *, שהם י״ד שעות. ואם היה המולד קודם חצות, הנה נשאר מעת 6a המולד עד תחלת הלילה, שהיא[9] עת[10] הראיה, ששה שעות, ועם י״ד שהיו לנו, יעלו עשרים, שהם עשר מעלות; ואם עברה הלבנה את מקום ראש התלי, ורחקה ממנו ברביעית גלגלו, בלכתה לפאת הזנב, הנה יהיה מרחב הלבנה מקו גלגל המזלות לפאת צפון חמשה מעלות ויוסיף במראה העין. והנה בעבור כי המעלות הישרות הן עשר, ומרחב הלבנה[10a] נדול, והוא צפוני, הנה תראה הלבנה בירושלים בשקוע החמה. על כן * אם היה המולד לאחר חצות לא תראה ** כלל. ודע כי שנוי המראה 9b 188a יוסיף * במראה הלבנה וינרע ממנו. גם זה המשפט יהיה בכל חדש שנזדמן שתהיה 3b הלבנה ככה. אלה הם החוקות שאמר המחבר[11]. [ופעם יהיה[12] ביניהם שלשים שעות ולא תראה אפילו בגבעות]. פירוש: אם יהיה[13] הפך החוקות האלה, והטעם שתהיה הלבנה רחוקה מנבהית גלגלה הקטן לפאת מזרח תשעים מעלות, כי אז יהיה תיקון המנה[14] להוסיף חמש מעלות, והשמש יהיה הולך משפלות גלגלו אל פאת הגבהות[15] ויהיה תקונו להוסיף שתי מעלות, הנה תהיה[16] מחברת האמת[17] אחר המחברת האמצעית י״ד שעות שהם ז׳ מעלות, וקשת המראה עשר מעלות, הנה יעלו י״ז מעלות שהם ל״ד[18] שעות, ועוד שמרחב[19] הלבנה

---

a. a. O., p. 30, Anm. 8. [1]) אמר ליה אבא אבוה דרבי שמלאי לשמואל ידע מר האי מילתא דתניא בס״ד נולד קודם חצות או נולד אחר חצות, אמר ליה לא. Vgl. Schwarz, Der jüd. Kalender etc., Breslau, 1872, p. 31, Anm. 1 und Hoffmann, Mar Samuel u. s. w., Lpz. 1873, p, 21, Anm. 5. [2]) Vgl. iE ס׳ העבור, p. 10 b., 2 Z v. u. und 11 a, 6 Z. v. u. [2a]) D ודע. [3]) A החשבון. [4]) Vgl. Halberstamm in ס׳ העבור des AbH., p. 10 b, Anm. * , [5]) Gen. 33_{10} s. v. והנה בין ירושלים. [6]) B M מועדי. [6a]) Vgl. iE ס׳ העבור p. 11 a, Z. 3 v. o. [7]) MD ברביע. [8]) ABC האמצעי. [9]) B שהוא. [10]) BC fehlt. [10a]) D noch הוא. [11]) Vgl. iE ס׳ העבור p. 11 b. [12]) T fehlt, vgl. Rosin, a. a. O., p. 30, Anm. 9: יהי. [13]) MD היה. [14]) M ממנה. [15]) MD הגבהת. [16]) ABC תהינה. [17]) AB fälschlich האחת. [18]) A fälschlich: ל״ו. [19]) AB כי מרחב.

הדרומי מחסר ממראה העין כמו מעלה אחת שהיא שתי שעות. והנה צריך שיהיו בין המולד האמצעי ובין עת הראיה קרוב מן ל״ו שעות. ואם המולד האמצעי היה קודם הצות הנה יש עד הערב ששה שעות. ועד הערב השני כ״ד שעות אחרות. הנה יעלו שלשים שעות בלבד. והנה לא תראה הלבנה אף על פי שיהיו [1]) יותר משלשים שעות [2]). [גם [3]) מפני אורך ורוחב המדינות]. פירוש: האורך [4]) הוא מרחק העיר מסוף מערבו [5]) של עולם. והרוחב הוא מרחק העיר מן הקו השוה העובר באמצע העולם ממזרח למערב. והנה המרחב הוא מן הקו ההוא אל פאת הצפון בעבור כי כל היישוב הוא בצפון. ואמר כי בעבורם ישתנו תהלוכות הלבנה בעבור כי השמש זורחת ליושבי מזרח קודם שתזרח ליושבי [6]) מערב. ויהיו [7]) שעות הקדימה כפי המרחק [8]) שביניהם וזה [9]) מפאת האורך. רק מפאת הרוחב יחסר היום ויגדל [10]) הלילה או יגדל היום ויחסר הלילה כפי מרחקם [11]) מן הקו השוה שהיום והלילה שוים בו לעולם. והנה ליושבי הצפון תזרח השמש בחורף אחר שתזרח ליושבים בקו השוה. ותשקע להם קודם שתשקע ליושבים בקו השוה. ובקיץ בהפך. [ואם ילך [12]) A 6b דרך רב ביום קדש]. פירוש: * אם יחלל שבת ללכת לירושלים ממקום שהוא רחוק יותר מתחום שבת כדי שיעיד [13]) בבית דין שראה הלבנה. [ואם נקבל עדות אב ובנו וגרים ונשים]. פירוש: בראיית הלבנה [14]). [גם אין ספירה נספרת [15])]. פירוש: לעומר. [כי יסוד [16]) העיבור על אביב [17]) ותקופה וצרכי הצבור [18])]. פירוש: גם על דברים אחרים תלוי. וכולם מפורשים במסכת סנהדרין בפרק ראשון (דף י״א, ע״ב) וקצת במסכת ראש השנה (דף כ״א, ע״א) [19]). [כי אין הפרש בין שתי התורות כי מיד [20]) אבותינו שתיהן לנו מסורות]. פירוש: ואם יטעון טוען על תורה שבעל פה ויאמר שהחכמים הוסיפו וגרעו ופירשו מה שרצו. התשובה: [21]) אם כן גם בתורה שבכתב תוכל לומר שהחליפו M. 188 b והוסיפו וגרעו והנך רואה כי הם שמרוה במסורת * אמת במספר [22]) פסוקיה [23]) ומלותיה ואותיותיה. וכאשר לא שנו בתורה שבכתב ככה לא שנו בתורה שבעל פה כי כמו שקבלנו זאת בכתב מידם כך קבלנו זאת בעל [24]) פה מידם. והנה מכאן יש לך כלל על דבריו שלא בא לחלק על דברי רבותינו בקבלת המצות ופירושם. וככה אמר [25]) במקומות רבים. ואם תמצא בדבריו דבר שנראה לך שחולק על דבריהם. דע. כי לא יחלוק על דבר הלכה. רק על מדרש אגדה בעבור שפירשו [26]) רבים [27])

---

1) AB שהיו, D שהיה. 2) Vgl. hiezu iE im kK. zu Exod. 12_2 und ס׳ העיבור p. 36, 2 Z. v. o. 3) T וגם. 4) M הארוך. 5) AD מערבי, M מעכבו (sic!). 6) Die letzen 4 Wörter sind in M. am Rande zugeschrieben. 7) CD ויהיה. 8) C מרחק, ABD מרחב. 9) D fälschlich noch אינו hier hinzufügend. 10) A יגדל. 11) C הרחקם. 12) Vgl. Rosin, a. a. O., p. 31, Anm. 6. 13) C שיעיר (sic!), A שיעור (sic!). 14) Vgl. b. ראש השנה, 22a. 15) A בספירת. 16) A סוד. 17) Vgl. Rosin, a. a. O., p. 32, Anm. 9. 18) T צבור. 19) Vgl. auch Tôseftâ Sanhedr. II, 2. p. 416 ed Zuckermandel u. Rosin. a. a. O., p. 32, Anm. 15. 20) T ומידי. 21) M am Rande zugeschrieben. 22) CD כמספר. 23) BD פסוקים. 24) B על. 25) C אומר. 26) ABC שיפרשו. 27) M fehlt.

האגדה [1]) כפשוטה כמו שיזכיר בזאת ההקדמה בדרך הרביעית. כי האגדות לא נאמרו כפשוטן רק יש להם סוד. והוא יפרש בפרשת ואלה שמות בפסוק ותקרא שמו משה (שמות ב׳, י׳) שאמרו הגאונים שאין מקשין על הדרש ואין משיבין מן [2]) הדרש [3]), גם בפרשת וישמע [4]) יתרו בפסוק לקראת האלהים [5]) (שמות י״ט, י״ב) יפרש: אם [6]) מצאנו בתלמוד דברים והם דברי יחיד, לא נלמד [7]) מהם ולא נכחישם. [8]) ובתחלת מסכת עדיות (פרק א׳, ה׳, ו׳) אמרו רבותינו ז״ל כי בעבור שתי סבית * [9]) נזכרו דברי יחיד בין המרובים אף על פי שיחיד ורבים הלכה כרבים. ובזאת ההקדמה בדרך הרביעית יפרש כי יש דרש [10]) הפך דרש [11]), גם תמצא על פסוק אחד שבעים פנים. והנה כל אחד מן השבעים פנים הוא יחיד כנגד הפנים הנשארים. על כן לא יחוש על הדרשות כשיבאו לפרש הפשט, גם לא יחלוק עליהם, רק יניחם כאשר הם. והוצרכתי לכל זה בעבור חסרי דעת [12]) האומרים כי הוא [13]) חולק על דברי רבותינו ז״ל, והם לא ידעו [14]) כי הוא הולך בעקבותיהם ולא סר מדבריהם רק מביא ראיות גמורות לפירושיהם וסותר דברי החולקים עליהם. [ופסח יחזקיהו יחזק [15]) ידי אמונה כי נעשה על ידי עצה וזקנה]. פירוש: בדברי הימים (ב׳, ל׳, ב׳ ג׳) כתיב: ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני. כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלם. והנה מלת * ויועץ היא ראיה שהיה תלוי בעצת הזקנים והחכמים ועל כן אמרו רבותינו ז״ל כי קדוש החדש היה תלוי ביד בית דין הגדול שבירושלם עד שיאמרו מקודש [16]), ואז יהיה החדש מקודש [17]). [אשר כל [18]) מצוה קטנה או גדולה [19]) בכף מאזני הלב תהיה שקולה]. פירוש: בפרשת קדושים בענין הכלאים (ויקרא, י״ט, י״ט) ירמוז בו רמז ושם אבארהו בעזרת השם. [והמלאך בין האדם [20]) ובין אלהיו הוא שכלו]. פירוש: כי שכלו יגיד לו אם הדברים נכונים אם לא. והנה הדבר שנתברר לו בשקול [21]) הדעת הוא כאלו מלאך אמר לו שזה טוב בעיני ײ, או בהפך. [מהם בגופות]. פירוש: כמלת בשר [22]). [ומהם מחשבות]. פירוש: כמו ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י׳ ט״ז). כי לא יתכן להיות פירושו כמשמעו כי אם שיתקן [23]) מחשבות לבו. כי אחר שהשם צוהו לא תרצח את אחרים איך יצוהו * לרצוח נפשו במולו לבו. כי לא יחיה עוד. והתורה אמרה: אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא י״ח, ה׳). [ובעץ הדעת סוד

1) MD ההגדה. 2) CD על. 3) Vgl. kK. z. Exod. 2_{10} s. v. ויהי לה לבן Ende: וסוף דבר אמרו הגאונים על הדרש אין מקשין בו ולא ממנו. 4) ABC fehlt. 5) B für אלהים stets: שמו ײ. C: שמו ה׳. 6) M כי אם, D כי. 7) M ילמד, A נלמוד. 8) kK. z. Exod 19_{17}, s. v לקראת האלהים, p. 45 ff. 9) Vgl. p. 16, Anm. 9. 10) M דרך (sic!) 11) ABC fehlen die Worte ה׳ דרש. 12) C הדעת. 13) ABC fehlt. 14) C noch ולא יבינו. 15) T חזקיהו יחזיק, BC bloss יחזקיהו, vgl. Rosin, a. a. O., p. 33 Anm 3, 4. 16) M dittographiert. 17) Vgl. b. Rôs-hasanah, 24 a. 18) T noch דבר, vgl Rosin a. a. O., p. 34, Anm. 2. 19) A גדולה או קטנה. 20) T אדם, vgl. Rosin, a. a O, p. 34 Anm. 8. 21) M בשקולו, D בשקלי. 22) Gen. 17_{11}: ונמלתם את בשר ערלתכם. 23) A שיבחן.

ינעם]. פירוש: כמו שיפרש בפסוק ויגרש את האדם (בראשית ג׳, כ״ד). [גם הדברים ההם[1]) אמת]. פירוש: הנהרות הארבעה יוכיחו שגן[2]) עדן נמצא בארץ, ובפסוק (בראש׳ ב׳, י״א) שם האחד פישון פירש כי גן עדן תחת הקו השוה[3]), ובפסוק ויטע (בראש׳ ב׳, ח׳) אמר כי הוא במקום שנקרא עדן מפאת מזרחו, והנה נראה מזה כי גן עדן במזרחו של עולם תחת הקו השוה. [כי ימצא בתולדות[4]) רבים נוצרים בנחירים והלשון והרגלים לשני דברים]. פירוש: הוא אמר בפסוק ויפח באפיו נשמת חיים (בראש׳ ב׳, ב׳) שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האויר החם מהלב[5]) ויביאו אויר אחר קר[6]). והנה זה אחד מן השנים, ובכלל זה הוא הריח[7]), והשני להוריד הליחות היתרות מהמות; והלשון לדבר, גם למשוך המאכל אל[8]) מקום הבליעה[9]); והרגלים להתהלך בהם גם להנשא מעל הארץ שלא יהיה הולך על גחון כנחשים, בעבור שנפשו עליונה והיא נמשכת[10]) כלפי מקומה[11]), וככה הם כל האברים הנוצרים שנים שנים גם הנקראים בלשון שנים[12]). [רדפו[13]) אחריה אגודה]. פירוש: כת אחת מן החכמים האחרונים. [שלא יביטו אל כף[14]) משקל מאזנים]. פירוש: שהוא דקדוק הלשון המורה על הפירוש הנכון בדרך הפשט[15]). [כלקח[16]) טוב ואור עינים]: ספרים הם

---

[1]) M הם, T fehlt, vgl. Rosin, a. a. O., p. 35, Anm. 6. [2]) AB noch הוא (sic !). [3]) Vgl. IK. zu Gen. 2_{11}. [4]) ABC בתולד, M בתולדת, vgl. Rosin, a. a. O., p. 35, Anm. 8. u. iEM., p. 86. [5]) T im IK. hat מחום הלב. [6]) T hat bloss אויר אחר, jedoch schon Kaufmann, Die Sinne etc. Bpest, 1884, p. 151, Anm. 15 fügt hier das richtige הקר ein, nur scheint mir die nicht determinierte L A. unseres Textes richtiger zu sein. [7]) MD הרויח. Zur Sache vgl. Kaufmann, a a. O., p., 150, Anm. 14. [8]) M של (sic !). [9]) Vgl. Kaufmann, a. a. O., p. 50, Anm. 41 und p., 162, Anm. 16, wo unsere Stelle nachzutragen ist. [10]) B נמשכה. [11]) Vgl. Bacher, iEEP .p. 422, Anm. 1, wo der Schlussatz: „Es ist daher nicht zu gewagt, anzunehmen, dass רגלים ein Euphemismus ist, wie Jes. 7, 20; 36, 20" nicht ganz verständlich ist. Auf jeden Fall aber ist der Hinweis auf Jes. 36, 20 zu streichen, weil dort "רגלים„ überhaupt nicht vorkommt. [12]) Lâzi verweist hier auf eine Stelle in ibn Ṣarṣâhs Kom. (מקור חיים) zu Gen. 2, 7 (vgl. מ׳ ט׳, p. 5 b, s. N. 10), die nach Kaufmanns Berichtigung (a. a. O., p. 151, Anm 15 folgendermassen lautet: וכן הנחירים בעבור שהם לשני דברים, האחד להריח בהם כי הריח יכנם שם דרך נשימת הנחירים אשר שואפים הרוח והנשימה ההיא תתעורר ותגיע הנחירים (bei Kaufm. לקבל הריח nachzutragen), והשני לגרש משם מותר המות, זהו שכתב חחכם בהקדמתו כי ימצא בתולדות דברים רבים נוצרים כנחירים, והלשון, והרגלים לשני דברים. וידוע הוא כי הלשון הוא ג״כ לשני דברים. האחד לטעום והשני לדבר. וכן רגלים האחד להלוך ואין לאדם תנועה מקומות זולתם. והשני לסבול משא שיוכל לעמור על רגליו בארץ בחזקה וע״כ נבראו גדולים ורחבים לתקוע בהם בארץ. Man achte auf den wesentlichen Unterschied in der Bestimmung des zweiten Cweckes des letzten Gliedes zwischen uns. Autor u. Ṣarsâh. [13]) T ורדפו, vgl. Rosin, a. a. O., p. 35. [14]) TCM fehlt, B צוף (sic !). [15]) Vgl. Bacher, iEEP., p. 430. [16]) T בלקח, vgl. Rosin, a. a. O., p. 36, Anm. 2.

שנקראו ככה. ויש בהם דרשות והלכות מלוקטין מן התלמוד[1]). [על דרך הסוד[2]) הנעלם]. פירוש: יש אומרים שהוא מדבר על האדם שנקרא עולם קטן כאשר יפרש בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ"ו), ובפרשת תרומה[3]). ונקרא כן אחר צאת שכלו מן הכח אל הפועל ויפרשו התורה על השכל האנושי, והקדימה היא שהשכל הוא באדם בכח. ויפרשו אלפים עשרים שנה בעבור כי ימי העולם שבעת אלפים כדעת הדרש שיתא אלפי שנה הוי עלמא * וחד חריב[4]), והאדם שהוא עולם קטן 7b ימי שנותיו שבעים שנה, והנה ערך עשרים אל שבעים כארך[5]) אלפים אל שבעת אלפים. ויהיה הפירוש ככה כי השכל הוא באדם בכח עשרים שנה קודם צאתו מן הכח אל הפועל ובאותם עשרים שנה הוא דומה לתהו ובהו בעבור[6]) שהוא * עוסק ** 4b 5b בהבלי העולם ומבן עשרים שנה ומעלה שכלו יוצא לפועל ואז הוא עולם קטן בעבור שדומה לבריאת העולם. ויש אומרים כי התורה היא חכמת האלהות. והקדימה היא קדימת סבה, ואלפים מלשון ואאלפך חכמה[7]) (איוב, ל"ג, ל"ג), ושנה כמו פעם אחת ולא אשנה לו (שמואל א', כ"ו, ח'), ויהיה הפירוש ככה שהתורה שהיא חכמת האלהות קודמת בסבה לשני אלופים, שהם חכמת הלמודים[8]) וחכמת הטבע אף על פי שהם קודמות לה * בסדר הלימוד[8a]). ולפי דעתי שאין דעת רבי אברהם כדעת 10b אלה הפירושים, רק שהוא מדבר על העולם ממש, ואמר הסוד הנעלם[9]) בה"א הידיעה לרמוז על סוד הבריאה, כי הוא הסוד הגדול כמו שירמוז הוא בפסוק הראשון, גם במקומות רבים, והעולם רמז למה שהוא תחת גלגל הירח כמו שמפורש בפסוק והארץ (בראש' א', ב'), והתורה רמז לשכל הפועל כי על ידו ניתנה לנו מאת השם יתברך, ואלפים שנה שקדם לעולם רמז לזמן עמידת היסודות מעורבים[10]) והארץ מכוסה במים קודם שתראה היבשה, שזהו פירש תהו ובהו כאשר יפרש במקימו[11]). וידוע כי השכלים הנבדלים[12]) לא היה נמצא דבר קודם להם, רק השם הנכבד לבדו, והמבין סוד הבריאה על דעתו גם שמנה עשר אלף עולמות שרמז בנח בפסוק עוד כל ימי הארץ (בראש' ח', כ"ב) הוא יבין זה הסוד. ובמסכת שבת בפרק ר' עקיבא (דף פ"ח, ע"ב) כי תשע מאות ושבעים וארבעה דורות נבראת התורה קודם שנברא העולם. והנה זה הדרש סותר הראשון. [על[13])]. יפרש אחר זה. [כי להיותו[14]) כמשמעו לא יתכן]. פירוש: כמשמעו הוא על העולם העליון שהוא עולם הגלגלים, ובפסוק

---

1) Vgl. über diese zwei Werke, Bacher, iEEP., p. 431 u. Rosin, a. a. O., p. 36 Anm. 9. 2) T סוד דרך, vgl. Rosin, a. a. O., p. 36. 3) Vgl. kK. zu Exod. 25_7: ואבני מלאים, p. 80, Z. 7 v. u. 4) Vgl. b., Sanh. 97a u. b. Rôs-hasanah, 31a. 5) AB בארך (sic!). 6) M ובעבור (sic!). 7) ABCM בינה. 8) C הלומדים Vgl. über למודים - Mathematik. HÜ, p. 293, Anm. 164 u. p. 548. 8a) Vgl. HÜ., pp. 678. 739 (doctrina). 9) A העולם, D הנעלה. 10) B מעורבהם (?), D מעורכי' (sic!). 11) Gen. 1_2, vgl. auch i E. zu Ps. 104_9: גבול: הזכיר בל ישובון לאות כי בתחלה היתה הארץ מכוסה במים ובחפץ השם דחק הרוח אל המים ונראתה היבשה אחר שנברא האור שהיה עיקר פירשתי במעשה בראשית, vgl. auch iE. אגרת השבת ed. Luzzato in כרם חמד, IV. 172. 12) Vgl. HÜ., p. 207 (separater oder göttlicher Intellect). 13) BMD fälschlich אל, denn es bezieht sich auf על סוד. 14) T כן ולהיותו. vgl. Rosin,

והארץ (בראש׳ א׳, ב׳) אמר[1]) כי לא דבר משה כי אם על עולם ההויה[2]) וההשחתה שהוא מה שתחת הגלגלים והוא מעשה בראשית כאשר פירשתי[3]). [כ י כ ל[4]) הישוב חצי ששית הארץ[5]) אל המסכה אשר עליה נתונה]. פירוש: המסכה היא גלגל הירח. [המסכה העליונה]. פירוש: הגלגל התשיעי. [בעיניך איננו לנכח השם]. פירוש: בעבור הכ״ף שבמלת בעיניך אמר כן. [וימצאהו בפירושו בספר תהלות אשר יבקשם]. פירוש: במזמור תפלה למשה (תהל׳ צ׳, ג׳) אמר תשב אנוש עד דכא: תשב: אתה אל ולא אדם תקיף כי תשב[6]) אנוש בימי[7]) הזקנה עד היותו דכא. ותאמר שובו בני אדם: אל העפר אשר לוקחתם[8]*) ממנה. כי אלף שנים בעיניך: אם בן[9]) אדם ידבר השם, ואל A 8a תתמה בעבור שובו לשון רבים ואח׳ כן בעיניך, כי[10]) משפט הלשון זכור ימות עולם בינו (דברים ל״ב, ז׳), טפכם נשיכם וגרך (דברים כ״ט, י׳) והטעם כי אלו חיית[11]) אתה בן אדם אלף שנים ככה יהיו כיום[11a]) אתמול כי יעבור[11b]) שכבר אבד[12]) או כמו אשמורה[13]) בלילה. [גם יש דרש וכו׳ ויש דרש וכו׳]. פירוש: בזה הודיע כי יש לחכמי ישראל סברות רבות במיני הדרש, ויש דרש הפך דרש, ואחר שהכל דברי[14]) אלהים[15]) חיים, איך יאמר זה הפך דברי חבירו, והם לא באו כי אם לפרש דברי התורה, וזה לאות שלא באו להוציא המקראות מידי פשוטן רק רמוז בדרשות רמזים אחרים. ובעבור הרמזים * ההם אין הפשט נעקר[16]) ממקומו, והוא לא M 190a בא כי אם לפרש הפשט, ואם תמצאהו חולק על הדרש, איננו חולק על הקבלה רק על פשט הדרש. [כי יש עוף שאיננו[17]) רואה ביום]. פירוש: מזה יתברר לך כי גודל הבהירות ותוקפו מחליש ראות העינים, והעד אור השמש[18]) בגברותו, כי לא תוכל להבט אליו ואם תביט[19]) תנזק. [הגוף הפשוט]. פירוש: הוא[20]) הפשט. [הם כמלבושים[21])]. פירוש: ואף על פי שילבש בגדים רבים וכלים מכלים שונים לא ישתנה הגוף, וככה הפשט לא ישתנה אף על פי שיפרשו פירושים רבים בדרך דרש. [דרש בראשית בתורה]. פירוש: דע כי אלה הדרשות שהזכיר בכאן חבר אותם והזכירם להודיע כי יוכל[22]*) כל חכם[23]) לחדש דרשות כפי רצונו כמו שפירש ** B4a C5a

---

a. a. O., p 37. 1) M fehlt. 2) T ההווה. 3) Vgl. weiter zu Gen. 1_2. 4) T fehlt, vgl. Rosin, a. a. O., p. 38, Anm. 3. 5) Die Wörter כי . . . הארץ fehlen AC. In T folgen auf הארץ noch dio Wörter: באמונה וכולה כנקודה. 6) A C תשוב. 7) M כי מי (sic!). 8) ABD לקחתם. 9) T בני. 10) T noch כן. 11) ABC היית. 11a) A ביום (sic!). 11b) כי יעבור fehlt B C. 12) MD עבר. 13) B אשמורת 14) C fehlt. 15) B. שמים; C שמו ה׳; A שמו י״י, vgl. oben p. 20, Anm 5. 16) A נפקד (?). 17) AB שאינו. 18) A B C השם, Richt. 5_{31}: כצאת השמש בגברתו. 19) B הביט. 20) C fehlt. 21) Hss. במלבושים, vgl. Rosin, a. a. O., p. 41; Bacher, iEE P., p. 438, Anm. 1, wo auf dasselbe Bild in iE. Einlt. zu Echah hingewiesen wird: על כן ידמו לגופות טעמי הפסוקים, והמדרשים כמלבושים בגוף דבקים, מהם כמשי דקים, ומהם עבים כשקים. 22) B dittographiert, M. יוכלו. 23) In M. steht noch darüber das Wort זכר

למעלה. [דרש בראשית שתי מלות]. פירוש: בראשית מגזרת כי השתות[1]) שפירושו יסוד. [כמו אמין שית]. פירוש: פסוק הוא בדניאל (ג׳, א׳) בצלם נבוכד נאצר[2]). [שש הקצוות הנמצאות לכל גוף]. פירוש: בספר האחד[3]) פירש שזה[4]) שאמר הששה מורכב[5]) מהשלשה, כי[6]) גבולי הגוף שלשה, כי מן האורך יצא[7]) פנים ואחור, ומהמרחב ימין ושמאל, ומהעומק מעלה ומטה. [כשבעת המלכים]. פירוש: קמץ גדול, וקמץ קטן, פתח גדול, ופתח קטן, חולם, חיריק, שורק[8]), רק השבא[9]) לבדו הוא משרת. [והאותיות שמנה ועשרים כנגד מחנות הלבנה[10])], וכן מספר העתים בקהלת]. פירוש: זה אמר בדרך דרש אבל לפי הפשט אין כן[11]) דעתו. והראיה על זה שאמר בקהלת (ג׳, א׳): יש[12]) אומרים כי אלה[13]) העתים שמנה ועשרים כנגד שמונה ועשרים צורות גלגל המזלות, שהלבנה נראית בהם בכל חדש. גם זה הבל[14]). [וסופו מ״ם]. פירוש: ויישם[15]) בארון במצרים. [ומעתיק משלי]. פירוש: לא אמר מחבר משלי, בעבור שכתוב בו גם[16]) אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ״ה, א׳). [גם בפירושים הישרים]. פירוש: דרך הפשט. [אין צורך לתיקון סופרים]. פירוש: כמו בפרשת וירא אליו שכתוב ואברהם עודנו עומד לפני יי׳ (בראש׳ י״ח, כ״ב), ובפרשת בהעלותך ואל אראה ברעתי (במדבר י״א, ט״ו), ורבים כמו הם, והוא בעצמו הזכירם בסוף ספר צחות[17]). [אם מצאנו שני טעמים[18])]. פירוש: אם מצאנו לו שני פירושים שהאחד קבלה והשני משקול הדעת כמו בסוף פרשת[19]) בא אל פרעה בענין התפילין (שמות י״ג, ט״ו) וככה בפרשת שלח לך בענין ציצית (במדבר ט״ו, ל״ז—מ״א). [נשען על אמתתם[20])]. פירוש: נסמוך על פירוש הקבלה ולא על פירוש שיקול דעתינו.

---

geschrieben. 1) Psalm 11_3, vgl. Gesenius, HW[13], s. v. שֵׁת I 2) C נצר. 3) Vgl. i EM., p. 102. 4) C זה. 5) M כמורכב. 6) B. פי׳. 7) M יוצא. 8) Über „die sieben Könige", vgl. iEG. p. 61 ff. 9) Über die Schreibung שבא, vgl. Gesenius, Hebr. Grammatik[26], p. 47, Anm. 2 u. iEG., p. 64, Anm. 17. 10) M לבנה, vgl. Rosin, a. a. O., p. 44. 11) C בו. 12) T ויש. 13) C שאלו. 14) B הבלני. 15) C ויושם (sic!). 16) A BC fehlt. 17) Vgl. ס׳ צחות, ed. Lipmann, p. 74 a und Bacher, iEEP. p. 442. 18) AC פעמים. 19) C פרשה. 20) A אמתתה; C אמתת; T אמתם, vgl. Rosin, a. a. O., p. 48, Anm. 1.

ספר בראשית.

ספר בראשית.

א. 1. [בראשית: חכמינו[1]) אמרו שהבי״ת נוסף כבי״ת בראשונה[2])]. פירוש: גם דעתו היא שהוא[3]) נוסף, אבל לא כבית בראשונה, בעבור כי הקמ״ץ יורה על ה״א הידיעה ובי״ת בראשית בשו״א[4]). [ויש אומרים שהבי״ת נושא בלי טעם]. פירוש: כאלו אמר עם ראשית. וכמו זה פירש הוא בספר תהילות[5]). [ולפי דעתי שהוא סמוך]. פירוש: יש לטעון עליו. כי למעלה השיב תשובה מהפסוק וירא ראשית לו (דברים ל״ג, כ״א) על דברי האומרים שהוא סמוך, ואיך שב עתה לומר כדבריהם, והתשובה, כי הם אמרו שהוא לעולם סמוך והוא אמר[6]) כי יש מקומות שהוא סמוך ויש שאיננו סמוך[7]). [והנה שכחו ויברא אלהים את התנינים]. פירוש: שכתוב עליהם אשר שרצו המים (בראש׳ א׳, כ״א), שמשמעו שנבראו מן המים[8]). [ושלשה[9]) בפסוק אחד]. פירוש: בפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו זכר

---

1) ABC חכמים. 2) Gen. 13_4. 3) AB שהיא. 4) Vgl. p. 24, Anm. 9. Zur Sache vgl. Zachôth, ed. Lippmann, p. 15a u. Safa berûra, ed. Lippman, p. 44b; Ges. HG^{26}, §§ 35n, 102, 126. 5) Bloss in D u. B, im letzt. am Rande zugeschrieben. Da ich die gleiche auch in den Pss. vorkommende Erklärung, auf die hier hingewiesen wird, nicht finden konnte, so vermute ich, dass unser Autor diese Erklärung irgendwo gelesen, vergessend aber wo, bloss בספר hingeschrieben, was dann D. und nach ihm B mit תהלות ergänzt hat, ohne aber angeben zu können, wo in den Pss. diese Erklärung sich vorfindet. Môtôt erklärt die Stelle folgendermassen: פירוש: כי דעת המדקדקים כי יש בי״ת במקרא באים להורות מהם מקום, ומהם זמן, ומהם כלי, והחכם א״ע ז״ל אמר כי י״א שבית בראשית הוא נושא בלי טעם, ודעתם של י״א לתת טעם שיש להם ראשית. 6) ABC אומר. 7) Auf den Widerspruch zwischen dieser und der von iE im lK. zu Gen. 1_1 (p. 10) gebrachten Regel: אין משפט הלשון לסמוך אל פועל עבר hat bereits Bacher, iEG., p. 120, Anm. 15 hingewiesen. Vgl. auch Ibn Ganāḥ ס׳ השרשים ed. Bacher s. v. ראש (p. 464). In D, p. 4a, s. N. 4 findet sich hier noch eine Erklärung, die sich in den Hss. nicht vorfindet und die obschon inhaltlich richtig, ihrer Formulierung wegen apokryph zu sein scheint. [והטעם יתברר לך בפסוק השני]. ר״ל מה שאמר והטעם הוא הטעם הסמיכות יתברר לך בפסוק השני, ר״ל הפסוק הבא אחריו והארץ היתה תהו ובהו, וטעמו בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו, ולא היה בארץ ישוב, וכן כתוב ר׳ אברהם למטה בפסוק תהו. 8) B ימים. 9) T ושלש.

ונקבה ב ר א אותם (בראש׳ א׳, כ״ז). [ו ב ו ר א ח ש ך ש ה ו א ה פ ך ה א ו ר ש ה ו א י ש]. פירוש: חכמי המחקר[1]) אמרו שהחשך הוא העדר האור וסורו[2]). ולפי זה נברא אין מיש[3]). וזה הפך דברי המפרשים שהזכיר למעלה. [ב ש נ י[4]) ט ע מ י ם]. פירוש: יש לה שני פירושים[4]). [ו ד ק ד ו ק ז א ת[5]) ה מ ל ה ב ש נ י[6]) ט ע מ י ם ז ה ה א ח ד]. פירוש: למטה יפרש מה פירושו. [ו א י נ נ ו כ מ ו ב ר ו ל כ ם א י ש[7]]. פירוש: כי ברו לכם הוא מבעלי הה״א על משקל עשו פסח והוא לשון ברירה[8]). [ר ק ה ו א[9]) כ מ ו ו ב ָ ר ֵ א א ו ת ה ן]. פירוש: ביחזקאל (כ״ג, מ״ז) כתיב. והוא לשון כריתה וגזרה[10]) וככה מלת ברא. [ו ט ע מ ו ל נ ז ו ר ו ל ש ו ם ג ב ו ל נ ג ז ר ו ה מ ש כ י ל י ב י ן]. ובפרשת קרח בפסוק ואם בריאה (במדבר ט״ז, ל׳) פירש כזה הפירוש, ובפסוק יקוו אמר והראות דבר נסתר והקוות מפוזר איננה בריאה. אמר יוסף: כבר הודעתיך הדבר שהכריחני לפרש סודות עצומים ונפלאות. ועתה[11]) דע כי דעת רבי אברהם כדעת חכמי המחקר שהשמים העליונים שהם גלגלים אינם הווים[12]) ונפסדים רק יעמדו לעולם ככה. ועל זה[13]) פירש בסוף[14]) ספר תהלות בפסוק ויעמידם לעד לעולם (קמ״ח, ו׳) שלא ישתנו לעולם כי אינם[15]) מורכבים מארבעה[16]) יסודות *. ובפסוק והארץ (בראש׳ א׳, ב׳) אמר כי לא דבר משה כי אם על עולם ההויה וההשחתה[17]) *. ובעבור זה פירש ** שם כי השמים הנזכרים בפסוק בראשית אינם גלגלים, גם ככה פירש בפסוק[18]) יהי רקיע (בראש׳ א׳, ו׳), ובפסוק יקוו המים (בראש׳ א׳, ט׳). גם ככה אמר המורה בחלק שני, בפרק שלשים[19]). וזה הפירוש יורה כי הגלגלים היו נמצאים קודם מעשה בראשית, ורבותינו ז״ל בפרק שני דחגיגה (דף י״ב, ע״א) רמזו זה באמרם[20]) ברביעי נתלו המאורות ולא אמרו נבראו, ועוד אמר רבי יהודה[21]) * בן סימן מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן. גם בפסוק והארץ (בראש׳ א׳, ב׳) פירש כי הארץ היתה מכוסה במים, וככה פירש בספר ההילות (ק״ד, ט׳) בפסוק גבול שמת בל יעבורון, כי בעבור שכתוב בל ישובון לכסות הארץ לאות[22]) כי בתחלה[23]) היתה הארץ מכוסה במים. וכן פירש במזמור ליי׳ הארץ ומלואה. (תהל׳ כ״ד, א׳) והפסוק אומר והארץ ה י ת ה שמשמעו כבר היתה נמצאת

---

1) Über diesen Ausdruck vgl., Steinschneider, Jew. Lit., p. 296, 310, HÜ., pp. 33, 161. u. Kaufmann, Gesch. d. Attributenlehre, p. 345, Anm. 8. 2) AC וסודו. Vgl. iE .zu Jes. 45_7 3) ACM איש. B מוש, vgl. Friedländer, a. a. O., p. 4. 4) T לשני. 5) In den Hss. steht diese Erklärung vor der von ובורא חשך וכו׳. Sollte villeicht JbE eine andere Rezension unserer Stelle vorgelegen haben? 6) T וזה דקדוק. 7) I Sam. 17^8. 8) Ges. HW.^{13}, s. v. II ברא u. ס׳ חשרשים, ed. Bacher, p. 75, Z. 7. 9) T fehlt. 10) Ges. HW^{13}, s. v. III ברא u. ס׳ השרשים, p. 77, Z. 17. Vgl. auch iE zu Jes. 40, 28: כבר פרשתי בסדר בראשית (א׳ א׳) כי בורא קרוב מגזרת גוזר u. Jes. 45,. 11) C ועתם (sic!). 12) AB הוים. 13) ABC fehlt. 14) AD fehlt. 15) BC noch אם. 16) D מארבע. 17) T והשחתה. 18) AB על פסוק, vgl. oben, p. 23, Z. 1. 19) Vgl. Ed. Warschau, 1872, p. 60b. 20) B באומרם. 21) Hss. אבהו, D אבוה, was aber unrichtig, denn Mîd. rab. zu Gen. 1_3 Absch. 3_7 wird R. Jehûdah als Verf. d. Erkl. angegeben. 22) ABC fehlt. 23) AB בתחלת.

קודם מעשה בראשית, גם המים היו נמצאים שכן כתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראש׳ א׳, ב׳), גם הרוח היה[1]) נמצא שכן כתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים[2]). והנה ארבעת[3]) היסודות היו נמצאים לפני מעשה בראשית, כי השמים נזכרו כנגד גלגל[4]) האש כמו שרמז הוא בספר יסוד מורא בשער הראשון[5]) ובסוף אגרת השבת[6]), רק היתה הארץ[7]) שקועה באמצע המים כי כן היתה תולדתה כמו שפירש בפסוק והארץ (בראש׳ א׳, ב׳), ואחר שהשמים[8]) העליונים והיסודות הארבעה היו נמצאים הנה הכוכבים היו פיעלים פעולתם ונזירותם ביסודות כימי עולם, וזה לאות כי המערכת העליונה סבבה וגזרה להראות הארץ ולהתחדש מעשה בראשית בעולם השפל בגזירת השם הנכבד והנורא. כאשר אבאר על מה שרמז היא בפסוק ורוח אלהים (בראש׳ א׳, ב׳), ועל זה אמר כי פירוש ברא (בראש׳ א׳, א) הוא לגזור ולשום גבול נגזר[9]). והנזירה היא נזירת הכוכבים כי היא[10]) גזורה[11]) ברצונו[12]) והגבול הנגזר הוא מה שירמוז בפ״שת נח בפסיק עוד כל ימי הארץ (בראש׳ ח׳, כ״ב) שיש לה קץ קצוץ ומזה תבין איך קדמה התורה לעולם אלפים שנה כמו שביארתי למעלה[13]). גם מזה תבין מה שרמז ר׳ אבהו במדרש קהלת (פרשה ג׳, י״א) בפסוק את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג׳, י״א) שאמר שהיה הקב״ה בורא עולמות ומחליפן[14]) כלומר קודם שברא זה העולם ברא עולמות אחרים והחריבן[15]) וברא אחרים תחתם כאשר * [M 191b] אבאר בפ״שת נח בפסוק ע״ד כל ימי הארץ (בראש׳ ח׳, כ״ב), והבן הסודות[16]) העצומים האלה. ואל יעלה על דעתך שהדברים האלה הם כנגד התורה חלילה חלילה רק יש ראיות חזקות על זה מן התורה ומדברי הנביאים. והנה כתוב נכון כסאך מאז (תהלים צ״ג, ב׳), והכסא הוא השמים, כי כן כתוב השמים כסאי (ישעיה ס״ו, א׳), גם רבותינו ז״ל אמרו כי שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם והכסא אחד מהן[17]), וכן כתיב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ג׳, גם הוא אמר[18]) בפרק ח׳ כי מנין שנים וחדשים וימים ולילות וקיצים ותקופות ומחזורות היו לפני הקדוש ברוך הוא קודם שנברא[19]) העולם והיה מעבר[20]) את[21]) השנה. ועוד ראיה גדולה שכתוב בספר תהלות (ס״ח, ל״ד) לרוכב בשמי שמי קדם כמו שרמז רבי אברהם בפסיק והיו למאורות (בראש׳ א׳, ט״ו), וידוע כי כל מה שהוא מהתולדת הוא תחת הגלגלים והוא והכל הוא מכחית הכוכבים וזה נקרא מעשה בראשית * [A 9b] כי הוא הוא[22]) מה שנברא בששת ימי בראשית והוא הרכבת היסודות זה בזה בעבור תנועות[23]) הגלגל ובעבור ניצוצי הכוכבים ומבטיהם[24]) זה לזה,

---

1) BCM היו. 2) ע׳ פ׳ המים fehlt AB. 3) A ארבעה. 4) M גלגול. 5) Vgl. Ed. Venedig, p. 5a. 6) M שכת׳ (sic!), D התשובה (!); vgl. כ״ח, B, IV, 172. 7) A fehlt. 8) C שהאישים. 9) M הנזר. 10) AD הוא. 11) CD גזירה. 12) CD כרצונו. 13) Vgl. p. 22. 14) Wörtlich lautet die Stelle daselbst so: א״ר אבהו מכאן שהיה הקב״ה בונה עולמות ומחריבן בורא עולמות ומחריבן וכו׳. 15) C והחריבה. 16) AB בסודות. 17) Vgl. b. Pesachîm 54a, b. Nedarîm 39b. 18) Fehlt ABC; D אומר. 19) C noch את. 20) M מעביר. 21) AB fehlt. 22) M durchstrichen. 23) ABD תנועת. 24) M ומביטיהם.

ובעבור כי[1]) הם מכת הכוכבים על כן רמז ל׳ בפסוק והנהר הרביעי הוא פרת (בראש׳ ב׳, י״ד)[2]) : כי מהפסוק הראשון עד לעשות (בראש׳ ב׳, ג׳) הזכיר הכתוב אלהים ולא הזכיר השם[3]) הנכבד, לרמוז כי כל מה שנברא בששת ימי בראשית הוא מעשה השם על ידי מלאכיו הקדושים. ועל כן אמר לנזור ולשום גבול נגזר ואמר והמשכיל יבין להעלים זה הסוד מהפתאים ׳ ולענוים יתן חן (משלי ג׳, ל״ד). 6a [ובעבור היות כל מעשה[4]) השם ביד המלאכים עושי[5]) רצונו]. פירוש: הנה פירש לך בכאן כי כל אשר יעשה השם לא יעשה׳ דבר כי אם על 5a ידי אמצעי, וככה אמרו רבותינו ז״ל במסכת סנהדרין בפרק אחד דיני ממונות (ל״ח, ע״ב) דאמר רבי יוחנן אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה שנאמר בגזירת עירין פתגמא (דניאל ד׳, י״ד). [נקרא כן]. פירוש: בעבור זה נקרא גם[6]) השם[7]) אלהים כמו המלאכים[8]) שנקראו אלהים, ובפירוש ספר תהלות במזמור עשירי[9]) בפסוק ישר יחזו פנימו אמר כי לא ימצא לשון רבים עם השם הנכבד רק עם מלת[10]) אלהים לסיד עמוק. [ובפירוש[11]) כי שמי בקרבו]. פירוש: בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ג, כ״א). [ואל תשים לבך אל דברי הגאון שאמר[12]) שהאדם[13]) נכבד מהמלאכים]. פירוש: כדרך[14]) מה שדרשו בסנהדרין בפרק[15]) חלק[16]), ורבי אברהם פירש בפירושו הראשון[17]) כי לא אמרו זה רק כנגד[18]) המלאכים הנבראים[19]) בכל רגע כמו שדרשו באיכה רבתי ׳ בפסוק חסדי[20]) ה׳ כי לא תמנו (ג׳, כ״ב)[21]), ובחנינה פרק אין 92a דורשין (דף י״ד, ע״א), גם המורה אמר כדבריו בחלק השני[22]) בסוף פרק ששי. [וכבר ביארתי בספר היסוד[23]) כי כל[24]) ראיותיו הפוכות]. פירוש: גם בזה הפירוש יפרש ככה בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך

---

1) ABC fehlt. 2) In den gangbaren iE Ausgg. wird diese Erklärung unt. Vers 12 gebracht, in Wirklichkeit aber beginnt mit : והנה קדמת וכו׳ V. 14. 3) ABM שם. 4) T מעשי. 5) ABC עושה. 6) C dittographiert. 7) C שם. 8) M שהמלאכים. 9) Diese wie es scheint mit bestimmter Absicht hier hervorgehobene Quellenangabe, die sich übrigens in allen Hss. vorfindet und von Lâzî darum übereilt in יא׳ emendiert wird, ist ein Beweis, dass man unter Juden noch im 14. Jahrhundert Psalm 9 und 10 als einen einzigen gezählt hat, infolgedessen der in unseren Ausg. stehende Psalm 11 mit Recht von JbE. als 10. bezeichnet wird. Vgl. Baethgen: Die Psalmen (Handkomm. z. AT. hrsg. v. Nowack), Göttingen 1897, p. 21 ff. In unseren Ausgg. findet sich das Zitat, Psalm 11_7. 10) In der 1. Venediger (D. Bomberg) Ausg. falsch מת ; M מלות (sic !). 11) T ובפסוק. 12) T שאומר. 13) M אלהים (sic !). 14) A בדרך. 15) ABC פרק. 16) Sanhedrîn. pp. 38 b. und 93a : אמר רבי יוחנן גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת וכו׳. 17) kK zu Exod. 23_{20} (p. 69, Z. 2 v. o.). 18) T kK על. 19) TkK המתחדשים. 20) BM אשרי (sic !). 21) א״ר חלבו בכל יום ויום בורא הקב״ה כת של מלאכים חדשים וכו׳. Zu verwundern ist, dass JbE nicht auf die ausführlichere im Mîd. r. Gen. Absch. 78 enthaltene Stelle hinweist. 22) MD שני. 23) Vgl. Bacher, iEG. p. 8, Anm. 37, u. p. 13, Anm. 65. 24) M fehlt.

שמות כ״ג, כ׳) [1]) ובפרשת כי תשא בפסוק פסל לך (שמות ל״ד, א׳) אמר כי האומר
ן חייב שילקה [2]). [וטעם אלהי צבאות [3]) כמו [4]) אלהי האלהים]. פירוש:
י הוא יפרש בפרשת וארא בפסוק והוצאתי את צבאותי (שמות ז׳, ד׳) [5]) שמלת
צבאותי פירושה צבאות שמים, והוצרך לפרש כן בעבור כי שם העצם לא יבא בה״א
הידיעה, כמו שפירש בספר השם, בשער השני [6]). ואחר שיש ה״א הידיעה במלת
הצבאות הנה איננו שם העצם רק תואר השם כמו אלהים שהם המלאכים, ועל
ן פירש שהם צבאות השמים. [ההל [7]) מהאור]. פירוש: ובספר יסוד [8]) העבור
מר כבר רמזתי סודו בפירוש [9]) בראשית רק לא יבינגו [10]) אחד מני אלף כי עמוק
וא. [ויהיה תחת עם]. פירוש: כמו הבאים מצרימה את יעקב (שמות א׳, א׳) [11]).
תחת מן]. פירוש: כמו הם יצאו את העיר (בראש׳ מ״ד, ד׳), כצאתי את העיר
שמות ט׳, כ״ט). [השמים בה״א הידיעה להורות כי על אלה הנראים
דבר]. פירוש: בפסוק והארץ * (בראש׳ א׳, ב׳) יפרש כי איננו מדבר על A 10a
גלגלים [12]), ובפסוק יהי רקיע (בראש׳ א׳, ו׳) יפרש שהרקיע הוא האויר [13]), והכתוב
ומר [13a]) כי קרא השם ביום השני [14]) לרקיע שמים (בראש׳ א׳, ח׳), והנה נתברר
י האויר הוא השמים, ועל כן אמר הנראים, כי האויר הוא נראה לעין אבל
גלגל אינו [15]) נראה לעין, כי הנה הוא חומר פשוט. ואין הפשוט נראה לעין,
עביר כי הכוכבים הם נראים שהם קבועים בגלגל על כן נפלה מחלוקת [16])
ן חכמי קדם לדעת אם [17]) הכוכב הוא חלק מגוף הגלגל או [18]) אם הוא
בר אחר, והוצרכו לומר [19]) קצתם שהוא אור מקובץ בתוך הגלגל, ובעבור
האויר [20]) הוא נראה לעין על כן נכתב בה״א הידיעה כאשר אמר, וכן פירש
מורה בחלק שני בפרק שלשים. [ויתכן להיות משטרו משטר כל
חד. [21])] פירוש: כי כתוב בספר איוב (ל״ח, ל״ג) הידעת חקות שמים אם תשים
שטרו בארץ, ובעבור כי שמים לשון רבים ומשטרו לשון יחיד הוצרך לפרש שהוא

---

1) Vgl. kK. z. Exod. 23_{20} (p. 68 ff.) uud lK. zu Gen. 1_1 (p. 20 ff.), a
den aber JbE hier nicht verweist. 2) kK. Exod. 34_1 (p. 10b, Z. 1 v.
3) AT הצבאות. 4) T כטעם. 5) Im kK. (p. 16, 3. Z. v. u.) wird diese Erkläru
noch zu Exod. 7_3 gebracht, in Wirklichkeit aber beginnt mit ויאמר הגאון die Er
zu Vers 4. 6) Vgl. ס׳ השם ed. Lippmann, p. 3b: הפרש השלישי (ר״ל בין שם עצם
ובין שם התואר) תוספות ה״א הדעת בשם התואר. 7) T יהחל. 8) Vgl. oben p. 12 Anm. 2 u. מר
היחוד, ed. Steinschneider. p. 5, h. A. 9) CD בפרשת. 10) ס׳ העבור ed. Halberstam
p. 7b, Z. 4. v. o.: יבינהו. 11) Vgl. kK z. Exod. 1_1, wo auch auf Gen. 15_{18} hingewies
wird. Vgl. auch Bacher, iEG., p. 131. 12) Vgl. iE. Gen. 1_2: לא דבר משה על עולם
הבא שהוא עולם המלאכים כי אם אל עולם ההויה וההשחתה, wozu Môtôt bemerkt: י דרכו
ל הראב״ע) רמז ענין העולם הבא שהוא עולם הגלגלים וששם שכליים הנפרדים, והוא דעתו
מר בפירושו לדניאל שהשכליים הנפרדים בעולם הגלגלים וקורא אותו בכאן עולם הבא. וכן
דעת רבי יהודה ברבי ניסים מלכ״ה ז״ל ודעת רבים מן הראשונים. Vgl. auch p. 22, Z. 26 u.
28, Z. 15. 13) Vgl. auch iE im 1 Komm. Gen. 1_6. 13a) BM אמר. 14) In den H
stehen die Worte: ביום השני fälschlich noch vor והכתוב. 15) M איננו. 16)
מחלוקות. 17) M את (sic!). 18) M fehlt. 19) M לאמר. 20) M בע׳ שאויר. 21) T noch יחד

משטר כל אחד ואחד[1]) [ויש שמי שמים[2])]. פירוש: הם הגלגלים כי השמים אינם הגלגלים רק הרקיע שהוא האויר כאשר פירשתי[3]). [ולא יתפרדו כרחים וצהרים]. פירוש: כי תמיד יבואו בלשון שנים ולא ימצא מהם בלשון יחיד. [ואנשי המדות יבינו אלה הסודות]. פירוש: בספר השם הנכבד · שלו בשער הראשון[4]) אמר גם יתכן להיות שמים רמז · לשתי נקודות מחברות השנים הגלגלים הגבוהים הנקראים[5]) ראש התלי וזנבו. גם ככה פירש בפירושו[6]) הראשון בפרשת בראשית[7]). ועוד אמר שם (בראשית א׳ א׳) או נקראו על לשון שנים בעבור היות חצי השמים לעולם למעלה מהארץ והחצי למטה או בעבור שני סדרי הגלגל[8]). וזה שאמר אנשי המדות לפי דעתי בעבור כי היודעים חכמת צורת[9]) הגלגלים הם בקיאים בחכמת המדות כי ממנה יצאה חכמת הגלגלים. [ויאמר הגאון וכו׳]. פירוש: הזכיר זה להודיע מתי נבראו היסודות הארבעה, כי לא נתפרשה בריאתם בפרשת בראשית. [ולפי דעתי כי אלה השמים והארץ הם הרקיע והיבשה]. פירוש: למטה יפרש הרקיע בפסוק יהי רקיע (בראש׳ א׳ ו׳). [והמזמור הנזכר]. פירוש: ברכי נפשי (תהל׳ ק״ד). [ולא יתכן להיות הק הסובב קודם הנקודה]. פירוש: זה איננו מדבריו רק שב[10]) להזכיר דבר הגאון והאחרים שהזכיר עמו למעלה כדי שישיב על דבריהם. [על כן אמר שנבראו שמים וארץ[11]) בפעם אחת]. פירוש: כן כתוב בפרק י״א מפרקי ר׳ אליעזר. [וזאת[12]) העדות איננה ברורה]. פירוש: גם הוא[13] סובר שנבראו ביום אחד כמו שיפריש[14]) בפסוק יקוו המים (בראש׳ א׳, ט׳) ושם יביא הוא עדות ברורה, ולא חולק בכאן אלא על הראיה שהביאו. [ואח כן[15]) הזכיר הארץ]. פירוש: באלפ״א בית״א שבספר[16]) תהלות כתוב לעולם ה׳ דברך נצב בשמים (תהל׳ קי״ט, פ״ט) ואחריו לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד (תהל׳ קי״ט, צ׳) ואחר כן למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך (תהל׳ קי״ט, צ״א). 2. [ובספר[17]) יצירה תהו זה קו ירוק]. פירוש: גם ככה אמרו רבותינו ז״ל בחגיגה בראש פרק אין דורשין (חגיגה, דף י״ב, ע״א). ולפי דעתי שהיה דע בעל[18]) ספר יצירה ורבותינו כאשר פירש ר׳ משה בר נחמן[19]) כי תהו רמז ע החומר הקדמון שנברה פשוט בלי צורה ועל כן נרמז בקו ירוק וכשלבש החומר צור שב להיות ממש ועל כן[20]) נקרא בהו שפירושו בו הוא ועל כן אמר[21]) אבני מפולמות, והטעם גוף בעל חומר וצורה עב כאבנים עד שהיה לו שש קצוות. [

---

1) ואחד fehlt CM, entsprechend dem Texte, vgl. p. 31, Anm. 21. T השמים. 3) M כמו שפירשתי, vgl. p. 31. 4) Vgl. ס׳ השם, ed. Lippmann, ..irth, 1834, p. 2 a, h. T. 5) CM הנקראות. 6) ABC בפירוש. 7) IK., ed. ..iedländer, p. 24 ff. 8) M הגלגול. 9) C צורות. 10) M שבא (sic!). 11) T השמים והא... 12) M זאת. 13) ABC fehlt. 14) M שפירש. 15) M כך. 16) M ...בנ. 17) M בספר. 18) BM בעלי. 19) Gen. 1_1. 20) Von נרמז bis ועל כן ...lt in D in Folge von Homoioteleuton. 21) Von נקרא bis hieher M am

היתה מכוסה]. פירוש: ככה פירש במזמור ברכי נפשי בפסוק בל ישובון לכסות
הארץ (תהלים ק״ד, ט׳). וממלת ישובון משמע שהיו כן בתחלה. [וכן שם
האלהים[1]) כח תולדתה להיותה[2]) למטה מן המים[3])]. פירוש:
המבע נותן שהכבד ירד[4]) למטה והקל יעלה למעלה ועל כן ראויה הארץ להיותה
שקועה במים כמו החלמון בלב הביצה. אך השגחת השם ברוך הוא גרם שיבשו
המים מן הפאה האחת כדי שיהיה בה האדם כמו שכתוב יקוו המים וגו׳ ותראה
היבשה (בראש׳ א׳, ט׳). [ואל תתמה על וי״ו והארץ כי פירושו כפ״א * M 193a
רפה בלשון ישמעאל]. פירוש: לא בא הוי״ו לרבות כלום רק להטעים הדבר
וכאלו הוא במקום „הנה״. כמו קול דודי הנה זה בא (שיר השירים ב׳, ח׳). וכן הוא
הפירוש בכל מקום שהוא מזכיר כזה הלשון[5]). [כי לא דבר משה על העולם[6])
הבא שהוא עולם המלאכים כי אם על עולם ההויה וההשחתה[7])].
פירוש: שים לבך להבין הסוד העצום הזה איך הודיעך כי הבריאה הכתובה בזאת
הפרשה איננה כי אם בעולם היסודות. ומזה יתברר לך כי לא דבר משה על בריאת
הגלגלים מתי נבראו כאשר פירשתי למעלה[8]). [והמפרשים שהשמים בפסוק
ראשון הם שמי השמים]. פירוש: הנה כתוב אתה הוא ה׳ לבדך אתה עשית
את השמים שמי שמים וכל צבאם (נחמיה ט׳, ו׳) משמע שהצבא הם בשמי השמים.
וידוע כי צבא השמים הם הכוכבים ומזה[9]) מבואר * כי שמי השמים הם הגלגלים, C7a
אבל השמים הנבראים הם הרקיע כמו שיפרש[10]). ואותם המפרשים לא הבינו זה רק
הבינו כי פסוק בראשית ידבר על הגלגלים ופסוק יהי רקיע (בראש׳ א׳, ו׳) ידבר
על הרקיע שיזכיר ר׳ אברהם. וככה פירש המורה בחלק השני בפרק שלשים. ולפי
זה שני מיני שמים נבראו אז. וצריך שיאמרו ככה על הארץ. כי הנזכרת בפסוק
בראשית היא אחת והנזכרת בפסוק[11]) יקוו המים (בראש׳ א׳. ט׳) היא אחרת וזה
שקר כמו שמפורש. [ודרש שבע * ארצות]. פירוש: רבותינו דרשו זה במדרש A 11a
משלי בפסוק חצבה עמודיה שבעה (משלי ט׳, א׳)[12]) ובמסכת חגיגה פ״ק אין דורשין
(דף י״ב, ע״ב). [שהיישוב נחלק על שבעה]. פירוש: הנה לך צורתם *[13]). B 6a

---

Rande zugeschrieben. 1) T אלהים. 2) M להיות. 3) T מהמים. 4) M יורד.
5) Die Stellen findet man verzeichnet bei Bacher iEG., p. 138 ff., wo auch auf die von iE im אגרת השבת (כרם חמד, IV., p. 172) dargetane gegenteilige Ansicht in der Auslegung uns. Stelle, wonach dieses dem arab. ف ähnliche ו nur vor Zeitwörten, nicht aber vor Hauptwörtern steht, hingewiesen wird. Vgl. auch Gesenius, HG.[26], p. 478, N. b; Vernier, Grammaire arabe I, Beyrouth, 1891, p. 487 ff: De la conjonction ف, Nr. 5. u. Friedl., a. a. O., p. 130. 6) ABCD עולם. 7) T והשחתה. 8) Vgl. p. 28, Z. 15. 9) AB והנה. 10) Vgl. iE zu Gen. 1_1 s. v. שמים u. Neh. 9_6: השמים: הוא הרקיע ושמי השמים הגלגלים העליונים. 11) AB fehlt. 12) חצבה עמודיה שבעה: אלו שבעה ארצות, אם זכה אדם ומקיימה נוחל ז׳ ארצות, ואם לאו מתחלק לז׳ ארצות.
13) Über Die 7 nördlich vom Aequator liegenden Klimate, in welche die οἰκουμένη geteilt worden ist, vgl. Rosin in MS., 42_{400} ff, wo Dieterici „Propädeutik d. Araber, im X Jahrh.“, Berlin 1865, p. 90 ff nachzutragen ist.

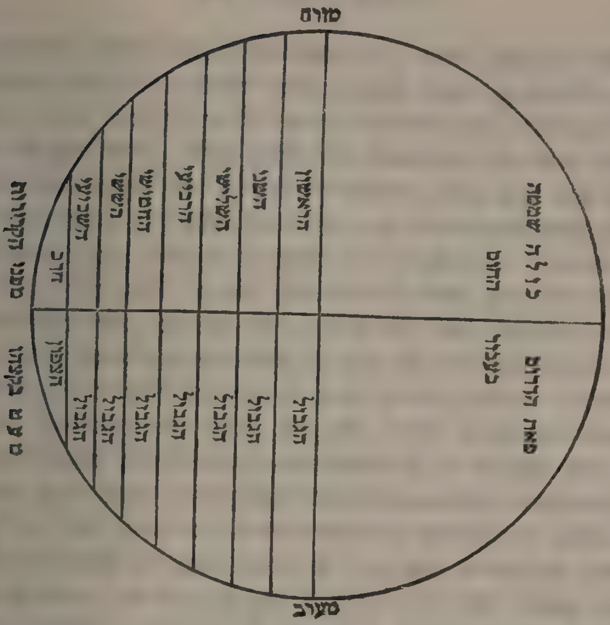

[ובית המקדש[1]) באמצע היישוב]. פירוש: מתחלת הגבול הראשון עד סוף הגבול השביעי מצאו חכמי הסדות ס״ו מעלות ממעלות הגלגל, ותחלת הגבול הראשו הוא הקו השוה, ומשם עד בית המקדש יש ל״ג מעלות שהם חצי ס״ו, והנה הוא חצ הרחב, ועל זה הוא אמר[2]) שהוא באמצע היישוב, וככה פירש בקהלת (א׳ י״ב) בפסוק אני קהלת[3]). גם בתחלת פרשת שלח לך (במדבר י״ג, י״ז) ובפירוש דניאל בענין צפיר העזי (דניאל ח׳, ה׳) פירש זה היטב[4]) ובעבור זה אמרו רבותינו ז״ל במסכת סנהדרין פרק אחד דיני ממונות (דף ל״ז, ע״א) שהיא יושבת בטיבורו של עולם. [כי רחוקו היא[5]) מאמצע הארץ]. פירוש: המרחק הוא שהיא נוטה לצפונו[6]) של עולנ ל״ג מעלות כאשר פירשתי. גם מפאת האורך היא רחוקה מאמצע הארץ[7]) כי הי

) T noch היה. [2]) M אומר. [3]) ידוע כי החכמה לקבל נבון מקומה היות בעבור בירושלם ואמר שהיישוב נחלק לשבעה חלקים ולא יתכן היות ישרי לב לקבל החכמה כי אם בשלשה חלקי האמצעיים כי החלקים הראשונים והאחרונים ימנע רוב החום או הקור להיות תולדת אדם ישרו וידוע כי רוחב ירושלם שלשים ושלש מעלות והוא חצי היישוב כי לא יתכן יישוב כי אם אח ...ורוחב ירושלם שלשים ושלש על כן הוא בתוך [4]) מעלות נטות השמש בצפון או בדרו היישוב כי כלו עד ששה וששים מעלות מהקו הש״ה כי ארבעה ועשרים מעלות נוטה גלג המזלות וגלגל המישו. [5]) T רחוק הוא. [6]) M לצפונה. [7]) Statt היישוב der Hss. ist selbst-erständlich הארץ zu lesen, denn iE und nach ihm JbE wollen ja eben beweisen, ass Jerusalem nicht im Mittelpunkte des Erdkörpers, also 90° Länge, sondern n Mittelpunkte der b e w o h n t e n E r d e liegt. Vgl. auch MS, 42_{400} u. weiter . 35, Anm. 3.

רחוקה [1]) מקצה ים המערב ס״ה מעלות [2])، ועיר ארין [3]) שהיא באמצע העולם רחוקה מן המערב [4]) תשעים מעלות והנה גם מפאת האורך רחוקה ירושלם מאמצע הא״ץ כ״ה מעלות. [בעבור היותו שלוח בחפץ ליבש המים [5])]. פירוש: דע כי נפלה ספק בין הקדמונים בחקרם למה היה חצי הארץ מגולה ולא היתה מכוסה בלב המים בדרך התולדת, ואמרו חכמי הודו [6]) כי השם יתברך ברא העולם ברגע אחד וברא שבעת המשרתים במקום גבהותם וראש התלי של כל אחד מהם, וכלם נחברים יחד בתחלת מזל טלה, והיה זה בחצי היום בהיות השמש בחצי השמים כנגד אמצע C 7b הארץ והיה המזל הצומח סרטן, על כן אמרו * כי סרטן הוא מזל העולם, והנה ירדו ניצוצי כולם אל [7]) הארץ והולידו חום גדול עד שיבשה הארץ בזאת הפאה. ואחרים אמרו כי המחברת הנזכרת היתה בעת שקוע השמש בהיותו [8]) בקצה המערב בתחלת הלילה ועל כן לא יצא המשפט מהם רק מהמזלות כפי ערכם אל הארץ, כי הנה בפאה [9]) האחת מֹשֹׁתֹ סֹאֹבֹ, ובפאה השנית מֹעֹקֹ נֹדֹרֹ, והנה בפאה האחת טלה ואריה כתולדת האש שהיא חמה ויבשה. ושור גם בתולה כתולדת

---

[1]) Von מאמצע bis hieher am Rande zugeschrieben. [2]) In dieser Stelle haben wir einen weiteren Beleg dafür, dass die im ס׳ העבור ed. Halberstamm p. 10b, 1. Z. v. u. stehende Zahl ס״ג in ס״ה zu ändern ist, vgl. übrigens auch Jôsef ben Eliezer zu Gen. 33_{10}. [3]) A: ועוד ארון, B. ועוד אדון, C ארץ, D gar עירי״ן. Das nach der Theorie der arab. Geographen gerade 90° Länge am Aequator liegende Arîn (auch civitas [vgl. HÜ. p. 233, Anm. 904], gewöhnlich aber die Kuppel von Arîn), ist die fast (südlich) am Wendekreis des Krebses, über 75° östlich von Greenwich, am Sipra [Unterfluss des Chambal (K'umbal)] in der Landschaft Malwa gelegene Stadt Odjein, auch Ug'g'ajinî (derzeit gewöhnlich Ujjain geschrieben), vgl. Reinaud, Géographie d' Aboulféda, Tom I, Introduction etc., Paris, 848, p. CCXLII. Diese Stadt war einst, wie Renaud. a. a. O., p. CCXXXVI bemerkt, pendant longtemps le principal foyer littéraire de la presqu'île, et ou beaucoup d' observations astronomiques avaient été faites und auch der Sitz mächtiger indischer Herrscher (vgl. Lassen, Indische Altertumskunde. B. I., Bonn, 1847, p. 116, u. HÜ., p. 572). Wie aus dem indischen Odjain, Arîn geworden, findet sich ausführlich dargelegt bei Renaud, a. a. O, p. CCXL ff. Zu den Ausführungen JbE selbst möchte ich nur noch bemerken, da Aboulféda, der den ersten Meridian über die Westküste Afrikas angenommen (vgl. Reinaud a. a. O., p. CCXXXIII ff.) für Jerusalem die Länge mit 56—57°, angibt (vgl, Guyard, Géographie d' Aboulféda, Tome II, Second partie. Paris 1883, p. 19), so muss JbE, der für Jerusalem 65° westlicher Länge angibt, den ersten Meridian über die glücklichen Inseln, welche ungefähr 10° von der Westküste Afrikas westwärts entfernt sind, angenommen haben, was dann fast mit den Angaben Aboulfèdas übereinstimmt. Für einen grossen Teil dieser Nachweisungen bin ich de Goeje zu Dank verpflichtet. Vgl. auch ZDMG., 24_{339}. [4]) ABC מהמערב. [5]) T בחפץ השם לייבש המיםהיותו שליח. [6]) Über ח׳ הודו = die indischen Weisen, vgl. HÜ. p. 305. [7]) M על. [8]) ABC בהיות. [9]) M בפאת.

A11b העפר שהוא קר ויבש. ותאומים כתולדת הרוח • חם ולח. וסרטן כתולדת
המים קר ולח. והנה בזאת הפאה גבר היבשות בעבור היות בה ארבעה מזלות יבשים
ושני לחים. אך בפאה השנית מאזנים עקרב דלי דגים והם לחים. וקשת וגדי לבדם
יבשים. והנה ארבעה לחים ושני יבשים. והנה גברה כח הליחה. על כן היתה היבשה
בזאת הפאה הגלויה. והמים בפאה[1]) השנית. ואבן[2]) סינא[3]) אמר בעבור כי היסודות
B 6b מתערבים • ברדתם ועלותם עם[4]) הניצוצים על כן ישובו קצתם לקצתם. והנה פעם
ישוב האש רוח[5]) והפך הדבר. גם ישוב הרוח מים והפך הדבר. גם ישובו המים עפר
והפך הדבר. ובעבור ניצוצי הכוכבים גברה היבושת במים בזאת הפאה עד ששבו
המים[6]) עבים כטיט ואחרי כן יבשו ונתקשו עד שבו יבשה ועל כן נשאר חצי הכדור
מים וחציו יבשה. וראיה לזה כי למספר שנים ישובו קצת מקומות הים יבשה. גם
194a היבשה ים. וזה מפורסם וידוע[7]). ור׳ אברהם • אמר כאן[8]) דעת אחרת. כי השם
יתברך שלח הרוח נכונה ורצון כדי ליבש המים. והטעם כדי שיהיה היישוב בארץ
לצורך האדם כאשר ירמוז בפסוק נעשה אדם (בראש׳ א׳, כ״ו). ולפי דעתי כי דברי
כלם אמת כי ברצון השם ובמצותו היתה מחברת השבעה כוכבים כדי שיורידו ניצוצים
לארץ הם והמזלות ויתגלגלו הרוחות וינשבו[9]) עד שיבשו המים ותראה היבשה לבעבור
היות בה משכן האדם. והנה דברי ר׳ אברהם סבת דברי[10]) חכמי[11]) הודו[12]). ודברי
חכמי[13]) הודו סבת דברי אבן[14]) סינא. ודברי אבן סינא[15]) סבת הראות היבשה כדברי
התורה. 3. [היה ראוי להיות אור]. פירוש: היה ראוי שיהיה זה הפסוק: ויאמר
אלהים להיות אור. [וזה האור היה למעלה מהרוח[16])]. פירוש: בעבור כי
האויר שהיה על המים ההוים[17]) על הארץ היה עב ומעופש על כן לא היה האור
מאיר לארץ. 5. [וטעם יום אחד הוא על תנועת[18]) הגלגל]. פירוש: הוא
פירש[19]) באגרת השבת בשער השלישי[20]) כי נקרא אחד בעבור כי הגלגל סבב פעם
אחת ושב אל מקומו. ולא אמר ראשון בעבור כי אין ראשון אלא כנגד אחר[21]).
ועדיין לא היה יום אחד. [ויש סוד לדרש שיתא אלפי (שנה) הוי[22])

---

1) M ובפאת. 2) Hss. ובן. 3) Über Abû Alî al-Ḥosaîn ibn Abdallâh ibn Sînâ (Avicenna) vgl. HÜ., p. 677 ff.; Schahrasebtâni, ed. Haarbrücker, Halle, 1851, B. II, insbesondere p, 300 ff. u. de Boer, Geschichte d. Philos. im Islam, Stuttgart 1901, p. 119 ff. Das hier angeführte Zitat ist gewiss dem ס׳ השמים והעולם (de coelo et mundo, HÜ., p. 283 ff.) entlehnt. 4) C עד (sic!). 5) MD ורוח. 6) BAC מים. 7) Die letzt. 3 Wörter fehlen AB. 8) B בכאן. 9) D וינשבם, M ויגשם. 10) B fehlt. 11) A für חכמי הודו bloss ארמי. 12) B bemerkt hiezu am Rande, A schon 3 Wörter früher hinter סבת,: נ״ל סברת. 13) BM וחכמי. 14) Hss. בן. 15) AC סנא. 16) T מן הרוח. 17) AB ההוה. 18) BM תנועות. 19) BM fehlt. 20) In der mir vorliegenden Ausg. des א״ה, ed. Luzzato in כ״ח, IV, pp. 158 ff. findet sich dieses Zitat nicht, wohl aber findet sich der 2. Teil dieses Zitates im lK. zu Gen. 1_5 ed. Friedländer, p. 26; vgl. jedoch auch א״ה, p. 172 ff., wo er folgendes sagt: והתנועה הגדולה כוללת זמן החשך והאור, והיא נקראת יום, שהוא יום שלום, כ״ד שעות. 21) AD אחר. 22) C dittographiert.

על מא[1])]. פירוש: רבותינו ז״ל דרשו כן במסכת סנהדרין בפרק חלק (דף צ״ז,
ע״א) ובמסכת ראש השנה בפרק אחרון (דף ל״א, ע״א), ור׳ אברהם פירש בפירושו
הראשון שזה אחר הבריאה[2]). ודעתו בזה כי יש מחכמי המזלות שאמרו[3]) כי כל
אחד משבעת המשרתים ימשול עד העולם השפל אלף שנים ויהיו[4]) רוב המאורעות
הבאים לארץ באותם האלף כתולדת[5]) המשרת המושל, והנה באלף השביעי יראו
פעולות שבתי בעבור היותו המושל ואז יתרבו[6]) * מדינות רבות וימעט היישוב אבל A12 a
לא יחרב העולם לגמרי, ועל זה הדרך יהיה[7]) תמיד בכל אלף השביעי[8]). ודעת
הדרש כדעת אלה החכמים. [רק פירושו[9]) היה ערב]. פירוש: בתחלת הבריאה
והוא ליל ראשון. [גם[10] היה בוקר של יום אחד]. פירוש: אחר שעבר הערב
שהוא הלילה אז היה בוקר וזה הבוקר הוא יום והיינו[11]) יום אחד, כי עוד לא היו ימים
אחרים שתקראהו ראשון כנגדם כאשר אמרתי. [מה טעם יום[12]) שני]. פירוש:
כי לא נאמר יום רק כנגד הבוקר לבדו, כמו שכתיב ויקרא אלהים לאור יום (בראש׳
א׳, ה׳) על כן אמר שני כאלו אמר שב[13]) האור לזרוח פעם שנית אחר שנעלם
ונעדר. 6. [ומה נכבד דבר האומר[14]) שקצות השמים[15]) * עם קצות M 194b
מימי אוקינוס[16])]. פירוש: בפרקי ר׳ אליעזר בן הורקנים[17]) בפרק שלישי כתוב
קרקוסי השמים במי[18]) אוקינוס הן אחוזין, שמימי אקינוס עומדין בין קצות השמים
לבין קצות הארץ ושמים על מימי אוקינוס הן פרוסין שנאמר המקרא במים עליותיו
וגו׳ (תהלים ק״ד, ג׳). [וזה הוא[19]) הרקיע והוא[20]) האויר כי כאשר
התחזק[21]) האור[22]) על הארץ והרוח יבש מי הארץ[23]) נהפך
הלהט ונעשה הרקיע]. פירוש: חכמי המחקר אמרו כי כל אחד מהכוכבים[24])
יש לו ניצוץ שהוא להט וירד הלהט ההוא עד הארץ להעמיד העולם השפל, והנה
היה להט[25]) השמש גדול מלהט[26]) שאר המשרתים והכוכבים בעבור שהוא הגדול[27])
מכולם והוא קרוב אל הארץ. גם הנה[28]) אמרו כי האויר נחלק לשלשה הלקים
האחד חם גם יבש מעט בעבור היותו[29]) דבק אל גלגל האש. והשני קר ולח
נקרא בלשון חכמינו[30]) ז״ל אַבְנֵי שַׁיִשׁ טָהוֹר[31]) ורמזוהו באבני שַׁיִשׁ בעבור היותו
דומה להם בקור*, ואמרו טהור בעבור שאיננו מעורב בדבר כמו החלק העליון באש B 7 a

---

1) T fehlt הוי עלמא. 2) Vgl. lK., ed. Friedländer, p. 23, Z. 8. v. o u. p. 34, 3. Z. v. o. 3) M שאמר. 4) B וכמו (sic!). 5) AB בתולדת. 6) A יפרקו (sic!). 7) ABC fehlt. 8) M שביעי. 9) T פירש. 10) C וגם. 11) AC והנו. 12) A אם (sic!). 13) A שבי. 14) T האור, jedoch schon von Lâzî verbessert. 15) T השמש. 16) A אוקיאנוס. 17) Die 2 Wörter בן הורקנוס fehlen ABCD. Über die Berechtigung dieser Auslassung, vgl. Zunz, GVdJ², p. 283 ff. 18) ABD בימי, Ed. Sabionetta במימי. 19) T וזה, ABCD וזהו. 20) T bloss הוא. 21) M fehlt. 22) ABM שהאור. 23) T für מי הארץ bloss מהארץ; Friedländer a. a. O., p. 27, Anm. emendiert המים מעל הארץ. 24) M מן הכוכבים. Zur Sache vgl. Dieterici, Die Propaedeutik der Araber u. s. w., Berlin 1886, p. 46 ff. 25) M הלהט. 26) M להט. 27) M גדול. 28) MD הם, C ג״כ הנה. 29) AB היות. 30) ABC חכמים. 31) Vgl. b. Hagîgâ 14 b.

וכמו חחלק השפל כאשר אפרש. והחלק הזה נק״א גלגל הסגריר[1]) והוא כעין[2]) הקרח הנירא, והשלישי והוא השפל היה ראוי שיהיה קר ולח יותר מהשנים הראשונים ואיננו כן רק הוא חם[3]) ולח יותר מהם, וסבת זה כי ניצוץ השמש ברדתה[4]) אל הארץ יעבי״ר בגלגל האש ויתעיב הניצוץ עם האש ויורד עמו מה שנתערב בו מהאש. גם יעברו שניהם בגבול האויר ויתערבו עמו וירדו יחד עם ניצוץ השמש עד הגיעם אל המים ואל הארץ, ויתערבו הניצוץ והאש והאויר עם המים והעפר. וכאשר יגיע הניצוץ אל הא״ץ ימצאנה[5]) קשה בעבור היותה[6]) קרה ויבשה ויתהפך הניצוץ וישוב אחורנית כדרך[7]) שיקרה למי שיכה באבן על הסלע הקשה שתקפוץ האבן ותשוב אחורנית[8]) בעבור קושי הסלע, ובהתהפך * ניצוץ השמש עם חום גלגל[9]) האש המעורב בו יהמם האויר אשר בחלק השפל הקרוב לארץ ועל כן החלק השלישי חם ולח יותר מן החלקים השנים העליונים, ובעלות ניצוץ השמש מן הארץ בשובו אחורנית[10]) בהתהפכו, יוצא עמו מה שהתערב עמו מן האש והאויר והמים והעפר ויעלו עמו בעלותו * למעלה, והנה העפר העולה עם[11]) הניצוץ והוא[12]) מעט מזער בעבור כבדותו, ובעלותו לגבול האויר יחלש כחו וישוב להיות אוי׳ מעופ״ש ועב והם האדים העפריים, ולא יעלו רק מעט רחוק מן הארץ, והנה המים העולים עם ניצוץ השמש הם האדים אשר כתוב עליהם ואד יעלה מן הארץ בראש׳ ב׳, ו׳) כמו שיפרש במקומו, ויעלו עד תכלית החלק השפל של האויר, ולא יוכלו לעלות יותר כי זה גבולם בעבור כי לא יוכלו לצאת מחוץ[13]) לגבול הים[14]) רק יגיעו עד המקום שהיו ראויים המים[15]) להיות על פני הארץ כזאת הצורה :

[1]) BM התגריר (sic!). Auch Josef b. Eliezer hat hier im Gegensatz zu den sonst üblichen Erklärungen dieses Wortes (vgl. Gesenius WB[13] u. Levy NHuChWT s. v. סגר) die von Abulwalîd Merwân ibn Ganâh in seinem ס׳ השרשים (ed. Bacher) s. v. סגר angefürte Erklärung rezipiert: ביום סגריר חזק הקור וגו׳. Vgl. auch Sâfâh berûrâh, ed. Lippmann, p., 30b. [2]) M כן (sic!). [3]) AB קר (sic!). [4]) ACD ברדתו. [5]) MD ימצאנו. [6]) ABD היותו. [7]) ABC בדרך. [8]) M stehen hier die erst einem weiter unten stehenden Worte אחורנית folg. Worte והתהפכו יוצא עמו מה שהתערב עמו:, die daum mit Recht von späterer Hand hier gestrichen worden sind. Vgl. Anm. 10. [9]) AB הגלגל. [10]) Vgl. Anm. 8. [11]) M מן (sic!). [12]) AC הוא. [13]) M חוץ. [14]) C היה. [15]) AB תמיד.

ועל זה אמר שקצות השמים [1]) עם קצות מימי אוקינוס כאשר תראה בזאת הצורה
בנקודת א׳ ובנקודת ב׳. והנה המים העולים עם הניצוץ כשיגיעו עד גבול הרקיע הזה [2])
הם נתכים ארצה כי לא יוכלו לצאת מגבולם כאשר תראה במעיינות העולים למעלה
שלא יוכלו עלות * רק עד גבהות המקום שירדו משם ואז יפלו וישפכו לארץ. והנה C 8b
המים הנשפכים ארצה הם מי המטר גם הטל. וחלק האויר שירד עם הניצוץ יעלה
בהתהפכו עד שובו אל מקומו. וחלק האש שירד עמהם יעלה בהתהפכו עד שובו
לגלגל האש. ובעבור כי עלה עמו מעט מהאויר [3]) המעורב עמו על כן כשיגיע לגלגל
האש ישרף ויעלה להט וזה הוא מה שיראה בלילה כנר דולק או ככוכב מעופף
ממקום למקום. וזה הוא כוכבא [4]) דשביט הנזכר בדברי * שמואל ירחינאה בסוף מסכת B 7b
ברכות (דף נ״ח. ע״ב). והגבול שהזכרתי שהמים יעלו עד שם הוא סוף הרקיע כי
האויר השפל הוא הרקיע והוא השמים הנזכרים בפסוק בראשית. והנה המים העליונים
הוא הקו העליון המקיף את הרקיע הנזכר ואת [5]) ים אוקינוס מבחוץ והנו דבק אל
האויר הקר הנקרא גלגל הסגריר. ועל כן אמרו רבותינו ז״ל * במדרש תלים במזמור A 13a
י״ט [6]) שֶׁהַמַּיִם העליונים תלוים באויר ומזיעת המים * העליונים גשמים יורדין. ואמרו בפרק M 195b
שני ממסכת חגיגה (דף י״ד. ע״ב) כשתגיעו [7]) למקום אבני [8]) שיש טהור אל תאמרו
מים מים [9]) שנאמר: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהל׳ ק״א. ז׳) [10]). והטעם שאין
המים העליונים כמו המים התחתונים. כי התחתונים כמו חומר והעליונים כמו צורה.
והנה אם תשתכל היטב תבין כי העולם השפל דומה לקערה מלאה מים ויש באמצע
המים אגוז אחד [11]) צף ועומד על פני המים וקערה אחרת [12]) מהופכת על זאת כמין
כסוי. ומזה תבין כי ים אוקינוס הוא חצי כדור והאויר שהוא הרקיע הוא החצי השני
של הכדור. והנה הרקיע דומה לאהל. על כן כתוב הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל
לשבת (ישעיה מ׳. כ״ב). [וכן [13]) במזמור (תהל׳ ק״ד) עם נוטה שמים [14])
המקרה במים עליותיו [15]) והעבים [16]) והרוח ויסד [17]) ארץ]. פירוש:
כי כתוב שם נוטה שמים כיריעה (ב׳) וזה מורה [18]) על אשר פירשתי שהם כאהל
לבד. גם המקרה במים עליותיו (ג׳) מורה שהם כמין עליות והוא מה שפירשתי. והנה

C תמים. [1]) A dittographiert. [2]) AB הנה. [3]) M מאויר. [4]) ABC כוכב. [5]) M את. [6]) Hss. כ׳, D ב׳. Die Stelle dort lautet (vgl. Midrasch Tehillim, ed. Buber, Wilna 1891, Ps. 19 s. v. דבר אחר השמים מספרים) folgendermassen: אמר ר׳ הושעיא כחלל שבין מים התחתונים לרקיע, כך יש חלל בין מים העליונים לרקיע. אמר ר׳ פנחס [הכהן] בר חמא מקרא מלא הוא, שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע, אשר על הרקיע אינו אומר, אלא אשר מעל לרקיע שֶׁמַּיִם העליונים תלוים באויר ומזיע המים העליונים הגשמים יורדין וגו׳. Dass שֶׁמַּיִם und nicht etwa שָׁמַיִם (Himmel) wie dies so häufig geschieht zu lesen ist, ergibt sich nicht allein aus dem Zusammenhange, sondern auch aus Midr. rabba zu Gen. Absch. 4, § 3 s. v. רבי פנחס und Raschi daselbst. [7]) D כשאתם מגיעין. [8]) D אצל אבני. [9]) D noch משום. [10]) Vgl. מורה נבוכים Ed. Warschau, 1872, II, 30, p. 59b ff. [11]) A fehlt. [12]) AB אחת. Ein ähnl. Bild, Dieterici, Propäd., p. 47 u. ob. p. 33. [13]) T noch אמר. [14]) ABC fehlt T noch כיריעה. [15]) T fehlt. [16]) T והזכיר העבים. [17]) T ויסוד. [18]) B המורה.

רמז בפסוק ענין העבים והרוח שהזכרתי למעלה[1]) באמרו השָׂם עבים רכובו המהל על כנפי רוח (ג׳). גם עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש להט (ד׳) הוא רמז להתערבו היסודות כאשר פירשתי. ואמר יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם (ה׳) בעבור[2] כי שאר היסודות יש להם תנועה רק הארץ לעולם עומדת במקום המוצק. [וטעם[3] הקורא למי הים (עמוס ט׳, ו׳)[4]) שיעלו[5]) באד והם העננים ואח כן וישפכם (עמוס ט׳, ו׳)]. פירוש: הנה זה כאשר פירשתי למעלה[6]). 14. [נ לנקבה כי יהיה נערה בתולה (דברים כ״ב, כ״ג)]. פירוש: זה תימה נ לא פירש כן במקומו רק שהוא מקרא קצר, כי אמר שם כי יהיה[7]), כאשר יודע[8] זה הדבר. [ויתכן להיות לאותות על קדרות הלבנה והשמש]. פירוש כי מהם יודעו העתידות, וזאת היא חכמת המזלות. [כי הכוכבים סבת הדלוג[9] הנראה]. פירוש: בעבור כי ניצוץ הכוכבים ירד עד הארץ כאשר פירשתי בשמי (בראש׳ א׳, ו׳) ויתהפך ויעלה עמו קצת מהיסודות השפלים ויעלו עד גלגל האש וישרפו שם. [כטעם ומאותות[10]) השמים אל תֵּחָתּוּ[11]) (ירמיה י׳, ב׳)] פירוש: שב אל הקדרות[12]) שהזכיר[13]). [והאומר כי למ״ד לאותות נוסן לא אמר כלום]. פירוש: בעבור[14]) שצריך עוד לפרש כי גם וי״ו ולמועדים נוסף וכבר אמר רבי אברהם בתחלת זה הפירוש בדרך השנית[15]) שאיננו נוסף. [אמו חכם גדול ספרדי שהרקיע[16]) נחלק על שמנה חלקים לשבעו כוכבים[17]) וגלגל המזלות]. פירוש: דעתו היתה שהרקיע הם הגלגלים, והוא קורא גלגל המזלות את גלגל הכוכבים שהוא השמיני. [וזה לא יתכן כי אי גוף למעלה מגלגל המזלות]. פירוש: * דעת ר׳ אברהם כי הגלגל התשיעי הוא נקרא גלגל המזלות. וכן פירש הוא בפירוש ספר תהלות במזמור ה אדנינו (תהלי׳ ח׳, ד׳)[18]). [והנה הכתוב אומר[19]) ברקיע השמים שיורד שיש שמים למעלה ממנו]. פירוש: כי מלת ברקיע היא סמוכה למלת השמים כמו בבית המלך (ירמיה ל״ח, ז׳) שפירושו בביתו של המלך, וככה זה פירושו הוא ברקיע של השמים וזה אות שהשמים אינם הרקיע רק הם גבוהים מן הרקיע.

---

1) M למעלו. 2) ABCD fehlt. 3) TAB והטעם. 4) In AB sind mit Unrecht die Wörter וטעם....הים mit Punkten über den einzelnen Buchstaben, dem Zeichen, dass die Wörter zu streichen sind, versehen. 5) D irregeführt durch die Textausgaben hat hier den Text geschlossen und das folg. באר unrichtigerweise als Erklärung Josefs genommen, in Wirklichkeit aber gehört dieses Wort noch zum Texte und ist es nur in uns. Druckausgaben ausgefallen. 6) Von שיעלו bis hieher fehlt AB, vgl. Anm. 5. 7) AB שיהיה (sic!). 8) T fälschlich יארע, vgl. Deut. 22_{23}. 9) T דמות (?). 10) T מאותות. 11) T fehlt אל ת׳. 12) ABC קדרות. 13) C שמגביר (sic!). 14) ABC fehlt. 15) Vgl. ההקדמה, p. 12, Z. 6. v. o. 16) T כי הרקיע. 17) T הכוכבים. 18) iE. zu Ps. 8_4: כי: ידוע כי שבעה מעונות למאורות ולחמשה כוכבי לכת והמעון השמיני לצבא הגדול והתשיעי לגלגל המזלות ההולך ממזרח למערב והעשירי כסא הכבוד על כן כתב מעשה אצבעותיך וגו׳, vgl. IK., p. 26. 19) BM אמר.

ובפירוש ספר[1]) ישעיה * בהפטרת נחמו (ישעיה מ׳, כ״ב) אמר כי אלה השמים אינם C 9a
האופנים[2]). והנה רקיע השמים הוא הפך שמי השמים, כי שמי השמים רמז לשמים
שעל השמים, ורקיע השמים רמז לשמים שהם מתחת השמים[3]). [וכן שמי השמים].
פירוש: את עשית את השמים (נחמיה, ט׳, ו׳) רמז לרקיע, ואחר כך שמי השמים
וכל צבאם רמז לגלגלים[4]) *. והעד שאמר וכל צבאם שהם צבא השמים שהם B 8a
הכוכבים כי כן כתוב וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים
(דברים ד׳, י״ט). [לרוכב בשמי שמי קדם (תהל׳ ס״ח, ל״ד) וקדם[5])
במקום[6]) הזה איננו מזרח]. פירוש: כי לא נוכל לומר ששמי השמים הם
במזרח לבד, כי הנה בכל הפאות הם נמצאים בעבור היותם[7]) עגולים ככדור, והנה
קדם[8]) מלשון קדמות. והנה זה הפסוק מסייע לו[9]) על מה שאמר[10]) שהשמים היו
נמצאים קודם מעשה בראשית. גם כתוב השמים כסאי (ישעיה ס״ו, א׳) וכתיב נכון
כסאך מאז מעולם אתה (תהל׳ צ״ג, ב׳), ועל[11]) זה אמרו רבותינו ז״ל (נדרים, דף
ל״ט, ע״ב)[12]) כי כסא הכבוד נברא קודם שנברא העולם. ועל אחרית השמים כתיב
ויעמידם לעד לעולם (תהל׳ קמ״ח, ו׳). והגה זה כדעת ארסטו שאין השמים הווים
ונפסדים. ומה נעשה[13]) אחר שהוא מביא ראיות[14]) חזקות מהמקרא ואין זה הפך
תורתינו למשכיל. [והגאון רב סעדיה[15]) ברח מזה המקום]. פירוש:
בעבור שראה קדמות ולא ידע לפרש או ידע והעלים הסוד. [הם מאורות ברקיע
כי שם יראו]. פירוש: להט אורם יורד על[16]) הארץ וברדתו עובר[17]) ברקיע שהוא
האויר ונראה אל יושבי[18]) הארץ כאלו הכוכבים כולם הם באויר כי הגלגל אינו[19])
נראה לעין[20]) בעבור שהוא חומר פשוט, וזה שנראה לנו כאלו הגלגל הוא כעין
תכלת איננו כי אם האויר שנראה ככה בעבור המרחק שבינו ובין הארץ. 16. [נקראו
השנים גדולים[21]) כנגד הכוכבים]. פירוש: למראה העין, אבל על דרך
האמת הירח קטן מהם כאשר יפרש, וכן[22]) אמרו רבותינו ז״ל בברייתא דר׳ אליעזר
בנו של ר׳ יוסי[23]) הגלילי[24]). [ולא זה גדול מזה יש לו סוד]. פירוש: בפרקי
ר׳ אליעזר בפרק חמישי כתוב ברביעי חבר שני * מאורות לא זה גדול מזה שוים M196b

---

1) AB בספר. 2) iE zu Jes. 40_{22}: בדוק כטפריר והוא קרוב מתכנית האהל השמים: ואלה השמים אינם האופנים. 3) CM לשמים. 4) iE zu Neh. 9_6: הוא הרקיע ושמי השמים הגלגלים העליונים. 5) AB fehlt. 6) M ובמקום (sic!). 7) C היות. 8) C כדור. 9) C לי. 10) A שאומר. 11) ABC וכל (sic!). 12) Vgl. auch b. Pesâchim, p. 54a: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן: תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח. Das oben im Texte angeführte Zitat, Ps. 93_2, aus welchem die vorweltliche Schöpfung des כסא הכבוד gefolgert wird, ist in unseren Talmudausgaben, Pesâchim, a. a. O. (auch bei Rabbinowicz, דקדוקי סופרים, B. VI. München, 1874, z. St. nicht angemerkt) ausgefallen und muss darum die Stelle ähnlich der in Nedârim also emendiert werden: וכסא הכבוד דכתיב נכון כסאך מאז, ובית המקדש וגו׳. 13) M שנעשה (sic!). 14) M ראויות (sic!). 15) T noch זצ״ל. 16) AC אל, D לארץ. 17) C שבו. 18) ABC ליושבי. 19) AB איננו. 20) M לענין (sic!). 21) T הגדולים. 22) AB וכך. 23) B יוסף (sic!). 24) Es ist nicht klar

בנבהן ובתארן ובאורן שנאמר ויעש * אלהים את שני המאורות הגדולים. גם נזכר בגמרא חולין בפרק[1]) אלו טרפות (דף ס׳, ע״ב)[2]). והסוד ר׳ אברהם בעצמו פירש אותו באגרת שהשיב על שאלה ששאלוהו, וככה אמר[3]): חכמי המידות[4]) יודו[5]) כי מדת אלכסון הלבנה בהיותה לנכח השמש כמדת אלכסון השמש[6]) שהוא אחד ושלשים חלקים מחלקי מעלות הגלגל, זהוא הסוד[7]). ופירושו שהירח נראה אז למראה העין שהוא גדול כמו השמש, וככה יפרש אחר זה. ואם יטעון טוען למה יוציא דברי חכמים מפשוטם[8]) ויפרש בהם פירוש נסתר ונעלם, יש להשיב כי כה[9]) עשו אבותינו הקדושים ז״ל בתלמוד שהיו משבחים את מי שפירש המדרש יותר מאשר שבחו את בעל המדרש, כי בסנהדרין בפרק חלק (דף צ״ו, ע״א) אמרו: ויחלק עליהם לילה (בראש׳ י״ד, ט״ו) אמר רבי יוחנן אותו מלאך[10]) שנזדמן[11]) לאברהם אבינו[12]) לילה שמו. שנאמר והלילה אמר הורה גבר (איוב ג׳, נ׳). ר׳ יצחק נפחא אמר שנעשה[13]) עמו מעשה לילה שנאמר (שופטים ה׳, כ׳) מן שמים נלחמו הכוכבים וגו׳, אמר ריש לקיש טבא דנפחא[14]) מדבר נפחא, וזה לאות שאינן מאמינין ההגדות כפשוטן. גם רש״י פירש הרבה הגדות[15]) בדרך שלא יקשו, כי הנה בסנהדרין בפרק שני (דף כ״א, ע״א) אמרו: תמר בת יפת תואר היתה, ופירש רש״י כי מעכה אמו של אבשלום קודם שנתגיירה בלב שלם היתה אצל דוד בתורת יפת תואר וילדה לדוד את תמר, ותנן ביבמות (דף כ״ב, ע״א—דף כ״ג, ע״ב)[16]) ולד שפחה ונכרית מישראל אין לו קרובת[17]) אב, והנה אף על פי שרבותינו ז״ל אמרו[18]) שהיתה בת יפת תואר מפרש רש״י כי לא יפת תואר ממש, והנה המפרש הדרש הוא משובח מהאומרו. [הלא[19]) אמרו חכמי הספירות]. פירוש: הם חכמי הכוכבים כאשר פירשתי בתחלת

---

auf welches Werk JbE hier verweist! Dass es d. Bor. d. 32 Normen d. EbJh. nicht sein kann, ergibt s. schon aus d. Art d. Zit., aber auch d. פ׳ דר׳ א׳ kann er nicht gemeint haben, weil er d. stets unt. sein. Nam. zitiert. Vgl. übrg. Einltng, Ḥullin 60b, Gen. rab., Ab. 6., Mid. hag. z. St. u., MS. 42_{248}. 1) B פרק. 2) Vgl. auch Schebûôth, p. 9a. 3) ABCD אמרו. Die Antworten auf das Schreiben des David Narboni sind abgedruckt von Steinschneider in seinem ס׳ שני המאורות, Berlin 1847, p. 1—6, h. Abt. 4) ש״ה: המזלות. 5) AB מדדו. 6) Steinschneider ש״ה, p. 3, bemerkt hierzu: ר״ל לפי מראית העין כי החמה שהיא גדולה היא רחוקה, והלבנה שהיא קטנה היא קרובה אל הארץ, והנה לעינינו הן גדולות זו כזו; vgl. auch Anm. 6 daselbst. 7) Vgl. ש״ה, pp. 3 und 6, Anm. 9; ס׳ העבור, p. 5b, 13. Z. v. o. 8) C מפשוטה. 9) ABC fehlt. 10) C המלאך. 11) In uns. Ausgg. noch לו. 12) Fehlt in uns. Ausgg. 13) Uns. Ausgg. haben שעשה, vgl. jedoch Rabbinowicz ד״ס z. St., der auch שנעשה verzeichnet. 14) ABC נפחה. 15) ABCD אגדות. Über die Identität beider Schreibungen, vgl. Bacher, Agada d. Tanaiten², Strassburg, 1903, p. 475. 16) Vgl. auch Maimûnî הלכות יבום וחליצה, פרק א׳, הל׳ ד׳ und ש״ע אבן העזר, סימן ט״ו, סעיף ו׳. 17) AB קורבת. 18) AB אומרים, M אומר (sic!). 19) AB noch גם.

הספר[1]). 17. [ואל[2]) תתמה על מלת ויתן]. פירוש: בעבור שכתוב[3]) ויעש
אלהים את שני המאורות הגדולים ואחר כן ויתן אותם אלהים ברקיע השמים שנראה
כאלו עשאם במקום אחר[4]) חוץ מהשמים ואח׳ כן נתנם בשמים. [כי כן כתוב
את קשתי נתתי בענן[5]) (בראש׳ ט׳, י״ג)]. פירוש: במקומו אפ״ש לך
דבריו. 18. [וצדקו האומרים על פי שלשה עדים]. פירוש: במסכת שבת
בפרק במה מדליקין (דף ל״ה, ע״ב) אמר רב יהודה אמר שמואל כוכב אחד ודאי[6]
יום, שנים בין השמשות[7]), שלשה ודאי[6]) לילה. [עד שעה ושליש׳ שעה]. B 8b
פירוש: לא חשש בכאן לדקדק, כי ידוע בחכמת הכוכבים כי קשת השעה ט״ו
מעלות. והנה קשת שעה ושליש הם עשרים מעלות. ובספר כלי הנחושת[8]) שלו
אמר כי קשת׳ זמן סור[9]) האור[10]) הנראה בעכבים י״ח מעלות שהם שעה וחומש M 197 a
שעה והוא הנכון. 20. [ישרצו פועל יוצא]. פירוש: והוא[11]) כמו יַשְׁרִיצוּ.[12])
[וטעם ישרצו תולדת עם הנבהה]. פירוש: בעבור שכתוב ישרצו* A14b
המים שרץ נפש חיה שהם הדגים וחיות המים וכתיב שם ועוף יעופף שהוא כמשמעו,
על כן אמר כי מלת יש״צו[13]) כנגד החיות שבמים[14]) יהיה פירושה יולידו
המים. וכנגד העיפות יה׳ה פירושה יגביהו המים, והנה המים מגביהים את העוף
למעלה, ולא ישקע במים רק ישוט וישחה. 22. [וטעם[15]) פרו ורבו תפרו
ותרבו]. פירוש: בסוף הפסוק הבא אחריו יפ״שנו, ושם אפרש דעתי. [כי אין
זה בכהו וידו[16])]. פירוש: בידו לבוא על אשתו אבל אין בידו להוליד כי רבותינו
ז״ל אמ״ו (במ״עד קטן, דף כ״ח, ע״א) חיי בני ומזוני לא בזכותא[17]) תליא מילתא[18])
אלא במזלא. 26. [יש אומרים כי מלת נעשה שם התאר]. פירוש:
בפירושו הראשון אמר כי זה המפרש הוא ישועה[19]) הנזכר עם המינים בתחלת זה
הפירוש[20]). [כמו ואשר היה נעשה ליום אחד (נחמיה ה׳, י״ח)]. פירוש:

---

1) Vgl. p. 11, Anm. 10. 2) T אל. 3) C fehlt. 4) ABC. fehlt. 5) T fehlt 6) Fehlt in uns. Ausgg. 7) C fehlt. 8) Vgl. über dieses von H. Edelmann, Königsberg 1845 hrsg. Werk SBCat, Nr. 4221, 53, Add. col. LXXXVIII; Zedner Cat. d. Brit. Mus., p. 21, Anhang Nr. 792; Benjacob, a. a. O., p. 240 Nr. 134; Steinschneider, Die hebr. Hss. d. k. Hof — u. Staatsbibl. in München (CM) Nr. 249[5], 256[2] u. 299[4] und Verz. d. Hss. d. kngl. Bibl. Berlin B. II., p. 69 ff. 9) ABD סור (sic!). 10) ABC האיור. 11) Fehlt ABC. 12) Vgl. Bacher, iEG., p. 124, Anm. 13 und Gesenius, HG.[26], §. 117 z. Vgl. auch lK. z. St. (p. 13) שרצו: פועל יוצא כמו שרץ א״צם צפרדעים (תהל׳ ק״ה, ל׳)׳; ואל תתמה על פ״ו וישרצו (שמות א׳, ז׳) כי יש פעלים פעם יוצאים ופעם עומדים כגזרת שב. 13) AB ישריצו. 14) M שבשמים (sic!). 15) TABC טעם. 16) T ובידו. 17) M בזכותם. 18) A, fehlt. 19) Vgl. lK. ed. Friedländer, p. 31. 20) Vgl. p. 11, Anm 20. Zur Sache selbst vgl. Bacher iEG., p. 106, Anm. 26 u. iE zu Nehemia 5_{16}: אשר היה נעשה: עבר מבנין נפעל והוא חסר ו״ו והטעם ונעשה ופי׳ תיקן כמו ויטהר לעשות אותו. Vgl. auch iE, Zachôth, ed. Lippmann, p 66a u. Môsnajim, Ed. Venedig, p. 52a.

פסוק הוא זה [1]) באמצע [2]) הספר. [ו ב ע ב ו ר כ ב ו ד [3]) ה א ד ם ס מ כ ו א ל ה א ל ה י ם [4])]. פירוש: שאמר בצלם אלהים [5]) שמשמעו שברא את זה בצלם שראה האלהים מדרך [6]) החכמה שהוא ראוי לו אף על פי שגם שאר הנבראים הוא בראם בצלם הראוי להם. והוא פירש זה בפירושו הראשון [7]) שאמר הגאון כי אמר הכתוב בצלמנו בעבור כבוד האדם כי כל הצלמים הוא עשאם [8]) כאשר יאמר לחלק מהארץ ומארצו יצאו (יחזקאל ל״ו, כ׳). [כ י ו נ ת נ ה ל ך ב נ י ן נ פ ע ל]. פירוש: והוא פעל עבר [9]). [א ו י ה י ה ש ם ה פ ו ע ל [10])]. פירוש: מקור מבעלי הנו״ן ושרשו נכה[11]). [כ י ל א י ב א ב נ י ן ש ל א נ ק ר א [12]) ש ם פ ו ע ל ו כ י א ם מ ה כ ב ד [13])]. פירוש: אבל לא מהקל, כי אם בבנין[14]) הקל יאמר שָׁמַר לא יאמר ממנו בנין שלא[15]) נזכר שם פועלו שהוא שֻׁמַּר [16]) על משקל אשר פֻּקַּד [17]) על פי משה (שמות ל״ח, כ״א) ולא הָשְׁמַר [18])כמו אשר הָפְקַד [19]) אתו (ויקרא ה׳, כ״ג), כי אשר [20]) פֻּקַּד [21]) גם אשר הָפְקַד אינם בנויים על בנין כי [22]) פָקַד ה׳ את עמו (רות א׳, ו׳) רק הראשון בנוי על בנין מְפַקֵּד צבא מלחמה (ישעי׳ י״ג, ד׳) שהוא מהכבד הדגוש, והשני על בנין בידך אַפְקִיד רוחי (תהל׳ ל״א, ו׳) מהבנין שלא נזכר שם פועלו, ואלו היה מהקל לא היה אפשר [23]) לבנות עליו הבנין שלא נקרא שם פועלו [24]). [ו ר׳ מ ש ה ה כ ה ן ה ס פ ר ד י [25]) ט ע ה ב ס פ ר ו]. פירוש: שאמר שימצא * בנין דגוש שלא נזכר שם פועלו והוא בנוי [26]) על הקל כמו הֻיְקַּח מגבור מלקוח (ישעי׳ מ״ט, כ״ד) שהוא מהבנין הכבד הנוסף שלא נזכר שם פועלו, ואמר [27]) שהוא בנוי על בנין לָקַח וכן וַתֻּקַּח האשה בית פרעה (בראש׳ י״ב, ט״ו), ודעת ר׳ אברהם שהוא על משקל יֻשְׁלַךְ [28]) והוא בנוי על בנין הָפְעַל [29]) שלא נקרא שם פועלו אף על פי שלא מצאנו הָלְקַח, ככה פירש ר׳ אברהם בספר שפת יתר [30]), גם בספר

---

1) ABC בעזרא (sic!). 2) Josef zitiert hier wahrscheinlich aus dem Gedächtnisse, darum die Unbestimmtheit des Hinweises. 3) M noch 'יי, was natürlich zu streichen ist 4) A fehlt, T אלהים. 5) AB fehlen die 3 letzten Wörter. 6) MD fehlt. 7) Vgl. IK. zu Gen. 1_{26} (p. 32). 8) AB עשה, C עשם (sic!) 9) Vgl. Gesenius HG.[26], § 121 b u. § 124 g. Anm. 2. 10) CM הפעל. Vgl. Bacher iEG., p. 105, Anm. 15. 11) Vgl. Bacher. iEG, p. 105, Anm. 19 u. Gesenius HW[13] s. v. נכה, wo נַכֶּה richtiger mit Saadja als 1. Pers. Pl. des Imp. Hiphil erklärt wird. 12) T נזכר. 13) Vgl Bacher iEG., p. 99, Anm. 27. 14) B בנין. 15) Hss fehlt. 16) Hss. שומר. 17) Hss. פוקד. 18) Hss. הושמר. 19) Hss. הופקר. 20) M כאשר (sic!). 21) M: פֻּקַּד, A פוקר, B פוקד. 22) AB אשר (sic!), C fehlt. 23) AB איפשר. 24) Vgl. dagegen Barth, Das passive Qal u. s. Participien in „Jubelschrift Hildesheimer", Berlin 1900, p. 145 ff. u. Gesenius, HG.[26], § 53 u. 25) Vgl. über ihn Steinschneider ALdJ. § 91 u. Poznański, ibn Chiquitilla, Lpz. 1895, p. 190, XVI. 26) AC בנוי, B כינוי. 27) AB ואומר 28) Hss. יושלך. 29) Hss. הופעל, M הפועל (sic!); vgl. über diese Schreibung, Bacher, iEG p. 99. 30) Vgl. die überzeugenden Ausführungen Bachers (iEG., p. 6 ff), wonach wir unter dem von Josef b. Eliezer zitierten שפת יתר (vgl. p. 14) das dort näher beschriebene Jesôd Dikdûk zu verstehen haben. In der Tat stimmen die hier dargelegten Ausführungen Josefs sehr mit dem von Bacher, iEG., pp. 99 und

ת[0]). גם בספר מאזנים[1]). [דע כי כל מעשה בראשית לכבוד האדם נברא
צות השם]. פירוש: זה הוא מה שאמרתי למעלה[2]) שהשם גזר * על הגלגלים A15a
וקו התולדת[3]) * על ידי הלהט והאויר כדי ליבש הארץ בעבור שיהיה בה מקום C10a
שכן האדם. [והצמחים הוציאתם[4]) הארץ והיא[5]) והמים הוציאו
[6]) נפשות[7]) החיות]. פירוש: בספר יסוד העיבור שלו פירש זה כי אמר
נפשות הדגים והעיפות מן המים כי כן כתוב אומר תוצא הארץ (בראש׳ א׳,
[8]). והנה נפשותם הוא[9]) נופות, וכן כתוב בפרק י״א מפרקי ר׳ אליעזר כי אלו
ראו מן הארץ נפשם ונופם מן הארץ. וחכמי המחקר פירשו כי כשירבו[10]) המים
מה ירבה[11]) העפוש ויתהוו משם בעלי חיים. [ואחר כן אמר השם
לאכים נעשה אדם אנחנו נתעסק בו[12]) * ולא המים והארץ][13]). B10a
ש: כי נפשו היתה מהעליונים, ובעבור כי גופו היה מהארץ על כן אמר אחר זה
דם נברא בתחלה בשני פרצופין[14]) שפירושו שני חלקים, החלק האחד מהעולם[15])
ין, והחלק השני מהעולם השפל. [כי המדבר אדם גם כן השומע][16]).
ש: במדרש משלי בפסוק צדיק אכל לשבע נפשו (משלי י״ג, כ״ה) אמרו מראין
מה שיכולה לראות, ומשמיעין[17]) לאוזן מה שיכולה לשמוע. [בגבוה עליו].
ש: כמו השם ומלאכיו. [או בשפל ממנו]. פירוש: כמו הארץ והים. [על
[18]) אמר פי[19]) הארץ]. פירוש:[20]) שכתוב ותפתח הארץ את פיה (במדבר
ל״ב) וכדבריו דרשו רבותינו ז״ל במדרש תלים במזמור השמים מספרים (תהל׳
ב׳)[21]) ובתחלת מדרש קהלת (קה״ר פ״א, פ׳ והארץ לעולם עומדת, א׳, ד׳)[22]).
לילה חלילה להיות דמות[23]) לשם]. פירוש: זה שכתוב בצלמנו כדמותנו
יתכן הלא אין לשם דמות וצלם, ואיך אמר הכתוב כדמותנו רק שדברה תורה
כן בני אדם להבין השומעים. [ובעבור שנשמת האדם העליונה
יננה מתה נמשלת בחייתה[24]) לשם ושאיננה גוף והיא[25])

155 mitgeteilten Zitat aus dem J. Dikdûk überein: בשלמים לְקח ואיננה מגזרת
הקל כאשר אמר ר׳ משה הכהן נ״ע כי אין בקל דגש, ואם לא נמצא לְקח לא נהפך
העולם בעבור שלא נמצא, וכן הַיִּקח מגבור מלקוח מגזרת הלקיח ואם לא נמצא
achte besonders auf den Ausdruck הלקיח! [0]) Vgl. ס׳ צחות, ed. Lippmann
68b, wo dieser Gegenstand am ausführlichsten besprochen wird. [1]) Vgl.
Venedig, pp. 33a, 50a u. Bacher iEG., p. 99, Anm. 26. [2]) Gen. 1_2, vgl. p.
Z. 11 ff. v. o. [3]) M התולדות, vgl. Steinschneider, iEM, p. 86, Anm. über die
tigkeit d. Schreibung תולדת. [4]) T הוציאה אותם. [5]) T fehlt. [6]) T וכל. [7]) C
[8]) ס׳ העבור p. 9b wird als Beleg Gen. 1_{20} angeführt. [9]) ס׳ העבור, a. a. O.
[10]) AB כשישרצו, D כשירום. [11]) C ורבה. [12]) Das in B mit 9 verzeichnete Blat
hier an unrichtiger Stelle eingeheftet. Vgl., p. 16, Anm. 9. [13]) In den
folgt die Erklärung diese Wörter unrichtigerweise nach der Erkl. der Wört
המדבר אדם וגו׳, vgl. Anm. 16. [14]) Vgl. b. Erûbin, p. 18a. [15]) CD מעולם. [16]) Vgl.
13. [17]) Hss. מראין, vgl. jedoch מדרש משלי, ed. Buber, z. St. [18]) T וכן. [19])
פי׳ (sic!) [20]) AB fehlt [21]) Vgl. מ׳ תהלים, ed. Buber, p. 82a. [22]) Koh. rab.,
Wilna, p. 2b. [23]) ABC noch פי׳ (sic!). [24]) T בחיותה. [25]) ABC והוא.

מלאה כולה[1])]. פירוש: בפרק ראשון ממסכת ברכות (דף י׳, ע״א) אמרו חמ
ברכי נפשי כנגד מי[2]) כנגד הקב״ה * ונשמה[3]). מה הקב״ה מלא כל העולם
הנשמה[4]) מלאה[5]) כל הגוף. מה הקב״ה רואה ואינו נראה אף הנשמה רואה וא
נראית. מה הקב״ה זן את כל העולם[6]) אף הנשמה זנה[7]) את כל הגוף. ה
הקב״ה טהור אף הנשמה טהירה. מה הקב״ה יושב בחדרי חדרים אף הנשמה יוש
בחדרי חדרים. תבא הנשמה[8]) שיש בה חמשה דברים הללו ותשבח למי שז
והיה העולם שיש בו חמשה דברים הללו. [וגוף האדם כעולם קטן]. פירו
בפירושו הקצר של ספר ואלה שמות שהוא פירושו באמת ל
דעתי כאשר אפרש שם הזכיר זה הרמז בפרשת ואלה המשפטים (שמות
כ׳)[9]) בתשובותיו על הגאון ואמר: ואלו היה מבין סוד העולם אז ראה שהוא
אנחנו כדמות צלם למערכת העליונה. וכן הכתוב אומר אך בצלם יתהלך איש (ת
ל״ט, ז׳). ובפירוש ספר תהלות במזמור ל״ט[10]). בפסוק (ז׳) אך * בצלם פירש
שאמר: כי ישתנה[11]) בצלמו מיום אל יום ומעת לעת[12]) כדמות הנהר המתהלך
וצלמו עומד. וי״א כי בצלם כמו צלמות. והנכון כי האדם דומה לצלם וכאשר ישו
הצלם כן ישתנה הי״א. וטעם הצלם מערכות המשרתים וכוכבי עליון שלא יעמדו
אחד על מתכונת אחת. וחכמי המזלות יודעים זה. ובספר יסוד העיבור שלו ב
השני[14]) אמר: והנה השם צר צורת[15]) הגוף לנשמת[16]) האדם בצורת[17]) העולם
שיתבונן[18]) בהיכלו[19]) יומם ולילה עד שירע הבורא שבראו. וביאור דבריו כי
האדם דומה בצורת איבריו לצורת העולם. ונשמתו מנהגת הגוף כאשר השם ית׳ מ
העולם. על כן נקרא עולם קטן. וסוד עולם קטן הזכירוהו רבותינו ז״ל בסוף מ
קהלת (י״ב, ז׳ ?)[20]). ור׳ אברהם רמז בו סודות נפלאים בפירוש שיר השירים בענין
מה דודך מדוד (שה״ש ה׳, ט׳)[22]). [אשר בגדול החל]. פירוש: העולם הע
הוא תחלת מה שברא השם ית׳. [ובקטן כלה]. פירוש: כי[23]) אחר שנברא ה
מיד כתיב ויכלו (בראש׳ ב׳, א׳). [שראה כבוד השם כמראה אדם (יחק
א׳, כ״ו)]. פירוש: כבוד השם[24]) הוא הנקרא בלשון רבותינו ז״ל השכינה. והוא
הפנים. והוא שרו של עולם. והוא יוצר בראשית. והוא המלאך הגואל[25]). וחכמי
קראוהו השכל הפועל[26]). ופירוש דבריו כי ראה שהנהגת השכל הפועל הוא
העולם[27]) כהנהגת הנפש על הגוף ומתוך שידע את * הנפש[28]) ידע את ה

1) ABC כולו. 2) Ausgg. noch אמרן דוד לא אמרן אלא. 3) Ausgg. וכנגד נשמה.
) usgg. immer נשמה. 5) Ausgg. noch את. 6) Ausgg. noch כלו. 7) M זונה. 8) M
, Ausgg. מי. 9) kK. z. St., p. 71, 1. Z. v. o. 10) Hss. fälschlich ל״ח. 11) M ישתנו.
) אל עת. 13) ABC המהלך. 14) Vgl. ס׳ העבור p. 9b, 11. Z. v. u. 15) M צורות.
) usg. לנשמות. 17) ABCD כצורת. 18) Ausg. למען יבוא. 19) Ausg. noch ויבין בו.
) Es ist nicht klar auf welche Stelle im Koh. rab. unser Autor hier hinweist.
) BC לענין. 22) Zu dieser Stelle merkt iE nichts an, vgl. jedoch iE zu Exod. 25_{40},
es., 3_{21}, Friedl., a. a. O., p. 24 ff u. MS., 42_{446}. 23) ABC fehlt. 24) ABC
en die letzt. 2 Wörter. 25) M המלך והגואל (sic !). 26) νοῦς ποιητικός. 27) Hss.
היא 28) ABC הנפשות.

הפועל והכירו. [והשם הוא האחד שהוא[1]) יוצר הכל]. פירוש: שברא
עליונים ותחתונים היא אלהי האלהים ואדני האדנים (דברים י׳, י״ז). [והוא הכל ולא
אוכל לפרש]. פירוש: בפרשת כי תשא בפירוש הנכון שהוא הקצר בפסוק* M198b
וראית את אחרי (שמות ל״ג, כ״ג) אמר[2]) כי כל כבוד דבק בשם והוא לבדו אין
לו ראשית ואחרית, והדבק[3]) אין לו אחרית מפאת השם ויש לו ראשית מפאת כבוד
אחר, גם אין לו אחרית כנגד הכבוד האחר ויש לו ראשית[4]) בעבור הדבקו בשם,
ופירושו זה, כי בעבור שהמלאכים אינם גוף ואף כי השם, על כן הם דבקים בו תמיד
ואינם נפרדים ממנו והוא והם דבר אחד ואין ביניהם הפרש רק בשמם ובמספרם
בדרך תאר, ועל כן אמר בפירוש דניאל בסוד שלשת העילמות (דניאל י׳, כ״א)
האחד[5]) שהוא טרם החשבון הוא מפאה[6]) אחת סבת* כל החשבון[7]) ומפאה B10b
אחרת הוא כל[8]) החשבון והוא[9]) לא יוסיף ולא יגרע והוא סבת כל[10]) תוספות
חסרון והוא לא יקבל כפל[11]) ולא חליק והוא סבת[12]) שניהם וזה[13]) האחד הוא
העולם הראשון[14]) כנגד העולמים[15]) שהם אחריו וזה העילם איננו גוף והיא הנקרא
מראה כבוד השם העליון ולא ישתנה בעצם או במערכת ואין לו זמן ומקום והשם
הנכבד בקרבו. מכל זה תבין למה אמר והוא הכל. כי אם יעלה על הדעת שהוא
לא היה נמצא, הנה לא היו נמצאים גם הם. ואמר כי לא יוכל לפרש בעבור[16])
שני דברים, האחד[17]) כי לא יוכל לדבר בפיו* מה שיבין בלבו. והשני בעבור כי A16a
כבוד אלהים הסתר דבר כי המלאכים דומים לשם ועימדים לעולם כדרך שהוא עימד
ופועלים למטה במצותו[18]) כדרך שהוא פיעל. ועל כן אמר יתרו כי גדול ה׳ מכל
האלהים (שמות י״ח, י״א) כמו שרמז ר׳ אברהם בפרשת ואלה שמות (ג׳, י״ג) בסוד
השם[19]), ואולי[20]) הפתאים יבואו לחשוב מזה שהם רשויות הרבה כדרך אלישע אחר
ועל כן סתם וחתם הדברים, והמבין[21]) יבין. [ואדם נברא בתחלה בשני
פרצופין]. פירוש: רבותינו ז״ל אמרו זה בעירובין בתחלת פרק שני (דף י״ח,
ע״א)[22]), וכבר ביארתי דעתו בזה[23]). [והנה[24]) אחד]. פירוש: הרכבת הנפש
עם הגוף יחד נקרא אדם, והוא דבר אחד. [וגם הוא שנים]. פירוש:
חלק עליון שהיא הנשמה, וחלק שפל שהוא הגוף כאשר פירשתי למעלה[25]). [והנה
בצלם אלהים מלאך]. פירוש: בשיר שחבר הוא[26]) שתחלתו בשם אל חי הגיון

---

[1]) T והוא. [2]) Vgl. kK., z. St. p. 105, 11. Z. v. o. [3]) Ausgg. noch בו. [4]) Von מפאת bis hieher fehlt in den Hss. in Folge von Homoioteleuton. [5]) AB fehlt. [6]) M מפאת. [7]) M חשבון [8]) AB für הוא כל umgekehrt כל והוא. [9]) Die letzten 2 Wörter fehlen AB, T fehlt והוא. [10]) AB für סבת כל bloss על. C fehlt. [11]) Ç fehlt. [12]) CM סבתם. [13]) AB וזה הוא. [14]) Von האחד bis hieher fehlt AB. [15]) M העולמות. [16]) C fehlt. [17]) AB fehlt von כי bis hieher in Folge von Homoioteleuton. [18]) M כמצותו. [19]) Vgl. kh. z. St., p 10 ff. [20]) M ואלו (sic !). [21]) AB והמשכיל. [22]) דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון. [23]) Vgl. oben p. 45, Z. 12. [24]) T והנו. [25]) Vgl. oben, p. 45, Z. 11 ff. [26]) AB fehlt.

לשוננו[1]) פירש זה שאמר לזאת[1a]) בדמות מלאך בראתנו. [והוא נברא זכר ונקבה]. פירוש: בעבור שאמר שנברא בצלם המלאכים יש לטעון כי המלאכים הם מין אחד, ואיך עשה את האדם שני מינים, האחד[2]) זכר והשני[3]) נקבה, ותשובתו כי בעבור שהמלאכים עומדים בעצמם ולא כן האדם כי סופו למות, על כן הוא נברא זכר ונקבה כדי שיקיים[4]) המין ויעמידהו אחריו. [ומלת פריה ורביה באדם ברכה]. פירוש: שמעתי[5])* שכתוב כן בבראשית רבה בפרשת נח בפסוק ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו (בראש׳ ט׳, א׳)[6]). [רק היא מצוה העתיקוה קדמוננו]. פירוש: קבלוה אבותינו ממשה על פה[7]). [ושמו זה הפסוק לזכר]. פירוש: בעבור קט׳י אמנה אם יאמרו שאין זאת המצוה מן התורה ישיבו להם כי מכאן ראיה, אבל מי שיש בו דעת יבין מעצמו כי ראוי לקיים המין אפילו שלא היה כתוב בתורה ויאמין לקבלתם בלי צורך ראיה. 31. [יום הששי יש אומרים כי יום[8]) סמוך והטעם לגלגל הששי[9])]. פירוש: בעבור כי יש ה׳א במלת הששי, כי היה ראוי שיאמר היום הששי או יום ששי ואז לא היה סמוך, ובעבור הה״א מפרשים שפירושו יומו של הגלגל[10]) הששי או של הכוכב שבגלגל הששי. [ואין זה אמת ובעל יום הששי על דעת אנשי המזלות יוכיח]. פירוש: כי הם אמרו שמושלים שבעת המשרתים בשבעת הימים, והנה ביום הראשון חמה, ובשני לבנה, ובשלישי מאדים, וברביעי כוכב, ובחמישי צדק, ובששי נוגה, ובשבת שבתי. והסימן כֹצֹנֹשׁ חֹלֹםֹ ראשי לילות, חֹלֹםֹ כֹצֹנֹשׁ ראשי ימים, וסימן לשניהם אם כל חי (בראש׳ ג׳, כ׳), ופירושו כ׳[11]) לילות, ח׳ ימים, והוא ישרת ביום ששי נוגה. ואם תתחיל מן הלבנה הנו בגלגל השלישי, ואם* תתחיל מן שבתי הנו בגלגל** החמישי, והנה לא אמרו אמת[12]). [ורבים כמוהם]. פירוש: כמו שבע פ׳ות[13]) הטובות (שמות מ׳א, כ׳ו), והוא הזכירם בפרשת אמור בפסוק ואיש הישראלי (ויקרא כ״ד, י׳). גם בספר מאזנים בשער הנודעים[14]).

ב. 2. [יש אומרים כי הימים נבראים ובבריאת יום השביעי[15]) שלמה המלאכה]. פירוש: הוצרכו לפרש כן בעבור שכתוב ויכל

---

[1]) AB לשונו. Vgl. über dieses Gedicht, Diwan, ed. Egers, Berlin, 1886, p. 14_{53}. [1a]) Ausg. הלא. [2]) CD אחד. [3]) CD ואחד. [4]) A noch את. [5]) M שמעתי. [6]) Vgl. Ber. rab. § 35; מדרש אגדה ed. Buber, Wien, 1894, cap. 9.: ויברך אלהים את נח ואת בניו: במה ברכם, בפריה ורביה, שימלא את הארץ, לפי שעולם חרב מבני אדם, לכך ה׳צרכו לברכה זו. Vgl. auch פסקתא זוטרתא, Ed. Wilna, 1884, z. St. [7]) Vgl. b. Kidduschin, p. 34b ff. [8]) T שיום. [9]) ABC השם (sic!). [10]) AB גלגל. [11]) AB ב׳ (sic!). [12]) Vgl. auch Môtôt u. Saṛṣah z. St. [13]) M fälschlich הפרות. [14]) Vgl. ס׳ מאזנים Ed. Venedig, p. 24a ff., lK. z. St., p. 33, Bacher iEG., p. 122: Der Artikel vor dem Hauptwort bedingt auch den vor der Apposition. Anomalien sind Fälle wie לאיש העש׳ר II Sam. 12_4, wo auch das Subs. den Artikel haben sollte, und wie יום הששי v. s. w. u. Gesenius, HG[26], § 126 w. Vgl. aber auch iE zu Ps. 118_{26} (u. Bacher a. a. O., Anm. 24), wo er „eine zurückwirkende Beziehung des ה von der Apposition auf das Hauptwort annimmt". [15]) T

אלהים ביום השביעי. והיה [1]) ראוי להיות הששי כי בששי נשלם הכל. 3. [וביום
הזה תתחדש בגופות דמות כח בתולדת [2]) ובנשמה [3]) כח הכר
השכל]. פירוש: בעבור כי [4]) שבתי הוא המושל על יום השבת כאשר פירשתי.
B11a והוא פירש זה * הענין בספר ראשית חכמה [5]) בשער הרביעי. כי מן האומות יש
בחלק שבתי היהודים ומנשמת האדם [6]) כח המחשבת וההתבודדות ודעת הסודות
ועבודת השם ובחלקו מן החכמות הכשפים וההשבעות וחכמת המדות וחכמת האלהות
והפילוסופיא [7]) וחכמת החלומות ולעמוד על העתידות [8]). [והמפרשים לעשות
כי הוא [9]) תחת עשה גם עשה תחת ברא]. פירוש: רבינו סעדיה הגאון
M199b תרגם התורה * ללשון ישמעאל והוא הנקרא תפסיר [10]). והוא תרגם „אשר ברא אלהים
לעשות" „אלדי [11]) כלקה אללה [12]) וצנעה [13])". נמצא שתרגם לעשות כתרגום עשה;
וקודם זה תרגם „מכל מלאכתו אשר עשה" „מן נמיע מכלוקאתה [14]) אלדי כלק" [15])
ופירושו מכל ברואיו אשר ברא. 4. [וכן בראתיו]. פירוש: עשיתיו חומר. [ואחר כן
יצרתיו]. פירוש: עשיתי [16]) צורה [17]) לאותו החומר. [ואחר כן אף [18]) עשיתיו].
פירוש: תקנתיו. 5. [בעבור שנמשל האדם אל עץ [19])]. פירוש: כי לא
ימשילו האדם כי אם [20]) אל דבר נכבד [21]) שיש לו פרי. [והנה שיח וניב
סעיף ובד ואמיר וסרעף משמות [22]) העץ]. פירוש: והם [23]) מתוארים
על האדם. 6. [כי עלה אד מן הארץ בכח המאורות והשקה האדמה
והצמיחה]. פירוש: הוא אשר אמרתי בענין הרקיע (בראש' א', ו' [24])). 8. [ויטע.
וכבר נטוע [25]) גן במקום הנקרא [26]) עדן מפאת מזרחו [27])]. פירוש:
במזמור לשלמה אלהים בפסוק וירד מים עד ים (תהל' ע"ב, ח') פירש ומנהר עד
אפסי ארץ ונהר יוצא מעדן שהוא בתחלת מזרח [28]). אמר יוסף: נראה מדבריו כי גן
עדן בקצה המזרח, ובפסוק קדמת עדן (בראש' ד', ט"ז) פירש ממזרח עדן והוא צפון
מהגן, ומזה יראה שהגן הוא בקו השוה, כי ארץ עדן הוא ביישוב הארץ ולא חוץ
ליישוב, והיישוב הוא בפאת צפון, ועל כן אמר כי מזרחו של עדן הוא צפון מהגן

שביעי. [1]) BM והיו. [2]) CM בתולדות. [3]) T ובנשמות. [4]) CD fehlt. [5]) Vgl. über dieses Werk, Steinschneider iEM., p. 127; Benjacob, a. a. O., p. 199, Nr. 794. MC., p. 87, Nr. 202. [6]) AB אדם. [7]) M הפילוסופיה. [8]) Vgl. Ṣarṣah מקור חיים z. St. [9]) T fehlt כי הוא. [10]) Vgl. Steinschneider, ALdJ., § 31, D., p. 55. [11]) Die Abschreiber, von D ganz zu schweigen, haben die arabischen Wörter dermassen korrumpiert, dass sie fast nicht zu erkennen sind. [12]) M אלהי, C אלה. [13]) ABC מנעה, verschrieben aus סנעה. [14]) ACM מכלוק אתה, B מבלוק אתה. [15]) Hss. בלק. [16]) BC עשיתיו. [17]) C צורם. [18]) T fehlt. [19]) AB לעץ. [20]) A fehlt [21]) Von החומר bis hieher ist M am Rande zugeschrieben. [22]) M משמוש, D שמות מושאלים המיוחסים אל האדם, die aber Môtôts Erkl. z. St. entlehnt sind. T fehlen die beiden letzt. Wörter. [23]) A והנם. [24]) Vgl. oben, p. 38, Z. 16. [25]) ABCD נטע. [26]) T שנקרא. [27]) T מזרח. [28]) Die Erkl. iEs. z. St. lautet in extenso: וירד: אם על שלמה מים סוף עד ים פלשתים ומנהר זה פרת ואפסי ארץ זה מדבר והנה הזכיר אורך ארץ ישראל ורחבה, ואם על המשיח מים הדרומי הנקרא הים האדום אל ים צפון שהוא ים אוקיינום ומנהר נהר יוצא

נמצא כי הגן דרומי מזרחי לעדן, ובפסוק שם האחד פישון (כ׳ י״א) אמר כי גן עדן תחת הקו השוה, ומזה יראה כי הוא בקצה המזרח כנגד אמצע העולם *. [וכמוהו מאל אביך ויעזרך (בראש׳ מ״ט, כ״ה)]. פירוש: ומאת שדי ויברכך, כי המים משרת עצמו ואחר עמו[1]). [וה״א האדם יש לו סוד]. פירוש: בעבור כי אדם הוא[2]) שם העצם של אדם הראשון, ולעולם לא יבא ה״א הידיעה על שם העצם. על כן אמר כי אחר שיש בו ה״א איננו שם העצם, ואחר שהוא כן הנה יש סוד לזה הה״א, והסיד הוא כי אמר הכתוב וישם שם את האדם אשר יצר על כל מין האדם כאשר אפרש בסוד גן עדן, וככה כתוב בפרשת ואלה שמות בפירוש הארוך[3]) אף על פי שהוא דברי תלמידו לפי דעתי כאשר אבאר שם בעזרת השם. או יהיה הסוד כאשר פירש הוא בהעתקה הראשונה של פירושו[4]) כי אמר על הנשמה החכמה כי בהיותה נחברת עם הגוף אז הוא אדם ואם איננה עמו הנה אז תקרא הנשמה נשמה לבד ויקרא הגוף בשר, ובנבואת יחזקאל כתיב כמראה אדם עליו מלמעלה (יחזקאל א׳. כ״ו) כמו שרמז ר׳ אברהם בסוף ואלה המשפטים בפסוק ויראו את אלהי ישראל (שמות כ״ה, י׳)[5]). [גם נמצא שבט המנשה (דברים ג׳ י״ג), הארונה היבוסי (ש״ב, כ״ד, ט״ז][6]). פירוש: שהם שמות המין אחר שהיו בתחלה[7]) שמות עצם והנם שמות משותפים או נעתקים. 9. [כי איך יהיה סמוך והוא נודע * בתחלה]. פירוש: שיש ה״א הידיעה במלת הדעת, כי מדרך הדקדוק לא יבא ה״א הידיעה על מלה סמוכה *. ואם יש קצת זרים שיצאו מן הכלל יש טעם למה יצאו. [וכן הארון הברית (יהושע ג׳, י״ד)]. פירוש: רצה לומר הארון ארון הברית. [והנבואה עודד הנביא (ד״ה ב׳ ט״ו, ח׳)]. פירוש: רצה לומר והנבואה נבואת עודד. 10. [במלת[8]) מְרַאֲשׁוֹתֵיכֶם] פירוש: פסוק הוא בספר ירמיה (י״ג, י״ח) אחר אסוף אסיפם (ירמיה ח׳, י״ג) אמור למלך ולגבירה השפילו שֵׁבו כי ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם. [וטעמו מַכְבֵּר[9]) הראש]. פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (ב׳ ח׳, ט״ו) במיתת בן הדד[10]) מלך ארם שכתוב ויקח[11]) המכבר וזה חוזר למלת מראשותיכם שפירושו מכבר הראש והוא כביר הראש כמו שכתוב במיכל בת שאול כששמה התרפים במטת דוד (שמואל א׳ י״ט, י״ג). ולפי זה הוא כר הנזכר עם הכסת. 11. [וידוע כי ניחון קרוב מארץ ישראל]. אמר יוסף: תמהתי על[12]) ר׳ אברהם איך אמר כי ניחון קרוב מארץ[13]) ישראל בעבור שמצא והורדתם אותו אל ניחון (מ״א, א׳, ל״ג) והלא הירדן יורד מהר הלבנון שהוא צפוני מערבי לארץ ישראל והולך אל המזרח וסובב א

מעדן שהוא בתחלת מזרח ועד אפסי ארץ שהוא בסוף מערב. Vgl. auch oben p. 21 Z. 5.) Vgl. Bacher, iEG., p. 146 ff., Anm. 16 u. 17. ²) ABC fehlt. ³) Vgl. Exod. $_{1\cdot2}$, 9_{15}, 15_{22}, 17_{14}, 18_{7}, 22_{30}. ⁴) ABD fehlen die beiden letzten Wörter. Vgl. K zu Gen. 2_{7}, (p. 3ה). ⁵) Vgl. kK. z. St. (p. 74). ⁶) T fehlt. Zur Sache vgl. Bacher, iEG., p. 121, Anm. 21. ⁷) AB בתחלת. Vgl. Ges., HG²⁶, § 127 f. u. iE im K zu Gen. 2_{9}. ⁸) Hss. כמלת. ⁹) T מכובר (sic!) ¹⁰) ABC fehlt בן ה׳. ¹¹) Hss. noch א. ¹²) AB noch דברי. ¹³) ABC לארץ.

מול דרום עד שנופל בים סדום, וים סדום הוא[1]) מזרחי לירושלם נוטה מעט לדרום,
ובמזרחו ודרומו של ים סדום הוא הר שעיר והולך הר שעיר לפאת צפון עד גבול
עמון ומואב ועד ראש הפסגה מקום[2]) קבורת משה, גם הולך הר שעיר לפאת דרום
עד הר ההר מקום * קבורת אהרון וכולם קשרים יחד בקו ישר ואין ביניהם מַעֲבָר A17b
ולא עֵמֶק לבוא[3]) נהר לעבור מתוכם לפאת ירושלם. ועוד כי לא נשמע לעולם
שיש שם נהר כל כך גדול שנוכל לאמר[4]) שהוא גיחון כי בכל הנהרים אשר הם
קרובים לארץ ישראל אין בהם גדול[5]) כמו הירדן חוץ מאמנה ופרפר נהרות דמשק.
ועוד כי איך יעלה נהר מדרך ארץ הככר למול ירושלם שהיא בראשי ההרים. ועוד[6])
כי נראה מן הכתוב כי גיחון הנזכר בירושלם היה סמוך לעיר ולא רחוק, כי כן כתוב
הורדתם אותו אל גיחון, וכתיב בדברי הימים (ב׳ ל״ב, ל׳) והוא[7]) יחזקיהו סתם את
מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה[8])—מערבה לעיר דוד, והנה מלת העליון
יוכיח שיש גיחון אחר תחתון, ואם יטעון טוען כי העליון שב אל מוצא, אם כן יש
לו מוצא מוצא[9]) תחתיו[10]), ועוד שאמר וישרם מערבה לעיר דוד שמשמעו שתיקן * מוריד M200b
המים בענין שירדו למערבו של ציון שהוא עיר דוד, והנה גיחון לפי זה הוא בגבול
רושלם שהיא בתוך ארץ ישראל, ואיך אמר ר׳ אברהם כי גיחון קרוב מארץ ישראל.
הנראה בעיני[11]) כי ר׳ אברהם לא בא לארץ ישראל רק באחרית
מיו אחר שחיבר פירוש התורה כאשר אפרש בפרשת ויקרא (א׳, י״א)
י הם שני נהרות שנקראים גיחון, האחד הוא גיחון הידוע בירושלם והמוצא העליון
תום והמוצא התחתון הוא השילוח, והשני הוא גיחון היוצא מגן עדן והוא מזרחי
ארץ ישראל כמו פרת והדקל שהם קרובים לארץ ישראל כאשר פירש, וכן הם
דועים היום בין בבל ובין ארץ ישראל, רק פישון איננו ידוע כמו הם, ועל כן רחק
גאון עצמו לפרש על היאור שהוא פישון, אך בעבור כי גן עדן הוא במזרחו של
ולם והוא תחת קו ההשויה שהוא הקו[12]) האמצעי כאשר פירשתי[12a]), על כן לא יתכן
שהיאור הוא בא משם בעבור כי הוא יוצא מהר הלבנה שהוא בפאת דרום כאשר
פירש ר׳ אברהם, וככה אמרו חכמי המחקר. ועוד כי אם היאור הוא פישון למה
עלות היאור לא יעלו שלשת הנהרות האחרים[13]) גם הם להשקות הארץ כמוהו.
אחר שאינם עולים הנה אינם אחיו[14]), רק הוא זר מהם. ויש ספרים שכתוב בהם
אור מצרים יוצא מהר הלבונה וטעות הוא, והנכון מהר הלבנה כמשקל[15]) יפה
לבנה (שה״ש ו׳, י׳)[16]). [רחוק מהקו[17]) השוה בצד נגב]. פירוש: יותר רחוק
ן הקו השוה אל פאת נגב והקו השוה הוא המקום שהיום והלילה הם שוים בו
עולם, י״ב שעות יום וי״ב שעות לילה והשמש עובר על ראש השוכנים שם ביום
קופת ניסן וביום תקופת תשרי. [והראיה גדולו בקיץ]. פירוש: כי השמש

---

[1]) A fehlt. [2]) ABC fehlt. [3]) ABC fehlt. [4]) ACD לומר. [5]) M גבול (sic!). [6]) AB fehlt von ועוד bis hieher infolge v. Homoioteleuton. [7]) Hss. הוא. [8]) MC fehl [9]) ACD fehlt. [10]) ABC תחתון. [11]) C fehlt. [12]) C קו. [12a]) Vgl. oben p. 50. [13]) AB fehl [14]) B אחין. [15]) AB fehlt, jedoch am Rande zugeschr. כמשקל נ״ל, C במשקל. [16]) MS 42_{402}. [17]) T מקו.

בקיץ הוא במזלות הצפוניים ואז ירבו הגשמים בארצות הנגב בעבור * כי אז הוא** חורף שם כי כשהוא קיץ בצפון הוא חורף בדרום והפך הדבר. והנה בתקופת תמו הוא שם תוקף החורף ואז ממטיר שם[1]) על כן יגדל היאור. [וריקי מוז יתמהו[2]) איך יתכן זה]. פירוש: איך יתכן שהיום והלילה הם שוים בארצור הקו השוה *. [וראיות[3]) נמורות בלי ספק יש]. פירוש: לחכמי המדות, והוא מכלל חכמת הכוכבים. [אם כן ירד[4]) פישון לפאת דרומית מערבית] פירוש: על דעת הגאון. [רק שתרגם החוילה כפי צרכו]. פירוש: כי נכתבו בפסוק של פישון שהיא קרובה אל פישון. [כי כן[5]) עשה במשפחות ובמדינות] פירוש: בסוף פרשת נח. [ובחיות ובעופות]. פירוש: בפרשת ביום השמיני. (ויק׳ י״א) [ובאבנים]. פירוש: בפרשת ואתה תצוה (שמות כ״ח). 12 [ודע כי מפסוק[6]) הראשון[7] הזכיר הכתוב אלהים ואחר כך[8]) הזכיר[9]) השם הנכבד והנורא עמו]. פירוש: בספר יסוד מורא שלו בשער האחרון[10]) אמר בעבור כי אין בארי דבר עומד רק * נשמת האדם לבדו על כן לא תמצא השם הנכבד נזכר במעשו בראשית רק מלת אלהים שגם השם נקרא על שמם, ואחר כן אמר[11]): ונקרו השם עם אלהים עד שנולד קין, ובראות[12]) חוה כי מין האדם עומד בהולד קין עי כן אמרה קניתי איש את יי׳ (ד׳, א׳). [לבדו[13])]. פירוש: בלי[14]) מלת[15]) אלהים וככ זה פירש בסוף פירוש קהלת (י״ב, י״ד)[16]). [ומה יקרו[17]) דברי חכמינו[18] ז״ל שאמרו שם[19]) מלא על[19]) עולם מלא]. ופירושו: כי אחר שנבר האדם היה העולם מלא כי כבר נשלמו כל היצירות ואז נזכר השם הנכבד ולא נזכרו עמו מלת אלהים בעבור כי המלאכים נשתתפו עמו בבריאת כל הדברים שנברא לפני האדם, אבל בנפש המשכלת אשר באדם אין בה שותף רק השם לבדו בראו ועל כן נזכר השם לבדו כי גם הנפש המשכלת אשר לאדם נקראת[20]) אלהים כ היא מלאך. [כי לא היה שם מקבל כח[21]) זה השם]. פירוש: עד שנבר האדם שניתנה בו נפש המשכלת[22]) לקבל כחו. [ואם הוא סמוך]. פירוש: כי ש יפרש אם השם של יו״ד ה״א ו״ו ה״א הוא[23]) סמוך אל צבאות או אל אלהים או א איננו סמוך. [קרוב לגן עדן]. פירוש: כי הנה ביום ששי[24]) נברא ובו ביו גורש, ואלו נברא במקום רחוק מתי בא לגן עדן, וזה כנגד מה שדרשו בסנהדר פרק אחד דיני ממונות (ל״ח, ע״ב) גופו מבבל וראשו מארץ ישראל וכו׳. [כי י אומרים כי האדמה היא ארץ ישראל]. פירוש: זה שכתוב ויצר יי׳ אלה את האדם עפר מן האדמה (בראש׳ ב׳, ז׳) אמרו כי זאת האדמה היא ארץ ישרא

---

1) AC fehlt. 2) T תמהו. 3) T והראיות. 4) B dittographiert. 5) T וכן. 6) ABC מהפכ. 7) T noch עד לעשות. 8) T כן. 9) T fehlt. 10) Ed. Venedig, p. כ״ב b. 11) AB fehlt. 12) C und Ed. Ven. וכראות. 13) In uns. Ausgg. fehlt dieses zwischen אלהים u. וא״כ stehende Wort. 14) M כל (sic)!. 15) C fehlt. 16) כי את: סוד שלא זכר בס׳ בראש׳ עד ויכלו לשם שם כי אם האלהים הוא סוד ס׳ קה. 17) M יקלו (c!). 18) T קדמונינו, C חכמים. 19) ABC fehlt. 20) AC נקרא. 21) T umgekehrt כח מכ. 22) M משכלת. 23) C fehlt. 24) ABD הו׳.

[והנה שכחו ויהי בנסעם מקדם (בראש׳ י״א, ב׳)]. פירוש: שכתיב שם וימצאו בקעה בארץ שנער * שהיא בבל, והנה באו ממזרחו של עולם * ששם (M 201b A18b) גן עדן אל ארץ בבל, וכן יפרש הוא בסוף פרשת נח (בראש׳ י״א, ב׳), ויודע כי בבל היא מזרחית לארץ ישראל, ואיך אמרו שנברא בארץ ישראל הלא ממזרח באו. וזה לעד כי שם נברא אדם. 15. [והאומר כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה]. פירוש: ולא אל הגן בעבור כי גן נראה שהוא לשון זכר. [מקום גדול ממקום קטן]. פירוש: כל הארץ מן הגן. [ואחר שחטא הוציאו[1] לעבוד]. פירוש: הכל קשור עם „איך יתכן" והיא הקושיא שהקשה בתחלה. [והמצוה לא תיעבד]. פירוש: אין לשון עבודה נופל על המציה. 17. [ודקדוק ממנו בספר היסוד[2]) תמצאנו]. אמר יוסף: עד היום לא בא לידי ספר היסוד[3]), רק בספר צחות שלו בשער האותיות באות הנו״ן פירש וטעם מִמֶּנּוּ שהוא לשון יחיד שאיננו נמצא שהוא כפול, וכן הוא[4]) מן מנהו כי הדגש[5]) תחת ההי״א הֶחָסֵר[6]), והעד שאמר שמֶץ מֶנְהוּ (איוב ד׳, י״ב), וכך פירש בתחלת הספר שפת יתר[7]). [כדבר אחד לבדו]. פירוש: בתשמיש. [גם הראהו[8]) עץ הדעת]. פירוש: שב לאשר למעלה ממנו ורצה לומר ולולי שהיה כן לא הראהו השם עץ הדעת. 19. [ויהי מתיו מספר]. פירוש: יחי ראובן ואל ימות ויהי[9]) מתיו מספר (דבר׳ ל״ג, ו׳), כי מתיו כמו במתי מעט[10]). [ולא למדתי חכמה]. פירוש: ודעת קדושים אדע (משלי ל׳, ג׳) רצה לומר ולא דעת קדושים אדע. [ולמעלה מהמים]. פירוש: למעלה בפסוק ישרצו המים (בראש׳ א׳, כ׳) אמר כי העוף נוצר מהמים שנאמר ישרצו המים שרץ * נפש חיה ועוף. [כי משניהם נוצר]. פירוש: בדברי רבותינו (C12b) ז״ל בחולין ריש פרק השוחט (דף כ״ז, ע״ב): כי מן הרקק נבראו. 21. [וכן תחתני גם תחתי]. פירוש: הם כמו תחתנה ותחתיה כי הבא בנו״ן הוא לשון יחיד והבא ביו״ד הוא לשון רבים, ולא נמצא תחתי במשקל הושב כספי (בראש׳ מ״ב, כ״ח). 22. [וכן והאנשים רדפו אחריהם]. פירוש: בתחלת ספר יהושע (ב׳, ז׳) על שנים אנשים מרגלים ביריחו כתוב והם היו נחבאים בגג בפשתי העץ ואנשי העיר רודפים דרך הירדן בחשבם כי אחריהם היו רודפים והאמת כי היו רודפים[11]) אבל לא אחריהם. 23. [ודבר לילית דרש[12])]. פירוש: . . . .[13]).

---

1) T והוציאו. 2) M fehlt. 3) Vgl. iEG. p. 9, Anm. 40; p. 14, Anm. 66; p. 151_1 u. p. 151_6. 4) ס׳ צחות, ed. Lippmann p. כ״ט b noch מִמֶּנּוּ הוא. 5) ס׳ צחות, a. a. O., הרגשות. 6) Die LA תחסר im ס׳ צחות, wie auch die Emendation Lipp. daselbst (שתחסר) ist unrichtig. 7) Dass unter dem ש״י nicht die gleichnamige, v. Lippmann, Frankf. a/M 1843 hrsg. Schrift iEsras, sondern das ס׳ היסוד zu verstehen sei, hat wie bereits (p. 44, Anm. 10) erwähnt Bacher iEG., p. 10 ff. nachgewiesen. Zur Sache selbst vgl. noch iE zu Gen 3_{22}. 8) T השם הראה לו, A הראנו (sic!). 9) Hss. ואל יהי. 10) B כמו מתיו במתי, AC fehlt das zweite כמו. Zur Sache vgl. iEG., p. 146. 11) Von דרך bis hieher fehlt ABCD infolge v. Homoioteleuton. 12) B דדרש. 13) Eine Erkl. dieses gewiss auch dem JbE schwierigen Wortes findet sich in den Hss. nicht. Vgl. Gesenius WB[13] s.

[כי פעם יחסרו הראות הה״א] פירוש: הה״א בסוף המלה כשהוא נוסף על המלה להיות סימן לנקבה יהיה במפיק, ויש פעמים שיחסרו המפיק מן הה״א הנראה כמו ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב׳, ג׳), ויקרא לה* נבח בשמו (במדבר ל״ב, מ״ב), ויאמר לה בועז (רות ב׳, י״ד), ושערה לא הפך לבן (ויקרא י״ג, ד׳) ורבים כן. והנה בסוד המפיק ממלת אִישׁה תתערב עם אִשָּׁה ולא יהיה ביניהם היכר וידיעה על כן הדגישו השין בשמה [1]). [וטעם יקרא על שם]. פירוש: לזאת יקרא* שם אשה [2]) בעבור כי מלת יקרא היתה לשון זכר. [והוא מהבנין הכבד, ואם לא נמצא]. פירוש: כבר ביארתי זה בפסוק נעשה אדם (בראש׳ א׳, כ״ו). 25. [וטעמו שהרוח ערום בלי מכסה כדמות העין]. פירוש: בתרי עשר בספר יואל בפסוק וקרעו לבבכם (ב׳, י״ג) פירש כל ערום יעשה בדעת, כי נקרא ערום* כשהלב אינו מכוסה, כי מכסה הלב מונע מהבין וכשהמכסה נקרע נקרא ערום. ואני אומר כי דבריו אלה דומים לדברי ישעיה (ו׳, י׳) השמן לב העם הזה וגו׳ פן יראה בעיניו ונומ׳, וזה שפירש בכאן ואמר וטעמו שהרוח ערום שב לפסוק ערום ראה רעה ויסתר [3]) (משלי כ״ב, ג׳) ופירושו כי בהיות לבו של אדם ערום מן השומן אז דומה אל העין, שאם תתכסה בעפעפים [4]) לא תראה ואם תפתח עפעפיה ותתגלה אז תראה היטב [5]) וכשתראה דבר מגונה תתכסה כדי שלא תראהו, וככה הרוח [6]) המשכלת כשאין לה מונע מפאת החומר תשכיל, ואם תראה דבר נבזה לא תתבונן אליו רק תרחיקהו [7]) ותתרחק ממנו מפני גודל מעלתה [8]) ומפני פחיתות הדבר ההוא בעיניה. [והוא מהשניים שיש נח נעלם ביניהם]. פירוש: כי [9]) השרש בוש [10]).

ג, 1. [כי הנחש גם האתון לא דברו רק מלאך [11]) דבר [12]) בשבילם]. פירוש: ר׳ אברהם עצמו [13]) פירש זה בפירושו הראשון [14]) כי ראית [15]) הגאון כי לא יתכן לדבר הנחש בלשון בני אדם, כי עיקרו הסכמה. ועוד כי אין אֵיברי הדבור מוכנים בו לדבר. והגאון למד זה מפרקי ר׳ אליעזר שכתוב שם כך [16]) בפרק שלשה עשר [17]). [והשיב על רב שמואל]. פירוש: גם זה פירש ר׳ אברהם בפירושו הראשון [18]) כי השיב ר׳ שלמה אלו היה הנחש מדבר למה איננו מדבר היום

---

v. לילית. 1) Vgl. iEG., p. 45, Anm. 27. 2) M von ולא יהיה bis hieher am Rande zugeschrieben (Homoioteleuton!). 3) Hss. fälschlich ונסתר. 4) AB בעפעפיה. 5) ABC הטוב, D הטיב. 6) M dittographiert. 7) M תרחיקוהו. 8) B מעלתם. 9) ABC fehlt. 10) Vgl. iEG., p. 90, Anm. 14. 11) AB מלך (sic!). 12) Fehlt Hss. 13) AB בעצמו. 14) Vgl. Ed. Friedländer, a. a. O., p. 38. 15) T וראית. 16) B כן. 17) Das in den Hss. hier stehende י״ב weist übrigens darauf hin, dass dem JbE eine andere als die in uns. Ausgg. (vgl. Zunz, GVdJ², p. 283 ff.) gebräuchliche Kapiteleinteilung der פרקי ר׳ אליעזר vorgelegen haben muss. So z. B wird das auf p. 29, Z. 23 in uns. Ausgg. im 8. Kapitel stehende Zitat, bei JbE als im 7., das p. 32, Z. 17 bei uns im 18. Kap. stehende, bei JbE als im 19. Kap. stehend verzeichnet. Die Stelle auf die JbE hier hinweist lautet (Ed. Warschau, 1873, p. 15a) folgendermassen: כך הנחש כל מעשיו שעשה וכל דבריו שדבר לא דבר ולא עשה אלא מדעתו של סמאל. 18) Vgl. Friedländer, a. a. O., p. 38.

פירוש [1]) זרעו כי אין בכתוב זכר שתאלמנה שפתותיו [2]). [והנה הפסוק העיד
כי היה [3]) ערום מכל חיות [4]) השדה רק לא כאדם]. פירוש: גם זה
פירש בפירושו הראשון (בראש' ג', א') כי אחר שהשם שם מאכלו עפר הנה ירד
ממעלות [5]) כל החיים שנבראו לאכול [6]) כל פרי וכל עשב. [כלחי התמור חמור
חמורותים (שופט' ט"ו, ט"ז)]. פירוש: חמור חמורותים הם מלשון ויצברו
אותם חמרים חמרים (שמות ח', י'). [על שלשים עירים ושלשים עירים
להם (שופט' י', ד')]. פירוש: על שלשים חמורים ושלשים עירים [7]) להם. [ועוד אם
M202b המלאך דבר על פיו]. פירוש: על פי הנחש. [והשואלים * אנה [8]) מצא
הנחש את האשה]. פירוש: כי למעלה פירש בפסוק לעבדה ולשמרה (ב', ט"ו) [9])
כי ולשמרה מכל החיות שלא יכנסו שם והנה הנחש היה מחוץ לגן והאשה בתוך
הגן ואיך מצא הנחש אותה או אנה [10]). 6. [בעבור שתשכיל ותפקחנה
עינה [11])]. פירוש: גם זה פירש בפירושו הראשון (בראש' ג', ז') [12]) כאלו היו עורים
קודם אכילת הפרי, וכמוהו [13]) לפקוח עינים עורות (ישע' מ"ב, ז'). [וטעם עִמָּה
שיחד אכלוהו]. פירוש: המבין למה נקרא עץ הדעת כמו שמפרש והולך יבין
איך אכלוהו יחד כי לא יתכן בדרך אחרת. [ורבים אמרו כי עץ הדעת עץ
תאנה [14]) הוא [15])]. פירוש: חכמים דרשו זה [16]) בבראשית רבה (פרשה ט"ו,
ז') ובמסכת סנהדרין בפרק ב סורר (דף ע', ע"ב). [ואלו היה כן]. פירוש: כי
A19b הם דברי יחיד. [גם אמרו רבים [17]) שחטה היה [18])]. פירוש *: גם זה דרשו
שם. [וכאשר אכל אדם מעץ הדעת אז [19]) ידע את אשתו]. פירושו
כי פרי עץ הדעת הגביר עליו תאות המשגל. [ובעבור עץ הדעת נקרא כן].
פירוש: על כן נקראה [20]) השכיבה ידיעה כמו שכתוב והאדם ידע את חוה אשת
(בראש' ד', א'), וכן ונדעה אותם (בראש' י"ט, ה'), וכן אשר לא ידעו [21]) איש
C13a (בראש' י"ט, ח') והוא דרך * כבוד. [והנה כן ועבדו לעולם (שמות כ"א, ו')].
פירוש: שהכתוב פירש אותו ואמר עד שנת היובל יעבד עמך (ויקרא כ"ה, מ').
[וישב שם עד עולם (ש"א א', כ"ב)]. פירוש: ואם היה כפשוטו לא ילך לביתו
אפילו לבית הכבוד לא יצא לעשות צרכיו. [וכבר הביא אחד מרופאי יון
ראיות גמורות שלא יתכן שלא יהיה לחיי האדם קצב]. פירוש:
כן יפרש הוא בספר איוב בפסוק הלא צבא לאנוש (ז', א') [22]) ובפסוק אם חרוצים
ימיו (איוב י"ד, ה') [23]). 8. [ואחרים אמרו [24]) ביום ששי נברא]. פירוש:
שב למה שאמר למעלה בפסוק כי ביום אכלך (ב', י"ז). [והביאו דמיון [25])

---

1) ABC fehlt. 2) ABC שפתיו. 3) C שהיה. 4) ABCD חית. 5) TC ממעלת. 6) ABC fehlt. 7) C ערים. 8) BM fälschlich אנא, T איך. 9) Ed. Netter findet sich diese Erklärung Gen 2_{16}, vgl. auch weiter, p. 57. Anm. 3. 10) C ואנה. 11) ABC עיניהם 12) Ed. Friedländer, p. 39. 13) C וכמו. 14) AB תאוה (sic !). 15) T fehlt. 16) AB דרשוהו. 17) T רבים אמרו. 18) C fehlt. 19) T fehlt. 20) AB נקרא, C נקראת. 21) C ידעה, vgl. Richt. 21_{12}. 22) iE. zu Hiob 7_1 : זמן קצוץ. 23) iE zu Hiob 14_5 : כבר גזרת עליו גזירה, במה יחיה וחרצת משפטו ושמת לו חקים וגבולים לא יוכל לעוברם. 24) T noch כי. 25) T

מהתינוק]. פירוש: כי * בקטנותו איננו יודע דרך נשים ע׳, כן הולך וגדל ומעת שתגבר בו תאות המשגל מאז ישוב אחורנית ויחסר כחו ככתוב (משלי ה׳, י״א) ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, וכתיב אל תתן לנשים חילך וגו׳ (משלי ל״א, ג׳). [והישר בעיני כמו[1]) שאמרו הקדמונים שעשה תשובה]. פירוש: כן כתיב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק עשרים. [כטעם רגע אדבר]. פירוש: פסוק הוא בירמיהו רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ * ולהאביד, ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו, ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע, ועשה הרע בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על כל הטובה אשר אמרתי להטיב אותו[2]) (ירמיה, י״ח, ז׳—י״א). 11. [אכל ממנו שם הפועל]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שהוא בשו״א, כי[3]) היה משפטו בקמץ כמו אכול ושבוע והותר (ד״ה ב׳ ל״א, י׳). 12. [וטעם עמדי בנן והוא כמו עמי לכן[4]) לא מצאנוהו כי אם בלשון יחיד המדבר[5])]. פירוש: דע כי מלת „לכן״ פירושה[6]) על דעת ר׳ אברהם כמו „אך״ ו„רק״ וכמו אבל אשמים אנחנו (בראש׳ מ״ב, כ״א) כי כן[7]) היא בלשון ישמעאל[8]), וכאלו אמר בכאן והוא כמו עמי אבל לא מצאנוהו כי אם וכו׳, ואלו היה טעמו כמו „על כן״ מה טעם דבריו בזה המקום, והנה יראה שאמר כי בעבור שהוא „עמדי״ כמו „עמי״ על כן לא מצאנוהו לרבים ולא לנכח ולא לנסתר, ולמה לא יאמר לרבים נסתרים עמדם גם ליחיד הנסתר עמדך וכן בכל הכנויין, רק הנכון מה שפירשתי, והזכרתי זה כדי שתדענו בכל ספריו. 11. [והנכון שיהיה חסר בהליכתו]. פירוש: בעבור כי הארירה מגרעת כמו שהברכה תוספות[9]) כמו שפירש[10]) בפרשת ויחי יעקב בפסוק ארור אפם (בראש׳ מ״ט, ז׳). 15. [הלא תראה מהכתוב אחריו]. פירוש: סוף הפסוק הוא: והרבה פצעי חנם בספר איוב (ט׳, י״ז). 17. [וכן והיו באוכלי שלחניך * (מ״א ב׳, ז׳)]. פירוש: מאכל שולחנך[11]). 18. [וקוץ. גדול וקטן ממנו. דרדר והוא לבדו דר כי אחיו נעדר]. פירוש: כי[12]) מלת דרדר שרשה דר ושני האותיות הכפולים[13]) שהוא הדל״ת והרי״ש האחרונים הם נעדרים ונופלים מהשרש, כך פירש בספר המאזנים בשער הריביעיים[14]), ואלו היה כתוב דר היה[15]) פירושו שהוא גדול, ובעבור שנכפל ידענו כי נכפל[16]) להמעיטו ולאמר שהוא קטן כי אין רבוי שלא לצורך כי למעט, וכן פירש בסוף ספר ישעיה (ס״ו, כ׳) על מלת ובכרכרות שהוא נגזר מן שלחו כר (ישעיה ט״ז, א׳), רק שהוא[17]) קטן בעבור הכפל, וכן פירש בשיר השירים (א׳, ו׳) בפסוק שחרחרת[18]).

ראית. 1) T מה. 2) Hss. לו. 3) C dittographiert. 4) T אכן. 5) ABC fehlt. 6) AB פירושם (sic!). 7) ABC fehlt. 8) لٰكِنّ 9) ABC תוספת. 10) C שפרש״י (sic!). 11) M fehlt von פי׳ bis hieher infolge Homoioteleuton. Zur Sache vgl. Zachôth, ed. Lippmann, p. ט״ו, s. v. בי״ת. 12) M fehlt. 13) AB הכפולות. 14) Ed. Venedig, p. 41b, iEg., p. 82. 15) ABC יהיה. 16) ABC שנכפל. 17) ABC הוא. 18) iE z. St.: זה הכפל למעל וכן

ובסוף פרשת זאת תהיה (י״ג, מ״ט) [1] בפסוק ירקרק או אדמדם אמר כי זה הכפל
לחסרון, וכן שחרחרת ואדמדם. והארכתי כל זה בעבור כי יש מבינים מדבריו שאמר * M203b
שאין לא חבר במקרא ומקשים עליו כי יש אחר בספר הושע (י׳, ח׳) קוץ ודרדר
יעלה על מזבחותם, ואני אומר כי הם שטעו [2]) קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם.
19. [עד שיבואו לידי זיעה] [3]). פירוש: לא יחגרו [4]) כדי שלא יבואו לידי
זיעה [5]). 21. [רק נאמין שהשם עשה לאדם גם לאשתו כתנות עור].
פירוש: בפירושו הראשון [6]) פירש דבריו ואמר: אין [7]) לנו לחפש כתנות העור אם
היא ארנבת שהיא חמה רק על דרך הפשט שזה מעשה נס אם לא נהרהר איך עשם.
22. [וכן כאחד שבטי ישראל (בראש׳ מ״ט, ט״ו)]. פירוש: כי הוא כמו
ככל [8]) שבט משבטי ישראל, או כשאר שבטי ישראל [9]). [על כן לא יתכן
מדרך הדקדוק [10]) להיות פירושו כמו אחד]. פירוש: זה אמר כנגד
דברי [11]) אנקלוס שתרגם אותו כמו אחד [12]). [והיה בעל הטעמים ראוי
להדביק [13]) ממנו עם לדעת]. פירוש: אלו היה פירושו כדברי המתרגם [14]).
[וכבר ביארתי בספר היסוד למה נדגש נו״ן הרבים]. אמר יוסף:
כבר הזכרתי כי לא ראיתי ספר היסוד [15]), אבל בספר צחות באות הנו״ן אמר: והנו״ן
עם ו״ו אם הוא דגוש [16]) לשון [17]) יחיד כמו יי׳ לא יַעַזְבֶנּוּ בידו (תהל׳ ל״ז, ל״ג),
ואם הוא רפה הוא לשון רבים. ולמטה * אמר [18]) והנה איש מִמֶּנּוּ (בראש׳ כ״ג, ו׳) C13b
צריך לתוספת נו״ן אחר שהיא עיקר מלת מן, כי כן הוא מִן מִנְנוּ. ובעבור שהוא [19])
כבד על הלשון בלעו הנו״ן בנו״ן, על כן הוא דגוש. וכמו זה פירש בתחלת ספר
שפת יתר [20]). [וטעם הפסוק כמו והייתם כאלהים (בראש׳ ג׳, ה׳)].
פירוש: עתה שב לפרש הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, כי הוא כדברי
הנחש והייתם כאלהים יודעי טוב * ורע. וכן פירושו [21]) הן האדם היה ככל מלאך [22]) B13b
ממנו אנחנו כאשר ידע טוב ורע. [או פירושו [23]) על מחשבתו]. פירוש:
בעבור כי השם אמר ממנו וכלל עצמו עם המלאכים על כן אמר כי זה כפי מחשבת
האדם, אבל לא על דרך האמת *. 23. [שהוא לשון כבוד]. פירוש: כמו A20b
הולך עמם לשלחם (בראש׳ י״ח, ט״ז). [אם [24]) כן יהיה כבוד האדמה [25])
גדול [26]) מכבוד גן עדן]. פירוש: בפירושו הראשון אמר [27]): והנה לדבריו לא

---

1) Soll wohl heissen ובסוף פרשת אשה כי תזריע ירקרק או אדמדם! 2) AB fü[r] die letzten 3 Wörter fälschlich שהם טעו. 3) Der hier stehende Text gehör[t] zu V. 19 u. nicht wie in d. Pentateuchausg. Ed. Netter, Wien 1859 zu V. 18. 4) Vgl. Ezechiel 44_{18}. 5) ABC fehlt von פי׳ bis hieher infolge v. Homoioteleuton. 6) Ed. Friedländer, p. 40. 7) Hss. ואין. 8) ABC כל. 9) Vgl. Ges. HG[26] § 130 a. 10) T מרקדוק הלשון. 11) AB fehlt. 12) Onk: הוה יחידי בעלמא. 13) T דבק. 14) Vgl. Mizrachi z. St. 15) Vgl. oben, p. 44, Anm. 30. 16) ABC דגושו. 17) M dittographiert. 18) ס׳ צחות, ed. Lippmann, p. 29b, 19) T שהיה, M שהוא. 20) Vgl. oben p. 44, Anm. 30. 21) ABC פירשו. 22) C fehlt. 23) ABC פירשו. 24) T שאם. 25) A[B] באדמה. 26) A יותר. 27) Friedl., a. a. O., p. 41.

נענש אדם על מרותו פי [1]) השם רק קבל שכר. וזה הפך האמת. [ומלת הכרובים [2]) יש אומרים כנערים]. פירוש: בבבא בתרא בפרק [3]) המוכר פירות (דף צ"ט, ע"א) אמרו שהם דברי אנקלוס [4]). [ולפי דעתי שהיא מלת כלל לצורות [5]) כלם [6])]. פירוש: לכל צורות שבעולם. [ופה אמר הכרובים והם המלאכים הידועים]. פירוש: אמר הידועים בעבור שכתוב כאן את הכרובים בה"א הידיעה, וכאלו הם ידועים לכל. ובמדרש תלים [7]) בפסוק וירכב על כרוב (י"ח, י"א) כתוב: הקב"ה נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו ועשה מלחמה עם המצריים [8]), שנאמר וירכב על כרוב ויעף. ומהיכן הביאו מבין גלגלי המרכבה, והנה פירשו רבותינו ז"ל בזה כי לקח את הכרוב מן הגלגלים, וזה ראיה כי הכרוב צורה מן הצורות שבגלגל השמיני שהם מ"ח צורות כאשר פירשו חכמי הנסיון [9]). והנה יחזקאל הזכיר במרכבה (יחזקאל א') אופנים ואחר כן פירש [10]) דבריו שאמר לאופנים להם קורא הגלגל באזני (יחזק' י', י"ג), וזה ראיה כי הכרובים הם בגלגלים [11]), ואם תשתכל [12]) היטב בספר יחזקאל תבין כי המרכבה רמז לגלגלים העליונים. [12a]) ובמדרש איכה רבתי בפסוק ממרום שלח אש (א', י"ג) [13]) אמרו שהקב"ה אמר למלאך והמלאך אמר לכרוב [14]), מזה משמע שהכרובים הם תחת המלאכים. וידוע כי המזלות הם תחת השכלים הנבדלים שהם המלאכים הקדושים, ונקראו גם הכוכבים מלאכים בשם משותף, והם המלאכים הנראים כאשר רמז ר' אברהם בענין הסנה [15]) (שמות ג', ב'), ובפרשת האזינו (דברים ל"ב, ל"ט) אמר והנה יש כח לנצח הכרובים, שרצה לומר שיש כח באדם לנצח מערכת הכוכבים כאשר אפרש לך במקומו. והנה ארבעה פנים הנזכרים במרכבה בספר יחזקאל (א', ו') הם רמז לארבעת [16]) יתדות [17]) הגלגל שהם המזל הצומח שהוא הזורח במזרח, והשוקע במערב, וההוה בחצי השמים למעלה, וההוה למטה כנגד התהום. והנה אמר ודמות פניהם פני אדם (יחזק' א' י') כנגד מזל דלי מזל ישראל שהוא כצורת [18]) אדם והוא היה הצומח במזרח ברגע מחברת שני המשרתים העליונים שהיתה לפני יציאת מצרים. ואמר (א', י') ופני אריה אל הימין כנגד מזל אריה [19]) שהיה השוקע במערב, וכאשר יביט האדם אל הדרום יהיה המערב לימינו, על כן אמר אל הימין כי אברהם אמר כי פני העולם אל הדרום, ואמר (א', י') ופני שור מהשמאל כנגד מזל שור שהיה בפאת צפון

---

1) ACM פיו. 2) T כרובים. 3) Die drei letzten Wörter fehlen AC. 4) B. bathra, p. 89a אונקלוס הגר אומר כרובים מעשה צעצועים הן ומצודדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו. Vgl. auch Ḥagîga, p. 13b. 5) T צורות. 6) T כולם. 7) Vgl. Ed Buber, p. 144_{15}. 8) Ed. Buber: עם פרעה ועם מצרים, AB מצרים. 9) ח' הנסין wohl die „Physiker“ (im antiken Sinne). Vgl. auch ALdJ., p. 20 u. iEM, p. 72, wo das Wort נסיון im Sinne des arab. מֻגַרבַּה (Erfahrungen) verzeichnet wird. 10) BC פירוש. 11) ABC הגלגלים. 12) ABC תשכל. 12a) Vgl. MS., 42_{205} ff. 13) Hss. haben fälschlich בפסוק לא אליכם. 14) Ed. Wilna, § 1_{40}, p. 31. 15) Vgl. kK., p. 9: והנה המלאך נראה אליו והוא אלהים. 16) AB לארבע. 17) A יתרות (sic!)., B יסרות (sic!), Vgl. MS., 42_{312}. 18) CM בצורת. 19) C אדום (sic!).

A21a למטה כנגד התהום. ואמר (א׳, י׳) ופני נשר * כנגד מזל עקרב כי למעלה ממנה
ורת הנשר המעופף שקראוהו חכמי הכוכבים גם כן התרנגלות. והמבין בחכמת
M204b מזלות יבין * כי זה הפירוש נכון. [ובידם חרב יש לה[1] להט]. פירוש: החרב
וא משל על משטרם בארץ שהיא ממשלתם. והלהט הוא משל על הניצוץ כי
דרך[2] שפירשתי[2a] שיש בשמש ככה יש להט לכל כוכב למול הארץ. [ולה שתי
יות וזה פירוש המתהפכת]. פירוש: הפה האחת משל על הלהט היורד
הפה השנית משל על ההתהפכו[3] בשובו אחורנית כאשר פירשתי בשמש. על כן
מר הכתוב המתהפכת. ולפי דעתי לא הודיענו הכתוב שיש שם חרב רק שיש להט
ומה ללהט של חרב מתהפכת. [והמפרשים[4] כי על השמש דבר איננו
C14a מת]. פירוש: כי אם על * כוכבי הגלגל השמיני[5] כאשר פירשתי. 24. [ופירוש
קדם[6] ממזרח]. פירוש: בפירושו הראשון[7] אמר כי שם פתח הגן באמת
בסוד. וכבר ביארתי דבריו למעלה[8] כי גן עדן בקצה המזרח. והנה לפי זה יהיה
הט החרב גם הכרובים מחוץ לארץ בפאת המזרח. וידוע הוא כי[9] משם תתחיל[10]
B14a משלת העליונים בעבור כי המזל * הצומח הוא במזרח ובו תלוי כל המשפט ולו
שפט[11] הבכורה. ובהודע הוא יודעו חביריו. וזה מבואר למבין. [ודע כי כל
ה שמצאנו כתוב[12] הוא אמת]. פירוש: כל מה שמצאנו כתוב מבראשית
ד שנולד קין נבוכו בו הדעות ונשתבשו בו חכמי העולם להבין איך הוא כי הוא חכמת
תולדת הנקראת מעשה בראשית והוא עמוק ונעלם[13]. ובעבור שהוא רוצה לרמוז
ו רמזים להבין הסודות על כן הודיע כאן[14] דעתו כי הכל היה אמת כמשמעו כדי
לא יחשבו הפתאים[15] שהוא חולק[16] על פשט התורה. [וכן היה ואין בו
ספק]. פירוש: כי יש[17] ראיות מחכמת הקדמונים שראוי להיות כאשר הוא מפורש
תורתינו. [גם יש[18] לו סוד]. אף על פי שזה ספור מה שהיה יש בו רמזים
יודיעונו הנהגת העולם וכן רמוז בפרק ל״ב מפרקי ר׳ אליעזר. ואין הסוד חולק על
פשט. והסוד הוא כי כל הדברים שאירעו לאדם הראשון עד שנולד שת הם רמז
מה שיקרה תמיד לכל פרטי מין האדם בכל דור ודור. כי כאשר קרה לאדם הראשון
A21b חטאו על ידי הנחש כן יקרה לכל איש עם יצרו. ועל כן רמז למעלה[19] והיא *
אדם יש לו סוד כאשר ביארתי. ואם יטעון טוען אם הוא על כל המין למה נכתבה
פרשה בפרט על אדם הראשון ולא נכתבה סתם. התשובה בעבור כי הוא היה
אשון לכל המין. נתגלה[20] חטאו להודיע שיש יכולת ביד כל[21] איש להשמר מן
M205a חטא ולעשות הטוב והישר *. ונתגלה ענשו להפחיד השומעים בדרך[22] והנשארים
מעו ויראו ולא יוסיפו ללכת אחרי תאותם ויזהרו מן החטא. [כי מאור השכל

---

1) M fehlt. 2) ABC כדרך. 2a) Vgl. ob., p. 38. 3) ABC התהפכו. 4) T noch שאומרים 5) ABC השמים. 6) T מקדם פי׳. 7) IK., ed. Friedl. p. 41. 8) Vgl. oben, p. 50, 2. Z v. o. 9) BC כן (sic!). 10) B התחיל. 11) B המשפט. 12) C בתורה. 13) AB ונעלה. 14) fehlt. 15) AB הפתיים. 16) CM חילוק (sic!), D הולך (sic!). 17) C fehlt. 18) T fi גם יש bloss ויש. 19) Vgl. oben p. 50. 20) A ותגלה. 22) B fehlt. 21) AC כדרך.

יצא החפץ[1])]. פירוש: הוא פירש בספר דניאל (י׳, כ״א) כי שלשה עולמות הם. האחד[2]) עולם[3]) השכל והשם הנכבד בקרבו. והשני העולם האמצעי ושם המלאכים והנשמות והכוכבים בגלגליהם. והשלישי העולם השפל שאנחנו[4]) בקרבו. והנה השכל שהזכיר בכאן הוא העולם העליון שכולו שכל[5]). ואור השכל שהזכיר הוא רמז על השפע היורד מעולם השכל אל נשמת האדם. כי השפע ההוא דומה בדרך משל אל האור הבא מהשמש כאשר רמז בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ״ג, כ׳)[6]). והחפץ שהזכיר כאן הוא הרצון והוא רמז על היכולת שהוא נתון ביד האדם לבחור באשר[7]) ירצה ולעשות חפצו. וזה פירוש דבריו כי מן האור הבא מן[8]) השכל לנשמת האדם נתחדש לאדם כח ויכולת לעשות מה שיחפוץ הן טוב הן מוטב כדרך[9]) ראה נתתי לפניך וגו׳ (דברים ל׳, ט״ו) ואין[10]) כן בבהמות כי אין להם שכל. והוצרך לומר זה בעבור כי האדם קודם שחטא היה בו זה הכח. ואחר שחטא הוסר ממנו. [ומהשני העולה למעלה]. פירוש: מהעולם השני שהוא עולם[11]) המלאכים והגלגלים משם נתחדש כח הגידול[12]) שיש בו שהוא עלות הגוף ממטה למעלה כמו שינדלו הצמחים. וזה בעבור כי איברי הגוף תלויים במערכת כאשר ביארתי בסוד עולם קטן[13]). [כי תנועת החפץ לפנים היא]. פירוש: בעבור שאמר בתחלה כי החפץ נתון ביד האדם לעשות רצונו שב להביא ראיה שאין תנועת החפץ טבעית והכרחית כתנועת הצמחים שהיא[14]) תנועת הגידול[15]). והראיה היא כי הנה תנועת הצמיחה שיש באדם היא ממטה למעלה כמו בצמחים. בעבור כי כל תנועה היא אל מקום הממציא אותה. ואין התנועה הרצונית ממטה למעלה רק היא תנועה ישרה אל * מול פניו בעבור כי תנועת הרצון היא אל השכל הפועל[16]). והשכל * הפועל אין לו מקום בעבור שאיננו גוף. והנה תנועת החפץ איננה הכרחית רק רצונית כי מה שיתחדש מכח הגלגלים הוא הכרחי. ומה שיתחדש מכח השכל איננו הכרחי. ואחר שזה הכח הוא נתון ביד האדם הנה יכול[17]) לעשות הטוב תמיד ולהתרחק מהרע ואז יאכל מעץ החיים ויחיה לעולם. ועל כן אמר הוא בסוף זה הסוד[18]) יורה * זה הסיד[19]) שיש כח באדם שיחיה ** לעולם. כי אלו רצה אדם הראשון לקחת מעץ החיים ולא מעץ הדעת היה יכול. [גם עלה תאנה לאות]. פירוש: עלה תאנה הוא לעד ולאות ולראיה על תנועת הצמיחה שהיא ממטה למעלה ונזכר עלה תאנה יותר מאילן אחר בעבור שאין עלין באילנים גדולים מהם לעשור מהן חגורות על דרך הפשט. כי ידענו שהיה כן כאשר כתוב מלבד הסוד. [ונקרא השלישי בשם הבחינה כי בתחלה יש כח בלי מפעל]. פירוש: נקרא העולם השלישי תבל בעבור שהוא כלו בלבול. כי בהתבלבל היסודות יתחדשו הצמחים והחיות והעופות גם האדם. ובעבור היות מציאות החיים על האדמה שהיא מורגשו

1) CM החפוץ. 2) C noch הוא. 3) AB על (sic!). 4) AB אשר אנחנו. 5) C שכלו שכל שכל. 6) Vgl. kK., p. 69 ff. und MS., 42_{32}. 7) BCD כאשר. 8) AC אל. 9) M בדרך. 10) ABC ואיו. 11) C העולם. 12) M הגדול. 13) Vgl. oben, p. 46. 14) ABCD שהוא. 15) ABC הגדול. 16) C הפעל. 17) ABC יוכל. 18) ABC noch כי. 19) BC fehlt.

יותר מהיסודות האחרים, על כן נקרא העולם השפל אדמה. ואחר שהשם אמר למלאכים נעשה אדם בצלם כלנו, הנה האדם הורכב [1]) משלושת העולמות, כי יש בו אור השכל מהעולם העליון והנשמה מהעולם האמצעי והגוף מהשפל [2]) שהוא האדמה, והיה ראוי שיהיה נקרא [3]) בשם החלק הנכבד שבו, רק בעבור כי בהיותו קטן יש לו שכל בכח ולא בפועל כי עדין לא השתדל להשכיל מרוב הליחות שיש בו על [4]) כן נמשל כבהמות, והנה אם ימות בטרם שישכיל הנה לא נמצא ממנו רק הגוף שהיא עפר מן האדמה, כי היסודות האחרים אינם מורגשים ואנחנו בוחנים תמיד למראה העין כי לא נשאר רק האדמה, ועל כן נקרא אדם [5]) בשם [6]) האדמה, כי זאת היא הבחינה והנסיון. [והמבין זה הסוד יבין איך יפרד הנהר ומה סוד גן עדן וכתנות עור [7])]. אמר יוסף: בפירושו הראשון גלה הסודות האלה, וצורך יש להזכיר כאן מה שאמר שם להיות כל זה מבואר יותר. אמר (בראש׳
A22b ג׳, כ׳) [8]): .ועדן הוא העליון׳ [9]) רצה לומר העולם העליון שהזכרתי [10]); ואמר: .והגן * הוא [11]) המלא ההמון׳ רצה לומר השמים שהם מלאים כוכבים שהם צבא השמים כי [12]) ההמון הוא הצבא כמו שכתוב ביחזקאל (ל״ב, י״ח) נהה על המון מצרים והורדהו; ואמר: .כמו נטעים׳ [13]) רצה לומר שהאמת הוא כדברי חכמי יון שאמרו גלגל חוזר ומזלות קבועים כי חכמי ישראל הודו להם כמו שכתוב במסכת פסחים, בפרק מי שהיה טמא (דף צ״ד, ע״ב); ואמר: .והנהר כאֵם [14]) לכל הגויות׳ רצה
M206a לומר החומר * הראשון הוא [15]) הנהר כי ממנו נבראו כל הדברים שהם גוף; ואמר: .וארבעה ראשים [16]) השרשים׳ [17]) רצה לומר מהחומר הראשון נבראו ארבעת היסודות הנמצאים תחת הגלגל, ופסוק ונהר יוצא מעדן פירושו שהחומר נהיה משפע השכל הפועל כדי לקבל צורות המתחדשות בכל עת מתבנית מערכת הכוכבים, ומשם רצה לומר ממקום הגלגלים שהוא הגן [18]) יפרד החומר והיה לארבעה יסודות. וידוע כי האש [19]) הוא החום [20]) ההוה מתנועת הגלגלים על כן כתוב ומשם יפרד כאשר פירשתי; ואמר: .והאדם הרוח [21]) החכמה שקראה [22]) שמות׳ [23]) רצה לומר הנשמה המשכלת אשר באדם, כי היא יכולה לדעת תולדת כל היצורים, ועל כן תקרא להם שמות כפי תולדתם וטבעם; ואמר: .וחוה כמשמעה הרוח החיה׳ [24]) רצה לומר הרוח [25]) המחיה את הגוף בימי ילדו [26]) והיא מצויה גם בבהמות והיא אמצעית בין הנשמה המשכלת ובין הנפש המתאוה, וככה [27]) האשה אמצעית בין האיש ובין הבהמות, ועל

---

[1]) מורכב, C הרכב. [2]) A מהעולם השפל. [3]) C שנקרא. [4]) AB ועל. [5]) AB אדמה (sic !). [6]) A כשם.
[7]) T העור. [8]) Ed. Friedl., p. 40. Vgl. auch MS., 42_{483} ff. [9]) Friedl., a. a. O., p. 40, Anm. 6: The highest sphere (שמי השמים). [10]) Vgl. oben, p. 60_4. [11]) Fehlt bei Friedl., a. a. O. [12]) C fehlt. [13]) Friedl., a. a. O., 40_7: Angels. [14]) Friedl., a. a. O., 40_8: Original substance. [15]) ABC fehlt. [16]) Friedl., a. a. O. noch הם. [17]) Friedl., a. a. O., 40_9: Four elements. [18]) AB fehlt. [19]) ABC הא׳. [20]) AB noch כחום (sic !). [21]) Fehlt bei Friedl., a. a. O. [22]) A שנקראה. [23]) Friedl., a. a. O., 40_{10}: Intellectual faculty; mind. [24]) Friedl., a. a. O. 40_{11}: Sentient faculty. [25]) ABC fehlt. [26]) ABC הולדו.
[27]) ABC והנה.

כן היא קלה להתפתות ללכת[1] אחרי התאוה שהיא החומר; ואמר: „והנחש הרוח[2] המתאוה״[3] רצה לומר היצר המתעה את האדם להתפתות וללכת אחרי תאותו, ובעבור כי הנחש מזיק תמיד על כן נמשל אליו היצר; ואמר: „ועץ[4] הדעת המשגל״[5] רצה לומר כי המשגל נקרא כן בלשון נקייה, ועל כן כתוב * ואיש לא ידעה (בראש׳ כ״ד, ט״ז), וככה וידע אדם (בראש׳ ד׳, כ״ה); ואמר: „ומן[6] הגן כחו״[7] ר״ל התאוה הנוברת על האדם היא מן השמים, כי כאשר יוסיפו הכוכבים חום בגוף האדם כפי מערכת[8] אז תגדל תאותו; ואמר: „והוא[9] הצומח[10] בעפר״ רצה לומר כח הגידול אשר באדם גם הוא מצד היסודות, כי מזונות האדם מהם, והם יוסיפו בתאות המשגל. והנה הבן הנולד מהמשגל ההוא איננו[11] בדמות אביו ובצלמו רק נמשל כבהמות, * ועל כן כתוב בהולד שת ויולד ** בדמותו בצלמו בעבור כי הוא נעשה להעמיד המין ולא למלאות תאות אביו ואמו, וככה היה[12] רצון השם. ואולי היה דעתו שהאשה היא לזרע האיש כמו הארץ לכל מיני הזרעים הנזרעים בה כי מתעברת מהם כאשר תתעבר הארץ מהזרעים; ואמר: „וזרע האשה ישוף[13] ראש[14] העולה[15] וסוף החי ראש לצומח״[16] רצה לומר הבן שיולד הוא סבת כלות[17] כח האב וסבת התחלשו[18] עד מותו, וראש העולה רמז אל הגוף החי בפועל, והזרע הוא הבן והוא חי בכח, ואל זה רמז באמרו וסוף החי ראש לצומח, כי בהפסד צורה תתחדש צורה; ואמר: „וכתנות * עור מפורש שהוא הגוף״[19] רצה לומר כי השם ברא גוף מורכב מהיסודות להיותו משכן לנשמה המשכלת ולרוח החיים בעבור שתהיינה נעלמות שתיהן בתוכו כדרך[20] שיתכסה הגוף בבגדים ויהיה נסתר מהעין; ואמר: „ונורש מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח[21] משם״ רצה לומר כי שולחה הנשמה מהשמים אל הארץ כדי שתדע מעלת המקים שנחצבה ממנו כי לא תכיר[22] מעלת מקומה שנחצבה ממנו עד שתבא למקום נבזה כדרך שאמור[23] במשל אין אדם יודע המתיקות עד שטועם המרירות; ואמר: „כי זה כל האדם״ רצה לומר בעבור זה נברא כל[24] מין[25] האדם כדרך שפירש הוא בספר יסוד העבור שלו[26], כי השם צר צורת הגוף לנשמת[27]

---

1) AB fehlt. 2) Fehlt b. Friedl. 3) Friedl., a. a. O., 40_{12}: Appetite. 4) Friedl. עץ. 5) Friedl., a. a. O., 40_{13}: Generation. 6) ABC רמז (sic!). 7) Friedl., a. a. O., 40_{14}: This seems to be the same as כי מאור השכל יצא החפץ in the other recension of the Commentary. What ibn Ezra calls there אור השכל is here called הגן, „the world of angels". Another explanation is given, Essays, etc., p. 29, note 3. Comp. Berliner, Pletath Soferim, pp. 45—49. Vgl. auch Rosin, Die Religionsphil. AiEzras in MS., B. XLII, p. 32. 8) ABC המערכת. 9) Friedl.: והנה. 10) Friedl., a. a. O., 40_{15}: i. q. המתאוה bodily appetites. 11) AB אינו. 12) M היא. 13) Friedl., a. a. O., 40_{16} „shall repress". 14) Friedl. הראש. 15) Friedl., a. a. O., 40_{17}: „The rising head" of the bodily appetites (צומח). 16) Friedl.: צומח. The dominion of the bodily appetites (ראש צומח), is the ruin of the living (סוף החי). 17) ABC fehlt. 18) ABC התחלשות. 19) M כגוף (sic!). 20) ABC בדרך. 21) Friedl.: לקח. 22) ABC תסיר (sic!). 23) M שאומר ABC שאמ׳. 24) A fehlt. 25) AB fehlt. 26) Vgl. ס׳ העבור, p. 9b, 11 Z. v. u. 27) Ed. Halberstamm: לנשמות.

האדם, כדי שיתבונן בהיכלו יומם[1]) ולילה עד שידע הבורא שבראו. ואולי באשר אמר כי זה כל האדם בה״א הידיעה רמז לכל המין כאשר הזכרתי למעלה; ואמר: .ועץ החיים דעת עליון׳ רצה לומר להבין התורה ולהשכיל בדרכי החכמות כי הם הסולם לעלות אל מקום המלאכים ולעמוד שם עד עולם, ובעבור כי התורה היא החכמה והיא סבת היות האדם חי לעולם על כן כתוב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳, י״ח), וכן כתוב בפרק י״ב מפרקי ר׳ אליעזר; ואמר: .והכרובים הם המלאכים ולהט החרב נמשל[2]) לשמש׳[3]) כבר פירשתים[4]) למעלה[5]), ונשוב עתה למקומנו[6]). [גם יורה זה הסוד שיש יכולת באדם שיחיה לעולם]. פירוש: אחר שנתנה בו הנשמה המשכלת הנה יש לו יכולת לעשות כל אשר יחפוץ וללכת לאשר יחפוץ ולבחור באשר ירצה, ויש לפניו דרך טובה ודרך רעה ככתוב ראה נתתי לפניך היום וגו׳ (דברים ל׳, ט״ו), והנה אם ילך אחר[7])
A 23b תאותו בדרך הבהמות הנה תאבד נפשו ולא תהיה * לה תקומה, ואם יכניע יצרו ותאותו וילך בדרכי שכלו הנה תדבק נפשו ביוצר הכל והיו לאחדים כי אכל מעץ החיים, ועל כן יחיה לעולם; ור׳ אברהם עצמו פירש זה בפרשת האזינו בפסוק ראו עתה (דברים ל״ב, ל״ט), שאמר: ושכר העולם הבא תלוי בדבר הנשמה, והנה היא חלף עבודת הלב ועבודתו להתבונן מעשה השם כי הם[8]) הסולם לעלות בו אל מעלת דעת השם שהוא העיקר, והנה גם התורה בארה למשכיל דבר עץ החיים, והנה יש כח לנצח הכרובים, והאוכל מעץ החיים ואכל[9]) וחי לעולם כמלאכי השם[10]), גם
M207a בפירושו[11]) הראשון בפרשת בראשית (ג׳, כ״א)[12]) אמר: והנה נראה בסוד הזה כי * נשמת יודע דעת עליון עומדת עם כסא הכבוד מתעננת[13]) עם השם הנכבד והנורא.
אמר יוסף: יש כאן להקשות קושיא גדולה[14]), כי אחר שכתוב ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים (ג׳, כ״ב) ועוד שהשכין את הכרובים ואת הלהט לשמור את דרך עץ החיים, הנה זה יורה שאין השם חפץ שיאכל האדם מעץ החיים גם שלא
C15b יחיה[15]) לעולם, ועל כן שם הכרובים והלהט לשמור * הדרך שלא יוכל אדם ללכת שמה, ואיך אמר רבי אברהם כי עץ החיים הוא השכל וידוע, ואמר שזה הוא רצון השם, ואמר שיוכל אדם לנצח הכרובים ולאכול מעץ מחיים. והתשובה[16]): דע כי כן הוא כאשר אמר ולא מצאנו שהשם יצוה על האדם שלא יאכל מעץ החיים רק צוהו שלא יאכל מעץ הדעת לבדו, ושאר עצי הגן התירם לו כי כן כתוב מכל

---

1) Ed. Halberst. statt der letzt. vier Wörter: בצורת העולם למען יבוא בהיכלו ויבין בו יום. 2) Vgl. Friedl., a. a. O., p. 40. 3) Friedl., a. a. O., Anm. 20 merkt hier an: והמפרשים כי על השמש דבר איננו אמת P. Perhaps ולמזלות or ולכוכבים has here been omitted. The spheres containing the heavenly bodies are between the earth and the highest regions (גן עדן). 4) AB פירשתי. 5) Vgl. oben p. 58 ff. 6) Die Erklärung dieses ganzen Absatzes, von p. 61_9 bis hieher, fehlt in D. Den Grund hiefür vgl. in der Einleitung. 7) M אחרי. 8) ABC fehlt. 9) T fehlt. 10) T השרת. 11) ABC בפירוש. 12) Vgl. Friedl. a. a. O., p. 40 ff. 13) M מתענגות. 14) A fehlt 15) M לא שיחיה. 16) M ותשובה.

עץ הגן אכל תאכל (ב׳, ט״ז) וכתיב אחריו (ב׳ י״ז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו. ובראות השם כי האדם באכלו מעץ הדעת נתגאל בטינוף תאותו, חרה אפו עליו • ואמר מעוות לא יוכל לתקון כי אם יעסוק עוד בדברי השכל והחכמה ישתבש שכלו ולא יבין האמת בעבור נטותו אחרי יצרו. ועל כן נעל השם[1]) בפניו דלתות החכמה ולא נתנו לאכול מעץ החיים. כי אחר שאכל מעץ הדעת אין עץ החיים נחשב בעיניו למאומה, והנה אלו העלה על לבו בראשונה לאכול מעץ החיים ולא אכל מעץ הדעת היה טוב מאד בעיני השם והוא היה חי לעולם כמלאכי עליון. וזאת[2]) היא דרך כל משכיל כי אם הוא מתרחק מן התאות ומתקרב להבין דעת עליון, לא יוכלו הכרובים גם הלהט למנוע מלאכול[3]) פרי עץ החיים. אבל עץ החיים הוא בידו • כרצונו ואכל וחי לעולם. והכסיל לא יבחר הדרך הזאת רק ימהר ויאכל מעץ הדעת כי מים גנובים ימתקו. ועל כן ימנעוהו הכרובים והלהט מדרך עץ החיים. ויש לטעון עוד אחר שאין השם חפץ שיאכל האדם מעץ הדעת איך יעמוד המין ויתקיים, הלא גופו יבלה[4]) ומתי ימות ואבד שמו. ועוד איך[5]) אמרו חכמינו[6]) כי פרו ורבו מצוה? והתשובה: אלו אכל מעץ הדעת אחר שיאכל מעץ החיים הנה או היה מתכוון להעמיד המין, ולא למלאות תאותו, וזה היה טוב בעיני השם. אך בעבור כי לא שת לבו גם לזאת ולא היתה דעתו כי אם למלא נפשו כי ירעב • על כן[7]) רדף אחרי תאותו וחבל את מעשה ידיו ולא ידע כי בנפשו הוא.

ד׳, 1. [והאדם כאשר ראה שלא יחיה בגופו בעצמו לעולם הוצרך להחיות[8]) המין]. פירוש: כשידע האדם חטאו והכיר את אשר העוד נתן את[9]) לבו לדעת את[10]) אחריתו וראה כי גופו לא יעמוד ככה תמיד, ועל כן בקש להעמיד המין. ועל כן כתוב והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד, ואמר הכתוב ידע בעבור שעשה זה מדעתו כדי לקיים המין, ועל כן לא קצף השם עליו ועל זה הדרך וידע אדם עוד את אשתו (ד׳, כ״ה)[11]). [על כן אמרה קניתי איש את י״י]. פירוש: דע[12]) כי טעם קניתי כי היא ברצונה קבלה טורח ההריון וצער גדול בנים כדי שיעמוד הבן תחתם, ובעבור כי שניהם הולידוהו לעמוד תחתם ולא למלאות תאותם על כן אמרה קניתי איש מאת ה׳[13]). כי בזה עשינו רצונו. ועל כן נתן לנו את[14]) שאלתינו. ואולי הוא יאכל מעץ החיים כי הוא לא אכל מעץ הדעת כמונו. [ואין שם זכר למלת[15]) אלהים כי הנה נמצא בארץ במין[16]) כאשר הוא במעלה בעצמים]. פירוש: בפסוק קניתי איש לא נזכר שם אלהים כי אם שם י״י שהיא יו״ד ה״א ו״ו ה״א. ובסוף ספר יסוד מורא פירש זה[17]). וכבר הזכרתי דבריו[18]), ודעתו[19]) היתה[20]) כי מבראשית עד ויכל

---

1) A fehlt. 2) AB וזו, C וזה. 3) ABC מאכול. 4) BCD יכלה. 5) M fehlt; C [f]ehlt von יעמוד bis hieher infolge v. Homoioteleuton. 6) ABC חכמים. 7) C fehlt. [8]) M להיות. 9) C אל. 10) ABCD fehlt. 11) C fehlt von כדי bis hieher. Z. Sache, [M]S, 42_{396}. 12) ABC fehlt. 13) M dittographiert. 14) ABC fehlt. 15) ABC מלת. [16]) C המין. 17) Vgl. מורא י׳, Ed. Venedig, p. 22 b. 18) Vgl. oben, p. 52_{10}. 19) M ודעו. 20) M היה.

ב׳, א׳) לא נזכר שם העצם, שהוא יו״ד ה״א וי״ו ה״א שהוא[1]) רמז לעולם השכל,
לפי שלא היה בארץ מי שיוכל לקבל אור השכל העליון הנרמז בזה השם, גם לא
היה שם מי שיחיה לעולם רק המינים שהם הכללים, כי הפרטים אובדים, ומן ויכלו
ב׳, א׳) עד לידת קין הזכיר שם העצם, אך לא הזכירו לבדו כי אם מחובר עם
אלהים, ואמר ייי אלהים, שפירושו אלהי המלאכים בעבור כי נשמת האדם גם היא
מלאך, אך בעבור כי עדיין לא הוליד אדם בנים, ואולי ימות ויאבד המין, על כן לא
הזכיר ייי לבדו, רק ייי אלהים, וכשנולד קין כבר נתקיים[2]) המין, ואם ימות האחד
יליד השני בנים ויקיים המין *, והנה יש בארץ מאז מין **[3]) המלאכים[4]) כאשר A24b C 16a
יש בשמים כוכבים שהם העצמים, שגם הם יש להם נשמה משכלת ונכבדת[5]), והם
עומדים לעולם, והאדם הוא בצלמם כאשר פירשתי בסוד עולם קטן[6]), וכאשר יעמדו
לעולם, כן יעמוד מין האדם לעולם, על כן נזכר כאן[7]) שם יו״ד ה״א וי״ו ה״א לבדו
להורות על אור השכל הנמצא תמיד באדם בכח[8]). [ומלת טוב כלל, וכן
טוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה * טוב מאד (בראש׳ א׳, M208a
ל״א), ורע חלק]. פירוש: בעבור שכתוב כאן הן האדם היה כאחד ממנו לדעת
טוב ורע (ג׳, כ״ב) אמר כי מלת טוב היא רמז אל הכללים שהם המינים, בעבור
שהם שמורים ועומדים, והוא הטוב התמידי, ומלת[9]) רע היא רמז אל הפרטים בעבור
שהם אובדים ונפסדים, והפרט הוא החלק, והנה על כל מעשה בראשית * כתיב והנה B16a
טוב מאד, ועל הפרט׳ם כתיב כי טוב ולא טוב מאד, והוא פירש סודם בתחלת
פירוש קהלת שאמר: כי כל מעשה יפרד והיה לארבעה ראשים, טוב כולו או טוב
רובו ורע בקצהו או רע כולו או רע רובו וטוב בקצהו, החלק[10]) הראשון. הוא מנת
בני האלהים[11]), והחלק השני הם[12]) החיים אשר על פני האדמה, והשנים הנשארים
נעדרים לא יתכן המצאם כי לא יעשה ייי אלהים דבר כי אם טוב, כי הכל לעולם
הוא טוב, וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ואם היה שם
רע יהיה בקצהו[13]), כי בעבור רע מעט אין בדרך החכמה העליונה למנוע טוב רב
שורש הרע מחסרון המקבל. 3. [כי לא הביא קין מהבכורים]. פירוש: כי
כתוב ויבא קין מפרי האדמה ולא אמר מראשית פרי האדמה או מראשית בכורי[14])
האדמה. 4. [והקרוב אלי[15]) שהוא כמו שעו מני (ישעיה כ״ב, ד׳)
דרך[16]) סוד הקרבן]. פירוש: כי[17]) שעו מני טעמו הרפו ממני (שופט׳ י״א,
ז׳) כמו הרפה לה כי נפשה[18]) מרה לה (מ״ב ד׳, כ״ז), וככה וישע ייי פירושו כמו
וירף ממנו (שמות ד׳, כ״ו). וסוד הקרבן אפרשנו במקומו בפרשת ויקרא (א׳, א׳),
ו בפרשת בא אל פרעה (שמות י״ב, ז׳), ומשם תבין מה שפירשתי כאן[19]).

---

1) M מהוא (sic!). 2) A התקיים. 3) M מן. 4) ABC מלאכים. 5) ABC נכבדת
6) Vgl. oben p. 46. 7) ABC בכאן. 8) Vgl. Rosin, Die Religionsphilosoph
Abr. ibn Esra's in MS., B. 42, p. 70. 9) M מלת. 10) T והחלק. 11) T להים
12) C fehlt. 13) M מקצהו. 14) M fehlt. 15) T אליו. 16) AB בדרך. 17) ABC מ
18) C fehlt von ממני bis hieher, jedoch freier Raum gelassen. 19) Danach wä
nach JbE die Stelle so zu erklären: Gott liess ab ihn durch die infolge ve

7. [כטעם ואיך אשא פני]. פירוש: פסוק הוא בספר שמואל (ב׳, ב׳, כ״ב בדברי אבנר לעשהאל[1]): ואיך אשא פני אל יואב אחיך. [יש אומרים[2] שחטאת[3]) תחת עון]. פירוש: בעבור שכתוב רובץ לשון זכר אמרו שהיה ראוי לאמר[4]) לפתח עון רובץ, ונכתב חטאת במקום עון[5]). [ואיננו כתוב]. פירוש אף על פי שאיננו כתוב, ויתכן שהיה דעתו שאין דברם נכון כי אין זה כתוב בתורה [והנכון בעיני שחטאת סמוך]. פירוש: אל יצר. ואם יטעון טוען עליו כי טי״ת חטאת קמוץ*, ואלו היה סמוך היה בפת״ח, ויש להשיב כי כשיחסר הנסמך יש פעמים שיהיה נקוד הסמוך בקמץ[6]) כמו זה, וכמו אף נחלת שפרה עלי (תהל׳ ט״ז, ו׳[7]), ויש פעמים שיהיה הסמוך בפתחה כמו ושכורת ולא מיין (ישעיה נ״א כ״א). ודע כי בפירושו הראשון אמר כי דעתו על מלת לפתח שפירושו לפתח הפה[8] כמו* שהזכיר לפני זה. 13. [וכן כי לא שלם עון האמורי]. פירוש: רבותינו ז״ל רמזו סודו במסכת סוטה בפרק ראשון (דף ט׳, ע״א) אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האדם עד שתתמלא[9]) סאתו. וכמו זה[10]) אמרו במדרש תלים במזמור י׳[11]) [הכתוב[12]) אחריו[13])]. פירוש: הן גרשת אותי. 14. [וטעם ומפניך אסתר] פירוש: הוא פירש אותו בפירוש ספר תרי עשר בתחלת נבואת יונה (א׳, ג׳), שאמר: כי כל[14]) זמן שהוא מקבל הוא[15]) לפני השם, וככה ויצא קין מלפני יי׳, על כן אחריו[16] ומפניך אסתר כי פני[17]) האדמה לפני השם[18]) עכ״ל. וכן הוא רמוז בפרקי ר׳ אליעזר בפרק עשירי. ופירושו: הנה גזרת עלי להיות[19]) נע ונד, ובעבור זה אני מוכרח ללכת למקומות שאהיה נסתר מלקבל אור שכינתך, וזה העונש קשה לסבול. [שיש מקום יקבל כח ותראה בו גבורת השם ואם הכל מלא כבודו] פירוש: ככה יפרש בפרשת ויצא בפסוק ויקץ (בראש׳ כ״ח, ט״ז), ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד׳, י״ט), ובפרשת וילך בפסוק הנך שוכב עם אבתיך (דברים ל״א, ט״ז), ובהאזינו בפסוק* בהנחל (דברים ל״ב, ח׳), ובפירוש ספר תהלות במזמור יקום אלהים, בפסוק נורא אלהים ממקדשיך (ס״ח, ל״ו[20]), ובמזמור זכור יי׳ לדוד, בפסוק עד אמצא מקום (קל״ב, ה׳[21]), ובפירוש קהלת בפסוק כי יש אדם

…lerblicher Konstellation drohende Vernichtung zu töten, weil er zur richtigen …eit die pflichtmässigen Opfer dargebracht hat. Vgl. damit Rosin in MS., … 43, pp. 127 ff. 1) Hss. לעשאל. 2) T יש אומר, BM שאומרים. 3) T שחטא, vgl. …riedl. a. a. O., z. St. 4) C לומר. 5) Vgl. damit die Erklärung iEs im lK. z. St.: והאומר כי חטאת תחת עון אם כן מה יעשה במלת ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו. 6) M. בקמוץ. 7) Vgl. Bacher, iEG., p. 119. 8) Vgl. Micha 7_5. 9) A שנתמלא. 10) ABC … 11) Hss. י״א. Vgl. Ed. Buber, zu 10_{10}, §. 5, s. v. ידכה ישוח, p. 94. 12) T הבא. 13) M אחו (sic !). 14) ABC בכל. 15) Ed. Basel noch מלפני. 16) C אמר (sic !). 17) M מפני. 18) AD …ehlt von על כן, B von וככה, bis hieher infolge Homoioteleuton (ע״כ). 19) M fehlt. 20) נורא: יהיה מורא אלהים בארץ ממקום המקדש כדרך ברוך יי׳ מציון, והנכון כי בית המקדש בארץ מכוון כנגד בית המקדש בשמים כמו וזה שער השמים והוא סוד מכוסה, ובעבור… שהזכיר תנו עוז לאלהים בדבור שיודו שהוא בעל העוז אמר שהעוז במעשה באמת גם התעצומו… עד אמצא: ידענו כל הארץ 21) השם יתן אותם לישראל והודו׳ לשם, על כן ברוך אלהי…

(ב׳, כ״א) [1]), ודעתו היתה כי אף על פי שהכל מלא כבודו יש מקום יקבל כח רב
ותראה בו גבורת השם. בעבור העליון המושל על כל הארץ, וזה מפורש בחכמת
המזלות, ועוד אבאר זה הסוד בפ״שת ויצא. 15. [שבעתים עד שבעה דורות].
פירוש: בפירושו הראשון אמר כי תחלת החשבון מקין, כי הדור השביעי לקין מת
כולו במבול ולא נשאר לו שריד ופליט [2]), והנה קין ראשון, וחנוך בנו שני, ועירד
שלישי, ומחויאל רביעי, ומתושאל חמישי, ולמך ששי, ובניו שביעים [3]), על כן הזכירם
הכתוב. [כי אין [4]) המלה ארבעה עשר ולא שלש מאות וארבעים
ושלשה והעד ואור החמה יהיה שבעתים (ישעיה ל׳, כ״ו)]. פירוש:
בספר יסוד מספר [5]) פירש כי המתרגם אמר כי הוא בחשבון גוף שוה [6]). והמתרגם
שהזכיר הוא יונתן בן עוזיאל שתרגם והיה אור הלבנה כאור החמה, וא״ר החמה יהיה
שבעתים כאור שבעת הימים וגו׳, ויהא [7]) נהור סיהרא כנהור שמשא ונהור שמשא
יהא [7]) עתיד לאנהרא * [8]) על חד תלת מאה וארבעין ותלת כנהור שבעת [9]) B16b
וגו׳, וכן דרשו רבותינו ז״ל בבבא בתרא בפרק ראשון, גם בברייתא דר׳ אליעזר * M209a
בנו של ר׳ יוסי הגלילי, וגוף שוה הוא המעוקב [10]), כי ז׳ פעמים ז׳ עולים מ״ט [11]),
וזה החשבון מרובע כי ארכו כרחבו, וז׳ פעמים מ״ט יעלו שמ״ג [12]) והוא חשבון מעוקב
שפירושו * גוף שוה מכל צדדיו כי ארכו כרחבו וכן גבהו. [ואחר כן באר [13]) A25b
הנביא דברו [14]) ואמר כאור שבעת הימים]. פירוש: באר כי פירוש
שבעתים הוא יהיה [15]) באור [16]) שבעת הימים מחובר, וכן פירש הוא בספר [17]) ישעיה [18]).
[וטעם יוקם שתלקח נקמתו]. פירוש: תלקח נקמה מזרעו אחר שבעה דורות
כמו שמפרש והולך. [והנה שת אחיו חיה עם נח שנים רבות]. פירוש:
זה תימה [19]), כי הנה מעת שנולד שת עד שנולד נח היו תתקכ״ו שנים וכל ימי
אנוש היו תתקי״ב. והנה מת שת י״ד שנה קודם שנולד נח, ויתכן שהיא שגגה או
יחסר דבר בפירושו מטעות הכותבים, ואולי אמר כי שת אחיו חיה עם אבי נח שנים
רבות, וזה אמת, כי קס״ח שנה חיה שת אחר שנולד למך, אביו של נח, ולפי זה
תחסר מן הספר מלת אבי [20]). [גם יתכן שיקרא זרע קין בשם אביהם כמו
ישראל]. פירוש: ובפירושו הראשון [21]) אמר כי הוא ובני [22]) בניו שוים, על דרך

---

1) לשם היא בולה רק יש מקומות נכבדים שהם יותר נכבדים על כן וזה שער השמים שעמלו בחכמה: שנאמר י״י בחכמה יסד ארץ (משלי ג׳ י״ט) בדעתו תהומות נבקעו ולבריות שלא עמלו בו נתן חלק בו. 2) Der Satz von כי bis hieher fehlt bei Friedl., a. a. O., z. St. 3) Friedl., שביעיים ABD שביעי (sic!). 4) T noch זאת. 5) Hss. fälschlich מורא. 6) Vgl. יסוד מספר, ed. Pinsker, Wien, 1863, p. 161 u. p. 171, Anm. 216. 7) Im Drucke: ויהי. 8) Druck: לאזהרא. 9) Hss.: שבעה. 10) Kubus, vgl. Steinschneider iEM., p. 91, Anm. 117 und Pinsker, a. a. O., p. 161, Anm. 148. 11) $7^2=7\times7=49$. 12) $7^3=7\times7\times7-343$. 13) T ביאר. 14) TAB דבריו. 15) AB שיהיה, C שהיה. 16) ABCD כאור. 17) Hss. בסוף (sic!). 18) Vgl. Jes. 30_{26}: שבעתים: פי׳ כאשר פירש הנביא כאור שבעת הימים והטעם כאור שבעת הימים מחובר. 19) Die letzten 3 Wörter fehlen ABC. 20) Fehlt ABC. 21) Fehlt Hss. 22) Fehlt Hss., vgl. jedoch Friedl. a. a. O., zu Gen. 4_{14}, p. 43.

ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזק׳ ל״ז, כ״ה). 16. [מזרח עדן, והוא צפון מהגן]. פירוש: כי בפאת מזרחית דרומית של עדן הוא הגן כאשר פירש למעלה (בראש׳ ב׳, י״א). [כשומרון על שם שמר]. פירוש: בספר מלכים (א׳ ט״ז, כ״ד) מפורש[1]) בדברי עמרי אבי אחאב מלך ישראל. 20. [ואחיו[2]) אח]. פירוש: אח יבא בסמיכות ביו״ד כמו אבי[3]). 21. [כנור ועוגב מיני כלי נגינות, והיא חכמה גדולה]. פירוש: בספר המספר[4]) בשער הששי אמר כי חכמת הנגינות חכמה מפוארה כי ערכיה מורכבים[5]) מערכי החשבון ומערכי המדות. ודע כי אמרו חכמי המחקר כי היא[6]) אחר חכמת הכוכבים ואחר משפטי המזלות, בעבור שהיא רומזת אל קולות הגלגלים. 23. [ודע כי ויאמר למך מאוחר בפרשה]. פירוש: כי היה ראוי להיות למעלה אחר ויקח לו למך (ד׳, י״ט) קודם שיזכיר שילדו בנים. [וכבר הזכרתי כמוהו[7]) שנים[8])]. פירוש: בפסוק יקוו המים (בראש׳ א׳, ט׳). 26. [ואלו היה מחילול]. פירוש: כמו שדרשו בברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי בפ״ר (?)[9]). [היה[10]) השם סמוך אל המלה]. פירוש: כי היה כתוב אז הוחל שם יי׳, ולא היה צורך במלת לקרוא.

ה. 1. [רק הוא לא הולידוהו אב ואם, רק בדמות* אלהים נעשה]. פירוש: כאן רמז מעט ממה שארז״ל בסנהדרין ריש פרק חלק (דף צ״א, ע״א) צא לבקעה וראה עכבר ש(היום) חציו בשר וחציו אדמה למחר השריץ ונעשה כולו בשר. [עד[11]) שידמה[12]) מעט[13]) לעליון]. פירוש: לעולם העליון. 22. [ויש מפרשים התהלך[14]) כמו הרגיל]. פירוש: בפירושו הראשון אמר כי חנוך צדיק גמור היה, והעד ויתהלך חנוך את האלהים כמרגיל[15]) עצמו להיות בחייו* עם המלאכים, והכתוב אמר התהלך לפני (בראש׳ י״ז, א׳), והנה עבד השם בארץ שלש מאות שנה. 24. [והטעם כאשר[16]) כתוב בדברי אסף (תהל׳ ע״ג, כ״ד) ואחר כבוד תקחני, וכן במזמור בני קרח אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה (תהל׳ מ״ט, ט״ז)]. פירוש: הוא פירש זה שם (תהל׳ מ״ט, ט״ז) ואמר: כבר* הזכרתי בספרי[17]) ר״ל הנקרא ספר יסוד מורא בשער השביעי[18]) כי הנפש והנשמה

---

1) ABC fehlt. 2) T אחיו. 3) M אב (sic !). 4) Hrsg. von M. Silberberg, Frankfurt a/M., 1895. 5) AB fehlt. 6) ABC fehlt. 7) T כמוהם, AC כמוה. 8) M dittographiert. 9) ABCD בפ״ד (?). Die ähnliche Erklärung findet sich auch im jer. Targum z. St., weiters im Ber. rab. Absch. 23, § 7; 26, § 4 u. מדרש הגדול, ed. Schechter, Cambridge, 1902 z. St., wo aber der in d. Anm. 61 stehende Hinweis auf Raschî, wie dies aus Berliners Raschîausg.[2] ersichtlich, zu streichen ist. 10) AB יהיה. 11) C עוד. 12) ABC ידמה. 13) T מעשהו. 14) T noch נח. 15) Friedl. a. a. O., ורגיל. 16) T אשר, jedoch auch Cod. Camb. so wie uns. Hss.: כאשר; vgl. Bacher, Varianten zu iE. Pentateuchkom (aus d. Cod. Cambridge, No. 46) [iEV] in „Mag. f. d. Wiss. d. Judent.," B. XVIII, h. Abt., p. 12, z. St. Für die Folge werde ich die Varianten aus diesem Codex nur dann mitteilen, wenn sie von den LAA. unserer Hss. abweichen. 17) T בספר. 18) Ed. Venedig, p. 13b.

והרוח שם אחד לנשמת אדם 1) העליונה העומדת 2) לעד ולא תמות. ונקראה 3) נפש גם רוח בעבור שלא תראה לעין כי אם על 4) אלה. ובעבור היות 5) המשורר מלא רוח חכמה ומכתב השם חרות על נשמתו על כן אמר אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול, כי לא 6) יתכן שהוא אומר שלא ימות כשאר כל בני אדם. כי מי גבר יחיה ולא יראה מות. וזה טעם יקחני שתדבק נפשו 7) בנשמה העליונה. שהיא נשמת השמים. פירוש הנשמה העליונה 8) הוא רמז למלאכים המנהיגים את הגלגלים או רמז לשכל הפועל. ובפירושו הראשון אמר כי זאת הלקיחה מעלה יתרה לנשמות החסידים 9), וכמו זה פירש הרמב״ם ז״ל במאמר אחד קצר שחִבר 10). [וגם המתרגם ארמית
B17a הכריע בינינו* 11)]. פירוש: שתרגם כי לקח אותו אלהים ארי אמית יתיה יי׳.
29. [שידעו 12) על ידי אדם]. פירוש: אדם הראשון 13). [גם הוא היה איש האדמה]. פירוש: שהוא קיום העולם. [גם יתכן שנקרא שמו נח 14) כמו ירובעל אחר שעבד האדמה והצליחה]. פירוש לא קראוהו כן בתחלה בדרך נבואה רק אחר שגדל והתעסק בעבודת האדמה וראו כי הצליח בעבודה זו 15) אז קראוהו נח 16) כדרך שקראו לגדעון ירובעל בעבור כי נתץ את מזבח הבעל וכי כרת 17) האשרה אשר עליו כמו שכתוב בספר שופטים (ו׳, ל׳). [והעד ירובשת איש בעל 18)]. פירוש: כי אחר שנקרא גדעון ירובעל נקרא גם כן ירובשת (שמ׳ ב׳ י״א, כ״א) 19) גם איש בעל, ולא מצאנו שקרה לו מקרה אחר שיקראו לו בעבורו ירובשת או איש בעל רק בעבור כי הבעל היא הבשת ואיש כמו
M210a בעל כמו שיפרש בפסוק יי׳* איש מלחמה (שמות ט״ו, ג׳). וטעם כלם שוה על כן נקרא ככה גם ככה.

ו. 1. [לְרוֹב שם הפועל 20)]. פירוש: מפעלי הכפל והוא על משקל לרוס את הסולת (יחזק׳ מ״ו, י״ד). לגוז צאנו (בראש׳ ל״ח, י״ג). לחוג את חג הסכות (זכריה י״ד, י״ח) 21). 2. [והישר בעיני להיות בני האלהים היודעים דעת עליון]. פירוש: חכמי המזלות. וכן פירש הוא בפרשת בלעם במדבר כ״ב, כ״ח) בעבור שכתוב עליו ויודע דעת עליון. [ויתכן שלקחו גם הנשים 22) בחזקה]. פירוש: בעבור כי ויקחו על דרך הפשט הוא כמו וישאו אמר כי זאת המלה תסבול שני פירושים. האחד כמו וישאו. והשני לקיחה בחזקה, כי אולי לא היו 23) רוצות 24) להנשא להן והוצרכו לזה בעבור צורך דעתם כפי המערכת.

---

2. Z. v. u. 1) AB האדם. 2) M עומדת. 3) M ונקרא. 4) T fehlt. 5) T היותו. 6) T שלא. 7) T נשמתו. 8) Von שהיא bis hieher fehlt ABCD infolge Homoioteleuton. 9) Vgl. Friedl., a. a. O., p. 44. 10) Vgl. מאמר היחוד (abgedr. in שני המאורות, ed. Steinschneider), p. 14 ff. 11) Dieser Schlusssatz fehlt in T., vgl. jedoch iEV., p. 1 z. St., wo er sich auch vorfindet, nur dass dort noch 2 Wörter והוריענו האמת folgen. 12) T שידע. 13) Die Erkl. beweist, dass JbE ebenso wie T bloss אדם ׳י. nicht aber auch noch הראשון (vgl. iEV., p. 9) in seiner Vorlage hatte. 14) AB dittographiert. 15) AB fehlt. 16) ABC fehlt. 17) CDM noch את (sic !). 18) T וירבעל. 19) AB fehlt von איש bis hieher infolge Homoioteleuton. 20) Hss. הפעל. 21) Vgl. Gesenius WB^{13}, s. v. רבב I. 22) T הנשים גם. 23) CM היה. 24) M רוצית.

3. [רק יהיה ידון שרש אחר]. פירוש: כי שרשו דון[1]), ושרש נדנה (ד״ה א׳ כ״א, כ״ז, דני׳ ז׳, ט״ו) נדן[2]) כדרך נשא ושוא. [ויהיה טעמו לא יעמוד רוחי שמאתי[2a]) היתה בו[3])]. פירוש: קשור עם מה שהגא למטה[4]), שאמר[5]) בעבור זה החמס, וככה פירושו רוחי שהיתה באדם מאתי לא יעמוד בו בעבור זה החמס[6]), ועוד בעבור שהאדם[7]) בשר וכו׳. [רק רוח האדם לבדו]. פירוש: היא שתשוב אל האלהים אשר נתנה, כי היא לבדה[8]) היתה מאתו. [ועוד בעבור שהאדם בשר והוא יגיע עד עת]. פירוש: האדם הוא בשר, והבשר מורכב מחבור היסודות, וסוף כל חבור[9]) להפרד. והנה ההרכבה יש לה תחלה וסוף, גם הפירוד[10]) יש לו תחלה וסוף, והנה סוף ההרכבה הוא תחלת הפירוד והוא הגבול האמצעי שביניהם והוא העת שהזכיר כי מיום הלידה עד העת ההוא יוסיף אומץ. [ויחסר כאשר ינצח העשוי לעושה]. פירוש: מן העת הנזכר והלאה יחסר כחו וישוב לאחור, וזה תחלת פירוד היסודות זה מזה; וזה יהיה כשירבה[11]) במשגל כאשר הזכיר בשם אחרים בפסוק כי ביום אכלך ממנו מות תמות (ג׳, ה׳)[12]), שאמרו כי מאז יחל שימות כאשר פירשתי שם[13]). ואם יטען טוען כי ר׳ אברהם לא הודה לאותו הפירוש[14]), התשובה כי לא הודה שהוא פירש הפסוק ההוא ככה, אבל על הענין בעצמו * שהוא כן יודה ר׳ אברהם. והעשוי והעושה הוא רמז למשגל שהוא סבת הפסד[15]) האב והולד הבן כאשר פירשתי בסוד גן עדן בענין שאמר וזרע האשה ישוף ראש העולה[16]). [שנתן קץ לאדם]. פירוש: שהאריך אפו עליהם אולי ישובו מדרכם הרעה *. [ואל תשים לבך אל מספר ויהי נח בן חמש מאות שנה (בראש׳ ה׳, ל״ב)]. פירוש: בעבור כי אחרי כן כתוב והיו ימיו מאה ועשרים שנה, ונראה מזה כי תחלת המאה ועשרים שנה משנת חמש מאות לנח, והנה חמש מאות ומאה ועשרים יעלו שש מאות ועשרים, ואז היה ראוי להיות המבול ואיך אמר הכתוב (בראש׳ ז׳, י״א) בשנת שש מאות לחיי נח שהיה המבול, והוא משיב על זה כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כי תחלת הקץ היה עשרים שנה קודם שנת חמש מאות לנח. [ואנחנו נדע כי לא מת תרח עד שהיה יצחק בן חמש ושלשים שנה]. פירוש: כי כתיב (בראש׳ י״א, כ״ו) ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם וגו׳, וכתיב (י״א, ל״ב) ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה נחסר השבעים מהם נשארו לו לחיות מעת שנולד אברהם מאה וחמש ושלשים, וכתיב (כ״א, ה׳) ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו, נחסר מאה מן מאה וחמש ושלשים נשארו עוד משנות תרח ל״ה שנה, ואיך אמר הכתוב

---

1) Vgl. ibn Ganâh, ס׳ השרשים u. Ges., WB[13], s. v. דון. 2) Vgl. dagegen lK., z. St., wo iE sagt: ידון: מעלומי העיין מגזרת וישב חרב אל נדנה; vgl. auch iEG., p. 90, Anm. 14, u. Saadjas תפסיר אלתוריה., ed. Derenbourg, Paris 1893, p. 12, Anm. 2, wo für מלכים, ד״ה zu setzen ist. 2a) ABCDT שמאתו (sic!). 3) T fehlt. 4) M dittographiert. 5) AB כשאמר. 6) C fehlt von וככה bis hieher infolge Homoioteleuton. 7) M שאדם. 8) CD לבדו (sic!) 9) Ç noch סופו. 10) C הפרד. 11) ABC כאשר ירבה. 12) In uns. Ausgg. jedoch findet sich die Stelle zu Gen 3_6. 13) Vgl. oben p. 56. 14) ABC הפירוד (sic!). 15) ABC fehlt. 16) Vgl. oben, p. 62, Z. 13.

וימת תרח בחרן (בראש׳ י״א, ל״ב) ואחריו לך לך (י״ב, א׳). רק בעבור כי אין מוקדם
ומאוחר בתורה. גם פסוק הנפילים היו (בראש׳ ו׳, ד׳) ראוי להיות אחר ויקחו להם
B17b נשים * (ו׳, ב׳), קודם לא ידון רוחי. 6. [וטעם ויתעצב אל לבו הפך
ישמח ייי במעשיו]. פירוש: במקומו במזמור ברכי נפשי (תהל׳ ק״ד, ל״א)
פירש כי[1]) זה על עמידת הכללים. והנה פירוש ויתעצב על היותם נפסדים. על כן
אמר כי טוב בעיניו שיקבלו נבראיו חסדיו כדרך שיפרש בסוף ואתחנן בפסוק מי יתן
(דברים ה׳, כ״ו); ויתכן להיות פירוש השמחה מערכת טובה, והעצבון הפך זה. [ויש
אומרים כי וינחם כמו מתנחם לך]. פירוש: בסוף פרשת תולדות יצחק
(בראש׳ כ״ז, מ״ב) פירש כי הגאון הוא שאמר זה[2]). [ויפרשוהו[3]) ועד[4])].
פירוש: בלשון ערבי. וטעמו ייעוד[5]) והבטחה שייעד להם והבטיחם שיאבידם[6]).
8. [וטעם מציאת חן כמו לא חסה עליך עין (יחזקאל ט״ז, ה׳)].
פירוש: חזק[7]) החן והרחמנות הם בלב. ובעבור כי ראות העין יעורר הלב על כן
כתוב לא חסה עליך עין, וככה מצא חן בעיני ייי.

אלה תולדות נח.

A27a ו, 9. [תמים * בלבו, ותמים תאר השם]. פירוש: מלת תמים איננה[8])
דבקה עם צדיק להיות פירושו כמו צדיק גדול, שרצה לומר שלם בצדקתו, אבל מלת
תמים שָׁבָה למלת איש כאלו אמר איש צדיק גם תמים. והנה תמים הוא[9]) תאר
M211a השם, כי השם הוא צדק[10])* או צדקה ופירושו יושר כמו צדק צדק תרדוף (דברים
ט״ז, כ׳). והעד צדיק וישר הוא (דבר׳ ל״ב, ד׳); ומלת צדיק רצה לומר איש שיש
בו צדק על כן אמר תאר השם. וידוע כי „צדיק״ תאר גם „תמים״ תאר ואלו שב
„תמים״ למלת „צדיק״ היה „תמים״ תאר לתאר כדרך שאמרתי[11]), ואין זה אמת, והעד
כי „צדיק״ יש עליו[12]) זקף קטן[13]) שהוא כמו הפסק, או יהיה פירושו איש תמים
והנה „איש״ הוא שם תאר ו„תמים״ תאר ל„איש״. [מבעלי[14]) הכפל והוא
תמים]. פירוש: הוא שלם בשרשו, כי מצאנו תם וישר שהוא גם כן מבעלי הכפל
והוא חסר אות הכפל. [כי הוא חיה[15]) עד שהיה אברהם בן נ״ח שנים[16])].
פירוש: כי המבול היה בשנת ת״ר לחיי נח (בראש׳ ז׳, ו׳), והוליד שם את ארפכשד
בהיותו בן מאת שנה, שנתים אחר המבול (בראש׳ י״א, י׳), והנה היה אז נח בן

[1]) A fehlt. [2]) Vgl. Saadjas תפסיר z. St. (תואעדהם) u. Gen. 27_{42} (מתואעדך). Vgl. auch die Glosse ס׳ השרשים, ed. Bacher, p. 298, Z. 13 v. o. [ונאמר במתנחם לך מתיעד עליך וגו׳]. [3]) ABC ויפרשוה. [4]) وعد imp. يعد. TAB in Nichtkenntnis des Arabischen schreiben ועוד (sic!), noch schlimmer Gen. 27_{42}: וועד. [5]) AB יעוד (sic!). [6]) A fehlen die Buchst. שיא, doch freier Raum gelassen. [7]) ABCD fehlt. [8]) AB אינה. [9]) ABC fälschlich noch שם. [10]) M צדיק. [11]) AB שפירשתי. [12]) M על זו (sic!). [13]) In unseren Bibelausgaben hat צדיק den Accent תביר, was aber ohne Belang für die Erkl. JbEs ist, da ja תביר auch zu den Distinctivis gehört. [14]) T מפעלי. [15]) ABC היה. [16]) ABC fehlt.

תר״ב שנה, ומאז עד שנולד[1]) אברהם היה[2]) ר״ץ[3]) שנה, הוסיפם על תר״ב יעלו תתצ״ב שנה מעת שנולד נח עד שנולד אברהם, וכל ימי נח תשע מאות שנה וחמשים שנה (בראש׳ ט׳, כ״ט), והנה מן תתצ״ב עד תתקן יש נ״ח שנה כאשר אמר. 11. [וכן * ארץ כי תחטא לי]. פירוש: פסוק הוא בספר יחזקאל (י״ד, י״ב). [ומה שאמרו קדמונינו כי טעם השחית כל בשר את דרכו וגו׳]. פירוש: בסנהדרין בפרק חלק (ק״ח, ע״א) כתוב א״ר יוחנן[4]) מלמד שהרביעו בהמה על חיה וחיה על בהמה והכל על אדם ואדם על הכל. [ועות הנתיב הנטוע הידוע]. פירוש: שינו גם המנהג הטבעי שהוא מקום משגל האשה ושמשו עמה שלא כדרכה, וככה עם הזכר, וככה מין עם[5]) שאינו מינו. כי כלם חוץ מן הטבע. [ומה נכבד דרש שדרשו שהשחיתו במים ודנם השם במים]. פירוש: שאמרו בסנהדרין בפרק חלק (דף ק״ח, ע״א) גם בראש השנה בפרק ראשון (דף י״ב, ע״א) אמר רב חסדא ברותחין קלקלו וברותחין נדונו. ברותחין קלקלו בעבירה. [וכאשר מימיהם ממעל ומתחת]. פירוש: שהיה האיש[6]) שוכב ונשכב. 13. [וטעם בא הגיע קץ אידם]. פירוש: הגיע עת שתהיה המערכת העליונה שגזר השם שישחיתו בה כדרך לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים (קהל׳ ג׳, א׳). ועוד אפרש סוד זה בסוד המבול. 14. [והטעם * מכסה משיחה[7])]. פירוש: כמו וּמְשַׁחְתָּ, ורצה לומר מכסה מן הדברים הנמשחים כמו הזפת והחלב. [והנכון שמלת וכפרת אותה מגזרת בכופר]. פירוש: שב לאשר הזכיר כי יש אומרים מגזרת[8]) כפית. ואותו המפרש סובר כי אין כפר מגזרת וכפרת והוא משיב עליו. אבל בפירוש כפר מה הוא לא הכריע בין[9]) המפרשים. 16. [והנה התיבה כדמות * משולש]. פירוש: על רחבה וגבהה מדבר, אבל לא על ארכה, כי היא היתה כמין צְרִיף, וזאת[10]) היא צורתה:[11])

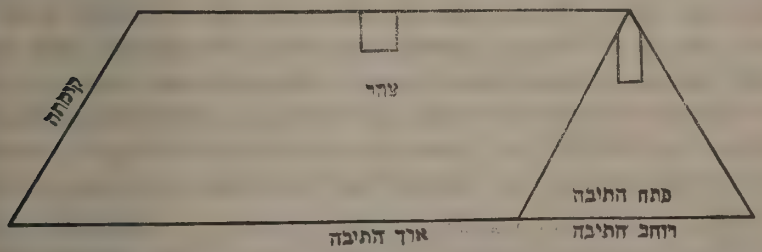

1) AC שנת, B fehlt. 2) AB fehlt. 3) M fälschlich ר״ל, denn wie aus der Stammbaumliste Schems (Gen. 11 $_{10}$—$_{26}$) ersichtlich, sind von der Geburt Arpachschads bis zur Geburt Abrahams 290 Jahre verflossen u. z. von Arpachschad bis Schelach 35, von Schelach bis Eber 30, von Eber bis Peleg 34, von Peleg bis Reu 30, von Reu bis Serug 32, von Serug bis Nachor 30, von Nachor bis Terach 29, von Terach bis Abraham 70 Jahre: 35+30+34+30+32+30+29+70=290. 4) M חנין, CD חנן. 5) ABC fehlt. 6) C für ש׳ האיש bloss שהאיש. 7) ABC משחה. 8) AC fehlt. 9) ABC כן (sic!). 10) ABC וזו. 11) Lâzî

[וידענו כי התיבה גדולה[1]) מאד]. פירוש: כי שלש מאות אמה ארך גדול
הוא כפי האמה שנוהגין לָמוֹד בה בזמן הזה. [גם יתכן להיות קומת נח
גדולה מקומותינו, כי האמה היא כמדתו*]. פירוש: ואם היה כן הנה[2]) B18a
התיבה יותר גדולה מאד מאד. [ויש אומרים כי רבים היו]. פירוש: הגאון
הוא שאמר כי יותר היו משביעיים[3]). ובעבור זה הזכיר הוא לפני זה כי גם יתכן
היותה כאשר היא נחלקת על שלש לאמר שאין דעתו כדעת הגאון. 18. [והקרוב
אלי שזאת הברית רמז לקשת]. פירוש: רמז לו מעתה שאחר המבול יכרות
עמו ברית אם יקיים מצותו[4]) לעשות התיבה. 19. [ואחר שאמר[5]) כלל
מכל החי מכל בשר פרט אחר כן]. פירוש: וידוע כי כלל ופרט אין בכלל
אלא מה שבפרט[6]). [ויצאו כל הנולדים בלי התחברות שנים].
פירוש: יצאו חוץ[7]) מן הכלל הנזכר כי לא הוצרך להכנים לתיבה מהם. [וכן
חיות[8]) המים]. פירוש: גם הם יצאו מן הכלל, כי הנה כתוב מכל רמש האדמה.
[וכן דרש שיש בהמות גדולות[9]) והוא רועה אלף הרים]. פירוש:
בפרקי ר׳ אליעזר בפרק י״א[10]) ובמדרש ילמדנו[11]) בפרשת קרבנות בפנחס[12]) ובבבא
בתרא פרק המוכר את הספינה (דף ע״ה, ע״ד) כתוב כן על מה שכתוב בסוף ספר
איוב הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך וגו׳ (מ׳ ט״ו—ט״ז), והוא שאמר אסף במזמור
(תהל׳ נ׳, י׳) בהמות בהררי אלף. [טוב הוא להשמעות אזנים]. פירוש:
זה הדרש[13]) לא אמרוהו כי אם למשל על סוד[14]) מחכמתם[15]), כי בדרך[16]) הפשט

---

die Ausführungen iEsras (und auch JbEs) התיבה כדמות המשולש nicht genau beachtend, hat in der seinem Buche angefügten Figurentabelle die Figur halbkugelförmig, einer ovalen Schale ähnlich, abgebildet. Er dürfte sich hierin wahrscheinlich von Raschi leiten lassen haben, der B. Mezia, p. 42a zu צריפא דאורבני folgendes anmerkt: בית קטן עגול כמין כובע שעושין ציידי עופות לארוב. Vgl. aber auch Raschi zu Sukka, p. 19b, wo er zu dem Worte צריף anmerkt: כוך של ציידין שאורבין בה את העופות ועשוי ככוורת שמשפעת והולכת שגגו וקירותיו אחד. [1]) AB noch עד. [2]) AC היה. [3]) Vgl. 1K., z. St. (p. 52). [4]) ABC עמו (sic!). [5]) AB fehlt. [6]) Die 4. Norm der von R. Ismael aufgestellten 13 Erklärungsnormen. [7]) ABC für יצאו לחוץ bloss ויצאו. [8]) A החיות. [9]) T בבהמות גדול. [10]) Ed. Warschau, p. 12a. [11]) Über die Unrichtigkeit dieser Bezeichnung vgl. Buber in der Einleitung zu seiner Tanḥumaausgabe, Wilna, 1885, p. 7 ff. Vgl. auch die folg. Anm. [12]) Vgl. מדרש תנחומא, Ed. Warschau, 1873, p. 184, Z. 1 v. o Hieraus ist ersichtlich, dass auch JbE, wie so viele Andere, den bekannten in Konstantinopel 1522 zum ersten Male gedruckten Midrasch Tanḥuma mit dem von Nathan b. Jechiel in seinem Aruch zitierten Midrasch Jelamdenu confundiert hat (vgl. auch Zunz, GV², p. 237 ff. u. Benjacob, a. a. O, p. 304, Nr. 672). Dass die hier zitierte Stelle vom Sammler des gangb. Mid. Tanḥ. von anderwärts entlehnt wurde, hat bereits Buber, a. a. O., Numeri, p. 154, Anm. 52 nachgewiesen. [13]) AB המרש. [14]) A סודות. [15]) A כמתם (sic!), BC (dittographiert) וחכמתם. [16]) A על דרך.

לא יתכן, כי הנה אורך התיבה שלש מאות אמה שהם פחות מהר קטן ואם חבהמה[1] רועה אלף הרים איזה מקום יכילנה. [וכן עוף שיכסה אור השמש בכנפיו יש לו סוד ואיננו כמשמעו]. פירוש: במזמור תהל׳ (נ׳, י״א) כתוב וזיז שדי עמדי, וככה[2]) דרשוהו בבבא בתרא פרק המוכר את הספינה (דף ע״ג, ע״ב) ובויקרא רבה (פרשה כ״ב, י׳)[3]). והוא משל על קדרות השמש כי העוף הוא הירח ובעת שיתחבר עם השמש[4]) אם יהיו שניהם בראש התלי או בזנבו, הנה יכנים[5]) הירח בין[6]) השמש ובין הארץ ויכסה אור השמש בגופו עד שלא יראוה[7]) שוכני הארץ, וזהו[8]) הלקות[9]).

ז, 4. [כי לימים עוד שבעה: ביום השביעי ימטיר עד סוף ארבעים יום והנה היה זה בעשור לחדש השני]. פירוש: כי השם אמר לו כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר, ורבי אברהם אמר ביום השביעי כמו בעוד שלשת ימים ישא פרעה (בראש׳ מ׳, י״ג) שכתוב שם ויהי ביום השלישי (מ׳, כ׳) וזה נאמר לנח שבעה ימים קודם שימטיר, ואנחנו ידענו שהיה תחלת המבול בשבעה עשר יום לחדש (בראש׳ ז׳, י״א), והנה אם נחסר מהם שבעה ישארו עשרה ימים מהחדש כאשר אמר. ודע כי החדש השני על דעתו הוא אייר, כי הנה בפסוק בעשירי באחד לחדש (בראש׳ ח׳, ה׳) אמר „כי בעשור לחדש שבט שלח[10]) את העורב“, ו„החדש העשירי מיום המבול הוא שבט“, והכתוב אמר כי המבול היה בחדש השני, והנה אם שבט הוא עשירי לתחלת המבול הנה המבול החל באייר, שהוא החדש השני. והנה תחלת חדשי השנה הוא ניסן וכן פירש בפירושו הראשון[11]), וזה[12]) כדעת חכמי המזלות, וככה אמר ר׳ יהושע במסכת ראש השנה בפ״ק ראשון (דף י״א, ע״ב)[13]) ובסדר עולם בפ״ק ד׳[14]), גם כן היתה דעת רב אדא ודעת שמואל כמו שהזכיר ר׳ אברהם בספר העבור שלו[15]). והחשבון איננו חשבון הלבנה גם לא חשבון השמש רק הוא כחשבון[16]) אנשי פרס[17]) כאשר אבאר עוד. ובעבור זה אני מסופק אם היתה[18]) דעת ר׳ אברהם על שנת המבול כדעת חכמי המזלות או לא, ואינני רשאי לגלות יותר. [ובסוף הארבעים מההתחלה[19]) ישוב האמצעי אל הנכח והוא סוד]. פירוש: יש בכאן שתי דעות, האחת

---

1) ABCD בהמה. 2) M וכך. 3) וזיז שדי עמדי: אמר ר׳ יהודה ברבי סימן בשעה שהוא פורש כנפיו מכהה גלגל חמה וגו׳, vgl. auch Ber. rab., Absch. 19 § 4. 4) ע׳ השמש fehlt ABC, im letzt. jedoch freier Raum gelassen. 5) ABC יכסה (sic!). 6) ABC ובין. 7) ABC יראו, D יראוהו. 8) M noch הוא. 9) Die Sonnenfinsternis. 10) M fehlt. 11) Vgl. Friedl. a. a. O., p. 53 zu 7_{11}. 12) AC וזהו. 13) ר׳ יהושע אומר אותו היום י״ז באייר היה. 14) Vgl. סדר עולם, ed. Neubauer in „Anecdota Oxoniensia etc.“, Oxford. 1895, II, p. 31: ר׳ יהושע א׳ בחדש השני בי״ז לחדש זה אייר (שהוא שני לניסן שבו נברא העולם) ובו כימה שוקעת ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום שינה עליהן סדרי בראשית. 15) Vgl. ס׳ העבור p. 5b, 5. Z. v. u. und p. 6b, 12. Z. v. o. 16) AB חשבון. 17) C סדום (sic!), vgl. ס׳ העבור, p. 8a. 18) M היית (sic!). 19) Hss.

דעת תורתינו הקדושה, והשנית הדעת חכמי המזלות[1]); וגם על דעת תורתינו יש שתי
דעות, האחת דעת ר׳ אליעזר והאחת דעת ר׳ יהושע, ושניהם בתחלת מסכת ראש
השנה (דף י״א, ע״ב), ורבי אברהם סמך על דעת ר׳ יהושע שהיא[2]) יותר קרובה
אל הדעת, גם אל דברי חכמי המזלות, והנה על דעתו החל המבול בי״ז לחדש השני
שהוא א י י ר, כי תחלת השנה מניסן, וכשנמנה עד ארבעים יום יכלה החשבון בכ״ז
מסיון, כי י״ג שנשארו מאייר עם כ״ז מסיון עולים מ׳, וק״ן יום הנזכרים בפרשה
(בראשית ז׳, כ״ד) הם חמשה חדשים, ותחלתם מיום תחלת המבול, וסופם בחדש
הששי מתחלת המבול, והנה סופם בי״ז לחדש *[3]) השביעי לניסן כלומר בי״ז מתשרי, B18b
על כן כתוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום (בראשית ח׳, ג׳) וכתיב אחריו
ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר * יום לחדש (בראשית ח׳, ד׳), כי סוף M212b
ק״ן יום נשלמו בי״ז לחדש השביעי, ושלח את העורב בי״ז ל ש ב ט והנה היה אחר
ט׳ חדשים שלמים מיום המבול ונשאר מאז עד תשלום שנה ג׳ חדשים. ועל דעת
חכמי המזלות החל המבול ביום מולד הלבנה שהוא ראש חדש ניסן וגם הוא היה
יום התקופה ועל פי היום הזה הם חושבים כל החשבונות הנזכרים, והכלל כי על
דעתם גם על דעת חכמי ישראל כל משפטי הכוכבים הם תלויים ביום המולד ההוה[4])
לפני תקופת ניסן או בחצי החדש ברגע היות הלבנה מלאה אור לנכח השמש בהיות
חצי החדש לפני תקופת ניסן כמו שפירש ר׳ אברהם בספר המחברות במשפטי העולם[5]),
ויותר חזק הוא בעת המולד ועל כן אפרש המשפט כפי חשבון חכמי ישראל. וידוע
כי השמש והלבנה התחברו ברגע המולד, והמבול החל בי״ז לחדש[6]) השני שהוא יום
התקופה על דעתינו, ובעבור שהוא יום התקופה הנה אז היתה השמש * בתחלת מזל A28b
טלה, והיה עמה זנב התלי שהוא משחית לכל[7]) דבר[8]), והלבנה היתה בתחלת מזל
עקרב שהוא מזל מים[9]) וגם הוא משחית כל דבר כי הוא בית מאדים[10]), ותולדת
מאדים להיות רותח בעבור כי תולדתו אש ועל כן הביא * השם את המבול מים C19a
רותחין על הארץ לשחת כל בשר וימח את כל היקום, ומאז ועד מ׳ יום שלמים
שהם מ״א סבבה[11]) הלבנה כל גלגל המזלות גם הלכה עוד ו׳ מזלות עד ששבה
לתחלת מזל שור שהוא שביעי לעקרב והוא מזל עפר[12]), והיתה השמש שם בשלישית
המזל קרובה למקום נבהותה, והנה אז היו המאורות נכח המזל[13]) שהיתה בו הלבנה
בתחלת המבול והביטו שניהם לאותו המזל במבט איבה ועל כן גבר העפר בתולדת

---

u. T התחלה, vgl. jedoch MS., XLII, p. 350. 1) AB מזלות. 2) M fehlt. 3) Von hier bis Z. 19 (Anm. 6) fehlt AB infolge Homoioteleuton. 4) ABM ההוא. 5) Vgl. über diese Schrift, die unter dem Titel ס׳ העולם bekannt ist, Rosin, RuG., p. 52; Steinschneider, CM., Nrr. 202, 304: ס׳ העולם ומחברות המשרתים כלם; CB., II, p. 69_{2}, 140 u. Benjacob, a. a. O., p. 313, Nr. 879. 6) Bis hieher fehlt AB. vgl. oben, Anm. 3. 7) ABC כל. 8) Vgl. MS., XLII, p. 347, 4. Z. v. u. 9) Vgl. MS., a. a. O., p. 349. 10) Vgl. MS., a. a. O., pp. 305 u. 346. 11) BC חבבה (sic!). 12) ABC fälschlich עקרב, vgl. MS., XLII, p. 349 ff., wo statt מזלות העפר, מזלות הארץ (vgl. iE. lK. zu Exod. 33_{23}) zu lesen ist. 13) M המזלות.

מזל שור ונמעטו הגשמים שהיו מתולדת מזל עקרב. אך לא כלה[1]) הגשם ולא נסתמו המעינות[2]), בעבור כי לא היו מחוברים השמש והלבנה בתחלת המזל הנזכר. ועל כן נשארו המעינות פתוחים והיה המטר יורד יום ופוסק יום עד ק״י ימים אחרים ובסוף[3]) ק״י ימים הגיעה[4]) השמש לראש מזל בתולה שהוא מזל עפר גם הגיעה הלבנה לראש מזל שור שגם הוא מזל עפר כאשר הזכרנו. והנה שני המאורות במזלות עפר. ועוד כי הלבנה היתה אז במזל שהשמש היתה בו בסוף הארבעים ומבטת אל השמש * עתה מבט שלישית הגלגל שהוא ד׳ מזלות והוא מבט אהבה[5]), ושניהם יורו על הגבורת[6]) העפר ומיעוט המים ועל כן נסתמו המעינות ויכלא הגשם מן השמים ומאז והלאה המים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי. בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראשית ח׳, ה׳). וזה היה אחר שמונה חדשים וי״ג יום מתחלת המבול, ואז היתה השמש במזל קשת בשלישיתו[7]). והלבנה במזל דלי קרוב לשלישתו והביטו[8]) זה אל זה[9]) במבט חצי אהבה[10]), ומזל השמש[11]) בתולדת[12]) האש[12a]) והוא בית צדק שהוא כוכב[13]) טוב ומטיב ועל כן נראו ראשי ההרים. ומזל הלבנה דלי בתולדת[14]) הרוח והוא בית שבתי שהוא כוכב רע[15]) ועל כן לא נשלמה הטובה ולא נראה מהארץ כי אם ראשי ההרים. ובעשור לחדש הגיעה השמש לשתי שלישיות מזלה והגיעה הלבנה קרוב לחצי מזל תאומים שהוא מזל רוח ויורה על דברים ריקים ועל * מנחשים וקוסמים ומעוננים כי הוא בית 11a כוכב חמה הנקרא כוכב[16]) שהוא מורה על כל אלה. ועל כן שלח את העורב בדרך ניחוש לראות הקלו המים והמתין עוד ז׳ ימים עד י״ז מהחדש כי אז נשלמו ט׳ חדשים מיום המבול והחל החדש העשירי, והנה הגיעה השמש קרוב לראש מזל גדי שהוא מזל עפר[17]) והלבנה קרוב לחצי מזל בתולה שגם הוא מזל עפר ושניהם מביטים למזל שור במבט אהבה. גם זה לזה מביטים מבט אהבה, ועל כן שלח את היונה. ואז היתה השמש מבטת מבט רביעית הגלגל שהוא מבט חצי איבה אל תחלת מזל טלה[18]) שהיה מקומה בתחלת המבול. גם אז היתה הלבנה מתקרבת למז׳ מאזנים שהוא מבט איבה לטלה, כי הוא מבט הנכח. ובהגיע השמש לתחלת מזל טלה כבראשונה חרבו המים ויבשה הארץ ונתחדש[19]) העולם. ועל דעת חכמי המולות ביום המבול התחברו שני המאורות עם חמשת המשרתים ועם זנב התלי בתחלת מזל טלה והיו כלם נשרפים בלהט השמש בעבור שהיו קרובים[20]) אל מקום השמש כמו[21]) מעלה אחת או שתים לפנים או לאחור וזה יקרא גבול השריפה ועל כן[22]) בטל כחם. ועל זה אמרו רבותינו ז״ל שלא שמשו המאורות בשנת המבול, ובעבור * כי המטר a

---

1) M כלו. 2) AB מעיינות. 3) M ופסוק (sic !). 4) CD הגיע. 5) Vgl. MS., 42, p. 315: der aspectus trigonalis ist der Aspect der Freundschaft. 6) ACD תגבורות, M הגבורות. 7) ABC בשלישותו. 8) M והיביטו (sic !). 9) ABC fälschlich noch במזל. 10) Vgl. MS., XLII, p. 315 s. ד׳. 11) AB משפט (sic !). 12) C כתולדות. 12a) Vgl. MS., a. a. O, p. 349. 13) CD fehlt. 14) AC בתולדות. 15) Vgl. MS., XLII, p. 305. 16) M וככב, vgl. MS., a. a. O. p. 244, 2. Z. v. o. 17) Vgl. MS., a. a. O., p. 349. 18) M תלה, AB fehlt. 19) BC ונחדש, jedoch B am Rande zugeschr.: נ״ל ת׳ 20) ABC fehlt 21) AB רמז (sic !). 22) CM fehlt.

M213b תלוי בלבנה * על כן המטיר ובעבור שהיה עמהם זנב הת׳,׳ על כן הורו להשחית
כל הנבראים כאשר ביארתי למעלה, ועד סוף ארבעים יום שבה הלבנה לתחלת
מאזנים שהוא מזל רוח, והרוח מוביש המים ומפזרם ועל כן נתמעט המטר, ועד סוף
ק״ן יום שבה הלבנה לתחלת טלה שהוא חם ויבש בתולדת האש ואז היתה השמש
במזל בתולה שהוא קר ויבש, והנה שני מזלות יבשים גרמו להוביש המים ולסתום
המעינות ולכלוא המטר, ובעשירי באחד לחדש הגיעה הלבנה לראש סרטן שהוא
ביתה והוא מזל העולם בתולדת המים, והנה טובת מזל השמש הסיר רעת סרטן[1])
C19b ולא יכול הסרטן להזיק הרבה, ועל כן נראו[2]) ראשי ההרים ולא יותר *, ובעשור
A29b להדש הגיעה הלבנה * עד קרוב למזל קשת שתולדתו אש ועל כן שלח את העורב.
וסוף דבר בשוב השמש לתחלת מזל טלה[3]) היתה הלבנה בתחלת אריה ושניהם
בתולדת האש, טלה ואריה[4]), והיתה הלבנה מבטת אל השמש מבט אהבה ואז
נתחדש העולם. ועתה נשוב לכונת המאמר, הנה כל זה יורה לפי דבריו שהמבול היה
תלוי[5]) במערכת המשרתים ובמשפטי המזלות ועל כן העלים הדבר ואמר שהוא סוד,
כי ירא פן יחשבו הפתאים שהוא יאמר שזה בטבע או במקרה ולא בהשגחה, אך
בעבור שכתוב אל תמנע טוב מבעליו (משלי ג׳, כ״ז) על כן רמז בו רמז לחכמים
שיבינו ממנו הסוד, כי החכמים יודעים כי השם ית׳ ברא הכוכבים וגזר עליהם בתחלת
בריאתם שיעשו כן בעת שטוב לפניו, ובעבור כי הוא ידע מתי שוא וידע כי סופם
לחטא על כן הכין להם מערכת רעה כפי הראוי להם, וזהו שכתוב וביום פקדי ופקדתי
עליהם חטאתם (שמות ל״ב, ל״ד), ותחלת התורה מעידה על זה כאשר כתוב אשר
ברא אלהים לעשות (בראשית ב׳, ג׳), שמשמעו שמתחלה[6]) ברא בהם כח לעשות
רצונו, אחרי כן בעת הראוי, בדרך שרמזו רבותינו ז״ל בשבת בסוף פרק רבי עקיבה
(דף פ״ח, ע״א), באמרם שהתנה (הקב״ה) עם מעשה בראשית. והנה פירשתי שהכל
תלוי בהשגחת השם[7]) שהשגיח בנו בטרם היותינו, ואין הפרש בין ההשגחה שהשגיח
מקדם ובין ההשגחה שישגיח[8]) עתה, ודי בזה[9]). [ו ש ר ש ו מ ה פ ע ל י ם[10]) ש ה פ ״ א[11])
M214a ש ל ה ם א י נ נ ו ש ל ם]. פירוש *: כי שרשו יָקָם[12]) על משקל יָרַד כי היו״ד יפול
ממנו לפעמים ויאמר[13]): אֵשֵׁב, יֵשֵׁב, נֵשֵׁב, תֵּשֵׁב. [ו ה ו א ה פ ו ך]. פירוש: כי יקום
היה ראוי להיות קיום[14]). 5. [ו ב א ע ם ב י ת ו ק ר ו ב א ל ה ת י ב ה]. פירוש:
הוצרך לפרש כן בעבור כי כתוב[15]) אחריו ויבא נח וגומ׳ (ב׳, ג׳). ובפירושו הראשון
אמר[16]) מפני מי[17]) המבול העתיד לבוא בסוף שבעת הימים[18]). 10. [ו י ה י ב י ו ם

---

[1]) ABC הסרטן. [2]) M נקראו (sic !). [3]) Die letzten 3 Wörter fehlen AB. [4]) Vgl. MS.. a. a. O., p. 349. [5]) ABC תולה (sic !), in B allerdings das ה׳ gestrichen. [6]) ABC שבתחלה, D בתחלה. [7]) ABC fehlt. [8]) ACD שהשגיח. [9]) Vgl. über diese Stelle, Rosin in MS., a. a. O., p. 350, der mit Unrecht in der klaren Erkl. JbEs die Worte iEs „mehr verdunkelt als erklärt“ finden will. [10]) A noch היוצאים. [11]) ABM שהפ״ה. [12]) M יקום. [13]) ABC fehlt. [14]) Vgl. ibn Ḡanâḥ, der hier unter den von iE zitierten י״א zu verstehen ist, in ס׳ השרשים s. v. יקום. Vgl. auch Ges. HW[13], s. v. יקום. [15]) M יכתוב (sic !). [16]) Ed. Friedl., p. 52. [17]) ABC fehlt. [18]) Friedl. a. a. O.,: ימים.

השביעי (שמות ט״ז, כ״ז)]. פירוש: כתיב ויהי לשבעת הימים והיא אמר כי פירושו כמו ביום השביעי, וכן פירש בפירושו הראשון, וכן יפרש היו נכונים לשלשת ימים בפרשת וישמע יתרו (שמות י״ט, ט״ו)[1]. 11. [והעד שאמר ויום ולילה לא ישבותו]. פירוש: אל תתפתה להבין מדבריו ששבתו ממש ולא שמשו כי הנה כתוב ויעמידם לעד לעולם וגו׳ (תהל׳ קמ״ח, ו׳), רק בעבור שנתבלבלו המים * והארץ לא היה ניצוץ השמש מגיע אל הארץ, ועל כן לא היה נודע בארץ אם הוא יום ואם הוא לילה. 16. [ויסך אלוה בעדו (איוב ג׳, כ״ג) והעד ראש הפסוק]. פירוש: לגבר אשר דרכו נסתרה. 19. [מאד מאד פעמים]. פירוש: שתי פעמים. 21. [ובפסוק[2]) ויגוע וימת אברהם[3]) אבאר[4]) זה][5]). פירוש: בסוף פרשת ויהיו חיי שרה (בראשית כ״ה, ח׳). 22. [ויתכן להיות כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שב אל האדם][6]). פירוש: גם[6a]) בפירושו הראשון[7]) אמר דבק עם כל האדם (בראשית ז׳, כ״א)[8]) בכל מקום שהיו מפוזרים. [ואם הם שני שרשים ימצא כמוהו]. פירוש: כדרך שהזכרנו בסוף בראשית בפסוק לא ידון (ו׳, ג׳). 23. [והנה זאת תשובה גמורה על חסרי דעת[9]) האומרים[10]) שלא היה מבול בכל הארץ]. פירוש: הם הנזכרים למעלה בפירושו בפסוק ויכסו ההרים (ז׳, כ׳) שיאמרו על הר אחד גבוה שהוא במלכות יון שלא היו עליו[11]) המים[12]). ויש ספרים שכתוב בהם. זאת תשובה גמורה על חסרי דעת מאחינו״[13]) ויפרשו התלמידים כי אמר[14]) ככה כנגד הדרש שדרשו רבותינו ז״ל בבראשית * רבה (פרשה ל״ג, ו׳) ובמדרש שיר השירים בפסוק הנך יפה רעיתי (פרשה א׳, ט״ו; פרשה ד׳, א׳) שאמרו והנה עלה זית טרף בפיה (בראשית ח׳, י״א). אמר רבי לוי מהר המשחה הביאתהו[15]) דלא טפת[16]) ארעא דישראל במבולא, והיינו דכתיב ביחזקאל (כ״ב, כ״ד) בן אדם

---

[1]) Eine Erkl. iE. zu V. 10, wie sie noch JbE vorgelegen haben muss, findet sich weder in den Ausgg., noch im Cod. Cambr. (vgl. Bacher iEV), dieselbe dürfte jedoch ähnlich der im lK (ed. Fried., p. 53, 1. Z. v. o.) also gelautet haben: [ויהי לשבעת הימים]. לסוף השבעה או ביום השביעי, כמו ויהי ביום השביעי (שמות ט״ז, כ״ז). Vgl. hiemit auch oben zu 7_4 (p. 74, 13. Z. v. o.). [2]) T ובפי׳. [3]) T fehlt. [4]) T noch לך. [5]) Ed. Netter, wo die Verszählung im iEKomm. eine ganz willkürliche u. darum unzuverlässige ist, wird diese Stelle noch zu V. 19 gezogen, in Wirklichkeit aber beginnt mit ופי׳ ויגוע die Erkl. zu V. 21. [6]) Ed. Netter fälschlich noch zu V. 19 gezogen. [6a]) AB fehlt. [7]) Vgl. Friedl., a. a. O., p. 53. [8]) Hss.: אדם. [9]) T חסירי הדעת מאחינו. [10]) T שאומרים, BM האמורים. [11]) ABC fehlt. [12]) Es ist die bekannte Sage von Deukalion und der Pyrrha, die am Parnass in Phokis, nach Anderen am Othrys in Thessalien gelandet haben. Vgl. Roscher, W. H., Ausführliches Lexikon der griech. u. röm. Mythologie, Lpz. 1884—1890, I, p., 994 ff. u. Rosin in MS. XLIII, p. 27_5. [13]) Wie in T. [14]) ABC שאמר. [15]) Ed. Wilna: הביאה אותו. [16]) Hss. נזיפת (!).

אמר־לה את א״ץ לא מטוהרה היא לא גשמה[1]) ביום זעם. ואני יוסף אומר כי לא יאמר ר׳ אברהם על רבותינו חסרי דעת[2]), גם לא יאמר עליהם מאחינו כי אין מנהגו לקראתם[3]) כי אם חכמינו או אבותינו הקדושים או קדמונינו[4]) ומלת מאחינו טעות הוא * M214b ואיננה כתובה בספרים המדוייקים. ואם יטעון טוען כי אף[5]) אם היתה דעתו כאשר אמרנו הנה זה הדרש סותר דברי[6]) רבי אברהם, והתשובה כי אין הפשט כאשר אמרו, ועוד כי רבי אברהם סמך על מה שאמרו הם בעצמם בפרק במה אשה (שבת ס״ג, ע״א) אין מקרא יוצא מידי פשוטו לעולם[7]), ועוד במדרש * C20a חזית בפסוק כפלח הרמון רקתך (שיר השירים ד׳, ג׳)[8]) אמר[9]) כי אמר כותי אחד ארעא דישראל לא טפת במוי[10]) דמבולא, וכן הר גריזים[11]), השיב לו חַמָּר[12]) אחד אם היא מן ההרים הגבוהים כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים (בראשית ז׳, י״ט) ואם[13]) מן הנמוכים כתיב ויכסו ההרים (בראשית ז׳, כ׳), והנה זה מוכיח שהיה המבול בארץ ישראל, ושם כתיב כי שמע ר׳ יוחנן[14]) דבריו ושבח אותו, ואלו לא אמר אמת לא היה משבחו, והנה נראה מכאן כי גם דעת רבי יוחנן היתה כדברי ר׳ אברהם, ואפילו לדברי האומרים[15]) שלא היה שם מבול יש לומר כמו שכתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק כ״ג כי לא ירדו עליה מי מבול אלא שנתגלגלו המים מארצות אחרות ונכנסו לתיכה[16]). ואם ישאל שואל מה טעם ולא גשמה ביום זעם, לפי * A20b הפשט יש להשיב כי יום זעם הוא העת שיזעום השם ית׳ על ארץ ישראל וכי יעצור את השמים ועל העבים יצוה מהמטיר עליה[17]) מטר כדרך אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כ״ו, ג׳—ד׳) ואם לא תשמעו לי ונתתי את שמיכם כברזל (שם, כ״ו, י״ט), וכן בפרשת והיה אם שמוע תשמעו (דברים י״א, י״ג—כ״א), גם אליהו יוכיח[18]). 24. [בעבור שנבקעו המעינות]. פירוש: בתחלת המבול. [גם היה גשם יורד יום אחר יום[19])]. פירוש: היו יורדים באותם ק״י יום[20]) שאחר המ׳ רק שלא היה ממטיר תמיד כמו המ׳[21]) הראשונים. [כי פירוש אנכי ממטיר על הארץ[22]) תמיד בלא[23]) הפסקה]. פירוש: בכל הארבעים. [והעד שאמר ויכלא הגשם מן השמים[24])]. פירוש: כי זה נאמר על סוף המאה וחמשים יום, ומשמעו כי אז פסק

---

[1]) Hss. גושמה. [2]) ABC הדעת. [3]) AC לקראם. [4]) Vgl. oben p. 7, Z. 6 v. o. [5]) ABC fehlt. [6]) AB fehlt. [7]) Fehlt in den Ausgg. [8]) In unsern Midraschausgg. steht die Stelle unrichtigerweise zu Ct., 4_4, worauf schon Bermann Aschkenazi in s. מתנות כהונה z. St. hinweist. Doch schon Samuel Jaffa in seinem Komm. יפה קול z. St. erklärt dies damit: הובה פה בשביל הכתוב כפלח הרמון רקתך שנדרש על הכה מי וגו׳. [9]) ABC fehlt. [10]) AB במי, C במיא. [11]) Mid. Ct. 4_4 פלאטנום, für das Deut. rab. Absch. 3_6 הר גריזים als Ort der Begebenheit genannt wird. Vgl. auch Levy, Nh. Wb., s. v. פלטנוס. [12]) Ed. Wilna חמריה. [13]) A אם הוא. [14]) Ed. Wilna u. Parallelstellen יונתן, vgl. jedoch Midr. hag. zu Gen. 8_1 (p. 163). [15]) Von משבחו bis hieher fehlt A. [16]) Ed. Warschau, p. 27, 4. Z. v. u. [17]) AB עליו, vgl. Jes. 5_6. [18]) D noch שעצר המטר. [19]) T für יום אחד ופוסק<י׳ א׳ י׳ יום אחד. [20]) AC fehlt. [21]) ABC fehlt. [22]) T fehlt על הארץ. [23]) T בלי. [24]) T fehlt מן

הגשם ולא המטיר עוד כלל, כי בכל המאה וחמשים יום היה יורד, אבל לא תמיד כמו הארבעים הראשונים.

ח, 1. [וטעם ויזכר השבועה שנשבע לנח]. פירוש: בפירושו הראשון אמר[1]) ויזכור אלהים חלילה להיות שכחה לקטן שבמלאכי השרת אף כי ליוצר הכל שאין שכחה נגדו, וככה אמר המשורר הנוטע אזן הלא * ישמע (תהלים צ"ד, ט'), רק כאשר תראה טובת השם בארץ ידבר הכתוב כי זָכר אשר הטיב לו בא לפני השם, ובדרך סוד בגעת המערכת העליונה זהו הזֵכר על דרך ויכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג', ט"ז)[2]). [ודגשות הכ"ף לחסרון העי"ן]. פירוש: עי"ן הפעל שהיא כ"ף. 3. [גם זה החשבון בדרך נבואה ידעו]. פירוש: מלת גם היא שבה למה שאמר בפסוק תהום רבה (ז', י"א) כי השם גלה לו סוד הימים. [והאומרים כי הנה מצאנו מאה וחמשים יום חמש חדשים]. פירוש: כי בתחלה כתוב חמשים ומאת יום (ז', כ"ד) וכשתוסיפם[3]) על י"ז ימים שבחדש[4]) השני שהחל בו המבול (ז', י"א) יעלו קס"ז ימים מלבד החדש הראשון, ואחר כך כתוב ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש (ח', ד'), והנה יצאו שני החשבונות ליום[5]) אחד[6]) וקראם הכתוב ימים ואחר כך קראם שבעה חדשים, על כן אמר שהק"ן הם חמשה חדשים[7]). [כי על דבריהם שנים ימים יחסרו]. פירוש: כי חדשי החמה קצתם שלשים וקצתם שלשים ואחד[8]), והנה בה' חדשים לכל הפחות שנים[9]) יהיו שלמים ויעלו קנ"ב יום. [לא נתנו המועדים על יד נח]. פירוש: בפירושו הראשון אמר[10]) מי הודיעם כי שנת הלבנה[11]) ראויה[12]) להיותה[13]) שנים עשר חדש שתהיה קרובה משנת השמש אם לא על ידי[14]) משה אדוננו, ועוד מי הגיד להם כי שנה תמימה ולא יותר עמד נח בתיבה, ואין ראיה מחשבון בשנת[15]) שש מאות שנה[16]) (ז', י"א). [גם יתכן על מנוח התיבה]. פירוש: אמר כלשון חמקרא ממנות הארון * בספר דברי הימים בענין בני לוי * (ד"ה א' ו', ט"ז). [לדבר דברים ארוכים]. פירוש: כדרך[17]) שדבר רש"י (ח', ד') לדעת בכמה ימים נחה וכמה אמות היתה שקועה. 5. [והנה נח קבע אחד לחדש ועוד לא[18]) ראה הלבנה]. פירוש: בפירושו הראשון אמר[19]) בחדש השני הפשט שהוא אייר, ואם אמרנו[20]) מרחשון לא יועילנו, כי לא יתכן להיות חדשי הלבנה ה'[21]) כלם שלמים כי סבת הליכת התיבה הם המים שגברו ובעת עמדם נחה התיבה[22]), והאומרים כי

חשמים. 1) Ed. Friedl., p. 53. 2) Vgl. über diese Erklärung MS., XLII, pp. 65 u. 252. 3) Von והאומרים bis hieher fehlt A. 4) M שהחדש (sic!). 5) C יום. 6) AB fehlt. 7) Vgl. Friedl., a. a. O., p. 53, Anm. 4. 8) CD noch יום. Zur Sache vgl. Ideler, Handbuch d. math. u. technischen Chronologie, Berlin 1825, I., p. 91. 9) Hss. השנים. 10) Ed. Friedl., p. 54, zu 8_{14}. 11) ABC fehlt. 12) M ראוי. 13) M להיות, Friedl. להיותם. 14) BM יד. 15) Hss. fehlt. 16) Friedl. fehlt. 17) AB כיון (?). 18) T für ועוד לא < ולא. 19) Ed. Friedländer, p. 53, zu 7_{11}. 20) Friedl., a. a. O., noch שהוא. 21) AB fehlt. 22) Friedl. noch על הרי אררט.

בחדשי הערלים ספר[1]) גם הם יותר מהמספר הנזכר, רק אם יחל ממרחשון, והנכון בעיני כי המספר כדרך שנת פרס או שנת מצרים שיעברו חדש אחד בתוספת ה׳ ימים, וזה לא יזיק אם חשב[2]) חשבונו באיזה חשבון שיהיה[3]), וחשבוננו על יד[4]) משה ומפיו שמעוהו האבות והעתיקוהו, וחדשיו ללבנה, על כן שם חדש[5]) לחדוש M215b C20b הלבנה *. אמר ** יוסף: חכמי המזלות אמרו כדבריו שהדורות שהיו לפני המבול ואחריו היו חושבים שנותיהם כשנות הפרסיים או כשנות המצריים הנקראים בערבי „אלקבט״[6]) ששנותיהם תמיד שס״ה ימים בלי תוספת רביע ולא יעשו שום שנה מעוברת כשנות הערלים, וההפרש שיש בין שנות הפרסיים ובין שנות המצריים הוא כי המצריים יעשו חדשים ל׳ ל׳ יום וחדש י״ב יעשוהו ל״ה יום[7]) להשלים שס״ה, והפרסיים יעשו גם כן ל׳ ל׳ יום כל חדש חוץ מהשמיני שיעשוהו ל״ה ימים[8]). [ובעשור לחדש שבט שלח את העורב]. פירוש: כי כתוב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים, וידוע שהעשירי לניסן הוא טבת וכתיב אחריו ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה וישלח את העורב וגומ׳ (בראשית ח׳, ו׳–ז׳), והנה ארבעים יום מראש חדש טבת יגיעו עד עשרה בשבט כאשר אמר. [ואחר שבעת ימים ששלח את העורב שלח את היונה וזה היה ביום שבעה עשר לשבט]. פירוש: אחר זה הענין הביא ר׳ אברהם ראיה לזה כי אמר והעד שאמר „ויחל עוד שבעת ימים אחרים״ ופירושו זה כי בתחלה כתוב וישלח את העורב, ואחריו וישלח את היונה מאתו ולא מצאה היונה (ח׳, ח׳–ט׳), ואחריו ויחל עוד שבעת ימים אחרים (ח׳, י׳) והיה מספיק שיאמר הפסוק ויחל שבעת A31b ימים ויוסף שלח את היונה כי עד עתה לא הזכיר הכתוב שהוחיל כי אם * זאת הפעם, ואיך אמר הכתוב „עוד״, גם איך אמר „שבעת ימים אחרים״ שממשמעו מלבד הראשונים, ולולי שהוחיל שבעת ימים מעת שלוח העורב עד שלוח היונה לא היה אומר אחרים[9]). [והנה הוא על המבט המרובע]. פירוש: ידוע כי הלבנה תסוב גלגל המזלות בפחות מכ״ח ימים כאשר פירשתי בתחלת זה הספר[10]). והנה

---

1) AM סָפָר. 2) Friedl., noch נח. 3) Friedl. שהיה. 4) M fehlt. 5) Hss. חדשו. 6) Dass die Aegypter nicht bloss מצרי pl. מצארי, sondern auch u. z. insbesondere von den arab. Geschichtschreibern, z. B. Abulfêda; Makrîzi (Geschichte der Kopten, ed. Wüstenfeld, Göttingen, 1845, p. 3, wird die Genealogie des mythischen Königs קבטים also angegeben: קבטים בן מצרים בן מצר בן חאם בן נוח (mit dem Namen אלקבט (vgl. Lane, s. v. قبط) bezeichnet wurden, vgl. Stern im Artikel „Kopten“ in Ersch u. Grubers „Encyclopädie“, Lpz. 1886, Sect. II, B. 39, p. 17, Anm.; Lane, a. a. O. Vgl. auch Schwartze „Koptische Grammatik“, Berlin 1850, p. 2 ff. 7) Geminus bei Ideler, a. a. O., I. p. 95, Anm. 1: Ἄγονοι γὰρ τὸν ἐνιαυτὸν ἡμερᾶν τριακοσίων ἑξήκοντα πέντε. Δώδεκα γὰρ μῆνας ἄγουσι τριακονθημέρους, καὶ πέντε ἡμερας ἐπάγουσι. 8) Ideler, a. a. O., B. II, Berlin, 1826, p. 514 ff. Die Ergänzungstage wurden zwischen Abân u. Ader, d. i. zwischen dem 8. u. 9. Monat eingeschoben. 9) D hier noch den überflüssigen Zusatz: לכן הוא מדייק וזה היה ביום י״ז לחודש שבט. 10) Vgl. oben, p. 12, u.

רביעיתם [1]) ז׳ ימים והלבנה הולכת בהם רביעית הגלגל שהם ג׳ מזלות. ובעבור כי הוחיל נח שבעת ימים על כן אמר כי היתה הלבנה בסוף השבעה שהוא [2]) יום [3]) י״ז לחדש שבט במבט מרובע כנגד המקום שהיתה בו בעשור לחדש, כי בעשור לחדש שבט [4]) היתה בתחלת שור והוא המזל שהיתה בו בתחלת המבול [5]). ועל כן פתח החלון ושלח את העורב, וביום י״ז היתה בתחלת אריה, והנה יש ביניהם ג׳ מזלות שהוא רביעית הגלגל והנו מבט רביעית, גם השמש היתה אז במזל * 116a דלי שגם הוא רחוק ממזל שור ג׳ מזלות שהם [6]) דלי, דגים, טלה, והגיע לתחלת שור והנו מבט רביעית משני המאורות אל מקום המבול, ועוד כי אז היו שני המאורות מביטים זה אל זה [7]) מבט איבה כי הי׳ה ביניהם חצי הגלגל שהוא ו׳ מזלות [8]). 11. [והנכון בעיני שיהיה הבי״ת נוסף כבי״ת ברוחו שמים שפרה (איוב כ״ו, י״ג) והוא באחד (איוב כ״ג, י״ג)]. אמר יוסף: בספר איוב פירש ר׳ אברהם בפסוק והוא באחד יש אומרים שהבי״ת נוסף, והנכון בעיני שאיננו נוסף רק יש לו סוד [9]). ולפי זה לא אמר [10]) בכאן שהבי״ת * 20b נוסף רק על דעת המפרשים אבל לא על דעתו, או נצטרך לומר שחזר בו עתה ממה שפירש בספר איוב, כי ספר איוב חבר קודם פירוש התורה כמו שתמצא בדבריו בפרשת בלק בפסוק לשטן לו (במדבר כ״ב, כ״ב [11]). ולפי דעתי אין ראוי להיות כאן „והוא באחד“ כלל, רק „ברוחו שמים שפרה“ לבדו [12]), רק הוא טעות בספרים. 14. [והאומר [13]) כי [14]) על שנת הלבנה [15]) נשען בעבור

Ideler, a. a. O., I., pp. 44 u. 540 ff. [1]) M רביעית. [2]) M שהם. [3]) ABC fehlt. [4]) M bloss לשבט. [5]) Vgl. oben, p. 75 f. und MS., XLII, p. 350. [6]) ABM שהן אז במזל, C ש׳ אז במזל ספק. M übrigens von שגם bis hieher dittographiert, jedoch das zweite Mal für שהן אז במזל bloss שהם. [7]) ABC für לזה<א׳ ז׳. [8]) Vgl. MS., XLII, p. 315. [9]) Hiob, a. a. O., lautet die Stelle wörtlich also: י״א שהבי״ת נוסף והאמת שאיננו נוסף ולא אוכל לפרש כי יש בו סוד גדול. [10]) M נאמר. [11]) Die letztere Annahme JbEs als ob iE seine im Buche Hiob dargetane Ansicht in Betreff des von Einigen mit einem überschüssigen „ב“ versehenen Worte באחד hier geändert hätte, ist nicht stichhältig, weil iE auch noch in späteren als der Pentateuchkomm. abgefassten Schriften (vgl. Rosin in MS., XLII, p. 25) an derselben Ansicht wie im Buche Hiob festhält. So z. B. sagt er im lK. zu Gen. 8_{11}: וטעם טרף בפיה: שראה כי פיה טרף העלה ונראה הטרף לח, יש מדקדק שאמר כי בי״ת בפיה נוסף וטרף פועל עבר וגו׳ u. im ספר יסוד, ed. Pinsker, p. 138: ומלת והוא באחד על דעת אחד החכמים שהוא שם לו תאר השם כאלו אמר יחיד, וי״א שהבי״ת נוסף והנכון להיות אחד תאר והמתואר חסר כמו יענה עזות וגו׳. Über die Abfassungszeit das Komm. zum Buche Hiob, vgl. Graetz, GdJ., VI³, Note 8, p. 371; Friedländer, Essays, IV., p. 175 u. Rosin, a. a. O. [12]) iE zu Hiob 26_{13}: שפרה: הה״א נוסף ועניינו תקן מן שפר או מן שפירו או הבי״ת במלת ברוחו נוסף ויחסר דגש מפ״א של שפרה. [13]) TiEV והאומרים. [14]) T fehlt, iEV ähnl. wie Hss. [15]) Die Wörter שנת הלבנה fehlen ABC.

העשרה[1]) ימים]. פירוש: כי בי״ז באייר שהוא החדש השני החל המבול, וכתיב ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ, ואמרו אותם המפרשים כי מי״ז באייר עד י״ז באייר היא שנה, ומי״ז עד כ״ז הם עשרה ימים, ודרך סברא הוא שהם הנוספים בשנת השמש על שנת הלבנה, כי ידוע הוא שיש ביניהם י׳, כ״א, ר״ד[2]). [צריכים להיות שנתם שלימה]. פירוש: זו תשובה עליהם שאם היה[3]) כמו שאמרו צריכים לומר[4]) כי השנה היתה שלימה והיו מרחשון וכסליו שניהם מלאים בעבור כי בהיות שנת הלבנה שנ״ד ישארו י״א יום עד שס״ה והנה אין בתורה רק[5]) עשרה ימים נוספים ואין להם ראיה לדבריהם. 17. [היצא כמו[6]) השלם (הושע ט׳, ז׳)]. פירוש: לא מצאנו מזאת הגזרה בבנין הכבד הנוסף[7]) על זה הדרך כי אם זה לבדו, כי לא מצאנו אֵיְצֵא,[8]) יֵיְצֵא, נֵיְצֵא,[9]) תֵּיְצֵה, רק מצאנו **הוצא** את המקלל (ויקרא כ״ד, י״ד), **ויוצא** פרח (במדבר י״ז, כ״ג), גם מצאנו וכי **אוציא** את בני ישראל (שמות ג׳, י״א), **נוציא** לכם מים (במדבר כ׳, י׳). והנה כלם חסרים פ״א * הפעל שלהם[10]) שהוא יו״ד חוץ ממלת C21a הֵיְצֵא שבאה[11]) ביו״ד כדרך הפעלים השלמים על משקל הֵקְרֵב (שמות כ״ח, א׳), הַשְׁלֵךְ (תהלים נ״ה, כ״ג), הַשְׁמֵן לב * העם הזה (ישעיה ו׳, י׳). 19. [ויש אומרים M216b שהולידו בתיבה]. פירוש: רבותינו ז״ל דרשו בסנהדרין פרק חלק (דף ק״ח, ע״ב) שלשה שמשו בתיבה, כלב, והעורב, וחם, ושלשתם לקו, וקודם זה דרשו שנאסרו בתשמיש. 21. [והטעם שהניח הריח מזעף[12])]. פירוש: מפני זעף המערכת הרעה נתעפש האויר כשנתבלבלה הארץ עם המים והנה הקטורת יסיר העפוש ויניח[13]) הזעף ויצחצח האויר כדרך שאמר משה לאהרן קח את המחתה וגו׳ (במדבר י״ז, י״א[14]). [או שיניח כח העליון[15])]. פירוש: שיוריד עליו כח הכוכבים העליונים הפקודים[16]) עליו לעזור לו. 22. [עוד כל ימי הארץ, לאות כי יש לה קץ קצוץ[17])]. פירוש: אף[18]) על פי שכתוב כי הארץ כבגד **תבלה** (ישעיה נ״א, ו׳) לא אמר הכתוב שתכלה[19]) ותפסיד, וכן אמר שלמה[20]) והארץ לעולם עומדת (קהלת א׳, ד׳). וזה שאמר ר׳ אברהם[21]) שיש לה קץ קצוץ הוא שתשוב להיות מכוסה אשר בתחלה כמו שפירשנו בבראשית[22]), ובעבור[23]) כי כתוב בל ישובון לכסות הארץ (תהל׳ ק״ד, ט׳) שנראה כסותר זה לזה על כן אמר כן[24]) ברמז. [ומה כבד דרש סביב שמונה עשר אלף רק לא ידענו אחד מני אלף]. פירוש: פסוק הוא בסוף ספר יחזקאל (מ״ח, ל״ה): סביב שמונה עשר אלף ושם העיר מיום י״י שמה. ושמעתי שדרשו רבותינו ז״ל מאי דכתיב סביב[25]) שמונה עשר

[1]) T עשרה. [2]) Ideler, a. a. O., B. I, p. 542. u. Schwarz, a. a. O., p. 6 [3]) CM היו. [4]) M לאמר. [5]) ABC fehlt. [6]) M כמה (sic !). [7]) Vgl. über diesen Termin als Bezeichnung des Hiphil, Zaḥot, p. 49b u. iEG., p. 96. [8]) ABM אֵיְיְצֵא. [9]) AB נֵיְיְצֵא. [10]) ABC שלה. [11]) C שנאמ׳. Zur Sache, vgl. Zaḥot, p. 60a. [12]) TABC הזעף [13]) ABC והניח. [14]) Diese Erkl. ist vorzuziehen der von Rosin gegebenen in M XLIII, p. 129. [15]) TBC עליון. [16]) M הפקידים. [17]) T קצוב, vgl. jedoch MS., XLII. 405, wo auch קצוץ. [18]) A כי אף. [19]) CD שתבלה. [20]) שע״ה. [21]) ABC für ר״א<ין [22]) Vgl. oben, p. 29, Z. 13. [23]) M בעבור. [24]) A כא. [25]) ABCD fehlt.

אלף מלמד שברא הקב"ה שמונה עשר אלף עולמות ובתחלת מסכת ע"ז (דף ג', ע"ב) בלילה הקב"ה רוכב על כרוב קל שלו ושט ועובר[1]) בשמונה עשר אלפים * עולמים[2]) שברא[3]) שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהל' ס"ח, י"ח[4]) אל תקרי[5]) שנאן אלא שאינן[6]). וכבר הזכרתי בבראשית בסוד הבריאה[7]) כי במדרש קהלת (פרשה ג', י"א) בפסוק את הכל עשה (קהל' ג', י"א) כתוב אמר ר' אבהו מכאן שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן, ומצאתי במדרש תלים במזמור מ"ו[8]) על כן לא נירא בהמיר ארץ (מ"ו, ג'). אמרו בני קרח אל תראו באותו היום[9]) שעתיד הקב"ה לנער את הארץ, שנאמר לאחוז בכנפות[10]) הארץ וינערו רשעים ממנה (איוב ל"ח, י"ג), ואמר[11]) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס"ה, י"ז) והיכן הצדיקים עומדים[12]) באותה שעה, יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה שנאמר[13]) ואתם הדבקים וגו' (דברים ד', ד'), ובסנהדרין ריש פרק חלק (דף צ"ב, ע"ב) אלף[14]) שנים שעתיד הקב"ה לחדש[15]) עולמו שנאמר * ונשגב יי' לבדו ביום ההוא (ישע' ב', י"א, י"ז) צדיקים מה הן עושין, הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטין על פני המים, בלב ימים[16]), שנאמר (תהל' מ"ו, ג') על כן לא נירא בהמיר * ארץ וגו'. ור' אברהם בעצמו פירש סוד הדברים האלה במזמור הנזכר, שאמר בעבור היות מקום גבהות השמש מתנועע ממעלה אל מעלה וממזל אל מזל, על כן אמרו בעלי התולדת[17]) כי יבא זמן שתשוב היבשה ים והים יבשה, ועתה אפרש דבריו: דע כי בטלמיוס מלך מצרים, והוא[18]) תלמי המלך שכתבו לו רבותינו התורה יונית[19]), והיה משנ אלכסנדרוס מוקדון והיו שניהם תלמידי אריסטטאלס[20]) החכם היוני והיה תלמי הנזכ חכם גדול בחכמת הכוכבים והמזלות[21]), וכזאת החכמה לא קם כמוהו לפניו ולאחריו[22]) עד היום כאשר העיד עליו ר' אברהם בתחלת ספר הלוחות שלו, וזה בטלמיוס עשה כלים וחקר ודקדק מקומות שבעת המשרתים ומקומות כל אחד מן הכוכבים הגדולים שבגלגל השמיני שהם ידועים אלף ושנים ועשרים[23]) ומצא כי הכוכבים הנזכרים מתנועעים ממערב למזרח בק' שנה מעלה אחת ממעלות הגלגל, ואמר כי ככה יתנועע מקום גבהות המשרתים, וכבר פירשתי מקום הנבהות בתחלת זה הספר[24]), ובעבו

) Fehlt im Drucke. [2]) D אלף עולמות. [3]) Fehlt D. [4]) Von ושט bis hieher in AB littographiert. [5]) M תקרא. [6]) D hier noch die Erkl. Raschis z. St. einfügend: ופירוש וכן מצאתי במ"ר בפרשת יתרו פרשה הוא שחסר שני אלפים מן רבותי, wozu Lâzî bemerkt: כ"ט בפירוש ידי מש, vgl. Ed. Wilna, Exod. r., Par. 29_2 (p. נ"א). [7]) Vgl. oben, p. 29, Z 5. [8]) Hss. מ"ה. Vgl. מ"ת, ed. Buber, p. 272. [9]) Buber bloss ביום. [10]) CD בכנפי. [11]) Bub. וכתי, M ואומר. [12]) Bub. עמדו. [13]) Von ויהיו bis hieher fehlt Hss., vgl. jedoch Buber, a. O. [14]) Fehlt in uns. Ausgg., vgl. jedoch Rabbinowicz, ד"ס, z. St.) Ausgg. noch בהן את. [16]) ב' ו' fehlt in den Ausgg. [17]) ABCD התולדות (sic!)) AC הוא. [19]) Über die auch bei Arabern häufige Verwechslung des Pt. Çlau ius, des Astronomen aus Alexandrien (125—50) mit Pt. II Philadelphus (nich t. I Lagi, wie Levy Nh. Wb., IV s. v. תלמי), vgl. HÜ., p. 519 ff. [20]) A ארסטלס ארסטלת, C ארסטוטליוס. [21]) MD ומזלות. [22]) ABC ואחריו. [23]) kK. zu Exod., 23_{20}, p. 72 2 v. o. gibt er die Zahl der bekannten Sterne, ähnlich wie Dieterici, Propädeutik 46, mit 1029 an. Vgl. übrigens MS., XLII, p. 245 ff. [24]) Vgl. Abr. b. Ḥijja

כי הגלגל הוא ש״ס מעלות, הנה ש״ס פעמים ק׳ יעלו ששה ושלשים אלף שנה * A33a
שישוב הגלגל בהם להיות כאשר בתחלה כמו שהזכיר ר׳ אברהם בסוף פרשת ואתחנן (דברים ז׳, ט׳), ובעבור כי חצי הארץ שקוע במים וחציה מגולה[1]), על כן בהיות הגבהות בק״פ מעלות שהם מראש טלה עד סוף בתולה והוא חצי הגלגל ראוי מדרך התולדת שהיה הארץ מגולה בזאת הפאה י״ח אלף שנה שהם חצי ל״ו אלף, ובהיות מקום הגבהות בחצי הגלגל הנשאר ישובו המים לכסות החצי[2]) המגולה מהארץ, ויהיה נשקע תחת המים ויתגלה החצי השני שהוא עתה מכוסה, ויהיה גם הוא מגולה י״ח
אלף שנה אחרות ובסופם יתכסה גם החצי ההוא ויתגלה זה הראשון * וכן יהיה תמיד, C21a
והנה י״ח אלף שנה נקראים בדברי רבותינו ז״ל דורו של הקב״ה, ועל כן אמרו בסנהדרין בפרק חלק (דף צ״ז, ע״ב) אמר רבא דרא קמא[3]) דקודשא[4]) בריך הוא תמני סרי[5]) אלפי פרסי[6]) הוי[7]) שנאמר סביב שמונה עשר אלף (יחזקאל מ״ח, ל״ה), וזהו סוד מה שאמרו רבותינו ז״ל שהיה בונה[8]) עולמות ומחריבן (מדרש קהלת, פרשה ג׳, י״א), וזה העולם שאנחנו בו הוא[9]) כאחד מהם וסופו להחרב, ובעבור כי בכל
שנה יתחדש העולם בשוב * השמש לתחלת מזל טלה, על כן אמרו י״ח אלף עולמות M217b
בעבור י״ח אלף שנים, ואמר כי זה הדרש לא ידענו אחד מני אלף בעבור כי בני אדם לא יבינוהו היטיב כי אם החכמים היודעים[10]) בחכמת המזלות, וזה הסוד כולל סוד הבריאה, ואם יטעון טוען הלא הכתוב[11]) אומר[12]) גבול שמת בל יעבורון בל ישבון[13]) לכסות הארץ (תהלים ק״ד, ט׳) וזה הפסוק סותר כל אשר אמרתי, אשיבנו כי איננו סותר דברי כי מלת ,ישבון׳ תעיד שהיה כן בתחלה, ועוד כי פירוש הפסוק הוא שלא ישובו לכסות הארץ כלה בעת אחת כדרך שכסוה בימי נח על ידי המטר העצום והנפלא ועל ידי מעיינות תהום רבה שנבקעו, אבל מעט מעט יתכן שיכסו המים את הארץ מצד אחד ותתגלה מצד אחר[14]), וראיה לזה כי הנה האיים הגדולים שהם בקצה המערב והם רחוקים מהארץ עשר מעלות היו מיושבות בימים[15]) הקדמונים, כי כן[16]) מצאתי כתוב בספרים הקדמונים, והנה עתה אין בהם אדם אף על פי שיש
בהם קצת בתים בנויים מבנין הקדמונים * ששכנו שם, ויורדי הים בזמן הזה מביאים A33a
משם דברים רבים, וראיה אחרת כי פעמים רבות ישטוף הים או הנהרות או המטר מדינות רבות ויחריבם כאשר אירע לבבל החדשה הנקראת בגדא״ד, כי נתרבו הגשמים ונגדל[17]) נהר פרת ושטף את העיר עד שלא נשאר בה חלק מב׳[18]), ורבותינו ז״ל רמזו זה במסכת סוטה בפרק ראשון (דף י״א, ע״א) שאמרו על כל העולם כלו אינו
מביא מבול אבל * על אומה אחת מביא, ועוד אדבר על זה, והכתוב רמוז[19]) זה הסוד B21b
שאמרו עוד כל ימי הארץ שמשמעו כל הימים שעתידה להיות מיושבת כאשר היא עתה וזה רומז שלא תשב ככה תמיד, ואין לטעון מהכתוב שאמר ,והארץ לעולם

---

im ס׳ העיבור, p. 6. [1]) Vgl. oben, p. 13 Z. 11. [2]) M חצי. [3]) Ausgg. קמי. [4]) Ausgg. קודשא. [5]) Hss. סר. [6]) Ausgg. פרסא. [7]) Ausgg. הואי. [8]) C בורא. [9]) C noch וזה (sic !). [10]) AB הידועים. [11]) ABC כתוב. [12]) M אמר. [13]) Hss. ישובון. [14]) AB אחד. [15]) ABC במים. [16]) M fehlt. [17]) C ונתגדל. [18]) A מכ׳. [19]) ABCD רמז.

עומדת (קהלת א׳, ד׳) כי קהלת לא דבר בזה רק אמר שהארץ תתקיים ולא תכלה כדרך שהשמים יעמדו לעולם ולא ישחיתו. ויתכן שהיתה דעת דוד באמרו בל ישובון לכסות הארץ על העולמות הנזכרים כלומר כי י״ח אלף שנה לא ישובון המים לכסות הארץ, וזהו עוד כל ימי הארץ, אבל אחר י״ח אלף שנה ישובון לכסותה, וברוך היודע האמת[1]. [וכלם יום ולילה יחלקו]. פירוש: קור וחום וקיץ וחורף כולם נחלקים לימים ולילות.

ט. 2. [או תהיה האדמה פועלת]. פירוש: שתהיה * מלת תרמוש פועל[2] יוצא כמו ישרצו המים (בראשית א׳, כ׳). [ויש אומרים כי בי״ת בכל ובכל מקום ווי״ן]. פירוש: „בכל אשר תרמוש האדמה" „ובכל דגי הים", ולפי זה הפירוש אין צורך למלת „כי", בעבור כי אין זה שב[3]) לתחלת הפסוק, אבל הוא דבר אחר[4]) כאלו כתוב וכל אשר תרמוש האדמה וכל[5]) דגי הים עמהם בידכם נתנו. 4. [וזאת הנפש המתנועעת והמרגשת היא גוף[6])]. פירוש[7]): כבר פירש למעלה[8]) כי נפשו הוא דמו, ובא עתה להודיע שאין זאת הנפש המשכלת, רק היא רוח החיים[9]) שהיא תלויה בדם כי הם תולדת אחת, ובכחה יחיה האדם וירגיש ויתנועע והכל כח אחד ודבר אחד, והנפש המשכלת איננה כן. 5. [והוסיף לבאר]. פירוש: ואף את דמכם לנפשותיכם[10]) אדרוש. [או היא מצוה לבני נח והוא הישר להרוג ההורג]. פירוש: בתחלה פירש שהיא מיתה בידי שמים ועתה שב לאמר כי יתכן שהפירוש[11]) הוא שזאת היתה מצוה לבני נח שיהרגו בדיני[12]) אדם את ההורג, ואמר שזה הוא הפירוש הישר. * [וכמוהו רבים]. פירוש: כמו זה הבי״ת שבא במקום[13]) „בעבור". 9. [ואתכם השלישי שהיה אתכם]. פירוש: ה׳ פעמים נזכר „אתכם" בזה הענין, והשלישי הוא ובכל חית הארץ אתכם (ט׳, י׳), והוא אומר כי פירושו שהיה אתכם בתיבה. 11. [הכנים בברית שלא יהיה עוד מבול]. פירוש: כי הקשת הוא אות שלא יהיה[14]) מבול *, ואחר שהקשת מלהט השמש כאשר יפרש למטה (ט׳, י״ד) הנה בהראות הקשת תראה השמש ולא תתבלבל[15]) הארץ עם המים כימי נח כאשר[16]) פירש בפסוק נבקעו כל מעינות (בראשית ז׳, י״א). [ועל זאת הברית נאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח]. פירוש: בספר ישעיה בפסוק כי מי נח (נ״ד, ט׳) אמר כי זה הוא שכתוב ולא אוסיף עוד להכות את כל חי, וכבר הזכרתי[17]) שאמרו רבותינו ז״ל (סוטה י״א, ע״א) שעל כל העולם כלו אינו מביא מבול, אבל על אומה אחת מביא. 12. [אות, זכר ונקבה]. פירוש: זאת אות הברית נקבה, וזה לך האות (שמות ג׳, י״ב) זכר. 13. [הנה נתתי עתה קשת[18]) בענן[19])].

---

1) Über die hier gegebene Erklärung vgl. Rosin in MS., XLII, pp. 406 ff. u. 444 ff
2) ABC פעל. 3) M שם (sic!). 4) AB אחר (sic!). 5) ABC ובכל. 6) T הגוף. 7) ABC fehlt. 8) Anfang Gen. 9_4. 9) AB חיים. 10) M für לנפשותיכם<שהוא נפשותיכם. 11) C שפירושו. 12) ABC בדם. 13) C für ש׳ ב׳ bloss שבמקום. 14) A noch עוד. 15) M תתבלבלו (sic!). 16) ABC אשר. 17) Vgl. oben, p. 85, Z. 29. 18) ABC קשתי; 19) ABC fehlt.

פירוש: למטה אפרש דבריו (ט׳, י״ד). [ואין פירושו[1]) כאשר אמר הגאון כי בתחלה היתה]. אמר יוסף: לא ראיתי דברי הגאון, אך מדרך סברא נראה שהגאון אמר[2]) שלא היתה קשת בעולם קודם נח[3]), ורבי אברהם אמר כי מקודם היתה כאשר אבאר בדבריו. 14. [אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון M2 18b שמלהט * השמש תולדת הקשת]. פירוש: אמרו ככה בספר אותות השמים[4]). [יש לומר כי השם[5]) חזק אור השמש אחר המבול]. פירוש: בספר ישעיה בפסוק והיה אור הלבנה (ל׳, כ״ו) פירש שהשם יחזק אור הלבנה ואור החמה[6]) אחרי הגשם הרב וזה דבר פלא ע״כ. ופירושו זה כי בשנת המבול לא ירד להט המאורות על הארץ ועל כן אמרו רבותינו ז״ל (ירוש׳ פסחים, פרק א׳, הל׳ א׳)[7]) שלא שמשו המאורות[8]) בשנת המבול, ואחר המבול אמר השם לנח והקימותי בריתי[9]) עמך שלא יהיה עוד מבול[10]) ואתן לך אות על הברית, והאות הוא כי עתה יתחזק אור השמש וירד הלהט על הארץ ונראתה הקשת בענן כלומר עתה אראה לך[11]) הקשת בענן להיות[12]) לאות על דברי, וכשתראה הקשת בענן תדע ששבועתי אמת, וזה האות דומה לאותות הגזה והטל שעשה השם לגדעון (שופטים ו׳, ל״ז–מ׳) אף על פי שהטל היה מצוי מקודם. גם זה דומה למי שיאמר אם תלקה הלבנה ביום B22b A34b פלוני תדעו * שיקרה כך וכך בעיר פלוני. ואמר השם ** והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן, וטעמו כי כשיראו הדורות האחרונים שהקשת נראה בענן יתבאר להם כי להט השמש חזק על הארץ ולא יבא מבול. ולא יתכן שלא היתה הקשת קודם המבול כי הנה כתוב אין כל חדש (קהלת א׳, ט׳). והפלאים שנעשו על ידי הנביאים היו לשעתם ולא עמדו ימים רבים. רק הנכון שהקשת היתה מקודם כאשר אמר, ופעמים היתה נראית עם הגשם ופעמים לא נראית. ועל כן אמר השם לנח כי מאז והלאה תראה בכל פעם שימטיר. [והיא דרך נכונה למבין]. פירוש: הודה לדבריהם בזה. 15. [ומלת[13]) יהיה עם המים איננה ראיה כי המים לשון יחיד]. פירוש: כבר פירש הטעם בפסוק יהי מאורות (בראשית א׳, י״ד). [שהיא לעולם שם בסתר]. פירוש: בכת. 18. [להודיע כי הכנענים מקוללים]. פירוש: ועל כן לא רצו האבות הקדושים לקחת מהם נשים כמו שיפרש בפסוק אבי כל בני עבר (בראשית י׳, כ״א). 20. [והדרש שביום שנטעו שתה מיינו יש לו סוד ואיננו כמשמעו]. פירוש: זה הדרש כתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק כ״ג[14]), והביא ראיה מפסוק ביום נטעך תשגשגי ובבקר

---

1) M פירוש. 2) M fehlt. 3) In Wirklichkeit aber sagt Saadja das Gegenteil (vgl. תפסיר, ed. Derenbourg, p. 16_2) ...והי קוסי קד תֿבֿתֿהא פי אלגמאם. Vgl. auch IK., ed. Friedländer, p. 55, zu 9_{12} u. Rosin in MS., XLII, p. 398. 4) Vgl. über dieses aristotelische Werk, HÜ., p. 132 ff. 5) AB השמש (sic!). 6) T für ו׳ ה׳ bloss והחמה. 7) Ed. Sitomir, p. 2b, vgl. auch Ber. rab. Par. 25, Ab. 2. 8) T המזלות. 9) ABC ברית. 10) ABC fehlt. 11) C noch את. 12) AB fehlt. 13) T מלת. 14) Vgl. Ed. Warschau, p. כ״ח.

זרעך תפריחי שכתוב בישעיה במשא דמשק (י״ז, י״א). ויש אומרים כי הסוד הוא שהיה לו יין תחלה ושתה ממנו ונשתכר ומתוך השכרות נטע הכרם. ולפי זה היה הפסוק * מאוחר והיה פירושו כך ויחל נח איש האדמה ויטע כרם בעבור כי כבר 19a שתה מן היין וישכר. ויש אומרים כי לשנה אחרת באותו היום [1] שתה מיינו. ויתכן שהיתה דעתם [2] כי הענישו מן השמים על נטיעתו כאלו נשתכר ונתגלה. ולפי דעתי כי סוד הדרש הוא שביום שנטעו גזרו עליו מן השמים שיבא לו בגללו הבשת שבא לו באחרונה בעת שכרותו בעבור כי הוא [3] סבת כל חטא ככתוב זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד׳, י״א). וכתיב ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט׳, י״ז). ודברי למואל [4] אל למלכים שתו יין וגו׳. פן ישתה וישכח מחוקק וגו׳ (משלי ל״א, ד׳—ה׳). 23. [ומלת * שכם לא תתחבר]. 22b פירוש: לאמר לשון רבים שכמים. כי אלו התחברה [5] היה כתוב וישימו על שכמיהם. ומלת על שכמם רצה לומר שכם של כל אחד מהם. 24. [לא גלה הכתוב [6] מה נעשה [7]]. פירוש: אבל רבותינו ז״ל דרשוהו בסנהדרין פרק בן סורר ומורה (דף ע׳, ע״א) כדברי * רש״י. 55a [גם ו״ו בנו שב אל חם הנזכר]. פירוש: אמר כן בעבור שכתוב כאן בנו הקטן. וזה שב לתחלת הענין שאמר וירא חם אבי כנען (ט׳, כ״ב). 25. [והעד קדש [8] קדשים]. פירוש: מפורש בפרשת צו (ויקרא י׳, י״ח) כי הוא כאחד הקדשים. [בקדש הקדשים]. פירוש: בפרשת קרח (במדבר י״ח, י׳) הוא. אבל הוא פירש אותו בפרשת תרומה בפסוק ועשית שלחן (שמות כ״ה, כ״ג [9]). ובפרשת צו בפסוק וכל חטאת (ויקרא ו׳, כ״ג). כי בעבור היותו בה״א על כן הוא קדש בתוך קדש. ולא כן קדש קדשים. [כי המלך הראשון אחר המבול היה מכוש]. פירוש: הוא [10] אמרפל שהוא נמרוד. וכתיב וכוש ילד את נמרוד (בראשית י׳, ח׳). 26. [לכן בחסרון ה״א ובלא ו״ו לא ימצא]. פירוש: שיאמר לָם [11].

י, 8. [אל תבקש טעם כל השמות אם לא נכתב]. פירוש: זה אמר כנגד הדרש שאמרו במסכת חגיגה בפ״ב (י״ג, ע״א) כי נקרא שמו נמרוד בעבור שהמריד כל העולם לע״ז. וכן בעירובין בתחלת פרק כיצד מעברין (נ״ג, ע״א [12]) ודעתי כי דרך הפשט אם היה כן היה ראוי שיקרא מַמְרִיד ולא נמרוד. [והדרש דרך אחרת]. פירוש: הוא הדרש שהזכרתי שהיה צד הבריות בפיו וממריד אותם מהשם ומפתה אותם לעביד ע״ז [13]. 21. [בעבור כבודו]. פירוש: של שם. וכן אמרו בברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי פרק ט׳. ובסנהדרין פרק בן סורר ומורה (דף ס״ט, ע״ב) אמרו דרך חכמתם קא חשיב. [והעד]. פירוש: על שהוא יפת גדול [14] מכלם. וגם זה באותה הברייתא [15].

---

1) B יום. 2) C דעתו. 3) ABC fehlt. 4) ABCD שלמה. 5) M התחברו. 6) M כתוב. 7) M מנעשה. 8) M קדשי. 9) Vgl. kK., z. St., p. 82 ff. 10) M fehlt. 11) ABC לַם. 12) Vgl. auch b. Pesachim, p. 94b u. Raschi daselbst. 13) AB bloss לע״ז. 14) AC הגדול. 15) Vgl. auch lK., p. 58, z. St.

יא. 1. [ובספר הדקדוק בארתי למה חסר דל״ת אחד[1])]. פירוש:
ר * צחות[2]) אמר כי לשון יחיד זכר[3]) הוא אֶחָד, והיה ראוי להיות לשון נקבה M219b
ית[4]), ובעבור היות הדל״ת והתי״ו כאשר הם רפים קרובים במיצא יכבד[5]) על
שון להחבירם[6]), והנה חסרו הדל״ת ופתחו החי״ת להורות על לשון נקבה, גם כן
ח[7]) מְשָׁרַת את המלך (מ״א, א׳, ט״ו). [גם דברי סדר עולם נכונים].
יש: שאמר שם[8]): מן המבול עד דור הפלגה ש״מ שנה, נמצא נח חיה * אחר B22b
נה עשר שנים, אברהם אבינו היה בפלגה בן מ״ח שנים, אמר ר׳ יוסי נביא גדול
עבר שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ, ואם
מר בתחלת ימיו הלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י״ג[9]) משפחות[10]) ונתפלגו,
תאמר באמצע ימיו[11]) הלא לא בא הכתוב לסתום, אלא ודאי בסוף ימיו.
ליו נסמוך]. פירוש: ולא על שיקול הדעת. [והקרוב[12]) שהיה לשון
דש]. פירוש: בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (ל״ח, ע״ב) דרשו שדבר בלשון * A35b
ש. [והם רבים מגזרת אחד]. פירוש: ואיננה כמו כימים אחדים (בראשית
, כ׳) כדרך שפירשתי בבראשית בפסוק הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג׳,
[13]). [לאות כי הרי אררט במזרח]. פירוש: כי משם באו לשנער, ואמר
עב ויהי בנסעם מקדם כלומר ממזרח שהם הרי אררט. 3. [ואלה בוני המגדל
היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים]. פירוש: אף על פי שדרשו
בסנהדרין פרק חלק (ק״ט, ע״א) שרצו לעלות שמה. 6. [ומלת יבצר כמו
ע[14]) וכמוהו ערים בצורות (דברים ג׳, ה׳)]. פירוש: על דרך נשגבה
אוכל לה. 7. [ויפה תרגמו[15]) הזקנים ואבלה תחת ונבלה]. פירוש:
מה שזכרתי[16]) למעלה[17]) שתרגמו הזקנים התורה יונית לתלמי המלך כמו שכתוב

---

1) T אחת. 2) Dass iE unter dem ס׳ הדקדוק weder das ס׳ צחות, noch das von Pins
edierte ס׳ יסוד מספר, wo ebenfalls die Erkl. zur Wortbildung אַחַת (in ersterem, p.
in letzterem, p. 136) sich vorfindet, sondern nur das ס׳ יסוד דקדוק (vgl. iEG.
8 ff.) gemeint haben kann, ergibt sich nicht allein daraus, dass die Stelle
יסוד דקדוק sich vorfindet (vgl. iEG., p. 59, Anm. 9), sondern auch aus ei
Glosse des iEKomm. zu Cambridge, der (vgl. iEV. z. St.) an unserer St
vor dem Worte דקדוק noch das Wort יסוד stehen hat: ובספר יסוד הדקדוק וגו׳.
cher jedoch ist, dass auch JbE unter dem ס׳ הדקדוק das ס׳ יסוד דקדוק verstan
hat, der Grund aber weswegen er die Erklärung aus dem צחות zitiert, lag da
dass ihm ja das י״ה׳ nie zu Händen gekommen, wie er dies an verschiede
Stellen seines Komm. mitteilt (vgl. auch iEG., p. 9, Anm. 40). 3) ס׳ צחות,
Lippmann: זכר יחיד. 4) D fälschlich אַחֲרַת vokalisiert, C אחדות (sic!). 5)
u. ס׳ מספר <כבד׳י. 6) A להזכירם. 7) Fehlt Hss. 8) ס׳ עולם, ed. Neubauer, p.
9) Fehlt in den Hss., vgl. jedoch Neubauer, a. a. O. 10) ABC ממשפחות. Neuba
a. a. O. hat hier noch das Wort הרבה. 11) Fehlt Hss. 12) T noch אלי. 13) Ü
den Bedeutungsunterschied des Wortes אחדים, vgl. auch יסוד מספר, p.
14) Genau so ibn Ganâḥ s. v. בצר: לא יבצר מהם לא ימנע מהם וכמוהו ולא יבצר
מזמה (איוב מ״ב, ב׳), ואת יהודה בירושלים בצורה (יחזק׳ כ״א, כ״ה) במצור ונמנעת מבא
אליה ומצאת ממנה. 15) M תרגומו. 16) ACD שהזכרתי. 17) Vgl. oben p. 84, Z. 18

במסכת סופרים (פרק א', הלכה ט') [1]) ובמסכת מגלה (ט', ע"א), וכתיב שם: תרגמו לו הבה ארדה [2]) ואבלה שם שפתם. והוא עזר [3]) לדברי ר' אברהם נ המדקדקים. 8. [וכן וילחם בישראל על בלק]. פירוש: בסוף ספר יהוש (כ"ד, ט') כתוב ויקם בלק בן צפור מלך מואב וילחם בישראל וגו' [4]), והח אמרה כי לא נלחם בם רק בקש להלחם ויהושע דבר על מחשבת [5]) בלק כי כתוב אולי אוכל נכה בו (במדבר כ"ב, ו'). 9. [וכן בגד ובמה]. פירוש: ותאנ לאה בגד בא גד [6]) בפרשת ויצא יעקב (בראשית ל', י"א). ושם פירש הוא כתוב בספר יחזקאל (כ', כ"ט) ואומר אליהם מה הבמה אשר אתם הבאים שם וַיִּקָּא שמה בָּמָה עד היום הזה, והנה פירוש במה בא מה, או ביאת מה. 10. [פירוש שנתים בפסוק אחי יפת הגדול]. פירוש [*]: למעלה במקומו (בראשית י', כ פירש אותו [8]). 16. [והנה הם חצי ימי אבותיו]. פירוש: על כן נקרא פלג שם חצי [9]) כתרגומו. וכבר הזכיר זה בפסוק שפה אחת (בראשית י"א, א') [10]). [כי פיר פסרותים וכפתורים [11]) איננו שני אנשים]. פירוש: ככר פירשם למו בפסוק ומצרים ילד (בראשית י', י"ג). [ועל דעת סדר עולם יהיו לאלפ ולרבבות בוני המגדל]. פירוש: בעבור כי כתוב שם שהפלגה היתה בסוף פלג ולא בתחלתם [12]) ובשנים רבות נולדו בנים רבים וגם הם [13]) הולידו אחרים. אמר ר' אברהם כנגד האומרים כי שבעים היו בוני המגדל. 26. [והקרוב אלי שהיה לו [15]) שם אחר]. פירוש: בעבור כי דרשו שהיה שמו כן בתחלה [16]) ב שהשליכו את אברהם שם לכבשן האש [17]). [כי כשדים מבני נחור א אברהם]. פירוש: כי כתוב בסוף פרשת וירא אליו (בראשית כ"ב, כ"ב) ואת כ ואת חזו. [והעד [*] כי שם נולד אברהם]. פירוש: בעבור כי דר [וקדמונינו [18]) אמרו שיסכה היא שרה]. פירוש: כך אמרו בסנהדרין בן סורר [19]) (ס"ט, ע"ב). ובמדרש תלים בפסוק טוב לחסות ביי' (קי"ח, ח') [20]) וב פרק קמא דמגילה (י"ד, ע"א) ובסדר עולם כפרק ב' [21]). ויסכה היא בת הרן, גם הוא בן הרן, והנה לפי דבריהם היתה שרה אחות לוט. [ואם בדבר קבלה נקבל]. פירוש: כי דרך הפשט אין זה נכון כמו שיפרש אחר זה שאמר גם היתה אחות לוט וכו'. ויתכן כי דעת רבותינו ז"ל כדעת [23]) ר' אברהם [24]), ואמרו לסוד כלומר להודיענו שלא נדבק אברהם כי אם במשפחתו, ועל כן צוה את ע

Ed. Müller, p. II. [2]) M נרדה (sic!). [3]) ABC עוזר. [4]) B fehlt von על bis hieher in- ge von Homoiotelenton. [5]) MD מחשבות. [6]) So das קרי. AB noch כמו. [7]) T ופי'. ABC fehlt. [9]) MD fehlt. [10]) Vgl. auch lK. zu 10_{25}, p. 58. [11]) T כפת' ופסר'. [12]) ס"ע' Neub., p. 26. [13]) Fehlt AC. [14]) T fehlt, jedoch iEV so wie Hss. [15]) AC fehlt. [16]) ABC מת. [17]) Vgl. Ber. rab., Par. 38_{13} (Ed. Wilna, p. 156) u. בית המדרש, ed. Jellinek, III, 118. [18]) T noch ז"ל. [19]) Hss: כ"ס' (ABC ובפרשת!) פרק זה בורר ובפרק, doch let sich im פרק ז' ב' die Stelle nicht. [20]) Ed. Buber, p. 484. [21]) Hss. ד', vgl. och Ed. Neub., p. 29, 2. Z. v. o. [22]) C קבל. [23]) ABC כדעת. [24]) Vgl. lK., z. , p. 60, wo iE ebenfalls diese Ansicht des Talmuds verwirft: ומה שנאמר כי

שיקח אשה ליצחק ממשפחתו, כי הם נכבדים בדורם. ודעת ר׳ אברהם כי אף על פי שאמרו כן ואין לסתור דבריהם אף על פי כן הדרש ידרש ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, ואין לסתור הפשט בעבור הדרש. 31. [ויתכן שנחור בנו הלך בתחלה אל חרן או בא אחר אחיו]. פירוש: בעבור שכתוב כאן ויקח תרח את אברם בנו ואת לוט בן הרן ולא נזכר כאן נחור, כי לא בא עמהם[1]), וכתוב בסוף תולדת יצחק (בראשית כ״ח, ב׳) שהיה שם נחור, על כן הוצרך לפרש שהלך * B25a בתחלה או באחרונה. [וכמוהו בתורה]. פירוש: בפרשת במדבר (א׳, א׳). [ואחר כן בחדש הראשון]. פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר ט׳, א׳). [והעד שאמר הכתוב ללכת ארצה כנען]. פירוש: כי לא היה זה בדעתם עד שצוהו השם ללכת שם. *

לך לך.

יב, 1. [השם צוה לאברהם[2]) ועודנו באור כשדים שיעזוב ארצו ומקום מולדתו]. פירוש: למטה בפסוק אני ײ אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית ט״ו, ז׳) יביא[3]) ראיה[4]) על זה. [ותרח לא מת עד אחר ששים שנה שיצא אברהם מבית אביו מחרן]. פירוש: כי[5]) כתוב ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברהם את נחור ואת הרן (בראשית י״א, כ״ו), וכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית י״ב, ד׳) הנה עד כאן הלכו משנות תרח קמ״ה, וכתיב ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה (בראש׳ י״א, ל״ב) חסרנו מהם קמ״ה[6]) נשארו ששים שנה כאשר אמר. 5. [ומעם יצאו ללכת אל המקום אשר אמר השם]. פירוש: בזה יחזק[7]) פירוש שפירש בסוף נח (בראשית י״א, ל״א) כי פרשת לך לך נאמרה לו קודם ויקח תרח את אברם בנו וגו׳, כי ויקח תרח הוא בעצמו שכתוב[8]) ויצאו ללכת ארצה כנען. 6. [והכנעני[9]) אז בארץ, יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר]. פירוש: ידוע כי מלת * אז היא רמז על זמן ידוע לעתיד או לשעבר, והנה b פירושה כמו בעת ההיא, ועל כן הוצרך לפרש שמלך הכנעני בעת ההיא, כי אז לקחה מיד אחר. [ואם איננו כן יש לו סוד והמשכיל ידום]. פירוש: אם לא באה מלת אז להודיע שאז[10]) תפשה מיד אחר יהיה הפירוש קשה וסתום וראוי להעלימו, והוא רמז סודו בתחלת פרשת אלה הדברים (א׳, ב׳), ופירושו הוא כי איך אמר בכאן מלת אז * שמשמעה אז היה בה אבל עתה אינו בה, הלא משה כתב C38b את התורה ובימיו היתה הארץ ביד הכנעני, ולא יתכן שיאמר[11]) משה אז כי הדעת נותן שנכתבה מלת .אז׳ בזמן שלא היה הכנעני בארץ, ואנחנו ידענו כי לא סר הכנעני משם כי אם אחרי מות משה כשכבשה[12]) יהושע, ולפי זה

---

1) AB עמם. נקרא״ה שרה יסכה......דרך דרש הוא או סברא, לא קבלה, ואין זה דבר מצוה. 2) Hss. אברהם. 3) C fehlt. 4) A für ביאור איה״<י״ר׳. 5) ABC fehlt. 6) ABC fehlt von קמ״ה bis hieher infolge von Homoioteleuton. 7) ABC fehlt. 8) CD שכתב. 9) Die hier folgenden Erkll., bis p. 93 Anm. 10 sind von Jell. im כוכבי יצחק, 1862, Heft 27, p. 34 ff. abgedruckt. 10) AB כי אז. 11) Jell. שאמר. 12) ABC שכבשה, Jell.

נראה שלא[1]) כתב משה זאת המלה בכאן, רק יהושע או אחר משאר הנביאים כתבוה כאשר מצאנו בספר משלי (כ״ה, א׳) גם אלה[2]) משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה, כי אחר[3]) ששלמה[4]) חבר הספר למה נזכר שם חזקיה שנולד אחר כמה דורות, רק היה זה קבלה[5]) בידם איש מפי איש מפי שלמה, ועל כן כתבוהו[6]) ונחשב כאלו שלמה כתבו[7]), וככה בכאן היה קבלה[8]) בידי[9]) ישראל שבימי אברהם היה הכנעני בארץ וכתב אותו אחד מן הנביאים בכאן, ואחר שיש לנו להאמין בדברי קבלה ובדברי נבואה מה לי שכתבו משה או שכתבו[10]) נביא אחר הואיל ודברי כלם אמת והם בנבואה; ואם תאמר הנה כתוב לא תוסיף עליו (דברים י״ג, א׳), התשובה דע כי ר׳ אברהם בעצמו[11]) פירש זה[11]) בפרשת ואתחנן (דברים ה׳, ה׳) כי המלות הם כגופות, והטעמים כנשמות[12]). על כן יש פרשיות שנכתבו[13]) בתורה פעמים גם שלש, ויש באחת תוספת על האחרת ואינו נחשב התוספת. ועוד[14]) כי בפירושו הראשון בפרשת לך לך (י״ב, ד׳) אמר[15]) כי לא נאמר לא תוסיף עליו רק על המצות, כלומר, מה שהזהירה התורה[16]) לא תוסיף עליו לא הזהירה כי אם על מספר המצות ועל עיקרם[17]) אבל לא על המלות. על כן אם הוסיף נביא מלה או מלות לבאר הדבר כאשר שמע מפי הקבלה אין זו[18]) תוספת. והראיה מן הזקנים כשתרגמו התורה בלשון יוני לתלמי המלך כאשר הזכרתי * בפרשת נח[19]) ששינו י״ג דברים, כמו שכתוב במסכת סופרים (פרק א, ט) ובמסכת מגילה (ט׳, ע״א), וא״ת החליפו אבל לא הוסיפו[20]), התשובה הלא תראה בפסוק וירכיבם על החמור (שמות ד׳, כ׳) שתרגמוהו על נושא אדם[21]), והנה שתי מלות במקום מלה אחת, וכן ואת הארנבת (דברים י״ד, ז׳) תרגמוהו ואת צעירת הרגלים[22]), ואם תאמר מפני אימת מלכות עשו[23]) זה, מי נתן להם רשות לשנות ולהוסיף ולגרוע בעבור אימת מלך, ואם המלך היה לומד כתיבתינו והיה רואה ששינו הנה היה חלול השם בפרהסיא, ורבותינו ז״ל אמרו כי במקום שיש חלול השם יהרוג ואל יעבור (סנהדרין ע״ד, ע״א). ואחר שלא חששו לכל זה התבאר כי היה בידם *[24]) כח להוסיף מלות כדי לבאר, וקל וחומר[25]) שיש כח ביד נביא להוסיף מלה בדברי

כשנכבשה. 1) Jell. כי לא. 2) ABC fehlt. 3) AB אם, C für כ״א bloss כיון. 4) AB שלמה. 5) ABC הקבלה. 6) Jell. כתבוה. 7) C כתבה. 8) Jell. הקבלה. 9) AC ביד. 10) Jell. כתבו. 11) Jell. fehlt. 12) Deut., a. a. O., כרוחות. Zur Sache selbst aber, wonach Gegenstand d. Inspiration nur der Inhalt, nicht aber Form u. Sprache ist, vgl. MS. 42_{500}. 13) M שנכתבה (sic!). 14) M fehlt. 15) Jellinek in כוכבי יצחק, Heft 27, p. 34 merkt hier an: ישנו תחת ידי פירוש הראשון של הראב״ע על ס׳ בראשית כ״י ויגעתי ולא מצאתי המאמר הנזכר וגו׳, vgl. jedoch Friedl., a. a. O., p. 61, Z. 15. v. o.: ומה שאמר שהם עוברים במצות לא תוסיפו (דבר׳ ד׳, ב׳) גם זה שגעון כי לא נאמר לא תוסיפו רק על המצות. 16) BM תורה. 17) Jell. עיקרים. 18) ABC Jell. זה. 19) Vgl. oben, p. 84 Z. 18. 20) Von סופרים bis hieher fehlt M. 21) מ״ס׳, ed. Müller, p. 15_{47}. 22) מ״ס׳, ed. Müller, p. 16_{51}. 23) Jell. עשה (sic!). 24) Jell. בהם (sic!). 25) Für וק״ח A ואחר

נביא לפרש דבריו, ואף כי בדבר שאיננו מצוה רק ספור דברים[1]) שעברו, על כן לא יקרא תוספת. ואם תאמר עוד הנה אמרו רבותינו ז״ל בסנהדרין פרק חלק (דף צ״ט, ע״א), שאפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב״ה אלא משה מפי עצמו אמרו[2]). עליו הכתוב אומר (במדבר ט״ו, ל״א) כי דבר ייי בזה, יש להשיב כי זה על ענין המצות כאשר אמרנו למעלה[3]) ולא על הספורים[4]). ומה אאריך אחר שר׳ יהודה ור׳ נחמיה דרשו במסכת מכות בפרק אלו הן הגולין (י״א, ע״א) ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת[5]) אלהים (יהושע כ״ד, כ״ו) חד אמר ״שמנה״* פסוקים של תורה, וחד M221b
אמר ערי מקלט, והנה זה מפורש, ובפרק[6]) הקומץ רבה (מנחות ל׳, ע״א) צ״ע שם, וזה הסוד אין ראוי להודיעו לבני אדם בעבור שלא יזלזלו בתורה, כי מי שאיננו[7]) משכיל לא ידע להפריש בין הפסוקים שנכתבו בהם מצות[8]) ובין הפסוקים שנכתב בהם ספור דברים, גם בעבור האומות שאומרים לנו[9]) תורתכם היתה אמת רק החלפתם אותה ושניתם בה, על כן אמר והמשכיל ידום, כי המשכיל יודע כי זה לא יזיק, רק הפתאים יאשימו על ככה[10]). 7. [שם התאר[11]) מהבנין הנזכר[12])] פירוש: בנין נפעל[13]). 8. [והפעול אהלה], פירוש: העתיק אהלו[14]). [וגם הוא פעול]. פירוש: כמו שפירשנו שהעתיק אהלו כך נוכל לפרש שהעתיק עצמ כדרך ופרעה הקריב (שמות י״ד, י׳). [ויז נצחם*]. פירוש: פסוק הוא בספר C 24a
ישעיה[15]) (ס״ג, ג׳). [והנה[16]) נסע ממזרח בית אל[17]) עד שוב[18]) העי מזרח* למחנהו]. פירוש: לא שב למערבה של בית אל, כי הנה כתוב מקדם לבית אל, רק אף על פי שבא[19]) ממזרחה אל פאת מערב עוד נשאר במזרחה כי לא הגיע אל מערבה[20]). כי הוא נסע משכם שהוא צפונית מערבית, והלך לפאת מזרחית דרומית וסבב לפאת מערבית דרומית עד שהגיע למזרחה של בית אל בין בית אל ובין העי, נמצא שנטה[21]) אהלו בהר[22]) שהיה בית אל מים והעי מקדם, ולא יתישב לשון ר׳ אברהם על פשט הפסוקים כי אם ככה. 11. [ומלת נא כמו עתה] פירוש: זה כנגד מה שאמרו בסנהדרין ריש פרק נגמר הדין (מ״ג, ע״ב) תנו רבנן אין נא אלא לשון בקשה. [והיא הפוכה בלשון ישמעאל].

B ואומר. [1]) Jell. בדברים. [2]) Fehlt ABC Jell., wie auch in den Ausgg. [3]) AB fehlt. [4]) ABC הספרים, Jell. הספוריי. [5]) AB בתורת. [6]) BM ופרק. [7]) ABC Jell. שאינו. [8]) AB המצות. [9]) Jell., a. a. O., p. 35 merkt hier an: הם מאמיני דת מחמד ונגדם שם הרמב״ם ז״ל אחד מעיקריו, vgl. jedoch dagegen Steinschneider, Pol. u. apol. Lit., Lpz. 1877, p. 321 ff. [10]) So weit Jell. (vgl. oben p. 91 Anm. 9), dessen Text mit A übereinstimmt. D fehlt dieser ganze Passus. [11]) iEG., p. 106_{26}. [12]) C העבר. [13]) Ges. HW[13] s. v. ראה. [14]) ה׳א׳ fehlt AB. [15]) M fehlt. [16]) M והוא. [17]) T noch מערבה. [18]) T שב. [19]) M שבה (sic!). [20]) C המערבה. [21]) D שנטע (sic!). [22]) AB כבר.

פירוש: אלאן [1]). 13. [בנלליך [2]) ובעבורך לא באו [3]) כי אם בבי״ת]. פירוש: כי אם יאמר גללך [3a]) יתערב [4]) עם גזרת כְּגֶלְלוֹ [5]) לנצח יאבד (איוב כ׳, ז׳) [6]), וכן אם יאמר עבורך [7]) יתערב עם גזרת ויאכלו מֵעֲבוּר [8]) הארץ (יהושע ה׳, י״א). [והשר המסיר הבי״ת הוא סר טעם]. פירוש: בספר המאזנים בשער הענינים [9]) אמר [10]) כי האומרים בשיריהם עֲבוּר איננו נכון כי לא נסיר הבי״ת כאשר לא נסיר למ״ד [11]) לְמַעַן. 15. [ותקח האשה, מהבנין [12]) הכבד הנוסף [13]) ואם לא נמצא]. פירוש: כבר פירשתי זה בפרשת בראשית (א׳, כ״ו) על מה שהזכיר בפסוק [14]) נעשה אדם (א׳, כ״ו [15]). [וְהַשְׁלֵם וַתְּשְׁלְכוּ]. פירוש: בעבור כי שרש וַתֻּקַּח הוא לָקַח ונבלע הלמ״ד בדגש הקו״ף, על כן הביא משקלו [16]) בפעלים השלמים [17]): והנה הִשְׁלִיךְ מבנין הפעיל וממנו יאמר בבנין שלא נזכר שם פועלו וְהֻשְׁלַךְ מכון מקדשו (דניאל ח׳, י״א), וכן וַתֻּשְׁלְכִי (יחזקאל ט״ז, ה׳) לנקבה לנכח. ומלת וַתֻּקַּח על משקל וַתְּשֻׁלַּח, והנו * כמו וַתְּלֻקַּח, על כן הוא בנוי על בנין הֻלְקִיחַ [18]) אף על פי שלא מצאנוהו ואף על פי שאינו שלם. 19. [בעבור שהטעם הנקרא ענין מוכרת]. פירוש: בעבור כי בכאן מפסיק [19]) הענין כי הוא סוף פסוק.

י״ג, 1. [ודקדוק ויעל פירשתיו בספר היסוד]. פירוש: גם בפרשת וארא בפסוק ויעלו את הצפרדעים (שמות ח׳, ג׳) יאמר ככה [20]), וכבר הודעתיך כי לא ראיתי ספר היסוד [21]), אך בספר שפת יתר [22]) אמר כי ויעל משה (שמות י״ט, כ׳, ויעל פר ואיל (במדבר כ״ג, י״ד) הם שני בנינים. כי ויעל משה היה ראוי להיות על משקל וַיִּפֶן כה וכה (שמות ב׳, י״ב). גם ויעל פר על משקל וַיֶּפֶן זנב (שופטים ט״ו, ד׳) בפתח קטן תחת היו״ד כי הוא מן הִפְנָה [23]), כי אם הוא בצרי * או בחיריק

---

1) ןִ. So auch Abulwalîd (vgl. iEG., p. 168, s. v. נא) נא מענאה אן. D fügt hier noch hinzu: והנו״ן הוא אחר האל״ף. 2) iEV fehlt. 3) T יבאו, iEV בא. 3a) Ges. HW[13] s. v. III גלל. 4) AB ותערב. 5) Ges. HW[13], s. v. גל. 6) D führt als Beispiel das in I Kön. 14, 10 stehende כאשר יבער הגלל an, vgl. Ges. HW[13], s. v. גלל. Im lK., p. 61 leitet iE das Wort בגללך von dem Stamme גלגל ab: בגללו מגזרת גלגל כמו כי היתה סבה (מ״א, י״ב, ט״ו) מגזרת סביב (הגלגל) והוא סוד, vgl. damit Rosin in MS. XLII, p. 251. 7) Ges., a. a. O., s. v. עבור. 8) Ges. a. a. O., s. v. עבר. 9) Ed. Venedig, p. 38b. 10) AB fehlt, C אומר. 11) C הלמ״ד. 12) ABC מבנין. 13) AB הנמצא (sic!). 14) M fehlt. 15) Vgl. oben, p. 44. 16) M במשקלו. 17) מאזנים, Ed. Venedig, p. 50a: ואמר רבי משה כי לֻקַּח מבנין הקל ואיננו נכון ולא ארצה להאריך, ודרך זה הבנין בפעלים שהפ״א שלהם אל״ף או יו״ד בשוה עם השלמים ואם נמצא מַלְפֵנוּ חסר אל״ף, העי״ן הוא דגוש וגו׳. 18) AB הלקיחה. 19) C הפסיק. 20) Vgl. kK., p. 19, 2. Z. v. o.: פועל יוצא מהבנין הכבד הנוסף, ובס׳ היסוד תמצאנו. 21) Vgl. oben zu Gen. 2_{17}, p. 53. 22) Dass JbE wie bereits erwähnt hierunter das ס׳ יסוד דקדוק verstanden hat, vgl. oben p. 44, Anm. 30 u. iEG., pp. 150_2 u. 152_{11}. 23) D fälschlich

ולם הוא מבנין [1]) הקל כמו אל תֵּפֶן אל מנחתם (במדבר ט״ז, ט״ו) כי הטעם
ענין יפריש ביניהם, כי זה עומד וזה יוצא. 5. [לפי דעתי שלשון יחיד
משקל קֹדֶשׁ, והוא הנמצא הרבים כי באהלים]. פירוש: כל מקום
מצאנו במקרא * אהל על משקל קדש אם נרצה לעשות ממנו לשון רבים יהיה B24b
לים [2]) האל״ף חטופה וההי״א בקמץ כמשקל בַּקֳּדָשִׁים לא יאכל (ויקרא כ״ב, ד׳), וזה
שקל בלשון יחיד הוא נמצא כן בכל המקרא. אבל בלשון רבים לא נמצא כי אם בספר
יה בענין בית הרכבים (ל״ה, ז׳) כי בָּאֳהָלִים תשבו כל ימיכם [3]). [ואוהלים בחולם
ן האל״ף ובין ההי״א [4]) לשון יחיד ממנו [5]) כמו גורל, ואם לא
צא]. פירוש: הנה [6]) מצאנו ואוהלים בחולם על משקל כוכבים, גורלות, ואם
ה לומר ממנו לשון יחיד נצטרך לומר [7]) אוֹהָל בקמץ תחת ההי״א על משקל [8])
ב, גוֹרָל, אף על פי שלא מצאנו [9]) אוֹהָל בכל המקרא. 6. [ורבים ויענו כל
ם יחדיו]. פירוש: בפרשת וישמע (שמות י״ט, ח׳) ושם יפרשנה עוד. [ואין
רושה [10]) כמו יחד רק כמו יחיד]. פירוש: יחדו [11]) פעמים נכתב ביו״ד,
מים בלו יו״ד, והנה היו״ד יורה שהוא כנוי לשון רבים אל היחיד כמו עליו,
ה ויענו כל העם יחדו (שמות י״ט, ח׳) אין פירושו שענו כלם קול אחד רק כל
יחיד [12]) מהעם ענה ככה. 7. [וטעם והכנעני והפריזי כרעו [13])]. פירוש:
והכנעני אז [14]) בארץ (בראשית י״ב, ו׳), כי הנה גם בזה כתוב אז שנאמר
נעני והפריזי אז יושב בארץ [15]). [והוא * אחד מהנזכרים]. פירוש: שנזכרו C24b
וק וכנען ילד (בראשית י׳, ט״ו), כי י״א בנים היו לכנען כמו שכתוב שם.
שר מצאנו שני שמות לבן שמואל]. פירוש: כי בספר שמואל (א׳,
ב׳) כתוב שם בנו [16]) הבכור יואל ושם משנהו אביה, ובדברי הימים (א׳, ו׳, י״ג)
ובני שמואל הבכור ושני ואביה. [ושלשה [17]) * לאבי אביו]. פירוש: אמר M222b
אביו בדרך קצרה, כי לפי האמת הוא אבי [18]) אבי אביו של שמואל. והנה בספר
אל [19]) (א׳, א׳, א׳) כתוב ושמו אלקנה בן ירחם בן אליהוא ובדברי הימים (א׳,
י״ב) פסוק אחד אליאב בנו ירחם בנו אלקנה בנו. ופסוק אחר באותה הפרשה
א׳, ו׳, י״ט) בן אלקנה בן ירחם בן אליאל, הנה שלשה [20]), שהם אליהוא,
יאב, אליאל. 10. [וכן בת עין]. פירוש: כי מצאנו (זכריה ב׳, י״ב) נונע
ת עינו. 15. [לך אתננה בדבור]. פירוש: כי לא בא לידי מעשה עד
זילה השם לבניו.

הפונה (Ez. 11_1), vgl. iEG., p. 152_{11}. 1) M מהבנין. 2) A אֳהָלִים (sic!), B אֳהָלֵם (s
C אֱהָלִים (sic!). 3) Vgl. auch IK., p. 62: והוא על דרך דקדוק הלשון: בָּאֳהָלִים.
והוא, ABCT הו״ן (sic!), iEV., p. 6, z. St. והי״א 5) T fehlt. 6) ABCD והנה.
לאמר. 8) M fehlt. 9) M מצינו. 10) T פירושו. 11) B יחדיו (sic!). 12) A ואחד
13) ABC fehlt, T כרעיו. 14) M wird fälschlich uns. Satz zitiert הפריזי א׳ יושב
15) M fehlt von כי bis hieher infolge Homoioteleuton. 16) Hss. בניו.
für שלשה das Wort גם. 18) AB fehlt. 19) Die letzten 3 Wörter fehlen
20) ABC noch שמות.

יד, 1. [מלך גוים שם מדינה]. פירוש: ראיה לדבריו כי[1] נ
יהושע * (י"ב, כ"ג) באחד ושלשים מלכים שהרג יהושע כתוב מלך גוים לגלגל ז
וכן פירש הקמחי[2]). 4. [ובעל סדר עולם חברם]. פירוש: שאמר[3]) כ
הפלגה עד שיצא אברהם מחרן כ"ו שנים הם, שתים עשרה שנה שעבדו
כדרלעומר וי"ג שנה מרדו ובארבע עשרה שנה בא כדרלעומר, ואותה שנה שיצא אנ
אבינו מחרן היתה שנת הרעב, וכן דרשו במסכת שבת בפרק ראשון (י"א, ע
ולפי דעת סדר עולם איננו חסר בי"ת כדברי ר' אברהם.[4]) 10. [באר בכל המ
נובעת]. פירוש: גם בסוף פרשת ויהי ביום השמיני (ויקרא י"א, ל"ו) פירש כ
אמרו רבותינו ז"ל בעירובין פרק עושין פסין (י"ח, ע"א) כי באר הוא מים ח
ובור הוא מים מכונסין. [והיא משונה בעבור הסמיכה]. פירוש: כי
סמוכה למלת חֵמָר, והיא במשקל[5]) ואת בָּהֱמַת הלוים (במדבר ג', מ"א). ולב
הארץ (דברים כ"ח, כ"ו) ומצאנו ויחפר את בְּאֵרוֹת המים (בראשית כ"ו, י"ח) נ
סמוך ובא האל"ף בצרי במשקל פְּאֵר, שְׁאֵר, רְאֵם, והוא יפרש בפרשת תולדות
(כ"ו, י"ח) כי בא[6]) סמיכת בארות על שני[7]) דרכים, וזהו הוא[8]) השנוי ש
13. [ויש דרך דרש]. פירוש: במסכת נדה בפרק האשה (ס"א, ע"א) אמ
ויבא הפליט זה עוג שפלט מאנשי דור המבול. 14. [וחשבון אותיות אליעז
דרש]. פירוש: במסכת נדרים בסוף פרק ארבעה נדרים (ל"ב, ע"א) ובפרק
אליעזר בפרק כ"ז,[11]) ובסוף הפרשה (בראשית י"ז, כ"ו) יפרש האמת. 18. [ש
מלך על מקום צדק]. פירוש: והוא שם תאר. [ויש אומרים שהוא
פירוש: שם בן נח, וכך דרשו רבותינו ז"ל בפרקי ר' אליעזר פרק כ"ז[12]). 19.
כהוגן עשה ויפה דבר[13]) שברך אברהם כתחלה]. פירוש: הוא
בספר תהלות במזמור נאם יי' לאדוני, בפסוק אתה כהן לעולם על דברתי מלכי
(ק"י, ד'). הטעם שישראל ילחמו ואתה תקח המעשר כמלכי צדק שלקח * מאברהם
ופירוש על דברתי[15]) על מנהג כמו דוברות בים (מלכים א', ה', כ"ג). [וחכמי
ז"ל אמרו כי היה ראוי לברך השם בתחלה ואחר כך אברהם
זה נלקחה הכהונה ממנו ונתנה לדוד[17])]. פירוש: זה הזכירו רבותינ
בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בפרק ט', גם במסכת נדרים בסוף

---

[1]) M fälschlich hier noch כתוב. [2]) Gunkel „Genesis", in Nowacks
I z. AT., Göttingen, p. 256 z. St., identifiziert mit Rawlison u. Hommel,
sr. Überl. 206, 210 (vgl. Ges. HW[13], s. v. גוים) das Wort mit Gutî, einem
nannten Volke zwischen Babylonien u. Medien. [3]) ס"ע', ed. Neubauer,
6, 12. Z. v. o. [4]) Vgl. MS., XLIII, p. 78. [5]) AB ביחזקאל (sic!). [6]) M באה.
BC שנים. [8]) CD fehlt. [9]) ABC fehlt. [10]) TAC noch דרך. [11]) Ed. Venedig,
ל'. [12]) Hss. כ"א, doch findet sich die Stelle daselbst nicht, sondern Absch.
Ed. Venedig, p. 32). Vgl. übrigens auch מדרש הגדול, ed. Schechter, p.
, z. St., זה שם בן נח שהיה משמש בכהונה גדולה וכו'. [13]) T דבר ויפה עשה, iEV
4) jedoch so wie Hss. [14]) T hier noch ויו"ד דברתי נוסף. [15]) T דברת, vgl.
. 10. [16]) M וחכמינו. [17]) Die in eckigen Klammern [ ] stehende Stelle

ארבעה נדרים (ל״ב, ע״ב)[1]. 20. [ואברהם הוציא המעשר לכבוד השם].
פירוש: שכן כתוב ויתן לו מעשר מכל.

טו. 1. [במחזה, במראות הנבואה]. פירוש: אחר זה בפסוק ויהי
השמש לבוא (בראשית ט״ו, י״ב) פירש שהקי״ן ממחזה[2] הנבואה, ובתרי עשר בתחלת
ספר הושע * (א׳, א׳) פירש הוא זה ואמר כי זה הנביא היה רואה במראות נבואה בחלום B24b
הלילה, ואחר כן אמר * והנה כתוב[3] באברהם במחזה וכן היתה כל נבואתו[4], ובסוף A39a
פרשת בהעלותך פירש זה היטב בפסוק אם יהיה נביאכם (במדבר י״ב, ו׳) שאמר במראה:
במראות[5] נבואה[6], בחלום אדבר בו: כפול[7] בטעם[8] כדרך הנבואות. 2. [ויו״ד
עירירי כיו״ד אכזרי (ישעי׳ י״ג, ט׳)]. פירוש: נוסף[9]. [וסר ממלת ערירים
(ויקרא כ׳, כ״א)]. פירוש: כמו שסר ממלת בת עמי לאכזר (איכה ד׳, ג׳) ואלו
היה היו״ד יסודי היה ראוי להיות עיריים בשני יודי״ן לפני המ״ם. [והטעם כאשר
אמר המתרגם]. פירוש: בלא ולד. 6. [צדקה, כמו וצדקה* תהיה לנו]. C25a
פירוש: בסוף פרשת ואתחנן (דברים ו׳, כ״ה) כתוב, והוא פירש בו כי מדרך הצדק
חייבים אנחנו לשמור אשר יצונו[10]), ולפי זה יהיה פירושו כמו חיוב ודבר שראוי
להיות כן, וזה רמז למצות עשה כמו כבד את אביך, וסוכה, ופסח. [וצדק ומשפט
אחים]. פירוש: כי כן כתוב מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע[11])
קהלת ג׳, ט״ז) וזה רמז אל הדינים שבין אדם לחבירו. [רק בדברי קדמונינו[12])
דרך[13]) צדקה אחרת]. פירוש: הנותן צדקה לעני ואין הענין חיוב רק חסד
דבריהם, וזהו לפנים משורת הדין. 7. [כי פרשת לך לך היתה[14]) שם כאשר
פירשתי[15])]. פירוש: בסוף פרשת נח (בראשית י״א, ל״א) גם בתחלת זאת הפרשה
י״ב, א׳). 8. [כאשר עשה נדעון]. פירוש: כתוב בתחלת ספר שופטים (ו׳, י״ב).
שיהיה הדבר בלא תנאי]. פירוש: הן יהיו ישראל צדיקים הן רשעים. [כי
כלל[16]) הנבואות[17]) הם על תנאי]. פירוש: אם בחקתי תלכו (ויקרא כ״ו, ג׳), אם
שמרו בניך בריתי (תהלים קל״ב, י״ב), אם ישמרו בניך את דרכם (מלכים א׳ ב׳,
ד׳)[18]) ועל כן היה אברהם ירא אולי יחטאו בניו ולא ינחלו את הארץ, על כן בקש

findet sich weder in unseren Ausgg. noch auch im Cod. Cambr., doch mus[s]
wie aus dem folgendem 'פ' ז' הזכי hervorgeht, dieselbe ganz gewiss de[r]
JbE, u. z. am Schlusse des Verses, vorgelegen haben. [1]) Mid. haggado[l]
ed. Schechter, z. St., p. 218 ff.: [א]מר לו הקב״ה וכי מקדימין ברכת העבד לברכת קונו חייך
[ב]זכותך אני נותן לו וכן הוא אומר נשבע ה׳ ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק
[ת]הל׳ קי׳, ד׳) מפני מה שמתיך כהן על דבורו ולמלכי צדק שאמ׳ ברוך אברם וברוך אל עליון,
[ו]כל בדוד מה הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל אשר שלחך היום הזה לקראתי וברוך טעמך
וברוכה את (שמואל א׳, כ״ה, ל״ב ול״ג) הגדול גדול קודם. [2]) ABC ממראה. [3]) T כתב,
fehlt. [4]) MS., XLII, p. 497 ff. [5]) M במראת. [6]) T zu Num. 12_6 hat בלילה. [7]) [...]
כפל. [8]) T fehlt, vgl. jedoch iEV (p. 76) z. St., wo es ebenfalls steht. [9]) iEG[...]
p. 81, Anm. 10. [10]) T für יצונו 'א die Worte את רצונו, doch iEV (p. 87), z. S[t.]
ebenfalls wie uns. Hss. [11]) Die letzten 4 Wörter fehlen ABC infolge Homoio[-]
teleuton. [12]) T noch ז״ל. [13]) C בדרך. [14]) T נאמרה, iEV fehlt היתה שם. [15]) T [פ]ירשתיו
iEV jedoch so wie in uns. Hss. [16]) T noch כל. [17]) T נבואות. [18]) Dieses Zitat feh[lt]

מהשם[1]) שיכרות עמו ברית שירשוה אפילו אם * לא ישמרו התורה. 10. [ו' כ
איש בליעל (ש"ב, כ', א') סמוך]. פירוש: כמו איש מלחמה (שמות ט"ו, ג')
כי בליעל שם דבר ולא שם תאר[2]), ואלו היה[3]) שם תאר לא היה איש סמוך
רק היה בליעל תאר השם והיה שב אל איש. [גם כן בחיות]. פירוש: בתחלו
יחזקאל (א', ט') חוברות אשה אל אחותה כנפיהם, וביריעות פירש בפרשת ויקחו ל
(שמות כ"ו, ג'), חמש היריעות[4]) תהיינה חוברות אשה אל אחותה[5]). [כי הבהמ
והאדם שוים[6]) המה[7])]. פירוש: לענין איש הם שוים, כי כמו שכתוב ע
האדם איש ואשתו, איש אל רעהו, כן כתוב גם בבהמות[8]). ויש ספרים שכתו
שנים המה וטעות הוא. [כי צפור שם כלל]. פירוש: בפרשת נח בפסוק כי
צפור כל כנף (ז', י"ד) פירש שהוא שם כלל לאשר יש לו כנף. 11. [או השי
הפגרים]. פירוש: שב למלת וישב אותם אברם. ובא * לפרש כי מלת אותם
תשוב אל העיט כי רבים היו. ויהיה פירושו וירד העיט בלשון יחיד וירד כל אח
מהעופות, ואחר כן וישב אותם בלשון רבים. 12. [אחר שהקיץ ממחזה הנבואה]
פירוש: בעבור שכתוב ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם. גם כתוב (ט"ו
ה') ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים משמע[9]) שהיה בעו
שהכוכבים נראים. הנה זה ראיה שהיה זה המחזה בחלום. על כן אמר שהקיץ בבקר
13. [האיש שיש לו משפחה כסעיף שהוא דבק בשורש]. פירוש
בבראשית בפסוק וכל שיח השדה (ב', ה') פירש כי בעבור שנמשל האדם אל ע
השדה על כן נמשלו[10]) בו שיח וניב וסעיף ובד ואמיר וסרעף שהם משמות[11]) הע
ועל כן ההווה בתוך משפחתו נקרא אזרח כמו שמפרש. [וטעם גר כמו הגרג
שנכרת מהסעיף]. פירוש: כשירחיק האדם ממשפחתו נקרא גר בעביר שדומ
כמו הגרגר שנכרת מהסעיף. [ואלו היו יודעים טעם כל אות וצורתו]
פירוש[12]): בספר צחות פירש כי אות הגימיל נקרא כן מגזרת ויגמול שקדים (במדב
י"ז, כ"ג)[13]), ואות הרי"ש כמשמעו בלשון בענין[14]) כריתה מגזרת רש[15]) ועושר א
תתן לי (משלי ל', ח'), ויהיה פירושו שנכרתה היניקה והגמילה שהיה יונק וגומ
מהענף, וכן הגר נכרת ממשפחתו. [ארבע מאות שנה עד סוף זה הק
מהיום]. אמר יוסף: כן כתוב ברוב הספרים ופירוש מהיום מיום הברית של ב
הבתרים, ולפי דעתי שהוא טעות בספרים כי[16]) אפילו אם נאמר כי ברית בין הבתרי
היה שנה אחת קודם שנולד יצחק לא יתכן זה בעבור כי אם היה * סמוך ללידו
יצחק איך אמר אברהם הן לי לא נתת זרע הלא כבר נולד לו ישמעאל. ואם תאמ

---

1) AB שהש"י. 2) Über den Unterschied, vgl. iEG., p. 72_5. 3) M היו (sic!). 4) Hss. יריעות. 5) kK., p. 84, 5. Z. v. o. 6) T שנים, jedoch auch Ṣarṣah (מ"ס . 20_{16} Ende) hält שוים für die allein richtige LA. 7) ABC fehlt. 8) Gen. 7_2. 9) M fehlt. 10) ABC נמשל. 11) ABC משמשות (sic !). 12) Hss. fehlt. 13) צחות, ed. Lippmann, . 16a u. iEG., p. 50_6. 14) ABD בענין. 15) Die Erklärung dieser Stelle findet sich bei Lippmann ס' צחות, p. 31, Anm. 4 ff. Vgl. auch iEG., p. 53. 16) C fehlt.

שלא אמר אברהם כן[1]) כי אם על יצחק שהוא לבדו נקרא זרעו כמו שכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ״א, י״ב) הנה התשובה כי זה נאמר לאברהם אחר שנולד יצחק, ועוד כי כתוב כאן (ט״ו, ב׳) הנה אנכי הולך ערירי שפירושו כתרגומו בלא ולד, ואיך אם לא חשב אברהם כי ישמעאל הוא זרעו איך אמר לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י״ז, י״א), ועוד שכתוב כאן[2]) והנה בן ביתי יורש אותי (ט״ו, ג׳) שמשמעו שלא היה לו בן כלל * C25b. ודע כי בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י״ב, מ׳) הודה לדברי הגאון שאמר שחשבון ת״ל שנה מיום צאת אברהם מאור כשדים[3]), וככה[4]) פירושו: דע כי אברהם היה בן שבעים שנה בצאתו עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן וישבו שם ומאז החל המספר של שלשים[5]) וארבע מאות שנה, וישבו * A40a בחרן חמש שנים ואז יצא אברהם מחרן[6]), והנה[7]) חמש ושבעים הם ע״ה על כן כתוב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ובאותה שנה ירד למצרים ושב וישב עשר שנים עד שלקח הגר, כי כן כתוב (בראש׳ ט״ז, ג׳) מקץ עשר שנים וגו׳, ושנה אחת הריון לישמעאל וי״ג שנה[8]) עד שנמול ושנה אחת שהרתה שרה ואז היה אברהם בן ק׳, והנה מיום צאתו מאור כשדים עד שנולד יצחק הם ל׳ שנה, ומיום שנולד יצחק עד שנולד יעקב היו ס׳ שנה, שנאמר (בראש׳ כ״ה, כ״ו) ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, ומעת שנולד יעקב[8]) עד רדתם למצרים ק״ל שנה כי כן אמר יעקב לפרעה (בראש׳ מ״ז, ט׳) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, ומאז ישבו במצרים מאתים ועשר שנים, והנה ס׳, גם ק״ל, גם ר״י עולים ת׳ שנה, וכן כתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק מ״ח, והנה נתברר שנפל טעות בספרים שכתוב בהם מהיום. ובמקצת[9]) ספרים כתוב ארבע מאות שנה עד סוף זה הקץ מיום שנולד יצחק, וזהו הנכון כאשר ביארתי. 17. [ורעו ביחזקאל]. פירוש: בעלטה תוציא (יחזקאל י״ב, ו׳) ופסוק אחר בעלטה הוצאתי (שם, י״ב, ז׳) ועוד בעלטה וְיֵצֵא (שם, י״ב, י״ב). [וזאת היא השבועה]. פירוש: כמו שמפורש[10]) והולך. 18. [הוא שיחור]. פירוש: הוא נילוס בעצמו. [ולא היאור]. פירוש: כי נילוס הוא נחלק ליאורים רבים ככתוב בפרשת וידבר אלהים (שמות ח׳, א׳[11]). 19. [ויש להם שני שמות]. פירוש: כי לא נזכרו שם (בראש׳ י׳, ט״ו—י״ח) באלה השמות[12]). 20. [ואל תתמה בעבור שכתוב הכנעני והיבוסי אחריו][13]). פירוש: אל תתמה אם אינם * M224b כתובים בכל מקום כסדר תולדותם הכתוב בסוף פרשת נח (בראש׳ י׳, ט״ו—י״ח), גם אל תתמה אם תמצא כתוב עמהם הכנעני ואיננו[14]) נזכר בנח, גם אל תתמה אם תמצא היבוסי באחרונה[15]) כמו בפרשת ואלה שמות (ג׳, י״ז) ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסי, והנה היבוסי באחרונה אף על פי שהוא הבן השלישי[16]) מבני כנען. [דע כי השבעה גוים כנעניים הם כלם]. פירוש: כי כלם בני כנען הם.

---

1) ABC fehlt. 2) ABC .כן 3) kK., p. 27. 4) ABC .בכה 5) M ר״ל (sic!). 6) C fehlt. 7) C dittographiert. 8) M fehlt. 9) ABCD .ובקצת 10) ABC .שמפרש 11) kK., p. 18, 8. Z. v. o. 12) AB .שמות 13) AB die in Klammern stehenden Wörter dittographiert. 14) ABC fehlt, jedoch C leerer Raum gelassen. 15) M fehlt. 16) Vgl. Gen. 10_{16}.

[ולאחר[1]) שיזכיר[2]) הששה]. פירוש: בשאר פרשיות חוץ מנח. [יאמר הכנעני על הנשארים]. פירוש: בתחלתם או באמצעם. [ובמקום אחר בכלל]. פירוש: שיזכיר הכנעני לבדו במקום כלם. [יהודה וישראל רבים]. פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (א' ד', כ') בשרי שלמה.

טז. 2. [ובן חסר ה"א]. פירוש: כי שרשו בנה. [וכן כל חי תאר * 4b או פועל[3]) עבר]. פירוש: הוא חסר ה"א. 3. [העתיקו קדמונינו]. פירוש: קבלו אבותינו הראשונים כמו אשר העתיקו אנשי חזקיה במשלי (כ"ה, א'). [כי לא ישהה אדם עם אשתו יותר מעשר שנים]. פירוש: ביבמות בפרק הבא על יבמתו (ס"ד, ע"א) אמרו כן. 11. [יִשְׁמָעֵאל בהעלם האל"ף]. פירוש: וכן דנִיֵּאל, כי היו"ד נקוד בצרי והוא דגוש והאל"ף נעלם[4]). 12. [כטעם מי שלח פרא חפשי (איוב ל"ט, ה')]. פירוש: הוא בדמיון[5]) הפרד והוא ביער ואיננו ברשות האדם כחמורים וכסוסים רק הוא חפשי, כי לא יוכל לשאת משא. [זר[6]) ממשפחתו]. פירוש: מי שהוא זר כנגד משפחתו, וכן פירש זר בכל מקום. [כי יהיה[7]) בין[8]) כל[9]) האדם כפרא שינצח הכל]. פירוש: בראשונה ינצח כל הגוים[10]). [ואחר כן ויד כל בו]. פירוש: כי באחרונה ינוצח. [וכן[11]) מדינים מבני קטורה]. פירוש: כי כתוב (בראש' כ"ה, א' וב') ויוסף אברהם * 5b וגו', ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין. [ונקראו ישמעאלים בתורה]. פירוש: כי כתוב (בראשית ל"ז, כ"ח) ויעברו אנשים מדינים וסוף הפסוק וימכרו את יוסף לישמעאלים, וכן ארחת ישמעאלים (בראש' ל"ז, כ"ה). [ובספר שופטים (ח', י"ב)]. פירוש: בתחלתו כי הושעתנו מיד מדין ואחר כן כתוב (ח', כ"ד) כי ישמעאלים הם. ויש להקשות כי אחר שהמדינים נקראו ישמעאלים הנה זה ראיה על מה שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק שלשים שקטורה היא הגר, ואיך אמר ר' אברהם בסוף פרשת חיי שרה (בראש' כ"ה, א') שאיננה הגר, והתשובה כאשר פירש הוא בסוף פרשת תולדת יצחק (בראש' כ"ז, מ') כי גם כן יקראו היום אנשי מצרים[12]) ישבא[13]) ועילם[14]) ישמעאלים ואין בהם מי שהוא מזרע ישמעאל[15]) כי אם מתי מעט, וכן גם מדין נקראו ישמעאלים בעבור * 25a היותם בני פלגש כמוהו. [וכתיב על פני כל אחיו נפל (בראש' כ"ה, י"ח)]. כמו שפירש ר' אברהם בסוף פרשת * 26a חיי שרה[17]). 13. [הֲבָא[16]) עוד הלום איש]. פירוש: פסוק הוא בתחלת ספר שמואל (א' י', כ"ב).

יז. [והיה שדי בצריך (איוב כ"ב, כ"ה) כי טעמו כטעם ושית על עפר בצר (איוב כ"ב, כ"ד)]. פירוש: כאלו אמר[19]) והיו[18]) חזקים מבצריך.

1) TABC ואחר. 2) T שהזכיר. 3) TABC פעל. 4) Vgl. den Zusatz zu uns. Stelle in iEV. p. 1: גם מלת דניאל בהעלם האל"ף כי התנועה ביו"ד כי הוא דגוש ואין כח בפה להניע ב' אותיות. 5) CD כדמיון. 6) AM זה (sic!). 7) T für כ"י < שיהיה. 8) M בן. 9) T fehlt. 10) AB הגרים. 11) T noch בני. 12) ABC fehlt. 13) AB שבא. 14) T וארץ עילם, iEV, z. St. (p. 7), so wie uns. Hss. 15) T ישמעאלים, iEV., z. St. (p. 13), wie in uns. Hss. 16) Hss. fälschlich וירא אליו. 17) B הָבָא, A הֲבָא. 18) C fehlt כ"א. 19) ABC ויהיו.

[ורבים פירשוהו מגזרת שדד[1])]. פירוש: הוא אמר בפירוש תרי עשר בספר יואל בפסוק וכשוד משדי יבא (א׳, ט״ו) כי הנגיד ר׳ שמואל אמר כן[2]), וזה הפסוק הוא בישעיה (י״ג, ו)[3]). [והנכון כי השם הנכבד והנורא נקרא כנגדו]. פירוש: השם של יו״ד ה״א ו״ו ה״א נקרא כנגד שדי, בעבור שהוא הפכו, כי זה שם עצם וזה שם תואר, והעצם עומד בעצמו, והתואר הוא מקרה נשוא על העצם, והנה[4]) העצם הוא העיקר. [וזה[5]) שם התאר כנגד המעשה]. פירוש: שם שדי הוא שם התאר והוא כנגד המעשה, כי הוא הפך המעשה, כי המעשה הוא שהשם * עושה תמיד ומחדש נבראים כי שם העצם הוא מגזרת יהי אור והנה מעשהו A41a היא ההויה ויסבול שני פירושים, האחד שהוא פועל עומד שהוא כמו יהיה בעבור שהוא הוה תמיד ועומד לנצח, והשני שהוא פועל יוצא בעבור שהוא מהוה וממציא תמיד, והנה שדי הוא הפך זה כי הוא שודד ומכלה הנבראים ומפסיד ומשחית אותם, כי פעולתו היא ההשחתה, כי על כן נקרא שדי.[6]) [כי העולם עומד על אלה שני השמות]. פירוש: על ההויה וההשחתה, כי אם לא ישחית[7]) ויפסד גוף[8]) אחד לא יתהוה ממנו גוף אחר חדש. [והמבין סוד השם יאמין]. פירוש: המבין למה נקרא הבורא בשם יו״ד ה״א ו״ו ה״א יאמין כי העולם עומד על אלה שני השמות. 14. [ואין פירוש הנפש כרצונם]. פירוש: בכאן כתוב ונכרתה הנפש ההיא ועל מלת הנפש אמר זה. [כי נפש כמו איש וטעמו גוף שיש לו נפש]. פירוש: חבור הנפש והגוף נקרא איש, ואף על פי שהכתוב מזכיר נפש פירש המלה על הגוף והנפש[9]). ומזה נלמוד[10]) כי מי שיכרת יכרת מעמיו, כלומר שלא ישאר לו זכר בתוך עמו כמו שמפרש והולך, אבל הנפש איננה נכרתת כי אם במלת והאבדתי את הנפש ההיא (ויקרא כ״ג, ל׳). [ויש אומרים[11]) שיכרת שמו במות[12]) זרעו]. פירוש: כי[13]) כן יפרש בפרשת

---

1) T u. Hss. שודד. 2) Die Stelle lautet daselbst: וכשוד הטעם מי יוכל להמלט משוד שיבא מהשם, והנגיד ז״ל אמר כי שוד תואר כמו עלי לבי דַוָּי (ירמיה ח׳ י״ח) רק אמר כי היו״ד תחת אות הכפל כמו דליו שוקים מפסח (משלי כ״ו, ז׳) והטעם מתגבר ומנצח (so auch Ps. 68_{15}) על כן אמר כי במקום הזה איננו שם הנכבד, וככה כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל א׳, כ״ד) וככה והיה שדי בצריך (איוב כ״ב, כ״ה) תקיף והעד וכסף תועפות לך (שם כ״ב, כ״ה) וכתיב ושית על עפר בצר (שם כ״ב, כ״ד) ויפה אמר. Vgl. auch ibn Ḡanâḥ ס׳ השרשים, ed. Bacher, s. v. שדד, p. 499 u. iEG., p. 184. 3) Hieraus könnte man schliessen, dass vielleicht noch dem JbE der Komm. Samuels zu Jes. vorgelegen haben wird (vgl. ALdJ., p. 110), iE selbst erwähnt zu Jes. 13_6 bloss: הלילו, כשוד משדי יבא, כי זה השוד בא מהשם ומי יוכל לבטלו, וי״א כי שדי כגבור שודד והראשון הוא הנכון, womit die Zusätze bei Friedl. in s. Ed. d. iEKomm. zu Jes., p. $26_{3,4}$ zu vergleichen sind. D wird hier ohne zwingenden Grund die Erkl. David Kimchis zu Joel 1_{15} mitgeteilt. 4) M והוא. 5) AB וגם. 6) Vgl. MS., XLII, p. 108. 7) M ישחית. 8) M הגוף. 9) ABD ועל הנפש. 10) M נלמד. 11) T noch כי כרת, iEV כי פי׳ כרת. 12) AB שימות, C שמות. 13) AC fehlt.

אמור * בפסוק והאבדתי (ויקרא כ״ג, ל׳) וכן בפרשת קרח בפסוק ויאבדו מתוך הקהל (במדבר ט״ז, ל״ג) ובפרשת והיה עקב תשמעון בפסוק ויאבדם יי׳ (דברים י״א, ד׳)[1]. 17. [והבן מהדם יבנה ויכונן]. פירוש: עוד יפרשהו בתחלת אשה כי תזריע. [כי הנה מצאנו אבות דוד[2]) שכל אחד הוליד בן והוא גדול[3]) מתשעים שנה]. פירוש: כי דוד מבני נחשון בן עמינדב (ד״ה, א׳ י׳ ט״ו), ונחשון היה מיוצאי מצרים וגדול היה כי הוא[4]) נשיא השבט, ובעבור שהיה נכבד נשא אהרן את אחותו במצרים. ועל כן[5]) כתוב (שמות ו׳, כ״ג) אחות נחשון, ובני אהרן במצרים נולדו, גם פינחס בן אלעזר, והנה מעת שנשא אהרן את אחות נחשון בעבור כבוד נחשון עד שיצאו ממצרים היו שנים רבות. ועל דעת ר׳ אברהם היה נחשון בצאתו יותר גדול מבן ארבעים שנה וכשמת דוד החל שלמה לבנות הבית[6]) בשמונים שנה וארבע מאות שנה כי כן כתוב במלכים (א׳ ו׳, א׳), וכשנוסיף ארבעים על ארבע מאות ושמונים יעלו חמש מאות ועשרים, נחסר מהם חיי דוד שהם שבעים שנה נשארו ארבע מאות וחמשים, נחלקם לנחשון ושלמה ובועז ועובד וישי שהם חמשה דורות, והנה יבא לכל אחד תשעים ועם שנת ההריון של כל אחד היו יותר מתשעים כאשר אמר. והוצרך להזכיר זה להודיענו שלא היה דבר * אברהם כל כך גדול בדבר שרה, כי הנה נמצאו אחרים כמוהו. * ובנשים לא נמצא כן, ואין לטעון מיוכבד, כי הוא יפרש הענין במקומו. [וחיי הדורות בימי אברהם ארוכים מחיי דור דוד[7])]. פירוש: חיי דורות אברהם מפורשים בפרשת נח (בראש׳ י״א, י׳—ל״ב) שהקטן שבהם נחור אבי תרח היו לו קמ״ח שנה[8]) (שם כ״ד וכ״ה) ותרח ר״ה (שם, ל״ב) ואברהם קע״ה (שם כ״ה, ז׳) ויצחק ק״פ (שם ל״ה, כ״ח) ויעקב קמ״ז (שם מ״ז, כ״ח) ודורות דוד הם שפרשתי למעלה. [וכאשר נסתלק המלאך וכו׳]. פירוש: כל הענין הזה קשור עד ומקנת כספו כלם (אבן עזרא בראש׳ י״ז, כ״ו) ואמר בעצם היום הזה, בעבור כי כך נזכר בזה הפסוק.

וירא אליו.

י״ח, 1. [תועי[9]) * רוח[10]) אמרו כי השם[11]) הוא אחד והוא שלשה[12])]. פירוש: בעבור שכתוב והנה שלשה[13]) אנשים (י״ח, ב׳) על כן אמרו שהוא שלשה[13]), ובעבור שכתוב וירא אליו יי׳ והכל בפרשה אחת, על כן אמרו כי אותם השלשה[13]) הם[14]) אחד[13]). [ולא יתפרדו *]. פירוש: לא נמצאו כי אם שלשתם ביחד. [והנה שכחו ויבואו שני המלאכים סדומה]. פירוש: ואחר

[1]) Vgl. MS., XLII, pp. 454 ff. [2]) T fehlt. [3]) T noch יותר. [4]) C noch היה. [5]) M fehlt. [6]) C את הבית. [7]) T ודור (sic!), ABC für ד׳ דוד bloss דוד. [8]) AB שנים. [9]) M תועה. [10]) Die beiden Wörter תועי רוח fehlen TABCD, sind jedoch vorhanden in iEV, p. 9. [11]) T noch ג׳ אנשים. [12]) iEV, p. 11, fehlen die Wörter והוא שלשה, B sind dieselben aus naheliegenden Gründen von einem Zensor gestrichen worden. [13]) B vom Zensor gestrichen. [14]) C fehlt.

שהם שנים הנה האחד מהשלשה נפרד [1]), ואיך [2]) אמרו שלא יתפרדו, ועוד כי כשנשארו שנים אינם אחד [3]) ולא שלשה [3]) והנה בטלה דעתם [1]). [וראה ג׳ מלאכים]. פירוש: וכן דרשו בבבא מציעה פרק השוכר את הפועלים (פ״ו, ע״ב) [4]). 6. [לושי כמו ותלש]. פירוש: פסוק הוא בספר שמואל (א׳ כ״ח, כ״ד) בבעלת אוב של שאול ותקח קמח וַתָּלָשׁ, והזכירו הוא בכאן להודיע שהוא מנזרתו. [5]) 10. [או [6]) חיה כמו כה לחי]. פירוש: בספר שמואל (א׳ כ״ה, ו׳) כתוב בענין נבל. ולא מצאתי פירוש ספר שמואל לר׳ אברהם. אך ר׳ דוד קמחי פירש שם כה לחי „כזה הטוב יהיה לך כל ימי חייך“, וכן תרגם יונתן „כדין לחייך“. ויש אימרים [7]) ואמרהם כה „לעשיר“ כמו מה לעני יודע להלך נגד החיים (קהלת ו׳, ח׳) [8]). ויהיה פירושו ואמרתם זה השלום [9]) לעשיר. ויהיה ו״ו ואתה שלום לזה הפירוש כו״ו וישא אברהם את עיניו (בראש׳ כ״ב, ד׳) כלומר כפ״א רפה בלשון ישמעאל [10]). 12. [והשם גלה סודה [11]) למלאך]. פירוש: שצחקה בלבה. 13. [ואני זקנתי]. פירוש: אחרי בלותי. [והמלאך אמר אמת [12])]. פירוש: בעבור שדרשו רבותינו ז״ל בבבא מציעה בפרק השוכר את הפועלים (פ״ז, ע״א) וביבמות סוף פרק הבא על יבמתו (ס״ה, ע״ב) ששנה הקב״ה מפני השלום, על כן אמר זה. [ומפרשים אחרים אמרו]. פירוש: זה שב לתחלת הפרשה (י״ח, א׳) שהזכיר כי המפרשים אמרו כך וכך. [ואל תתמה על מלת כי משחיתים אנחנו (בראש׳ י״ט, י״ג)]. פירוש: שלא אמרו כי משחית ה׳ את העיר, רק אמרו אנחנו המשחיתים *. [והנה יהיה [13]) פירוש ויאכלו (י״ח, ח׳) כמשמעו]. A42a
פירוש: על דעת המפרשים ההם. [ומצאנו שנקרא הנביא מלאך]. פירוש: גם אלה דברי המפרשים. [ויש אומרים כי אברהם בקש רשות מהשכינה]. פירוש: בעבור שכתוב בתחלה וירא אליו יי׳ ואחר כן ראה [14]) השלשה הנביאים, ועל כן אמר לשם ית׳ יי׳ אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מכאן, כלומר אל תסתלק רק המתין לי עד שאלך ואביא אלה האנשים ואגמלם חסד, ואחר כן אשוב לכאן לדבר עמך, ואז הלך אברהם והביאם והאכילם ושב אל השכינה, ועל כן כתוב (בראש׳ י״ח, כ״ב) ואברהם עודנו עומד לפני יי׳, כלומר שלא זזה השכינה משם מתחלה ועד סוף. [ועל כל פנים]. פירוש: אפילו לדברי כל המפרשים. [ואין לנו צורך לתקון סופרים]. פירוש [15]): שאמרו רבותינו ז״ל במדרש תל״ים

---

1) B die letzt. 3 Wörter v. Zens. gestr. 2) M אך. 3) B vom Zensor gestrichen 4) Zur Erkl. dieses Satzes, vgl. kK. zu 3_{13}, p. 12, wo es heisst: והנה כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל והמבין זה סוד השם (יהוה) ידע נבואת וירא אליו וגו׳. Vgl. auch V. 13 u. MS., $42_{113, 241}$. D fehlt die Erkl. zum ganzen Satze. 5) Ges. WB[13], s. v. לוש. 6) T fehlt, iEV, z. St. טעם או. 7) ABC מפרשים. 8) Vgl. ס׳ השרשים, p. 150 s. v. חיה u. Bacher, Aus d. Schrifterkl. d. AMiGanâh, Bpst, 1889, p. 110. 9) ABC בשלום. 10) Vgl. oben, p. 33, Anm. 5. 11) ABC סודו (sic !). 12) ABC האמת. 13) AB fehlt. 14) AB noch אלה 15) A

במזמור י׳, י״ח [1]) * כי היה ראוי להיות [2]) וי״י עודנו עומד לפני אברהם. אלא שתק רבותינו [3]) ז״ל וכתבו [4]) ואברהם עודנו עומד לפני י״י, והוא אומר [5]) בסוף ספר צחות [6] כי אלה דברי יחיד. ועל כן אמר בכאן כי אין צורך לזה הפירוש. רק הפשט הוא נכון. [והנכון בעיני]. פירוש: שב לתחלת הפרשה שכתוב וירא אליו, גם ע המלאכים. בעבור שהזכיר דעת כל המפרשים ועדיין לא הזכיר דעת עצמו. [תמצאנ רמוז בפרשת ואלה שמות]. פירוש: בפירושו הקצר (שמות ג׳, י״ג [7]) בסו השם הנכבד אמר: והנה כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל והמבין [8]) סוד זה השם ידע סוד נבואת וירא אליו. גם ויאבק איש (בראש׳ ל״ב כ״ה). גם פלא הסנה (שמות ג׳). גם בפרשת בלק בפסוק ויפתח י״י (במדבר כ״ב כ״ח) אמר: והישר כי האתון דברה. * ואם תבין סוד מלאכי אברהם גם יעקב א תבין האמת. ואני המבאר שמעתי כי דעתו היתה כי כל אלה היו [9]) במראה [10] הנבואה. וזאת [11]) היא דעת הרמב״ם ז״ל בספר מורה הנבוכים (חלק שני, פרק מ״ב [12]) וכבר הקשה עליו ר׳ משה בר נחמן (בפירושו ע״ה, בראש׳ י״ח, ב׳) שאם זה [13] אמת הנה לא אכלו ולא לשה שרה ולא דברו המלאכים עם לוט ולא אפה להם מצות ויאכלו. ואם הוא כן [14]) איך ניצול לוט מהם [15]) משם. ואם תאמר כי גם לוט ראה כן במראה הנבואה מי הגיד לאנשי סדום שבאו אנשים לבית לוט. ואם תאמר הכל ראה לוט במראה הנבואה אם כן לא נסבו אנשי סדום על הבית ולא הוכו בסנורים ולא יצא לוט מתוך ההפכה. וחלילה חלילה. וכן על מלאכי יעקב * בענין ויאבק איש אמר המורה (חלק ב׳, פרק מ״ב [16]) שהוא במראה הנבואה. והקשה ר׳ משה בר נחמן אם כן למה היה צולע על * ירכו. ולמה לא יאכלו בניו גיד הנשה. וכן ויפגעו בו מלאכי אלהים (בראש׳ ל״ב, ב׳). ועל דבר האתון אם לא דברה ממש רק שראה כן בלעם במראה הנבואה מה צורך היה בזאת המראה. ולמה הזכירה הכתוב. ואם תאמר שצריך לפרש ככה בעבור שלא יתכן שהבהמה תראה את מלאך השם שאיננו גוף. והדעת נותן כי בעבור שאמר בלעם על עצמו אשר מחזה שדי יחזה (במדב׳ כ״ד, ד׳) על כן הראה לו השם זאת המראה למשל כדי שיכנע, ויאמר מה שראתה האתון לא ראיתי איך אחזה מחזה שדי. ומרוב תאותו לקלל הגוי הקדוש הזה לא שם [17]) לבו אל משל מחזה האתון. ויש להשיב על זה כי אפילו * אם תפרש שהיו מלאכי יעקב והסנה במראה הנבואה לא תוכל לומר כן על מלאכי אברהם כי לא תוכל להוציא המקראות מן הפשט בעבור לוט ואנשי סדום כאשר הזכרתי ובעבור גיד הנשה. ואני יוסף אומר כי הנראה בעיני מדברי ר׳ אברהם כי השם ית׳ חידש

BC fehlt von פנים bis hieher infolge Homoioteleuton. 1) Hss. י״ט. Die Stelle lautet Ed. Buber, p. 156: אמר ר׳ סימון תקון סופרים הוא זה, שהשכינה עומדת וממתנת לו. 2) M fehlt. 3) C חכמינו. 4) AB ואמרו. 5) AB אמר. 6) צחות, ed. Lippm., p. 74a, 9. Z. v. o. 7) kK., p. 12, 7. Z. v. o. 8) A fehlt, C fehlen die letzt. 3 Wörter, M והבין (sic !). 9) ABD fehlt. 10) C במראות. 11) ABC וזו. 12) Ed. Warschau, 1872, II., p. 86b: כבר בארנו (בפרק הקדום) כי כל מקום שנזכר בו ראיית מלאך או דבורו, שזה אמנם הוא במראה הנבואה או בחלום. 13) ABC זאת. 14) ABC כך. 15) ABCD fehlt. 16) Ed. Warschau, II, p. 87a. 17) AB שב.

ופות שלשה אנשים בעבור כבוד אברהם שהיה דבק[1]) בשם ית׳, והנה היה המעשה
פשוטו, ושריפת הארץ תוכיח, כי הנה עד היום היא שרופה כיום ההפכה, וראיה
זה כי ר׳ משה בן נחמן לא הקשה כלום בזה על ר׳[2]) אברהם ולא הזכיר אותו,
אלו[3]) היתה דעת ר׳ אברהם שהיה זה במראה הנבואה לא היה שותק לו, כי כן
נהגו. ועוד ראיה גדולה כי ר׳ אברהם בעצמו הזכיר בתחלת זאת הפרשה כי מפרשים
מרו[4]) שהשם נראה אליו במראות הנבואה, ואחר שהזכיר כל דעות החכמים אמר
י הנכון בעיניו יפרשהו בפרשת ואלה שמות. ואין ספק שסותר דברי כלם בזאת
תשובה, ומה שהזכיר בפרשת ואלה שמות יעיד שזה הפירוש הוא האמיתי[5]),
כאשר חידש השם לאברהם נופות כן חידש מלאך ליעקב שיאבק עמו, והעד[6]) גיד
הנשה, וכן חידש השם דבור לאתון לכבוד משה וישראל, ואם יטעון טוען איך יתכן
שהאתון תדבר ואין התולדת סובלת[7]) זה, אשיבהו כי אמת הוא שאין תולדת האתון
לדבר, אך אף על פי שגם העופות אין בתולדתם לדבר, הנה מצאנו העופות[8])
שידברו כשירגילום[9]) בני האדם וינהיגום * לדבר. והנה אם ביד האדם יש כח להוציא A43a
עוף מתולדתו ולשים בפיו דבור, אף כי האל אשר שם פה לאדם שיוכל לחדש
לא כזה וכזה בעבור כבוד משה עבדו וישראל עמו[10]). 14. [לא היה מ״ם דבק
עם השם]. פירוש: לא היה כתוב היפלא מיי׳ דבר אבל היה כתוב היפלא ליי׳
21 [ועל דעתי שיהיה[11]) פירושו ואראה אם עשו כלם כרעה
הזאת, ואם לא אדעה[12])]. פירוש: עתה אני רוצה[13]) לרדת כדי להתבונן
לראות אם עשו כלם כמו זאת הרעה כדי שאביא עליהם[14]) עת פקודתם. אבל אם
לא עשו ככה אשגיח עליהם מהיום הזה והלאה על פי הרוב, אם הרוב צדיקים תנצל
כל העיר, ואם הרוב רעים יאבדו כלם, ואם יש שם צדיק גמור ינצל לבדו בצדקו
כדברי[15]) יחזקאל, נח[16]), דניאל ואיוב. ויתכן לפרש דבריו בדרך אחרת, והיא זאת,
ואראה אם עשו * כלם כרעה הזאת אף על פי שלא אדעה כלומר אראה ואשגיח בפרט M227b
אף על פי שאינני משגיח תמיד בפרטים, ולפי דעתי זאת היא דעת ר׳ אברהם.[כי האמת
שהכל ידע כל חלק על דרך כל ולא על דרך * חלק]. פירוש: כי B27a
השכל הפועל שנקרא כל יודע כל הנמצאים בעולם השפל ומשגיח עליהם
בדרך כלל, רצה לומר שהוא[17]) משגיח על כל המינים שיעמדו תמיד ולא יאבדו,
ואינו משגיח על הפרטים, ועל זה אמר ר׳ אברהם במקומות רבים כי חכמי לב דמו
הפרטים לצל[18]) עץ עומד על מים רצים תמיד[19]). [והעד כי זה הפירוש

---

[1]) ABC fehlt, D דבוק. [2]) ABC fehlt. [3]) ABC אלו. [4]) ABC noch כן. [5]) AB אמיתי. [6]) M ועד. [7]) M סובל. [8]) C fehlt. [9]) ABC כשיגדילום. [10]) Ähnlich Rosin in MS., $42_{113,312}$ u. $_{241}$, gegen Friedl. Essays, p. 82, Anm. 2, der an מראה הנבואה im Sinne Maimûnis denkt. [11]) So auch D im Komm., TABC fehlt. [12]) Die letzten 3 Wörter fehlen T, iEV, p. 2 mit dem Zusatze vorhanden: ואם לא אדעה ס״א ארעה. [13]) AB רואה. [14]) ABC fehlt. [15]) ABC כדבר. [16]) Hss. בנח. D גם בנח. [17]) M dittographiert. [18]) AB לכל (sic!). [19]) Vgl. dagegen Schmiedel,

הוא האמת ואם הוא סוד גדול שאמר אברהם האף תספה]. פירוש בפרשת בראשית בפסוק והאדם ידע (בראש' ד', א') הודעתיך מה שפירש בתחל פירוש קהלת [1]), ומשם תבין דעתו בכאן, ועוד אוסיף לך ביאור. אמר כי אם תר לדעת שזה הפירוש הוא האמת אף על פי שהוא סוד גדול יביא לך ראיה מפס האף תספה צדיק עם רשע (י"ח, כ"ג), כי מה שכתוב ארדה נא ואראה הנה ממ נא משמע כי עתה ישגיח עליהם ועד עתה לא היה משגיח. ועוד * שאם רוב רשעים יביא על כלם עת פקודתם. ועת הפקודה [2]) אבארהו לך בפרשת כי תש בפסוק וביום פקדי (שמות ל"ב, ל"ד), והנה הצדיקים יאבדו עם הרשעים בעבור היו הרוב רשעים. ובעבור זה שב אברהם אבינו לאמר לשם ית' אתה שופט כל האר איך אמרת שתשגיח עליהם מעתה, וכי עד עתה לא היית משגיח עליהם *. ועוד לא תשגיח עליהם בפרט כי אם בכלל, ואם זה אמת [3]) הנה הייתי מכלה צדיק ע רשע, כי אם תפקוד על הגוי ועל הממלכה לא יבחין המלאך המשחית בין צדי לרשע, וזה חלול שמך הקדוש שישמעו ברואיך כי החכמים ימותו עם הרשעים והי כצדיק כרשע, ומה תועיל צדקת הצדיק. ועל זה השיב לו השם כי אם יש [4]) צדיקי גמורים בתוך העיר אפילו חמשים תועיל צדקתם להם גם תועיל לכל אנשי העי שינצלו בעבורם בעבור היותם דבקים בו, כי הוא יודע את הדבקים בו ומשגיח עליהם כי בהדבקים [5]) ישובו להיות כל ויוכל כל אחד ואחד [6]) מהם לקבל כח מהשם כפ הכח שיקבלו המינים שהם הכללים. אך אם אינם צדיקים גמורים לא תועיל זכותנ לבטל הגזירה. כי אם בהיות רוב העיר צדיקים, ובעבור כי לא * היו צדיקים כלי בסדום על כן היו תלויים במזל ולא היה משגיח השם בהם [7]) בתחלה ועל כן אמ ארדה נא ואראה כאשר פירשתי [8]). 23. [ואם הם שני בינינים [9])]. פירוש כי תספה הוא מהקל. ואספה עלימו (דבר' ל"ב, כ"ג) הוא מהכבד הנוסף [10]) 25 [וכן כי כמוך כפרעה]. פירוש: עוד יפרש זה במקומו בפרשת ויגש (בראש' מ"ד, י"ח). 32: [ואף על פי שחכמינו העתיקו שאין תפלה בצבו בפחות מעשרה]. פירוש: ככה [11]) אמרו במסכת ברכות בפרק ראשון (דף ו', ע"ב [12]).

Studien üb. j. i. jüd-arab. Rphilos., Wien, 1869, p. 22, Anm. 3 (wo übrig. für שהאל<שהכל zu lesen) u. Rosin in MS., 42_{62} ff, die das Wort שהכל nicht auf den שכל הפועל, sondern auf Gott selbst beziehen. [1]) Vgl. oben, p. 64. [2]) ABC הפקדם. [3]) ABC האמת. [4]) ABC fehlt. [5]) ABCD בהדבקם. [6]) M fehlt. [7]) ABC fehlt. [8]) D, der die Erkl. sehr lückenhaft wiedergibt, hat hier folgenden Zusatz: וכן פי' ר' אברהם בפרשת כי תשא בפסוק ועתה לך נחה את העם (שמות ל"ב, ל"ד) (sic!) וכבר פירשתי בספר דניאל וספרין פתיהין כי כל הגזרות על הכללים ועל הפרטים הם במערכת השמים וככה הודו חכמי' בני חיי ומזיני וכו'. זהו לפי דעתי הפי' מהפסוק ארדה נא וכו' (sic!). In Wirklichkeit jedoch findet sich diese Erk. iEsras im gK zu Exod. II 32_{30} zum Stichworte ועתה אעלה, nicht aber, wie Lâzî angibt, zu Exod. 32_{34}. [9]) AB מינים (sic!). [10]) Ges. WT[13]., s. v. ספה. [11]) BC כך. [12]) Vgl. auch b. Berâhot 21b.

יט. 1. [ופירוש בערב, בפסח[1]) מצרים]. פירוש: בפרשת בא אל
עה בפסוק בין הערבים (שמות י״ב, ו׳)[2]). 6. [ונמצא חסר]. פירוש: נצרה
דל שפתי (תהל׳ קמ״א, ג׳). 8. [בלא תוספת ו״ו פתוח שוה]. פירוש:
מנת שלא יהיה כו״ו נוסף כמו וידעו כי ערומים הם (בראש׳ ג׳, ג׳). כי אם
יר ממנו הו״ו ישאר עתיד, אבל אשר לא ידעו איש היא דרך אחרת[3]). [כי אם[4])
תי הלשונות תמצאנה[5]) בלשון ארמית]. פירוש: האל גם
אלה[6]) תרגומם אחד בלשון ארמית, כי על שתיהן יאמר אֱלֵין[7]). 12. [והנה
הטענה וכו׳]. פירוש: כי תחלת הפסוק הוא ויאמרו האנשים אל לוט,
נה איננו אחד. 15. [ויאמר ר׳ יונה[8]) כי לא יתכן לאמר[9]) וכמו
לה השחר]. פירוש: מלת „כמו" היא תחת כ״ף הדמיון, ואותיות בכל״ם אינם
פלים על פעל עבר, על כן אמר כי גם מלת „כמו" לא תבא עם פעל עבר[10]).
שכח ורבו כמו רבו (זכריה י׳, ח׳)]. פירוש: שהוא עם פעל עבר, הפך
ברי ר׳ יונה[11]). 16. [ושרשו משולש]. פירוש: מֹהֹה[12]) מפעלי הכפל כמו
כלכל יוסף (בראש׳ מ״ז, י״ב) ששרשו כֹּלֹ כמו שפירש ר׳ אברהם בתרי עשר
ספר מלאכי[13]) * (ג׳) בפסוק (ב׳) ומי מכלכל את יום בואו[14]), וכן כמתלהלה A44a
משלי (כ״ו, י״ח) שרשו לֹהֹה. [והפ״א כפול]. פירוש: הפ״א הוא המ״ם, והנה
מ״ם הראשון עיקר, והשני הוא כפול כלומר נוסף. 17. [וכן לא תאכל ממנו
לעיל ב׳, י״ז]. פירוש: שאמר השם לאדם הראשון ומעץ הדעת טוב ורע לא
תאכל ממנו ורצה לומר לא תאכל ממנו אתה וכל אשר לך. 18. [אל נא אדני
חול]. פירוש: בעבור כי במסכת שבועות סוף פרק שבועת העדות (ל״ה, ע״ב) אמרו
שהוא קדש ואין הפשט כדבריהם. 20. [והיא[15]) תאר השם]. פירוש: שרצה
לומר עיר מצער כי מצער תאר לעיר אף על פי שאיננה נזכרת[16]), ואין זה כמו
הלא עוד מעט מזער (ישעיה כ״ט, י״ז) שהוא * שם דבר. 24. [וכן תמצא בני B27b
ישראל בפסוק אחד ה׳ פעמים[17])]. פירוש: בפרשת בהעלותך כתוב ואתנה
את הלוים נתנים לאהרן וגו׳ (במדבר ח׳, י״ט). ורבותינו ז״ל הזכירוהו בתחלת ויקרא
רבה פרשת[18]) הבן יקיר לי (פרשה ב׳)[19]) ובילמדנו בתחלת כי תשא * (תנחומ׳ שם, M228b
סי׳ ח׳)[20]) ובפסיקתא דכי תשא[21]). 29. [אשר ישב בהן, באחת מהן].

---

1) M פסת. 2) kK., p. 24, 16. Z. v. o. 3) iEG., p. 103, Anm. 3. 4) TAC גם. 5) T תמצאם. 6) ABC אל (sic!). 7) Dalman, Aram. Gramm.[2], p. 111. 8) T noch הספרדי המדקדק. 9) ABCD לומר. 10) Bacher, Aus d. Sch. d. AMiGanâh, Bpest, 1889, p. 17_5. 11) Die Stelle ist nachzutragen iEG., p. 179, A. 12) C fehlt, jedoch leerer Raum gelassen; AB שהוא (sic!). Vgl. Ges. WT[13], s. v. אהה. 13) Hss. fälschlich זכריה. 14) ומי מכלכל: כפול כמו יכיל מטלטלך ויטילו. 15) T והוא. 16) iEG., p. 120. 17) So auch iEV., p. 15; hingegen T: וכן תמ׳ בפ׳ אחד ה׳ פעמ׳ ב׳ יש׳. 18) B פי׳, D בפסוק. 19) Ed. Wilna, Par. 2, § 4 (p. 8, Z. 7. v. o.). 20) Ed. Warschau, 1873, p. 234, Z. 12. v. o. 21) Da die hier gebrachten Hinweise wörtlich dem Arûch s. v. חמש (ed. Kohut, III_{439}) entlehnt sind, so

פירוש: זה כדברי ר׳ עקיבא[1]) בסוף מסכת מכות (כ״ד, ע״א) על פסוק עושה א׳ לא ימוט לעולם (תהל׳ ט״ו, ה׳), וכן אל תטמאו בכל אלה (ויקרא י״ח, כ [כמו[2]) ויקבר בערי גלעד]. פירוש: באחת מערי גלעד[3]), וזה כנגד שדרשו במדרש קהלת בפסוק עמל הכסילים תיגענו (י׳, ט״ו[4]), כי בעבור גאותו הלך יפתח לפנחס לשאל על נדרו ועל כן מת בנשירת איברים, אבר שהיה נ כאן נקבר כאן, ואבר שנשר להלן נקבר להלן והיינו דכתיב ויקבר בערי ג (שופטים י״ב, ז׳), ור׳ אברהם סובר כר׳ עקיבא. [באש ישרפו אותו ואתה פירוש: אפרשהו במקומו בפרשת קדושים (ויקרא כ׳, כ״ד). 31. [יתכן שהיו לו אשה אחרת ומתה בתחלה]. פירוש: יש הפרש בין גדולה ובין בכי כי פירוש גדולה גדולה בשנים אף על פי שאיננה בכירה, ופירוש בכירה[5]) נ בכור, והטעם פטר רחם; וידוע כי שתי בנותיו הנשואות (א״ע לעיל י״ט, י״ד) נדולות מהשתים שאינן נשואות, וזה מדרך הסברה, בעבור שאמר לבן לא יעשה במקומנו וגו׳ (בראש׳ כ״ט, כ״ו) ואיך קרא הכתוב לגדולה שבקטנות הבכירה, ו כן הוצרך לפרש שהיא בכירה לזאת האשה שנעשית נציב מלח, והשתים בנ הנשואות היו מאשה אחרת. [והבנות חשבו וכו׳]. פירוש: בעבור שאמ ואיש אין בארץ לבא עלינו.

כ. 4. [ובמלת לעם נכרי אאריך מעט]. פירוש: בפרשת ואל המשפטים (שמות כ״א, ח׳) ושם פירש[6]) כי זה חולם החלום הוא היצחקי[7]), ובס ספר צחות[8]) חפש עליו דברים רבים ופירש טעם כלם. 12. [יש אומרים שהוא כמו אלהי אבי אברהם (בראש׳ ל״ב, י׳)]. פירוש: שאינו אב ממש[9]) אלא אבי אביו או אבי אבי אביו. [והנכון בעיני שרחה אבימל בדברים לפי[10]) צורך שעה]. פירוש: דעתו כמו שדרשו ביבמות סוף פר הבא על יבמתו (ס״ה, ע״ב) כי מותר לשנות בדבר שלום. [ובפסוק אנכי עש בכורך]. פירוש: בפרשת תולדות יצחק (בראש׳ כ״ז, י״ט). 13. [התעו אות א־להים, קדש]. פירוש: כדברי ר׳ חנניה בן אחי ר׳[11]) יהושע במסכת סופרי (בפרק ד׳, ו׳)[12]). [והטעם שהוא נוסע ממקום למקום ולא ידע אנ ילך]. פירוש: כי השם או מלאכיו מוליכין אותו אל המקום שהשם חפץ, ובעב שהאדם איננו יודע אנה מוליכים אותו הנה הוא נראה כתועה שלא ידע אנה ילך

---

ist unter der hier genannten Pesikta die des R. Kahana gemeint (Zunz GV², p. 196 u. Buber, Einlt. zu s. Pesiktaausg., Lyck, 1868, p. XI ff.), wo in der Tat zu פרשת שקלים (p. 17a, Z. 9 v. o.) die Stelle sich vorfindet: אמר ר׳ יודן בא וראה כמה חיבב הקב״ה לישראל, שהוא מזכירין חמשה פעמים בפסוק אחד, הה״ד (במדב׳ ח׳, י״ט) ואתנה את הלויים וגו׳. [1]) Vgl. die Randbemerk. b. Makkoth, Ed. Wilna, p. 24a, wo diese Erkl. im Nam. des R. Akiba tradiert wird. [2]) T וכן. [3]) AB fehlt von פירוש bis hieher; C הגלעד. [4]) Ed. Wilna, p. 54. [5]) Die 2 letzt. Wörter fehlen B. [6]) kK., p. 57, 6. Z. v. o. [7]) Über Isak b. Jaschûsch, ALdJ., § 89, p. 135. [8]) Ed. Lippmann, p. 72a, 11. Z. v. o. [9]) AC fehlt. [10]) T כפי. [11]) BM fehlt. [22]) Ed.

M229a רשת ואלה שמות * יפרש זה בפסוק אנכי אלהי אביך (ג', ו')[1]. [ואין זה[2])
עייה בלב]. פירוש: רק במעשה, דומה לתועה ואיננו תועה. 16. [יש
מרים כי רמז על כהות עיני בנה וזה דרך דרש]. פירוש: כן דרשו
סכת מגילה בסוף פרק ראשון (ט"ו, ע"א)[3]) ובבא קמא בפרק החובל (צ"ג, ע"א).
עם[4]) ואת כל ונוכחת[5]), ועם כל זה נתוכחה[6]) שרה]. פירוש:
נראה כי "ואת כל ונוכחת" שלשתם דברי משה. והו"ו כפ"א רפה בלשון
מעאל[7]). ובסוף הענין יפרש ועם כל זה[8]) בני אדם הוא לך כסות עינים ונוכחת
רי משה ויעמוד טעם הו"ו במקומו. אמר יוסף: נראה בזה כסותר דבריו. ולפי
תי שהיתה מחשבתו להודיע שהפירוש הוא כך או כך ואיננו סותר דבריו[9]).
1 [וכן וישם דמי מלחמה בשלום]. פירוש: פסוק הוא בדברי דוד
למה בתחלת ספר מלכים (מ"א א' ב', ה') שאמר וגם אתה ידעת את אשר עשה
יואב בן צרויה אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן
ויהרגם וישם דמי מלחמה בשלום וגו', והוא מפרש כי וישם שב אל אבנר כי
וב בספר שמואל (ב' ג', א') ותהי המלחמה ארוכה בין בית שאול ובין בית דוד,
וע כי אבנר היה שר צבא לבן שאול, והשיב אבנר הממלכה לדוד ובטלה המלחמה
ם, והנה אבנר שם הדמים העתידים להשפך מישראל שישובו[10]) שלום. [בעמוד
ן ידבר אליהם]. פירוש: סדר הפסוקים כן[11]) הוא משה ואהרן בכהניו ושמואל
ראי שמו קוראים אל יי' והוא יענם, בעמוד ענן ידבר אלהם וגו' (תהל' צ"ט, ו' ז')
א יפרש בפרשת ואלה שמות בפסוק וירכיבם (שמות ד', כ') כי בעמוד ענן ידבר
יהם על משה ואהרן, לא אמר על[12]) שמואל.[13]) [אלה בני עדה (בראש' ל"ו
ב)]. פירוש: בתחלת הענין ההוא (י') כתוב רעואל בן בשמת אשת עשו, ואחר
כתוב אלה בני עדה, והוא מפרש כי אלה בני עדה שב אל אליפז ולבניו לא אל
ואל. [אשר עבדתי אותך בהן (בראשית ל', כ"ו)]. פירוש: בפרשת
B28a לה שמות בפסוק וירכיבם (שמות ד', כ') *[14]) יפרש כי בהן שב אל נשי לא אל
A45a
C28b די *. [אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו[15]) (יהושע כ"ד, ב')]. פירוש:
עבדו שב אל תרח אבי אברהם גם אל נחור ולא אל[16]) אברהם. [בעבור
יש[17]) מפרשים שאמרו[18]) שהוא[19]) עצור לצאת לחוץ]. פירוש:
ש"י פירש[20]) כן, ודרש הוא בבבא קמא בפרק החובל (צ"ב, ע"א). [ומלת

Müller, p. VIII. 1) kK., p. 9, 14. Z. v. o. 2) T זו, Ç זאת. 3) תהי קללת הדיוט
ה בעיניך שהרי אבימלך קלל את שרה הנה הוא לך וגו' ונתקיים בזרעה ויהי כי זקן יצחק
ותכהין עיניו. 4) T dafür והנה פי'. 5) T fehlt. 6) T נתוכחת. 7) Vgl. oben p. 33, Anı
5. 8) Fehlt TABC. 9) AC fehlt von ולפי bis hieher infolge Homoioteleuto
10) M שישום. 11) ABD כך. 12) ABC ואהי' אמר, לא על שמו'. 13) kK., p. 13, 1. Z. v.
14) kK., p. 13, 4. Z. v. u. 15) BCD fehlt. 16) M על. 17) T fehlt. 18) T והיו אומרים
19) T שהיה. 20) M noch כי.

וילדו לנשים * כמו ויחמו הצאן (בראש׳ ל׳, ל״ט)]. פירוש: כי ראוי להיות ותלדנה גם ותחמנה רק בעבור שהנקבות יולדות וחמות[1]) ואין הז יולדים, שנאמר (ירמיה ל׳, ו׳) שאלו נא וראו אם יולד זכר וגו׳. על כן לא ז הכתוב[2]) לדקדק באלה מלשון זכר ומלשון[3]) נקבה, כי דרך הכתוב שלא יו בין לשון זכר ונקבה במקום שהוא ידוע שמדבר על נקבות כדרך וכל הנשים יקר לבעליהן (אסתר א׳, ב׳) שאמר יתנו בעבור שכבר הזכיר הנשים[4]). יטעון עלי טוען הנה כתוב ומצרים ילד[5]) ואיך אמרת שאין זכר יולד. התשיבה כאשר פירש ר׳ אברהם במקומו בפרשת נח, כי בעבור שהבן מאון האב ו בצלמו כדמותו[6]) יאמר לו[7]) ילד.

כא. 2, [גם שב אליו]. פירוש: שב המלאך אליו לעת הלידה. [כי אמר לו]. פירוש: שוב אשוב אליך (בראש׳ י״ח, י׳). [ולא הוסיף[8]) על יצחק]. פירוש: אברהם או המלאך לא הוסיף כלום על שם יצחק, כ שהוסיף השם ה״א על שם אברם (בראש׳ י״ז, ה׳). [ולא החליפו]. פירו כדרך שכתוב ביעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל (בראש׳ ל״ה, ו׳). הוא צוה לקראו[9]) כן]. פירוש: המלאך אמר לו וקראת את שמו יצחק 9. [מצחק כי כן מנהג כל נער]. פירוש: בעבור כי דרשו בפרקי ר׳ אל בפרק ל׳[11]) שירה עליו החץ להרגו, ובתוספתא דסוטה דרשו שהיה עובד ע״ז (ס״ה וס״ו[13])). 14. [ויתכן שנתן לה כסף וזהב]. פירוש: ברצון ש 16. [כמטחוי קשת בדד ישב]. פירוש: שאין חבר למלת כמטחוי 20. [קשת תאר השם[15])]. פירוש: ואין רובה סמוך אל קשת רק פירושו איש רובה, וקשת כדרך שפירשנו[16]) בפסוק איש צדיק תמים בתחלת נח (בראש׳ ט׳). 29. [לבדנה עם ה״א היא[17]) לבדה]. פירוש: שאין ריע לנ לבדנה[18]). 31. [ודע כי מלת שבועה עיקרה שבעה]. פירוש: כי כתוב כאן שבע כבשות תקח מידי, ואחריו כתוב (ל״א) על כן קרא למקום ה באר שבע כי שם נשבעו, והנה מלת שבועה היא מגזרת שבע כבשות. והוא יפ הסוד בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמ״ת ג׳, י״ג[19]) ובפרשת יתרו בפסוק תשא (שמות כ׳, ז׳[20]) ובספר תרי עשר בנבואת זכריה (ד׳) בפסוק (י׳) כי מי

---

1) C וחוורות (sic!). 2) C fehlt. 3) ABCD ללשון. 4) iE zu Gen. 30,₉
gt eine andere Erkl. hiefür an, indem er sagt: ואל תתמה בעבור שאמר על הצאן
לשון זכרים, כי משפט הלשון להפריש בין זכרים לנקבות בלשון יחיד רק בלשון רבים
יחושו. Vgl. auch iEG. p. 133₆. 5) M יולד. 6) T בדמותו. 7) BCM לא.
T noch השם. 9) ABC לקרא für צ׳ל׳. 10) B von פי׳ bis hieher dittographiert.
M ל״א, BC ל״ח, vgl. Ed. Warschau, p. 37a, 1. Z. v. o. 12) Ed. Zucker-
ndel, Pasewalk, 1880, p. 302₂₁. 13) Ed. Zuckermandel, p. 304₆ ff. 14) Ἅπαξ
ιόμενον. 15) T שם התאר. 16) ABC שפירשתי. 17) T והיא. 18) Ges. HG.[26], § 91 f.
kK., p. 11, Z. 9 v. o. 20) kK., p. 49, Z. 13 v. u.

ליום קטנות[1]). [ובפסוק[2]) ויקרא אותה שבעה · אפרש][3]). פירוש: A45b
בפרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ו, ל"ג) יפרש למה נקרא[4]) שם העיר באר שבע.
ויש ספרים שכתוב בהן ובפסוק או השבע שבועה אפרשנה כלומר בפרשת ראש'
המטות (במדבר ל', ג), וטעות הוא כי לא אמר שם · כלום. 53. [אשל, אילן]. M250a
פירוש: כריש לקיש בפרק קמא דסוטה (י', ע"א)[5]).

כב. 1. [ואנשי שקול הדעת]. פירוש: הפילוסופים. [אמרו כי
הדעות[6]) שתים]. פירוש: על האחת שהיא דעת העתיד אמר הכתוב נסה,
ועל השנית שהיא דעת היש הנמצא[7]) אמר כי עתה ידעתי, ודעתם בזה כי כל
הדברים המתחדשים ידעם השם בטרם היותם. אך הידיעה ההיא היא שהוא יודע
שהוא בכח שיהיה וזאת היא ידיעת האפשר שפירושו איפשר שיהיה כן, ואיפשר
שלא יהיה כן[8]) כי לא[9]) נתכנו עלילות, ואחר כן בצאת הדבר מהכח לפיעל הנה
אז תהיה הידיעה ידיעת היש הנמצא[10]). 2. [וכמוהו והשקית אותם יין
(ירמיה ל"ה, ב')]. פירוש: השם אמר כן לירמיה על בית הרכבים וטעמו הראה
שתשקם יין. [הבכורים שהחליפם בלוים אחר שנה]. פירוש: כי בתחלה
כל הבכורים היו כהנים, ואחר שנה בחר השם את שבט הלוי לשרת לפניו תחת
הבכורים. [סרו כל הטענות]. פירוש: והוא כפשוטו. [והשם נסהו כדי
שיקבל]. פירוש: כי אין ראוי לתת שכר למי שלא[11]) עשה מעשה, אף על פי
שידענו שיעשהו, וזה בעבור כי לא[12]) הוציא הדבר לפועל, ועל כן נסהו השם כדי
שתהיה נפשו שלימה ותוציא שכלו לפועל. ואז יהיה ראוי לקבל שכר על מעשהו.
[ועוד אפרש סודו בפסוק ידעתיך בשם (שמות ל"ג י"ב)]. פירוש:
ממה שפירש שם[13]) בפרשת כי תשא יובן כי · הידיעה לא תיוחס לשם רק על C29a
הדברים העומדים לעדי עד כמו הכללים שהם המינים והדומה להם. אבל אין
ליחס לו הידיעה על הדברים האובדים שהם הפרטים, ובעבור כי אברהם שב
להיות כלל, על כן ידעי השם ואמר לו כי עתה ידעתי · וגו' (כ"ב, י"ב)[14]). B28b
5. [ואברהם דחם בדברים]. פירוש: זאת היא דעת ר' אברהם, כי יוכל
הנביא לכזב לצורך שעה כמו שיפרש בפרשת תולדות יצחק בפסוק אנכי עשו בכורך
(בראש' כ"ז, י"ט), וכבר הזכרתי זה למעלה (כ' י"ב)[15]). [וקדמוננו[16]) אמרו שהיה
יצחק כאשר נעקד בן שלשים ושבע שנים][17]). פירוש: כך אמרו בפרקי

---

1) iE. zu Sach. 4_{10}: וטעם שבעה כדרך ויקרא אותה שבעה ושבועה מגזרת שבעה כמו שאמר כי שב נשבעו שניהם על דרך שהזכיר בעל ספר יצירה והיכל הקודש מכוון באמצע וצריך פירוש ארוך. 2) T .כי שם כתוב שש פאות הם מעלה ומטה פנים ואחור ימין ושמאל והיכל הקדש מכוון באמצע וגו' אריל 3) T .ובפסוק: iEV. (p. 16) ,ובמלת .ובמלת או השבע שבועה אפרשנה 4) BC fehlt. 5) מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים, vgl. auch Ârûch s. v. אשל. 6) T noch הם. 7) AC נמצא. 8) ABC fehlt. 9) AB bemerken am Rande, geleitet von I Sam. 2_3, נ"ל: לו, was natürlich, wie aus dem Zusammenhange ersichtlich, unrichtig ist. 10) Vgl. hiermit Maim. Mor. $III_{16\cdot 20}$. 11) C שאין, D שאינו. 12) AB für שלא<כ"ל. 13) kK., p. 103. 14) Vgl. Rosin in MS., $42_{63\cdot 71}$ u. מורה נבוכים, Ed. Warschau, III, 20, p. 29b, 6. Z. v. o. 15) Vgl. oben p. 108 Z. 23. 16) T ורבותינו ז"ל. 17) Die Erkl.

ר' אליעזר בפרק ל"א[1]), ובסדר עולם בפרק א'[2]). 14. [וטעם בהר יי' יראו באלה הדברים][3]). פירוש: בתחלת הפרשה (דברים א', ב'). ודעתו היא כי הר יי' הוא הר המוריה שנבנה בו בית המקדש כמו שכתוב בדברי הימים (ב' ג', א'), ומשה לא כתב בתורה אי זה הר הוא, רק כתב המקום אשר יבחר יי' (דברים י"ב, י"א). משמע שהוא לא ידע אי זה הר הוא, כי לא גלהו השם עד ימי ° דוד. ואיך אמר בכאן בהר יי' יראה שמשמע ° שידעו משה. ועוד שאמר אשר יאמר היום שמשמעו כאלו[4]) אמר: זה הוא מה שאומרים[5]) עתה בדורנו כשעולים לרגל בהר יי' יראה כלומר הוא עולה לעשות המועד בירושלם ולהשתחוות בהר יי'. ולא יתכן שיאמרו[6]) כן בימי משה. ולפי זה לא כתב משה זה הפסוק רק כתבו הנביאים האחרונים כאשר פירשתי בפסוק והכנעני אז בארץ בפרשת לך לך[7]) (בראש' י"ב, ו') ומשם תבין זה. 19. [וכן בא אל פרעה לא הזכיר אהרן][8]). פירוש: אף על פי שהיה תמיד עם משה כאשר יפרש במקומו. [אמרו[9]) הפך הכתוב]. פירוש: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה (בראש' כ"ב, י"ב).

חיי שרה.

כג. 1. [חיים[10]) לשון רבים]. פירוש: ואיננו לשון יחיד על משקל „אדיר' „אביר'[11]). [ולא יתפרדו]. פירוש: מפורש בסוף ספר שפת יתר[12]) שלו שהוא כמו „עלומים' „זקונים' „בחורים' „בתולים' שלא יאמר מהם בלשון יחיד. [ולהיותו אברהם הוא[13]) דרך דרש]. פירוש: בספר יהושע (י"ד, ט"ו) כתוב קרית ארבע[14]) האדם הגדול בענקים. ודרשו בבראשית רבה (פרשה י"ד[15]) אמר ר' לוי זה אברהם. וכן במדרש קהלת בפסוק את הכל עשה יפה בעתו (ג', י"א[16]). ואין זה הפשט כי אם היה כן היה ראוי להיות קרית ארבעה[14]) בלשון זכר כי זוג לשון זכר הוא. ויותר קרוב הוא מה שדרשו בעירובין בראש פרק כיצד מעברין (נ"ג, ע"א) קרית ארבע זוגות, אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. [וכאשר מתה שרה היה אברהם במקום אחר]. פירוש: בפרשה שעברה (בראש' כ"ב, י"ט) כתוב וישב אברהם בבאר שבע, ולא מצאנו מאז שנעתק משם

zu dieser u. d. folg. Stelle bis z. Schlusse d. Kap. fehlen D. [1]) Ed. Warschau, p. 38: בן שבע ושלשים שנה היה יצחק בלכתו אל הר המוריה. [2]) ס' עולם, ed. Neubauer, p. 27, Z. 5 v. o. [3]) Die Erkl. zu dieser Stelle ist abgedruckt von Jellinek (vgl. oben p. 91, Anm. 9) in Kobaks כוכבי יצחק Heft 27, p. 35. [4]) ABC כאשר. [5]) Jell. שאומר (sic!). [6]) Jell. שיאמר (sic!). [7]) Hss. fälschlich וירא אליו. [8]) T für die letzt. 7 Wörter: כי הוא ברשותו, iEV., p. 2, z. St. jedoch so wie Hss., nur dass für das לו der Hss. ולא geschrieben steht. [9]) T אמר. Danach dürfte JbE im ersten Satzteile והאומרים gelesen haben. [10]) T חיי. [11]) iEG., pp. 152_{13} u. 84_{8}, wo uns. Stelle nachzutragen ist. [12]) Über dieses Werk, vgl. oben p. 44 Anm. 30. [13]) T noch על, iEV. (p. 11) so wie Hss. [14]) Hss. הארבע. [15]) Ed. Wilna, Par. 14, § 6 (p. 35a). [16]) Ed. Wilna, p. 20.

י הביא שרה למית בחברון, ויתכן שהלכה שרה מבאר שבע לחברון ברצון אברהם
טייל [1]) או להמתין לו שם עד שיבא גם הוא, או לעשות ענין אחר, ובהיותה [2])
ם חלתה ומתה, ולא הספיק אברהם לבא כי אם אחר שמתה ועל כן כתוב ויבא
ברהם. 3. [פני מתו רמז לגוף]. פירוש: לא יתכן שיאמר מתו שהוא לשון
כר * על שרה שהיא נקבה, על כן פירש כי מתו שב אל הגוף כי הוא המת M231a
אמת. [ועוד תמצא פירוש לאמר]. פירוש: למטה בפסוק (י״ז) ויקם שדה
פרון יפ״ש כי גר ותושב דבק עם לאמר שהוא למעלה ממנו (י״ד). 4. [גר
בדו [3]) הלן]. פירוש: שהוא מא״ץ אח״ת והוא עובר דרך שם וילן שם בלילה
הוא, ומאשר אמר להם גר אנכי [4]) עמכם זה ראיה שלא היה שוכן * אברהם בחברון A26b
אשר ביארתי (א׳). [ותושב הוא הגר היושב בארץ]. פירוש: הן שיושב בעיר
היא הן בעיר אחרת קרובה לה נקרא תושב, ועל כן אמר אברהם גר ותושב אנכי
מכם כלומר גר אני שאיני שוכן בעירכם ותושב אני שאני שוכן בארצכם.
7 [ודקדוק וישתחו בספר היסוד]. פירוש: כבר אמרתי שלא מצאתי ספר
יסוד [5]), אך גם בספר צחות פירש זה הענין בארוכה בשער הפתח הקטן [6]), ואני
אקצר דבריו. אמר: הו״ו במלת [7]) אֶשְׁתַּחֲוֶה הוא תחת ה״א שהוא שרש, כי שָׁחוּ [8])
בעות עולם (חבקוק ג׳, ו׳) הוא על משקל עָשׂוּ, והנה כן לא שָׁלַוְתִּי (איוב ג׳ כ״ו)
י אותיות יהו״א יתחלפו, וה״א שה״א שרש בסוף המלה בבואו באמצע המלה
חליפוהו העברים בו״ו או ביו״ד, בעבור כי הה״א * איננו מאותיות המשך, והנה ה״א C29b
אֶשְׁתַּחֲוֶה כאלו * היא עיקר על משקל המרובעים כמו אֶתְנַדָּסֵם, על דרך תתחרה את B29a
הסוסים (ירמיה י״ב, ה׳) מתחרה בארז (שם כ״ב, ט״ו) [9]) והתאחר התי״ו בעבור אות
השריקה, והעד שאין הה״א נוסף במלת אֶשְׁתַּחֲוֶה רק על דרך שהזכרתי, שאיננו
קמוץ כמשפט כל נוסף, ועוד שמצאנו וְהִשְׁתַּחֲוָה ואין הה״א נוסף בפעל עבר כי אם
לנקבה, והנה ו״ו וַיִּשְׁתַּחוּ כמו עיקר והעלימוהו בעבור היותו סוף המלה להקל על
הלשון, והעד שאמרו על לשון רבים וַיִּשְׁתַּחֲווּ, ושמו המלה מלעיל, שלא יתע״ב זה
הו״ו עם סימן לשון רבים. [10]) [והשתחויה שישוח ראשו]. פירוש: במסכת
שבועות בפ״ב (ט״ז, ע״ב) אמרו שהוא פישוט ידים ורגלים, ומשמעות הלשון נראה כדבריו,
והעד וישח אדם וישפל איש (ישעיה ב׳, ט׳). 9. [בכסף מלא וההפך חסר].
פירוש: בא לפ״ש כי מלא בזה המקום הוא כמו שָׁלֵם, כי במקום אחר יהיה הפכו

---

[1]) C לאוי׳, AB fehlen die 3 letzt. Wörter. [2]) AB ובהיותם (sic!), M ובהיותו. [3]) T noch ה״א. [4]) M אני. [5]) Vgl. oben p. 53, Anm. 3 und iEG., pp. 8_{37} u. 13_{65}, wo für 23_{12} < 23_{7} zu setzen ist. [6]) Ed. Lippmann, p. 6a ff., insbesondere p. 7b. [7]) CM במלות. [8]) Obschon in den uns überlieferten Kodd. überall שַׁחוּ vokalisiert steht, scheint, wie aus dem folg. עשו hervorgeht, iE doch, wie schon Lippmann in seiner Ausg. p. 8_{8} richtig bemerkt, שָׁחוּ gelesen zu baben. In uns. Hss. ist das Wort nicht vokalisiert. [9]) Die letzt. 7 Wörter fehlen ס׳ צחות, p. 8a. [10]) Diese Stelle aus dem Zachôth ist nachzutragen iEG., p. 13, Anm. 65, zu der dort gebrachten Stelle aus dem gang.

ריק, ואז ירמת על מלוי כאלו אמר כלי מלא כסף. 13. [נתת כסף השדה]. פירוש: כבר פירש [1]) אותו בבראשית בפסוק ויאמר למך (בראש' ד', כ"ג). 17. [והנה זה הפסוק [2]) דבק בפסוק [3]) שהוא למעלה]. פירוש: כאלו אמר [4]) כששקל אברהם לעפרון הכסף (ט"ז) אז נתקיים השדה לאברהם למקנה. [והעשרה שהזכיר הגאון אינם דבקים]. פירוש: הגאון פירש [5]) בפרשת ואלה המשפטים [6]) כי עשרים פסוקים יש שכל שנים שנים [7]) מהם הם [8]) סמוכים. ואלה הם: הראשון בפרשת אלה מסעי (במדבר ל"ה, י"ד) את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ערי מקלט תהיינה. ואחריו כתיב (במדבר ל"ה, ט"ו) לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם וגו'. [9]) והשני בפרשת ואתחנן (דברים ד', ט') רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עינך, ואחריו (דברים ד', י') יום אשר עמדת לפני יי' אלהיך בחורב [10]). והשלישי בספר ירמיה (י"ז, י"א) בהפטרת יי' עזי ומעזי במי שקבץ [11]) ממון הגזל [12]) נאמר בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל. ואחריו כתיב (ירמיה י"ז, י"ב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו [13]). כלומר יהיה נופל [14]) מכסא הכבוד. והרביעי בספר ירמיה (י', י"ח) כי כה אמר יי' הנני קולע את יושבי הארץ בפעם הזאת והצרותי להם למען ימצאו. וכתוב אחריו (ירמיה י', י"ט) אוי לי על שברי [15]). כלומר למען ימצאו אוי. והחמישי שאמר יחזקאל (מ"א, כ"א) ההיכל מזוזת רבעה [16]) ופני הקדש המראה כמראה. ואחריו כתיב (יחזק' מ"א, כ"ב) המזבח עץ שלש אמות גבוה וארכו שתים אמות ומקצעותיו לו וארכו וקירותיו עץ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני יי'. כלומר המזבח סמוך למה של מעלה ויתחיל ענין אחר עץ שלש אמות גובה זה השלחן וגו'. והששי בספר תרי עשר בהושע (י"ב, י"א) ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה. וכתיב אחריו (הושע י"ב, י"ב) אם גלעד און אך שוא היו וגו' [17]).

Komm. zu Exod. 18_7. [1]) Die letzt. 2 Wörter fehlen AC. [2]) M פסוק. [3]) T עם הפסוק. [4]) C fehlen d. letzt. 2 Wörter. [5]) Über diese 10 der Akzentuation nach getrennten, v. Saadja aber verbundenen, Bibelversepaare, die uns von JbE hier vollständig mitgeteilt werden, vgl. Dukes, Beiträge etc. II, pp. 85-87; Bacher, iEG., p. 39, Anm. 14 u. Poznański. Ibn Chiquitilla, p. 34_1. [6]) Hier haben wir die Quelle, wo Saadja dies darlegt, allerdings ohne Angabe des betreffenden Verses, deutlich angeführt und ist darum d. Behauptung Dukes', a. a. O., p. 85_5 unrichtig, dass nirgendwo das Buch angegeben ist, wo S. dies gesagt hat. [7]) ABC fehlt. [8]) M fehlt. [9]) Hier widerlegt er, ohne Saadja zu nennen, dessen Ansicht. [10]) Wird auch v. Dûnasch ibn Labrât in s. Schrift gegen Saadja, ed. Schröter, Breslau, 1866, p. 57, No 177 erwähnt. Vgl. auch Raschî zu uns. Stelle. iEsra selbst erwähnt an uns. Stelle nichts davon. [11]) ABC שמקבץ. [12]) B הגזיל. [13]) Môznajim, Ed. Venedig, p. 6a u. Kimchi zu Jer. 17_{12}, s. v. כי כבוד. [14]) AB נוסר; C fehlt, jedoch leerer Raum gelassen. [15]) Zachôth, p. 74a (Dukes, a. a. O., p. 86 ist der Text zu den Anmm. 5 u. 6 zu umstellen.) u. Kimchi zu Jer. 10_{18}. s. v. והצרתי. [16]) A רְבֻעָה, B רְבָעָה, C רְבִיעָה, M רבועה. [17]) Môz-

לומר דומים אנשי גלעד לאחד משני דברים און או שוא. והשביעי בספר תרי
שר בהושע (ד׳, י׳) ואכלו ולא ישבעו הזנו ולא יפרצו כי את ײ עזבו לשמור,
כתיב אחריו (הושע ד׳, י״א) זנות ויין ותירוש יקח לב, כלומר לשמור זנות וגו׳ [1].
השמיני בדברי הימים (ב׳ ל׳, י״ח) בפסח יחזקיהו כתיב כי מרבית העם רבת
אפרים ומנשה יששכר וזבלון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל
חזקיהו עליהם לאמר ײ הטוב יכפר בעד. וכתיב אחריו (ד״ה ב׳ ל׳, י״ט) כל לבבו
M232a הכין לדרוש האלהים ײ וגו׳ [2]. כלומר יכפר בעד כל לבבו הכין וגו׳. והגאון * מצא
ה בברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי [3]. והתשיעי באיוב בפרשת
שמעתי כאלה רבות כתיב כי לבם צפנת משכל על כן לא תרומם. (איוב י״ז, ד׳)
אחריו כתיב (איוב י״ז, ה׳) לחלק יגיד רעים ועיני בניו תכלנה [4]. כלומר מי שידבר
רעהו בדברי חלקות ואיננו באמת עיני בניו תכלנה מן הרעות שתבאנה עליו. וגם
ה בברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי [5]. והעשירי בתרי עשר בנבואת
חגי (ב׳, ד׳) ועתה חזק זרבבל נאם ײ וחזק יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול וחזק כל
עם הארץ נאם ײ ועשו כי אני אתכם נאם ײ צבאות. וכתיב אחריו (הגי ב׳, ה׳)
A47b את הדבר אשר כרתי * אתכם בצאתכם ממצרים וגו׳ [6]. אלה הם העשרה הדבקים. וזה
ר׳ אברהם פירש אותם היטב בספר צחות בשער הפעלים השניים [7]. גם בסוף
הספר [8], ובתחלת ספר מאזנים [9], גם באמצעו בשער הסמוכים [10]. ואין צורך שיהיו
B29b דבקים, רק נפרדים זה מזה בטעמם * ובפירושם. ובסוף ספר צחות אמר כי הם דברי
יחיד [11]. 20. [ומאז נתקיים השדה]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שכתוב
C30a אחרי כן קבר אברהם את * שרה אשתו. ואחריו כתיב (כ׳) ויקם השדה וגו׳.
[להודיע מעלת הארץ [12]) על כל הארצות לחיים ולמתים]. פירוש:
הוא יפרש זה בפרשת וישלח בפסוק ויקן את הלקת (בראש׳ ל״ג, י״ט) ובפרשת ויצא

---

najim, Ed. Venedig, p. 6a; Zachôth p. 74a; Dûnasch, Krit. g. Saadja. a. a. O. Vgl. auch iE. zu Hos. 12_{12}, wo er ebenfalls, ohne Saadja zu nennen, dessen Erkl. verwirft. [1]) Môznajim, Ed. Venedig, p. 6a,; Zachôth, pp. 56b, 74a u. Kimchi zu Hos. 12_{10}, s. v. את ה׳ עזבו. Auch aus iE zu Hos. 4_{10} ist zu ersehen, dass er die Erkl. Saadjas verwirft. [2]) Zachôth 73b; Môznajim, Ed. Venedig, p. 6a; Sephath jether, ed. Lippm., p. 33a, No., 155 u. Kimchi zu II Chr. 30_{18}. [3]) Vgl. die 11. der 32 hermeneutischen Regeln d. R. Eliezer b. Jose hag. (Dukes. a. a. O., p. 87_{5}). [4]) Ewald, Beiträge, I, p. 97 u. iE zu Hiob 17_{4}, wo ersichtlich, dass iE die Erkl. Saadjas ablehnt. [5]) Ebenfalls die 11. herm. Regel. vgl. Anm. 3. [6]) iE zu Hag. 2_{4}, s. v. ועתה, zitiert die Erkl. Saadjas ohne dieselbe zu bekämpfen, ob er aber dieselbe auch adoptiert hat, wie dies Bacher, a. a. O. annimmt, wird sich nach der Redewendung ועשו דבק עם תחלת הפסוק הבא אחריו וגו׳ nicht gut annehmen lassen! [7]) Zachôth, ed. Lippm., p. 56b. [8]) Zachôth, ed. Lippm., p. 73b f. [9]) Ed. Venedig, p. 6a [10]) Ed. Ven., p. 26b ff. [11]) Gemeint ist Saadja, wie dies schon Bacher, a. a. O., hervorhebt u. auch schon Kimchi zu Hos. 4_{10} ausdrücklich bemerkt ור׳ סעדיה ז״ל הרביקו עם הפסוק הבא אחריו. [12]) T

בפסיק אכן יש י"י (בראש' כ"ח, ט"ז) ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד' י"ט) ובפ"שת וילך בפסוק הנך שוכב (דברים ל"א, ט"ז) ובפרשת האזינו בפסו בהנחל (דברים ל"ב, ח) ובספר ראשית חכמה[1]) בשער רביעי בחלק השמש.

כה. 1. [ודרש שֶׁבְּתוֹ היה[2]) שמה בַּכֹּל]. פירוש: בבבא בתרא דנזיק בסוף פרק ראשון (ט"ז, ע"ב). 3. [וזה המשפט עודנו היום[3]) בארי הודו]. פירוש: גם[4]) בפירוש ספר תהלות בפסוק נשקו בר (תהל' ב', י"ב) פירי כן[5]). 3. [כי בת פלוני לפלוני בארץ מן השמים]. פירוש: בתחלו מסכת סוטה (ב', ע"א) ובסנהדרין בסוף פרק שני (כ"ב, ע"א[6]) אמרו ארבעים יו קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, אפילו מעבר לים. וידוי כי מליל ההריון[7]) עד ארבעים יום תשלם צורת הזכר בבטן אמו כמו שפירש הו: בתחלת פרשת כי תזריע (ויקרא י"ב, ה'). ויצירת הולד הוא סוף הארבעים[8]) יוב והנה ארבעים יום קודם היצירה הוא עת ההריון ואז יוצאת בת קול בשמים ומכרזת ופירש זה[9]) כי משפטי הנולד תלויים על רגע ההריון, ואם ידע אדם מקומו המשרתים * שהיו ברגע המולד ומכטיהם ומי הפקיד עליהם יוכל לדעת כל אשר יקרה לנולד כל ימי חייו, וכמה נשים ישא ומה יבואהו מהן, והמשפט הזה נקרא בת קול בדרך משל, ומזה נראה כי אין אדם יכול לקחת אשה כי אם אותה שהיא במזלו[10]), וככה אמרו בבראשית רבה בפ"שת ויצא יעקב (פ"שה ס"ח, אות ג')[11]) ר' פינחס בשם ר' אבהו אמר בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שאין זיווגו של איש אלא מאת הקב"ה, בתורה: ויען לבן ובתואל ויאמרו מי"י יצא הדבר (בראש' כ"ה, נ') בנביאים בשמשון: ואביו ואמו לא ידעו כי מי"י היא[12]) (שופטים י"ד, ד'), בכתובים במשלי (י"ט, י"ד): ומי"י אשה משכלת. ואחר שהוא כן איך השביע אברהם את עבדו שיקח אשה ליצחק * ממשפחת בית אביו, מה יוכל העבד לעשות אם היו במזל יצחק שישא כנענית. ועוד כי תורתינו אמרה (דבר' ל', ט"ו) ראה נתתי לפניך וגו' שמשמעו[13]) שיש רשות ביד כל אדם לעשות טוב או הפכו, והתלוי במערכת[14]) הוא הפך זה, והתשובה היא שהאמת כי הכל תלוי במזל, אך השם ית' מחדש חדשות ופועל ישועות לעבדיו הנגשים אליו והדבקים בו ויקיים עליהם המערכת הטובה העתידה להם ומסבב סבות להצילם ממע"כת[15]) הרעה, והנה יש כח[16]) ביד האדם[17]) לצאת מתחת ממשלת הכוכבים, והמערכת לא תשתנה, והמבין סוד הקרבנות

---

[1]) Über dieses Werk vgl. Benjacob, s. v. חקות השמים (p 199, Nr. 734); CB, p 140 u. CM²., p. 87_{202}. [2]) T היתה. [3]) T für ע'ה' bloss עדיין. [4]) C אף. [5]) ומנהג גוים בעולם לשום ידיהם תחת יד המלך כאחי שלמה או העבד תחת ירך אדוניו או לנשק את המלך וזה המנהג עד היום בארץ הודו ארץ ישראל. Über diese letztgenannte Zeremonie beim Schwören findet sich jedoch nichts in der indischen Literatur, vgl. Jolly Jul., „Recht u. Sitte" in „Grundriss d. indo-arischen Philologie etc.", Strassburg. 1896. B II, Heft 8, p. 144 u. ZDMG., XX. p. 429. [6]) Vgl. auch Moêd kat., p. 18b. [7]) ABCD הריון. [8]) M והמ'. [9]) AC וז. [10]) MS., 42_{313}. [11]) Ed. Wilna, Par. 68, § 3 (p. 266). [12]) Hss. הוא. [13]) ABC שמשמע. [14]) AB במערכה. [15]) ABC מהמערכת. [16]) ABC fehlt. [17]) B hat hier noch folg.

בין זה[1]), ועל כן התפלל אברהם לשם שהוא אלהי השמים שישגיח ממכון שבתו
ישלח מלאכיו[2]) להמציא אשה נכבדת ליצחק, ובעבור כי המון העם לא יבינו זה
יבאו לטעות ולאמור שהכל תלוי במזל ולא ברצון האיש על כן העלים הסוד ולא
צה לגלותו. 5. [אולי, ימצא על טעמים רבים]. פירוש: האחד כמו זה,
פירושו שמא; והשני לתקוה, כמו אולי יעשה ײ אותנו ככל נפלאותיו
ירמיה כ״א, ב׳); והשלישי כמו אם, כדרך אולי יעשה זרים יבלעהו (הושע ח׳,
׳); והרביעי במקום לולי, כמו אולי נטתה מפני (במדבר כ״ב, ל״ג) כדרך
שיפ״ש במקומו[3]). 8. [וטעם לא תשב]. פירוש: כי אין ראוי לאמר[4]) לא
תשב אלא על מי שהיה שם בתחלה ועתה רוצה לשוב שם או אחר רוצה להושיבו
שם, ובכאן היה ראוי שיאמר רק את בני לא תוליך[5]) שמה. [בעבור אברהם
שהוא העיקר]. פירוש: בעבור כי הוא בא משם הנה הוא כאלו גם יצחק בא
משם כדרך ואותנו הוציא משם (דבר׳ ו׳, כ״ג). 14. [שהשם ענהו, והוכיח
M233a בחלום]. פירוש: * חשב העבד שהשם יאמר בחלום למשפחת אברהם שיכינו לו
אשה הגונה לבן אדוניו. [ורבים תמהו[6]) ואמרו[7]) שלא עשה[8]) כהוגן]
פירוש: רבותינו ז״ל דרשו כן בפרק ראשון ממסכת תענית (ד׳, ע״א) ובחולין פרק
גיד הנשה (צ״ה, ע״ב) כל נחש שאינו כנחש אליעזר עבד אברהם אינו נחש
[ודרך יהונתן אחרת]. פירוש: שאמר (שמואל א׳ י״ד, ט׳–י׳) אם כה יאמרו
C30b B30 עלינו דמו עד * הגיענו ** אליכם ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם, ואם כה יאמרו
עלו עלינו ועלינו כי נתנם ײ בידנו וזה לנו האות, ור׳ אברהם אומר כי אליעזר
שאל כהוגן כי סמך על תפלת אדוניו כאשר אמר למעלה[9]), ואין זה נחש, אך
A48b מודה הוא ר׳ אברהם כי יהונתן שאל[10]) שלא כהוגן *[11]). 16. [רחוק שידבר
הכתוב[12]) על חוץ הדרך]. פירוש: זה כנגד מה שדרשו במסכת[13]) כתובות[14])
(ירושלמי, פרק א׳, ה״ג[15]), בתולה: שלא שכב איש אותה כדרכה; ואיש לא
ידעה: שלא כדרכה. [וישכב עמה[16]) גם תהר]. פירוש: במסכת חגיגה בפרק
אין דורשין (י״ד, ע״ב) שאלו את בן זומא בתולה שעיברה מהו[17]) מי חיישינן
לדשמואל דאמר שמואל יכול אני לבעול כמה בתולות[18]) בלא דם, או דלמא

---

3 Wörter: (sic!) לצאת ביד האדם. [1]) JbE zielt hier auf die Ausführungen iEsras im kK. zu Exod. 12_7 (p. 25, Z. 5 v. o.), Lev., 1_1 u. Jes. Mor., Kap. 8 (Ed. Venedig, p. 17a) hin, wonach die verderblichen Konstellationen durch die zur geeigneten Zeit vorgeschriebenen Opfer unwirksam gemacht werden können. Vgl. Rosin in MS., 42_{113} u. $_{353}$ ff, 43_{127} ff. [2]) ABC מלאכו. [3]) Vgl. Ges. HW[13], s. v. אולי. [4]) CD לומר. [5]) C תלך. [6]) T יתמהו. [7]) T באמרם. [8]) T שאל. [9]) Vgl. oben, Z. 147. [10] AB für die letzt. 5 Wörter: כי האחרים שאלו. [11]) Vgl. auch Kimchi zu I Sam. 14_9. [12]) ABC כתוב. [13]) Die letzt. 4 Wörter fehl. AB. [14]) Fehlt Hss. [15]) Ed. Krotoschin, p. 25a, 14. Z. v. u. ודכוותה [והוא אשה בבתוליה יקח (ויקר׳ כ״א, י״ג) עד שתהא בתולה משני צדדיה] בתו״ה ואיש לא ידעה. בתולה: מכדרכה; איש לא ידעה: שלא כדרכה. Vgl. auch Gen. rab., Par. 60, § 5 (Ed. Wilna, p. 238); Midr. hag. z. St., p. 360 u. Raschî z. uns. St. [16]) T noch איש. [17]) Ausgg. noch לכ״ג. [18]) So auch

דשמואל לא שכיחא[1]) וחיישינן שמא באמבטי עיברה. כלומר במרחץ, ומקש התלמוד והאמר שמואל כל שכבת זרע שאינו יורה כחץ אינו מזריע ומתי הך נמי[2]) מעיקרא יורה כחץ הוה. ומה שנסתפק התלמוד הוא כרו: לר׳ אברהם בעבור שראה[3]) דברי[4]) חכמי האומות. כי בימ: רבותינו לא היו החכמות שלימות כמו אחרי כן. 21. [משתא׳ כמו משתומם]. פירוש: בתחלת ספר שפת יתר פירש כי זה כנגד המתרג ארמית[5]) שתרגם אותו מגזרת והשתיה כדת (אסתר א׳, ח׳)[6]). 22. [יש נזם׳ באף]. פירוש: כמו ואשים הנזם על אפה (בראש׳ כ״ד, מ״ז). [גם באוזן פירוש: כמו ואת הנזמים אשר באזניהם (בראש׳ ל״ה, ד׳). [ושל[8]) אף יר מעל פתיל קשור במצח]. פירוש: ר׳ אברהם חבר זה הפירו׳ בעיר לוכא[9]) כמו שכתוב בפרשת וישלח בפסוק ויזרח לו השמש (בראש׳ ל״ ל״ב[10]), וזה היה בבאו מספרד לארץ ישראל ואז לא ראה כי בנו ישמעאל היושבות[11]) במצרים ובארץ ישראל מביאות נזמים[12]) באף תלויין בנקבי שניקבות באף כדרך שנוקבות באוזן, ועל כן פירש ככה. [כי על היד האחת[13] הצמיד האחד הוא שנים]. פירוש: שנצמדים שני הראשים, או שהוא עש משני שרביטים והוא כפול או שזור או שהוא משתי * חתיכות מחוברות באמצע כד שיפתח ויסגר. 41. [כי אפחד מאדני ומאלתו]. פירוש: כמו קללו 49. [חסד, דבר שאיננו[14]) חיוב]. פירוש: ובתחלת ספר שפת יתר פירש שהוא תוספת דבר שאיננו חיוב בין טוב בין רע[15]). 59. [מנקתה, בימי: הקדמונים]. פירוש: כי גדולה היתה, והעד שהיתה שואבת מים לבית אביה וג: הגמלים השקתה. וזה כנגד מה שדרשו[16]) רבותינו[17]) ז״ל שהיתה בת ג׳ שנים, ג׳

ℜabbinowicz ד״ס, z. St., Ausgg. hingeg. בעילות. [1]) Die in den Ausgg. hier noch tehenden Wörter א״ל דשמואל לא שכיח fehlen auch Rabbinowicz, z. St. [2]) ABC ehlt. [3]) AB שרואה. [4]) Fehlt AB. [5]) ABC ארמי. [6]) Diese in der Einleitung . Jes. Dik. stehende Erkl. ist abgedruckt iEG., p. 148 ff. und lautet: והאיש משתאה הוציאוהו מלשון (הוציאו מגזרת) והשתיה כדת על דרך דרש (על דרש) ופשוטו כב משתומם (משומם Ezra 9_3) מגזרת שואה ומשואה (Hiob 30_3) והתי״ו תי״ו התפעל כמו נתראו פנים (II Kön. 14_8), רק התאחר התי״ו בעבור שראש המלה מאותיות השריקה כאשר אפרי) So auch iEV (p. 13), T jedoch noch שהוא. [8]) So auch iEV (p. 7), T hingeg ושע׳. [9]) ABC für ב׳ לוכא < בעבור לא בא. [10]) In allen Ausgg. findet sich diese Stelle zu Gen. 33_{10}, betrachten wir aber die Ausführungen iEsras daselbst ıäher, so ist unschwer zu erkennen, dass die mit ואין מלת שרית beginnende Erkl. zu 32_{29}, die dann weiter stehende mit ושואלים ישאלו (u. ופי׳ והוא צולע) beginnende zu 32_{32} (u. die mit וטעם על כן zu 32_{33}) gehört und dort nur an eine unrichtige Stelle geraten ist. JbE, wie aus sein. Erkl. hier ersichtlich, hatte eine gute Vorlage vor sich. [11]) C היושבים. [12]) ABC צמידים. [13]) ABC האחר. [14]) TAC שאינ. [15]) Vgl. Ende d. Einlt. z. Jes. Dik. (iEG., p. 149, 2. Z. v. u.). [16]) ABC שאמר. [17]) Fehlt Hss.

בסדר עולם כתוב כן (פרק א׳)[1]. 61. [הוא[2]) הולך עם רבקה ולא הרגיש עד בא יצחק]. פירוש: בכל הדרך היה טרוד לשרת את רבקה ולא הרגיש טורח הדרך גם לא הרגיש אנה היו עד שבא יצחק פתאום ופגע בו. 63. [ובפרשה כי תצא מחנה[3]) אבארנו[4])]. פירוש[5]): בפרשת כי תצא למלחמה (דברים כ״ג, י״ב).

כה. 1. [קטורה איננה הנר]. פירוש: כנגד מה שכתוב[6]) בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ל׳[7]). וכבר ביארתי זה היטב בפרשת לך לך (בראש׳ ט״ז, י״ב[8]).
A49a [כי כתוב ולבני הפלגשים * (כ״ה, ו׳)]. פירוש: ולא אמר[9]) הפילגש. והנה מיעוט רבות שתים. והדורש דרש כן בעבור כי הוא חסר[10]) יו״ד בין השי״ן והמ״ם במלת הפילגשים[11]) לפי דעתו. ולא מצאנו ככה בספרים המדוייקים[12]). [וזה השם איננו[13]) נופל על זכר ונופל[14]) על פילגשים נשים]. פירוש: שם שפחה לא מצאנו ממנו שם לזכר כדרך שלא מצאנו לנקבה מלשון עבד. וכן לא מצאנו לזכר מלשון אמה. אך לשון שפחה נופל על פילגשים ובעבור כי בא לשון רבות ממנו ביו״ד ומ״ם כדרך הזכרים הוצרך להזכיר שהפילגשים הם נשים. כלומר נקבות. או בעבור שהזכיר כי פירוש פילגש שפחה הוצרך לומר שגם הנשים הנשואות נקראות פילגשים. 6. [ויש אומרים אל מקום בני[15]) ישמעאל]. פירוש: שכתוב בהם יטור נפיש וקדמה (בראש׳ כ״ה, ט״ו). והם אימרים[16]) כי זהו פירוש קדמה: אל ארץ קדם. 8. [יש אומרים כי על כבוד הנפש אמר]. פירוש: על השכל. [והוא[17]) כהלק נפרד]. פירוש: מעולם השכל[18]). 18. [כטעם אל הכשדים אתה נופל (ירמיה ל״ז, י״ג)]. פירוש: גולה. [בעבור שאחיו במזרח].
M234a C31a פירוש: ככתוב למעלה(ו) קדמה אל ארץ קדם. ובספרים שלנו ···יב שאחיו[19]) במזרח ובאשור ובמצרים[20]) מערב[21]) לארץ ישר···. גם בפירוש תרי עשר בנבואת זכריה (ח׳, ז׳) פירש כי מזרח בבל ופרס ומבוא השמש מצרים ואשור. ונ״ל טעות בעבור כי גם * אשור היא במזרח. כי אורך[22]) ··ושלים ** ס״ו מעלות וחצי[23]). ורחבה ל״ב.

---

1) כתוב כן fehlt ABC. In dem von Neubauer hrsg. ס״ע (p. 27, 8. Z. v. o.) findet sich bereits für die gewiss auf einem Schreibfehler beruhende unrichtige LA. ג׳, die übrigens auch in dem v. Buber edierten מדרש אגדה u. bei Raschî zu Gen. 25_{20} sich vorfindet, das richtige י״ד, wie dies auch aus Midrasch hag. zu Gen. 25_{25} u. Tosaph. zu b. Jebâm., p. 61b, s. v. וכן, hervorgeht. 2) T noch היה. 3) T fehlt. 4) Fehlt AB. 5) C fehlen die 3 letzt. Wörter, jed. leerer Raum gelassen. 6) AB שדרשו. 7) Die letzt. 5 Wörter fehlen ABC, jedoch leerer Raum gelassen. 8) Vgl. ob., p. 100_{22} 9) Die letzt. 3 Wörter fehlen ABC. 10) AB הבר (sic!). 11) Gen. r., Par. 61, § 4 (Ed. Wilna, p. קכ״ב) u danach Raschî zu Gen. 25_{6}. 12) Vgl. auch מנחת שי zu Gen 25_{6}. 13) ABC אינו. 14) T ונוכל לפרש. 15) T בן. 16) M ואם אומר, D ···ני אומר. 17) TAB הוא. 18) Anders Rosin in MS., 42_{450}. 19) ABC fehlt v. במזרח bis hierher infolge Homoioteleuton. 20) T ומצרים ואשור. 21) ABÇ ומערב, T למערב. 22) M ארץ (sic!). 23) Vgl. damit

ואורך אשור ע״ח מעלות ול״ו חלקים ורחבה ל״ה מעלות וחצי. והנה אשור מזרחית צפונית לארץ ישראל *. וכשיזכיר מזרח אין צריך להזכיר אשור, ועל כן נראה לי שצריך להיות שאחיו במזרח ושור[1]) ומצרים מערב לארץ ישראל. וידוע שהוא כן כי בצאת ישראל ממצרים כתוב ויצאו אל מדבר שור (שמות ט״ו, כ״ב). ואמרתי שור ולא אשור בעבור כי גם שור[2]) נזכרה בזה הפסוק שנאמר וישכנו מחוילה עד שור, ובספר שמואל (א׳ ט״ו, ז׳) כתיב ויך שאול את עמלק מחוילה בואך שור, וישור על פני מצרים[3]), והנה שם שור ובכאן בואכה אשורה וזה תימה[4]). [ושור ומצרים מערב לארץ ישראל]. פירוש: הוצרך להזכיר ארץ ישראל בעבור כי אברהם היה שוכן בתוכה. [אחר שנפל]. פירוש: מן הגג או מן האילן או ממקום נבוה.

תולדת יצחק.

22. [ונקראו בנים על שם סופן]. פירוש: כי ההוה בבטן נקרא עובר. [והיא שאלה הנשים[5])]. פירוש: אין דרך לאמר[6]) אם כן כי אם על דברים אחרים שאמרו לה תחלה שלא[7]) היתה יודעת אותם. על כן הוצרך לפרש כן. 23. [ויאמר יי׳ לה שני גוים, על ידי נביא או אברהם בעצמו]. פירוש: כנגד מה שדרשו בבראשית רבה (פ״ש׳ ס״ג, ז׳)[8]) לא נזקק * הקב״ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת. ויש לתמוה עליו למה לא פירש שהשם אמר לה ממש בחלום. ואם[9]) יטעון טוען בעבור שהיא אישה ואין דרך כבוד שהשם ידבר עם אשה מה יעשה על מרים גם דבורה. ואם תאמר לא ידבר להן כי אם על ידי מלאך ובכאן כתוב ויאמר יי׳ לה, התשובה כי גם במשה כתוב ויאמר יי׳ ראה ראיתי (שמות ג׳, ז׳) ופירש ר׳ אברהם עצמו[10]) שהוא על ידי מלאך[11]). והנה הקושיא במקומה[12]) עומדת. ואני אומר כי יש ראיה לדבריו מסוף ספר דברי הימים (ב׳ ל״ג, י׳) שכתוב שם וידבר יי׳ אל מנשה ואל עמו ולא * הקשיבו. וידוע כי השם לא דבר לרשעים רק שלח להם נביא. וכן במלכים (ב׳ י׳, ל׳) ויאמר יי׳ אל יהוא. וידוע כי הוא לא הלך בדרכי השם. ועל כן יש לאמר שהיה על ידי[13]) נביא. וכן על רבקה[14]) בעבור היותה אשה. [כי לא מת עד שהיו בניה בני ט״ו שנה]. פירוש: כן כתוב בסדר עולם (פ״ק א׳)[15]). ופירושו זה, כי כתוב ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (בראש׳ כ״א, ה׳). ומאז כתוב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (בראש׳ כ״ה, כ״ו) והנה הכל ק״ס. וכל ימי אברהם היו קע״ה שנה (בראש׳

---

oben p. 35_3. 1) A אשור (sic!). 2) M אשור. (sic!). 3) Ges. WB[13], s. v. שור III. 4) Vgl. auch iE zu Jes. 43_5 (ed. Friedl., p. 73_3), Jes. 49_{12} (Friedl. p. 84_{30}) u. MS., 42_{402} γ, wo für „8“ < 18 zu setzen ist. 5) T לנשים. 6) ABC לומר. 7) ABC לא. 8) Ed. Wilna, p. 248. 9) C ואין. 10) CD בעצמו. 11) kK., p. 9 u. gang. Kom. zu Exod. 3_7. 12) M במקומו. 13) M יד. 14) C für ע׳ ר׳ < ברבקה. 15) Vgl.

יה, ז׳) נסיר מהם ק״ס נשארו ט״ו כמו שאמר. [ורב, הוא הפועל]. פירוש:
רב יעבד את הצעיר. [וכן בן יכבד אב]. פירוש: פסוק הוא בספר תרי עשר
נבואות [1]) מלאכי (א׳, ו׳). והוא פירש שם כי בשכל הלב ידוע כי הבן חייב לכבד
אב והעבד מוכרח לירוא את אדוניו [2]). [ועוד אפרש זה הפסוק]. פירוש:
סוף הפרשה בפסוק והיה כאשר תריד (בראש׳ כ״ז, מ׳). 25. [והנה השתי
ליות [3]) נפתחו רגע אחד]. פירוש: כי כתוב וידו אוחזת בעקב עשו שמשמעו
יצאו יחד תפושים זה בזה. 27. [כמו יושב אהל ומקנה]. פירוש: גם הי״א
יה [4]) בשדה ולא בעיר רק שיעקב היה איש שדה לרעות צאנו. ועשו איש שדה
שלול שלל ולבוז בז. 30. [והם שני שרשים]. פירוש: זו״ד [5]) גם נז״ד [6]).
34 [והנה אליהו יוכיה]. פירוש: שלא היה לו כלום, כי כשהלך לנחל כרית
א היה לו כלום לאכול. והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב
מלכים א׳ י״ז, ו׳). וכתיב ואזור עור אזור במתניו (מלכים ב׳ א׳, ח׳ [7]). [ואל
דחוננו בקנה של דרש]. פירוש: הוא שדרשו במסכת מגלה בסוף פרק ראשון
ט״ו, ע״א) ובברכות בפרק ראשון (ז׳, ע״א) אל תהי [8]) ברכת הדיוט קלה בעיניך,
זהרי אבימלך קלל את שרה דכתיב הנה הוא לך כסות עינים (בראש׳ כ׳, ט״ז)
תקיים בזרעה דכתיב ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (בראש׳ כ״ז, א׳). [כי
ש לו סוד]. פירוש: יש אומרים כי הסוד הוא שהיה בדרך התולדת בעבור שהוא
ן זקונים, גם בעבור היותו זקן כדרך ועיני ישראל כבדו מזוקן (בראש׳ מ״ח, י׳ [9]),
C31b A50a ש אומרים * בעבור שרדף יצחק אחר ** המשגל כהו עיניו, והעד והנה יצחק מצחק
פירוש רש״י שהיה משמש מטתו (בראש׳ כ״ו, ח׳ [10]), וחלילה חלילה, ונראה בעיני
והסוד הוא שזה הדרש אמרוהו [11]) למשוך הלבבות לעבודת השם ולהזהירם שלא
M235a יק׳ לשום אדם כדי שלא יקללום *, גם בעבור ברכת כהנים שלא תהיה קלה בעיניהם,
B31a הזכירו * הפסוק לאסמכתא בעלמא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. אבל על שכהו
ני יצחק אין כח באדם לדעת למה, כי עמקו מחשבות השם כמו שמפרש והולך.
תכן שהמערכת [12]) גרמה לו כאשר גרמה לו ריש ועושר, ואולי היה זה כדי שיקבל
נקב הברכה ולא יכירהו יצחק, וכן דרשו בבראשית רבה (פרשה ס״ה [13]).

כו. 5. [שילך אדם [14]) אחרי מעשיו]. פירוש: שלא ישנה הדברים
טבעיים ולא יעשה כלאים [15]). [כאשר אפרש בפסוק שעטנז]. פירוש:

Ed. Neub., p. 27, Z. 9 v. o.; ס׳ עולם זוטא, ed. Neubauer, p. 69 u. לקח ׳
טוב zu Gen. 25, (Ed. Buber, p. 59a). 1) ABC בנבואת. 2) Für die letzt.
Wörter haben die Ausgg. bloss מארניו (sic!). Zur Sache selbst vgl. iEG., p
132, wo noch andere Beispiele angeführt werden. 3) T ש׳ השליות. 4) AB fehl
5) So auch Ges. HW[13], s. v. זוד. 6) Ebenso ibn ganâh im ס׳ השרשים, s. v. זד.
Dieses Wort ist zuzufügen der Liste in iEG., p. 94_{33}. 7) MS., 43_{180}. 8) M זהיה
9) Vgl. Gen. r., Par. 65, § 10 (Ed. Wilna, p. קכ״ח). 10) Vgl. auch Gen. r., Par
64_5 (Ed. Wilna, p. 252 f.) 11) ABC אמרוה. 12) M המערכת. 13) Gen. r., Par. 65
§ 8 (Ed. Wilna, p. קכ״ח) u. מ׳ אגדה, ed. Buber zu Gen. 27_1 (p. 68). 14) T זאדם
15) M פלאים.

בפרשת קדשים (ויקרא י"ט, י"ט [1]). [ובפסוק והת. הוהמצוה אבאר היטב]. פירוש: בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י"ב). 6. [עשה כאש צוהו השם]. פירוש: גור בארץ הזאת (בראש' כ"ו, ג'). 7. [כמו פן יאמר לי]. פירוש: פסוק הוא בספר שופטים (ט', נ"ד) שאמר אבימלך פן יאמרו לי אש הרגתהו ורצה לומר פן יאמרו בעבורי. 13. [וגדל, פעל עבר]. פירוש: ויל הלוך וְגָדֵל [2]), ומלת וְגָדֵל נראית שם הפעל כמו הלוך, ואיננו [3]) כן, רק היא פעל ענ כמו כי ירא (כ"ו, ז'). 15. [ובאה [4]) סמיכת בארות על שני דרכים פירוש: כבר ביארתים בפרשת וירא אליו (בראש' י"ד, י'). 28. [בינותינו, ריב על [5]) רבוין]. פירוש: כי היה מספיק „בינינו" בלא תי"ו. או עם תי"ו בלא יו"ו והתחברו שניהם יחד. 33. [באר שבע, נקרא כן על שני דברים]. פירוש על שבע כבשות, גם על כי שם נשבעו שניהם כאשר ביארתי בפרשת וירא אל במקומו (בראש' כ"א, ל"א [6]). 34. [יהודית, שם]. פירוש: שם העצם ול כמו איש יהודי (אסתר ב', ה') שהוא התאר. [ולא הוליד ממנה]. פירוש כי אלו ילדה לו היה הכתוב מזכיר אותה בפרשת וישלח יעקב בתולדות עשו (בראש ל"ו). ולא ניכל לפרש שהיא אהליבמה והיה לה שני שמות, כי הנה בכאן כתו עליה בת בארי החתי ובפרשת וישלח (בראש' ל"ו, ב') כתוב בת ענה בת צבע החוי ואין החוי כמו החתי [7]). [ובשמת היא עדה]. פירוש: על בשמת בת אל החתי [8]) ולא על בשמת בת ישמעאל כמו שיפרש [9]) בסוף הפרשה (בראש' כ"ו וגו' [והיו [10]) לה שני שמות]. פירוש: בשמת בת אילון החתי הכתובה כ נקראת [11]) עדה בת אילון החתי בפרשת וישלח (בראש' ל"ו, ב').

כז. 5. [ורבקה שומעת, היתה שומעת]. פירוש: כי אין פירו שהיא שומעת תמיד או עתה [12]). 11. [חלקיו שוים]. פירוש: ולא חלק אח בעל שער וחלק אחר בלי [13]) שער. 12. [כמתעתע כפול]. פירוש: ולא מבנ התפעל [14]). 19. [ואם יצטרכו לאמר [15]) דבר שאיננו כהוגן * לא יזיק פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת וירא אליו בפסוק אחותי בת אבי (בראש' כ י"ב [16]). [ולהיותו כנגד השם דרך דרש]. פירוש: במסכת שבועות בפר שבועת העדות (ל"ה, ע"ב) י"א שנשא דניאל עיניו לשמים ואמר רבונו של עול יתקיים זה החלום על שונאך שהוא נבוכדנצר. ור' אברהם סובר * כתנא קמא שנזכ

MS., 43_{86}. [2]) Um einer Verwechslung mit dem in demselben Satze vorkomm. גָּדֵל orzubeugen, hebt JEb die 3 Wörter 'ו'ה'ו heraus. [3]) ABC ואיננה. [4]) T בא, ABC ובא. T אחר. [6]) Vgl. oben p. 110_{23}. [7]) Von V. 28 bis hierher fehlt ABC, jedoch leerer aum gelassen. [8]) AB noch אמר. [9]) ABC באשר יפרש. [10]) T ויש. [11]) AB נקרא.) D noch den Zusatz רק לשון עבר. [13]) C בלא. [14]) So auch ibn ḡanâḥ ס' השרשים, v. תעה (p. 546), hing. nach Ges. WB[13], Pil. von תעע. [15]) ABC לומר. [16]) Vgl. ben, p. 108_{22}.

שם בגמרא. 21 [ו א מ ש ך [1]) ק ל ה ש י ״ ן]. פירוש: כי היה משפטו בדגוש בעבור
שהוא מפעלי הכפל[2]). 26. [ו ב ל י ל מ ״ ד ב פ ה[3]]. פירוש: כמו ישקני (שה״ש
א׳, ב׳) מפורש[4]) שהוא מנשיקות פיהו. 27. [ו כ ל ם מ ה ש נ י ם[5]) ה נ ר א י ם].
פירוש: כי השרש ״נו״ח, ״רו״ח ״נו״ע. [ב ח ד ש ה ר א ש ו ן]. פירוש: שהוא ניסן,
וה״א חדש האביב ואז העולם מלא עשבים וציצים ופרחים על כן היה חושב כי
הריח נודף מבגדיו *. 29. [ל א ח י ך, ב נ י ה פ י ל ג ש י ם]. פירוש: כי לא היו לו C32a
אחים כי אם עשו, ואיך אמר לְאַחֶיךָ בלשון רבים, וזה כנגד הדרש הכתוב[6]) בבראשית
רבה (פרשה ס״ו, אות ד׳)[7]) שהכל נאמר על עשו. 33. [מ י א פ ו א[8]) (א מ ר
ש ה ו א) שְׁ ת י מ ל ו ת]. פירוש: אל תטעה לחשוב שהוא אמר שהן שתי מלות,
כי אלו היה כן היה ראוי להיות יו״ד אחר האל״ף וה״א אחר הפ״א כמו א י פ ה הם
רועים (בראש׳ ל״ב, ט״ז). אבל דעתו היתה שהיא מלה אחת מורכבת משתי מלות כמו
״בכל״, ״במה״, ״בנד״ כאשר הזכיר בסוף נח (בראש׳ י״א, ט׳), וככה[9]) פירש בבראשית
(ד׳, ט׳) בפסוק אי הבל אחיך, ועוד יזכיר פירוש אחר על זה בזאת הפרשה בפסוק (ל״ז) ולכה
אפוא[10]). 37. [ג ם[11]) נ ת ת י ל ו ב ד ב ו ר]. פירוש: כי שם כתוב ואת כל אחיו
נתתי לו[12]) לעבדים, ואמר כי זאת הנתינה היא בדבור. [י ש א ו מ ר י ם כ י א פ ו א
א ם[13]) ה א ל ״ ף[14]) ב ס ו ף ה מ ל ה[15]) מ ל ה א ח ת]. פירוש: אמר ר׳ מאיר הלוי[16])
בספר מ ס ו ר ת ה ב ר י ת[17]) כי יש בה״א בסוף המלה ויו״ד אחר האל״ף הראשון,
והוא איפה הם רועים (בראש׳ ל״ז, ט״ז) והמסורת * עליו לית כוותיה באורייתא[18]), B31b
וכשהוא בה״א יתכן לפרשו[19]) שתי מלות כאשר הזכיר למעלה, רק באל״ף הוא
ענין אחר על כן יפרשוהו כמו עתה, ואין דעתו כן רק כאשר הזכיר למעלה.
40. [כ י ה נ ה כ ת ו ב ו י ר א א ל י ו י ״ י][20]). פירוש: ליצחק והיא בזאת הפרשה
אחר ויהי רעב בארץ (בראש׳ כ״ו, ב׳)[21]). [ו ע ו ד ש א מ ר[22]) ד ו ד ו ב נ ב י א ׳
א ל ת ר ע ו (ת ה ל׳ ק ״ ה, ט ״ ו, ו ד ״ ה א׳ ט ״ ז, כ ״ ב)]. פירוש: שכתוב בתהלה
י״ד) ויוכח עליהם מלכים והם פרעה ואבימלך שאמר להם השם על דבר אברהם
ויצחק אל תגעו במשיחי וגו׳, וזה ראיה ש ה י ו נ ב י א י ם, כי עליהם הוכיח את
המלכים שהם פרעה ואבימלך, וכן אמר ר׳ אליעזר בן הורקנוס בפ״ק * כ״ב מפ״קי M236a
ר׳ אליעזר[23]). [ו י ש א ו מ ר י ם א י ך א מ ר ה ש ם ו ר ב י ע ב ו ד צ ע י ר

---

¹) Hss. ואמושך. ²) So auch ibn Ganâḥ, s. v. משש: כבר נזכר בספר בעלי הכפל וכבר הפילו הדגש אשר באולי ימשני מגשה נא ואמשך. Vgl. auch כתאב אלאפעאל דואת אלמתלין, ed. Jastrow, Leiden, 1879, p. 252 u. Dukes, a. a. O., III, p. 164, s. v. משש. ³) ABC בפ״א (sic!). ⁴) iE zu Cant. 1_2: כל נשיקה שהיא בלא למ״ד היא בפה כמו וישקהו ועם הלמ״ד ביד או בכתף או בלתי על פי מנהג המדינות כמו ושקה לי, וישק לו, וכן וישק יעקב לרחל. ⁵) M השניים. ⁶) C שכתוב. ⁷) Ed. Wilna, p. קל״א. ⁸) ABCD איפה. ⁹) AB וכבר. ¹⁰) iEG., p. 115. ¹¹) T noch כן. ¹²) Von בדבור bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton, jedoch von späterer Hand am Rande zugeschrieben. ¹³) TC עם. ¹⁴) T אל״ף. ¹⁵) T fehlt. ¹⁶) Vgl. über denselben, Graetz, GdJ, VII³, p. 30 ff. ¹⁷) Gewöhnlich unt. d. Tit. מסורת סייג לתורה bekannt, vgl. Benjacob, a. a. O., p. 345, Nr. 1594. ¹⁸) Vgl. auch zu Gen. 37_{16}. ¹⁹) BM לפרש. ²⁰) T כי הכתוב אמר וי׳ ה׳ אליו. ²¹) Auch Gen. 26_{24}. ²²) So auch iEV., p. 13; T hingegen גם אמר. ²³) Findet sich in uns.

(בראש׳ כ״ה, כ״ג)]. פירוש: הוצרך להזכירו כאן בעבור שכתוב בענין הברכה הזאת ואת אחיך תעבד, ודעת אלה האומרים[1] היא כי אנחנו רואים הפך לזה, כי אנחנו בגלות אדום כאשר יזכיר למטה, והנה לא נתקיים ורב יעבד צעיר ולא ואת אחיך תעבד, והוא יסתור דבריהם למטה. [גם בימי הורקנוס הזקן]. פירוש: זה כתוב בספר יוסף בן גוריון[2]), והוא מספרי הקבלה. [ורומי שהנלתנו היא מזרע׳ כתים]. פירוש: וכן אמ״ו רבותינו ז״ל במגלה בפרק ראשון (ו׳, ע״ב) אמ׳ עולא איטליא של יון זה כרך גדול של רומי[3]), והנך רואה שקראוהו יון וקראוהו[4]) רומי. 45. [ויש דרש שביום אחד מתו שניהם]. פירוש: כי[5]) כן כתוב בבראשית רבה בסוף ויחי יעקב[6]), ובמסכת סוטה בפרק ראשון (י״ג, ע״א) דרשו זה על פסיק למה אשכל גם שניכם יום אחד[7]). 46. [קצתי, כמו הפוך בטעם[8])]. פירוש: כמו ציקה ומצוקה, ועוד יפרש כן בתחלת ואלה שמות א׳, י״ב)[9]).

ויצא יעקב.

כח. 11. [ולא הלך ביום אחד]. פירוש: זה כנגד הדרש שכתוב במסכת חולין בפרק גיד הנשה (צ״א, ע״ב) שקפצה לו הארץ[10]), וכן בסנהדרין בפרק חלק (צ״ה, ע״ב) ובברכות בפרק תפלת השחר (כ״ו, ע״ב). אף על פי שנראה כי גם הדרש הוא כדעת רבי אברהם בעבור שכתיב שם[11]) כד יהיב דעתיה למהדר קפצה ליה א״ע״ה משמע[12]) שלא קפצה לו בלכתו רק בשובו לבית אל. [וכן אמר הושע]. פירוש: וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י״ב, ה׳), ופירושו בבית אל מצא השם את יעקב ושם ידבר עמו ועם עמוס[13]). [גם בספר[14]) עמוס מבואר]. פירוש: אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך

Ausgg. nicht, vgl. jedoch סדר עולם, ed. Neubauer, Absch. 5 (p. 33) u. 21 (p. 53): באבינו אברהם נאמר ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא וגו׳. ובשרה נאמר בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה ומנין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים שנ׳ ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, על תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו וגו׳. Vgl. auch iE zu Ps. 104_{15} u. מ׳ לקח טוב, ed. Buber, zu Gen. 26_{11} (p. ס״ג). [1]) Fehlt ABC. [2]) יוסיפון, Ed. Prag, 1784, Ab. 28, p. 49bf.: Graetz, GdJ., III[4], p. 64 ff. u. MS., 43_{28}. [3]) Vgl. Rapoport ס׳ ערך מלין, p. 43 ff., s. v. איטליא של יון, wo nachgewiesen wird, dass wir hierunter die Stadt Constantinopolus zu verstehen haben, was sonach mit den hier dargelegten Ausführungen JbEs übereinstimmt. [4]) ABM וקראוה. [5]) AB fehl. d. letz. 2 Wört., C fehlt כי. [6]) In uns. Ausgg. findet sich eine solche Stelle am Ende v. ויחי nicht, wohl aber im Jalkut, § 162. [7]) So auch Midr. hag., מ׳ מ״רש אגדה u. שכל טוב zu Gen. 27_{45}. Vgl. auch מדרש תהלים, ed. Buber, p. פ׳ Anm. 248. [8]) T fehlt. [9]) kK., p. 6. Z. 6 v. u. [10]) ABC הדרך. [11]) ABC בו. [12]) C דמשמע. [13]) iE zu Hos. 12_5 s. v. בית אל: וטעם בית אל ימצאנו בשובו לאביו שם מצא המלאך, ובעבור שהמלאך נראה בבית אל פעמים הנה המקום שער השמים על כן התנבאתי אני ועמוס על ירבעם בבית אל שהוא מקום מלכותו וגו׳. [14]) So auch iEV., (p. 5), T hingegen bloss ובספר.

יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך יש"אל שנתים לפני[1]) הרעש, ואחר כן כתוב
(ה', ה') ואל תדרשו בית אל וגו', וכתיב (ז', י"ג) ובית אל לא תוסיף עוד להנבא
וגו'. [לא יתכן להיות ויפגע בי (ירמיה ז', ט"ז)].
פירוש: כנגד מה שדרשו בבראשית רבה (פרשה ס"ח, אות ט')[2]) ובברכות בפ"ק
תפלת השחר (כ"ו, ע"ב). [ועל תשים לבך לדרוש „ממקום אחר"]. פירוש:
C32b M236b כן דרשו בבראשית רבה[3])* (פרש' ס"ח, אות ט')[3]) ובפרקי** ר' אליעזר פרק ל"ה[4])
ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסת' ד', י"ד) כלומר מהשם. [כי
A51b איננו כלל[5]) השם]. פירוש: אפילו על דעת הדרש הזה לא תהיה מלת
המקום כנוי אל השם רק פירושו שהתפלל יעקב במקום שהיה שם כשבא השמש.
[ומלת אחר לְעֵדָה[6])]. פירוש: הוא פירש כפירוש המגלה (אסת' ד' י"ד)[7])
שא"לו היה כן, מה טעם לאמר „אחר", כלומר שה"א נ"אה כאלו כתוב מאלוה אחר
ואיך יאמר[8]) מרדכי ריוח והצלה יעמוד ליהודים מאלוה אחר. הלא אין עוד מלבדו.
[אחת מאבני המקום]. פירוש: כנגד מה שדרשו בפ"קי ר' אליעזר בפ"ק ל"ה[9]).
B3 ובחולין בפרק גיד הנשה (צ"א, ע"ב) שנעשו כלן אבן אחת. [והתימה מ"רב
שמואל]. פירוש: כבר הזכירו בתחלת פירושו[10]). 12. [ודרך סלם להיותו
סמל]. פירוש: בבראשית רבה[11]) דרשו הראהו למנשה עומד ועושה[12]) סמל, כי
סלם בגימטריא סמל, והוא שכתוב בדברי הימים (ב' ל"ג, ז') וישם את פסל הסמל
אשר עשה בבית האלהים וגו'. ויש מפרשים[13]) על צלם נבוכד נצר, ומוצב ארצה
אקימיה[14]) בבקעת דורא (דני' ג', א'); וראשו מגיע השמימה, רומיה אמין שתין
(דני' שם); והנה מלאכי אלהים, חנניה מישאל* ועזריה. [או על מספר סיני].
פירוש: שדרשו בבראשית רבה (פרש' ס"ח, אות י"ב)[15]) סלם בגימטריא סיני, מוצב
ארצה, ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט, י"ז); וראשו מגיע השמימה, וההר בוער
באש עד לב השמים (דבר' ד', י"א); והנה מלאכי אלהים, משה ואהרון; עולים
ויורדים, ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט, ג'), וירד משה (שמות י"ט, י"ד);
והנה י"י נצב עליו, וירד י"י על הר סיני (שמות י"ט, כ'). ובמדרש תל"ים במזמור
B32a ע"ח[16]) דרשו סלם זה בית המקדש*; וראשו מגיע השמימה, אלו הקרבנות[17])
שריחן עולה לשמים; והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, אלו כהנים שעולין
ויורדין בכבש (שנקראו מלאכים)[18]) שנאמר כי שפתי כהן וגו' כי מלאך י"י צבאות

[1]) Hss. אחר (sic!). [2]) Ed. Wilna, p. קל"ד: ואין פגיעה אלא תפלה שנ' ואל תשא וגו'. [3]) AB fehlt von ובברכות bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) Hss. ל"ו, vgl. Ed. Warschau, p. מ"ז, 4. Z. v. o. Vgl. auch מ' תהלים (ed. Buber) zu Ps. 90_{10} p. 196. [5]) T noch על. [6]) T לעד. [7]) Im g. Estherkomm. findet sich diese Stelle nicht, vgl. jedoch den v. Zedner, London 1850, hrsg. Komm. zu Esther, z. St. [8]) ABC אמר. [9]) Ed Warschau, p. 47a. [10]) Einltg., Ab. 1, vgl. auch iEEP., p. 376. [11]) Findet sich in uns. Ausgg. nicht, vgl. jedoch תנחומא, ed. Buber, p. $75a_7$: אמר ר' יוסי הגלילי הראה לו מנשה עשה סמל, vgl. auch מד' אגדה zu uns. Verse. [12]) ABC ועשה. [13]) Gen. rab., Par. 68_{13}, Ed. Wilna, p. 270 u. מד' הגדול p. 450. [14]) Hss. הקימיה. [15]) Ed. Wilna. p. קל"ה; vgl. auch מדר' הגדול, p. 450. [16]) Hss. ע"ז, Ed. Buber, p. קע"ד. [17]) Ed. Buber hier noch שמריבין. [18]) Diese 2 Wörter fehlen in den Hss.

הוא (מלאכי ב', ז'); והנה יי' נצב עליו, ראיתי את יי' נצב על המזבח (עמוס ט', א'). [ואלה המפרשים לא ראו נבואות[1]) זכריה ועמוס וירמיה]. פירוש: בזכריה כתוב ענין הסוסים (א', ז'—י"ז) והמנורה (ד', א'—י"ד) ומגלה עפה (ה', א'—ד') ושתים נשים (ה', ה'—י"א). ובעמוס ענין יוצר גובי (ז', א'—ג') וחומת אנך (ז', ז'—ט') וכלוב קיץ (ח', א'—ג'). ובירמיה מקל שקד (א', י"א—י"ב) וסיר נפוח (א', י"ג - י"ט)[2]) וכלם הם משל כמו שמפרש. [אחר שהתהלכו בארץ]. פירוש: בתרי עשר בנבואת זכריה (א', י') כתוב אלה אשר שלח יי' • להתהלך בארץ, ואחריו כתוב (י"א) ויענו את מלאך יי' העומד בין ההדסים ויאמרו התהלכנו בארץ וגו', וטעם זה כאלו מתהלכים בארץ לדעת מעשה בני אדם וישובו להגיד לשם ית' מה שראו וכל זה בדרך משל שיבינו בני אדם כמו שפירש שם (זכריה א', ח'), כמלך יושב על כסאו וישלח שלוחיו, מהם רגלים ומהם רוכבים על סוסים שיבואו מהרה ויודיעוהו הדברים שהם בממלכתו[3]). 14. [ופרצת כמו ורבית]. פירוש: ......[4]). 15. [כי לא אעזבך וגו'][5]). מפורש בפרשת ויחי בפסוק לא יסור[6]) (בראש' מ"ט, י'). 16. [אכן יש יי'[7]), בעבור שימצא: מקומות[8]) יראו שם נסים]. אמר יוסף: כבר הודעתיך בפרשת בראשית בפסוק ומפניך אסתר (בראש' ד', י"ד) בכמה מקומות רמז ר' אברהם זה הסוד[9]), וכבר הודעתיך[10]) בבראשית בפסוק והארץ (בראש' א', ב') כי הארץ נחלקת לשבעה[11]) חלקים, ובית המקדש[12]) באמצע היישוב[13]), וכבה עיר[14]) בית אל כי קרובה היא לירושלים[15]). וידוע כי שבעת הגבולים הם לשבעת המשרתים, והנה האמצעי לאמצעי, וכן רמז בספר ראשית חכמה[16]) בפירוש המאור הגדול, ועל כן נרמז בספר יצירה (פר' נ', משנה ג') והיכל הקדש מכוון באמצע[17]), וזה היא מה שאמר רש"י[18]) (בראש' כ"ח, י"ז) שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה, כמו שרמז ר' אברהם במזמור יקום אלהים בפסוק נורא אלהים ממקדשיך (תהל' ס"ח,

[1]) TABC נבואת. [2]) Ausser den hier genannten Visionen werden noch viele andere in diesen Büchern aufgezählt, über welche die Einleitungen zu den betreffenden Büchern in Nowacks HKzAT. zu vergleichen sind. [3]) Zur Sache vgl. MS., 42_{32}. [4]) Eine Erkl. findet sich in den Hss. nicht. [5]) Zu V. 15 ist in den Ausgg. eine Erkl. iEs nicht mehr vorhanden. [6]) Hss. fälschlich אסרי (Gen. 49_{11}). [7]) T noch הטעם. [8]) M במקומות. [9]) Vgl. oben p. 66_{21}. [10]) AB fehlt, C אמי'. [11]) M ursprünglich verschrieben לאבעה, was dann von einem Späteren durch Einschub eines ר in לארבעה (sic!) umgeändert worden ist. [12]) BC noch הוא. [13]) Vgl. oben p. 34. [14]) ABC היא. [15]) M ירושלים. [16]) Oben p. 116, Anm. 1. [17]) Vgl. auch iE. zu Sech. 4_{10}. [18]) Zu verwundern ist, dass JbE hier Raschî u. nicht die Quellen (die bei Berliner „Raschi"² wie gewöhnlich ohne genaue Angabe des Absch. angegeben sind), aus welchen Raschî geschöpft hat, zitiert. Vgl. übrigens über diesen Ausspruch Gen. r., Par. 55_{7}: ר"ש בן יוחאי אמר למקום שהוא ראוי כנגד בה"מ למעלה; Mechilta, ed. Weiss, מסכתא דשירה, Par. 10, p. נ"א, 1. Z. v. u. שכסא של מטה הוא מכוון כנגד כסא של מעלה; Midr. r. z. Hoh. 4_{4} (Ed. Wilna, p. 50). Vgl. auch מ' לקח טוב, ed. Buber, zu Exod. 15_{17} (p. 'נ).

C33a ציו) [1]. וידוע שהאמצעי הוא סבת הוית [2]) הרקיע על פני היבשה כאשר פירשתי *
A52a בבראשית (א׳, ב׳) [3]), גם הוא סבת יישוב העולם, גם הוא הנותן * רוח חיים לכל ההוים
על פני האדמה בעבור החום הממוסך, והנה על ידו משפיע השם טובה על כל [4])
הארץ, וארץ ישראל בכלל. ובעבור היותו המושל עליה בפרט הנה משגיח עליה
בפרט, ועל כן כתוב תמיד עיני י״י אלהיך בה וגו׳ (דברים י״א, י״ב) כאשר פירש
זכריה (ד׳, י׳) שבעה אלה עיני י״י, ומזה יובן כי ההשגחה היא על ארץ ישראל
פרט וכלל, והנה השפע יבא אליה קודם שיגיע לשאר ארצות כאשר רמזו רבותינו
ז״ל במסכת קדושין בפרק ד׳ (ס״ט, ע״ב) [5]) שכל הארצות עיסה לארץ ישראל, רק
הוצרכו שם לאמר וארץ ישראל עיסה [6]) לבבל בעבור כי בימיהם היו הישיבות בבבל,
שהיו לנו למקדש מעט, ולא היה כן בארץ ישראל כי אם שנים מעט אחר החרבן,
ואחר שהשגחת השם היא [7]) בעולם כפי ממשלת העליון השולט על כל מקום
M237b ומקום * הנה יש מקומות נכבדים מאחרים בעבור היות ההשגחה עליהם יותר משאר
מקומות. על כן יראו שם נסים יותר. [ולא אוכל לפרש למה זה]. פירוש:
כדי שלא יחשבו בני אדם שזה היה כן בדרך מערכת הכוכבים במקרה בלי השגחה
פרטית ובלתי סבה אלהית ובלתי רצון וכונה. ורמז רמז למבינים [8]) בעבור כי הם
יודעים [9]) שהכל מאתו וברצונו. [כי סוד מופלא הוא]. פירוש: כי יש להקשות
הלא מלא כל הארץ כבודו, ואיך אמר בכאן שזה שער השמים ושיש מקום נכבד
ממנו [10]) מחבירו. וזאת הקושיא איננה קשה למשכיל כאשר פירשתי, כי הנה השמש
יאיר ליושבי תבל ויחמם, גם יתיך השלג והדונג, גם יוביש לחות המים, גם ילבין
הבגדים וישחיר פני הכובס, והלא השמש אחד הוא ואיך יעשה כל אלה הפעולות
בניצוץ אחד, והתשובה היא כי הכח הבא מאתו אחד הוא וירבה שנוי הפעולות כפי
כח המקבלים, וככה השם ית׳ כי הוא משפיע על הכל בשוה, והמקומות יקבלו כפי
B32b כח המשרת השליט על כל מקום, * והנה הכל מאת השם במספר ובמשקל וביושר,
הפתאים לא יבינו זה כראוי על כן העלים הסוד, ויתכן שהיתה דעתו כאשר אמר לא
אוכל לפרש למה זה, כי סוד מופלא הוא, כלומר שלא ידע סבת היות בארץ מקומות
שהן נכבדים ממקומות אחרים, כי גם חכמי המחקר לא ידעו זה כאשר לא ידעו למה
יש מקום אחד בגלגל [11]) מלא כוכבים ומקום אחר אין בו כוכב, ודברים אחרים רבים
A52b כמו שהזכרתי בפרשה שעברה (בראש׳ ד׳, י״ד) [12]). 18. [איך הקים * יעקב מצבה].
פירוש: הלא אנשי דורו היו עושין כן לע״ז ועל כן אסרה התורה לעשותם ואיך
עשה כן יעקב. [ובגעתי אל מקומו אפרשנו]. פירוש: בפרשת שופטים (דבר׳

1) iE daselbst s. v. היה מורא אלהים בארץ ממקום המקדש בדרך ברוך י״י: נירא
ציון, והנכון כי בית המקדש בארץ מכוון כנגד בית המ:דש בשמים כמו וזה שער השמים
וגו׳ והוא סוד מכוסה. 2) ABC היות. 3) Vgl. ob. p. 35 f. 4) AB fehlt. 5) Auch b
Keth., p. 111a. 6) ABC fehlt v. לארץ bis hierher infolge Homoioteleuton
7) AB noch למעלה, B jed dann wieder gestrichen. 8) C לנבונים. 9) AB ידועים
10) ABC fehlt. 11) C noch אחד. 12) Vgl. oben p. 66_{21}.

ט״ז, כ״ב[1]). 21. [וטעם והיה יי׳ לי לאלהים, זה השם הנכבד. פירוש: כי בהדבקו בשכל הפועל שהוא המלאך הגואל אותו כאשר ירמוז בפרש ואלה שמות בפסוק ראה ראיתי (שמות ג׳, ז)[2]) ישוב להיות גם הוא מלא במעלות[3]) המלאך הגיאל ויקבל גם הוא כח מהשם הנכבד בלי אמצעות מלאך כלל[4] [ובפרשת ואלה שמות תמצאנו]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג׳, י״ג), ושם אבאר דבריו ב״ה. 22. [ולהיות לוי עשירי דרך דרש פירוש[5]): כי[6]) כן כתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ל״ז[7]) שהפריש ארבעה בכורו לארבע אמהות ונשתיירו שמינה והתחיל משמעון וגמר בבנימין וחזר[8]) והתח משמעון ועלה לוי מעשר ועליו הכתוב אומר העשירי יהיה קדש ליי׳ (ויקרא כ״ז, ל״ב

כט. 2. [אחד[9]) מאותיות הגרון]. פירוש: אהח״ע. [שהוא[10] משפטם[11]) להרחיב[12]) אשר לפניהם]. פירוש: בפת״ח כמו יַאֲמִין, יַהֲרוֹ יַעֲלֶה, יֶחֱנֶה[13]). [ואין ראוי לאדם להסר הו״ו]. פירוש: שיאמר יֵרָא לעת לזכר נסתר. [או שיאמר כן[14]) עם חבירי היו״ד שהם סימני המשרתים פירוש: סימני המשרתים הם אותיות אית״ן, והנה חברי * היו״ד הם את״ן[15]), ורצ לומר שאין ראוי שיאמר וְאֵרָא[16]), וַנֵּרָא, וַתֵּרָא כמו שאמר וַיֵּרָא. [ויתערב ע לשון ירה]. פירוש: כי שרש וייף (יחזקאל ל״א, ז׳) יפה, וכן יהיה שרש וי ירה שהוא כמו ירה בים (שמות ט״ו, ד׳). [על כן פתחו היו״ד]. פירוש: כ שלא יתעיב עם לשון ירה[17]). 14. [חדש ימים, כבר פירשתיו]. פירוש בבראשית בפסוק ויהי מקץ ימים (בראש׳ ד׳, ג׳[18]). 17. [רכות, כמשמעו פירוש: כדברי רבא[19]) בבבא בתרא פרק יש נוחלין (קכ״ג, ע״א). [ראויו צורותם להיותם[20]) שוות]. פירוש: ככה הם חושבים ולא ידעו כי זה מדר התולדת כפי המערכת. [וטעמו ארוכות]. פירוש: כמו שדרשו רז״ל[21]). [והו היה חסר אלוף[22])]. פירוש: מלשון[23]) ואאלפך חכמה (איוב ל״ג, ל״ג), כלומ היה חסר לימוד והכמה בעבור כי מה שפירש אינו בדרך הפשט[24]). [וכמו[25]

---

1) Vgl. auch Lev. 26_1. 2) kK., p. 9. 3) ABC במעלת. 4) M כדל (sic!). 5) BC ehen hier wieder fälschlich die letzten Wörter aus Vers 21, u. z. von בפסוק bis ב׳. 6) A fehlt von ולהיות bis hierher. 7) Ed. Warschau, p. 50, 7. Z. v. o. 8) AB hlt. 9) T אחת. 10) T שהיא. 11) T משפט. 12) T noch את, iEV, p. 13, ähnlich wie ı uns. Hss. שהוא משפטם ל׳ אשר וגו׳. 13) Ges. HG.[26], § 22_4 u. iEG., p. 70. 14) A C fehlt. 15) ACD איתן (sic!). 16) B וַאֵרָא. 17) Vgl. iEG., p. 70_8, wo uns. Stelle achzutragen ist. 18) In Wirklichkeit jedoch findet sich die Erkl. zu Gen. 4_4. 19) So uch die Variante in מסורת הש״ס z. St. (vgl. auch Rabb. ד״ס, z. St.); Midr. hag. ı uns. Verse; Ausgg. hing. רב. 20) T להיות. 21) ABC במס׳—בפרק. JbE dürfte s entgangen sein, dass iE diese nirgend sonst vorkommende Erkl. im Namen es Karäers ben Ephraim (vgl. über ihn: Pinsker ל״ק, p. 24, nicht 14 wie ürst GdK., I, p. 143_{143}) bringt, weil er dann die Bezeichnung רבותינו gewiss icht gebraucht hätte. 22) iEV, p. 7: אילוף, T אלף. 23) ABC feht. 24) C hat hier ie Sar ah entlehnte Randbemerkung: יים חסר אל״ף כלומר תחסר האלף משם אפרים ונשאר פְּרִי, vgl. damit Friedl., Essays, p. 126_1. 25) TAP כמו.

ותאר לכם[1]) הגבול (יהושע ט״ו, י׳)]. פירוש: שהוא רמז אל הקוים[2]) המציירים הצורה[3]). 27. [שבעת ימי המשתה]. פירוש: וכן כתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ששה עשר[4]). 35. [על כן עמדה מלדת]. פירוש: בדרך עונש מאת השם, בעבור שאמרה די לי באלה ולא בקשה יותר, ואלו עמדה ברצונה מלדת למה בקשה מהשם שתלד עוד (בראש׳ ל׳, ז׳).

ל, 2. [ולא הגיע[5]) עת[6]) שמוע תפלתו[7])]. פירוש: שים לבך להבין איך תלה הענין בעת, וזה רמז שהוא תלוי בעליונים. ועל כן אמר דוד ואני תפלתי לך יי׳ עת רצון (תהל׳ ס״ט, י״ד). 3. [ואבנה, מפורש * בדברי שרה]. A53a פירוש: בפרשת לך לך (בראש׳ ט״ז, ב׳). 6. [דנני, דגשות[8]) הנו״ן לחסרון הנו״ן הנוסף]. פירוש: כי הנו״ן הראשון הוא מהשורש, והשני לסימן כנוי[9]) המדבר, כי הוא כמו אני, ובין שניהם היה ראוי להיות נו״ן[10]) אחר כדרך זובח תודה יכבדנני * (תהל׳ נ׳, כ״ג) וכמו יסובבנהו, יצרנהו[11]) (דברים ל״ב, י׳). ואלו היה[12]) בא M 238b בלא[13]) נו״ן[14]) ובלא דגוש היה גם הוא נכון כמו[15]) ולמות לא נתנני (תהל׳ קי״ח, י״ח). 11. [בגד, שתי מלות]. פירוש: כי[16]) כבר הזכירם בסוף פרשת נח (בראש׳ י״א, ט׳). ושם ביארתי דבריו. [ויש אומרים שפירוש[17]) גד מזל טוב]. פירוש: בספר ישעיה (ס״ה) בפסוק (י״א) העורכים לגד שלחן הזכיר הוא בפירושו[18]) כי רבי משה הכהן הוא שפירש ככה[19]), ודרשו[20]) בבראשית רבה (פרשה ע״א, אות ט׳)[21]), גם בחולין פרק השוחט (מ׳, ע״א), לשם הרים אמר[22]) לגדיא דהר[23]), כי[24]) בלשון ארמי קורין למזל גד[25]). [כאשר הוא בלשון ישמעאל]. פירוש: הוא מה[26]) שיפרש שהוא כוכב צדק שקורין לו[27]) אלמשתרי[28]) שפירושו (!) מזל טוב, וגם[29]) נקרא על דעת חכמי המזלות כוכב ההצלחה[30]), בעבור * שיורה על כל דבר B33a טוב. [ונכון[31]) להיות[32]) גדוד[33]) השמים]. פירוש:[34]) על העורכים לגד

---

[1]) Fehlt in uns. Bibelausgg. [2]) Fehlt ABC. [3]) P הצורות. [4]) Ed. Warschau, p. 17. [5]) M הגיעה. [6]) C ערב (sic!). [7]) P שמע תפלתי. [8]) T דגושה. [9]) P שנוי (sic!). [10]) P הנו״ן (sic!). [11]) Hss. ינצרנהו. [12]) M fehlt. [13]) M בלשון. [14]) P hier noch ובלא סמ״ך (sic!). [15]) AB fehlt. [16]) ACD fehlt. [17]) Hss. שפירש. [18]) Die Stelle lautet auf Grund der Anführung bei Kimchi [vgl. Poznańsky, a. a. O., pp. 101 u. 148; Bacher, iEG., p. 165], nicht wie Ausgg. (auch Friedl. in s. Ed. des Komm. z. St.), : ויאמר ר׳ משה הכהן כי לגד הוא כוכב צדק שיורה על כל דבר טוב, כי כן יקרא בלשון קדר וכמוהו בא גד, vgl. auch Sef. jeth. Nr. 13. [19]) M כמו כן. [20]) ABC וכן דרשו. [21]) Ed. Wilna, p. ק״מ : אתיא גדא דביתא אתא גדא דעלמא. Bemerkenswert aber ist es, dass JbE die so naheliegende Paraphrase des jer. Targums zu uns. Verse: אתא גדא טבא דעתיד למגדעה משתוייהון דאומיא (vgl. auch die bei Poznańsky, a. a. O., p. 148 genannte Erkl.) nicht erwähnt. [22]) BC אמרו. [23]) P פירוש. [24]) M כמי (?), ABC פי׳ כי, D פי׳. [25]) ABCP כן. [26]) Fehlt M. [27]) P noch לו בערבי. [28]) אלמשתרי = Jupiter. ABC אלמישתרי, M אלמוסתרי, D אלוסטא״רי. Vgl. HÜ., p. 55, Z. 9 v. o. [29]) ABCP וכן הוא. [30]) Ar. אלסעד. Vgl. Dieterici, Propaed., p. 54; Loth, Al Kindî, pp. 273 u. 285; Poznańsky, a. a. O., 148 u. MS., 42_{305}. [31]) M ונכון. [32]) TABC להיותו. [33]) T כמו גדודי. [34]) P כי.

שלהן אמר[1]). 14. [דודאים. אמר המתרגם[2]) יברוחין[3])]. פירוש: במסכת סנהדרין בפרק חלק (צ״ט, ע״ב) דרשו מאי דודאים אמ׳ רב יברוחי[4]), לוי אמר סיגלי[5]), ר׳ יוחנן[6]) אמר סבסוך, והמתרגם כתב[7]) כדברי רב. [ואנכי לא ידעתי[8]) בעבור שתולדותם קרה]. פירוש: ככה אמרו חכמי הרפואות[9]) שהדודאים קרים ויבשים במעלה השנית. וידוע[10]) כי המשגל יבא מהחום[11]) והליחות[12]) כמו שפירש המורה בחלק ראשון בפרק ל״ד בסיבה הרביעית[13]). וראיה על זה כי התאוה תבא מהכבד[14]) בעבור שתולדתו[15]) חם ולח. והנה הדודאים הם הפך תולדת ההריון בעבור הקור והיובש. ומפשוטי[16]) המקרא[17]) משמע כי מן הדודאים נתעברה לאה אותה הלילה כאשר אבאר (בפסו׳ כ״ג)[18]), וזה תימה איכה תתעבר מן דבר[19]) שהוא הפך התולדה[20]). 21. [יש אומרים כי עם[21]) זבלון היתה בבטן אחת][22]). פירוש:[23]) כן דרשו רבותינו ז״ל ואחר[24]) ילדה בת כמו ואחרי כן יצא אחיו (בראש׳ כ״ה, כ״ו). 23. [והנה נולדו ליעקב י״ב בנים בשבע שנים]. פירוש: בסדר עולם בפרק ב׳ כתוב[25]) ככה, רק הי״ב בנים כתוב שם שהם י״א שבטים ודינה, כי בנימין בארץ ישראל נולד[26]). [וכאשר ספרום הקדמונים מצאום בני ששה חדשים וימים במספר]. פירוש: בסדר עולם[26]), גם כן בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ל״ו[27]) כתוב * שנולד כל[28]) אחד ואחד לז׳[29]) חדשים, וזה כי בעבור[30]) C.a ז׳ שנים[31]) הם פ״ה[32]) חדשים *. וכשתחלקם[33]) לי״ב הלקים יעלה[34]) לכל אחד A.b ואחד[35]) ו׳ חדשים מן הע״ב חדשים[36]), ועוד נשארו י׳ חדשים שלא הגיעו לכלל

---

[1]) Rosin in MS., 42_{247} ist darum dahin zu berichtigen, dass die Erkl. v. גד als „Jupiter“ nicht zuerst von iE, sond. bereits von ibn Chiqu. gegeben worden ist. M fehlt אמר. [2]) ABC noch אמר. [3]) M, wo die ganze Stelle korrumpiert ist, fehlen die letzt. 3 Wörter. [4]) Vgl. Löw, Aram. Pflanzennamen, Lpz. 1881, p. 188 f. [5]) M hat, statt der Wörter v. ׳פי bis hierher, folg.: פי׳ התרגום דודאים פרק בסנהדרין דרשו דודאים א׳ רבי בדודים לוי אמר סגלי. [6]) Ausgg. יונתן. [7]) P תרגם. [8]) T hier noch למה יועילו להריון. [9]) ABC הרפואה. [10]) MP ויידעו. [11]) ABCP מחום, M החום. [12]) ABC ומלחות, P ולחות. [13]) Ed. Warschau, p. 54b, 11. Z. v. o. [14]) Die 2 letzten Wörter fehlen MD. [15]) M שתולדתה, D שתולדותם. [16]) Hss. ומשפטי. [17]) ABCP המקראות. [18]) Über die erotische Wirkung der Alraun, vgl. Löw, a. a. O. p. 188. [19]) ABCP für die letzt. 6 Wörter וע״כ תמה ר׳ אברהם איך תתעבר בדברי. [20]) ACP התולדות. [21]) M fehlt. [22]) Eine ähnliche Erkl. habe ich sonst nirgendwo gefunden, vgl. auch iE, gK. zu Ex. 2_2, wo dieselbe Erkl., ohne den Beisatz י״א, sich vorfindet. [23]) Hss. fehlt. [24]) M ואחריו. [25]) M כתב. [26]) ס״ע, ed. Neubauer, p. 27: נמצאו כל השבטים ודינה נולדו בז׳ שנים חוץ מבנימין כל אחד ואחד לז׳ חדשים. [27]) M fehlen die letzt. 2 Wörter; vgl. Ed. Warschau, p. 48, 5. Z. v. o. [28]) M. für ׳כ ׳ש bloss שכל. [29]) BDM לו׳. [30]) P fehlt. [31]) AB fehlt. [32]) ABCP פ״ב (sic !). [33]) ABC וכשנחלקים. [34]) ABCP יבא, D עולה. [35]) ABCP fehlt. [36]) AB fehlt, M ז׳. Die Zahl „10“ ist dadurch begründet, dass von den eigentlich „13“ zurückbleibenden Monaten, 3 Monate, das sind ungefähr 12 Wochen, für die Kindbettunreinheit (Lev. 12) ausgeschaltet werden müssen, mithin also bloss 10 Monate, das sind ungefähr 295—300 Tage, für die Schwangerschaften noch angerechnet werden können. So merkt denn auch Łâzî hier im Texte folgendes an: ונחשב י״ב שבועות לי״ב פעמים ימי טומאת לידה עולה ג׳ חדשים.

M239a י״ב כדי שיתחלקו[1] לי״ב, ועל כן צריך[2] לחלקם[3] * לימים, והנה אם נעשה[4] חדשי הלבנה א׳ מלא וא׳ חסר יעלו רצ״ה ימים[5], ואם נעשה חדשי החמה[6] יעלו בקרוב ש׳, וכשנהלקם על י״ב[7] יבא לכל אחד כ״ה יום בקרוב[8], ורבותינו ז״ל לא הששו לדקדק[9]. [ויתכן שנתנה לאה שפחתה ליעקב קודם שנולד[10] נפתלי גם הרתה[11] רחל קודם לידת[12] זבלון]. פירוש: תלמידו פירש דבריו בפירושו הארוך בפרשת ואלה שמות בפסוק ותצפנהו (שמות ב׳, ב׳) שאמר יתכן כי רחל נתנה שפחתה ליעקב בלידת שמעון, גם נולד יששכר קודם לידת[13] אשר[14]. ואני יוסף מצאתי זכר לדבריו בספר דברי הימים (א׳ ב׳, ב׳) שכתוב דן, יוסף ובנימין, נפתלי, גד ואשר. והנה[15] יוסף אחרי[16] דן קודם[17] נפתלי בעבור שנולד יוסף אחר דן[18], ונזכר בנימין שם עמו בעבור היותם אחים[19] גם בני[20] הגבירה, על כן נזכר נפתלי שם אחר שניהם, אף על פי שבנימין קטן מנפתלי; והוצרך לפרש זה בעבור כי בדרך הפשט לא היו בניו[21] בני ז׳ חדשים רק בני ט׳. והנה כשהביא ראובן הדודאים לאמו אמרה לה רחל תני נא לי מהם כדי שאתעבר[22] ואלד כאשר ילדת את[23], וענתה לאה אין די לך שאת[24] לקחת אישי בכל לילה לשכב עמך[25], רק עוד תבקשי בדודאי בני[26] כדי שתתעברי את ואני איני[27] מתעברת, והנה יוסיף אהבה על אהבתך ושנאה על שנאתי ולא יוסיף לבוא אלי[28], אז אמרה לה רחל אם תתני לי קצת הדודאים אניחנו שישכב עמך הלילה כדי שתתעברי[29] את בראשונה ולא ישנאך, אז נתנה לה הדודאים[30], ועל כן יצאה[31] לקראת יעקב ואמרה לו[32] אלי תבוא, כי על כן נתתי[33] דודאים לאחותי כדי שתניחך הלילה לשכב עמי[34], על כן[35] וישכב עמה בלילה ההוא, ובלילה השנית שכב עם רחל, וכאשר הרתה לאה בלילה ההיא עם הדודאים כך[36] הרתה רחל עם הדודאים בלילה השנית[37] או בקרוב[38], וכשילדה לאה ליששכר[39] אז ילדה רחל את יוסף, ויתכן שילדו[40] בשבוע אחת,

---

1) M שחלק. 2) ABCP צריכין. 3) ABCP להתחלק. 4) ABCP נעשם. 5) ABCP יום. 6) PD חמה. 7) M für die letzt. 3 Wört. bloss וכשחלקם, D וכשתחלקם יעלה. 8) Fehlt M. 9) DM fehlt. 10) P שיולד. 11) M הורתה, P für ג׳ ה׳ bloss והר׳. 12) TABP שנולד, C שיולד. 13) ABCP fehlt. 14) Das in den Hss. hier noch stehende ודינה (nach den י״א, deren Worte JbE hier zitiert, müsste דינה וזבלון stehen) beruht insofern auf einem Missverständnisse, als das zum folgenden Satze (ודינה בבטן אחת נולדה עם זבלון) gehörende ודינה zum vorhergehenden Satze gezogen wurde. Auch brauchte ja dies, weil aus Gen. 30, 20–21 klar ersichtlich, nicht besonders hervorgehoben zu werden. 15) ABC noch ונזכר, P נזכר. 16) ABC אחר. 17) ABCP וקודם. 18) ABCP noch קודם נפתלי. 19) ABC היותו אחיו. 20) ABC בן (sic !). 21) Fehlt ABCP. 22) ABCP שאהר. 23) M אתה. 24) M שאתה. 25) ABCP אצלך. 26) ABCP für ב׳ב׳: הדודאים. 27) ABCP ואינני. 28) Die letzt. 7 Wörter fehlen MD. 29) ABC והתעברי, P ותתעבריך. 30) AB מהדודאים. 31) M יוצאה. 32) M fehlt. 33) P שכרתיך ונתתי. 34) ABCP אצלי. 35) ABC noch כתוב. 36) ABC כן. 37) ABC אחרת, P האחרת. 28) ABC noch אליו, P קרוב אליו. 39) ABCP יששכר. 40) M שנולדה D

וכשנולד [1]) יוסף הרתה [2]) לאה [3]) מזבלון כאשר אמר. ואם יטעון טוען הלא כתוב (בראש' ל', כ"ב) ויזכור אלהים את רחל * וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה דמשמעו [4]) שזה היה מאת השם * ולא מן הדודאים, התשובה: הנה גם לאה נתעברה מן הדודאים, וכתוב גם כן [5]) עליה (בראש' ל', י"ז) וישמע אלהים אל לאה ותהר, ואחריו כתוב ההריון של רחל להודיע כי זה כזה. ואם יטעון עוד אחר שהוא כן למה * כתוב בשתיהן וישמע אלהים שיורה ששמע לתפילתן [6]) ועל כן נתן [7]) להם ההריון [8]) ולא בכח הדודאים, כי מה שיהיה בכח הדודאים איננו פלא רק הוא בכח התולדה [9]). התשובה: [10]) כי השם שמע תפילתם ועל כן הביא הפלא רק הביאו דרך התולדה [11]) ועל כן נכתב בשתיהן מלת אלהים שיורה על התולדת, ולא נזכר [12]) שם השם הנכבד [13]) והנורא, והפלא הוא [14]) שהשם המציא לה [15]) רפואה לחלייה [16]) כדי שתהרה, ולמה נבקש פלא גדול מזה [17]), כי כבוד אלהים הוא [18]) שנפרש הכל בדרך התולדת בעבור שכתוב כי אני יי' לא שניתי (מלאכי ג', ו'). רק במקומות שיש פלא הכרחי ומקרה כמו מלח [19]) אלישע (מלאכ' ב' ב', כ') ונחש נחשת [20]) (במדבר כ"א, ט') והמטה (שמות ז', ט') והדומה להן נתלה סודם במעלת הנביאים בעבור היותם בשם ית' כדרך שרמז הוא בפרשת ואלה שמות בסוד השם שהשם מראה אותות ומחדש נופות כנגד המקבל (שמות ג', י"ג [21]), אבל בדברים [22]) שאינם הכרחיים נפרשם כפשוטם [23]), כי בעיני המעיין [24]) אינו [25]) הפרש בין הפלא שהוא [26]) על ידי רפואה ומעשה *, ובין הפלא שלא קדם [27]) לו מעשה [28]). 26. [כמו וישם דמי מלחמה בשלום (מלכ' א' ב', ה')]. פירוש: כבר פירשתיו בפרשת וירא אליו (בראש' כ', י"ז [29]). 27. [נחשתי, כמו נסיתי]. פירושו מפורש בפרשת קדושים בפסוק לא תנחשו (ויקרא י"ט, כ"ו). 31. [ה"א מאומה נוסף ונמצא חסר]. פירוש: בויוסף איוב (ל"א, ז') כתוב ובכפי דבק מאום [30]), והאל"ף [31]) והוי"ו נחים על משקל כל מום רע (דברים ט"ו, כ"א), ולא על פירושו והיה משפטו על משקל כרוב [32]). 32–36. [עקודים ברגל וכו' עד

---

1) ABC ואחר שנולד, P 'א' ש .שנולדו. 2) M הורתה. 3) ABC fehlt. 4) ABCP ומשמעו. 5) ABCP fehlt. 6) ABCP שהשם שמע תפילתם. 7) M לתת. 8) M תפילתם, ABC הריון. 9) ABC מכח התולדת, P רק בכח התולדת. 10) ABC והתשובה. 11) ABCP בדרך התולדת. 12) M fehlt von מלת bis hierher. 13) P הנבחר. 14) M fehlt. 15) M fehlt. 16) M לחוליהם. 17) M fehlt גדול מזה. 18) M fehlt. 19) ABCP für die letzt. 3 Wörter כמי מרה ומלח. 20) P נחשון. 21) k.K, p. 12, 7. Z. v. o. 22) ABC בשאר הדברים. 23) ABC כפי פשוטם. 24) ABCP המבין. 25) ABCP אין. 26) M שיהא. 27) C קרה. 28) D fehlt die ganze Erkl. v. ואם יטעון טוען (Z. 1. v. o.) bis hierher. 29) M für ו'א': ואראו. Vgl. ob., p. 109 u. iE im kK. zu Exod. 4_{20} (p. 13, Z. 3 v. u.). 30) Masora zu מאום: א' נחה, ABC noch והמ"ם בשורק: מְאוּם. 31) Hss. fälschl. וה"א. 32) Vgl. damit ibn Ḡanâḥ im ס' השרשים, s. v. מאם (p. 252); כתאב אללמע, p. 77 (רקמה, p. 38) u. Kimchi, ס' השרשים, ed. Biesenthal, s. v. מאם: ובא בלי ה"א באל"ף נחה והוטלה תנועתה על המ"ם ובכפי דבק מאום וגו' u. s. v. מום: ובכפי דבק מאום ויתכן להיות מזה ונכתב בשני נחי האל"ף והוי"ו. Mit Recht meint nun JbE, dass wenn א u. ו quies-

ומשקלו[1]) סוג לב (משלי י״ד, י״ד). (פסוק ל״ה)]. פירוש: כל זה פירוש המלות[2]) כפי[3]) הלשון, ומשם ולמטה יפרש ענין הפרשה בדברים קצרים. [ומלת טלוא שם כלל]. פירוש: לעקוד וברוד. [כל תיש נקוד ועקוד וברוד]. פירוש: השה[4]) הוא התיש, ונקוד כפשוטו, וטלוא בא תחת עקוד וברוד[5]) וכן כלם. [העקודים והטלואים, שפירושו נקודים וברודים]. פירוש: ידוע כי מלת הטלואים היא כוללת עקֻדים וברודים, ואחר שמלת העקודים[6]) באה כפשוטה ויצאה מכלל הטלואים * הוצרך להכנים[7]) במקומה[8]) נקודים. והזכיר עמה ברודים ** בעבור[9]) M240a A54b כי גם היא בכלל טלואים כאשר הזכרתי. [הנקודות והטלואות, פירושו העקודות והברודות]. פירוש: זה אמר על הטלואות, כי הנקודות הם כפשוטם. [וזה טעם כל אשר לבן בו]. פירוש: על[10]) כל מה שנזכר מתחלת הפסוק עד[10]) הנה. [ומשקלו[11]) סוג לב (משלי י״ד, י״ד)]. פירוש: וכן כי מלים היו (יהושע ה׳, ה׳). ומלת הסר משם וגו׳ (ל״ה) עד וישם גם הוא לבן (ל״ו) כולו קשור ביחד, וזה ענין הפירוש[12]) שהזכרתי למעלה[13]). [אם לא מצאת התישים[14]) והעזים עקודים[15]) וברודים והכשבים[16]) שחורים]. פירוש: כי עקודים וברודים לא יזכר[17]) כי אם[18]) על התישים והעזים, ולא[19]) נזכר חום אלא על[20]) הכשבים[21]). [כי הה״א נוסף כמו האל האלה]. פירוש: זה מפורש[22]) בפרשת וירא אליו בפסיק רק לאנשים האל (בראש׳ י״ט, ח׳). 37. [מַקַּל בפתחות הקו״ף בעבור שהוא סמוך]. פירוש: כי מצאנו[23]) בלא סמיכות מַקֵּל שָׁקֵד אני רואה (ירמיה א׳, י״א). [כי הב׳ לשונות גם הארמית ממשפחה[24]) אחת היו]. פירוש: לשון עברית היא לשון אברהם אבינו ז״ל והיא לשוננו, ולשון ישמעאל גם כן היא ממשפחתו כי ישמעאל בן אברהם היה, ולשון ארמית היא[25]) ארם, שהוא בן בנו של נחור[26]) אחי אברהם, והיא בעצמה לשון כשדים, כי כשד היה[27]) בן נחור אחי אברהם כמו שמפורש בסוף פרשת וירא אליו (בראש׳ כ״ב, כ״ב), וכולם[28]) ממשפחה[29]) אחת[30]). 38. [ופה[31]) לשון[32]) זכרים ונקבות]. פירוש:[33]) היו״ד של ויחמנה הוא לשון זכרים כי בלשון נקבות[34]) יהיה עם ת״ו, והנו״ן וההא

---

zieren, das Beispiel von מום nicht gut gewählt ist. Fast will es mir scheinen als ob die Worte von והאל״ף bis רע der Erkl. iEs. zu Hiob 31, entlehnt sind. Allerdings in den Drucken findet sich daselbst die Stelle nicht. 1) ABCP ובמשקלו. 2) M fehlen die letzt. 2 Wörter. 3) ABCM כפי׳. 4) ABC השם. 5) Von וע׳ וברוד bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton. 6) MD עקודים. 7) A להזכיר. 8) ABC במקומם (sic!). 9) BM fehlt. 10) Fehlt M. 11) P וכמשקלו. 12) ABCP הפרשה (sic!). 13) Vgl. ob., Z. 2. 14) P מהתישים. 15) T noch נקודים. 16) T והכבשים. 17) ABC נזכר, D יזכיר. 18) Fehlt ABC. 19) ABC לא. 20) ABCP כי אם. 21) Hss. הכבשים. 22) M fehlt. 23) P מצאת. 24) M הארמים ממשפחת. 25) AB noch לשון. 26) Gen. 22_{21}. 27) M fehlt. 28) ABCP והנה כו׳. 29) M משפחה. 30) Vgl. iEG., p. 33_3, wo uns. Stelle nachzutragen ist, u. ALdJ., p. XXXIV. 31) T נתחברו פה. 32) P für לש׳ ופ׳ bloss והלשון. 33) P עד. 34) M fehlt

דם לשון נקבה[1]) ומשפטו ותחמנה. 39. [ובאה זאת המלה משונה בניקוד]. פירוש: בעבור[2]) כי היא מהבנין[3]) הקל ובא היו״ד בה בסגול[4]). [והיה[5]) ראוי להיות[6]) כמו וישבו לאכל לחם (בראש׳ ל״ז, כ״ה)]. פירוש: כי משפטו בצירי כמו וַיֵּשְׁבוּ, וַיֵּרְדוּ[7]). [ובאמת[8]) שהוא מפלאות התולדת]. פירוש: כי חכמי התולדת לא ידעו טעם זה למה היה כן. [וכן המשפט אפילו האשה]. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז״ל[9]) (ברכות כ׳, ע״א)[10]). 40. [ויש אומרים כי וישת לו עדרים מאוחר]. פירוש: וסדר הפסוק על דעתם הוא ככה וישת לו יעקב עדרים לבדו ולא שתם * על צאן לבן, גם הכשבים[11]) שלא הפריד מהעדרים שלו ונתן פני הצאן כלם נכח כל עקוד וכל חום כדי שתלדנה כן.

לא. 5. [או ישוב אֵינֶנּוּ על פני]. פירוש: ויהיו[12]) הפנים לשון יחיד בסמיכות כדרך מי נדה לא זורק עליו (במדב׳ י״ט, י״ג, כ׳). 7. [או הזכיר עשרת[13]) בעבור היותו סך חשבון]. פירוש: אף על פי שהיו[14]) יותר או פחות *, וכן פירש הוא בפרשת אם בחקותי * בפסוק ורדפו מכם (ויקר׳ כ״ו, ח׳) ובפסוק ואפו עשר נשים (ויקר׳ כ״ו, כ״ו) ובפירוש ספר איוב (י״ט, ג׳) בענין עד אנה תגיון בפסוק זה עשר פעמים * תכלימוני[15]) ובפירוש קהלת בפסוק אם יולד איש (קהל׳ ו׳, ג׳) ובספר צחות[16]) ובספר יסוד מספר[17]) ובמקומות אחרים. 19. [התרפים, יש אומרים שהוא כלי הנחושת[18])]. פירוש: הנקרא אצטרלאב[19]), ורמב״ן פירש כן אף על פי שראה דברי ר׳ אברהם, כי מהם למד, ומה יעשה מהתרפים ששמה מיכל במטה (שמוא׳ א׳, י״ט, י״ג) כמו[20]) שפירש ר׳ אברהם בראיה גמורה שהיו על צורת[21]) אדם[22]). [ופירוש הפסוק איננו כן]. על כי התרפים[23]) דברו און אמר, והיא[24]) פירש אותו במקומו בתרי עשר בנבואת זכריה (י׳, ב׳), כי האומרים לא יבוא מושיע לישראל הֶבֶל ינחמון, וזה בעבור שכתוב למעלה ממנו (זכר׳ ט׳, ט׳) גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך, כלומר בראותם שבא יאמרו כי התרפים דברו און, אבל על אותם המפרשים שהזכיר למעלה שאמרו שיש כח בחכמי המזלות לא כחש דבריהם רק אמר שאין להם ראיה מזה הפסוק. [והיא עשויה לקבל כח העליונים]. פירוש: כדרך

---

von פירוש bis hierher infolge Homoioteleuton. 1) ABC נקבות. 2) פ׳ ב׳ fehlt M. 3) M מבנין. 4) Die letzt. 4 Wörter fehlen M. Zur Sache vgl. Ges. HG.^{26}, § 69 f. 5) M וזה. 6) M להיותו. 7) Ges., HG.^{26}, § 69 b. 8) T ואמת. 9) ABCP במעשה, D בגמרא. 10) Vgl. auch מדרש הגדול z. St.: מלמד שכל המתיחם בדבר עולה הולד על צורת אותו דבר. וכך הוה ר׳ יוחנן אזיל ויתיב בשערי טבילה כי היכי דמתייחמן בנות ישראל והוו להון בנין שפירין כותיה. 11) Hss. הכבשים. 12) C והיו. 13) T עשרה. 14) C שהוא. 15) Hiob 19_3: זה עשר פעמים: אמר הגאון רב סעדיה ז״ל בין בדברי איוב ותשובת חבריו הם עתה י׳ פעמים והנכון בעיני שהוא כמו ואפו עשר נשים בעבור היות חשבון י׳ סך חשבון. 16) Ed. Lippm., p. 41a. 17) Ed. Pinsker, p. 166. 18) TC נחשת. 19) ABC אצטרלב (Astrolab). 20) Für die letzt. 3 Wörter hat M אינו מטה או (sic.!). 21) M צורות. 22) MS., 42_{339}. 23) M stehen hier noch die Worte דג הוא (sic!) zugeschrieben. 24) Die letzt. 4 Wörter fehlen M.

שרמז הוא בפרשת כי תשא (שמות ל״ב, ה׳) בסוד מלאכת השמים[1]. ודי למבין. [והפסוק שאמר ואין אפוד ותרפים]. פירוש: בתרי עשר בנבואת הושע (ג׳, ד׳). [כי השם לא בחר רק ממשפחת דוד]. פירוש: תחלת הפסוק הוא כן: כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר. ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים. והוא פירש בהושע כי זה שכתוב אין מלך אין טענה מהחשמונים, כלומר שהיו מלכים בבית שני, כי הם כהנים היו. [ואין אפוד שהיו עובדי הבעל עושים כדמות אפוד משה]. פירוש: מזה נראה שהיו גם הם עושים התרפים תחת אורים ותומים, ומזה יראה כי התרפים הם שני מינין, האחד על צירת אדם כאשר אמר למעלה, והשני על צורת הכלי הנזכר, והעד על זה הפירוש שאמר גם הוא בסוף זה הענין שהיה לבן יודע מולות ופחדה שאביה יסתכל במזלות, כי אם אין הפירוש כן מה ענין המזלות אצל הצורה העשויה לקבל כח העליונים, ויתכן שהיה הכלי קבוע בצורה עצמה. ואם זה אמת יהיה פירושו נכון, גם בפירוש הושע M241a פירש ואין אפוד * לשם[2]) ואין תרפים[3]) שקראם לבן אלהיו. [והפירוש השני שלא יעבדו השם ולא ע״ז]. פירוש: לשני הפירושים התרפים הם ע״ז. [ויש אומרים שרחל גנבתם לבטל ע״ז מאביה]. פירוש: כן[4]) כתוב בבראשית רבה (פרש׳ ע״ד, אות ה׳)[5]), גם בפרקי ר׳ אליעזר פרק ל״ו[6]). 24. [לא תדבר לו להשיבו]. פירוש: לעירך[7]). 32. [אם כן יודיעינו[8]) מי התפלל A55b על אשת פינחס]. פירוש: בן עלי הכהן שמתה גם[9]) היא בלדתה* כמו שכתוב בספר שמואל (א׳ ד׳, כ׳), ומי התפלל עליה שתמות ככה. 34. [והנכון בעיני שכר הגמל כמו שלחו כר מושל ארץ]. פירוש: פסוק הוא בישעיה (ט״ז, א׳) ושם פירש הוא כי כר הוא מין ממיני הגמל שירוץ מגזרת הכרי והרצים (מ״ב י״א, י״ט)[10]), כי מושל ארץ הוא[11]) תואר[12]) הכר, בעבור שפסיעתו[13]) גדולה מכל פסע, והנכון להיות כר סמוך כי לא ימצא רק אצל המושלים. [ומְנַהֵג הכר]. פירוש: מלת מְנַהֵג הה״א בציר״י, כי איננו שם דבר כמו כְּמִנְהַג יהוא בן נמשי (מ״ב, ט׳, כ׳), רק הוא פועל מהבנין הדגוש[14]) כמו וינהגהו בכבדות (שמו׳ י״ד, כ״ה) והוא פועל[15]) יוצא, ולא אמר מַנְהִיג בעבור כי אין במקרא בנין הפעיל מזה הלשון. [יקרא[16]) כרי[17])]. פירוש: והיו״ד ליחס על שם מלאכתו כדרך שאמרו רבותינו ז״ל (עירובין ל״ה, ע״ב, נ״ב, ע״ב) חַמָּר וְגַמָּל בדגש, שפירושו מנהיג החמור או הגמל[18]). [במקום ששם כר הגמל]. פירוש: באצטבלא של כר הגמל שהוא כמו אורוות סוסים

---

1) ABC שמים, vgl. kK., p. 99, 11. Z. v. o. 2) P השם. 3) T noch לע״ז. 4) AB כי כן. 5) Ed. Wilna, p. 143a. Vgl. auch מ׳ אגדה, ed. Buber, z. St. (p. 80, Anm. 5). 6) Ed. Warschau, p. 48, Z. 1 v. u. 7) AB אל עירך. 8) ABÇ הודיעונו. 9) C für ש׳ ג׳<שתמות. 10) T noch י״א. 11) T fehlt. 12) M יתואר. 13) T noch בארץ. 14) Part. act. d. Piel, vgl. Ges., WB[13], s. v. נהג. 15) ABC פעל. 16) AB נקרא. 17) T הכרי. 18) Levy, Nh. Wb., I, p. 341, s. v. גַּמָּל ; vgl. auch Raschi, b. Erub., p. 35a, s. v. ה׳ ב׳ חמר גמל.

ואבוס החמור. 42. [כי זכות אב יועיל[1] לבן]. פירוש: כי כן מצאנו ולא ישכח את ברית אבותיך (דבר' ד', ל"א) וגם והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראש' כ"ו, כ"ד) וכן עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראש' כ"ו, ה') וכן זכרה לחסדי דויד * עבדך (ד"ה ב' ו', מ"ב). ויש לתמוה כי אמרו רבותינו ז"ל במס' סנהדרין בפרק חלק (ק"ד, ע"א) בענין אבשלום ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא, והתשובה כי * הם דברו בחיי העולם הבא ור' אברהם אמר בעולם הזה. [והוא שם]. פירוש: שם דבר ולא שם תאר. [ימצא עם יחיד זכר]. פירוש: כמו ריקם שלחתני. [ונקבה]. פירוש: וריקם השיבני יי' (רות א', כ"א). [ועם רבים]. פירוש: לזכרים: ולא יראו פני ריקם (שמות כ"ג, ט"ו). ולנקבות: ....[2]). 51. [אשר יריתי, הוא ואחיו שירו האבנים[3])]. פירוש: ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני וביניך, ואמר יריתי בעבור הגל ולא בעבור המצבה אף על פי שהזכירה, כי מפורש הוא למעלה * כי יעקב הרימה למצבה. 52. [וכן העיד יהושע]. פירוש: שאמר (יהוש' כ"ד, ב') תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים. וכבר ביארתיו בפרשת וירא אליו בפסוק ואמהותיו וילדו (בראש' כ', י"ז).

לב. 3. [על שם שנים]. פירוש: מחנהו ומחנה המלאכים.

וישלח יעקב.

4. [הנה ידענו כי ארץ אדום בין חרן ובין ארץ ישראל[4])]. פירוש: כי בצאת יעקב מחרן הוצרך לעבור בארץ אדום בבואו לארץ ישראל בעבור כי היא בדרך. [וזאת תשובה על הגאון שאמר כי סיני ושעיר ופארן סמוכים הם]. פירוש: הוא הזכיר דברי הגאון עוד בפרשת חאת * הברכה (דברים ל"ג, ב'). והגאון סמך על הפסוק יי' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דבר' ל"ג, ב'), כי נזכרו שלשת ההרים ביחד, לומר שהם קרובים[5]). ור' אברהם משיב עליו כי מצרים היא מערב לארץ ישראל כמו שהזכיר בסוף חיי שרה (בראש' כ"ה, י"ח). וידוע כי חרן היא מזרחית לארץ ישראל כי כתוב וילך חרנה (בראש' כ"ח,

---

[1]) T האב תועיל. [2]) Ein Beispiel wird nicht angegeben, C allein hat hier ebenfalls einen leeren Raum gelassen. [3]) T אבנים, C באבנים. [4]) ABC א"י ובין חרן. [5]) Saadia תפסיר zu Deut. 33_2 (p. 305, Anm. 3) u. Kitâb al-Amânât wa'l-I'tiqâdât, ed. Landauer, Kap. 3., p. 133 (Ed. Lpz., p. 83, 12. Z. v. u.): פאלאו̈ל קול אלתוריה̈ (דבר' ל"ג, ב') ויאמר יי' מסיני בא וזרח וגו' והר̇ה אלג' אסמא לגבל סיני, ודלך אן כל̈ גבל יכון ממתד̈א בחד̇א בלדאן פאסמאהא תקטעה̇ באלאסמא במא תסמ̈י כל̈ קטעה̇ מנה באסם אלבלד אלד̇י יקאבלהא כמא אן אלבחר ואחד ואלבלדאן אלמקאבלה̇ לה̇ תכסבה אסמא כתירה̇ באזא כל̈ בלד כד̇אך הר סיני הו גבל יקאבל סיני ושעיר ופארן או̇

) וכתיב וילך ארצה בני קדם (בראש' כ"ט, א'). וכבר אמרנו כי ארץ אדום היא
ין חרן ובין ארץ ישראל [1]). והנה ארץ אדום מזרחית לארץ ישראל. וידוע כי
ארן סמוך לארץ אדום כי כתיב ואת החורי בהררם שעיר עד איל פארן (בראש'
ה, ו'). והנה גם פארן מזרחית לארץ ישראל, רק קצת דרומית. והיא בין ארץ
דום ובין מצרים, כי הנה כתיב וישב במדבר פארן ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים
בראש' כ"א, כ"א). ואחר שהן מזרחית ומצרים מערבית הנה אין פירוש הגאון נכון.
אלה המלאכים היו [2]) מעבדיו]. פירוש: כנגד מה שדרשו רבותינו ז"ל
בב"ר, פ' ע"ה, אות ד') שהיו מלאכים ממש. 5. [והנוח הנעלם שהוא
חריו]. פירוש: אחר האל"ף, כי אף על פי שיש נוח בין הו"ו והאל"ף איננו
חסרון רק תחת הדגש הראוי להיות בו כשאר אותיות אית"ן לולי שאין האל"ף
קבל דגשות, והנוח שבין האל"ף והחי"ת הוא לחסרון אל"ף השרש, כי היה משפטו
אֶאֱחַר [3]). 8. ומלת וַיֵּצֶר מהבנין הכבד] [4]). פירוש: גם ככה [5])
ירש ר' יהודה המדקדק בספר השרשים שלו בשרש צור [6]), ואמר כי
על עבר ממנו הֵצִיר או הֵצֵר בצרי הצדי וַהֲצֵרֹתִי להם (ירמיה י', י"ח) [7]), וַיֵּצֶר

תלתתהא באסם יסמّי פהו מסתקים בכׄבّ שביה עלי הו. [1]) Diese, wie hier (u. ob. 136,
zu ersehen, auch von JbE. akzeptierte Auffassung, wonach Edom zwischen Ḥarran
Palästina liegt, ist unrichtig, denn Edom, worunter wir das südlich v. Tot
Meer u. östlich v. der Araba gelegene Bergland, das jetzt esch-Scherâ g
nannte Gebirgsland mit seiner nördlichen Fortsetzung, dem Dschebal, zu ve
stehen haben (Herzog, Realencyklopädie [3], V_{164}, s. v. „Edom"), liegt durc
aus nicht zwischen dem von ihm sehr weit nordöstlich gelegenen Ḥarra
(Κάῤῥαι), der bedeutenden Stadt v. Nordwestmesopotamien (Aboulféda, e
Guyard, II_2, p. 53_{40}; Mez, Gesch. d. Stadt Ḥarran, 1892 u. Herzog, Realencykl
VII_{407}) u. dem nordwestlich gelegenen nahen Palästina. Vgl. übrigens üb
die Unrichtigkeit der Ausführungen iEsras auch MS., 42_{402} β. [2]) T הם. [3]) iE(
71_{16} u. Ges. HG.[26], §§ 65h u. 68 f. [4]) So auch iEV (p. 10), T jedoch :ר לו
זה הדבר מהבנין הכבד. [5]) M כך. [6]) Die hier folg. Ausführungen sind de
כתאב אלאפעאל דׄואת חרוף אללין Ḥajjûĝs (ed. Jastrow, Leiden, 1897, p. 115; Duk
Beiträge, III, p. 88) entnommen, weshalb wir ganz gewiss unter dem von JbE hi
genannten ס' השרשים weder an ein v. Ḥajjûĝ verf. Wörterbuch, wie dies Duk
a. a. O., II_{159} u. Benjacob, p. 611, Nr. 1290 (vgl. jedoch dagegen sch
CatB., 1306) annehmen, noch etwa an das כתאב אלנתף (vgl. über dasselbe ALdJ,
118, wo übrigens in Nr. 4 für „biblische" das Wort „prophetische" zu setzen is
wie ja dies aus den von Hark. mitgeteilten Fragmenten dieses Buches (die Lit. vg
ALdJ, a. a. O.) ersichtlich ist, zu denken haben. Es ist somit der bei Benjac
611_{1290} stehende Artikel zu streichen. [7]) Jastrow, a. a. O., p. 115, auch Du
a. a. O., 88, haben dafür die Stelle aus Zeph. 1_{17}: והצרותי לאדם, die dann auch unter d
אלאפעאל דׄואת אלמתׄלין, s. v. צרר (Ed. Jastrow, p. 260) im Anschluss an fo
Bemerkung gebracht wird: וכן אן יכון מן הדׄא אלאסל (צרר) והדׄא אלמעני והֵצַר לך

לו[0]), וּכְהָצֵר לו (ד״ה ב׳ ל״ג, י״ב), ובא וְהֵצַר לך (דבר׳ כ״ח, נ״ב) שלא כמשפש[1]), ועל מנר זה נהגו אל תָּצַר את מואב (דבר׳ ב׳, ט׳)[2]), לא יֵצַר צעדך (משלי ד׳, י״ב)[3]), יֵצְרוּ צעדי או (איוב י״ח, ז׳), יָצַר לו (מ״א ח׳, ל״ז)[4]), וַיֵּצֶר לאמנון (ש״ב, י״ג, ב׳) משרש אד פירוש משרש יצר, וכן כתבם * הקמחי[5]). והוצרכתי לכל זה האריכות בעבו שהיה לי עליו מחלוקת גדולה. 9. [מחנה, זכר ונקבה כ״ביו ו״מקום״]. פירוש: אל המחנה האחת נקבה[6]). והכהו זכר. והכל בפסוק אחו בית, כי תבנה בית חדש (דברים כ״ב, ח׳) זכר; כי שחה אל מות ביתה (משלי ב׳ י״ח) הוא נקבה[7]). ומקום, אל המקום הזה (מ״א ח׳, כ״ט) זכר; ולא עוד תשור מקומו (איוב כ׳, ט׳) נקבה[8]). [אם תחזק ארם ממני]. פירוש: בספר שמוא (ב׳ י׳, י״א) כתוב בחנון בן נחש מלך בני עמון. [כי אין הנביא יודע הנסתרו אם לא יגלה לו השם]. פירוש: והעד שאמר אלישע ויי׳ העלים ממני (מ׳ ד׳, כ״ז) כמו שמפרש. ועוד שאמר משה כי לא פורש מה יעשה לו (במדב׳ ט׳ ל״ד) ועוד עמדו ואשמעה מה יצוה יי׳ לכם (במדב׳ ט׳, ה׳). ועוד יביא ראיות על ז בפרשת ואלה * שמות בפסוק ויקח משה את אשתו (שמות ד׳, כ׳)[9]), ובבא בתר דנזיקין בפרק יש נוחלין (קי״ט, ע״ב) אמרו תביאמו * ותטעמו (שמות ט״ו, י״ז) תביאנ

(דבר׳ כ״ח, נ״ב), וַהֲצֵרֹתִי לאדם (צפנ׳ א׳, י״ז), וַיָּצֵרוּ להם (נחמ׳ ט׳, כ״ז) עָלי אן יכון ופל אלתשדיד אלו. Über die Verwechslung der Wurzeln צור u. צרר vgl. Drachman, ., Die Stellung u. Bdtg. d. Jeh. Haj. etc., Breslau, 1885, p. 71, wo mit Recht ervorgehoben wird, dass ibn Ḡanâḥ in s. אלמסתלחק auf diese Konfusion hinuweisen vergessen hat. Es ist aber nicht unmöglich, dass ibn Ḡanâḥ ursprüngch, wie in vielen anderen Fällen (vgl. Bacher, Leb. u. Werke d. Abûlwalid lerwân ibn Ḡanâḥ, Bpest, 1885, p. 106_{28}), die Berichtiguug dieser Konfusion em Leser selbst überlassen hat. Später allerdings nahm er dann doch Gelegeneit in seinem ס׳ השרשים, s. v. צור (ed. Bacher, p. 425), auf diesen Punkt ırückzukommen. Vgl. übrigens auch ibn Ḡanâḥs „Risâlat attaḳrib wattashil" ı „Opuscules d'ibn Djanaḥ", ed. Derenbourg, Paris, 1880, p. 337 f. [0]) Jastrow, . a. O. dafür: יֵצַר וַיֵּצְרוּ. [1]) Wie schon oben p. 137_6 erwähnt, zählt Ḥajjûḡ diese orm auch unter. den Verb. med. gem. (Jastrow, p. 260; Dukes, p. 169) auf. So auch on Ḡanâḥ, a. a. O., p. 425. Vgl. auch Ges. HW[13], s. v. צרר I. [2]) Nach ibn Ḡanâḥ t diese Form פיעל קל כמו אל תצורם והיה משפטו שיהיה קמוץ הצדי״ו לולא הר״ש כי פעמים רבות יכבד עליהם הקמצות בכמו הפעלים האלה בהיות למדיהם ר״ש וישובו במ׳ א הפתחות כאשר עשו בויצר עליה (מ״ב י״ז ה׳) וג׳. [3]) Ibn Ḡanâḥ leitet diese u. die ılg. Form יֵצְרוּ v. einem Stamme פ״י her. So auch Kimchi, „Michlol", s. v. יצר, d. Fürth, p. 106b. [4]) So Jastrow u. Duk., a. a. O.; Hss. jedoch וַיָּצַר לו (II Chr. 8_{30}). [5]) Vgl. Anm. 3. [6]) Vgl. jedoch dagegen Ges. HG.[26], § 145 u und ZAW., 6_{52}, wo es als bloss Masc. erklärt wird. [7]) ZAW., 16_{82} [8]) Albrecht in ZAW., 6_{53} will es nur als Masc. gelten lassen, wogegen Buhl (in Ges. WB[13], s. v. מקו) mit Recht auf die gut bezeugte LA. באחת המקומות in Richt. 19_{13} hineist. Vgl. übrigens auch Ges., HG.[26], § 122 l. [9]) kK., p. 13, 9. Z. v. u.

לא נאמר אלא תביאמו[1] מלמד שמתנבאין ואינם יודעים מה מתנבאים, וזה קרוב
למה שפירש[2]. [גם זאת תשובה][3]. פירוש: התשובה היא מה שהזכיר
למעלה שלא ידע אם על אלה[4] או על אחרים, כי יתכן שימלט* הוא לבדו ויוליד B35a
בנים אחרים. [לשואלים איך פחד יעקב]. פירוש: בברכות ריש פרק א׳ (ד׳,
ע״א) ובסנהדרין פרק חלק (צ״ח, ע״ב). [גם זה פירוש ואיטיבה עמך
(בראש׳ ל״ב, י׳)]. פירוש: לבדך, כי יתכן שימלט הוא לבדו. [כי כל עון גדול
וקטן[5] כנגד העושה]. פירוש: כדרך שאמרו רבותינו ז״ל בסנהדרין פרק חלק
(ק״נ, ע״ב) שגגתו עולה זדון. [ובעבור[6] שגגתו שלח מלאך להמיתו].
פירוש: כדברי יהושע בן קרחה בפרק ארבעה נדרים (ל״א, ע״ב)[7]. 11. [וכבר
פירשתי חסד ואמת]. פירוש: בפרשת חיי שרה בפסוק אם ישכם עושים
(בראש׳ כ״ד, מ״ט). 12. [כמו ושני אנשים[8] שרי גדודים היו בן
שאול[9]]. פירוש: כתוב בספר שמואל (ב׳ ד׳, ב׳), והוא פירש בספר שפת
יתר בנוסח השני[10] שפירושו ושני אנשים שרי גדודים היו שרי בן שאול[11].
15. [כי ידע[12] תולדתם]. פירוש: כי רועה היה, ולא הזכיר כאן ר׳ אברהם
הגמלים, בעבור כי לא נודע דרכם. ובבראשית רבה (פרשה ע״ו, אות ב׳)[13] אמר[14]
לפי שהוא צנוע בתשמיש[15] לפיכך לא פרסמו הכתוב. 20. [כי חמשה[16] שם].
פירוש: המשה עדרים, על כן כתוב אחרי העדרים לאמר. 25. [עד שעלה
אבק ביניהם*]. פירוש: וכן אמרו[17] בחולין פרק גיד הנשה (צ״א, ע״א). M242b
33. [בגיד הנשה, ידוע כאשר העתיקו קדמונינו ז״ל]. פירוש:
במסכת חולין בפרק גיד הנשה (צ״א, ע״א) שנשה ממקומו ועלה. [לחסרי דעת[18]
והלשון[19] והתולדת[20]]. פירוש: הם הצדוקים, שאינם מאמינים בדברי רבותינו
ז״ל, כמו שהזכרתי בתחלת זה הספר[21]. [שיאמרו[22] שהוא האבר]. פירוש:
מה ענין האבר אצל כף הירך, הלא זה לפנים וזה לאחור. [ודעת[23] זה המלאך
שנראה ליעקב שהוא גוף]. פירוש: והראיה על שהיה[24] גוף כי היה מתאבק
עמו, ועוד כי נגע בכף ירך יעקב, ועוד שלחני (ל״ב, כ״ז), ועוד ותוכל (ל״ב,
כ״ט). [תתברר[25] לך אם השם יפקח עיני לבך[26] בפסוק[27] כי שמי
בקרבו]. פירוש: בפרשת ואלה המשפטים בסוד המלאכים (שמות כ״ג, כ׳)[28] אמר

---

1) א׳ ת׳ fehlt Hss. 2) MS., 42_{501}, 43_{28}. 3) ABC .גם זה התשובה וכו׳ 4) AB כולם
5) T .קטן וגדול 6) T .בעבור 7) תניא ריב״ק אומר גדולה מילה שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה שנ׳ ויפנשהו ה׳ וגו׳ (שמות ד׳, כ״ד). Vgl. auch MS. 43_{172}. 8) T fehlt. 9) T fehlt .היו ב׳ ש׳ 10) Vgl. ob. p. 44_{39}. 11) Die Stelle ist nachzutragen iEG., p. 151. Zur Sache selbst vgl. iEG., p. 147_{19}. 12) M מדוע
13) Ed. Wilna, p. .קמ״ז 14) ACD .אמרו 15) Ed. Wilna: בתשמישו, BM .בתשמית 16) T .חמש היו 17) M .שכן אמר 18) T .הדעת 19) iEV., p. 7. z. St. לשון; ABC הלשון; T fehlt. 20) T, iEV., z. St. (p. 7) .ותולדת 21) Vgl. ob. p. 11 u. Rosin RuG., 62. 22) T שמפרשו, iEV., p. 16: שאמרו 23) T .לדעת 24) AB .שהוא 25) T .יתבאר 26) T .לבבך 27) So auch iEV., p. 7, z. St.; T .בפרשה 28) kK., p. 72, Z. 18 v. o.

והמלאכים הם בשם. ואינם גוף כלל, רק הכוכבים גופות להם[1]); ובפרשת ואלו שמות בסוד השם (שמות ג׳, י״ג[2]) אמר והנה כח השם מראה אותות ומחדש נוסו כנגד המקבל. והמבין סוד זה השם ידע סוד נבואת וירא אליו (בראש׳ י״ח, א׳) גם ויאבק איש *[3]); ובפירוש ספר תהלות במזמור לדוד ברכי נפשי (תהלי׳ ק״ג, כ׳) אמר: גבורי כח, כי אין יכולת לנברא[4]) לעמוד לפניהם. והמלאך שבא ליעקב מצווה היה. ובתרי עשר בנבואת הושע בפסוק בבטן עקב את אחיו וגו׳ (הושע י״ב, ד׳) אמר: והנה בהיותו בבטן נתתי לו כח. ואחרי כן התאבק עם המלאך ולא יכול לו והנה מלאך אחד הרג[5]) מחנה אשור ומראותו יפחדו בני אדם כמו דוד[6]) שנבעת[7] ואף כי[8]) להתאבק עמו ואיך שרה את האלהים, ויוכל למלאך וכמעט בכה ויתחנ לו שיישלחנו טרם עלות השחר לפני שיתחזק האור שלא יבעת[9]) יעקב עד כא דבריו. ומכל זה נראה שהמלאך הזה היה גוף כדרך שפירשתי במלאכי אברה בפרשת וירא אליו (בראש׳ י״ח, י״ג[10]).

לג, 4. [וישקהו[11]) ויבכו, לפי פשוטו[12]) כאשר עשה יוסף ענ אחיו]. פירוש: בעבור כי בספרי[13]) (פרשי׳ בהעלותך, פי׳ ק״ס) ובבראשית רבו (ד׳ ע״ח, אות ט׳)[14]), ובפרקי ר׳ אליעזר בפרק ל״ז[15]) יש אומרים כי נקוד ע וישקהו בעבור כי לא נשקו בכל לבו כי רוצה לנשכו. ודעת ר׳ אברהם כר׳ שמעון בן יוחאי שם[16]). 5. [וכמוהו חָנוּנוּ אותם]. פירוש: בסוף ספר שופטים (כ״א, כ״ב) כתוב. [גם חנם[17])* כמו הם]. פירוש: ועבדתני חנם (בראש׳ כ״ט, ט״ו) היא מגזרתם כאלו פירושה[18]) במתנה[19]). 10. [וכבר הודעתיך דקדוק הנגיד]. פירוש: בפרשת * וירא אליו בפסוק ויאמר לוט אליהם אל נא אדני[20]) (בראש׳ י״ט, י״ח) שאמר הנגיד[21]) שהוא מגזרת הואל. [ורובי[22]) המפרשים אמרו וכו׳]. פירוש: ודעתם שיעקב נצח את המלאך, כי כן דרשו רבותינו ז״ל בבראשית רבה בפרק ע״ז (אות ג׳[23]) ובחולין בפרק[24]) גיד הנשה (צ״ב, ע״א). [ואין מלת שרית עם אלהים (בראש׳ ל״ב, כ״ט) כמו וישר וכו׳ (שופט׳ ט׳, כ״ב)].

---

1) MS. 42_{210}. 2) kK., p. 12, 7. Z. v. o. 3) MS., $42_{113/241}$. 4) Ed. Venedig, ABCD בנברא. 5) Ed. Basel noch כל. 6) M fehlt. 7) C fehlt; M שנישבעת. 8) M noch לא (sic!). 9) Ed. Basel בעת. 10) Vgl. oben, p. 104, Z. 5 f. 11) T fehlt. 12) לי פשוטו fehlt T. 13) Ed. Friedmann, p. י״ח, 12. Z. v. o. 14) Ed. Wilna, p. קמ״ט. 15) Hss. ל״ו, vgl. jedoch Ed. Warschau, p. 50, 2. Z. v. u. 16) Ed. Friedm., a. a. O.: ר״ש בן יוחי אומר הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו. Vgl. auch MS., 43_{78} u. Jewisch Quarterly Review, XIX, No. 74, p. 417. 17) T חנן (sic!). 18) M פירשוה, D פירשוהו. 19) Vgl. ibn Ganâh ס׳ השרשים, s. v. חנן (p. 161): מן הענין הזה נגזר למקח בלא דמים שם חנם כמו שנ׳ חנם נמכרתם (ישע׳ נ״ב, ג׳) והמ״ם בו נוספת כאשר זכרנו לך בספר הרקמה (דף כ״ח). Vgl. auch Ges., WB[13], s. v. חנם. 20) AB für א׳נ׳א׳ < אר״א. 21) Gemeint ist Samuel ha-Nagid. Vgl. über ihn ALdJ., § 83 (p. 129). 22) So auch iEV., p. 7; T ורבי. 23) Ed. Wilna, p. 294. Vgl. auch Par. 78_3. 24) AB für ב׳ ע״ז ד׳ ב׳ bloss ובפ׳, C ובפ׳ ע״ז ובפ״ד.

ירוש: ואת התשובה[1]) על המפרשים כי אין הפ׳שט כדבריהם[2]). [שר תחשב
ם המלאכים]. פירוש: כדרך שפירשתי[3]) שהדבק בשם תעלה נפשו להיות
מעל המלאכים[4]). [ושאלתם תהו]. פירוש: על אותם השואלים אמר, בעבור[5])
י חשבו לפרש דברי רבותינו ז״ל כפשוטם, ואין דעת רבותינו ז״ל כן, וזה שדרשו
בותינו ז״ל ככה דרשוהו להמון עם בעבור שאין כל אדם זוכה להבין הפשט, כי
וא קשה להבין כאשר תראה בדברי ר׳ אברהם, אבל רבותינו ז״ל הבינו האמת אף
B35b ל פי שלא כתבוהו[6]). [כי עת זרוח השמש * בכל מקום משתנה[7])].
ירוש: בעבור כי הארץ עגולה ככדור ואיננה שטוחה, ועל כן תזרח השמש ליושבי
רץ המזרח קודם שתזרח ליושבי ארץ המערב כאשר תבין בזאת הצורה[8]).

1) ABC תשובה. 2) ABCM steht diese Erkl. fälschlich vor der von ורובי וגו׳. 3) Vg
ob. p. 104, Z. 5 ff. 4) In den Hss. findet sich diese Erkl. erst nach der folg. m
ושאלתם beginnenden. 5) BD fehlt. 6) ABC folgt hier die oben stehende Erk
zu כי מלת וגו׳. 7) T ישהנה. 8) P fehlt die Figur, D ist sie (s. Nr. 11) im A
hange folgendermassen abgebildet: Die Erkl. JbE wird der geänderten Fig

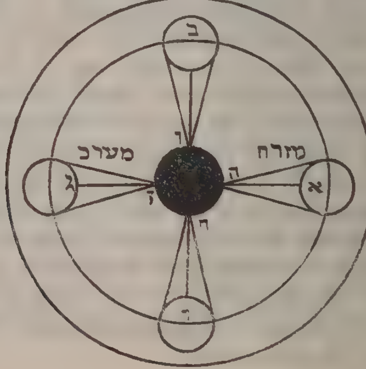

הקוים המתפשטים מעגולת השמש אל עגולת הארץ הם קוי האור הזורח מהשמש
אל הארץ[1]. והנך רואה כי בתחלה יזרח השמש במקום שכתוב שם א׳ קודם שיזרח
על ב׳ וכל שכן על ג׳. והנה בהיות השמש בנקידת ו׳ הנה אז הוא חצי היום
ליושבים בנקידת א׳, ואז תחל לזרוח ליושבים בנקודת ב׳, ואז הוא חצי הלילה
ליושבים בנקודת ג׳. ובהיות השמש בנקודת ה׳, אז היא * ע״ב ליושבים בנקידת א׳,
והוא חצי היום בנקודת ב׳, והוא בקר בנקודת ג׳ [2]). ובהיות השמש בנקודת ד׳ א׳
הוא חצי הלילה בנקודת א׳ וערב בנקודת ב׳ וחצי היום בנקודת ג׳, ומזה תבין דברי
ר׳ אברהם. [והנה בין ירושלם ובין זאת המדינה שחברתי בה זה
הפירוש[3]) ושמה לוכה[4]) שעה ושליש שעה]. פירוש: כי מעת שתזרח
השמש בירושלם לא תזרח בלוכה[5]) עד שתעבור[6]) שעה ושליש, וזה בעבור כי יש
בין ירושלם ובין לוכה[4]) אלף ומאה ועשרים[7]) מילין בקרוב, וכל[8]) נ״ז מילין פחות
שליש הם השובים מעלה אחת משׁ״ס מעלות שיש בעגולת הארץ[9]), והנה בכל
שעה תעבור השמש מול מערב חצי מזל, שהוא ט״ו מעלות, נמצא בשעה ושליש
עוברת כ׳[10]) מעלות, וזהו המרחק שיש בין ירושלם ובין לוכה[4]). ויש לי בכאן קושיא
והיא זאת: כי בלוחותיו שחבר בלוכה בארץ לונברדיאה[11]) אמר כי
אורך לוכה והוא מרחקה מן המערב הוא ל״ד מעלות[12]), והנה כשנוסיף עליהם העשרים
מעלות הנזכרות יעלה מספרם נ״ד מעלות[13]), וזהו הראוי להיות אורך ירושל[ם]
מהמערב, ובספר הלוחות שחבר על עיר נרבונה שהוא במלכות פרובינצא אמר כי
אורך ירושלם ס״ה מעלות[14]), וככה אמר בספר יסוד העבור של
בנוסח השני[15]), גם בספר כלי הנחשת בנוסח השני[16]), ואיך אמ[ר]

wegen darum so wiedergegeben: והנך רואה שהשמש הולך ממזרח למערב והוא מן
מקום שנרשם א׳ אל מקום שנרשם ב׳ ומן ב׳ אל מקום ג׳ ומן ג׳ אל מקום ד׳ ומן ד׳ אל מקו[ם]
א׳, ואע״כ יושבי הארץ במקום נקודת ה׳ רואים אור השמש קודם ליושבי הארץ במקום נקוד[ת]
ו׳ וכ״ש קודם ליושבי במקום נקודת ז׳. והנה בהיות השמש בנקודת א׳, אז הוא חצי יו[ם]
להיושבים במקום ה׳ ותחלת הזריחה ליושבי מקום ו׳ וחצי הלילה ליושבי מקום ז׳, ובהיות השמ[ש]
בנקודת ב׳, אז הוא חצי יום ליושבי מקום ו׳ ובוקר ליושבי מקום ז׳ וחצי לילה ליושבי מקו[ם]
ה׳, ובהיות השמש בנקודת ג׳, אז הוא חצי יום ליושבי מקום ז׳ ובוקר ליושבי מקום ח׳ וחצ[י]
לילה ליושבי מקום ה׳, ובהיות השמש בנקודת ד׳, אז הוא חצי יום ליושבי מקום ח׳ וחצי לילו
ליושבי מקום ו׳ וערב ליושבי מקום ז׳ ובוקר ליושבי מקום ה. [1]) C hier noch das Wort
מער (sic!). [2]) B folgen hier nochmals die Wörter ובהיות הש׳ בנ׳ ה׳ bis
בנקור׳ א (sic!). [3]) Vgl. iEM., p. 70 u. MS. 42_{21}. [4]) D לוק״א. Es ist dies die
bekannte mittelitalienische, urspr. etrusk. Stadt, die ungefähr 29° östlicher
Länge v. Ferro gelegen ist. [5]) D בלוק״א. [6]) M שתעבר. [7]) M ועשרה. [8]) M
noch זה (sic!) [9]) Über diese sehr bestrittene Grösse des Grades, vgl. Reynaud,
Introduction etc. I. p. 271. [10]) A ב., jedoch bereits von spät. Hand am Margo
hinzugeschr. נ״ל ך׳ שהם עשרים. [11]) M לונברדיה. [12]) Das entspricht auch ungefähr
den Angaben ibn Saîds, der für das westlicher gelegene Genua 31°, 3' Länge
angibt, vgl. Géographie d' Aboulféda, ed. Reynaud II, p. 308. [13]) Aboulféda,
I_2, p. 19; 56° — 57°. Vgl. ob., p. 35_3. [14]) Vgl. auch oben p. 35_3. [15]) Vgl. ס׳
העבו, p. 10b, Anm. [16]) In der v. Edelmann besorgten Ausg. d. כ״ה׳, Königs-
berg, 1845, findet sich die Stelle nicht.

חשבון האחד נ״ד ובשני ס״ה, והנה יש ביניהן י״א מעלות שהן תר״ב מילין בקירוב,
היא טעות גדולה כנגד חכם כמוהו *, והתשובה היא זאת: דע כי יש מחלוקת בין C37a
חכמי הכוכבים על אורך הארץ, כי יש מתחיל למנות האורך משפת הים המערבי
נקרא אוקיאנוס, והטעם מסוף הארץ שבפאת מערב, ויש שיתחילו מסוף האיים שהם
חוץ מגבול הארץ והם בתוך ים אוקיאנוס, רחוקים משפת הארץ לפאת מערב י״א
מעלות. והנה על דעת * החושבים מסוף האיים יהיה אורך ירושלם ס״ה, ועל דעת A58a
החושבים מסוף היבשה יהיה האורך נ״ד, ואם תשכל היטב תמצא שני המספרים * M244a
אים[1]) לחשבון אחד על פי התוספת והמגרעת. [ו ב ר ו ח ב י״ ב מ ע ל ו ת]. פירוש:
שהן כמו תר״פ מילין[2]), ואחר שמרחב[3]) ירושלם רצה לומר מרחקה מהקו השוה
הוא על דעתו ל״ג מעלות[4]), כאשר הזכיר במקומות רבים[5]), מזה נלמוד[6]) כי מ״חב
סוכה מ״ה[7]), כי ל״ג וי״ב עולין מ״ה. 12. [ו כ ן נ פ ל ו ע ל י נ ו]. פירוש: פסיק
הוא בספר תרי עשר בנבואת הושע (י׳, ח׳) ולגבעות נִפְלוּ עלינו. והנו״ן בחיר״ק.
[ו נ פ ע ה מ נ ה ר אַהֲוָא[8])]. פירוש: בספר עזרא (ח׳, ל״א) כתוב. 13. [כ י
ה ג ד ו ל ש ב ה ם י״ ב ש נ ה י ש ל ו ו י מ י ם ב מ ס פ ר[9])]. פירוש: כי כ׳ שנה
ישב יעקב בחרן, וקרוב לבסוף[10]) השנה השמינית נולד ראובן, שהוא הגדול, וכשגרענו
ח׳ מכ׳ נשארו י״ב, ובעבור שנשארו קצת ימים מהשנה השמינית אחר הלידה, גם
הימים שבאו מחרן עד הירדן, על כן אמר ו י מ י ם ב מ ס פ ר. 18. [ש ל ם, ש ם
ה ע י ר]. פירוש: ולא שם העיר, כי * איננו כמו ויהי בשלם סוכו (תהל׳ ע״ו, ג׳). B36a
19 [כ י מ ע ל ה נ ד ו ל ה י ש ל א ר ץ י ש ר א ל]. כבר רמזתי דבריו בפרשת חיי
שרה (בראש׳ כ״ג, י״ט)[11]). 20. [י ת כ ן ש ה ת ע כ ב[12]) ב ע י ר ש כ ם ש נ י ם].
פירוש: בעבור כי בסדר עולם בפרק שני נראה שלא עמד[13]) שם[14]). [כ י ד י נ ה
ל א ה י ת ה ב ת ש ב ע ש נ י ם]. פירוש: כי לאה ילדה ששה בנים ועם דינה הם
שבעה, תקח[15]) להריון של[16]) כל אחד ש נ ה לפי[17]) מה שפירש[18]) כויצא יעקב
(בראש׳ ל׳, כ״ג) הנה[19]) יהיו ש ב ע שנים, והכתוב אומר ותעמוד מלדת (בראש׳
כ״ט, ל״ה) וזה יהיה ב׳ שנים לכל הפחות, והנה יעלה הכל ט׳ שנים מעת שנשא
את לאה ועם שבע שנים שעבד בתחלה יעלו י״ו שנים, נחסירם מכ׳ שנים, נשארו
שנות דינה ד׳ שנים וחדשים[20]). ואפילו אם נאמר שלא[21]) עמדה לאה מלדת כי אם
שנה אחת יהיו שנות דינה ה׳ שנים. [ג ם ש מ ע ו ן ו ל ו י ק ט נ י ם ה י ו]. פירוש:

---

[1]) DM האיים (?). [2]) Hss. u. D fälschlich מעלות. $56^2/_3 \times 12 = 680$. [3]) I
המרחב. [4]) Aboulféda, a. a. O., II_2, p. 19 richtiger 31⁰, 50'. [5]) Z. B. Zep
2_3 zu ויט ידו על צפון u. zu Koh., 1_{12}. [6]) M נלמד. [7]) In Wirklichkeit bloss 43
50' nördlicher Breite. [8]) T ההוא (sic !). [9]) T מספר. [10]) ABC מסוף, D לסוף. [11]) Vg
ob. p. 115_{21}. [12]) M שיתעכב. [13]) ABC fehlt, in letzt. jedoch freier Raum gelasse
[14]) סדר עולם, ed. Neub., p. 27 f.: י״ח שם ועשה לסכות ובא לו נהרים מארם א
ישים......יצא מסכות ובא לבית אל ועשה שם ששה חדשים.... יצא משם ונולד לו בנימין
ומתה רחל בדרך........בא לו אצל יצחק אביו ארצה כנען וגו׳. [15]) AB ונקח. [16]) MD feh
[17]) BM לפי׳. [18]) ABC für מ׳ש׳ < שביארתי. [19]) ABC והנה. [20]) D ואיזה חד׳. [21]) ABC לא

בני י"ג וי"ב שנה, ובבראשית רבה (פרשה פ', אות י')[1] אמרו איש חרבו (בראש'
ל"ד, כ"ה): בני[2]) שלש עשרה שנה היו.

לד. 1. [ותצא דינה, מעצמה]. פירוש: בלא רשות אביה ואמ
2. [ויענה כדרכה, וישכב שלא כדרכה[3])]. פירוש: כנגד מה שאמ
רבותינו ז"ל[4]) וישכב אותה כדרכה, ויענה שלא כדרכה[5]). 14. [כי שמה חרפ
עולם[6]) לדורות][7]). פירוש: בעבור שכתוב כי נבלה עשה בישראל (בראש' ל
ז') שמשמעו לדורות ישראל, כי היה די שיאמר הפסוק[8]) כי נבלה עשה ו
אמר בישראל. [בעבור הנוסף]. פירוש: מה שכתוב[9]) * לפני זה שטעמ
דבר שיכבד הוא הדבר[10]) הנוסף. [הבהמות יוכיחו]. פירוש: שהם בלא ערל
[גם הטיבור יוכיח]. פירוש: גם[11]) הבהמות חותכין אותו. 19. [איני
בדקדוק כמו וָאֵחַר עד עתה (בראש' ל"ב, ה')]. פירוש: כי אל"ף הוא משו
במלת "וָאֵחַר" כמו שהוא מפורש בתחלת הפרשה, ובמלת ולא "אֵחַר"[12]) האל"ף[13]
שורש[14]). 22. [תחת פ"א הפועל]. פירוש: כי השורש יא"ת[15]). [להמו
מפורש]. פירוש: בסוף פרשת לך לך בפסוק המול לכם כל (בראש' י"ז, י
25. [ביום השלישי, הוא[16]) לעולם קשה]. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז
במסכת שבת בענין המילה (קל"ד, ע"ב[17]). [שהוא חצי המרובע]. פירוש
כבר ביארתי בפרשת נח (בראש' ז', ד')[18]) כי בהיות חצי הגלגל, שהם ו' מזלו
בין שני כוכבים[19]) מביטים זה לזה מבט נכח, שהוא מבט איבה[20]), והם ללב
ט"ו יום כנגד השמש; ובהיות ביניהם רביעית הגלגל, שהוא ג' מזלות, הוא מ
מרובע, שהוא חצי איבה[21]), והם ללבנה ז' ימים, והנה חצי הז'[22]) ימים הם ח
המרובע, ותהיה רביעית איבה[23]), רק בעבור *[24]) שאין חושבין שעות על כן יחש
ג' ימים חצי המרובע, והוצרך לתלותו במערכת[25]) בעבור המילה, כי כן משפט החול
והפצועים שצריכים גבול וזמן[26]). [כי כן כתוב (ל"ד, י"ג[27]) ויענו בני יעק
את שכם ואת חמור אביו[28]) במרמה[29]), ובני יעקב הם כולם]. פירוש

---

1) Ed. Wilna, p. קנ"ג. 2) Ed. Wilna u. Mid. hag. zu Gen. 34_{25}: בן.
Die letzt. 3 Wörter fehlen TABC. 4) ABC für ז"ל ר' ש' bloss שדרשו.
Die letzt. 6 Wört. fehlen M. Zur Sache vgl. Ber. rab., 80_5 (Ed. Wilna, p.
(קנ; Raschi z. St. u. zu Jomâ, p. 77b, s. v. מביאות אחרות. 6) ABC für
ת' ז bloss חרפה. 7) T bloss חרפה לד'. 8) ABC הכתוב. 9) ABC שפירש.
) ABC הבשר. 11) ABC כי גם. 12) M von כמו bis hierher dittographiert. 13) M noch
משה. 14) Vgl. ס' השרשים, ed. Bacher, s. v. אחר, p. 23, Z. 5 v. o. u. Ges., HG[26],
64d. 15) So auch ibn Ganâḥ, ס' השרשים, p. 187; vgl. dagegen Ges., WB[13],
v. אות. 16) T fehlt. 17) Vgl. auch Gen. rab., § 80_9 (Ed. Wilna, p. 304) u.
id. hag. zu uns. Verse. 18) Vgl. ob. p. 75. 19) M fehlt. 20) MS., 42_{314}. 21) MS.,
2_{315}. 22) M החצי ז'. 23) D fehlt von מבט איבה bis hierher infolge Homoioteleuton.
) Fehlt M. 25) Fehlt DM. 26) MS., 42_{309}. 27) T דכתיב, vgl. jedoch auch iEV. (p.
3) z. St. 28) T fehlen die letzt. 8, ABC die letz. 5 Wörter. 29) ABC schliessen
ier den Text ab u. lassen dann fälschlich die folg. nichts besagende Erkl. folgen:

שאמר הכתוב ויענו בני יעקב לא אמ׳ על שמעון ולוי, כי אם על הכל.
30 [שפירש ויהי מתיו מספר[1]) (דברים ל״ג, ו׳) כמשמעו]. פירוש: כי
עתו היתה שיהיה[2]) מספר רב עד שלא יודע מספרם בלי שיספרו[3]), ור׳
:ברהם[4]) אמר שפירושו שיהיו רבים עד שלא יוכל איש למנותם מרוב, כדרך עד
׳ חדל לספור (בראש׳ מ״א, מ״ט), כי אין מספר.

לה. 2. [ופירושו תמצאנו[5]) בפרשת וילך משה]. פירוש:
פסוק הנך שוכב (דברים ל״א, ט״ז) ושם אבאר דבריו בע״ה. 5. [דגשות תי״ו
:תַּת להתבלע תי״ו אחרת[6])]. פירוש: כי הוא שם בלשון נקבה על משקל
:מְרַת יי׳ צרופה (תהל׳ י״ח, ל״א), ותי״ו אחרון של חִתַּת[7]) כמו תי״ו[8]) אמרת
מקום ה״א[9]). 10. [כי אם[10]) גם ישראל]. פירוש: פעם יעקב ופעם ישראל,
:ן פירש[11]) בפרשת ואתחנן בפסיק לא את אבותינו (דבר׳ ה׳, ג׳), וזה[12]) הפירוש
:רוב למה שפירשו ז״ל בברכות בסוף פרק ראשון (י״ב, ע״ב). 11. [פרה ורבה,
M:45a .רכה]. פירוש: ולא מצוה *. [כמו במעשה[13]) בראשית]. פירוש: כמו שפירש
:וא בבראשית[14]) ביום הששי (א׳, כ״ב). 16. [ויהיה[15]) ברת מדת[16]) מהלך[17])].
A59a ירוש: והוא קרוב ללשון ישמעאל שקורין ברי״ד[18]), כי אותיות דטלנ״ת מתחלפות[19]) *
:שתי הלשונות, וזה ברי״ד הוא ג׳ פרסאות[20]). 17. [והטעם שהקשתה הלידה על
:פשה]. פירוש: כי הוא פועל יוצא, ופירושו כי היא הביאה מחשבה[21]) בנפשה לחשוב
שהלידה דבר קשה. [וכן ותקש]. פירוש: שגם הוא פועל יוצא. 20. [קבורתה
קבורה שוים]. פירוש: לפי שיקול הדעת נראה שהקבר[22]) הוא מקום[23])
שקוברין שם את האדם, וקבורה שם המעשה כמו קבורת חמור יקבר (ירמי׳ כ״ב,
י״ט) שנראה שאינו מדבר על המקום, ומפני זה יש להקשות שהיה ראוי להיות[24])

---

[1]) M noch על הכל (sic!). פי׳: ויענו ב׳ י׳ אל (!) ש׳ ו׳ ח׳ אביו. [2]) AB שיהיו. [3]) AB
שיספרום, C שיספרם. [4]) M והא״ע. [5]) M תמצא. [6]) T für ת׳ א׳ bloss התי״ו, AB ת׳ אחד
C ת״ל אחרת. [7]) ש׳ חתת fehlt ABC. [8]) Fehlt MD. [9]) אִמְרָה. iEV., z. St. (p. 3), steh
folg. Randbemerkung zu den Texteswörtern: י משקלו כמשקל צדקת יי׳ עשה והנה
כמעשה<כ׳ ב׳ קוף מן צדקת נפל מן חִתַּת. [10]) Fehlt T. [11]) ABC יפרש. [12]) M פה. [13]) T für
[14]) M fehlt von פי׳ bis hierher infolge Homoioteleuton. [15]) ABC ויהי. [16]) ABC מדה
[17]) T המלך (sic!). [18]) בריד. pl. ברד, vgl. Lane, Arabic — Englisch Lx., s. v
בריד=two parasangs, or leagues. Nach Einigen: four parasanges or leagues
JbE folgt hier demnach ebenfalls der von Saadja gegebenen Erkl. des Worte
כברת, wonach dasselbe aus der Vergleichungspartikel כ und dem Etymon רת
zusammengesetzt ist. Vgl. damit auch שפת יתר, Nr. 79 (p. 22b) u. Saadja, תפסיר, ed
Derenbourg, p. 55_3. [19]) Vgl. Ges. HG[26], p. 62 f. u. Vernier, a. a. O., I, p. 88
[20]) Nach Lane jedoch (die Quellen vgl. s. v. בריד; vgl. auch die vorhergehende
Anm. 18) 2 o. 4 Parasangen. Über die Grösse dieses Meilenmasses vgl. Reinaud
a a. O., pp. 266 ff. u. Lane, a. a. O., z. St. [21]) M ומחשבה. [22]) ABC כי הקבר
[23]) AC המקום. [24]) AB לומר.

ויצב יעקב * מצבה על קבורה ולא על[1] קבורתה. ור"א אמר שאין הפירוש כאשר עלה על דעתינו, רק קבר וקבורה דבר אחד הם, רק שהאחד שם בלשון זכר והשני בלשון נקבה כמו „צדק" ו„צדקה" ו„פטר" ו„פטרה" כאשר פירש בפרשת בהעלותך (במדבר ח', ט"ז). 22. [וילך ראובן יפה פירשו לנו[2] הקדמונים]. פירוש: במסכת שבת סוף פרק במה בהמה יוצאה (נ"ה, ע"ב) שבלבל יצועי אביו ולא שכב עמה. [וכוסה קלון (משלי י"ב, י"ז)]. פירוש: אף על פי שדרשו זה אין הפשט כן[3]. 26. [והכתוב[4] דבר על הרוב]. פירוש: שאמר שנולדו כולם בפדן ארם. [ורבים אראה לך[5] כמוהו]. פירוש: בפרשת ויגש בענין שבעים[6] נפש (בראש' מ"ו, כ"ז). ובפרשת בא אל פרעה בסוף חשבון הקץ בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י"ב, מ') הביא ראיה מדברי הגאון[7]. 29. [וכאשר מת[8] ונאסף[9] אל עמיו קברו אותו]. פירוש: בעבור שכתוב בזה הפסוק ויגוע וימת לא תחשוב שהגויעה והמיתה הם שני דברים, רק שהגויעה[10] מיתה[11] כמו שפירש בסוף פרשת חיי שרה (בראש' כ"ה, ח'), והנה מלת ויגוע היא ספור מיתתו. ושב הפסוק לומר[12] כי כשמת ונאסף שזו[13] הגויעה הנזכרת, אז קברוהו בניו.

לו, 2. [ואל תתמה על עדה ובשמת שיש לה[14] שני[15] שמות]. פירוש: מפורש בפרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ו, ל"ד). [כי[16] שם אם אֲבִיָּה גם שם אֲבִיָּה[17] בדברי הימים איננו כמו בספר מלכים]. פירוש:[18] אביה[19] מלך יהודה בדברי[20] הימים (ב' י"ג, ב') כתוב עליו שלוש שנים מלך בירושלים ושם אמו מיכיהו בת אוריאל מן גבעה, ובמלכים (א' ט"ו, ב') כתוב[21] שלוש שנים מלך בירושלם ושם אמו מעכה בת אבישלום. [כי שני שמות * היו לה]. פירוש: מיכיהו ומעכה. [גם לאביה **]. פירוש: לאבי אמו של המלך[22], והשמות הם אוריאל ואבישלום. ויש אומרים כי אמר א"ע על המלך בעצמו, כי בדברי הימים נקרא אֲבִיָּה ובמלכים אֲבִיָּם, וטעות היא כי אביה ואבים דומים הם בלשון[23] ולא אמר הא"ע[24] כי אם על שמות נכרים[25] שאינם דומים[26] כמו * אוריאל ואבישלום. [על בני בניו]. פירוש: כי בניו כבר נזכרו

---

1) Die letzt. 3 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 2) So auch iEV., p. 16, z. St.; T fehlt. 3) ABC: ע"כ דרשו זה אע"פ שאין ה' כ'. 4) M והפסוק. 5) T noch עוד. 6) MD ל"ו (sic!). 7) Vgl. kK., p. 27, Z. 14 v. u. und Saadja, תפסיר zu Gen. 15_{13} (p. 23_{2}, wo für י"ב, ו' < י"ב מ' zu setzen ist). 8) T noch יצחק. 9) M ונתאסף. 10) ABC כל הגויה. 11) MD היתה. 12) BC לאמר. 13) C שזאת היא. 14) M לו (sic!), ABC להן (sic!). 15) M שתי. 16) T noch כן. 17) Die letzt. 3 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 18) M כי. 19) ABC noch הוא. 20) ABC ובספר דברי. 21) AB fehlt von כתוב על' bis hierher infolge Homoioteleuton. 22) MD מלך. 23) So auch Kittel „Die Bücher der Könige" in Nowacks „HKzAT.", Göttingen, 1900, zu I. K. 16_{1}, p. 123. 24) ABC ר"א. 25) ABC fehlt. 26) ABC noch זה לזה.

לה[1]). [והנה מצאנו כי יש ענה אחי צבעון], פירוש: אלה בני שעיר
י יושבי הארץ לוטן ושובל וצבעון וענה (בראש׳ ל״ו, כ׳). [גם שם בנו
ה], פירוש: ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראש׳ ל״ו, כ״ד), כלומר[2]) כמו שיפרש[3])
ה במקומו (פסוק כ״ד). [על כן יאמר[4]) כי האב והבן או שני
חים[5]) שכבו אשה[6]) אחת], פירוש:[7]) המפרשים אמרו זה[8]) כנגד[9]) מה
ישו רבותינו ז״ל בבבא בתרא פרק יש נוחלין (קט״ו, ע״ב) ובברייתא דר׳ אליעזר
של ר׳ יוסי הגלילי פרק כ״א כי בא צבעון על אמו והוליד ענה[10]). [והנולדים
נודעו[11]) בני[12]) מי הם], פירוש: אם בני צבעון או בני ענה, שהוא
[13]) או בנו. [ויתכן להיות זאת אהליבמה בת ענה, שהוא ענה
[14]) צבעון], פירוש: כמו שיפרש למטה בפסיק ואלה בני ענה (ל״ו, כ״ה).
וסה הכתוב לשם אביה ואבי אביה], פירוש: שאמר בת ענה בת
ן, שפירושו בת ענה בן צבעון. [להפריש בין ענה], פירוש: אחי צבעון,
ין ענה], פירוש: בן צבעון. [ויש אומרים כי יש קרח בן עדה], פירוש:
תוב (ל״ו, ט״ז) אלוף קרח אלוף געתם אלוף עמלק, וסוף הפסוק אלה בני
. [ויש קרח בן אהליבמה], פירוש: כי כתוב (ל״ו, ה׳) ואהליבמה ילדה
יעוש ואת יעלם ואת קרח. [והקרוב אלי שהוא בן אהליבמה], פירוש:
היה לעדה בן ששמו קרח אם לא היה בנו של אליפז. [והזכירו הכתוב
ט״ז) עם אלופי אליפז[15]) שהיה דר עמהם], פירוש: הזכיר הכתוב
קרח עם[16]) בני אליפז שהיו אלופים בעבור כי היה שוכן בתוכם, כמו יתרא
אלי (ש״ב י״ז, כ״ה)[17]) שקראו הכתוב (ד״ה א׳ ב׳, י״ז) יתר[18]) הישמעאלי
ר ששכן בארץ ישמעאל. ובדברי הימים (א׳ א׳, ל״ה) כתוב[19]) קרח בבני עשו
אחת ולא נכתב בבני אליפז כלל (ד״ה א׳ א׳, ל״ו) וזה ראיה על זה הפירוש
ל הבא אחריו. ורבותינו ז״ל אמרו[20]) בבראשית רבה (פ׳ פ״ב אות י״ב)[21]) שהיה
, וכן ענה (ב״ב, דף קט״ו, ע״ב וב״ר פ׳ פ״ב, אות ט״ו)[22]). [כמו בני[23])
ל (ש״ב כ״א, ח׳)* ויהי לה לבן], פירוש: בסנהדרין פרק כהן גדול (דף י״ט, Mz.6a
א״ר יהושע בן קרחה מירב ילדה ומיכל גדלה ונקראו על שמה ללמדך שכ׳
ל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדה, וכן יולד בן לנעמי (רות
י״ז). [וכן נכתב[24]) עמלק מבני עדה], פירוש:[25]) כתוב אלוף עמלק (ל״ו,
ט״ז) וסוף הפסוק הוא אלה בני עדה. [בעבור שהוא בן שפחת בעלה].
׳ יוסף: זה תימה, כי מפורש * הוא בכאן[26]) שתי פעמים שהיה עמלק בנו B37a

---

[1]) Der Text bezieht sich auf Vers 10. [2]) Fehlt ABC. [3]) C שמפרש. [4]) ABC ין
[5]) M אחים. [6]) ABC את האשה. [7]) M עוד. [8]) M fehlt. [9]) ABC noch זה. [10])
auch Mid. hag., z. St., p. 543. [11]) M נרע (sic!). [12]) T בן. [13]) DM אביו (s
[14]) M בת (sic!). [15]) M אליפז אלוף, C עשיו (sic!). [16]) Fehlt M. [17]) Vgl. auch
2_5. [18]) ABM יתרא, C יתרו (sic!). [19]) ABC נכתב. [20]) ABC דרשו. [21]) Ed. Wiln
310. [22]) Vgl. auch den zum ersten Male in Konstantinopel 1522 gedruc
Tanḥûma, Anf. Perik. וישב (Ed. Warschau, p. 86, Z. 14 v. u.). [23]) Fehlt in
Hss. [24]) T noch על. [25]) ABC noch כי. [26]) M die letzt. 3 Wörter dittograph

של אליפז בן עדה ואיך אמר שהוא בן שפחת בעלה *. הלא בן שפחת בנה ה ולא בן שפחת בעלה, וכן כתוב (ל״ו, י״ב) ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו ותי לאליפז את עמלק, אלה בני עדה אשת עשו. [כ כ ב ש א ל ו ף]. פירוש: פסוק הוא (בירמי׳ י״א, י״ט). [ו כ ן ה ו א כ כ ב ש כ א ל ו ף[2]]. פירוש: כי אלוף הוא ש מגזרת שגר אלפיך כמו שפירש הוא בספר תהלות במזמור ברוך י״י צורי (קמ״ז בפסוק (י״ד) אלופינו מסובלים[3]). 20. [ש ע י ר, ל א י ד ע נ ו י ח ו ס ו]. פירוש: ל ידענו מאיזה אומה בא כי לא נכתבו שמות אבותיו. ולא היה מבני עשו[4] 24. [ו ב ד ב ר י ה י מ י ם א י נ נ ו]. פירוש: הוי״ו של ואיה, כי שם (ד״ה א׳ א׳, מ כתוב ובני צבעון איה וענה. [כ י מ י ן[5]) ע ם מ י ן א ח ר[6]) ל א י ו ל י ד]. פירוש זה[7]) ידוע לכל שהוא בדרך התולדה[8]), ובעבור כי ענה היה רועה החמורים נס להעלות הסוס על האתון או החמור על הסוסיא וראה כי ילדה ממנו[9]) על[10]) כ אמר כי הוא מצא בתחלה זאת החכמה. [מ ה ט ע ם ל ה ז כ י ר ה ח מ ו ר י ם פירוש: ואם תאמר לחרוש בארץ כדי שיעלו הצמחים ההם מה יעשה כי כתי ב ר ע ו ת ו ולא בזריעתו ובחרישתו[11]). 25. [א י ן ז ה ע נ ה[12]) ה נ ז כ ר ב ר א ש[13] ה פ ס ו ק]. פירוש: זה ענה אביה של אהליבמה אשת עשו איננו ענה אחי צבע שהוא נזכר בתחלת זה הפסוק שהוא ואלה בני ענה[14]) דישון[15]) כי זה[16]) שבתחלה זה הפסוק הוא בן שעיר החורי, כי בתחלה הזכיר הכתוב בני שעיר החורי וש לבאר[17]) הבנים שהולידו[18]) כל אחד מהם. ועל כן כתוב הנה ואלה בני ענה כ ואלה בני שובל (ל״ו, כ״ג) ואלה בני צבעון (ל״ו, כ״ד). [כ י א י ל ו ה י ה ה ו א מ צ ו ר ך ל ה ז כ י ר ו ש נ י ת *]. פירוש: מה צורך שיאמר ענה ואהליבמה בת** ענ יספיק שיאמר ואלה בני ענה דישון ואהליבמה, ולא יאמר בת ענה. [ר ק ה ו א ע נ ה נ ז כ ר ב פ ס ו ק ה ר א ש ו ן[19])]. פירוש: בפסיק שלפני זה, והוא ואלה בני צבע ואיה וענה (ל״ו, כ״ד), כלומר ואהליבמה[20]) היא בת ענה ב ן[21]) צבעון כאש הוזכר[22]) למעלה (ל״ו, ב׳)[23]) ואיננה בת ענה א ח י צבעון. 31. [י ש א ו מ ר י כ י ב ד ר ך נ ב ו א ה נ כ ת ב ה ז א ת ה פ ר ש ה]. פירוש: בעבור כי כתוב בה לפ מלך מלך לבני ישראל, והם סוברים כי הראשון שמלך על ישראל הוא שאול, ול יוכל משה לדעת מה שהיה עתיד להיות עד ימי[24]) שאול כי אם בנבואה. [כ ב י מ י י ה ו ש פ ט * נ כ ת ב ה]. פירוש: כי דעתו היתה[25]) שהראשון היה[26]) שאו כאשר אמר[27]) וסובר כרש״י שאלו[28]) המלכים היו שמנה וכנגדם העמיד יעקב ונטל[29]

---

[1]) פ׳ הוא fehlt M. [2]) ABC bloss אלוף. [3]) iE zu Ps. 144_{14}: אלופינו: כמו שגר אלפיך וכמוהו ככבש אלו. [4]) ABC אבותיו (sic!). [5]) So auch iEV., p. 12; T noch את. [6]) ABC fehlt, C jedoch freier Raum gelassen. [7]) ABC noch הוא. [8]) ABC התולדו. [9]) BM ממנה. [10]) ABC ועל. [11]) ABC für ולא נזכרה החרישה<ו׳ב׳וב׳. [12]) Fehlt Hss. [13]) M בסוף. [14]) Hss. עדה (sic!). [15]) M noch פי׳. [16]) AB noch הוא, C זהו, [17]) ABC לפרש. [18]) ABC שהוליד. [19]) M ראשון. [20]) ABC אהליבמה. [21]) M בת. [22]) ABC הזכי. [23]) Vgl. ob., p. 147_{10}. [24]) D löst die Abbrev. ע״י in על ידי auf. [25]) DM היה בדעת. [26]) ABC הוא. [27]) ABC אמרתי. [28]) AB שפירש כי אלה, C ש׳ כי אלו. [29]) Ausgg.,

ת מעשו כל ימיהם [1]) ואלו הם: שאול, ואיש בושת, דוד, ושלמה, רחבעם, אביה, אסא,
פט, ובימי שאול כתיב אין מלך באדום נצב מלך (מ״א כ״ב, מ״ח), ובימי יורם פשע אדום
ת יד יהודה וימליכו עליהם מלך (מ״ב ח׳, כ׳), וכן נדרש [2]) בבראשית רבה (פרש׳
אות ב׳) [3]). [כי אמר כי [4]) הדד הוא [5]) הדד האדומי]. פירוש: שהיה
לשלמה כדכתיב [6]) במלכים (א׳ י״א, י״ד), ולפי זה צריך לפרש שהיתה מלכותו
שאול והוסר [7]) ממלכותו [8]) כל ימי שאול ואיש בושת ודוד ושלמה עד זקנתו
שלמה, והנה [9]) היה שנים רבות, וכן צריך כל האחרים לפ״ש [10]). [ואמר
מהיטבאל אחות תחפנחס]. פירוש: כן היתה נקראת אשת הדד האדומי,
נחס אשת פרעה מלך מצרים שהיה חותנו של שלמה, ומהיטבאל היתה אחותה,
סובר כי אותה [11]) הכתובה בזאת הפרשה, כי בימי יהושפט נכתבה בכא,
פרו ראוי להשרף]. פירוש: לפי דעתי אמר ככה בעבור כי אם נכתבה בימי
פט הנה הוסיפו על התורה פרשה שלימה, והתורה אמרה לא תוסיף עליו (דבר׳
ב׳), ואם יטעון טוען הלא ר׳ אברהם [12]) בעצמו רמז בתחלת
[13]) אלה הדברים (א׳, ב׳) שהוסיפו הנביאים האחרונים מלות
[1]) פסוקים בתורה, התשובה [15]): כי המוסיף מלה או פסוק
ש מה שכתב משה, להוסיף [16]) בו [17]) ביאור, אין זה דומה
סיף [18]) פרשה [19]) שלימה, כי מלה או פסוק הוא [20]) פירוש,
פרשה [21]) שלימה היא תוספת * [22]). [והנה מלכי ישראל M247a
ים במספר]. פירוש: מירבעם והלאה הם י״ח [23]): ירבעם, נדב, בעשא, אלה,
עמרי, אחאב, אחזיהו, יורם, יהוא, יהואחז, יואש, ירבעם, זכריה, שלום, מנחם,
ה, פקח, הושע, ובעבור כי זמרי לא מלך רק ז׳ ימים * (מ״א ט״ז, ט״ו) גם B37b
לא [24]) מלך רק [25]) ירח ימים (מ״ב ט״ו, י״ג) על כן לא הכניסם במספר, והנה
ו י״ז. [ושני אלה המלכים [26]) מלכי
[קרובים לשני מלכי ישראל]. פירוש: כי ארבע מאות שנה של גלות
ם החלו מלידת [27]) יצחק, ויצחק בן ששים שנה כשנולד עשו (בראש׳ כ״ה, כ״ו),
ינו ז״ל דרשו (במס׳ סוטה, י״ג, ע״א) [28]) שיעקב ועשו ביום אחד מתו * [29]), והנה A61a
עשו קמ״ז שנה [30]), ולא מלכו בניו רק אחר מותו, והנה קמ״ז וס׳ הם ר״ז נחסרם
שנים של גלות מצרים [31]) ישארו קצ״ג מעת שמת עשו עד יציאת מצרים,
א עד ימי משה כאשר יפרש. ושנות מלכי ישראל שהם מלכי שומרון עלו ר״ן [32])

auch Berliner, ובטל. [1]) Ausgg. בימיהם. [2]) AB בדרש, M מדרש. [3]) Ed. Wilna, p.
[4]) M בן. [5]) M noch בן. [6]) ABC כמו שכתוב. [7]) DM והוא סר. [8]) ABC מלכותו. [9])
die letzt. 5 Wörter ABC ועד שהיה שטן לשלמה בזקנת שלמה וכן. [10]) ABC für
<לפי על האחרים. [11]) AB noch היא. [12]) M אבן עזרא. [13]) M für ב׳ס׳<בספר. [14]) M
[15]) ABC noch היא. [16]) AB ולהוסיף. [17]) M בה. [18]) AB להוסיף. [19]) AB noch
[20]) ABC הם. [21]) ABC für א׳פ׳<ופרשה. [22]) MS., 43_{25}. [23]) AB fehlt. [24]) ABC f
[25]) Fehlt Hss. [26]) א׳ה׳ fehlt ABC. [27]) DM מתולדות. [28]) Vgl. auch ob. zu Gen.
[29]) Sollte wohl nach b. Sota, 13a (vgl. auch Mid. hag. zu Gen. 27_{45}) richt
נקברו heissen. [30]) Gen. 47_{28}. [31]) Die letzt. 4 Wörter fehlen M. [32]) Soll bloss

שנה, והנה אף על פי שהיו י״ז מלכים לא עלו שנותיהם רק ר״ן[1]. ומלכי אד שלא היו אלא[2] הציים[3]) עלו שנותיהם קרוב מר׳ שנה, וכמעט יהיו ר״ן שנה. [גם מל יהודה]. פירוש: דוד ושלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם[4]), אחזיה[5]), יהוא אמציה, עוזיהו, יותם, אחז, חזקיה, מנשה, אמון, יאשיהו, יהואחז, יהויקים, יהויכ צדקיהו הם כ״א מלכים. 32. [גם בלעם איננו לבן הארמי]. פירוש רבותינו ז״ל דרשו בסנהדרין פרק חלק (ק״ה, ע״א) כי הוא לבן הארמי. גם בדב הימים של משה[6]) כתוב כן. [כי לא יפול מדברי רבותינו[7]) ז״ל אמר יוסף: הלא זה דברי כי זה[8]) האיש לא יחלוק על דבריהם כלל יפרש דבריהם על דרך שתנוח דעת השומעים ולא יוכל אדם להקשות עלי [כאשר אמר היצחקי[9]) המהביל[10])]. פירוש: מכאן ראיה שהמהביל[1 הנזכר[12]) בכל ספריו הוא היצחקי. 39. [כטעם בת ענה בת צבעון]. פירוש מפורש * למעלה (ל״ו, ב׳). [או הזכיר הכתוב שם אביה]. פירוש: מַטְרֵ [ושם אמה[13])]. פירוש: מי זהב. [צורף זהב]. פירוש: שצריך לבשל במים להבדיל[15]) הזהב מהכסף בהיותם מעורבים[16]). [רמז לאותם שעושים[17]) זו מנחשת[18])]. פירוש: בערבי * האלקימייא[19]). 40. [שיש להם היום פירוש: בימי[20]) משה[21]). [מי שיש לו מקום]. פירוש: בימי משה. [והנ אלה נשיאי עמלק]. פירוש: עלוה ויתת הם אלופי תמנע אמו של עמלק כן כתוב (ל״ו, י״ב) ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק[22] ואחר שלא היה לה בן[23]) כי אם עמלק והיו[34]) אלה אלופיה. הנה הם בני עמל [ואלופי אהליבמה]. פירוש: אשת עשו, והנה הם[25]) בני בניה.

---

nde Zahl sein, denn in Wirklichkeit dauerte nach den bibl. Angaben e Regierungszeit dieser 16 Könige nicht 250, sondern bloss 236 Jahre. Vgl. origens über die Chronologie d. Königsbücher, Kittel „Die Bücher d. Könige" Nowacks HKzAT., Göttingen, 1900, p. X ff. [1]) Die letzt. 5 Wörter fehlen M. [2]) ABC für die letzt. 3 Wörter bloss הם. [3]) Vgl. Gunkel „Genesis" in owacks „HKzAT", p. 355 ff. [4]) DM noch אחו (sic!). [5]) Atalja, die auf Aḥasja lgte, ist ausgelassen. [6]) Abgedruckt בית המדרש, ed. Jellinek, Lpz. 1853, I, pp. 1—11, wo er aber p. 5., Z. 8 v. u. als בן לבן הארמי bezeichnet wird. ABC קדמוננו. [8]) כ״ז׳ fehlt M. [9]) M יצחקי. [10]) T המבהיל, M המחביל, vgl. oben, p. 10_8 Exod. 21_8. [11]) M שהמחביל. [12]) M הנקרא. [13]) M noch מי זהב. [14]) ABC מים. [15]) ABC בהם.) תפסיר, ed. Derenbourg, p. 57_2. [17]) TABC für ל״ש׳<לעושים. [18]) ABC מהנחשת. [19]) ABC אלכימ, (Alchemie), vgl. HÜ., p. 337_{538}. u. Ps. ep. Lit., p. 26. [20]) M für פ׳ בי׳<ובימי. B fehlt ב״מ׳, M hier noch das Wort פי׳, dieweil er irrtümlich mit ובימי משה ine Textvorlage abschliesst. [22]) DM fehlt v. כי bis hierher infolge Homoioteleuton.) DM für לה בן<בן (sic!). [24]) DM היו. [25]) ABC für ו״ה׳<והם.

וישב יעקב.

לז, 2. [וזאת היא דבתם רעה]. פירוש: על דרך הפשט. [וטעם
כר מן החי דרש הו.א]. פירוש: בבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות ז')[1].
י הכתוב לא הזכיר מאחיו כי אם בני[2]) השפחות]. פירוש: כי
ם[3]) בני בלהה ובני[4]) זלפה, אבל הגדולים לא נשתמשו בו. גם הרבה הרעה
אמרו בבראשית רבה (פ"ד, ז')[5]) שהיו קוראים לבני השפחות עבדים אין זה[6])
שט, כי הנה לא נזכרו כאן בני הגבירה, * וזה לאות כי מ"ם „דבתם" כנוי לבני A61b
להה וזלפה. 3. [כי הולידו והוא בן תשעים ואחת שנה]. פירוש: כי
קב בעמדו לפני פרעה אמר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (בראש' מ"ז, ט'),
ה היה אחר[7]) שנתים משנות הרעב. וידוע כי יוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני
עה (בראש' מ"א, מ"ו) ושבע שני הַשָּׂבָע ושנתים הרעב הרי[8]) הכל ל"ט שנים,
סרם מק"ל נשארו צ"א. 10. [על בלהה שפחת אמו]. פירוש: כי כן דרשו
בותינו ז"ל בבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות י"א)[9]) ולא כדברי ר' אליעזר[10]) שאמר
מסכת ברכות פרק הרואה (דף נ"ה, ע"א) אין חלום בלא דברים בטלים. 11. [ואביו
ומר את הדבר בלבו]. פירוש: קרוב הוא מה שדרשו רבותינו ז"ל בבראשית
בה[11]) (פרשה פ"ד, אות י"ב)[9]). [וכן שמרו עדותיו]. פירוש[12]): בפירוש
ילים במזמור רוממו יי' (צ"ט, ב') פירש כי (משה ואהרן שהם שומרי עדותיו בעבור
יותם אמצעיים בן השם ובין ישראל והעדות והחקים שנתן להם השם)[13]) שמרום
אמרם כן[14]) לישראל ולא יוסיפו ולא יגרעו וזהו שבחן כי אין צורך לומר[15])
ליהם ששמרו התורה כי[16]) הם נתנוה[17]) לנו, רק שמרוה בלבם. 15. [אחד
עוברי דרך[18])]. פירוש: ולא גבריאל כדרך הדרש שדרשו בבראשית רבה
פרש' פ"ד, אות י"ד)[19]). 16. [אם תדע]. פירוש: כי איננו מלאך שידע מעצמו.
25 [התשעה אחים]. פירוש: כי ראובן לא היה שם[20]). [וּצְרִי מצאנוהו
מקרא בשו"א נח תחת הצד"י]. פירוש: זה שהוא בזה הפסוק. [ובקמץ
טף]. פירוש: מעט צֳרִי ומעט דבש (בראש' מ"ג, י"א). עלי גלעד וקחי צֳרִי בירמיה
מ"ו, י"א) * בנבואת מצרים[21]) **. [גם בחולם]. פירוש: ופנג ודבש ושמן וָצֹרִי ביחזק' M2:5a B:8a
כ"ז, י"ז) בענין צור. [וכתיב הַצֳּרִי[21a]) אין בגלעד (ירמ' ח', כ"ב)][22]). פירוש:

[1]) Ed. Wilna, p. 314. [2]) T für כי אם בני<חוץ מבני. [3]) ABC für כי אם<את. [4]) ABC את
בני. [5]) Ed. Wilna, p. 314: ר' יהודה אומר מזלזלין בבני השפחות וקורין להם עבדים. [6]) BM
fehlt. [7]) Fehlt M. [8]) BC הנה. [9]) Ed. Wilna, p. קנ"ח. [10]) In uns. Ausgg. jedoch wir
dies im Namen des ר' שמעון בן יוחי tradiert. [11]) So auch d. Targ. Jonatan b
Usiel, z. St. [12]) ABC נ"ל. [13]) Die in Klammern stehenden Wörter aus den
Psalmenkomm. fehlen in den Hss. [14]) Fehlt Hss. [15]) Druck: לזכור, AB
לאמר. [16]) M noch כן (sic!). [17]) M נתנו. [18]) M הדרך. [19]) Ed. Wilna. p. 316
Vgl. auch מדרש אגדה, z. St., p. 89, Anm. 21 u. Mid. hag. z. St. [20]) Fehlt M
[21]) Vgl. auch Jer. 51_8. [21a]) Ausgg. הַצֳּרִי. [22]) Danach hatte JbE in s. Textvorlage di

שהצד"י דגוש ובחטף קמץ[1]), ויתכן שהזכירו לומר[2]) כי הצרי היה נמצא תמיד בגלעד, ומנהג הישמעאלים ההולכים מגלעד למצרים שיוליכו צרי, וזה בעבור שדרשו רבותינו ז"ל[3]) בבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות י"ז[4]) שדרכם של ערביים[5]) להיות טעונים עורות ועטרן ונפט[6]), ובזכית יוסף נזדמן להם הבשמים כדי[7]) שלא יריח ריח רע. [נְכֹאת, עיקרים]. פירוש: תריאקא[8]). [שמן האילן שבא[9]) מיריחו]. פירוש: בלסם[10]). [ור' שמעון בן גמליאל[11]) אומר שהוא שרף]. פירוש: במסכת כריתות פרק ראשון בפיטום הקטרת (דף ו', ע"א), גם בשבת פ"ק שני בגמרא[12]) (כ"ו, ע"ב) גבי אין מדליקין בעטרן אמר כן ר' שמעון בן אליעזר[13]). [ואנחנו[14]) נסמך על דעתו]. פירוש: בעבור רבותינו ז"ל שאמרו במסכת גיטין בסוף פ"ק מי שאחזו (ע"ה, ע"א) כל מקום ששנה רשב"ג במשנתינו * הלכה כמותו חוץ מג'. 28. [כי המדינים יקראו[15]) ישמעאלים]. פירוש: כבר ביאר[16]) זה בפרשת לך לך (בראש' ט"ז, י"ב). 35. [דרשוהו קדמונינו[17]) על יצחק]. פירוש: בבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות כ"א[18]). [ובאמת כי[19]) לא מת יצחק[20]) עד שהיה יוסף בן כ"ט שנה]. פירוש: כי שנות יצחק היו מאת שנה ושמנים שנה (בראש' ל"ה, כ"ח) וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (בראש' כ"ה, כ"ו) וכבר הזכיר (לעיל ל"ז, ג') כי יעקב היה בן צ"א שנה כשהוליד את יוסף, והנה ס' וצ"א הם קנ"א, נחסרם מן ק"פ נשארו כ"ט משנות יצחק אחר שנולד יוסף. [ועדותם דבר אלישע*]. פירוש: בספר מלכים (ב' ג', ט"ו) שכתוב[21]) ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד יי"[22]). [בתו ובת בנו]. פירוש: דינה ושרח בת אשר[23]), ובבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות כ"א[24]) אמרו כי אדם קורא לכלתו בתו[25]) ולא כמו שדרשו בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ז[26]) על בת דינה שילדה משכם בן חמור. [והאומר שאול גיהנם טועה[27]]). פירוש: ערל שמו[28]) ירונימוס[29]) שתרגם המקרא כולה בלשון לעז ותרגם שאול

גם בחולם שמן ודבש וצרי, וכתיב הצרי אין entschieden richtigere Wortfolge: בגלעד. 1) AC קמץ חטף, B ובקמץ. Vgl. Ges., HG[25], § 100_4, Anm. 2) AC לאמור. 3) רז"ל fehlt ABC. 4) Ed. Wilna, p. 316. 5) Ed. Wilna: ישמעאלים. 6) Fehlt Ed. Wilna, vgl. jedoch מ' אגדה, z. St. p. 90. 7) MD צרי (sic!). So auch Saadja, תפסיר, z. St. 8) ABC תוריאכה, MD טריאקא. Vgl. Stephanus, Thesaurus graece linguae. s. v. Θηριακὸς ἡ ὀν; Levy, Nh. Wb. s. v. תריאקה; Kohut, Aruch, s. v. תְּרְיָק; Steinschneider, HB., XXI_{42} u. Cat. d. Hamb. Stadtbibl., p. 187. 9) T שהובא, ABC שהוא בא. 10) ABC באלצאמו, M בלסמו, vgl. Levy, a. a. O., s. v. בלסם u. Lewy, Die sem. Fremdwörter etc., p. 41, s. v. Βάλσαμον. 11) T ור' ישמעאל. 12) M fehlt. 13) M רשב"ג (sic!). 14) M ואנו. 15) M נקראים. 16) ABC ביארתי. 17) So auch iEV., z. St., p. 15; M דרשו קדמונים. 18) Ed. Wilna, p. 318. 19) M fehlt. 20) Fehlt ABC. 21) M שפירש. 22) Vgl. Midr. hag., z. Gen. 45_{27} (p. 672 ff.). 23) Gen. 46_{17}. 24) Ed. Wilna, p. 318. 25) ABC לכלותיו בנותיו. 26) In uns. Ausgg. findet sich die Stelle nicht. Vgl. jedoch Ed. Warschau, Kap. 38, p. נ"א. 27) T ופה טעה המתרגם לתועים שתרגם ש' ג'. 28) ABC אחד היה ששמו. 29) Hieronymus, Sophronius Eusebius, der bekannte lat. Kirchenlehrer (340—420).

ינפרום [1]) שפירושו גיהנם, והוא למד זה [2]) מן הדרש שהזכיר [3]) רש״י [4]) בשם
בותינו ז״ל [5]) שסימן היה מסור בידו (מפי הגבורה) [6]) שאם לא ימות אחד מבניו
חייו מובטח הוא שלא יראה פני גיהנם [7]), ולא ידע [8]) שגיהנם [9]) דרש, ואמר [10])
ן לתקן הטעות שלהם שאומרים [11]) שכל באי עולם שהיו לפני ישו נכנסו בגיהנם
ד שבא יש״ו הנוצרי [12]), ועל כן אמר יעקב כי ארד אל בני אבל שאולה. ואני
M248b וסף אומר כי אלו [13]) כדבריהם * הנה לא בכה על בנו כי אם [14]) על שירד לגיהנם,
אם כן למה לא בכה עד עתה? [והנה כי לא שאול תודך (ישעי׳ ל״ח, י״ח)].
פירוש: ושם כתיב ולא ישברו יורדי בור אל אמיתך [15]), והנה שאול כמו בור,
כי המלות שונות והטעם אחד.

לח. 1. [רק קודם המכרו]. פירוש: בעבור כי בסדר עולם בפרק ב׳
כתוב [16]) כי יוסף פירש מאביו ולא ראהו כ״ב שנה ובתוך אלו השנים [17]) נשא
יהודה את בת שוע שנאמר ויהי בעת ההיא וירד יהודה וגו׳ וירא שם יהודה וגו׳,
שנה אחת לעיבורו [18]) של ער, וז׳ שנים נשא ער אשה, הרי שמנה שנים [19]), ושנה
אחת לאונן [20]), ושנה אחת [21]) לשלה, ואחת שבי אלמנה בית אביך, שנה אחת
לוירבנו [22]) ותמת בת שוע (בראש׳ ל״ח, י״ב) ויגד לתמר וגו׳ (ל״ח, י״ג). ושנה אחת
של פרץ, וז׳ שנים נשא אשה, ושנה אחת לחצרון ואחת לחמול, וחצרון וחמול
מיורדי מצרים [23]). [ובמקומו אפרשנו]. פירוש: בפרשת והיה עקב (דברים י׳,
י׳) גם בפרשת במדבר בפסוק ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג׳, א׳) גם בפרשת
A62b כי תשא בפסוק מלאו ידכם היום (שמות ל״ב, כ״ט) [24]). [להפריש בין מעשה*
יוסף ובין מעשה אחיו [25])]. פירוש: נסמכו השתי הפרשיות להודיענו כמה
הפרש היה [26]) בין יוסף ובין אחיו [27]) יהודה, כי יוסף כבש יצרו באשת אדוניו
דכתיב [28]) וימאן (בראש׳ ל״ט, ח׳) ויהודה הלך אחר יצרו בתמר שנאמר (ל״ח, ט״ז)

Vgl. über ihn u. s. Bibelübersetzung, Thierry, St. Jérôme², 2 Bände. Pari
1872; Zöckler in Herzogs „Realencyklopädie", Lpz., 1900, B. VIII³, p. 42 ff
u. Grützmacher, Hieronymus, eine Studie, Lpz. 1901. [1]) Vgl. Biblia sacr
latina Veteris Testamenti Hieronymo interprete etc., ed. Tischendorf, Lpz
1873, Gen. 37_{36}. Descendam ad filium meum lugens i n i n f e r n u m. Über di
bloss bei Ambr. u. Hier. vorkommende Masculinform „infernus" vgl. Georges
Ausf. lat.-deutsch. Wb. s. v. infernus. [2]) BM fehlt. [3]) M שלמד. [4]) M מרש״י
[5]) Fehlt M. [6]) Fehlt Hss. [7]) Vgl. מד׳ תנחומא, ed. Buber zu Gen. 46_{28}, p. ק״ה
[8]) ABC hierfür וירוני מום לא ידע. [9]) ABC כי הוא. [10]) ABC ופירש. [11]) CM שאמר
[12]) Die letzten 6 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton (יש״ו). [13]) M für כ׳א׳
< שאם. [14]) C für כ׳א׳ < רק. [15]) B fehlt v. והנה bis hierher infolge Homoiote
leuton. [16]) Ed Neubauer, p. 28. [17]) M für א׳ה׳ bloss זה; AC fehlt, vgl. jedoch
Ed. Neubauer, a. a. O. [18]) AB fehlt, CD עיבורו, M עיבורה. [19]) Neub., a. a. O. noch
(שנה אחת לער). [20]) Neub., a. a. O. noch (שייבם). [21]) ABC bloss ואחת. [22]) ש׳א׳ל׳
fehlt in den Hss. [23]) ABC Neub. für מ׳מ׳ < ירדו למצר׳. [24]) kK., p. 101. [25]) ABC
für ו׳מ׳א׳ < בדבר אשת אדוניו למ׳ א׳. [26]) Fehlt M. [27]) Fehlt ABC. [28]) ABC שנאמר.

הבה נא אבוא אליך כמו שיפרש למטה בפסוק חתמך (ל״ח, י״ח). ואין הפשט כמו שדרשו[1]) בבראשית רבה (פרש׳ פ״ה, אות ב׳)[2]) לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפרע, מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים. [כ״ב שנה]. פירוש: כי יוסף בן י״ז שנה נמכר ובהיותו בן ל״ט ירדו כל בית אביו כאשר פירשתי[3]) למעלה[4]). הסר[5]) י״ז מל״ט ישארו כ״ב שנה. [והנה נולד עונן וכו׳]. פירוש: נחשוב שנה לעיבורו וי״ב עד שיהיה ראוי להוליד ובעבור וירבו הימים נחשוב שנה[6]) אחת לכל הפחות, והרתה תמר מפרץ שנה, הנה[7]) עד שנולד פרץ ט״ו, נחסרם מכ״ב, נשארו ז׳ שנים לפרץ ברדתו למצרים[8]) ואיך * יתכן הלא לא יוליד פחות מבן י״ב, ועוד ב׳ שנים[9]) לשני עיבורים של חצרון וחמול, הרי י״ד וט״ו יעלו כ״ט, ולא יתכן פחות מהם, ואיך היה כל זה בכ״ב שנה. [כי בנעתי[10]) אל מקומו אפרשנו]. פירוש: בסוף ואלה המשפטים בפסוק הנה אהרן וחור (שמות כ״ד, י״ד)[11]). 2. [ויתכן ג״כ[12]) להיותו[13]) כמשמעו]. פירוש: הוא יפרש זה בפרשת ויגש בפסוק ושאול בן הכנענית (בראש׳ מ״ו, י׳). [וחכמינו[14]) * פירשו[15]) כי ויורד[16]) שירד מגדולתו]. פירוש: בפרק ראשון דסוטה[17]) (דף י״ג, ע״ב). [כי הבא מפאת צפון העולם[18]) לדרומו הוא יורד]. פירוש: דע כי הוא קורא העולם את החלק המיושב מהארץ[19]) והוא מתחיל מן הקו השוה והולך מפאת צפון[20]) מרחב ס״ו מעלות, נמצא כי דרום העולם לפי זה הוא הקו השוה ולא הסדן[21]) הדרומי, והיושב בקו השוה אם יביט אל הסדן הצפוני יראהו[22]) כנגד שטח הארץ, וכאשר ילך משם אל פאת צפון יראה לו הסדן הנזכר גבוה על הארץ כמספר מעלות המרחב שיש מהקו השוה עד הארץ אשר הוא בה, וכל מה שיקרב ביותר[23]) אל הצפון כל ככה[24]) יהיה גבוה[25]) הסדן על הארץ[26]) יותר, ובעבור כי השמים לפי גודלם נראים למראה[27]) העין * כלוח שטיח על ראשנו ומארץ[28]) עגולה ככדור, על כן כשילך האדם מדרום לצפון[29]) ידמה כאלו מתקרב אל השמים עד שיראה לו הסדן * על קדקדו למעלה ויחשוב שעלה אל המקום היותר גבוה[30]) שבארץ, והפך זה בשובו מצפון לדרום, כי נראה כיורד בעבור הטעם ההוא, על כן אמר שיורד[31]). [ואנשי המדות[32]) פירשו[33])]. פירוש:

---

[1]) ABC כאשר דרשו. [2]) Ed. Wilna, p. ק״ס. In den Hss. steht hier noch ובמסכת u. dahinter ist ein leerer Raum gelassen, doch findet sich die Stelle im Talmud nicht, wohl aber im Jalkut zu Gen., § 144; Mid. hag., z. St., p. 569 u. מ׳ לקח טוב, ed. Buber, z. St., p. צ״ו, § 38. [3]) ABC ביארתי. [4]) Vgl oben pp. 151_{10} u. 153_{10}. [5]) ABC ואם נחסר. [6]) MD fehlt von שנה bis hierher infolge Homoioteleuton. [7]) M für ש׳ה׳ bloss והנה. [8]) ABC במצרימה. [9]) ABC fehlt. [10]) ABC בנעת, M בגעתם. [11]) kK., p. 76, 8. Z. v. o. [12]) AiEV bloss גם, T fehlt ג״כ. [13]) TM להיות. [14]) M וחכמים; T auch noch ז״ל. [15]) ABCT אמרו. [16]) T noch יהודה (sic!). [17]) M פ״א מסוטה. [18]) T של עולם. [19]) M בארץ. [20]) ABC für מ׳צ׳ < אל פאת הצפון עד (sic!). [21]) M בסדן. [22]) M ראהו. [23]) ABC יותר. [24]) ABD כך. [25]) ABC גיבה. [26]) M ארץ. [27]) C למראית. [28]) M והארץ. [29]) M לדרום ולצפון. [30]) MD היות לגבוה (sic!). [31]) ABC שהוא יורד. Zur Sache vgl. auch MS., 42_{400}. [32]) So auch iEV, p. 8; T המחקר. [33]) T יבינו. Es ist aber immer-

בדרך[1]) צהות הלשון אמר כן על חכמי המזלות והמדות[2]) כי הם בקיאים ויודעים[3]) חכמת המספר והמדות[4]) וחכמות צורות[5]) העולם וצורות כל גלגל וגלגל ועל כן הם יבינו זה באמת בעבור כי הוא מחכמת הגלגל. 8. [ובפרשת כי ישבו אחים יחדו]. פירוש: שהיא[6]) בפרשת כי תצא (דברים כ״ה, ה׳). [אאריך מעט[7])]. פירוש: לפרש מי הוא היבם ומי היא[8]) היבמה ואיך הוא היבום והגאולה הכתובה ברות (י׳) להשיב על דברי הצדוקים. 9. [ושופך לחוץ בארץ[9])]. פירוש[10]): דש מבפנים וזורה מבחוץ[11]), כי רבותינו ז״ל אמרו במסכת יבמות בפרק ד׳ אחים (דף ל״ד, ע״ב) שהמניקה תשמש כן כדי שלא תהר. [ואתמה מבן תמים המזרחי]. פירוש: בתחלת ספר מאזנים[12]) פירש שהוא ר׳ ארונים[13]) בן תמים הבבלי[14]). [שפירש ושחת ארצה שעשה לה הפך[15]) דרך[16]) הנשים]. פירוש: שלא כדרכה, וכן דרשו רבותינו ז״ל ביבמות פרק ד׳ אחים (דף ל״ד, ע״ב) מעשה שלא כדרכה[17]). [והנה שחת ארצה[18]) שלה]. פירוש: הוא קורא ושחת אַרְצָה הה״א במפיק כמו גפרית ומלח שרפה כל אַרְצָהּ (דבד׳ כ״ט, כ״ב). והפירוש לפי זה פירושו שהוא[19]) ישחית[20]) פי[21]) הטבעת שלה כאשר עשה שלא כדרכה. [כי עליו היא יושבת בארץ]. פירוש: על פי הטבעת שלה[22]) היא יושבת בשבתה בארץ[23]), והיא הארץ שלה. [בא[24]), כמו השלם]. פירוש: כי שרשו נָתַן, ומצאנו M249b תֵּת כמו נתן[25]) כי שניהם שמות הפועל[26]) * וחסרו הנני״ן במלת תֵּת על כן בא נְתָן[27]) במשפט הפעלים ששרשן שלם ולא יפלו אותיות היסוד מהם בפועלים כמו זכור ושמור. 14. [ותכם, פועל[28]) יוצא]. פירוש: כי כתוב ברבקה ותתכס (בראש׳ כ״ד, ס״ה) שהוא פועל עומד. 15. [וגם[29]) נכון הוא[30]) שדרשו רבותינו ז״ל[31])]. פירוש: במגילה בפרק ראשון (דף י׳, ע״ב), גם בסוטה פ״ק ראשון[32]) (דף י׳, ע״ב). 21. [בפסוק לא תהיה קדשה[33])]. פירוש: בפרשת כי תצא (דבר׳ כ״ג, י״ח). 24. [כמשלש חדשים, בתוספת מ״ם קודם שלש]. פירוש: שורש המלה שלש[34]) וכשידברו על החדשים יוסיפו מ״ם על אותיות

---

hin auch möglich, dass mit מדות der iEtext abschliesst und פירשו (für פירושו) das Einleitungswort der Erkl. bildet. [1]) M בלשון. [2]) ABC für ה׳ו׳ bloss המידות. [3]) A BC ועומדים (sic!). [4]) M fehlt. [5]) ABC für ו׳צ׳ bloss וצרות. [6]) M כי הוא. [7]) Fehlt M. [8]) ABC fehlt. [9]) M בחוץ לארץ. [10]) M כי. [11]) M בחוץ. [12]) Ed. Venedig, p. 2b, Z. 3 v. o., wo, wie bereits Heidenheim nachgewiesen (vgl. iEG., p. 174_3), für עבר<עֶרֶב zu lesen ist. [13]) D אדוניהו (sic!). [14]) Vgl. über ihn ALdJ., § 36, p. 72. [15]) M für ל׳ה׳ bloss להפך. [16]) T für ה׳ד׳ < שלא כדרך. [17]) M fehlt von כדרכה bis hierher infolge Homoioteleuton. [18]) ABCT הארץ. [19]) ABC für פ׳ש׳ bloss הוא. [20]) ABC ששיהת. [21]) Fehlt ABC; M כי (sic!). Vgl. b. Jebâmoth, p. 34b. [22]) AB fehlt. [23]) Von פי׳ bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton. [24]) Fehlt T. [25]) Hss. נתון (sic!). [26]) ABCD הפעל. [27]) Hss. נתון, vgl. Ges., HG.^{26}, § 65, i. [28]) A BC פעל. [29]) T גם. [30]) T noch מה. [31]) ABC חכמים. [32]) Von גם bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton. [33]) T לא יהיה קדש; M לא יהיה קדשה (sic!). [34]) Fehlt M.

השורש וישימוהו בתחלת המלה כמלת „כמשלש", כי הכ"ף הוא [7]) לדמיון תחת „כמו" [1]). [ובימים בתוספת מ"ם אחר שלש]. פירוש: כשידברו על הימים יוסיפו המ"ם [2]) בסוף המלה כמו מתמול שלשום (בראש' ל"א, ב') [3]). 25. [ה]ולי העלם האל"ף כמשפטו [4])]. פירוש: כי הוא מאותיות המשך שהם נעלמים והם יהו"א [5]). 26. [כטעם * קדמונינו [6])]. פירוש: כי מנהגם לומר „הואיל" A63b בלשון תלמוד, אך בלשון המקרא יאמר „כי [7]) על כן" [8]). 29. [והנה יש עליך משפט [9]) הפרץ]. פירוש: כי [10]) כל זה משל, ועל כן אמר כי פרצת הגדר ועשית בו פרץ ועליך לפרוע דמי הפרץ שפרצת, כלומר אתה חייב לשלם הנזק שעשית [11]).

לט. 6. [חוץ מן הלחם [12]) שלא היה אפילו [13]) נוגע בו]. פירוש: בפרשת ויגש בפסוק כי תועבת מצרים כל רועה צאן (בראש' מ"ו, ל"ד) מפרש [14]) למה. 11. [ודרש ואין איש דברי יחיד]. פירוש *: במסכת סוטה B39a בפ"ק ואלו נאמרים (ל"ו, ע"ב) ובבראשית רבה (פרש' פ"ז, אות ז') [15]) ובמדרש ילמדנו [16]) דרשו [17]) שבדק עצמו ולא מצא עצמו איש. 9. [כי בספק היה הדבר אצלו]. פירוש: בעבור שראה דרכיו ישרים. [כעבור שפירש אחריו ואמר מה הוא]. פירוש [18]): הפסוק (ל"ט, כ') עצמו פירש כן, כי אמר בתחלה בית הסהר ואחרי כן מקום אשר אסירי המלך אסורים. 22. [והפסוק הבא אחריו]. פירוש: אין שר בית הסהר רואה את כל מאומה בידו (ל"ט, כ"ג).

מ. 2. [ובעבור [19]) שלא תשתנה [20]) סמ"ך „סריסיו" *]. פירוש: C40b כי כל מלה שהיא על משקל „סָרִיס" כמו „פקיד", „חסיד", „נזיר" הם בקמ"ץ תחת האות הראשון; ובהיותם סמוכים או בלשון רבים ישתנו וישובו בשו"א כמו יפקד המלך פְּקִידִים (אסת' ב', ג'), בשר חֲסִידֶיךָ (תהלי ע"ט, ב'), נְזִיר אלהים (שופטים י"ג, ה') והיה ראוי להיות כן סְרִיסָיו בשו"א תחת הסמ"ך ואנחנו רואים כי לא השתנה רק בא בקמ"ץ. [לאות כי הרי"ש היה [21]) ראוי להדגש]. פירוש: על משקל „אַדִּיר", „אַבִּיר". 4. [ולפי דעתי שבית הסהר היה בבית שר הטבחים]. פירוש: בבית אדוניו. 8. [וכל החלומות הולכים אחר הפה דברי יחיד הם]. פירוש: הם דברי * ר' יוחנן במסכת ברכות בפרק הרואה 250a (דף נ"ה, ע"ב). 11. [ואשחט אותם, כמו שוחטי הילדים]. פירוש: פסוק

---

1) Vgl. dagegen Ges., HG.[26], § 119 y, Anm. 2 u. Jesôd Misp., ed. Pinsker, p. 149_{70}. 2) M fehlt י"ה'. 3) iEG., p. 111_{22}. 4) T כמשפטה. 5) iEG., p. 59_{13}. Vgl. auch Ges., HG.[26], § 74 i. 6) T חכמינו. 7) Fehlt M. 8) Levy, Nh. Wb. s. v. הואיל u. Dalmann, Gramm. d. j. p. Aramäisch[2], p. 237. 9) T noch זה. 10) Fehlt ABC. 11) ABC שהזקת. 12) M מהלחם. 13) M noch היה (sic !). 14) ABC יפרש. 15) Ed. Wilna, p. קס"ד. 16) Aelt. Tanḥuma, Ed. Warschau, p. 93, z. St. 17) Fehlt M. 18) Von בעבור שראה bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton. 19) T בעבור. 20) T ישתנה. 21) M היא.

הוא בישעיה[1]) (נ״ז, ה׳) אחרי הפטרת נח. וממה[2]) שפירש שם ר׳ אברהם[3]) הבנתי כי דעתו היתה שהיו ישראל זונין מהשם לעבודה זרה. והפסוק הזה שהוא הנחמים באלים תחת כל עץ רענן שחטי הילדים בנחלים תחת סעיפי הסלעים כלו מישל מהזונים, והנמשל הוא עבודה זרה, והנה היו שוחטים הילדים בנחלים כדי להקריבם לעבודה זרה ודמם יורד לנחל[4]) והגיפים נשרפים לעבודה זרה, או הדם היה נקרב לע״ז[5]) והגופים מושלכים בנחלים. וככה ואשחט אותם רצה לומר שהיה עוצר הענבים בגת בעבור שישים היין בכוס פרעה. כי מלת „אֱלי" כמו „בעבור". וככה אל הנער הזה התפללתי (שמוא׳ א׳ א׳, כ״ז). ומלת ו א ש ח ט עצור[6]) כאלו כתוב בסמ״ך[7]). ומלת שוחטי מגזרת ושחט את בן הבקר (ויקר׳ א׳, ה׳). ואל תטעה לחשוב שהוא אומר שהם משורש * A64a אחר[8]) או מלשון אחד[9]) בעבור שדרשו[10]) רבותינו ז״ל במסכת נדה בפרק כל היד (דף י״ג, ע״א) אל תקרא[11]) שוחטי אלא סוחטי, כי[12]) תסתכל[13]) היטב תמצא[14]) כי איננו[15]) חולק על דבריהם, ודע כי מצאתי על זה ביאורים אחרים ואין הדעת מתקררת בהם. [ו ל א כ א ש ר פ י ר ש ה ג א ו ן]. פירוש: לא ראיתי פירושו[16]) אך נראה בעיני שהגאון פירש שעצר הענבים[17]) בתוך הכוס ממש[18]) ואין דרך הדורכים לעשות כן. .12 [י ת כ ן ל ה י ו ת[19]) י ו ם ה ו ל ד ת א ת[20]) פ ר ע ה כ מ ו ה י ו ם[21]) ש נ ו ל ד]. פירוש: זאת היא התשובה לאותם השואלים[22]) שהזכיר. [כ י ה נ ה ה י ו ם[23]) י ש מ ל כ י ם וגו׳]. פירוש: כמו במצרים ובבל ובארצות רבות מארצות ישמעאלים. ורבותינו ז״ל הזכירו זה[24]) במסכת עבודה זרה פרק ראשון (דף י׳, ע״א) [25]) אותו יום גנוסייא[26]), ובעל[27]) הערוך פירש שהיא[28]) לשון יון[29]). [ב י ו ם ת ק ו פ ת ש נ ת ם[30])]. פירוש[31]): בפרשת בהר סיני (ויקרא כ״ה, ט׳) ירמוז[32]) רמזים מה[33]) היא השנה ושם אפרש לך דבריו[34]) בע״ה. וכלל דבריו[35]) שהשנה[36]) היא שתשוב השמש אל המקום שהיתה שם ברגע הלידה, ותקופת השנה היא בהשלמת שנתו. ומזה ידע יוסף שהם שלשת ימים[37]), כי מאז עד יום תקופת שנת[38]) המלך כפי מולדו היה ג׳ ימים, והאסורים היו שומרים החשבון בעבור שהיו יודעים שעתידים לצאת אז ממאסר[39]), כי כן היה המנהג בכל שנה. ויש מלכים היום * M250b שעושין כן. [ו י ת כ ן[40]) ש ה ג ב י ר ה ה י ת ה ה ר ה]. פירוש: המלכה היתה עתידה ללדת עד יום ג׳[41]) ומשם ידע יוסף. .13 [ו י ת כ ן ל ה י ו ת מ ג ז ר ת[42])

1) ABC בספר ישעיה. 2) MD ודומה. 3) MD noch ושם. 4) A בנחל, C כנחל. 5) M בע״ז. 6) ABC עיצור. 7) Vgl. Levy, Nh. Wb., u. Arûch, ed. Kohut, s. v. סחט. 8) B אחר (sic!). 9) M אחר (sic!). 10) ABC כי דרשו. 11) AC תקרי. 12) ABM פי׳ (sic!). 13) M תשתכל. 14) M noch בו (sic!). 15) ABC שאיננו. 16) BM פירוש. 17) BM הענפים (sic!). 18) So in der Tat nach תפ״יר, z. St., p. 62, zu erklären: וכאן כאם פרעון פי ידי פאכלת אלענב ועצרתה פיה ונאולתה כאסה. 19) T für י׳ל׳ bloss ויתכן, vgl. jedoch auch iEV., z. St., p. 14. 20) M fehlt. 21) M יום. 22) M ששואלים. 23) M die letzt. 4 Wörter dittographiert. 24) BM בה. 25) AB קראו, M וקרא. 26) A גינוסא, BC גנוסיא. 27) M ובעבור (sic!). 28) M für פי׳ ש׳ bloss שמה. 29) Vgl. ערוך, ed. Kohut, s. v. גֶּנֶס (τά γενέσια) u. Levy Nh. Wb., s. v. גיניסיא. 30) M שנותם. 31) Hss. פירשו. 32) MD ירמזו. 33) MD בזה. 34) Fehlt M. 35) ABC הדבר. 36) ABC כי השנה. 37) BM שנים (sic!). 38) Fehlt M. 39) M ממאסר. 40) T או יתכן. 41) ABC ג׳ ימים. 42) T להיותו

.כ ן]. פירוש: כמו כן [1] דברת (שמות י׳, כ״ט). כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ״ז, ז׳). ופירוש [2] כַּנֵּךְ [3] כמו משפטיך וחוקותיך [4]. 15. [אפרשנו בפסוק כי תקנה עבד עברי]. פירוש: באלה המשפטים (שמות כ״א, ב׳). 16. [ואחר כל חלום במקרא מלת „הִנֵּה" טעמה [5] „כְּאִלּוּ"]. פירוש: כי [6] הרואה בחלום איננו רואה ממש אבל [7] דומה לו כאלו רואה. [כמו חורי יהודה (נחמי ו׳, י״ז)]. פירוש: מפורש בפ״שת וישלח בפסוק אלה בני שעיר החרי (בראש׳ ל״ו, כ׳). 21. [על משקהו, שם]. פירוש: שם * דבר, וכל משקה אשר ישתה, ולפי C41a זה שר המשקים יהיה פירושו השר הממונה על היינות שישתה המלך. [כי אשר היית [8] משקהו (מ׳, י״ג) פועל]. פירוש [9]: האיש הנותן להם לשתית נקרא מַשְׁקֶה. * B39b

ויהי מקץ.

מא. 1. [ויהי מקץ, לא פירש הכתוב תחלת זה החשבון]. פירוש: לא פירש מאיזה יום החלו השנתים. [וכן ויהי מקץ ארבעים שנה]. פירוש: באבשלום * כתיב (ש״ב ט״ו, ז׳) כשהלך לחברון למ״ור באביו. ורבותינו ז״ל אמרו A64b במסכת תמו״ה [10] (דף י״ד, ע״ב) ובסדר עולם בפרק י״ד [11] שה״א למנין השנה ששאלו מלך, וכששאלו מלך היה בשנה העשירית לשמואל, ומלך שמואל עם שאול שנה [12], ומלך שאול לבדו ב׳ שנים, ול״ז [13] שמלך דוד הרי מ׳ שנה. והנה שנת מ׳ היא שנת [14] ל״ז לדוד. ובפירוש הארוך שהוא מדברי תלמידו בפ״שת בא אל פרעה בקץ מספר גלות מצרים (שמות י״ב, מ׳) כתוב כי איך אמר הכתוב [15] ויהי מקץ ארבעים שנה ואבשלום לא היה [16] בן [17] ארבעים שנה. גם לא נשלמה מלכות [18] דוד. ומפרשים [19] אמרו כי זה החשבון מיום שבת הארון בקרית יערים (ש״א ז׳, ב׳). [ובעוד ששים וחמש [20] שנה]. פירוש [21]: בספר ישעיה (ז׳, ח׳) כתוב והוא יפרשהו [22] בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י״ב, מ׳). [ויהי בשלושים שנה]. פירוש: בתחלת ספר יחזקאל (א׳, א׳) הוא וגם [23] בפ״שת בא אל פ״עה (שמות י״ב, מ׳) בפירוש הא״וך מפורש. כי יש אומרים בן שלשים שנה נתנבא. ויש אומרים ליובל. ויש אומרים למציאת ספר תורה שמצא חלקיהו הכהן (מ״ב. כ״ב, ח׳ ודה״ה, ב׳, ל״ד, י״ד), ואמר שהם סברות בלא יסוד * M251a

---

1) Die letzt. 3 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 2) C ופירושם. מן גזרת (sic !). 3) M בכך (sic !), D כך (sic !). 4) ABC וחוקיך. 5) Hss. וטעמה. 6) M כאלו. 7) ABÇ רק. 8) ABC היתה, M היה. 9) Von הש״ר הממונה bis hierher M dittographiert. 10) MD תרומה (sic !). 11) Hss. ט״ו, vgl. jedoch Ed. Neub., p. 45, wo die Stelle Kap. 14 sich findet. 12) Fehlt M. 13) M ל״ו, vgl. dagegen Temûrâh, a. a. O. u. ס׳ עולם, ed. Neub., p. 45, 6. Z. v. u. 14) Für die letzten 4 Wörter hat M שכתב היתה (sic !). 15) AB בכתוב. 16) A חיה. 17) ABC fehlt. 18) T noch בית. 19) ABC והמפרשים. 20) M בעבור מ״ה (sic !). 21) M hier noch במספר (sic !). 22) M יפרשנו. 23) M וכן.

משענת. [ו ט ע ם י מ י ם כ ב ר ב י א ר ת י[1])]. פירוש: בבראשית בפסוק ויהי מקץ
מים (בראש' ד', ג')[2]). 2. [כ י ה ו א ב י ן א ח י ם י פ ר י א]. פירוש: בסוף
ביאת[3]) הושע (י"ג, ט"ו). [ה ו א א ח י ו ב ן א מ ו ן]. פירוש: הוא דומה לו[4]) והוא
גזרתו[5]). 8. [חרטומי מצרים אמר כי [ה ם ח כ מ י ה ת ו ל ד ת]]. פירוש: ובספר
ניאל (ב', ב') פירש ח ר ט ו מ י הם חכמי התולדת היודעים העיקרים ותולדת כל דבר
כל מעשים שיעשו בלט[6]), וכן חרטומי מצרים בלטיהם (שמות ז', י"א). ו א ש פ י ם
ם הרופאים, ו מ כ ש פ י ם הם הקלים בידים[7]) האוחזים העינים[8]). ו ה כ ש ד י ם
ם חכמי המזלות. ו ה ג ז ר י ם אלו[9]) הם בעלי הקסמים ההילכים לקראת נחשים.
אלה[10]) הם שהמלך ושר[11]) צריך להם, לא לחכמי[12]) המדות והחשבון והערכים[13])
חכמת הנפש[14]) והחכמה העליונה. והנה המלך קרא[15]) ל ח ר ט ו מ י ם בעבור שהם
דעים עיקר החלומות ואיך תראה הנפש חזיונות הלילה. גם קרא לאשפים[16]) בעבור
שהם יודעים בדפק הזרוע או במים כפי[17]) השתנות הגוף, ורובי החלומות הולכות
ל[18]) מתכונת הגוף, וקרא גם ה מ כ ש פ י ם שהם יודעים השעות הראויות לעשות
הם[19]) אולי יסתכלו[20]) וידעו מה החלום כפי מערכת הכוכבים בזאת השעה, גם
רא ל כ ש ד י ם שהם יודעים העתידות כפי מלאכתם בדעתם מולד[21]) האדם לנהוג
מעלות * על הגבולים ועל מבטי הכוכבים[22]) המשרתים ושני המאורות ותקופת השנה 5a
החדש והשבוע והיום, והם היו יודעים מולד נבוכד נצר[23]), על כן ענו הכשדים
תחלה. כי הדבר תלוי בהם ובחכמתם[24]) כפי דבריהם. 10. [ל פ י ד ע ת י כ י א י ן[25])
ר ע ה ש ם ע צ ם]. פירוש: עוד יבאר זה בפרשת וארא בפסוק למען[26]) ספר שמי
כל הארץ (שמות ט', ט"ז) ובפרשת ויהי בשלח בפסוק לא נשאר בהם עד אחד
שמ' י"ד, כ"ח). [ר ק ש ם ת א ר]. פירוש: כמו[27]) מ ל ך וכמו שקוראים הערלים
א פ א[28]) לגדול[29]) היושב ברומא[30]) רבתי או באוינן[31]) העיר, וככה

[1]) M כתבתי וביארתיו. [2]) IK. (p. 41): שנה תמימה שישובו :הי מקץ ימים
ימים כאשר היו, והעד מימים ימימה (שמ' י"ג, י'), וזאת השנה לעבודת האדמה. כמו ויהי
מקץ שנתים ימים (בראש' מ"א, א') לצאת שר המשקים. [3]) M נבואות. [4]) ABC fehl
[5]) M, der מגזרת hat, werden die beiden letzten Wörter fälschlich zu
nächstfolgenden Satze hinübergezogen. [6]) DM כלם (sic!). Zur Sache vgl. MS
42_{161}. [7]) AB בידם. [8]) In uns. Ausgg. gibt iE zum Worte מכשפים folg. Erkl.
הם המשנים דבר התולדת למראה העין. So auch gangb. Komm. zu Exod. 7_{11}. [9]) A
fehlt [10]) M ואלו. [11]) ABCT fehlt. [12]) M חכמי. [13]) D ושאר אמרים, M השתיים אמר
[14]) Dan., z. St.: הבנים. [15]) MD יהרוג. [16]) Von בעבור bis hierher fehlt in den Hs
infolge Homoioteleuton (בעבור). [17]) Ausgg. für במים כפי bloss במי. [18]) M הלכותים
על (sic!), CD הולכים אחר. [19]) Ausgg. מהם מעשיהם. [20]) M ישתכלו. [21]) Ausgg. מולדי
[22]) Fehlt M. [23]) ABC נאצר. [24]) M ובחכמים. [25]) M שאין. [26]) Die zwei letzt. Wörte
fehlen ABC. [27]) M בא (sic!). [28]) MD פפא. [29]) ABC את הגדול. [30]) ABC ברומי. [31]) AB
באבינין (Avignon). Über die verschiedenen Schreibarten dieses Wortes vg
Gross, Gallia Judaica, Paris, 1897, p. 1 f. Avignon, die Hauptstadt de
heutigen franz. Depart. Vaucluse u. des Arrondissements Avignon, links a
der Rhône, war vom 14. Nov. 1305 bis zum 13. Sept. 1376 der Sitz, das so

אינפרדור[1]) גם קיסר[2]) כמו שהזכירו רבותינו ז"ל איספסיינוס[3]) קיסר וטיטוס[4]) קיסר ובלעדיהם רבים. [כמו חירם בצור]. פירוש: כי[5]) מצאנו חירם נזכר בימי שלמה (עיין מ"א, ה', ט"ו). גם בימי יחזקאל שהיה בגולה[6]) והיה בין זה ובין זה שנים רבות[7]) וזה לך האות[8]) כי חירם שם תאר על שם המלוכה[9]), ולא יתכן לומר[10]) שהיה איש אחד וחיה שנים רבות, כי ערל הוא ולא יתכן שיחיה[11]) יותר מכל מלכי ישראל כי לא היה צדיק מהם. ואם יטעון טוען כי רבותינו ז"ל דרשו כן (כבבא בתרא דף ע"ה, ע"א ובב"ר פרש' ט', אות ה'. עיין גם בב"ר פרש' פ"ה, אות ד' ובילקוט יחזקאל רמז שס"ז) * אשיבהו כי אין למדין[12]) מן הדרש ואין משיבין עליו כי יש[13]) לו סוד ואיננו צריך לפרש כי מבואר הוא. [נגיד המאמינים]. פירוש: אמיר אלמומנין[14]), גם נקרא סולטאן[15]), ומי שהוא * מזרע מלכים[16]) הראשון[17]) נקרא כליפה[18]). [וכן בימי ירמיה]. פירוש: שכתוב בספר ירמיה (מ"ד, ל') הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים ביד אויביו. [הלא תראה[19])

---

genannte „babylonische Exil", der römischen Päpste. Vgl. Baluze, Vitae paparum Avenionensium, 2 Bände, Paris, 1693 u. Höfler, Die avignonesichen Päpste etc., Wien, 1871, p. 16 f. Nach dem Letzteren allerdings wurde erst mit Johann XXII., im Jahre 1314, der Sitz der Päpste dahin verlegt (a. a. O., p. 20). 1) ABC אינפירדורי (imperator). 2) Καῖσαρ, Caesar, vgl. Krauss, S., Griech. u. lat. Lehnwörter im Talmud, Midr. u. Targum, Berlin, 1899, T. II, s. v. קיסר, wo auch ein Stellennachweis sich findet. 3) ABC אספסיאנוס (Vespasianus), vgl. Arûch, ed. Kohut u. Krauss a. a. O., s. v. אספסיאנוס. 4) Titus, vgl. Arûch, ed. Kohut u. Krauss a. a. O. s. v. טיטוס. Das in M stehende וכן dürfte aus ובנו verschrieben sein. 5) ABC fehlt. 6) Als ein König Ḥirâm wird der in Ezechiel, Kap. 28_2 ff., genannte נגיד צר neben den weiter unten verzeichneten Stellen auch bezeichnet in der ברייתא דל"ב מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, Nr. 17: והיכן שמענו בשעה שנ' לחירם מלך צור (יחזק' כ"ח, י"ג) בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך וגו' u. nach Raschî zu Gen. rab. Par. 85, Ab. 4 (Ed. Wilna p. 320) auch im סדר עולם: ובשנה רביעית לגלות כבש נבוכדנצר לצור והרג את חירם כדמפרש בס"ע וגו'. Allerdings in der mir vorliegenden Ausgabe des ס' עולם, ed. Neubauer findet sich eine derartige Stelle nicht, vielmehr steht daselbst Kap. 26 (p. 61, 73. Z. v. o.): בשנת כ"ג לנבוכדנצר נתנה צור בידו וגו'. 7) MD כמה שנים. 8) AC für לך האות bloss לאות, B האות. 9) Man wird der hier gegebenen Erkl. JbEs, wonach auch iE von jener Deutung der alten Erkll. geleitet, in dem in Ez., Kap. 28_2, genannten נגיד einen König Ḥirâm vermutet hat, kaum beipflichten, vielmehr dürfte iE zur der Annahme, dass der Name Ḥirâm, ähnlich wie Pharao für Aegypten, der Titel der tyrischen Könige und nicht ein Nomen proprium sei, veranlasst worden sein, weil in der Tat viele tyrische Könige diesen Namen geführt haben. Vgl. v. Landau, Beiträge z. Altertumskunde d. Orients, 1893, p. 17 ff. u. Bloch, Neue Beitr. z. einem Glossar d. phön. Inschriften, Berlin, 1890, s. v. חרם_2 (p. 31, 11. Z. v. o.). 10) ABC לאמר. 11) MD לחיות. 12) M מלמדין. 13) Fehlt M. 14) M עמיר אלמומנון (sic!). 15) AB סלאטן, C סלטאן, M סולטן. 16) ABD המלוכה, C מלכם. 17) Fehlt AB. 18) M כליפא. 19) M מראה.

הכתוב יפרש[1]) מה טעם פרעה]. פירוש: בזה הפסוק שהזכרתי מספר[2])
ירמיה (מ״ה, ל׳). [והעד הפרע שהוא שם העצם[3]), וכן פרעה נכה].
פירוש: גם ככה שישק מלך מצרים (מ״א, י״א, מ; י״ד, כ״ה) הוא שם העצם.
[ואל יקשה בעיניך דרש כסא שלמה]. פירוש *: במדרש מגילה בפסוק B40a
על כסא מלכותו (מ״ר אסתר, פרשה א׳, י״ב[4]) דרשו כי כיון שמת שלמה עלה
שישק מלך מצרים ונטל הכסא בכתובת בתו אשת שלמה ובא פרעה לישב עליו
ולא ידע המנגנון[5]) שלו והכישו[6]) הארי ברגלו ונעשה הגר[7]) ועל כן נקרא פרעה
נכה, ועשה פרעה[8]) מלחמה עם זרח הכושי, ונטלו זרח[9]) ממנו[10]), ועשה אסא
מלהמה עם זרח הכושי ונטלו ממנו[10]), וישב עליו הוא וכל מלכי יהודה עד שעלה[11])
נבוכדנצר והגלה אותו[12]) לבבל, ומבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום[10]). [כי
לא לקחו מלך מצרים]. פירוש: כי בענין רהבעם כתוב (מ״א, י״ד, כ״ה וגו׳)
שעלה[10]) שישק מלך מצרים * ויקח את כל אוצרות בית י״י ואת אוצרות בית המלך A65b
ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה, ואם לקח גם הכסא למה
לא הזכירו הכתוב, והדרש[13]) שכתוב למעלה דברי יחיד הוא. 11. [איש כפתרון
הלומה, כבר פירשתיו]. פירוש: בסוף פ״שת וישב יעקב[14]) (בראש׳ מ׳, י״ב).
23. [כי כן בלשון ישמעאל]. פירוש: כי[15]) נקרא הצלם צנ״ם[16]) בעבור
שהוא דבר ריק ואין בו תועלת. 40. [לחסרון נו״ן נשק]. פירוש: שהוא[17]) לשון
כלי זיין[18]). [ודרך אנדל ממך במקרא[19]) ידועה]. פירוש: כדרך[20]) הפירוש

---

[1]) M מפורש. [2]) CM בספר. [3]) AB עצם. [4]) Ed. Wilna, p. ד׳, 1. Z. v. u. Vgl. auch ויקרא רבה, 20_1 (Ed. Wilna, p. 54); קהלת רבה, 9_1 (Ed. Wilna, p. כ״ג); פסיקתא דר׳ כ׳, ed. Buber, Pis. 27, p. קס״ח, Anm. 6.; Midr. hag. zu Gen. 7_{23} (p. 159); d. in Konstantinopel 1522 zum ersten Male gedruckten תנחומא zu פר׳ נח, (Gen. 8_{16} צא מן התבה. p., 28) u. פרי ואתחנן, zum Verse ואתחנן אל ה׳ (Deut. 3_{23} p. 199_1), ebenso תנחומא, ed. Buber, Gen., p. 38 u. Deut., p. ד; מד׳ אגדה, ed. Buber, zu Gen. 7_{23} (p. 18) u. Jalkût Esther, § 1046. [5]) Die LA. dieses Wortes schwankt in den verschiedenen Hss. u. Druckwerken: AB המנהג, so ähnlich auch Lev. rab., a. a. O. (מנהגיו); M המגען (sic !); D הסיגנון; Koh. r., a. a. O., מנגניקון; Pesikta d. R. Kah., a. a. O., מנהג מנגטן (vgl. jedoch Anm. 6 daselbt die sehr richtige Vermutung Bubers, wonach dieses ט aus נו verschrieben wäre); תנחומא (p. 199_1): מנגנין; תנחומא, ed. Buber u. Jalkût, a. a. O., מנגנון (μάγγανον). Vgl. auch Ārûch ed. Kohut; Levy, Nh. Wb.; Krauss, a a. O., s. v. מנגנון (II, p. 342) u. Wünsche, Salamos Thron u. s. w. in „Ex oriente lux“, B. II, Heft 3, Lpz. 1905. [6]) M והשיבו (sic !). [7]) M ועושה חגר, ABC ונעשה נכה רגלים. Vgl. damit מד׳ אגדה, a. a. O., wo die LA. ונעשה חגר sich findet. [8]) AB fehlt, C fehlen die letzten 3 Wörter infolge Homoioteleuton. [9]) Fehlt Ed. Wilna. [10]) Fehlt M. [11]) Fehlt ABC. [12]) M für ו׳א׳<והגלו. [13]) M ומדרש. [14]) M für die letzt. 5 Wörter: כבר פי׳ פסוק זה בפר׳ וי׳ יע׳. [15]) A כן. [16]) צנם pl. אצנאם. Vgl. dagegen Ges., HW.[13], s. v. צנם. M fehlt das Wort. [17]) M כשהוא. [18]) Vgl. Ges., HW.[13], s. v. נשק. [19]) Fehlt BM. [20]) C בדרך.

שהזכיר כבר (בראש' ל', כ')[1]. [כ מו[2]) נ ו ב ל ת ע ל י ה]. פירוש: פסוק הוא[3]) בתחלת ספר ישעיה (א', ל'), והוא פירש[4]) בתחלת פירוש ספר תהלות (ב', י"ב) כי היא בעצמה איננה נובלת רק עליה נובלים [כי היא מהפעלים העומדים], ובפירוש ישעיה (א', ל') פירש[5]) שהיא נובלת מפאת עליה [וכן ותאבדו דרך][6]). [ו ת א ב ד ו ד ר ך]. פירוש: ותאבדו דרך בספר תהלות (ב', י"ב): תהיו אסורים[7]). 43. [ו מ ר כ ב ת ש ל מ ה ל ע ד ה]. פירוש: כי כתוב במלכים (א', י', כ"ט) ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה, וכן כתיב בדברי הימים (ב', א', י"ז), ואחר שהסוס הוא בחמשים ומאה הנה ד' פעמים ק"ן הם שש מאות, והיא* המרכבה, על כן קרא יחזקאל[8]) את ארבעת חלקי הגלגל מ ר כ ב ה כאשר ביא"תי בבראשית (ג', כ"ג)[9]). [ו י ב ר ך ע ל ב ר כ י ו]. פירוש: פסוק הוא בספר דברי הימים (ב', ו', י"ג)[10]). 45. [ו א ם ה י א מ ת ו ר ג מ ת ל א י ד ע נ ו ש ם י ו ס ף]. פירוש: אם קרא פרעה ליוסף[11]) שם דרך[12]) כבוד בלשון[13]) מצרים, וכשכתב משה ע"ה את התורה העתיק השם ההוא ותרגם אותו מלשון מצרים ללשון הקודש וכתב בתורה צ פ נ ת פ ע נ ח שהוא הפירוש של שם יוסף שקרא לו פרעה בלשון מצרים, (אם הוא כן לא ידענו מה היה השם שקרא לו פרעה בלשון מצרים?[14]). [א ו י צ א ו ע ב ר ע ל כ ל מ ק ו ם ו ה כ ר י ז ו ע ל י ו כ ד י ש י ב י ר ו ה ו]. פירוש: כי כן נוהגים עד היום במצרים ובארצות אחרות של ישמעאלים[15]). 51. [כ י ה ו א ע ל מ ש ק ל ח נ נ י (בראש' ל"ג, י"א)]. פירוש: והוא מבנין[16]) הקל[17]). [כ י ה פ ת ״ ח ת ח ת ח י ר י ״ ק]. פירוש: והוא מבנין[16]) הדגוש[18]).

מב. 1. [ב ע ב ו ר ה י ו ת ה ה ר ג ש ו ת נ ח ב ר ו ת א ל מ ק ו ם[19]) א ח ד]. פירוש: במוה הראש, ועוד פירש[20]) זה בסוף פרשת[21]) ואלה שמות (ה', כ"א)[22]).

---

[1]) Vgl. iEG., p. 123 f.: „Zuweilen steht nach intransitiven Zeitwörtern eine scheinbare Objektsergänzung, die aber nur aussagen soll, in Bezug worauf das vom Zeitwort Ausgesagte geschieht. Vgl. auch Ges., HG[26], § 118g (p. 357, Anm. 1), wo diese Ergänzung als Accusativ der Beziehung bezeichnet wird. [2]) M כדרך. [3]) M זה. [4]) Fehlt M. [5]) AB הפי'. [6]) Für die Grammatik vgl. iEG., p. 124_9. [7]) ABC haben für die letzt. 7 Wörter: פירוש: גם זה פירש בספר תהלות תהיו אובדים מפאת הדרך Gegen diese in ABC hier gebrachte u. von Mose ibn Chiquitilla zuerst ausgesprochene Erkl. (vgl. Poznańsky, a. a. O., p. 105 u. ס' השרשים, ed. Bacher, s. v. דרך, p. 113, 6. Z. v. u: ותאבדו דרך: מענין כדרך בגת כלומר תאבדו בענין דריכה והשחתה) wendet sich jedoch iE an uns. Psalmenstelle, indem er sagt: וזה רחוק כי אין לו טעם. [8]) Fehlt ABC. [9]) Vgl. oben. p. 58_{20}. [10]) ABC fehlen infolge falschen Zitierens die letzten 3 Wörter, jedoch leerer Raum gelassen; M hingegen fälschlich בס' מלכים, wo aber u. z. II Kön. 1_{10} bloss: ויכרע על ברכיו. nicht aber ויברך, vorkommt. C noch das Wort בענין (sic!). [11]) Fehlt BM. [12]) M לדרך. [13]) M לשון. [14]) Von אם הוא bis hierher fehlt mit Ausnahme von C in den Hss. [15]) ABC für die letzt. 3 Wörter bloss הישמעאלים. [16]) ABC מהבנין. [17]) Vgl. iEG., p. 177. [18]) Vgl. Poznańsky, a. a. O., p. 117. [19]) ABCT für die letzt. 3 Wörter נחברות במקום. [20]) ACD יפרש. [21]) M בפרשת. [22]) kK., p. 15, 10. Z. v. u. u. MS., 42_{404}.

16. [האסרו[1]), תאסרו]. פירוש[2]): כי לא יוכל האדם[3]) לאסור את[4]) עצמו
רק אחרים יאסרוהו. [כמו ומות בהר (דברים ל״ב, נ׳)]. פירוש: כי אין זה[5])
המיתה בידי אדם[5]), רק אמר לו השם כשתעלה להר דע כי אז תמות.

מג. 8. [דרך לשון הקודש להוסיף גם]. פירוש: ואיננו רמז
ליוסף, כבר הזכרתיו[6]) בפרשת וישב יעקב * בפסוק וישבו לאכול לחם (בראש׳ ל״ז At6a
כ״ה). 12. [משנה, שני]. פירוש: כדרך שפירש[7]) בפסוק במרכבת המשנה
(בראש׳ מ״א, מ״ג) כך כאן[8]). „וכסף משנה״ פירושו כסף אחר עם הכסף המושב
באמתחותיהם, והנה הכסף שיקחו * עתה הוא שני לראשון. ואין פירוש „משנה״ C42a
כפלים כדברי המתרגם[9]), כי אלו היה כן היו צריכים לקחת כפלים הראשון מלבד
הכסף הראשון, והנה עם הראשון יהיה ג׳. ואין הפשט כן, מה צורך לזה, רק פירושו
שיפ״עו השבר שהביאו גם השבר שיביאו[10]). 20. [כי אני אדני העון
(ש״א, כ״ה, כ״ד)]. פירוש: אביגיל אשת נבל הכרמלי אמרה כן לדוד המלך ע״ה.
27. [השלום אביכם, שם תחת שם התואר]. פירוש: כי היה צריך
להיות השָׁלֵם[11]) אביכם, כמו ויבא יעקב שָׁלֵם (בראש׳ ל״ג, י״ח) ובא במקומו
שלום שהוא שם דבר[12]). 28. [שמו קדקד[13]) בארץ]. פירוש: הקדקד הוא
המקום הגבוה שבראש. והעד מכף רגלך ועד קדקדך (דבר׳ כ״ח, ל״ה). [וכבר
השתחוו]. פירוש: מדבריו אלו[14]) התבאר שהשתחויה[15]) אינה פישוט ידים ורגלים רק
שישחה אדם בראשו[16]) לפני חבירו כדרך לשון וישח אדם וישפל איש (ישעיה ב׳,
ט׳). והבורך[17]) על ברכיו הוא יותר מהשתחויה. ואשר יקוד הוא יותר מהכל *. ולא M252b
פירשו רבותינו ז״ל * כן במסכת שבועות בפרק ב׳ (דף ט״ז, ע״ב)[18]). 34. [ממשאות B40b
כלם, מדורון כל אחד מהם]. פירוש: לא היה בכל החלקים חלק גדול כחלק
בנימין כי הוא היה גדול מכל חלק[18]) וחלק[19]), ה׳ חלקים[20]) מדורון כל אחד. [כי

---

1) M noch פי׳. 2) Fehlt ABM. 3) ABC אדם. 4) Fehlt ABC. 5) ABC ביד האדם. 6) ABC הזכרתים פר׳. 7) C שיפרש. 8) ABC בכאן. 9) So die Variante im Targum des JbU.: בכיפלא. 10) M infolge Homoioteleuton die Stelle ganz verunstaltend, hat von „וכסף משנה״ angefangen folgendes: כי כסף אחר עם הכסף המשנה באמתחותיכם והנה הכסף שיקחו עתה היא שני לראשון, ואיך פי׳ כפליים (Homoioteleuton) הראשון מלבד הכסף הראשון, והנה עם הראשון יהיה ג׳, ואין הפשט כן מה צורך לזה, גם פירש שיפרעו השבר שהוציאו. 11) M irrtümlich השלום. 12) Vgl. damit Ges., HG.[26], § 141c, Anm. 2 (p. 446). 13) T הקדקד. 14) AB אלה, C fehlt. 15) ABC ההשתחויה. 16) ABC ראשו. 17) M הכורך. 18) השתחוה זו פישוט ידים ורגלים. 19) M hat aus der zur 2. Vershälfte gehörenden Erkl. einige Wörter irrtümlicherweise hier eingeschoben: וחלק. פי׳ היה פשוטו היו לו נ׳ חלקים (sic!). 20) M folgen hier die 2 mit oben stehenden Punkten, dem Zeichen der Streichung, versehenen Buchstaben מֹוֹ, die aus einer Verschreibung der Anfangssylbe des folg. Wortes entstanden sind. ABC jedoch in Unkenntnis dessen sehen darin eine Abkürzung u. schreiben irrtümlich משה. Dieser Irrtum konnte umso leichter von ihnen begangen werden, als sie beim folg. Worte

רחוק הוא[1]) לתת לו חמש ידות על כל חלק וחלק]. פירוש: אם הוא כפשוטו יהיו[2]) לו חמשים חלקים, כי האחים היו עשרה, והנה ה׳ פעמים י׳ הם חמשים, הוא כדברי רש״י ז״ל שנתן לו ה׳ הלקים. גם גנאי הוא, כי אינו כל כך זולל.

מד. 16. [ט״ית נצטדק תחת ת״יו התפעל בעבור הצד״י]. פירוש: שט״ית[3]) וצד״י קרוב למבטא[4]) לפי קריאת[5]) ארץ ישראל, אך אנשי המערב לא ידעו לקרא כן כי לא נסו[6]). [כמו גדול עוני (בראש׳ ד׳, י״ג)]. פירוש: (רבי אברהם פיר׳ עוני)[7]) ענשי וכן[8]) וסלחת לעוני (תהל׳ כ״ה, י״א) ר״ל לענשי[9]).

ויגש אליו יהודה.

18. [וכן כל[10]) כפ״ין[11]) שהם זה אחר זה]. פירוש: כבר פי׳רש כן בפרשת וירא אליו בפסוק והיה כצדיק כרשע (בראש׳ י״ח, כ״ה[12]), גם בפירוש קהלת בפסוק הכל כאשר לכל (קהל׳ ט׳, ב׳[13]). 20. [כי הגדול שבאחיו[14]) הוא בן מ״ה שנה[15])]. * פירוש: כי בן צ״א שנה יעקב כשהוליד את יוסף כאשר הזכיר בפרשת וישב (בראש׳ ל״ז, ג׳). וזה היה בשנת י״ד בהיותו[16]) בבית לבן, וידענו כי מיום שבא יעקב[17]) לבית לבן עד ח׳ שנים נולד ראובן, והנה מלידת ראובן עד שנולד יוסף ו׳ שנים. ול״ט שנים שהיו עתה ליוסף[18]) הנה הכל מ״ה. [ויתכן להיות אביהם[19]) בחור]. פירוש: כי בן י״ב שנה יתכן[20]) שיוליד כאשר אמר בפרשת וישב בפסוק ויהי בעת ההיא (בראש׳ ל״ח, א׳), ואלו הוליד[21]) האב כשהיה בן י״ב שנה הנה היה עתה בן נ״ז שנה, כי י״ב ומ״ה עולים נ״ז, והזכיר זה הענין להודיע[22]) בעבור שחשב יהודה בלבו אולי בעבור שאנחנו בחורים יחשוב יוסף שאבינו בחור על כן אמר יש לנו אב זקן. 21. [שאראה אותו]. פירוש:

---

die LA בדורון u. nicht מדורון haben. [1]) Fehlt ABCT. [2]) B היו, C יהיה. [3]) ABC כי ת״יו. [4]) ABC קרובות במבטא. Zur Sache vgl. Ges., HG[26], §§ 6_9.54a; iEG., p. 69_5 u. lK zu Gen. 8_2 (p. 54). [5]) AB noch אנשי. [6]) CM נוסו. [7]) Für die von mir in Klammern gesetzten Wörter, zu deren Begründung ich auf iEs Erkl. zu Gen. $4_{7,13}$, sowohl im gangbaren als im längeren Kom., verweise, hat AB פי׳ רז״ל, C פי׳ של רז״ל. [8]) Fehlt AB. [9]) M fehlt die ganze Stelle von כמו גודל ab u. auch C steht dieselbe bloss am Margo. [10]) T hier noch das überflüssige: שני. [11]) M noch שבמק״א. [12]) Vgl. oben, p. 106_{24}. [13]) iE z. St.: ודקדוק כטוב כחוטא כי הכפ״ין (שהם זה אחר זה) בלשון הקדש (הם דרך קצרה) כמו כעבד כאדוניו (ישע׳ כ״ד, ב׳) כי ישוב העבד באדון והאדון כעבד אין הפר״ש ביניהם. Weitere Belege vgl. iEG., p. 145_{11}. [14]) T שבכולם. [15]) T שנים. [16]) ABC מיום היותו. [17]) Fehlt ABC. [18]) Da Josef im 91. Lebensjahre Jakobs geboren worden ist, Jakob aber um die Zeit der oben geschild. Begebenheit 130 alt war (vgl. Gen. 47_9), so ergibt sich für Josef ein Alter von 39, für Ruben ein solches von 45 Jahren. [19]) M אביכם (sic!). [20]) M für die letzt. 5 Wörter: כי בן יתכן י״ב. [21]) M שהוליד. [22]) ABC noch כי.

וארע אם כנים אתם. 22. [ולמה לא הביא המזכיר[1]) החמשה[2]) שאין להם הכרע כמו וישלוף נעלו (רות ד׳, ח׳) וזה עמהם[3])]. פירוש: במסכת יומא פרק הוציאו לו (דף נ״ב, ע״א[4]) תניא איסי בן יהודה אומר חמש מקראות אין להם הכרע מן התורה. אלו הן[5]) : שאת (בראש׳ ד׳, ז׳), משקדים (שמות כ״ה, ל״ד), מחר (שמות י״ז, ט׳), ארור (בראש׳ מ״ט, ז׳), וקם (דברים
M253a ל״א, ט״ז). ורש״י ז״ל פירש כי[6]) אין להם הכרע לדעת* היכן הם נוטים. שאת: הלא אם תטיב שאת, ולשון סליחה הוא. או שאת אם לא תטיב, ולשון נשיאות עון הוא. משוקדים: ובמנורה ארבעה גבעים משוקדים, אם ארבעה גבעים
C42b משקדים, או משקדים* כפתוריה ופרחיה. מחר: וצא הלחם בעמלק מחר, או צא הלחם בעמלק מיד ואינך צריך לתפלתי ומחר אנכי נצב. ארור: וברצונם עקרו שור, ארור אפם אם עקרו שור ארור של שכם שהוא מאירור[7]) כנען, או ארור אפם (כי עז). וקם: הנך שוכב עם אבותיך וקם וכאן רמז[8]) לו תחיית המתים, או וקם העם הזה וזנה. ור׳ אברהם יפרשם במקומם דרך הפשט[9]). [כמו וישלוף נעלו[10])]. פירוש: במגילת רות (ד׳, ח׳) כתוב, וגם זה מהמקראות[10]) שאין להם הכרע[11]), כי הנה אמרו בגמרא הנזכרת לעיל (יומא, דף נ״ב, ע״ב) כי[12]) בתורה אינן יותר מה׳ מקראות אבל בספרי הנביאים יש אחרים והזכירם[13]) שם, כי על דעת רב חסדא יש עוד בתורה וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת[14]) ויזבחו זבחים שלמים לה׳ פרים (שמות
A67a כ״ד, ה׳)[15]) או דילמא אלו ואלו* פרים, ובמסכת חגיגה בפרק ראשון (דף ו׳, ע״ב) עלתה[16]) בתיקו. ור׳ אברהם[17]) פירש[18]) וישלוף נעלו שב לבועז[19]). [וזה[20]) עמהם]. פירוש: ר׳ אברהם תמה[21]) על איסי בן יהודה אחר שזה .וְמֵת׳ אין הכרע אם שב[22]) לנער או לאביו למה לא הזכירו עם החמשה ויהיו ששה.

מה, 2. [בבְכי, במקום הפסקה]. פירוש: הבי״ת השני[22]) בא בשו״א כדרך הסמוכים אף[23]) על פי שהוא באתנח, כי היה משפטו[24]) בְּבָכִי שיהיה[25]) בי״ת

---

1) M המחבר. 2) M noch פסוקים. 3) Die Stelle im iEtexte hier ist entschieden verderbt. ABC für die beiden letzt. Wörter gleichsam wie dittographiert: למה לא הזכיר זה עמהם החמשה שאין להם הכ־ע. 4) Vgl. auch Mechil. zu Exod. 17₉. 5) M והם. Vgl. jedoch Rabbinowicz, ד״ס, z. St., wo dieselbe LA. wie in uns. Hss. sich vorfindet. 6) Fehlt ABC. 7) ABC מאמר (sic!). 8) M ובכאן רמוז. 9) Fehlt ABC. 10) ABC הוא מן המקראות. 11) Fehlt M. ABC noch כי (sic!). 12) Fehlt ABC. 13) ABC והזכירו. 15) In uns. Talmudausgg. steht hier irrtümlich noch כבשים, weshalb auch die 2. Hälfte des Schlusssatzes in חגיגה, 6b,: או כבשים הוו zu streichen ist. Vgl. auch Rabbinowicz ד״ס zu Ḥagîgâ, p. 6b (p. י, Anm. ש). 15) ABC sind die Wörter von ויעלו, mit dem Zusatze כבשים nach עלת, bis hierher dittographiert. 16) AC noch זאת. 17) M וא״ע. 18) AB אמר כמו, C פי׳ כמו. 19) iE zu Ruth 4₈: וישלוף נעלו: בועז שלף נעלו ונתן אותו לגואל, והנה זה כאשר אמרו חכמינו ז״ל הליפין, והטעם שקבלת זה הנעל ונתת תחתיו גאולתיך, וטעם נעל בעבור שהוא נמצא תמיד, ולא יתכן להסיר חלוק או מנכסים שלא ישאר ערום. ויש אומרים כי הגואל שלף נעלו ונתנו לבועז, והטעם כאשר נתתי לך זה הנעל כן הגאולה. 20) ABC זה, vgl. oben Zeile Z. 2. 21) M תימא. 22) Fehlt M. 23) M ואף. 24) M משפטיה. 25) C שהיה.

הראשון בשו"א והשני בסגול כי כן[1]) מצאנו עלה הבית ודיבון הבמות לְבֶכִי (ישעי'
ט"ו, ב'). [כמו[2]) ראה עֳנִי (איכה ג', א')]. פירוש: שבא באתנחתא[3]) בקמץ חטף
והיה ראוי להיות בחולם כמו לחם עֹנִי (דברי' ט"ז, ג')[4]). 12. [ידוע[5]) כי פה מוכרת].
פירוש: מלת פה איננו סמוך למלה אחרת[6]). [חסרו האחד]. פירוש: כי משפטו
פיי בשני· יודין[7]), ויהיה[8]) פירושו הפה שלי. 14. [ימצא לשון יחיד][9]). 8a
פירוש: עד צואר יגיע (ישעי' ח', ח'). [ורבים]. פירוש: חלקת צואריו (בראש' כ"ז,
ט"ז). [ועם תוספת נ"ון]. פירוש: מצוארניך בשיר השירים (ד', ט'). [לכן[10])
האל"ף לא נעדר]. אמר יוסף: זה טעם[11]) תימה, כי הנה מצאנו מצורניך
בספרים מדויקים שהוא חסר אל"ף[12]). 17. [ומטועני חרב קרוב ממנו].
פירוש: בספר ישעיה (י"ד, י"ט) הוא, ושם פירש הוא כי מטועני (חרב) בלשון קדר
מדוקרים[13]). ולפי זה יהיה פירושו כי ההרוגים[14]) היו מדוקרים בחרב כל כך עד
שהמכות היו· עליהם כמשא כבד ולא יכלו לקום עוד[15]). 23. [ולחם, כמשמעו]. 8b
פירוש: אפוי[16]). [כי אלה לבדם הם מזון חוץ מדגן ושעורים[17])]. פירוש:
אפילו[18]) בלא דגן ושעורים[19]) וקל וחומר דגן ושעורים בלי אלה, ואף כי דגן
ושעורים בכלל[20]) אלה.

מו. 3. [מרדה, סמוך[21])]. פירוש[22]): כי במוכרת יאמר[23]) רֶדֶת כמו ונאמר
לא נוכל לרדת (בראש' מ"ד, כ"ו) שהוא באתנח[24]). [והוא חסר פ"א[25])].
פירוש: פ"א[26]) הפעל שהוא יו"ד, כי שרשו יָרַד. [כמו אשר תנה הודך].
פירוש: במקומו בספר תהלות (ח' ב') פירש כי הוא כאלו אמר אשר תת הודך, כי
שרשו[27]) נתן[28]). 7. [היא דינה לבדה]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת וישב
(בראש' ל"ז, ל"ה[29]). [כמו בני מיכל (ש"ב כ"א, ח')]. פירוש: ביארתיו בפרשת

---

1) Fehlt ABC. 2) T וכמוהו. 3) In uns. Ausgg. steht bei עֱנִי Zāqēph qaṭôn, doch ändert dies an den hier gegebenen Ausführungen insofern nichts, als ja auch Z. q. zu den Distinktivis gehört. 4) iEG., p. 68_{8}. In Echa erklärt iE die Nichtpausaleform auf folgende Art: עני סמוך ויחסר מקום השבות או הגלות. 5) M וידוע. 6) C האחרת. 7) Ges., HG.[26], § 96, s. v. פה. 8) M והיה. 9) Auch iEV., p. 15, z. St., ist die Reihenfolge יחיד ורבים. 10) T אכן, vgl. jedoch iEV., z. St., p. 8. 11) ABC fehlt. 12) B האל"ף. 13) iEG., p. 167, s. v. טען u. Ges., HW[13], s. v. טען I. 14) ABM ההורגים,. 15) Der Abschreiber v. M, der die Stelle gänzlich missverstanden hat, beginnt mit בחרב einen neuen Satz u. fährt dann fort: כל כך פי' היו המכות עליהם כמשא כבוד (sic!) ולא יוכלו לקום עוד. 16) Fehlt M. 17) T ושעורה. 18) MD כי אפילו. 19) MD יש שעורים. 20) ABC עם כל. 21) T מקור (sic!). 22) M כמו (sic!). 23) M noch כמו יאמר (sic!). 24) CM באתנחת. Zur Sache vgl. Ges. HG.[26], § 69 m, wo beide Formen mit Recht als Infinitive aufgefasst werden. 25) T הפ"א; M fehlen die letzt. 3 Wörter. 26) M ופ"א. 27) ABC ששרשו. 28) iE zu Ps. 8_{2}: ומלת תנא שם הפועל (sic!) כמו מרדה מצרימה כאלו אמר תת הודך על השמים, vgl. dagegen Ges., HG[26], § 66 h, wo die Form תנה mit Recht als Imperativ erklärt wird. Vgl. auch ס' השרשים, ed. Bacher, p. 328_{3}. 29) Vgl. oben p. 152_{19}.

וישלח (בראש' ל"ו, ב'[1]). [כי אחת היא]. פירוש: שרח[2]) בת אשר. 10. [היו ארמיות ומצריות ואדומיות ומדיניות]. פירוש: אבל לא[3]) כנעניות, ואל תתמה על זה כי הנה לדברי ר' נחמיה[4]) כלם נשאו כנעניות[5]) כמו שהזכיר רש"י בפסוק ויקמו כל בניו וכל בנותיו (בראש' ל"ז, ל"ה), והוא[6]) קשה מזה. [והזכיר זאת[7]) לבדה]. פירוש: אמו של שאול בן שמעון. [מול הדבר הזה[8]) הזכיר[9]) ער ואונן בעבור היותם בני כנענית[10])]. פירוש: כי בדברי הימים (א' ב', ג') כתוב שלושה נולד לו מבת שוע הכנענית, והקשה ר' יוסף שלודי"ל[11]) אם זה אמת למה לא מת שאול בן הכנענית, ובעבור כי לא מת הנה ראיה שהיא דינה שנבעלה לכנעני (עיין ב"ר פרש' פ', סימן י"א[12]). ואני המבאר אומר הכי קרא שמו יוסף שלודי"ל[13]) כי לא יוסיף דעת[14]) רק[15]) יוסיף מכאוב, כי הוא שלול ודל מכל חכמה, כי הנה אברהם אבינו ע"ה[16]) אמר (בראש' כ', י"ב) וגם אמנה אחותי בת אבי הוא אך לא בת אמי ותהי לי לאשה, וממשמעות דבריו (נראה[17]) שאלו היתה בת אמו היתה אסורה עליו[18]) בדור ההוא[19]) ואיך ישא שמעון את דינה אחותו מאב ואם[20]), הלא בת האם היתה[21]) אסירה * C43a בדורתו[22]). והדרש שדרשו רבותינו ז"ל יש לו סוד, ואמרו[23]) ככה[24]) בעבור[25]) וכסה קלון ערום (משלי י"ב, ט"ז), כי[24]) אין לגלות שנשא כנענית. ומה שהקשה למה לא מת שאול בן הכנענית היה לו להקשות למה לא מת שלה[26]) שהוא אחיהם, והתשובה[27]) היא כי ער ואונן היו בני כנענית והיו רשעים מעצמם[28]) כמו שכתוב (בראש' ל"ח, ז', י'), אבל שאול ושלה אף על פי שהם כנעניים מן האם[29]) לא היו רשעים, ומי שאינו רשע למה[30]) יומת מה עשה. 21. [כי יש נעמן שהוא בן בנו]. פירוש: ובני בנימין בלע ובכר ונומ', ויהיו בני בלע ארד ונעמן (במדבר כ"ו, מ'). [31]) 27. [בעבור שמצאנו (בראש' מ"ו, ט"ו) כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש]. פירוש: בדרך כלל[32]), ואם הם שלשים ושלש הנה חשבון שבעים * M254a שלם, ואין

---

[1]) Vgl. oben p.147_{25}. [2]) M סרח. [3]) Fehlt M. [4]) Vgl. Tanḥûma, ed. Buber, p. 91b u. Midr. hag., I, z. St. (p. 566, Anm. 69). [5]) Von ואל bis hierher fehlt M infolge Homoioteleuton. [6]) B noch יותר. [7]) T זו. [8]) TABC ועל זה הדבר. [9]) T ABC noch מות. [10]) T כנענים (sic !). [11]) M שלודל. Das Wort ist nach Neubauer, Isr. Letterbode, Amst, $188^5/_6$, XI., p. 75 u. Gross Gallia Judaica, Paris, 1897, p. 87 mit Salvadel=Salvador, einem bei Juden in Frankreich üblichen Namen, identisch. Über Josef Salvadel ist uns mit Ausnahme der Zitate in uns. Komm. bislang sonst nichts bekannt. [12]) Ed. Wilna, p. קנ"ג. [13]) M שלודד (sic !). [14]) Fehlt M. [15]) M וכן. [16]) Die letzten 3 Wörter fehlen BC, jedoch freier Raum gelassen. [17]) Fehlt Hss. [18]) M לו. [19]) M אס' לו בדור. [20]) ABC für die letzten 3 Wörter: שהיתה בת אמו ובת אביו. [21]) Fehlt ABC. [22]) ABC בדורותם. [23]) ABC כי אמרו, M אמר. [24]) Fehlt M. [25]) M noch כי. [26]) M für die letzt. 4 Wörter bloss אחיו שלה. [27]) M והפ'. [28]) ABC בעצמם. [29]) ABC für כ'מ'ה' < בני כנעניות. [30]) AB fehlt רשה, M למה. [31]) M hier noch die Worte שהוא בן בנו. פי' (sic !), die aber bloss eine Dittographie früher stehender Wörter sind. [32]) Vgl. Baba bath., p. 123a u. Raschi zu Gen. 46_{15}.

צריך[1]) לפירושם. [והם שלשים ושתים[2])]. פירוש: כפרט, ואלו הם[3]) שלשים ושתים בכלל היה עולה מספרם ששים ותשע, והיה אפשר לומר כדברי המפרשים, ואחר שסותר הכלל את הפרט לא יתכן לומר[4]) כדבריהם. [ובדרש כי[5]) יוכבד נולדה בין החומות]. פירוש: בסוטה סוף פרק ראשון (דף י״ב, ע״א) ובבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף ק״כ, ע״א ודף קכ״ג, ע״ב), והם דברי יחיד, ובפרשת ואלה שמות בפסוק וילך איש (שמות ב׳, א׳) אבאר דעתו בע״ה, וגם[6]) דעת ר׳ אליעזר בן הורקנוס כדבריו שאין יוכבד בחשבון כי כן כתוב בפ״ק ארבעים מהפרקים שלו[7]). [למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה]. פירוש: בפרשת וישמע יתרו בפסוק לקראת האלהים (שמות י״ט, י״ז) יקשה עוד ויפ״ש תשובה נכונה[8]). [והיא בת מאה ושלשים שנה]. פירוש: כי משה בן שמונים שנה בעמדו * לפני פרעה (שמות ז׳, ז׳), נחסם מר״י שישבו במצרים נשארו 13a
ק״ל, כי[9]) לפי הדרש בעת שנכנסו שמה[10]) נולדה[11]). [ויוכבד אמי אחרי התנחמי]. פירוש: משמע[12]) מדבריהם כי אחר שמת משה היתה היא[13]) בחיים והיתה בת ר״ן[14]) שנה ומה להם ולצרה הזאת[15]). ועוד אבאר דעתו בפרשת ואלה שמות (ב׳, א׳). [וכי* אחיה חי כך וכך שנים]. פירוש: בבבא בתרא פ״ק 13b
יש נוחלין (דף קכ״א, ע״ב) הביאו זה בברייתא ועיקרה בסדר עולם בסוף פרק ראשון[16]) שבעה קפלו את [כל] העולם כולו[17]) ואלו הן: אדם הראשון, מתושלח, שם, יעקב, עמרם, אחיה השילוני ואליהו[18]) ועדיין הוא קיים. וממה שהקשו ותירצו בבבא בתרא משמע שהיה גדול כשיצאו ממצרים, והרמב״ם אמ׳ בתחלת ספר המדע[19]) אחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה [ושמ׳ ממשה והיה קטן בימי משה][20]) והיא קבל מדוד ובית דינו ואליהו קבל מאחיה, ור׳ אברהם בר דוד תפשו בזה[21]).

---

1) ABC צורך. 2) M ל״ג (sic !). 3) ABC היה. 4) י׳ל׳ fehlt M. 5) Fehlt M. 6) ABC גם. 7) In uns. Ausgg. findet sich die Stelle Kap. 39 (Ed. Warschau, p. 55): וכשבאו לגבול מצרים נתייחסו כל הזכרים ששים ושש ויוסף ושני בניו הרי שבעים חסר אחת וכתיב בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה מה עשה הקב״ה נכנס עמהם במנין ועלו למספר שבעים וגו׳. Vgl. auch MS., 42_{110} u. 43_{78}. 8) kK., p. 46: וכלל אומר, כל המפרש פירוש ויסמוך על פלא שאיננו בתורה ולא בדברי קבלה אין פירושו אמת, גם אם מצאנו בתלמוד דברים והם דברי יחיד לא נלמד מהם ולא נכחישם. Vgl. damit auch MS., 42_{110} ff. 9) Fehlt M. 10) ABC für ש׳ש׳<שהיו נכנסים שמה. 11) AB noch יוכבד כמ״ש. 12) M u. auch D haben für die letzt. 3 Wörter הנם מי נשמע (sic !). 13) AB יוכבד. 14) 130+120 (die Lebensjahre Moscheś) = 250. 15) M בזאת. Lâzî bringt schon hier die von JbE erst zu Exod. 2_1, zum Stichworte ויקח את בת לוי, gegebene Erkl. Am Schlusse dieser Ausführungen bringt er dann noch einen Teil der Einwendungen, die Nachmanides in der Polemik gegen iE z. u. St. erhebt (Gen 46_{15}: ואם נאמר עוד לידתה לסוף ימי לוי הנה יהיה פלא גדול משל אברהם), verweist aber diesbezüglich mit Recht auf iE zu Gen. 17_{17} (p. 120). 16) Ed. Neubauer, p. 27, 12. Z. v. o. 17) Neub. noch den Zusatz: [וראו זה את זה ולמדו תורה זה מזה]. 18) M noch הנביא. 19) Vorrede zum משנה תורה, Ed. Fürth, 1764, 15. Z. v. o. 20) Ergänzt nach den Ausgg. 21) Abrah. b. David im Mischne Thora, a. a. O.,: א׳א׳ אין זה נכון אלא שהיה אחיה השילוני

לא נוכל לומר שלא ראה[1]) הראב״ד מה שכתוב בפרק יש נוחלין, וגם רשב״ם
פירש כדברי הראב״ד[2]), וידענו שהיה בימי ירבעם בן נבט, ואלו היה כן הנה חיה[3])
קרוב לתקין[4]) שנה[5]), ואחר דורות אברהם אבינו ז״ל לא מצאנו שיהיו ככה,
והנה אין ראיה מכאן על יוכבד לומר שחייתה ר״ן[6]) שנה. [ד ר ך א ג ד ה[7]) א ו
ד ב ר י י ח י ד]. פירוש: הוא ר׳ יוסי, כי סתם סדר עולם הוא[8]) ר׳ יוסי[9]). ואם
תאמר הלא ר׳ יוסי נימוקו[10]) עמו (גיטין דף ס״ז, ע״א), יש להשיב כי עינינו[11])
רואות בכאן שאין[12]) נימוקו עמו, רק אמר דברי אגדה ולא הלכה, כי אין זה דין
שנפסוק הלכה כמותו כדבריו, ובפרשת וישמע יתרו (שמות י״ט, י״ז)[13]) יפרש כי
דברי יחיד לא נלמוד מהם ולא נכחישם. [י ו צ א י י ר ך י ע ק ב ש ב ע י ם נ פ ש].
פירוש: שמשמע שכל השבעים היו[14]) יוצאי חלציו והוא איננו בכלל. [כ א ש ר
אמר אשר יולד לו בפדן ארם ולא נולד לו בנימין שם]. פירוש:
במקומו* פירש אותו בפרשת וישלח (בראש׳ ל״ה, כ״ו) אחר ויהי בשכן ישראל M354b
(בראש׳ ל״ה, כ״ב). [ו ה נ ה ה ז כ י ר כ י[15]) י ע ק ב מ ב נ י י ש ר א ל]. פירוש:
והוא יזכיר בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומישב (שמות מ׳, כ״ו)[16]) שהגאון פירש
בן[17]). [כ י ל א ה ל ך ה כ ת ו ב[18]) כ י א ם[19]) ע ל ה ר ו ב]. פירוש[20]): וככה אמרו
רבותינו ז״ל ביומא בסוף פרק בא לו כהן (דף ע״א, ע״ב) על בגדי כהן גדול שמונה
בגדים ואינם אלא[21]) ז׳[22]) והציץ, וידוע כי הציץ אינו בגד רק טס של זהב[23]).
34. [כ מ ו ש י ע ש ו[24]) א נ ש י* ה ו ד ו]. פירוש: על כן לא יוכלו[25]) המצרים C43b
לאכול* את העבריים לחם[26]), כי העבריים רועי צאן ואוכלים את הבשר[27]). A68b

---

[1]) MD מנה .מבית דינו של דוד. [2]) AB ראב״ר, M א״ע D ר׳ אברהם. Vgl. Samuel b. Meir zu Baba bathra, p. 121 b, s. v. והא כתיב. [3]) M für ה׳ה׳ bloss היה, B fehlt חיה. [4]) ABC מתק״ן (sic!). [5]) Die Zahl 550 kann nach den bibl. Berichten nur als eine annähernde gelten, denn 56 Jahre war Achia beim Auszuge aus Aegypten (vgl. RSBM, a. a. O.), 480 Jahre verstrichen vom Auszuge aus Aegypten bis zum Beginne des Tempelbaues (I Kön. 6), weitere 36 Jahre bis zum Regierungsantritte Jerobeams (I K. 11_{42}), das ergibt eine Zahl von 572 Jahren. [6]) AB für die letzt. 3 Wörter: לאמר שהיתה בת ר״ן, C לאמור שהיתה ר״ן. [7]) ABC הגדה. [8]) Fehlt ABC. [9]) Zunz, GV², p. 89. [10]) ABCM נמקו. [11]) M עיניו. [12]) Fehlt M. [13]) Vgl. oben, p. 168_8. [14]) Fehlt M. [15]) Fehlt M. [16]) kK., p. 27, 16. Z. v. o. [17]) Vgl. oben Gen. 15_{13} (p. 99), Saadja תפסיר zu Gen 15_{13} (wo p. 23, Anm. 2 für ו׳ < מ׳ zu lesen ist) u. Exod. 12_{40}; אלאמאנאת, p. 237. [18]) M הפסוק. [19]) T noch אחר. [20]) M für die letzten 5 Wörter: פי׳ עלה על הרוב. [21]) ABC רק. [22]) M noch בגדים. [23]) Der hier gebrachte Beleg ist insofern unrichtig, als in b. Jôma (vgl. auch b. Sanhedrin, p. 49b) die für den Hohepriester bestimmten 8 Stücke nicht בגדים, sondern כלים, worunter auch ציץ einbegriffen werden kann, genannt werden. [24]) TAC כאשר יעשו היום; B כאשר יעשו; iEV., z. St., ב״י עתה. [25]) ABC יוכלון. [26]) Fehlt M. [27]) ABC für א׳ה׳ bloss בשר.

מז. 6. [שרי מקנה, כסוס ופרד[1])]. פירוש: כי רועי[2]) צאן[3]) אינו צריך[4]) להיות שיהיו[5]) אנשי חיל, ועוד אם רועי[6]) צאן הן[7]) תועבת מצרים איך אמר ליוסף תן לי אחיך[8]) ואשימם[9]) תועבת מצרים. 18. [כי הפך זה ואתה מחיה את כלם]. פירוש: בעזרא[10]) (ט', י') כתוב הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כלם, כלומר את הארץ ואת הימים. 19. [ומשקלו תֵּדַע]. פירוש: כי מלת תדע שרשו[11]) ידע, וכן תשם[12]) שרשו ישם, ועוד יזכיר דקדוקו בפרשת ויחי יעקב בפסוק בסודם אל תבא נפשי (בראש' מ"ט, ו')[13]). [ומצאנו פירוש במדרש[14]) כי נסתלק הרעב בזכות יעקב ע"ה[15])]. פירוש: בתוספתא[16]) (סוטה, פ"ק י', ט')[17]). [ויתכן][18]). פירוש: שנסתלק הרעב אחרי שני שנים מיום שבא יעקב, אך לא בשנה שבא למצרים, כי הנה כתוב שנתנו לו הכסף בשנה ההיא (בראש' מ"ז, י"ד), והביאו המקנה בשנית[19]), הנה שני שנים, ושני שנים שעברו קודם שבא יעקב הרי ד', או[20]) הביא: מקניהם בשנה שבא יעקב וזרעו בשנה אחריה ובסופה[21]) קצרו ונתמעט קצת הרעב[22]) כאשר מפירש[23]). 22. [הם כדברי המתורגמן[24]) ארמית]. פירוש: כומרים.

---

[1]) iEV., z. St., בסוס ופרד, M כמו כפרד. [2]) Hss. רועה. [3]) M כמו (sic!). [4]) ABC אין צורך. [5]) M להיות. [6]) M כי רועה. [7]) M את (sic!). [8]) M אחיכם. [9]) ABC שאשימם. [10]) In Wirklichkeit Neh., 9_{6}. [11]) AB שרשם, M für die letzt. 4 Wörter bloss ששרשו. [12]) ABC תאשם (sic!). [13]) Vgl. Poznańsky, Ibn Chiquitilla, p. 119 u. 188 (wo für Hos. 2_{15} zu lesen ist 5_{15}) u. Ges., HW[13], s. v. שמם. [14]) TABC für פ'ב' bloss בדרש. [15]) Fehlt TABC. [16]) JbE, dem die Quelle unbekannt war, schreibt bloss במסכת' (sic!). [17]) Ed. Zuckermandl, p. 314_{10}. Vgl. auch Sifré, ed. Friedmann, פ' עקב zu לא כארץ מצרים הוא (Deut. 11_{10}), p. ע"ז, 2. Z. v. u. u. מ' לקח טוב, ed. Buber zu Gen. 47_{18} (p. 224). [18]) In den Hss. steht hier zuerst die weiter unten stehende Erkl. zu V. 22, dann erst folgt die hier stehende. [19]) M שנית. [20]) Fehlt ABM. [21]) ABC שאחריה ובסופם. [22]) Fehlt M. [23]) ABC יפרש. Da Nachmanides zu Gen. 47_{18} gegen die hier von iE mit Recht dargelegten Einwendungen polemisiert, ist es nicht uninteressant die ob., Anm. 17, erwähnte Stelle aus dem מ' לקח טוב in ihrer Gänze hierherzusetzen: ותתם השנה ההוא ויבואו אליו בשנה השנית. יש לומר שהוא שנה שניה לרעב, וא"ת והרי למעלה מהענין כתוב כי זה שנתים הרעב (לעיל מ"ה, ו') וזה המעשה שמכרו המצריים איש שדהו לא היה אלא אחר שבאו אחיו למצרים, יש להשיב שהענין מוקדם ומאוחר, ונאמר שזה המעשה היה בשנה שבא יעקב אבינו ובניו למצרים, ומשבאו נפסק הרעב והתחילו לזרוע, והוא מסייע למה שארז"ל ויברך יעקב את פרעה, אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך, וכן היה, כי בשנה הראשונה מכרו הכסף והמקנה, ובשניה גם שדותיהם ומקניהם ואת עצמם, ומכאן ואילך נפסק הרעב והיו זורעין ונותנים חמישית לפרעה, ואם רצונך אמור, כי הכתוב אומר ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (שם). ואיך היו זורעין בשנה השלישית. אלא זה שאמר הכתוב ויבואו אל יוסף בשנה השנית, שנית למכירת מקניהם, שהוא שביעית בסוף שני הרעב, כי מה שאמר למעלה ותלה ארץ מצרים (פסוק י"ג) הוא בשנה הששית עד כי תם הכסף ומקנה הבהמה, ובשביעית מכרו גויתם ואדמתם, וכן הוא אומר. [24]) TABC המתרגם.

ויחי יעקב.

29. [מפורש בדברי אליעזר]. פירוש: בפרשת חיי שרה (בראש'
י"ד, ב').

מח. 5. [ובעבור שירשו עם אחיהם לא הזכירם הכתוב].
ירוש: בסדר[1]) עולם בפרק כ"א[2]) אמרו[3]) כל נבואה שהיתה לצורך הדורות
כתבה לצורך שעה[4]) לא נכתבה וכל שכן מעשה שלא לצורך[5]). 12. [ויוצא
וסף אותם, מאוחר צריך להיות]. פירוש: אחר וירא יוסף כי ישית אביו
ד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו ויתמך יד אביו וגו' (בראש' מ"ח, י"ז) מיד
יוצא יוסף אותם מעם ברכיו. 13. [וכבר לקח]. פירוש: קודם שיוציאם[6]) מברכי
אביו. 16. [וטעם המלאך הגואל אותי[7]) בפרשת ואלה שמות].
פירוש: בפסוק ראה ראיתי (שמות ג', ז')[8]). [יקראו אפרים]. פירוש: הבן
קיר לי אפרים (ירמיה ל"א, י"ט) ורבים כן. [גם יוסף]. פירוש: רועה ישראל
האזינה* נהג כצאן יוסף (תהל' פ' ב') וכן רבים. [אשת יעקב]. פירוש: ולא אמר M255a
ן על האחרות. [והימין נכבד[9]) מהשמאל]. פירוש: בעבור כי ישית אביו
ד ימינו אמר ככה. 22. [וטעם אשר לקחתי אשר יקחו ישראל[10])].
פירוש: בבראשית* בפסוק כי איש הרגתי (בראש' ד', כ"ג) פירש אותו[11]), ועוד B42a
פרשהו למטה. [אמר יהושע לתת אותנו ביד האמורי]. פירוש: בספר
הושע (ז', ז') כתיב בענין העי.

מט. 1. [דברי נבואה[12]) לעתיד]. פירוש: הוא יביא ראיה לזה בפסוק A69a
בולן לחוף ימים (לקמן י"ג), כי על[13]) זאת הנבואה אמר וזאת אשר דבר להם אביהם,
יברך אותם (בראש' מ"ט, כ"ח), הנה בתחלה דבר להם אביהם. ויברך אותם אחרי
ך[14]). [ולא הזכיר הכתוב הברכות]: פירוש: כי אין צורך. 4. [פחז
עבור שפחזת כמים אל תותר]. פירוש: על דעתו פחז הוא לשון חפזון
ף על פי שהוא הפוך בשרשו כי זה[15]) פחז וזה חפז, כי הנה מצאנו כבש וכשב
שהם שוים בטעם. ופירושו זה: בעבור שמהרת כמים הנגרים במורד בחפזון[16]) על
ן לא יהיה לך יתרון נחלה על אחיך, כי תפסיד הבכורה ותשאר פשוט. [ואחרים
מרו רק אתה]. פירוש: כדעת הגאון שיזכיר למטה. [זכור מלחמה אל
וסף]. פירוש: באיוב[17]) (א', ל"ב) הוא והסמך בפת"ח. [ופחז מנזרת

---

1) ABC כי בסדר. 2) Hss. כ"ב, vgl. Ed. Neubauer, p. 53, 8. Z. v. u.
3) M אמר. 4) So auch Neubauer, a. a. O., Anm. 20. 5) ABC שאין צורך בו
6) M noch קודם (sic!), AB noch מעם. 7) T noch תמצא: iEV., z. St. (p. 14), פירוש'
אפרשנו. 8) kK., p. 9, Z. 9 v. u. u. MS., 42_{341}, 4. Z. v. u. 9) iEV. (p. 10): תר
נ', M כבר. 10) M מיש־אל (sic!). 11) Vgl. iEG., p. 127_{6}, wo noch weitere Beispiel
für dieses Perf., das an Stelle des Fut. steht, gebracht werden. 12) T הנביא
iEV. (p. 8) דברי נבואה. 13) Fehlt M. 14) ABC für die letzt. 5 Wörter die Texte
worte ואח"כ בידך אותם. 15) M fehlt כי זה. 16) Fehlt AB. 17) M במשל' (sic!).

אנשים רקים ופוחזים, ואין פוחזים הפוך]. פירוש: כל זה מדברי הגאון ודעתו היתה כי כמו שהם שני שרשים ככה הם שני פירושים, והנה פחז על דעת הגאון הוא מלשון רקים ופוחזים ואיננו מלשון חפזון כדברי ר' אברהם, ור' אברהם לא סתר דברי הגאון ולא[1]) הודה* לדברי הגאון[2]). [מיום שהללת נסתלק יצועי]. פירוש: בספר יסוד מורא בסוף שער השביעי[3]) פירש כי מיום שחלל ראובן יצועי אביו[4]) התבודד לעבוד את השם ולא שכב עם אשה אח"י כן כי רחל מתה וחוללה בלהה ובעבור זה מאס[5]) באם ראובן גם בשפחתה, על כן כתוב בפסוק אחר[6]) ויהיו בני יעקב שנים עשר (בראש' ל"ה, כ"ב) להודיע שלא שכב עם אשה אחר כך, על כן לא הוליד עוד. [ובחללו יצועי אביו]. פירוש: פסוק הוא שם בדברי הימים (א' ה', א') ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו[7]) לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה[8]). [שיהיה תחלת המספר מראובן]. פירוש: „ולא להתיחש לבכרה" לפי דעתם שב על „נתנה בכורתו[9]) לבני יוסף", כאלו אמר נחלת הבכורה לבדה נתנה לו אבל לא ניתן לו שיהיה ראשון במספר השבטים כשיזכיר[10]) הכתוב יחוסו. 5. [ויש אומרים לשון[11]) מכירה]. פירוש: על מכרותיהם אמר ולא על תכרו י(הנזכר למעלה בפירושו). [והנכון בעיני שהוא מגזרת מכורותיך]. פירוש: שהוא כמו[12]) מגורותיך[13]) והוא פסוק ביחזקאל (ט"ז, ג') בהפטרת הודע את ירושלים[14]), וכן אמר המתרגם: בארע[15]) תותבותהון. 6. [וכן פירוש ארור אפם

---

1) ABC גם לא. 2) ABC bloss לדבריו. Zu der von Saadja z. uns. Verse gegebenen Übersetzung: זאלאן בנהלה מן אלמא לא תפצ̇ל אד̇ צעדת אלי מצ̇גע אביך חיניד̇ מ̇א תבל פראשי: bemerkt Derenbourg (p. 77, Anm. 5) תבדלת ועתה (אף) כגמיאת מים לא יהיה לך יתרון יען כי עלית על משכב אביך, אז משחללת (כבודך) יצועי נסתלק". וז"ל הרבע"א: והגאון אמר... מעלי וגו', וכן כתב בעל המבחר: אבל ריקות המים לא יהיה לך יתרון ורוממות מפני שעלית משכבי אביך נסתלק יצועי ממני, וזה הפתרון נזכר ג"כ בס' העושר ליעקב בן ראובן. ור' אברהם בן הרמב"ם בפירושו אומר: ר"ס ז"ל פי שרחה מא מענאה אל תותר על אחיך ולו כפחז מים יעני גרעה̈ מא אלתי הי אקל אלמקאדיר, ר"ל גמיאת מים שהיא הפחותה שבמידות ועי' פירוש הרמב"ן בראש' ל"ה, כ"ב. 3) Ed. Venedig, p. 15b, 10. Z. v. u. 4) Vgl. ב"ר פר' צ"ח, ס"ד (p. 360) u. מ"הג, z. St. (p. 733). 5) Hss. für die letzt. 3 Wörter bloss ומאס. 6) ב'א' fehlt Hss. 7) AB fehlt v. ובחללו bis hierher. 8) M für die letzt. 7 Wörter: ליוסף ובניו ולא להתיחס הבכורה. 9) Für die Wörter von שיהיה bis hierher steht M: במספר לפי שבעל נתנה בצורתו (sic!). 10) M שיזכיר. 11) T מלשון. 12) M מגזרת. 13) iE folgt hier der Ansicht des ibn Ganâḥ, vgl. ס' השרשים, s. v. מכר, Z. 3 v. u.: ודע כי מכורותיך וגו' הטוב שיאמר בו אצלי לשום הכ"ף תמורת גימ"ל מגורותיך ומגורותם אביא להם (ישע' ס"ו, ד') מענין וכי יגור אתכם גר (במדבר ט', י"ד). Jedoch für zu. u. St. legt iG. uns. Worte eine andere Bdtg. bei, denn er sagt: אך כלי חמס מכרתיהם דעתי בו שרומה למה שאומר הערב לחיל מוג'ר ופירושו כלי חמס חיליהם כלומר ששמו חילם כליהם בלבד וגו'. 14) Vgl. Mischna Megilla 4,10 (p. 25a). 15) M בארעא.

A69b וברצונם עקרו שור ארור אפם כי עז [1])]. פירוש*: עקרו החומה הארורה בעבור אפם כי היה עז, וזה כדברי [2]) רבותינו ז״ל ביומא (דף נ״ב, ע״ב) שהזכרתי בפרשה שעברה (בראש׳ מ״ה, כ״ב) [3]). [ויאמר [4]) ר׳ משה הכהן כי „כבודי" כמו „נפשי"]. פירוש: ר׳ אברהם עצמו פירש דבריו בספר תהילות במזמור שגיון לדוד (תהל׳ ז׳, ו׳, עיין גם ק״ג, ה׳) ואמר [5]) כי האדם מורכב מנפש וגוף והחלק הנכבד הנפש על כן מלת כבוד. [וראיתו [6]) וכבודי לעפר ישכן סלה]. פירוש: גם בספר תהלות (ז׳, ו׳) אמר עליו כי הביאו בצירה הזאת בעבור שמצא וכבודי לעפר ישכן סלה, והנפש איננה יורדת לעפר. 7. [וכאשר הברכה תוספות הארירה מגרעת]. פירוש: כאשר הברכה היא תוספת ככה הארירה היא מגרעת [7]). 8. [כאשר ינדל]. פירוש: שהיה בתחלה גור ומתגדל עד היותו אריה. [ואין בו כ״ף דמות [8])]. פירוש: היה משפטו כגור אריה יהודה, כמי [9]) כרע כאח לי (תהל׳ ל״ה, י״ד) [10]). [ואם נפרשנו על דברי [11]) יוסף]. פירוש: כן כתוב בילמדנו [12]). [והלא תראה ותעל אחד מגריה (יחזקאל י״ט, ג׳)]. פירוש: כי ותעל פיעל יוצא כמו ויעל עולות במזבח (בראש׳ ח׳, כ׳). וזה ראיה שהוא ראוי [13]) לומר העלית לפי המשמע [14]). 10. [לא יסור שבט גדולה מיהודה עד שבא דוד]. פירוש: יש [15]) קושיא על זה והוא יזכירנה למטה וישיב התשובה על זה [16]). [ובשליתה]. פירוש [17]): מפורש בפרשת כי תבוא (דבר׳ כ״ח, נ״ז) שהוא מקום הולד. [מלשון קדמונינו שליל]. פירוש: בזבחים פרק כל הפסולין (דף ל״ה, ע״א) השוחט את המוקדשין לאכול שליל או שליה וגו׳ [18]) ובחולין פרק גיד הנשה (דף פ״ט, ע״ב) הזכירוהו [19]), והוא העובר והוא הנפל והוא הולד. [או עד כי יבא קין שילה]. פירוש: מפורש למטה [20]).

---

1) M von וברצונם bis hierher dittographiert. 2) M וכן בדברי. 3) Vgl. oben, p 165. Vgl. auch Derenbourg bei Saadja, תפסיר, z. St., p. 77_7: דונש בתשובותיו ס׳ קנ״ד: ואמר.....שור חומה, כמו אדלג שור, וכן דעת הראב״ע בשפת יתר (ס׳ קמ״ו) ובפירושו והפסוק מוסב על אנשי שכם. 4) T אמר. 5) Ps. 7_6 leitet iE diese Erkl. folgendermassen ein: וכבודי. טעמו הנפש כמו בסודם אל תבא נפשי וכנגדה אל תחד כבודי וככה שמח לבי ויגל כבודי (תהל׳ ט״ז, ט׳) ואחריו אף בשרי ישכון לבטח שהוא הגוף על כן טעה ר׳ יהודה בן בלעם שאמר שכבודי הוא גופי והלא ידע אם לא שמע כי האדם מורכב מנפש וגוף והחלק וגו׳. Ähnlich wie zu uns. St. sagt auch iE zu Ps. 103_5, s. v. עדיך: ופי׳ עדיך פיך כמו עדיו לבלום (תהל׳ ל״ב, ט׳) ולפי דעתי כאשר הנפש כבוד לגוף וגו׳. Vgl. auch Poznańsky a. a. O., p. 127, z. uns. St. 6) M noch וכבודי לאחר לא אתן (ישע׳ מ״ב, ח׳ ומ״ח, י״א) (sic!). 7) Die Erkl. dieser Stelle fehlt M. 8) T הדמות. 9) AB fehlt כ׳י׳. 10) C für כמו...לי > וי״א כי בכל אחד מהם חסר כ״ף ומשפטו כגור כאריה כאח כרע לי. Vgl. iEG., p. 145_{12}. 11) T דבר. 12) Tanchûma, Ed. Warschau, 1873, zu uns. Verse (p. 116, 13. Z. v. o.): מטרף בני עלית מטרף בני יוסף עלית שאמרת מה בצע וגו׳, vgl. auch מדרש הגדול, p. 736, 12. Z. v. u.: ומטרפו של יוסף שהעלית אותו מן הבאר וגו׳. 13) ABC für ש׳ר׳ < שהיה צריך. 14) ABC הדרש. 15) M כי יש. 16) ABC עליה. 17) M היא. 18) Hss. für בזבחים...וגו׳ bloss בזבחים פ׳ השוחט א׳ המוק׳ (sic!). Vgl. übrigens Ārûch, s. v. שליל, dessen Ausführungen JbE hier folgt. 19) M הזכירנוהו. 20) Vgl. Posnanski. A., Schiloh, Lpz. 1904, I,

12. [שלא יאכל דבר טמא ולא יתור אחרי עיניו]. פירוש: כך דרשו[1] בתרגום ירושלמי[2]) כי אפילו הדברים המותרים אסר על עצמו בעבור אותו המאורע ועל זה רמז בדברי הימים (א' ה', ב') כי יהודה גבר באחיו כלומר שנבר[3]) ביצרו[4] יותר מאחיו. [וזה דרך דרש משובש]. פירוש: אם[5]) הוא כדברי[6]) זה הדרש הנה הוא גבר ביצרו והם לא גברו, הוא לא אכל דבר[7]) טמא אכל אחיו אכלו והאומר כן מוציא דבה על השבטים שהם אבותינו שנקראים[8]) שבטי יה. ואם יטעון טוען הלא אבר מן החי היו* אוכלין, יש להשיב כי כבר ר' אברהם אמר (בראש' ל"ז, ב')[9]) שהוא דרש[10]). ועוד* שאם[11]) היה[12]) הפשט כן הנה גם הוא היה עמהם, כי הוא היה נשיאם, ועוד מעשה תמר יוכיח שהלך יהודה אחרי יצרו יותר מכל אחיו*, ואומר שהוא דרש משובש, בעבור כי אם זה הדרש אמת, ישתבש הפשט. 13. [וירכתו על צידון שיגיע ירכו עד צידון]. פירוש: הוצרך לפרש כן[13]) בעבור כי כתוב .על' בלמ"ד, והיה צריך להיות[14]) .עד", והם תשעה במקרא על פי המסורת*, והפך זה אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח (תהל' קי"ח, כ"ז) בדלי"ת תחת הלמ"ד. 14. [על כן רובץ בין המשפתים בין המערכות]. פירוש: זה[13]) .על כן' שב על מה[15]) שאמר למעלה שיש לו עצם כבד. 15. [מול גוים אשר יבואו להלחם עליהם[16])]. פירוש: יש ספרים שכתיב[17]) אחריו .ודבר הגבעונים איננו כלום'[18]), ונראה בעיני שאינן דבריו, ואם הם דבריו[19]) צריך לפרש, כי יש מי שטוען למה לא[20]) עשו ישראל ככה[20]) לגבעונים הלא די להם שיעלו למס[21]) ולא יכבשום לעבדים, ועל כן משיב כי אין זה כלום. כי בני יששכר הם בני ישראל וברצונם כבשו עצמם, והגבעונים לא מבני ישראל המה והיה ראוי שיהרגום כי כן כתוב (דבר' כ', ט"ז) לא תחיה כל נשמה לולי התחבולה שעשו שהשביעו את[22]) הנשיאים, ואחר שלא יכלו להמיתם כבשו אותם[23]) לעבדים למקדש. 18. [או בא שם תחת שם הפועל]. פירוש: ישועתך הוא שם דבר, והיה ראוי להיות להושיעך שהוא שם הפועל, כלומר מקור[24]).

---

p. 108 ff. 1) ABC ככה דרש. 2) JbE, die Quelle dieser Ansicht nicht kennend, hat für 'ב"י < במסכת mit folg. leeren Raum. Vgl. MS., $43_{7,8}$ u. iEV., p. 5, z. u. St. 3) AB שכבש. 4) M noch גבר והוא והם לא גברו, C für 'ש'ב'י < שגבר על יצרו וכבש אותו יותר. 5) ABC כי אם. 6) M für 'ה'כ < הוא זה כפי'. 7) Fehlt ABC. 8) ABC הנקראים. 9) Vgl. ob. p. 151_2. 10) Von כבר bis hierher fehlt M, dahingegen folgt nach כי eine Dittographie des ersten Teiles dieser Erkl. mit einigen Varianten אלו דברי דרש משובש. פי': אם עשו כפי' זה הדרש הנה הוא גבר ביצרו...דבר טמא והם אכלו ר"ל אחיו (sic !). 11) ABC שאף אם. 12) M היו. 13) Fehlt M. 14) M להיותו. 15) ABC למה. 16) T או על הגוים אשר או לגוים אשר י'ל'ע'; AB לגוים שלא י'ל'ע'; C א'ל'א'י'ל'; iEV., p. 14, י'ל'ע'. 17) ABC noch עליהם (sic !). 18) iEV., p. 5 (wo für י"ד < ט"ו zu lesen) כמו הגבעונים שהיו עבדים. In uns. Ausgg. ist dieser Nachsatz bereits weggelassen u. schliesst mit עליהם der Satz. 19) Die letzt. 3 Wörter fehlen ABC. 20) Fehlt M. 21) ABC für למס...להם < היה שיעלו להם מס. 22) ABC fehlt. 23) ABC כבשום. 24) iEG., p. 105_{18}. Hier möchte ich gleichzeitig in parenthesi bemerken, dass das in diesem

19. [כי[1]) יגודנו כמו לעם יגודנו]. פירוש: פסוק הוא (בחבקוק ג׳, ט״ז) ופירוש׳
כמו ויצבאו על מדין (במדבר ל״א, ז׳). [והשוריק תחת החולים]. פירוש:
הוצרך לומר כן בעבור כי פעלי הכפל כשיפול מהם האות הכפול יהיה לחולים[2]) כמו
יָשֹׁר על אנשים (איוב ל״ג, כ״ז[3]). 20. [ופה לחם לשון נקבה]. פירוש: כי
כתוב שְׁמֵנָה וְלֹא שָׁמֵן[4]). [וכן בית]. פירוש: אף על פי שברוב המקומות יבא
לשון זכר מצאנו לשון נקבה: כי שָׁחָה[5]) אל מות בֵּיתָהּ (משלי ב׳, י״ח). [ומקום].
פירוש: הרוב זכר, ומצאנו נקבה: ולא עוד תשורנו מקומו (איוב כ׳, ט׳)[6]).
[עין[7])]. פירוש: על הרוב נקבה, ומצאנו זכר: עיניך לנכח יביטו (משלי ד׳, כ״ה),
וכן: עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד׳, י׳), גם יש[8]) עיניו משוטטות
(ד״ה ב׳ ט״ז, ט׳). [ויד]. פירוש: ברוב נקבה, ומצאנו זכר: וזה יכתוב ידו לה׳
M256b (ישע׳ מ״ד, ה׳), גם * הוא הזכיר וידי משה כבדים במקומו בפרשת ויהי בשלח
(שמות י״ז, י״ב)[9]), ובפסוק אחד זכר ונקבה: והנה יד שלוחה אלי והנה בו
(יחזקאל ב׳, ט׳)[10]). [ואש]. פירוש: על הרוב נקבה, ומצאנו זכר: משרתיו אש
A70b להט (תהל׳ ק״ד, ד׳), זכר ונקבה ביחד: * תאכלהו אש לא נפח (איוב כ׳, כ״ו)[11]).
[ורוח]. פירוש: הרוב נקבה, ומצאנו זכר[12]): ויצא הרוח ויעמוד לפני ה׳ (ד״ה ב׳
י״ח, כ׳), וזכר ונקבה יחד: ורוח גדולה וחזק (מ״א, י״ט י״א)[13]). [וארץ]. פירוש:
הרוב נקבה, ומצאנו זכר: ולא נשא אותם הארץ (בראש׳ י״ג, ו׳). נעתם ארץ

Satze weiter unten stehende הנגיד (wie bereits iEV., p. 16) in הגאון zu emendieren ist, weshalb auch iEG., p. 184, Z. 2 v. o. u. Derenbourgs Anm. 11, auf p. 78 in Saadjas תפסיר, zu streichen sind. [1]) Fehlt T. [2]) ABC בחולם. [3]) Ges., HG.[26], § 67_9 u. iEG., p. 64_{10}. [4]) BC שָׁמֵן (sic!). Zur Sache vgl. Albrecht in ZAW., XVI, p. 106. [5]) Albrecht, a. a. O., p. 82, 1. Z. v. u. will, entgegen iE, בית nur als Masc. gelten lassen u. liest darum das in uns. Verse stehende שָׁחָה als Milra. Ob nun aber das Fehlen weiterer Belege von בית als Fem. für Albrecht beweisen kann, muss dahingestellt bleiben. Vgl. übrigens auch iEG., 83_6. [6]) Vgl. Albrecht, a. a. O., p. 53, der es ausschliesslich als Masc. gelten lassen will. Vgl. Ges. HW[13], s. v. מקום. [7]) T hat die Reihenfolge ויד ואש ועין ורוח. [8]) M noch שם (sic!). Auch hier wird man nach den gegebenen Beispielen, gegen Albrecht u. Ges., HW[13], s. v. עין (der עין als Masc. nur in der Bed.: „eingravierte Augen" gelten lassen will), mit iE übereinstimmen müssen. Vgl. iEG., p. 84_6 s. Nr. 10. [9]) kK., p. 41_1. Vgl. iEG., p. 83 s. Nr. 3. [10]) Wenn auch in diesem Beispiele der Ansicht Ges., HG.[26], § 135_5, dass nämlich nicht selten Masculin-Suffixe auf weibliche Substantiva sich beziehen, zuzustimmen ist, so ist doch andererseits die Tatsache feststehend, dass in den von JbE gebrachten Beispielen יד als Masc. gebraucht ist (gegen Albrecht, a. a. O., p. 74, wo auch noch die Stelle Jes. 44_5 nachzutragen ist). [11]) Vgl. Albrecht, a. a. O., p. 63 u. iEG., p. 83_6 s. Nr. 1. [12]) M fehlt von ונקיבה ביחד bis hierher infolge von Homoioteleuton. [13]) Albrecht, a. a. O., p. 42 ff. u. iEG., p. 83_6, s. Nr. 2.

(ישע' ט', י"ח)[1]. [וארון]. פירוש: הרוב זכר כמו ועשו ארון עצי שטים אמתי וחצי ארכו (שמית כ"ה, י'), וארון אלקים נלקח (ש"א, ד', י"א), ומצאנו נקבה וארון האלקים נלקחה (ש"א, ד', י"ז)[2]. [ועם]. פירוש: הרוב זכר, ומצאנו נקבה והטאת עמך (שמית ה', ט"ז) כאשר יפרש במקימו[3]. גם שם יזכיר העם אשו בקרבה יושבת לבטח, והוא בפסל מיכה בשופטים (י"ח, ז')[4], זכר ונקבה ביחו בירמיה (ה', ה'): מדוע שובבה העם הזה[5]). 22. [כמו סעיף והוא לשו נקבה]. פירוש: בעבור[6]) מלת בן פורת שהיא לשון נקבה כמו שיפרש[7]) שהיו פועלת. אך לפי הפירוש השני הוא לשון זכר כאשר אבאר. [וכן ועל ב אמצתה לך (תהל' פ', ט"ז)]. פירוש: גם הוא סעיף[8]), כי תחלת הפסוק „וכנו אשר נטעה ימינך" שהיא כמו וגנה[9]). [וטעם[10]) פעם אחר פעם]. פירוש הזכיר הדבר בכל אחד[11]) מאלה הפסוקים פעם אחר פעם להורות שהוא כן תמיד [יהיה התי"ו תחת ה"א]. פירוש: והיה ראוי להיות פרה כמו מסאף פארו (ישע' י', ל"ג), כי החולים והשור"ק מתחלפים כאשר הזכיר למעלה (פסוק י"ט) והנה בן[12]) לשון זכר כאשר אמרתי כי הנה[13]) בן הוא סמוך, או יהיה זכר ונקבה[14]) [שיוסף היה כבן פורת]. פירוש: מבדי[15]) הענף. [ועשה בנות]. פירוש שהם נעשים[16]) ענפים וכמו[17]) בנות צעדה. [זבובי מות יבאיש (קהלת י', א')] פירוש: לישון רבים ויחיד[18]), ועל זה פירש למעלה פירוש[19]) צעדה כל אחת מהבנות 24. [במקום איתן]. פירוש: בפרשת שופטים בפסוק אל נחל איתן (דברים כ"א ד') אמר שפירושו תקיף. [כי[20]) ידיו הזקים מידי אביר יעקב]. פירוש כהו[21]) היה מפאת הכח שנתן לו אביר יעקב. [וטעם אביר יעקב שהו ידע אהבתו את יוסף*]. פירוש: למה אמר אביר יעקב[22]) ולא אביר אברה או אביר יצחק, בעבור כי השם ידע כמה אהב[23]) ישראל את יוסף, ולכבוד יעק נתן ליוסף* כל זאת הטובה[24]). [כעצם הדבר[25])]. פירוש: בעבור כי עיקר הבני הם[26]) האבנים. [ויש אומרים כי „משם" כמו „מאז"]. פירוש: בפ"שת והי

) Albrecht, a. a. O., p. 48 u. iEG. p. 84_6, s. Nr. 11. 2) Albrecht, a. a. O., . 88 u. iEG., p. 84_6, s. Nr. 7. 3) kK., p. 15, Z. 15 v. o. Ges. HG., § 74g will iit LXX (auch Pesch.) וחטאת לעמך emendieren. 4) Vgl. Nowack in HKzAT., ichter, p. 148. M fehlt von שם bis hierher infolge Homoioteleuton (זכר). 5) iEG., . 84_6, s. Nr. 12. 6) Fehlt M. 7) ABC שמפרש. 8) M צעיף (sic!). 9) M יגנה, AB גנו. iE zu Ps. 80_{86}: כנה תואר לגנה או לגפן שהיא מכוננת [ähnlich auch ibn Ganâḥ, ס' השרשי, s. v. כן, p. 224, 10. Z. v. o.: והנה אשר נטעה ימינך הוא אצלי כמו יגנה בהמיר הגימל בכ"ף והמפרשים אומרים שהוא כמו נצר או זמורה בראיה מאמרו גפן ממצרים תסי (תהל' פ', ט)], u. am Schlusse v. Ps. 80_{86}: ומלת בן סעיף כמו בן פורת יוסף (so auch ibn anaḥ, a. a. O., p. 68, s. v. בן). 10) T והטעם. 11) M אחת. 12) ABCD כן. 13) B הצר"י sic!). 14) ABC hier noch das Wot 'פי (sic!). 15) C כאחר מבדי. 16) Fehlt ABC.) AB וכמוהו. 18) Über diese Incongruenz in der Zahl vgl. iEG., p. 134_{11} u. Ges., IG.[28], § 145 k. 19) ABC für 'ל'פ < למנות (sic!). 20) T noch היו. 21) MD הוא.) M fehlt von שהוא bis hierher infolge Homoioteleuton. 23) AB 'היה א, C היה אות. 24) MD für 'כל ז' הט<כלומר זו הסבה (sic!). 25) M נעלם הדבור (sic!). 26) MD שם.

קב בפסוק שם מת אהרן (דבר׳ י׳, ו׳) פירש כי ר׳ יצחק בן גיאת[1]) אמר זה.
נם אבן ישראל שמת לבו]. פירוש: אמר „גם׳ בעבור כי גם הוא מדברי * A71a
׳ יצחק בן גיאת[1]). 25. [ופרשהו הגאון[2]) אשאל מאל אביך]. פירוש:
ני שואל מאל אביך שיעזרך[3]). [והטעם * יתברר[4]) במלת „תהיין׳[5]) M257a
פסוק כ״ו]. פירוש: כי מלת תהיין[6]) שבה על כל הברכות שהזכיר, שהם ברכות
שמים וברכות תהום וברכות שדים ורחם. 26. [ותהר את מרים]. פירוש: פסוק הוא
דברי הימים (א׳, ד׳, י״ז) בבני כלב בן יפנה ופירושו כמו ותלד. [תאות, מגזרת
התאויתם (במדבר ל״ד, י׳)]. פירוש: לשון סימן ורושם כמו קו. [והוא סמוך].
ירוש: האיש הנפרד מאחיו, כי פירוש נזיר „נפרד מהתאות׳ כאשר פירש בפרשת
שא (במדבר ו׳, ב׳), וזה שב ליוסף, והטעם כפול. 27. [וזה דרך דרש].
ירוש[7]): במדרש ילמדנו נדרש כן[8]). [ודעת המתרגם ארמית ידוע[9])].
ירוש: שפירש זה הפסוק לשבח כדי שלא יאמרו האומות שהיו שבט בנימין
שוללים וגזלנים[10]). 33. [ולא כן מטות הישמעאלים]. פירוש: כי הם ישנים
ל הארץ.

נ. 10. [ויעש לאביו אבל]. פירוש: שבעת ימים אחר שקברו[11]).
כאשר העתיקו[12]) קדמונינו ז״ל]. פירוש: שאמרו במסכת[13]) כתובות (דף ד׳
״ב) שהאבילות אינה חלה עד שיסתם הגולל, ונראה לי[14]) כי מקומה[15]) במסכת
ועד קטן (דף כ״ז, ע״א)[16]). 15. [ויש לו[17]) במקרא על דרכים רבים].
ירוש: על מלת „לו״ אמר כן ולא על מלת „ישטמנו׳. וזה פירושו: לו ישטמנו
מו „פן׳[18]); לו יהי כדבריך (בראש׳ ל׳, ל״ד) כמו „מי יתן״[19]); לו חיה רעה
עביר בארץ[20]) (יחזק׳ י״ד, ט״ו) כמו „או׳[21]); לו חכמו (דבר׳ ל״ב, כ״ט) כמו „אילו

---

[1]) M גיאות. Vgl. über denselben, Steinschneider ALdJ., § 90a, p. 13[6] [2]) T הג׳ פירש, M ופירשנו (sic!). [3]) Saadja תפסיר, z. St. (p. 79, 1. Z. v. o.) אסאל מן אלטאיק אלאה אביך אן יעינך. [4]) M יתבאר. [5]) Hss. תהיינה. [6]) Die letz[ten] 4 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. [7]) M noch כמו. [8]) מדרש תנחומא Ed. Warschau, 1873, p. 118: שנאמר בנימין זאב יטרף מדבר בשאול בבקר יאכל עד ש״א י״ד, מ״ז) ושאול לכד המלוכה על ישראל וילחם סביב בכל אויביו במואב ובבני עמון ג׳, ולערב יחלק שלל וימת שאול ושלשה בניו ונושא כליו (ש״א, ל״א, ו׳) הוי ולערב יחלק לל. דבר אחר בנימין זאב יטרף מדבר באסתר המלכה בבקר יאכל ויבא המלך והמן לשתות אסתר ג׳, ט״ו) ולערב יחלק שלל ויתלו את המן (אסתר ז׳, י׳) מה כתיב אחריו ביום ההוא נתן המלך אחשורש לאסתר המלכה את בית המן (אסתר ח׳, א׳). Ähnlich, nur ausführ-licher, auch מדרש הגדול, p. 751 ff. [9]) Hss. ידועה. [10]) ABC וגוזלים. Vgl. zur Para-phrase des Targums auch מ׳ תנחומא, a. a. O., p. 119 u. מ״ה, p. 753 f. [11]) [...] אחר ז׳ ימים שקברו. [12]) T אמרו; iEV., p. 16, העתיקו לנו. [13]) ABC בראש מסכת. [14]) לי fehlt ABC. [15]) Fehlt M. [16]) Vgl. auch b. Sanhedrin, p. 47b. [17]) ABC für ויש לו < וישנו. [18]) So auch ibn Ǧanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. לו. [19]) M fehlt מי. Ibn Ǧanâḥ a. a. O.: והיה (לו) לתאוה ולחמוד כמו לו ישמעאל יחיה לפניך (בראש׳ י״ז, י״ח) לו יהי כדבריך. [20]) AB mit Sach. 13,2: אעביר מן הארץ (sic!). [21]) So auch ibn Ǧanâḥ, [...]

חכמו [1]; ולא [2]) אנכי שוקל על כפי (ש״ב י״ח, י״ז) כמו .אם׳; ומצאתי לוז קרעת שמים ירדת (ישע׳ ס״ג, י״ט) כמו .כאילו לא׳ [3]) קרעת שמים [4]). 23. [בעבו היות מלת בני סמוכה הנה יהיו [5]) רבעים]. פירוש: אלו היה כתוב בנין שלשים היה משמע בנים שהם שלשים לו, ועתה שכתוב [6]) בני שלשים בסמיכו בני לשלשים משמע בניהם של שלשים והנם [7]) רבעים. וקשה לי על זה הפירו כי בספר מלכים (ב׳ י׳, ל׳ וט״ו, י״ב) כתיב שאמר השם ליהוא בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל ולא מלכו מבניו כי אם ארבעה והם: יהואחז, ויואש, וירבען וזכריה, ולפי דברי א״ע ראוי שיהיו [8]) חמשה. 26. [והנה שרשו ישם [9])] פירוש: אבל ויושם לפניו לאכול (בראש׳ כ״ד, ל״ג) שרשו שום [10]).

נשלם ספר בראשית [11]).

---

a. O. 1) So iE zu Deut. 32_{29}. 2) Das קרי lautet לו. 3) BM fehlt. 4) So schon ibn Ġanâḥ, a. a. O.: ותהיה להרחקה בענין לא כמו לוא קרעת...כלומר כאלו לא היה זה מעזרתך וישועתך. 5) T noch הבנים. 6) M fehlt von כתוב bis hierher infolge Homoioteleuton. 7) M והנה. 8) M שיהיה. 9) So auch Ḥajjûġ im כתאב אלאפעל דואת חרוף אללין, ed. Jastrow, p. 128,: וימכן אן יכון מן אסל אחׄר אעני יֻשַׂם, bei Dukes, a. a. O., p. 97. 10) So auch ibn Ġanâḥ, a. a. O., s. v. שום u. Mustalḥiḳ, ed. Derenbourg, p. 116. Vgl. jedoch auch Ges., HG.[26], §§ 53 u u. 73 f., der an beiden Stellen ein Passiv des Qal vom שים (allerdings mit Vorbehalt) vermutet. 11) AC noch נחל ספר ואלה שמות.

ספר שמות.

הקדמה לספר שמות.

M257b אמר * [1]) יוסף בר [2]) אליעזר ע״ם ישיי הספרדי המבאר : רואה אני את דברי ר׳ אברהם ככסף צירוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים בחנתיו ככסף וכזהב [3]) יצא ואין [4]) בכספו סיגים רק לשונו עט סופר מהיר, חכי ממתקים וכלו מחמדים, דרך המלך ילך לא יטה ימין ושמאל, כי באחת ידבר ומוצא שפתיו לא ישנה, כל [5]) ספריו הולכים על [6]) מתכונת אחת [7]). והנני רואה כי בתחלת פירוש התורה [8]) האשים את הגאון וחביריו בעבור כי חבירו [9]) פירושים בדרך ארוכה ורחבה, ומצאתי בארצות הערלים פירוש ספר ואלה שמות הנקרא על שמו, והוא ארוך בדבריו כמעט [10]) כארבעת הספרים [11]) הנשארים, גם אין דרכו של פירוש [12]) הארוך כדרך הד׳ ספרים וכיפל [13]) שם דברים רבים ללא צורך, ובארץ הצבי וגם בסוריאה [14]) ומצרים מצאתי לו פירוש קצר על הספר הנזכר [15]) שהוא ואלה שמות, והנה דרכו כדרך [16]) הד׳ ספרים האחרים, ועל כן אני אומר משיקול הדעת כי הפירוש הארוך איננו

C45b פירושו רק [17]) אחד מתלמידיו חיברו וקבץ אותו מספרי * [18]) ר׳ אברהם. ועל כן האריך בו במקומות וקצר במקומות והחליף דעת ר׳ אברהם במקומות וסתר דבריו במקומות [19]). ויש לי בזה ראיות רבות : האחת כי כל מה שהזכיר בתחלת פירוש התורה בענין [20]) העיבור (בדרך השנית של ההקדמה) [21]) שב

B43b להזכירו בפרשת בא אל פרעה (שמות י״ז, ב׳) בארוכה * בזה הפירוש הארוך, ואין דרך ר׳ אברהם לכפול הדברים אחר שאמרן פעם אחת. ואם תאמר בעבור כי שם מקומם אם כן היה לו [22]) להזכיר .כבר פירשתי זה״, כי כן מנהגו. והשנית כי

---

[1]) Diese Einleitung hat Neubauer aus Ms. Bodl., Nr. 600, (jetzt Nr. 233, in Neubauers „Catalogue of the hebr. Mss. in the Bodleian Library“, Oxford, 1886, p. 43 [oben, p. 5, Anm. 1 mit O_1 bezeichnet, weshalb auch hier so]) im „Letterbode“, hrsg. v. M. Roest, Jahrg. XI, Amsterdam 1885—86, p. 76 ff., ediert. [2]) M בן, O_1 ׳בר. [3]) ABC für ׳כ׳וכ bloss כזהב. [4]) M אין. [5]) ABC וכל. [6]) C אחר. [7]) M אחד. [8]) Im „ersten Weg“ [im lK. im 3. Weg (vgl. Friedl. a. a. O., p. 3 des hebr. Teiles)] der Einlt. tadelt iE die Weitschweifigkeit der gaonäischen Exegese. Vgl. oben, p. 10; iEEP., p. 374 ff.; Rosin, RuG., p. 24. [9]) ABC שחברו. [10]) Fehlt M u. O_1. [11]) CMO_1 ספרים. [12]) ABC הפירוש. [13]) ABCM נופל. [14]) O_1 בסוריה. [15]) M ספר הנק׳. [16]) ABC O_1 ודרכו הוא כדרך. [17]) M אלא. [18]) M מדברי. [19]) M für von וקצר bis hierher : וסתר דבריו בהרבה מקומות והחליף דבריו ודעת ר׳ אברהם ז״ל. [20]) M בעבור (sic !). [21]) Vgl. oben, p. 11 ff.; iEEP., p. 402 u. Rosin RuG., p. 27ff. [22]) M für היה לו <שם sic !).

בפרשת נח (בראש׳ י״א, ג׳) פירש [1]) בקצרה והחמר היה להם, ובפרשת ואלו שמות הארוך פירש אותו בארוכה בפסוק ותחמרה (שמות ב׳, ג׳). והשלישית בפרשת וירא אליו פירש מלת [2]) אנכי בפסוק ואנכי עפר ואפר (בראש׳ י״ח, כ״ז) ושב ופירש [3]) אותו בארוכה בפרשת ואלה שמות בפירוש הארוך [4]) בפסוק מי אנכי (שמות ג׳, י״א [5]) וזה תימה כי בתחלת פירושו (בדרך החמישית של ההקדמה) [6]) אמר „וכל מלה שתבקשנה בפירוש המלה הראשונה תמצאנה“. ואם הארוך [7]) הוא [8]) פירושו הנה לא קיים דבריו [9]). והרביעית בפרשת חיי שרה אמר ודקדוק וישתחו (בראש׳ כ״ג, ז׳) בספר היסוד, ובפרשת יתרו הארוך בפסוק וישתחו וישק לו (שמות י״ח, ז׳) פירש אותו היטב, ואם הארוך הוא פירושו היה לו לומר [10]) ודקדוק וישתחו בפרשת יתרו אפרשנו [11]). והחמישית בפרשת תולדות יצחק פירש טעם אנכי עשו בכורך (בראש׳ כ״ז, י״ט) גם מרי [12]) חלמא לשנאך, ובפירוש הארוך בפרשת העגל שב ופירש אותם שנית (שמות ל״ב, א׳) [13]), ולמה לא אמר „כבר פירשתי זה“. והששית בפרשת וישלח (בראש׳ ל״ג, י׳) אמר כן [14]) כי בין ירושלם ובין זאת המדינה שחברתי בה זה הפירוש [15]) ושמה לוק״א [16]) שעה ושליש שעה ובפירוש הארוך בפסוק החודש הזה לכם (שמות י״ב, ב׳) אמר [17]) כי הנה בין ירושלים ובין זאת [18]) העיר ששמה רוד״ס [19]) יותר מג׳ שעות, ואיך אמר בתחלה בלוק״א [20]) ואחר כן ברודי״ס [21]), ואם תמצא לומר [22]) כי הם קרובות, זה לא יתכן, כי [23]) הנה [24]) כשנחסר שעה ושליש משלש שעות ישאר בין לוק״א ורוד״ס [25]) שעה ושתי [26]) שלישית שעה שהם כ״ה מעלות והם במדת הארץ אלף ות״ם [27]) מילין שהם מהלך מ״ח ימים, והנה הם רחוקות זו מזו מרחק רב, ואם תאמר כשהיה ברוד״ם [28]) פירש ספר ואלה שמות ואחר כן בבואו אל ארץ הקדש נכנס ללוק״א [29]) ופירש שם ספר בראשית איך יתכן שיפרש ספר ואלה שמות קודם שיפרש ספר

---

1) M בפי׳, O_1 פירוש (sic!). 2) M במלת. 3) M ושם פי׳. 4) M hier noch כתוב הארוך (sic!). 5) Hss. כי אנכי שלחתיך (Exod. 3_{12}), doch bezieht sich die Erkl. iEs auf Vers 11. 6) Rosin, a. a. O., p. 45 u. iEEP., p. 443, 19. Z. v. o. 7) Fehlt AB. 8) Fehlt M. 9) ABC דברו. 10) A לאמר, C לאמור. 11) Neub. אפרשנה. 12) ABC מארי. 13) iE zu Exod. 32_1. Ed. Netter, p. 140, 7. Z. v. u. 14) ABC fehlt. 15) M הספר. 16) ABO₁ לוכ״ה. 17) Ed. Netter, p. 40b, Kol. 2, 10. Z. v. u. 18) M זה. 19) So auch Ed. Neapel (vgl. MS. 42_{22}, Anm. 13); ABC דרו״ם (vgl. MS., 42_{22} ff.; Gross Gallia Judaica, p. 176 ff.; iEM., p. 70; Friedländer Essays etc. p. 209 u. Graetz, GdJ., VI³, p. 374 f); iEV., p. 22, z. St. דרום [so auch ס׳ העיבור (ed. Halberstamm) p. 13_{26}] O_1 רודום (ähnlich auch Neubauers „Catalogue etc.“, p. 1095). Die späteren Ausgaben hingegen lesen statt רודם < לוק״א. Über die richtige LA, vgl. Einleitung. 20) AB בלוכ״ה, C לוכ״ה. 21) AB בדרו״ם, C אמר בדרום, O_1 ברודום. 22) ABCD für ו׳ת׳ל׳ < וא״ת. 23) Fehlt C. 24) Fehlt O_1. 25) M ורודי״ם, AB לוכ״ה ובין דרו״ם, C ובין דרום, O_1 רודום. 26) M ושני. 27) ABC ות״מ, vgl. jedoch oben p. 142, wonach man ungefähr 1400—1416 Meilen annehmen müsste. 28) ABC בדרום, O_1 ברודום. 29) ABO_1 ללוכ״ה.

בראשית, ועוד כי בסוף פירוש ישעיה אמר [1]) כי היה בלוק״א [2]) שנת [3])
ד׳ת׳ת׳ק׳ה לעולם [4]), ובסוף פירוש תרי עשר אמר [5]) כי היה ברוד״ם [6]) שנת
ד׳ת׳ת׳ק׳י׳ז [7]) לעולם, והנה חזר ממזרח [8]) למערב בשׁיבו מלוק״א [9]) לרוד״ם [10]).
ואם תאמר זה לאות כי פירש ספר בראשית בלוק״א [22]) וישב [11]) לרוד״ם [10]) ופירש
ספר ואלה שמות [12]), אין הדעת סובלת זה, כי הנה יש י״ב שנה [13]) מעת היות
בלוק״א [2]) עד שובו לרוד״ם [14]). ו ש ב י ע י ת בפרשת וישב (בראש׳ ל״ח, א׳) אמר
ואל יקשה בעיניך דבר בצלאל כי בגעת מקומו [15]) אפרשנו, ומקומו הוא בפרשת כי
תשא (שמות ל״א, ב׳), והנה בפירוש הארוך לא [16]) פירש אותו, ובקצר פירש אותו
היטב [17]). ו ה ש מ י נ י ת בפרשת ויחי (בראש׳ מ״ח, ט״ז) אמר וטעם המלאך הגואל
אותי תמצא [18]) בפרשת ואלה שמות [19]), והנה בפירוש הארוך לא דבר בו מאומה
בפרשת ואלה שמות כי אם בפרשת וארא (שמות י׳, ג׳) [20]), רק בפירוש הקצ־
פירש אותו בפסוק ראה ראיתי (שמות ג׳, ז׳) [21]). ו ה ת ש י ע י ת בפרשת ואלה שמות
בארוך בסוד השם (שמות ג׳, ט״ו) [22]) כתוב .והנה בארתי לך מכתב לשון החכם כי
הוא פירושו [23]) וזה צחות לשונו אשר אכתוב לך״ [24]) כך [25]) כתוב [26]) שם אות באות, M258b
וזה לאות כי זה הספר פירש אותו• תלמידו ואסף בו דברי ר׳ אברהם המפוזרים
בספריו, וכן תמצא בפרשת בא אל פרעה בפירוש [27]) הארוך בפסוק ובשל מבשל
במים (שמות י״ב, ט׳) שכתוב [28]) • שם והנני •• הכותב מוסיף על פירוש [29]) החכם A72b C46a
אשר [30]) שמעתי מפיו, כך כתוב שם [31]). גם בסוף תרי עשר כתוב נשלם פירוש [32])

---

1) Vgl. Ende des Komm. zu Jesaia (Friedländer in, „Ibn Ezra Litterature“, III, p. 115); Graetz, a. a. O., p. 375; MS., 42_{22} u. Rosin, RuG., p. 22f. 2) ABO_1 בלוכ״ה. 3) Fehlt M. 4) Über die Emendation bei Graetz, a. a. O., p. 375, der דתתקי״ה liest, vgl. uns. Einleitung. 5) iE am Schlusse von Maleachi פירשתיו אני המחבר אברהם ב״ר מאיר בן עזרא הספרדי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושבע עשרה בראש חדש טבת בעיר רודוס. Vgl. damit Halberstamm in der Einleitung zu s. ס׳ העבור, p. 13, Anm. 26; Rosin, RuG., p. 73, Anhang u. p. 151; MS., 42_{23} u. Graetz, a. a. O., p. 376, X. 6) ABC בדרום, O_1 ברודום. 7) M דתתיז (sic!), ABC דתתקייז (sic!). 8) Für ח׳מ׳ M bloss מזרח. 9) AB מלוכ״ה, C מלוק׳ה. 10) ABC לדרום. 11) M fehlt. 12) M fehlt ו׳יש׳. 13) M שעית (sic!). 14) M לרודי״ם, AB לדרו״ם, C fehlt ע׳ש׳ל׳. 15) M בגעתי במקו׳, T בגעתי אל מקומו. 16) Fehlt M. 17) kK. zu Exod. 24_{14} (p. 76, 8. Z. v. o.) u. zu Exod. 31_2 (p. 96, 11. Z. v. u.). 18) Fehlt Hss. 19) AB fehlt ו׳יש׳. 20) Ed. Netter, p. 23a. 21) kK., p. 9, 15. Z. v. o. 22) M noch בה (sic!). 23) AB am Rande v. fremder Hand zugeschrieben פירשו; M iEV., p. 17,: פי׳, welchem Bacher ein, wie aber aus uns. Hss. zu ersehen, gewiss zu streichendes Fragezeichen in Klammern beifügt. 24) Dieses Zitat, wie auch mehrere andere Sätze an dieser Stelle sind infolge Homoioteleuton (ככה יהיה בשרשו) in den gangbaren iEausgaben [auch schon Ed. princ., vgl. Steinschneider im Magazin f. d. W. J., III, p. 99] ausgefallen; vgl. Ed Netter, p. 12b, Kol. 2, Z. 2 v. o. Bei Bacher in iEV., p. 9 zu uns. Verse findet sich die Stelle. 25) Fehlt M. 26) MO_1 כתב. 27) Fehlt $ABMO_1$. 28) ABC שכתב. 29) ABC iEV., p. 40, פי; T דברי זה. 30) T כאשר. 31) Ed. Netter, p. 43, Kol. 2, 9. Z v. o. 32) M ספר.

תרי עשר לר׳ אברהם א״ע. ואני יוסף ממדוייל[1]) תלמידו כתבתיהו והוספתי ב פירוש על דבריו כמו ששמעתי מפיו כן כתוב שם[2]). גם נמצאו קצת פרשיות מפירוש התורה שלו מהנוסחה הראשונה[2a]) וכתוב בהם אמר יוסף ממדוייל[3]) שמעת פירוש אלה[4]) הפרשיות בלונדרי״ש על פה מפי החכם ר׳ אברהם א״ע. ואנ פירשתים בלשוני[5]) כאשר מפיו הבינותי. כן כתוב שם[6]). והעשירית בפרשת ואלה שמות (ב׳, י״ח[7]). גם בפרשת יתרו (שמות י״ז, א׳)[8]) בפירוש הארוך פירש[9]) היטב כי יתרו הוא חובב ולא רעואל ולמה[10]) שב לפרש ככה בפרשת בהעלותך בפסוק ויאמר משה לחובב (במדבר י׳, כ״ט). ועוד כי היה לו לומר .כבו פירשתי זה׳ או .ועוד אפרש זה׳. וככה ענין צפורה פירש בואלה שמות הארוך (ב׳, כ״ב). גם בפרשת בהעלותך בפסוק ותדבר מרים (במדבר י״ב, א׳). וזה תימא. והעשתי עשרה בפרשת בא אל פרעה בארוך * (שמות י״ב, ז׳)[11]) אמר כי נתינת הדם על המשקוף סימן למשחית שיראנו. ובפירוש הקצר אמר[12]) כי אין זה נכון. והשתים עשרה בפרשת ויקהל בארוך (שמות ל״ו, ח׳)[13] פירש מספר עשתי עשר היטב. ובפרשת נשא בפסוק ביום עשתי עשר (במדבר ז׳, ע״ב)[14]) אמר כבר ביארתי בספר מאזנים ולא אמר פירשתי בפרשת ויקהל. והשלש עשרה בפרשת כי תצא[15]) (דברים כ״א, י״ח)[16]) אמר ונסמכה זאת הפרשה בעבור אשת יפת תאר. והעד ושם אמו (ויקרא כ״ד, י״א) והרמז שרמזתי בבני אהרון. ובארוך בפרשת וארא (שמות ו׳, כ״ג) אמר והזכיר אחות נחשון בעבור סוד הכהונה. וזה מבואר הוא.

---

1) C ממרווייל Marvéjols (?) [das aber nach Gross, a. a. O., p. 365 gewöhnlich מרויש = Marvège geschrieben wird]. Doch da die meisten Hss. ממורייל lesen, wird man an dieser LA. des Namens, der meiner Ansicht nach allerdings noch nicht befriedigend erklärt worden ist (vgl. iEM., p. 61, Anm. 5.), festhalten müssen. Geradezu unverständlich aber ist mir die Vermutung Friedländers, der (Essays etc., III, pp. 204 u. 209) es mit Maudeville [einer Stadt (?)] identifizieren will, da m. W. eine Stadt mit diesem Namen überhaupt nicht existiert. 2) Dieser Zusatz findet sich in mehreren Hss. Vgl. Friedl. a. a. O., p. 209. 2a) Vgl. Friedl., a. a. O., III, p. 204 u. hebr. Abt. p. 65 ff. 3) AB מהמדוייל, C מהמורייל. M fehlt von תלמידו bis hierher infolge Homoioteleuton. 4) M אלו (sic!). 5) M פי׳ בלשונו. 6) Bei Friedl., a. a. O., p. 65 der hebr. Abt. lautet die Überschrift: אני יוסף בר׳ יעקב ממודויל שמעתי מפי זה החכם פירוש זאת הפרשה (!) בלונדרש וכתבתיה בלשוני. 7) Ed. Netter, p. 8, 6. Z. v. o. 8) Ed. Netter, p. 72, Kol. I, 7. Z. v. o. 9) M כתוב. 10) M למה. 11) Ed. Netter, p. 43, Kol. I, 10. Z. v. o. 12) kK., p. 25, 4, Z. v. o., wo iE durchaus nicht sagt, dass die hier bloss im Namen Einiger gebrachte Erkl. unrichtig sei, sondern nur dass sie ihre grosse Schwierigkeiten habe: ויש אומרים שהוא סימן למלאך העובר הנקרא משחית, ברוך והתוית תיו (יחזק׳ ט׳, ו׳), והענין כי דבר המערכת לא יסור כי אם בתת כופר וזה סוד גדול. 13) Ed. Netter, p. 158, 6. Z. v. o. 14) Ed. Netter, p. 22, 2. Z. v. o 15) M תבוא (sic!). 16) Ed. Netter, p. 64, 3. Z. v. u.

ולא אמר שרמז בו רמז, והנה בפירוש הקצר בפרשת ואלה המשפטים רמז בו רמז בפסוק אם אדוניו (שמות כ״א, ד׳). הנה לך י״ג עדים נאמנים, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה שיוכיחו כי הפירוש הארוך איננו דברי ר׳ אברהם רק מלוקט מספריו. ויתכן שזה הארוך היה מהנוסחה הראשונה[1] שכתב, כי כל מחבר יכתוב שתי נוסחאות ויקח האחרונה ויניח הראשונה[2], ודי באשר[3] הארכתי[4]. ועתה אשוב לפרש הפרשה.

---

[1] M מהנוסחאות הראשונות. [2] M noch ודיי האחרונה. [3] $ABCO_1$ כאשר. [4] Bis hierher O_1, vgl. oben, p. 181_1.

ואלה שמות.

א. 1. אמר* [היו שבעים עמו[1])]. וככר פירשתיו[2]) פירושו בפרשת ויגש בםספר שבעים נפש (בראש׳ מ״ו, כ״ז)[3]). [וכתוב וישרצו על בני[4]) ישראל][1]). פירוש: שלא תחשוב שהיא דרך טומאה. [ומה שנכתב בדברי הימים של משה הבל הוא][5]). פירוש: כי[6]) כתוב שם שהיו[7]) נשי[8]) ישראל יוצאות ללדת בשדה, והיו עוזבות[9]) ילדיהם שמה והיו מתגדלים כשרצים חיות השדה, וכשהיו גדולים ישובו איש אל משפחתו[10]), ועל כן כתוב פרו וישרצו (פסוק ז׳). ואל תשיב עליו[11]) לאמור כי רבותינו ז״ל אמרו[12]) זה שכתוב[13]) בספר דברי הימים של משה בפרק ראשון דסיטה, כי בסוטה בתחלת זה הענין (דף י״א ע״ב) כתוב[14]) דרש ר׳ עקיבא[15]), ומשמע מזה כי ברבים דרש ר׳ עקיבא[16]) כך לעורר הלבבות לעבודת השם, אבל אין המדרש עיקר. [כי[17]) איננו מספרי הקדש ולא מדברי הקבלה][18]). פירוש: וראיה לדבריו כי כתוב שם[19]) כי ארבעים שנה מלך על כוש כמו שהזכיר בפרשת בהעלותך (במדבר י״ב, א׳), ובפרקי דר׳ אליעזר (פרק ארבעים) כתוב שהיה רועה צאנו של יתרו ארבעים שנה[20]). ואין לומר כי זה וזה אמת, כי כתוב (שמות ז׳, ג׳) ומשה בן שמנים שנה

---

[1]) kK., p. 6, 2. Z. v. o. [2]) Fehlt M. [3]) Vgl. oben, p 167 f. [4]) Fehlt T. [5]) kK., p. 6, 3. Z. v. o. [6]) M fehlt פי׳, ABC כי. [7]) M שהיה, ABC כי היו. [8]) Fehlt M. [9]) M והיה עוברות. [10]) Vgl. דברי הימים של משה ע״ה in „בית המדרש", ed. Jellinek, Lpz. 1853, II, p. 1, 2. Z. v. u. [11]) M עלי. [12]) M für רב׳...אמרו bloss אמר. [13]) Die 2 Wörter ז״ש fehlen in den Hss., doch müssen sie hier stehen, weil JbE hier iE gegen diejenigen in Schutz nimmt, die ihn der Bekämpfung talmudischer Autoritäten bezichtigten (vgl. oben, p. 7_5) u. die villeicht auch hier einen Fall für die Berechtigung ihrer Anschuldigung finden wollten, dieweil ja die Worte der Moschechronik dem Talmud entlehnt sind. [14]) M כתב. [15]) In uns. gangbaren Ausgg. allerdings steht ר׳ עוירא, doch vgl. die Marginalglosse in der Ed. Wilna, z. St. u. Jalkut, § 164, wo dieser Midrasch im Namen des ר׳ עקיבא tradiet wird. [16]) M fehlt von ומשמע bis hierher infolge Homoioteleuton. [17]) T fehlt. [18]) kK. p. 6, 4. Z. v. o. [19]) Ed. Jellinek, p. 7, 6. Z. v. o. [20]) M für כתוב...שנה < עד מ׳ שנה שהיה רועה צאן, ABC בפ׳מ׳ כתוב שה׳ רועה הצאון מ׳ שנה, vgl. jedoch, פ׳ דר׳ א׳,

בעמדו לפני פ״עה, שאם היה רועה ארבעים ומלך ארבעים מתי היה נער ומתנדל[1]) בבית פרעה? [שמספר .במאוד מאוד׳ כשמו] [2]), פירוש: מחמד[3]), ואמר זה על הפסוק שכתוב על ישמעאל „ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו והפרתי אותו והרבתי אותו במאד מאד״ (בראש׳ י״ז, כ׳). [מה יעשו[4]) על זה שכתוב בישראל[5])]. פירוש: צריכין לעשות זה[6]) לו בגימטריא[7]) ולא ימצאו, כי במצרים לא היה שם מחמד, כי קרוב מאלפים שנים עברו מיציאת מצרים עד שנולד הוא (ר״ל מחמד). [וחלילה* שידבר הנביא בגימטריא וברמיזה[8])]. פירוש: C46b בפרשת לך לך בפסוק וירק את חניכיו (בראש׳ י״ד, י״ד) פירש הוא למה, ואם יטעון טוען הלא כמה דינים למדו חכמים[9]) במשנה, בתלמוד[10]), ובבריתות בגמ״רא, יש להשיב כי בלתי זה הלימוד[11]) ידעו אותו בקבלה ממשה רבינו ע״ה, אך שמו הפסוק ההוא לאסמכתא ולהכר[12]) בעבור קטני אמנה, וכמו זה יפרש בפרשת ואלה המשפטים בפסוק לעם נכרי (שמות כ״א, ח׳)[13]). 8. [ויקם מלך חדש, פירושו כמשמעו][14]), פירוש: בעירובין ריש פרק כיצד מעברין (דף נ״ג, ע״א) ובפרק קמא דסוטה (דף י״א, ע״א) הוא[15]) מחלוקת בין רב ושמואל, חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו. 10. [וכזאת רבים*][16]). פירוש: בנות** צעדה עלי M259b A73b שור (בראש׳ מ״ט, כ״ב) כאשר הזכרתי שם[17]). [או תחסר מלת וצרה ודומה לה].[18]) פירוש: כאלו אמר והיה כי תקראנה מלחמה וצרה וצוקה[19]) ורעה. [אמר ר׳ יונה כי טעם[20]) ועלה ועלינו][21]). דרש היא[22]) בפרק קמא דסיטה[23]) (דף י״א, ע״א). 11. [רעמסס[24]), כבר[25]) פירשתיו][26]). פירוש: בסוף[25]) פרשת ויגש (בראש׳ מ״ז, י״א). 12. [ויקצו, כמו הפוך][26]). פירוש: כבר ביארתיו בסוף פרשת[27]) תולדות (בראש׳ כ״ז, מ״ו)[28]). 13. [ואתמה מהאומרים בפיוטם[29]) פירוכים][30]). פירוש: חכם אחד ששמו אביתור[31]) אמר בפיוט שחיבר .מכל

Ed, Warschau, p. נ״ו, 1. Z. v. u. [1]) AC ומתי גדל. [2]) kK., p. 6, 5. Z. v. o. [3]) Der Zahlenwert von מחמד (92) ist gleich dem von במאד מאד. Vgl. iEEP. 400_3; Steinschneider, Pol. u. Apol. Lit., p. 367 u. MS., 43_{84}. [4]) M יעשה. [5]) T (kK p. 6, 6. Z. v. o.) שהוא כתוב על יש׳, ABC הכתוב ביש׳. [6]) Fehlt ABC. [7]) ABC גימטר׳. [8]) ABC וברמיזות, T (kK., p. 6, 6. Z. v. o.) או ברמיזות. [9]) ABC חכמינו. [10]) ABC ובתלמוד. [11]) AB התלמוד. [12]) ABC ולזכר. [13]) kK., p. 57, 5. Z. v. o. [14]) kK., p. 6, 8. Z. v. o. [15]) M für הוא < פי׳ היא. [16]) kK., p. 6, 9. Z. v. o.: וכבה ר׳ [17]) Vgl. ob., p. 176_{17}. [18]) kK., p. 6, 10. Z. v. o. [19]) M noch לו. [20]) T für ר׳ יונה כי טעם < ר׳ יונה הספרדי הוא המדקדק שטעם. [21]) kK., p. 6, 11. Z. v. o. [22]) M noch כן. [23]) Vgl. noch Saadja, תפסיר, z. St. (p. 81, Anm. 5), wo ועלה mit ואהרבונא (יניסונו) wiedergegeben wird. [24]) M vor ר׳ noch וע״ם (ויבן ערי מסכ׳). [25]) Fehlt M. [26]) kK., p. 6, 8. Z. v. u. [27]) M fehlt von ויגש bis hierher infolge Homoioteleuton. [28]) Vgl. oben, p. 124, 10. Z. [29]) T בפיוטים. [30]) kK., p. 6, 5. Z. v. u. [31]) M אביתר. Vgl. über densel., Steinschn. ALdJ., § 73 (p. 117).

פ ר ו כ י ם אני[1]) למופת״[2]), ואחר אמר[3]) בפיוט שתחלתו „שני זיתים נכרתים״[4]) „ואום פרוכים יְהוּ[5]) ברוכים. [וזה א י נ נ ו נ כ ו ן כ ל ל[6])]. פירוש: בעבור כי לא מצאנו ממנו[7]) שום בנין בפעלים, ולא נוכל לבנות עליו[8]) בנין בלשון הקדש[8]) אם לא מצאנו לו רמז במקרא, וכן פירש ר׳ אברהם בספר מאזנים בשער הגשים[9]). 21. [ו י ע ש ל ה ם ב ת י ם, כ ט ע ם כ י ב י ת י ע ש ה ל ך י י׳ (ש״ב, ז׳, י״א)]. פירוש: כמו שדרשו רב ושמואל[10]) בפרק ראשון דסוטה (דף י״א, ע״ב).

ב. 1. [ו י ק ח א ת ב ת ל ו י *, ה ו א ל ו י ב ן י ע ק ב[11])]. פירוש: הוצרך לומר זה בעבור כי לוי היה מבאי מצרים[12]) ומשה בן בתו היה מהיוצאים, וזה תימה במאתים ועשר שנים, והוא אומר[13]) כי אין לתמוה מזה כי ידוע הוא כמו שפי״ש[14]) בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י״ב, מ׳)[15]) שהזכר יוכל להוליד כל ימי חייו[16]), ושנותיו של לוי היו קל״ז שנה (שמות ו׳, ט״ז), ואפילו אם נאמר שהוליד את יוכבד בשנת ק״כ מחייו ונחשוב שהיא ילדה את משה כשהיתה בת חמשים שנה, הנה יתישב הפסוק על פשוטו היטב, כי כשבאו למצרים היה ראובן בן מ״ה שנה כמו שפירש הוא בפרשת ויגש (בראש׳ מ״ד, י״א), ולוי נולד אחריו ב׳ שנים (בראש׳ כ״ט, ל״ב—ל״ד), והנה לוי ברדתו מצרימה היה בן מ״ג שנה, ומאז[17]) ועד עתה שהיו ללוי ק״כ שנים עברו ע״ז שנים, ואז נולדה יוכבד בשנת ע״ז לרדתם[18]) למצרים, ואמרנו[19]) שהיתה בת נ׳ כשילדה את משה, והנה ע״ז ונ׳ יעלו קכ״ז, ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה (שמות ז׳, ז׳), ושנה אחת לעיבוריה של יוכבד, ושנה[20]) לעיבורו של משה, ואחת לעשר מכות[21]), והנם[22]) הכל ר״י שנים, והנה בדרך הפשט אין צורך לומר שנולדה בין החומות. וכבר הזכיר זה בפרשת ויגש אליו (בראש׳ מ״ו, כ״ז)[23]). 2. [י ש א ו מ ר י ם כ י ב ח ד ש ה ש ב י ע י מ ת ח ל ת ה ה ר י ו ן נ ו ל ד[24])]. פירוש: במסכת ראש השנה* בפרק ראשון (דף י״א, ע״א) אמרו[25]) כי היולדת לשבעה יולדת למקוטעים. [ג ם ז ה ד ר ש[25])]. פירוש:

---

1) M אם (sic!). 2) Die Stelle ist der mit den Worten את מי זנחת beginnenden Rehuta entnommen. Vgl. Zunz „Die syn. Poesie d. Mit.“, Berlin, 1855, p. 431 u. desselben Verf. „Literaturgesch. d. syn. Poesie“, Berl., 1865, pp. 179 u. 186. 3) So schon Zunz „Die syn. Poseie etc.“, p. 431, M hingegen ואחריו אמרו, ABC ואחרים אמרו. 4) Vgl. über diesen Piut Gabirols: Zunz, „Die syn. Poesie etc.“, p. 431 und die Meorah zum ersten Chanukkasabbat bei Baer, ס׳ עבודת ישראל, Rödelheim, 1868, p. 633 f. M hat hier noch das Wort כתב, ABC כתוב. 5) Hss. יהיו, doch erfordert das Versmass (ג׳ ג׳ תנועות) יְהוּ, vgl Baer, a. a. O., p. 634. 6) kK., p. 6, 4. Z. v. u. 7) ABC ממנה. 8) Fehlt ABC. 9) Ed. Venedig, p. 33 b f. 10) Hss. ולוי, vgl. jedoch b. Sotah, p. 11b: רב ושמואל חד אמר בתי כהונה ולויה וחד אמר בתי מלכות. 11) kK., p. 7, 2. Z. v. o. 12) ABC מהבאים מצרימה. 13) M ואמר. 14) AC שפירש. 15) kK., p. 27, 1. Z. v. u.: כי מה שהעתיקו לנו חכמינו שגלות מצרים היתה מאתים ועשר שנים כן הוא. 16) Vgl. iE zu Gen. 17_{17}. 17) Fehlt ABC. 18) M ברדתם. 19) M ואמר. 20) ABC ואחת. 21) ABC לעשרת המכות. 22) ABC והנה. 23) Vgl. oben, p. 168, Z. 4. 24) kK., p. 7, 9. Z. v. o. 25) M von יש bis hierher ditto-

M260a ואין לסמוך* עליו, כי הנה במסכת סוטה בפרק ראשון אמרו (דף י"ב, ע"ב) שנולד
לתשעה חדשים. [כי לא[1]) יוכלו המצרים וכו'][2]). פירוש[3]): כי אין האשה
מתעברת בכל טבילה. 3. [בסוף, שם צמח][4]). פירוש: כרב שמואל בר נחמני
בסוטה פרק ראשון (דף י"ב, ע"א). 4. [ותתצב, מלה זרה בדקדוק[5]) וכבר
הזכירה בעל הדקדוק][4]). פירוש: הוא ר' יהודה המדקדק הידוע[6]) חיו"ג[7])
הזכיר אותה בספרו[8]) בשרש „יצב" והאריך בה, וכלל דבריו כי היה משפטה
ותתיצב[9]), והנוח בין שני התוי"ן הוא[10]) תחת יו"ד השורש, כי היו"ד נבלעה בין
שניהם, והנה קדמה יו"ד השורש לתי"ו התפעל כדרך נצטדק (בראש' מ"ד, ט"ז),
ונשתחוה (בראש' כ"ב, ה'), וישתמר (מיכה ו', ט"ז), ויסתבל[11]) (קהלת י"ב, ה') ובא
על משקל ותפתעל[12]), ומשפט משקלה היה ותתפעל. [יתכן להיותו[13]) אחותו
ממשפחתו][14]). פירוש: בעבור שדרשו בסוטה בפרק ראשון (דף י"ב, ע"ב) כי היה
מרים אחותו, ויש לו[15]) ראיה שאמר הכתוב ותקרא את אם הילד (פסוק ח') ולא
C47a אמר את אִמָּהּ. 5. [את אמתה, שלחה אחת מהם][16]). פירוש: מהנערות*
הנזכרות[17]), וחלקו על פירושה ר' יהודה ור' נחמיה בסוטה בפרק ראשון (דף י"ב,
ע"ב) חד אמר ידה[18]), וחד אמר שפחתה, מדלא כתיב ידה. 9. [היליכי, אמר
הגאון שהיא[19]) שתי מלות][20]). פירוש: הא שליכי, כי כך נדרש[21]) בסוטה

---

graphiert. [1]) Fehlt Hss. [2]) kK., p. 7, 10. Z. v. o. [3]) M fehlt von כי bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) kK., p. 7, 13. Z. v. o. [5]) Fehlt T. [6]) Fehlt M. [7]) Vgl. iEG., p. 5, Anm. 19. [8]) כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין (The weak verbs by Abû Zak. ibn Dâwud known as Ḥayyûg), ed. Jastrow, Leiden 1897, p. 55 f., s. v. יצב: ואעלם אן ותתצב וַתִּתְפַּעֵל אליא אלתי הי פא אלפעל מקדמה עלי תא אלאפתעאל ולדלך צארת תא אלתאנית אלתי פי ותתצב מחרכה באלצרי לתדל עלי אליא אלתי בינהא ובין תא אלאפתעאל, ודכול תא אלאפתעאל לפי אלאפעאל עלי וגהין אמא אן תכון מקדמה עלי פא אלפעל או פא אלפעל מקדמה עליהא עלי קדר אסתסהאל אלכלמה ואסתתקאלהא פאן כאן פא אלפעל סינא או שינא או צאדא פהי אלמקדמה עלי אלתא מתל ויסתבל, וישתמר, נצטדק . . . . . . עלי הדא אלנטאם אטרד אלבאב לא תכון אלתא אלא מקדמה עלי פא אלפעל מא לם תכון אלפא סינא או שינא או צאדא אלא ותתצב אחותו פאן פא אלפעל מקדמה עליהא והי אליא אללינה אלתי קבלהא דלך לאסכפאפהם אלכלמה ואסתתקאלהם אלנטק בהא מע תקדם אליא פקד באן אן ותתצב ותתפעל אליא בין אלתאין פי אללפט לאן תא אלתאנית מחרכה באלצרי אלדאל עלי אלסאכן בעדהא ותתצב ותתפעל ותתיצב ותתפעל. Vgl. auch Dukes „Beiträge etc." III, p. 50; ibn Ganâḥ ס' השרשים, s. v. יצב; iE. im Zachôth p. 67a; Ges., HG.[26], § 71 u. iEG., p. 177. [9]) M ותתצב. [10]) Für die letzten 5 Wörter hat M והנה בין תגינין ה"א (sic!). [11]) M וישתכל (vgl. Dan. 7_8). [12]) C וַתִּתְפַּעֵל; M ותתפעל (sic!); AB וַתִּפְתַּעֵל. [13]) T להיות, ABC היתה. [14]) kK., p. 7, 14. Z. v. o. [15]) M לי. [16]) kK., p. 7, 14. Z. v. u. [17]) Zu ונערותיה sagt nämlich iE: הן אמהותיה שהיו משמשות אותה. [18]) M noch ממש (sic!). [19]) T היא, ABC שהם, M שהוא שני. [20]) kK., p. 7, 10. Z. v. o.; Saadja, תפסיר, p. 82, z. St., הא לך. Vgl. p. 190_5. [21]) C נדרתי לשאול (sic!).

בפרק ראשון (דף י״ב. ע״ב). [והוא מהבנין הכבד הנוסף][1]. פירוש: בפרשת קרח בפסוק קח את המחתה (במדבר י״ז, י״א) יפרש[2]) שטעמו הובילי[3]), כמו[4]) ילך עמך, והנה שרשו ״ילך״[5]). [ותניקהו, מן הפעלים[6]) השניים הנראים[7])]. פירוש: ושרשו ניק[8]). 10. [ושם משה מתורגם מלשון מצרים][9]). פירוש: בפירוש הארוך אמר כי כתוב בספר עבודת האדמה[10]) כי בלשון מצרים היה שמו משון[11]). [ובדרש ששבעה שמות היו למשה[12])]. פירוש: במגילה פרק ראשון (דף י״ג, ע״א) ובסנהדרין ראש פרק שני (דף י״ט, ע״ב ובסוטה ראש (?) פרק ראשון (דף י״ב, ע״א) דרשו הפסוק שכתוב בדברי הימים (א׳ ד׳, י״ח) ואשת היהדיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד[13]). [ועוד הוסיפו לו שמעיה וטוביה ואחימלך].[14]) פירוש: כן כתוב (בויקרא רבה, פרשה א׳, סימן ג׳)[15]). [והשם[16]) מקרה הוא כאשר אפרש]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג׳, י״ג)[17]) ודעתו שהשם הוא סימן על האדם להודיע * שמו[18]) בעת שיזכרוהו[19]), ואיך יקראו שמות רבים לאדם להודיע עצמו כשיקראוהו[20]), הלא[21]) אז לא יהיה נודע לבני האדם[22]) על מי אמרו[23]), ואף על פי שיש במקרא אנשים שנקראו בשני שמות כמו אברהם, ויעקב, ועשו, אין לטעון מהם, כי היה[24]) מפורש בפסוק[25]) למה הוצרכו לשנות שמותם. [כי אחר[26]) שיאמר[27]) פלוני ופלוני שנים הם][28]). פירוש: נראה לי שצריך להיות[29]) ״שם איש אחר הוא״.

---

1) kK., p. 7, 8. Z. v. o. 2) M יפורש. 3) Vgl. Targ. Onk. zu Num. 17_{11}. 4) Fehlt Hss. 5) Vgl. auch Zachôth, p. 60a; iEG., p. 110 u. Ges., HG. [26], § 69. 6) T הפועלים. 7) kK., p. 7, 7. Z. v. u. עלומי העין. Über die verschiedenartige Bezeichnung der ע״ע Stämme bei iE, vgl. iEG., p. 90_{14}. 8) So auch ibn Ǧanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. ניק, vgl. auch Mustalḥik, p. 92 u. Ges., HW_{13}, s. v. נוק. 9) kK., p. 7. 7. Z. v. o. 10) Benjacob, a. a. O., p. 427_{10}. 11) Hss. מונים; Ausgg. des gK. מוניוס, vgl. jedoch iEV., p, 20, wo משון, das mit dem aegypt. mes, mesû = Kind (vgl. Baentsch in Nowacks „HKzAT“., Göttingen, 1903, p. 12, z. St.) identisch ist, fehlt. Das Wort משון müsste demnach מֶשׁוֹן vokalisiert werden. 12) kK., p. 7, 6. Z. v. u. 13) Vgl. auch שמות רבה, Par. 1_{20} (Ed. Wilna, p. 10); Par. 18_{3} (Ed. Wilna, p. ל״ד); ויקרא רבה, Par. 1_{3} (Ed. Wilna, p. כ׳); Jalkut § 166 u. מ׳ לקח טוב, ed. Buber, zu Exod. 2_{5}, p. ה׳. 14) kK., p. 7, 5. Z. v. u. 15) Ed. Wilna, p. 4. JbE scheint die Quelle dieses Midrasch, da er sie nicht angibt, nicht gekannt zu haben. 16) T (kK., p. 7, 5. Z. v. u.) כי השם. 17) kK., p. 10, 4. Z. v. u. Aus der Zitierung des Verses in der Erkl. ersehen wir, dass JbE in seiner Vorlage des iEtextes gefehlt hat u. sind demnach die Worte שמו ....בפרשה zu streichen. 18) ABC עצמו, jedoch D, p. 43b, Nr. 17, ebenfalls שמו 19) שיזכירוהו. 20) ABC fehlen die letzt. 3 Wörter, M hier noch dittographiert: ואיך יקראו שמות רבים לאדם. 21) ABC für הלא < אחד, הנה. 22) ABC אדם. 23) MD אומר. 24) ABC הנה. 25) ABC בכתוב. 26) ABC אחרי. 27) M שאמר. 28) ש׳ ה׳ auch T (kK., p. 7, 2. Z. v. u.), AB hingegen bloss הוא, C שם הוא. 29) Nämlich für שנים הם des Textes.

זפירושו כי כשיאמר בפסוק אחד פלוני ופלוני[1] הנה * תוספות הוי"ו יורה כי השם M260b
השני שהזכיר הוא שם של איש אחר[2]. [וכבר הבאתי ראיות גמורות][3].
פירוש: נראה לי כי בספר עזרא פירש זה[4]. [כי נחמיה אינו זרובבל][5].
פירוש: בעבור שדרשו בסנהדרין בפרק אחד דיני ממונות (דף ל"ח, ע"א) שאלתיאל[6]
שנשאל אל[6] על אלתו, זרובבל שנזרע בבבל, ומה שמו, נחמיה בן חכליה שמו.
[גם שם פירשתי כי[7] כל* ימי כורש ודריוש וארתחששתא B45a
(עזרא ו', י"ד[8]) שהם שלשה[9]]. פירוש[10]: גם פירוש זה לא ראיתי על
ידו[11]. ומסברא נראה לי כי אמר כן על מה שכתוב בספר עזרא (ד', ה') כל ימי
כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש מלך פרס. ואחרי כן כתוב (שם פסוק ו')
ובימי ארתחששתא[12]. [גם בספר דניאל (א', א') פירשתי כי יהואחז
איננו יוחנן[13] אף כי צדקיהו][14]. פירוש: בעבור כי דרשו רבותינו ז"ל
במסכת כריתות פרק ראשון (דף ה', ע"ב) ובהוריות פרק אחרון (דף י"א, ע"ב) כי
אמר כי[15] יוחנן[16] הוא יהואחז[17] הוא שלום[18] הוא צדקיה הוא מתניה. [כי לא
יתכן ליחד פירוש שמות שהם בשני מקומות][19]. פירוש: ואין באחד רמז
על חבירו. ואין דבר שיוכיח. [ודרך קרח ויהושע דרך אחרת][20]. פירוש:
לפי דעתי צריך להיות "זרח" ולא "קרח", והוא אומר על בן שמעון[21] כתיב בתורה

---

1) M fehlt von שנים bis hierher infolge Homoioteleuton. 2) MD אחר (sic !). 3) kK., p. 7, 1. Z. v. u. 4) In Wirklichkeit aber findet sich die Stelle in dem v. Mathews hrsg., kurzen Danielkomm. (in der Beilage zu den Miscellany of hebr. Lit., ed. A. Löwy J. II. London, o. J.) zu Dan. 11_2, p. 9. 5) ABC, wie die Ausgg., שלתיאל. 6) Fehlt Hss., vgl. jedoch Rabbinowicz ד"ם, z. St. 7) Fehlt T. 8) Der erste Teil des Zitates כל ימי ist irrtümlich aus Ezr. 4_5 hierher geraten, sollte aber in T u. Hss. gestrichen werden. Vgl. auch k. Danielkomm., p. 8, Z. 3 v. o. 9) kK., p. 8, 2. Z. v. o. 10) M fehlt von גם bis hierher infolge Homoioteleuton. 11) ABC für die letzt. 7 Wörter bloss לא ראיתי פי'. 12) Diese Erkl. findet sich ebenfalls im k. Danielkomm. Kap. 11_2 (p. 8) u. ist daraus zu ersehen, dass JbE den k. Danielkomm. nicht gekannt hat. 13) TABC יהוחנן. 14) kK., p. 8, 3. Z, v. o. 15) Fehlt ABC. 16) ABC noch הוא יהוחנן. 17) Vgl. II. Kön., 23_{20} mit I. Chron. 3_{15} 17) Vgl. Jer. 22_{11} f., D. Kimchi u. Kittel (in Nowacks „HKzAT", Göttingen, 1902) zu I. Chron. 3_{15}. 18) Die Stelle ist in T., der לא יתכן שימות בשני מקומות hat, entschieden schon deswegen korrumpiert, weil iE im gK. zu Dan. 1_1 noch einen anderen (den ersten), sehr trefflichen Grund für die Nichtidentität von Jochanan, Joachas u. Zidkia angibt, den er doch hier ganz gewiss nicht verschwiegeu hätte! Darum scheint mir die LA. uns. Hss., die dem JbE vorgelegen hat u. die er auch demgemäss erklärt hat, die allein richtige zu sein. Die in den Hss. stehenden Wörter כי לא יתכן ליחד habe ich nach T ergänzt. M für שהם < הוא. 19) Dieser Satz, der höchstwahrscheinlich auf den mit בשני מקומות schliessenden Satz folgte, fehlt in T. 21) M fehlt v. צריך bis hierher

(בראש׳ מ״ו, י׳) ובני שמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאול, ובדברי הימים (א׳ ד׳, כ״ד) נמואל וימין [1] יריב זרח שאול, ובתחלת פירוש דניאל (א׳, א׳) גם הוא פירש ככה על זרח [2]. ומה שהזכיר על יהושע הוא יהושע בן יהוצדק (חגי א׳, א׳) שנקרא בספר עזרא (ג׳, ב׳) ישוע בן יוצדק, ולא אמר על יהושע בן נון כי הכתוב פירש ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדב׳ י״ג, ט״ז) [3]. וזה האחד [4]) אינו מפורש [5]). [רק דרך הדרש שמענה [6]) ועתה דע לך הסוד] [7]). יש תופסים עליו מהדברים האלה באמרם שהיתה דעתו שהדרש אינו כלום, וחלילה 5a
חלילה, רק אתן לך כלל לכל * המדרשים וההגדות. דע כי הם על שלשה דרכים: האחת כל מצוה שקבלו [8]) על פה וכל גזרה שגזרו לעשות לה [9]) גדר הביאו לה פסוק שידמה שרמזו [10]) עליה עשו אותו אסמכתא בעבור הפתאים כאשר פירשתי [11]). והשני כל חכם שהיה דורש ברבים ורצה למשוך לב [12]) העם * לעבודת השם לקח 7b
לו פסוק אחד ודרש בו כפי רצונו לצורך זמנו בדרך צחות הלשון כאשר יעשו המשוררים בעלי המליצה, והיה זה כהוראת [13]) שעה. והשלישי כל חכם שרוצה ללמוד תלמידיו [14]) סודות החכמות הוא רומז על רמזים בקוצר [15]), והיה נותן לו פסוק דומה לקצת [16]) מלותיו להיות לסימן על הרמזים ההם [17]) כדרך שעשו [18]) בחולין פרק אלו טרפות (דף ס״ב, ע״ב) בענין [19]) עופות טמאים שאמרו [20]) וסימניך עמוני ולא עמונית, וכן רבים [21]). ושלשת הדרכים האלה כולם נכוחים למבין. ואולם כי רבותינו ז״ל אמרו (ירוש׳ סנהדרין, פרק ד׳, הל׳ ב׳) [22]) כי מ״ט פנים לתורה, גם שבעים פנים לתורה [23]). והנה * גם הם אמרו [24]) אין מקרא יוצא מידי [25]) פשוטו 1a
(שבת, דף ס״ג, ע״א), והנה הדרש איננו סותר הפשט רק כל אחד יש לו דרך. ור׳ אברהם לא בא אלא [26]) לפרש הפשט לאשר יחפוץ להבינו, והניח דרך הדרש לאשר דורשים בבתי כנסיות להקריב העם לעבודת השם ית׳, ועל כן אמר לך בכאן כי דרך הדרש ראוי שתשמענה ותתבונן [27]) בה מאיזה דרך הוא משלשת הדרכים שהזכרתי כדי שתדע סודה, שאם יש בה דברי חכמה רמוזים [28]) תבינם בטוב שכלך. [ובדרש

Homoioteleuton. [1]) M fehlt von ואהד bis hierher infolge Homoioteleuton. [2]) iE im g. Danielkomm. 1_1: ובתורה זרח הוא צחר. [3]) M fehlt von כי bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) AB כאחד. [5]) Man muss zugeben, dass in der Tat diese bloss orthographische Differenz kein so vollwertiger Beleg im Rahmen der hier dargelegten Beweisführung iEs ist. [6]) M שמועה (sic!) [7]) kK., p. 8, 5. Z. v. o. [8]) ABC שקבלוה. [9]) Fehlt ABC. [10]) ABC שרומז. [11]) Vergl. oben, p. 187_{11} [12]) ABC לבות. [13]) CM כהוראות. [14]) ABC ללמד לתלמידיו. [15]) AB היה רומז לו רמזיה בקצרה. [16]) ABC בקצת. [17]) ע׳ ה׳ ה׳ fehlt AB. [18]) Fehlt ABC. [19]) ABC לענין. [20]) M שאמר. [21]) Vgl. b. Chullin, a. a, O. Weitere Beispiele bei Lewy NhWb., s. v. סימנא. [22]) Ed. Krotoschin, p. 22a. Vgl. auch Mid. Num. r., Par. 2_3 (p. 8), Par. 19_2; Cant. r. s. v. הביאני אל בית היין (p. 28); Midr. Thillim zu Ps. 12_7 (p. 108) u. Midr. Tanchuma, Num., § 11 (Ed. Warschau, p. 97, s. v. איש על דגלו). [23]) Von גם bis hierher fehlt M. [24]) M für ג׳ ה׳ א׳ bloss אמר. [25]) M מדברי. [26]) ABC כי אם. [27]) M והתבונן. [28]) M. רמוזה.

אשר לקח מרד שהוא כלב בן יפונה שמרד בעצת המרגלים[1])]. פירוש: כך דרשו במגילה פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) ובסנהדרין פ"ק ראשון (דף י"ט ע"ב), והוא יזכיר זה עוד בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י"ד)[2]). [שהכתוב אומר שזה מרד[3]) הוא מבני בניו של כלב][4]). פירוש: בדברי הימים (א' ד', י"ז) כתוב. [וסוף דבר אמרו הגאונים על הדרש אין מקשין בו ואין משיבין[5]) ממנו]. פירוש: רבינו האי גאון[6]) אשר אמר בפירוש[7]) מסכת חגיגה שלו דעו כי דברי אגדה[8]) לא כשמועה הם. אלא כל אחד ואחד דורש מה שעולה ע"ל לבו כגון אפשר, ויש[9]) לומר, ולא דבר חתוך. לפיכך אין[10]) סומכין עליהם. גם בתשובת שאלה פירש כמו זה הפירוש[11]). ואמר ר' אברהם כי אין להקשות עליו ואין * A75b ללמוד ממנו קושיא להשיב על דברי הפשט. וזה בעבור כי לא נדע על אי זה דרך אמרוהו[12]) מני הדרכים הנזכרים[13]). ואיך נביא ראיה ממה שלא נדע למה אמרוהו. 12. [איננה נכון כאשר אפרש[14])][15]). פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג', י"ג)[16]). [רק הכהו באבן או בחנית]. פירוש: במדרש ילמדנו (אות ט')[17]) יש סיוע לדבריו שאמר הכהו במגריפה של טיט והוציא את מוחו. 13. [להתבלע נו"ן][18]). פירוש: כי משפטו נִנְצִים. 22. [ויקרא את שמו גרשם, משה קראו[19])][20]). פירוש: הוצרך לומר כן בעבור שכתוב לפני זה (כ"א) ויתן את צפרה בתו למשה שלא תחשוב כי ויקרא שב על[21]) רעואל. 23. [ועוד אפרשנו[22])]. פירוש: בפסוק כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך * B45b (שמות ד', י"ט)[23]). 25. [השתי דעות[24]), דעת היש ודעת העתיד][25]). פירוש: ככר הזכירם[26]) בסוף פרשת וארא בפסוק והאלהים נסה את אברהם (בראש' כ"ב, א') ושם ביארתי דעתם[27]). [והקרוב כי הכתוב ידבר על דרך דעת בני[28]) אדם][29]). פירוש: דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים, ואין צריך[30]) לחפש דברים[31]) אחרים על זה הפסוק, וכן[32]) רמז בפסוק והאלהים נסה (בראש' כ"ב, א').

ג. 1. [כאשר אפרש בפסוק ויאמר משה לחובב[33])]. פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר י', כ"ט). 2. [כי לא ימצא נעלם כי אם

---

1) kK., p. 8, 5. Z. v. o. 2) kK., p. 76, 12. Z. v. u. 3) M für die letzt. 3 Wörter<אם' שהמרד הנה. 4) kK., p. 8, 7. Z. v. o. 5) T (p. 8_{11}) für ו' מ' bloss ולא. 6) M. noch ז"ל. 7) M בפרק. 8) A ההגרה, BC האגדה. 9) ABC ור"ל = ורצה לומר (sic !). 10) AB für ל' א' < לפי שאין. 11) Vgl. Müller, Joel „מפתח לתשובת הגאונים" Berlin, 1891, p. 205, 9. Z. v. o. und Graetz, GdJ., VI^3, p. 346. 12) M יומת הוא, D אמת הוא, AB fehlt. 13) Vgl. oben, p. 192. 14) M מפרש. 15) kK., p. 8, 12. Z. v. o. 16) Vgl. kK., p. 11, 1. Z. v. o. 17) Vgl. g. Tanchuma p. 127, 11. Z. v. u. 18) kK., p. 8, 13. Z. v. o. 19) M קראו לו גרשם. 20) kK., p. 8, 10. Z. v. u. 21) C אל, AB יחזור לרעואל. 22) kK., p. 8, 9, Z. v. u. 23) kK., p. 13, 13. Z. v. u. 24) T הדעות שתים. 25) kK., p. 8, 8. Z. v. u. 26) M הזכירה. 27) Vgl. oben p. 111_6. 28) ד' ב' fehlt ABCT. 29) kK., p. 8, 7. Z. v. u. 30) ABC צורך 31) ABC פירושים. 32) ABC וכך. 33) kK., p. 8, 4. Z. v. u.

בסוף] [1]). פירוש: בפרשת [2]) אלה מסעי בפסוק פדהאל (במדבר ל״ד, כ״ח) יפרש * זה [3]). [מה אמלה לבתך] [4]). פירוש: פסוק הוא ביחזקאל בענין הודע את ירושלם (ט״ז, ל׳). [על כן [5]) אמר הגאון כי סנה יתחלק [6]) לשני חלקים] [7]). פירוש: דעת ר׳ אברהם בכאן כדעת הגאון [8]), ובפישת וזאת הברכה (דברים ל״ג, ט״ז) [9]) יפרש שכני סנה שהוא השמים * [10]). ובזאת הפישה בשני מקומות ירמוז כי ״מתוך הסנה״ הוא קוץ, ושם ירמוז כי לפי דעתו הפירוש השני של הגאון הוא האמת, כלומ׳ [11]) שמים כאשר אבאר במקומו. [ואחרים אמרו כי הסנה שמים] [12]). פירוש: בכל מקום. [ואמרו כי טעם בוער באש כמו וההר בוער באש (דברים ד׳, י״א וה׳, כ״ג) [13])]. פירוש: כי וההר בוער הוא פועל [14]) עומד, ואמרו [15]) כי הסנה בוער באש כמוהו, כלומר הוא בעצמו היה נשרף. [והנה שכחו איננו אֻכל. גם מדוע לא יבער הסנה (ג׳)]. פירוש: על [16]) דעתו מלת הסנה בוער באש הוא פועל יוצא ופירושו שורף באש את כל סביבותיו. [שפירושו [17]) ישמר ויסור] [18]). פירוש: על ״איננו אֻכָּל״ אמר, גם על [19]) ״לא יבער הסנה״, כי שניהם ענין * אחד והם פועלים עומדים, כלומר אחר שהוא שורף כל [20]) הדברים מדוע לא יפסד הוא ולא יכלה. [כאשר יבער הגלל עד תמו [21])] [22]). פירוש: במלכים כתוב כי אחיה השלוני אמר לאשת ירבעם שהשם קרע הממלכה מבית דוד ונתנה לו, והוא לא שמר מצות השם אבל עבד ע״ז, לכן הנני מביא רעה אל בית ירבעם והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב בישראל וביערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תמו (מלכ׳ א׳ י״ד, י׳), כלומר שישמידם עד שיפסידו [23]) ויגלו [24]) כדרך שהגלל [25]) אובד ונשמד ונעדר מן העולם, כדרך שאמר צופר הנעמתי כגללו לנצח יאבד (איוב כ׳, ז׳), ואלו היה לשון שריפה לא היה נפסד [26]) לגמרי כל בית ירבעם, אבל היו נשארים קצתם כי הדבר הנשרף ישאר מעט אפר [27]), גם יש פעמים שאין הכל נשרף, ואין דברי הנביא ככה, והעד תחלת הפסיק. [על כן אין במלה זכר אש [28])]. פירוש: על מלת יבער הגלל, ויתכן שאמר גם על [29]) איננו אֻכָּל ועל לא יבער הסנה, כי כולם [30]) ענין

[1]) kK., p. 9, 1. Z. v. o. [2]) M fehlt v. בהעלותך bis hierher infolge Homoioteleuton. [3]) iEG., p. 60_{17}, wo unsere Stelle u. Num. 34_{28} nachzutragen sind. [4]) kK., p. 9, 2. Z. v. o. [5]) M פ׳ בֵ׳ (sic!). [6]) T תחלק. [7]) kK., p. 9, 6. Z. v. o. [8]) iEG. p. 169, s. v. סנה u. gK. z. St. [9]) M noch בב׳ מקומות (sic!) [10]) Vgl. iEEP. p 390. Im תפסיר jedoch wird סנה beidemal mit dem arab. סנא wiedergegeben. [11]) MD פירש שהוא. [12]) kK., p. 9, Z. 7. v. o. [13]) kK., p. 9, 8. Z. v. o. [14]) ABC. פעל. [15]) M יאמר. [16]) ABC ועל. [17]) T כי פירושו. [18]) kK., p. 9, 9. Z. v. o. [19]) ג׳ ע׳ fehlt M. [20]) ABC שאר. [21]) ע׳ ת׳ fehlt T. [22]) kK., p. 9, 10. Z. v. o. [23]) Fehlt AB. [24]) ABC ויכלו. [25]) AB שהגלגל (sic!) [26]) BC für ל׳ ה׳ נ׳ < היו נפסדים. [27]) M עפר, ABC כי דבר הנשרף ישאר ממנו אפ־. [28]) kK., p. 9, 10. Z. v. o. [29]) Fehlt BCM [30]) Fehlt ABC.

אחד. [הכתוב הופך דבריו[1])][2]). פירוש: הפסוקים סותרים זה את זה, כי מתחלה[3]) אמר בוער באש ואח״כ אמר לא יבער. [ואני אומר[4]) הסוד ברמז בפרשה הזאת][5]). פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג׳, י״ג[6]) ובפסוק ואת המטה הזה (שם ד׳, י״ז[7]) ושם אבאר דבריו. [והנה המלאך נראה אליו והוא האלהים[8]) הקורא מתוך הסנה][9]). פירוש: מתחלה[3]) כתיב וירא מלאך ה׳ אליו, ואח״כ כתיב ויקרא אליו אלהים (ד׳). וזה לאות כי המלאך M262a שנראה אליו הוא בעצמו קראו. והנה נתברר שהמלאך נקרא אלהים[10]). [וטעם וירא ה׳ כי סר לראות שצוה למלאך שיאמר לו אל תקרב הלום[11])].

פירוש: ואם יטעון טוען איך אמ״ת שהכתוב אמ׳ אלהים על המלאך הלא גם שם כתיב וירא ה׳ כי סר לראות ואחריו כתיב ויקרא אליו אלהים ויורה כי מלת אלהים[12]) נאמרה על השם, ור׳ אברהם השיב[13]) על זה כי איננו קשה, כי פירושו כך[14]): כי כשראה[15]) השם שסר לראות צוה למלאך שהוא אלהים שיאמר למשה אל תקרב הלום. 7. [ויאמר ה׳ ראה ראיתי, אלה דברי המלאך][16]).

A76b פירוש: כבר ביארתי[17]) כי השליח ידבר בלשון השולח, וע״כ נקרא השליח בשם רבו, כדרך כי שמי בקרבו (שמות כ״ג, כ״א). ורבותינו ז״ל אמרו בשבועות פרק שביעי (מ״ז, ע״ב[18]) עבד מלך כמלך[19]). [הלא תראה אמר יעקב האלהים הרועה אותי[20]) (בראש׳ מ״ח, ט״ו[21])]. פירוש: אם יקשה עליך איך אמר המלאך ראה ראיתי את עני עמי ולא אמר שהשם ראה את עני עמו תמצא תשובה לדבריך בפסוקים שמזכיר והולך. [הוא המלאך][22]). פירוש: במצות השם[23]). [כאשר אמר הכתוב השמר מפניו ושמע בקולו (שמות כ״ג, כ״א)][24]).

B46a פירוש: שתעשה כל מה שיאמר לך כי לא* יאמר רק רצוני, ואף על פי שהוא C48b מנהיגך ומטיב לך אל ישיאך לבך לעבוד אותו*, כי אין כח בידו ויכולת לעשות כי אם מה שאצוהו[25]), וזה טעם לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ׳, ג׳; דבר׳ ה׳, ז׳). [על כן יקרא[26]) השם אלהי האלהים][27]). פירוש: בעבור כי המלאכים נקראו אלהים והשם ית׳ אדון עליהם על כן נקרא אלהי האלהים[28]). [ואמר בתחלה[29]) כל מקלל אלהיו ונשא[30]) חטאו (ויקרא כ״ד, ט״ו) וחזר ואמר (פסוק ט״ז) ונוקב שם ה׳ מות יומת][31]). פירוש: הנה[32]) ראיה

---

1) T את דברו, ABO דברו. 2) kK., p. 9, 11. Z. v. o. 3) ABC בתחלה. 4) T noch לך. 5) kK., p. 9, 11. Z. v. o. 6) kK., p. 10 ff. 7) kK. p. 13, 14. Z. v. o. 8) TB אלהים. 9) kK., p. 9, 12. Z. v. o. 10) Fehlt von וזה bis hierher infolge Homoioteleuton. Zur Sache vgl. MS., 42 p. 211_5. 11) kK., p. 9, 12. Z. v. o. 12) Die letzt. 4 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 13) ABC משיב. 14) M כתב כן. 15) ABC für שבשראה<כ׳ כ׳. 16) kK., p. 9, 15. Z. v. o. 17) ABC הזכיר, vgl. oben pp. 103_{17} u. 120_{14} ff. 18) Auch Gen. rab. Par. 16. 19) MS., 42_{211}. 20) T dafür תראה אמר יעקב האל׳ אשר התהלכו אבותי. 21) kK., p. 9, 16. Z. v. o. 22) kK., p. 9, 13. Z. v. u. 23) MS., 42_{241}. 24) kK. p. 9, 12. Z. v. u. 25) M שאצונו. 26) T נקרא. 27) kK., p. 9, 9. Z. v. u. 28) MS., 42_{209} ff. 29) Fehlt M. 30) T ישא. 31) kK., p. 9, 5. Z. v. u. 32) ABC

מן התורה שהמלאך רועה את האדם והוא נקרא אלהיו. ועוד אם אדם[1]) יקללנו ישא חטאו, אבל בית דין לא ימיתוהו על ככה, אבל אם יברך את השם הנכבד יהיה נסקל. [ואם הוא[2]) יחלל את השבת[3]) לא נכנו נפש][4]). פירוש: אף על פי שהוא מכחש במעשה בראשית[5]), והטעם כאשר רמז[6]) שהכל בידי[7]) המלאכים. [ואם הוא יקוב את השם נהרגנו מיד][8]). פירוש: כי אין תועבה גדולה מזאת שהיא כנגד השם הנכבד, ולא כן על המלאכים. 12. [והנכון[9]) כי אות יתחלק בלשון הקדש לטעמים רבים][10]). פירוש: עוד יזכור זה במקומות רבים ויפרש הכל בפרשת ראה בפסוק ובא האות והמופת (דברים י״ג, ג׳). גם בפירוש ישעיה בפסוק לכן יתן אדני הוא לכם אות (ז׳, י״ד)[11]). [והטעם זה לך האות למה שלחתיך][12]). פירוש: אם תרצה· לדעת הטעם מדוע שלחתיך להוציאם דע כי שלחתיך להוציאם כדי שתעבדוני על ההר הזה. [גם יתכן להיות פירוש וזה לך האות[13]) רמז לסנה וגו׳]. פירוש: מאחר שהמראה הגדול הזה נראה לך על ההר הזה, הנה זה לך ראיה ואות שזה המקום מובחר שתעבדוני שמה. 23. [כי ליסוד מוסד אני צריך][14]). פירוש: בעבור[15]) שכתוב מה שמו בא הוא לפרש מה פירוש מלת שם, ובעבור שיפרש סוד השם שנכתב בד׳ אותיות הוצרך· לפרש מה שם עצם[16]) ומה הוא שם תואר[17]) ומה העצם הנודע על פי השם ההוא, ובעבור שיזכיר עיקר השמות מה היא, על כן יפרש שאין כח באדם לעשות מעשים על ידי שמות. [כל יש עצם וצורה][18]). פירוש: בספר תהלות בפסיק יושב בשמים ישחק (תהל׳ ב׳, ד׳) פירש כי העצם הוא הגשם והצורות הם המקרים, ודעתו בזה על[19]) מה שתחת הגלגל[20]). [ונבול העצם שהוא עומד בעצמו[21])]. פירוש: בספר צחות בשער חילוק הלשון[22]) פירש זה באמרו כי עצם הדבר הוא גוף[23]) הנושא המק־ים וישחת המקרה ויעדר בבוא הפכו, והעצם ע־מד, כלומר העצם הוא החומר שממנו נבראו הגופות, והוא נכון ומזומן תמיד לקבל הצירות, והנה אם תפסד צורתו האחת תתחדש בו צורה אחרת, והנה נשתנו הצורות והעצם לא נשתנה[24]) כשהדונג יקבל החותמות, וישתנו החותמות[25]) והדונג לא

והנה. [1]) ABC שאם האדם. [2]) Fehlt BM. [3]) T noch לעינינו. [4]) kK., p. 10, 1. Z. v. o. [5]) Vgl. kK., zu Exod. 20_{10} (p. 51, Z. 4. v. o. [6]) ABC noch שם. [7]) ABC ביד. [8]) kK. p. 10, 2., Z. v. o. [9]) T noch בעיני. [10]) kK., p. 10, 6. Z. v. o. [11]) Hss. für אות — לכן < שאל לך אות (V. 11), doch findet sich daselbst nichts über die Erkl. des Wortes אות, Vgl. Ed. Friedl., p. 16. [12]) kK., p. 10, 8. Z. v. o. [13]) T (kK, p. 10, 15. Z. v. o.) וזה יהיה לך לאות. [14]) kK., p. 10, 12. Z. v. u. Vgl. zu diesem Verse iE gKomm. zu Exod. 2_{15}. [15]) Fehlt M. [16]) Eigenname. [17]) Eigenschaftsnamen, vgl. MS., 42_{55}. [18]) kK., p. 10, 11. Z. v. u. [19]) M שכל. [20]) Vgl. MS., 42, 29a, 161 u. Pinsker im ס׳ האחד, p. 17_{25}, wo die hier gegebenen Ausführungen des näheren erklärt werden. [21]) kK., p. 10, 11. Z. v. u. [22]) Ed. Lippmann, p. 32b: שער לשון חקודש. Vgl. auch a. a. o. p. 20 b u. MS., 42, pp. 29, 202. [23]) Fehlt M. [24]) M für die letzt. 3 Wörter והצורות לא נשתנו (sic!). [25]) M fehlen

ישתנה[1]. ודע כי מלת גבול בדברו חכמי המחקר הוא מלה נאמרת בכלל על מה
שהורכב משני ענינים כדי לפרש הדבר. כלומר כשישאלו על[2]) אדם[3]) מה הוא
זה ויענה העונה כי הוא חי מדבר. הנה חי מדבר[4]) היא התשובה. וזאת התשובה
נקראת גבול[5]). ויש בו תנאים שהם מבוארים במלאכת ההגיון[6]). [והצורה
הפך הדבר][7]). פירוש: כי איננה עומדת בעצמה ואיננה נמצאת כי אם על
העצם. [על כן כל שנים הם אחד][7]). פירוש: כל ההווים מעצם וצורה שהם
שנים אינם כי אם דבר אחד. כלומר העצם. אבל הצורה אם תסיר מהעצם הנה
נעדרה ונפסדה. ולא כן העצם. כי הוא העומד אף על פי שהצורות משתנות ונפסדות.
[ואין כל אחד שנים][7]). פירוש: ולא יצריכנו זה לאמר שכל מה שנקרא אחד
הוא שנים. אבל קצת הנקראים אחד הם שנים וקצתם אינם שנים. והנה כל גוף
נקרא אחד ואיננו אחד רק הוא שנים. כי הוא מורכב מעצם וצורה. אך השם הנכבד
הנקרא אחד והוא אחד[8]) באמת*. כי איננו מורכב** מדבר[9]) אחר. ולא יתכן לאמר C49a M263a
עליו שהוא שנים[10]). [וכל אחד מאלה יעשה שתי פאות[11])]. פירוש:
האורך יעשה פנים ואחור. והרוחב יעשה ימין ושמאל. והעימק יעשה מעלה ומטה.
[מורכבים הם* מהשלש[12])]. פירוש: שהם אורך ורוחב ועומק[13]). [ואין A77b
מספר אחריו[14])]. פירוש: אחר מספר שלשה. [כי המרובע כאחד][14]).
פירוש: בספר האחד במספר ד'[15]). ובספר השם בשער ד'[16]). ובספר טעמי ראשית
חכמה בשער ג'[17]) פירש זה שאמר* כי המרובע דומה לאחד[18]). כי מצאנו אחד עם B46b

---

die letzten 2 Wörter infolge Homoioteleuton. [1]) Vgl. MS., 42, 30 d. [2]) M fehlt von מה bis hierher infolge Homoioteleuton [3]) M האדם. [4]) M für וזאת ה'<ה' ח' מ' (sic !). [5]) Definition. Vgl. Al-Farabi, ed. Steinschneider, St. Petersburg, 1869, p. 15_{5}. [6]) Vgl. HÜ, p. 39_{273}. [7]) kK., p. 10, 11. Z. v. u. [8]) ו' א' fehlt M. [9]) AB מצד. [10]) Vgl. MS. 42_{29}, $_{60}$f, $_{156}$; 43_{34}. [11]) kK.. p. 10, 7. Z. v. u. [12]) T (kK., p. 10, 7. Z. v. o.) מהשלשה. [13]) Vgl. ס' השם, p. ה' ; ס' האחד, ed. Goldhardt, Odessa, 1867, p, 29_{49}. [14]) kK. p. 10, 7. v. u. [15]) Vgl. Ed. Goldhardt p. 32 f.: הארבעה מרובע ראשון נראה, והוא תחלת חשבון זוג הזוג, והוא תחלת חשבון מורכב, כי מערכת הראשונה הם ט', והנה האחד סוד החשבון ונשארו הראשונים והם בגד"ה והארבעה האחרים מורכבים, ובחשבון המספרים לפניו הם עשרה שהוא תחלת הכלל הדומה והשורש ד', ובעבור היו האחדים אל הראשון לאחד שאינו מתחלק ע"כ הוא להיפך. Vgl. auch Olitzki „Die Zahlensymbolik des AiE" in der „Jubelschrift Hildesheimer", Berlin, 1890, p. 119_{58}. [16]) Ed. Lippmann, Fürth, 1834, p. ט' u. Einleitung, p. 33_{31}. [17]) Ms. or. Berl. Qu. 679. p. 16b, Kol. a, 21. Z. v. o. Vgl. Berl. Kat., pp. 67. u. 143. III. [18]) Da die von dem Kandioten Sabbatai ben Malkiel Kohen (1447—1493 ?, vgl. iEM., 95, Lippmann in ס' השם. p. 20) in s. Komm. zum ס' הי"ם gegebene Erklärung zu unserer Stelle mir als die beste erscheint (insbesondere gegenüber der von Lippmann in ס' השם, p. 9a, Anm. 14 gebrachten Erklr.), so lasse ich dieselbe, wie sie Goldhardt, ס' האחד, p. 33_{50} abgedruckt hat, hier folgen: ושם (בס' האחד) אמר (הראב"ע) הד' מרובע ראשון נראה. והנה הוא דומה לאחד, כי כמו שהוא מרובע ראשון בכח כן הד' מרובע ראשון בפועל, ואין שום מספר שהוא מרובע לזולתו שיראה בו הרבוע כמו

חמשה שהם שווים, כי שניהם שומרים עצמם, כלומר במרובעם ואינם מתחלקים [1]) ; וששה דומה לשנים כי שניהם זוגות ויתחלקו לנפרדים [2]) ; וככה שלשה עם שבעה, כי[3]) שניהם נפרדים ויתהלקו אל הנפרדים [4]) ; וארבעה עם שמונה [5]), וככה כל המספר [6]), כלומר כשיהיו נערכים ארבעה כנגד ארבעה, והנה [7]) אחד עם ארבעה משגה, כי זה שורש חשבון, וזה מורכב, וזה נפרד, וזה זוג [8]), בעבור כי אחד הוא תחלת המערכה וד׳ סוף המערכה [9]), ועוד כי הד׳ מתחלק והאחד איננו מתחלק׃ וככה ב׳ עם ה׳, וג׳ עם ו׳, וד׳ עם ז׳, וכל המספר על זה הדרך [10]). [והנה שם כל נקרא עצם או תואר] [11]). פירוש: כל השמות של הנקראים בשם הם באמת שם העצם או שם התואר [12]). ופירוש תואר כנוי. [והנה התואר נלקח משרשיו] [13]). פירוש: זה החואר הוא נקרא על שם היסוד שהנקרא נברא ממנו׃ כמו אדם שנקרא כן בעבור כי נברא מאדמה [14]). [על דבר מקרה] [15]). פירוש: שאירע בעת ההיא מקרה וקראו שם האיש בשם המקרה. [וטעם כל שם רמז לנקרא] [16]). פירוש: שם אברהם הוא רמז על האיש הנקרא כן, וכשיקרא ראובן או שמעון את האיש הנקרא אברהם ויאמר לו אברהם כל העולם יודעים שלא אמר כן על יצחק או על יעקב רק על האיש הידוע בשם אברהם, על כן קראו שמות לבני אדם כדי שיכירו את מי יקרא הקורא. [והקורא הוא נושא כל שם בפה או במחשבה [16])]. פירוש: כשאדם קורא את חבירו הנה הקורא נושא בפיו את שם הנקרא, וכשאיננו קורא אותו הנה הוא שומר שמו [17]) במחשבתו כדי שיזכרהו בעת שיצטרך לקרוא אותו, וצורך הקריאה הוא כדי שיכיר הנקרא כי אליו קרא הקורא הזה. [והנקרא לא׳ ישתנה בעבור שנוי השמות [18])].

שהוא בזה שהוא מרובע ב׳. ועוד דומה לאחד כי כמו שהאחד התחלה לחשבון כן הד׳ התחלת חשבון זוג הזוג והוא ג״כ התחלת חשבון מורכב (zusammengesetzte Zahl) כי מערכת הא׳ הם ט׳ והנה האחד סוד החשבון ונשארו הראשונים (Primzahlen) בגה״ז והד׳ האחרים מורכבים והם דוח״ט כמו שיתבאר בשער הנמשך, ועוד כשנחשוב המספרים שהם לפניו עד אליו הם עשרה (1 + 2 + 3 + 4) כמו שקדם והוא תחלת כלל חד׳מה לאחד וכו׳. Nach dieser Erkl. schwinden auch die von Lippm., a. a. O., durch Missverständnis gesehenen Schwierigkeiten in uns. Hsstexte. 1) $1^2 = 1$ $5^2 = 25$ $5^3 = 125$ $5^4 = 625$ u. s. w. Die 4 letzten Wörter fehlen Ms. or. Berl. 679. 2) $6=3+3$. $2=1+1$. 3) Fehlt ABC. 4) $3=1+2$. $7=1+3+3$. Ms. or. qu. 679 für א׳ ה׳ bloss על, doch freier Raum gelassen. 5) Beide sind Paar-und zusammengesetzte Zahlen. 6) Ms. or. qu. 679 noch עד אין חקר וקץ. 7) ABC והוא. 8) M noch פי׳. 9) Pinsker ,ס׳ האחד, p. 34_{52}: בעבור היות האחדים ב׳ וג׳ התכופים אחר מספר אחד כמו שהם בעצמם ראשוניים כן מחברתם ראשון כי $2+3=5$ שהוא ראשון. לכן מספר הד׳ שהוא רביעי לאחד הוא הפכם שהוא בעצמו מורכב מסכום האחדים התכופים אחר האחד שהם בג״ד — ט׳ הוא ג״כ מורכב ומתחלק ועוד הוא הפך האחד במה שהוא זוג והא׳ נפרד. ועד״ז ההא׳ היפך הב׳ שהב׳ זוג וההא׳ נפרד והואו׳ היפך הג׳. שהואו׳ זוג הג׳ נפרד, והזיי״ן הפך הד׳, שהזיי״ן נפרד והד׳ זוג וכן הלאה כל ב׳ מספרים שהאחרון הוא רביעי לראשון עד אין קץ. Vgl. auch Lippmann in ס׳ השם, p. 9, Anm. 14 Ende. 10) ABC דרך זה. Vgl. auch ס׳ האחד, p. 34. 11) kK., p. 10, 6. Z. v. u. 12) Vgl. iEG., p. 72 f. 13) kK., p. 10, 5. Z. v. u. 14) Vgl. iEG., p. 74. 15) kK. p. 10, 4. Z. v. u. 16) kK., p. 10, 2. Z. v. u. 17) AB נפשו (sic!). 18) kK., p. 10, 1. Z. v. u.

A78a פירוש: זה אמר כנגד הקוראים עצמם * מקובלים, האומרים כי כפי השם שיזכיר האדם בתפלתו ככה יתן לו הבורא, כלומר אם יבקש רחמים יזכיר שם בן ארבעה אותיות שהוא מדת רחמים ואז ירחמוהו, ואם יצטרך דין על אחרים יזכיר שם אלהים שהוא מדת הדין וכן כלם. והוא[1]) סותר דבריהם[2]). [על כן האומרים כי בשם יעשו מעשים גדולים לא ידעו השם][3]). פירוש: דעתו כדעת רב האיי גאון ז"ל ששאלוהו על אודות השם כי יש כמה שמות שיעשו בהם מעשים גדולים שלא יתכן לעשותם אלא באות ובמופת[4]). כגון המחביא עצמו מן הלסטים והאוסר אותם, והוא השיב כי כל אלו דברים בטלים הם, כי אפילו הם צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת, כי אם היה אמת במה תכירו אותות הנביאים ממה שההדיוטות עושים בשם, ומה הפרש יהיה בין נביא ובין זולתו. והאריך להביא ראיות[5]). והרמב"ם ז"ל אמר כדבריהם במורה הנבוכים בחלק הראשון בפרק ס"ב[6]). [וחלילה חלילה מהאומרים כי השם היה חקוק על המטה ובו בקע המים[7])]. פירוש: בעבור שכתוב כן בפרק ארבעים מפרקי ר' אליעזר[8]) ובדברי הימים של משה[9]). והוא אומר כי זה לא יתכן בעבור כי אם נבקעו המים מפני כח השם החקוק, הנה זה יורה כי משה עשה הכל מעצמו על ידי שמות ולא יי' שלחו, וזה שקר מפורסם[10]). [והראיה השלשה פסוקים (שמות י"ד, י"ט—כ"א)][11]).

C49b פירוש: שהם סיפור דברים ממה שאירע, ואינם שמות, כי * אלו היו שמות היו כתובים על סדר השמות. [בכחו ובגבורתו[12])]. פירוש: ולא על ידי שמות[13]). והראיה שכתוב בפסוקים האלה (שמות י"ד, י"ט—כ"א) ויולך יי' וגו' (שמות י"ד, כ"א). [ואני אגלה לך סוד הפסוקים הנזכרים][14]). פירוש: יגלה למה[15]) אמרו הקדמונים כי יש בהם השם המפורש. [דע כי כל הנבראים מארבעת[16]) השרשים][17]).

---

1) C והנה. 2) Vgl. Joel, D. H., מדרש הזוהר, Lpz. 1849, p. 232ff. 3) kK., p. 11, 1. Z. v. o. 4) ABC ומופת. 5) Aus dieser Stelle, welche einem Gutachten R. Haj's (vgl., Eliëser Aschkenasi, טעם זקנים, Frankfurt a. M., 1855, p. 54 ff.) entlehnt ist, will Graetz, a. a. O., VI³, p. 344 (vgl. auch oben, p. 193_{11}) Haj als entschiedenen Antimystiker hinstellen. Wenn man nun auch zugeben muss, dass in diesem Sendschreiben Haj's eine mystische Stimme nicht herausklingt, so wird man doch andererseits aus Stellen wie sie Rapoport (ביכורי העתים, Wien, 1829, X, p. 89_{14}) u. Jellinek (Btrg. zur Gesch. d. Kabbala, Lpz., 1852, II, p. 8ff.) beigebracht haben, u. an deren Authentizität meiner Ansicht nach nicht zu zweifeln ist, Neigung zur Mystik ihm nicht absprechen können. Darum scheint mir am richtigsten zu sein die Charakteristik, welche Steinschneider (ALdJ., p. 98) von ihm entwirft: er war ein Rechtgläubiger, der selbständigen Forschung eben so abgeneigt, wie der eigentlichen Mystik. Vgl. auch Müller in מפתח לתשובות הגאונים, p. 205 6) Ed. Warschau, p. 92b ff, Vgl. MS., $42_{115,160}$. 7) T (kK., p. 11, 2. Z. v. o.) הים. 8) Ed. Warschau, p. נ"ו. 9) Ed. Jellinek (kürz. Rezension in בית המדרש, II, p. 7. 10) Vgl. gukK. (p. 17_5) zu Exod. 7_9 u MS. $42_{115,160}$. 11) kK., p. 11, 3. Z. v. u. 12) Diese beiden Wörter, die ganz gewiss hinter רק אלהינו לבדו קרע הים (kK., p. 11, 4. Z. v. o.) gestanden haben, fehlen T. 13) Vgl. weiter unten p. 203_7. 14) kK., p. 11, 4. Z. v. o. 15) M רא (sic!). 16) T מהארבעה. 17) kK., p.

פירוש: אחד זה[1]) אבאר לך שלשת העולמית שרמז הוא בפירוש דניאל (י׳, כ״א)[2]). והנה בכאן רמז על[3]) העולם השפל. [לא יעמדו רגע אחד על מתכונת אחת][4]). פירוש: בעבור שהם תלויים במערכת הכוכבים[5]), וידוע כי המערכת משתנה בכל רגע כמו שמפורש והולך, ועל כן ישתנו[6]) השפלים * התלוים בעליונים. ואמר לנו זה הרמז בעבור כי כתוב כאן (י״ד, י״ט) ויסע מלאך האלהים, ואחריו כתיב (שם) ויסע עמוד * הענן, והטעם כי ** בהתנועע העליונים יתנועעו היסודות וירדו ניציצות אל האר״ץ ויעלו ממנה אדים ועננים ויתחדשו מקרים. [ותנועות[7]) המסבה משתנות כנגד המוצק][8]). פירוש: הכוכבים עולים ויורדים סביבות הגלגל והולכים מהלך[9]) ישר, ובעבור הגלגלים הגדולים והקטנים יש פעמים שהכוכב חוזר לאחור למראה העין, ופעם ממהר, ופעם מתעכב.[10]). והנה מתחדש להם שנוי, אך זה השנוי איננו כנגד עצמם רק כנגד הארץ למראה העין, וזה גורם שהמערכת תשתנה בכל רגע, וכפי השתנותה ישתנו[11]) השפלים בעבור כי הם תלויים בה, והנה הזכיר העולם האמצעי. [והאחד שהוא[12]) בצורה[13]) הוא העומד לבדו][14]). פירוש: זה רומז אל העולם העליון שהוא עולם השכל, כי הוא אחד באמת, ואין בו חלוק ולא פירוד ולא שנוי כאשר יש בשני העולמות האחרים, והוא עומד לעדי עד, והנה[15]) הפך העולם השפל שלא יעמוד על מתכונת אחת, והאמצעי מורכב משניהם[16]). [גם השנים האחד מעמידם כי אין מעמדם בעצמם[17])]. פירוש: שני העולמים שהם השפל והאמצעי אינם עומדים מעצמם רק העולם העליון מעמידם, וזה היא שכתוב אתה הוא יי׳ לבדך אתה עשית את השמים וגו׳, הארץ וכל אשר עליה וגו׳, ובאחרונה אמר ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט׳, ו׳), כלומר שמעמידים לעולם. [והנה יש אחד גם בשנים[18])]. פירוש: כבר אמרתי[19]) כי העולם העליון נקרא אחד, ועתה רומז כי ממנו יש כח שמעמיד העולם האמצעי, גם יש כח אחר שמעמיד העולם השפל והכל מהעליון, והנה הכח המעמיד את העולם האמצעי הוא נפשות הגלגלים, והם הם המלאכים הקדושים שהם רבים במספר ואחד בעצם, והמעמיד את העולם השפל הוא השכל הפועל, ועוד אדבר על זה, והנה האחד נמצא גם בשני העולמים[20]). [וכאשר תספור השנים תמצאם שבעה[21])]. פירוש: זה הדבר יוכן על דרכים רבים: האחד כי שניהם הם גוף, וכל גוף יש בו שש פאות כאשר אמר למעלה[22]), והפאות הם צורת הגוף, והנה שש פאות והעצם הם שבעה. והדרך השני * כי העולם האמצעי יש בו שבעת המשרתים, והעולם השפל יש בו שבעה גבולים שהם חלקי

---

11. 5. Z. v. o. [1]) Vgl. weiter unten u. p. 203 f. [2]) Vgl. MS. 42_{204}, wo für Dan. 11_2 < 10_{21} zu setzen ist. [3]) ACD אל [4]) kK., p. 11., 5. Z. v. o. [5]) Vgl. MS., $42_{72, 252, 309}$ ff. u. $_{397}$ f. [6]) M ישתנה. [7]) CM ותנועת. [8]) kK., p. 11, 6. Z. v. o. [9]) Fehlt M. [10]) ABC מעכב. [11]) M ישתנה. [12]) T hier noch בלא (sic!). [13]) T צורה, [14]) kK., 11, 6. Z. v. o. [15]) M והנו. [16]) MS.; 42_{204} f. [17]) kK., p. 11, 7, Z. v. o. [18]) kK., p. 11, 8. Z. v. o. [19]) Vgl. oben Z. 14. [20]) Vgl. MS., $42_{72, 211}$. [21]) kK., p. 11, 8. Z. v. o. [22]) Vgl. ob., p. 197 u. kK.,

ישוב. והדרך השלישי כי מחברות המשרתים הם ק״כ וכולן מורכבות ממספר
שבעה* כאשר פירש בספר האחד[1]) ובספר העולם[2]). כי הנה המחברות השניות הן M°64b

p. 10, 9. Z. v. u. [1]) Ed. Goldhardt. p. 59_8 (Rezension der Paris. Hs). Da bekanntlich das ס׳ העולם noch nicht gedruckt ist, so lasse ich die diesbezüglich sehr wichtige Stelle über die 120 Konjuktionen aus Ms. or. qu. 679, Berl. (Ber K., Nr. 220[8], pp. 69 u. 149. VIII) hier in extenso folgen: (Bl. 65a) ם מצאת ספר
בו מעשר במחברות המשרתים לא תאבה לו ולא תשמע אליו כי הוא סומך על מחברות
משרתים ממהלך השוה ואין חכם מודה לו כי האמת להיות המחברת כנגד גלגל המזלות, גם
א תסמוך במחברות הכוכבים על לוחות חכמי הודו כי אינם נכונים כלל, והנכון שתסמוך
לוחות חכמי הנסיון בכל דור ודור. והמחברות הם מאה ועשרים[1]), וככה תוכל לדעת
ספרם: ידוע כי כל חשבון שיתחבר מאחד עד אי זה מספר שתרצה תוכל להוצאו מערכו אל
ציו ואל חצי אחד, דמיון זה רצינו לדעת כמה מספר המחובר מאחד עד עשרים הנה נערוך
שרים על חציו שהוא עשרה [ויעלה מאתים] ועל חצי אחד [שהוא עשרה] והנה יעלה המספר
י׳. והנה נחל לדעת כמה מספר המחברות השניות, והטעם שיתחברו שני כוכבים לבדם, וידוע
י המשרתים הם ז׳ והנה יש לשבתאי עם המשרתים מחברות ששה, והנה נערוך ששה על
ציו וחצי אחד יעלו כ״א, וככה מספר המחברות השניות, רצינו לדעת כמה השלישיות והנה
חלנו ושמנו צדק עם שבתאי ועמהם אחד מן האחרים ה״ה ועלה מספרם חמשה ערכנום על ג׳
שהוא על חצי מספר עם חצי אחד עולה ט״ו וזאת מחברת שבתאי. והנה ראוי להיות מחברות
דק ארבעה ערכנו אותו על שנים וחצי עלו עשרה. ומחברות מאדים שלשה ערכנום על שנים
לו ששה. ומחברות חמה שנים ערכנו אותו על אחד וחצי עלו שלשה. ומחברות טלה עם
שפלים אחת. והנה הכל חמשה ושלשים. ואלה הם מספרי המחברות השלישיות, רצינו להוציא
מחברות הרביעיות, והנה נחל משבתאי וצדק ומאדים עמו ובעבור שצריך לשלשה שיתחברו
מו תחלת המחברת ארבעה ערכנום על שנים וחצי עלו י׳ ואחר כן יהיה מחברת שבתאי וצדק
ם האחרים והיו בתחלה שלשה ערכנום על שנים עלו ששה. והנה ששה עשר. ואחר כן יחל
שבתאי עם מאדים יהיו שנים, ערכנום על אחד וחצי עלו שלשה, ואחר כן מחברת אחת, והנה
לה מספר שבתאי עשרים מחברות והנה יחל צדק משלשה, ערכנום על שנים עלו ששה. ואחר
ן שנים, ערכנום על אחד וחצי עלו שלשה. ואחר כן מחברת אחת והנה מחברות צדק עשר,
יחל מאדים משנים, ערכנום על אחד וחצי עלו שלשה, ואחר כן מחברת אחת. והנה ארבעה
חברות ומחברת חמה עם השפלים סמנה אחת, והנה הכל חמש ושלשים מחברות רביעיות,
צינו להוציא החמשיות ומצינו לשבתאי חמש עשרה ולצדק חמש ולמאדים אחת (65 b) הנה
לו המחברות החמישיות אחת ועשרים. והמחברות הששיות לשבתאי שש ואחת לצדק והנה
שבע. ומחברת השבעה אחת. והנה עלה המספר מאה ועשרים מחברות, וכל המחברות הם
ממספר שאיננו זוג ויתחלקו על שבעה. והמחברת הגדולה היא מחברת צדק עם שבתאי במזל
טלה וזה היה בעבור שהיו כוכבים כבדים, והנה לא יורו על הפרטים כי אם על כלל, ובעבור
כי מזל טלה תחלת המזלות על כן תקרא זאת המחברת גדולה. וזאת תהיה קרוב מאלף שנה וגו׳
Vgl. damit iE, gKomm. zu Exod. 3_{15} (Ed. Netter, p. 14a); 33_{23} (Ed. Netter, p

[1]) Hier steht im Ms. ein Verweis auf eine Marginalnote, in welcher von anderer Hand ein Teil der von Motot zu Exod. 32_{23}. (מרגליות טובה, p. פ״ה, auch Exod., Ed. Netter, p. 150a) einzeln angegebenen 120 Kombinationen enthalten ist, u. z. von המחברת הגדולה bis zu צמכ״ל, der vierten Kombination. Im Übrigen aber will ich hier nur noch bemerken, dass in der von Motot angegebenen sechsten Kombination nicht 6, sonderen 7 Kombinationen möglich

כ״א[1]), והשלישיות ל״ה[2]), גם הרביעיות ל״ה[3]), והחמישיות כ״א[4]), והששיות ז׳[5]) ומחברת שבעתם אחת[6]). והנה כ״א גם ל״ה מורכבים ממספר שבעה[7]), וככה בעולם השפל יש שבעה מינים, האחד מתכות ואבנים שנקראים דומם[8]), והשני הצמחים, והשלישי התולעים הנמצאים תחת העפר, והרביעי חיות המים, כי לא יחיו חוץ מהמים, והחמישי העופות, כי הם חיים למעלה באויר, והששי הבהמות אשר על הארץ*, והשביעי המדבר והוא האדם; גם יש באדם לבדו שבעה דברים, והם ארבעת המזגים שהם קור וחום וליחות ויבשות[9]), גם שלש נפשות שהן רוח החיים והנפש המתאוה והנשמה המשכלת, והדרך הרביעי כי יש בעולם השפל ארבעת היסודות[10]), ובעולם האמצעי עצם הגלגל ועצם הכוכבים ועצם הגלגל התשיעי שהוא נכבד מהכל, והנה כלם שבעה ודרכים אחרים שאין צורך להזכירם. [על כן היא השבועה][11]). פירוש: על כן נקראת מלשון שבעה, והטעם שהוא רמז לשבעת המשרתים שהם מעמידים העולם השפל במצות השם, ויהיה פירוש דברי הנשבע כי כאשר יעמדו שבעת המשרתים עד עולם כן יעמדו דבריו ויתקיימו, והנה הכופר בשבועתו כאלו מכחש הנהגת העולם והשפע שהשם משפיע עליו מחסדיו. [ואם תספור השם הנכבד* והנורא תמצאנו שנים ושבעים][11]). פירוש: זה הענין יודע מספר המספר שלו משער שלישי[12]), שאם תקח מספר יו״ד שהוא עשרה ותחבר עמו[13]) מספר יו״ד ה״א שהם ט״ו יעלו כ״ה, ותחבר אליהם מספר יו״ד ה״א ו״ו שהם כ״א יעלו מ״ו, ותחבר אליהם מספר יו״ד ה״א ו״ו ה״א שהם כ״ו יעלו הכל ע״ב[14]). [ובעבור שאלה הג׳ פסוקים מע״ב אותיות[15])]. פירוש: שמספרם עולה כמספר הסכום העולה מהשם הנכבד. [על

149b); ס׳ השם, p. 10b; iEM., p. 94; HB., XVI, p. 131 u. MS., 42_{314}. [1]) $\frac{7.6}{1.2} = 21$ [od. symbolisch $\binom{n}{2}$]. [2]) $\frac{7.6.5}{1.2.3} = 35$, $\binom{n}{3}$. [3]) $\frac{7.6.5.4}{1.2.3.4} = 35$, $\binom{n}{4}$. [4]) $\frac{7.6.5.4.3}{1.2.3.4.5} = 21$, $\binom{n}{5}$. [5]) $\frac{7.6.5.4.3.2}{1.2.3.4.5.6} = 7$, $\binom{n}{6}$. [6]) $\frac{7.6.5.4.3.2.1}{1.2.3.4.5.6.7} = 1$, $\binom{n}{n}$. $(21 + 35 + 35 + 21 + 7 + 1 = 120)$. [7]) $7 + 7 + 7 = 21 + 7 + 7 = 35$. [8]) דומם = Mineral, vgl. HÜ., 236_{116}. Mann achte auf die hier gegebene Einteilung in 7 Arten im Gegensatz zu der sonst gebräuchlichen Einteilung im הדומם והצומח והחי והמדבר. [9]) MS., 42_{398}. [10]) MS., 42_{395}. [11]) kK., p. 11, 9. Z. v. o. [12]) Ed. Silberberg, Frankfurt a/M., 1895, p. 27. Vgl. auch iEM., p. 96_{136}. [13]) AB בו. [14]) $10 + 15 + 21 + 26 = 72$. Vgl. Ms., 42_{161} u. iEM., 93_5, wo auch die Lit. über den Gottesnamen von 72 (Buchstaben) angegeben ist. [15]) T

---

sind (ס׳ מ׳, a. a. O., 4. Z. v. u.) u. z. auch צמח נב״ל, doch mag diese Kombination villeicht bloss im Drucke weggefallen sein, der ja auch sonst Fehler aufweist, wie z. B. in der zweiten Komb., wo für כ״ח < כ״א, für שי״צ < שי״ג zu lesen ist.

A79b כן אמרו הקדמונים ששם השם][1]). פירוש: אבל אין דעתו • ככה. [גם
אם תקח חצי השם במבטא][2]). פירוש: באותיות שיבטא האדם חצי השם
והם יו״ד ה״א, והנה מספר כלם כ״ו[2a]). [יהיה ככל השם במספר][2]).
פירוש: כי מספר יו״ד ה״א ו״ו ה״א יעלה כ״ו. ופירושו[3]) זה: כי בעבור שכל אחד
M265a מאלה הפסוקים יש בו ע״ב אותיות שהם כמספר החשבונות העולות •[4]) מאותיות
השם[5]) על כן אמרו הקדמונים שיש באלה הפסוקים והדומה להם שמות הבורא
ית׳[6]). אך דעתו כי אלה הפסוקים אינם שמות כלל, אבל שמות העצם הם
השלשה הידועים שם[7]) אהי״ה, י״ה, יהו״ה לבדם, ושאר השמות כמו אלוה ואדון[8])
ושדי הם שמות התאר[9]). [גם[10]) פרעה ידע כי יש אלהים][11]). פירוש: אחר
שראה פרעה שהכוכבים סובבים תמיד בלי שנוי ידע כי הם בעלי דעת, ואחר שאין
דעת כי אם למי שהוא בעל נפש, הנה ידע שהם בעלי נפש, ונפשותם הם המלאכים
המנהיגים אותם, והם הנקראים אלהים[12]). [רק לא ידע זה השם[11])]. פירוש:
לא ידע שיש אלוה עוד שהוא אדון על כל האלהים ושיוכל לשנות התולדת ולחדש
דברים שאינם בכח הכוכבים. [על כן לא תמצא זה השם במעשה
בראשית][13]). פירוש: כבר ביארתי דעתו בבראשית בפסוק והנהר הרביעי (בראש׳
ב׳, י״ד[14]). [גם לא תמצאנו בספר קהלת][13]). פירוש: בסוף ספר יסוד
מורא[15]) פירש כי זה בעבור כי הוא ידבר על חכמת האלהים והכח שקבל הכל,
לא היחיד כמשה, כלומר שהוא ידבר בחכמת התולדת. [וזה השם הנכבד
בעולם[16]) שהוא באחד עומד בעצמו]. פירוש: כבר הזכרתי בפרשת
בראשית (ג׳, כ״ד[17]) כי בפירוש ספר דניאל (ב׳, כ״א) פירש כי שלשה עולמות
הם[18]); ובספר השם בשער ב׳[19]) ובשער ה׳[20]) אמר כי שם אהי״ה הוא שם
עצם לעליון, ושם י״ה הוא שם[21]) עצם לשכינה השוכנת בין המלאכים, ושם
יהו״ה[22]) הוא שם עצם לשכינה השוכנת בקרב ישראל, והנה מדבריו אלה תבין

(kK., p. 11, 10. Z. v. o.) für כל אחד<אותיות. 1) kK., p., 11, 11. Z. v. o. 2) kK., p. 11, 13. Z. v. o. 2a) $10+6+4+5\pm1 = 26$. Vgl. Ms., 42_{157} ff. u. iEM., p. 93_5. 3) AB ופירש. 4) M העולים. 5) MS., 42, p. 161, ob. 2. 6) Vgl. gKomm. zu Exod. 14 $_{19-21}$ u. ס׳ השם, p. י׳, Anm. 5, wo Lippm. auch die Schwierigkeit löst, die sich bei dem im Buche הרזים (gKomm., a. a. O., רזיאל; vgl. iEM, p. 96_{36}, wo für הרזים < הרזים zu lesen) zitierten, auch v. iE hier gebrachten bei Traumdeutungen zu benützenden Satz Ez. 1_1, der ja 74 Buchstaben zählt ergibt. 7) AC שהם. 8) ABC ואדני. 9) Vgl. MS., 42_{155} ff. 10) T וגם. 11) kK., p. 11, 7. Z. v. u. 12) Vgl. damit כתאב אלחׂזה ואלדליל פי נצר אלדין אלדליל, ed. Hirschfeld, Lpz. 1887, p. 258_3 u. Ms., 42_{59}. 13) kK., p. 11. 6. Z. v. u. 14) Vgl. oben p. 52_8, כתאב אלחׂגה ואלדיל אלחי, p. 256_{21} u. Ms., 42_{59}. 15) Ed Venedig, p. כ״ב b f. 16) T (kK., p. 11, 5. Z. v. u.) בעבור, vgl. weiter unten p. 204, Z. 6. 17) Vgl. ob. pp. 60_1 u. 200 f. 18) Vgl. MS., 42_{204}, wo für Dan. 11_2<10_2 zu setzen ist. 19) Ed. Lippmann, p. ד׳. Vgl. auch MS., 42_{59} g. 20) Ed. Lippm., p. י״ט. 21) ABC fehlt. 22) So zu berichtigen bei

כי העולם שהוא באחד הוא העליון [1]). ואמר שהוא באחד בעבור כי לא יקבל חילוק ולא פירוד, וכבר האריך ארסטו לבאר זה בספר חכמת האלהות הנקרא תאלוגיאה [2]). ור׳ אברהם יפרש בפרשת כי תשא בי״ג מדות (שמות ל״ד, ו׳) [3]), גם בספר השם בשער ב׳ [4]) כי השם הנעלה׳ פעם הוא שם עצם ופעם שם תאר, כלומר שם׳ מדה, על כן הוצרך לפרש כאן כי אותו השם אשר הוא נכבד בעולם העליון, כלומר אלהי האלהים, אשר הוא אחד באותו העולם שהוא באחד, ושאיננו מתחלק, עומד בעצמו לעדי עד, ואמר בעצמו בעבור כי אין מעמדו מכח אחרים כי הוא לבדו מעמיד כל הנמצאים. ויש ספרים שכתוב בהם ,וזה השם הנכבד בעבור [5])׳ שהוא כאחד עומד בעצמו׳, ולפי דעתי כן האמת, ופירושו כי בעבור שלא ישינהו חילוק ולא פירוד על כן עומד בעצמו תמיד ולא ישתנה ולא יוסיף ולא יגרע, כי אין לו צורך לבלעדיו שיעמידהו [6]). [ובעבור [7]) שימצא בשנים יסמן על כן אמרו יי׳ אלהים [8]) יי׳ צבאות [9])]. פירוש: כבר הזכרתי [10]) שאמר בספר השם (שער ח׳) כי שם [11]) י״ה הוא [12]) רמז לשכינה השוכנת בין המלאכים ושם יהו״ה רמז לשכינה השוכנת בקרב ישראל, ודעתו היתה בזה על האור והשפע היורד מאתו אל [13]) הגלגל להעמידו לעדי עד ולהנהיגו, וככה האור היורד מאתו אל העולם השפל להנהיגו, והוא על דרך כי שמי בקרבו, כמו שיפרש במקומו (שמות כ״ג, כ״א) [14]). והנה אורו וכחו ימצא בשני העולמות האלה, על כן תמצא׳ השם שהוא יהו״ה שיבא בסמיכות למלת אלהים או למלת צבאות להודיע כי במקום שכתוב יי׳ אלהים הוא רמז על השכינה השוכנת בקרב האלהים שהם [15]) המלאכים ובמקום שכתוב יי׳ צבאות הוא רמז על השכינה השוכנת בקרב הצבאות, שהם צבאות השמים, והם הכוכבים, שנאמר ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים (דברים ד׳, י״ט), וכבר דברתי בזה בתחלת פרשת בראשית (א׳, א׳) [16]). [והוא למד זה מהדרש [17])]. פירוש: רבותינו ז״ל דרשו כן במסכת חגיגה בפרק שני (דף ט״ז ע״א) [18]) ופירש רש״י [19]) כי אין כמוהו בכל

Lipmann, ס׳ השם, p. 19_{25}, wo irrtümlich אהיה geschrieben steht. 1) Hss. dittographiert. 2) AB תיאולוגיה, C תואלוגיה (sic !). Vgl. HÜ, p. 241 ff. (insbesondere p. 243). 3) kK., p. 107, 1. Z. v. o. 4) Vgl. Ed. Lippmann, p. 4b, Anm. 30. 5) MC dittographiert. 6) AB שיעמידנו. 7) M בעבור. 8) T noch וכן. 9) kK.. p. 11. 4. Z. v. u. 10) Vgl. oben p. 203_{22}. 11) CM השם. 12) Fehlt AB. 13) ABC על. 14) kK., p. 72. Vgl. auch ob. Gen. 3_{24} (p. 60_{1} ff.) u. MS., 42, p. 211_{3}. 15) C für השוכנת בקרב<שהם (sic !). 16) Vgl. ob. p. 31_{6}. 17) T fehlt dieser den Worten ואל השים לבך לדרוש כי הוא אות בצבא שלו (kK., p. 11. 3. Z. v. u.) folgende Satz, der aber seinen guten Platz hier hat. 18) מאי דרש (רבי עקיבא), אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן ואתא מרבבות קדש (דברים ל״ג, ב׳) אות הוא ברבבה (ובילקוט וזאת הברכה, רמז תתקנ״א הנוסחא: ברבבות שלו) ורבי אבהו אמר דגול מרבבה (שה״ש ה׳ י׳) דוגמא הוא ברבבה שלו וריש לקיש אמר ה׳ צבאות שמו (ישעיה מ״ח ב׳) אדון הוא בצבא שלו. 19) Nicht Raschî, sondern Nathan b. Jechiel im Arûch, s. v. אות (Kohut, I., 331, vgl. auch Lewy, Nh. Wb., I., 48, s. v אות II) sagt dies: ר״ע עלה בשלום וירד בשלום, ואתה מרבבות קודש

המלאכים. [כי סוד יש לו][1]). פירוש: למטה מזה יזכיר[2]) כי מי בשחק יערוך
לייי (תהל׳ פ״ט, ז׳). ושם אבאר דעתו. [וכן האומרים שהוא שם][3]).
פירוש: אל תשים לבך גם לדבריהם. וזה בעבור כי במסכת שבועות בפרק שבועת
העדות (דף ל״ה, ע״ב) אמרו תנו רבנן כתב אל״ף למ״ד מאלהים, יו״ד ה״א מיי׳
אין נמחקין, שי״ן דל״ת משדי, (אל״ף דל״ת מאדני)[4]) צד״י בי״ת מצבאות נמחקין,
A80b ר׳ יוסי אומר צבאות כולו נמחק שלא נקרא הקב״ה* צבאות אלא על שם צבאות
ישראל, שנאמר והוצאתי את צבאותי (שמות ז׳, ד׳). ואמר שמואל הלכה כר׳
יוסי. כן כתוב בספרים הישנים המוגהים. ויש ספרים שכתוב בהן אמר שמואל
אין הלכה כר׳ יוסי[5]). וטעות הוא. כי אם אין הלכה כר׳ יוסי מה בא שמואל
להשמיענו. הלא בלתי זה ידענו כי יח״ד ורבים הלכה כרבים. ואם תאמר בעבור כי
ר׳ יוסי נימקו עמו והלכה כדבריו בכל מקום[6]). על כן הוצרך שמואל בכאן לומר
M266a שאין הלכה כדבריו. התשובה* אמת כי הלכה כר׳ יוסי מחבירו אבל לא מחבריו,
וככה אמרו רבינו שמואל הנגיד[7]) ורבינו שמואל בן חפני[8]). כי אם חולקים רבים
עליו הלכה כרבים. וכן תמצא בכל מקום בתלמיד כשחולק ר׳ יוסי כנגד רבים[9])
פסקו הגאונים כדברי הרבים אף על פי שאין התלמוד פוסק כחכמים החולקים עליו.
ועל כן בכאן היה ראוי שיהיה הלכה כרבים. ובא שמואל להשמיענו כי אפילו כנגד
רבים[9]) הלכה כדבריו בזה. והנה במסכת סופרים בפרק רביעי מסייע ר׳ שמעון בן
אלעזר לר׳ יוסי, כי כתוב שם ר׳ יוסי אומר צבאות חול, אמר ר׳ שמעון בן אלעזר
של בית חנורה[10]) היו כותבין בירושלם והיו מוחקין צבאות שהיו נוהגין בו חול
שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם (דברים כ׳, ט׳)[11]), ואחר שר׳ יוסי ור׳ שמעון
בן אלעזר הם שנים, הנה הם רבים כנגד יחיד, והלכה כרבים. ואף אם תאמר כי
C51a דברי* תנא קמא הם דברי רבים. עדיין יש להכריע כדברי ר׳ יוסי ור׳ שמעון בן
אלעזר יותר מדברי תנא קמא בעבור כי ר׳ יוסי נמקו עמו. כלומר שנותן טעם
לדבריו. והנך[12]) רואה כי דעת ר׳ אברהם כדעת ר׳ יוסי וכדעת ר׳ שמעון בן אלעזר

אות הוא ברבבה שלו. פירוש: שאין בכל המלאכים דומה לו והוא ראה מלאכים דומין למיטטרון וידע דלאו קודשא בריך הוא. Vgl. auch Samuel Edels in s. חרושי אגדות zu הגיגה, p. 16a. In Parenthese möchte ich nur noch bemerken, dass wenn im Aruch bloss auf den ersten von R. Jochanan zitierten Satz hingewiesen wird, dies seinen Grund darin hat, dass auch in seiner Vorlage, wie in vielen andern Exx. (vgl. Rabbinowicz, ד״ס, z. St.) die zwei weiteren Darlegungen gefehlt haben. 1) kK., p. 11, 3. Z. v. u. 2) kK., p. 12, 6. Z. v. u. 3) kK., p. 11, 2. Z. v. u. 4) Die in Klammern stehenden Wörter fehlen Hss. 5) So auch in uns. Talmudausgg. 6) Vgl. b. Gittin, p. 67a; Aboth de R. Nathan, XVIII; b. Erubin, p. 51a u. a. versch. and. Stellen. 7) Einleitung in d. Talmud, Ed. Wilna, p. 46b. 8) Vgl. über dessen Einleitung in d. Talm. (מדכל אלי אלת׳מוד), ALdJ., p. 109. 9) C הרבים. 10) Ausgg. (neben חגירה), אגודה. vgl. Levy. Nh. Wb., s. v. חגירה. 11) Ed. Müller. pp. VII f. u. 61 f. 12) C והנני.

באשר אמרו כי צבאות איננו שם. רק שר׳ יוסי מביא ראיה מפסוק והוצאתי א צבאותי. וכן היתה דעת הגאון כר׳ יוסי כמו שהזכיר ר׳ אברהם בשמו בפרשת ואר (שמות ז׳, ד׳)[1]. ור׳ אברהם חולק על הגאון לאמר כי מדרך הפשט אין הטעם ע צבאות ישראל, רק על צבא השמים כאשר הזכרתי למעלה. אך על דעת ארבעת נתברר כי צבאות חול. [הלא תראה הכתוב אומר אלהי האלהי אלהי הצבאות][2]. פירוש: בה״א הידיעה. ואלו היה שם לא היה עליו ה׳ הידיעה, כי לא יתכן זה בלשון הקדש ולא ימצא בכל המקרא כמו שביארתי[3] בפרשת בראשית˙ בפסוק ויטע (בראש׳ ב׳, ח)[4]. ובספר השם בשער שני פירש ז היטב[5]. [ואל יקשה עליך[6]) יי׳ אלהים צבאות השיבנו (תהל׳ פ׳, כ׳)[7]) פירוש: בעבור כי אין[8]) השב סמוך לצבאות כדרך כי עזי וזמרת יה יי׳ (ישע י״ב, ב׳) שהם שני שמות ואין בהם סמיכות[9]). [וטעם דברי יעקב והי׳ יי׳ לי לאלהים (בראש׳ כ״ח, כ״א) כי יש כח במשולש לקבל][10]). פירוש מי שתחכם נפשו עד שידע הדברים הטבעיים הנמצאים בעולם השפל יוכל לקב כח לפעול פעולות גדולות בדרכי התולדת[11]) ואין כל חדש. ומי שיחכם[12]) נפשו[3] בחכמת הכוכבים שהם בעולם האמצעי יוכל לקבל˙ כח מהם[14]) ומהתולדת, בעבו כי העולם השפל תלוי באמצעי. ובאיתו הכח יוכל לעשות מעשים רבים בדו התולדת. אבל[15]) לא יחדש דבר˙ שאינו נמצא כמנהג העולם. ומי שיחכם[16]) בם החכמה העליונה שהיא מעשה מרכבה בסוד העולם העליון וידע את השם וידבק נ הנה אז דבקה נפשו בזוהר הכבוד[17]) העליון אשר הוא משפיע טובתו על נ הנמצאים וכלם יקבלו מהודו. והנה האיש הנדבק בו יוכל אז לקבל כח מהכב הגדול ההוא ויעשה מעשים חדשים ונפלאים[18]) שאין כח בתולדת לעשותם. ויעש כאשר עשה משה או יותר[19]). [ואין צ״יך[20]) לשנים[21])]. פירוש: אחר[2] שיקבל כח מהעולם העליון אין לו צורך לקבל מן[23]) העולמים השפלים כי כ לקח גם הוא מהמקום שהם לוקחים וינק מהמקור[24]) שהם יונקים, רצה לומר מהעו העליון, ושב כחו ככחם או גדול מהם. [כי גדול יי׳ מכל אלהים (שמות י׳ י״א)[25])]. פירוש: שהם המלאכים הקדושים שאינם גוף והם נפשות הכוכבים[26] [וזה טעם כי מי בשחק יערוך ליי׳][27]). פירוש: במזמור פ״ט כתוב וי שמים פלאך ה׳ אף אמונתך בקהל קדושים ואחריו כתיב כי מי בשחק יערוך ל

---

kK, p 16, 3. Z, v. u u. gK. zu Vers 3_{15}. 2) kK., p. 11, 2. Z. v. u. 3) ABC שפירשי. 4) Vgl. oben p. 50_4. 5) Ed. Lippmann, p. 4 b u. MS., 42_{156} f. 6) T noch פנ. 7) kK., p. 11, 1, Z. v. u. 8) Fehlt M. 9) Vgl. über diese Art von Redekür- ng ס׳ השם, p. 4b; Sephath jether, ed. Lippmann Nr. 159 u. iEG., p. 118 f. k., p. 12, 2. Z. v o. 11) M בדבר התולדות. 12) M במי שיתחכם. 13) ABC fehlt. AB מהשם (sic!). 15) ABC אך. 16) M שיתחכם. 17) Fehlt M. 18) ABC נפלאים. 19) Vgl. S., $42_{110, 160, 241}$; 43_{182}. 20) ABT צורך. 21) kK., p. 12, 3. Z. v. o, 22) Fehlt 23) ABC משני. 24) M מהמקום. 25) kK., p. 12, 5. Z. v. o. 26) Vgl. MS., 42_{210}. kK., p, 12, 6. Z. v. o.

דמה לי׳׳ בבני אלים (תהל׳ פ״ט, ו׳–ז׳). ור׳ אברהם פירש שם ככה: יודו
שמים: בתנועתם תמיד על פלאך ועל אמונתך, כלומר בעבור כי [1]) תנועתם
עומדת לעד ואיננה פוסקת [2]). ואף היא [3]) באמת בקהל קדושים, שהם המלאכים
המניעים. כי מי בשחק יערוך ליי׳: כמו יעריכנו הכהן (ויקרא כ״ז, ח׳). ידמה
ליי׳ בבני אלים: הם הכוכבים, (והטעם) [4]) כי חכמי המזלות יראו
בנסיונם פלאות גדולות ומעשים נוראים מתחדשים יום יום כפי כח הכוכבים
ומערכת אלה לאלה, והיודעים דעת עליון ידעו כי מעשה השם הנכבד (נפלאים) [5])
אתר ויותר. [כי] [6]). פירוש: כי מעשה המלאכים הם * בדרך התולדת, שהוא [7]) הכח A81a
שנתן להם השם ית׳ במעשה בראשית ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ואין כל
חדש, כי כל [8]) אשר להיות כבר היה לעולמים, אבל מעשה השם ית׳ הם חדשים
לבקרים והם עצומים ונפלאים אשר לא נבראו [9]) כמו הם, ולא היו לעולם, ואיך ידמי מעשה
המלאכים למעשה השם ית׳, על כן כתוב (תהל׳ פ״ט, ז׳) כי מי בשחק ידמה לך וגומ׳.
[כי לא יאמר [10]) ליוצר אין בכליך כלי [11]) כמוך [12])]. פירוש: זה רומז [13])
אל [14]) עוצם מעלת המלאכים באשר [15]) הם חיים לעולם, ואינני רשאי לגלות יותר.
[והנה כח השם] [16]). פירוש: לפי דעתי במלת כח * רומז אל השכל, והוא האור M267a
הבא מהשם ית׳, ואולי [17]) אמר על השכל הפועל בעבור [18]) כי הוא הנראה לנביאים *. C51b
קרא אותו כח השם בעבור כי מכח השם יבא. [מראה אותות ומחדש נופות
כנגד המקבל [16])]. פירוש: אם כח המקבל הוא כח גדול יתחדשו [19]) לו דברים
עצומים ונפלאים אפילו במורגש כמו [20]) שנתחדשו למשה ע״ה ואליהו ואלישע,
ואם כחו מעט יתחדשו [19]) לו דברים קלים, כי פעמים יראה [21]) במראה הנבואה
ולא במורגש, ועל כן אמר כנגד המקבל שהוא רמז שהנביא רואה הדברים לבדו ואין
אחרים רואים אותה כמו שכתוב בספר דניאל (י׳, ז׳) [22]). [והמבין סוד זה השם
ידע סוד [23]) נבואת וירא אליו (בראש׳ י״ח, א׳), גם ויאבק איש (בראש׳
ל״ב, כ״ה וכו׳), גם פלא הסנה (שמות ג׳, ב׳)] [24]). פירוש: כי בעבור שהמקבלים
היו דבקים בהשם ית׳ על כן נתחדשו להם האותות האלה, והיו הדברים כפשוטן
באשר פירשתים במקומם [25]), ומכאן נראה כי דעת ר׳ אברהם כי הסנה הנזכר בזאת
הפרשה הוא קוץ, והוא כדברי הגאון שהזכיר למעלה [26]). והעד על שדעתו ככה
שהזכיר לפני זה שמראה אותות ומחדש נופות, וידוע כי לא יהיו נופות כי אם
במורגש. [ועל דעתי שהוא השני [27])]. פירוש: עתה בא להודיע דעת אחרת
ולומר כי אף על פי שפירש כי [28]) ענין הסנה היה במורגש כדעת הפירוש הראשון [28]).

---

[1]) Fehlt M. [2]) Die letzten 8 Wörter fehlen in dem gedruckten Psalmkomm. [3]) M כי (sic!). [4]) So in den Druckausgg. [5]) Fehlt in den Hss. [6]) ABC fehlt. kK., p. 12, 6. Z. v. o. [7]) M הוא. [8]) AB אם. [9]) M נפלאו. [10]) M לומר. [11]) Fehlt T. [12]) kK., p 12, 6. Z. v. o. [13]) AB רמז. [14]) ABC על. [15]) Hss. כאשר. [16]) k ., p. 12, 7. Z v. o. [17]) M ואולם. [18]) Fehlt M. [19]) M יחדשו. [20]) M כנגד. [21]) C יראם. [22]) Vgl. MS., 42 p. 113, 241. [23]) Fehlt T. [24]) kK., p. 12, 8, Z. v. o. [25]) M פירשתי במקומו. [26]) Vgl. ob. p. 194, 6. Z. v. o. [27]) kK., p. 12, 9. Z. v. o. [28]) Fehlt M.

שהזכיר [1]) הגאון [2]) אין דעתו נוטה לזה, אבל דעתו נוטה שהפירוש השני שהזכי הגאון [3]) הוא יותר נכון, כלומר שהסנה שמים. ויתכן שאמר .שהוא השני ע העולם השני, והוא [4]) בעצמו הפירוש השני [5]) של הגאון [6]). והנני מבאר [7]) הפרש על דעתו כדי שיתברר הסוד וירא מלאך יי׳ אליו בלבת אש (שמות ג׳, ב׳) כלומר בהיותו [8]) מתבודד [9]) בהר נתגלה [10]) לו בדעתו כי מלאך * השם משגיח [11]) ע אדם ומשפיע לו טובים [12]) בניצוץ האש היורד באמצעות הגלגל שהוא * הסנה. וז פירוש מתוך הסנה [13]). ואחר שנתברר [14]) לו זה ראה והנה הסנה בוער באש כלומר ראה שהגלגל הוא המדליק את האש, כי מתנועת הגלגל יתחמם האויר [15] הקרוב אל הגלגל, והחום ההוא [16]) שורף את העשנים העולים מן הארץ, גם ברד נצוץ השמש יורד עמו חום [17]) וישרוף באש [18]) את יושבי [19]) הארץ, והראיה תקופ תמוז, והחום ההוא [20]) יתחבר [21]) עם קור הארץ ויתלכדו ולא יתפרדו עד שיתחדש משם כל הנמצאים בארץ, ומזה ידע כי סבת חיי הנופות השפלים הוא מפאת הגלג בעבור כי מהחום הנזכר יהיה החום הטבעי שהוא [22]) בבעלי חיים *. ואחרי [23]) ראה כי הסנה איננו אכל, כלומר [24]) שהשמים יעמדו לעילם ולא יפסדו. ואז תכ ואמר אסרה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה, כלומר רא לי להתבונן [25]) ולדעת הפלא הגדול הזה מדוע לא יהיו השמים נפסדים, הלא השמ גוף, וכל גוף סופו להפסד, ולמה נתן השם כח לשמים [26]) שלא יהיו [27]) נפסדים [4] ונשחתים, ויעמידם לעד לעולם. וכאשר החל משה להתבונן בדבר הגדול הזה ויו יי׳ כי סר לראות ועל כן שלח המלאך לומר [28]) לו אל תקרב הלום, כלומר במופל ממך אל תדרוש, כי לא יתכן לך לדעת זה בעוד היותך חי. ואחר שהגעת למע הנבואה והשכל של נעליך מעל רגליך, כלומר השלך ממך כל התאוות הגופניות ו דבי העולם השפל, כי מעלתך גבוהה גדולה [29]) מאוד מכל עסקי העולם השפל [30] כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, כלומר אל תחשוב כי זא השאלה ששאלת לדעת סוד [31]) הגלגל היא קטנה, דע כי היא גדולה ועצומה וקדוש כנגדך ולא תוכל להתבונן בה, ואם תעמיק בה תשתבש [32]), ויאמר אנכי אלהי אב כלומר די לך שתדע אותי ותדע שאני משגיח בעולם השפל [24]) ומשפיע טו להוליכם [33]) בדרכי כאשר עשיתי לאברהם ליצחק וליעקב. ויסתר משה פניו ו כלומר כששמע משה כי השם ית׳ אמר לו ככה *. כבש [34]) שכלו והסכים בדע

---

[1]) Fehlt AC. [2]) ABC של הג׳. [3]) M fehlt von אין bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) M הוא. [5]) Fehlt M. [6]) Vgl. MS., $42_{211,\ 241}$. [7]) M מפורש (sic!). [8] M ולהיות (sic!). [9]) Vgl. MS., $42{,}497_{2}$. [10]) M רגלה. [11]) M השגיח. [12]) ABC טובה. [13] Die letzt 4 Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton [14]) M שנתבודד, [15]) M הח. [16]) ABC הוא. [17]) ABC noch האש. [18]) AB האש. [19]) M יישב. [20]) M הוא dittographiert, B fehlt. [21]) M יחבר. [22]) ABC אשר. [23]) ABC ואחר. [24]) Fehlt ABC. [25] M לו שהתבונן. [26]) ABC בשמים. [27]) ABC היו. [28]) ABC לאמור. [29]) AB fehlt [30]) C fehlt v. כי bis hierher infolge Homoioteleuton. [31]) M זאת (sic!). [32]) M steht für d. letzt. 5 Wörter כבואם תעמיד בהתנוע תשתבש (sic!). [33]) AB ההולכים. [34]) M fehlt.

שלא יהיה לו עסק בנסתרות. בעבור כי היה מתירא מהביט אל המושכלות, ועל כן
אמר לו השם ראה ראיתי את עני עמי וגו׳, כלומר אין ראוי שתמנע עצמך [1])
מלקבל, אבל ראוי לך עתה שתשתכל [2]) ותראה העוני • והעמל שיש על עמי C52a
במצרים, כי לפי הנהגת העולם אין ראוי שתהיה זאת האומה נכנעת תחת יד אחרים
יותר משאר האומות, ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגו׳, אז אמר משה מי אנכי כי
אלך אל פרעה וכי אוציא הלא אנכי רועה צאן והוא מלך גדול, ועוד איך אומר לו
שיוציא לחירות אומה גדולה שהם כלם עבדיו, אמר לו השם אמת הוא כי לא
ישלחם בעבורך רק בעבורי [3]) כי אהיה עמך, ואל תחשוב שאנכי שלחתיך להוציאם
לריק לפרות ולרבות כשאר האומות ולא לתועלת אחרת, אבל דע לך כי שלחתיך
להוציאם [4]) כדי שתעבדוני על ההר הזה, ודי בזה •. [ולא אוכל לפרש [5])]. M268a
פירוש: בעבור כי מזה הפירוש נראה שענין הסנה היה כלו [6]) במראה הנבואה ולא
במורגש, על כן העלימו מפני קוצר תבונת ההמון כמו שהעלים [7]) סוד גן עדן, כדי
שלא יחשבו הפתאים שמכחש פשט דברי התורה. [והנה אין במקרא שם עצם
כי אם זה לבדו]. [8]) פירוש: ממה [9]) שהזכרתי שפירש בספר השם [10]) נראה כי גם
אהי״ה גם י״ה הם שמות העצם. [ודרך קריאתו ידענה כל מבין בדקדוק
הלשון]. [11]) פירוש: בספר השם בשער השביעי אמר כי בעלי הניקוד ינקדו השם
על דרך קריאת כנויו [12]), ומזה נדע כי אין זאת קריאת השם לפי האמת. [כי
קריאת כזה [13]) על שלש מאות ועשרים קריאות [14]) הם משתנות]. [15])
פירוש: בספר השם בשער השביעי פירש זה: כי אם תשים שו״א נע באות הראשון
ותשים באות השני אחת מהתנועות שהם הז׳ מלכים [16]) ותסובב התנועה עם כל
התנועות, ופעם ההיה המלה מלעיל ופעם מלרע, ופעם יהיה האות השלישי דגוש
גם [17]) רפה, ופעם יהיה האות האחרון נח נעלם, ופעם נראה, ופעם על דרך הרהבה
כמו יַגִּיהַּ חשכי (ש״ב, כ״ב, כ״ט), ופעם בקמ״ץ גדול. והנה אם שמת תנועה • באות B49b
הראשון תסובבנו עם כל התנועות, גם פעם מלעיל, גם פעם מלרע, גם תשים האות
השני נח נעלם כה״א פְּדַהְאֵל בן עמיהוד (במדב׳ ל״ד, כ״ט) [18]), גם תשימנו נח
נראה, גם מתנועע בשו״א ופת״ח, גם בקמ״ץ חט״ף, גם האות השלישי פעם נראה
ופעם • נעלם, וככה האות האחרון גם קמוץ, עד כאן דבריו. ומה שהזכיר שלש מאות A83a

---

[1]) ABC שכלך. [2]) ABC שתשכל. [3]) M בעבור. [4]) AB fehlt v. ולא bis hierher. [5]) kK., p. 12, 9. Z. v. o. [6]) M לו. [7]) M שמעלים. [8]) kK., p. 12, 10. Z. v. o. [9]) M כי מה. [10]) Vgl. ob. p. 204_4 u. 206_6. [11]) kK., p. 12, 11. Z. v. o. [12]) M כתריו. Ed Lippmann, p. 17 f. aber findet sich eine ähnlich lautende Stelle nicht. Sollte also villeicht dem JbE eine andere als die v. Lippm. abgedruckte Rezension vorgelegen haben? [14]) T קריא״ת כז״ה (sic!), M הקריאה בזה (sic!). [14]) M für die letzt. 5 Wörter על ש״ם קריאת, vgl. weiter unten. [15]) kK., p. 12, 12. Z. v. o. [16]) iEG., p. 61. [17]) Ed. Lippm., a. a. O., וגם. [18]) Vgl. iE, Num. z. St. u. Moznajim, ed. Lippm., p. 13 b.

ועשרים קריאתו [1]) תמהתי מזה בעבור כי המלכים הם שבעה באורך ושבעה ברוחב והנה ז׳ על ז׳ עולים מ״ט, וכשנערוך מ״ט ז׳ פעמים יעלו שמ״ג [2]). ויתכן שיש טעות בספרים והיה ראוי להיות שלש מאות וארבעים. ולא חש על הג׳ בעבור היות מספר גדול, אך עוד קשה ממה שהזכיר בספר השם שנשים שו״א תחת הראשון גם השני גם השלישי, והנה אם שמנו שו״א תחת הראשון לבדו יהיה מ״ט, ותחת השני לבדו גם כן מ״ט, ותחת השלישי לבדו גם כן מ״ט, ותחת הראשון גם תחת השלישי ביחד גם כן מ״ט, ותחת הראשון והשני יחד גם כן מ״ט. ואם יהיו תנועות תחת השלשה בלי שו״א יהיו שמ״ג. והנה הכל תקפ״ח [3]). ואיך אמר ש״כ, ואני שמעתי ולא אבין. [והמשכיל שידע סוד [4]) הנוחי והנוע ידע דרך השם ואיך הוא במבטא] [5]). פירוש: מי שהוא מבין בחכמת הדקדוק ידע איך תהיה קריאתו אחר שיחקור כל הקריאות הנזכרות למעלה. ובספר השם בשער השביעי אמר: והנה ידענו כי ראוי להיות האות הראשון מתנועע באחת התנועות, כלומר שלא יהיה נקוד בשו״א. עוד אמר והנה מהשנים השמות נוכל לדעת דרך קריאתו. פירוש: השנים השמות הם יָ״ה גם אֶהְיָ״ה, כלומר בשניהם תמצא׳ האות הראשון נקוד באחת התנועות ולא בשו״א. וזה ראיה כי השם הנכבד אין ראוי להיות בו האות הראשון בשו״א רק בנקודת היו״ד של י״ה, או בנקודת האל״ף של אהי״ה. [גם אליהו הנביא יורה צדק] [6]). פירוש: לענין קריאתו אמר, ויתכן שהיתה דעתו שאם נשים בשם הנכבד נקודות כנקודות אֵלִיָּהוּ תהיה קריאתו יָהִ, יָהוּא, ופירושו כי הוא הוה תמיד והוא יהיה לעולם. ולפי דעתי שהיתה דעתו כי מלת י״ה כשנוסף עליה אות בסופה ראוי האות הראשון להיות מלעיל כמלת אֵלִיָּהוּ שנוסף בה׳ [7]) ו״ו והיה יָהוּ, ואחר שחיבר זה הפירוש חיבר ספר השם, ובסוף השער השביעי ממנו אמר ובימים שעברו הייתי חושב כי אליהו יוכיח עד שמצאתי ונשמו אומר, והנה ראיתי הטעם היא הנכונה׳ עכ״ד. ופירושו כאשר ביארתי שחשב שהיה ראוי השם להיות מלעיל כמלת אֵלִיָּהוּ עד שמצא בספר עזרא [8]) שם אדם שנקרא גֶּשֶׁם, והטעם תחת הגימ״ל, והזכיר אותו סנבלט ואמר (נחמיה ו׳, ו׳) בגוים נשמע וְגַשְׁמוּ אומר, והנה הוסיף ו״ו על גֶּשֶׁם והנו גַּשְׁמוּ; ובעבור כי גֶשֶׁם מלעיל, כלומר שהטעם תחת הגימ״ל, על כן היה ראוי שיהיה טעם [9]) גַּשְׁמוּ תחת הגימ״ל, והנה איננו כן רק תחת המ״ם, והנו מלרע. ומה שאמר .והנה ראיתי הטעם היא הנכונה׳

---

1) M קריאות. 2) $7^3 = 343$. 3) Hss. irrtümlich תתפ״ח, denn 49 + 49 + 49 + 49 + 49 + 343 = 588. 4) T יסוד (sic!). 5) kK., p. 12, 13. Z. v. o. 6) kK., p. 12, 14. Z. v. o. 7) ABC בו. 8) In Wirklichkeit jedoch findet sich dieses Nom. prop.: Nehemia, 2_{19}, $6_{1,2}$, 6_6. Vgl. aber über die ursprüngliche Einheit der Bücher Esra und Nehemia, b. baba bathra, p. 15a. Vgl. auch Öttli, Die Bücher der Chronik, Esra u. Nehemia [in dem v. Strack u. Zöckler hrsg. kK zAuNT.] Nördlingen 1889, p. 148, 2 u. Cornill, Einleitung in das AT.,^{3},^{4} Freiburg i. B., 1896, p. 128. Überhaupt wird bei jüdischen Schriftstellern das Buch Nehemia sehr oft als Buch Esra zitiert. 9) ABC טעמו (sic!).

פירושו כי הראיה שיביא האדם מהטעמים היא ראיה נכונה. כי הם יודיעו פירוש הדבר כמו כל יושבי תֵבֵל (תהל׳ ל״ג, ח) עם תֵבֵל עשו (ויקרא כ׳, י״ב). וכן בָּאָה עם הצאן (בראש׳ כ״ט, ו׳) עם ורחל בָּאָה (בראש׳ כ״ט, ט׳)[1]). וזה הדבר הודיעו. כי מלת י״ה איננו בטעם כמו[2]) אליהו. וזה ראיה כי אין ללמוד קריאתו ממלת אליהו. והנה חזר בו בספר השם ממה שאמר בכאן. [וזה סוד].[3]) פירוש: קריאתו ראויה[4]) להיות על משקל אֶהְיֶה, גם יתכן שהוא על משקל ידבר[5]). ואלה הדברים M269a הם[6]) עמוקים מאד ואין* ראוי לגלותם כי אם לחכמים גדולים כאשר הזהירו רבותינו ז״ל בקידושין בפרק אחרון (דף ע״א, ע״א). כי הוא סוד כל התורה. על כן אמר שזה סוד. [וטעם אהיה כאשר פירש[7]) אשר אהיה][3]). פירוש: אשר אהיה הוא הפירוש של אהיה כמו ותפתח ותראהו את הילד (שמות ב׳, ו׳[8]). ופירושו אני הוא ההוה תמיד. [כי כל יש לא יעמוד כי אם השם או בשם][9]). פירוש: על כן נקרא שמו אהיה בעבור כי הוא לבדו הוה[10]) תמיד. ולא B50a יתכן שיעמוד לעולם כי אם הוא לבדו והעומדים בכחו[11]). 21. [כאשר הוא כתוב* למעלה][12]). פירוש: כי כבר הזכיר לפני זה הענין וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו׳ (שמות ג׳, ח׳). והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (שם ג׳, י״א)׳ גם בהוציאך את העם ממצרים (שם ג׳, י״ב).

ד. 1. [וטעם למען יאמינו[13]) (פסוק ה׳) עשה כן במטה אם לא יאמינו][14]). פירוש: משה אמר והן לא יאמינו לי, ועל כן אמר לו השם אם לא יאמינו עשה להם זה האות במטה למען יאמינו. 10 [כבר פירשתי בין][15]). פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק בי אדוני ירד ירדנו (בראש׳ מ״ג, כ׳). [וכן הייתי מיום היותי][16]). פירוש: הוא חולק על מה שכתוב בדברי הימים של משה[17]) שלקח העטרה מראש פרעה ונתן בראשו ורצה פרעה להרגו לולי שהביאו A84a לפניו אבן שוהם וגחלי אש לנסותו. ומשה הושיט* ידו ולקח הגחלת ונתנה בפיו ונשרפו קצות שפתיו ולשונו. ועל כן היה מדבר בכבדות. 13. [גם כתוב בספר יחזקאל שהתנבא[18]) על ישראל במצרים][19]). פירוש: ואודע להם בארץ מצרים וגו׳ (יחזקאל כ׳, ה׳) בהפטרת הלדרש אותי. 17. [ואם השם נטע C53a בלבך[20]) חכמה* תדע דרך הסנה והיד והמים גם המטה][21]). פירוש: כבר הזכיר למעלה (שמות ג׳, י״ג[22]) כי כח השם מראה אותות ומחדש גופות. ומה שהזכיר הסנה בכאן הוא לפי הפירוש הראשון שפירשתי[23]). וענין היד הוא

---

1) Vgl. iE zu Gen. $29_{6,9}$. 2) Fehlt M. 3) kK., p. 12, 14. Z. v. o. 4) M ראוי. 5) Soll wohl (wie Ps. 47_4) יַדְבֵּר vokalisiert werden! Vgl. ob. p. 210_{14}. 6) Fehlt ABC. 7) T noch שהוא. 8) iE zu Exod. 2_6 (kK., p. 7, 10. Z. v. u., auch gK., z. St.) gibt die Erkl. הוסיף לבאר. 9) kK., p. 12, 15. Z. v. o. 10) M הוא 11) Vgl. MS., 42_{60} f. 12) kK, p. 12, 8. Z. v. u. 13) Fehlt Hss. 14) kK., p. 12, 7. Z. v. u. 15) kK., p. 12, 3. Z. v. u. 16) kK., p. 12, 1. Z. v. u. 17) Ed Jellinek in בית המדרש, II, p. 3 f. 18) T שהתנבאו נביאים. 19) kK., p. 13, 7. Z. v. o. 20) T נטע לך בלבך לב. 21) kK., p. 13, 14. Z. v. o. 22) kK., p. 12, 7. Z. v. o. 23) Nämlich קֵץ. Vgl. ob. p. 194_5.

שנצטרעה ידו. והמים שנהפכו לדם. והמטה שנהפך לנחש. ואלו הדברים לא היו מדרך התולדת. כי הפך התולדת הם אבל השם בראם לעתם לצורך השעה בעבור כח המקבל. 19. [כי מתו זה פירוש וימת מלך מצרים] [1]). פירוש: למעלה בפסוק וימת מלך מצרים (שמות ב׳, כ״ג) אמר עוד אפרשנו [2]). ועתה מפרש אותו ואת הפסוקים הכתובים אחריו כמו שמפרש והולך. [והטעם כבר [3]) מת מלך מצרים] [4]). פירוש: זה היא הפירוש של וימת. 20. [אל [5]) תתמה כי אין הנביא יודע הנסתרות]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת וישלח בפסוק אם יבוא עשו (בראש׳ ל״ב, ט׳) [6]). [כי כן תנה את נשי ואת ילדין]. [7]) פירוש: בפרשת וירא אליו (בראש׳ כ׳, י״ז)* פירש אותו גם אחרים עמו. 22. [כי [8]) עם אשור ומצרים יהיה ישראל שלישיה]. [9]) פירוש: בישעיה כתיב (י״ט כ״ד – כ״ה) ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ אשר ברכו י״י צבאות לאמר ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל. והוא פירש שם כי רובי המפרשים אמרו כי שלישיה מגזרת ושלישים (שמות י״ד, ז׳) והם צריכים למשנה קודם השליש. ועל דרך [10]) הפשט מגזרת שלשה. כי יהיו באשור אנשים שיכירו השם. וכן במצרים יותר. והנה ישראל יהיו ברכה כי יתברכו גם מצרים ואנשים מאשור שיכירו [11]) השם. אשר ברכו: כי השם ברך ישראל על כן היה ברכה או [12]) יברך כל אחד מאלה השלשה. ברוך עמי: בעבור שיעשו מנחה לשם בפרהסיא קראם עמי. ומעשי ידי: שיש בהם אנשים מעטים [13]) שיכירו מעשה השם. ונחלתי ישראל: שהם לעולם נחלתי כי אשור ומצרים כמו מקרה הם כנגדם. [ודרך המתרגם [14]) כדרש [15]) הוא] [16]). פירוש: יונתן תרגם כל הפסוק על ישראל בריך עמי דאפקית ממצרים ועל [17]) דחבו קדמי [18]) אגליתינון לאתור וכדי תייבין לאוריתי מתקרו [19]) עמי ואחסנתי ישראל. 23. [ועורים אמרו כי כף כנף שב למשה]. [20]) פירוש: למטה יזכיר כי אמרו שהבן האחד* למשה והאחד לצפורה. 24. [ולפי דעתי כי ויפגשהו על משה הוא] [21]) פירוש: דעתו כדעת ר׳ יהושע בן קרחה ור׳ יהודה בר זבינא [22]) בסוף פרק ארבעה נדרים (נדרים דף ל״א, ע״ב) [23]). 25. [כדברי יחיד] [24]). פירוש: בדברי הימים של משה כתוב כן [25]). [והשני לצפורה ולא ימול] [24]). פירוש: רק יעבוד

[1]) kK., p. 13, 13. Z. v. u. [2]) kK., p. 8, 9. Z. v. u. [3]) T הטעם כאשר. [4]) kK., p. 13, 12. Z. v. u. [5]) T ואל. [6]) Vgl. MS., 42_{500}f. [7]) kK., p. 13, 3. Z. v. u. [8]) ABC כן. [9]) kK., p. 14, 3. Z. v. o. [10]) Fehlt T, auch Ed. Friedl. [11]) T יכירו. [12]) Ausgg. אז, vgl. jedoch die Anm. Ed. Friedl. z. St. [13]) T מעט. [14]) T התרגום. [15]) ABM בדרש. [16]) kK., p. 14, 4. Z. v. o. [17]) Ausgg. דעל. [18]) M קראו (sic!). [19]) Ausgg. für die letzt. 6 Wörter: אגליתי יתהון לאחור וכדו דחבו מתקרן, doch ist der LA der Hss. entschieden der Vorzug zu geben. [20]) Dieser Satz, der hinter dem Satze הוא מבכור פרעה היושב על כסאו (kK., p. 14, 6. Z. v. o.) stehen muss, fehlt in T. Auch im gKomm. zu uns. Stelle findet sich diese Erkl.: וחסרי דעת חשבו כי עם משה ידבר וזה שגעון, ועוד כי אליעזר אינו בכור משה. [21]) T (kK., p. 14, 12. Z. v. o.) הוא על משה. [22]) Hss. זבינא. [23]) Vgl. auch die Ansicht Samuel b. Chofnis, zitiert im gKomm., zu uns. Verse. [24]) kK., p. 14, 8. Z. v, o. [25]) Die Stelle findet

ע״ז[1]). [בפסח מצרים ארמוז לך סוד][2]). פירוש: בפרשת בא אל פרעה בפסוק
ולקחו מן הדם (שמות י״ב, ז׳), גם בפרשת צו בפסוק על תנוך (ויקרא ח׳, כ״ג) ירמוז
בו רמז.

ה. 1. [וכבר הודעתיך כי פרעה לא כחש כי אם זה השם][3]).
פירוש: למעלה פירש כן בסוד השם (שמות ג׳, י״ג[4]). 16. [וחטאת עמך,
פועל[5]) עתיד].[6]) פירוש: וכבר פירש בספר ישעיה בפסוק וקראת שמו עמנו
אל (ישעי׳ ז׳, י״ד[7]). [כי יש עם לשון נקבה[8])]. פירושו מפורש בפרשת
ויחי יעקב בפסוק מאשר (בראש׳ מ״ט, כ׳[9]). 21. [כבר הודעתיך כי בעבור
התחברות[10]) ההרגשות וכו׳]. פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירא יעקב
כי יש שבר (בראש׳ מ״ב, א׳) פירש זה[11]). 22. [דבר משה על לשון
ישראל]. [12]) פירוש: כי לא יתכן שיאמר כן מעצמו. כי מפרש הוא שהודיעו
השם מתחלה שלא ישלחם שנ׳ ואני ידעתי כי לא יתן אתכם וגו׳ (שמות ג׳, י״ט).
רק אמר לו מה שהיו אומרים ישראל׳. [שהוא פירושו ביד חזקה פעם B50b
אחת ושתים][13]). פירוש: מה שאמר׳ סוף הפסוק ולא ביד חזקה פירושו לא M270a
יתן אתכם להלוך אפילו אם אשלח ידי עליו פעם אחת ושתים. [אכן חרה
למשה וכו׳][14]). פירוש: זאת היא התשובה על שאלתו[15]) איך אמר משה למה
הרעתה. [ואחר כן אמר השם התשובה על מלת למה זה שלחתני][16]). C53b
פירוש: תחלת הפרשה הבאה היא התשובה׳.

וארא.

ו. 8. [ומעם והבאתי אתכם אל הארץ הם או בניהם][17]).
פירוש: אחר שאמר אתכם איך לא קיים דברו כי לא נכנסו יוצאי מצרים בעצמם

---

sich nicht in der v. Jell. in בית המדרש, II, p. 1 ff. edierten Chronik des Moseh, wohl aber im Jalkut, § 169, der ja bekanntlich Auszüge aus der ausführlichen Chronik des Moseh enthält (vgl. Jell., a. a. O., p, VIII): ויואל משה לשבת את האיש בשעה שאמר משה ליתרו תנה לי את צפורה בתך לאשה אמר לו קבל עליך דבר אחד שאני אומר לך ואני נתנה לך לאשה, אמר לו משה מה הוא, אמר לו הבן שיהיה לך תחלה יהיה לע״ז מכאן ואילך לשם שמים וקבל עליו, אמר לו השבע לי וישבע לו שנ׳ ויואל משה לשבת אין אלה אלא לשון שבועה וגו׳. [1]) Vgl. Targ. Jon. b. Usiel zu V. 24: והוה באורחא בבית מבתותא וערע ביה מלאכא דיי ובעא למקטליה מן בגלל גרשום בריה דלא הוה גזיר על עיסק יתרו חמוי דלא שבקיה למגזריה ברם אליעזר הוה גזר בתנאה דאתניו תרויהון. [2]) kK., p. 14, 8. Z. v. u. [3]) kK., p. 15, 4. Z. v. o. [4]) Vgl. oben, p. 203_{12} u. MS., 42_{59}. [5]) Hss. פעל. [6]) kK., p. 15, 14. Z. v. o. [7]) Vgl. iEG., p. 103_{3}, wo noch weitere Beispiele dafür angeführt werden, dass iE das mit ו versehene Perfektum פ׳ עתיד benennt. Vgl. auch Ges.. HG[26], § 74g u. gKomm., z. St. [8]) kK., p. 15, 15. Z. v. o. [9]) Vgl. auch Ges., HW[13], s. v. עם. [10]) T (kK., p. 15, 11. Z. v. u.) noch כל. [11]) Vgl. auch Kaufmann, Die Sinne, Bpest, 1884, p. 67_{14} u. MS., $42_{404,481}$. [12]) kK., p. 15, 7. Z. v. u. [13]) kK., p. 15, 5. Z. v. u. [14]) kK., p. 15, 4. Z. v. u. [15]) M תשובה על שאלת. [16]) kK., p. 15, 1. Z. v. u. [17]) kK., p. 16, 5.

לארץ דק בניהם על כן הוצרך לפרש כי הטעם אחד. [והעד.[1]) פירוש: על שאין פירושו כן.

ז, 3. [ודעתי תדענה בפסוק מי יתן][2]). פירוש: בפרשת ואתחנן (דברים ה׳, כ״ו). 9. [שאמרו שהם שלשה[3]) מטות[4])]. פירוש: מטה האלהים ומטה אהרון ומטה משה[5]). [ולא במן ששם עשרה נסים][6]). פירוש: הוא יפרשם בפרשת בשלח בפסוק הנני ממטיר (שמות ט״ז, ד׳)[7]). [ויש אומרים כי זה המטה אדם הראשון הוציאו מגן עדן[8])]. פירוש: בפרקי ר׳ אליעזר בפרק ארבעים[9]) כתוב. גם בדברי הימים של משה[10]). [כמו והאנשים רדפו אחריהם][11]). פירוש: כבר הזכירו בבראשית בפסוק ויבן יי׳ אלהים (בראש׳ ב׳, כ״ב) ושם ביארתיו[12]). [כי קדוש ישראל התוו.[13]) פירוש: מלשון והתוית תו (יחזקאל ד׳, ט׳)[14]). כלומר · שמו גבול ושיעור לכח השם לאמר שלא יוכל לשנות התולדת, וכשהשיב המטה לנחש עשאו בדרך התולדת. ככה הם סוברים, והם לא ידעו כי כח השם מראה אותות ומחדש נופות כנגד המקבל כאשר פירש בסוד השם בפרשה שעברה (שמות ג׳, י״ג)[15]). [כאשר פירשתי בספר איוב][16]). פירוש: הוא חבר שני פירושים על ספר איוב, הראשון הוא פירוש המלות, והשני: פירוש הענינים. ויתכן כי בשני פירש זה אך לא ראיתיו. ומצאתי כי בראשון בפרשת ויוסף איוב ונו׳ חי אל הסיר משפטי בפסוק ותעלמה יוצא אור (איוב כ״ח, י״א) אמר שהשם יעשה דבר[17]) והפך הדבר תן טוב[18]) לרשע גם ישלם לו רע, ואפילו מקומות הארץ משתנים ארץ תצמיח וארץ לא יעלה בה כל[19]) עשב, ועיקר אלה הדברים למה זה לא יוכל אדם לדעת. ועוד אמר (שם כ״ח, כ״ב) (אבדון ומות הם) המתים: הקדמונים אמרו לנו כי גם הם שמעו מאחרים כי לא יוכל האדם[20]) לדעת אלה הענינים כי אם הבורא לבדו שברא ארבע מוסדות[21]) והם הארץ והשמים · והרוח והמים והם נזכרים בשני פסוקים[22]). והוא יראה פלאים חדשים בדברי המטר על כן אמר בעשותו למטר חק (שם כ״ח, כ״ו). בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ״ג, כ׳) הזכיר ענינים רבים בחכמות שלא יכלו כל חכמי קדם לדעתם ואף כי האחרונים[23]), גם בספר המספר בסוף שער ה׳[24]) הזכיר אחרים. 15. [קרוב מעת עלות היאור המעלות

Z. v. o. 1) kK., p. 16, 10. Z. v. o. 2) kK., p. 16, 4. Z. v. u. 3) ABC שלש. 4) T (kK., p. 17, 3. Z. v. o.) ש׳ מטות הם. 5) MS., 42, p. 114 8. 6) kK., p. 17, 9. Z. v. o. 7) Vgl. kK., p. 37, 14. Z. v. o. 8) Die Stelle findet sich nicht in T, dürfte aber p. 17, 11. Z. v. u. hinter den Worten שהוציא פרח ihren Platz haben. 9) Ed. Warschau, p. 56a. 10) Diese Stelle findet sich ebenfalls nicht in der v Jellinek hrsg. Chronik (vgl. p. 258_2), wohl aber im Jalkut, § 168. 11) kK., p. 17, 7. Z. v. u. 12) Vgl. oben p. 53_{24}. 13) kK., p. 17, 4. Z. v. u. 14) Vgl. Ges., HW[13], s. v. I תוה. 15) ABC עשה. 16) kK.. p. 12_7. Vgl. auch MS., 42_{115}. 17) kK., p. 17, 1. Z. v. u. 18) Ausgg. הדבר. 19) Hss. לו (sic!). 20) Fehlt Hss. 21) Ausgg. הארבע מהסודות. 22) Ausgg. הפסוקים. 23) Vgl. kK., p. 71f. 24) Ed. Silberberg, p. 44f. : ודע כי יש בכל חכמה דברים נעלמו מעיני כל החכמים הקדמונים וגם מכל הבאים אחריהם כמ·

הידועות] [1]). פירוש: אין מטר יורד במצרים אבל ירבו מימי היאור בחדש אלול כאשר פירשתי בפרשת בראשית (ב׳, י״א) [2]). והמים עולים ומכסים את ארץ מצרים מהלך מ״ו יום [3]) ועומדים המים על פני כל הארץ כשני חדשים [4]) ואז תשבע הארץ מהמים [5]) ובעת חסרון המים יזרעו. ובאמצע היאור יש אי, ובתוך האי יש עמוד מאבן שיש עשוי בחכמת המדות לדעת כמה יעלה היאור [6]), ואורך העמוד י״ב אמה [7]) וכל אמה נקראת מעלה. וכשיעלה היאור עד שיתכסה העמוד במים אז ידעו כי כסה היאור את כל ארץ מצרים, ואם עלה [5]) שש מעלות ידעו כי עלה היאור בחצי מלכות [8]) מצרים וכן בכל מעלה ומעלה. ובתחלה היה העמיד מגולה והיו הכל יודעים כמה מעלות עלה, אך בעבור כי יש שנים שיעלה היאור מעט וימס לבב העם על כן בנה המלך מגדל אחד סביבות העמוד ושם עליו [5]) שומרים שלא יניחו את העם לבא שמה [9]), והשומרים מודיעים למלך כמה מעלות • עלה היאור בעמוד, M85b ואחר שעלה עד למעלה יוצא המלך מארמונו פעם אחת בשנה והולך לראות היאור במעלות העמוד [10]).* 25. [ואמר הכתוב אחרי הכות יי׳ את היאור וזהו C54a האמת]. פירוש: יש להקשות כי אחר שאהרון הכה את היאור במטהו איך שב הכתוב ואמר שהשם הכהו, ועל כן פירש כי האמת הוא שהשם הכה את היאור בכחו ובגבורתו • עד שנהפך לדם, ומכת המטה הנה הוא מפרש והולך למה היתה. B51a

---

שרשי המספרים שאינם מרובעים בחכמת החשבון וככה בחכמת המדות לדעת הקו הסובב מאלכסון ידוע...... וככה בחכמת התולדת מצאו חכמים בדרך נסיון בעשבים ובאבנים בבתי אברי הגוף האדם והם אמת ואין אחד מהם יודע למה היה ככה רק השם ית׳ הנשגב לבדו. [1]) kK., p. 18, 1. Z. v. o. [2]) Vgl. oben p. 52_1 u. Erman, Aegypten, Tübingen 1885, I., p. 23. [3]) Erman, a. a. O., p. 28. [4]) Erman, a. a. O., p. 23. [5]) Fehlt ABC. [6]) Vgl. Zunz, Gs. S. I, p. 174_2. [7]) Nach Erman, a. a. O., p. 25 forderte das Aegypten der griechischen Zeit „sechzehn Ellen“ als Höhe einer gesegneten Überschwemmung. was darauf schliessen lässt, dass der Pegel wahrscheinlich auch noch mehr als auf 16 Grade eingerichtet war. Wenn nun JbE auf dem Pegel bloss 12 Grade angibt, so dürfte er seine diesbezüglichen Daten einem vor der griechischen Zeit abgefassten Berichte entlehnt haben, wo die Schlammablagerungen den Boden noch nicht so aufgehöht haben wie zur griechischen Zeit, wie ja auch umgekehrt heute „ein bedeutend höheres Steigen erforderlich ist, wenn dass Land eine volle Ernte geniessen soll“. [8]) AB גבול. [9]) Erman, a. a. O., p. 24 sagt über die Kontrolle des Pegels folgendes: Man hat seit ältester Zeit die Anschwellung das Niles genau beobachtet, u. der Staat selbst nahm die Kontrolle derselben in die Hand — um so mehr, als sich auch die Höhe der jährlichen Steuerquote wohl zu allen Zeiten nach dem Ausfall der Überschwemmung bemessen hat. Frühzeitig errichtete man „Nilmesser“, Brunnen, in denen man die Höhe des Wassers an einem Massstab, einem Pegel ablas u. der Staat nahm dieses für ihn so wichtige Bauwerk unter seine besondere Obhut. Seine Beamten verkündeten im Altertum sowohl als jetzt die Höhe der Überschwemmung, u. ebenso wie heute wird damals der Verdacht obgewaltet haben, dass die verkündete Ellenzahl eine zu hohe sei. [10]) kK.,

[ומעם מכה במטה (שמות ז׳, י״ז) כי על ידו נעשה האות][1]. פירוש: גם יש להקשות כי אחר שהמכה היא מאת השם והכאת אהרן במטה איננה פועלת כלום למה צוהו להכות במטה. וכבר פירש הוא תשובת זאת הקושיא למעלה בפסוק קח את מטך (לעיל ז׳, ט׳)[2]. כי היה להראות הרואים שהנוטה ידו הוא העושה האות. [והישם עשה[3]) בשבילו עד שיאמינו בו רואיו כי הוא שליח השם][4]). פירוש: על כן צוהו להרים המטה ולהכות. ולא לצורך אחר. 28. [ובחדרי. מלה זרה בדקדוק[5])]. פירוש: בפירוש קהלת בפסוק הבל הבלים (קהלת א׳, ב׳) פירש זה שאמר כי לא נמצא מהשמית שהם על משקל ארין שישתנה בסמיכות הוין מאלה שהזכיר בכאן[6]). 29. [והנכון בעיני שהוא כמשמעו][7]). פירוש: גם בישראל עלו הצפרדעים. והראיה כי כתוב ובעמך שהוא כלל לכל המצרים. ואחר כן כתוב ובכל עבדיך, וידוע כי ישראל הם עבדיו. ולא תוכל לומר שהמצרים הם עבדיו. שהמצרים הרי הם בכלל עמך. [ויש אומרים שפירוש צפרדע דג ימצא ביאור לבדו. והוא יוצא לחוץ][8])]. פירוש: הוא הנקרא בלשון ישמעאל „תמסאח״[9]. וצורתו כצורת הלטאה ארכו יותר מאורך שני בני אדם[10]).

ח, 3. [ובספר היסוד ביארתיו[11])]. פירוש: כבר הודעתיך דעתו על זה בפרשת לך לך בפסוק ויעל אברם ממצרים (בראש׳ י״ג, א׳)[12]). 11. [הרוחה. פירשתיו[13])]. פירוש: בפרשת וישלח בפסוק ורוח תשימו (בראש׳ ל״ב, י״ז). 13. [או הוא תחת הי״א כמו „אביהי״ „ואבים״[14])]. פירוש: כבר ביארתים

p. 18, 16. Z. v. o. ¹) kK., p. 18, 17. Z. v. o. ²) Vgl. kK., p. 17, 17. Z. v. o. ³) T עשהו. ⁴) kK., p. 18, 11. Z. v. u. ⁵) kK., p. 18, 7. Z. v. u. ⁶) iEG., p. 81_9, wo uns. Stelle nachzutragen ist. ⁷) kK., p. 18, 4. Z. v. u. ⁸) kK., p. 18, 3. Z. v. u. ⁹) ABC תמסח M תמסאחי. Vgl. Lane, Arabic-englisch Lex., s. v. תמסאח and תמסח. The crocodile a well known aquatic animal, a creature like the tortoise, of great size, found in the nile of Egypte and in the river Mihran, wich is the river of Es—Sind; or [rather] resembling the ורל, about five cubits long, and less, that seizes men and oxen, and dives into the water with them and devours them; pl. of the former תמאסיח and of the latter תמאסח. Vgl. auch Diod. I_{35}; Plin. $VIII_{25,37}$. ¹⁰) Vgl. Boas, J. E. V., Lehrbuch d. Zoologie, Jena 1906, p. 507 ff., wo Längen bis sogar 10 Mtr. angegeben werden ¹¹) kK., p. 19, 3. Z. v. o.: תמצאנו. ¹²) Vgl. oben p. 94_1, u. iEG., p. 150_2, wo die Stelle aus dem Jesôd Dikdûk wörtlich mitgeteilt ist: אותיות הגרון אחה״ע ומנהגם להרחיב אשר לפניהם לֶאסוֹף כי הוא על משקל לשמור, לַחקור גם ימצא לַחסור בעבור שהוא פתוח בפתח גדול, ולא עשו כן במלת „לִהְיוֹת״ „לִחְיוֹת״ בעבור שלא יתערב הבנין הקל עם בנין הפעיל הכבד אעפ״י שלא עשו כן במלת ויעל משה (שמות י״ט, כ׳), ויעל פר ואיל במזבח (במדבר כ״ג, י״ד) שהם שני בנינים, כי ויעל משה היה ראוי להיותו על משקל וַיִּפֶן כה וכה (שמות ב׳, י״ב) ויעל פר ואיל על משקל וַיְפַן זנב אל זנב (שופט׳ ט״ו, ד׳) בפתח קטן תחת היו״ד כי הוא מן הפנה, כי אם הוא בצרי או בחירק לעולם הוא מבנין הקל כמו אל תֵּפֶן אל מנחתם (במדבר ט״ז, ט״ו) כי המעם יפריש כי זה עומד וזה יוצא. ¹³) kK., p. 19, 10, Z. v. o. ¹⁴) Die 3 letzt. Wörter fehlen T (kK., p. 19, 12. Z. v. o.).

פרשת וישלח (בראש׳ ל״ג, כ׳). [והעד כנים][1]. פירוש: שהיא לשון רבים,
אלו היה המ״ם שורש היה ראוי להיות ,כנמים׳ או ,כנימים׳[2]. 14. [זו מכת
ולהי הארץ היא][3]. פירוש: בפרשת וילך (דברי׳ ל״א, ט״ז) ירמוז ענין אלהי
הארץ, ודעתו כי אמרו החרטומים שזאת המכה ממשפטי המולות. [וכבר
ודעתיך כי פרעה ועבדיו היו מאמינים באלהים][4]. פירוש: בפרשת
אלה שמות בפסוק ואמרו לי (שמות ג׳, י״ג)[5]*, גם בפסוק ויחונו לי (שם ה׳, א׳)[6]. A86a
19. [ולא בארץ גושן][7]. פירוש: כי לא הוצרך לומר שלא יהיה ערוב בארץ
ושן כי כבר כתוב והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן (פסוק י״ח). 25. [ואם הוא
קל[8]]. פירוש: כלומר אף על פי שהות קל היה[9] ראוי להיות התי״ו דגוש[10].
ט. 2. [כי אם מאן אתה תואר השם[11] ואם הוא יוצא][12].
פירוש: ואיננו שם הפועל כמו אם מאן ימאן[13] אביה (שמות כ״ב, ט״ז) אף על
פי שזה פעל יוצא. 6. [והעד בפרשת הברד][14]. פירוש: שכתוב בה ועתה
שלח העז וגו׳, הירא את דבר יי׳ וגו׳ (שמות ט׳, י״ט—כ׳). [וכן נאמר[15]] בברד
על כל עשב השדה (שמות ט׳, כ״ה)][16]. פירוש: הכה הברד ור״ל על רוב
העשב. [והעד במכת הארבה][17]. פירוש: שכתוב שם ויאכל את כל עשב
הארץ את כל אשר השאיר הברד (שמות י׳, י״ב). 9. [גם הפיח ישוב כדמות
אבק וכו׳][18]. פירוש: זה הוא פירוש של כל פסוק והיה לאבק. [והפסוק
השני (פסוק י׳) לעד][19]. פירוש: שכתוב בו ויהי שחין אבעבעת פורח. [גם
הוא הפך זה][19]. פירוש: כי הראשון לשחין פורח אבעבעת. והשני לשחין אבעבעת
פורח. 13. [שיתכן שיצא ביום מועד מצרים או לדבר אחר][20].
פירוש: אומר כי זה הוא הפשט בעבור * כי רבותינו ז״ל דרשו[21] שהיה יוצא לעשות M271b, C54b
צרכיו בנילוס. בעבור שעשה עצמו אלוה כמו שפס״ש והולך. 16. [וטעם למען ספר

1) kK., p. 19. 12. Z. v. o. 2) Auch ibn Ǧanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. כן (p. 224 leitet es von einer Wurzel כנן ab: כי הטוב שיתשב במלת הכנם שתמנה מבעלי הכפל היא על משקל חנם והמם בו נוספת כמוה כחנם וגו׳. So auch Ges., $HG.^{26}$, § 85 t u. A. (vgl. Baentsch in Nowacks „HKzAT„, Göttingen 1903, Exodus, Kap., 8, v. 12.) gegen Ges., HW^{13}, wo es mit Nöldeke u. Barth von einem Stamme כנם (sic! abgeleitet wird. 3) kK., p. 19, 13. Z. v. u. 4) kK., p. 19, 12. Z. v. u. 5) kK p. 11, 7. Z. v. u. 6) kK., p. 15, 4. Z. v. o. 7) kK., p. 19, 4. Z. v. u. 8) kK. p. 19, 2. Z. v. u. 9) Hss. שהיה. 10) iE folgt hier ibn Ǧanâḥ, der (ס׳ השרשים, p. 124, s. v. התל) das Wort (im Gegensatze zu den neueren Grammatikern, die es von תלל ableiten, vgl. Ges., HW^{13}, s. v. תלל u. $HG.^{26}$ § 67 y) ebenfals von התל ableitet das Fehlen des Dageš im mittleren Konsonanten aber als eine Ausnahme hinstellt. 11) Vgl. ibn Ǧanâḥ, ספר השרשים, s. v. מאן (p. 252), wo ebenfalls: אם מאן ימאן אביה מקור והתאר ואם מאן אתה u. Ges., $HG.^{26}$, § 52 s. 12) kK., p. 19, 1. Z. v. u. 13) Vgl. iEG., p. 128, Alinea 2. 14) kK., p. 20, 3. Z. v. o. 15) T noch בפרשת. 16) kK., p. 20, 3. Z. v. o. 17) kK., p. 24, 4. Z. v. o. 18) kK., p. 20, 6. Z. v. o. 19) kK., p. 20, 10. Z. v. o. 20) kK., p. 20, 12. Z. v. o. 21) Vgl. Exod. rab., Par. 9, Ab. 8 (Ed. Wilna, p. כ״א) u. מדרש אגדה, ed. Buber, zu Exod. 8_{16} (p. 137), wo Anm

אינני שב אל פרעה][1]). פירוש: לפי הפשט, וכבר הזכיר זה בפרשת ויהי מקץ בפסוק פרעה קצף על עבדיו (בראש׳ מ״א, י׳). ועוד ידבר בו בפרשת ויהי בשלח בפסוק לא נשאר בהם עד אחד (שמות י״ד, כ״ח), ופירש כן בעבור שדרשו רז״ל כי פרעה שהיה בימי אברהם הוא שהיה בימי יוסף והוא שהיה בימי משה והוא היה בימי שלמה[2]). ובפרקי ר׳ אליעזר בפרק מ״ג[3]) כתוב כי הוא היה מלך נינוה בימי יונה על דעת רבי נחוניה בן הקנה, והוא סובר כדעת האומר במסכת סוטה בפרק ראשון (דף י״א, ע״א) שנתחדשו גזירותיו ובים סוף טבע ונצל שנאמר לא נשאר בהם עד אחד, כלומר חוץ מהאחד שהוא מיוחד, והוא פרעה[4]). ובעבור שראה עשר דמכות גם נפלאות ים סוף על כן כשהתנבא יונה על נינוה האמין פרעה דברי יונה כי הוא היה אז מלך נינוה. ועל דעת זה המפרש תהיה מלת ספר חוזרת על פרעה, כלומר ולמען שתספר[5]) שמי בכל הארץ, ולדברי ר׳ אברהם שב על הדורות הבאים, כי הם יספרו שמו. [כמו אלה הם האלהים המכים][6]). פירוש: בדברי שאול כתיב שאמרו הפלשתים אלה · הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר (ש״א, ד׳, ח׳) והנה ספרו שמו וגדולתו של אלהינו. ועל כן · כתוב ולמען ספר שמי ולא על פרעה בעצמו. [ובמקומו אתן לך עדים נאמנים][7]). פירוש: בפרשת ויהי בשלח בפסוק וינער יי׳ (שמות י״ד, כ״ז[8]). 18. [למן היום הוסדה, פירשתיו][9]) פירוש: בפרשת נח בפסוק ואני הנני מביא את המבול מים (בראש׳ ו׳, י״ז) 20. [בדרש שהוא[10]) איוב]. פיר״ש: כך דרשו[11]). [ולפי דעתי שהיה קודם אלה הימים][12]). פירוש: דבריו קרובים למה שכתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק נ׳. ובפירוש ספר איוב שלו (א׳, א׳) אמר איוב מבני[13]) נחור אחי אברהם היה, כלומר בעבור שכתוב (בראש׳ כ״ב, כ׳ — כ״א) הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו וגו׳[14]). ועוד אמר (שם א׳, א׳) והקרוב עלי שהיה מבני

---

7 ein ausführliches Stellenverzeichnis zu dieser Agadah sich findet. 1) T (kK., p. 20. 14. Z. v. o.) für 'א' פ < לפרעה. 2) Vgl. Exod. r., Par. 1, (Ed. Wilna p. ג׳. u. מ׳ אגדה, p. $120_{15,16}$. 3) Hss. מ״ב, doch findet sich die Stelle in den mir zugängl. Ausgg. in Kap. 43 (Ed. Warschau, p. ס״א, 18. Z. v. o.). 4) Die Wörter von ובים סוף bis hierher, welche die weitere Erkl. von שנתחדשו גזירותיו enthalten, fehlen in uns. Talmudausgg. Vgl. jedoch Mechilta, ed. Weiss, zu Exod. 14_{28}, s. v. וישבו המים (p. 40); Jalkut, § 238; מדרש לקח טוב, ed. Buber, zu Exod. 14_{28} (p. 90) u. מדרש אגדה ebenfalls zu Exod. 14_{28}, p. 145, 3. Z. v. u. 5) ABC תספר. 6) kK., p. 20, 15. Z. v. o. 7) kK., p. 20, 16, Z. v. o. 8) Da die Erkl. iEs sich jedoch in Wirklichkeit erst in Exod. 14_{28} findet, so ist es nicht unwahrscheinlich, dass in dem JbE vorgelegenen Bibelexemplare bereits mit וינער, v. 28 begonnen hat. Vgl. kK., p. 33, 14. Z. v. o. 9) kK., p. 20, 9. Z. v. u. 10) T (kK., p. 20, 8. Z. v. u.) שהיה. 11) Exod. rab., Par. 12, (Ed. Wilna. p. 46) u. מדרש אגדה zu uns. Verse (p. 138, Anm. 6). C noch רז״ל. 12) kK., p. 20, 7. Z. v. u. 13) Ausgg. noch של בניו. 14) In den Ausgg. fehlen die Wörter von

עשו. וענין[1]) בארץ עוץ כמו שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכ' ד', יא). כלומר אף על פי שארץ עוץ נראה שהיא ארץ בני נחור איננה כי אם ארץ בני אדום. ועוד האריך שם להשיב על האומרים שלא היה ולא נברא. [והוא תאר השם][2]). פירוש: מלת הירא איננה פעל עבר כמו ולא ירא אלהים (דבר' כ״ה, י״ח). רק הוא תאר השם. כלומר האיש שהיה ירא מדבר השם. M272a
23. [וזה הפך תולדתה][3]). פירוש: כי תולדתה היא לעלות. חאת ירדה.
29. [לא התפלל בעיר בעבור אלהיה][4]). פירוש: בעבור המזל השולט עליה. כי בהיות משה[5]) בעיר שמושל שם המזל ההוא לא יוכל לקבל כח עליון כמו בהיותו[5]) מחוץ ועל כן לא התפלל שם[6]). [כי כן כתוב ובכל אלהי מצרים (שמות י״ב, י״ב)][7]). פירוש: זהו שכתוב יפקוד יי׳ על צבא המרום במרום ואחר כן על מלכי האדמה (ישע' כ״ד, כ״א). [העתירו אל ה׳[8]) ואחר כן קולות אלהים הידועים][9]). פירוש: על התפלה הזכיר השם הנכבד. אך על הקולות לא הזכיר השם. אבל הזכיר מלת אלהים שהוא רמז לצבא השמים. כי הם סבת הקולות. שהם קולות הרעם ועל כן פירש הידועים. והברד יעיד שהם קולות הרעם. וכן יפרש בפרשת יתרו בפסוק ויהי קולות וברקים (שמות י״ט, ט״ז[10]). ופרעה פחד בעבור שראה שהיו חזקים יותר מהמנהג. ועל כן האמין כי השם היה סבת המכה ההיא. 31. [אביב. עוד אפרשנו][11]). פירוש: בסוף פרשת בא אל פרעה בפסוק היום אתם יוצאים (שמות י״ג, ד׳)[12]). 32. [נכו כמו ושפו עצמותיו (איוב ל״ג, כ״א)][13]). פירוש: כבר הזכיר דקדוקו בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ״ו)[14], גם בספר שפת יתר בשער הבנינים[15]).

בא אל פרעה.

י. 1. [שיתי בחסרון הי״א][16]). פירוש: שהיה ראוי להיות השיתי[17]).

היה bis hierher. ¹) Ausgg. והעניין מוכיח. ²) Diese 3 Wörter, die hinter den Wörtern אלה הימים (kK, p. 20, 7. Z. v. u.) gestanden haben, fehlen T. ³) kK., p. 21, 4. Z. v. u. ⁴) kK., p. 20, 1. Z. v. u. ⁵) Fehlt AC. ⁶) Vgl. Ms., 42_{309} h. ⁷) kK., p. 21, 1. Z. v. o. ⁸) BM לייי. ⁹) kK., p. 21, 2. Z. v. o. ¹⁰) kK., p. 45, 9. Z. v. u. ¹¹) kK., p. 21, 11. Z. v. o. ¹²) kK., p. 28, 13. Z. v. u. ¹³) kK., p. 20, 14. Z. v. o. ¹⁴) Vgl. oben p. 44. ¹⁵) Wie bereits oben, p. 44_{30}, erwähnt worden, hat man nach den überzeugenden Ausführungen Bachers hierunter das bislang nur handschriftliche Jesôd Dikdûk zu verstehen u. wenn auch in der Bacher zugänglichen Vorlage die Stelle über נכו nicht vorkommt, vgl. iEG., p. 152_{10}, so wird sie gewiss in anderen Hss. dieses Buches sich vorfinden. Hingegen bin ich nicht der Meinung Bachers (vgl. iEG., a. a. O.), dass iE die Erkl. dieses Wortes bereits in der in iEG., a. a. O., s. Nr. 9 (von mir obn, p. 44, Anm. 30) gebrachten Stelle abtut, denn die Art iEs ist's, solche strittige Wörter, zumal wenn sie als gute Stützen seiner Meinungen dienen, stets wörtlich anzuführen, wie er ja dies auch mit unserem Worte im gKomm. zu Gen. 1_{26} tut. ¹⁶) kK., p. 21, 12. Z. v. u. ¹⁷) So Ḥajjûg im כתאב

[או יהיה כמו שׁוּמִי][1]). פירוש: מהבנין הקל[2]) ואיננו חסר ה׳א, וכן דעת המדקדקים. [בעבור שמצאנו יָשׁוּם* אִלֵּם (לעיל ד׳, י״א) גם יָשִׂים[3])] [4]). פירוש: על כן נוכל לומר ששניהם הם מהקל, ומצאנו שִׁיתִי ולא[5]) שׁוּתִי, ועל כן הוא יותר נכון לומר שהוא מבנין הפעיל[6]). 2. [התעללתי, על דרך דבור בו אדם][7]). פירוש: היה ראוי להיות עִלַּלְתִּי מהבנין הכבד הדגוש או עוֹלַלְתִּי מהבנין המרובע[8]), כי מבנין התפעל לא יתכן להאמר על השם יתברך בדרך הפשט, בעבור כי בנין התפעל הוא שמתפעל בעצמו[9]), וידוע כי ההתפעלת הוא מקרה, כי הוא אחד מתשעת המקרים המשיגים את העצם כאשר אבאר בפ׳רשת יתרו בעשרת הדברים[10]), והשם יתברך לא ישיגהו מקרה, ועל כן אמר כי הוא על דרך[11]) דבור בן אדם* להבין השומעים, כי פירושו התנקמתי, כלומר לקחתי נקמתי מהם בידי וזה כמי שמשנה מנהגו ומדותיו הטובות ולובש כלי מלחמה להנקם מאויביו, וזה הוא ההתפעלות. [בענין[12]) הנגעים]. פירוש: וזה הוא השנוי, כי דרך העפר להצמיח להם היי הגוף ועתה נשתנה ושב כמו סם מזיק כמו שמפרש[13]) בפרשת וארא בפסוק פיח כבשן (שמות ט׳, ח׳)[14]). [והם הכנים והשחין][15]). פירוש: ששניהם היו מן העפר, והם לבדם נגעים בגוף. [ואת אותותי, הם הנשארים][15]). פירוש: הם נקראים אותות ולא נגעים, כי אינם בגוף ממש כמו השנים שהזכיר. 12. [נטה ידך על ארץ מצרים בארבה, בדבר הארבה ואם כמשמעו יש לו סוד][16]). פירוש: בעבור כי ר׳ משה הכהן פירש כי משה שם במטה צורות ארבה כדי למשוך בו כח העליונים להביא ארבה על מצרים, ולפי דבריו צריך להיות בשעה ידועה מחכמת המזלות, על כן אמר ר׳ אברהם כי אם הפירוש הוא כן אין ראוי לגלותו בעבור שלא יחשבו הרואים שזה בכח המזל ולא במאמר השם ית׳[17]). 19. [והנה ים סוף מזרח* מצרים][18]). פירוש: כי הנה התקיעם לים[19]) סוף ברוח ים שהוא הפך רוח הקדים, וכבר פירש קדים בפרשת ויהי מקץ בפסוק שדופות קדים (בראש׳ מ״א, ו׳). 26. [עד הר סיני כאשר פירשתי][20]). פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג׳, י״ב)[21]). 29. [או פעם אחרת כאשר פירשתי][22]). פירוש: בתולדות נח בפסוק וירח יי׳ (בראש׳ ח׳, כ״א).

ואלתקיל הַשִּׁית הַשִּׁיתוֹתִי : שות (ed. Jastrow, p. 130) s. v. אלאפעאל דואת חרוף אללין ואן אסתתקל קיל הַשַּׁתִּי באלאדגאם עיניהם יָשִׁיתוּ (תהל׳ י״ז, י״א)... למען שִׁיתִי אותותי וגו׳ (Dukes, a. a. O., III, p. 98 ist die korrumpierte Übersetzung wahrscheinlich auf Kosten des Hrsgebers zu setzen). Vgl. auch gKomm z. St., wo diese Ansicht im Namen von יש אומרים mitgeteilt wird. [1]) kK., p. 21, 11, Z. v. o. [2]) Inf. Kal mit dem Suf. d. 1. Pers. [3]) Z. B. Gen. 32_{42}; Num. 22_{38} u. s. w. [4]) kK., p. 21, 10. Z. v. u. [5]) C noch מצאנו. [6]) Vgl. iEG., p. 98_{22}. [7]) kK., p. 21, 9. Z. v. u. [8]) Pôel, vgl. iEG., p. 98_{20}. [9]) iEG., p. 98_{35}. [10]) kK., p. 47 f. [11]) Fehlt ABC. [12]) T (kK., p. 21, 8. Z. v. u.) בעבור. [13]) ABC שפירש. [14]) kK., p. 20, 5. Z. v. o. [15]) kK., p. 21, 8. Z. v. u. [16]) kK., p. 22, 7. Z. v. o. [17]) Vgl. Poznański, ibn Chiquitilla, p. 128. [18]) kK., p. 22, 16. Z. v. o. [19]) AC בים. [20]) kK., p. 23, 4, Z. v. o. [21]) Vgl. kK., p. 10, 11. Z. v. o. [22]) kK., p. 23, 9, Z.

יא. 1. [וכן ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל״ג י״א)][1],
פירוש: בפרשת וישב יעקב בפסוק לא נכנו נפש (בראש׳ ל״ז, כ״א) פירש כי טעמו
ומשרתו יהושע בן נון שירות נער. 2. [דבר נא כמו עתה][2]. פירוש: עוד
יפרשהו בזאת הפרשה בפסוק אל תאכלו ממנו נא (שמות י״ב, ט.)[3]. ופירושו כן
בעבור שדרשו רבותינו ז״ל בברכות פרק ראשון (דף ט׳, ע״א) שהוא לשון בקשה.
4. [שלא גלו הסוד][4]. פירוש: כן כתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק מ״ז[5].
A87b [וחכמת השם נשגבה מדעתנו*][6]. פירוש: כי הוא אמר למשה ואנכי אהיה
עם פיך (שמות ד׳, י״ב), ועל כן הורהו שיאמר[7] דבר שיטעה פרעה להבין
שישובו ולא ישקר משה. [אני יוצא, על דרך[8] השליח]. פירוש:
דעתו כי מלאך השם יוצא[9] בתוך מצרים ולא השם בכבודו כדעת
ההגדה, ומה שאמר השם אני יוצא אין משמעו אני בעצמי רק פירושו המלאך
M273a היוצא מאתי במצותי תחשב יציאתו כאלו אני יצאתי, והנה אמר השם * כלשון שלוחו[10]),
והפך זה ויאמר ה׳ ראה ראיתי את עני עמי כאשר פירש בפרשת ואלה שמות (ג׳,
C55b ז׳)[11]). 6. [אשר לא[12]) שבר[13]) כמוהו]. פירוש: הוצרך * לפרש כן בעבור אשר
כמוהו לשון זכר ולא נהיתה לשון נקבה[14]). 7. [האות הדומה לזה[15]) שיחרץ
כלשונו]. פירוש: אף על פי שהוכו כל בכורי מצרים שדומה כאלו הם נשוכי כלב
אף על פי כן לא נגעה המכה בישראל אפילו בנביחת[16]) הכלב[17]) שהיא דבר מועט
כנגד הנשיכה, וזה על דרך מה שכתוב בפירושו הארוך בפרשת וארא בפסיק ויחפרו
כל מצרים סביבות (שמות ב׳, כ״ד), כי שלשת המכות הראשונות (ר״ל הדם והצפרדעים
והכנים) היו גם בישראל, כי מעט הזיקו, אבל האחרות כלן לא היו בישראל כי כן
כתוב והפלתי (שמות ח׳, י״ח), גם ושמתי פדת (שמות ח׳, י״ט), ועל כן פירש בכאן
מה שפירש.

יב. 2. [כבר הזכרתי בתחלת פירוש התורה][18]). פירוש: בדרך
השני מארבעת הדרכים שהזכיר קודם שיפרש פרשת בראשית[19]). [ובפרשת בה״
סיני אאריך מעט][20]). פירוש: בפסוק והעברת (ויקרא כ״ה, ט׳), גם בפרשת
אמור שהיא לפניה ידבר בזה בענין המועדים (ויקרא כ״ג, א׳ – מ״ד)[21]).

---

v. o. 1) kK., p. 23, 11. Z. v. o. 2) kK., p. 23, 13. Z. v. o. 3) Vgl. kK., p. 25, 14 Z. v. o. 4) kK., p. 23, 10. Z. v. u. 5) In der mir vorliegenden Ausg. der פר״א findet sich diese Stelle nicht. Vgl. aber mit der von iE hier zitierten Stelle, b. Kethûboth, p. 111a: שש שבועות הללו למה תלתא הני דאמרן אינך שלא יגלו את הקץ ושלא ירחקו את הקץ ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים וכו׳, u. Schir-haschirim. r. Kap. 2,, s. v. השבעתי (ed. Wilna, p. 33). 6) kK., p. 23, 8 Z. v. u. 7) AC שאמר. 8) T (kK., p. 23, 3. Z. v. u.) ידי. 9) ABC יצא. 10) ABC שולתו (sic!). 11) kK., p. 9, 15. Z. v. o. 12) ABCT על. 13) T (kK., p. 23, 1. Z. v. u.) fehlt; vgl. jedoch gKomm. zu uns. Verse. 14) Vgl. damit Targ. Jerus., das hier übersetzt: לא תוסיף למהוי מחתא כדא. 15) T (kK., p. 24, 3. Z. v. o.) לזיז (sic!). 16) M בנשיכת (sic!). 17) C כלב. 18) kK., p. 24, 7. Z. v. o. 19) Vgl. oben p. 12; iEEP., p. 402 u. Rosin, RuG., p. 26 ff 20) kK., p. 24, 9. Z. v. o. 21) Vgl. MS., 43,36.

3. [בעשה, יום נבחר והוא לשילוש] [1]). פירוש: בספר יסוד מורא בתחלת שער ט׳ [2]) אמר ובעשור דבר החוט המשולש זה בכבוד וזה בבית [3]). והנני אבאר [4]) דבריו. דע כי הגלגל יחלקוהו החכמים [5]) לי״ב חלקים יקראום מזלות, וכל מזל יחלקוהו החכמים לשלשים [6]) חלקים יקראום מעלות [7]). ופירש בספר הטעמים בשער שלישי [8]) שאמר יעקב אלכנדי [9]) אחר שהמזלות הם י״ב הנה [10]) יתחלקו לחצי והוא מבט הנכח [11]). גם יתחלקו לשלישית [12]) ולרביעית ולששית וכל אחד מהם יקרא מבט [13]), והנה מבט נכח הוא עד סוף ו׳ מזלות שהוא בתחלת השביעי והוא מבט איבה. ומבט שלישית הוא עד סוף ד׳ מזלות וזה הוא החוט המשולש שהזכיר והוא מבט אהבה, ומבט רביעית הוא עד סוף ג׳ מזלות והוא מבט חצי איבה [14]), ומבט שישית הוא עד סוף ב׳ מזלות והוא מבט חצי אהבה [15]). וידוע כי בעשור * לחדש ניסן יהיה השמש במזל טלה בשלישיתו [16]) ברוב השנים. והלבנה תהיה אז במזל סרטן [17]). ובספר ראשית חכמה פירש כי כבוד השמש במזל טלה [18]), גם מזל סרטן הוא בית הלבנה [19]), על כן אמר זה בכבוד וזה בבית, כלומר שהשמש הוא בבית כבודו שהוא טלה. והלבנה היא בסרטן שהוא ביתה, ובשער ח׳ מספר ראשית חכמה אמר כי הכוכב שהוא בביתו דומה לאדם שהוא בביתו * שהוא מושל בכל ואין מי יאמר לו מה תעשה [20]). והכוכב שהוא בבית כבודו דומה לאדם שהוא בגודל מעלתו שיש לו כח וגבורה לעשות מה שירצה והכל מקבלים מצותו [21]). ואמרו חכמי המזלות כי שני המאורות הם פקידים על יישוב העולם ועל חיי הבריות, מזל טלה הוא מן המזלות הטובים שנותנים מעדנים לאנשי הארץ [22]). ומזל סרטן הוא * מזל העולם על דעת חנוך [23]). גם הוא כבוד צדק שהוא הכוכב הטוב, וקלון

) kK., p. 24, 10. Z. o. [2]) Ed. Venedig, p. 17b, 4. Z. v. o. [3]) Vgl. MS., 42_{348}. [4]) ABC מבאר. [5]) ABC חכמים [6]) Vgl. MS., 42_{406}. [7]) Für ה׳ ל׳ haben ABC לד׳ (sic!). [8]) Ms. or. qu. 679, Berl., p. 16a, Kol. a, 1. Z. v. o. [9]) Vgl. über denselben, Brockelmann, Gesch. d. arab. Lit., Weimar, 1898, I, pp. 209 f. [10]) Fehlt m Ms. [11]) Vgl. MS., 42_{315}. [12]) Für die letzt. 3 Wörter Ms. bloss: ולשלישית. [13]) Vgl. MS., 42_{314}. [14]) Danach ist MS., 42, p. 315, s. ו., das dort stehende איבה in חצי איבה zu emendieren. [15]) So auch iE, ראשית חכמה (Ms. or. qu. 679, Berl.), p. 16b, 14. Z. v. o.: ומבט הנכח היא איבה גמורה, ומבט ד׳ היא חצי איבה, ומבט שלישית היא אהבה גמורה, ומבט שישית היא חצי אהבה. [16]) M בשלישותו. [17]) Vgl. MS., 42_{306}. [18]) Ms. or. qu. 679, Pforte II, s. v. טלה, p. 5b, 2. Z. v. o. Vgl. auch Dieterici, Propädeutik, p. 63 u. MS., 42_{348}. [19]) Ms. or. qu. 679, Pforte II, s. v. סרטן, p. 3b, 4. Z. v. o. Vgl. Dieterici, a. a. O., p. 54 u. MS., 42_{346} f. [20]) MS. or. qu. 679, Pforte VIII, s. Nr. 68; p. 27, 16. Z. v. o. לז׳ המשרתים במקומותם מן הגלגל עדויות אם היה הככב בביתו דמות האדם בביתו; Dieterici, Propädeutik, p. 79: der Stern in seinem Haus gleicht dem Mann in seiner Stadt u. Familie. [21]) Ms. or. qu. 679, Pf. VIII, s. Nr. 79 (p. 27, 17. Z. v. o.) [22]) Vgl. ראשית חכמה, Pforte II, Schlagwort טלה (Ms. or. qu. 679, p. 4a, 5. Z. v. u. [23]) Ebenda, Schlagwort סרטן (Ms. or. qu. 679., p. 8b, 5. Z. v. o.).

מאדים ובית שנאת שבתי[1]). והנה זה היום הוא יום נבחר כאשר אמר. אך בעבור
כי מזל טלה הוא בית מאדים שיורה על המלחמות והאש וההרינה והדם[2]). הנה
יחסר מעט מהטובה הנזכרת, ועל כן צוה השם שיקחו בזה היום שה לבית לעשותם
קרבן בסוד הקרבנות. אך לא ישחטוהו בעשור בעבור כי טובתו של זה היום רבה
C56a ורעתו מעוטה, וישחטוהו* בחצי החדש, כי אז תהיה הלבנה במאזנים שהוא בית
קלון השמש[3]) ותהיה מבטת אל השמש מבט איבה, ויורה על השחתת החיים
והבריות, ועל כן צוה השם שיקריבוהו להיות כופר בעדם. [וכן בחדש השביעי].
פירוש: בעשור לחדש השביעי שהוא יום הכפורים, גם הוא נבחר כאשר ירמוז
בפרשת אמור (ויקרא כ״ג, כ״ד), ושם אבאר דבריו בע״ה. [כי חצי זה כמו זה][4]).
פירוש: בפרשת אמור (ויקרא שם) ירמוז הס״ד ושם אבארהו. [ובפרשת עכן תקרב[5])
לבתים]. פירוש: בתחלת ספר[6]) יהושע (ז׳, י״ד) כתוב ונקרבתם בבקר לשבטיכם
והיה השבט אשר ילכדנו יי׳ יקרב למשפחות והמשפחה אשר ילכדנה יי׳ תקרב
לבתים והבית[7]) אשר ילכדנו יי׳ יקרב לגברים. 6. [ודע כי בין הערבים[8]) על
שני דרכים]. פירוש: כל מקום שכתוב בתורה בין הערבים הם על שני דרכים, כלומר
אי זה או זה. [האחד מעת שתחשך][9]). פירוש: תחלתו הוא מעת שתכנס השמש
A88b תחת הארץ בעת היותו עם שטח הארץ אז תחשך השמש כנגדו.* [וזאת העת
שעה ושליש שעה][10]). פירוש: לא חשש לדקדק בכאן, אבל בשני ספרי כלי הנחושת
אמר שהם י״ח מעלות שעולין שעה וחומש שעה, כי כל שעה היא ט״ו מעלות[11]),
גם יש חכמים שאמרו שהם כ׳ מעלות כדברי ר׳ אברהם בכאן שאמר שעה ושליש
M274a שעה[12]). [וכתוב עולות לבקר ולערב][13]). פירוש: פסוק הוא* בתחלת ספר עז״א
(ג׳, ג׳). [והדרך השנית][14]). פירוש: מהשני דרכים[15]) שהזכיר על מלת בין
הערבים. [תחלת פאת מערב][16]). פירוש: מעת[17]) שהיא בחצי השמים, כשהיא
מתחלת לנטות משם אל פאת מערב, וזה הוא מחצי היום והלאה, ובסוף אגרת השבת
מבואר היטב[18]). [ומעתיקי התורה אמרו][19]). פירוש: במסכת פסחים בתחלת פרק
תמיד נשחט (דף נ״ח, ע״א)[20]). [והוא האמת ואין בו על דעתי[21]) ספק]. פירוש:

---

1) Ebenda, p. 8b, 9. Z. v. o. 2) Ebenda Schlagwort טלה (Ms. or. qu. 779, p. 5b, 1. Z. v. o.): ובחלק זה המזל מבני אדם המלכים שהם מלכי צדק וה:דיבים ובעלי המלחמות והאש וההריגה והדם וההולכים בדרכים והוא בית מאדים. 3) Ebenda, Schlagwort מאזנים (MS. or. qu., 679, p. 11a, 6. Z. v. u.). 4) kK., p. 24, 10. Z. v. o. 5) T (kK., p. 24, 12. Z. v. o.) יקרב. 6) C für ב׳ ס׳ richtiger בספר. 7) M fehlt v. והמשפחה bis hierher infolge Homoioteleuton. 8) T (kK., p. 24, 16. Z. v. o.) noch הוא. 9) kK., p. 24, 16. Z. v. o. 10) kK., p. 24, 17. Z. v. o. 11) כ׳ ה׳, ed. Edelmann, Königsberg, 1845, p. 17, 4. Z. v. u. 12) ABM fehlt. 13) T (kK., p. 24, 9. Z. v. u.) auch noch die diesen (im Verse) vorangeh. Wörter עולות לה׳. 14) T (kK., p. 24, 7. Z v. u.) השני. 15) C משני הדרכים. 16) kK., p. 24, 6. Z. v. u. 17) Fehlt AB. 18) Vgl. אגרת השבת, Pforte III, in כרם חמד, IV, p. 170 ff. 19) kK., p. 24, 5. Z. v. u. 20) b. Pesâchim, z. St.: בין הערבי׳, מעדנא דמתחיל שמשא למערב. 21) T (kK., p. 24, 4. Z. v. u.) fehlt ע׳ ד׳.

ראיה לדבריו כי באגרת השבת בשער שלישי[1] אמר בעבור כי הצל בחצי כל יום הוא קצר ואין נטייתו[2] רק מעט, ויש פעמים שלא תוכל עין האדם לדעת זה, גם בכלי הצל, גם בכלי הנחשת אין יכולת באדם[3] לדעת רגע חצי היום, על כן הוצרכו קדמונינו לאמר כי תפלת המנחה, שהיא בצהרים, אחר חצי שעה, כי אז תראה העין כי השמש נטתה לצד מערב[4]. [ותע: האומרים כי יש ערב שלישית][5]. פירוש: הצדוקים הם האומרים זה. [בעבור שמצאו עד הערב השלישית][6]. פירוש: בדברי דוד ויהונתן כתוב בספר שמואל (א', כ', ה'). 7. [התוית תו][7]. פירוש: ביחזקאל (ט', ד') כתוב והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה. [והנכון[8]) כי דבר המערכה[9] לא יסור כי אם בתת כופר][10]. פירוש: מה שנגזר על האדם כפי מה שהיתה מערכת הכוכבים בעת מולדו הכל יבא עליו בלי ספק, אך אם יתן כופר בעד נפשו אז לא יגיע אליו דבר המערכת, בעבור כי הגזירה ההיא תתקיים במי שהוא כופר בעדו, והוא ינצל מהגזירה, ורבותינו ז"ל רמזו זה הסוד במסכת תענית בפרק רביעי[11] (דף כ"ט, ע"א) בענין ביתר שאמרו ונמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לה[12], והביאו[13] שם ראיה מן ההגמון[14] שהפיל עצמו מן הגג כדי שיהיה תמורת רבן גמליאל בעבור שהבטיחו רבן גמליאל שאם יעשה כן ינחיל חיי העולם הבא, ובזה בטלה הגזירה מעל רבן גמליאל, ועל כן אמר השם למשה שישחטו שה לבית ויתנו מן* הדם על הפתח כדי שתתקיים על זה גזירת מאדים[15] העצומה כפי מערכת כל הכוכבים, ואז לא יתן המשחית לבא אל בתיהם[16] לנגוף, והנה היה נפש תחת נפש[17]. [וזה סוד גדול][18]. פירוש: יש להקשות[19] כי אחר שהדבר תלוי במערכת הנה זה יורה כי מכת בכורות מכת אלהי הארץ היתה * ולא מכת השם ית', ולפי זה לא יצאו ישראל בהשגחת השם כי אם על ידי גזירת* הכוכבים, ואם כן איצטגנין היה משה ולא נביא, וחלילה חלילה, רק משה נביא אמת וכל מעשיו היו מעשה יי' ולא מעשה כוכבים, והשם ית' גזר כן מששת ימי בראשית שהכוכבים יעשו הדבר הגדול הזה בעת שטוב לפניו, והודיע דרכיו למשה ברוח קדשו ובנבואתו כדי שיכפר בעד עמו, כלומר שישים כופר תחתם להציל ממות נפשם, ובעבור כי לא יבין כל אדם זה הסוד כראוי ויבין הפך האמת על כן העלים אותו ולא פירש אותו, אך רמז אותו ברמז לחכמי לב, ובתחלת

---

1) Vgl. כרם חמד, p. 170, 8. Z. v. o. 2) כרם חמד, a. a. O. נטותו. 3) כ' ח', a. a. O., בחכם. Vgl. mit den hier dargelegten Ausführungen mein „Maimonides' Comm. z. Tractat Peah, Berlin, 1894, p. 31₁₆₄. 4) ABC דמערב. 5) kK., p. 24, 4. Z. v. u. 6) kK., p. 24, 3. Z. v. u. 7) kK., p. 25, 6. Z. v. o. 8) T והענין. 9) T המערכת. 10) kK., p. 25, 6. Z. v. o. 11) Hss. fälschlich ג'. 12) Rabbinowicz in דקדוקי סופרים, z. St.: ליה לגזירתא. 13) AB והביא. 14) Unsere Ausgg. dafür das von der Zensur eingeschmugelte אדון, vgl. jedoch Rabbinowicz, a. a. O., z. St. 15) Vgl. über diesen Planeten, iE im ראשית חכמה, Ms. or. qu., 679, Pforte IV, Schlagwort מאדים, p. 20a u. ס' משפטי המזלות, Ms. or. qu., 679, p. 37b. 16) C בתיכם. 17) Vgl. MS., 43, p. 127, א'. 18) kK., p. 25, 7. Z. v. o. 19) A לומר.

פרשת ויקרא (א׳, א׳) ירמוז עוד רמזים גדולים על זה. גם בספר יסוד מורא בסוף
שער ט׳ רמז בו רמזים[1]). 8. [ואחר שהעתיקו לנו הקדמונים פירוש מרורים][2]).
פירוש: אחר שקבלו רבותינו מן האבות הראשונים שאמר משה כי צוה השם שנאכל[3])
מרורים על שם שמיררו המצרים את חיי אבותינו כמו שדרשו בסוף מסכת פסחים
(קט״ז, ע״ב). [נשעננו[4]) עליהם כאשר עשינו בכל המצות][2]). פירוש: גם זה יעיד
עליו שעל דבריהם הוא סומך ועל פירושם הוא נשען בכל המצות. ולעולם איננו
חולק על פירושי המצות, רק יפרש הפשט על כל פסוק שהוא ספור[5]) ולא מצוה.
אבל על פירוש המצות יסמוך על אבותינו הקדושים, והדוברים עליו עתק ישמרו
לפיהם[6]) מחסום[7]). 9. [כמו אל בקצפך תוכיחנו (תה.׳ ל״ח, ב׳)][8]). פירוש: סוף
הפסוק ובחמתך תיסרני, שפירושו ואל בחמתך תיסרני, כי לא יבקש מהשם שייסרהו
בחימה[9]). 12. [ואחר שאמר השם זה[10]) ידענו כי כן היה][11]). פירוש: על דרך
שאמר הנביא ביום ההוא יפקוד יי׳ על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על
האדמה[12]) (ישעי׳ כ״ד, כ״א). 13. [כי בעבורו תנצלו][13]). פירוש: הוא הסוד
שביארתי (לעיל פסוק ז׳)[14]). 14. [כמו העושה מלאכה בשבת][15]). פירוש: שיש
עליו כרת אם עשה בזדון בלא התראה, כי אם עשה בהתראה חייב סקילה*, ומה A 89b
שמדמה בכאן הפסח לשבת הוא לענין שדומה העושה מלאכה כאלו מכחש בו ולא
לענין העונש. [ואל יקשה עליך מצות ומרורים (במד׳ ט׳, י״א)][16]). פירוש: בעבור
שהזכיר הוא למעלה מזה[17]) כי אכילת מצות היום הוא להזכיר שעשו אבותינו ככה,
כלומר ואם הוא לזכרון למה לא נאכל מרורים כל שבעה. [כי מצות אכילת
הפסח עם מצות ומרורים עד* חצי הלילה][18]). פירוש: המרורים לא M275a
אכלום כי אם[19]) עם[20]) הפסח, והנה בליל ראשון היו המצות מצוה עם המרורים
ועם הפסח כי כן כתוב בפסח מצרים על מצות ומרורים יאכלוהו (במדב׳ ט׳, י״א).
אבל בפסח דורות אינו כתוב ככה רק שבעת ימים מצות תאכלו (שמות י״ב, ט״ו).
[ובעבור שהעתיקו אבותינו][21]). פירוש: בפסחים בתחלת פרק תמיד

---

1) Ed. Venedig, p. 18b, 1. Z. v. o.: וסוד האפוד נכבד מאוד כי היה בשתי האבנים שהם באפוד ושהם שמאליים גם ימניים ששה שמות בכל אבן והנה שתיהן אבן שהם והנה אין בה צורה וזה כנגד המחשבה ואלה החלקים כישראל. והחשן כמעשה אפוד והיה רבוע כנגד נקודות הארבע על כן לא תדמה אבן אל אבן. ודבר המשבצות והטבעות שיהיה בכל זמן החשן על חשב האפוד שהוא הקו הגדול התיכון שאיננו נוטה. והאורים כמשמען גם התומים כחשבון העגול, ומשה נתנם בתחלה על החשן כאשר היו ביום הקים את המשכן והמשכילים יבינו. 2) kK., p. 25, 10. Z. v. o. 3) A שיאכל. 4) ABC נשענו. 5) M ספר (sic!). 6) AB לפה, C לפי. 7) Vgl. iEEP., p. 411 u. MS., 43_{76}, wo auch noch andere Stellen, an welchen iE gegenteilige Ansichten oder Bedenken um der Tradition willen unterdrückt, angeführt werden. 8) kK., p. 25, 13. Z. v. u. 9) Vgl. iEG., p. 146, Anm. 15, wo unsere Stelle nachzutragen ist. 10) ABC הזה. 11) kK., p. 25, 4. Z. v. u. 12) Hss. für ע׳ ה׳ < באדמה (sic!). 13) kK., p. 25, 3. Z. v. u. 14) Vgl. MS., 43_{129}. 15) kK., p. 26, 7. Z. v. o. 16) kK., p. 26, 8. Z. v. o. 17) kK., p. 26, 5. Z. v. o. 18) kK., p. 26, 9. Z. v. o. 19) Fehlt BC. 20) AB עד. 21) T (kK'

נשחט (דף נ"ח, ע"א). 15. [ואמרו ,אך' חלק][1]). פירוש: בפסחים בפרק ראשון (דף ה', ע"א) ובפרק אלו דברים (דף ע"א. ע"א). [בדרך אסמכתא][1]). פירוש: כאשר [2]) ביארתי בפרשת ואלה שמות על מה שאמר שם בפסוק ותקרא שמו משה (שמות ב', י'), שאמר[3]) רק דרך הדרש שמענה ואתה דע לך הסוד [4]). [מיום[5]) הראשון דבק עם כל אוכל חמץ] [1]). פירוש: זה הפסוק יש בו מוקדם ומאוחר, וככה צריך להיות: כי כל אוכל חמץ מיום הראשון עד סוף יום השביעי ונכרתה הנפש ההיא וגו'[6]). 17. [או זאת הפרשה מוקדמת][7]). פירוש: והשם [8]) אמרה * למשה אחר שיצאו [9]) ממצרים, ועל כן אמר הוצאתי ולא אמר אוציא. [ובפסוק שבעת ימים וגו' (לעיל פסיק ט"ו ולקמן פסוק י"ט)][10]). פירוש: שני פסוקים כתובים כאן שתחלתם שבעת ימים, ובראשון כתיב חמץ ובשני כתיב מחמצת. [ואין לנו צורך לדקדק על מלת מחמצת][10]). פירוש: נראה לי כי אמר זה כנגד הצדוקין שיאמרו כי מחמצת הוא מה שמחמיץ[11]) את העיסה, והוא חמור באיסורו יותר מן השאור ומן החמץ לפי דעתם. וזה בעבור שהמלה מבנין הפעיל ולא מבנין התפעל. [כי אנחנו מאמינים בדברי קדמונינו][12]). פירוש: שאמרו בפסחים בפרק ראשון ושני ושלישי כי חמץ הוא שכבר נתחמץ מאליו וראוי לאכילה, אבל מחמצת הוא שנתחמץ מחמת דבר אחר[13]), והשאור שמחמיץ את אחרים ואינו ראוי לאכילה[14]). והוצרך לפרש כן בעבור כי לולי הקבלה היה נכון לפרש כדברי הצדוקין מדרך הדקדוק, והוא יפרש בפרשת ויקרא בפסוק כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו (ב', י"א) כי שאור[15]) היא המחמיץ. 19. [ועל דעתי שהוא* גר[16]) מתיהד][17]). פירוש: גר צדק ולא גר ישראל[18]) הבא מעיר אחרת, וכל שכן שאיננו גר תושב*. 24. [רק קדמונינו העתיקו כי ושמרתם את הדבר הזה על מצות ושחטו הפסח] [19]). פירוש: ככה רמזו ז"ל בפסחים פרק מי שהיה טמא (דף צ"ו, ע"א)[20]). [וְשָׁחֲטוּ אתו (לעיל פסוק ו') קמוץ כמשפט] [21]). פירוש: בעבור שהוא פעל עבר, אך שב לעתיד בעבור הו"ו[22]). [היה ראוי להשבר בחיריק] [23]). פירוש: החיר"ק נקרא שבר בלשון ישמעאל[24]), על כן אמר ,להשבר'*[25]). 30. [על הרוב ידבר הכתוב][26]).

---

p. 26, 10. Z. v. o.) קדמונינו, vgl. ob. p. 7, 6. Z. v. o. [1]) kK., p. 26, 12. Z. v. o. [2]) C כבר. [3]) Vgl. kK., p. 8, 5. Z. v. o. [4]) Vgl. oben p. 192_{6} u. MS., 43_{76}, wo noch mehrere solcher „Anlehnungen" angeführt werden. [5]) T ביום (sic !). [6]) Vgl. iEG., p. 141_{24}. [7]) kK., p. 26, 17. Z. v. o. [8]) M והם (sic !). [9]) AB noch ישראל. [10]) kK., p. 26, 18. Z. v. u. [11]) C שהחמיץ. [12]) kK., p. 26, 10. Z. v. u. [13]) Vgl. z. B. b. Pesâchîm, pp. 28b, u. 43a. [14]) Vgl. b. Bêzâh, p. 7 b. u. Pesâchîm, p. 48b. [15]) C השאור. [16]) T noch תושב (sic !). [17]) kK., p. 26, 8. Z. v. u. [18]) M ישראלי. [19]) kK., p. 27, 2. Z. v. o. [20]) Vgl. auch Mechilta, ed. Weiss, בא, Par. 5 (p. ו' ff.) u. Mechilta de-R. Sim. b. Jochai, ed. Hoffmann, פרשת בא, p. 21_{24}. [21]) kK., p. 27, 3. Z. v. o. [22]) iEG., p. 103. [23]) kK., p. 27, 4. Z. v. o. [24]) כִּסְרָה, vgl. iEG, p. 62. [25]) Vgl. iEG. p. 70_{6} [26]) kK., p. 27, 6. Z. v. o.

פירוש: כי לפי הפשט הבכורים לבדם מתו, ובבית שאין שם בכור מי ימית שם? 36. [וכבר פירשתי הטעם][1]. פירוש: למעלה בפסוק כה אמר יי׳ כחצות הלילה (י״א, ד׳) פירש כי השאילום בעבור שחשבו שישובו למצרים ולא יברחו[2], והנה היו אומרים להם קחו מלבושינו וכלינו ולכו בטרם נמות כלנו. כי אמרו כלנו מתים, ככה רמז בפסוק כשלחו (לעיל י״א, א׳)[3]. 40. [ומושב בני ישראל תרגמו הזקנים][4]. פירוש: במסכת סופרים בפרק ראשון[5] ובמגלה בפרק ראשון (דף ט׳, ע״א). [נמצא כאלה רבות][6]. פירוש: נמצא חשבונות רבים לא נודע תחלתם, וכבר הזכירם בפרשת ויהי מקץ (בראש׳ מ״א, א׳)[7]. [ודי לנו בזה[8] העתקתם כי היא הראיה הגמורה]. אמר יוסף: ראה גם ראה כמה יחזיק דבריהם וסומך עליהם[9], והנה המוציאים עליו דבה רעתם רבה, ישכבו למעצבה. [עד סוף ארבע מאות שנה[10] מהיום][11]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת לך לך (בראש׳ ט״ו, י״ג)[12] כי לפי דעתי יש טעות בספרים וצריך להיות עד סוף ת׳ שנה מיום שנולד יצחק. [אין לנו צורך שנאמר כי אברהם ויצחק נקראו בני ישראל][13]. פירוש: כי אין ראוי לאמר[14] ככה על האבות כי אם על הבנים, והוצרך להזכיר זה בעבור כי גם אברהם ויצחק היו גרים מתחלת ת״ל שנה שהחל הגלות, וטעם זה כי לא חשש הכתוב להוציא שנים מכלל הרבים כדרך שפירש הוא בפרשת ויגש בפסוק כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (בראש׳ מ״ו, כ״ז). 42. [ויש להם עד הכתוב בהגדה][15]. פירוש: נראה לי כי אמר על אגדת[16] ליל[17] הפסח שכתוב בה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, כלומר זה הלילה הוא ליל המשמר שלי כדרך שיש למלאכים משמרות.

י״ג. 4. [כאשר הזכרתי בתחלה.[18] פירוש: בתחלת פירוש התורה (בדרך השני)[19], גם בזאת הפרשה בפסוק החדש הזה (פסוק ב׳). 9. [ויהיה[20] טעם לְאות כמו סימן]. פירוש: כדרך שיפרש הוא בפרשת ראה בפסוק ובא האות והמופת * (דברים י״ג, ג׳). [ומלת טוטפות זרה][21]. פירוש: A90b לפי זה הפירוש הראשון, אבל לפי הפירוש השני ידענו פירושה מן הקבלה (עיין זבחים, דף ל״ב, ע״ב; מנחות דף ל״ד, ע״ב, דף ל״ו, ע״ב, דף מ״ג, ע״ב ודף מ״ד, ע״א; ערכין ג׳, ע״א). [והמכחשים אמרו כי היא מן[22]) וְהַטֵּף אל דרום (יחזקאל כ״א, ב׳)][23]. פירוש: הצדוקין הם[24] שאמרו כן. [ועוד אפרשנה][25].

---

1) kK., p. 27, 10. Z. v. o. 2) kK., p. 23, 9. Z. v. u. 3) kK., p. 23, 10. Z. v. o. 4) kK., p. 27, 13. Z. v. o. 5) Ed. Müller, pp. II u. 15 f. 6) kK., p. 27, 7. Z, v. u. 7) Vgl. oben p. 158_{12}. 8) Fehlt ABCT (kK., p. 28, 1. Z. v. o.). 9) Vgl. MS., 43, p. 75 f. 10) Fehlt T (kK., p. 28, 3. Z. v. o.). 11) Vgl Saadja, תפסיר, ed. Derenbourg, zu Gen 15_{13}, p. 29, Anm. 2. 12) Vgl. oben p. 98 f. 13) kK., p. 28, 4. Z. v. o 14) C לומר. 15) kK., p. 28, 8. Z. v. o. 16) ABC הגדת 17) Fehlt ABC. 18) kK., p. 28, 10. Z. v. u. 19) Vgl. oben p. 12 f. 20) ABCT (kK., p. 28, 1. Z. v. u.) ויהי. 21) kK., p. 29, 3. Z. v. o. 22) T für והמכחש׳... מן < ויש אומרים מטעם, vgl. jedoch iE zu Deut. 6_8. 23) kK., p. 29, 3. Z. v. o. 24) Vgl. iEEP., p. 402_1 u. MS., 43_{77}, wo auch noch andere Stellen, an welchen iE die Karäer „Läugner" nennt, angeführt werden. 25) Fehlt T, doch wird es

פירוש: בפרשת ואתחנן בפסוק וקשרתם לאות (דברים ו׳, ח׳). [ובעבור שהעתיקו כן חכמנו][1]). פירוש: במנחות בפרק רביעי (דף מ״ב, ע״ב, מ״ג, ע״ב ומ״ד, ע״א). [כי אין עליו עדים * נאמנים][2]). פירוש: כי מדרך סברא נראה 257b שהפירוש הראשון נכון[3]), אך בטלה הסברא לפני הקבלה[4]) •. [כאשר יש[5]) 276a לפירוש השני]. פירוש: שהם[6]) רבותינו ז״ל. 10. [נכון היה להיותו דבק[7]) עם עבודת הפסח]. פירוש: משיקול הדעת אלו היינו סומכים על הסברא. [גם הוא נכון עם הקרוב אליו][8]). פירוש: עם והיה לך לאות על ידך (פסוק ט׳). [ואנחנו נסמוך על דברי[9]) הקבלה]. פירוש: שאמרו (בזבחים דף ל״ז, ע״ב, ובעירובין דף צ״ו, ע״א)[10]) שהוא דבק עם והיה לך לאות על ידך. [והם היו הכהנים][11]). פירוש: עוד יפרש זה בפרשת יתרו בפסוק וגם הכהנים (שמות י״ט, כ״ב)[12]) ובפרשת כי תשא בפסוק מלאו ידכם (שמות ל״ב, כ״ט)[13]) ובפרשת במדבר בפסוק ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג׳, א׳) ובפרשת קרח בשני מקומות (במדבר ט״ז, א׳ וג׳). 12. [כמו חֶדֶר בְּחֶדֶר (מלכים א׳ כ״ב, כ״ה; ד״ה ב׳, י״ח, כ״ד)][14]). פירוש: שהוא בשש נקודות על משקל שֶׁנֶר בהמה. [וּבַחֲדַר משכבך (לעיל ז׳, כ״ח)][14]). פירוש: על משקל שְׁגַר אלפיך (דבר׳ ז׳, י״ג). [ולא נוכל לדעתו[15]) מהכתוב][16]). פירוש: אמר זה כנגד הצדוקין שסומכין על דעתם. 13. [רק האמת כאשר פירשו מעתיקי התורה[17]) שיסיר[18]) ערפו]. פירוש: במסכת סוטה בפרק אחרון (דף מ״ה, ע״ב) אמרו ועורפין אותה בקופיץ מאחוריה. [הוא יערוף מזבחותם][19]). פירוש: בספר הושע (י׳, ב׳) הוא.

ויהי בשלח.

17. [והם[20]) לא ראו מלחמה וכו׳]. פירוש: זה הוא טעם למה ינחם העם. וראיה לזה כי אף על פי שלא ראו מלחמה אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במד׳ י״ד, ד׳). [והיו עבדים תחת יד[21]) אחרים][22]). פירוש: על כן לא היו להם לב[23]) להלחם וכל שכן[24]) באדוניהם. 18. [כי הוא ים[25]) מזרחי כנגד

---

gewiss, u. z. nach dem Worte דרום (kK., p. 29, 3. Z. v. o.), im Texte gestanden haben. 1) kK., p. 29, 4. Z. v. o. 2) kK., p. 29, 5. Z. v. o. 3) ABC אמת. 4) Vgl. MS., 43_{75} f. 5) T (kK., p. 29, 6. Z. v. o.) כמו שיש. 6) A שם (sic!), C של. 7) AB fehlt ל׳ ר׳, CM bloss להיות, vgl. jedoch T (kK., p. 29, 6. Z. v. o.). 8) kK., p. 29, 7. Z. v. o. 9) Fehlt T (kK., p. 29, 8. Z. v. o.). 10) Vgl. auch מכילתא פרשת בא פרש׳ י״ז (Ed. Weiss. p. 26b f.) u. מכילתא דרשב״י, ed. Hoffmann, p. 34. 11) kK., p. 29, 9. Z. v. o. 12) kK., p. 46, 14. Z. v. o. 13) Vgl. kK., p. 101, 7. Z. v. u. 14) kK., p. 29, 15. Z. v. o. 15) M לדעת. 16) kK., p. 29, 10. Z. v. u. 17) T (kK., p. 29, 8. Z. v. u.) הדת. 18) T שיכור. 19) kK., p. 29, 7. Z. v. u. 20) T (kK., p. 29, 3. Z. v. o.) והנה. 21) Fehlt AB. 22) kK., p. 29, 2. Z. v. o. 23) Fehlt M. 24) וכל שכן fehlt ABC. 25) ABC

מצרים][1]). פירוש: כאשר פירש בפרשת בא אל פרעה בפסוק ויהפוך יי׳ רוח ים (שמות י׳, י״ט)[2]). [וגם ספרד גדול ממנו][3]). פירוש: ים ספרד הוא הים הבא מספרד עד עכו ויפו, והוא גדול מים סוף[4]). [ודרש שעלו אחד מחמש מאות][5]). פירוש: במכילתא מסכתא דויהי בשלח, פרשה א׳, דרשוהו[6]). [דברי[7]) יחיד הוא]. פירוש: דברי ר׳......[8]) [ועליו מחלוקת[9]), ואיננו קבלה][*5]. פירוש: רק דורש הפסוק מדרך הסברא[10]). ואלו היה קבלה B54b לא היה עליו מחלוקת. [איך יתכן מחמשים וחמשה זכרים][11]). פירוש: כי שבעים נפש ירדו, והוא יפרש אחר זה כי לא חשבו יעקב ובניו, כי לא הולידו עוד חוץ מלוי שהוליד את יוכבד, גם לא חשבו * דינה וסרח, והנה נשארו נ״ה A91a זכרים ראוים להוליד. [כי הנה יעקב לבדו הוליד[12]) בארבעים שנה ושש שנים ס״ט בנים ובני בנים][13]). פירוש: כבר פירש בפרשת וישב (בראש׳ ל״ז, ג׳) כי בן תשעים ואחת היה כשהוליד את יוסף, וידוע הוא כי נולד בסוף י״ד שנים מעת שבא יעקב לחרן, ובשנה השמינית נולד ראובן, ובתחלתה היה * M276b יעקב בן פ״ד שנים, ומאז עד שבא יעקב מצרימה הם מ״ו שנים, כי אז היה יעקב בן ק״ל שנים, והס״ט בנים[14]) הם הכתובים בפרשת ויגש (בראש׳ מ״ו), כי לא חסר ממספר השבעים כי אם יעקב לבדו[15]). [ועל זה המספר יכפלו עד שיהיו[16]) כפלי כפלים מהמספר הכתוב]. פירוש: כל אחד מן חמשה וחמשים זכרים יוליד במ״ו שנה ס״ט בנים, והנה נ״ה פעמים ס״ט עולין ג׳ אלפים ותשצ״ה, ואלה יולידו כל אחד נ״ה במ״ו שנים אחרות, והנה נכפול אלה על נ״ה, עולים מאתים אלף וח׳ אלפים ותשכ״ה עד צ״ב שנים, ואלה יולידו כל אחד נ״ה במ״ו שנים והם יעלו[17])

יום (sic !). [1]) kK., p. 30, 6 Z. v. o. [2]) kK, p. 22, Z. 16 v. o. Vgl. MS., 42_{401} β. [3]) kK., p. 30, 7. Z. v. o. [4]) Denn während das rote Meer einen Umfang v. 448.810 qkm. hat, besitzt das Becken des mittelländischen Meeres welches man unter ים ספרד zu verstehen hat, einen solchen v. 2.885.500qkm. [5]) kK., p. 30, 10. Z. v. o. [6]) Hss. für die letzt. 7 Wörter bloss במסכת, offenbar weil dem JbE die Quelle dieses Midrasch nicht bekannt war. Vgl. Mechiltha, ed. Weiss, p. כ״ט; מכילתא דרשב״י, ed. Hoffmann p. 38_{18} u. Tanchûma, Ed. Warschau, 1873, פרש׳ בשלח, p. 166. Vgl. auch MS., 42_{110} u. 43_{78}. [7]) T (kK., p. 30, 10. Z. v. o.) דבר. [8]) ABC fehlt die ganze Stelle, jedoch leerer Raum gelassen. In Wirklichkeit aber wird uns dieser Midrasch nicht im Namen eines Einzelnen, sondern im Namen von יש אומרים überliefert, wie ja denn die Stelle lautet: ד״א וחמשים עלו אחד מחמשה וי״א אחד מחמשים וי״א אחד מחמש מאות רבי נהוראי אומר העבודה לא אחד מחמש מאות (אלף Tanchuma hingegen, מכילתא דרשב״י so auch) עלו שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך (יחזקאל ט״ז, ז׳) וכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו שהיתה האשה יולדת ששה בכרס אחד ואתה אומר אחד מחמש מאות עלו העבודה לא אחד מחמש מאות עלו אלא שמתו הרבה מישראל במצרים ואימתי מתו בשלשת ימי אפלה וגו׳. [9]) Hss. irrtümlich noch פי׳. [10]) ABO סברא. [11]) kK., p. 30, 12. Z. v. o. [12]) AB fehlt, MC ילד (sic !). [13]) kK. p. 30, 16. Z. v. o. [14]) AB שנים (sic !). [15]) Vgl. iE zu Gen. 46_{27}. [16]) T (kK., p. 30, 17. Z. v. o.) fehlen die Wörter עד שיהיו. [17]) ג׳ י׳

י״א אלפי אלפים ותע״ט אלף ותתע״ה עד קל״ח שנים. ואלה יולידו כל אחד נ״ה
במ״ו שנים, והנה יעלה[1]) תרל״א אלפי אלפים ושצ״ג אלף וקכ״ה עד קפ״ד[2]) שנים
ועדיין לא נגמרו ר״י שנים. [גם אנחנו השיבונו תנו לנו שלשה עשר
זכרים][3]). פירוש: בעבור שלקח יעקב ד׳ נשים על כן הוליד נ״ה[4]) זכרים במ״ו
שנים ואלו נשא כל אחד מהם כן היינו אומרים שיוליד * כל אחד מהם נ״ה אחרים, 58a
ובעבור כי לא נשא[5]) כי אם אחת אחת, על כן ראוי שיוליד כל אחד מהנ״ה
רביעית נ״ה, והם י״ג. על כן אמר תנו לנו י״ג בנים. [והנה יהיו[6]) יותר משבע
מאות][7]). פירוש: כי[8]) נ״ה פעמים י״ג עולים תשי״ה. [ובסוף תשעים
ושנים יהיו ט׳ אלפים ושלש מאות][7]). פירוש: ה׳ יחסרו[9]) מהם ולא
חשש על הפרטים, כי כשנכפול אלה על י״ג יעלו[10]) ט׳ אלפים ורצ״ה. [ובסוף
קל״ח יהיו יותר ממאת אלף][11]). פירוש: אלה י״ג פעמים יעלו ק״כ אלף
ותתל״ה. [ובסוף קפ״ד[12]) יותר מאלף אלפים ות״ק אלף].
פירוש: אלה י״ג פעמים[13]) יעלו אלף אלפים ותק״ע אלף ותתנ״ה. [גם יתנו
לנו עשרה במ״ו שנים ויספיקו][14]). פירוש: כי נ״ה פעמים עשרה
הם תק״ן ועד צ״ב שנים יהיו אלה עשרה פעמים. והנה יעלו ה׳ אלפים ת״ק. ועד
קל״ח שנים יעלו עשרה פעמים שהם נ״ה אלף, ועד קפ״ד שנים יעלו אלה עשרה
פעמים שהם תק״ן אלף, והנם קרובים לששים רבוא, ועדיין לא הגיעו ר״י שנים.
[ועוד כי הכתוב אומר על מכות ערוב ושמתי פדת (שמות ח׳ י״ט)][15]).
פירוש: זה תשובה על הדרש * שהזכיר למעלה. 19. [וטעם ויקח אשה 91b
בפרשת וישמע יתרו][16]). פירוש: בפסוק לא תשא (שמות כ׳, ז׳)[17]), גם
יזכירהו[18]) עוד בפרשת כי תשא בפסוק קום עשה לנו (שמות ל״ב, א׳)[19]). 21. [וכן
כתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ׳, ט״ז)][20]). פירוש: מלאך
ממש ולא אמר[21]) על משה * כדברי המורה (חלק א׳, פרק ט״ו[22]), וחלק ב׳, פ״ק 77a
ו׳[23]) ומ״ב[24]). [וכן וה׳ הולך לפניהם יומם הוא המלאך][25]).
פירוש: המלאך הוא ההולך לפניהם ולא השם. [ונאמר על השם כי הוא

---

fehlt ÅBC. 1) ABC יעלו. 2) ABC קס״ד (sic!). 3) kK., p. 30, 10. Z. v. u. 4) BM ל״ה (sic!). 5) ABC נשאו. 6) ABC היו. 7) kK., p. 30, 8. Z. v. u. 8) Fehlt ABC. 9) M יחזרו (sic!). 10) B יעשו. 11) Diese Stelle, die kK., p. 30, 7. Z. v. u. hinter den Wörtern וג׳ מאות eingeschoben werden muss, fehlt T infolge Homoioteleuton. 12) T (kK., p. 30, 7. Z. v. u.) קפ״ב (sic!). 13) Die letzt. 4 Wörter fehlen ABC. 14) kK., p. 30, 6. Z. v. u. 15) kK., p. 30, 5. Z. v. u. 16) kK., p. 31, 7. Z. v. o. 17) Vgl. kK., p. 50, 9. Z. v. o. u. MS., 43_{236} c. 18) ABC יזכירוהו. 19) In uns. Ausgg. sowohl des kurzen als auch des gKs zu Exod. 32_1 findet sich jedoch ein solcher Hinweis auf Einhaltung des übernommenen Eides, wie er von iE zu Exod. 20_7 dargelegt wird, nicht. Es ist nicht unmöglich, dass uns im kK zu Exod. 32_1 ein Stück verloren gegangen ist. 20) Fehlt Hss., T (kK., p. 31, 9. Z. v. o.) שם (sic!). 21) Fehlt ABC. 22) Ed. Warschau, p. 32b. 23) Daselbst, p. 23a. 24) Ebenda, p. 87b. 25) kK., p. 31, 10. Z. v. o.

שלוחו][1]. פירוש: על הליכת[2]) המלאך אמר הכתוב שהשם הולך לפניהם בעבור כי המלאך לא הלך[3]) מעצמו רק במצות השם, ואחר שהשם שלחו ללכת לפניהם יחשב כאלו השם הולך בלכת המלאך שהוא שלוחו[4]). [והשלם להנחותם בהדרך][5]). פירוש: פסוק הוא בספר עזרא (נחמ׳ ט׳, י״ט)[6]). [ויש בקדמונים שאמרו[7]) ששבעה ענינים היו][5]). פירוש: רבותינו ז״ל דרשו כן (במכילתא מסכתא דויהי בשלח, פרשה א׳)[8]), אבל הוא לא אמר עליהם כי אם[9]) על הבאים אחריהם שפירשו ככה בדרך הפשט. 22. [ואלה העננים אם הם שנים וכו׳][10]). פירוש: כי אחר כן לא נזכר בכתוב יותר מענן אחד שהיה על המשכן תמיד ולא פסק. [וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף (שמות ט״ו, כ״ב) במצות השם עד המסע החמישי שהוא מדבר סיני][11]). פירוש: בעבור כי העננים הנוסעים לפניהם נפסקו בים סוף, על כן הסיעם משה משם בעל[12]) כרחן, כי לא היו חפצים לנסוע כי אם על פי הענן כבראשונה, והנה אז נסעו על כרחן משם עד מדבר סיני ה׳ מסעות. [עד המסע החמישי שהוא * מדבר B54b סיני][13]). פירוש: בפרשת אלה מסעי (במדב׳ ל״ג, י״א) כתוב שנסעו מים סוף למדבר סין, לדפקה (י״ב), לאלוש (י״ג), לרפידים (י״ד), למדבר סיני (ט״ו).

יד. 2. [נכחו, שבור][14]). פירוש: שהנון בחירי״ק[15]). 5. [כי ברח העם, כבר פירשתיו[16])]. פירוש: בפרשת בא אל פרעה בפסוק כה אמר י״י כחצות הלילה (שמות י״א, ד׳)[17]). 7. [ושלישים, כבר פירשתיו][18]). פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירכב אותו (בראש׳ מ״א, מ״ג)[19]). 8. [ואם כן יאמרו[20]) לנו למה אמר השם ובאת מאחריהם]. פירוש: לא הזכיר הפסוק ככתבו, רק הזכיר מה שהוצרך ממנו. ובספר שמואל כתוב ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים, וישאל דוד בי״י ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים, ויהי בשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא י״י לפניך להכות במחנה פלשתים (ש״ב, ה׳, כ״ב—כ״ד), ובספר דברי הימים כתוב את * C58b קול הצעדה (ד״ה א׳, י״ד, ט״ו). [והוא[21]) יכול להראות גבורתו]. פירוש:

---

1) kK., p. 31, 10. Z. v. o. 2) ABC הליכות. 3) ABC fehlen die letzt. 2 Wörter. 4) Vgl. MS., 42_{112} u. $_{211}$ f., wo auch noch weitere Stellen, an welchen Engel eigentlich als Vertreter Gottes zu begreifen sind, mitgeteilt werden. 5) kK., p. 31, 15. Z. v. o. 6) Vgl. über die regelmässig eintretende Synkope des dem Hiphil u. Hophal charakteristischen ה׳ nach den Praeformativen des Impf. u. Part., Ges., HG.[26], § 53_9. 7) M שאמר. 8) Ed. Weiss, p. ל; מכילתא דרשב״י, ed. Hoffmann, p. 40_{21} u. מ׳ לקח טוב, ed. Buber, Ex., p. מ״א, Anm. 143, wo noch weitere Nachweisungen mitgeteilt sind. 9) Fehlt ABC. 10) kK., p. 31, 8. Z. v. u. 11) kK., p. 31, 6. Z. v. o. 12) AB für מ׳ ב׳ bloss על. 13) kK., p. 31, 5. Z. v. u. 14) kK., p. 31, 1. Z. v. u. 15) Vgl. oben p. 226_{25}. 16) ABC פירשתי. 17) Vgl. kK., p. 23, Z. 1. v. o. 18) Fehlt T. ABC פירשתי. 19) Vgl. auch iE zu Gen. 6_{16}. 20) T (kK., p. 32, 12. Z. v. o.) יאמר. 21) T (kK., p. 32, 12.

אחר כי מלא כל הארץ כבודו והוא יכול להושיע בכל מקום למה • אמר לדוד שיבא ממול בכאים וכן לישראל וישובו. ולמה בשמעך את קול הצעדה. [והוא סוד גדול] [1]). פירוש: יתכן שהצעדה הוא רמז [2]) לתנועת הכוכבים, והקול הוא רמז למשטרם שהוא המשפט היוצא ממערכתם על יושבי הארץ כאשר ביארתי בפרשת חיי שרה בסוד • בת פלוני לפלתי (בראש' כ"ד, ג') [3]). ומי שיש לו לב יבין זה ממה שדרשו רבותינו ז"ל על זה במדרש תלים במזמור אורי וישעי (כ"ז) [4]), כי דוד שאל באורים ותומים, ומי שיבין מה שרמז ר"א בסוד אורים ותומים יבין זה [5]). גם דרשו אז תחרץ כמו אם חרוצים ימיו (איוב י"ד, ה'), וכמו כן משפטך אתה חרצת (מ"א, כ', מ'), והטעם חיתוך המשפט העליון, וממול בכאים דרשו על האילנות והם הכוכבים הקבועים בגלגל כאשר ביארתי בבראשית בסוד גן עדן (בראש' ג', כ"ד) [6]), ורמזו זה בעבור כי המקום גורם כפי כח [7]) העליון אשר על ראשו. ואמר הסב אל אחריהם, יתכן שרמז אל הפאה שהיה שם הפקיד על המערכת [8]), ומזה תבין וישבו ויחנו (לעיל פסוק ב') [9]). 9. [כל סוס רכב פרעה, פירושו ככתוב בספר מלכים (מ"א, י', כ"ט)] [10]). פירוש: כבר ביארתיו בפרשת ויהי מקץ (בראש' מ"א, מ"ג) [11]). 10. [וכן כאשר הקריב] [12]). פירוש: בפ"שת לך לך (בראש' י"ב, י"א), ושם פירש אותו [13]) היטב [14]). 11. [כי דברים רבים

Z. v. o.) והלא. [1]) kK., p. 32, 13. Z. v. o. [2]) ABC רומז. [3]) Vgl. oben p. 116_{1}. [4]) Ed. Buber, p. 222: דבר אחר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהל' קי"ט, ק"ה), אימתי אמר דוד פסוק זה, כשהיה מהלך לעמק רפאים, אף על פי כן לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, וכן את מוצא כשהלך שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקב"ה, ואמרו רבונו של עולם מפני מה נטלת המלכות משאול ונתת לדוד, אמר להם אני אומר לכם מה בין שאול לדוד, שאול הלך ושאל באורים ותומים, כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך, ולא המתין עד שיגמור את הדבר, שנאמר ויהי עד דבר שאול אל הכהן [וגו', ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך] (ש"א, י"ד, י"ט), אבל דוד בשעה שראה את הפלשתים באין עליו בעמק רפאים, מיד התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר ויוסיפו עוד פלשתים [לעלות] וינטשו בעמק רפאים וישאל (עוד) דוד (באלהים) [בה'] ויאמר לא תעלה הסב (מעליהם) [אל אחריהם] (ש"ב ה', כ"ב, כ"ג), אין לנו רשות לפשוט יד בהן, אפילו אם היו קרבין אצלך, עד שתראה ראשי האילנות מנענעין, שנאמר ויהי (כשומעך) [בשמעך] את קול (הצעדה) [צעדה] בראשי הבכאים (שם שם כ"ד), ולא מאחריהן, אז תחרץ (שם, שם), לשון חיתוך, כענין שנאמר אם חרוצים ימיו (איוב י"ד, ה'), ולמה נתן לו סימן בראשי הבכאים ולא מאחריהם, אמר ר' ברכיה מיני אילנות שכולם מלאים קוצים, שכל הנוגע בהם מיד בוכה, ללמדך שכל זמן שישראל שרויים בצער, כאלו צער לפני הקב"ה, שנאמר בכל צרתם לו צר (ישעי' ס"ג, ט'). Vgl. auch פסקתא רבתי ח' והיה בעת ההיא, ed. Friedmann, p. 30b. [5]) Vgl. iE im kK. zu Exod. 28_{30} (u. MS., 42_{353}) wo das Ornat des Hohepriesters astrologisch gedeutet vom iE ausführlich beschrieben wird. [6]) Vgl. oben p. 61_{10}f. [7]) ABC הכח. [8]) Vgl. MS., 42_{310}, s. „i". [9]) Auch Rosin (MS., 42_{251}) fasst die Stelle, wie JbE, astrologisch, als die Konstellation u. deren Umgehung, auf. [10]) kK. p. 32, 14. Z. v. o. [11]) Vgl. oben p. 162_{5}. [12]) Diese gewiss unmittelbar nach מחנהו (kK., p. 32, 16. Z. v. o.) stehenden Wörter fehlen T. [13]) M אותם. [14]) Dort zählt er הקריב

ידענום מאחריתם][1]. פירוש: כמו הוא אשר דבר יי׳ שבתון שבת קדש (שמות ט״ז, כ״ג), גם הוא אשר דבר יי׳ לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י׳, ג׳). גם כן בדדך אשר אמר יי׳ לא תשוב בדרך הזה עוד (דבר׳ י״ז, ט״ז), ורבים כן. 20. [ויאר את הלילה, כמשפט כל הלילות לישראל][2]. פירוש: זה כנגד ר׳ מרינוס[3]) שפירש כי ויאר את הלילה ויחשיך[4]), ואמר כי כמוהו ולילה אור בעדני (תהל׳ קל״ט, י״א), ובדברי רבותינו ז״ל אור לארבעה עשר בפסחים ושם (דף ב׳, ע״א) פירשו כי לישנא מעליא הוא. 24. [על דעתי שלש אשמורות[5]) הם בלילה][6]). פירוש: בתחלת מסכת ברכות (דף ג׳, ע״א וע״ב) יש מחלוקת כי ר׳ אליעזר ור׳ נתן סוברים כן, ורבי סובר ארבע משמרות, והוצרך ר׳ אברהם לאמר „על דעתי“, בעבור כי דעתו כנגד רבי שהלכה כדבריו בכל מקום חוץ מהידועים, והנה לפי זה יש בכל מַשְׁמֹּרֶת[7]) ארבע שעות[8]), והם מהלך שני מזלות בתנועת הגלגל היומית[9]), וזה בעבור כי בתחלת השעה החמישית יהל מזל שתולדתו דומה במקצת למזל שהיה בתחלת השעה הראשונה[10]). [ויהם מהפעלים[11]) השניים הנראים]. פירוש: ושרשו הו״ם[12]). 25. [והנכון

---

zu d. bald trans., bald intrans. Zeitwörtern. Vgl. iEG., p. 12ה$_{15}$. [1]) kK., p. 32, 11. Z. v. u. [2]) kK., p. 32, 3. Z. v. u. [3]) Über diese Benennung ibn Ǧanâḥs vgl. iEEP., p. 388 u. Bacher, Leben u. Werke des Ab. Mer. ibn Ǧanâḥ, p. 1$_{1}$.

[4]) אלמסתלחק, ed. Derenbourg, p. 64: ואעפל נועא תלתא צ̈דא ללנוע אלאול והו ויאר את הלילה, ולילה אור בעדני ומן הד̇א קיל פי אלמשנה אור ארבעה עשר (so auch Jeh. ibn Koreisch, vgl. Derenbourg, a. a. O., Anm. 2) u. ähnlich ס׳ השרשים, s. v. אור (p. 17): וזכרתי אני בספר התוספת ענין שלישי והוא ויאר את הלילה, ולילה אור בעדני. שניהם הפך הענין הראשון רצה לומר שהם מענין החשך כמו שאמרו במשנה (פסחים א׳, א׳) אור ארבעה עשר (Bacher emendiert nach den Ausgg. לארבעה, vgl. jedoch oben). [5]) T ששלש אשמורות. [6]) kK., p. 33, 2. Z. v. o. [7]) ABC משמרה. [8]) Über die verschiedenen Zeitfristen der Nachtwachen (Vigilia, φυλακή), vgl. Wiesner, Scholien z. b. Talmud, Prag, 1859, 1. Heft, p. 1 f., dessen Ausführungen dahin zu berichtigen sind, dass auch bei Griechen [u. Arrian: φυλακὴ ἡ πρώτη = die Zeit v. 6—9 Uhr abends, hingegen Xenophon: ἀμφὶ τὴν τελευταίαν φ.] die Einteilung in vier Nachtwachen, ähnlich wie bei den Römern, nicht unbekannt war. Vgl. Pauly, Realencyclopädie d. kl. Alt., Stuttgart 1852, VI., s. v. vigilia; Bilfinger, D. ant. Stundenangaben, Stuttgart, 1888, p. 48 f.; Marquardt, Das Privatleben d. Römer, Lpz. 1879, I, p. 247 u. Benseler, Griech.-deutsches Wörterbuch [12], s. v. φυλακή. [9]) AB היומי. [10]) So z. B. wird die erste Stunde der in 3 Teile geteilten Nachtwache im „Widder“, angenommen, so entspricht der fünften Stunde das Zeichen des „Löwen“, beide aber gehören zur feurigen Triplizität. Oder aber einer ersten Stunde „Stier“, entspricht in der fünften „Jungfrau“, beide aber gehören der erdigen Triplizität an, u. s. w. Vgl. Dieterici, Propaedeutik d. Araber, pp. 49 u. 63 f.; ס׳ האחד, p. 38$_{59}$. u. MS., 42$_{315 \cdot 349}$. [11]) T (kK., p. 33, 7. Z. v. o.) מהפועלים. [12]) So auch

להיותו כמשמעו הסיר[1]). פירוש: וכן פירש בספר מאזנים בשער הנפתחים[2]) שהוא פעל יוצא מבנין הפעיל (מן הֵסִיר[3]), והיה ראוי להפתה הסמ״ך בפתח קטן[4]). 27. [וכן לפנות ערב[5]). פירוש:[6]) בפרשת * כי תצא (דבר׳ כ״ג, י״ב) ושם יפרשם. [וכן[7]) וככה יהיה נָעוּר וָרֵק[8]). פירוש: בספר עזרא (נחמיה ה׳, י״ג). [והוא[9]) מהבנין הכבד[8]). פירוש: וַיְנַעֵר הוא מהכבד הדגוש[10]). 28. [והאומר שפרעה נמלט[11]). פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת * ויהי מקץ בפסוק פרעה קצף (בראש׳ מ״א, י׳) ובפרשת וארא בפסוק ולמען ספר שמי בכל הארץ (שמות ט׳, ט״ז[12]). [בעבור עד[13]). פירוש: בעבור שכתוב לא נשאר בהם עד אחד. [והנה אין שם עד[14]). פירוש: בפסוק שאמר אסף (תהל׳ ק״ו, י״א) אין שם מלת עד.

טו. 1. [אז ישיר משה, עתיד תחת עבר[15]). פירוש: בעבור כי דרש רבי מאיר[16]) בסנהדרין בפרק חלק (דף צ״א, ע״ב) שמכאן ראיה לתחית המתים. 3. [ופירוש איש כמו * בעל[17]). פירוש: כבר פירש * אותו בפרשת לך לך בפסוק ויתן איש בתרו (בראש׳ ט״ו, י׳), ועוד יזכירנו בפרשת תרומה ביריעות (שמות כ״ה, נ׳[18]). [כל דבר שיש לו[19]) עצם יקרא איש[20]). פירוש: כבר ביארתי בפרשת ואלה שמות (ג׳, י״ג) שאמר שהעצם הוא הגוף[21]), ואחר שכל בעל[22]) עצם יקרא איש, והעצם הוא גוף, הנה זה לאות שכל איש גוף, וידענו כי השם ית׳ איננו גוף, והכתוב קראו איש בעבור כי דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים. [וטעם יי׳ שמו תמצאנו בפסוק כי שמי בקרבו[23]). פירוש: בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ג, כ״א[24]). 4. [וחילו, פירשתיו[25]). פירוש: למעלה בפסוק ופרשיו וחילו (שמות י״ד, ט׳[26]). 8. [נוזלים, תאר המים[27]). פירוש: ולא אמר על פרעה וחילו, ופירושו כי המים שהם נוזלים[28]) ויורדים תמיד נצבו אז כמו נד. 10. [כי שני נשפים הם[29]). פירוש: כן אמר

Hajjûg im כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין, s. v. הים (ed. Jastrow, p. 96; Duk. a. a. O., p. 75, wo Zeile 9. v, o. statt הראשון<האחרון zu lesen ist) u. ibn Ganâḥ m ס׳ השרשים, s. v. הום; hingegen Ges., HW[13] als verb. med. gen. v. הממ. [1]) kK., p. 33, 9. Z. v. o. [2]) Ed. Venedig, p. 26b. [3]) מ׳ ה׳ fehlt in den Hss. [4]) Die Bezeichnung für Segôl bei iE (vgl. Zaḥoth, p. 6a). Danach sollte es also heissen וַיָּסֶר. So ähnlich auch iE im gK. zu Exod. 8_{27} u. zu uns. Verse. Vgl. auch Ges. HG.[26], § 76aa. [5]) kK., p. 33, 11. Z. v. o. [6]) CM dittographiert. [7]) T מטעם (sic!). [8]) kK., p. 33, 14. Z. v. o. [9]) T noch פועל. [10]) Vgl. Ges., HG.[26], § 64 d. u. ס׳ השרשים, s. v. נער (p. 310_{16} f.). [11]) kK., p. 33, 15. Z. v. o. [12]) Vgl. kK., p. 20, 14. Z. v. o. u. iE zu Amos 5_8. [13]) kK., p. 33, 16. Z. v. o. [14]) kK., p. 33, 17. Z. v. o. [15]) kK., p. 33, 3. Z. v. u. [16]) Fehlt Hss. [17]) kK., p. 34, 10. Z. v. o. [18]) Vgl. kK., p. 84, . Z. v. o. [19]) ABC für ש׳ ל׳ < שישאל (sic!). [20]) kK., p. 34, 11. Z. v. o. [21]) Vgl. oben p. 196_{20}. [22]) M בעלי. [23]) kK., p. 34, 11. Z. v. o. [24]) Vgl. kK., p. 72, 8, Z. v. . [25]) T (kK., p. 34, 12. Z. v. o.) für פי׳ < הם הרגלים. [26]) Vgl. kK., p. 32, 16. Z. v. o. [27]) kK., p. 34, 8. Z. v. u. [28]) AB für ש׳ נ׳<שהנוזלים. [29]) kK., p. 34, 2.

ותינו ז״ל בתחלת מסכת ברכות (דף ג׳, ע״ב)[1]). 11. [המלאכים המניעים][2]).
רוש: שיניעו הגלגלים. [וזה הסוד[3]) רמוז בפרשת[4]) ואלה שמות].
רוש: בסוד השם (שמות ג׳, י״ג) במה שאמר יתרו עתה ידעתי. גם במי בשחק
רוך לײ׳ (תהל׳ פ״ט, ז׳)[5]) ושם ביארתיו[6]). 12. [כי כל דברי מטה[7])
קים בדברי מעלה וזה טעם ימינך][8]). פירוש: שים לבך להבין איך
ז כי דברי מטה תלויים בעליונים. ופירושו זה: כי כשנתמלאת סאתם יצאה גזירה
יונה מלפני השם ובלעתם הארץ. 13. [וכבר הזכרתי למה ידברו הנביאים
בר[9]) תחת עתיד]. פירוש: בפסוק אז ישיר (שמות ט״ו, א׳)[10]). 16. [וכמוהו
נה את נשי ואת ילדי][11]). פירוש: כבר פירש אותו במקומו: בפרשת ויצא
ראש׳ ל׳, כ״ו), ובפרשת וירא אליו בפסוק ואמהותיו וילדו (בראש׳ כ׳, י״ז) ושם
ארתיו[12]). 17. [והנה זה פירוש פעלת כאשר פירשתי][13]). פירוש:
תחלת זה הפסוק[14]). 18. [וטעם לעולם ועד על דעת חכם גדול ספרדי
נעלם[15]) ולנראה]. פירוש: מלת לעולם על דעת החכם ההוא[16]) מגזרת
A93a עלמה (איוב כ״ח, כ״א)[17]), גם מלת ועד מגזרת בית ועד * לחכמים במסכת אבות
׳, ד׳)[18]), והוצרך החכם ההוא לפרש כן בעבור כי בתחלה[19]) דבר משה עם השם
כח באמרו[20]) „כוננו ידיך“ (פסוק י״ז) וזה הוא הנראה שהזכיר, ובעבור כי כתוב
M278b חריו „ימלוך“ בכינוי היו״ד לנסתר על כן אמ׳ כי הוא לנעלם. והטעם * שהשם
לוך בנעלם ממנו ובנגלה אלינו. ואולי[21]) היה דעתו[22]) כי השם ימלוך על העולם
נעלם שהוא עולם השכל, ועל העולם הנראה כלומר זה שאנחנו בו. אבל דעת ר׳
ברהם שלא נמצא עולם במקרא כי אם מלשון תמידות כמי שיפרש בפרשת.....[23]).
קצת ספרים במקום „לנעלם ולנראה“ כתיב „לעולם ולנראה“[24]). ולפי דעתי שהוא

Z. v. u. [1]) b. Berâḥoth, p. 3b: י׳ נשפי הוו נשף ליליא ואתי יממא נשף יממא ואתי ליליא. [2]) kK., p. 35, 3. Z. v. o. [3]) ABC סוד (sic!). [4]) T (kK., p. 35, 3. Z. v. o בסדר. Diese Emendation von T dürfte durch den Hinweis JbEs auf Exod. 18 veranlasst worden sein, was aber vom Hrsg. unrichtig ergriffen worden is weil sich JbE hier bloss auf das allerdings aus Exod. 18_{11} geschöpfte Zitat i der Erkl. von Exod. 3_{13} (kK., p. 12, 5. Z. v. o.) bezieht. [5]) iE zu Psalm 89 ני אלים: הם הככבים, וחכמי המזלות יראו בנסיונם פלאות גדולות ומעשים נוראים תחדשים יום ויום כפי כח הככבים ומערכת אלה לאלה, והיודעים דעת עליון ידעו כי מעשה השם הנכבד נפלאים יותר ויותר. Vgl. auch gK. zu Exod. 4_{14}, Ps. 29_1 u. MS., 42_7 Anm. 1. [6]) kK., p. 12, 5. Z. v. o. [7]) C erst משה, dann darüber geschriebe מטה. T משח (sic!). [8]) kK., p. 35, 8. Z. v. o. [9]) T (kK., p. 35, 10. Z. v. o בעבר. [10]) kK., p. 33, 3. Z. v. u. [11]) kK., p. 35, 16. Z. v. o [12]) Vgl. oben p. 109_{24} u. 132_{19}. [13]) kK., p. 35, 7. Z. v. u. [14]) kK., p. 35, 9. Z. v. o. [15]) BT (kK p. 35, 5. Z. v. u.) לעולם (sic!), vgl. weiter unten. [16]) C noch היא. [17]) Also vo עלם. So auch Ges., HW[13]., s. v. עולם, wo aber auch verschiedene andere Ab leitungen mitgeteilt worden. [18]) Vgl. Levy, Nh. Wb., I, p. 504a, s. v. עד [19]) ABC מתחלת. [20]) M באוכרו. [21]) M אולי. [22]) AC דעת. [23]) In den Hss. wird die be treffende Perikope nicht angegeben, doch vgl. iE zu Lev. 25_{32}: אלת עולם נצחי. Deut. 33_{27}: וטעם עולם שכן יהיו נצח u. iEG., p. $145_{9,10}$. [24]) Vgl. oben Anm. 1

טעות, כי אין טעם לאלה המלות. [ובעבור היות הטעם באות הראשו' כמו לֶחֶם וָיָיִן (בראש' י"ד, י"ח) נקמץ[1]) הו"ו]. פירוש: יש ספ"ים שכת' בהם .נפתח הו"ו'. וטעות הוא. והעד שהזכיר לחם וָיִן, כי ר' אברהם לא יטעה בזו שזה הטעם שהביא הוא מדקדוק הנקודות. [ובעבור היותו[2]) סוף פסוק הי' העי"ן[3]) פתוח בפתח[4]) קטן]. פירוש: גם בספרים ההם כתוב שהיה .העי' קמו"ץ בקמ"ץ קטן'. וטעות הוא. כי הנה מהפתח הקטן מביא ראיה לפירושו. נ דעתו שהוא במקום פתח גדול כאשר תראה שאמר אחר זה שהיה זה בפתח קט בעבור שהוא סוף פסוק, ואלו היה בקמ"ץ קטן אז היה פירושו טעות והיה האמ כדברי האומרים שהוא כמו היודע ועד (ירמי' כ"ט, כ"ג) כאשר הזכיר למעלה[5]). 20. [גם היתה גדולה כאשר פירשתי][6]). פירוש: בפ"ישת ואלה שמו בפסוק וילך איש (שמות ב', א')[7]) אמר ידענו כי אהרן גדול ממשה בשנים. ול הזכירו * הכתוב, כי לא אירע בו[8]) כלום כאשר אירע למשה בנעוריו. ופירוש דבר' כי גם מרים היתה גדולה ממשה ולא היכירה הכתוב כאשר לא הזכיר את אהר 21. [ובמקומו אפרשנו][9]). פירוש: בתחלת והיה כי תבא (דבר' כ"ו, ה') 22. [ויסע משה, כבר פירשתיו][10]). פירוש: בזאת הפ"ישה בפסוק לא ימי' (שמות י"ג, כ"ב)[11]), גם בספר יסוד מורא בשע' רביעי[12]). [ושמרת כל חקי' שבהם נהג העולם][13]). פירושו מבואר בפרשת תולדות יצחק בפסוק וישמו משמרתי (בראש' כ"ו, ה'). [וכן מעשה אלישע במלח (מ"ב, ב', כ"א)][14]) פירוש: עוד יפרשהו בפ"ישת זאת חקת בפסוק קח את המטה (במדבר כ', ח')[15]) 27. [גם כן העתיקו קדמונינו][16]). פירוש: בסדר עולם בפ"ק ששי[17]).

---

[1]) T (kK., p. 35, 2. Z. v. u.) נפתח (sic!). [2]) T היות. [3]) BC הענין (sic!). [4]) T (kK., p. 35, 2. Z. v. u.) קמוץ בקמ"ץ. [5]) In Wirklichkeit aber findet sich nicht allein in gK. z. uns. Stelle, sondern auch Ps. 9_6 eine Rechtfertigung der Vokalisation וָעֶד, denn er schreibt daselbst: לעולם ועד: מלה קצרה לעולם ועד עולם ובעבור שהוא סוף הפסוק שב הפתח קמץ קטן (..), ובעבור אות התנועה באות עי"ן שהיא הראש נפתח הו"ו כמו הוציא לחם וי. Trotzdem aber wird man der Ansicht JbEs beipflichten müssen, dass bei der LA. קמוץ בקמ"ץ קטן wir ja der Auslegung der אחרי, die וָעֶד (vgl. auch iEG., p. 145_9, wo uns. Stelle aus dem kK. nicht erwähnt wird) für והעד lesen wollen, zustimmen müssen, die Ausführungen iE demnach unverständlich wären. Übrigens vgl. auch D. Kimchi in s. ס' השרשים, s. v. עד u. Ges., HG[26], § 29 r, die ebenfalls überall לעולם ועד lesen. [6]) kK., p. 36, 6. Z. v. o. [7]) kK., p. 7, 4. Z. v. o. [8]) T לו. [9]) kK., p. 36, 8. Z. v. o. [10]) kK., p. 36, 11. Z. v. o. [11]) Vgl. kK., p. 31, 9. Z. v. u. [12]) Ed. Venedig, p. י"א: כי הענן היה הולך יומם ולילה עד שטבע פרעה, אז הסיעם משה עד שנעשה המש. Es ist nicht unwichlig zu bemerken, dass iE sowohl hier, als auch im kK., z. uns. St. seine Bedenken zu Gunsten der älteren Autoritäten nicht unterdrückt, wie er z. B. dies im gK., z. uns. St. tut (vgl. MS., 43_{78}). [13]) kK., p. 36, 17. Z. v. [14]) kK., p. 36, 6. Z. v. u. [15]) Vgl. auch Poznański, Ibn Chiquitilla, p. 97 zu Num. 20_8, und MS., 42_{111}, Anm. 1. [16]) kK., p. 36, 2. Z. v. u. [17]) Ed. Neu-

טז. 4. [וכמוהו ויסעו כל עדת[1]) וגו']. פירוש: בסוף הפרשה
B55b A93b מות י"ז, א'). [לכן* בעבור שלא אירע[2]) וכו'][3]). פירוש: .לכן* כמו
י', וכן הוא בכל דבריו, וכן בלשון ישמעאל. 5. [ומזה הכתוב למדנו כי
יאת מצרים היתה יום חמישי או[4]) ששי][5]. פירוש: בסדר עולם
רק ששי[6]) ובמסכת שבת פרק ר' עקיבא (דף פ"ז, ע"ב) אמרו כי היה יום
מישי[7]) והוא ראשון של פסח. [ואמר[8]) ביום הששי (פסוק ה')]. פירוש:
M279a הוא ששי לירידת המן, ובעבור[9]) כי לקטו בו משנה* הנה זה לאות שגם הוא
שי לימי השבועה, ואחר שהמן ירד[10]) במחרת ביאתם, והיה ביום ראשון מהשבוע,
ה לאות שבאו בשבת, וזה היה ביום ט"ו לחדש אייר, וכן פירשו בפרק ר' עקיבא
שבת דף פ"ז, ע"ב), ואחר שיום ט"ו היה שבת הנה גם ראש[11]) חדש היה שבת,
נה היה ראש חדש ניסן ביום ו' אם היה ניסן חסר[12]), אבל אם היה מלא היה
אש חדש יום[13]) ה', ורבותינו קבלו כי היה יום ה' כאשר הזכרתי[14]). [ובדרש
בזכות משה בא המן וכו'][15]). פירוש:.........[16]). [ל"ז[17]) יום אחרי מות
שה]. פירוש: שלושים ימי בכי אבל משה ושבעת ימים אחר כן עד מחרת הפסח.
דוע כי בשבעה באדר מת משה, ואדר היה חסר, והנה עד שמונה בניסן[18]) הם
לושים יום והם עברו את הירדן בעשור, והנה ח' ימים גם ז' עולין ט"ו, ויום ט"ו
יה פסח, וכתיב ויעשו את הפסח וגו' (יהושע ה', י') וישבת המן ממחרת וגו'[19]) (שם

---

bauer stehen diese Ausführungen im 5. Absch p. 35, jedoch Kod. Hunt. 48 wird dieser Absch. auch als der 6. (vgl. Ed. Neub., p. 34, Anm. 1), bezeichnet. [1]) T (kK., p. 37, 2. v. o.) fehlt 'כ' ע'. [2]) AB אדע (sic!), [3]) kK., p. 37, 4. Z. v. o. Vgl. ob. p. 56_{13} u. Caspari „Arab. Grammatik[5], p. 394_{353}. [4]) C noch יום. [5]) kK., p. 37, 9. Z. v. o. [6]) Ed. Neub., פרק חמישי, p. 35, 1. Z. v. o. [7]) AB sind die Wörter von יום חמישי או ששי bis hierher dittographiert. [8]) T (kK., p. 37, 12. Z. v. o.) noch והיה. [9]) AB וכתיב. [10]) M יורד. [11]) M הראש. [12]) Was aber nicht möglich ist, da der Monat Nissan stets ein voller ist, vgl. Ideler, a. a. O. I, p. 541. [13]) C ניסן ביום. [14]) Vgl. auch מכילתא, מסכתא דויסע בשלח פרש' א', ed. Weiss zu Exod. 16_1, p. 55. [15]) kK., p. 37, 9. Z. v. u. [16]) Eine Erkl. fehlt in den Hss., wahrscheinlich aber wollte JbE nach Analogie ähnlicher Stellen zu schliessen hier die Quellen dieses Midrasch mitteilen, die ihm aber entgangen sein dürften, was umso ausfallender ist, als dieselben sich ja an vielen Stellen finden, so z. B.; b. Taanith, p. 9b; j. Sôtah, Ende פרק א' (Ed. Krotoschin, p. 18a); Tosephta Sôtah, XI_{10} (ed. Zuckermandel, p. 315); Mechilta, ed. Weiss, zu Ex. 16_{35} (p. ס); Lev. r. Absch. 27_6 (Ed. Wilna, p. מ), Num. r., Absch. 1_2 (Ed. Wilna, p. ב f.) u. noch an anderen Stellen. [17]) T (kK., p. 37, 7. Z. v. u.) שמונה ושלשים, was aber, da doch Adar in ein. Gemeinjahre 29 Tage hat, in שבעה ושלושים, wie die LA. auch ס' עולם, X, (ed. Neubauer, p. 41, 9. Z. v. o.) lautet, emendiert werden muss. Über noch andere Zählungen dieser Tage vgl. in Mechilta, ed. Weiss, p. ס, Anmerkung 5. [18]) C ניסן. [19]) Dieses Zitat fehlt ABC.

ה', י"ב). [ודרך הבאר[1]) אין לה סמך בכתוב[2]) ודרש יחיד הוא פירוש: ....[3]). [ועוד אפרש זה בפסוק ודברתם אל הסלע][4]). פירוש בפרשת זאת חקת (במדבר כ', ח'). 7. [וזה פועל[5]) יוצא לשנים פעולים][7]). פירוש: הגלגל[8]) שיתרעמו אחרים עלינו[9]). 10. [וזה כתו בפרשת כי תשא][10]). פירוש: בפסוק ומשה יקח את האהל (שמות ל"ג, ז')[11] 13. [שמפאת הים היא עולה][12]). פירוש: כי הים[13]) עמוק כנגד הארי [דק מחוספס. יש אומרים שפירושו ענול][14]). פירוש: במסכת יומ בתחלת פרק אחרון (דף ע"ה, ע"א) דרשו כן[15]). 20. [וכבר הראיתיך רבי כן][16]). פירוש: בבראשית (ב', ז': ויצר וכבר יצר; ז', כ"א: ויגוע וכבר גוי וזולתה[17]). 29. [וכל זה מפורש בתלמוד][18]). פירוש: במסכת שנ (במקומות נבדלים). 31. [מגזרת גידין מררין][19]). פירוש: בסליחת מחי ומסי[20] כתוב, ודלי"ת גִידִין דגוש. והוא תרגום של הנני מאכילם את העם הזה לענה (ירמ ט', י"ד)[21]). ומלת מררין תאר על נידין מלשון מרירות.

יז, 9. [מחר דבק עם הלחם ועם אנכי נצב][22]). פירוש: בפרש ויגש בפסוק ועזב את אביו (בראש' מ"ד, כ"ב) ביארתי למה פירש כן הנה[23])

Wie verständnislos A kopiert hat, mag man daraus ersehen, dass er hier ביאור ic !) schreibt. [2]) T (kK., p. 37. 3. Z. v. u.) für 'אין זכר בכתוב על זה<אין... בכת. Hss. fehlt eine Erkl., bloss M steht ein 'כ. Wahrscheinlich sollte hier stehen: דעת רבי יוסי בר' יהוו (vgl. b. Taanith, 9a u. Tosephta Sôtah, XI$_{10}$). [4]) kK., p. 3, 3. Z v. o. [5]) ABC פעל. [6]) AB לשני. [7]) kK., p. 38, 12. Z. v. o. [8]) A, שיתגלג, BC שתגלגלו. [9]) So auch ibn Ĝanâḥ, ס' השרשים, s. v. לון zu Num. 14$_{36}$: וילינו עליו את כל העדה מתעבר כלומר שמו אותם להתרעם על. Vgl. auch iEG., p. 26$_{20}$ u. Ges, HG.^{26}, § 72 ee. [10]) Die hier in [ ] stehenden Wörter fehlen T, erden aber gewiss hinter den Wörtern כי אהל משה חוץ למחנה היה (kK., p. 38, 3. Z. v. o.) gestanden haben. [11]) Vgl. kK., p. 103, 4. Z. v. o. [12]) kK., p. 38, Z v. u. [13]) AB היה (sic !). [14]) kK., p. 38, 6. Z. v. u. [15]) Vgl. Löw, Aram- flanzennamen, Lpz. 1881, p. 209$_{155}$ f. u. Kohut, Arûch, s. v. גַּד (II, p. 239)) T (kK., p. 39, 14. Z. v. o.) für כמוהו < ר' כן. [17]) Vgl. iEG., p. 127$_{9}$, wo och mehrere Beispiele dafür, dass das Perfectum zur Bezeichnung des Plus- iamperfektums dient, angeführt werden. Unsere Stelle ist daselbst nachzutra- en. Vgl. übrigens auch Ges., HG.^{26}, § 106 f. [18]) T (kK, p. 39, 1. Z. v. o.) בתלמוד. [19]) T (kK., p. 40, 4. Z. v. o.) für מלשון מרירות < מררין. [20]) Vgl. Zunz, iteraturgesch. d. syn. Poesie, Berlin 1865, p. 18. u. uns. gangb. Selîchôthausgg. nde der Selîchôth für den 1. Tag, wo allerdings in den meisten Ausgg. das agesch fehlt. [21]) הא אנא מיתי עקא על עמא הדין מרר כגידין, in den meisten Ausgg. benfalls ohne Dagesch, vgl. jedoch Levy, Chaldäisches Wörterbuch etc., s. v. גִּידָ I; Nh. Wb., s. v. גַּד II. u. Arûch, ed. Kohut, s. v. גַּד. Vgl. auch Antonius hetor bei Löw, a. a. O., p. 81, der לענה mit dem syr. מרא וגדא דצרי כיטא iedergibt. [22]) kK., p. 40, 5. Z. v. u. [23]) Vgl. ob. 165$_{5}$. Nach den an uns. Stelle

[והוא[1]) הצור שהכה][2]). פירוש: הכתוב בפרשת זאת חקת (במדבר כ׳, ח׳–י״א)[3]). 12 [אמונה, שם מקום שם התאר][4]). פירוש: היה ראוי ותהיינה ידיו נאמנות שהוא שם תאר ובאה במקומו מלת אמונה שהוא שם דבר[5]). [והעד שהוא כנגד כי גמר חסיד][6]). פירוש: פסוק הוא בספר תהלות בתחלת מזמור הושיעה יי׳ כי גמר חסיד[7]) כי פסו אמינים מבני אדם * (תהל׳ י״ב, ב׳). 15. [וקרא C60a שם * המזבח[8]) יי׳ נסי בעבור שהראה השם נס במקום רפידים]. פירוש: זה וחביריו כלם נדרשים[9]) * במדרש תלים במזמור כ״ב[10]). ובאיכה רבתי A94a בפסוק על אלה אני בוכיה (איכה א׳, ט״ז)[11]) ובבבא בתרא פרק המוכר את הספינה (דף ע״ג, ע״א, וכול׳). [והגאון אמר שהוא ויקרא שמו השם][12]). פירוש: בכל אלה שמזכיר היה דעת הגאון כי השם הוא הקורא ולא הנקרא.

וישמע יתרו.

יח. 1. [יתרו בא אל משה אחר שנעשה[13]) המשכן]. פירוש: מחלוקת יש בזה במסכת עבודה זרה בתחלת פרק שני (דף כ״ד, ע״א)[14]). [שהוא לפי דעתי יתרו כאשר אפרש במקומו][15]). פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר י׳, כ״ט). [ועוד והודעתי את חקי האלהים (לקמן פסוק ט״ז) לא יתכן קודם מתן תורה][16]). פירוש: כי ביום ראש חדש באו לסיני כמו שמפרש[17]), וביום השני עלה אל האלהים, והשלשה האחרים היו מתקדשים, הנה חמשה, ובששי היה מתן תורה, והנה לא היה למשה עת לשפוט את העם, ואיך

dargelegten Ausführungen iEs wird man die Gen. 44_{22} gebrachte Erkl. iEs: ולמה לא הביא המזכיר החמשה שאין להם הכרע כמו וישלוף נעלו וזה עמהם ebenfalls nur auf den von Issi b. Jehûda in Jôma 52a (u. an mehr. and. Orten, vgl. Levy, Nh. Wb., s. v. הכרע) gebrachten bekannten Satz: חמש מקראות בתורה אין להם הכרע, שאת, ארור, מחר, משוקדים וקם, u. nicht, wie Simon Bacher (vgl. iEG, p. 140_{23}), auf die fünf in Midr. Sam. Kap. 18 gebrachten Stellen beziehen können. [1]) T (kK., p. 40, 4. Z. v. u.) היא. [2]) In den Hss. finden sich diese Wörter u. die Erkl. zu denselben irrtümlich vor der zu den Wörten מחר אני וגו׳. [3]) JbE hat hier die Worte iEs missverstanden, denn gerade zu Num. 20_3 sagt iE ausdrücklich: ונתן מימיו: בעבור מימיו טעו רבים ואמרו כי הסלע הוא הצור (הנזכר בפ׳ בשלח) ואלה עורי לב כי הצור הוא בחורב וזת הסלע היה בקצה ארץ אדום כי בקדש היה וגו׳. iE will also hier vielmehr sagen, dass der hier genannte Hügel wahrsch. mit dem in V. 6 genannten Felsen identisch ist (so auch Baentsch in Nowacks „HKzAT“. zu Exod. 17_9 (p. 101), ohne natürlich iE zu kennen). Vgl. auch gK. z. u. St. [4]) kK., p. 41, 4. Z. v. o. [5]) Vgl. iEG., p. 72_5 u. Ges., HG[26]., § 141 d. [6]) kK., p. 41, 6. Z. v. o. [7]) AB fehlt von פירוש bis hierher infolge Homoioteleuton. [8]) T (kK., p. 41, 15. Z. v. o.) für ו׳ ש׳ ה׳ < ושם המזבח קראו משה. [9]) M noch כן בו (sic!). [10]) Ed. Buber, p. 180 ff. [11]) Ed. Wilna, p. 17 ff. [12]) kK., p. 41, 16. Z. v. o. [13]) AC שעשה, T (kK., p. 41, 2. Z. v. u.) שנבנה. [14]) Vgl. auch Zebâchim, p. 116a. [15]) kK., p. 42, 5. Z. v. o. [16]) kK., p. 42, 6. Z. v. o. [17]) Vgl. kK., p. 42, 7. Z.

אמר הכתוב ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם (פסוק י״ג). על כן הוצרך לפרש כי היה אחר מתן תורה. [ובפסוק ובראשי חדשיכם אפרש זה[1]]. פירוש: בפרשת פינחס (במדבר כ״ח, י״א). [להפריש בין מעשה עמלק למעשה יתרו[2]]. פירוש: כי עמלק שהיה אחינו[3] בא להשמידנו, ויתרו שהיה מבני מדין עשה טובה עם ישראל שנתן למשה עצה טובה. ובספר שמואל (כ׳, ט״ו, ו׳) מפורש ויאמר שאול אל הקני לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אוספך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים. 4. [ואחר שפירשתי שאליעזר הוא הקטן[4]]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ויהי בדרך במלון (שמות ד׳, כ״ד[5]). 9. [ושלשת הלשונות יצאו מבית אחד[6]]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת ויצא בפסוק ויִקח לו יעקב (בראש׳ ל׳, ל״ז) ושם ביארתיו[7]). והזכיר זה בכאן בעבור כי ויחד מלשון ארמית[8]) כתרגום[9]) וישמח[10]). 11. [בפסוק ואמרו לי מה שמו[11]]. פירוש: בפרשת ואלה שמות (ג׳, י״ג[12]). 19. [כבר הזכרתי בספר המאזנים[13]]. פירוש: בשאר הנעלמים[14]) ובשער העוברים[15]), ויותר מפורש הוא בספר צחות בשער בנין פָּעל[16]) כי הדרך האחד אין היו״ד נכתב בעתידים כמו אֵדַע, אֵשֵׁב, אֵרֵד. והדרך השני שיהיה[17]) היו״ד נכתב ולא נקרא כמו אִירַשׁ, אִינַק, אִיעָצְךָ. 21. [שרי אלפים, יש אומרים כי כלם היו אלף ומאה וששים[18]]. פירוש: בעבור לשון שרי אלפים חושבים אלף, ובעבור שרי מאות מאה, ובעבור שרי חמשים חמשים, ובעבור שרי עשרות עשרה, והנה עלו אלף ומאה וששים. [ואחרים אמרו שהיו שמנה ושבעים אלף[19]) ושש מאות[20]]. פירוש: זאת[21]) דעתו כמו שיפרש *. [ואחרים אמרו[22]) אחד עשר אלף ומאה ועשרה[23]]. פירוש: לא הבנתִי זה איך הוא,

v. o.; p. 44, 4. Z. v. o. zu Exod. 19_1; Vgl. auch Poznańsky, Ibn Chiquitilla, p. 97 u. iE. im gK. zu Exod. 19_1. [1]) kK., p. 42, 9. Z. v. o. [2]) T (kK., p. 42, 12. Z. v. o.) für ע׳ ל׳ י׳ < זה וזה. [3]) Vgl. Gen. $36_{12,16}$ u. מדרש לקח טוב zu Exod. 17_8, ed. Buber, II., p. נ״ט, 1. Z. v. o. דבר אחר מה ראה עמלק לבוא להלחם עם ישראל, כדי לנקום נקמת עשו זקנו, דכתיב וישטום עשו את יעקב (בראש׳ כ״ז, מ״א), אליפז היה בכור עשו וצוהו להתגרות עם בני יעקב ולפי שנתגדל עם איוב וחבריו, לא נלחם בהם. [4]) kK., p. 42, 18. Z. v. o. [5]) Vgl. kK., p. 14, 7. Z. v. o. [6]) Dieser Satz, der hinter den Worten כטעם וישמח (kK., p. 42, 1. Z. v. u.) stehen muss, fehlt T. [7]) Vgl. oben p. 133_{19} u. iEG., p. 33_3. [8]) Vgl. Ges. HW[13], s. v. חדה. [9]) C כתרגומו. [10]) Zur Bildung der Form ויחד, vgl. Zaḥôth, ש׳ בנין פעל דגוש, pp. 54a, 63a u. Ges. HG.[26], § 75r. [11]) T (kK., p. 43, 4. Z. v. o.) fehlen diese Worte u. muss der Satz (vgl. gK. z. St.) so gelautet haben: ופירוש עתה ידעתי פירשתיו בפרש׳ ואלה שמות בפסוק ואמרו לי מה שמו. [12]) Vgl. kK., p. 10, 12. Z. v. u. [13]) T (kK., p. 43, 9. Z. v o.) מאזנים. [14]) Ed. Venedig, p. 16b. [15]) Ebenda, p. 46a. [16]) ABC נפעל (sic!). Ed. Lippmann, p. 51b: והעתידים על שני דרכים, האחד אֵרֵד או אֵדַע בעבור אות הגרון וגו׳ והדרך השני בבעלי היו״ד, בהכתבו ואם איננו נראה: אִירָה יִירָא נִירָא תִּירָא, Vgl. auch Ges., HG.[26], § 69 b+c. [17]) C שתהיה. [18]) kK., p. 43, 15. Z. v. o. [19]) Fehlt T. [20]) kK., p. 43, 16. Z. v. o. [21]) AC noch היא. [22]) Fehlt AB. [23]) kK., p. 43, 17. Z. v. o.

ויתכן שהיו שרי אלפים שש מאות, ושרי מאות ששת אלפים, ושרי חמשים שלשת אלפים, ושרי עשרות אלף וחמש מאות ועשרה, ואנכי לא ידעתי. [והאמת מה שאמרו הקדמונים][1]. פירוש: בסנהדרין בסוף פרק ראשון (דף י״ח, ע״א) ובברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי פר׳ י״ט[2]. [שהיו כל השרים שמנה ושבעים אלף ושש מאות]. פירוש: כי שרי אלפים הם שש מאות, ושרי מאות הם ששת אלפים, ושרי חמשים הם שנים עשר אלף, ושרי עשרות ששים אלף. 26. [והם אחים][3]. פירוש: השור״ק והחול״ם[4].

יט. 3. [לא[5]) עלה משה כי אם אל ההר ולא אל השמים][6]. פירוש: ורבותינו ז״ל רמזו זה במסכת שבת בפרק ר׳ עקיבא (פ״ח, ע״ב ופ״ט, ע״א) שאמרו כשעלה משה למרום, כלומר לרומו של הר[7], ולא אמרו לשמים. 4. [ובמקומו אפרשנו][8]. פירוש: בפרשת האזינו (דברים ל״ב, י״א). [והוא הר סיני כאשר פירשתי][9]. פירוש: בפסוק נחית (שמות ט״ו, י״ג[10]). 5. [ויקח ספר הברית][11]. פירוש: בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ד, ז׳). [סגלה, דבר נחמד][11]. פירוש:[12]) עוד יפרשהו בסוף פרשת ואתחנן (דברים ז׳, ו׳). 8. [יחדו, כמו יחיד][13]. פירוש: כבר פירש אותה בפרשת לך לך בפסוק ולא יכלו לשבת יחדו (בראש׳ י״ג, ו׳[14]). 10. [ועוד ארמוז לך עיקר גדול במקרה[15]) לילה][16]. פירוש: בפרשת כי תצא (דברים כ״ג, י״), C60b גם בפרשת אחרי מות בפסוק איש איש אל כל שאר בשרו * (ויקרא י״ח, ו׳). 12. [בעבור שאמר המהביל שתתחלף[17]) מלה במלה][18]. פירוש: בסוף[19]) ספר צחות אמר כי היצחקי אמר כי והגבלת את העם תחת והגבלת[20]) את ההר[21]). 13. [והמעתיקים אמרו שפירוש יובל כבש][22]. פירוש: במסכת ראש השנה בתחלת פרק שלישי (דף כ״ו, ע״א[23]). [ואמר הֵמָּה ולא

---

1) kK., p. 43, 11. Z. v. u. 2) So auch Targ. jerus., z. Exod. 18, V. 25: ובחר משה גיברי חילא מכל ישראל ומני יתהון רישין על עמא רבני אלפין שית מאה רבני מאוותא שית אלפין רבני חומשין תריסר אלפין ורבני עשורייתא שית רבוון; Mechilta, יתרו, Absch. I, p. 68a; מכילתא דרשב״י zu uns. V., p. 90; תנחומא, Ed. Warschau, zu משפטים, Absch. 7, p. 198; מ׳ לקח טוב zu uns. Verse, II, p. 124. Vgl. auch ספרי, ed. Friedmann, zu Deut. 1_6 (nicht 1_5, wie Ed. Friedm.), p. 66b. 3) Fehlt in T, wird aber nach den Worten תחת חול״ם (kK., p. 44, 2. Z. v. o.) gestanden haben. 4) Vgl. Zachôth, p. 71a u. iEG., p. 64_{10}, wo uns. Stelle nachzutragen ist. 5) T ולא. 6) kK., p. 44, 5. Z. v. o. 7) M ההר. 8) kK., p. 44, 12. Z. v. o. 9) T (kK., p. 44, 13. Z. v. o.) dafür אל הר סיני. 10) Vgl. kK., p. 35, 12. Z. v. o. 11) kK., p. 44, 16. Z. v. o. 12) B fehlt von פי׳: בפס׳ נחית bis hierher infolge Homoioteleuton. 13) kK., p. 44, 6. Z. v. o. 14) Vgl. oben p. 95_{12}. 15) AB במקום (sic!). 16) kK., p. 45, 5. Z. v. o. 17) T שהתחלף. 18) kK., p. 45, 8. Z. v. o. 19) Fehlt M. 20) Ed. Lippmann, p. 72a f. 21) Fehlt ABC. 22) kK., p. 45, 15. Z. v. o. 23) Rôsch haschânâh, z. St.: מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדכרא הוא דתניא אמר רבי עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא, ואמר ר״ע כשהלכתי לגליא היו קורין לנדה גלמודה וגו׳. Vgl. auch Raschî z. uns. Verse u. Levy, Nh. Wb., s. v. דכר II u. יובלא.

אחרים][1]). פירוש: עוד יפרשהו היטב בפרשת ואלה המשפטים בענין ואל משה אמר (שמות כ״ד, א׳)[2]). 15. [והנה לא הוסיף יום][3]). פירוש: על דרך הפשט, וזה בעבור שדרשו במסכת שבת בפרק ר׳ עקיבא (דף פ״ז, ע״א) שהוסיף יום מדעתו. 16. [ועוד אפרשנו בפסוק לא תבערו][4]). פירוש: בפרשת ויקהל (שמות ל״ה, ג׳)[5]). 17. [יש[6]) אומרים כי דבור השם קדמון][7]). פירוש: על דרך שדרשו רבותינו ז״ל במסכת שבת בפרק ר׳ עקיבא (דף פ״ח, ע״א) שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית, כלומר התנה עם הטבע שישמיע אלה הדבורים בזמן[8]) ההוא. [שהשם[9]) ברא קול]. פירוש: שידבר מעצמו ולא שהשם * 20b
ידבר[10]). [ואחר[11]) שהקול מקרה צריך לנשם נברא]. פירוש: זאת תשובה על הגאונים. [על כן אמר בכת אחת זכור ושמור][12]). פירוש: כמו שדרשו רבותינו ז״ל בברכות בפרק מי שמתו (דף כ׳, ע״ב) ובשבועות תחלת פרק שלישי (דף כ׳, ע״ב). [ודעתי תדענה בפרשת ואתחנן][13]). פירוש: בפסוק אתה הראת (דברים ד׳, ל״ה) ואחר כן בעשרת הדברים * יפרש שם (דבר׳ 15a
ה׳, י״ב) טעם[14]) זכור ושמור. 18. [כמלת בושם שהיא על שלש דרכים][15]). פירוש: האחד ואת הבֹּשֶׂם ואת השמן (שמות ל״ה, כ״ח), והשני וקנמן בֶּשֶׂם (שם ל׳ כ״ג), השלישי אריתי מורי עם בְּשָׂמִי (שה״ש ה׳, א׳) שיאמר ממנו בלשון יחיד בָּשָׂם[16]) על משקל חָכָם, עָפָר, עָמָל, מָשָׁל, צָבָא, כי יאמר מהם חכמת חֲכָמָיו (ישע׳ כ״ט, י״ד), ואת עֲפָרָהּ (מ״ב, כ״ג, ו׳), מכל עֲמָלִי (קהלת ב׳, י׳), וישא מְשָׁלוֹ (במדבר כ״ג, ז׳), כל ימי צְבָאִי (איוב י״ד, י״ד), והנה בא בכלם האות הראשון בשוא עם הכנוי, כמו בְּשָׂמִי, והנה מן בָּשָׂם[17]) יאמר בְּשָׂמִי[18]), ומן בֹּשֶׂם בָּשְׂמִי[19]), ומן בֶּשֶׂם[20]) בִּשְׂמִי[21]). 19. [והאלהים[22]) עונהו[23]) בקול שהיה הוא לבדו

[1]) kK., p. 45, 17. Z. v. o. [2]) Vgl. kK., p. 73, 18. Z. v. o. Vgl. auch gK. z. u. Verse u. MS., 42_{28}, s. Nr. 6. [3]) kK., p. 45, 18. Z. v. o. [4]) kK., p. 45, 19. Z. v. o. [5]) kK., p. 111, 3. Z. v. o. Im gK. hingegen findet sich nichts von diesen Ausführungen. [6]) M וישׁ. [7]) kK., p. 45, 8. Z. v. o. [8]) Fehlt B, jedoch leerer Raum gelassen. [9]) T (kK., p. 45, 7. Z. v. u.) כי השם. [10]) Dieser Meinung war, wie bereits Rosin, MS., $42_{213,496}$ nachgewiesen, Saadja, der dieselbe in seinen Schriften, namentlich aber in seinem כ׳ אלאמאנאת ואלאעתקדאת, dargelegt hat. Vgl. Ed. Landauer, von p. 99, 6. Z. v. u. bis p. 100, 10. Z. v. o. u. p. 115, 9. Z. v. o. ואלקום או אלרסול סמע אלי אלהוי פי אוצאה כלאמא חלק אנה אלקול והאצל u. ס׳ האמונות והדעות, Ed. Lpz., p. 62, Z. 20 v. o. u. p. 65, 3. Z. v. u. Vgl. auch Guttmann: Die Religionsphilosophie der Saadia, Göttingen, 1882, pp. 119, Anm. 2 u. 126, Anm. 1. [11]) T (kK., p. 45, 7. Z. v. u.) ואמר (sic!). [12]) kK., p. 45, 4. Z. v. u. [13]) kK., p. 46, 5. Z. v. o. [14]) Fehlt AC. [15]) kK., p. 46, 7. Z. v. o. [16]) Vgl. Gesenius, HW^{13}., s. v. בָּשָׂם u. בֶּשֶׂם. M בּשָׂם (sic!). [17]) AB בשֵׂם (sic!). [18]) AB בשְׂמִי (sic!). [19]) AB בַּשְׂמִי (sic!). [20]) AB בֶּשֶׂם (sic!). [21]) So auch ibn Ġanâḥ, כתאב אללמע, p. 209, ס׳ הרקמה, p. 123: וכ״שער שָׁלָל אצלי אכרו אריתי מורי עם בְּשָׂמִי, כי אם היה סמוך וקנה בֹּשֶׂם (שמות ל׳, כ״ג) היה בְּשָׂמִי בקבוץ הבית בקמץ כמו קֹדֶשׁ קָדְשֵׁי וְשֹׁרֶשׁ שָׁרְשֵׁי, ואם היה סמוך וקנמן בֶּשֶׂם היה בִּשְׂמִי בשבר הבית כמו קֶבֶר וְקִבְרִי או בפתחותה כמו שֶׁמֶן וְשַׁמְנִי, אם כן הוא סמוך בֶּשֶׂם על דמיון שָׁלָל יְהָבַר וגו׳. Vgl. dieselbe Darlegung auch im ס׳ השרשים, s. v. בשם, p. 80. [22]) T והשם. [23]) AB יעננו (sic!).

שומעו ולא ימנענו השופר לשומעו [1]). פירוש: שים לבך להבין הרמז הנפלא הזה [2]) כי הקול הזה הוא קול שכלי שנראה אליו במראות הנבואה ועל כן לא יכול [3]) השופר למנוע אותו מלקבל השפע, ואם היה * קול ממש איך יתכן B56b
שישמעו העם קול משה בהמשך קול השופר שהיה הולך וחזק מאוד. ועוד שהיו קולות [4]) וברקים [5]), והמבין יבין. 20. [לא יאמר עליה יורדת [6]) או עולה] [7]). פירוש מפורש בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ"ו) [8]). [והכתוב [9]) דבר בעבור כבוד השם] [10]). פירושו מפורש בנח בפסוק וירד יי' לראות את העיר (בראש' י"א, ה'). 22. [הכהנים, הם הבכורים] [11]). פירושו מפורש בסוף פרשת בא אל פרעה (שמות י"ג, י') [12]). [וזה למדנו אותו [13]) מן הברית [14]) השנית שכרת עם ישראל] [15]). פירוש: היא שכתוב בפרשת אתם נצבים לעברך בברית וגו', וכתוב שם (דבר' כ"ט, ט') ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל, טפכם נשיכם וגרך, ושם יפרש כי בסדר הזה [16]) היו.

כ. 1. [ואני אגלה [17]) דעתי בפרשת ואתחנן]. פירוש: אחר טעם זכור ושמור והביריהם (דברים ה', ט"ז). 2. [והוא כנגד העצם הנושא התשעה המקרים [18])] [19]). פירוש: כבר ביארתי העצם בפרשת ואלה שמות (שמות ג', י"ג) [20]). ועוד אני מוסיף לבאר כי העצם דומה לדונג שיחוקו בו צורות רבות בחרט, וישתנו הצורות, והדונג לא ישתנה, רק דונג היה ועודנו דונג. וכן כתוב (באיוב ל"ח, י"ד) תתהפך כחומר חותם. והנה הצורות המשתנות הם [21]) מקרה על העצם. ודע [22]) כי יבאו על העצם * תשעה מקרים כלליים [23]) קראום חכמי המבטא M281a
תשעה המאמרות: האחד הכמות, כלומר כמה הוא, וענינו הוא במספר ובמדה. והשני [24]) האיכות, כלומר איך הוא, והוא תכונת הגוף בצורתו [25]) ובתארו ובמראהו ובממסכו [26]), וזה האיכות הוא בו רצה לומר בגוף. והשלישי המצטרף כמו אב ובן, גם אדון ועבד, גם אח גם גדול וקטן * [27]) שנקרא כן כנגד אחרים. A95b
ובזכירת האחד יש רמז לשני. הרביעי מתי, והוא בזמן שעבר ובעתיד ובהווה [28]). החמישי אנה, והוא מורה על המקום שהגוף שם אם הוא מקום קרוב או רחוק כנגד אחר. הששי המצב, והוא שהוא עומד או יושב או שוכב או הולך והדומה להם. השביעי * הקנין [29]), והוא הדבר שהוא לו כמו השער והקרנים והצפרנים C61a

1) kK., p. 46, 9. Z. v. o. 2) Fehlt AB. 3) M יוכל. 4) ABC הקולות. 5) C הברקים. 6) C יורד. 7) kK., p. 46, 11. Z. v. o. 8) Vgl. auch MS., 42_{28-34} f.; Schmiedel, a. a. O., p. 252 u. Kaufmann „Gesch. d. Attributenlehre“, p. 55. 9) T רק הכתוב. 10) kK., p. 46, 12. Z. v. o. 11) kK., p. 46, 14. Z. v. o. 12) Vgl. kK., p. 29, 6. Z. v. o. 13) Fehlt TAC. 14) T מהברית. 15) kK., p. 46, 18. Z. v. o. 16) M כזה הסדר. 17) T (kK., p. 47, 6. Z. v. o.) noch לך. 18) ABC מקרים. 19) kK., p. 47, 13. Z. v. o. 20) Vgl. ob. p. 196_{20}. 21) Fehlt C. 22) M ודעו. 23) M כללויים. 24) ABC השני. 25) M וצורתו. 26) Über den Terminus ממסך=Mischung, vgl. Kaufmann, Die Sinne etc., p. 180, Anm. 11. 27) AC noch כלומר. 28) ABC ובהוה. 29) Diese Bezeichnung schon bei Saadja, האמונות והדעות, Ed.

והבגדים והדומה להם שהם לו ואינם בו. השמיני המפעל[1]), והוא שיתפעל הדבר ויתהוה ממנו דבר אחר או שיתחדש בו דבר שלא היה. התשיעי הפועל[2]), והוא אשר גרם לגוף להתפעל עד שיתחדש בו הדבר שנתחדש אחר שלא היה בו, או עד שיתהוה ממנו דבר אחר. והנה כל התשעה הם[3]) מקרים, והעצם נושא אותם. כי אין מציאותם בעצמם, כי אף על פי שהם נשואים על הגוף, הם בעצמם אינם[4]) גוף, והנה הנושא את העצם נושא עמו כל תשעת המקרים[5]). והנה מי שיאמין אמונה ישרה במי שאמר אנכי ישמר מעשות כל רע בעבור כי ידע כי אלהיו לנגד עיניו תמיד, והנה דבור אנכי כולל תשעת הדברים כאשר אמר. [וכדמות האחד בחכמת הספירות][6]). פירוש: חכמת הספירות הוא חכמת המספר. וכבר הזכרתי בפרשת בראשית (בראש׳ א׳, כ״ו)[7]) מה שאמר בפירוש דניאל[8]) (י׳ כ״א) בסוד שלושת העולמות, והעולם הראשון הוא האחד שהזכיר כאן, וטעמו כי כמו שהאחד סבת כל מספר והוא איננו מספר[9]) ככה דבור אנכי איננו ממספר עשרת הדברים, אבל הוא כולל את כולם כאשר ביארתי למעלה. [שחכמי יון אמרו כי לעולם הוא השם[10]) בורא[11])]. פירוש: ותורתינו אמרה אשר ברא אלהים לעשות (בראש׳ ב׳, ג׳), כלומר כבר ברא הכל לעשות כל דבר בעתו, וקהלת אמר (א׳, ט׳) ואין כל חדש[12]). [והנה כל העושה[13])],

---

Lpz., II, p. 64, 3. Z. v. u. u. Mos. ibn Esra, Arugat Habosem in Zijon, II, 118, sonst gewöhnlich לו. [1]) A המתפעל (sic!). Sonst genannt שיפעל od. פועל. [2]) Gewöhnlich שיתפעל, נפעל oder פעול genannt. [3]) Fehlt ABC. [4]) C איננו. [5]) Über die Bezeichnung und die Reihenfolge der 10 aristotelischen Kategorien, bzw. der Substanz u. den neun Arten von Accidenzien in der jüd. Religionsphilosophie des Mittelalters vgl. HÜ., pp. 428_{410} u. 1000_{39}. iE entlehnte die Anwendung der zehn Kategorien auf die zehn Bundesworte dem Saadja. Vgl. dessen תפסיר כתאב אלמבארי (Comm. sur le Séfer Yesira etc., par le Gaon Saadya etc., publié et traduit par M. Lambert), Paris, 1891, I; Graetz, a. a. O., V³, p. 263_2 u. Kaufmann, D. Attributenlehre etc., p. 56, Anm. 103. Bei Aristoteles, Kateg. cap. 4. Anf. (vgl. Zeller, Die Philosophie der Griechen u. s. w., II, Teil, 2. Abt.³, Lpz., 1879, p. 258 ff., wo auch noch anderweitige Belege) wird die Reihenfolge der zehn Kategorien wie folgt angegeben: [τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἤτοι] οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρός τι ἢ ποῦ ἢ ποτὲ ἢ κεῖσαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν [Wesenheit, Grösse, Beschaffenheit, Beziehung (Substanz, Quantität, Qualität, Relution), Wo, Wann, Lage, Haben, Wirken, Leiden]. [6]) kK., p. 47, 14. Z. v. o. [7]) Vgl. ob. p. 47, Z. 9 v. o. [8]) Hss. fälschlich קהלת, vgl. Ms., 42_{204}. [9]) Vgl. iE im ס׳ האחד, p. 6f., Olitzki a. a. O., p. 102 f., bes. Anm. 59 u. MS., 42_{61} u. $_{157}$, Anm. 1. [10]) T (kK., p. 47, 20. Z. v. o.) השם הוא. [11]) AB הבורא. [12]) Vgl. über diesen dem ibn Gabirol bzhsws. den Iḥwân as-ṣafa entlehnten Gedanken, MS., 42, p. 30 f. [13]) MT עושה.

M281 b מלאכה בשבת מכחש בריאת[1] * בראשית[2]] [3]). פירוש:
בעבור כי הוא מודה לחכמי יון האומ״ים שלא שבת רק בורא תמיד, והנה
כחש בתורת משה. [וטעם לא יהיה[4]) שלא יאמין באומרים
שמלאך הכבוד הפקיד השם[5]) על העולם] [6]). פירוש: זאת דרך
חכמי יון שאומרים שהשם הפקיד את השכל הפועל למשול בזה העולם, והוא
A96a המשניה בו, אבל * לא דשם, ודעת תורתינו איננה כן, רק השם[7]) שלח את המלאך
להנהיג העולם, ואיננו עושה מאומה רק במצות השם שמצוה עליו תמיד כפי השגחת
השם בארץ[8]). [ולא יעשה צורות להוריד[9]) כח העליונים[10])].
B57a פירוש: זאת דרך חכמי * הודו שעושים צורות מתכת בשעות ידועות להוריד כח
הכוכבים[11]), והיא חכמה גדולה, ויש בה ספ״ים רבים, ואני מכיר ישמעאלים שהם
חכמים בה, גם ידעתי בה מעט ללמוד ולא לעשות כי היא עבודה זרה על דרך
האמת[12]), והוא שאמר ירמיה (ז׳, י״ח) לעשות כונים למלאכת השמים[13]).
[בעבור שכל שם הוא[14]) מקרה] [15]). פירוש: כבר ביארתי זה בפרשת ואלה
שמות (ג׳, י״ג)[15]). [ונושאו הוא המזכירו בפה] [16]). פירוש: במזמור מכתם

[1]) T מעשה. [2]) Fehlt M. [3]) kK., p. 47, Z. 20 v. o. [4]) T noch לך אלהים אחרים. [5]) Fehlt T. [6]) kK., p. 48, 6. Z. v. o. [7]) ABC שהשם. [8]) Vgl. MS., 42_{7_2}. [9]) Fehlt M. [10]) T (kK., p. 48, 7. Z. v. o.) u. C עליונים. [11]) Vgl. iE zu Deut. 4_{16} u. MS., $42_{309:358}$ β. [12]) Es sind dies die Anbeter der אסנאם, über die Šahrastâni in seinem כתאב אלמלל ואלנחל (ed. Cureton, B. II, London, 1846, p. 228 f.) u. A. folgendes berichtet: Unser Weg bei der Annäherung zur Majestät des Heiligen ist offenbar u. unser Gesetz durch die Vernunft gegeben; unsere Vorfahren nämlich haben von der ersten Zeit an, als sie die Nähe Gottes erstrerbten, F i g u r e n v e r f e r t i g t, entsprechend den Behausungen höherer Natur nach Beziehungen und Verbindungen. Bei der Verfertigung dieser Figuren nahmen sie Rücksicht auf die Substanz, Form, die Zeiten, Zustände und Gestalten. (D. h. unsere Vorfahren haben uns gelehrt, Götzenbilder zu verfertigen, welche vermöge ihrer Beschaffenheit zu den Gestirnen in Beziehung stehen. Bei der Verfertigung dieser Bilder aber war es nicht gleichgiltig, aus welchem Stoff, zu welcher Zeit u. in welcher Form sie gemacht werden, sondern man nahm immer Rücksicht auf diese Punkte). Sie machten demjenigen, welcher sich durch diese Figuren den denselben ensprechenden höheren Wesen zu näheren suchte, zur Pflicht: Siegelung, Kleidung, Räucherung, Anrufung u. Anstimmung von Beschwörungsformeln, u. so suchten sie sich den geistigen Wesen zu nähern und so suchten sie dem Herrn der Herren u. der Ursache aller Ursache nahe zu kommen. So nach der richtigen Übersetzung Chwolsohns in s. „Die Ssabier u. des Ssabismus", B. II, St. Petersburg, 1856, p. 433 u. 708; nicht wie bei Haarbrücker „Abu-'l-Fath' Muhammad asch Schahrastânis Religionsparteien u. Philosophenschulen" [ŠR u. Ph.], Halle B. II., 1851, p. 42. Vgl. aber ganz besonders über diese Figurenverfertiger כתאב אלמלל ואלנחל, p. 244 ff.; ŠR u. Ph., B. II, p. 66 f.; Chwolsohn, a. a. O., B. I, p. 739; B. II, p. 439 u. Steinschneider, Pseudepig. Literatur, pp. 15, 29 f. 42 (Anm. 22, 11. Z. v. u.), 47 u. 49 f. [13]) Vgl. D. Kimchi zu Richter 18_5. [14]) Fehlt AC. [15]) kK., p. 48, 8. Z. v. o. [16]) Vgl. oben p. 198_{12}.

לדוד שמרני א, כתוב[1]) ובל אשא שמותם על שפתי (תהל׳ ט״ז, ד׳), ובפרשת ואלה שמות (נ׳, י״ג) ביארתי כי המקרה איננו עומד בעצמו כי אם על הגוף[2]) הנושא אותו. [או ברשות העצם][3]). פירוש: ברשותך. [ושאיננו[4]) ממינך[5])]. פירוש: הבהמות. [וחוץ לתולדת][3]). פירוש: משכב זכר. [וממסיד הזרע][3]). פירוש: דרך אברים. 4. [והוא שם כלל לכל הנולדים במים[6]) וגדולם[7]) בם[8])]. פירוש: שנולדו בם[9]) ומתגדלים בתוכם. 5. [גם אם היה בנו רע אפקוד עון אביו עליו][10]). פירוש: עוד יפרשהו בפרשת כי תשא בסוף שלש עשרה מדות (שמות ל״ד, ז׳)[11]) ובפרשת אם בחקתי בפסוק ואף בעונות אבותם (ויקרא כ״ו, ל״ט) ובפרשת כי תצא בפסוק לא יומתו (דברים כ״ד, ט״ז) ובמגלת איכה בפסוק אבותינו חטאו (איכה ה׳, ו׳)[12]). [ויש אומרים שיכרת הראשון, גם השני, גם השלישי][13]). פירוש: זה כדברי האומרים שיש לנשמות גלגול מגוף לגוף עד רביעי, והנה הוא סותר דבריהם. [ואין טעם פוקד שיחבר][14]). פירוש: שיחבר[15]) עון האב עם עון הבן, ובפרשת אם בחקתי אודיעך שחזר בו בכאן ממה שפירש שם (ויקרא כ״ו, ל״ט). [כי אם זכירה כמו פקדתי][16]). פירוש: שמואל אמר לשאול שהשם אמר פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (שמואל א׳ ט״ו, ב׳), כלומר זכרתי. 6. [וכן טעם לאלף* דור][17]). פירוש: בסוף ואתחנן (דברים ז׳, ט׳). *·ושם אבארהו. [וטעם לאלפים, לעולם ועד][18]). פירוש כי השם עושה חסד עם בנו אוהביו לעולם ועד. [וכן טעם לאלף דור][18]). פירוש: לא אלף[19]) דור ממש, כי אם עד עולמי עולמים. [והעד וחסד יי׳ מעולם ועד עולם (תהלי׳ ק״ג, י״ז)][20]). פירוש: זה ראיה על הפסוקים הנזכרים שפירושם עד עולמי עד, בעבור כי אמר מעולם ועד עולם, כי פירוש וחסד יי׳ השגחת השם, ופירוש מעולם מימי קדם כמו מעולם אתה (תהל׳ צ״ג, ב׳), ופירוש ועד * עולם כמו עד אין קץ. והזכיר על יראיו ולא הזכיר על אוהביו, בעבור כי היראה היא סבת האהבה[21]), היא חכמה[22]), וכן כתוב ראשית חכמה יראת יי׳ (תהל׳ קי״א י׳). וידוע כי הגוף ישוב להיות עפר כאשר בתחלה, ואחר שהוא כן ידענו כי המשורר לא אמר זה הפסוק על הגוף כי אם על הנשמה, כי היא נאצלה[23]) מעולם המלאכים, ועל כן דומה להם בחמשה דברים כמו שאמרו בתחלת מסכת ברכות (דף י׳, ע״א)[24]), וגם המלאכים דומים

---

1) M בפסוק. 2) M גוף. 3) kK., p. 48, 13. Z. v. o. 4) T (kK., p. 48, 13. Z. v. o.) ושאינו. 5) ABC מאמינך (sic !). 6) T (kK., p. 48, 5. Z. v. u.) מהמים (sic !). 7) T וגדלים, A וגדולים. 8) ABC במים. 9) M שנולדה שם. 10) kK., p. 49, 3. Z. v. o. 11) Vgl. kK., p. 108, 1. Z. v. o. 12) iE daselbst: זאת הרעה הבאה עלינו אבותינו: בעבור עונותינו שהתחברו עם עונות אבותינו והם נמלטו ולא אנחנו כטעם פוקד עון אבות על בנים. 13) T (kK., p. 49, 8. Z. v. o.) ויש מהם שיכרת הראשון, גם יש השני השלישי. 14) kK., p. 49, 8. Z. v. o. 15) Die letzt. zwei Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 16) kK., p. 49, 9. Z. v. o. 17) kK., p. 49, 10. Z. v. o. 18) kK., p. 49, 10. Z. v. o. 19) M für ל׳ א׳ < לאלף. 20) kK., p. 49, 11. Z. v. o. 21) ACD noch כי האהבה. 22) ABC החכמה. 23) C נאצלת. 24) b. Berâchoth, z. St.: הני חמשה ברכי נפשי

יוצרם באשר אינמו גוף ובאשר יחיו לעולם, ואחר שהם יחיו לעולם[1]) הנה[2]) גם הנשמה תחיה לעולם בעבור שדומה להם, כי אם תחכם תעמוד בסודם ותאכל מעץ החיים ותחיה[3]) כמו הם עד לאין תכלית בעבור שאיננה גוף. והנה חסד השם הוא לעולמים על יראיו בעצמם, כלומר על נפשותם. וסוף הפסוק שאמר וצדקתו לבני בנים הוא ענין אחר, ופירושו כי גם צדקת השם היא לבני בניהם של יראיו בזכות יראיו. [והוא סוד גדול ומופלא].[4]) פירוש: ענין החסד שהשם עושה לאוהביו הוא מכוסה ונעלם ועמוק עמוק מי ימצאנו, וראוי לכסותו מן ההמון בעבור כי הוא תלוי בנשמה ולא בגוף, וההמון חושבים כי כל הטובות הכתובות בתורה הם עתידות לגוף האדם ולא לנשמה, כי חושבים כי הנשמה[5]) נבראת לעבודת הגוף, ועניני הנשמה אינם נחשבים בעיניהם למאומה[2]), ואינם יכולין להבין זה הסוד כפני חסרון תבונתם, ויחשבו כי זה הפך התורה, ועל כן העלים אותו מהפתאים והניח פתח פתוח לאנשי לבב. 7. [וכבר הפרישו חכמינו בין שבועת שוא לשבועת שקר][6]). פירוש: במסכת שבועות בפרק שלישי (דף כ״ה, ע״ב ובמשנה דלקמן דף כ״ט, ע״א) נשבע על עמוד של אבן שהוא של זהב והדומים לו זו היא שבועת שוא, אבל אם נשבע שאכל ולא אכל (עיין שם דף כ׳ וכ״א) זו היא שבועת שקר,* וכן הדומה לזה. [והוא הסוד הכתוב בספר יצירה (פרק M282b ד׳, משנה ב׳) והיכל הקדש מכוון באמצע][7]). פירוש[8]): בפירוש ספר תהלות במזמור ק״ג שהוא לדוד ברכי נפשי בפסוק (י״ט) יי׳ בשמים הכין כסאו,[9]) גם בפירוש ספר ישעיה בפסוק קול שאון (ישעי׳ ס״ו, ו׳)[10]) רמז הוא כי היכל הקדש B57b הם השמים, והשבעה* הם שבעת המשרתים. וטעמו כאשר פירש אחר זה כי הוא כאלו אמר הנשבע כי כאשר אלה השבעה עומדים לעולם כן דברו אמת. ובספר A97a האחד[11]) * נראה מדבריו שהעצם הוא העיקר וסביבותיו שש פאות והנה שבעה, והוא כאלו אמר כי כאשר יעמוד כל גוף בכח אלה השבעה שהם העצם והשש הפאות[12]) ולא יתקיים הגוף בלתם כן הוא אומר אמת. וזה וזה נכון. [וחכמי הלב חייבו

כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב״ה וכנגד נשמה, מה הקב״ה מלא כל העולם אף נשמה מלאה את כל הגוף, מה הקדוש ברוך הוא רואה ואינו נראה אף נשמה רואה ואינו נראית, מה הקב״ה זן את כל העולם כלו אף נשמה זנה את כל הגוף, מה הקב״ה טהור אף נשמה טהורה, מה הקב״ה יושב בחדרי חדרים אף נשמה יושבת בחדרי חדרים יבא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו. [1]) Fehlt Hss. [2]) Fehlt ABC. [3]) ABC ותהיה. [4]) kK., p. 49, 11. Z. v. o. [5]) AB für שהנשמה<כ׳ ה׳. [6]) kK., p. 49, 16. Z. v. o. [7]) kK., p. 49, 18. Z. v. o. [8]) ABC פירש. [9]) iE daselbst: יי׳, הטעם בעבור שהזכיר שחסד השם על יריאיו מעולם ועד עולם בלי הפסק נתן ראיה לדבריו כי נכון הוא כי השם בלי שינוי וכסאו נכון בשמים שהם עומדים ומלכותו בכל משלה בעליונים ובשפלים. [10]) iE daselbst: קול מהיכל, השם, הוא בית השם, או השמים כי יקראו היכל הקדש. [11]) Ed. Goldhardt, p. 56 f. השבעה: ואמר עליו בעל ס׳ יצירה כי הוא מכוון באמצע והנה הוא סוד האחד שאינו גוף עם הגוף שיש לו ו׳ פיאות, Vgl. auch Anm. 12 daselbst. [12]) M פאות.

מיתה עליה] [1]). פירוש: במסכת שבועות בתחלת פרק שבועת הדיינין (דף ל״ט, ע״א). והביאו ראיה ממלת לא ינקה ומפסוק וכאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר שכתוב בסופו וכלתו ואת עציו ואת אבניו בתרי עשר (זכריה ה׳, ד׳) [2]). [ואם בדרך [3]) הדרש שהיה האחד [4]) מהם כלב]. פירוש: כן דרשו במדרש תנחומא [5]). [והכתוב אמר [6]) כי אלה המרגלים היו נערים *]. 62a פירוש: בסוף הענין כתוב ויבואו הנערים המרגלים וגו׳ (יהושע ו׳, כ״ג). [והנה משה נביא הנביאים בעת התעסקו ישראל [7]) לנצל את מצרים וכו׳]. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז״ל במסכת סוטה סוף פרק ראשון (דף י״ג, ע״א). ועוד יזכיר זה בפרשת כי תשא בפסוק קום עשה לנו (שמות ל״ב, א׳) [8]). [נשבע להרע ולא ימיר (תהל׳ ט״ו, ד׳)] [9]). פירוש: וכל שכן אם נשבע להיטיב שאין ראוי שימיר. [וכן אמר לו שהשביעו בשם] [10]). פירוש: דוד אמר לשלמה בנו כי שמעי בן גרא ירד לקראתו אל הירדן לרדפו ואמר לו עוד ואשבע לו ביי׳ לאמר אם אמתך בחרב (מלכים א׳ ב׳, ח׳). 8. [ודברי קדמונינו ז״ל זכרהו [11]) על [12]) היין]. פירוש: בפסחים בפרק אחרון (דף ק״ו, ע״א). 11. [פירשתיו בפסוק (?) [13]) ויכלו] [14]). פירוש: בפרשת בראשית (ב׳, ג׳). 12. [ודרך כבוד האבות פירשוה [15]) מעתיקי התורה] [14]). פירוש: במסכת קדושין בפרק ראשון (דף ל׳ עד דף ל״ב). [וטעם למען יאריכון שב אל האבות] [16]). פירוש: שהם יאריכו ימי הבן, כלומר שלא יהרגוהו רק יגדלוהו, או שלא יביאוהו לבית דין לאמר שהוא בן סורר ומורה, או שיתפללו לשם שיאריך ימיו. [כטעם יראת יי׳ תוסיף ימים (משלי י׳, כ״ז)] [17]). פירוש: כי על הרוב ידבר ולא על אותו שהזכירו רבותינו ז״ל בקדושין בסוף פרק ראשון (דף ל״ט,

---

[1]) kK., p. 49, 4. Z. v. u. [2]) Vgl. MS., 43_{81} u. 43_{236}. [3]) T (kK., p. 50, 7. Z. v. o.) בדרך. [4]) ABCT אחר. [5]) Die beiden letzten Wörter fehlen Hss., jedoch leerer Raum gelassen. Vgl. מ׳ תנחומא, פרשת שלח לך א׳, Ed. Warschau, p. 132; Ed. Buber, p. 62: כאותן שנים ששלח יהושע בן נון, [שנאמר וישלח וגו׳] שנים אנשים מרגלים חרש לאמר (יהושע ב׳, א׳), מי היו שנו רבותינו אלו היו פנחס וכלב והלכו ונתנו נפשם והצליחו בשליחותן. Vgl. auch Jalkut zu Josua, § 7 u. Raschî zu Josua 2_4, s. v. ותצפנו. [6]) T (kK., p. 50, 9. Z. v. o.) fehlt, ABC אומר. [7]) T (kK., p. 50, 10. Z. v. o.) התעסק כל ישראל. [8]) Doch weder im gK., noch im kK., z. St. findet sich ein Hinweis zu der hier gegebenen Ausführung. [9]) kK., p. 50, 12. Z. v. o. [10]) kK., p. 50, 13. Z. v. o. [11]) T (kK., p. 50, 5. Z. v. u.) לזכרו. [12]) ABC עם. [13]) Jedoch weder im gK. noch im lK., zu Gen. 2_1 findet sich eine derartige Erk., wohl aber dürfte entweder die im lK., zu Gen. 2_3, Ed. Friedländer, p. 35, stehende Stelle: ולפי דעתי שטעם (ויברך) ברכה הוא שהוא תוספת ביום שיקבלו כחות השומרים להבין מעשה השם, וככה אמר המשורר במזמור שיר ליום השבת ושם כתוב כי שמחתני יי׳ בפעלך (תהל׳ צ׳, ה׳), oder aber die im gK. zu diesem Worte stehende Stelle gemeint sein (Vgl. auch MS., 42, p. 58 c.). Es ist darum das sowohl in T, als auch in den Hss. hier stehende Wort בפסוק eigentlich in בפרשת zu emendieren. [14]) kK., p. 51, 8. Z. v. o. [15]) C פרשוהו. [16]) kK., p. 51, 9. Z. v. o. [17]) kK., p. 51, 11. Z. v. o.

ג'ב) שקיים מצות כבוד אב ושלח תשלח (דברים כ״ב, ז׳) ונפל מהאילן ומת, כי
לא * דברה תורה על הכל כי אם על הרוב, וכן יפרש בפרשת כי תשא בפסוק M283a
נקה לא ינקה (שמות ל״ד, ז׳), גם באותו מעשה פירושו כי סולם רעוע היה. [ומה
קר דבר חכמינו][1]). פירוש: בקדושין בסוף פרק ראשון[2]). [שהביאו[2a]) ראיה
מהדם]. פירוש: כי אריכות ימים על כבוד אב הוא להרגיל נפשו במדות טובות
לשלם גמול לאשר הטיב לו, ובזה ינצל ממיתה משונה *. כמו שאיסור אכילת דם A97b
הוא להרחיק נפשו מהאכזריות ולהרגיל נפשו להיות רחמן, ומתוך זה יתרחק מהרוג
נפשות וינצל ממיתה משונה. (13) 14. [והגאון הזכיר מעלות הניאוף
שהם שמונה][3]). פירוש: מפורשות למטה בפרשת אחרי מות בפסוק ומזרעך
(ויקרא י״ח, כ״א)[4]). (13) 16. [והנה[5]) מלת תענה יוצאה]. פירוש:
תגרום לאחרים שיעידו. (14) 17. [ודבור[6]) לא תחמוד עוד אפרשנו][7]).
פירוש: בפרשת ואתחנן (דברים ה׳, י״ח). (15) 18. [רבים כמוהו הראיתיך][8]).
פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירא יעקב כי יש שבר (בראש׳ מ״ב, א׳) ובסוף
פרשת ואלה שמות (שמות ה׳, כ״א)[9]). (17) 20. [מלת „לבעבור" בשנים
משרתים][10]). פירושו מפורש בפרשת לך לך בפסוק אמרי נא (בראשית י״ב, י״ג[11]).
[למבראשונה][12]). פירוש: פסוק הוא בדברי הימים בדברי דוד (ד״ה א׳ ט״ו,
י״ג[13]). (18) 21. [ובפרשת ואתחנן יתברר[14]) לך זה הסוד]. פירוש:
בפסוק אתה הראת לדעת (דברי׳ ד׳, ל״ה[15]). (19) 22. [וכבר פירשתי לך
למה יקרא השם היושבי בשמים][16]) פירוש: בפרשת נח בפסוק וירא י״י
לראות את העיר (בראש׳ י״א, ה׳). (20) 23. [וטעם לא תעשו לכם אחר

---

1) kK., p. 51, 16. Z. v. o. 2) In uns. Talmudausgg. jedoch findet sich dieser an Deut. 12_{25} angegliederte Beweis nicht. 2a) T להביא. 3) kK., p. 51, 10. Z. v. u. 4) Vgl. MS., 43_{83}. 5) T (kK., p. 51, 8. Z. v. u.) ותהיה. 6) M ודבר. 7) kK., p. 51, 7. Z. v. u. 8) Fehlt T (kK., p. 51, 6. Z. v. u.). 9) Vgl. kK., p. 15, 19. Z. v. o.; Kaufmann, „Die Sinne, etc.", p. 67 f., wo die Theorie von dem Vicariren des Sinnesbezeichnungen ausführlich besprochen wird u. MS., 42, pp. 403, Anm., 404 u. 481. 10) kK., p. 51, 1. Z. v. u. 11) Vgl. ob. p. 94_7 u. ibn Ĝanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. עבר (p. 352): ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה׳, י״א) מתבואת הארץ ותרגום דגן עבורא, בעבור דוד עבדך (תהל׳ קל״ב, י׳), למען ייטב לי בעבורך (בראש׳ י״ב, י״ג) [ובאה עליו הלמ״ד] לבעביר נסות אתכם בא אלהים (שמות כ׳, י״ז) מפני כך וכך ובגלל כך וכך. נהגו לשמש במלה הזאת במקרה בתוספת הבי״ת אבל הפייטים הקלו על עצמם לשמש בכלי בי״ת ואומרים עבור כך וכך וכבר מחה בידם מי שקדמנו מבעלי הדקדוק אבל אני איני מוחה בידיהם כי הפיוט מקום הדחק ומפני שהבי״ת בו נוספת איננה מהשרש ויהיה זה כמנהג הערב שאומרים מפני כך וכך ואומרים פני כך וכך מבלתי מן (בערבי מן אגל ואגל). 12) kK., p. 52, 1. Z. v. o. 13) Vgl. Ges. HW.[13], s. v. ראשון, der uns. Wort aus לָמָּה בָּרִאשׁוֹנָה kontrahiert sein lässt. 14) T (kK., p. 52, 9. Z. v. o.) יתבאר. 15) Vgl. MS., 42_{496}. 16) kK., p. 52, 14. Z. v. o.

אתי] [1]) פירוש: מלת [2]) אחר כמו אחר הדברים האלה, ופירושו כי אחר שהזכ מלת לא תעשון אתי למה שב להזכיר לא תעשו לכם. (21) 24. [וכבודי ידו עמכם ולא יזוז [3]) על תנאי שתזבחו זבחים לי]. פירוש: שים לו לראות איך רמז כי שכון השם בְּקִרְבֵּנוּ תלוי בקרבנות, ובפרשת ויקחו לי (שמו כ״ה, ז׳) [4]) גם בתחלת ויקרא (א׳, א׳) ירמוז בו רמזים, ושם אבארם בעי (22) 25. [כטעם [5]) ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל״ג, י״א) פירוש: מפורש בפרשת וישב בפסוק לא נכנו נפש (בראש׳ ל״ז, כ״א). [אפרש בפרשת צו את אהרן] [6]). פירוש: בפסוק והנותר (ויקרא ז׳, י״ז) [7] (23) 26. [אחד מן הצדוקין [8]) פירש ״במעלת׳ מנזרת ומעל מעל (ויקרא ה׳, כ״א)]. פירוש: בן זיטא הוא שפירש כן [9]). [והוא על [10] משקל ״נעל״] [11]) פירוש: היה יכול לאמר שהוא על משקל ״נע או ״שער״, אך אמר על משקל ״נעל״ בדרך בזיון על בן זיטא, כדו שהישמעאלים [12]) יקראו [13]) לאדם מנעל בדרך בזיון [14]), ועל כן אמר אחר ומשפחתו [15]) ומהברתו ונעלות בלות (יהושע ט׳, ה׳) וכן * בלשון ישמעאל זרב

[1]) kK., p. 52, 17. Z. v. o. [2]) M במלת. [3]) T (kK., p. 52, 10. Z. v. u.) יו. [4]) Vgl. kK., p. 80 f. [5]) T (kK., p. 52, 3. Z. v. u.) הטעם כמו. [6]) kK., p. 3, 5. Z. v. o. [7]) Findet sich jedoch in uns. Ausgg. zu Lev. 7_{18}, s. v. המקריב אתו לא יחש. [8]) T (kK., p. 53, 6. Z. v. o.) מהצדוקין. [9]) Vgl. Pinsker, לקוטי קדמוניות, מ״ג, Poznańsky, S., The Karaite Lit. Opponents of Saadiah Gaon, London, 908, p. 4, u. MS., 43_{77}. [10]) Fehlt AC. [11]) k , p. 53, 8. Z. v. o. [12]) C הישמעאלים.) ABC קראו. [14]) Vgl. Muhît al-Muhît, Ed. Beirût, 1286, s. v. זרבול u. Dozy, ., Supplément aux Dictionnaires arabes, Tome Premier, Leyden, 1881, p. 34 b, s. v. זֻרבול, זַרבול, pl. זראביל et זרבון pl. זראבין. Le nom de cette espèce de aussure vient de σέρβουλα, comme on nommait à Constantinople la chaussure es esclaves, selon Constantin Porphyrogénète (cité par Defrémery, Mémoires, 56); mais cet auteur prétend a tort que ce mot dérive de celui de Serbes, έρβλοι; il vient au contraire de servus, comme servilla en espagnol (espèce e chaussure en maroquin, a une seule semmelle) vient de serva, parce que le ervantés faisaient usage de cette sorte de chaussure. Chez les Arabes aussi, e'tait, à ce qu'il semble, une espèce de pantoufle que portaient les esclaves, ar on lit dans les 1001 N. II, 25: „Jl lui fit chausser des Zerboun, selon la outume des esclaves", et, les zerboun étant méprisés comme ceux qui les ortaient, on trouve ce mot employé comme une injure quon it à un chrétien, 1001 N. Breslau VII. 278, 13: „Zerboun, pourquoi me uistu?" Mais de nos jours c'est „un gros soulier", Bc. Mehren 29, „une grane botte rouge, a tige ample, ayant la pointe tournée en haut, et qui est garie de talons ferrés", Aussi ce n'est plus la chaussure der esclaves, mais celle e chaikhs de village, qui en sont très-vains. Zschr. XI, 483, n. 11. Wir haben lso in uns. Stelle eiuen weiteren Beleg, zu den von Dozy gebrachten Stellen, ass dieses Wort zum Ausdrucke der Beschimpfung u. Beleidigung geworden st. [15]) Fehlt T (kK., p. 53, 8. Z. v. o.).

מקטע [1]). [ושורש תוֹבָן תֶּבֶן] [2]). פירוש: זאת תשובה על הצדוקים. [על כן
קומת מזבח העולה שלש* אמות] [3]). פירוש: כקומת האדם או פחות כדי M283b
שהעומד למעלה לא יראו ערותו העומדים למטה. [כבר העתיקו חכמינו [4])
צורת הַכֶּבֶש]. פירוש: במסכת מדות פרק שלישי (מ״ג, דף ל״ו ע״א) ובמסכת
זבחים פרק קדשי קדשים בגמרא (דף ס״ב, ע״ב).

ואלה המשפטים.

כא. * 1. [בפני עצמו עומד] [5]). פירוש: ואין צורך לדרוש סמיכות A98a
הפסוקים זה לזה. [להפריש בין יהודי ומתיהד כאשר אפרש] [6]). פירוש:
למטה [7]) קודם שיחל לפרש הפרשה על סדר הפסוקים יבאר כי יהודי הוא עברי,
והמתיהד הוא המתיחש אל יהודה [8]). [וכל זה בעבור ונמכר בגנבתו] [9]).
פירוש: הוצרך הכתוב להזכיר כל אלו הגנבות בעבור שיודיענו שהגונב אם אין לו
לשלם ימכר [10]) בגנבתו ולא כן בשאר הנזקים. [והזכיר זובח לאלהים בעבור
הבתולה] [11]). פירוש: כי [12]) כמו שהשוכב עם הבתולה הוא זנות, ככה המשתחוה
לעבודה זרה הוא זנות. [ודל ואפילו אם הוא דל] [13]). פירוש: ודל לא תהדר
בריבו (שמות כ״ג, ג׳), ר״ל אפילו אם האיש הוא דל לא תהדר אותו בריבו אף על
פי שנראה לך [14]) שתעשה טובה בעבור היותו דל, וקל וחומר אם הוא עשיר כי אם
תהדר אותו בריבו [15]) תעשה חמס לשכנגדו. [ועוד אפרשנו היטב] [16]). פירוש:
בזאת הפרשה יפרש וגר לא תלחץ במקומו (שמות כ״ג, ט׳) [17]). [והעיקר הדבור
השני] [18]). פירוש: עיקר הזכרת זה הפסוק הוא בעבור „ושם אלהים אחרים לא
תזכירו״, שהוא הדבור השני מזה הפסוק (שמות כ״ג, י״ג), גם הוא השני [19]) מעשרת
הדברים שבלוחות. [יזכרו הדבור הראשון] [20]). פירוש: כי כתוב בו אשר
הוצאתיך מארץ מצרים והוא עיקר חג הפסח. [ועוד אבארנו] [21]). פירוש: במקומו
בזאת הפרשה (שמות כ״ג, י״ט) [22]). [ואחר שמצאנו במשנה תורה] [23]). אמר
יוסף: תמהתי שקורא אותו משנה תורה [24]) בכאן ובשני מקומות אחרים בזאת הפרשה

---

[1]) Zerissener Schuh. Über מקטע vgl. Dozy, a. a. O., s. v. קטע. [2]) AB תוכן תכן (sic!). Die Stelle, die in uns. Komm. gewiss hinter den Wörtern והנה מעלו גלה ערותו (kK., p. 53, 9. Z. v. o.) gestanden haben dürfte, fehlt T. iE verspottet hier Ben Sita, indem er ihn einen von Gott Abtrünnigen (vgl. Levy, Chaldäisches Wörterbuch, s. v. תוב I (p. 531 u. Nh. Wb., s. v. תוב I u. תּוּבָא) nennt, dessen grammatikalische Kenntnisse wie leeres Stroh sind. [3]) kK., p. 53, 11. Z. v. o. [4]) T (kK., p. 53, 12. Z. v. o.) קדמונינו ז״ל. [5]) kK., p. 53, 15. Z. v. o. [6]) kK., p. 53, 9. Z. v. o. [7]) Vgl. kK., p. 55, Z. 18 v. o. [8]) M יהודי. [9]) kK., p. 53, 6. Z. v. u. [10]) CM ימכור. [11]) kK., p. 54, 1. Z. v. o. [12]) AC fehlt. [13]) kK., p. 54, 8. Z. v. o. [14]) Fehlt AC. [15]) M fehlt א׳ ב׳. [16]) kK., p. 54, 11. Z. v. o. [17]) Vgl. kK., p. 67, 9. Z. v. o. [18]) kK., p. 54, 14. Z. v. o. [19]) Die letzten fünf Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. [20]) kK., p. 54, 15. Z. v. o. [21]) kK., p. 54, 19. Z. v. o. [22]) Vgl. kK., p. 68, 5. Z. v. o. [23]) kK., p. 54, 20. Z. v. o. [24]) M fehlt v. אמר

(שמות כ"ג, י"ט[1]) וכ"ד, י"ח[2]), והוא אמר בספר יסוד מספר[3]) כי וכתב לו א משנה התורה (דברי' י"ז, י"ח) פירושו שני לספר משה[4]), כי הוא לא כתב רק ספ אהד ונתנו לכהנים[5]) שהיו שופטי ישראל, וצוה לכתוב גם ספר שני ויתן למל שגם הוא שופט, ויש אומרים כי ספר אלה הדברים מִשְׁנֶה, וזה לא יתכן, כי רבים התורות והמצית הכתובות בו ואינם נזכרות בארבעת[7]) הספרים הראשונים, ועוד כי לא מצאנו בזה הספר החמישי זכֵר כלל לקרבנות ולא פרטיהם עד כאן דבריו, וכז פירש בספר צחות (בשער השמות)[9]). גם בזאת הפרשה בפסוק * והגישו (שמו כ"א, ו')[10]) יפרש כי משנה התורה ביד המלך, ואיך קראו בכאן משנה תורה והנה בפרשת[11]) בראשית[12]) (א' א') הזכיר הוא ספר השם, גנ בספר השם בשער השלישי[13]) הזכיר ספר צחות, וזה לאות כ בתחלה חבר ספר צחות ואחר כן חבר פירוש התורה, ויתכן לאמר[14] כי עתה חזר בו ממה שאמר בספר צחות ובספר יסוד מספר, אבל לפי דעתי לא חזר בו כלל רק אמר כלשון העם אף על פי שאין דעתו ככה. גם יתכן שהוא תוספת בספרים ואיננו מדבריו. [אחיך העברי][15]). פירוש: בפרשת

bis hierher infolge Homoioteleuton. [1]) Vgl. kK., p. 68, 10. Z. v. o. [2]) Ebenda, p. 77, 3. Z. v. u. [3]) Ed. Pinsker. p. 147. [4]) Die LA. משה in uns. Hss. ist ein weiterer Beleg für die Richtigkeit der Emendation des Wortes משנה in משה, wie dies auch die Hs. Pinskers an dieser Stelle hat. Im Anschluss an diese Emendation bemerkt Pinsker (a. a. O. Anm. 58) רצונו שאין מובנו כפל כמו לחם משנה כאשר מפרש גם רש"י ז"ל ששני ספרי תורות היו למלך ויהיה תרגומו (er soll sich eine doppelte Abschrift verfertigen) כ"א העתקה מס' שהיה למשה וכן אמר ג"כ בפירושו: משנה נוסחה שניה (eine Abschrift) וכן תרגם אונקלוס פתשגן שהוראתה = פתשגן בספר עזרא ואסתר והיא העתקה. [5]) Vgl. Deut. 31_9. [6]) Dr. רבות. [7]) Dr. אינם נזכרים בארבעה. [8]) Fehlt Dr. [9]) Ed. Lippmann, p. 40a f.: והנה שָׁלִישׁ שם התואר, כי הוא כדמות שלשה במעלה אל האחד שהוא הראשון, והוא המלך, ע"כ יקרא חשני למלך משנה, כאלו הוא שני לו, וכן טעם את מִשְׁנֵה התורה הזאת (דברי' י"ז, י"ח), כי משה כתב ספר תורה אחד ונתנו לכהנים הלוים, כאשר הוא כתוב, כי הם השופטים. וצוה שיכתוב ספר שני כמוהו, ויתן למלך כי גם הוא שופט. [10]) Vgl. kK., p. 56, 15. Z. o. [11]) AB בפרשה (sic!). [12]) Fehlt Hss., doch muss hier das Wort בראשית aus dem Grunde eingesetzt werden, weil das ס' השם in den iE zugeschriebenen Pentateuchkommentaren zweimal, u. z. lKomm. zu Gen 1_1 (Ed. Friedl., p. 11, 3. Z. v. u.) u. gKomm. zu Exod. 12_6 (nicht wie Lippmann, ס' השם, p. 17: 12, 16) erwähnt wird. Da nun JbE den gKomm. zu Exod. dem iE abspricht, glaubte ich, wenn auch JbE Zitate aus dem lKomm. zur Genesis stets mit den Worten בפירושו הראשון einleitet, mit Recht die Lücke mit dem Worte בראשית ausfüllen zu müssen. [13]) Ed. Lippmann. p. 7a. Die Stelle ist nachzutragen bei Levy, L., Rekonstruction des Comm. Ibn Esras zu den ersten Propheten, Berlin, 1903, p. XI. [14]) C לזכר. [15]) kK., p. 54, 20. Z. v. o.

ה (דברים ט״ו, י״ז). [ואין עבד סמוך][1]). פירוש: כי אלו היה סמוך היה
רושו עבד של עברי ולא שהוא בעצמו עברי רק כנעני או משאר האומות. [ואף
ל פי שהאמת הוא מה שהעתיקו הכמינו ז״ל][2]). פירוש: בענין עבד
רי * במסכת קידושין שהוא הישראלי[3]). [והעמונים והמואבים[4]) עברים C63a
ם]. פירוש: כי הם בני לוט (בראש׳ י״ט, ל״ז—ל״ח), ולוט בא מעבר הנהר כאברהם,
את תשובה על המפרשים ההם. [שלשה עשר בני יקטן][5]). פירוש: כי הוא
עבר (בראש׳ י׳, כ״ה), ואף על פי שגם פ״ג היה בן עבר (עיין שם) לא הזכירו
אברהם, כי התורה הזכירה[6]) אותו בפירוש (בבראש׳ י״א, ט״ז וכו׳), ואנחנו זרעו.
ו טעמו כאשר פירשתי][7]). פירוש: בפרשת ויחי בפסוק ואני נתתי לך
ראש׳ מ״ח, כ״ב). [אל ארץ אבותיכם][8]). פירוש: ועדין לא היתה הארץ
אבותיהם[9]) כי אם בדבור. [ואלה העורים][10]). פירוש: על המכחשים הנזכרים
מעלה אמר. [ביהודי אחיהו (ירמיה ל״ד, ט׳)][11]). פירוש: והנה זה הפסוק פירש
העבד העברי הוא יהודי ולא עבד גוי, וזה הפך דברי המכחשים. [ואין יהודי
איננו[12]) ממשפחת יהודה[13])]. פירוש: ממשפחתו הם זרעו[14]) לבדם ולא
אר השבטים, והזכיר ירמיה יהודי בזה הפסוק להודיע כי אפילו בשבט יהודה שהיו
בדים וגדולים היו משתעבדים *, וכל שכן בשאר השבטים. [ואל יטעון טוען[15]) B58b
איש ימיני (אסתר ב׳, ה׳)][16]). פירוש: כי יש טוענים הלא מרדכי נקרא איש
יני על שם[17]) שבט בנימין וקראו הכתוב יהודי, וזה ראיה כי כל ישראל נקראו
ודים אחר ששבט בנימין נקראו יהודים. [כי נקרא על שם המלכות][16]).
רוש: זאת היא תשובתו עליהם. ובפירוש המגילה[18]) פירש זה כי נקרא מרדכי
הודי[19]) בעבור היות שבט בנימין עם יהודה, והמלכות היתה לשבט יהודה.
שיתיחשו אל יהודה][20]). פירוש: כדי שינצלו. [והפרשה סמוכה[21])
זאת]. פירוש: בתחלה (פסוק ב׳) כי תקנה עבד עברי ואחריה (פסוק ז׳) וכי ימכור
יש, ואם אין שתיהן על ישראל[22]) למה נסמכו. כי הדעת נותן ששתיהן * בעברי M281b
בעבד כנעני, וזה לא יתכן בעבור יעדה (פסוק ט׳). כי לא יוכל ישראלי לקחת
פחה לאשה. [ואלה השבושים נולדו להם[23]) בעבור האשה וילדיה

---

[1]) T (kK., p. 54, 21. Z. v. o.) כמוך (sic !). [2]) kK., p. 54, 21. Z. v.
[3]) b. Kiddûschin jedoch findet sich diese Ansicht nicht, wohl aber i
Jalkut zu Exod., § 31υ ; Mechilta, z. St. (ed. Weiss, p. 82) ; מ׳ לקח טוב, e
Buber, z. St. p. 144 ; ס׳ והזהיר zu Exod., ed. Freimann, p. 57a u. Raschî,
St. [4]) T (kK., p. 54, 4. Z. v. u.) כ״כ הישמעאלים והעמונים והמואבים והאדומים
[5]) kK., p. 54, 3. Z. v. u. [6]) M הזכירו. [7]) kK., p. 55, 13. Z. v. o. [8]) kK., p. 5
14. Z. v. o. [9]) M לאבותיכם. [10]) Fehlt T (kK., p. 55, 18. Z. v. o. [11]) kK., p. 5
19. Z. v. o. [12]) T (kK., p. 55, 19. Z. v. o.) מי שאינו. [13]) M יהודי (sic !). [14])
משפחתם הם זרעם (sic !). [15]) Fehlt BM. [16]) kK., p. 55, 10. Z. v. u. [17]) Fehlt A
[18]) Vgl. den von Zedner hrsg. Estherkomm. iEs zu 2_5 (p. 20). [19]) M יהודי. [20]) kK
p. 55, 9. Z. v. u.). [21]) T (kK., p. 55, 8. Z. v. u.) הסמוכה. [22]) M ישראלי. [23]) T (kK.,

(פסוק ד')[1]. ועבדו לעולם (פסוק ו')]. פירוש: כי הם אומרים איך יהיו האשו וילדיה לאדוניה הלא יחס המשפחה תלוי באב, כי בישראל הזרע הולך אחר האב ואם ישאר הילד עם הארון אין הילד עברי, ועוד איך יעבוד ישראל לעולם והכתו אומר ועבדו לעולם, ולא יתכן כי אם על האומות שכתוב עליהם והתנחלתם אותו (ויקרא כ"ה, מ"ו) כשהם נרצעים, ויצאו בשש כשאינם נרצעים, זאת היא טענתם * [וחכמינו ז"ל הוציאו לאור כל אלה][2]. פירוש: במסכת קידושין בפר ראשון (דף י"ה, ע"ב וכו'). .2 [לולי הקבלה][3]. פירוש: שאמרו בפ"ק ראשו מקידושין (דף י"ד, ע"ב) כי שש שנים יעבוד מדבר במי[4]) שמכרוהו בית דין, אב מוכר עצמו לא יצא בשש, וככה אמרו בבריתא מוכר עצמו נמכר לשש ויותר ע שש. מכרוהו בית דין אינו נמכר אלא לשש, מוכר עצמו אינו נרצע, מכרוהו בי דין[5]) נרצע. [כי משנה שכר שכיר][6]). פירוש: בפרשת ראה (דברים ט"ו, י"ח) [לחפשי, היו"ד נוסף]. פירוש: ומשפטו לחוּפְשׁ על משקל קֹדֶשׁ, והוא ש דבר[7]). [או הלמ"ד נוסף][7]). פירוש: והוא כמו ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג' י"ט). [והוא תאר השם][8]). פירוש: ושב אל העבד[9]). .3 [והזכיר אם בנפ בא בחלק[10]) הדברים]. פירוש: הזכירו הכתוב בתחלת הענין אף על פי שהיו ראוי שלא יזכירהו[11]) עד הסוף. [בעבור הבא אחריו][12]). פירוש: שהוא א אדוניו יתן לו אשה (פסוק ד'), על כן הזכירו. .4 [ודע כי תבואת הזרע תשתנה כפי[13]) המקומות]. פירוש: כי יש תבואה יפה וגדולה וטוב בתולדתה, גם יש מאותו המין עצמו שהיא דפך זה, ודעתו בזה כי הבנים שיולי האיש תהיה תולדתם נוטה לתולדת אמם, וכן אמ"ו רבותינו ז"ל בסנהדרין בפר חלק (דף ק"ז, ע"א) כל מאן דנסיב יפת תאר נפיק מ̇ניהו[14]) בן סורר ומורה, שכ מצאנו בדוד המלך ע"ה על[15]) שחמד את מעכה בת תלמי מלך גשו̇ר[16]) בצאר למלחמה יצה ממנו אבשלום שעמד עליו במלכות ובקש להרגו. והנה כתוב ע רחבעם בן שלמה במלכים (א', י"ד, כ"א ול"א) ושם אמו[17]) נעמה העמונית, וכתו (במ"א, י"ד, כ"א) ויעש יהודה הרע בעיני יי', וכתיב (שם פסוק כ"ג) ויבנו גם המ להם[18]) במות ומצבות ואשרים, וכתוב (שם, פסוק כ"ד) וגם קָדֵשׁ היה בארץ עש ככל התועבות[19]) הגוים אשר הוריש יי' מפני בני ישראל, ועל כן אמרו רבותינו ז" (בב"ב, דף ק', ע"א; ובירוש' קידושין פ"ד, ה"א) רוב הבנים * דומים לאחי האב

5, 6. Z. v. u.) für ארעו לאלה < נ' ל'. [1]) T noch גם מלת. [2]) kK., p. 55, 4. Z. . u. [3]) kK., p. 55, Z. 3 v. u. [4]) ABO ממי. [5]) AB fehlt v. אינו נמכר bis hierher nfolge Homoioteleuton. [6]) kK., p. 55, 2. Z. v. u. [7]) Nomen abstractum. [8]) kK., . 55, 1. Z. v. u. [9]) Es wird also als Adjectivum aufgefasst. [10]) T (kK., p. 56, 5. Z. . o.) בחלקי. [11]) M יזכירוהו. [12]) kK., p. 56, 6. Z. v. o. [13]) T (kK., p. 56, 10. Z. . o.) בהשתנות. [14]) So auch bei Rabbinowicz, ד"ס, z. St., statt des vorgeschlagenen הוה לי, was dem in den Drr. [welche die Stelle hebr. mitteilen] stehenden יש ל entspricht, zu ergänzen. [15]) ע"ה על fehlt ABC. [16]) Vgl. II Sam. 3, 3. [17]) Hss. älschlich אשתו. [18]) Fehlt Hss. [19]) Hss. תועבות.

M285a ה בתת האדון שפחה * לעבדו והיא מהגוים תהיה תולדת הבן כתולדת אמו וילך
קותיה, ועל כן אמר הכתוב (פסוק ד׳) האשה וילדיה תהיה לאדוניה, כי הם ילדיה
מת, ועל כן צוה השם שיהיו לאדוניה לעבדים. [על כן נבחרו בני אהרן
הונת עולם] [1]). פירוש: כי אהרן לקח את אלישבע בת עמינדב [2]) נשיא
ט יהודה [3]), גם אחות נחשון [2]) נשיא השבט [3]), והנה הבנים שיוליד יהיו נכבדים
את האב ומפאת האם; ומשה לקח בת יתרו שהיתה מזרע מדין [4]) והיתה כושית
ר שיפרש בפרשת בהעלותך (במדבר י״ב, א׳) ועל כן נבחר זרע אהרן להיות
נים ולא נבחר זרע משה, כי תולדת בני משה תהיה נוטה לתולדת משפחת אמם.
A99b ה שבואל בן גרשום בן משה היה כהן לפסל מיכה כמו שמפורש בספר שופטים *
ת, ל׳) [5]). [ומעתיקי התורה אמרו וכו׳] [6]). פירוש: בקידושין פרק ראשון
ף כ״ב, ע״א). [וכן דבר סורר ומורה] [7]). פירוש: בסנהדרין בפרק [8]) בן
ר ומורה (דף ע״א, ע״א). 6. [ואם יטעון טוען כי אין דלת כמו
ער] [9]). פירוש: בעבור כי בכל מקום שכתוב שער הוא שער העיר כמו בשעריך
דוגמא שמות כ׳, י׳, דברי׳ כ״ד, י״ד), אל שעריך (דברי׳ י״ז, ה׳), אל שער העיר
B59a יא (דברי׳ כ״ב, כ״ד); וכל מקום שכתוב דלת היא על * פתח הבית כמו ותסגור
לת בעדה ובעד בניה (מ״ב, ד׳, ה׳), וסגור דלתך בעדך (ישע׳ כ״ו, כ׳), ובעבור
לא יתכן להיות והגישו אל הדלת אל שער העיר כמו בשעריך, רק על פתח
ית [10]). [יוכיחו בינינו [11]) דלתים ובריח]. פירוש: כל אלה ערים בצרות
מה נבהה דלתים ובריח (דברי׳ ג׳, ה׳) והנה התורה פירשה שיש דלתים לשער
ניר. [אמרו [12]) חכמינו כי הוא עולמו של יובל] [13]). פירוש: בקידושין
ק ראשון (דף ט״ו, ע״א). [כי הכתוב אומר ועבדו] [14]). פירוש: אותו ולא
ת יורשיו, וכן אמרו בקידושין פרק ראשון (דף ט״ו, ע״א). 7. [ומשפט זאת
אמה [15]) כדברי [16]) חכמינו]. פירוש: בקידושין. [כי הבוגרת [17]) איננה
רשות האב] [18]). פירוש: ככה אמרו במסכת ערכין פרק שמיני (דף כ״ה, ע״א).

---

1) kK., p. 56, 10. Z. v. o. 2) Vgl. Exod. 6_{23}. 3) Vgl. Num. 1_7, 2
4) Vgl. Exod. 2_{21}. 5) Richter, 18_{30}, wird zwar als Enkel Mosches יונתן
u. nicht der I Chr. 23_{16}, 26_{24}, erwähnte שבואל genannt, doch folgt Jb
hier einer im Talmud überlieferten Tradition, nach welcher Jonathan un
Schbhuel identisch sind. Vgl. j. Beraḥoth, 9_3 (nicht wie Geiger, Urschri
etc., p, 258, 9_1, wo übrigens auch die Bemerkung, dass erst der Midr. zu
HL.2_5 das „schwebende Nun“ erwähnt, auffällt, da es ja bereits im j. Beraḥoth
z. u. St., Ed. Sitomir, p. 13b, 17. Z. v. o., sich findet); b. Baba bathra
p. 110a; מדרש שיר השירים zu 2_5, Ed. Wilna, p. 30; אבות דרבי נתן, Absch. 34
ילקוט שופטים רמז ע״ג. 6) kK., p. 56, 11. Z. v. o. 7) kK., p. 56, 13. Z. v. o
8) ABC ר״פ. 9) kK., p. 56, 8. Z. v. u. 10) AB fehlt v. כמו ותסגור bis hierhe
infolge Homoioteleuton. 11) T (kK., p. 56, 7. Z. v. u.) בין שנינו. 12) B אמרו
13) kK., p. 56, 6. Z. v. u. 14) kK., p. 56, 5. Z. v. u. 15) Fehlt Hss. 16) T (kK.,
p. 56, 2. Z. v. u.) אמרו. 17) M הבוגרות. 18) kK., p. 56, 1. Z. v. u.

8. [וכבר פירשתים כלם][1]). פירוש: בסוף ספר צחות[2]) ובתחלת ספר שפה ברורה[3]). [וספרו ראוי להשרף][1]). פירוש: בסוף פרשת וישלח (בראשית ל"ו, ל"א) פירשתי למה. [והעיקר ידעוהו][4]). פירוש: מדרך קבלה בלת אסמכתא. [ודרשו זה הפסוק][5]). פירוש: בבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף קי"א, ע"ב). [להיותו[6]) כמו זָכָר]. פירוש: והדרש איננו עיקר ולא ראיה[7]) לדבריו שהוא אסמכתא כמו שאמר, כי שם בפרק יש נוחלין אמרו תנו רבנן שאר זו אשתו מלמד שהבעל יורש את אשתו, יכול אף היא תירשנו תלמוד לומר וירש אותה (במדבר כ"ז, ע"א). ואחר * זה אמרו תניא אידך ולא תסוב ממטה למטה אחר (במדבר ל"ו, ט) בסיבת הבעל הכתוב מדבר וכו', ומדרך הסברא לשון אחרון עיקר. והנה זאת הבריתא השנית לא הביאה ראיה מפסוק וירש אותה כי אם מפסוק ולא תסוב, וזאת ראיה כי וירש אותה לא נכתב בתורה לזאת הדרשה, ועוד כי במסכת בכורות סוף פרק יש בכור לנחלה (דף נ"ב, ע"ב) אמרו בפירוש כי ירושת הבעל דרבנן, וכן פסק הר"ם ב"ם ז"ל (הלכות שמטה ויובל, פרק י"א, הל' כ"א[7a]). [שהגדול[8]) באחים הוא המיבם ודרשו[9]) הפסוק לזכר ולאסמכתא]. פירוש: ביבמות פרק החולץ (דף מ', ע"א). [וכן לעם נכרי וכו'][10]). פירוש: בקידושין פרק ראשון (דף י"ח, ע"א). [ויאמר יהודה לשמעון אחיו][11]). פירוש: בתחלת ספר שופטים (א', ג') כתוב, ופירושו ויאמר[12]) שבט יהודה לשבט שמעון[13]). 10. [והשיעורים ידענום מדברי קבלה][14]). פירוש: בכתובות בפרק אף על פי (דף ס"ד, ע"ב) הם מפורשים. [וכבר הראיתיך בספר קהלת][15]). פירוש: בפסוק כי לא לקלים (קהלת ט', י"א[16]). [ופירוש ועֹנתה

1) kK., p. 57, 9. Z. v. o. 2) Ed. Lippmann, p. 72a f. 3) Hss. für ש"ב < מאזנים, doch findet sich im ס' מאזנים eine derartige Stelle nicht, wohl aber im 'ש'ב, Ed. Lippmann, p. 10b. 4) kK., p. 57, 11. Z. v. o. 5) kK., p. 57, 12. Z. v. o. 6) T (kK., p. 57, 12. Z. v. o.) להיות. 7) AC für ר' ו'<וראיה. 7a) Vgl. hierzu שפה ברורה, ed. Lippman, p. 'ה, Anm. 8) T (kK., p. 57, 10. Z. v. u.) כי הגדול. 9) T noch זה. 10) kK., p. 57, 9. Z. v. u. 11) kK., p. 58, 3. Z. v. o. 12) ABC ויאמרו (sic!). 13) Zur Sache vgl. iEG. p. 73_6. 14) kK., p. 58, 12. Z. v. o. 15) kK., p. 58, 15. Z. v. o. 16) iE, z. St.: ודע כי מלת „עת" חסרון נו"ן, ועתה אבאר: דע שאין בלשון הקדש אות מתהפך ומתחלף ומבולע ונוסף ונעדר כי אם אותיות אהו"י, כאשר פירש ר' יחודה ברבי דוד בעל הדקדוק ז"ל, ואות הנו"ן ימצא בראש מבולע וחסר, וכן באמצע ובסוף, כמו נסע שבולע הנו"ן בדגש ויסע וכן ויסע, ויתן, ויטע, וידר, ויפול, ויגוף, יבול עליה, ובפועל יראו הנוניין כולם נוסע, נושא ותן, נוטע, נודר, נופל, נוגף, נובל, ובצווי יחסרו הנוני"ן כמו קומו, סעו, שאו את ראש (במד' א', ב'), תני יד ליוי' (ד"ה ב', ל', ח'), ופעמים ישארו הנוני"ן על מתכונתם כמו נפלו עלינו (הוש' י', ח'), ובאמצע ימצא מבולע בנוין שני במלת שתי, כי הוא מן ולא אשנה לו (ש"א כ"ו, ח'), וכן בת חסרת נו"ן בן, וכן עת הוא ענת, וכמהו בדברי קדמונינו ז"ל „עונה", וכן בלשון ארמית וכעת, וכענת, ודגשות תי"ו „עתו" להתבלע הנו"ן כדגשות תי"ו בתו ונו"ן אני במלת אתה וכן חטים ושניהם נראים בארמית, ותי"ו אמתו כי שרשו מן אמונה, והתי"ו לשון נקבה ויורה עליו ותהי האמת נעדרת (ישע' נ"ט, ט"ו), וכן תי"ו עת לשון נקבה ויורה עליו.... ועל זה הדקדוק ישאר לעות את יעף (ישע' נ',

וענה][1]). פירוש: הם שני[2]) הפסוקים שהזכיר למעלה[3]) וענתה שמה (הושע ב', י"ז), גם וענה איים (ישע' י"ג, כ"ב). 11. [על אלה הקרובים][4]). פירוש: על שארה כסותה ועונתה כמו שפירש למעלה בפסוק לעם נכרי (פסוק ה')[5]). [ואין כן משפט הבנות][4]). פירוש: אין משפט הבנות לצאת חנם בלא כלום. 13. [וזה הטעם יתברר לך בפסוק מי יתן][6]). פירוש: בפרשת ואתחנן
A100a (דברים ה', כ"ו) *. 14. [אם היה ההורג אפילו[7]) כהן שהוא מקריב זבח לפני לא יונח בעבור שישמש לפני][8]). פירוש: פשט הפסוק מורה כי אפילו אם ההורג היה אחד מהכהנים ובאו[9]) לתפשו כדי להרגו ומצאוהו[10])
C64a מקריב קרבן במזבח יוציאוהו מעם המזבח * להרגו. [לולי דבר[11]) הקבלה][12]). פירוש: במסכת מכות בסוף פרק שני (דף י"ב, ע"א) אמרו כי אם מצאוהו שהיה מקריב קרבן המזבח קולטו עד שיגמור הזבח ואחר כן יהרוג. ואם תאמר אחר שסופו ליהרג מה הועילו[13]) המזבח. ויש לומר כי יתכן שיבא בין כך ובין כך מי שילמד עליו זכות. 15. [וחכמינו אמרו כי לא יומת עד שתהיה המכה נראית שיצא ממנה[14]) דם][15]). פירוש: בבבא קמא בפרק[16]) החובל (דף פ"ו, ע"א). 17. [וחכמינו[17]) אמרו עד שתהיה הקללה בזכירת השם]. פירוש: בשבועות בפרק שבועת העדות (דף ל"ו, ע"א)[18]) ובסנהדרין סוף פרק ארבע מתות (דף ס"ו, ע"א). 18. [ודברי[19]) הקדמונים בעלי אגרופין]. פירוש: בסנהדרין פרק נגמר הדין (דף מ"ט, ע"א). 19. [והכמים אמרו שפירוש על משענתו בעצמו][20]). פירוש: במסכתא דנזיקין[21]) (מכילתא משפטים, פרשה ו')[22]). [ולהתיר דברי הרופאים דברי יחיד הם][23]). פירוש: כי פשט הכתוב

(ד') לבדו ולא יהיה לו חבר במקרא. Vgl. auch iEG., p. 60, wo Anm. 19, uns. Stelle nachzutragen ist. ibn Ḡanâḥ hingegen leitet das Wort עונתה von einer √ עון (ס' השרשים, s. v. עון, p. 359), das Wort עת aber v. einer √ עת (ebenda, s. v. עת, p. 390) ab. Doch vgl. Ges. HW.[13], s. v. עָנָה u. עת u. Barth, Etymologische Studien etc., Berlin, 1893, p. 17, wo beide von einer √ ענה abgeleitet werden u. in erst. Schrift bereits auf iE z. u. St. hingewiesen wird. [1]) kK., p. 58, 16. Z. v. o. [2]) ABC שנים הם (sic!). [3]) kK., p. 58, 14. Z. v. o. [4]) kK., p. 58, 20. Z. v. o. [5]) Vgl. kK., p. 57, 4. Z. v. u. [6]) kK., p. 58, 7. Z. v. u. [7]) M פי' (sic!). [8]) kK., p. 59, 1. Z. v. o. [9]) ABC ובא. [10]) ABC ומצאו. [11]) C דברי. [12]) kK., p. 59, 3. Z. v. o. [13]) ABC הועיל. [14]) M ממנו. [15]) kK., p. 59, 6. Z. v. o. [16]) ABC פרק. [17]) T (kK., p. 59, 11. Z. v. o.) גם חכמינו. [18]) Hss. für פרק החובל>כ' ב' ש' ה', doch findet sich daselbst eine ähnliche Stelle nicht, wohl aber an den oben angeführten 2 Stellen. Vgl. übrigens auch מכילתא משפטים פרש' ה' (ed. Weiss, p. פ"ט); מכילתא דרשב"י, z. u. Verse (p. 127) u. ספרא, ed. Weiss u. Schlossberg, Wien, 1862, zu Lev. 20_9, Absch. 9_6. [19]) T (kK., p. 59, 15. Z. v. o.) ובדברי. [20]) kK., p. 59, 19. Z. v. o. [21]) M bloss ב, ABC במסכתא, dann, weil der Verf. die Quelle dieser Erkl. nicht kannte, freier Raum gelassen. [22]) Ed. Weiss, p. 86: על משענתו, על בוריו. Vgl. auch Targ. Onk. zu uns. Verse; j. Kethûbôth, Absch. 4, Hal. 4 (Ed. Sítomir, p. 28c, 15. Z. v. o.); מכילתא דרשב"י zu uns. Verse (p. 128) u. Jalkut zu ואלה המשפטים, § 331. [23]) kK., p. 59, 5. Z. v. u.

לא התיר * (6a) כי אם רפואות[1]) הפצאים והמכות לא רפואת החלאים[2]). 20. [ותכמינו העתיקו כי ינקם יוקח ממנו[3]) נקמת העבד המוכה שיהרוג[4]) האדון בחרב[5])]. פירוש: בסנהדרין פרק ארבע מיתות (דף נ"ב, ע"ב). 21. [ובפירוש פרשת ויקה (שמות ל"ה, ב')[6]) אאריך מעט][7]). פירוש: לפרש יום. [כי כולם יצאו מבית אחד כאשר אמרתי][8]). פירוש: בפרשת ויצא בפסוק ויקח לו יעקב (בראשי' ל', ל"ז)[9]) ובפרשת יתרו בפסוק ויחד יתרו (שמות י"ח, ט')[10]). 22. [וכן באש ישרפו אותו ואתהן][11]). פירוש: בפרשת קדושים (ויקרא כ', י"ד) ושם אבאר דעתו. [ואם לא נתכוון להרוג האשה][12]). פירוש: אף על פי שלא נתכוון. [סור הַשְּׁנַּיִם][13]). פירוש: חסרת השנים, כלומר[14]) בחסרונם ישחית הדבור. 25. [והמכחשים יפרשו כל הנזכרים כמשמעם][15]). פירוש: ענוש יענש (פסוק כ"ב). עין ושן[16]) ויד ורגל (פסוק כ"ד), וכויה ופצע וחבורה (פסיק כ"ה), והם אומרים כי כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. [ומעתיקי התורה אמרו כי יש כופר לכלם][17]). פירוש: רבי אמר כן[18]), בסנהדרין בנמרא פרק ואלו הן הנשרפין (דף ע"ט, ע"א) ובבבא קמא ריש פרק החובל (דף פ"ג, ע"ב ופ"ד, ע"א) מפורשים היטב בנמרא. [ובפרשת * (9a) אמור אל הכהנים אאריך מעט][19]). פירוש: בסוף הפרשה (ויקרא כ"ד, י"ט). 26. [את עין עבדו, אמרו הקדמונים כי זה איננו ישראל[20])]. פירוש: בקידושין בפרק ראשון (כ"ד, ע"ב, עיין גם במכילתא[21]) פרשה ט' וילקוט שמעוני, רמז של"ט). [גם הם קבלו כי יצה העבד בכ"ד איברים][22]). פירוש: במסכת קידושין פרק ראשון (דף כ"ד, ע"א) אמרו כן, ובמסכת נגעים בפרק ששי (משנה ז') פירשו שהם אצבעות ידיו ורגליו עשרים[23]), והאזנים והחוטם והאבר, הרי כ"ד, ונוסף עליהם ראשי דדי האשה, אבל שן ועין מפורשים בתורה. 28. [היה

---

1) AB רפואת. 2) Vgl. MS., 43_{234} sub ċ. 3) T (kK., p. 60, 7. Z. v. o.) für י' מ' bloss יקח. 4) T שיהרג. 5) In uns. Talmudausgg. für בחרב < בסייף: (נקם ינקם נקימה זו) איני יודע מה היא כשהוא אומר [ויקרא כ"ו, כ"ה] והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית הוי (אומר נקמה זו סייף, doch haben auch Ārûch (ed. Kohut, s. v. נקם, p. 381) u. andere (vgl. Kohut daselbst) die LA בחרב. 6) Vgl. kK., p. 111, Z. 5 u. ff. v. o. 7) kK., p 60, 13. Z. v. o. 8) Diese Stelle, die einen Teil eines grösseren Satzes bildet, der wahrscheinlich darüber gehandelt, dass entweder das Wort בספן, was ich für das Wahrscheinlichere halte, oder das Wort יצי (Vers 22) auch im Aramäischen sich vorfindet, fehlt in den Hss. 9) Vgl. oben p. 133_{19}. 10) Vgl. oben p. 240_{9}. An beiden Stellen hebt iE die Sprachverwandschaft des Hebräischen, Aramäischen und Arabischen hervor. 11) kK., p. 60, 16. Z. v. o. 12) kK., p. 60, 6. Z. v. o. 13) kK., p. 61, 3. Z. v. o. 14) Fehlt M. 15) kK., p. 61, 9. Z. v. o. 16) Fehlt ABC. 17) kK., p. 61, 10. Z. v. o. 18) ר' אי כ' fehlt ABC. 19) kK., p. 61, 13. Z. v. o. 20) T (kK., p. 61, 15. Z. v. o.) ישראלי. 21) Ed. Weiss, p. צ"א. Vgl. auch מדר' לקח טוב, ed. Buber, zu uns. Verse, p. 152. 22) kK., p. 61, 8. Z. v. u. 23) Fehlt ABC.

במשקל יִזְכּוֹר][1]). פירוש: יִנְגּוֹחַ[2]). [ובעבור אלה שניהם][3]). פירוש: אשה ובן. [בא גם הראשון][3]). פירוש: איש. [וקדמונינו העתיקו כי כל מקום שכתוב[4]) * בו לא יאכל הוא אסור בהנאה]. פירוש: M100b
בבבא קמא פרק רביעי[5]) (דף מ״א, ע״א). 29. [ומעתיקי הדת[6]) אמרו[7]) וגם בעליו יומת שהיא מיתה בידי שמים]. פירוש: גם זה שם לפי דעתי (?) [8]). 32. [אם עבד יגח השור אמרו חכמינו שהוא עבד[9]) כנעני]. פירוש: גם זה בפרק רביעי[10]). 33. [וקדמונינו אמרו ששיעורו עשרה[11]) טפחים][12]). פירוש: בבבא קמא בפרק חמישי (דף נ׳, ע״ב). 34. [רק יקח[13]) המת מדמי שורו][14]). פירוש: צריך לפ״ע לו דמי שורו כמו[15]) שהיא שוה קודם שנפל, ויקח בעל המת את[16]) הנבלה מכלל הפירעון כפי מה שהיא שוה עתה, ומה שישאר מן הפירעון יפרע לו בדמים. 35. [ומשפט חציו[17]) החי והמת]. פירוש: וחצו את כספו וגם את המת יחצון. [ומשפט המשונים][18]).
פירוש: * שהאחד שוה מנה והשני מאתים או[19]) בהפך. [רק היה[20]) בקבלה][18]). M286b
פירוש: בבבא קמא פרק שלישי[21]) (דף ל״ג, ע״א וכו׳). 36. [על דעת איתני עולם כראשון][22]). פירוש: הוא כמו הראשון הנזכר למעלה בפסוק (ל״ד) בעל הבור. 37. [שיתכן שיעשה תשובה להשיב הגנבה][23]). פירוש: כי יתיעץ בעצמו להשיבה לבדה כדי שלא יענישוהו לשלם כפל כשימצאוה בידו, וידוע כי המודה בקנס פטור[24]) (עיין בבא קמא דף י״ד, ע״ב).

כב. 2. [ונקרא כן בעבור היותו אחד][25]). פירוש: הדם. [ונושא[26]) כל הארבעה]. פירוש: דם, ולחה לבנה, ולחה[27]) שחורה, ולחה כרכומית או חלמונית; ויש בהם ארבעה תולדות ממוזגות כנגד ארבעה יסודות, הדם חם ולח כנגד האויר, הלחה הלבנה קרה ולחה כנגד המים, * הלחה שחורה C64b
קרה ויבשה כנגד העפר, הלחה הכרכומית[28]) חמה ויבשה כנגד האש, ותוספת

---

1) Die Stelle fehlt T, dürfte aber hinter dem Worte יִגַּח (kK., p. 61, 6. Z. v. u.) ihren Platz gehabt haben. 2) C יִנְגּוֹחַ (sic!). 3) kK., p. 62, 1. Z. v. o. 4) T (kK., p. 62, 3. Z. v. o.) שנאמר. 5) Hss. פ״ר, verschrieben aus פ״ד. 6) T (kK., p. 62, 6. Z. v. o.) התורה. 7) T noch כי. 8) In Wirklichkeit findet sich die Stelle daselbst nicht, sondern Mechilta zu משפטים, Par. 10 (Ed. Weiss, p. צ״ג) u. Jalkut zu משפטים, § 340. Vgl. auch מ׳ לקח טוב (ed. Buber, p. ע״ח) u. Raschî zu uns. Verse. 9) Fehlt T (kK., p. 62, 12. Z. v. o.). 10) ABM בפ״ר, doch findet sich die Stelle weder im 1. noch im 4. Absch. von Bâbâ Kamâ, sondern in der Mechilta zu משפטים, Absch. 11 (Ed. Weiss, p. 94) und Jalkut, § 341. Vgl. auch מ׳ לקח טוב (ed. Buber, p. ע״ח) u. Raschî zu uns. Verse. 11) BCM dittographiert. 12) kK., p. 62, 16. Z. v. o. 13) Fehlt Hss. 14) kK., p. 62. 20, Z. v. o. 15) ABC כמה. 16) Fehlt ABC. 17) M חציון; T (kK., p. 62, 6 Z. v. o.) שיחצון. 18) kK., p. 62, 5. Z. v. u. 19) ABC noch היא. 20) ABC היא. 21) Hss. פ״ר (sic!). 22) kK., p. 62, 3. Z. v. u. 23) kK., p. 62, 2. Z. v. u. 24) M für ב׳ פ׳ < פטור מהקנס. 25) kK., p. 63, 6. Z. v. o. 26) T (kK., p. 63, 6. Z. v. o.) זהוא נושא. 27) Fehlt M. 28) B fehlt von או חלמונית bis hierher infolge Homoioteleuton.

המזנים וחסרונם היה[1]) בשנוי הדם, והנה הדם נושא את כלם. [ומזה הפסוק אמרו הראשונים הבא להרגך השכם להורגו][2]). פירוש: במסכת יומא פרק אח״ון (דף פ״ה, ע״א וסנהדרין דף ע״ב, ע״א). [לולי שהיא[3]) קבלה ביד אבותינו שלא[4]) ימכר עד שתהיה גנבתו כנגד שומתו]. פירוש: בבבא קמא (!)[5]). 5. [והקדמונים העתיקו[6]) כל אשר בשדה]. פירוש: בבבא קמא פרק ששי (דף ס׳, ע״א)[7]). 7. [ושם פירשתיו|[8]). פירוש: בפרשת וישלח (בראש׳ ל״ג, י״ד). 13. [בעליו אין עמו, לפי הדעת[9]) היה נראה כמשמעו, וכאשר הסתכלנו[10]) מה שהעתיקו קדמונינו][11]). פירוש: בבבא קמא (!)[12]). 15. [מנזרת אחר מהרו, ושם פירשתיו][13]). פירוש: במזמור מכתם לדוד (תהל׳ ט״ז, ד׳) פירש אחר מהרו שיתקשרו עם אל אחר[14]), ולפי זה יהיה פירושו מה׳ ימהרנה שיתקשר עמה להיותה לו לאשה[15]). 16. [וחכמינו העתיקו כי יש עליו עונש בושת ופְגָם][16]). פירוש: במסכת כתובות פרק שלישי (דף ל״ט, ע״א)[17]). 17. [מכשפה אמר ר׳ יונה המדקדק[18]) כי הה״א נוסף]. פירוש: כי לפי דעתו על הַזָּכָר ידבר[19]) כמו קֵדְמָה (בראש׳ כ״ה, י׳), מִזְרָחָה (שמות כ״ז, י״ג), לִשְׁאוֹלָה (תהל׳ ט׳, ס״ח), הַשַּׁעַר הַתַּחְתּוֹנָה (יחזק׳ מ׳, י״ט), בּוֹעֲ״ה מאפה (הוש׳ ז׳, ד׳) כמו שהזכירם * ר׳ אברהם בספר[20]) שפת יתר[21]) באות ה״א. ודעת ר׳ יונה כי דרך הכתוב להזכיר הכל בלשון זכר והוא הדין[22]) לנקבה[23]). [רק בעבור שהנשים כשפניות, כאשר אפרש][24]). פירוש: בסוף פרשת קדושים (ויק״א כ׳, כ״ז)[25]). ויש ספרים שכתוב בהם .כאשר אפרש

---

1) AB יהיה, C יהיו. 2) Die Stelle fehlt T, wird aber nach den Worten לא הראיתם שהיה חותר (kK., p. 63, 9. Z. v. o.) gestanden haben. 3) T (kK., p. 63, 11. Z. v. o.) שהיה. 4) T (kK., p. 63, 12. Z. v. o.) כי לא. 5) In Wirklichkeit jedoch findet sich diese Tradition aufbewahrt b. Kiddûschîn, p. 18a. Vgl. auch Mechilta zu משפטים, Par. 13 (Ed. Weiss, p. 96) und MS., 43_{75}. 6) T (kK., p. 63, 20. Z. v. o.) noch את. 7) Vgl. auch Mechilta zu משפטים, Par. 14 (Ed. Weiss, p. צ״ז) u. Jalkut, § 345. 8) kK., p. 63, 7. Z. v. u. 9) ל׳ ה׳ fehlt ABC. 10) M השתכלנו. 11) T (kK., p. 64, 10. Z. v. o.) הקדמונים. 12) Doch findet sich die an diesen Vers angegliederte Tradition nicht in Bâbâ Kamâ, sondern b. Bâbâ Meziâ, p. 95b f. Vgl. auch Jalkut § 346. 13) kK., p. 64, 11. Z. v. o. 14) Ed. Venedig שיתקשרו אל עם אחר (sic!). 15) So auch Ges., HW[13], s. v. מהר I. 16) kK., p. 64, 15. Z. v. o. 17) Hss. steht statt der letzt. 4 Wörter bloss ב׳, ABC בכתיבות. 18) Fehlt T (kK., p. 64, 16. Z. v. o.) 19) ס׳ השרשים, s. v. כשף (p. 232): הה"א מכשפה לא תחיה: להפלגה [iE dafür נוסף, vgl. iEG., p. 81_{10} (paragogisch)] לא לנקבה. Vgl. auch iEG., p. 180. 20) M hier noch ד׳ (דברי). 21) Gemeint ist das Jesôd Dikdûk., vgl. ob. p. 44_{30}. 22) AB והה"א (sic!), eine klassischer Beleg dafür, zu welchen Fehlern die in der jüd. Literatur leider so stark eingebürgerten Abbreviaturen führen. 23) Die Stelle ist nachzutragen iEG., p. 150. 24) T (kK., p. 64, 21. Z. v. o.) כאש׳ אפרש בפ׳ כי תצא. 25) So auch D. Kimchi, מכלול, Ed. Fürth, 1793, p. 157b,

בפרשת כי תצא'[1]). וטעות הוא כי לא דבר שם מאומה מזה, ויתכן כי אחד מתלמידים כתבו מדעתו בגליון והסופרים כתבוהו בפנים כי חשבו כי הוא מדברי המחבר. [וכבר הזכיר הכתוב מְכַשֵׁף][2]). פירוש: בפרשת שופטים בפסוק לא ימצא * בך וגו' (דבר' י"ח, י'). 18. [גם כן משפט נקבת[3]) העוף]. M287a פירוש: כך פירשו[4]) בע"ז (פרק שני דף כ"ב, ע"ב[5]). 19. [גם נודע בקמצות[6]) הלמ"ד]. פירוש: יש ספרים שכתוב בפתחות הלמ"ד[7]). ונראה לי שהוא טעות סופרים, כי בכל הספרים המדוייקים הוא קמוץ הלמ"ד[8]), וכן אמר הקמחי בחלק הדקדוק בשער השמות (!)[9]). או יתכן שהוא קורא פתחות[10]) גם את הקמץ[11]). [אמרו המעתיקים שהוא יהרג[12]) לבדו][13]). פירוש: בסנהדרין סוף פרק חלק (דף קי"א, ע"ב[14]). [את יי' היו יראים][15]). פירוש: בסוף ספר מלכים (ב' י"ז, ל"ג) כתיב את יי' היו יראים[16]) ואת אלהיהם היו עובדים. [כמו נעמן][14]). פירוש: במלכים (ב' ה', י"ח) בהשתחויתי * בית רמון יסלח (נא) יי' לעבדך. 26. [וטעם כי B60a יצעק אלי ושמעתי כיתום וכאלמנה[17]) הצועקים לשם וכו'][18]). פירוש: זה הפסוק כתוב על העני והוא אומר כי אף על פי שלא נכתב עונש בזה הפסוק של עני נלמוד העונש מן הענין של מעלה ממנו (פסו' כ"ב—כ"ג), כי נסמכה פרשת יתום לפרשת עני להודיע כי כמו שיש עונש לְמְעַנֵּה יתום ואלמנה ככה יש עונש לְמְעַנֵּה עני, ולא הזכירו הכתוב בעבור[19]) כי סמך על מה שהזכיר כבר, ועל כן קצר הענין. [ויש עד אחד[20]) מכחיש]. פירוש: בפרשת כי תצא בענין כי תַשֶּׁא ברעך כתוב השב תשיב לו את העבוט וגו' ולך תהיה צדקה (דברי' כ"ד, י"ג), והזכיר שכר ולא הזכיר עונש, ומזה נראה כי המשיב[21]) העבוט יש לו שכר ואם לא ישיב אין עליו עונש, והנה הפסוק הזה מכחיש פירוש זה הפסוק. [ועל פיו לא יקום דבר][22]). פירוש: אין לסמוך על הפסוק ההוא, ויתכן כי בעבור שהזכיר הוא למעלה העונש בצעקת הנושה על כן בא לומר כי על פי הפסוק המכחיש לא יתקיים הפירוש הזה, כלומר לא יבא עונש עליו. [והמשכילים יבינו][23]). פירוש: בספר יסוד מורה בשער השביעי[24]) פירש כי השכר על מצות עשה והעונש על העובר מצות

---

wo für מְכַשֵּׁפָה < מַכְשְׁפָה zu lesen ist. [1]) AB כי תשא, jedoch auch nicht dort, weder im g. noch kK. findet sich eine diesbezügliche Stelle. [2]) T (kK., p. 64, 9. Z. v. u.) וכבר הזכיר מכשף שם. [3]) T (kK., p. 64, 5. Z. v. u.) נקבות. [4]) AB פירוש, C פירש (sic !). [5]) Vgl. auch יד החזקה הלכות איסורי ביאה פרק א', הל' ט"ז ופרק י"ב, הל' ו'. [6]) T (kK., p. 64, 4 Z. v. u.) בפתחות. [7]) So auch Nachmanides u. RSBM z. St. [8]) Fehlt M. [9]) In der mir vorliegenden Ed. Fürth, 1793, findet sich die Stelle im שער הפעלים, p. 45b, 2. Z. v. o. (u. ist für לָאֱלֹהִים < לָאֱלֹקִים [vgl. p. 45a, 1. Z. v. u. daselbst] zu lesen). Vgl. auch Raschî, z. St. [10]) ABC פתוחות. [11]) Was aber unrichtig ist, weil iE das lange „a“, stets קמץ גדול (vgl. iEG., p. 63) nennt. [12]) M יהרוג. [13]) kK., p. 64, 2. Z. v. u. [14]) Vgl. auch Deut. 13_{14}; Jalkut zu ראה § 887 u. Maimûni יד החזקה הלכות עכו"ם וחוקותיהם פרק רביעי, הל' ב'. [15]) kK., p. 65, 2. Z. v. o. [16]) M fehlt v. פי' bis hierher infolge Homoioteleuton. [17]) M ואלמנה; T (kK., p. 65, 19. Z. v. o.) והאלמנה. [18]) לשם וכו' fehlt T. [19]) Fehlt BM. [20]) T (kK., p. 65, 8. Z. v. u.) אחר. [21]) A noch את. [22]) kK., p. 65, 7. Z. v. u. [23]) kK., p. 65, 7. Z. v. u. [24]) Ed.

לא • תעשה, ומזה משמע כי אין עונש על מי שלא עשה מצות עשה, ועל כן נזכר שכר ולא עונש כאשר ביארתי •. והפסוק הזה באמרו „ושמעתי" משמע שיש עונש, ונראים כסותרים זה את זה למי שלא יבין היטב, והמשכילים יבינו שאינם סותרים. 28. [ומפורש הוא האיחור בדברי חכמינו ז"ל][1]). פירוש: בחגיגה פרק ראשון (דף ט', ע"א)[2]). [והיה ראוי להיות[3]) הפוך]. פירוש: דמעך ומלאתך. 29. [ועד זמן קצוץ כדברי[4]) הקבלה למי שהוא רחוק]. פירוש: בבכורות ריש פרק רביעי (דף כ"ו, ע"ב). 30. [יש בו כדמות סם מזיק][5]). פירוש: על כן איננו ראוי לאדם כי יזיקנו ויפסיד תולדתו. [על כן התיר לתת • הנבלה וכו'][6]). פירוש: בעבור שאין בה סם. [ולא הטרפה][7]). פירוש: בעבור הסם[8]) שיש בה.

כג. 2. [ומטי[9]) נר][10]). פירוש:[11]) פסוק הוא בספר מלאכי (ג', ה')[12]). [וחכמינו ז"ל פירשו כי מזה נלמוד כי הלכה כרבים][13]). פירוש: בסנהדרין ריש[14]) פרק ראשון (דף ב', ע"א). [ואחר שהכתוב אמר[15]) וכו'[16]) ולא תענה על ריב וכו'[17]). וטעם להטות וכו'[18])]. פירוש: הכל קשור ביחד, ופירושו כי אחר שכתוב לא תהיה אחרי רבים לרעות לא היה צריך לומר יותר, אך בעבור שכתוב ושפטו העדה והצילו העדה (במדבר ל"ה, כ"ד—כ"ה) כמו שדרשו בסנהדרין ריש פרק ראשון[14]) (דף ב', ע"א) ובפרק רביעי (דף ל"ב, ע"א)[19]) שמצוה להציל ולעזור ולבקש לו זכות, על כן אמר הכתוב שלא תטה משפט[20]) ולא תאמר ראוי להטות אחרי רבים, רק יקוב הדין את ההר[21]). 4. [וכבר[22]) הוציאו לאור רבותינו דבר השור והחמור התועים]. פירוש: בבבא מציעה פרק שני[23]) (דף ל"ג, ע"א). 6. [והכהן או השופט יזהיר][24]). פירוש: על כן אמר[25]) בלשון יחיד לא תטה ולא אמר לא תטו. 11. [כי ה"א סימן הארץ][26]). פירוש: בסוף מלת תשמטנה[27]). 13. [וכן כתוב בספר יהושע][28]). פירוש: בסופו (כ"ג, ז') כתוב ובשם אלהיהם לא תזכירו[29]) ולא תשביעו וגו'.

Venedig, p. 13a: על כן אמר אחד מהמשכילים כי העונש בארבע מתות בית דין על לא תעשה וככה כרת ומיתה בידי שמים והשכר על מצות עשה. [1]) kK., p. 65, 2. Z. v. u. [2]) Richtiger jedoch wäre gewesen auf b. Temûrâh, 4a, hinzuweisen. Vgl. auch Mechilta zu משפטים, Par. 19, z. St. (Ed. Weiss, p. (ק"ג); מכלתא דרשב"י zu uns. Verse (p. 152) u. Jalkut, § 351. [3]) T (kK., p. 66, 3. Z. v. o.) להיותו. [4]) T (kK., p. 66, 6. Z. v. o.) בדברי. [5]) T (kK., p. 66, 11. Z. v. o.) המזיק. [6]) kK., p. 66, 11. Z. v. o. [7]) kK., p. 66. 12. Z. v. o. [8]) Fehlt M. [9]) Hss. u. gKomm. z. St. ומטה (sic!). [10]) kK., p. 66, 16. Z. v. o. [11]) Fehlt Hss. [12]) Das Wot מלאכי fehlt Hss. ABC, die einen leeren Raum hier haben, verweisen auf das Margo, wo sich die Anmerkung: חסר findet. [13]) kK., p. 66, 17. Z. v. o. [14]) Hss. ספ"א (sic!). Vgl. יד החזקה הלכ' סנהדרין פרק ח', הל' א'. [15]) AC אומר. [16]) kK., p. 66, 19. Z. v. o. [17]) kK., p. 66, 21. Z. v. o. [18]) kK., p. 66, 8. Z. v. u. [19]) Vgl. מכילתא דרשב"י zu uns. Verse (p. 154). [20]) A המשפט. [21]) M האור, vgl. jedoch b. Jebâmôth, p. 92a. [22]) T (kK., p. 66, 6. Z. v. u.) כבר. [23]) C פ"ק (sic!). [24]) kK., p. 67, 1 Z. v. o. [25]) C אומר. [26]) kK., p. 67, 15. Z. v. o. [27]) Vgl. Ehrlich, מקרא כפשוטו, Berlin, 1899, z. uns. Verse, p. 184. [28]) kK., p. 67, 19. Z. v. o. [29]) ל' ת' fehlt ABC in-

14. [ונקרא בשם סופו][1]). פירוש: הכבש נקרא חג בעבור שבסוף זובחים אותו[2]). 17. [וטעם האדון שילכו כעבד שילך[3]) אל אדוניו. ובפרשת ראה[4]) ארמוז לך סוד]. פירוש: בפסוק עשר תעשר (דברי' י"ד, כ"ב) ירמוז מעלת[5]) העשירי[6]), שהוא שר של[7]) ישראל, והוא השכינה אשר במקדש, והוא מיכאל השר הגדול כאשר יפרש בזאת[8]) הפרשה בפסוק[9]) הנה אנכי שולח מלאך (שמות כ"ג, כ')[10]), ודעתו בזה שצוה השם שיבואו שלש פעמים בשנה להראות לפני מלאך השם שהוא אדונינו והממונה עלינו ולא נראה לפניו ריקם רק נביא עמנו מנחה לאדון הכל בדרך[11]) סוד הקרבנות. 19. [ולשון רבים לעד][12]). פירוש: כי ממלת גְּדִי יאמר שלשה גְּדָיִים (שמואל א', י', ג'), ובסמוך שני גְּדָיֵי עזים (בראש' כ"ז, ט'), ובלשון נקבות גְּדִיּוֹתַיִךְ (שה"ש א', ח') ולא נאמר ממנו מְגָדִים. [מטעם כי בָשַׁל קָצִיר][12]). פירוש: בנבואת יואל (ד', י"ג) כתוב. [ולא[13]) קראו במשנה תורה]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י"ד, כ"א). [והנה מה שהעתיקו קדמונינו][14]). פירוש: בחולין בפרק כל הבשר (דף קט"ו, ע"ב). [וכן ובשר A120a בשדה טרפה (לעיל כ"ב, ל') דבר הכתוב על* הנמצא ברוב][15]). פירוש: כדברי רבותינו ז"ל (במכילתא משפטים פרש' כ')[16]). 20. [וראיותיו דברי חכמינו ז"ל][17]). פירוש: בסנהדרין בפרק חלק (דף צ"ג, ע"א)[18]) ובאיכה רבתי בפסוק חסדי יי' (ג', כ"ב)[19]) ובברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגליל בפרק י"ח[20]). [והם לא אמרו רק על המלאכים המתחדשים בכל

---

folge Homoioteleuton. [1]) Die Stelle findet sich nicht in T, dürfte aber hinter den Wörtern אסרו חג בעבותים (kK., p. 67, 7. Z. v. u.) ihren Platz haben. [2]) ABC אותם (sic!). [3]) T (kK., p. 67, 2. Z. v. u.) ההולך. [4]) T noch אנכי. [5]) ABC מלת (sic!). [6]) Vgl. weiter unten die Erkl. zu Num. 1_{19} u. Deut. 7_{13}. [7]) Fehlt M. [8]) AB בזה. [9]) Fehlt M. [10]) Vgl. kK., p. 69, 10. Z. v. u. und iE zu Dan. $10_{13,21}$, 12_1 Vgl. auch MS., 42_{242}, 8. [11]) M בדרך. Vgl. MS. 43, p. 127 ff. [12]) kK., p. 68, 5. Z. v, o. [13]) T (kK., p. 68, 9. Z. v. o.) והלא (sic!). [14]) kK., p. 68, 6. Z. v. u. [15]) kK., p. 68, 5. Z. v. u. [16]) Ed. Weiss, p. 104. Vgl. מכילתא דרשב"י zu Exod. 22_{30} (p. 153) u. Jalkut § 352. [17]) kK., p. 69, 2. Z. v. o. [18]) Daselbst heisst es: גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. Vgl. auch b. Sanhedrin, p. 38b. [19]) Ed. Wilna, p. $כ"ו_8$: א"ר חלבו בכל יום ויום בורא הקב"ה כת של מלאכים חדשים ואומרין שירה חדשה והולכין להם, אמר ר' ברכיה השבתי לר' חלבו והא כתיב (בראש' ל"ב, כ"ז) ויאמר שלחני כי עלה השחר, אמר לי חנוקה סברת להנוקני גבריאל ומיכאל הן הן שרים של מעלה דכולם מתחלפין ואינון לא מתחלפין. [20]) Die von Saadja Amânât (p. 146 f.; אמונות ודעות, Ed. Lpz., p. 91 f.) dargelegte anthropocentrische Ansicht (vgl. Guttmann, Die Religionsphilosopie des Saadia, Göttingeu, 1882, p. 159 f.; Schmiedl, Studien etc., Wien, 1869, p. 79; Eisler, Vorlesungen über die jüd. Philosophen d. Mittelalters, Wien, 1875, I. Abs., p. 33 u. Bacher, Die Bibelexegese d. jüd. Religionsphilos. d. Mitt. v. Maimûni, Strassburg, i. E. 1892, p. 25 f.) wird von iE an verschiedenen Stellen s. Kom., ganz besonders geistreich im lK. zu Gen. 1_1 (ed. Friedländer) p. 20 f. (vgl. oben pp. 30, Z. 15 u. 46, Z. 7), bekämpft. Vgl.

18a רנע׳][1]. פירוש: כי שם באיכה רבתי (ג׳, כ״ב) כתוב[2] בכל יום ויום הקב״ה
בורא כת של מלאכים חדשה[3] ואומרים[4] לפניו שירה חדשה והולכין להן. ומאין
b הם נבראים מנהר דינור. ע״כ, והנה רמזו • שהם המלכים ההוים ונפסדים ולא המלאכים
העליונים, כי עליהם כתוב ויעמידם לעד לעולם (תהלי׳ קמ״ח, ו׳)[5]. [נביא אקים
להם][6]. פירושו מפורש במקומו בפרשת שופטים (דברי׳ י״ח, י״ח)[7]. [גם
חכמינו אמרו שכל העולם תחת כוכב אחד עומד][8]. פירוש: בפסחים
בפרק מי שהיה טמא (דף צ״ד, ע״א ועיין גם תוספות בפ״ק ערבי פסחים דף ק״ח,
ע״ב, ד״ה מן שמים). [וטעם כוננות (תהלי׳ ח׳, ד׳) כמו נכון כסאך[9]
(תהלי׳ צ״ג, ב׳)][10]. פירוש: כדרך ויעמידם לעד לעולם (תהלי׳ קמ״ח, ו׳)[11].
[ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל י״ב, ג׳)][12]. פירוש: הצדיקים שבבני[13]
אדם המצדיקים את הרבים יזכו להיות ככוכבים ולא כמלאכים[14], והנה לא יגיעו
בני אדם[15] למעלת המלאכים[16]. [והמלאכים עומדים בכסא הכבוד][17].
פירוש: בספר דניאל (י׳, כ״א) בשלשה העולמות פירש זה שהם בעולם השני שהוא
עולם[18] הגלגלים[19]. [והטוב כלו הרב בעבור טוב מעט מעורב
ברע][20]. פירוש: הוא פירש זה בתחלת פירוש קהלת[21], וכבר הזכרתיו בבראשית
בסוף סוד גן עדן (בראש׳ ג׳, כ״ד)[22]. [כדמות צלם למערכת העליונה][23].
פירוש: כי ערך השפלים אל ערך[24] העליונים כערך הצלמים אל האדם, וכל
הנמצאים למטה נמצאים למעלה בצורות שכליות נכבדות[25], וכבר פירש אריסטו

MS., $43_{28;212}$ u. Schreiner, Der Kalâm in d. jüd. Literatur, Berlin, 1895, p. 14_8, wo auch die Ansichten der arabischen Philosophen darüber, ob die Engel oder die Propheten höher stehen, mitgeteilt werden. 1) kK., p. 69, 2. Z. v. o. 2) Vgl. oben p. 263, Anm. 19. 3) Ed. Wilna, a. a. O. חדשים. 4) AB יאומר. 5) iE, z. St., bemerkt: ויעמידם: פירושו שלא ישתנו לעולם כי אינם מורכבים מארבע יסודות. Vgl. MS., 42_{212}. 6) kK., p. 69, 15. Z. v. o. 7) Ed. Netter findet sich diese Erkl. zu Deut. 18_{11}. 8) kK., p. 69, 4. Z. v. u. 9) iE, z. St.: נכון: ובעבור שהזכיר הארץ כי היא העומדת בכח השם ועל מוצקה שהיא הנקודה האמצעית והיא בעצמה נקודת כסא הכבוד שהיא הקו הסובב על כן נכון כסאך מאז ובעבור שהזכיר כי כסאו עומד אמר ומעולם אתה קדמון ואין ראשית לך כאלו אמר מעולם אתה יושב על הכסא. 10) kK., p. 69, 2. Z. v. u. 11) Vgl. oben Anm. 5. 12) kK., p. 70, 6. Z. v. o. 13) ABC שבני (sic!). 14) AB המלאכים (sic!). Zur Sache vgl. MS., 42_{112}. 15) ABC האדם. 16) iE zu Dan. 12_3 bemerkt: והמשכילים, כזוהר הרקיע, שיקבל האור, והמצדיקים לרבים מעלתם גדולה על כן אמר ככוכבים לעולם ועד כי מעלת הכוכבים גדולה ממעלת הגלגלים אף כי הרקיע שהוא למטה מן הגלגלים, Dem allerdings widersprechen insofern einige Stellen in den Schriften iEs (vgl. diese MS., 42_{447}), als in denselben dargelegt wird, dass der vollkommene Mensch, ähnlich wie die Engel, d. h. die intelligiblen Substanzen, in unmittelbare Beziehung zu Gott treten kann, mithin also wohl zur Höhe der Engel sich aufzuschwingen vermag. 17) kK., p. 70, 10. Z. v. o. 18) ABC בעולם. 19) Vgl. oben p. 60, Z. 2 v. o. zu Gen. 3_{24}. 20) kK., p. 70, 14. Z. v. o. 21) Vgl. die Einleitung zu s. Erkl. des Buches Koheleth. 22) Vgl. oben p. 63 f. u. MS., 43. p. 177, Anm. 1. 23) kK. p. 71, 2. Z. v. o. 24) Fehlt M, C לארך. 25) Über weitere Stellen, an welchen iE über unsere Welt als Abbild jener erhabenen Urformen handelt.

זה הסוד היטב בספרו הנקרא תאולוגיה[1]). ור׳ אברהם עצמו פירש אותו ברמז בפסוק הבא בסמוך שהוא אך בצלם[2]). [וכדבריו כן הוא][3]). פירוש: כמו שאמר הגאון[4]) כי יש לאדם מעלה גדולה[5]). [ואם יתהלל החכם בחכמת
C65b הספירות][6]). פירוש: כבר הזכיר בפרשת * וארא בפסוק קח את מטך (שמות ז׳, ט׳)[7]) דברים דומים לאלה, וכן בפירושו בספר איוב בויוסף איוב בפסוק מבכי נהרות חבש (איוב כ״ח, י״א)[8]), ובספר המספר בסוף שער החמישי[9]); [גם בחכמת המזלות לא הכירו[10]) חוץ מאלף ועשרים ותשעה][11]). פירוש: שבעת המשרתים שהם בשבעה[12]) גלגלים ולמעלה מהם בגלגל המזלות יש מן הכבוד הגדול כלומר מן השיעור הגדול ט״ו כוכבים ומהשני מ״ה ומהשלישי ר״ח ומהרביעי תע״ד ומהחמישי רי״ז ומהששי מ״ט ויש י״ד כוכבים קטנים שנראים כעננים[13])
A102b וקראום עננים, הנה הכל אלף וכ״ט[14]). 21. [והנה האור איננו * גוף][15]). פירוש: כך אמרו חכמי התולדת בספר הנפש[16]) ובספר החוש והמוחש[17]).

---

vgl. MS., 42_{397}. [1]) Vgl. Dieterici, Fr., Die sogenannte Theologie des Aristoteles, Lpz., 1883, p. 149 ff.; Über die sogenannte Theologie des Aristoteles bei den Arabern in „Verhandlungen des 5. internationalen Orientalisten-Congresses, Berlin, 1882, $II._1$, pp. 9 u. 11. Vgl. auch HÜ., p. 241. [2]) Vgl. kK., p. 72, 11. Z. v. o. [wo die Erkl. zu V. 21 mit den Worten ועתה אפרש לך סוד וגו׳ beginnt]. Vgl. auch oben p. 46_7. [3]) kK., p. 71, 10. Z. v. o. [4]) Vgl. oben p. 263, Z. 16 v. u. u. kK., p. 69, Z. 1 v. o. [5]) Vgl. oben p. 263, Anm. 20 u. MS. 42_{447}. [6]) kK., p. 71, 3. Z. v. u. [7]) Vgl. kK., p. 17, Z. 3 ff. v. u. und MS., 42_{115}. [8]) Vgl. auch iE zu Hiob 28_{22}. [9]) Ed. Silberberg, p. 44 f.: ודע כי יש בכל חכמה דברים נעלמו מעיני כל החכמים הקדמונים וגם מכל הבאים אחריהם כמו שרשי המספרים שאינם מרובעים בחכמת החשבון וככה בחכמת המדות לדעת הקו הסובב מאלכסון ידוע . . . . וככה בחכמת התולדת מצאו חכמים בדרך נסיון בעשבים ובאבנים ובבתי אברי הגוף הארם והם אמת ואין אחד מהם יודע למה היה ככה רק השם ית׳ הנשגב לבדו. [10]) kK., p. 72, 1. Z. v. o. noch מהככבים. [11]) kK., a. a. O.: ותשעה ועשרים. [12]) C בשבעת. [13]) AB בעננים. [14]) Vgl. MS., 42_{245} b u. oben p. 84, Anm. 23. [15]) kK., p. 72, 13. Z. v. o. [16]) Vgl. Aristoteles περὶ ψυχῆς (de anima, über die arab. hebr. Übersetzung desselben vgl. HÜ., p. 146 f.) II 7. 419, a, 9. 13 (Ed. Biehl, G., in der Bibl. script. Graec. et Rom. Teubneriana, Lpz. 1896, p. 50: σημεῖον δὲ τούτου φανέρον· ἐὰν γάρ τις θῇ τὸ ἔχον χρῶμα ἐπ᾽ αὐτὴν τὴν ὄψιν οὐχ ὄψεται ἀλλὰ τό μὲν χρῶμα κινεῖ τὸ διαφανές οἷον τὸν ἀέρα ὑπὸ τούτου δέ συνεχοῦς ὄντος κινεῖται τὸ αἰσθητήριον „Ein augenscheinliches Zeichen dafür ist dieses: wenn man das Farbige unmittelbar aufs Auge hält, so sieht man es nicht. Vielmehr bewegt die Farbe das Durchsichtige z. B. die Luft, von diesem aber, das stetig zusammenhängt, wird das Sinnesorgan bewegt". So treffend Rolfes, E., „Des Aristoteles Schrift über die Seele", Bonn, 1901, p. 103); III 1, 424, b. 29, c. 12 (Ed. Biehl, p. 68); 435, a, 5 (Ed. Biehl, p. 102). Vgl. auch Zeller, Gesch. d. gr. Philos., II. 2^3, p. 477, Anm. 2 u. p. 540; Kaufmann, Die Sinne etc., p. 108 ff.; Jellinek, Beiträge zur Gesch. d. Kabbala, Lpz. 1852, 1. Heft, p. 36 f. u. MS., 42_{404}. [17]) Vgl. Aristoteles περὶ αἰσθήσεως καὶ

והנה הוא[1]) כח שלימות שבא מהנפש א, הָעֵינַיִם ובו יקבלו צורת הדבר הנראה. [ואור הנפש צריך לאור • אחר חיצוני][2]). פירוש: אף על פי שהעינים נוף בהיר ויש כח בעינים לראות לא יוכל לראות[3]) כל ימי היותו במקום חשך ואפלה עד שיצא למקום שיש בו ניצוץ השמש ויופיע הניצוץ ההוא על עיניו ואז יצא הכח לפעל ויראה. וזהו המשל[4]). ויתכן שאמר למעלה והוא על השפע הבא

αἰσθητῶν (Parva naturalia, über die arab. bzw. hebr. Übersetzung, vgl. HÜ,. p. 153 ff.) 2, 438, b, 3 (Ed. Biehl, p. 7). Nicht mit Unrecht jedoch macht Zeller, a. a. O., mit bezug auf diese u. in der vor. Anm. erwähnten Stellen aus dem Aristoteles darauf aufmerksam, dass wenn „das Sehen mittelst einer von Gegenstand zum Auge durch das durchsichtige Medium sich fortpflanzenden Bewegung erfolge, dies ungenau ist, wenn nur eine momentane Veränderung dieses Mediums gemeint ist". Vgl. übrigens auch Barthélemy Saint-Hilaire, J., Psychologie d' Aristote, Paris, 1847, p. 27 f. Anmm. u. Kaufmann, a. a. O., p. 111, wo dieser Gegenstand ausführlich dargelegt wird. [1]) Fehlt AB. [2]) kK., p. 72, 13. Z. v. o. [3]) Die 3 letzt. Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. [4]) Es ist nicht wertlos die Erkl. ibn Sarsahs z. u. St. hierherzusetzen, weil sie uns einen richtigen Einblick in den Meinungsunterschied des Aristoteles und des Galen (dem sich iE u. mit ihm JbE anschliesst in bezug auf die Bewirkung der Sehtätigkeit gewährt. Sarṣah sagt (vgl. מקור חיים, Ed. Mantua, p. 49 b u. מרגליות טובה, p. 72 a): ודע כי אמרו אור הנפש ר"ל ניצוץ הראות, ודעת החכם בזה הוא דעת גלינו"ס כי יש מחלוקת בינו ובין ארסט"ו, כי ארסט"ו סובר כי צורת המוחש הוא בא אל העין ושאין יוצא מהעין שום ניצוץ וכח הראית אינו רק בשיתרשמו צורת המוחשים בחלק שבו כח הראות מן העין, ואחר כן נזכור אי זה חלק הוא, ודעת גלינו"ס הוא כי מהעין יוצא כח נפשות וחיא ניצוץ הראות והיא אשר קראה בכאן זה החכם אור הנפש היוצאת מהעין, ואמנם נקראת **אור הנפש** מפני שידוע כי זה הכח בא אל העינים מן המות בשני העצבים החלולים הבאים מהמוח אל העין, וידוע הוא כי כל הכחות הבאות מאמצעות המוח נקראות כחות נפשיות ולכן כנה זה החכם זה הכח בזה הכנוי. ודעת גלינו"ס כי כח רשומות המוחשים הוא כמתפשט זה הכח מחוץ על פני כל המוחשים והיא נדבקת ר"ל זה הכח אל העין כהתדבקות אור השמש בשמש ואם כן חוש העין בסבת זה מקבל המוחשים ורואה אותה וזאת הסבה אצלו באשר רואה העין צורות רבות ביחד ושיכילו השמים בגרגיר הלבן ר"ל מפני התפשטות האור שהזכיר זה החכם הנקרא ניצוץ ומתפשט על פני המוחש וזאת היא אחת מהתשובות שהשיב גלינו"ס על דברי ארסט"ו ז"ל כי לפי דעת ארסט"ו שסובר שהמוחשים הם נרשמים בעין כמו שזכרנו היאך יתרשמו בעין צורות רבות ביחד וגם איך יכילו השמים בגרגיר הלבן וכבר השיב על זה ן' רש"ד וחזק דבר ארסט"ו והשיב על דברי גלינו"ס כמו שכתוב בספר החוש והמוחש ואין צורך עתה להאריך על זה אך תמצית הדברים כך הוא שדעת ארסט"ו שאין יוצא מן העין שום ניצוץ חוץ ממנו. ודעת גלינו"ס הוא כי יוצא מהעין כח שמתפשט על פני כל המוחש כאשר זכרנו וזה הדעת תפש בזה המקום זה החכם בזה המשל להמשיל כמ"ש ואמשול לך משל באור הנפש היוצא מהעין וכונת המשל כך היא כי כמו שמהעין יוצא אותו הניצוץ ואינו חסר מהכח שבעין דבר ורוא' המוחשים ובסבת זה הזכיר גליני"ס שהוא רואה צורות רבות ברגע אחד וגם בסבת זה יכילו השמים בגרגיר הלבן וזה האור והכח אשר בעין הוא דבר אחד כך הוא הדבר בעצמו בש"י ובמלאכים ולכן הביא משל דומה לזה ג"כ מאור השמש כי כאשר תעיין תמצא המשל בעצמו ולכן סיים באמרו והמלאכים הם בשם וג"כ הראיי' שהביא מוירא מלאך ה' אל גדעון. ואין תמה מזה החכם בהניחו

מהעולם העליון אל הנפש. והטעם כי העין צריכה לאור הנפש, והנפש צריכה אור הכוכבים, והמלאכים הקדושים וכלם צריכים לאור השם הנכבד והנורא [1]). [איך תראה העין צורות רבות ומשונות [2]) רגע אחד]. פירוש: כי זה בעבור

דעת ארסט״ו ותפס דעת גלינו״ס כי כבר נמצא כפר לזה החכם בדעות הטבעיות בנוי על דעת גלינוס והוא ספר אשר קראו ערוגת המזמה ופרדס החכמה [1]). אמנם אמר דע כי ז׳ מעלות (Augenhäute) הוא העין. ידעו בנתוח האברים כי העין מורכב מז׳ מעלות וג׳ לחות (Feuchtigkeiten). המעלה הראשונה היא סמיכה מעצם ונקראת מעלה הקשה (σκληρός = Sklerotika = אלצלבה =), והב׳ השליית (Chorioidea = אלמשימיה = χοριοειδής), והיא דומה לשלית שהיא בעלת גידים רבים, והשלישית השבכית (הרשת auch = ἀμφιβληστροεδής = Retina = אלשבכיה =) והיא דומה לשבכה, ואחרי זאת המעלת הלחה הראשונה הנקראת זכוכית (Glaskörper = אלרטובה אלזגאגיה = τὸ ὑαλοειδὲς ὑγρόν), ובאמצע זאת הלחה הלחה השנית והיא הנקראת קרחית (הלחות הברדיית, הדק הגלידי, גרגר הלבן auch הקרחיי הספיריי הכפוריי הגלודיית = τὸ κρυσταλλοειδὲς ὑγρὸν = אלרטיבה אלגלידיה = Krystallinse) והיא לחה זכה מזהירה דומה לקרח, ואחר זאת הלחה המעלה הרביעית והיא הנקראת עכבישית (vordere Linsenkapsel = אלענכבותיה = ἴδιος = העששית auch) ונקראת בזה השם מפני שהיא דקה מאד והיא דומה לדקותה לארוגת העכביש, ואחר זאת המעלה הלחה הביצית (ריר החלמות, המימיי, ההחלבוניית, החלמיניית auch אלרטובה אלביציה = ὠόειδές = Kammerwasser = הלבניי) ונקראת בזה השם מפני שדומה ללובן ביצה, ואחר זאת הלחה המעלה החמישית הנקראת ענבית (= אלענביה = ῥαγοιδής = Jris) ותתחלף בגוונים כי פעם היא שחורה ופעם גוון הנקרא אזרק (אזרק = arab., so Kaufmann, a. a. O., p. 90[1]), ובאמצע זאת המעלה הנקב הנקרא אישון ותתרחב ותתקצר כפי צורך הקרחית אשר בה כח הראות לאור אשר מחוץ כי כשיתרבה האור תתקצר וכשיתמעט האור תתרחב, ואחריה המעלה הששית הנקראת קרנית (= אלקרניה = κερατοειδής = cornea) ודומה לקרן בקשיה וגוונה, ואחריה המעלה השביעית הנקראת לחמים (החוברת auch = אלמלתחמה = ἡ περιοστίου κατάφυσις = המתדבק, המחתים, המדובקת, הארוגה [nach Kaufmann, a. a. O., p. 94] tunica vaginalis bulbi oder eine verworrene Verbindung derselben mit der conjunctiva palpebrarum, der Bindehaut der Augenlider ist die Fortsetzung der die Orbita auskleidenden Beinhaut, die den vorderen Augapfel bis zum Corneo = Skleralrand überzieht und da, wo das Weisse des Auges aufhört, mit der Sklerotika verwächst. Sie heisst darum auch, da sie die weisse Sklerotika bedeckt, das Weisse des Auges) ולא יתפשט מזאת המעלה בשחרות העין וזהו הנקרא לובן העין, ומה שאמר והפנימי הוא גרגיר הלבן הוא הלחה הקרחית אשר בו נמצא כח הראות והיא עגולה בצורת גרגיר. ומה שאמר והנה האור אינו גוף זה ידוע ג״כ כי זה הניצוץ היוצא מהעין אינו גוף רק כח בגוף כמו שהוא מבואר בכפר הנפש וזה האור צריך לאור אחר כדי שיפעול פעולתו. Näheres über die hier gegebene Anatomie des Auges vgl. bei Kaufmann, a. a. O., pp. 85 ff. Nicht unbeachtet lasse man, dass Saʿsah seine hier gegebenen Erklärungen an den kK. iEsras anlehnt. Vgl. auch Motot z. St. (bei Jekuthiel Lâzî, p. ע״ב. Das daselbst abgedruckte Zitat aus dem ס׳ העצמים findet man korrekter abgedruckt bei M. Grossberg, ס׳ העצמים, London 1901, pp. 12 ff.) [1]) Vgl. MS., 42, p. 211 (3). [2]) So nach der richtigen LA. ibn Sarʿahs, מקור חיים, z. St.; Hss. fehlt ומשונות; T(kK., p. 72, 15. Z. v. o.) fehlt רבות.

---

[1]) Da weder diese, noch eine sonst ähnliche Stelle in der von N. Kroch-

היות העין גוף טהור כמעשה לבנת הספיר ויקבל האור באמצעות השמש ואז יצויירו בו צורות הדברים כדרך המים וכדרך מראות הצובאות[1]. [ואיך יכילו השמים בגרגר הלבן][2]. פירוש: כי זה לא יתכן כי אם על ידי[3]) אור[4]) חיצוני שיופיע על הגרגר ההוא. [אז תחל להשכיל][2]. פירוש: תחל[5]) להבין סדר העולם ולדעת כי זה צריך לזה וזה לאחר[6]) וכלם אל השם ית' כאשר ביארתי[7]. [והשם לבדו הוא בלא אחר][8]. פירוש: הוא עומד בעצמו ואיננו צריך לאחר שיאיר לו או יעזרהו[9]. [והמלאכים הם בשם][8]. פירוש: הם נמצאים בכח השם ועומדים בכחו ובגבורתו ואינם עומדים[10]) בעצמם כמותו[11]. [ואינם גוף כלל רק הכוכבים גופות להם][8]. פירוש: הכוכבים הם גופות למלאכים, ומזה נדע[12]) כי המלאכים הם נפשות הכוכבים המניעים אותם[13]), ואחר שהאדם צריך לאורם הנה הם נכבדים מהאדם, הפך דברי הגאון[14]. [על כן אמר הכתוב[15]) וירא מלאך יי' אל גדעון ואמר אחר כן ויאמר השם אליו (שופטים ו', י"ב)[16]]. פירוש: אם המלאך נראה אליו היה ראוי שיאמר הכתוב וירא מלאך השם אל גדעון ויאמר אליו, כי אנחנו יודעים מדרך סברא שהמלאך הנראה אליו דבר לו ולא השם ואיך אמר ויאמר השם אליו, רק בעבור כי המלאך הוא מאור השם והולך בשליחותו ואין לו כח כי אם מכח השם על כן ידענו כי מה שיאמר המלאך השם אמרו, כי השליח יאמר בלשון ∗ שולחו, ועל כן כתוב על המלאך a ויאמר השם אליו[17]. [ובהיות הנפש מכוונת לכבוד][18]. פירוש: דבקה

---

[1]) Vgl. Kaufmann, Die Sinne etc., p. 112 f, wo diese Ansicht des Galenus des näheren ausgeführt wird. Vgl. auch daselbst p. 118, Anm. 55. [2]) kK., p. 72, 15. Z. v. o. [3]) ABC יד. [4]) M עור (sic !). [5]) Fehlt C. [6]) C לאחריו. [7]) Vgl. ob. p. 267, Z. 2. v. o., Zur Sache vgl. MS., 42, pp. 60 f. u. 210 f; ס' השם, ed. Lippmann, VII, p. 176; יסוד מורא, Ed. Venedig, X. p. 19 a, 6. Z. v. o. : והדברים האלה (דברים ו', ו') שידע שהשם אחד (שם ו', ד') ואין היות להווה רק שידבק בו. XII., p. 22a, 6. Z. v. u.: ברוך השם הנשגב לבדו אלהי עולם שוכן עד ויושב קדם סלה. [8]) kK.. p. 72, 18. Z. v. o. [9]) ABC שיעזרהו. Zur Sache vgl. oben Anm. 7. [10]) Fehlt ABC. [11]) ABC כמוה. [12]) ABC נודע. [13]) Vgl. MS., 42, p. 210 f. [14]) Vgl. oben p. 263, Anm. 20. [15]) T (kK., p. 72, 19. Z. v. o.) יאמרו העברים (sic !). [16]) iE zitiert nicht wörtlich, denn im masor. Texte heisst es: וירא אליו מלאך ה' ויאמר אליו ה'. [17]) Vgl. MS., 42_{211}, wo über die Engel als Vermittler der göttlichen Offenbarung ausführlich abgehandelt wird. [18]) kK., p. 72, 20. Z. v.

---

mal im כרם חמד, IV., Schreiben 1, hrsg. Schrift iEsras, deren Titel nicht wie hier ערוגת החכמה ופרדס המזמה sondern ערוגת המזמה ופרדס החכמה lautet (vgl. Benjacob, a. a. O., p. 450, Nrr. 590/1, CBerl., Nr. 79_5 [Ms. or. oct. 244], I, p. 76 u. CM²., Nr. 239, p. 111) zu finden ist, so dürfte die Vermutung nicht unberechtigt sein, dass Ṣarṣah das פרדס החכמה des Isak b. Salomo Israëli (vgl. HÜ., p. 392), das wohl eine solche Stelle enthalten mochte, vor sich hatte, dasselbe aber für das ערוגת החכמה ופרדס המזמה des iE gehalten hat.

בשם ובמלאכיו. [אז תתחדש לה תמונת צורות ומראות*] [1]). פירוש: A103a
כפי כחו וכפי הדבקו[2]) בשם כך יתחדש לו במראה הנבואה גם במורגש כמשה
ע״ה*. [בדבר השם] [3]). פירוש: כי אין הנבואה במקרא ולא במזל רק לטוב M289a
בעיניו יתננה. [וטעם יי׳ שמו, הוא הכבוד שקבל הכבוד, וכן טעם כי
שמי בקרבו] [4]). פירוש: ממה שפירש בספר דניאל (י׳, כ״א) בשלשת העולמות
נראה כי הוא רומז אל המלאך המניע את הכוכב הפקיד על המחברת הגדולה כי
הוא קבל כבוד וכח מהשם ונתמנה עליהם להפקיד כמלך על הצבא ותעמוד[5])
פקידתו[6]) כפי הימים שנגזר השם על המערכת ההיא. ובפרשת יתרו בפסוק לא יהיה
לך (שמות כ׳, ג׳) אמר[7]) שלא יאמין באומרים שמלאך הכבוד הפקיד השם על
העולם, וכבר ביארתיו שם[8]). והיה נכון גם בכאן לאמר כי רמז אל השכל הפועל
לולי שהוא רמז בכאן באמרו שקבל הכבוד• שמשמע שקבל מה שלא היה לו C66a
תחלה, והשכל הפועל איננו כן כי תמיד מנהיג ומסדר את העולם השפל ושומר
הכללים להעמידם לעולם, והנה הכתוב אומר כי המלאך הממונה נקרא שמו יי׳
בעבור כי יי׳ שלחו לעשות מה שיעשה ונתן לו כח וגבורה לעשות, ובאותו הכח
עושה מה שעושה, וזה דומה למלך ששלח שר[9]) לעיר ונתן לו כתב בידו[10]) חתום
בחותמו שישמעו ממנו ויעשו מצותו, ועל דרך המשל הזה כתוב כי שמי בקרבו,
והטעם כי מלת שמי רומזת אל הכח הבא למלאך מהשם ית׳ והשפע שמשפיע עליו.
[גם יתכן להיותו כן] [11]). פירוש: שאין הדגש נוסף רק הוא לחסרון נו״ן ויהיה
שרשו „נמר“[12]). [וזה המלאך הוא השר הגדול][13]). פירוש: אמר השר
הגדול בהיא הידיעה בעבור כי הוא הכתוב בספר דניאל בעת ההיא יעמוד מיכאל

---

o. [1]) kK., p. 72, 21. Z. v. o. [2]) BM dittographiert. [3]) kK., p. 72, 21. Z. v. o. [4]) kK., p. 72, 8. Z. v. u. [5]) AB ותעמיד. [6]) M פקידותו. [7]) Vgl. kK., p. 48, 6. Z. v. o. [8]) Vgl. ob. p. 245_3. [9]) AB ציר. [10]) ABC ידו. [11]) kK., p. 72, 5. Z. v. u.

[12]) JbE hat, vorausgesetzt dass unser Text richtig ist, die Stelle missyerstanden, denn nicht von einer √ נמר, sondern von dem Verb. med. gem. מרר leitet iE diese Verbaltorm, ein Impf. Hiph'il, ab. So auch Jehûdâ Ḥajjûg in s. כתאב אלאפעאל דואת הרוף אללין, ed. Jastrow, p. 188 (s. r. מרה): ואמא אל תמר בו פאצל אחר פאפהם (Dukes, a. a. O., p. 122); ibn Ganâḥ im כ׳ אלמסתלחק, ed. Derenbeurg, p. 202, s. v. מרר; ס׳ השרשים, s. v. מרר (p. 273) u. s. v. נמר (p. 306). D. Kimchi, ס׳ השרשים, s. v. מרר. Ges., HG.[26], § 67 fasst es als eine aramaisierende Form des Impf. Hiph'il von einer √ מרר auf. Vgl. auch Ges., HW.[13], s. v. מרר u. iEG., p. 94, Anm. 33. Es ist aber auch möglich, dass in uns. Texte zwischen den Wörtern גם יתכן u. בעלי הכפל (p. 72, 5. Z. v. u.) ein Satz, in welchem die Meinung einer Ableitung von einer √ נמר ausgesprochen war, gestanden hat, dann allerdings ist die Erkl. JbEs verständlich u. wir hätten dann hier ebenfalls, wie z. b. in dem Worte תפל (Esther 6_{10}), eine Jussivform des Hiph'il. [13]) kK., p. 72, 4. Z. v. u.

השר הגדול העומד על בני עמך (דניאל י"ב, א׳)[1], והוא פירש שם (בדניאל י׳, כ"א) כי שלשה עולמות הם והעולם האמצעי הם הגלגלים ושם מיכאל ונבריאל, ובזה רמז כי הוא כוכב, ואמר עוד כי שר פרס הוא הפקיד על המחברת הגדולה [או האמצעית][2]) ודניאל[3]) הזכיר הפקיד בשם המלאך עכ"ד, ואחר ששר פ"ס הוא הפקיד על המחברת[4]), מזה נלמוד כי גם שר ישראל הוא כוכב. ואל תחשדני באמרי כוכב שהיתה דעתי לאמר[5]) שהוא[6]) כוכב ממש. כי אינני אומר כן רק דעתי על המלאך הקדוש המניע את הכוכב, כי פעולות[7]) שבעת המשרתים שהם ש'צ'ם (שבתי, צדק, מאדים) ח'נ'כ'ל (חמה, נגה, כוכב, לבנה) אינם מכח עצמם רק מכח המלאכים * המניעים אותם והעמידים אותם, והכל במאמר השם ית׳, ודומים לפניו כגרזן ביד החוצב בו. ונשוב לדברינו: ולפי זה נאמ׳ כי שר ישראל הוא הפקיד על המחברת * הגדולה שהיתה לפני יציאת מצרים, ואמר המלאך (דניאל י׳, י"ג) ושר מלכות פרס עומד לנגדי עשרים ואחד יום והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני, ור׳ אברהם פירש שם כי פירוש "אחד השרים הראשונים" כדרך היושבים ראשונה במלכות (אסתר א׳, י"ד), כלומר הגבוהים במעלה, ואנחנו יודעים כי אין בכל השבעה גָבוה[8]) משבתי[9]) וממשלתו חזקה מכולם, ובספר ראשית חכמה[10]) אמר כי שבתי[11]) ממונה על היהודים, וראיה לדבריו שהם שומרים יום השבת שהוא בחלק שבתי[11]), כלומר שהם בטלים בו מכל מלאכה, להודיע שאינם צריכים ממנו עזר ואינם מבקשים שיעזרם כי הם נשענים על אלהי האלהים ית׳ שמו. ואמר עוד בספר דניאל (ז׳, ט׳) כי מיכאל השר הגדול הוא עתיק יומין והיה רואה אותו במראות נבואה שהיה זקן, ובבראשית חכמה[12]) פירש זה כי שבתי הוא ממונה על הזקנים ועל הדברים הקדמונים והעתיקים, ובאמרו עתיק יומין רומז על הפקידות, כלומ׳ על היותו פקיד על המחברת הגדולה, כי שנים רבות תאריך ממשלתו בעבור כי יש שנים רבות ממחברת גדולה עד מחברת גדולה[13]), ואמר עוד (דניאל ז׳, י׳) ואל תתמה בעבור אלף אלפין ישמשוניה, כלומר למלאך[14]), כי הכל במצות השם[15]), הלא תראה כי מיכאל נקרא השר הגדול, והנה תחתיו משרתים שהם צבא השמים[16]), וזה רומז על היותו פקיד על מחברות[17]) המשרתים כאשר אמרתי. גם הוא פירש שם כי מה שאמר הנביא (דניאל י׳, י"ג) בא לעזרני הוא המבט הנקרא מבט אהבה, וכתוב (שם י׳, כ׳) ועתה אשיב להלחם עם שר פרס וזה מבט * איבה, וכתוב (שם י׳, כ"א) ואין

---

[1]) Fehlt Hss. [2]) Vgl. MS., 42_{242} (8). [3]) T והנה דנ׳. [4]) A fehlt v. הגדולה bis hierher infolge Homoioteleuton. [5]) C לומר. [6]) AB שהיתה. [7]) AB פעולת. [8]) C גבוהה. [9]) ABC משבתאי. [10]) Ms. or. qu. Berl. 679 [220]. p. 18 b, s. v. שבתאי: ובחלקו מן העמים כושים ויהודים ואלברברים וגו׳ u. im ס׳ טעמים daselbst heisst es: ובחלקו ארץ הודו כי היא הגבול הראשון ועל הכושיים בעבור שחרותם והיהודים בעבור היות מזלם דלי שהוא ביתו וגו׳. Vgl. auch MS., 42_{354}a. [11]) AB שבתאי. [12]) Ms. or. qu. Berl., p. 18b. Vgl. weiter unten zu Exod. 25_2. [13]) Vgl. MS., 42_{351}. [14]) T fehlt כ׳ ל׳. [15]) T noch הנכבר העליון. [16]) T für die letzt. drei Wörter: והם צבא השמים שהם צבא השם. [17]) ABC המחברות.

אחד מתחזק עמי על [1]) אלה כי אם מיכאל שרכם. וכן עמדי למחזיק ולמעוז לו
(שם י"א, א'). וזה החיזוק הוא מבט אהבה כי פירושו לו שב למלאך. והוא האריך
שם לפרש איך [2]) בין המלאכים מלחמה ולמה היא ואין להם קנאה, ואמר שהם
סודות עמוקות [3]) לא יבינם רק מי שלמד סוד התולדת [4]) וחכמת הגלגלים ותנועתם
עם דברי המשרתים והמזלות. וזה ראיה כי דעתו היתה על הכוכבים * כאשר פירשתי. M290a
ובמדרש חזית מצאתי סמך לדבריו כי כתוב שם בפסוק צאינה וראינה (ש"ה ג',
י"א) [5]) תאני [6]) ר' שמעון בן יוחאי הרקיע של שלג [7]) שנאמר [8]) (יחזקאל א',
כ"ב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא *. והחיות של אש שנאמר (שם C66b
א', י"ג) ודמות החיות מראיהן כנחלי אש. [וכתיב (שם א', י"א) והחיות רצוא
ושוב כמראה הבזק, ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה] [9]). מיכאל
שר [10]) של שלג וגבריאל של אש ולא זה מכבה זה [ולא זה מזיק זה] [9]).
א"ר אבין [11]) לא סוף דבר בין מלאך למלאך אלא אפילו בין * מלאך [12]) שחציו A104a
שלג וחציו אש הקב"ה עושה שלום בו [13]). אמר ר' יוחנן כתיב (איוב כ"ה, ב') עושה
שלום במרומיו. הרקיע של מים והכוכבים של אש ואינן מזיקין זה לזה. [מעולם
לא ראתה חמה פגימתה של לבנה] [14]). אמר רבי יעקב דכפר חנן כתיב
(איוב כ"ה, ב') המשל ופחד עמו וגו' המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל,
עמו מהו [15]) משלימין עמי [16]) ע"כ. והנה מדבריהם מובן [17]) כי מיכאל הוא
שבתי [18]). והעד השלג שהזכירו. כי כן שבתי קר ויבש [19]) ומושל על השלג. וגבריאל
הוא מאדים. והעד האש שהזכירו כי כן מאדים כתולדת [20]) האש [21]). ומה שאמר
חציו שלג וחציו אש רמז אל הכוכבים הממוצעים שהם טובים כצדק ונוגה, או
רמז לכוכב הנקרא כוכב. [ולהיותו חנוך דרש הוא] [22]). פירוש: רבותינו
ז"ל דרשו כן [23]) בסנהדרין (דף ל"ח, ע"ב). וזה הדרש יש לו סוד בעבור שדבק

---

[1]) Hss. noch כל. [2]) ABC אך יש. [3]) M עמוקים. [4]) Die Bemerkung Steinschneiders in iEM., p. 86_{94}, JbE substituiere hier סוד התולדת (das Geheimnis der Natur) für Anderes bei iE in Dan. 10_{21}, ist nicht stichhaltig, denn auch Dan. a. a. O. wird der Ausdruck gebracht, nur dass daselbst noch ein weiterer Zusatz (ודברי נשמת אדם שאיננה גוף), den aber JbE weglässt, sich vorfindet. [5]) Vgl. מדרש רבה שיר השירים, Ed, Wilna, Par. 3 (p. 44). [6]) TC תני. [7]) AB für ש"ש < של גג (sic!). [8]) Fehlt M. [9]) Die in [ ] stehenden Wörter fehlen Hss. [10]) Fehlt Hss. [11]) ABC אבון. [12]) T noch אחד. [13]) T ביניהן. In T folgt jetzt noch folgende Stelle: ואית ליה חמש אפין, ואלו הן וגויתי כתרשיש ופניו כמראה ברק ולא זה מזיק זה, כתוב אחד אומר המקרה במים עליותיו (תהל' ק"ד, ג') וכתוב אחד אומר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא (דברי' ד', כ"ד) וכתיב כרסיה שביבין די נור ולא זה מזיק זה ולא זה מזיק זה (דני' ז', ט'). [14]) Die in [ ] stehenben Wörter stehen Hss. [15]) Fehlt Hss. [16]) T מושלמין לו. [17]) Fehlt ABC. [18]) AB שבתאי. [19]) ראשית חכמה, p. 18b: אחל משבתאי בעבור היותו העליון שבכולם כי הוא בגלגל השביעי כנגד הארץ והוא קר ויבש. [20]) AB בתולדת. [21]) ראשית חכמה, p. 20a: מאדים חם ויבש שורף מזיק ומשחית יורה על חרבן ובצורת ומוקדי האש וגו'. [22]) kK., p. 72, 4. Z. v. u. [23]) In

בשם [1]) ואינני רשאי לגלות יותר. 26. [את מספר ימיך אמלא. טעמו שהשם נתן כח לכל גוף כמה יעמוד] [2]). פירוש: כדברי ר' עקיבא במסכת יבמות בפרק החולץ ליבמתו (דף מ"ט, ע"ב) [3]). 28. [הצרעה, חולי בגוף] [4]). פירוש: ורבותינו ז"ל פירשו במסכת סוטה בפרק אלו נאמרין (דף ל"ו, ע"א) שהיא עוף כדברי רש"י [5]) ושניהם נכונים [6]). 29. [ויאמר הגאון כי טעם [7]) תרבה עליך סימן הזמן שישלח הצרעה]. פירוש: בראותך שחית השדה רבה [8]) תדע כי אז הולכת הצרעה לפניך [9]) להרוג הכנענים כי חית [10]) השדה לא תשולח כי אם להיות לך לאות ולסימן. [כאשר אפרש בפסוק ובא האות והמופת]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י"ג, ג'). גם בפרשת בהעלותך בפסוק הצאן ובקר (במדבר י"א, כ"ב) יזכיר זה [11]).

---

den Hss. ist hier freier Raum für den fehlenden Quellennachweis (b. Sanhedrin, 38b) gelassen. Dort heist es nämlich: ואל משה אמר עלה אל ה' עלה אלי מבעי ליה, א"ל זהו מטטרון ששמו כשם רבו דכתיב (שמות כ"ג, כ"א) כי שמי בקרבו. Metatron aber wurde schon frühzeitig mit Henoch im Verbindung gebracht. So z. B. sagt Targum Jonathan zu Gen. 5_{24}: ופלח חנוך בקושטא קדם יי' והא ליתוהי עם דיירא ארעא ארום אתנגיד וסליק לרקיעא במימר קדם יי' וקרא שמיה מִיטַטְרוֹן ספרא רבא. So auch im ס' חנוך (abgedruckt bei Jellinek בית המדרש, II., p. 114 ff.; V., p. 170 f.). Vgl. auch die Einleitung zu מסכת היכלות, ed. Jellinek, in בית המדרש II., XIV f.; עמק המלך, Ed. Amsterdem, p. 198, Kol. 3, Kap. 2: (שער עולם הבריאה) מטטרון הוא שר העולם מפני שהוא מחלק מזון לכל שרי אומות העולם והוא חנוך נער והוא נשמת אדם הראשון שפרחה ממנו קודם שחטא וזכה בה חנוך; ילקוט ראובני, Ed. Wilmersdorf, pp. 26^3, 27^2 u. 28^2; M. Recanatiin טעמי מצות, dann im ס' ריקנאטי, Ed. Venedig, p. 37 f. zu Gen. 5_{24}; ציוני, Ed. Cremona, 13 d f.; Ārûch, ed. Kohut, s. v. מיטטרון, B. V, p. 119; Zunz, GV.^{2}. p. 178 a und Jellinek, Btrge z. Gesch. d. Kabbala, Lpz. 1852, I., p. 55. Allerdings Tosaphoth zu Jebhamoth, p. 16b, s. v. פסוק, widersprechen dieser Ansicht einer Identät zwischen Metatron und Henoch. Vgl. damit S. Edels zu b. Sanhedrin, p. 38 b. [1]) Vgl. Raschî zu uns. Verse. [2]) kK., p. 72, 3. Z. v. u. [3]) Die letzt. 2 Wörter, der Nachweis der Stelle, fehlen in der Hss. Gemeint ist die Stelle: את מספר ימיך אמלא תנאי היא דתניא את מספר ימיך אמלא אלו שני דורות זכה משלימין לו לא זכה פותחין לו דברי ר' עקיבא וחכמים אומרים זכה מוסיפים לו לא זכה פותחין לו אמרו לו לרבי עקיבא הרי הוא אומר והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה (מ"ב כ', י') אמר להם משלו הוסיפו לו וגו'. Vgl. auch MS., 42 pp. 206 f. u. 482. [4]) kK., p. 73, 4. Z. v. o. [5]) Vgl. Raschî z. uns Verse. [6]) Vgl. dagegen Ges., HW.^{13}, Levy Nh. Wb. u. Arûch, ed. Kohut, s. v. צרעה, wo es mit Recht ausschliesslich als mit „Wespen, Hornissen“ wiedergegeben wird. Vgl. übrigens auch Lewysohn „Die Zoologie des Talmud“, Frankfurt a/m. 1858, p. 303 f. [7]) T (kK., p. 73, 6. Z. v. o.) noch פן. [8]) A תרבה. [9]) AB sind die Wörter v. פי' bis hierher am Rande zugeschrieben. [10]) AB חית, M חיות. [11]) Die hier angegbenen Stellen sind wie Rosin, MS., 42_{115} h (wo übrigens die Stelle aus Num. 11_{22} nachzutragen ist) bereits nachgewiesen, insofern von Wichtigkeit, als sie entgegen den Ausführungen iEs zu Dan-

כ"ד. 1. [וזה היה אחר מעמד[1]). הר סיני][2]). פירוש: ו.אחר·
שהזכיר על דעת[3]) המעתיקים שהיה יום מתן תורה[4]). 3. [את כל דברי השם,
והם אתם ראיתם כי מן השמים (שמות כ' כ"ב), הנה[5]) אנכי שולח
מלאך (שמות כ"ג, כ') כי מגזרה אחת הם שניהם[6])]. פירוש: בפרשת
כי תשא בפסוק מהני נא (שמות ל"ב, ל"ב) ירמוז רמז להודיע מה הם ספרי השם[7])
ושם אבאר דעתו, ומשם תבין מה הם דברי· השם הנזכרים כאן, וכבר ביארתי M290b
דעתו בפסוק שולח מלאך (שמות כ"ג, כ'[8]) ועל כן רמז כי דברי השם והמלאך
מגזרה אחת הם. 4. [על דעת המעתיקים שהיה יום מתן תורה]. פירוש:
במכילתא מסכתא דבחדש יתרו פרשה ג'[9]). [למספרם כמזבח אליהו][10]).
פירוש: סוד השנים עשר ידוע[11]). 5. [ומלת .פרים· על העולות והשלמים[12])].
פירוש: כבר הודעתיך בפרשת ויגש (בראשי מ"ד, כ"ב) למה פירש כן[13]). 10. [וטעם
אלהי ישראל יוצר בראשית אשר בידו נפש כל חי, והמשכיל
יבין][14]). ובפרשת כי תשא בפסוק ראה אתה אומר אלי (שמות ל"ג, י"ב)[15]) אמר
וטעם[16]) הודיעני נא את דרכיך כי יוצר בראשית אין כח בנברא[17]) לדעתו כי אם
בדרכיו, ומי שידע דרכיו ידענו כי אז יהיה[18]) כמו צורה[19]), על[20]) כן אמר הודיעני
ואחר כן ואדעך ע"כ[21]). פירושו זה מבואר שדעתו שהוא השכל הפועל[22]),
כי אם אמר על השם הנכבד למה הוצרך לרמוז בו רמז · באמרו והמשכיל יבין, ודע A104b

3_{33} f. (vgl. damit b. Taanith, 18b; Sifra Emôr, Absch. 9; שמחות, Absch. 8 u. מכילתא דרשב"י, ed. Hoffmann, zu Exod. 21_{13}, p. 125), klar dartun, dass iE ursprünglich der Ansicht Saadjas u. ibn Gabirols, wonach die Wunder ausschliesslich zur Beglaubigung der Propheten dienten, sich angeschlossen hatte. [1]) M, מעומד. [2]) kK., p. 73, 16. Z. v. o. [3]) ABC für die letzt. 3 Wörter bloss זכיר על. [4]) So Mechilta, ed. Weiss, יתרו פרש' ג' [Exod. 19_{10} (p. 72)]: ויאמר יי' אל משה לך אל העם וקדשתם היום: זה יום רביעי ומחר יום חמישי. . . . . . . אמר להם הרי אתם קשורים ענובים תפוסים מחר בואו וקבלו עליכם המצוות כולן רבי יוסי ברבי יהודה אומר לומר בו ביום נעשו כל המעשים. Hierzu bemerkt Nachmanides zu Exod. 24_1: כיום לאחר מתן תורה נעשו המעשים של סיפר העם וכתיבת ספר הברית הכל כמו שפירשנו ולזה שומעין שאמרו כהלכה. Vgl. dagegen b. Sabbath, p. 98 a; לקח טוב, ed. Buber, zu Exod. 24_1 (p. פ"ז); מדרש אגדה, ed. Buber, zu Exod. 24_1 (p. ק"סה) u. רש"י zu uns. Verse, wo gesagt wird זה המעשה היה קודם מתן תורה. Vgl. auch Mechilta, a. a. O. [5]) T (kK., p. 73, 7. Z. v. u.) והנה. [6]) T שתיהם. [7]) Vgl. kK., p. 102, 1. Z. v. o. [8]) Vgl. ob. p. 268. Für 23_{20} sollte es richtiger heissen 23_{21}, weil mit kK., p. 72, 11. Z. v. o. V. 21 beginnt. [9]) Von 'פי bis hierher fehlt in den Hss., wohl aber leerer Raum gelassen. Vgl. übrigens oben, Anm. 4. [10]) kK., p. 73, 4. Z. v. u. [11]) Über die astrologische Bedeutung der 12 Himmelshäuser, auf die hier hingewiesen wird, vgl. MS., 42_{310} ff. [12]) T (kK., p. 74, 1. Z. v. o.) ועל השלמים. [13]) Vgl. ob. p. 165_{17}. [14]) kK., p. 74, 10. Z. v. u. [15]) Vgl. kK., p. 103, 17. Z. v. o. [16]) ABC für 'א' ו < והטעם. [17]) M בנברו (sic!). [18]) A תהיה (sic!). [19]) Vgl. MS., 42_{209} f. [20]) T ועל. [21]) Vgl. MS., 42_{504} u. 43_{33} f. [22]) Hiernach ist zu berichtigen Rosin in MS., 42_{496}, der bloss unter אלהים die Engel (intelligi-

כי קרא את השכל הפועל יוצר בראשית בעבור כי הוא ברא כל מה שיש תחת גלגל הירח ברצון השם ית׳, ומה שתחת גלגל הירח נקרא מעשה בראשית בעבור כי הוא המחודש בששת ימי בראשית כאשר פירש הוא בבראשית (א׳ ב׳) כי משה לא דבר בעולם [1]) המלאכים כי אם בעולם ההויה וההשחתה [2]), וידוע כי נפשות כל החיים השפלים הם ביד השכל הפועל [3]), ורבותינו ז״ל רמזו זה בפרק הבא על יבמתו [4]) (יבמות ס״ב, ע״א וס״ג ע״ב) באמרם אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ומלת גוף רומזת אל [5]) המציאות השפל [6]) שהוא ביד השכל הפועל כלומר נפשותם של בעלי הגוף העפרי השוכנים בארץ ולא נפשות העליונים שהם פשוטים בלי הרכבה, והכוונה שיכלה כחם כדרך כי אזלת יד, ואז יבא בן דוד, על כן רמז ר׳ אברהם אשר בידו נפש כל חי, ונקרא אלהי ישראל ולא אלהי האומות בעבור כי הוא השר הממונה • על ישראל והוא המשפיע עליהם רוח נבואה בכח השם ית׳, ועל כן אמר • משה ונפלינו אני ועמך וכו׳ (שמות ל״ג, ט״ז), וזה ענין הנבואה שבקש מהשם ית׳ שתהיה מיוחדת לישראל ועל ידו [7]) נתנה תורתינו ועל כן היו כל משפטיה ישרים ונכוחים [8]) בשיקול הדעת, ושאר הדתות אינם כן, וככר פירש הוא בבראשית (א׳ א׳) כי אלהים כמו מלך, על כן אמר הכתוב ויראו אל אלהי ישראל שפירושו השר • המנהינם. [ומעם ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר הוא הכסא וביחזקאל (א׳, כ״ו) כמראה אבן ספיר דמות כסא [9])]. פירוש: ידוע בדרך סברא כי החיות שהזכיר יחזקאל הם הצורות שבגלגל השמיני או הם שבעת המשרתים, וכתיב (ביחזק׳ א׳, כ״ב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורה נטוי על ראשיהם מלמעלה וזה הרקיע הוא הגלגל השמיני בעצמו, וכתיב (שם פסו, כ״ו) וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא והוא הגלגל התשיעי, וכתיב (שם) ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה והוא השכל הפועל. [10]) [וזה הכסא הוא הנטוי על השמים הנראים]. [11]) פירוש: אמר השמים הנראים על הגלגל השמיני כי אחר שהכוכבים אשר יש [12]) בו הם נראים לעין הנה גם הגלגל נראה בעבור כי הוא גוף כמו הם, אך התשיעי [13]) איננו נראה,

beln Substanzen) verstehen will, dagegen אלהי ישראל mit יהוה identifiziert [nach gKomm. 2 Mos. 6, 2 ff.] u. z. im Sinne von מהוה הנמצאות. [1]) M מעולם. [2]) Vgl. oben pp. 28_{16}, 33_{10}; lK. zu Gen. 1_1 (ed. Friedl., p. 20, 15. Z. v. o. u. MS., 42_{67}. [3]) Vgl. MS., 42_{72} u. 211 (4). [4]) Hss., für ה׳ ע׳ י׳ < חל״ק, doch findet sich diese Stelle daselbst nicht. Vgl. auch ע״ז, p. 5a u. נדה, p. 13b. [5]) Fehlt C. [6]) Fehlt A. [7]) C ידה. [8]) ABC ונראים. [9]) T (kK., p. 74, 8. Z. v. u.) für ד׳ כ׳ < ארומה (sic!). [10]) Vgl. MS., 42, pp. 30, 206 u. 243 ff. u. Flügel in ZDMG., XX, p. 28, Anm. 20. Wie man sieht, hält auch JbE an der Ansicht iEs bzw. ibn Gabirols fest, dass die zehnte Himmelssphäre die Sphäre der intelligibeln Substanzen ist. [11]) Die Erkl. findet sich in T erst kK., p. 75, 1. Z. v. o., doch wird sie ihren wirklichen Platz hinter den letzten Wörtern der vorhergehenden Erkl. (kK., p. 74, 8. Z. v. u.), wie dies auch aus der nachfolg. Erkl. ersichtlich ist (vgl. p. 275_{5}), gehabt haben. [12]) Fehlt A. [13]) Es ist dies mithin die sternenlose vom Osten nach Westen sich und alle anderen

מאשר אמר וזה הכסא הנה מלת .וזהי רומות שיש כסא אחר והוא רמז על השכל הפועל שהוא כסא • השם ועליו נאמר כי שמי בקרבו (שמות כ"ג כ"א). A 105a כי לִבְנַת איננה מנזרת לְבָנָה[1]) היא (ויקרא י"ג, ד') כי אם מגזרת קח לך לְבֵנָה (יחזקא' ד', א')[2]) והעד שאמר[3]) יחזקאל (א', כ"ו) אבן[4])] [5]). פירוש: בפירוש שיר השירים בפסוק מעולפת ספירים (ש"ה ה', י"ד פרשהו[6]). 14. [והעד[7]) הנאמן ספר דברי הימים]. פירוש: כי שם (א ב', פסוק ט' — פסוק נ"ה וד' פסוק ט"ו) מפורש שכלב בן יפונה איננו כלב בן חצרון[8]). גם שם (פסוק י"ח — כ') מפורש כי בצלאל היה בן אורי בן חור בן כלב בן חצרון[9]).

תרומה.

כ"ה. 2. [ואחריו נחשת למלאכת החיצונה[10]) כי הוא למטה מהכסף][11]). פירוש: זה אמר על הנחשת המכורכם שהוא בחלק נגה[12]) ולא אמר על הנחשת האדום כי הוא לא נמצא במעשה המשכן כאשר אפרש. [והנה אין במלאכת המשכן ברזל, וסודו ידוע]. פירוש: ידוע הוא כי שבתי[13]) ומאדים הם משחיתים, כי שבתי יורה[14]) על כל חרבן והשחתה[15]). ומאדים

Sphären umschwingende Sphäre (vgl. Dieterici, Propaedeutik etc. p. 47 u MS., 42_{244}), im Gegensatze zu Gen. 1_6 (oben p. 40_{18}) u. Ps. 8_4, wo. iE als 9. Sphäre, die der Fixsterne angibt. Vgl. auch weiter unten p. 286, Z. 13 ff. und 287, .10 Z. [1]) AB לִבֵנָה, CM לִבָנָה. So erklärt es Saadja, der es תפסיר z. St. mit בּיאץ = לָבָן übersetzt. So auch ibn Ğanâḥ im ס' השרשים, s. v. לבן, p. 239, Z. 22 v. o. [2]) Dieser Ansicht schliesst sich auch D. Kimchi in s. ס' השרשים, s. v. לבן an. Vgl. auch Ges., HW.[12], s. v. לְבֵנָה, wo לִבְנַת ebenfalls mit לְבֵנָה (ass. libittu, cstr. libnat), einem assyr. Lehnwort, in Verbindung gebracht wird. [3]) T für 'ש' ו < והראיה כי אמר. [4]) T כאבן, nach Ezechiel 10_1. [5]) Die hier gegebene Erkl. steht mit Recht nach der vorhergehenden mit וזה הכסא וגו' (vgl. oben 274_{23}) beginnenden. [6])iE daselbst: ספירים: אבן יקרה אדומה ויורה עליו ארמו עצם ספנינים ספיר גזרתם כי כבר משל הלובן כהלב ושלג וטעה המפרש כמעשה לבנת הספיר מן לבן כי אין פירושו אלא מן קח לך לבנה ויורה עליו כמעשה כי מה עניין כמעשה עם הלובן כי היה לו לומר כמראה לבנת. Vgl. auch Kaufmann „Die Sinne etc." p. 115_{31}. [7]) T (kK., p. 77, 9. Z. v. o.) והנה העד. [8]) Vgl. übrigens über die genealogischen Schwierigkeiten in I. Chron. 2—4, Kittel in Nowacks „HKzAT", Göttingen, 1902, pp. 7 ff. [9]) Vgl. Kittel, a. a. O., p. 7. [10]) ABC החיצוני. [11]) kK., p. 78, 6. Z. v. o. [12]) So sagt iE im ס' ראשית חכמה, Pforte 4, p. 21 a (Ms. or. qu. Berl. 679 [220]), s. v. נגה: ומחלקו בכל אשר יש בבטן הארמה הנחושת המכורכם ואלזודואה ואלמאגניסיא ואלמרתך ואשאדר ואלזאד ואתינבאר וכל חלי כתם וטבעות הנשים [13]) ABC schreiben stets שבתאי. [14]) AB מורה. [15]) Vgl. ראשית חכמה, Pforte 4, p. 18b, s. v. שבתאי: אחל משבתאי בעבור היותו העליון שבכלם כי הוא בגלגל השביעי כנגד הארץ והוא קר ויבש ותולדתו רע מזיק יורה על השחתה וחרבן ומות ועצבון ואבל ובכי ואנקה ועל הדברים הקדמונים וגו'.

יורה [1]) על שריפת האש ועל מכות ופצעים והוצאת דם [2]). ועל כן צריך שישמרו ישראל מכל הדברים שהם בממשלת שני המזיקים האלה כדי שיצאו מתחת ממשלתם 2b ולא תבא עליהם רעה *. וידוע כי ש ב ת י שולט על הברזל שיש עליו חולדה [3]) והוא הנקרה בלשון ישמעאל חדיד [4]) ובלשון לועז [5]) פיירו [6]). ו מ א ד י ם שולט על הברזל החזק [7]) הנקרא בלשון ישמעאל בולאד [8]) ובלשון לעז אסריו [9]). גם הוא שולט על הנחשת האדום [10]) ועל כן צוה השם בתורתו (דברים כ״ב, ה׳) שלא יניפו ברזל על אבני המזבח. וכן עשה שלמה ע״ה בבית המקדש ככתוב (מ״א ו׳, ב׳) ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו. וכבר דרשו רבותינו ז״ל שאין ראוי שיעלה הכורת והמחבל על מי שנברא לעשות שלום כמו שחזכיר רש״י בסוף פרשת יתרו (שמות כ׳, כ״ב [כ״ה]). גם במדרש ילמדנו כתוב ככה [11]) והוא קרוב לדברי ר׳ אברהם. ובעבור זה לא היה במשכן ברזל ולא נחשת אדום. 4. [גם ימצא תולעת לבדו] [12]). פירוש: אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישע׳ א׳, י״ח). [גם שָׁנִי לבדו] [13]). פירוש: כחוט השני שפתותיך (ש״ה ד׳, ג׳). 6. [בשמים לשמן המשחה, והם ארבעה] [14]). פירוש: נטף ושחלת וחלבנה ולבונה כמו שפירש בפרשת כי תשא (שמות ל׳, ל״ד). [והסמים שהם גומות [15])]. פירוש:

---

1) AB מורה. 2) Vgl. ראשית חכמה, Pforte 4, p. 20, s. v. ומאדים: מאדים חם יבש שורף מזיק ומשחית יורה על חרבן ובצורת ומוקדי אש והמרי והמים וההריגה והמלחמה והמריבות והמכות והפירוד וגו׳. 3) ראש׳ חכמה, Pforte 4, p. 18b, s. v. שבתאי: ובחלקו . . . והכלל כל הזקנים ועובדי האדמה והבנאים ומעברי האורות ומנקי בתי הכבוד והעבדים והגנבים והלסטים ותופרי הבורות והקברים ולוקחי תכריכי המתים ובחלקו ממתכות הארץ העפרת השחורה והברזל שיש עליו חולדה והאבנים השבורים וכל כחול שחור והאבן השואבת וכל אבן כבדה ושבורה וגו׳. 4) חדיד pl. הדאד = ferrum. 5) ABC לעז. 6) M פֵּיֵרו, das spanische „fierro" (auch hierro) = Eisen. 7) ראשית חכמה, Pforte 4, p. 20a, s. v. מאדים: ובחלקו . . . וממתכות הארץ הברזל והנחשת האדום והגפרית והנפש וכלי זכוכית וכן כלי נשק וכל אבן אדומה. 8) Vgl. Muhit al-Muhit, s. v. בולאר u. Lane, Arabic-Englisch Lexicon, Book I, Part 6, London, 1877, s. v. פלד, פולאד an arabicized word from the Pers. בולאד [or פילאד or בֻולאד] and פאלוד pl. פואליד = steel. 9) ABC אצארו = span. acero = Stahl. 10) Vgl. Anm. 7. 11) Tanchûmâ, Ed. Warschau, 1873, פר׳ וישמע יתרו, Nr. 17 (p. 193). So auch Mechilta zu יתרו פרש׳ י״א (ed. Weiss, p. פ״א) [u. danach Jalkut zu יתרו, § 306]; מ׳ לקח טוב zu Exod. 20_{22} $_{(25)}$, p. 142. Vgl. auch מכילתא דרשב״י zu Exod. 20_{22} $_{(25)}$, p. 116. 12) kK., p. 78, 18. Z. v. o. 13) kK., p. 78, 19. Z. v. o. 14) kK., p. 79, 7. Z. v. o. 15) T (kK., p. 79, 8. Z. v. o.) נקראים (sic!). Während Gesenius, HW.[12], u. Levy Nh. Wb. s. v. סם das Wort noch mit dem arab. שׁם = olfacere in Verbindung bringen, hat bereits ibn Ĝanâḥ im ס׳ השרשים, s. v. סם, p. 341 [dann auch Fleischer in den Nachträgen zu Levys Nh. Wbe, I, p. 287 a, Z. 2 v. o. u. III, p. 724 b, Z. 19 v. o.], es aus dem arab. סם (vgl. Lane, a. a. O.) = vergiften, durchbohren, abgeleitet. Dieser Etymologie schliesst sich auch iE an, nur mit dem Unterschiede, dass er das Wort סם nicht wie ibn Ĝanâḥ [u. auch Fleischer] im Sinne von „vergiften", sondern in seiner ursprüngl. Bedeutung als „durchbohren" erklärt und infolgedessen das davon abgeleitete Nomen ähn-

מלת גומות [1]) היא בלשון ארמית, ואף על פי שדרכו לדבר תמיד בלשון הקדש
לבדה ולא בלשון אחרת הוצרך לאמר [2]) גומות בלשון ארמית [3]) בעבור כי לא
מצא להם שם אחר בלשוננו כי נשכחה לשון הקדש מפינו ולא נותר לנו ממנה כי
אם הנמצא [4]) במקרא ובמשנה וכן כתב הוא בתחלת ספר כלי הנחשת [5]).
7. [ויאמר ר׳ יוסף הבבלי כי טעם מילואים וכו׳, ואחרים אמרו
וכו׳, והגאון אמר כי טעם מילואים וכו׳] [6]). אמר המבאר: דע כי בזה
C67b המקום לא השיב על דבריהם גם לא • הודה להם, אך בפרשת ואתה תצוה בפסוק
ומלאת בו (שמות כ״ח, י״ז) [7]) פירש דעתו שהוא דעת אחרת ושם תבין. [ובאדם
A105b מחשבות] [8]). פירוש: הם מחשבות • החכמה והשכל כאשר רמז בפרשת כי תשא
בפסוק הודיעני נא את דרכיך (שמות ל״ג, י״ג[9])). [ובעולם מלאכת השמים [10])].
פירוש: הם משפטי הכוכבים בארץ [11]) כמו שכתוב (באיוב ל״ח, ל״ג) הידעת חקות
שמים אם תשים משטרו בארץ כאשר פירש ר׳ אברהם בר חייא הנשיא הספרדי[12])
כי[13]) חוקות השמים[14]) הם תנועות הכוכבים בגלגליהם והמשטר הוא המשפט היורד
B62b אל הארץ בסבת תנועתם. ובעבור • המשפט הזכיר מלאכת השמים [14]) כנגד ארון
לוחות שבמשכן, שבהם היה המשפט. וכן החכמה באדם כי היא עיקר המשפט.
M292a [ובעולם • מעשה יום השבת[15])]. פירוש: שים לבך להבין זה הרמז כי הימים
ם הלילות הם כנגד המשרתים. ובכל ששת הימים היה השם ית׳ בורא ומחדש. אך
יום השבת היא כנגד שבתי שפעולתו הרבה ושממה [16]). גם ליל שבת בחלק
מאדים שהוא מורה על רציחה ושריפה [17]). ואין בשבעת הימים יום שיתמנו בו
שני משרתים רעים כי אם השבת[18]). כי בלילה מתמנה מאדים וביום שבתי. גם הוא
מבט מרובע. ועל כן [19]) צוה השם לישראל שישבתו ביום השביעי ובלילו[20]) לקיים
גזירת שבתי על [21]) זאת השביתה. גם צוה שיקריבו [22]) בו קרבנות התמידין והמוספין
לקיים גזירת מאדים בזה. וכל זה עשה השם להוציאם מממשלת [23]) שני הכוכבים
המזיקין האלה כדי שלא יוכלו להביא עליהם רעה גדולה מזאת. [והנה הגאון
עתה הקיץ משנתו] [24]). פירוש: בכל מה שהזכיר עד עתה בשם הגאון הוא

---

lich wie das arab. סׂםּ pl. סומם o. סמאם = foramen, mit גוכות vom sing. גּוּמָא f. (vgl. Levy, a. a. O., I, p. 339b) wiedergibt. 1) M גומרת (sic!). 2) C לומר. 3) AB fehlt v. ואף על פי bis hierher infolge Homoioteleuton. 4) M ימצא. 5) Ed. Königsberg, p. ד, 5. Z. v. u. 6) ABC folgt ואהרים אמרו erst auf die mit והגאון אומר beginnenden Ausführungen, doch T (kK., p. 79, 10. Z. u. folg. v. o.) genau so wie M. 7) Vgl. kK., p. 89, 16. Z. v. o. 8) kK., p. 80, 3. Z. v. u. 9) Vgl. kK., p. 103, 9. Z. u. f. v. o. 10) T (kK., p. 81, 3. Z. v. o.) שמים. 11) Nach JbE bedeutet also מלאכת השמים die Astrologie. Vgl. iEM., p. 87_{96}. 12) Wahrscheinlich im צורת הארץ (vgl. Benjacob, a. a.O., p. 508_{84}). 13) CM הכי. 14) AB שמים. 15) T (kK., p. 81, 5. Z. v. o.) שבת. 16) Vgl. oben p. 275_{15}. 17) Vgl. oben. p. 276_{2} u. ס׳ משפטי המזלות (Ms. or. qu. Berl. 679 [220]), p. 38a: ובחלקו מן השבוע יום ג׳ וליל שבת. 18) C בשבת. 19) AB וזה. 20) M ובלילה. 21) M ועל (sic!). 22) M שיקריבוהו. 23) M ממשלת. 24) kK.,

מודה[1]) לו. וראיה לזה שאמר אחר זה[2]) והנה גם אנכי עתה אורה[3]) אותך בדרך אמת, כי מלת „גם" תעיר[4]) על הגאון שהיה אומר בחמשת ספריו[5]) שמעלת האדם גדולה מהמלאכים[6]). [ואמר כי שכון[7]) הכבוד עם ישראל לאות ולמופת והטעם[8]) על דבר הענן][9]). פירוש: דעת הגאון היא כי מאשר שכן[10]) כבוד השם בענן עם ישראל מזה יש לנו ראיה ועדות שמעלת האדם גדולה ממעלת המלאכים[11]). ובאמרו „הכבוד" ו„הענן" הוא מה שכתוב כי בענן אראה על הכפ"ת (ויקרא ט"ז, ב') וכן ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה (במדבר י"ד, י"ד). וכן ומראה כבוד יי' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (שמות כ"ד, י"ז). [וכל אלה הדברים שהזכיר הגאון נכונים הם כנגד דעות אושי דורנו][12]). פירוש: לא אמר על דברי שלשת העולמות כי עליהם כבר הורה שדבריו נכונים[13]) רק אמר זה על שאר הדברים · שהזכיר באחרונה בשמו אחרי שאמר שהקיץ משנתו[14]). [שים לבך לדעת סוד הכרובים כי אין לכפורת קומה][15]). אמר יוסף: צריך אני לבאר כאן רמזים, ואל יאשימוני הרואים דברי כי הוא הצריכני לזה. דע כי בפרשת בראשית בפסוק ויגרש את האדם (בראש' ג', כ"ד)[16]) אמר כי מלת כרובים היא[17]) שם כלל לכל הצורות, ובזאת הפרשה בפסוק ועשית כפרת (שמות כ"ה, י"ז)[18]) אמר והנה הכתוב לא פירש הצורה רק · מטעם ודברתי אתך (שמות כ"ה, כ"ב) ידענוה היטב.[19]). פירושו: כי שם (פסוק כ"ב) כתוב שהקול יוצא מבין שני הכרובים, ומזה נראה שהיו דומים למי שיש לו קול דבור בעבור שכתוב שם ודברתי אתך, וידוע שאין בעולם מי שיש לו דבור רק האדם לבדו, ומזה נודע שהיו בצורת אדם, וטעם ודברתי אתך כאלו אמר לו שיעשו דמיון שאני מדבר אתך, ובעבור כי צורת משה צורת אדם על כן היתה צורת המדבר עמו צורת אדם, ובפרשת כי תשא (שמות ל"ג, כ"ג) בפירוש הארוך שהוא מדברי תלמידו כתוב כי בעבור שהנכבד באדמה הוא האדם על כן היו הכרובים בצורת האדם ולא בצורת שאר בעלי חיים, כי נשמת האדם דומה למלאכים[20]). וכבר הודעתיך[21]) בשם הגאון כי המשכן נעשה בערך העולם העליון, אך בעבור כי הגאון לא השלים לפרש כל צורתו על כן התחיל ר' אברהם עתה[22]) לרמוז לך סודו

———

). 81, 10. Z. v. o. 1) M מורה (sic!). 2) Vgl. kK., p. 81, 11. Z. v. u. 3) ABC אודו. 4) ABC תעיד. 5) Welche fünf Bücher darunter gemeint sind, wird sich nicht ut bestimmen lassen. Auf jeden Fall ist unter denselben das כ' אלאמאנאת ואלאעתקאו, dann der verloren gegangene Komm. z. Pentateuch (vgl. ALdJ., p. 5) zu verstehen 6) Vgl. oben p. 263, Anm. 20. 7) T שכן. 8) Fehlt T. 9) kK., p. 81, 11. ;. v. o. 10) AB שכון. 11) Diese Beweisführung dürfte in s. verloren gegangenen Komm. zum Pentateuch (vgl. Anm. 5) enthalten gewesen sein, denn im כ' אלאמאנאת ואלאעתקדא bringt er andere Beweise für die Überordnung des Menschen den Engeln gegenüber. 12) kK., p. 81, 17. Z. v. o. 13) Vgl. iE, kK., p. 80, 7. Z. v. u.; Komm. zu Dan. 10_{21}; oben p. 60, Z. 1 u. MS., 42_{203}, Anm. 1. 14) kK., p. 81, 10. Z. v. o. 15) kK., p. 1, 19, Z. v. o. 16) Eigentl. 3_{23} (vgl. ob' p. 58). 17) Fehlt AB. 18) Vgl. p. 82_{16}. 19) Vgl. kK., p. 82, 15. Z. v. o. 20) Vgl. MS., 42_{447}. 21) ABC הודיעך. 'gl. oben u. MS., 42, p 203. Anm. 1. 22) ABC für die letzt. 6 Wörter < על כן ר'

עצומים להודיע כי סבת היות העולמים דומים זה לזה הוא שהשם צוה לעשות המשכן כדמות מערכת העולם העליון בעבור כי באמצעות המשכן יקבלו ישראל כח השם ושפע טובו בלא אמצעי כאשר יקבל העולם העליון, ורבותינו
ז״ל רמזו זה במדרש שיר השירים בפסוק צאנה וראינה (ש״ה ג׳, י״א [1]) שאמרו • כי C68a
הקב״ה העלה את משה למעלה והראהו העולם ואמר לו עשה לי כמותו, אמר לו יכול [2]) אני לעשות כמותו, אמר לו כתבניתו כשם שאתה רואה למעלה כן עשה למטה, ואם אתה עושה כזה שלמעלן למטן אני מניח סניקליטון של מעלה ויורד ומצמצם שכינתי ביניהם למטה, כיצד מה למעלה שרפים עומדים אף למטה עצי שטים עומדים, מה למעלה כוכבים אף למטה [3]) כרובים [4]), אמר ר׳ חייא בר אבא מלמד שהיו כנפי הכרוב [5]) נראין במשכן ככוכבים הנראים ברקיע, ובסוף מדרש קהלת (י״ב, ב׳) [6]) פירשו רבותינו ז״ל איך דומה האדם לצורת הגלגל, ואולי מזה למד [7]) הגאון, גם ר׳ אברהם אחריו, אך הם העריכו הדמיון בדרך אחרת, והנה הכרובים היו במשכן על הכפרת כנגד המלאכים שהם על כסא הכבוד כמו שרמז
יחזקאל (א׳, כ״ו) • ועל דמות כמראה אדם עליו מלמעלה וכבר ביארתיו (למעלה) [8]) A106b B63a
והכפרת כנגד התשיעי שהוא הכסא והוא פשוט וזך כמראה אבן ספיר, ובעבור
כי איננו גוף על כן אמר כי אין לכפרת קומה, ותחת • הכפרת היה הארון, נם׳ M293a
הארון היה מקיף הלוחות, וזה בעבור כי תחת הכסא [9]) יש גלגל שמיני שהוא מקיף כל הגופות, והלוחות השנים שבהם משפטי התורה היו בתוך הארון כנגד שני חלקי המזלות שהיו בגלגל השמיני אשר מהם נודע משפט השם על העולם, ואמרתן שני חלקים בעבור כי חצים בדרום וחצים בצפון כאשר ירמוז בפרשת הבאה (שמות כ״ה, ל״) [10]). [ולמה המנורה בימין והשלחן בצפון] [11]). פירוש: אמרו חכמי המזלות כי בהיות השמש בגבהות גלגלה תהיה רחוקה מהארץ, ובהיותה במקום השפלות תהיה קרובה אל הארץ, וכבר ביארתי זה בתחלת הספר [12]). ומבריאת העולם עד עתה היה מקום הגבהות במזלות הצפוניים והשפלות בדרומיים, וסבת היישוב הוא חום [13]) השמש בעבור שחמימותה חם ולח ממוזג בתולדת חיי הגופות, והנה בהיות החום ממוזג יתן חיים, על כן אם תחמם [14]) יותר מהראוי תזיק, והנה בהיותה במזלות הצפוניים אז היא בגבהותה ולא תהיה חמימותה חזקה בעבור היותה רחוקה [15]) מהארץ, על כן היה [16]) היישוב בפאת צפון [17]), וכנגד מקום היישוב בעולם יש במשכן השלחן

אברהם פתח. [1]) Ed. Wilna, p. 44. [2]) M יכולו. [3]) ABC fehlt v. עצי שטים bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) Ed. Wilna ככוכבים. [5]) Ed. Wilna für כ׳ ה׳<קרסי זהב. [6]) Ed. Wilna, p. ל: והירח: עד אשר לא תחשך השמש. זה קלסתר פנים. והאור זה החוטם. והירח זה המצח. והכוכבים אלו ראשי לסתית וגו׳. [7]) ABC למדו. [8]) Vgl. oben p. 274, Z. 22. [9]) C כסא. [10]) Vgl. weiter unten p. 286. f. [11]) kK., p. 81, 10. Z. v. u. [12]) Vgl. oben p. 14. [13]) ABC החום. [14]) ABC תתחמם. [15]) ABC רחוק. [16]) ABC fehlt. [17]) Vgl. MS., 42_{399} unt.

ובו המאכלים [1]) שהם חיי הגופות, ועל כן הושם בפאת צפון, ובהיות השמש במזלות הדרומיים אז היא בשפלותה ויהיה [2]) החום חזק ,בעבור היות השמש קרובה אל הארץ ולא יוכלו בני אדם לשכן שם מפני תוקף [3]) החום, ועל כן היה המדבר והשממה בדרום, וכנגד המדבר בעולם יש במשכן המנורה שהיתה [4]) מזהב שהוא בחלק השמש הנותנת החום, גם היה נשרף בה השמן שהוא חם ולח כתולדת הדם [5]) שהוא חיי הגוף, גם היא מאירה במשכן כאשר תאיר השמש בעולם, ועל כן הושמה בדרום, ויתכן שהטעם הוא בעבור כי המנורה היתה כנגד [6]) שבעת המשרתים שהם סובבים בגלגל המזלות שהוא דרומי כנגד היישוב ועל כן המנורה בדרום. [וכרכב המזבח עד חציו] [7]). דע [8]) כי מזבח העולה היה כנגד הארץ ועל כן היה מלא עפר, וכן כתוב מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ', כ"א [כ"ד]), ובעבור כי חצי הארץ שקוע במים • וחציה מגולה על כן היה הרשת עד חצי המזבח a תחת כרכבו מלמטה עד חציו •. [ומזבח הקטרת לא יעלו עליו עולה] [3]). b פירוש: דע כי מזבח הקטרת שהוא מזבח הזהב היה [9]) כנגד ניצוץ השמש המניע האויר כאשר פירש הוא בפרשת בראשית בפסוק יהי רקיע (בראש' א', ו'), כי כאשר התחזק [10]) האור על הארץ והרוח יבש מי הארץ נהפך הלהט ונעשה הרקיע [11]), ואמרו חכמי המחקר כי בהתהפך הלהט עולים האדים מן הארץ ויתעפש האויר ויבא ניצוץ השמש ויצחצח הכל, וכן כתוב (כש"ה ב', י"ז וד', ו') עד שיפוח היום ונסו הצללים. וכנגד ניצוץ השמש הושם הקטרת במשכן לטהר עפוש האויר, ואחר שהיה להסיר העפוש אין ראוי להעלות עליו קרבן כלל ואפילו עולה שהיא המודה ונכבדת מכלם, זה בעבור כי הקרבנות יש בהם עפוש הדם וריח רע על כן אינם ראויים לעלות על מזבח הקטרת. ואחר [12]) שתבין אלה אמר המבאר צריך אני להשלים צורת שלשת העולמות להודיע איך היה ערכם זה לנכח זה [13]). א': מלאכים בעולם, וכרובים במשכן, ומחשבות חכמה באדם כדברי הגאון. ב': ובעולם [14]) כסא הכבוד, ובמשכן הכפרת שהוא משכן הנשמה העליונה כמו שפי"ש [15]) בספר יסוד • 3a מורא בשער השביעי [16]). ג': ובעולם הגלגל התשיעי שמקיף כל הגופות ומניע [17]) אותם, ובמשכן הארון שנושא הלוחות ובהנשאו ינשאו, [18]) ובאדם הלב שהוא משכן החכמה ומתנועע תמיד ומניע כל הגוף. ד': ובעולם הגלגל השמיני שהמשפט ממנו ונחלק לשנים, ובמשכן הלוחות שנים שבהם המשפטים, ובאדם שני

---

[1]) M המאכילים (sic!). [2]) ABC והיה. [3]) AB תיקון (sic!). [4]) ABC שהיה. [5]) ABC אדם (sic!). [6]) ABC fehlen die beiden letzt. Wörter. [7]) kK., p. 81, 9. Z. v. u. [8]) ABC noch כמו. [9]) C יהיה. [10]) C יתחזק. [11]) Vgl. oben p. 37 f. [12]) ABC fehlt v. שהיה להסיר bis hierher infolge Homoioteleuton. [13]) Vgl. hiermit die in MS., 42, p. 205 f. gegebenen Ausführungen, die mit den hier gegebenen Darlegungen JbEs zu ergänzen sind. [14]) C בעולם. [15]) ABC שפירש. [16]) Ed. Venedig, p. י"ד a.: מי יש משתגים ויצריהם בני אדם ותולדות במוח וכחה העליונה היא והנשמה שלשתם הזקות בו ויש נחלשות ויש השתים בתמורה ואין צורך להאריך כי הנשמה מבקשת מה שיועילנה ממעשה ה' כי הוא מקור חיים. [17]) ABC ומנענע. [18]) ABC ינשא.

חלים שבלב. ה׳: ובעולם עשרה גלגלים ועשרה מלאכים המניעים אותם ובמשכן עשרת הדברות בלוחות הראשונים ועשרה בשניות, ובאדם עשרים אצבעות ידיו ורגליו. ו׳: ובעולם שבעה משרתים, ובמשכן שבעה נרות המנורה, ובאדם שבע מעלות בעין[1]) כמו שפירש[2]) בפרשת ואלה המשפטים בסוד המלאכים (שמות כ״ג, כ״א)[3]). ז׳: ובעולם[4]) המדבר השממה בדרום[5]) מחום השמש, גם מהלך * 1 B63 המשרתים דרומי כנגד היישוב, ובמשכן המנורה בדרום, ובאדם המרה בימין כי בו הליחה הירוקה הדומה לאש. ח׳: ובעולם היישוב בצפון, ובמשכן השלחן בצפון, ובאדם הכבד[6]) שהגוף ניזון ממנו[7]) בעבור החום הבא אליו מתנועת הלב שהוא בשמאל. ט׳: ובעולם הארץ וחציה[8]) שקועה במים, ובמשכן * מזבח M204a הנחשת שהוא מזבח אדמה וכרכבו מלמטה עד הציו, ובאדם הטחול בתולדת העפר והוא בגוף מלמטה עד חציו או האצטומכא[9]) שהיא באמצע * הבטן כאשר[10]) הארץ A107 b באמצע העולם[11]). י׳: ובעולם השמש זורחת מפאת מזרח, ובמשכן הפתח במזרח, ובאדם העינים בפנים. י״א: ובעולם נהרות נובעים ומעינות מקלחים, ובמשכן הכיור מקלח, ובאדם מי רגלים מקלחים[12]) מהאבר. י״ב: ובעולם שני סרני הגלגל, ובמשכן שתי כתפות האפוד, ובאדם שתי הכליות כי כן פירש ובמזמור יי׳ חקרתני ותדע (תהל׳ קל״ט, י״ג) שהכליות הם רמז לסרני הגלגל, ורבותינו ז״ל אמרו בסוף מסכת ברכות (דף ס״א, ע״א)[13]) כי אחת לימין ואחת לשמאל, ובמזמור אל נקמות (תהל׳ צ״ד, ט׳) פירש הוא כי שתי האזנים כשתי הסרגים. [תדע[14]) סוד נחש הנחשת[15])]. פירוש: כבר הזכרתי (לעיל כ״ה, ב׳)[16]) כי הנחשת האדום הוא בחלק מאדים, ועוד יש בחלקו נחשים ועקרבים ואפעה וכל בעלי[17]) ארס שהוא סם המות ועל כן נקרא גם הוא נחש הנחשת, ורוב הצרות הבאות בעולם[18]) הם נעשים על ידו ואליו[19]) יתיחשו[20]) ונקראים בשמו, גם הוא נקרא בשמם. ובכר הודעתיך (לעיל כ״ה, ז׳)[21]) כי המשכן נעשה בדמות[22]) העולם העליון כדי לקבל כח מהשם לבדו בלא אמצעי וכדי שלא ישלטו עליהם הכוכבים המזיקים, והנה בהיותם דבקים בשם הנכבד לא היו הכוכבים יכולים לפעול בהם כי השם היה משגיח עליהם, ובסורם מדבריו חליץ[23]) מהם, ועל כן היו הכוכבים המזיקים פועלים בהם, ועל כן אמר הוא אהר זה[24]) כי כל זמן שהם שומרים עבודת המקדש חרב לא תעבור בארצם. ואוסיף לך ביאור: דע כי נוגע מושל על הזמה ועל התענוגים כלם[25]), ומאדים מושל

---

1) Vgl. oben p. 266, Anm. 4. 2) ABC פירש. 3) Vgl. kK., p. 72, 12. Z. v. o. 4) M ובאדם (sic !). 5) ABC für ה׳ ב׳ bloss והשממה. 6) M הבגד (sic!). 7) ABC הימני. 8) AB חצית. 9) Gewöhnlich אסטומכא (στόμαχος = Magen) geschrieben. Vgl. Levy, Nh. Wb. s. v. 10) C ראש (sic !). 11) Vgl. MS., 42_{398}. 12) M מקלח. 13) ת״ר שתי כליות יש בו באדם אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה ומסתברא דטובה לימנו ורעה לשמאלו דכתיב (קהלת י׳, ב׳) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו. 14) T (kK., p. 81, 8. Z. v. u.) אולי תבין. 15) AB נחשת. 16) Vgl. oben p. 276. 17) ABC בעל. 18) AC לעולם. 19) ABC (sic !). 20) C תיחסו. 21) Vgl. oben p. 279. 22) AB ברמות. 23) M חלוץ (sic !). 24) Vgl. kK., p. 81, 7. Z. v. u. 25) ראשית חכמה, s. v. נוגע, p. 21a: בתולרת . . . . . בחלקו.

על הצרות כלם[1]). והנה שניהם כאויבים כי תולדת זה הפך תולדת זה ועל כן המזלות שהם בתי מאדים הם במבט איבה[2]) כנגד המזלות שהם בתי נוגה, וזה סותר מעשי[3]) זה, על כן כשילך אדם בדרכי[4]) נוגה יהיה מאדים אויב לו ויזיקנו. וצוה השם למשה שיעשה נחש נחשת לזכרון כדרך ציצית הכנף כאלו אמר להם לכו בדרכי השם והשמרו לכם פן יזיק[5]) אתכם הנחש הגדול שהוא מאדים והוא סמאל שרו • של עשו, ואם יטעון טוען הלא כתיב והיה כל הנשוך וראה אותו וחי 21b (במדבר כ"א, ח') ואתה אומר שהוא מזיק יש להשיב כי רבותינו ז"ל רמזו זה במסכת ראש השנה בסוף פרק שלישי (דף כ"ט, ע"א) באמרם שהיה נושא לבו לאביו שבשמים והטעם כמו[6]) שאמר אנא השם הושיעני מיד הנחש הזה[7]). [וכל זמן שהם שומרים עבודת המשכן][8]). פירוש: בתחלת ויקרא (א', א') אבאר דעתו. 10. [ועשו ארון[9]) לעולם סמוך][10]). פירוש: מצאנו מלת אֲרוֹן בשו"א ופת"ח תחת האל"ף גם מצאנוהו[11]) בקמ"ץ (אָרוֹן) וכשהוא בשו"א ופת"ח • 8a הוא סמוך לעולם וכשהוא בקמ"ץ הוא מוכרת, ולעולם משקל אחד הם ולא שנים. [גם יתכן להיות תוספת הזר חלק מחמישית התשיעית[12]). פירוש:[13])...... [ויהי מחוץ חמש וחמש שמיניות][14]). פירוש •:........[15]) 18. [רק מטעם ודברתי אתך (פסוק כ"ב) ידענוה[16]) היטב][17]). פירוש: כבר ביארתי זה למעלה בזאת הפרשה (שמות כ"ה, ז')[18]). 19. [ו"ו קְצוֹתָיו שב אל מִן][19]). פירוש: מִן הכפרת תעשו הכרבים על שני קצותיו. 20. [והיו הכרובים שנים כאשר הראיתיך כי סוד האחד לא יראה כי אם בשנים][20]). פירוש: בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג', י"ג) אמר: וזה השם הנכבד בעולם שהוא באחד עומד בעצמו ובעבור שימצא בשנים יסמך על כן אמרו יי' אלהים יי' צבאות[21]), עד כאן[22]), וכבר ביארתי זה במקומו[23]). ואמר בספר השם בשער הרביעי[24]) כי הנכבדים העליונים שאינם גוף הם שנים נושא ונשוא רק האחד לבדו הוא נושא ואיננו נשוא[25]). 25. [וטעם מסגרת ידוע כי כן מנהג כל

האדם הנקיות והאהבה והלעג והשחוק והשמחה והרקוד ודבור פה והחשק והזנות ולשחק בקוביא והנדיבות ורוב התאוה לכל דבר ולהשבע בשקר ואהבת השכרות ורוב המשגל שהוא בדרך התולדת וחוץ התולדת ואהבת הבנים ואהבת השוק והכלל אהבת הצדק ובתי עבודת השם ומן האומנות כל דבר צבוע והתפירה והוא יורה על כל מאכל ומשתה ועל האם ועל הכנות ועל האחות הקטנה וגו. 1) Vgl. oben p. 276, Anm. 2. 2) A noch שהם (sic !). 3) AC מעשה. 4) C בדרגה (sic !), M בדרכם (sic !). 5) ABC יזיקו. 6) M כמי. 7) Vgl. MS., 42, $_{309}$ unt. 8) kK., p. 81, 7. Z. v. u. 9) M noch עצי (sic !). 10) (kK., p. 81, 5. Z. v. u. 11) M מצאנוה. 12) T (kK., p. 82, 2. Z. v. o.) משמינית התשיעי. 13) ABC fehlt v. תוספת bis hierher, jedoch leerer Raum gelassen. Eine Erkl. findet sich in den Hss. nicht. 14) T (kK., p. 82, 2. Z. v. o.) שמיניותיו. 15) Die Erkl. findet sich in den Hss. nicht. 16) ABC ידענום. 17) kK., p. 82, 15. Z. v. o. 18) Vgl. oben p. 278, 17. Z. v. o. 19) kK., p. 82, 8. Z. v. u. 20) kK., p. 82, 6. Z. v. u. 21) Vgl. MS., 42, $_{156}$. 22) Vgl. kK., p. 11, 5. Z. v. u. 23) Vgl. oben p. 204. 24) Ed. Lippmann, p. 8a. 25) Vgl. iE. zu Deut. 32$_4$; Diwan, ed. Egers, p. 32; MS., 42, pp. 29b, 156, 161$_2$

השלחנות]¹). פירוש: לפי דעתי שוה מפאת מטה כדרך שלחנות ארץ B64a אדום ²).

כז. 18. [ואיננו כפירוש אילן דעולא]³). פירוש: בבבא בתרא פרק לא יחפור (דף כ״ו, ע״ב) אמר עולא אילן הסמיך למצר בתוך שש עשרה אמה גזלן הוא ואין מביאין ממנו בכורים, והגאונים האריכו בפירושו ⁴).

ואתה תצוה.

20. [כי הוא מנזרת האש]⁵). פירוש: הנה נחצב מן האש היסודי שהוא בגלגל האש שהוא למעלה מגלגל הרוח ותחת גלגל הלבנה.

M295a **כח.** 1. [ואף כי לכהנו שבפסוק השני*]⁶) פירוש: הפסוק הראשון הוא ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו מתוך בני ישראל לכהנו לי, והפסוק השני ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי (פסוק ג׳), והפסוק השלישי ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהני לי (פסוק ד׳). 4. [והגאון פירש אותה כמו גופה⁷).] פירוש: מלת נופה היא כמו נוף⁸), וכן כתוב בדברי הימים (א׳, י׳, י״ב) ואת גופת שאול ואת גופת בניו; והגאון תרגם ,חשן׳ בלשון ישמעאל ,בדנה׳⁹) ופירושו ,מלבוש שהוא דבק לגוף׳ ¹⁰), על כן תרגם ר׳ אברהם ,בדנה׳ בלשון¹¹) ישמעאל בלשון הקדש

---

u. 210₂. Vgl. auch Olitzki, a. a. O., p. 104 u. 116₇₈. ¹) kK., p. 83, 3. Z. v. o. ²) Also das gerade Gegenteil von dem im gang. Komm. stehenden: המסגרת למעלה. Vgl. Baentsch, a. a. O., zu Exod. 25₂₅ (p. 226) u. Nowack „Lehrbuch d. hebr. Archäologie“, Freiburg i/B, 1894, II, pp. 45 u. 61. ³) kK., p. 86, 9. Z. v. u. ⁴) Vgl. Tosaphoth u. d. Erkl. zu Bâbâ bathra, z. St. ⁵) kK., p. 87, 3. Z. v. o. ⁶) kK., p. 87, 17. Z. v. o. ⁷) T (kK., p. 87, 6. Z. v. u.) גובה (sic!). ⁸) Vgl. Ges. HW.¹³, s. v. נופה. ⁹) Vgl. תפסיר, z. St., p. 121, 5. Z. v. o. ¹⁰) Eine ähnliche Bdtung. auch bei Dozy, a. a. O., I, p. 58, s. v. בדן [vgl. auch Belot „Vocabulaire arabe-français“⁶, Beyrouth, 1899, s. v. בדנה] : Une courte tunique sans manches (Vêtem. 56 et suiv.), en usage dans l' Occident aussi bien que dans l' Arabie, Macc. II, 204, 17, R. N. 64ro : ודקר אלשיך אלך. — אנה אנמא כאן עישה מן כד אמראתה כאנת תשתרי אלכתאן פתגזלה ותנסג מנה אבדאנא פתביעהא ; robe de soi portée par les juives, Daumas V. A. 487 ; cf. Gl. Esp. 238 ; sorte d' ornement que le femmes portaient sur la poitrine ; Abou'l Walîd 92₁₅ (ס׳ השרשים, s. v. בית, p. 63, 8. Z. v. u.) en explicant לְחָשִׁים (Isaïe III, 20), qu'on traduit par amulettes: הו צנף מן אלחלי תעלקה אלנסא עלי צדורהן ויסמי באלבדנאת תשביהא באלדרוע אלקצאר אלתי תסמי בדנאת. Vgl. auch ibn Ganâh, ס׳ השרשים, s. v. חשן (p. 174): בערבי בדנה (והוא הלוק קצור כמו אפקריסא). ¹¹) C מלשון.

גופה" [1]). [ולפי דעתי [2]) טעם זרת ארכו וזרת רחבו (כח, ט"ז) רמז למדת העגול]. פירוש: כי בתוך האפוד היה עגול עשוי לפי דעתו כאשר יפרש בסוד האפוד [3]). ואלכסון העגול היה זרת. [או כמדת מלואת האבנים] [4]). פירוש: שתי אבני השהם שהיו באפוד (עיין שמות כ"ה, ט'). [מצאנו כתוב שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד] [5]). פירוש: בספר שמואל (א', כ"ב, י"ח) בענין כהני נוב כשהרגם [6]) שאול. [והעד שאמר אפוד ירד בידו] [7]). פירוש: גם זה במעשה נוב כתוב ויהי בברוח אביתר בן אחימלך אל דוד קעילה אפוד ירד בידו (ש"א, כ"ג, ו') *. [ולא אמר האפוד כאשר אמר שאול 08b הגישה האפוד] [5]). אמר יוסף: תמהתי עליו באמרו כי אמר שאול „הגישה האפוד" ואין זה מצוי בכל דברי שאול, וכבר חפשתי זה היטב בספר דברי הימים גם בספר שמואל ואיננו כתוב שם כלל על שאול רק כשברח אביתר אל דוד ורצה שאול לרדוף אחריו כתיב (ש"א, כ"ג, ט') וידע דוד כי עליו שאול מחריש הרעה ויאמר אל אביתר הכהן הגישה האפוד [8]). ולפי דעתי כי שגגה היתה והיה חושב שכתוב בדברי שאול [9]). [כי שם כתוב שהארון היה שם] [10]). פירוש: בדברי שאול כתוב ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלהים כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל (ש"א, י"ד, י"ח) [11]). [והנה אפוד אביתר בארץ פלשתים] [12]). פירוש: כי ברח אביתר אל דוד קעילה וירד בידו האפוד כאש

---

1) Die Erkl. JbEs scheint nicht überzeugend genug, vielmehr dürfte iE das Wort בדנה [das bei Dozy, a. a. O., p. 59 aus Bocthor angeführte בדנה bedeutet eigentlich c o r p s (partie d' habit du col à la ceinture)] mit בדן pl. אבדא, das Körper bezeichnet, vgl. Lane, a. a. O., I, 169. s. v. בדן, konfundiert und so dem Saadja eine Übersetzung des Wortes חשן zugemutet haben, die dieser gewiss nicht beabsichtigt hat. 2) Fehlt Hss., vgl. jedoch T (kK., p. 88, 3. Z. v. o.). 3) Vgl. kK., p. 89, 12. Z. v. o. 4) kK., p. 88, 3. Z. v. o. 5) kK., p. 88, 6. Z. v. o. 6) AC כשהרגום. 7) kK., p. 88, 10. Z. v. o. 8) Vgl. auch I. Sam. 30_7. 9) Es wäre aber nach der Struktur des iEtextes zu schliessen immerhin möglich, ja sogar sehr wahrscheinlich, dass wir hier durchaus keinen Irrtum vor uns haben, sondern dass auch iE im ersten Satzgliede von I. Sam. 14_{18}. ähnlich wie die LXX προσάγαγε τὸ Ἐφοὺδ—הגישה האפוד in seiner Bibeltextvorlage hatte, was ein weiterer nicht unwichtiger Beleg für die LA. der LXX wäre. Allerdings im zweiten Teile des Satzes hat auch iE, wie dies aus dem Satze כי שם כתוב שהארון היה שם zu ersehen ist, mit dem mas. Texte כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל gelesen. Richtiger allerdings wäre dann die weitere LA. der LXX: ὅτι αὐτὸς ἦ τὸ Ἐφοὺδ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐνώπιον Ἰσραηλ = כי הוא היה נושא האפוד ביום ההוא לפני ישראל. Vgl. Kittel „Biblia hebraica", Lpz. 1905, z. St. u. Nowack „Die Bücher Samuelis" in Nowacks „HKzAT", Göttingen, 1902, p. 64, St. 10) kK., p. 88, 11. Z. v. o. 11) Vgl. oben, Anm. 9. 12) kK., p. 88, 13. Z. v. o.

M295b פירשתי[1]). [ואיך אמר שאול גם באורים][2]). פירוש: וישאל שאול • ביי׳ ולא ענהו יי׳ גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (ש״א, כ״ח, ו׳). [ושתי שרשרות נתונות על שתי משבצות][3]). פירוש: מלת משבצות מפורשת למטה (פסוק י״ג[4]) שהם[5]) שתים כדמות[6]) עינים. 10. [ועל[7]) השנית נד ואשר[8]) יששכר וזבולן[9]) יוסף ובנימין, זה[10]) טעם ,כתולדתם׳]. אמר יוסף: תמהתי שאמר כי זבולן גדול מיוסף, כלומר שזה נראה מכלל דבריו מאשר כתבם על הסדר הזה, ואמר שזה טעם כתולדותם, וכבר פירשתי בפרשת ויצא יעקב (בראש׳ ל׳, כ״ג[11]) כי משיקול הדעת יוסף גדול מזבולן, ויתכן שהוצרך לשנות סדר תולדותם של אלה השנים בעבור אבן השהם, כי כתוב (פסוק כ׳) והטור הרביעי תרשיש ושהם[12]) וישפה, ועל סדר תולדותם תהיה אבן השהם כנגד זבילן, ולא יתכן שיושם השהם כי אם כנגד יוסף כאשר יפ״ש למטה (בפסוק כ״ח) אחר דברי הגאון[13]), ומה שאמר שזהו סדר תולדותם על הרוב אמר. 14. [כל אֵלֶה עֲבֹתָה][14]). פירוש: פסוק הוא בתחלת יחזקאל (ו׳, י״ג). 22–30. [ואחר שימלאו החשן C69b באבנים הנזכרות וכו׳ עד והנה אינם האבנים* הנזכרות בארבעת[15]) הטורים][16]). פירוש: פסוק וישם עליו הוא כתוב בפרשת צו (ויקרא ח׳, ח׳) והוא פירש שם[17]) כי כאשר ציץ הזהב איננו המצנפת כן האורים והתמים אינם אבני החשן וכן הלוחות בארון על כן כתוב ויתן אל החשן את האורים ואת התמים, ופירש זה כי אחר פסיק וישם עליו את החשן כתוב (פסוק ט׳) וישם את המצנפת על ראשי וישם על המצנפת (אל מול פניו[18]) את ציץ הזהב נזר הקדש. [והאמת שהם בשמם[19]) בחשבון ענול]. פירוש: זה הרמז מפורש קצתו בספר יסוד A109a מורא שלו בסוף שער תשיעי •[20]) שאמר והאורים כמשמעם גם התמים כחשבון ענול[21]) ומשה נתנם בתחלה על החשן כאשר היו ביום הקים את המשכן, והמשכילים B64b יבינו, והמיבן • מדבריו כי פירוש האורים כמו לעושה אורים גדולים (תהל׳ קל״ו, ז׳), ולפי זה הם שני המאורות[22]), וחשבון ענול הוא מספר חמשה[23]), ואחר שהאורים הם שני המאורות הנה זה לאות שהתמים הם המשת המשרתים הנשא״ים[24]), ואמר

---

[1]) Vgl. p. 284, 7. Z. v. o. [2]) kK., p. 88, 14. Z. v. o. [3]) kK., p. 88, 7. Z. v. u. [4]) Vgl. kK., p. 89, 13. Z. v. o. [5]) Fehlt ABC. [6]) ABM בדמות. [7]) T (kK., p. 89, 9. Z. v. o.) noch האבן. [8]) T אשר. [9]) T וזבולון. [10]) T וזה. [11]) Vgl. oben p. 131 f. [12]) Hss. שהם. [13]) Vgl. kK., p. 90, 11. Z. v. o. Vgl. auch MS., 42_{356} f. [14]) kK., p. 89, 15. Z. v. o. [15]) T (kK., p. 89, Z. 7. Z. v. u.) בארבעה. [16]) kK., p. 89, Z. 11—7 v. u. [17]) Ed. Netter, p. ב׳, 3. Z. v. o., fälschlich zu V. 3 gezogen, denn mit dem Worte וכאשר beginnt die Erkl. zu V. 8. [18]) Die in ( ) stehenden Wörter fehlen Hss. [19]) AB כשמם; T (kK., p. 89, 3. Z. v. u.) für ש׳ ב׳ < כי הם. [20]) Ed. Venedig, p. 18b. [21]) Ed. Ven. העגול. [22]) Vgl. MS., 42_{357}. [23]) Eine Kugelzahl, die sich in ihrem Quadrat stets wiederfindet. Vgl. iE ס׳ האחד, p. 50 u. die Anm. daselbst; ס׳ השם, III, p. 6b (Anm. 19); Komm. z. Deut. 14_{22} u. MS., 42_{157}. Vgl. auch gK. zu Exod. 3_{15} (Ed. Netter, p. 12b). [24]) Merkur, Venus, Mars, Jupiter, Saturn.

שהם בחשבון ענול להעלים הסוד, ושים לבך למה שרמז משה נתנם על החשן במספר מעלות המזלות כאשר היו בזמנו. והר"ם ב"ן ז"ל תפש עליו בזה[1]), 296a וככה ר' יוסף שלודייל[2]) ושניהם לא הבינו[3]) דבריו ואיך ישיבו עליו תשובות, ואף על פי שרמב"ן נדול ממני כמה מעלות ואמר שדבריו הם דברי קבלה, הנה הוא בעצמו הרס קבלתו באשר אמר בפרשת בראשית בפסוק ביום הששי (בראש' ב', ג'), ששנת קי"ח[4]) יבא משיח, והנה עבר קי"ח והמשיח לא בא, ואיה קבלתו? [ועתה פקח עיניך][5]), פירוש: עתה רומז לך סוד[6]) האפוד והחשן למה היו ככה, [כי הכסא נתון על שני סדנים][7]). פירוש: דע כי אין דעתו שהיו האורים והתמים בכח שמות ולא באותיות בולטות כדעת רש"י ורמב"ן (בשמות כ"ח, ל') כי כבר השיב על דבריהם בפרשת ואלה שמות בסוד השם (ג', י"ג[8]), אבל דעתו היתה שהשם ית' נתן חכמה באדם לדעת העתידות בהיותו יודע חוקות שמים ומשטרם, על כן הראה השם למשה במראות[9]) הנבואה סוד עמוק ונתן לו דעת ותבונה לדעת[10]) לעשות כלים שיוכלו ישראל לדעת בהם העתידות בכל עת שירצו[11]). והנה צוהו שיעשה צורת האפוד כנגד הגלגל התשיעי שהוא גלגל המזלות כאשר ביארתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י'),[12]), והגלגל ההוא תלוי בשני סדנים וסובב עליהם כאשר תסוב הדלת על צירה[13]), וכנגדם היו שתי כתפות האפוד (שמות כ"ח, ז')[14]). וכאשר היה כסא הכבוד למעלה מהתשיעי והוא נעלם מהעין עד שאין העינים יכולות לראותה כן היה מעיל האפוד (שמות כ"ח, ל"א) למעלה מכל הבגדים אחורי כתפות הכהן ולא יראהו. והחשב[15]) (פסוק ח') הוא הקו[16]) הישר[17]). [וששה בצפון וכו'][18]). פירוש: בספר יסוד מורא בשער תשיעי[19]) אמר כי שתי האבנים (שהם באפוד)[20]) שהם שמאליים גם ימיניים ששה[21]) שמות בכל אבן, והנה שתיהן אבן שהם והנה אין (זה)[22]) צורה, וזה כנגד המחשבה, ואלה[23]) החלקים בישר[24]) ע"כ, ואחר כן אמר כי חשב האפוד הוא הקו הגדול התיכון שאיננו נוטה ע"כ, פירוש: כל זה מדבר על התשיעי, כי הקדמונים חלקוהו במחשבתם לשני חלקים

Vgl. MS. 42_{357} ב. 1) Exod. 28_{30} (Ed. Netter, p. 126a). 2) Vgl. über denselben ob., p. 167_{11} 3) ABC הביטו (sic!). 4) 5118 n. Ed. W. = 1358 d. g. Z. Vgl. Zunz, Gesammelte Schriften, Berlin, 1876, III, p. 227 u. Posnansky „Schiloh“, Lpz. 1904, p. 166. 5) kK., p. 89, 2. Z. v. u. 6) Fehlt A. 7) T ע' ש' ס' נ'. 8) Vgl. kK., p. 10 f. 9) ABC במראה. 10) Fehlt CD. 11) Vgl. MS., 42_{356}. 12) Vgl. oben p. 274, Anm. 13. 13) BD צירה (sic!). 14) Vgl. MS., 42_{357} f. 15) M והחשוב (sic!). 16) AC יקו. 17) Vgl. יסוד מורא, Pforte 4, Ed. Venedig, p. 18b u. MS., 42_{356}. 18) kK., p. 89, 1. Z. v. u. 19) Ed. Ven., p. 18b. 20) Die in ( ) stehenden Wörter fehlen Hss. 21) AM dittographiert. 22) Fehlt Hss. 23) CM אלה. 24) Ed. Ven.: בישראל; Creizenach im s. Ed. כישראל, u. z. weil sie beide בישר bzw. כישר als Abkürzung von בישראל gelesen haben u. übersetzt darum auch der Letzere demgemäss (p. 102 f.): die Bedeutung des Ephod ist sehr erhaben. Sie liegt darin, dass jeder der beiden Steine, sowohl der zur Rechten, als der zur Linken, 6 Namen trug u. dass sie beide Schohamsteine waren. Es war auf ihnen keine Gestalt, und dies stellt den Gedanken vor; die Teile aber [entspechen den Stämmen] Israels. Der Schluss-

שוים חציו לדרום וחציו לצפון והקו המחלק אותו הוא הקו הענולה הגדולה מכל
ענולות הגלגל · התשיעי בעבור כי מרחקה משני הסדנים מרחק שוה. וזאת החלוקה A109b
עשאוה במחשבת לבם כי במראה העין לא יתכן לחלקו בעבור כי אין בו צורה כלל.
ועל כן היו באפוד שתי · אבני שהם שוות במדתם ובמראיהם כשני[1]) חלקי הגלגל. M296b
גם בעבור כי כל אחד משני החלקים נחלק לששה חלקים שקראום בתים. גם
קראום מזלות[2]). על כן היו ששה משמותם על האבן האחת ואת שמות הששה
הנותרים על האבן השנית כתולדותם. ואין שם חילוק אחר כי אם השמות לבדם
והשמות הם לזכרון. וכן השמות המפותחים באבני החשן היו לזכרון כדי לדעת סדרם.
[רק בחשן ששרש המשפט עליו הם נראים][3]). פירוש: דע כי היו בחשן
י״ב אבנים כנגד י״ב צורות שבגלגל השמיני והם הנקראים מזלות בפי כל ההמון.
ואמר שהם נראים בעבור כי הכוכבים בגלגל השמיני הם בלי ספק. ונקראו באלה
השמות[4]) בעבור כי מכוכבים רבים יש בגלגל · צורות כצורות בעלי השמות ההם. C70a
כמו מזל טלה על צורת טלה. ומזל שור על צורת שור. וכן כולם. והנם נראים
לעין. והמשפט תלוי בהם כפי היות מעמדם כנגד השנים עשר הקבועים בתשיעי
שהזכרנו למעלה. וכן היה המשפט[5]) בחשן כפי מעמד ענולתו כנגד חשב האפוד.
[כי יש הפרש ביניהם][3]). פירוש: הוא פירש זה בספר יסוד מורא בשער
התשיעי[6]) שאמר והחשן כמעשה האפוד[7]) והיה רבוע כנגד הנקודות הארבע על כן
לא תדמה אבן אל אבן[8]). [על כן טעם ולא יזח החשן (פסוק כ״ח)
שהפירוש[9]) מהטעם כמו יסור]. פירוש: זה הוא מה שפירש למעלה כי
שניהם דבקים ולא יתפרדו[10]). [והנה אבני האפוד ואבני החשן לזכרון
לכסא ולרקיע הכתוב בספר יחזקאל שהוא על ראשי החיות][11]).
פירוש: כבר ביארתי זה בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ד, י׳)[12]) ומשם

---

satz dieser Übersetzung, den Cr. infolge der falschen LA. missverstanden hat, muss vielmehr so lauten: Auf ihnen (den Steinen) war keine Gestalt, entsprechend der gedachten (neunten Sphäre), deren Teile aber (ähnlich der 8. Sphäre) ebenfalls gleichartig sind. Sehr richtig hat darum die Stelle der arab Superkomm. Salomo ibn Ja'îsch (vgl. über dens. ALdJ., p. 167) aufgefasst, wenn er dieselbe so erklärt (zitiert von Sarsah מ״ת, zu Exod. 28_6, bei Jekuthiêl Lâzî מרגליות טובה, p. 78b): האפוד רמז לגלגל תשיעי שאין בו כוכב והוא מתחלק לפי המחשבה לשנים עשר חלקים חלוק שוה ולפ״ז נתן בו שתי אבני שהם בכל אחת מהם ששה שמות האבנים בגוון אחד כי אין ביניהם שנוי וזהוא שאמר וחשב האפוד הוא המישור, ר״ל לקו המישור שהוא באמצע זה הגלגל התשיעי לפי המחשבה גם כן, והשתי טבעות רמז אל שתי סדני הקו מישר, והחשן רמז לגלגל המזלות הנוטה מהקו הישר והוא מה שאמר החכם ן׳ עזרא ובעבור הנטייה אמר וירכסו את החשן וגו׳. Vgl. auch MS., 42_{356}. [1]) ABCD בשני. [2]) Vgl. MS., 42_{310} f. [3]) kK., p. 90, 1. Z. v. o. [4]) M שמות. [5]) M המשפטן. [6]) Ed. Venedig, p. 18b. [7]) Ed. Ven. אפוד. [8]) Vgl. MS., 42_{357}. [9]) T (kK., p, 90, 2. Z. v. o.) שפירושו. [10]) Vgl. MS., 42_{357}. [11]) kK., p. 90, 12. Z. v. o. [12]) Vgl. oben p. 274 f.

תבינהו * 5a, ובעבור כי דבר[1]) המערכה לא יסור כאשר רמז בפרשת בא אל פ״עה (שמות י״ב, ז׳)[2]) על כן אמרו רבותינו ז״ל במסכת יומא בסוף פרק בא לו (דף ע״ג, ע״ב) כי אף על פי שגזירת נביא חוזרת גזירת אורים ותמים אינה חוזרת שנאמר במשפט האורים, (במדבר כ״ז, כ״א) ודי בזה הרמז למבין. 31. [מעיל האפוד, כמשמעו][3]). פירוש: הוא פירש אותו בספר איוב (כ״ט, י״ד) במענה ויוסף איוב כי המעיל הוא על כל הבגדים נראה לעין וכן הצניף. 32. [כפי תחרא, כדברי המתרגם ארמית][4]). פירוש: שאמר „כפום שריין״[5]), והוא כמו שכתוב * 7a בדברי גלית בספר שמואל[6]) (א׳ י״ז, ה׳) ושריון קשקשים הוא לבוש[7]). 38. [והטעם על המחשבה שתחלתה על המצח][8]). פירוש: הוצרך לפרש ככה בעבור שכתוב כאן „והיה על מצח אהרן״, כי אם אין הפירוש כן מה טעם לאמרו בכאן. 41. [וכן ומלאו ידיו, על המזבח][9]). פירוש: ביחזקאל (מ״ג, כ״ו) בהפטרת ואתה בן אדם הגד את בית ישראל כתיב שבעת ימים יכפרו על המזבח וטהרו אותו ומִלְאוּ ידיו. [ויד יחזקאל][10]). פירוש: הנזכרת בפסוק שהזכרתי *. 0a

כי תשא.

ל, 11. [שהם ראשי החושבים][11]). פירוש: כמו שכתוב חרש וחושב (שמות ל״ה, ל״ה ול״ח, כ״ג) וכן וחושבי מחשבות (שמות ל״ה, ל״ה). 12. [וטעם נגף במלחמה כי המת במלחמה לא בא יומו][12]). פירוש: זה מפירש בתחלת ספרו הנקרא ספר המולדות והוא מספרי משפטי המזלות[13]) שאמר שם[14]) כי דיני הכללים יבטלו דיני הפרטים בשמונה דרכים, והזכיר כי דרך השלישית היא הכלל הבא מהמחברת הגדולה על כל מדינה ומדינה, והנה אם היה בכח המחברת שתבא חרב על מדינה ידועה[15]), אף על פי שיש בנולדים בה אנשים רבים שאין במולדם שימותו בחרב, בבא פקודת המדינה יהרגו כלם; עוד הזכיר כי הדרך השביעית מפאת התולדת כי אם יכנס אדם בספינה בימי הקור בתוך הים והים הולך וסוער אף על פי שישים במעלה הצומחת צדק ונוגה שהם הכוכבים הטובים לא ינצל כי התולדת היא כלל והפ״ט שבחר לא יועילנו, וככה אלף אנשים בים בספינה אחת ולא נמצא[16]) במולד אחד מהם שימות באותה שנה רק ימצא במולד כל אחד מהם שהגיע אחד[17]) מפקידי החיים אל מקום מסוכן ואלו לא היה בתוך

1) M הרבר. 2) Vgl. oben p. 224, Z. 9. 3) kK., p. 90, 14. Z. v. o. 4) kK., p. 90, 14. Z. v. o. 5) Hss. שריין. 6) Hss. בשופטים (sic!). 7) So erklärt auch ibn Ganâḥ das Wort ס׳ השרשים, s. v. תחר, p. 542. Vgl. auch Ges., HW.[13], s. v. תחרא. 8) kK., p. 90, 8. Z. v. u. 9) kK., p. 90, 1. Z. v. u. 10) kK., p. 91, 3. Z. v. o. 11) kK., p. 93, 4. Z. v. u. 12) kK., p. 94, 12. Z. v. o. 13) Vgl. Steinschneider, Berl. Kat. II_2, p. 140, 3. Z. v. u. und p. 144 f. 14) Ms. or. qu. Berl. 220, p. 41a. 15) BM ידוע. 16) Ms. Berl. תמצא. 17) Ms. Berl. fehlt von אחר מה (Z. 25) bis hierher infolge Homoioteleuton.

הים שהוא מקום מסוכן יארע לו מעט נזק וינצל עכ״ד. והנראה מדבריו הוא כי
ההולכים למלחמה יתכן שיש במערכתם שיבא עליהם נגף, והנה אם יתנו כפר נפשם
בדרך סוד הקרבן שהוא נפש תחת נפש ולא יהיה בהם נגף במלחמה אף על פי
שיהיו נספרים. ואם לא יתנו כפר נפשם הנה יהיה בהם נגף בבואם למלחמה אף
M297b על פי שלא יספרו. [ודעתי אחרת][1]. פירוש: הוא מה שהזכרתי על המערכת *.
13. [גם כן זה][2]. פירוש: זה יתנו שפירושו אחריו מחצית השקל. [בין באורך
בין ברוחב][3]. פירוש: נראה בעיני שזה שב על שלש מאות אמה שהזכיר בענין
התיבה (בראש׳ ו׳, ט״ו). [אין צריך לראיה כדעת הדרש][4]. פירוש: שדרשו
רבותינו ז״ל (במנחות דף כ״ט, ע״א[5]) בשלשה דברים נתקשה משה וסימנם מ*ש*ה*
C70b מ*נורה ש*קל ה*חדש. וכן פירש רש״י * שהראה לו מנורה של אש (במדבר ח׳, ד׳)
והראה לו מטבע של אש (שמות ל׳, י״ג) והראה לו לבנה בחדושה ואמר לו כזה
ראה וקדש (שמות י״ב, ב׳). 16. [הַבְּרֵכָה והתעלה][6]. פירוש: ,הברכה׳
היא שהיו נופלים בה מי הכיור ברחוץ הכהנים ידיהם ורגליהם. ו,התעלה׳ היא
שהיו המים[7]) יורדים בה מן הברכה ויוצאים אל מחוץ למקדש. 18. [רק יעשה
כדי המראות][8]. פירוש: כפי[9]) מה שיספיק נחשת מראות הצובאות אם מעט
ואם הרבה. 23. [שהיה[10]) כל בֹּשֶׂם ראש לבשמים]. פירוש: הנבחר שבהם.
או טעמו כמו[11]) עם כל ראשי בשמים (שה״ש ד׳, י״ד)][12]. פירוש: כי
למעלה מהבשמים ישימו הנבחר שבהם כדי שיהיה יפה בעיני הקונים ויקפצו
A110b לקנותו. [מר דרור, אמר הגאון ,מסך׳][13]. פירוש*: ככה הוא[14])
נקרא בלשון לועז[15]). אך בלשון ישמעאל ,מסך׳[16]). [ולפי דעתי
שהוא כמשמעו בלשון קדר][17]). פירוש: הנקרא מר[18]).

---

1) kK., p. 94, 14. Z. v. o. 2) Fehlt T, hat aber seine Stelle hinter den Wörtern זה השעור (kK., p. 94, 15. Z. v. o.). 3) Fehlt T, hat aber gewiss seinen Platz hinter den Wörtern וזה אשר תעשה אותה. 4) Fehlt ebenfalls T., dürfte aber hinter den vorhergenannten Wörtern בין באורך בין ברוחב (vgl. Anm. 3) gestanden haben. 5) Weitere Quellennachweise bei Buber מדרש לקח טוב zu Exod. 30_{13}, Anm. 26 (p. 196); vgl. auch Jalkut zu Exod. §§ 188, 365 u. zu Num. § 720. 6) kK., p. 94, 1. Z. v. u. 7) AB für ש׳ ה׳ < שהמים. 8) kK., p. 95, 6. Z. v. o. 9) BM כפי׳ (sic!). 10) T (kK., p. 95, 16, Z. v. o.) שיהיה. 11) M כפי (sic!). 12) kK., p. 95, 17. Z. v. o. 13) So auch T (kK., p. 95, 18. Z. v. o.) M; ABC מוש״ק. 14) Fehlt ABC. 15) AB לעז; Span. musco, franz. musc (Moschus). 16) מסך pl. מסוך, vgl. Dozy, a. a. O., II, p. 592 u. Lane a. a. O., Supplement, p. 3020, s. v. מסך. 17) kK., p. 95, 10. Z. v. o. Unter לשון קדר hat man die arabische Sprache zu verstehen. Vgl. iEG., pp. 33_3, 130_{18} u. 164 ff. 18) Vgl. Lane, a. a. O., I, p. 2701 u. Dozy, a. a. O., II, p. 576, s. v. מר (murru) Myrrhe, Espèce de myrte, Vgl. auch Löw, Aram. Pflanzennamen, Lpz. 1881, p. 246_{185}; Ges., HW.[13], s. v. מור u. Baentsch „Exodus" in Nowacks" „HKzAT"., z. St., hingegen ibn Ganâḥ, ס׳ השרשים, p. 256 f. s. v. מור merkt folgendes an: מר דרור (שמות ל׳, כ״ג), מור.

[וכן בלשון רומי][1]). פירוש: מירא[2]). [ונבחר כי[3]) יעמיד הכל][4]). פירוש: ידבקם ויעמידם ביחד[5]). 24. [וקדה, ידועה בפירוש הגאון][6]). פירוש: שתרגם אותו בלשון ישמעאל ·קסטי[7]). ובדברי רבותינו ז״ל קושט[8]). 32. [או יהיו[9]) שני שרשים][10]). פירוש: יסך גם סוך[11]). 33. [כי הנה הכתוב אומר[12]) למשוח את יהוא ואת חזאל]. אמר המבאר: קשה בעיני לאמר שיסבור ר׳ אברהם שנמשח חזאל בשמן המשחה בעבור כי חזאל לא היה ישראלי[13]) כי כן כתוב ומשחת את חזאל למלך על ארם (מ״א י״ט, ט״ו), ואחר שהוא אמר[14]) בתחלה[15]) כי מלכי ישראל ימשחו בשמן

בשמן המר (אסתר ב׳, י״ב), פרשו בו בלשון ערבי מוסך (sic!), ואמרו אריתי מורי עם בשמי (שה״ש ה׳, א׳) ממה שיבטל הפירוש הזה שהמוסך איננו צמח שיארה. ויש מי שאמר שהוא פרח הנקרא נסרין (vgl. Lane a. a. O., I., p. 2790 s. v. נסרין: [The wild rose, dog-rose, eglantine, or sweet brier: so in the present day: and, accord. to Spreng., Hist. Rei Herb., cited by Freytag, the jonquil:] a well-known rose; a well-known sweet-smelling flower; a species of sweet-smelling flower; a Persian word, arabicized etc. Dozy, a. a. O., II, p. 667: Le pers. נסרין désigne, d'après le Dict. de Vullers, rose blanche, petit et à cent feuilles, dont il y a deux espèces, à savoir כּל משכין ou rose musquée, et כּל נסרין. L' auteur du Gl. Mauc. (in voce) dit: „le nisrin, qui ressemble à la rose, est inconnu au Maghrib; l'espèce blanche a été apportée en Ifrîkiya mais on n'y a pas encore l'espèce jaune, ce que les jardiniers maghribins apel-lent nisrîn ne l'est pas". Je trouve ce mot pour rose musquée ou muscate chez Alc. (mosqueta yerva), Bc. et. Hbrt. 50, rose blanche etc. vgl. auch Löw, a. a. O., p. 276_{220}) ואפשר שהוא, אבל [אמרו] וידי נטפו מור (שה״ש ה׳, ה׳) הוא רוצה שמן המור, ואין מה שאמר הכתוב צרור המור דודי (שם א׳, י״ג) מבטל מאמר מי שאמר שאיננו המוסך. ואמר רבינו האיי ז״ל בפירוש שבר שהוא השרף הנקרא בערבי לובני והבא (vgl. Dozy, a. a. O., II, p. 514, s. v. לֻבְּנַי storax ou styrax, Gl. Mauc., s'appelle aussi לבני אלרהבאן, Bait. II, 540, Abou'l-Walîd 368, 16 (unsere Stelle) לבני ענבר et לבני מסך, Most. v° מיעה סאילה) והוא שרף שיש לו ריח טוב וזה הפירוש נאות לאריתי מור. Vgl. auch Lane a. a. O., Supplement, p. 3007, s. v. עסל אללבני. [1]) kK., p. 95, 9. Z. v u. [2]) Lat. murra, murrha, myrrha (μύῤῥα). [3]) T (kK., p. 95, 9. Z. v. u.) noch הוא. [4]) T הכלי. [5]) ABC יחד. [6]) kK., p. 95, 6. Z. v. u. [7]) AB קוסט, C קסט (sic!). Vgl. תפסיר, z. St. Nach Lane, a. a. O., I, p. 2523 u. Dozy, a. a. O., II 344, s. v. קסט: אלקסט אלגרי הו אלאביץ אלמר ואלקסט אלהנדי הו אלאסוד et de même chez Bait. II, 301 b et c etc. [8]) So auch ibn Ganâḥ, ס׳ השרשים, s. v. קד (p. 340), Löw, a. a. O., p. 357 $f._{305}$; hingegen Ges. HW.[13], s. v. קדה, Laurus Cassia L.=Mutterzimmet. [9]) AC יהיה. [10]) kK., p. 96, 3. Z. v. o. [11]) Vgl. iEG., p. 3_{33}, wo unser Wort nachzutragen ist. Ibn Ganâḥ, a. a. O., s. v. יסך (p. 197) leitet es von einer √ יסך, hingegen Ges., HG.[26], § 73 f von einer √ סוך ab. [12]) T (kK., p. 96, 7. Z. v. o.) אמר. [13]) C ישראל. [14] AB אומר. [15]) kK., p. 96, 6. Z. v.

המשחה ולא מלכי האומות איך יסתור דבריו ויאמר כי חזאל נמשח • בשמן המשחה? B65b
ולפי דעתי כי אחרים כתבו זה בספרו בגליון הדף להקשות[1]) עליו. ומעתיקי הספר
כתבוהו בתוך הדף ולא ידעו כי הוא הפך דבריו. והנכון בעיני שהשם לא צוה
למשוח את חזאל בשמן המשחה כי אם בשמן אחר[2]) איזה שיזדמן, אך יהוא בשמן
המשחה נמשח כי ישראלי הוא *. 38. [והגאון אמר[3]) כי .להריח בה׳ M298a
במקום ידוע הוא אסור, והכהן היה מזהיר]. פירוש: אסור להריח בעזרה
והכהן היה מזהירם שיצאו ויריחו בחוץ, כך אמרו רבותינו ז״ל במסכת פסחים בפרק
כל שעה (דף כ״ו, ע״ב) (?)[4]).

לא. 3. [כי בדעתו סוד המשכן ידע סוד עביו][5]). פירוש: יש לכל בנין מדה ידועה לבנות[6]) הגובה כפי העובי, ואם יהיה הגובה יותר מאשר ראויה[7]) אל העובי יפול הבנין ולא יעמוד, וזאת חכמה גדולה ותלויה בחכמת המדות וחכמת הערכין. [והוא לא בקש הכמה רק הכמת המשפט][8]). פירוש: לדעת איך ישפוט בין אדם לחבירו, אך להבין בחכמת התולדת ובסוד הנשמה ובסוד העולם ובסוד המלאכים הקדושים לא בקש, וכן כתוב בספר מלכים (א׳, ג׳, ט׳) ובדברי הימים (ב׳ א׳, י׳) ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, ועוד שאמר .בין טוב לרע׳ ולא אמר בין .אמת לשקר׳. [ובפירוש משלי פירשתי ההפרש בין חכמה ודעת ותבונה][9]). אמר יוסף: עד היום לא ראיתי פירושו על ספר משלי[10]), אך מצאתי

---

o. 1) ABC ולהקשות. 2) M noch כי. 3) T (kK., p. 96, 16. Z. v. o.) ויאמר הגאון 4) M fehlen die letzt. 5 Wörter, ABC hingegen der Nachweis פסח׳ כל שעה. Zur Sache, vgl. auch Tosaphôth zu b. Pes. p. 26 a, s. v. לאותן העומדים בחוץ. Vgl. auch b. Kerithôth, p. 6a. 5) kK., p. 96, 7. Z. v. u. 6) Fehlt AC. 7) AC ראוי. 8) kK., p. 96, 5. Z. v. u. 9) kK., p. 96, 4. Z. v. u. 10) Dieser Komm. scheint schon sehr bald nach dem Tode iEs verloren gegangen zu sein. Denn von den zwei dem iE zugeschriebenen Mischlekomm. scheint keiner ihm anzugehören! Dies geht schon daraus hervor, dass eine solche Erklärung über die Unterschiede der dreierlei Tätigkeiten in den Gehirnkammern sich weder in dem von Reifmann (Zijon, I., p. 76 f.,) mit trefflichen Gründen dem Moses Kimchi zugeschriebenen, in den verschiedenen Druckausgg. aber dem iE beigelegten Mischlekomm. findet, noch auch in dem von Driver (A comm. on the book of Prorverbs attrib. to Abr. ibn Ezra, Oxford, 1880; wieder hrsg. von Ch. M. Horowitz unt. dem Titel ברכת אברהם, Frankfurt a/M, 1884) edierten Komm., den Horowitz und Brüll (Jahrb. f. jüd. Gesch. u. Litt., VII, 168 ff.) dem iE zuschreiben möchten. Erwägt man aber neben vielen anderen sehr gewichtigen Momenten, deren Darlegung hier zu weit führen möchte, auch nur dieses fehlende Zitat (vgl. auch Levy, Reconstruction des Comm. iEs zu den I. Propheten, Berlin, 1903, p. IX. Anm. 1), obschon doch in den Proverbien, man denke nur an 1_7, 24_3, Gelegenheit zu solchen Untersuchungen gewesen wäre, so kann auch ich, ähnlich wie Driver, a. a. O., Einltg., diesen Komm. dem iE durchaus

כתוב על שמו כי שלשה הללים יש במוח, האחד כנגד המצח והוא משכן
החכמה(!) והוא המקבל והמצייר בלבו[1]) מה שיראה ואז ילמוד אותו, ויש בו
ליחה מתבשלת בקלות ויורדת דרך העינים והיא הדמעה. והשני באמצע המוח והוא
משכן * הבינה והוא המבין דבר כאשר הוא, ויש בו ליחה אמצעית לא יבשה ולא 11a
רכה[2]) ויורדת דרך[3]) החוטם ונקראת בינה בעבור שהיא בין החכמה והדעת.
והשלישי באחורי הראש והוא משכן הדעת(!) שהוא הזכרון כי בו יזכור[4])
כל דבר וישמרהו לעת הצורך, ויש בו ליתה קשה להתבשל ויורדת דרך השדרה
אל הכליות ואל האשכים לצאת דרך אבר המשגל, ונקראת דעת * מלשון וידע אדם .a

---

nicht zusprechen. Und bedenkt man ferner, dass auch schon dem JbE der Mischlekomm. iEs aufzutreiben nicht mehr möglich war, so glaubte ich nicht mit Unrecht sagen zu dürfen, dass der Mischlekomm. iEs sehr bald—villeicht gar für immer—verloren gegangen ist. [1]) AB בלט (sic !). [2]) ABC קרה. [3]) Fehlt ABC. [4]) Eine ähnliche Einteilung der Tätigkeiten in den Gehirnkammern findet sich auch in der Enzyklopädie der Iḥwân al—ṣafā' (vgl. Dieterici, Anthropologie der Araber, Lpz. 1871, p. 7 u. 56 f.); bei Schahrastâni (nach dem Kitâb en—nagât) p. 415 f. u. ibn Sînâ, vgl. Landauer, Die Psychologie des ibn Sînâ in „ZDMG.", XXIX, p. 402 [von welchen sie dann, wie Landauer, a. a. O., p. 335 f. nachgewiessen, Jehûdâh halêvi in s. Kusari, V, 12 (ed. Cassel, Lpz. 1853, p. 389 f.) entlehnt hat], wo auch noch andere Quellen mitgeteilt sind. Vgl. auch Kaufmann, Die Theologie des Bachja ibn Pakuda, p. 12—16; Die Sinne etc., p. 62 ff. u. MS., 42, p. 481. Da die Terminologie für die einzelnen Geistestätigkeiten der Gehirnkammern für die Schriften des iE bislang noch nicht rubriziert ist, so lasse ich hier eine solche mit Hinzufügung eines Teiles der Terminologie, wie sie Landauer, a. a. O., p. 403 f. für das Arabische erörtert u. Jehûdâh halêvî im Kusari [K] gegeben, folgen:

I.
Vordere Hirnkammer.

דעה[1]). רעת[2]). מחשבה[3]). ההרגשה המשתתפת[4]). אלכ׳יאל[5]). Αἰσθητήριον κοινόν[6]). Nach iE scheint die Funktion dieser Geistestätigkeit nicht allein darin

---

[1]) iE zu Jes. 44_{18}: הדעה בנקבים הקרובים אל המצח. [2]) gK. zu Exod. 30_{3} והדעת המתחברת בנקבי חמוח על המצח מההרגשות. Vgl. auch gKomm. zu Exod. 5_{21}, 20_{15} u. Koh. 11_{7}. [3]) gK. zu Exod. 28_{38}: ודע כי בשנים הנקבים שהם במוח על המצח שם יתחבר כח החמש הרגשות ושם כח הדמות ושם תחל המחשבה u. kK. zu demselben Verse (p. 90, 8. Z. v. u.): והטעם על המחשבה שתחלתה על המצח. Danach beruht es auf einen Irrtume, wenn es oben im Texte heisst: האחד כנגד המצח והוא משכן החכמה, wo entschieden für das Wort החכמה, das Wort הדעת eingesetzt werden muss. Man vgl. damit auch iE im lK. zu Gen. 2_{16} (ed. Friedländer, p. 37): והנה אדם היה מלא דעת והעד שקרא שמות לכל העופות והבהמה והחיה ו(רק) טעמי השמות כפי תולדותם, רק לא היה יודע תאות המשגל. [4]) So K. (ed. Cassel, p. 389, Anm. 3). [5]) Landauer, a. a. O., p. 403, Anm. [6]) Über die Funktion dieses

עוד את אשתו (בראש׳ ד׳, כ״ה) כאשר פירש בבראשית (ג׳, ו׳). ואני מצאתי בדבריו
קצת ראיה שדעתו היתה כזה הפירוש. כי הנה בפרשת ואתה תצוה בפסוק ונשא
אהרן את עון הקדשים (שמות כ״ח, ל״ח) פירש כי המחשבה תחלתה על המצח.
וידוע כי המחשבה היא החכמה (!). וכן בפירוש ישעיה בענין הציו שרף במו אש וגו׳
M298b לא ידעו ולא יבינו כי טח וגו׳ (ישעי׳ מ״ד, י״ח) אמר הדעה בנקבים הקרובים אל *
המצה והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך הראש. גם בפירוש תלמידו שהוא
הפירוש הארוך בפרשת יתרו בפסוק זכור את יום השבת[1]) כתיב: דע כי באחרונית[2])
מוח הראש היא הזכירה, והמקום מקום משמר הצורות. והנה הזכירה כוללת השמירה[3]).

---

zu bestehen, die äusseren Eindrücke insgesamt aufzunehmen, sondern auch die Eindrücke festzuhalten und zu bewahren, eine Tätigkeit, welche die exakten Philosophen (אלמחצלין) einem zweiten Sinne, den sie אלכיאל s. אלמצוּרה (imaginatio sive vis formans) benennen, zuschreiben. Vgl. Landauer, a. a. O., p. 404, Anm.

II.
Mittlere Hirnkammer.

בינה. (מפרכה[7]. Allerdings der letztere Ausdruck nur bei den Ärzten, bei den Philosophen hingegen die doppelte Bezeichnung מפרכה=λογιστική—vis cogitativa—יצרי K. und מתכילה=αἰσθητική=vis imaginativa.[8]) Aus den oben im Texte stehenden Wörtern והוא המבין דבר כאשר הוא wäre ich aber geneigt zu schliessen, dass auch iE ähnlich wie al-Gurgânî im „Ta'arîfât" u. Qazwînî (vgl. Landauer, a. a. O., p. 405) die vis existimativa, opinativa (das מחשבי K (?)) in die zweite Kammer verlegt hat[9]).

III.
Rückwärtige Hirnkammer.

חכמה[10]). זכירה ושמירה[11]). אלחאפטה=אלמדכרה[12])=μνήμη=memoria.

[1]) In Wirklichkeit findet sich diese Stelle nicht zu Exod. 20_8, sondern in der Einleitung zu Exod. 20_1 (Ed. Netter, p. 81b, Kol. 2, 19. Z. v. o.). [2]) T באחרית. [3]) Immerhin bleibt es merkwürdig, dass JbE gerade die

---

„Gemeinsinnes" bei Aristoteles, vgl. Freudenthal, Über den Begriff des Wortes φαντασία bei Arist., 1863 u. Zeller, a. a. O., Lpz. 1879, II, 2³, p. 543 ff. [7]) Vgl. uns. Text; gKomm., z. uns. Verse; Jes. 44_{18}: והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך הראש. [8]) Landauer, a. a. O., p. 403 f. [9]) Landauer, a. a. O., p. 405. [10]) gKomm. zu uns. Verse: החכמה כנגד הנקב האחרון. Entsprechend den S. 292, Anm. 3 gegebenen Ausführungen, müsste es darum bei den Funktionen der dritten Gehirnkammer statt des im Texte stehenden Wortes הדעת (והשלישי באחורי הראש והוא משכן) richtiger החכמה heissen. [11]) So im gKomm. in der Einleitung zu Exod. 20 (Ed. Netter, p. 81b, Kol. 2, 19. Z. v. o.): דע כי באחרית מוח הראש היא הזכירה, והמקום מקום משמרת הצורות, והנה כוללת השמירה. So auch K (ed. Cassel, p. 390). Vgl. auch noch S. Sachs im כרם חמד, VIII, p. 74 Anm. [12]) Vgl. Landauer, a. a. O., p. 404 f.

5. [והנאון אמר[1]) כי נבחרו אלה שניהם בעבור ששבטם נמשל לאריה]. פירוש: בצלאל היה בן אורי בן חור למטה יהודה (שמות ל״ה, ל׳) וכתיב (בבראש׳ מ״ט, ט׳) גור אריה יהודה. ואהליאב היה בן אחיסמך למטה דן (שמות ל״ה, ל״ד) וכתיב (דברי׳ ל״ג, כ״ב) דן גור אריה. 7. [ובית השם דומה לאריה[2])][3]). פירוש: שכתוב עליו בספר ישעיה (כ״ט, א׳) הוי אריאל אריאל[4]), ובסוף יחזקאל (מ״ג, ט״ז) והאריאל שתים עשרה זרתות. 13. [וטעם[5]) היא שתדעו שאתם מקודשים ליי׳[6])]. פירוש: שהשבת מקדשת אתכם. 14. [והגאון אמר[7]) כי טעם ושמרתם להוסיף מחול על הקדש]. פירוש: אחר שנאמר אך את שבתותי תשמרו (פסוק י״ג) למה נאמר ושמרתם (פסוק י״ד), רק להוסיף מחול על הקדש[8]). [כי לא ישמר[9]) הדבר כי אם בגדול ממנו][10]). פירוש: כי יש לטעון עליו שאחר[11]) שזה הפסוק בא להוסיף מחול על הקדש[12]) לא היה ראוי להכתב כאן כי אם[13]) אצל איסורי השבת[14]), כי אין צורך למשכן בזה. והתשובה היא כי זה היה להפחיד בני אדם שיאמרו אם למלאכת המשכן[15]) לא הותר לחלל שבת רק ישבתו מבעוד יום ויוסיפו מחול על הקדש[16]) כל שכן במלאכת חול שהיא מלאכת הרשות. 17. [וכבר חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי „עולם״ כי אם כמשמעו כמו „לעולם ועד״ „נצח״ „סלה״][17]). פירוש: ואם יטעון טוען מפסוק גם את העולם נתן בלבם (קהל׳ ג׳, י״א) יש להשיב כי גם הוא מזה הלשון כאשר פי׳רש הוא בפירוש קהלת שבני אדם מתעסקים כאלו יחיו לעולם.

לב. 1. [כטעם* יהוא שעשה בעקבה][18]). פירוש: בספר מלכים ב׳ י׳, י״ט) ויהוא עשה בעקבה למען האביד את עובדי הבעל. [ואני אגלה לך סוד העגל ברמיזות][19]). פירוש: יפרש[20]) * למה עשו צורת שור ולמה נקרא עגל כי היה ראוי להכתב שור, וכן פירש המשורר וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהל׳ ק״ו, כ׳) והכתוב קראו עגל להעלים דסוד[21]). [כבר ביארתי[22])

Erkl. des gKomm. zu uns. Verse nicht erwähnt, wo ja über unseren Gegenstand recht ausführlich abgehandelt wird. [1]) T (kK., p. 97, 4. Z. v. o.) ויאמר הגאון. [2]) M לאניה (sic!). [3]) T fehlt die Stelle, die hinter den oben gebrachten Textwörtern בעבור ששבטם נמשל לאריה (kK., p. 97, 5. Z. v. o.) ihren Platz haben muss. [4]) iE bemerkt hierzu folgendes: הוי אריאל: יש אומר כי נקראת ירושלם כן על שם המזבח כמו וההראל והאריאל (יחזקאל מ״ג, ט״ו וט״ז) כי אותיות יהו״א מתחלפות, ויש אומרים שנקראת כן בעבור שמולה אריה וזה רחוק. Vgl. auch D. Kimchi, ס׳ השרשים, s. v. ארה (p. נ״ג) u. Gesen., HW.[13], s. v. אריאל. [5]) T (kK., p. 97, 13. Z. v. o.) וטעמו. [6]) T (kK., p. 97, Z. 14 v. o.) לי. [7]) T (kK., p. 97, 9. Z. v. u.) ויאמר הגאון. [8]) C קדש. [9]) AB ישמור. [10]) kK., p. 97, 8. Z. v. u. [11]) ABC אחר. [12]) M קדש. [13]) AB fehlt כי אם, C אם. [14]) ABC שבת. [15]) ABC משכן. [16]) M קדש. [17]) T (kK., p. 97, 11. Z. v. o.) fehlen die letzt. 2 Wörter. [18]) kK., p. 99, 7. Z. v. o. [19]) kK., p. 99, 16. Z. v. o. [20]) M יפרוש (sic!). [21]) Vgl. MS., 42_{358}f. [22]) T (kK., p. 99, 17.

ואתה תהיה לו לאלהים (שמות ד׳, ט״ז]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ראה ראיתי (שמות ג׳, ז׳)[1]) פירש כי אלהים הוא המוליכו ממקום למקום
M299a ונותן * לו כל צרכו. ועל כן אמר יעקב המלאך הגואל אותי (בראשי׳ מ״ח, ט״ז). האלהים הרועה אותי (שם פסוק ט״ו). [ולא בקשו רק מי שילך לפניהם לתור להם מנוחה][2]). פירוש: שים לבך להבין איך אמר שילך לפניהם ונתן טעם לתור להם מנוחה[3]). וזה בעבור כי בקשו להכנס[4]) בממשלת נוגה שהוא ממונה על התענוגים[5]) כדי שינוחו ויתענגו על רוב שלום. ובית נוגה הוא מזל שור[6]). על כן עשו צורת שור ולא צורה אחרת[7]). ואמר זה החכם כי לא בקשו לעבדו רק בקשו לקבל משפע[8]) טובו אשר נתן לו השם ית׳ כדי שינוחו ויתענגו על רוב שלום[9]) וזהו שאמר לתור, הם מנוחה. וזה בעבור כי השם נתן לו[10]) כח להשפיע טובה על השפלים. ואחר שאין דעתם לעבדו הנה לא היה עבודה ז״ה. והנה[11]) מביא ראיה שהיתה דעתו כן ממה שרמז בספר יסוד מורה בשער התשיעי[12]) שאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ׳, כ״ב) ולא ראיתם כל תמונה כאשר פירש משה (דברי׳ ד׳, ט״ו). על כן לא תעשון אתי אלהי כסף (שמות
C71b כ׳, כ״ג). או טעמו אין לכם צורך עמי לעשות תמונה * לעבדה. וכבר פירשתי מעשה העגל כי לא היה עבודה ז״ה עכ״ד. והשתכל[13]) איך אמר לעבדה ורמז בזה כי אם איננה לעבדה איננה עבודה זרה, על כן אמר כי העגל לא היה עבודה זרה, אך האספסף בעבור שהיה מנהגם במצרים לעשות צורות ולעבדם כאשר כתוב (ויקרא י״ח, ג׳) כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו. וזהו ענין השעירים שהיו עובדין כאשר פירש הוא[14]) בפרשת אחרי מות (ויקרא י״ז, ז׳). על כן כשראו[15]) העגל עבדוהו, כי חשבו שהוא עבודה זרה כמנהגם הראשון. והנה בעבור כי לא נשמר אהרן במעשהו נכשלו רבים על יד אהרן אף על פי שלא עשאו לשם עבודה זרה על כן כעס השם על אהרן כאשר כתוב (בדברי׳ י׳, כ׳) ובאהרן התאנף יי׳ מאד להשמידו. ואלו היה עושה עבודה זרה לא היה השם סולח לו ולא היה נותן לו לזרעו הכהונה ולא היה מכניסו אל הקדש לכפר על[16]) ישראל[17]). [והמבין סוד מלאכת שמים[18]) ידע למה צורת עגל]. פירוש: כבר פירשתי כי מזל שור הוא בית נוגה. ומלאכת שמים היא חכמת משפטי המזלות[19]). כי כשידע האדם מנהיגו ההולך לפניו בשמים יוכל להשמר מן המקרים. [והנה נתברר מה

Z. v. o.) noch לך. [1]) kK., p. 9, 19. Z. v. o. [2]) kK., p. 99, 17. Z. v. o. [3]) AB fehlt v. פי׳ bis hierher infolge Homoioteleuton. [4]) AB להכניס. [5]) Vgl. oben p. 281. Anm. 25 [6]) Vgl. iE ס׳ משפטי המזלות (Ms. or. qu. Berl. 679), p. 33 b: בתי נוגה שור ומאזנים. Vgl. auch MS., 42_{346}. [7]) Vgl. MS., 42_{358}f. [8]) C שפע. [9]) AB fehlt v. ובית נוגע bis hierher infolge Homoioteleuton. [10]) Fehlt CM. [11]) ABC והנני. [12]) Ed. Venedig, p. 18a. [13]) ABC והסתכל. [14]) Fehlt AB. [15]) ABC כשראוהו. [16]) C noch בני. [17]) Vgl. MS., 42_{502}. [18]) T (kK., p. 99, 8. Z. v. u.) השמים. [19]) Vgl. iEM, p. 87, Anm. 96.

שביארתי[1] ויוסף היה חוץ מהנחל[2] כשאר כל המתים עם השבטים אחיו *] [3]. פירוש: אמר יוסף: יצאו אנשים בני בליעל ואמרו[4] כי בזה סותר מה שקבלו רבותינו כמו שכתוב במדרש[5] (עיין במכילתא בשלח, פרש׳ א׳[6] ושירה, פרש׳ כ׳, אות י״ט[7]), ואלה השוטים לא ראו כי דבריו כדברי ר׳ נתן שאמר במסכת סוטה בסוף פרק המקנא (דף י״ג, ע״א) ר׳ נתן אומר (יוסף) בקברניטן של מלכים היה* קבור. ופירש בעל הערוך כי קברניטן של מלכים הוא בית קברות המלכים[8]. ויש במצרים מקום נכבד שנקרא בלשון ישמעאל אלקראפה[9] והוא מקום קברות המלכים. 4. [בחרט. כמו דמות. וכן בחרט אנוש כדמות אדם כאשר פירשתי בספר ישעיה (ח׳, א׳[10])] [11]. פירוש: בפסוק קח לך גליון גדול וכתב עליו בחרט אנוש פירש שהוא[12] צורה יצוקה כדמות אדם[13]. 6. [וכבר הודעתיך[14] כי כל הבא על זה המשקל הוא הנקרא שם הפועל][15]. פירוש: ......[16]. 11. [ויחל משה. לפי דעתי כמו ופניה לא היו לה עוד (ש״א, א׳, י״ח)] [17]. פירוש: כמו שיפרש[18] בפסוק פני ילכו (שמות ל״ג, י״ד) שהוא קצפי[19]. וכבר פירש כן בפרשת וישלח בפסוק אכפרה פניו (בראש׳ ל״ב,

---

1) Eine derartige Erkl. iEs habe ich nicht gefunden, vgl. ob. zu Exod. 13_{19} (p. 230_{19}) u. 20_7 (p. 248_9). 2) ABC מן הנחל. 3) Diese Stelle, die wie aus Exod. 13_{19} u. 20_7 ersichtlich ist, noch zu uns. Verse gehört, ist ein Teil eines grösseren Stückes, das in T fehlt. 4) AB שאמרו, C אמרו. 5) ABC בדרש. 6) Ed. Weiss, p. כ״ט. 7) Ed. Wilna, p. 78. Vgl. auch מדרש אגדה zu Exod. 13_{19} (p. 143), wo noch weitere Fundorte für diesen Midrasch angegeben sind. 8) Arûch, ed. Kohut, VII. p. 62, wird es mit dem griech. κιβούριον, κιβούριν in Verbindung gebracht. Hingegen nach Fleischer, der mit trefflichen Gründen die Ableitung aus caverna, die Levy in s. Nh. Wb., IV, p. 244 vorgeschlagen, verwirft, aus κυβερνήτης, wobei der Personenname für den Sachnamen, Regent für Regierung und Regierungsgebäude steht. Vgl. auch Krauss, Griech. u. lat. Lehnwörter etc. z. d. W. 9) Vgl. Dozy, a. a. O., II, 344, s. v. קראפה: Cimetière, Be., mais c'est le nom propre d'un cimetière au pied du אלגבל אלמקטם en Egypte, M. 10) Vgl. Ed. Friedl., p. 18, Anm. 5. 11) T (kK., p. 99, 4. Z. v. u.) für ישעיה ... כדמות.<ובמקומו פירשתיו. 12) M שהיא. 13) Gegen diese Erkl. iEs vgl. ibn Ganâḥ, ס׳ השרשים, s. v. חרט (p. 169), der es mit קולמוס (so auch Ges., HW.[13], s. v. חרט) wiedergibt. 14) BC הודענוך (sic!). 15) Die Stelle findet sich in T nicht, gehört aber ganz gewiss zu dem in V. 6 stehenden Textworte לְצַחֵק, und dürfte der iEtext so gelautet haben: לצחק, שם הפועל, וכבר הודעתיך וגו׳. Der Hinweis dürfte sich entweder auf Gen. 1_{26} (vgl. oben p. 44, Z. 7 v. o.) oder auf Zachôth, p. 63b, wo iE über die Bildung des Inf. Pi'el spricht, beziehen. Vgl. auch iEG., p. 105 u. Ges., HG.[26], §§ 52 n, 113 e. 16) Die Erkl. fehlt in den Hss. 17) kK., p. 100, 5. Z. v. o. Unsere Stelle ist nachzutragen bei Levy, Reconstruction d. Comm. ibn Esras etc., p. 14. 18) ABC שפי׳. 19) In uns. Ausg. des kKs (p. 103, 9. Z. v. u.) findet sich zu diesem Worte eine andere eigene Erkl. iEs: פני„ מעם כבודי ילך עמך„ ילכו. Dagegen findet sich aber im kK. p. 104, 2. Z. v. o. im Namen von יש אומרים und gKomm. zu Exod. 33_{14}, im Namen Saadjas

כ״א), ועוד יזכירנו בפרשת אם בחקתי בפסוק ונתתי פני בכם (ויקרא כ״ו, י״ז). 16. [ואין מלת[1]) .מעשה׳ כפירוש הגאון]. פירוש: מלת מעשה תורה שעשאם[2]) משה ואחר שעשאם[3]) בדבר השם[4]) הנה היא כאלו כתבם, והשתכל[5]) שהפסוק אמר מעשה אלהים ולא אמר מעשה יי׳. [ודרך הדרש ידועה][6]). פירוש: שדרשו במס׳ עירובין בפרק כיצד מעברין[7]) (דף נ״ד, ע״א) על תיקי חרות אלו חירות, שאין לך אדם[8]) בן חורין כמי שעוסק בתורה. 22. [כי ברע הוא, יש אומרים כי הבי״ת נוסף כבי״ת .והוא באחד׳][9]). פירוש: בספר איוב (כ״ג, י״ג) במענה גם היום מרי שחי פירש הוא והוא באחד יש אומרים כי הבי״ת נוסף והאמת שאיננו נוסף[10]) ולא אוכל לפרש כי יש בו סוד גדול עכ״ד, ומזה נראה כי אין[11]) דעתו שהבי״ת נוסף בשניהם. וכבר ביארתי דעתו[12]) בפרשת ואלה שמות בסוד השם
B66b (שמות ג׳, י״ג)[13]). וזה שאמר כאן[14]) שהבי״ת נוסף לא אמר כי אם[15]) על* דעת האומר שהוא נוסף בפסוק באחד, והראיה שאמר .יש אומרים׳. 30. [ודע כי השכינה היתה בהר ולא הסתלקה].[16]) פירוש: דע כי באמרו השכינה רמז על עמוד האש הנראה בענן והוא פירש זה בפרשת ויהי בשלח בפסוק והיה ביום הששי (שמות ט״ז, ה׳)[17]) שאמר ועל דעתי כי ענן לא היה עליהם אחר
C72a עברם ים סוף כי הענן* היה על המשכן, וזה פירוש וענך עומד עליהם (במדבר י״ד, י״ד), כי בשבילם היה עומד כדי שיעמדו ובנסוע הענן יסעו ובעמוד אש היה נראה
M300a בענן, וכן כתוב ואש תהיה לילה* בו (שמות מ׳, ל״ח) עכ״ד, ועל כן הביא בכאן לעד וההר בוער באש. 32. [ולפי דעתי שהספר הוא הכתוב באצבע אלהים ושם מחנה אלהים, והמשכיל יבין].[18]) פירוש: במזמור אוהב יי׳ שערי ציון (תהל׳ פ״ז, ו׳) כתיב יי׳ יספור בכתוב עמים זה ילד שם סלה, והוא פירש שם כי השם לבדו שידע מספר כל העולם בכתבו הוא יוכל[19]) לספור כל הנולדים שהם חכמים בציון כי רבים הם ממספר[20]) אדם. זה ילד שם: שב אל ציון וטעם מכתב[21]) השם והספרים הם[22]) השמים. ובמזמור הושיעני אלהים בפסוק
A112b ימחו מספר חיים* (תהלים ס״ט, כ״ט) אמר כבר פירשתי בספרי כי ספר החיים הם

---

eine der hier gegebenen ähnliche Erkl.: אמר הגאון פני, חמתי (Gen. 32_{21} erklärt iE פניו = כעסו; Lev., 26_{17} = קצפי ואפי). Allerdings im תפסיר übersetzt Saadja das Wort פני mit arab. נורי = אורי. Vgl. Derenbourg daselbst, p. 131_{4}.
1) Fehlt Hss., vgl. jedoch kK., p. 100, 19. Z. v. o. 2) AB שעשאה (sic!). 3) AB כתבה. 4) Vgl. MS., 42_{114}. 5) ABC והסתכל. 6) kK., p. 100, 7. Z. v. u. 7) In den Hss. bloss במסכת—בפרק, der Nachweis der Stelle selbst jedoch fehlt. 8) M fehlt. 9) kK., p. 101, 4. Z. v. o. 10) M fehlen die letzt. 3 Wörter infolge Homoioteleuton. 11) Fehlt ABC (sic!). 12) ABC דעתי. 13) Vgl. oben p. 204_{1}. 14) ABC בכאן. 15) Fehlt ÇM. 16) kK., p. 101, 5. Z. v. u. 17) Vgl. kK., p. 37, 7. Z. v. u. 18) kK., p. 102, 1. Z. v. o. 19) T יכול. 20) ABC מהמספר, T ממספרי. 21) T בכתוב. 22) T noch הם.

השמים ששם כל הגזרות העתידות להיותן שם עתידות[1]) ביום הבראם[2]). ובמזמור השמים מספרים בפסוק בכל הארץ יצא קום (תהלים י״ט, ה׳) אמר קום הוא[3]) מגזרת קו לקו (ישעי׳ כ״ח י׳ וי״ג) והוא המכתב, ומ״ם קום שב אל השמים, והטעם כי מכתבם יקרא בכל מקום ויבינו מה טעמו כל המשכילים בכל קצות[4]) מקומות הארץ, ובקצה תבל היא הארץ המיושבת מליהם ישמיעו, והנה ספור, והקו היא הספר, והם[5]) שהזכיר בעל ספר יצירה (פרק א׳ משנה א׳) בְּסֵפֶר וּסְפָר וְסִפּוּר[6]), כי אלה שלשתם עיקרי כל החכמות עכ״ד, והנה פירש הספרים שהם השמים[7]), ומזה ומזה הוא מבואר כי מחנה אלהים הם צבא השמים שהם הכוכבים, אבל אצבע אלהים כבר פירש אותן בפרשת בראשית בפסוק נעשה אדם (בראש׳ א׳, כ״ו)[8]), ובתחלת האזינו (דברים ל״ז, א׳) ובפירוש קהלת (ג׳, כ״א) ובפירוש דניאל (י׳, כ״א) בשלשה העולמות, ודעתו היא כי בעבור שהיד והאצבעות הם סבת כל המעשים על כן יאמרו על השם אצבע אלהים וגם יד יי׳ ודומיהם, כי דברי תורה כלשון בני אדם[9]). 34. [הנה מלאכי ולא אמר המלאך הנודע שהשם[10]) בקרבו]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת ואלה המשפטים (שמ״ת כ״ג, כ״א)[11]). [וטעם וביום פקדי שיש יום להזכיר בו העונות והוא סוד].[12]) אמר המבאר: גם בפרשת האזינו (דברים ל״ב, ל״ה) אמר לעת תמוט רגלו הטעם בעת שיפלו ולא יוכלו עמוד, וטעם לעת כמו וגם רשע ליום רעה (משלי ט״ז, ד׳)[13]) והוא סוד גדול, ובמזמור אורי וישעי בפסוק כי יצפנני (תהלים כ״ז, ה׳) פירש זה כי אמר ביום רעה מערכת רעה מהכוכבים[14]) כנגד מולו,[15]) ובתחלת פירוש

---

1) T כתובות. 2) M הבאים (sic!). 3) Fehlt AB. 4) Fehlt T. 5) M הם. 6) Dieses dem S. Jezîra entlehnte Wortspiel wurde in der jüd. Literatur vielfach als Rahmen zur Einreihung verschiedenartiger Wissensgebiete, wie z. B. propädeutischer Disziplinen, Erkenntnisquellen u. s. w., verwendet und wäre eine Zusammenstellung der mannigfaltigen Verwendung dieses Wortspieles in d. jüd. Lit. eine sehr lohnende Arbeit. Vgl. z. B. Kusari, IV. 25 (ed. Cassel p. 344 ff.). Vgl. auch Olitzki, a. a. O., p. 119; MS. 42_{448} u. Meyer, Das Buch Jezira etc., Lpz. 1830, p. 20 f. Die 3 Wörter sind in den Hss. mit Ausnahme, der Hs. M, die בְּסֵפֶר וּסְפָר וּסִפּוּר hat [AB haben, וסיפור (וספור)], unvokalisiert. 7) Vgl. MS., 42_{252}. 8) Vgl. oben p. 45f. 9) Über Anthropomorphismen bei iE vgl. MS. 42_{64}f. 10) T (kK., p. 102, 5. Z. v. o.) שהוא השם. 11) Vgl. oben p. 269_5. 12) kK., p. 102, 5. Z. v. o. 13) Da die hier erwähnte Stelle aus den Prov. nicht unwichtig für die hier gegebene Erkl. erscheint, so lasse ich hier diese Erkl. iEs von V. 2 an, folgen: דרכי איש זך בעיניו: הנה כל אחד מדרכי איש הוא זך בעיניו והמשל כי הכח המתעורר השכלי יהיה הדרך הטוב זך בעיניו והנה המתעורר הדמיוני יהיה הדרך הרע זך בעיניו מצד היותו ערב או כועיל לפי מחשבתו ומי שיעזור לתכן הרוחות אל שישאר הרוח והרצון בדרך הטוב הוא הש״י הוא לתכלית ולתועלת כי על צד ההשגחה ישמר האיש הטוב מהתגאל בפעולות הרעות. גול אל יי׳ מעשיך: סבב כל מעשיך לעבודת הש״י ואז יכונו מחשבותיך כי הש״י יעזרך להשלימם. כל פעל יי׳ למענהו: הנה כל אשר פעל הש״י הוא לתכלית ולתועלת וגם מה שתראה שיוזק הרשע ליום רעה הוא לתועלת כי בזה תועלת ללקיחת המוסר. 14) T מכוכבים. 15) AB מולות (sic!).

ספר איוב בפסוק ויקלל את יומו (איוב ג׳, א׳) אמר כי יש ימים שיהיו כן בהיות שני המאורות על מתכונת קשה, ולמעלה משם בפסוק* ויבאו בני האלהים (איוב א׳, M300b ו׳) אמר וטעם ויהי היום יום ראש השנה שכל בני העולם עוברים לפני השכינה כבני מרון או יום דינו של איוב לבדו ולא אוכל לפרש. ובתחלת הענין ההוא (בפסוק ו׳) אמר כי לבאר סוד אלה הדברים לא יכילם ספר ע״כ. ואני המבאר אומר כי היודע חכמת המולות יבינם וכבר חבר הוא ספרים בהם והמבקש להבינם היטב יבינם משם, והוצרך להעלים הענין בזאת הפ״שה גם בפ״שת האזינו (דברים ל״ב, ל״ה) בעבור כי הענין תלוי במערכת[1]), לפי שנראה מזה שהשם עושה משפט באדם כשיבא יום שיש לו בו מול רע, ומשמע מזה שאלו היה מזלו ט״ב תמיד לא היה עושה השם בו משפט, ונראה כאלו המול גרם לו הטובה והרעה ולא יי׳ פעל כל זאת, וזה הפך* הכתוב שאמר שומר הברית והחסד לאהביו וגו׳ ומשלם לשנאיו A113a וגו׳ לא יאחר לשואו (דברים ב׳, ט״־י׳) שפ״רשו לא יאריך השם אפו על הרשע רק מ״ד ישלם לו רעתו[2]), ואלו ראו המון העם הדברים האלה היו אומרים כי אין שכר ואין עונש רק המול גו״ם כל דבר ואין המעשים גורמים, ועל כן העלים הדבר מהם כדי שלא יפלו. ור׳ אברהם אין דבריו ככה רק דעתו היא כי מה שכתוב יראת יי׳ תוסיף ימים[3]) ושנות רשעים תקצורנה (משלי ז׳, כ״ז) לא דבר הכתוב כי אם על הרוב, וכן יפ״רש בפ״רשת כי תשא בסוף י״ג מדות (שמות ל״ד, ז׳),[4]) ודעת רבותינו ז״ל היתה כדבריו, כי הנה בסנהדרין פ״ק חלק (דף ק״ב, ע״א) אמרו ויהי בעת ההיא ירבעם יצא מירושלם (מ״א, י״א כ״ט) תאנא[5]) משום רבי יוסי עת היא שהיא מזומנת לפורענות, ויהיא בעת ההיא וירד יהודה (בראש׳ ל״ח, א׳) תאנא משום רב יוסי[6]) עת היא שהיא מזומנת לרעה, וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל״ב, ל״ד) תאנא משמיה דר׳ יוסי יום הוא שהוא מזומן לפ״רענות, בעת פקודתם אבדו (ירמי׳ י׳, ט״ו ונ״א, י״ח) תאנא משמיה דר׳ יוסי עת היא שהיא מזומנת לרעה, בעת רצון עניתיך (ישעי׳ מ״ט, ח׳) תאנה משמיה דר׳ יוסי עת היא שהיא מזומנת לטובה,[7]) ובסוטה בפרק ראשון (דף ט׳, ע״א) אמר רב המנונא אין הקדוש ב״ה הוא נפרע מן האדם* עד שתתמלא סאתו. ובמדרש תלים במזמור י״א[8]) אמר ר׳ C72b חנינא בר פפא אין הרשע נופל עד שתתמלא סאתו שנאמר תחת רשעים ספקם (איוב ל״ד, כ״ו), ובנדרים סוף פרק אין בין המודד (דף מ״א, ע״א) אמרו כיון שהגיע קיצו של* אדם הכל מושלים בו שנאמר (בראש׳ ד׳, י״ד) והיה כל מצאי וכו׳ M301a

35. [ובפרשת אלה פקודי כדמות ראיה על יושר הדבר[9])]. פירוש: נראה בעיני שיש טעות בספר כי בפרשת אלה פקודי אין ראיה לדבריו, ולפי דעתי שרצה לאמר[10]) פרשת אלה מסעי ולא אלה פקודי[11]), כי בפ״רשת אלה מסעי

---

[1]) Vgl. MS., 42_{251}. [2]) AB כרעתו. [3]) Hss. חיים (sic!). [4]) Vgl. kK., p. 108. 4. Z. v. o. [5]) BM תאנה. [6]) Die 3 letzt. Wörter fehlen B. [7]) Diese von den gedruckten Ausgg. abweichende LA. ist für die Feststellung des talm. Textes sehr wichtig u. stimmt mit der bei Rabbinowicz, ד״ס, z. St., aus mehreren Hss. gegebenen LA. überein. [8]) In uns. Ausgg. jedoch, [vgl. Ed. Buber, p. 94], zu Ps, 10_5. [9]) T (kK., p. 102, 10. Z. v. o.) הדברים. [10]) AB שירצה לומר. [11]) Die 3 letzt.

(במדבר ל״ז, ט״ז) כתיב ויסעו ממדבר סיני ויחנו בקברות התאוה שהיא תבערה והיא מדבר פארן [1]) ושם בערה בם אש יי׳ (שם י״א׳ ג׳) ויך יי׳ בעם מכה רבה מאד (שם י״א, ל״ג). וזה כדמות ראיה לדבריו בעבור סמיכות הפסוקים אך איננה ראיה גמורה בעבור כי הסמיכות הוא בדרך [2]) דרש [3]).

ל״ג. 2. [ולא הזכיר גוי אחד [4]) דרך קצרה]. פירוש: בזה הפסוק כתיב ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני האמרי והחתי והפרזי החוי והיבוסי ולא הזכיר [5]) הגרגשי שהוא השביעי. 4. [וכן ויצו שחקים ממעל כאשר פירשתי [6]) בספר תהלות (ע״ח, כ״ג)]. פירוש: במזמור האזינה עמי תורתי (ע״ח) פירש כי ויצו טעמו וכבר צוה, והוצרך לפרש כן בעבור כי הפסוקים מבולבלים כי כתוב בתחלה (פסוק י״ח) וינסו אל * בלבבם לשאל אוכל לנפשם ואחר כן כתוב (פסוק כ״א—כ״ד) לכן שמע יי׳ ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל, כי לא האמינו באלהים ולא בטחו בישועתו, ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכל ודגן שמים נתן למו, וידוע כי המן היה קודם בשר תאוה, כי הנה המן ירד להם במדבר סין אשר בין אלים ובין סיני קודם שיגיעו להר סיני [7]) והבשר היה אחרי נסעם מסיני כשבאו במדבר פארן שהיא תבערה והיא קברת התאוה [8]), על כן הוצרך לפרש כי לא האמינו בו בקברות התאוה אחר שהוריד להם המן במדבר סין. 12. [כי איננו מיכאל שאמר עליו (שמות כ״ג, כ״א) כי שמי בקרבו] [9]). פירוש: כבר ביארתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ג, כ״א) [10]) שהיתה דעתו כי מיכאל הוא השכל הפועל [11]) ואחר שזה המלאך השלוח עמהם איננו מיכאל הנה הוא קטן ממיכאל, ומזה תבין כי הוא [12]) היה שר ישראל על דעת חכמי המזלות והוא שבתי [13]), ומזה ידע משה שהשם היה מניח את ישראל מאז תחת המזל, ועל כן אמר לשם אם אין פניך הולכים (שמות ל״ג, י״ד) כמו ומלאך פניו הושיעם (ישע׳ ס״ג, ט׳) כלומר אם מלאך פניך לא ילך בקרבנו אל תעלנו מזה.

Wörter fehlen AB. 1) Nach der Erkl. iEs. zu Num. 10_{33}. Vgl. auch iE zu Num. 10_{12}, 12_{16}, 33_{16} u. Baentsch in Nowacks, „HKzAT" zu Num. 33_{16} (p. 678). 2) AB דרך, M כדרך. 3) Dieser weithergeholte Erklärungsversuch JbEs, erscheint mir vollständig verfehlt u. halte ich im Gegenteil den Hinweis auf אלה פקודי ganz richtig, denn iE verweist hier auf seine im kK. zu Exod. 38_{25} (p. 114, 2. Z. v. o.) gegebene Erkl. הנה נפקדו כל ישראל בשנה הראשונה, wonach alle Israeliten im ersten Jahre nach dem Auszuge aus Aegypten gemustert worden sind, mithin also die hier in uns. Verse genannte Plage, die einen grossen Teil des Volkes hinweggerafft hatte, sie nicht im ersten Jahre während ihres Aufenthaltes in der Wüste Sinai (vgl. Num. 10_{12}) treffen konnte, weil ja doch dann nicht alle hätten gemustert werden können. iE sagt darum hier mit Recht רק לפי דעתי שזאת המגפה היתה בעם אחר שנסעו מהר סיני. 4) T (kK., p. 102, 12. Z. v. o.) אחר (sic!). 5) Fehlt M. 6) T (kK., p. 102, 7. Z. v. u.) פירשתיו. 7) Vgl. Exod. 16_{1}ff. 8) Vgl. Num. 11_{1}ff. 9) kK., p. 103, 7. Z. v. o. 10) Vgl. oben p. 269. 11) Vgl. MS., 42_{209}ff. 12) Fehlt Ç. 13) Vgl. oben p. 270_{15}.

[ודע כי אמונת צבאות מעלה ומטה באמונת[1]) מחשבותי השם][2]). M301b
פירוש: בתחלת ספר קהלת (א׳, ט׳) פירש הוא אלה הסודות שאמר כי פסוק
מה שהיה הוא שיהיה וגו׳ נאמר על הגלגלים וצבאיתם, כי הם כמו עגולות הוזרות
חלילה וראשיתם כסופם וסופם כראשיתם. ומה שנעשה הוא שיעשה נאמר על
הכללים שהם שמורים כמין אדם ומין סוס ומין כל חי ומין כל צמח [3]), ותולדת
אלה מתנועות העליונים [4]), ואם העליונים עומדים יעמדו הכללים שהם בתבנית [5])
מערכות הצבאות, והענין אף על פי שלא אוכל לספיר הפרטים כלליהם שמורים
וידועים וספורים, ועל זה הדרך תראה עולם שלמעלה ושלמטה [6]) עומד על דרך
אחד ואין כל חדש עכ״ד, וזה פירושו: דע כי הוא קורא את המלאכים הקדושים
מחשבות השם בעבור כי המלאכים הם הנקראים בפי [7]) חכמי המחקר שכלים[8])
והם אשר אינמו [9]) שוכנים בבתי [10]) הומר, וידוע כי השכל הוא ההכמה והחכמה
היא המחשבה על כן קרא לשכלים מחשבות והמלאכים הקדושים ההם * לא ימותו B67b
ולא יכלו ולא יבלו בעבור היותם דבקים בשם תמיד וכל הנבראים * בשמים ובארץ A114a
תלויים במלאכי השם [11]) ואחר שהמלאכים יעמדו לעולם הגה גם התלויים בהם שהם
צבאות שמים ושוכני העולם השפל יעמדו לעולם ויהיו קיימים ועומדים באמונה כדרך
אף אמונתך בקהל קדושים (תהל׳ פ״ט, ו׳) כאשר הזכרתי פירושו בפרשת ואלה
שמות בסוד השם (שמות ג׳, י״ג) [12]), והמקראות מסייעים אותו, כי הנה על צבא
השמים כתיב (בתהל׳ קמ״ח, ו׳) ויעמידם לעד לעולם וגו׳, ועל הארץ כתיב והארץ
לעולם עומדת (קהל׳ א׳, ד׳). וצבאות מעלה שהזכיר הם הכוכבים וצבאות מטה הם
ארבעת השרשים וכל הנבראים מהם [13]), והנה קיום העליונים והשפלים בקיום
המלאכים * [14]) [וכנגד המחשבות הצורות החקוקות]. [15]). פירוש: כנגד C73a
המלאכים הקדושים יש בגלגל השמיני מ״ח צורות שציירום חקדמונים בגלגל לפי
דמיונם בהוציאם קו מכוכב אל כוכב וקראו שמותם כשמות הצורות הנראים [16]) שם
הדומות להם [17]), ותחתיהם יש שבעת המשרתים כל אחד בגלגלו [18]), ועל כן רמז
הוא בפירוש קהלת בפסוק כי גבוה מעל גביה (קהל׳ ה׳, ד׳) הם חמשה וחמשים [19]).
ודעתו בזה כי * המשרתים הם גבוה מעל גבוה, ומ״ח צורות שבגלגל השמיני הם M302b
גבוהים עליהם, ולכל אחד מהם יש מלאך שמנהיג אותו ומניעו ומחייהו. [גם כנגד

[1]) Nach der hier von JbE gegebenen Erkl., wird man das Wort כאמונת beibehalten müssen und nicht mit Rosin in MS., 42, p. 63, Anm. 1, (wo übrigens für 105 < 103 zu lesen ist) בתמונת dafür einsetzen. [2]) T (kK., p. 103, 11. Z. v. o.) ודע כי צבאות מעלה ומטה בא׳ מחשבת. [3]) Vgl. MS., 42, 369 f. u. 505. [4]) ABC הגלגלים. [5]) ABCD כתבנית. [6]) T ועולם שלמטה. [7]) Hss. כפי. [8]) Vgl. MS., 42_{208}ff. [9]) AB אינם. [10]) ABC בתי. [11]) Vgl. MS., 42_{211}ff. [12]) Vgl. oben p. 211_{12} u. MS., 42_{398}. [13]) Vgl. MS., 42_{395}f. [14]) Vgl. MS., $42_{69,72}$ u. $_{211}$. [15]) kK., p. 103, 12. Z. v. o. [16]) AC הנראות. [17]) Es sind dies die sogenannten 48 ptolemäischen Sternbilder des Himmels von denen Ptolemäus im Almagest spricht u. von welchen 12 zum Tierkreise gehören, während 15 im Süden und 21 im Norden das Himmels sich befinden. Vgl. MS., 42_{345}. [18]) Vgl. MS., 42_{344}. [19]) iE daselbst: והיודע סוד השם

הצורות הכללים].[1]) פירוש: הכללים הם השרשים והמינים כמין אדם ומין סוס ומין כל חי ומין כל צמח כאשר הזכרתי בדבריו למעלה, והמינים הם תחת השרשים, כי שרש החיים הוא כלל גדול כולל אדם ובהמה וחיה ועוף ודגים ושקצים ורמשים, ושרש הבהמות כולל שור וחמור צאן וסוס ועזים וחיות [2]), איל וצבי ויחמור וגו' ואריות ונמרים ודובים ודומיהם, וכן כל שרש כולל מינים רבים, והנה כנגד כל צורה עליונה יש כלל אחד או כללים רבים. [והיודע מתיחד[3]) עם הידוע על כן אמרו בדעת עליון שהוא יודע וידוע]. אמר יוסף: בעבור כי דבריו מעטים וכוללים ענינים רבים על כן אני צריך להאריך [4]): דע כי חכמי המחקר הסכימו בראיות גמורות כי השכל אשר בנשמת אדם [5]) יש בו כח להשכיל, אך איננו משכיל באמת כי אם בהדבקו בשכל הפועל כי הוא המוציא מהכח אל הפועל [6]) ובהיותו משכיל בפועל[7]) יבין הדברים על מתכונתם ואז ידמה למלאכים הקדושים בידע עצמו על דרך האמת [8]), והנה בראשונה היה שכלו * נקרא שכל בכח ובצאתו לפועל נקרא משכיל ובהבינו [9]) עצמו הוא מושכל, והנה השכל הוא בעצמו המשכיל וכאשר השכיל עצמו הנה הוא בעצמו המושכל, והנה השכל והמשכיל והמושכל הם [10]) דבר אחד בעצמו, וזאת היא תכלית מעלת הנפש האדם ואז תהיה מעלת נפשו קרובה למעלת השכל הפועל. וכל זה הטוב בא אליו בעבור הדבקו בשכל הפועל אשר הוא סבתו. ואתן לך משל: ידוע הוא כי בהיות האדם במקום חשך ואפלה לא יראה בעיניו אף על פי שיש בעיניו כח לראות, כי השמש או הירח או הנר אינם משלחים ברק אורם וניצוץ זיום [11]) לנגד עניו, ועל כן לא יראה, אולם בצאתו אל מקום האור יזרח ברק האור על עיניו ואז יראה בפעל [12]), והנה האור הבא אל העינים מפאת השמש הוא בעצמו הרואה והוא הנראה, ומזה המשל תבין איך יהיו [13]) השכל והמשכיל * והמושכל דבר אחד, ור' אברהם קורא שכל דעת, ועל כן קורא למשכיל יודע ולמושכל ידוע. [ודעת הנבראים איננה כן, כי אין[14]) היודע הוא הידוע בעבור העצם]. [15]) פירוש: עד עתה דבר בדברים שהם שכליים כי אם יבינו השכלים [16]) כמוהו ישובו שניהם להיות דבר אחד, ועתה שב לאמר כי אם יתבונן השכל בדברים שהם גוף לא ישיבו המשכיל והמושכל דבר אחד בעבור שאין עצם היודע כעצם הידוע, כי זה שכל וזה גוף, והמשל אם יתבונן השכל בתולדת הצמחים והמתכות והיסודות יוכל להבין בהם ולדעת סודם, אך לא ישוב השכל להיות כמו הם, בעבור כי השכל נכבד מהם * ויש בו כח לעלות במעלה גבוה ואין בו כח לרדת ממעלתו. [והנה טעם ידעתיך בשם שמעלת משה

ידע כי גבה מעל גבה הם חמשים וחמשה ולא אוכל לפרש. [1]) kK., p. 105, 13. Z. v. o. [2]) ABC והחיות. [3]) T (kK., p. 103, 13. Z. v. o.) מתאחד. [4]) Vgl. MS., 42_{62}f. [5]) AC האדם. [6]) AB הפעל. [7]) ABC בפעל. [8]) M אמת. [9]) CM ובהכינו (sic!). [10]) Fehlt C. [11]) AB היום, C קיום (sic!). [12]) ABD בפועל. [13]) CD יהיה. [14]) M אם (sic!), [15]) kK., p. 103, 14. Z. v. o. [16]) ABC dafür השכל בדבר שכלי.

דבקה עם הכל].[1]) פירוש: שנדבק שכלו בשכל הפועל והוא מה שאמר למעלה שהיודע מתיחד עם הידוע, והבן כי קרא את * C73b השכל הפועל בשם כל, ויתכן שהיתה דעתו שמעלת משה דבקה עם כל השכליים העליונים בעבור כי בהדבקו עם השכל הפועל יבין גם הוא כל אשר יבין השכל הפועל, והנה ידבק באלהי האלהים ית' שמו[2]). [על כן חדש השם על ידו בעולם אותות ומופתים].[3]) פירוש:[4]) זה הוא מה שאמר למעלה שהדעת הוא ידע וידוע ושב שכלו להיות עם השכל הפיעל[5]) והיו לדבר אחד ונעשה גם הוא כל, ואז יש בידו כח * A115a לעשות[6]). 13. [כי יוצר בראשית אין כח בנברא לדעתו כי אם בדרכיה, ומי שידע דרכיו ידענה, כי אז יהיה כמו צורה].[7]) פירוש: כבר פירשתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ה, י')[8]) כי יציר בראשית הוא רמז על[9]) השכל הפועל, וידוע כי השם הנכבד בדעתו עצמו יודע[10]) כל הנמצאים וזה בעבור כי הכל מאתו[11]). אמנם המלאכים הקדושים כל אחד מהם יודע את השם ויודע עצמו ויודע את אשר עליו ידיעה גדולה אף על פי שלא ידע את אשר עליו ידיעה ברורה. אך אין אחד מהם יודע מה שתחתיו בעבור כי מאפס ותהו נחשב השפל לנגד העליון. אולם השכל הפועל בעבור היותו השפל מכלם על כן יודע את השם ויודע כל המלאכים ומקבל מכלם. ובעבור[12]) כי הוא הפועל בעולם השפל ומשפיע * M303a על הנפשות הקדושות עד שיוציאם מן הכח אל הפועל על כן יודע גם את כל השפלים[13]) ומזה נודע שהוא יודע את העליונים ואת התחתונים. הן אלה קצות דרכיו שהזכיר ר' אברהם, ולא יוכל אדם להבין דרכיו אלה על דרך אמת[14]) כי אם בעלותו למרומי החכמה, כי הם יורוהו סדר העולם הנהגתו על ידי השכל הפועל איך הוא[15]). וידוע שלא יכל אדם[16]) לעלות שם כי אם בסולמות, והוא שילמוד תחלה החכמות הקלות[17]) כמו חכמת הדקדוק[18]) והמספר[19]) והמדות[20]) והערכים[21]) וחכמת הכוכבים[22]) וחכמת המזלות[23]) ומלאכת ההגיון שנקראת[24]) חכמת המבטא[25]), ואחר כן ילמוד מעשה בראשית שהיא חכמת התולדת והיא חכמת הטבע[26]) ואחר כן ילמוד חכמת הנפש[27]) ואחר כן סוד המלאכים הקדושים שהיא חכמת האלהות[28]), וכן פירש הוא בתחלת ספר יסוד מורא (בשער הראשון[29]), ואן כח בנברא לדעת יוצר בראשית כי אם על פי הדברים האלה,

---

1) kK., p. 103, 15. Z. v. o. 2) Vgl. MS., 42_{503}. 3) kK., p. 103, 16. Z. v. o. 4) M 'כלו. 5) AB הפעל. 6) Über alle in diesem Verse dargelegten Ausführungen vgl. MS., 42_{60}f., $_{502}$f, wo dieselben ausführlich besprochen werden. 7) kK., p. 103, 17. Z. v. o. 8) Vgl. oben p. 273_{10} ff. 9) CD אל. 10) M ירוע (sic!). 11) Vgl. MS., 42_{60}f. 12) M בעבור. 13) Vgl. MS, 42_{212}f 14) AC האמת. 15) Vgl. MS., 42_{451}f. 16) AC האדם. 17) A fehlt 'הק, B 'הקל' ההכ. 18) Grammatik. 19) Mathematik. 20) Geometrie. Vgl. iEM., p. 92_{116}. 21) Proportionslehre, vgl. iEM., p. 87_{96} u. MS., 43_{232}. 22) Astronomie. 23) Astrologie, vgl. MS., 43_{233}. 24) ABC שנקרא. 25) Logik, vgl. HÜ., p. 400 u. MS., 43_{232}. 26) Physik, vgl. iEM., p. 87_{96} u. MS., 42_{161} u 43_{232}. Über חכמת התולדת im Sinne von „Astrologie“ vgl. iEM., p. 118_{229}. 27) Psychologie, vgl. MS., 43_{232}. 28) Theologie. 29) Ed. Venedig,

ומי שידע הדרכים האלה מובטח לו שידעהו בעבור כי שב להיות כמלאך שהוא צורה טהורה בלי חומר[1]). [על כן אמר הודיעני ואחר כן ואדעך] [2]). פירוש: שאלתו היתה שהשכל הפועל יוציא שכלו מן הכח אל הפועל כדי שיוכל להכיר מעלת השכל הפועל וממנה יבין מעלת השם הנכבד ועל כן אמר בתחלה 5b הודיעני שפירושו תן עלי מהודך והודיעני כדי שתצא נפשי מהכח אל הפועל, אחר כן אדעך ואבין אותך כי בזה אדבק בך ואהיה כמלאך ואחיה• לעולם [3]). 16. [והנה יעשה המשכן][4]). פירוש: זה דבק במה שהזכיר למעלה .אז אמר לו שהוא ישכון בקרב ישראל"[5]). [רק טעם ונפלינו בשכינה שהיא על הכרובים][6]). פירוש: כבר ביארתי זה בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י') [7]) והוא רמזו בטוב [8]) בהאזינו בפסוק בהנחל (דברי' ל"ב, ח'), ובפרקי ר' אליעזר בפרק כ"ב [9]) הוא נדרש כי אז פסקה נבואה מן האומות. (.19), 23—18[10]) [וטעם .בשם' דעת החלק מדרך הכל] [11]). פירוש: כבר ביארתי (בפסוק י"ג [12]) כי יוצר בראשית נקרא כל בעבור כוי הוא ברא כל השפלים, גם פירשתי (שם בפסוק י"ב) כי השם הנכבד בדעתו עצמו יודע כל הנבראים בעבור כי הוא סבת כלם, ויהיה פירוש ידעתיך בשם כי השכל הפועל כשהוציא שכלו של [13]) משה מן הכח אל הפועל אז ידע השם את משה מדרך כל, והטעם כאחד* המלאכים, בעבור כי שבה נפשו כמלאך [14]). ,(23. 03b [ולפי דעתי שהכתוב דבר כמנהגנו].[15]) פירוש: והכל משל כי דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים בעבור קוצר דעתם. [16]) ,(18. [הראני נא את כבודך, פירוש כמו עצמך]. [17]) פירוש: וזה יהיה במראה השכל שהוא מראה הנבואה• ולא היה במראה העין כאשר יפרש אחר זה (בפסוק כ"ג[18]) • 23. [שלא 58b 74a היה על ידי[19]) שליח שהוא מלאך]. פירוש: השכל הפועל. [והטעם להתאחד בצורות שאין עצם להם]. [20]) פירוש: להדבק במלאכים שהם צורות בלי חומר כאשר פירשתי (בפסוק י"ג), ואמר עצם על החומר שהוא הגוף. [כי הם הסולם לעלות אל הנשגב]. [21]) פירוש: כי [22]) בהדבקו בהם ידבק

p. 4b und 6a, vgl. auch gK. zu Exod. 31_3. [1]) Vgl. MS., 42_{21}. [2]) kK., p. 103, 19. Z. v. o. [3]) Vgl. MS., 42_{503}f. u. 43_{22}f. [4]) kK., p. 104, 2. Z. v. o. [5]) Vgl. kK., p. 103, 1. Z. v. u. [6]) kK., p. 104, 11. Z. v. o. [7]) Vgl. oben p. 274. [8]) ABC רמז היטב. [9]) Eine solche Stelle findet sich in der mir vorliegenden Ausg. der פרקי ר' אליעזר nicht vor, vgl. jedoch b. Berâchôth, p. 7a (auch b. Bâbâ Bathra, p. 16b): שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנ' הלא בלכתך עמנו (שמות ל"ג, ט"ז), בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו שנ' ונפלינו אני ועמך (שם) בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו שנ' הודיעני נא את דרכיך (שם) וגו'. [10]) Die Erkl, zu den einzelnen Versen ebenso wie der Text in der Ausg. des kKs, folgen hier nicht der Reihenfolge des mas. Textes. [11]) kK., p. 104, 14. Z. v. o. [12]) Vgl. oben p. 303. [13]) M אל (sic !) [14]) Vgl. MS., 42_{05} u. 43_{22}. [15]) kK., p. 104, 20. Z. v. o. [16]) Vgl. MS., 42_{508}. [17]) kK., p. 104, 16. Z. v. o. [18]) Vgl. MS., 42_{495} u. $_{503}$f. [19]) T (kK., p. 104, 5. Z. v. u.) יד. [20]) kK., p. 104, 4. Z. v. u. [21]) kK., p. 104, 3. Z. v. u. [22]) Fehlt M.

בשם הנכבד.[1] [וזה לא יתכן לחי בעבור הגוף].[2] פירוש: הגוף לא
יוכל להשיג כי אם הגופות בעבור כי השגתו היא עם חמשת ההרגשות, ולא יוכלו
ההרגשות[3] להשיג השכל, ואין השכל נודע[4] כי אם לשכל אחר כמוהו, ועל כן
לא יתכן לחי להדבק בשכל שהוא המלאך.[5] (22). [והנמשל בוכי המתאחד
לא ירגיש].[6] פירוש: בעבור כי אמר שהוא כעב ולא אמר שהוא עב ממש,
הנה זה לאות שהוא משל, והנמשל דומה אליו, כי כאשר לא יוכלו העינים לראות
עצם השמש מפני תוקף אורה, כן הגוף לא יוכל בהרגשותיו לראות את השכל,
וכשדבק[7] הנשמה בשכל ישאר הגוף כמת ולא ירגיש, וזה מפורש בדברי הנביאים
כמו ונשמה לא נשארה בי (דני' י', י"ז), ולא עצרתי כח (דני' י' ח' וט"ז) והדומה
להם[8]. [ודע כי כל גוף[9] מורכב יש לו פנים ואחור].[10] פירוש:
אמר מורכב על המורכבים מארבעה יסודות[11]). [והנה השמש וכו' אין לו
פנים ואחור].[12] פירוש: כי הוא פשוט ואיננו מורכב. [אף כי הכבודים].[13] A116a
פירוש: כבר פירש בפרשת ויחי (ברשית מ"ט, ו') כי בקהלם אל תחד כבודי כמו
בסודם אל תבא נפשי, ומזה הוא מבואר שהכבודים הם הנשמות[14]. [ואף כי יוצר
בראשית][15]. פירוש: כבר ביארתיו (בפסוק ל"ג, י"ג)[16]. [והדבק[17] אין לו אחרית
מפאת השם]. פירוש: הדבק בשם יחיה לעולם בעבור הדבק[18] כמי שהוא
חי לעולם על כן[19] לא יהיה לו סוף. [ויש לו ראשית בעבור הדבקו בשם].[20]
פירוש: יש לו תחלה, והיא תחלת עת הדבקו בשם.

לד, 4. [עד הראש כי כן צוה].[21] פירוש: שאמר לו השם ונצבת
על הצור שמשמעו למעלה מהצור. [כי פעם הוא שם עצם][22]. פירוש: ויהיה
טעמו כמו אהיה אשר אהיה (שמות ג', י"ד), והוא רומז אל השם ית'. * [ופעם[23] M304a
שם מדה]. פירוש: ויורה על ההויה כי הכל הוה בדבריו ובכוחו, והוא הבורא הכל
והמוציא לפועל[24] את אשר ברא בכה לעשות בעתו, ולפי זה בהיות זה השם שם
מדה הוא רמז[25] אל הכח הבא מהשם ית', גם הוא רמז לשכל הפועל, וזה כדברי
רבותינו ז"ל (בסנהדרין ל"ח, ע"ב) שאמרו כי שמי בקרבו (שמות כ"ג, כ"א) זה
מטטרון ששמו כשם רבו. [וכן ויזכר ימי עולם משה עמו (ישע' ס"ג,
י"א[26])]. פירוש: כי מלת משה שבפסוק הזה היא תאר השם כמו פועל ועושה
ובורא ויוצר ושומר ונותן, והתאר הוא מדה[27], ומלת משה הכתוב בשאר מקומות

---

1) Vgl. MS., 42_{503}. 2) kK., p. 104, 2. Z. v. u. 3) Die 3 letzten Wörter fehlen ABC infolge Homoioteleuton. 4) ABC יודע. 5) Vgl. MS., 42_{503}. 6) kK., p. 105, 2. Z. v. o. 7) ABC וכשתדבק. 8) Vgl. MS. 42_{504}. 9) M הנוף. T noch הוא. 10) kK., p. 105, 9. Z. v. o. 11) Vgl. MS., 42_{505}. 12) kK., p. 105, 10. Z. v. o. 13) kK., p. 105, 11. Z. v. o. 14) Vgl. MS., 42, p. 504, Anm. 1. 15) kK., p. 105, 11. Z. v. o. 16) Vgl. oben p. 303_8. 17) T (kK., p. 105, 12, Z. v. o.) noch בו. 18) ABC הדבקו. 19) AB für ע"כ < עכ"ז. 20) kK., p. 105, 14. Z. v. o. 21) kK., p. 106, 7. Z. v. o. 22) kK., p. 107, 1. Z. v. o. 23) T (kK., p. 107, 1. Z. v. o.) noch הוא. 24) M לפעל (sic!). 25) ABC רמוז. 26) kK., p. 107, 2. Z. v. o. 27) AB אדם

הוא שם עצם. 7. [רק לאוהביו כי כן כתוב[1]]. פירוש: בפרשת יתרו בעשרת הדברים (שמות כ׳, ו׳). 10. [ולא בכל הגוים[2]]. פירוש: על פסוק אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים אמר כן. 19. [מלת מקנה לזכר, רק במקום הזה היא לנקבה[3]]. פירוש: בעבור מלת תזכר, כי התי״ו סימן נקבה. [ורבים כן[4]]. פירוש: כבר הזכיר מהם בפרשת ויחי בפסוק מאשר שמנה להמו (בראשית מ״ט, כ׳). 20. [ואחר כן הזכיר כל הפרשה הכתובה בפרשת ואלה המשפטים.[5]] פירוש: בענין המועדים עד לא תבשל גדי.[6] [וכבר הודעתיך למה נזכרה זאת הפרשה.[7]] פירוש: בתחלת הפרשה (שמות ל׳, י״ב)[8] נתן טעם למה נכתבה פרשת המועדים בכאן עד לא תבשל גדי. 24. [ושכרם שיוריש[9] גוים ממולם[10]]. פירוש: דבק עם ענין השבת שהזכיר בחריש ובקציר תשבות, והטעם אם תעשה כן גם אני אוריש גוים מלפניך. 28. [ובפרשת ואתחנן (דברים ה׳, י״ב) אפרש מלת שמור והבריה.[11]] פירוש: הוא פירש שם כי אף על פי שהמלות שונות טעמם אחד.

ויקהל משה.

ל״ה, 1. [והגאון אמר[12] כי אלה הדברים]. פירוש: בפסוק הראשון מזאת הפרשה כתוב אלה הדברים אשר צוה יי׳ לעשות אותם. [והראיה שאמר* שַׁבַּתְּכֶם[13] (ויקרא כ״ג, ל״ב) ולא אמר שַׁבְּתוֹתֵיכֶם]. פירוש: שכתוב בלשון יחיד ולא בלשון רבים. 22. [וכומז באזרוע[14]]. יש משיבים עליו מן המדרש שדרשו רבותינו ז״ל (במסכת שבת דף ס״ד, ע״א) בכומז[15] נוטריקון: כאן מקום זמה כלומר שהכומז הוא המנעול[16] שנועלים בו ערות האשה כדי שלא תזנה[17]. וכן ראיתי בארץ

·sic!). [1]) kK., p. 107, 8. Z. v. u. [2]) kK., p. 108, 17. Z. v. o. [3]) T (kK., p. 109, 3, Z. v. o.) הוא נקבה. [4]) T (kK., p. 109, 4. Z. v. o.) כמוהם. [5]) kK., p. 119, 7. Z. v. o. [6]) Vgl. Exod. 23, 12—19 mit Exod. 34, 21—26. [7]) kK., p. 109, 8. Z v. o. [8]) Vgl. kK., p. 94, Z. 2 ff. v. o. [9]) T (kK., p. 109, 12. Z. v. o.) שיכרית. [10]) T für ממולם < וירחיב גבולם. [11]) kK., p. 110, 3. Z. v. o. [12]) T (kK., p. 111, 1. Z. v. o.) אמר הגאון. [13]) T (kK., p. 111, 6. Z. v. u.) noch לשון יחיד. [14]) kK., p. 113, 7. Z. v. o. [15]) ABC כומז. [16]) M המנעל. [17]) Sowohl nach dieser. als auch nach der von iE weiter unten gegebenen Erkl. wären Levy, Nh. Wb., II, 344 u. Ges. HW.[12], s. v. כומז, die den talmudischen Quellen folgen und das Wort mit „Schmucksache“ wiedergeben, zu berichtigen, denn im ersteren Falle wäre es mit „Schloss“, im letzteren Falle mit „Armband“, welch letztere Erkl. mir übrigens als die allein richtige erscheint, wiederzugeben. Nach Saadja im תפסיר, z. St., ist es ein „Gewebe“ oder eine „Kette“ חבאק. Vgl. Dozy, a. a. O., I, 246. s. v. חַבאקה: tissu. So auch ibn Ḡanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. כמז (p. 223): עגיל וכומז הוא בערבי חבאק והוא דבר שאשה תולה ממני החלי וקושרת אותו על מתניה, hingegen Nowack, Lehrb. d. hebr. Archäologie, Freiburg i. B., 1894, I, p. 129. ohne jegliche Begründung „eine Halsgeschmeide, villeicht zusammengereihte

ישמעאל לבהמות, ור׳ אברהם לא בא להלוק עליהם כי אם לפרש הפשט כמנהגו,
M304b B69a כי הנה כתוב שהביאו כל כלי זהב, ואם כומז * איננו באזרוע איך היו * כל כלי זהב
הלא לא נזכר שם אצעדה, ואם כל תכשיטיהן הביאו גם המראות גם המנעול שהיה
בערותן שהוא מקום טומאה, איך לא הביאו האצעדה שבזרוע שהוא תכשיט נקי
והוא לנוי, והיה ראוי הפך זה, כלומר שהיה ראוי שתביאנה תכשיט הזרוע ולא
המנעול, בעבור שהיה לסגור הערוה, כי אחר שהיה דעתם להתבודד לעבודת[1]) השםי
ולעזוב כל תאות העולם כאשר יפרש בפסוק הצובאות (שמות ל״ח, ח׳)[2]), היה ראוי
שיביאו האצעדה שהוא[3]) תכשיט, כי אין להן להתקשט יותר, ולא היה להן להביא
המנעול, רק שיסגרו בו הערוה בעבור שאין להן צורך עוד לתשמיש. ועל כל פנים[4])
הדעת נותן שאף אם לא הביאו המנעול הביאו האצעדה, וכל זה לאות כי הכומז הוא
באזרוע כאשר אמר. ואם יטעון טוען שכתוב בפרשת ראשי המטות (במדבר ל״א׳
נ׳) אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז והוא פירש שם כי אצעדה על הזרוע וצמיד
הוא סמוך[5]) ליד, ובכאן פירש שהכומז הוא באזרוע, ואיך יתכן שנאמרו שלשתם
אצעדה וצמיד וכומז על הזרוע, יש להשיב כי איננו תכשיט אחד רק הם שלשה
תכשיטים, והאצעדה הוא תכשיט רחב כמין טס סביב באמצע הזרוע, והצמיד הוא
סמוך ליד, ויש לו שני ראשים צמודים זה בזה כזה [6]), והכומז עגול סתום
עגולה שלימה, על כן נכתב אחר עגיל בפרשת ראשי המטות והוא פירש כן שם.

אלה פקודי.

ל״ח. 25. [והתימה שהיה מספרם בשנה השנית כמו בשנה
הראשונה]. [7]) פירוש: כי בזאת הפרשה (שמות ל״ח, כ״ו) כתוב לשש מאות אלף
ושלשת אלפים וחמש מאות והמישים. ובפרשת במדבר (א׳, מ״ו) כתוב ויהיו כל
הפקודים שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים. 26. [ויאמר
הגאון למה[8]) הזכיר משקל הזהב]. פירוש: שכתוב (בפסוק כ״ד) ויהי זהב

Goldkügelchen". [1]) ABC לעבוד. [2]) Vgl. kK., p. 113, 7. Z. v. u. [3]) ABC fehlt v. העולם bis hierher. [4]) ABC הפנים. [5]) Fehlt T. [6]) B fehlt die Figur; M . [7]) kK, p. 114, 5. Z. v. o. [8]) T (kK., p. 114, 9. Z. v. o.) noch לא (sic!). Im gKomm. hinwiederum lautet die Frage: אמר הגאון למה הזכיר מה עשו בכסף ולא הזכיר מה עשו בזהב התנופה, die aber unmöglich von Saadja so gestellt werden konnte, weil ja. wie im gKomm. selber angegeben wird, bei verschidenen Gegenständen ausdrücklich betont wird, dass sie aus Gold angefertigt worden sind. Es ist mithin die LA. uns. Hss., was übrigens neben dem von JbE gegebenen Hinweise, auch aus der im kK. gegebenen Antwort ersichtlich ist, als die allein richtige zu betrachten. Denn auf die Frage, warum Exod. 38_{24} das Gewicht des Goldes angegeben wird, antwortet Saadja, wir hätten in diesem Verse einen Beleg dafür, dass der Leuchter samt seinen Geräten aus einem Talente Golde verarbeitet worden ist. Die 29 Talente u. 730 Šeqel Goldes wurden nämlich seiner

התנופה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל בשקל הקדש. [ואיך הספיק[1]) חצי ככר ומעט׳ יותר]. פירוש: לדברי הגאון היה בקרשים כ״ג ככרים בעבור כי הקרשים היו עשרים בדרום ועשרים בצפון וששה במערב כמ׳ שהזכיר למעלה (כ״ו, ט״ו) [2]) וכשתחבר כ״ג ככרים עם ה׳ ככרים שהזכיר שם[3]) יעלו כ״ח ככרים*. והנה נשאר מהזהב ככר אחד ושבע מאות ושלשים שקל. ואני תמה על ר׳ אברהם למה אמר .חצי ככר ומעט יותר׳. 27. [ודע כי הככר שלשת אלפים שקל והעד וכסף פקודי העדה[4]). פירוש: וכסף פקודי העדה[5]) מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקדש בקע לגלגולת (שמות ל״ח, כ״ה־כ״ז) שפירושו מחצית השקל, וכתיב שם (פסוק כ״ו) לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, והנה כשנקח כנגד[6]) כל אחד מהם מחצית השקל יעלו ש׳ אלף ואלף ותשעה שקל, ואמר הכתוב מאת ככר כנגד ש׳ אלף שקל, והנה יבא לכל ככר שלשת אלפים שקל כאשר אמר[7]). ובעבור היותו לזכרון]. [8]) פירוש: הנו מפורש בתחלת פרשת כי תשא (שמות ל׳, י״ב) [9]), גם הוא מפורש[10]) והולך כי ממנו נעשו האדנים במשכן, וזהו הזכרון בעבור שהוא כופר נפשם.

מ, 2. [ביום החדש הראשון באחד לחדש, זה לעולם[11]) תחלה לעולם והוא סוד]. פירוש: בתחלת מסכת ראש השנה (דף י׳ ע״ב ודף י״א, ע״א) יש מחלוקת על דבר[12]) זה כי ר׳ אליעז׳ אומר בתשרי נברא העולם ור׳ יהושע אומר בניסן נברא העולם, ואמר ר׳ אברהם בפרשת אמר (ויקרא כ״ג, כ״ד) כי אמרו רבותינו[13]) ז״ל שיום ראש השנה[14]) יום הדין, וטעם התרועה זכר למלכות השם, ואחר שהעיקר כל[15]) ראש חדש היה ראש חדש ניסן נכבד[16]) כי בו הוקם המשכן, ואחר כן אמר כי יום ראש השנה גדול מכולם*, ובספר יסוד מורא בשער הששי[17]) אמר כי תקיעת שופר ביום הזכרון היא קבלה מאבותינו[18]) אף על פי שאין לה זכר בתורה, כי הנה לולי הקבלה היה נראה כי הוא על דרך (ראש

Meinung nach folgendermassen verarbeitet: für jedes Brett der Wohnung, deren es 46 gab (vgl. Exod. 26_{15}f. u. kK., p. 84, Z. 14 f. v. o.; die Exod. 26_{23} erwähnten wurden nicht eingerechnet), ein halbes Talent, ergibt 23 Talente; für den Leuchter samt Geräten 1 Talent; für die Gesetzeslade samt Deckplatte 1 Talent; für den Tisch u. goldenen Altar 1 Talent; für die vier mit Gold überzogenen Säulen, die beim Vorhange angebracht wurden (26_{31}f.) 2 Talente und 1 Talent u. 730 Šeqel für die übrigen Geräte, was insgesamt 29 Talente u. 73 Šeqel ergibt. Allerdings findet iE, nicht mit Unrecht, eine solche Berechnung lächerlich. Vgl. auch kK., zu Exod. 25_{39} (p. 84, 2. Z. v. o.). [1]) T (kK., p. 114, 14. Z. v. o.) יספיק. [2]) kK., p. 84, Z. 14 f. v. o. [3]) AB שהם. [4]) kK., p. 114, 17. Z. v. o. [5]) Die letzt. 3 Wörter fehlen AB. [6]) Fehlt M. [7]) So auch Nowack, Lehrb. d. hebr. Archäologie, Freiburg. i. B, 1894, I, p. 208. [8]) kK., p. 114, 18. Z. v. o. [9]) Vgl. kK., p. 93, 9. Z. v. u. [10]) ABC מפרש. [11]) Fehlt T (kK., p. 114, 8. Z. v. u.). [12]) Fehlt M. [13]) T המעתיקים, iEV., p. 70, חכמינו; Hss. zu Lev. 23_{24}: קדמונינו. [14]) AB noch הוא. [15]) Fehlt ABCD [16]) M ניכבר (sic!). [17]) Ed. Venedig, p. 12b. [18]) Fehlt M.

ח ד ש) [1]) ניסן כי הוא העיקר לפני שתכנס תקופת האמת, על כן אמרו שהוא יום הדין עכ״ד. ואני אבאר לך דברי כולם: דע כי דברי ר׳ אליעזר הם על בריאת העולם ועל כן אמר ר׳ אברהם בפרשת בהר סיני (ויקרא כ״ה, ט׳) כי רבותינו תקנו לנו בתפלת [2]) ראש השנה [3]) זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון, ודבר ר׳ יהושע הם על כל שנה ושנה, כי ברגע הכנס השמש בטלה תלוי משפט כל שנה כמו שהזכיר רבי אברהם בספר משפטי העולם [4]). ורגע הכנס השמש בטלה היא A117b B69b תקופת ניסן על דרך האמת [5]). ולא יתכן שיעשו· ישראל פסח* עד שהכנס M305b התקופה הזאת בעבור כי התורה אמרה (שמות י״ג, ד׳) בחדש האביב* שהוא בהיות [6]) השמש במזל טלה, בעבור כי אז התחילה השמש להכנס אל פאת צפון שהוא פאת הישוב [7]), ואז מתחדש העולם, ובעבור כי משפטי השנה תלויים על רגע היות המאורות במחברת קודם שתכנס השמש במזל טלה [8]), והמחברת הוא המולד האמתי של ראש חדש ניסן, על כן אמר כי זה היום הוא תחלה וראש למשפטי העולם בכל שנה, כי הכל תלוי בו. וככה רמז בתחלת השער התשיעי מספר יסוד מורא [9]) שאמר כי הוא יום המולד והוא הראש באמת. ומה שאמר כי יום ראש השנה הוא יום הדין בעבור כי רגע המולד הוא רגע מחברת המאורות קודם תקופת תשרי שהוא רגע הכנס השמש במזל מאזנים והמשפט תלוי גם בו בעבור התקופה כאשר הזכרתי שרמז בספר יסוד מורא [10]), ובעבור המחברת ובעבור היותו המזל השביעי לטלה שהוא מביט אליו מבט איבה [11]) ובו תתהיל [12]) השמש לצאת מן הישוב אל

---

1) Die in ( ) stehenden Wörter fehlen Hss. 2) Hss. בתחלת (sic!), T בתפלות, doch vgl. iEV., p. 67, wo ebenfalls בתפלת steht. 3) Vgl. b. Rôsch haschânâh, p. 27a u. Baer סדור עבודת ישראל, Rödelheim, 1868, p. 400, Anm. 4) Vgl. Ms. or. Berl. qu. 679. p. 66a f. Der Titel dieser Schrift übrigens lautet sonst ס׳ העולם, vgl. Steinschneider, BerlKat., II. Abt., p. 69 u. 148_8. So auch Ms. or. Berl. qu. 679, p. 65a, wo es jedoch am Schlusse dieser Schrift heisst (vgl. Steinschneider, a. a. O., p. 69 u. 140) נשלם ס׳ משפטי העולם וגו׳. 5) M אמת. Zur Sache vgl MS., 42_{309} u. $_{380}$ f. 6) M noch האביב (sic!). 7) Vgl. MS., 42_{399}, 4. Z. v. u. 8) Im ס׳ העולם (vgl. MS., or. Berl. qu. 679, p. 66a, 9. Z. v. u. Vgl. auch Steinschneider, Berl. Kat. 2. Abt. p. 148 f. u. JbE zu Lev. 23_{24}) spricht sich iE hierüber folgendermassen aus: והנה נסמוך על מקים השמש שהיתה בו בימי אלצופי ולא שמענו שהיה כמוהו מדקדק בחשבון המזלות, והוא הורה כן, ובא אחריו איבראהים אלזרקל ולא היה בדורו חכם כמוהו ודקדק מקום השמש בזמנו, והנה היתה שוה כדרך שאמר אלצופי, והנה התבור לך כי אין באדם לדעת המזל הצומח בתקופת השנה על כן אמר בטלמיוס וחכמי הודו ומצרים ופרס ודוריאנוס כי לעולם נסתכל אל רגע מחברת המאורות או נבחם ההוה מהם בתחלה קודם הכנס השמש במזל טלה כי נוכל לדקדק אותו כהוגן שלא יהיה בו שום קירוב בכל מקום שתרצה וממנו נוכל לדעת כל דיני העולם. וזה נכון בעבור כי שני המאורות יורו על העולם יותר מכל המשרתים כי הם מושלים, וכל הקדמונים מודים כן. Vgl, auch MS., 42_{360}, 4. Z. v. u. 9) Ed. Venedig, p. 17b, 3. Z. v. o. 10) Vgl. oben p. 308, Anm. 17 u. MS., 42_{360}. 11) Vgl. MS., 42_{315} א׳. $_{349}$. 12) AC התחיל.

פאת דרום וכל הטובות שהתחדשו בניסן יתהפכו בתשרי על כן אמר שהוא יום
דין, גם יתכן שהיתה השמש במזל מאזנים בעת שהיתה המחברת גדולה במזל גדי
לפני צאתם ממצרים [1]. והמשפט תלוי ביום מולד תשרי, ואולי על זה אמר שהוא
יום דין, והדין הוא עת בא [2] הפקודה על העולם לעשות בהם משפט ולעשות נקמה
בהם כדרך שביארתי רמזיו [3] בפרשת כי תשא בפסיק וביום פקדי (שמות ל״ב,
ל״ד [4]). ובעבור זה צוה השם לישראל שיתעסקו בעבודת השם בכל החדש הזה עד
שתצא השמש מהמבט כדי שלא ישלטו [5] עליהם הכוכבים, ולא עליהם [6] מושל
כי אם השם הנשגב לבדו. 23. [ומשה לא עשה כן]. [7] פירוש: בעבור שאמר
לו השם ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד (שמות מ׳,
ב׳). וראש חדש ניסן לא היה בשבת כמו שמפרש והולך [8]. [כי אין בין שנה
לשנה יום אחד או שני ימים רק אם היתה [9]) שנת חמה]. פירוש:
כל זה אמר להביא ראיה שלא ערך משה הלחם ביום השבת, וזה פירוש
דבריו: ידוע כי שנת הלבנה שנ״ד ימים אם החדשים כסדרם, וכשנוציאם שבעה
שבעה יצאו ש״נ ונשארו ד׳, ואם השנה חסרה היא שנ״ג, וכשנוציאם שבעה שבעה
ישארו ג׳, ואם [10] שלימה ישארו [11] ה׳, ואם היתה מעוברת תהיה שפ״ג או * 106a
שפ״ה, וכשנוציאם שבעה שבעה ישארו ה׳ או ו׳ או ז׳, אבל שנת החמה היא שס״ה * 18a.
ימים ובשנת [12] העיבור שס״ו, וכשנוציאם שבעה שבעה ישאר בפשוטה יום ובמעוברת
ב׳ ימים כאשר אמר. [בעבור שנסעו בחמשה עשר יום לחדש השני מאלים] [13]
פירוש: זה הפסוק כתוב בפרשת ויהי בשלח (שמות ט״ז, א׳) ושם הוכיח [14] כי יום
ט״ו היה בשבת [15] וממנו למד שראש חדש השני שהיא אייר היה יום שבת וככה
כתוב בסדר עולם [16]). והשנה ההיא פשוטה כי היא שנת י״ח למחזור ק״ן מבריאת [17]
העולם. והנה היה ראש הדש סיון ביום [18] א׳ ויום ב׳ [19]), והחשבון מיום ב׳. והיה
תמוז יום ג׳ ואב ד׳ ה׳ ואלול ו׳ ותשרי * ז׳ א׳ ומרחשון ב׳ וכסליו 5b
ג׳ ד׳ וטבת ה׳ ושבט ו׳ ז׳ ואדר א׳, ובעבור כי היתה השנה ההיא שנת י״ט
למחזור ק״ן הנה היתה [20] מעוברת והיה החדש הבא אדר שני ב׳ ג׳ ואחריו ניסן
ד׳, ובשנה הראשונה היה ניסן בשבת, והנה בא כאשר פירשתי למעלה
שכשנשליך ימי השנה שבעה נשארו ג׳ או ד׳ או ה׳, ובמעוברת ה׳ או ו׳ או ז׳,
וזה ראש חדש ניסן הוא תחלת השנה השנית ובו הוקם המשכן, והנה הוכחתי שהיה
ביום ד׳ ובו ערך משה ערך הלחם [21]), על כן אמ׳ ר׳ אברהם שלא ערך משה

---

1) Sie standen also damals im Geviertschein und infolgedessen ebenfalls im Aspekte der Feindschaft, vgl., MS., 42_{315}. 2) M בוא. 3) ABC רמזתיו. 4) Vgl kK., p. 102, 5. Z. v. o. u. oben p. 298f. 5) BC ישלמו (sic!), in C dann am Rande in ימשלו (sic!) geändert. 6) BM ע׳ ו׳ dittographiert. 7) kK., p. 114, 4. Z. v. u. 8) Vgl. weiter unten Z. 25 f. 9) T (kK., p. 114, 3. Z. v. u.) היא. 10) ACD noch היא. 11) ABC ישאר. 12) ABC ושנת. 13) kK., p. 114, 2. Z. v. u. 14) ABC יוכיח. 15) Vgl. kK., p. 37, 11. Z. v. o. zu Exod 16_4. 16) Ed. Neubauer, p. 36. So aber bloss in 2 Hss. Vgl. übrigens ausführlich darüber, Marx, A., Seder Olam (Diss. Königsberg), Berlin 1903, d. T., p. 20, Anm. 7. 17) M מבריאות 18) ABCD יום. 19) ו׳ כ׳ fehlt AB. 20) Fehlt ABC. 21) ABC לחם.

הלחם ביום השבת[1]. 33. [ואין כן דעתי].[2] פירוש: כבר פירש בסוף פרשת ויקחו לי תרומה בפסוק ורוחב חמשים בחמשים (שמות כ"ז, י"ח)[3] כי דעתו כדעת הקדמונים שהמשכן אחר מזרח בחמשים.[4]

---

1) ABC שבת. 2) kK., p. 114, 1. Z. v. u. 3) Vgl. kK., p. 86, 6. Z. v. u. 4) A noch נשלם ספר שמות.

JOSEPH BONFILS

(ṬOBH ʿELEM)

UND

SEIN WERK

ṢOPHNATH PANEʿAḤ.

Ein Beitrag zur Pentateuchexegese des Mittelalters.

VON

D. HERZOG.

ERSTER HALBBAND.

Herausgegeben mit Unterstützung der „Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen“.

HEIDELBERG 1911.

CARL WINTERS UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.

ספר

צפנת פענח

והוא

פירוש על הראב״ע
על התורה

לר׳ יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי

יצא עתה פעם ראשונה במילואו לאור עולם על פי כתבי
יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר „מרגליות טובה"
(אמשטרדם, שנת התפ״ד), עם מבוא והערות ותקונים
ומראה מקומות בלשון אשכנז

ממני

דוד הערצאג

חלק שני

ברלין תר״ץ

בדפוס ה. איצקובסקי

ספר

צפנת פענח

והוא

פירוש על הראב"ע
על התורה

לר' יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי

יצא עתה פעם ראשונה במילואו לאור עולם על פי כתבי יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר „מרגליות טובה" (אמשטרדם, שנת התפ"ד), עם מבוא והערות ותקונים ומראה מקומות בלשון אשכנז

ממני

דוד הערצאג

חלק שני

ברלין תר"ץ

בדפוס ה. איצקובסקי

החלק הראשון יצא לאור בשנת התרס"ו אצל קארל ווינטער, מוכר ספרים
בעיר היידעלבערג.

ספר ויקרא אל משה.

ספר ויקרא.

א. 1. [ויקרא[1]), מצאנו ברית יחיד]. פירוש: כל אדם נקרא יחיד[2]),
ובריתו היא המילה, ואמר[3]) „ברית יחיד" בעבור שהוא כדברי[4]) ספר יצירה (פרק א',
N 103a משנה ג')[5]), * וכן פירש רש"י במסכת שבועות סוף פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) על פסוק ואת
B 70a מצותו הפר (במדבר ט"ו, ל"א)[6]). [בעבור * שני דברים]. פירוש: האחד להיותו[7])
תמים כמו שכתוב התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ג, א'), וזה יהיה[4]) בהיותו
ממעט המשגל, ובעבור כי ערלת הבשר היא כובד וכסוי ותוסיף חום הנה תרבה תאות
M 306b המשגל, ועל כן צוהו לכרות הערלה כדי * שתתמעט התאוה, ואז יהיה תמים לעסוק
בעבודת השם; והשני[8]) להיות בריתו בבשרינו לאות ברית עולם, והטעם להיות לעד
שאנחנו עמו ועבדיו עד עולם, ולא עשה כן לכל גוי. ואם יטעון טוען מישמעאל שגם
הוא נימול, יש להשיב כי הוא היה כאחד מעבדי בית[9]) אברהם ומקנת כספו שנמולו
אתו לכבודו ולכבוד יוצרו, וכתיב[10]) כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"א, י"ב), וכן
A 118b ואת בריתי אקים את יצחק (בראשׁ' י"ז, כ"א), ולא אמר * ואת בריתי אקים את
ישמעאל. [גם יתכן להיות מצוה אחת בעבור דברים רבים]. פירוש: כמו שמצות
מילה[11]) היתה בעבור שני דברים, כך יתכן שיהיה מצוה אחת בעבור דברים[12]) רבים יותר
משנים, כדרך שאמרו על מצות לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט, כ"ו) שהיא כוללת
דברים רבים[13]), ועל כן[14]) קראוה[15] לאו שבכללות (סנהדרין דף ס"ג, ע"א). [כמצות
העולה[16]) וכן הקרבן[17])]. פירוש: שבאה[18]) בעבור דברים רבים, האחד לכפר על
המחשבה הרעה העולה על הרוח כמו שיפרש בפסוק וסמך ידו (ויקרא א', ד'), והשני
כי בהנצלו מהעונש תוכל נפשו להדבק ביוצר בראשית ותחיה[19]) לעולם, והשלישי
להוריד כח העליון[20]), והרביעי כי בעבור שנהגו לעשות כן במצרים לא יוכלו[21])
להמנע מהקריב קרבנות, ואמר השם טוב שיקריבום לשמי[22]) מאשר יקריבום[23] לשם

---

1) N אל משה. 2) N יחד. 3) MN ואומר. 4) Fehlt in ABC. 5) Vgl. Meyer, Das Buch Jezira, Lpz., 1830, p. 6: משנה ג': עשר ספירות בלימה מספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש וברית יחיד מכוונת באמצע במלת לשון ובמלת המעור. 6) זה המפר ברית בבשר: שהיא מצוה יחידית. 7) AC להיות. 8) N והשיני. 9) Fehlt N. 10) N וכתי'. 11) ABC המילה. 12) Von פירוש bis hierher fehlt in N infolge Homoioteleuton. 13) Vgl. ספרא דבי רב, ed. Weiss, פר' קדושים, Abschn. 6 (p. צ) u. b. Sanhedrin 63a. Vgl. auch Hoffmann, Das Buch Leviticus, Berlin, 1906, 2. Halbband, S. 53. 14) N ע"כ. 15) AB קראום, D קראוהו. 16) N העולם (sic!). 17) T für ו' ה' < והקרבן. 18) ABCN שבא. 19) N ויחיה. 20) MD עליון. 21) M יוכל. 22) N בשמי. 23) M יקריבם.

אלהי נכר, כדרך שכתוב ולא יזבחו עוד את[1]) זבחיהם לשעירים וגו׳ (ויקרא י״ז ז׳), כי שם כתוב[2]) כמעשה ארץ מצרים (ויקרא י״ח, ג׳) כאשר פירשתי בפרשת כי תשא[3]). ולפי דעתי כי מה שאמר[4]) שהעולה באה בעבור דברים רבים דעתו היתה שבאה בעבור חטאות רבות, כלומר שהם על דרכים רבים, ועל כן אמר אחריו „וכן הקרבן"[5]). [כי בתת כל חלק בעתו]. פירוש: כבר פירש זה הסוד בפרשת בא אל פרעה בפסוק ולקחו מן הדם (שמות י״ב, ז׳) שאמר כי דבר המערכה[6]) לא יסור כי אם בתת כופר ושם ביארתיו[7]), ומזה תבין כי פירוש „כל חלק בעתו" הוא שאם תקריב איברי העולה תמורת אבריך[8]) תנצל אתה מהגזירה שגזרו עליך מן השמים. [ימלט החלק]. פירוש: הוא קורא חלק[9]) אל האדם הפרטי, שהוא איש אחד, כי הוא חלק אחד ממין[10]) האדם. [שיש לו חלק לעולם הבא]. פירוש: שעדיין לא הגיע זמנו למות רק יש לו זמן להשתדל בעבודת השם ולהשלים נפשו[11]) לנחול חיי העולם הבא. [על כן פירוש * לכפר לתת כופר]. פירוש: נפש תחת נפש. [והעד מתחלת כי תשא]. פירוש: שכתוב שם * ונתנו איש כפר נפשו (שמות ל׳, י״ב), ושם * מפורש שהכופר הזה הוא שיתן כל איש ישראל מחצית השקל בכל שנה, כמו שאמרו רבותינו ז״ל (במסכת שקלים פרק א׳ הלכה א׳) באחד באדר משמיעין על השקלים, ומן השקלים האלה היו קונים בהמות לקרבן התמיד שהיה כפרה וכופר על כל[12]) ישראל, כי לכלם היו חלק בו, כי כל אחד נתן בו מחצית השקל, וזה טעם איש כפר נפשו. [על[13]) כן כתוב פן יפגענו בדבר או בחרב[14]) (שמות ה׳, ג׳)]. פירוש: אם לא נזבח הקרבן, כי הוא נפש תחת נפש, כי הדם הוא בנפש יכפר, ובספר יסוד מורא בסוף שער שמיני[15]) אמר שזה * הסוד מבואר הוא[16]) באר היטב בדברי יחזקיהו והמשכיל יבין ע״כ, ופירושו[17]) כי בדברי הימים (ב׳, כ״ט, ו׳—ח׳) כתוב כשמלך חזקיהו אמר ללוים כי מעלו אבתינו וגו׳ ועלה לא העלו[18]) בקדש לאלהי ישראל ויהי קצף י״י על יהודה וירושלים וגו׳, וזה הוא מה שרמז בפרשת ויקחו לי תרומה (שמות כ״ה, ד׳)[19]) כי[20]) כל זמן שהם שומרים עבודת המשכן חרב לא תעבור בארצם[21]). [גם יש בעולות סודות לעתידות]. פירוש: כי[22]) אם[23]) יהיה תמים עם אלהיו יביא כופר נפשו שהוא הקרבן, ועל כן יעביר השם מעליו הרעות העתידות לבא עליו אף על פי שדבר המערכה לא יסור[24]), כי המערכת לא תשחת רק תעשה פעולתה, והשם יסבב סבות לקיים הגזירה באחד כדי להציל את זה, ועוד כי העולה והמנחה מארכת האף כאשר יפרש[25]) בפרשת קרח בפסוק אל תפן אל מנחתם (במדבר ט״ז, ט״ו), ועוד כי הקרבן דומה כמו קנס ועונש שענשוהו בממונו כדי שימנע עצמו מחטא[26]) כדי שלא

1) Fehlt N. 2) Fehlt ABC. 3) Vgl. Band I, S. 295_{19} u. Hoffmann, a. a. O., I, p. 16. 4) BC שאומיר. ADN שאומר. 5) Vgl. Hoffmann, a. a. O., p. 123. 6) T (kK., p. 25, 6. Z. v. o.) המערכת. 7) Vgl. Band I, S. 224_{11} u. MS., 43_{127}. 8) N איבריך. 9) N החלק. 10) AC מן, B מין. 11) N נפש. 12) Fehlt AB. 13) N ועל. 14) Die zwei letzten Wörter fehlen i. d. Hss. 15) Ed. Venedig p. י״ו. 16) Fehlt N. 17) N ובפירוש. 18) N עלו. 19) Vgl. kK., p. 81, 7. Z. v. o. 20) Fehlt ABCN. 21) Vgl. MS., 43_{127}. 22) Fehlt C. 23) N שאם. 24) Die letzten drei Wörter M dittographiert. 25) N כמו שיפרש. 26) M מחטוא, N מחטא.

יפרע הקנס, ועוד כי בראותו שההרהור והמחשבה העולה[1]) בלבו * יצריכוהו כפרה ימנע B 70b
עצמו מלהרהר[2]), ובזה ישלים[3]) נפשו. [גם יתבונן מכל קָרֵב[4]) סוד התולדת][5]).
פירוש: כי נבחרו הנקרבים לעלות אל[6]) המזבח יותר משאר בהמות ועופות בעבור היותם
נקיים וטהורים בתולדתם[7]) ואינם מזיקים, גם לא יקריבו מהם כי אם הדברים המחטיאים כמו
הדם והחלב והכליות, כי הדם עיקר משכנו[8]) בכבד שהוא משכן הנפש המתאוה[9])
בחומו[10]) כאשר יפרש בפרשת בהעלותך בפסוק נפשנו * יבשה (במדבר י״א, ו׳) ובספר M 307b
יסוד מורא בשער השביעי[11]); והחלב כי הוא שמן ודשן וכתיב וישמן ישרון ויבעט
וגו׳ (דברים ל״ב, ט״ו), וכן השמן לב העם הזה וגו׳ (ישעיה ו׳, י׳), ועוד טפש כחלב לבם
(תהלים קי״ט, ע׳); והכליות יפרש בזאת הפרשה (ויקרא ג׳, ד׳), שנקראו כן בעבור כח
תאות המשגל מגזרת נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פ״ד, ג׳), וכן פירש במזמור י״י
חקרתני[12]) בפסוק כי אתה קנית כליותי (תהלים קל״ט, י״ג)[13]), גם רבותינו ז״ל אמרו
בסוף מסכת ברכות (דף ס״א ע״א) לב מבין כליות יועצות; * וכשיתבונן האדם לדעת N 104a
למה יקריב אלה[14]) האיברים יותר מאחרים[15]), הנה אז יחקור על תולדתם וכשיחקור על
תולדתם יבא[16]) לחקור בדבר[17]) התולדת שהיא חכמת הטבע, וכשיחקור עליה יבין כי[18])
התולדת משתנה כפי השתנות תנועת היסורות בניצוץ הכוכבים, גם אלה ישתנו בכל רגע
כפי השתנות המערכת, ומתוך חקירת זה תכסוף נפשו ללמוד החכמות השכליות, והנה
תבא[19]) לו מהקרבן תועלת גדולה. [להחיות מורי התורה]. פירוש: שהם הכהנים
בני לוי, כי כן כתוב יורו * משפטיך ליעקב (דברים ל״ג, י׳). [רק יש לו סוד]. פירוש: A 119b
הוא מה שרמז למעלה[20]) שהוא להציל את נפשותינו ממות בתת איש כופר נפשו נפש
תחת נפש, להוציא אותנו[21]) מממשלת[22]) המערכה, לקרב אותנו לעבודתו[23]). 3. [ועולה[24])
מפורשת]. פירוש: מפורש הוא למה נקראת כן, ואין צריך לפרש, והוא יפרש זה
בפסוק (ד׳) וסמך ידו, גם בתחלת פרשת צו (ויקרא ו׳, ב׳)[25]). 11. [וכן ירכתי צפון].
פירוש: במזמור מ״ח בפסוק יפה נוף (ג׳) כתוב הר ציון ירכתי צפון *, והוא פירש[26]) C 76b
כי הר ציון לצפון ירושלים[27]), ואמר[28]) כן בדרך סברא[29]), ואין זה אמת רק הר ציון הוא
דרומי לירושלם[30]), וראיה לדברי ממדרש תילים שדרשו בזה המזמור: הר ציון ירכתי

---

[1]) Fehlt N. [2]) N להרהר. [3]) M ישלם. [4]) So auch Bacher, iEV, p. 58, z. u. St. Hss. unvokalisiert. TAC הקרבן, N קרבן. [5]) Ueber die Bedeutung des Wortes vgl. iEM., 86_{94}. [6]) ACN על. [7]) N בתולדותם. [8]) AB משפטו. [9]) M המתאות. [10]) ABC בחומר (sic!). [11]) N ז׳; vgl. Ed. Venedig, p. 13 a f. [12]) N noch ותדע. [13]) N noch ולבי. [14]) N אלו. [15]) N מהאחרי׳. [16]) N יבוא. [17]) Fehlt N. [18]) N כל. [19]) N תבוא. [20]) Vgl. oben, S. 6_{13}. [21]) N להוציאנו. [22]) N מתחת ממשלת. [23]) Vgl. MS., 43_{137} f. [24]) N והעולה. [25]) Vgl. Hoffmann a. a. O. p. 116 [26]) N noch שם. [27]) N צפון לירושלים. [28]) N ואומ׳. [29]) N דרך סברה. [30]) Nach Ges. HW^{13}, s. v. ציון, war Zion urspr. Name der Jebusiterburg auf der Südhälfte des Osthügels Jerusalem, später übertragen auf den ganzen Osthügel Jerusalems. Nach Baethgen, Die Psalmen [in HKzAT, Göttingen, 1897], p. 135, zu Ps. 48_{3}, hingegen bildete der Zion die Nordostecke von Jerusalem. Auf keinen Fall aber ist die hier v. iE. gegebene topographische Bestimmung richtig. Vgl. auch MS., 42_{403} a.

צפון, וכי בצפון הוא והלא אינו אלא בדרום[1])? וידוע כי מדרש תילים ר׳ יוחנן חבר אותו[2]) בארץ ישראל[3]), ובעבור שהוא היה דר שם על כן יש לסמוך על דבריו שאמר האמת. ועוד כי אני[4]) שכנתי בירושלים שנים רבות וראיתי שהוא כדברי ר׳ יוחנן, ובה חברתי זה הביאור[5]). ור׳ אברהם לא בא לירושלים כי אם אחר שחבר פירוש התורה, גם פירוש ספר תהלות, והעד שאמר בפרשת וישלח בפסוק ויזרח לו השמש (בראש׳ ל״ב, ל״ב) שחיבר[6]) פירוש התורה בלוכ״א[7]) שהיא במלכות לונברדי״א[8]), קרוב לרומי רבתא[9]), ובתחלת פירושו בדרך הרביעית הזכיר שחיבר פירוש ספר[10]) תהלות קודם שחיבר פירוש התורה[11]) *, והוא יצא[12]) מספרד שהיא במערב כדי ללכת לארץ הקדש, ונכנס בלוכ״א[7]) בלכתו קודם שיגיע לירושלים, ואיך[13]) חיבר הפירוש שם? וכל זה לאות שלא ראה ירושלם כי אם אחר שחיבר[14]) פירוש התורה, והוא בא לפרש מדרך סברא, על כן שגג, ואין לתמוה על זה כי הנה גם רבנו שלמה טעה כמו זאת[15]) הטעות בקבורת רחל, כי היא בתוך גבול ארץ ישראל כנקודה שהיא בתוך העגולה[16]), והוא אמר שהיא קבורה[17]) חוצה לארץ[18]), והוא[19]) נטה אחר הדרש, והדרש הזה סודו ירוע[20]). והפירוש הנכון בפסוק „ירכתי צפון״ הוא שחסר ו״ו[21]) במלת „ירכתי״, כמו שפירש הוא בזאת הפרשה בפסוק ואת הפדר * (ויקרא א׳, ח׳) ובתלים (נ״א) בפסוק[22]) (כ״א) אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל שפירושו ועולה וכליל. וכן בפרשת לך לך בפסוק[23]) פרא אדם (בראשית ט״ז, י״ב) פירש שמש וירח (חבקוק ג׳ י״א)[24]). ודע כי בצפונה של ירושלים היא הערבה, שהיא ארץ המישור, ובנו שם מלכי ישראל מגדלים רבים לחזק העיר[25]), וזה הוא הַמִּלּוֹא[26]) ונראית[27]) בפאת צפון כשתי

---

1) Ed. Buber, p. קל״ח. 2) N חברו. 3) Vgl. dagegen Zunz, GV.², p. 361 u. 375, wo die Unrichtigkeit dieser Angabe dargelegt wird. Vgl. auch Buber a. a. O., Einleitung, p. 2_{3}. 4) N שאני. 5) Vgl. Marx in ס׳ היובל של הדואר, New York 1927, VII 17 (405), S. 187 f. 6) N שחבר. 7) CN בלוק״א. 8) ABCN לונברדיא״ה. 9) N רבתי. 10) N בספר. 11) Vgl. B. I, p. 23, 6. Z. v. o., wo für פירושו zu lesen פירושי und p 51_{16}, Rosin, RuG., p. 40 u. Levy, Reconstruction des Comm. ibn Esras z. d. e. Propheten, Berlin, 1903, p. X. 12) ABC יוצא. 13) ואז. 14) N שחבר. 15) N זה. 16) N בתוך עגולה. 17) C נקברה. 18) Vgl. Raschî zu Gen. 48_{7}, s. v. ואקברה שם: ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ וכו׳. 19) N והנה. 20) Vgl. ב״ר § 82_{10} (Ed. Wilna, 310) u. Midr. hag. zu Gen. 35_{19} (p. 539). 21) N וי״ו. 22) N ובפסוק. 23) Fehlt N. 24) Vgl. über das Asydenton, iEG., p. 136, Anm. 3 u. 5 u. Ges. HG.$_{26}$, p. 478_{1} a. 25) N את העיר. 26) AB המל לשאול C המל (sic!). Vgl. Ges., HW.¹³, s. v. מלוא u. Schick, ZDPV, XVII, p. 6 ff., der hinwiederum aus gefundenen Mauerresten zu erweisen sucht, dass das Millo, ein Wall oder Damm an der Umfassungsmauer der Davidsburg, die Verbindung von Nordende des alten Zionshügels im Osten bis zum Ostende des Westuügels — über das Tyropenon hinüber — hergestellt hat. Vgl. auch Kittel, Die Bücher d. Könige, [in Nowacks HKzAT] Göttingen. 1900, p. 85 zu I Kön. 9_{15}; Duncan F. G., Millo and the city of David, ZAW. 1924, 222 ff.; Boehmer J., das Millo, Theol. Studien und Kritiken, 1925, 172 ff. nnd Galling K., Zsch. d. Deutsch. Pal.-Ver. 1927, 307 f. 27) ABCD ונראים, N ונראין.

זויות, האחת צפונית מזרחית, והשנית צפונית מערבית, על כן אמר הכתוב ירכתי צפון ולא* אמר ירך בלשון יחיד ופירוש הפסוק הוא[1]) כי הר ציון שבדרום גם A 120 a הירכתים שבצפון הם עיקר* יישוב ירושלים, שהיא קרית מלך רב, וזה בעבור שהר B 71 a ציון בדרום והמגדלים בצפון. ומה שפירש הוא כאן על ירך המזבח מחוץ, וכן ירכתי צפון, פירושו אמת על הדרך[2]) שפירשתי כי ירכתי צפון הם בצד העיר בפאת הצפונית.

ב. 11. [ויש להם כדמות ראיה בספר עזרא]. פירוש: דעתו היתה[3]) על זה הפסוק שכתוב (בדברי הימים ב׳ ל״א, ה׳) וכפרוץ הדבר הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש[4]) ויצהר ודבש וכן תבואת שדה ומעשר הכל לרב[5]) הביאו, ותמהתי עליו שאמר כי הוא בספר עזרא, ואיננו[6]) שם, אבל הוא בדברי הימים בענין יחזקיהו[7]), ולפי דעתי היתה שכחה[8]); ואמר שזה[9]) כדמות ראיה, בעבור כי הדביש כתוב עם הפירות אשר יביאו מהם בכורים ותרומה ומעשר, וידוע שאין להביאם כי אם מן הכתובים בפסוק ארץ חטה (דברים ח׳, ח׳), ומאשר אמר שהוא[10]) כדמות ראיה נראה שדעתו נוטה לדבריהם שהוא דבש תמרים. ועל דרך הפשט נראה לי שהדבש הכתוב* בתורה הוא דבש ענבים, M 308 b כי הנה דבש דבורים לא נמצא עתה בארץ[11]) הקדש כי אם מעט מזער, ודבש תמרים איננו נמצא שם כלל בימים האלה, אך דבש הענבים[12]) הוא הנמצא שם עתה לרוב מאוד[13]), ובלשון ישמעאל נקרא „דבס״[14]).

ג. 1. [שלמים, מפורש]. פירוש: בפרשת ואתה תצוה בפסוק וקדשת את חזה התנופה (שמות כ״ט, כ״ז)[15]). 4. [על הכסלים, ידועים, ומגזרתו[16]) כי[17]) * כוכבי C 77 a השמים וכסיליהם (ישעיה י״ג, י׳)]. פירוש: הוא פירש אותו[18]) בתרי עשר בספר עמוס בפסוק עושה כימה וכסיל (עמוס ה׳, ח׳) והאריך בו, ואין צורך לכתבו[19]) בכאן, רק העיקר הוא שהם כוכבים רבים נקראים כן, ואחד מהם לב העקרב. ויתכן שהיתה דעתו על ט״ו כוכבים גדולים שבגלגל[20]) השמיני, או אולי[21]) אמר על הכוכבים המזיקים כמו לב העקרב. 11. [כבר[22]) פירשתי לחם שהוא מאכל]. פירוש: בפרשת ויהי בשלח בפסוק הנני ממטיר (שמות ט״ז, ד׳)[23]), ועוד יפרש כן בפרשת אמור בפסוק לחם אלהיך (ויקרא כ״א, ח׳). [וימצא על הבשר[24])]. פירוש: בפינחס: את קרבני לחמי (במדבר כ״ח, ב׳) ואחריו (פסוק ג׳) מפורש שהוא כבשים בני שנה תמימים. [ועל הפרי][24]) *. N 106 a פירוש: נשחיתה עץ בלחמו (ירמיה י״א, י״ט), שפירושו נשחיתה[25]) בעץ פריו, כי הוא הפוך כמו שלחו באש מקדשך (תהלים ע״ד, ז׳) שטעמו שלחו אש במקדשיך.

---

1) N היא. 2) M דרך. 3) N היה. 4) N ותירוש. 5) N לרוב. 6) N ואינו. 7) Hss. חזקיהו. 8) Es ist aber immerhin auch möglich, dass iE. von der in b. Baba bathra p. 15 a gebrachten Tradition, wonach Esra der Verfasser der Chronik sei, sich hat leiten lassen. Vgl. übrigens auch weiter SS. 29_{12} u. 30_{9}. N שכחה היה. 9) N שזהו. 10) N כי הוא. 11) N בעיר. 12) ABCD ענבים. 13) Hoffmann, a. a. O., I, 152 zu u. St. hingegen schliesst sich der Ansicht derer an, die דבש als Dattelhonig erklären. 14) دبس. M דְּבְשׁ. 15) Vgl. kK., p. 92, 2. Z. v. o. 16) T ידוע והוא מגזרת. 17) Fehlt N. 18) N פירשו. 19) ABC לכתוב, N לכותבם. 20) N בגלגל. 21) N noch לא (sic!). 22) N כי כבר. 23) Vgl. kK., p. 37, 6. Z. v. o. 24) Diese Reihenfolge auch iEV., p. 68; T hingegen על הפרי ועל הבשר. Bl. 105 in N ist hier an falsche Stelle geraten und gehört hinter Bl. 92 der Hs. 25) Fehlt N.

ד. 6. [וטעם שבע פעמים בפרשת וירא בלק]. פירוש: בפסוק שבעה[1]
מזבחות (במדבר כ״ג, א׳) רמז שהם כנגד שבעת המשרתים לבטל גזירותם ולקבל כחם[2].
120b 23. [כמו הֵצֶר וְהֵצַר]. פירוש: מגזרת וַיֵּצֶר לו (בראשית ל״ב, ז׳) *, וגם וְהֵצַר לְךָ
(דברים כ״ח, נ״ב)[3]. [והנשיא יקריב שעיר והוא[4] מטעם[5]) זרזיר מתנים או
תיש]. פירוש[6]): בקרבן הכהן המשיח שהוא לפני זה (עיין ויקרא ד׳, ג׳) אמר כי כאשר
הוא גדול במעלה יקריב הפר שהוא הגדול מכל הקרבים על גבי המזבח ע״כ, וידוע[7])
כי הנשיא כמו משנה לכהן[8]) המשיח. וככה השעיר משנה לפר, כי אין אחר[9]) הפר
חזק ממנו בכל הבהמות הראויות לקרבן, ועל כן[10]) אמר כי הוא[11]) זָכָר למעלת הנשיא,
כי אחר זה כתיב[12]) (בפסוק כ״ח) שאם חטא עם הארץ יקריב שעירת עזים נקבה. ואמר
כי זה היה בעבור כי מעלתו נקלה ממעלת הנשיא. [כפירוש הגאון בספר משלי].
פירוש: הגאון פירש שם (ל׳, ל״א)[13]) כי התיש מלך בצאן, ור׳ אברהם בעצמו פירש
309a בתחלת זאת הפרשה (א׳, ב׳) כי צאן שם כלל למין כבש ולמין עז. *

ה. 2. [הם השמונה הנזכרים[14]) (לקמן י״א, כ״ט)]. פירוש: החולד והעכבר
והצב למינהו והאנקה והכח והלטאה והחומט והתנשמת, והם הנקראים שמונה שרצים.

צו את אהרן.

ו. 9. [וכל זכר, שלישית]. פירוש: כל זכר בבני אהרן יאכלנה[15]) (בפסוק
י״א) היא מצוה שלישית. 20. [אמר רבי משה הכהן][16]). פירוש: גם ר׳ יהודה חיוג[17])
פירש כן[18]). [וכן וַיִּז[19]) בחיריק][20]). פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (ב׳ ט׳, ל״ג)
בדברי יהוא שכשהרג[21]) את איזבל שנאמר ויאמר שמטוה וישמטוה ויז מדמה אל הקיר
ואל הסוסים[22]) וירמסוה[23]).

---

[1]) N שבע. [2]) Vgl. MS., 42_{308}, wo die Bedeutung der Siebenzahl bei iE dargelegt wird. [3]) Vgl. oben p. 137 f. u. iEg., p. 99_{23}. Nach Hoffmann, a. a. O., I, 189 wäre Heidenheim der Erste gewesen, der הודע, im Gegensatz zu iE u. RSBM, die es für eine Hif'ilform erklären, als Hof'al erklärt hätte, was aber unrichtig ist, weil schon ibn Ganāḥ, Uṣûl, S. 276_{24} (ס׳ השרשים, s. v. ידע, p. 190, 8. Z. v. o.) diese Erkl. für „nicht unwahrscheinlich" hält, ibn Chiquitilla dieselbe aber geradezu als die einzig richtige hinstellt. Vgl. Poznanski, ibn Chiquitilla. p. 131; drslb. „Eine hebr. Gramm. aus dem XIII. Jh"., p. 26_{50} u. Ges. HG.[26], § 69 ω. [4]) Fehlt T. [5]) iEV., p. 58: וטעם או כטעם. [6]) Fehlt N. [7]) N ע״כ ידוע. [8]) N הכהן. [9]) N אחרי. [10]) AB וע״ז. N fehlt ע״כ. [11]) ABCN שהוא. [12]) N כתוב. [13]) Vgl. Oeuvres compl. de R. Saadja al-Fayyumi etc., ed. Derenbourg et Lambert, T. VI, 1894, z. St. [14]) T מהשמונה הנזכ׳. [15]) N יאכל (sic!). [16]) Vgl. Poznanski, ibn Chiquitilla, p. 131, z. u. St. [17]) Fehlt M. [18]) Vgl. כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין, ed. Jastrow, 142—147 (= N. 65—67; D. 104—106). [19]) N וי״ו (sic!). [20]) So auch Ed. princ. der Bibl. rabb. Vgl. auch Poznanski, a. a. O., p. 131; T hingegen nach ויז noch die flgg. Wörter des Verses מדמה על הקיר. [21]) N כשהרג. [22]) N fehlt ואל הסוסים. [23]) Wir haben da einen sehr wichtigen Beleg

ז. 10. [כמנחת היורד]. פירוש: הוא הדל שאין ידו משגת, ורבותינו ז״ל קראוהו ככה בעבור שירד[1]) מנכסיו כי הוא כמי שירד ממעלתו[2]). 14. [הנה ארבע חלות בפחותים]. פירוש: מי שיביא פחות יביא ארבע, כי הוא פירש למעלה (פסוק י״ב) כי חלות מצות[3]) כרצונו * אך לא פחותים משנים. [והאמת שהן[4]) עשרה[5])]. פירוש: B 71 b כן פירש רש״י, ורבותינו ז״ל אמרו כן במסכת מנחות[6]) דף ע״ז, ע״ב). 20. [ובעבור זה[7]) לא הזכיר הדם]. פירוש: כשהזכיר החלב בזאת הפרשה לא הזכיר הדם עמו רק הזכירו אחר כן (בפסוק כ״ז)[8]) בפסוק אחר[9]) בפני עצמו. 38. [הזבחים[10]) ומנחה הגשתם לי במדבר וגו׳]. פירוש: פסוק הוא בתרי עשר בספר עמוס (ה׳, כ״ה), ושם פירש אותו[11]) ואמר: יראה בדרך הפשט כי ה״א „הזבחים" ה״א התמיהה[12]), והנה הטעם שלא הגישו, וקדמונינו אמרו כי הלוים הקריבו, פירויש: ר׳ שמעון בן ננס[13]) אמר כן[14]) בפרק רביעי ממסכת מנחות (דף מ״ה, ע״ב). עוד אמר (שם בעמוס) ואם היא קבלה קבלנו, כי על דרך הפשט לא הקריבו, והמפרש כי כבש אחד בבקר ואחד בערב לא יגיע לאחד מכם[15]) שוה פרוטה אין לו טעם כי השם לא צוה להקריב יותר, והנה * N 106 b עולת תמיד[16]) עשו ישראל בהר סיני חמשים יום, והיו ישראל ביישוב, כי באחד בניסן בשנה השנית הוקם המשכן[17]), ובחדש * השני בעשרים בחדש נסעו מסיני[18]) הרי חמשים A 121 a יום, וכל זמן שהיו[19]) בסיני היו ביישוב, ויין היה[20]) להם בעמדם * במדבר סיני כמו C 77 b שנה והיה להם יין לנסך[21]), ואחר כן[22]) נסעו והוליכו יין עמהם עד שעבר[23]) יום הכפורים, כי כן כתוב בפרשת אחרי מות ויעש[24]) כאשר צוה י״י את משה (ויקרא ט״ז, ל״ד)[25]), ובאו לארץ ערבה ושוחה[26]) ואין מרעה לצאנם ואין להם יין רק [בשנת הארבעים][27]) שללו[28]) המדינים ואמוריים וככה בבאם אל קָדֵש ביישוב בשנת הארבעים [שללו המדיינים ו]קנו[27]) בהמות, והנה * על דרך סברא לא הקריבו, ואין טענה מחשבון M 309 b ארבעים [יום][27]) כי[29]) יום[30]) [אחד][27]) בשנה חשוב[31]) שנה, והנה הטעם כאשר הולכתי אתכם במדבר שנים רבות לא הגשתם לי עולות רק צויתי אתכם לעשות משפט וכן כתוב[32]) (בהושע ו׳, ו׳) כי חסד חפצתי ולא זבח, וכן בירמיה (ז׳, כ״ב) הוא אומר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח עכ״ד, ועוד יזכיר זה בפנחס בפסוק העשויה בהר סיני (במדבר כ״ח, ו׳), גם בפרשת והיה עקב בפסוק משם נסעו הגדגדה (דברים י׳, ז׳)[33]).

---

für die Richtigkeit der LA. der Verss., die ebenfalls für das in uns. Ausgg. stehende וירמסנה, wie hier וירמסוה übersetzen. Vgl. Kittel, Die Bücher der Könige [in Nowacks „HKzAT." Göttingen, 1900], p. 234, z. u. St. [1]) N שיורד. [2]) Vgl. b. Krithoth, p. 10 b u. Hoffmann, a. a. O., I, p. 197 ff. [3]) N מצוה. [4]) N כי הם. [5]) CM עשר. [6]) ABCN bloss במנחות. [7]) N כן. [8]) N כך. [9]) Einige Hss. אחד. [10]) N זבחים. [11]) N פירשו. [12]) ABCN התימא. [13]) N מססיא (sic!). [14]) Fehlt N. [15]) N מהם. [16]) N התמיד. [17]) Vgl. Exod. 40_{2} u. Num. 1_{1}. [18]) Vgl. Num. 10_{12}. [19]) N שהיה (sic!). [20]) Hss. היו. [21]) T נסך. [22]) T כך. [23]) T שתעבר. [24]) N noch כן. [25]) Hss. ויעש כן משה כאשר צוה וגו׳ (sic!). [26]) N שוחה וערבה. [27]) Die in [ ] stehenden Wörter fehlen in den Hss. [28]) M לשללו (sic!). [29]) N גם. [30]) N fehlt יום. [31]) N חשבו. [32]) Fehlt T. [33]) Vgl. auch gK zu Exod. 29_{42}.

ח. 23. [בנפש שיש בו יכפר][1]). פירושו הוא בסוד[2]) הקרבנות שפירש[3]) בתחלת ויקרא (א׳, א׳)[4]), על כן אמר אחר זה „והנה נפש תחת נפש״.

ביום השמיני.[5])

ט. 1. [קרא משה לאהרן ולבניו, ויצאו מפתח אהל מועד], כי לא יצאו משם כל ז׳ ימי המילואים כמו שכתוב (לעיל ח׳, ל״ג) ומפתח אהל מועד לא תצאו. [או העדה נכנסה אל[6]) החצר], כלומר משה קראם שיכנסו בחצר אהל מועד. 3. [וזה העגל לכפר על אהרן], כלומר כדרך וכפר בעדו (ויקרא ט״ז, ו׳, י״ז) ולא כדרך הדרש שאומר שעל מעשה העגל (עיין ספרא ד׳ רב ו׳ ס׳ תורת כהנים)[7]). [וכבר פירשתי זאת המלה] רצה לומר הטעם בפרשה כי תשא (שמות ל״ב, א׳)[8]).

י. 1. [שמדעתם ולא בציווי[9]) להקטיר לפניו קטורת] ולא הקטורת הראוי לכך. [גם באש זרה][10]). ולא היה שם עתיד. 4. [פני הקדש, הוא החצר] כאשר פירשתי כבר בראש הפרשה (לעיל ט׳, א׳) שהעבודה היתה בחצר ושם היו[11]) השרופים. 6. [ואחיכם כל בית ישראל, תמצאנו רמוז בפרשת ראה אנכי] ולא מצאתי לו שום דבר רמז מזה מאומה[12]), ודעתו מבואר מאשר רמז וסוד העולות והקרבנות, ובמשפטים (שמות כ״ג, כ״ו) נתבאר סוד השרופים. ויש ממששים[13]) כעורים בקיר וסמכו דבריו למה שאמר בפרשת ראה על בנים אתם (דברים י״ד, א׳). 8. [ויש אומרים על יד משה כמו דבר אל אחז (ישעיה ז׳, י׳)], ר״ל ויוסף יי׳ דבר אל אחז ור״ל על יד ישעיה[14]). 17. [במקום הקדש[15]), פתח אהל מועד כי כן כתוב] ור״ל בצו את אהרן שכתוב בחצר אהל מועד יאכלוהו (ויקרא ו׳, ט). 18. [ואם ישאל שואל והלא[16]) פר החטאת שורף] ר״ל פר המילואים[17]). 19. [כי אם עם[18]) השב״א הנע ימצא]. פירוש: הדגש הַכְּמַכַּת מכהו (ישעיה כ״ז, ז׳), וההי״א של הַכְּמַכַּת פתוח ולא שב״א פתח בעבור שלא יתכן להתחבר[19]) שני שבאים נעים[20]).

---

1) So auch iEV., p. 59, z. St.; T hingegen לכפר. 2) Fehlt ABC. 3) M שפירשתי. 4) Vgl. ob. p. 4 ₂₄. 5) Zu diesem Abschnitte fehlt eine Erkl. JbEs. N schreibt: ביום השמיני. לא מצאתי בו ביאור כלל. M füllt die Lücke mit dem Kommentare des Samuël Motot (vgl. über denselben uns. Einltg.), die auch wir hier abdrucken, zu diesem Abschnitte aus. 6) So auch iEV., p. 62: נכנסה [אליהם] אל הח׳. T על. 7) Ed. Weiss, p. מ״ג b ₃. 8) Vgl. den Exkurs zu diesem Verse im gKomm. (Ed. Netter, p. 139 b). 9) M בציור (sic!). 10) Fehlt T. 11) M היתה (sic!). 12) Ṣarṣâh im מקור חיים, z. St. verweist mit Unrecht auf die Erkl. iEs zu Deut. 13 ₇. Richtiger ist die Ansicht Netters, der p. 25 b, Anm. 'ש, auf Deut. 12 ₁₇ hinweist. 13) M ממשמשים (sic!). 14) Diese Erkl. des ibn Esra ist entschieden richtiger als die v. Duhm, Das Buch Jesaia, in „HKzAT.“, Göttingen, 1892, p. 52, vorgeschlagene Verbesserung (!), das in diesem Verse stehende ויאמר in ואמר zu emendieren. 15) M קדוש. 16) T הנה. 17) Vgl. Exod. 29 ₁₄. 18) Fehlt M. 19) Fehlt M. 20) Vgl. Gesenius, HG. [26], § 100 k.

יא. 10. [רק מה * [M 310a] שאמרו קדמונינו ז״ל בנדרים[1]) (דף נ״ד, ע״ב)] ור״ל הנודר מן הבשר מותר בדגים. 22. [הפך תולדת הסלעם] ויוכיח השם שהיא מלת „חרגול״ כלומר[2]) גולל עצמו לחורים, ויש אומרים „הרגל״, כלומר שהוא גולה מן ההר ומן הסלעים. 24. [ולאלה תטמאו, לכל שרץ העוף] כלומר שב אל הסמוך לכל שרץ העוף אשר לו ארבע רגלים (פסוק כ״א)[3]), וגם שב למעלה שאמר ואת אלה תשקצו מן העוף (פסוק י״ג). 39. [והאוכל חמור כמו הנושא כי שניהם נושאים] כלומר כן הוא מדרך הפשט, ודעת רבותינו ז״ל (נדה דף מ״ב, ע״א. עיין גם זבחים דף ס״ט, ע״ב וחולין דף ע״א, ע״א) נבלת בהמה טמאה אינה מטמאה בגדים באכילתה כגון שתחבה לו חבירו בבית הבליעה, והאוכל שכתב ליתן שיעור לנושא ולנוגע כדי אכילתו.

כי תזריע.[4])

יב. 2. [ועל[5]) דעת חכמי יון שהזרע לאשה]. פירוש: כתוב בספר „צרי הגוף״[6]) כי אין דעת גאלינוס[7]) הרופא כן, רק שהם שניהם פועלים, גם מתפעלים שוה בשוה כדעת רבותינו ז״ל. [וכל הבן מדם האשה]. פירוש: וכדבריו פירש הרמב״ן[8]) בפרשת אחרי מות (ויקרא י״ח, י״ט). [וסבת טומאת שבעה עד שוב[9]) אל המרובע וכן ימצא בימי החולי[10]) כי שנוי החולי[11]) יראה עד סוף כל שבעה]. פירוש: ידוע הוא מחכמת המזלות כי המרובע הוא בהיות בין שני כוכבים רביעית הגלגל, שהוא תשעים מעלות, ואז נקרא מבט מרובע, בעבור שמביטים[12]) זה מרביעית[13]) הגלגל שהוא מבט[14]) איבה ומזיק האחד למה שיועיל השני. והנה אם החולי התחיל בהיות הלבנה במקום ידוע מהגלגל[15]) הנה כשתביט הלבנה לאותו המקום במבט רביעית * [C 78a] יקל החולי. ובספר המאורות במשפטי[16]) החליים[17]) אמר כי שרש הגבול בהיות הלבנה על מבט רביעית עם[18]) * [B 72a] מקומה בתחלת החולי, ויום י״ד על מבט נכח ויום כ׳[19]) או היום הבא אחריו על מבט הרביעית השני, ויום כ״ז או כ״ח * [A 121b, N 107a] ישוב אל מקומו ע״כ, וזה ראיה לאשר ביארתי.

יג. 46. [מלת „בדד״ מפורשת[20]) במגלת איכה]. פירוש: בפסוק ראשון (איכה א׳, א׳) אמר כי בדד[21]) שם נופל על זכר ונקבה[22]) עם למד ובחסרונו[23]), וכן יפרש בתחלת פרשת אם בחקתי (ויקרא כ״ו, ה׳).

---

1) Vgl. auch b. Ḥûllin, p. 104 a. 2) M dittographiert. 3) Vgl. jedoch Hoffmann, a. a. O., I, p. 340, zu uns. Verse. 4) N תזריע וילדה. 5) So auch iEV., p. 59, z. St., T hingegen noch כן. 6) Vgl. über dieses Werk des Natan b. Joël Palquera CM., p. 199_{354}, HÜ., p. 842 u. Benjacob, p. 513_{219}. 7) ABC גליאנוס. N גלינוק (sic!). 8) M רמב״ן. 9) T וסתב טומאתה שבעת ימים עד שובה. 10) C החולה. 11) T für ש׳ ה׳ <השני. 12) AB שמבטם, C שמבטים. 13) N רביעית. 14) ABC noch חצי, vgl. jedoch MS. p. 42_{315}, s. ג׳. 15) Fehlt N. 16) N במשפט. 17) Vgl. Ms. or. qu. 679 Berl., p. 61 b, 5 Z. v. o. und Levy, The astrological works of Abr. ibn Ezra, Baltimore 1927, p. 11 und 17. 18) N על. 19) N בְּ. 20) N מפורש. 21) N noch הוא. 22) Vgl. ibn Ğanâḥ, Uṣûl, S. 83_{19} (ס׳ השרשים, S. 57) s. v. בדד. 23) Vgl. Ges. HW 13, s. v. בדד.

מצורע.[1]

יד. 4. [והנה המצורע והבית המנוגע וטומאה המת קרובים], והטעם שקבלו עפוש, * והפסד להם מזג האויר ויש להם צורך לרפואה ולתקון טבעם וטבע אוירם 10b ולטהר מטומאתם, ואלה העצים יש להם כח גדול כזה נוסף על תקופת הימים והשתנות התנועה. ובפרשת אחרת לשון[2]) א״ע יותר מבואר, ואין צורך לחפש על האזוב כי כך שמעתי בקבלה, ופירש שם [בעל מקור חיים (עיין מרגלית טובה ויקרא י״ד, ד׳, דף צ״ז, ג׳)] באותו ביאור כי האזוב הוא עשב שיש לו גבעולין, ומדרך הטבע הוא טוב ומועיל להסיר העיפוש וכל שינוי שבא על האויר לכן הוא טוב לטהרת הטמא מת וכן טומאת המצורע ובית המנוגע. [והנה גם הם כדמות פסח מצרים] שהיה כאזוב לקבל בו תועלת בדבר המשחית הבא על ארץ מצרים בסיבת האויר המעופש. 14. [והמטהר מן הצרעת[3])] שהוא בגוף כמו הכהן שמילא[4]) את ידו] שכתוב בו ונתת על תנוך אזן אהרן הימנית. [כי העון כמו הצרעת בנפש] טעמו כי העון בנפש כמו הצרעת בגוף. [והבהן מקום חבור] כלומר לכן נצטוה לתת על בהן היד כי הוא מקום חיבור היד. [ועיקר[5])] כל המעשים והימנית בעבור כח הצד הימין] כלומר שיש בו כח במעשים יותר מהשמאל.

טו. 19. [וטעו המפרשים בבעל קרי את כל בשרו האבר לבדו], כי בעבור שראו שמלת „בבשרה" ר״ל „ערותה"[6]) אמרו על בשרו ערותו וזה אינו, והעד מלת „כל"[7]).

אחרי מות.

טז. 8. [וטעמו כמו כטעם צפור המטהר מהצרעת שהיא על פני השדה מקום שאין שם[8]) יישוב והעד אל ארץ גזרה]. אמר יוסף: גם זאת היא דעתו[9]) של ר׳ אברהם בעצמו ואינו חולק עליו כאשר אבאר. וראיה לדברי שאמר בספר יסוד מורא בשער תשיעי[10]) כי דבר עזאזל כמעשה הצרעת[11]). [ואנחנו השבנו]. פירוש: יש לתמוה איך ישיב עליו[12]) הלא אמרנו כי הוא סובר כסברתו, ויש להשיב כי המפרש הזה איננו[13]) סובר שירדוף אחריו עד שיעלה אל הצוק וידחפנו, ועל כן השיב עליו ר׳ אברהם ואמר כי כל מה שאמר הוא[14]) אמת, רק שצריך גם כן לרדוף אחריו[15]) עד שיעלה על הצוק וידחפנו[16]). וזה המפרש הוא[17]) הנזכר למעלה (בפסוק ח׳), שפירש כי עזאזל הוא שם הר סמוך אל הר[18]) סיני, ודעת ר׳ אברהם כדעתו גם בזה. [כי השעיר[19])

---

1) Auch zu diesem Abschnitte fehlt eine Erkl. JbEs. M ergänzt auch hier die Lücke mit der hier folg. Erkl. des Sam. Motot. 2) M abgekürzt אחר ל׳. 3) So auch iEV., p. 59 z. St., hingegen T מהצרעת. 4) T שימלא. 5) T והוא עקר. 6) Lev. 15 2 wird בשר euphemistisch für בשר ערוה gebraucht. Vgl. Hoffmann, a. a. O., I, p. 418, z. St. 7) Vgl. Lev. 15 16; Ṣarṣâh im מקור חיים, z. St. u. Hoffmann, a. a. O., I, p. 425. 8) Fehlt M. 9) Fehlt AB. 10) Ed. Venedig, p. 17b, 6. Z. v. u. 11) Vgl. weiter unten p. 17 6. 12) ABC עלינו (sic!). 13) N fehlt von איך bis hieher. 14) Alle anderen Hss. שהוא (sic!). 15) Von ועל כן השיב bis hierher fehlt M. 16) Die letzten 5 Wörter fehlen ABCM. 17) Fehlt N. 18) N לחר. 19) Fehlt T.

המשתלח איננו קרבן כי לא ישחט]. פירוש: ובפרשת ויקרא בפסוק וסמך ידו (ויקרא א', ד') אמר כי דרך השעיר המשתלח איננו[1]) * M 311a כדרך כל הקרבן[2]), ובזאת הפרשה בשעיר החטאת בפסוק וכפר על הקדש (ויקרא ט"ז, ט"ז) אמר כי טעם וכפר על הקדש להיות הדם כופר שלא ישחת בעבור טומאת הטמאים, ובפסוק ונתן אותם על ראש השעיר (ויקרא ט"ז, כ"א) אמר כי אחר שיסורו מישראל כאלו נתנם[3]) על ראש השעיר, והוליכם אל מקום[4]) שלא יזכרו עוד, והכתוב דבר להבין הכל, עכ"ד. ומכל אלה הדברים יראה ששני השעירים באים להיות כופר על המקדש ועל ישראל, כי השעיר הנשחט לשם הוא בסוד הקרבנות לכפר בשחיטתו ובשריפתו ובדמו הנזרק[5]) על המזבח ובהזאות[6]) להיותו[7]) כופר בעבור[8]) המקדש שלא ישחת, והשעיר המשתלח היה נשמט[9]) מן ההר, גם היה משתלח אל המדבר אל ארץ גזרה תחת[10]) ישראל שלא יגורשו מארצם לארץ נכריה ולא יגלו מעל אדמתם, והנה היה משונה מן הקרבנות, ועל כן אמר שאיננו ככל הקרבנות, וזה בעבור כי בדרך סברא כל הקרבנות היו להוציא את ישראל מתחת ממשלת מאדים, המורה על דם ואש ותמרות עשן ומלחמות[11]), והשעיר המשתלח לבטל מעליהם גזרת שבתי[12]) המורה על חרבן וגלות וגירוש ועל מדבר שממה[13]). וראיה לזה הפירוש ממה שרמז[14]) בספר יסוד מורא בשער התשיעי שסודו כדברי * A 122a חכמינו ז"ל ע"כ[15]), והוא הרמז הכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ו[16]) מענין סמאל שקטרג על ישראל ואמר רבון כל העולמים על כל אומות העולם נתת לי רשות ועל ישראל אי אתה נותן לי רשות, אמר לו, הרי יש לך עליהם רשות[17]) כל ימות השנה, אלא[18]) * N 107b ביום הכפורים[19]) אם יש בהם חטא[20]), ואם אין בהם חטא[21]) אין לך רשות עליהם, לפיכך היו נותנים לו שוחד ביום הכפורים, כדי שלא יבטל קרבן ישראל שנאמר * C 78b גורל אחד לי"י וגורל אחד לעזאזל (ויקרא ט"ז, ח'), והוא היה שעיר עזים, ונושא כל עונותיהם של ישראל, שנאמר ונשא השעיר וגו' (שם ט"ז, כ"ב)[22]), ראה סמאל שלא מצא בהם טעם חטא ולימד[23]) עליהם זכות והקב"ה שומע עדות על ישראל מפי הקטיגור[24]) שלהם ומכפר על כל עונותיהם שנאמר (שם ט"ז, ל"ג) וכפר את[25]) מקדש הקדש ואת אהל מועד

---

[1]) Hss. איננה. [2]) CT קרבן. [3]) So auch iEV., p. 66, z. St., T hingegen נתונים הם. [4]) N noch אחר. [5]) N ובזריקת דמו. [6]) N ובהזאותו. [7]) N להיות. [8]) N על. [9]) M נשחט (sic!). [10]) BC noch יד (sic!). [11]) Vgl. ראשית חכמה (Ms. or. qu. Berl. 679, p. 20a), Pforte 4. Vgl. auch oben p. 13_{17}. [12]) BCN שבתאי. [13]) Vgl. ראשית חכמה, Pforte 4 (p. 18b) u. oben p. 13_{17}. [14]) N urspr. שפי', dann auch שרמז. [15]) Vgl. Ed. Venedig, p. 17b, 5. Z. v. u. Zur Sache vgl. MS., 42, p. 242_{11} u. 43, 130 x. [16]) Ed. Warschau, p. ס"ו. [17]) ABCN Ausg. ר' ע'. [18]) Die letzten 4 Wörter fehlen in d. Ausg. [19]) N noch בלבד. [20]) N חט. [21]) Die letzten 4 Wörter fehlen in CN infolge Homoioteleuton. [22]) In d. Ausg. lautet die Fassung der Stelle: גורלו של הקב"ה קרבן עולה וגורלו של עזאזל שעיר חטאת וכל עונותיהם של ישר' עליו ש' ו' ה'. Jedoch ist uns. LA. der ganzen Stelle, die sich auch in anderen alten Hss. d. פרקי דר' אליעזר vorfindet, die entschieden richtigere. Vgl. auch Isr. Monatschrift [Wiss. Beilage zu der v. Hildesheimer hrsg. Jüd. Presse], Berlin 1904, Nr. 5, p. 20. [23]) ABCD ולמד; N לימד. [24]) N für מ' ח' < מהקטגור. [25]) N על.

ואת המזבח יכפר ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר ע״כ[1]). ופירוש זה הדרש כי
מאדים הוא שרו של עשו, * והוא סמאל, והוא מקטרג תמיד על ישראל ומבקש להשחיתם, 311 b
ובעבור כי בניסן בהיות השמש במזל טלה יצאו ממצרים, גם בניסן הוקם המשכן כדרך
הסוד שירמוז בפרשת אמר * (ויקרא כ״ג, כ״ה), גם בספר יסוד מורא בתחלת שער 72 b
תשיעי[2]), על כן נתברר שישראל עולים ומצליחים בניסן לעולם[3]) ועל כן ראוי שירדו[4])
בתשרי שהוא כנגדו כי הוא במבט איבה לניסן בדרך משפטי המזלות[5]), ואז יבקש מאדים
להשחיתם בעבור כי מאזנים הוא בית נוגה בעל הזנות, גם הוא בית נשיאות שבתי[6])
המושל על ישראל[7]), והנה אז יקטרג עליהם מאדים וכאלו יאמר הלא ראוי לישראל
שיתבודדו בזה החדש לעסוק בעבודת השם[8]) שהיא מחשבות הנפש, והם[9]) פעולות
שבתי[10]) בעל נשיאות המזל, והם עוסקים בזמה שהיא פעולת נוגה בעל המזל[11]), ועל
כן ראוי שיחולו עליהם פעולות שבתי שהם החרבן והגירוש והגלות והגדוד והשממון[12]),
ובהיות מאדים מחפש למצוא עליהם[13]) קנטורים וקטיגוריא[14]) ימצאם עוסקים[15]) בעבודת
הבורא ויבוש ויכלם, ופירוש זאת הבישת[16]) היא כי מזל מאזנים הוא בית גלות מאדים[17]),
ואמנם בעבור כי יתכן שימצא עליהם עון בעת הקטרוג, על כן צוה השם יתברך להקריב
עליהם שעיר החטאת לכפר בו בעד רעות מאדים ולשלח השעיר השני לכפר בעד רעות[18])
שבתי כאשר ביארתי. [ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל]. פירוש:
הסוד שהוא אחר מלת עזאזל היא[19]) מלת המדברה (בפסוק י׳), והנה הוא מפורש
שדעתו כדעת המפרש שהזכיר למעלה[20]) שאמר שהוא הר סמוך אל הר סיני ועשו כן
* בשנה הראשונה, ולמעלה מזה[21]) פירש הוא כי כן בחג שבועות, והוא בעצמו יפרש 122 b
זה בפרשת אמר (ויקרא י״ג, י״ח) כי יתכן ששנה הכתוב בשנה הראשונה[22]), בעבור

---

1) In extenso lautet die Stelle v. ראה סמאל in der Ausg. folgendermasen: ראה סמאל שלא נמצא בהם חטא ביום הכפורים אמר לפניו רבש״ע יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת בשמים מה מלאכי השרת אין להם קפיצין כך הם ישראל עומדים על רגליהם ביום הכפורים מה מלאכי השרת אין להם אכילה ושתיה כך הם ישראל אין להם אכילה ושתיה ביום הכפורים מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא כך ישראל נקיים מכל חטא ביום הכפורים מה מלאכי השרת שלום מתווך ביניהם כך הם ישראל שלום מתווך ביניהם ביום הכפורים, והק״ב שומע עתירותיו של ישראל מן הקטיגור שלהם ומכפר על המזבח ועל הכהנים ועל כל עם הקהל למגדול ועד קטן שנא׳ וכפר את מקדש הקדש. 2) Ed. Venedig, p. 17 b. 3) Fehlt AB. 4) Fehlt M; D שיראה (sic!). 5) Vgl. MS., 42_{315}, s. א. 6) ABC שבתאי. 7) Vgl. iE ס׳ ראשית חכמה, Pforte 2 (p. 10a, 6. Z. v. u.): מאזנים, והוא בית נוגע וכבוד שבתאי בכ״א מעלות וקלון השמש בי״ט ובית שנאת מאדים ושם גבהות כוכב חמה במעלת כ״ה בזמן הזה. 8) ABC fehlt. 9) N והיא. 10) ABC für die letzten 3 Worte bloss והיא. 11) Vgl. ראשית חכמה, s. v. נוגה (p. 21 a) u. oben Anm. 7. 12) ראשית חכמה, Pforte 4 (p. 18 b), s. שבתאי: וחולדתו רע מזיק יורה על השחתה וחרבן ומות ועצבון ואבל ובכי ואנקה ואל הדברים הקדמונים וגו׳. 13) Fehlt N. 14) M וקטגורא. 15) N עסוקי׳. 16) N הבושה. 17) Vgl. oben Anm. 7. 18) ACN fehlt v. מאדים bis hierher infolge Homoioteleuton. 19) N הוא. 20) Vgl. oben p. 14_{23}. 21) Vgl. Ed. Netter, p. 46b, Kol. 2, 3. Z. v. u. 22) ABCN fehlt v. ולמעלה מזה bis hierher infolge Homoioteleuton.

שהיא תחלת התחלה[1]), ומדבריו אלה נראה כי בשנה הראשונה שלחו את השעיר להר עזאזל שהוא במדבר, ועל כן כתוב בסוף זה הענין (ויקרא ט"ז ל"ד) ויעש כאשר צוה י"י את משה, שפירושו, שעשה אהרן כן בשנה ההיא שהיא הראשונה, כמו שהזכיר הוא למעלה מזה, ואחר שנבנה הבית קבעו להם הר אחד[2]) מן הסמוכים לירושלם, כדי N 108a M 312a שישלחו שמה השעיר * בכל * שנה. [תדע סודו]. פירוש: הוא[3]) מה שיפרש אחר כן בפסוק (כ"א) ונתן אותם שיוליך העונות אל מקום[4]) שלא יזכרו עוד, והוא מה שהזכיר למעלה[5]) שטעמו כטעם צפור המטהר מהצרעת. והוא מה שאמר בספר יסוד מורא כאשר הזכרתי[6]), והיה ראוי שיעשוהו קרבן לולי בעבור היותו[7]) טמא מהעונות שישא, גם אף על פי שלא יעשוהו קרבן היה ראוי שישחטוהו בעבור שלא ישוב עוד אל היישוב[8]) וישיב עמו טומאת העונות, אבל כדי שלא יראה שהם זובחים לשעירים צוה הכתוב[9]) שירדוף אחריו עד שיעלה אל הצוק ודוחפו, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים, כמו שאומרים רבותינו ז"ל במסכת יומא (דף ס"ז, ע"א). [וסוד שמון]. פירוש: כי שם עזאזל מורכב משתי מלות „עז" „אזל", ופירושו שהעז[10]) הלך[11]), והוא מלשון[12]) כי אזלת יד (דברים ל"ב, ל"ו), ואזל[13]) לו (משלי כ', י"ד). [כי יש לו[14]) חברים במקרא]. פירוש: בעבור כי „אזל" הוא לשון ארמית אמר כי גם יש במקרא מלות אחרות בלשון ארמית כמו: „כי אזלת יד" (דברים ל"ב, ל"ו) „חזית איש מהיר" (משלי כ"ב, כ"ט) „אתא בקר [וגם לילה]" (ישעיה כ"א, י"ב) וכן רבים[15]); או יהיה פירושו כי יש שמות נקראו על שם המאורע כמו „ראובן" „שמעון" והדומים להם; או יהיה פירושו כי יש לזה הסוד חבירים[16]) במקרא, והם אשר הזכיר הוא בתחלת פרשת מצורע (ויקרא י"ד, ד'), שאמר כי המצורע והבית המנוגע וטמא מת קרובים, והם כדמות C 79a פסח מצרים, ע"כ, * והצד השוה שבהם הוא שהם באים להעביר הטומאה כאשר ביארתי[17]). [ואני אגלה לך[18]) קצת הסוד ברמז]. פירוש: עתה בא לגלות לך למה נשתנה מכל הקרבנות ולמה איננו נשחט. [כהיותך בן שלשים ושלש תדענו]. פירוש: אמר „שלשים ושלש" לשון נקבה על הפסוקים והיה לו לומר[19]) שלשים A 123a ושלשה בה"א שהוא לשון זכר, ועשה זה השנוי כדי[20]) להעלים הסוד, כי יחשבו * שהוא אמר בן ל"ג שנים, ולא יבינוהו כי אם הנבונים, ופירוש דבריו כי אם תספור ממלת

---

[1]) So auch iEV., p. 61, z. St., T hingegen ההתחלה. [2]) N אחר. [3]) N fehlt הוא. [4]) N במקום. [5]) Ed. Netter, p. 47b, Kol. 2, 1. Z. v. o. [6]) Vgl. ob. p. 14_{18}. [7]) ABC היות. [8]) N für ע' א' הי' > לישוב. [9]) N צ' ה' dittographiert. [10]) M שעז. [11]) So auch Vulg. caper emissarius, Aqu. τράγος ἀπολυόμενος (s. Field, Hexapl. z. St.), Symm. τράγος ἀπερχόμενος u. ἀφιεμένος. Ueber andere Deutungen dieses Wortes vgl. Baentsch „Leviticus" in Nowacks „HKzAT.", Göttingen, 1903, p. 384. Danach ist Hoffmann, a. a. O., I, p. 443 zu berichtigen, der die oben angeführte Etymologie Luther und Vater zuschreibt. N הולך. [12]) N für והוא מל' > bloss מלשון. [13]) N ואזל. [14]) Fehlt ABC. [15]) Vgl. Kautzsch, Die Aramaismen im AT., Halle a. S., 1902, I, wo diese Stellen in der Liste der zweifelhaften etc. Aramaismen hätten aufgenommen werden müssen. [16]) N דומים. [17]) Vgl. ob. Z. 9. [18]) N noch סוד. [19]) M לאמר. [20]) ה' כ' fehlt N.

על כן כתוב בספר מלכים (ב׳ י״ז, כ״ו) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, כי מי „אלהי הארץ״[1]) הוא רמז לעליון המושל עליה, והנה העושה כמעשה נוגה שה התענג[2]) והמשגל ימשול עליו מאדים שהוא אלהי הארץ ויזיקהו בכל כחו כי היא בארצו, והעושה כמעשה השמש לעסוק בדברי הנפש המשכלת שהם עבודת הבורא, ה אז עושה כמעשה מאדים לסור ולהתרחק מהתאות ומהמשגל[4]), ואז תתן הארץ יבו ממגד תבואות שמש, וימשיל גם הוא[5]) על אויביו, בעבור כי מאדים והשמש י בעזרו. ויעקב ועמרם לא נענשו ולא נטמאו בעבור כי לא לקחום מארץ[6]) ישראל כי חוצה לארץ, וכן פירש רמב״ן[7]) בפרשת תולדת יצחק (בראשית כ״ו, ה׳)[8]).

קדושים.

יט. 9. * [ודבר השפחה הנחרפת אזהרה על[9]) לא תנאף עם[10]) שה חפשית]. פירוש: מקל וחומר, ומה אם[11]) זאת שעדיין איננה אשתו הזהירה תורה ש לנאוף עמה כל שכן אשת איש. 10. [ולגר, הגר אתכם]. פירוש: בזה הפסוק כתיב לעני ולגר תעזב אותם והוא אומר כי זה הגר הוא גר תושב ולא גר שער. 13. [גם תע עמי[13]) בבקר ובבקר אחר אתן לך שכר שני ימים]. פירוש: על זה אמרה התורה לא תלין שכר[15]) פעולתו של יום ראשון[16]) עד בקר שני, רק תפרעהו[17]) בלילה הה זהו דעת הרבים שהזכיר. 19. [כלאים, שני מינים[18]), וטעם השדה והבגד לה לזכרון]. פירוש: כדי שתזכור בכל יום שאין לך[19]) לשנות מה שברא השם[20]) ו אלה תמיד לנגד עיניך להזכירך, והם אינם העיקר בעצמם, אבל העיקר הוא בהמתך תרביע כלאים, וכן אדם וחיה ועוף, והושמו אלה לזכרון כמו הציצית שהוא על[21]) בגד הא להזכירו המצות בכל עת, כמו שכתוב וראיתם אותו וזכרתם וגו׳ (במדבר ט״ו, ל״ט). [דע השלם שלם[22]), על כן כתוב באברהם וישמר משמרתי מצותי חקותי ותור (בראשית כ״ו, ה׳)]. פירוש: בספר יסוד מורא בשער ה[23]) הוסיף לבאר זה שא המצות שהם העיקרים שאינם תלויות במקום או בזמן או בדבר אחר, הם הנטועות בלב, הפקודים[24]), שהם[25]) כמו * הפקדון שהוא[26]) נתון ביד אשר הפקד[27]) אתו, על כן א [המלך דוד][28]) פקודי י״י ישרים משמחי לב (תהלים י״ט, ט׳), ואלה היו ידועות בש הדעת לפני תת התורה ביד משה, והן רבות בעשרת הדברים, חוץ מהשבת, והם נתנו על יד

---

1) M fehlen die letzten 4 Wörter. 2) N שהתענג. 3) N שהוא. 4) N
הכ. 5) M וימשל גם. 6) ACD בארץ. 7) N הרמב״ן ז״ל. 8) Vgl. MS., 42 $_{109}$ u.
$_{17}$. 9) So auch iEV., p. 67, [wo übrigens für י״ט, ט׳ zu lesen ist: י״ט, ג׳],
St., T hingegen für א׳ ע׳ <אזהרת. 10) C עד. 11) ABC מעם; M עם (sic!).
N כתו׳. 13) T fehlt. 14) N תורה. 15) Fehlt N. 16) AC אחד. 17) AB תפרעם,
תפרעו. 18) T hier noh ועוד אפרש מלת כלאים (sic!). 19) AC fehlt. 20) Vgl.
., 43 $_{133}$. 21) N שעל. 22) T noch מאד, doch fehlt dieses Wort auch iEV.,
64, z. St. Vgl. zu dieser Phrase MS. 42, S. 308. 23) Ed. Venedig, p. י״א.
T פקדים. 25) Fehlt T. 26) N אשר הוא. 27) N הופקד. 28) ה׳ ד׳ fehlt Hss.
T בשנו על יד.

שה, ועל כאלה אמר וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי, כי אלו היה יודע איסור
ל[1]) העריות לא היה לוקח יעקב אבינו שתי אחיות יחד ע"כ[2]). ואחר כן אמר (שם) על
אמר אברהם וגם אמנה אחתי בת אבי היא (בראשית כ' י"ב) ע"כ. ובכל זה עוד הדריש
דרשו במסכת יומא בפרק אמר להם הממונה (דף כ"ח, ע"ב), גם בתחלת מדרש תלים
מזמור א', י"ג)[3]) שאמרו קיים אברהם אבינו ע"ה אפילו[4]) עירובי תבשילין, שנאמר
תורתי", שתי תורות. והוקשה בעיני רבי אברהם אם זו אמת מה נתחדש בסיני. ועוד
בתחלת מסכת * שבועות (דף ה', ע"א) על פסוק ונעלם דבר (ויקרא ה', י"ג) מקשה M 314a
תלמוד * ואומר יתו גבי תורה הכתוב ונעלמה מעיני כל חי (איוב כ"ח, כ"א) מכלל C 80a
אבא כאן דהוה ידע בה[5]) מעיקרא, והא כתיב (שם כ"ח, י"ג) לא ידע אנוש ערכה, והנה
כותר דברי האומר שקיים עירובי תבשילין, ויש במסכת יומא בפרק שני שעירי (דף
ז ע"ב) עזר לדברי אברהם, כי אמרו שם תנו רבנן את משפטי תעשו (ויקרא י"ח, ד')
לו דברים הכתובים בתורה, * שאלו לא נכתבו בדין היה[6]) לכתבן כגון גזלות ועריות A 124b
ז וקללת השם ושפיכות דמים שאלו לא נכתבו בדין היה לכתבם[7]). ועתה אבאר
עתו במה שאמר בכאן[8]): דע כי מי שיהיה שלם בשכלו יהיה שלם במעשיו בלי ספק.
עבור כי לא יעשה דבר עד שישקל בדעתו אם ראוי לעשותו אי לא[9]). ובראותו כי
דבר מגונה ירחק ממנו ולא יעשהו ועל כן יהיו[10]) מעשיו ישרים, ואם תמצא איש
שכיל עושה מעשים רעים דע כי איננו משכיל כי אם[11]) סכל וכסיל, כי אלו השכיל
זה ויראה שהמעשים הרעים הם טומאה לנפש המשכלת, כמו שפירש בפרשת זאת
היה (ויקרא י"ד, י"ד), כי הענין כמו צרעת בנפש וזה לעד כי לא יגיע[12]) להיות שלם
שכלו עד שיהיה בתחלה[13]) שלם במדותיו, כדברי המשורר ראשית חכמה יראת יי'
תהלים קי"א, י'), על כן בהיות השכל שלם ישמרהו מהלוך בדרך לא טוב. ועל זה
דרך נאמר באברהם וישמר משמרתי וגו', כי היה נשמר בכל דרכיו מעשות דבר שלא
שר בעיני השם *, בעבור כי שכלו היה גובר על תאותו, ויראת חטאו קודמת B 74a
חכמתו, ומשקל דעתו ראה הטוב והישר ועשה אותו. וראה המגונה ונתרחק ממנו[14]).
20. [והשני[15]) תחת האות הראשון של השרש[16]) בלשון נקבית]. פירוש:
בל לא לזכרים כי תאר[17]) הזכר: מה יָקָר חסדך (תהלים ל"ו, ח') ולרבים: בני ציון
יְקָרים (איכה ד', ב') בשבא תחת היו"ד. ולנקבה: יְקָרָה היא מפנינים (משלי ג', ט"ו).
לרבות: אבנים יְקָרוֹת (מ"א ה', ל"א). והיה ראוי להיות הקו"ף קמוץ במלת בִּיקְּרוֹתֶיךָ
תהלים מ"ה, י') ושמוהו בשבא ובדגש[18]) להפארת הקריאה כמו וַעֲקַבוֹתֶיךָ לא נודעו
תהלים ע"ז, כ')[19]). 27. [ויש אומרים כי זה הפסוק דבוק[20]) * עם "וישרט לנפש" N 110a

---

1) ABC fehlt. 2) Vgl. oben zu Lev. 18_{15-26}. p. 19_{21}. 3) Ed. Bube[r] p. ו'. Anm. 184. 4) ע"ה א' fehlt M. Ueber die verschiedenen LAA. diese[r] Stelle vgl. Buber, a. a. O. 5) N בה. 6) N noch ראוי. 7) Die hier gegebene LA. dieser Stelle ist entschieden der in uns. gedruckten Ausgg. vorzu[-] ziehen. 8) N דעתו שאמר במה בכאן אב' ועי'. 9) N לאו. 10) BM תהיה (sic!). 11) [N] für כי א' < רק. 12) ABC תגיע. 13) N תחלה. 14) Vgl. MS., 43_{56} a. 15) [N] התשנית. 16) N שורש. 17) ABC תארי. 18) M ודגש; N בשוא ודגש. 19) Vgl. iEG. p. 66_{25} u. Ges., HG.[28], § 20 h. 20) N דבק.

עזאזל ל״ג פסוקים, יגיע[1]) סוף מספרם עד „ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים״ (ויקרא י״ז, ז׳)[2]), ואם תבין הפסוק ההוא אז תבין כי השעירים הם עזאזל[3]), כי העז הוא השעיר, גם אז תבין למה לא נשחט השעיר המשתלח, כי היה זה כדי שלא יהיו נראים[4]) כזובחים לשעירים, כי אלו הותר זה לזבחו * בחוץ, * היו מתירים גם אחרים לזבחם[5]) בחוץ, ואז היו זובחים לשדים לא אלוה, וזה הפך[6]) עבודת השם. ומה שצוה השם לעשות זאת העבודה בשעירים ולא בבהמה אחרת היה בעבור היותם[7]) זובחים במצרים לשדים שהם השעירים והם העזים, על כן יזבחו את[8]) הנעבד, גם בעבור היותם בחלק שבתי בישראל[9]) יעשו המשפט בהם וינצלו ישראל. וטעם זבוח הכבשים בכל ימי[10]) השנה בעבור היותם בחלק מזל טלה, כי הכבש הוא טלה[11]), והמצרים[12]) היו עובדים למזל טלה, * על כן[13]) יזבחו הנעבד, גם בעבור כי[14]) ישראל עלו בהיות השמש במזל טלה והנה יש לו בהם קצת ממשלה, על כן יעשו משפט מאדים בכבשים שהם הטלאים וינצלו ישראל. וזה הטעם בעצמו הוא[15]) על הבקר שהם למזל שור, שלם ישלם שור תחת השור. 12. [המחתה, ידועה היא]. פירוש: שהיא לחתות אש. 14. [ולפני הכפרת, ידוע מדבריהם]. פירוש: הוא יפרש אחר כן בפסוק (ט״ז) וכן יעשה לאהל מועד שהוא על קרנות מזבח הקטרת. 29. [ואין עניתי בצום נפשי (תהלים ל״ה, י״ג) ראיה בעבור זכר צום]. פירוש: בעבור שכתוב בפרקי ר׳ אליעזר בפרק כ״ט[16]) שמכאן ראיה.

יז. 2. [ואינני[17]) רוצה להאריך להשיב עליהם[18]]. פירוש: כי כבר השיבו עליהם רבותינו ז״ל במסכת [נדרים (דף נ״ד, ע״ב, עיין גם חולין דף ק״ד, ע״א)][19]).

יח. 4. [על כן כתוב אני יי אלהיכם כאשר פירשתיו[20])]. פירוש: בתחלת הענין הזה (בפסוק ב׳) כתיב[21]) דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני יי אלהיכם ושם פירש טעמו. 6. [והוא סוד[22]) האדם]. פירוש: זה הוא סוד הפסוק שכתוב למעלה (ה׳) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ופירוש הענין הוא כי אם[23]) יעשה האדם את החקים[24])

---

1) M יגיעו. 2) Vgl. die ähnliche Erkl. auch bei Nachmanides [von welchem sie JbE entlehnt haben dürfte] u. bei den Tossafisten im דעת זקנים, z. St. Vgl, auch שו״ת מהר״ם בר ברוך, Nr. 513. 3) Vgl. MS., 42_{242}, s. Nr. 11. 4) N für יי נר׳ < יראה. 5) M לזבחים. 6) AB הפר. 7) N für ב׳ היו׳ < בהיותם. 8) Fehlt N. 9) Vgl. ראשית חכמה, Pforte 4 (p. 18 b) s. v. שבתאי: ובחלקו מן החיות הפילים והגמלים וכל חיה שהיא גדולה גם מכוערת כמו החזירים והזאבים והקופים והכלבים השמורים והחתולים השחורים. 10) N ימות. 11) MN הטלה. 12) AB ומצרים. 13) Fehlt ABC; N והנה על כן. 14) B noch בני. 15) Fehlt N. 16) Ed. Warschau, p. 35: ג׳ ענויין הן ענוי הצום וענוי בית האסורין וענוי הדרך ענוי הצום מנין שנאמר עניתי בצום נפשי (תהלי׳ ל״ה י״ג) וגו׳. Vgl. MS., 43_{131} δ. 17) T ואיני. 18) Vgl. Saadja zu Dan. 10_{3}, zum Worte ובשר: גם דעתי לומר על בשר דגים ועופות תורים ובני יונה איל וצבי וכיוצא בהם הוא אשר לא בא אל פיו כל אותן שבועים וגו׳. 19) Der in [ ] stehende, v. JbE höchstwahrscheinlich gemeinte Stellennachweis fehlt in den Hss. [Vgl. jedoch ש״ע יורה דעה § 217_{8}, wo entschieden wird, dass wir unter בשר auch בשר דגים zu verstehen haben]. 20) ABCN פירשתי. 21) N כתו׳. 22) ABC האדם (sic!). 23) N bloss הענין שאם. 24) N אדם החוקי.

והמשפטים וירחק[1]) מהתאוות הגופיות[2]) ידבק בשם ויחיה לעולם כמלאכים וזה הוא[3])
היתרון שיש לאדם על הבהמה, אבל אם לא ירחק[4]) מהתאוות הנה הוא בהמה בתבנית
אדם ומותר האדם מן הבהמה אין[5]). [ובפרשת כי תצא אגלה לך סוד סתום
וחתום]. פירוש: בפסוק לא יהיה כלי גבר (דברים כ״ב, ה׳) אמר כי האשה לא נבראה[6])
כי אם להקים הזרע, ובפסוק כי ישבו אחים (דברים כ״ה, ה׳) אמר כי כל[7]) איש דעת[8])
ידע[9]) * כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה ולא[10]) היו אסורות קודם כן[11]) A 123 b
אלו[12]) היה אדם[13]) מונע עצמו מהם קודם משה[14]) לא היה הדבר רע * בעיני השם, ואף[15]) M 313 a
כי שכתוב[16]) כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ (ויקרא י״ח, כ״ז) ולא מצאנו
נביא שהזהירם עכ״ד. 21. [ויתכן שהוא תועבת[17]) בני עמון]. פירוש: בספר מלכים
1 (ב׳ כ״ג, י״ד)[18]) כתוב ולמלכם תועבת בני עמון[19]). 23. [כי מין לא יוליד כי אם
ממינו וכמינו][20]). פירוש: כל זכר ממיני הבהמות לא יוליד כי אם את הדומה לו, גם
לא יולידהו כי אם בנקבה שהיא[21]) ממינו, כמו הסוס שלא יוכל להוליד כי אם סוס כמוהו
ולא יולידהו כי אם מהסוסיה[22]), אבל סוס ואתון או חמור וסוסיה[23]) לא יולידו כי אם
פרד[24]), בעבור שאין הנקבה ממין הזכר, והפרד לא יתכן שיוליד לעולם[25]). 24. [והנה
1 הזכיר על כלם שהם[26]) מטמאין הנפש]. פירוש: הוא הפסוק שכתוב, ובפרשת כי
תצא[27]) בפסוק ונשמרת (דברים כ״ג, י׳) אמר כי דבר רע לנפש ולגוף הקרי, ובפרשת
זאת תהיה (ויקרא י״ד, י״ד) אמר כי העון כמו צרעת[28]) בנפש[29]). 18—26. [והנה לא
הזכיר בפרשת קדושים (ויקרא כ׳) עונש * השוכב עם שתי אחיות ע״כ[30]) C 79 b
(פסוק י״ח), ואחר כן אמר (בפסוק כ״ו) כי זאת המצוה היא שוה לגר ולאזרח[31])
2 בעבור שהוא דר בארץ ישראל עכ״ד *, ובסוף הפרשה (בפסוק כ״ו) אמר ואם N 109 a
יש לך לב תוכל להבין כי בימי יעקב שלקח שתי אחיות בחרן ואחריו עמרם
שלקח דודתו במצרים[32]) לא נטמאו בהם עכ״ד]. פירוש: זה הוא הסוד שרמז
בפרשת וילך בפסוק אלהי נכר הארץ (דברים ל״א, ט״ז)[33]). ועיקר כל זה הוא כי איסור העריות
הוא בארץ ישראל לבדה בעבור העליון המושל עליה שהוא מאדים אויבו של נוגה המושל
2 על התענוגים והמשגל, כי מאדים שונא זמה, גם בעבור שיש לשמש ממשלה בארץ ישראל
ויש בחלק השמש הנפש המשכלת, ואלה הדברים מפורשים בספר ראשית חכמה שלו[34]),

---

1) N ויתרחק. 2) N מהתאוות גופניות. 3) N וזהו. 4) N יתרחק. 5) Vgl. MS., 42_{452} u. 43_{182}. 6) T נבראת. 7) T für כי כל < וכל. 8) N בן דעת. 9) ABiEV., p. 101, z. St. יודע. 10) T לא. 11) So auch iEV., p. 101, z. St., T לכן. 12) T ואלו; N כי אילו. 13) AB האדם. 14) ק׳ מ׳ fehlt AB. 15) T אף. 16) T שכתב. 17) N תועבות. 18) M fehlt das Wort מלכים, jedoch leerer Raum gelassen. 19) ABC fehlt v. פי׳ bis hierher infolge Homoioteleuton (פי׳ — כי), Vgl. MS., 42_{452} u. 43_{170}. 20) N ובמינו. Vgl. auch B. I, 148_{9}. 21) N שהוא. 22) Hss. מהסוסיא (sic!), N בנקבה הסוסיא, doch scheint בנ׳ gestrichen worden zu sein, darauf scheinen die allerdings bereits verblassten Striche hinzuweisen. 23) ABCN וסוסיא; M וסוסיה. 24) Fehlt ABCN. 25) Vgl. MS., 43_{170} γ. 26) N שאי. 27) Hss. ראה. 28) T הצרעת. 29) M בנפשו, N הנפש. 30) Fehlt N. 31) T לאזרח ולגר. 32) Vgl. Exod. 6_{20}. 33) Vgl. MS., 42_{109} u. 43_{87}. 34) Vgl. Pforte 4 (p. 20 b).

על כן כתוב בספר מלכים (ב׳ י״ז, כ״ו) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, כי מ „אלהי הארץ״[1]) הוא רמז לעליון המושל עליה, והנה העושה כמעשה נוגה שד התענוג[2]) והמשגל ימשול עליו מאדים שהוא אלהי הארץ ויזיקהו בכל כחו כי הוא בארצו, והעושה כמעשה השמש לעסוק בדברי הנפש המשכלת שהם עבודת הבורא, ד אז עושה כמעשה מאדים לסור ולהתרחק מהתאות ומהמשגל[4]), ואז תתן הארץ יבו ממגד תבואות שמש, וימשול גם הוא[5]) על אויביו, בעבור כי מאדים והשמש י בעזרו. ויעקב ועמרם לא נענשו ולא נטמאו בעבור כי לא לקחום מארץ[6]) ישראל כי חוצה לארץ, וכן פירוש רמב״ן[7]) בפרשת תולדת יצחק (בראשית כ״ו, ה׳)[8]).

קדושים.

יט. 9. * [ודבר השפחה הנחרפת אזהרה על[9]) לא תנאף עם[10]) שד חפשית]. פירוש: מקל וחומר, ומה אם[11]) זאת שעדיין איננה אשתו הזהירה תורה ש לנאוף עמה כל שכן אשת איש. 10. [ולגר, הגר אתכם]. פירוש: בזה הפסוק כתיב לעני ולגר תעזב אותם והוא אומר כי זה הגר הוא גר תושב ולא גר שער. 13. [גם תעי עמי[13]) בבקר ובבקר אחר אתן לך שכר שני ימים]. פירוש: על זה אמרה התור לא תלין שכר[15]) פעולתו של יום ראשון[16]) עד בקר שני, רק תפרעהו[17]) בלילה הד זהו דעת הרבים שהזכיר. 19. [כלאים, שני מינים[18]), וטעם השדה והבגד לה לזכרון]. פירוש: כדי שתזכור בכל יום שאין לך[19]) לשנות מה שברא השם[20]) ו אלה תמיד לנגד עיניך להזכירך, והם אינם העיקר בעצמם, אבל העיקר הוא בהמתק תרביע כלאים, וכן אדם וחיה ועוף, והושמו אלה לזכרון כמו הציצית שהוא על[21]) בגד הז להזכירו המצות בכל עת, כמו שכתוב וראיתם אותו וזכרתם וגו׳ (במדבר ט״ו, ל״ט). [דע השלם שלם[22]), על כן כתוב באברהם וישמר משמרתי מצותי חקותי ותו (בראשית כ״ו, ה׳)]. פירוש: בספר יסוד מורא בשער ה׳[23]) הוסיף לבאר זה ש המצות שהם העיקרים שאינם תלויות במקום או בזמן או בדבר אחר, הם הנטועות בלב, הפקודים[24]), שהם[25]) כמו * הפקדון שהוא[26]) נתון ביד אשר הפקד[27]) אתו, על כן [המלך דוד][28]) פקודי י״י ישרים משמחי לב (תהלים י״ט, ט׳), ואלה היו ידועות בש הדעת לפני תת התורה ביד משה, והן רבות בעשרת הדברים, חוץ מהשבת, והם נתנו על יד

---

1) M fehlen die letzten 4 Wörter. 2) N שהתענוג. 3) N שהוא. 4) N והנ. 5) M וימשל גם. 6) ACD בארץ. 7) N הרמב״נ ז״ל. 8) Vgl. MS., 42 $_{109}$ u. … 9) So auch iEV., p. 67, [wo übrigens für י״ט, מ׳ zu lesen ist: י״ט, ג׳], …t., T hingegen für א׳ ע׳ <אזהרת. 10) C עד. 11) ABC מעם; M עם (sic!). …N כתו׳. 13) T fehlt. 14) N תורה. 15) Fehlt N. 16) AC אחד. 17) AB תפרעם, … תפרע. 18) T hier noh ועוד אפרש מלת כלאים (sic!). 19) AC fehlt. 20) Vgl. …, 43 $_{133}$. 21) N שעל. 22) T noch מאד, doch fehlt dieses Wort auch iEV., …4, z. St. Vgl. zu dieser Phrase MS. 42, S. 308. 23) Ed. Venedig, p. י״א. …T פקודים. 25) Fehlt T. 26) N אשר הוא. 27) N הופקד. 28) ה׳ ד׳ fehlt Hss. …T בשנו על יד.

שה, ועל כאלה אמר וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי, כי אלו היה יודע איסור
ל[1]) העריות לא היה לוקח יעקב אבינו שתי אחיות יחד ע״כ[2]), ואחר כן אמר (שם) על
ן אמר אברהם וגם אמנה אחתי בת אבי היא (בראשית כ׳, י״ב) ע״כ, וכל זה נגד הדרש
דרשו במסכת יומא בפרק אמר להם הממונה (דף כ״ח, ע״ב), גם בתחלת מדרש תלים
מזמור א׳, י״ג)[3]) שאמרו קיים אברהם אבינו ע״ה אפילו[4]) ערובי תבשילין, שנאמר
ותורתי״, שתי תורות. והוקשה בעיני רבי אברהם אם זה אמת מה נתחדש בסיני, ועוד
M 314 a י בתחלת מסכת * שבועות (דף ה׳, ע״א) על פסוק ונעלם דבר (ויקרא ד׳, י״ג) מקשה
C 80 a תלמוד * ואומר ותו גבי תורה דכתיב ונעלמה מעיני כל חי (איוב כ״ח, כ״א) מכלל
איכא מאן דהוה ידע בה[5]) מעיקרא, והא כתיב (שם כ״ח, י״ג) לא ידע אנוש ערכה, והנה
ה סותר דברי האומר שקיים עירובי תבשילין, ויש במסכת יומא בפרק שני שעירי (דף
ו״ז, ע״ב) עזר לדברי אברהם, כי אמרו שם תנו רבנן את משפטי תעשו (ויקרא י״ח, ד׳)
A 124 b לו דברים הכתובים בתורה, * שאלו לא נכתבו בדין היה[6]) לכתבן, כגון גזלות ועריות
ע״ז וקללת השם ושפכות דמים, שאלו לא נכתבו, בדין היה לכתבם[7]). ועתה אבאר
עתו במה שאמר בכאן[8]): דע כי מי שיהיה שלם בשכלו יהיה שלם במעשיו בלי ספק,
עבור כי לא יעשה דבר עד שישקול בדעתו אם ראוי לעשותו או לא[9]), ובראותו כי
דבר מגונה ירחק ממנו ולא יעשהו ועל כן יהיו[10]) מעשיו ישרים, ואם תמצא איש
שכיל עושה מעשים רעים דע כי איננו משכיל כי אם[11]) סכל וכסיל, כי אלו השכיל
יה רואה שהמעשים הרעים הם טומאה לנפש המשכלת, כמו שפירש בפרשת זאת
היה (ויקרא י״ד, י״ד), כי העון כמו צרעת בנפש, וזה לעד כי לא יגיע[12]) להיות שלם
שכלו עד שיהיה בתחלה[13]) שלם במדותיו, כדברי המשורר ראשית חכמה יראת י״י
תהלים קי״א, י׳), על כן בהיות השכל שלם ישמרהו מהלוך בדרך לא טוב, ועל זה
דרך נאמר באברהם וישמור משמרתי וגו׳, כי היה נשמר בכל דרכיו מֵעשות דבר שלא
B 74 a ישר בעיני השם *, בעבור כי שכלו היה גובר על תאותיו, ויראת חטאו קודמת
חכמתו, ומשקול דעתו ראה הטוב והישר ועשה אותו, וראה המגונה ונתרחק ממנו[14]).
2. [והשני[15]) תחת האות הראשון של השרש[16]) בלשון נקבות]. פירוש:
בל לא לזכרים כי תאר[17]) הזכר: מה יָקָר חסדך (תהלים ל״ו, ח׳) ולרבים: בני ציון
יְקָרים (איכה ד׳, ב׳) בשב״א תחת היו״ד. ולנקבה: יְקָרָה היא מפנינים (משלי ג׳, ט״ו),
לרבות: אבנים יְקָרוֹת (מ״א ה׳, ל״א), והיה ראוי להיות הקו״ף קמוץ במלת בְּיִקְּרוֹתֶיךָ
תהלים מ״ה, י׳) ושמוהו בשב״א ובדגש[18]) לתפארת הקריאה כמו וְעִקְּבוֹתֶיךָ לא נודעו
N 110 a תהלים ע״ז, כ׳)[19]). 27. [ויש אומרים כי זה הפסוק דבוק[20]) * עם „ושרט לנפש״

---

1) ABC fehlt. 2) Vgl. oben zu Lev. 18_{18-26}, p. 19_{21}. 3) Ed. Bube
p. ז׳, Anm. 184. 4) ע״ה א׳ fehlt M. Ueber die verschiedenen LAA. diese
Stelle vgl. Buber, a. a. O. 5) N ביה. 6) N noch ראוי. 7) Die hier gegeben
LA. dieser Stelle ist entschieden der in uns. gedruckten Ausgg. vorzu-
ziehen. 8) N ועי׳ אב׳ בכאן במה שאמר דעתו. 9) N לאו. 10) BM יהיה (sic!). 11) N
für כ׳ א׳ < רק. 12) ABC הגיע. 13) N תחלה. 14) Vgl. MS., 43_{86} α. 15)
והשנית. 16) N שורש. 17) ABC תארי. 18) M ודג״ש; N בשו״א ודגש. 19) Vgl. iEG.
p. 66_{25} u. Ges., HG.[26], § 20 h. 20) N דבק.

כי יש מי שישחית פאת הראש[1]) גם פאת הזקן[2]) בעבור המת]. פירוש: וכן יפרש אחר זה בפסוק וכתבת קעקע (פסוק כ״ח), ומאשר יפרש * בתחלת פרשת[3]) אמר (ויקרא כ״א, ה׳) תבין כי דעתו כמו זה הפירוש ולא כמו הראשון[4]).

כ. 2. [על זה נאמר משתקין[5]) אותו בנזיפה][6]). פירוש: בסוף מסכת מגלה (פרק ג׳ (ד׳), משנה ט׳ דף כ״ה ע״א) כתוב האומר ומזרעך לא תתן להעביר למלך (ויקרא י״ח, כ״א)[7]) לא תתן לאעברא בארמיתא משתקין אותו בנזיפה, תאני[8]) דבי ר׳ ישמעאל בישראל הבא על הגויה[9]) והוליד בן לע״ז הכתוב מדבר. 14. [ואתהן[10]), זאת או זאת אם היתה האם[11]) אשתו תשרף הבת, והפך[12]) הדבר]. פירוש: זה אמת אם[13]) שתיהן בחיים[14]) אבל אם מתה אשתו ולקח את אמה או את בתה שניהם פטורין מן השרפה כי הלכה כר׳ עקיבה שאמר כן במסכת סנהדרין פרק הנשרפין (דף ע״ו ע״ב). 19. [והנה לא הזכיר עונש אחות האב ואחות האם[15]), גם לא הזכיר כלל עונש שתי אחיות, והמשכיל יבין]. פירוש: דע כי בא להודיענו שלא נזכר העונש על אלה בעבור כבוד יעקב שנשא שתי אחיות, ועמרם שנשא דודתו, כי אף על פי שהיו שלמים בשכלם לא ידעו[16]) כל מה שהיה עתיד[17]) להיות אסור, כי אין כח במשכיל לדעת כל הדברים מדעתו ולעשות כל הישר מעצמו, כמו שפירש בפרשת וישלח (בראשית ל״ב, ט׳), ועל כן אמר הוא בספר יסוד מורא בשער ה׳ כי אלו היה יודע איסור כל העריות לא היה לוקח יעקב אבינו שתי אחיות יחד[18]). [גם * דבר[19]) הקבלה אמת]. פירוש: שלמדו העונש משאר העריות בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן (מדה שנית מגזרה שוה) כמו שמפורש במסכת [תורת כהנים, פרשת אחרי מות, סוף פרק ח׳][20]). 24. [ועוד שתבדילו]. פירוש: ועוד אני מבדיל אתכם מן העמים כאשר תבדילו בין הבהמה הטהורה לטמאה וגו׳, כי אין[21]) העמים עושים כן, והוצרך לפרש כן בעבור „והבדלתם" (פסוק כ״ה).

אמר אל הכהנים.

כא. 10. [מזה הכתוב נלמוד מה שהעתיקו רבותינו ז״ל במשפט האבילות]. פירוש: הם דיני האבל, והם מפורשים במסכת מועד קטן. 11. [וטעם לאביו ולאמו שהיא מצוה עליו לכבדם בחייהם ובמותם]. פירוש: ואף על פי כן אמר הכתוב שלא יטמא להם. [ואף כי לאחיו ולבנו]. פירוש: שלא יטמא.

כב. 27. [וטעם ומיום השמיני כמו הנימול עד המרובע]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת כי תזריע (ויקרא י״ב, ב׳)[22]). ועיקר הפירוש הוא כשתרחק הלבנה

---

1) T ראש. 2) T זקן. 3) N הפרש׳. 4) Vgl. MS., 43_{168} β. 5) M משתיקין. 6) Die Stelle, die gewiss hinter den Textesworten והטעם לשכב עם עובדת ע״ז zu stehen hat, fehlt sowohl T, als auch iEV, z. St. 7) N noch מזרעך מזורעך. 8) MN תאנא. 9) M גויה. 10) M noch אי. 11) Fehlt ABC. 12) T וכן הפך. 13) Fehlt N. 14) N חיים. 15) T für die letzten 8 Wörter bloss לא הזכיר עונש אחות האב; iEV., p. 63, z. St.: והנה לא הזכיר כלל עונש אחות האב. 16) N היו יודעים. 17) N ראוי. 18) Vgl. ob. p. 19_{21}. 19) T דברי. 20) Vgl. Sifrâ, ed. Weiss, p. 85 b, zu Lev. 17_{16}: אחרים אמרו ונשא עוונו לגזירה שוה מה נשיאות עון אמור להלן בכרת אף כאן בכרת (ויקרא י״ט, ח׳). Die in Klammern stehenden Wörter fehlen in d. Hss., jedoch leerer Raum gelassen. 21) Fehlt ABC. 22) Vgl. ob. p. 13_{18} ff.

M 315 b רביעית הגלגל ממקומה שהיתה * שם ברגע המולד אז תביט אל מקומה[1]) הראשון מבט
חצי איבה ואז תשתנה[2]) תולדת הנולד ויתחזקו איבריו ויצא מכלל נפל, ואז ראוי
להקריב על גבי המזבח. 28. [ושור או שה, פירשתיו]. פירוש: בפרשת משפטים
בפסוק ראשית בכורי אדמתך וגו' (שמות כ"ג, י"ט)[3]).

כג. 4. [והמעתיקים אמרו כי בית דין היה משתכל לדברים רבים[4])
בקביעות השנה]. פירוש: הם מפורשים[5]) במסכת ראש השנה בפרק שני, ובמסכת
סנהדרין בפרק ראשון. [גם שני מעשים[6]) שם]. פירוש: נראה לי כי אמר[7]) על אשר
כתוב במסכת פסחים פרק אלו עוברין (דף מ"ט ע"א) שאמרו ארבעה עשר שחל להיות
N 110 b בשבת מבערין את הכל * מלפני השבת דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים בזמנם[8]), ולפי זה
יבא הפסח ביום א'. ובפרק כיצד צולין (פסחים דף פ"ג ע"א) שאמרו[9]) חל ששה עשר
להיות בשבת ישרפו בשבעה עשר, ולפי זה יבא הפסח ביום ו'. גם אני מצאתי עוד במסכת
שבת פרק אלו קשרים (דף קי"ג ע"א) רבי ישמעאל אומר מקפלין את הכלים ומציעין
את המטות מיום הכפורים לשבת וחלבי שבת קרבים[10]) ביום הכפורים[11]), ר' עקיבה
A 125 b אומר לא של שבת קרבים ביום הכפורים[12]) ולא של יום הכפורים קרבים * בשבת[13]),
ולפי זה היה יום הכפורים ביום ו', גם ביום א', והיה תשרי ביום ד' וביום ו', והיה ניסן
B 74 b שלפניו * ביום ד' וביום א', והנה היה פסח בבד"ו. ואם תאמר לא היה כן מעולם אם כן
למה היה[14]) כתבום במשנה אם יבוא כך ואם יבוא כך. [ואיננו על דרך הקדמונים][15]).
פירוש: הם החכמים שיזכיר בפרשת בהר סיני בפסוק והעברת שופר תרועה (ויקרא
כ"ה ט'), ושם אבארם. [והנה העבור[16]) אחר שנה וחצי שנה]. פירוש: כי בשנה
אחת נוספים י"א יום ורביעי, ובחצי שנה נוספים ה' ימים וחצי ושמינית, והנה יעלו י"ז
ימים שהם יותר מחצי חדש, ולא נוכל לעבר השנה בפחות מזה אלא[17]) ביותר ממנו, והנה
אין לעשות עיבור בפחות משתי שנים. ויתכן שזה שב למה שזכר[18]) למעלה (בזה
הפסוק) שתחלת החשבון ו' י"ד[19]), כי שנה נוספה להחל מחשבון ב"ה ר"ד, כי כשנחשוב

---

1) N למקומה. 2) ABC תשנה. 3) In den Hss. steht bloss בפרש' — בפסוק iE hat dabei ganz gewiss an die Stelle im kK. zu Exod. 23_{19} (p. 68, 14 Z. v. o.) gedacht, wo er sagt: טעם איסורו (ר"ל גדי בחלב אמו) בעבור שהוא כמו אכזריות בלב כטעם אותו ואת בנו, womit die Ausführungen iEs zu Deut. 22_{6} zu vgl. sind, woselbst er sagt: המעם כי אכזריות הוא בלב להיות אם על בנים רטשה (הושע י', י"ד) וכן שור או שה. Aehnlich auch im gK. zu Exod, 23_{19} (Ed. Netter p. 104, Kol, 1, 9. Z. v. o.). Vgl. auch MS., 43_{168} ff. 4) T מסתכל בדברים רבים. 5) N המפורשים. 6) T מעשיות. 7) Die letzten 4 Wörter fehlen ABCN. 8) T בזמנו. Eine gleiche LA. auch bei Rabbinowicz, a. a. O., z. St., Anm. 90 N בזמנה. 9) N אמרו. 10) N נקרבי'. 11) In uns. Talmudausgg. findet sich hier noch der Zusatz אבל לא של יהכ"פ בשבת, vgl. jedoch Rabbinowicz, a. a. O. z. St., p. 250_{300}, wo noch weitere Hss. mit einer uns. Texte ähnlichen LA nachgewiesen werden. 12) ABCD fehlt v. ר' עקיבה bis hierher infolge Homoioteleuton. 13) N fehlt v. ר' עקיבה bis hierher infolge Homoioteleuton. 14) ABCN fehlt. 15) N ואינינו ע' ד' קדמונים. 16) Fehlt ABC. 17) M ולא (sic!). 18) ABCN שהזכיר, M שזכיר. 19) D. h. 14 Stunden am 6. Tage.

תוספת השנה ההיא י״א יום, וכן בשנה השנית, וה׳ ימים וחצי בששה חדשים שהיו עוד מתחלת תשרי עד סוף אדר, הנה יעלו כ״ז ימים, שהם חדש בקרוב, והנה הוצרכו לעשות חדש עיבור אחר שנה וחצי מתחלת הבריאה, כי כשנחסר שנת ב״ה ר״ד מאלה השתי שנים וחצי[1]), נשארה[2]) * [5b] שנה וחצי כאשר אמר, ובעבור זה יש בישראל מי שיחשוב תחלת העיבור משנת ב״ה ר״ד, ויש מי שיחשוב משנת הבריאה שהיא אחר ב״ה ר״ד, ועל דעת החושבים משנת ב״ה ר״ד יהיו השנים המעוברות ג״ח י״א י״ד י״ז י״ט, ועל דעת האחרים יהיו בהז״י י״ג י״ו י״ח ושניהם שוים[3]). [והעיבור בנוי על המהלך[4]) התיכון]. פירוש: שאיננו[5]) מוסיף ולא גורע, כי המהלך האמתי יש פעמים שיוסיף[6]) על התיכון ופעמים שיגרע כמו שפירשתי בתחלת הספר[7]). וכבר הזכיר כי תלוי בדברים אחרים[8]) ועוד יזכירם[9]). [ואין הקביעות רודף אחר ראיית הלבנה]. פירוש: כי אם על[10]) מה שיפרש למטה. [והעד מקום המחברת התיכונה]. פירוש: שהיא מתוקנת על * [1a] ירושלם כמו שמפרש והולך, אבל בשאר המקומות יקדם ויתאחר[11]) רגע המראה, וזה יקרה בכל שנה שהמולד קרוב מחצי היום. [והיתה הלבנה בחצי גלגלה[12]) הגבוה]. פירוש: גלגלה הגבוה הוא גלגל ההקפה שהוא הקטן, וזה הוא[13]) סוד נולד קודם חצות שביארתי בתחלת הספר[14]). [כי הנה בט״ו ר״ד גם ג״ט ר״ד[15]) יוכיחו]. פירוש: שאין קובעין אותם אלא דוחין בט״ו ר״ד למחרתו, ודוחין ג״ט ר״ד * [1a] למחרת ממחרתו[16]). [סוד העיבור]. פירוש: קצתו מפורש בתחלת הספר (בההקדמה בדרך הב׳), וכולו מפורש בספר יסוד העיבור שלו[17]). [וסוד ההלכה החמורה * [3a] שהוא נולד[18]) קודם חצות]. פירוש: הוא מה[19]) שביארתי בתחלת הספר[20]). [וזה ששמו[21]) שני ימים בגליות[22]) הוא[23]) על דבר ספק]. פירוש: שמא תראה הלבנה בעבור סוד נולד קודם חצות, או שמא לא תראה בעבור היות הלבנה בפאת[24]) המזרחית[25]) מהגלגל הקטן כאשר ביארתי שם[26]). והספק איננו בעבור אורך המדינות או רחבם, כי אלו היה כן היה ראוי שיקבעו המערביים ראש חדש תשרי ביום כ״ט לאלול, ואנשי ארץ ישראל יום הקביעות עצמו המסודר על פי העיבור, והמזרחיים היום השני שהוא יום[27]) שלישי[28]) לקביעות המערביים, וכן היה הדין נוהג בשאר המועדים. 11. [והם[29]) שנים פירושים בפסוק אחד]. פירוש: בפסוק וספרתם לכם (ויקרא כ״ג, ט״ו) כתיב

---

[1]) ABCN fehlt. [2]) N נשאר. [3]) Vgl. iE im ס׳ העבור, ed Halberstamm, p. 3b; Abr. b. Ḥîjâh, ס׳ העבור, ed. Filipowski', Londen 1851, p. 41 f.; Schwarz, Der jüd. Kalender, Breslau, 1872, p. 50 und Mahler, Handbuch d. jüdischen Chron., Leipzig. 1916, Seite 356 ff. [4]) AB מהלך. [5]) N שאינו. [6]) N שנוסיף (sic!). [7]) Vgl. Band I, p. 16 f. [8]) Vgl. den „zweiten Weg“ in der Einleitung z. gangb. Pentateuchkomm. [Rosin, R. u. G., I, p. 26 f.]. [9]) Vgl. Lev. 25_{9}. [10]) Fehlt N. [11]) N noch ויגיע. [12]) F גלגל. [13]) ABCN für קטן וזהו < ה׳ ו׳ ה׳. [14]) Vgl. Band I, p. 15, Z. 5. [15]) So auch iEV., p. 60, z. St.; F hingegen בטר״ד. [16]) ABCD מחרתו. [17]) Vgl. Ed. Halberstamm, p. 3b ff. [18]) AB שהיא נולדה, C שנולדה. [19]) Fehlt M. [20]) Vgl. Band I, p. 17, 22. Z. v. o. [21]) ששנינו. [22]) So auch iEV., p. 67, z. St.; T בגלות. [23]) T והוא. [24]) ABC בפאה. [25]) N המזרחי. [26]) Vgl. B. I, p. 18, Z. 22 ff. v. o. [27]) Fehlt M. [28]) N השלישי. [29]) Hss. ואם (sic!).

ית השבת״ ופירושו „יום טוב״, גם כתוב בו „שבע שבתות״ שפירושו כמו „שבעה
M 316 a ועות״[1]) (דברים ט״ז, ט׳), והנה שני פירושים בפסוק אחד * דרך צחות כמו חמור
ים (שופטים ט״ו, ט״ז), וכן רכבים על שלשים עירים ושלשים עירים להם (שופטים
), וכן רבים[2]). [הנה[3]) שלשה עדים[4])]. פירוש: האחד כי כתוב במקום אחד
שבתות״ וכנגדו „שבעה שבועות״, והשני „בָּאֵי השבת״ (מ״ב י״א, א׳, ט״ו; ד״ה
ג, ד׳ ח׳) שפירושו שבוע[5]), והשלישי מלת שבתון שהוא כמו „שבת״[6]).
חרתו[7]) יום חמשה עשר]. פירוש: שהוא יום המועד, ואם[8]) יום ט״ו[9]) שהוא
[10]) הפסח אכלו קלוי אם כן בו ביום הקריבו העומר כדברי הצדוקים, ורבותינו ז״ל
כי ביום[11]) י״ו ראוי להקריבו[12]), על כן אמר כי בנפשו הוא. [וכן כתוב ויסעו
מסס בחדש הראשון]. פירוש: בפרשת ואלה מסעי (במדבר ל״ג, ג׳) כתיב[13])
מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום[14]) לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו
שראל ביד רמה לעיני כל מצרים, וידוע כי ביום ט״ו שהוא הראשון של חג המצות
וזה הפסוק[15]) קורא[16]) אותו „ממחרת הפסח״ (במדבר ל״ג, ג׳), וזה ראיה כי יום[17])
B 75 a קרא יום הפסח[18]) בעבור * כי בו היתה[19]) שחיטת הפסח, ויום ט״ו שהוא יום[20])
מצות נקרא מחרת[21]) הפסח, וזה הפך דברי החכם שברומי[22]) שאמר[23]) כי יום
יא מחרת הפסח[24]). [שאמר מעבור הארץ]. פירוש: אחר כן יפרש דבריו כי
הארץ הוא תבואת השנה שעברה, כי הוא[25]) מגזרת עבר קציר (ירמיה ח׳, כ׳),
פרש כי תבואת ארץ כנען (יהושע ה׳, י״ב) הם פירות השנה[26]) הבאה, כי
ה[27]) מגזרת הבוא נבוא[28]) (בראשית ל״ז, י׳). [כי קלוי איננו כמו קלי].

---

[1]) Vgl. hierüber die ausführlichen Darlegungen bei Hoffmann,
O., II, p. 159—215, insbesonders p. 197 ff. N שבע שבועי׳. [2]) Vgl. iE.,
zu Exod. 22_5. Vgl. auch iE., gK. zu Exod. 9_{10}; Joel 2_{23}; Koh. 7_6. Bei L
Reconstruction d. Komm. iEs etc. ist p. 12, ד׳, uns. Stelle nachzutra
[3]) N והנה. [4]) AB עידים, M עדרים, T hingegen והנה שלשים עיירים, so auch i
p. 56, z. u. St., der aber noch den Zusatz hat: על שלשים ושלשים עיירים
להם שפירושם ערים להם. [5]) N השבוע. Hoffmann, a. a. O., p. 199, stimmt hie
zu. [6]) Vgl. Hoffmann, a. a. O., p. 196 f. [7]) N ממחרתו. [8]) N noch
[9]) ABC fehlt v. פי׳ bis hierher infolge Homoioteleuton. [10]) M ית
[11]) ABC für כ׳ ב׳ < יום. [12]) Vgl. b. Rôsch ha-Schânâ, 13 a; Qiddûschîn
Mechilta Exod. 16_{35} u. Menachoth 65 b f. [13]) N כתוב. [14]) Fehlt N. [15])
für ו׳ ה׳ < והפסוק. [16]) N קרא. [17]) N מיום. [18]) ABCN für י׳ ה׳ bloss
[19]) N היה. [20]) Fehlt ABCN. [21]) ABC für נ׳ מ׳ < קורא אותו ממחרת, N אותו
ממחרת. [22]) Gemeint ist vermutlich Salomoh b. Abraham (vgl. über
selben Zunz, Zur Geschichte u. Literatur, Berlin, 1845, p. 72), vgl. R
RuG., p. 124 ff. u. Vogelstein u. Rieger, Gesch. d. Juden in Rom, Be
1896, I, p. 223_6. [23]) ABC כי אמר. [24]) Man muss nämlich festhalten,
iE ממחרת השבת, entgegen dem babyl. Talmud u. Maimûnî, als den 15. N
fasst. Vgl. jedoch Tosaphôth zu Rôsch ha-Schânâ, p. 13 a, s. v. וקריבו
Hoffmann, a. a. O., p. 190 f. [25]) N היא. [26]) N שנה. [27]) MN תבואת. [28]) So
ibn Ḡanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. בוא u. Ges. HW.[13], s. v. תבואה.

פירוש: כי קלי הם החטים החדשים שהם קלויים[1]) באש או בלי אש, אבל מצות וגו׳
יתכן שנקראת כן בעבור שהם קולים העיסה במרחשת, או אולי כדרך שהם קו
האפונים והפולים ביורה או בקדרה על האש בבלי[2]) מים. גם יתכן שהיה לחם ד
אפוי[3]) ואחר כן קלוהו כמו שעושים הנכנסים בספינות[4]) * ובמדבר, ועל כן נזכר כי
עם המצות להודיע[5]) כי זה חמץ וזה מצה. [ואנכי לא ידעתי[6]) כי * בדרך גבוה
ידע היום שיהיה בו תנופת העומר שיום שבת היה[7]) הקביעות]. פירוש:
שביארתי בפרשת אלה פקודי[8]) (שמות מ׳, כ״ג) שבשנת יציאת מצרים היה ראש ח
ניסן ביום שבת, ובעבור שבא יום ט״ו בשנה ההיא ביום שבת על כן אמר משה (ויא
כ״ג, ט״ו) וספרתם לכם ממחרת השבת, ובשאר שנים[9]) שלא * יהיה יום[10]) ט״ו בש
נשים עיקר יום חג המצות ולא השבת[11]) ממש. [והעד מערך הלחם]. פירוש: כא
ביארתי שם (שמות מ׳, כ״ג) כי לא ערך משה ערך הלחם בשבת כי אם ביום * ד׳
על פי שכתוב (ויקרא כ״ד, ח׳) ביום השבת יערכנו. [והזכיר הכתוב איך יח
בשנה הראשונה]. פירוש[12]): בעבור שהיה יום ט״ו בשבת אבל בשאר שנים י
לחוש מהשבת כי אם[13]) מיום המועד, כי מה טעם[14]) יש לתלות המועד ביום השבת.
[לא נאמר בחג השבועות[16]) מספר בעבור הספירה[17]) שהיא מצוה]. פירו
ידוע מחכמת המזלות סוד השבעה, כי ממשלת שבעת המשרתים סובבת תמיד וחוז
חלילה, ובמ״ט[18]) יום יש שבעה שבועות, והנה יבא[19]) לכל משרת שבוע, וביום נ׳ שא
יום מתן תורה תשוב הממשלה לשבתי שהוא כוכב ישראל, ועוד כי בעבור שהשמש
תכנס במזל[20]) טלה[21]) קודם הפסח, על כן תהיה השמש בחג השבועות[22]) בתו
תאומים או קרוב משם בסוף מזל שור, וידוע כי מזל תאומים הוא בית כוכב חמה הכ
על החכמות[23]), גם בתאומים היה מקום גבהות השמש בימים ההם, ושר הפנים הראש
שלו[24]) כוכב צדק[25]) המורה על[26]) צדק ויושר[27]), גם מזל שור הוא בית נשיאות ו

---

1) ABCN הקלויים. 2) MN בלי. 3) N ואפוי. 4) N בספינה. 5) Fehlt ABC. 6) ' wahrscheinlich für die letzten 3 Wörter: גם יוכל המאמין להשיב. 7) T für השבת יהיה < יה. 8) Vgl. B. I, p. 310₂₆. 9) N השנים. 10) Fehlt N. 11) ABCN ...ה. 12) N כי. 13) Fehlt ABD. 14) ABC מהטעם (sic!). 15) ABC שבת. 16) N שבוע. 17) Die letzten 2 Wörter fehlen N. 18) N ומ״ט. 19) N יבוא. 20) N ...י. 21) M תלה (sic!). 22) MN שבועות. 23) Vgl. ר״ח, Pforte II, (Ms. or. qu. Bl. 679, p. 7 a) s. v. תאומים: והוא בית כוכב חמה וכבוד ראש התלי במעלת הג׳ ובית שנאת צדק ושם מקום גבהות השמש ונגה בכ״ז מעלות בזמן הזה ומקום שפלות שבתאי במו י״בג. Und in demselben Buche, Pforte IV (i. a. Hs., p. 21 a) heisst es ...: כוכב חמה ובחלקו נשמת האדם וכח הבינה ובחלקו מהגבולים הו׳ ומן הגוים גוג ומגוג ומן האומות אנשי הודו ומבני אדם הפילוסופים והחכמים והרופאים והסופרים והחשבנים ו... המדות והסוחרים ובעלי אומנות כל פתוח וציור וגו׳ . . . . ובחלקו מתולדת האדם הדבור והמר... והמוסר והחכמה וחכמת הכוכבים. Vgl. auch iE in ס׳ משפטי המזלות (i. a. Hs. p. 8 a) s. v. כוכב חמה: כוכב חמה הנקרא כוכב הוא יורה על החכמה והתבונה וגו׳. 24) ABC של (sic!). 25) Vgl. ר״ח, Pforte II (i. a. Hs., p. 7 b), s. v. תאומים: . . . במעלות י״ב, ובעלי השלישות ביום שבתאי ואחריו כוכב חמה ובלילה להפך והשותף צדק, ו... הראשונים על דעת חכמי מצרים לצדק והב׳ למאדים והג׳ לשמש, ועל דעת אנשי הודו הא׳ לכ... חמה והב׳ לנגה והג׳ לשבתאי. 26) N fehlt על. 27) Vgl. ר״ח, Pforte IV (i. a. Hs.,

המורה על החכמות, ושר הפנים האחרונים שלו הוא שבתי המורה על מחשבות
שהם מחשבות החכמה. [ורבותינו[1]) ז"ל העתיקו כי בחג שבועות היה
תורה]. פירוש: כי נבחר זה היום למתן תורה בעבור הסוד שביארתי. [כי חג י"י
(שמות י', ט')]. פירוש: שנעשה אנחנו חג בעבור החסד שעושה השם עמנו
כל שנה ושנה[2]). 24[3]). [ואחר שאמר הכתוב[4]) לתקוע בחצוצרות
חדש הנה זכרון תרועה]. פירוש: בראשי חדשים עושים זכרון תרועה
צרות[5]), אבל בראש השנה עושין תרועה בשופר. [אמרו קדמונינו[6]) שיום
השנה יום הדין]. פירוש: כבר ביארתי זה הסוד בפרשת אלה פקודי[7]) (שמות
'). [וטעם התרועה זכר למלכות[8]) השם]. פירוש: בעבור כי אז ימלוך על
ם השפל אחד מהשרים השבעה, והוא הפקיד על השנה, על כן צריכים להריע
A 127 a ה * להזכיר כי השם הנכבד הוא המלך באמת על העליונים ועל התחתונים[9]).
ר שהעיקר[10]) כל ראש חדש היה ראש חדש ניסן נכבד]. פירוש: בספר
טי[11]) העולם[12]) הביא ראיות שאין כח באדם לדעת המזל הצומח בתקופת השנה
M 317 a רגע הכנס השמש במזל * טלה ועל כן יסתכלו חכמי המזלות אל רגע מחברות
N 112 a רות או נכחם[13]) ההוה מהם בתחלה * קודם הכנס[14]) השמש במזל טלה, כי נוכל
ק אותו כהוגן[15]) בכל מקום שנרצה, וממנו נוכל לדעת כל דיני העולם, ובעבור כי
צריך להיות בחצי החדש שהוא ביום הנוכח[16]) ההוה אחר תקופת האמת[17]), ולא
לעשותו קודם, כמו שפירשו בפרק ראשון מראש השנה (דף כ"א, ע"א), כי[18])
B 75 b דמשכה * תקופת טבת עד י"ו[19]) בניסן עברה להיא שתא ולא תיחוש לה, על
נוכל לדעת המשפט כי אם מרגע המולד האמתי ההוה קודם תקופת האמת, ועל
עו כל משפטי השנה מראש חדש ניסן. ודע כי גם[20]) בכל חדש לא תוכל לדעת
י החדש מרגע הכנס השמש באותו המזל כי אם מרגע[21]) המולד האמיתי ההוה

וב שבכוכבים והוא על החיים ועל כל תוספת טובה ופריה ורביה ודברי :צדק p. 19 b), s. v.
ושר . . . ובחלקו מתולדת האדם היקר והצדק והשלום והאמונה והצנע לכת ושם טוב ונדבת
הלב וחופש הנפש ולדבר האמת וגו'. [1]) T וחכמינו. [2]) ושנה fehlt N. [3]) Vgl. mi
hier gegebenen Erklärungen dieses Wortes, MS. 42, SS. 360 ff. u.
[4]) Fehlt T, vgl. jedoch auch iEV., p. 63, z. St. [5]) M fehlt v. בכל bis
her infolge Homoioteleuton. [6]) T המעתיקים, iEV., p. 70, z. St.: נו ז"ל
Exod. 40_2 (vgl. B. I, 308_{20}) רבותינו. [7]) Vgl. B. I, 308 ff. u. MS., 42_{360}.
למלכיות. [9]) Vgl. MS., 42_{360}. [10]) ABCN שעיקר. [11]) M משפט (sic!). [12]
Stelle findet sich nicht im מ' ה', sondern im ס' העולם (i. a. Hs., p. 65a–
wo er nach einer längeren Auseinandersetzung über diesen Gegen
(p. 66 b) fortfährt: תבדר לך כי אין כח באדם לדעת המזל הצומח בתקופת השנה, על
א' בטלמיוס וחכמי הודו ומצרים ופרס ודוריאנוס כי לעולם נסתכל אל רגע מחברת המאורות
ם ההוה מהם בתחלה קודם הכנס השמש במזל טלה, כי נוכל לדקדק אותו כהוגן שלא יהיה
קירוב בכל מקום שתרצה וממנו נוכל לדעת כל דיני העולם, וזה נכון בעבור כי שני
אות יורו על העולם יותר מכל המשרתים כי הם המושלים, וכל הקדמונים מודים כן
[13]) D בכחם (sic!). [14]) Fehlt ABC. [15]) כהוגן fehlt N. [16]) N הנכח. [17]) N
[18]) Ausgg. כד. [19]) AB יום (sic!). [20]) Fehlt ABCN. [21]) AB מרגעי.

קודם שתכנס השמש במזל ההוה. והנה יש מעלה גדולה לניסן שיודעו ממנה כל משפ
השנה, כי בשאר החדשים אין הענין כן אף על פי שתוכל לדעת משפטי התקו
מחדש התקופה[1]). [כי בו הוקם המשכן]. פירוש: דע כי אין דעתו על המשכן לב
רק על העולם כולו כי בו יתחדש[2]) העולם בעבור כי בו תכנס השמש אל פאת היישו
גם בעבור כי בו תלויים משפטי השנה[1]). ודע כי ברגע המחברת הגדולה שהיא מחבו
שבתי וצדק אין כח באדם * לדעת המזל הצומח כדי לבקש המשפט על כל הארץ, ו
כן יצטרכו לבקש המשפט על רגע מולד החדש, ובעבור כי לא יודע המשפט הכללי
כי אם ממולד ניסן, על כן יבקשו המשפט מרגע המולד ההוה קודם תקופת ניסן כא
ביארתי, ועל כן יבקשו משפטי המחברת הגדולה מהמולד אשר לפני תקופת ניסן. ומ
התבאר כי כשהיתה[4]) המחברת הגדולה קודם יציאת מצרים הוצרכו לדעת המשפט
ממולד ניסן, על כן אמר כי ניסן היה עיקר קימתם של ישראל, ובעבור כי המשכן הוא ס
עמידת * מעלתם לאורך שנים על כן הזכיר המשכן, גם בקש להעלים הסוד, ומפורש ה
בדרך הפשט, כי בו הוקם המשכן כמו שכתוב באלה פקודי[5]) (שמות מ׳, כ״ג). [בראש
באחד לחדש תקח פר בן בקר תמים וחטאת את המקדש (יחזקאל מ״ה, י״ח
פירוש: בסוד הקרבן, בעבור שמשפט כל השנה * תלוי בזאת המחברת כאשר ביארתי
[וכן[7]) „בשבעה" (יחזקאל מ״ה, כ׳) בעבור המרובע]. פירוש: כי בראש חדש ני
תהיה השמש במזל טלה שהוא בית כבוד השמש, והלבנה גם היא שם עם השמש
ובשבעה בו תהיה השמש עדיין במזל טלה, והלבנה תהיה במזל סרטן שהוא בית
והוא בית גלות שבתי שר ישראל מדרך המזלות[9]), ותולדת סרטן[10]) הפך תולדת ט
במקצת, בעבור כי יש ביניהם רביעית הגלגל, שהוא מבט חצי איבה, ואז תשחית הלב
קצת הטובה שעשתה השמש, על כן אמר יחזקאל (מ״ה, כ׳) וכן * תעשה בשב
בחדש[11]). [והנה חמשה עשר לנכח]. פירוש: כי השמש במזל טלה והלבנה במאזני
והנה הלבנה מבטת אל השמש מבט איבה גמורה, ואז תשחית כל[12]) הטובה שעשו
השמש, ועל כן צוה השם להקריב בו קרבנות נוספים[13]) להיות כופר על ישראל בס
הקרבנות[14]). [ויום שביעי גם הוא[15]) מרובע]. פירוש: יום שביעי של פסח ע
שלש רביעיות החדש ונשארה רביעית אחת עד סוף החדש, והנו מבט מרובע מהלב
לשמש, ועל כן הוסיפה[16]) בו התורה קרבנות[17]). [ופסח שני יתחלפו הגדול והקט
פירוש: הגדול והקטן הם[18]) שני המאורות[19]). וידוע כי פסח שני הוא בחצי חדש אי
ואז השמש במזל שור והלבנה במזל עקרב, וכבר אמרנו כי פסח[20]) ראשון היתה השמש במ
טלה והלבנה במאזנים, וידוע כי בתי מאדים[21]) הם טלה ועקרב ובתי נוגה הם ש
ומאזנים. והנה בתי נוגה הם על מבט איבה כנגד בתי מאדים, כי מאזנים שביעי לטל

[1]) Vgl. MS., 42_{361}. [2]) A תתחדש. [3]) Fehlt M. [4]) N כאשר היתה. [5]) Vgl.
it diesen Ausführungen iE im ס׳ העולם, i. a. Hs., p. 65 b. [6]) Vgl. B. I,
310 $_{28}$ u. MS., 42_{361}. [7]) T noch תעשה. [8]) Vgl. ר״ח, Pforte II (i. a. Hs.,
4 a ff.), s. v. טלה. [9]) Vgl. ר״ח, Pforte II, (i. a. Hs, p. 7 b f.), s. v. סרטן.
N הסרטן. [11]) Vgl. MS., 42_{361}. [12]) כל fehlt N. [13]) N מוספי׳. [14]) Vgl. MS.,
$_{361}$. [15]) Fehlt T. [16]) M הוסיפו (sic!). [17]) Vgl. MS., 42_{361}. [18]) M שם.
ABC מאורות. [20]) ABCN בפסח. [21]) M מאזנים (sic!).

ם שור שביעי לעקרב. וכל זה מפורש בספר הטעמים[1]) בשער ב׳. ובפסח ראשון
יתה השמש בבית מאדים שהוא טלה, והלבנה בבית נוגה שהוא מאזנים[2]) במבט איבה
שמש; ובפסח שני מתחלפים ותהיה השמש בבית נוגה בשור, והלבנה בבית מאדים
עקרב. ועוד כי בפסח ראשון היתה השמש בבית כבודה בטלה והלבנה בבית קלון השמש
מאזנים, ובפסח שני היתה השמש בבית כבוד הלבנה[3]) בשור, והיתה הלבנה בבית
לונה * בעקרב[4]). [על כן יום ראש השנה[5]) גדול מכלם]. פירוש: כי הוא יום דין A 128 a
אשר ביארתי בפרשת אלה פקודי (שמות מ׳, ב׳), בעבור היות השמש * בבית קלונה B 76 a
שהוא * מאזנים, בית כבוד שבתי המשחית, אשר שני בתיו הם כנגד[6]) בתי המאורות, M 318 a
אשר פירש בספר הטעמים[7]). [ואף[8]) על פי שהוא יום דין אסור להתענות בו].
ירוש: בעבור כי מחברת המאורות היתה במאזנים בית נוגה, אשר הוא מושל על
תענוגים[9]). [ועזרא יוכיח]. פירוש: למטה יפריש שאמר עזרא לכו אכלו משמנים
חמיה ח׳, י׳)[10]). [ויום הכפורים הקטן[11]) במחברת[12])]. פירוש: הקטן הוא המאור
קטן והוא הלבנה, ובמולד[13]) חדש תשרי היו השמש והלבנה נחברים במאזנים, שהוא
בוד שבתי וקלון השמש[14]), ויום הכפורים בעשור לחדש שהם שליש החדש, והנה הלכה
לבנה בהם ד׳ מזלות, שהם שליש הגלגל, * והגיעה עד מזל דלי[15]) שהוא בית שבתי וגלות C 82 b
שמש[16]), והוא המזל שהיתה בו המחברת הגדולה של שבתי וצדק קודם יציאת מצרים,
ל זה יורה גלות והשחתה, על כן צוה השם שיתענו[17]) * ישראל וישבתו ויקריבו N 113 a
רבנות וישלחו את[18]) השעיר לעזאזל המדברה לכפר על[19]) הגלות ולהעביר טומאת
עונות ממקומות היישוב כאשר ביארתי בסוד עזאזל[20]) (ויקרא ט"ז, ח׳). [והנה סוכות
חג הפסח[21]]. פירוש: ששני המאורות במבט איבה במזלות[22]) הקו השוה, זה במאזנים
ה בטלה[23]). [רק שמיני ואין שביעי] פירוש: בספר יסוד מורא בשער התשיעי[24])
ירוש כי בעבור התמהמה במהלך על כן יום שמיני חג עצרת[25]), וזה פירוש דבריו: דע
׳ בחדש ניסן השמש ממהרת בהליכתה בעבור שהיא עולה ממקום השפלות אל מקום[26])
גבהות, וזאת הירידה והמהירות הם[27]) למראה העין בלבד, ובשלשת רביעיות החדש
גיע הלבנה למזל גדי, ובעבור מהירות השמש תגיע הלבנה מהרה אל מבט הרביעית[28])
והוא חצי איבה[29]) ביום כ"א בניסן שהוא שביעי לפסח, ועל כן יעשו בפסח שביעי
א שמיני, אבל בתשרי הדבר בהפך כי השמש מתמהמהת[30]) בהליכתה בעבור שיורדת

---

1) M טעמים. Vgl. ס׳ משפטי המזלות (i. a. Hs.) p. 33 b. 2) D מארים (sic!
3) M והלבנה (sic!). 4) Vgl. MS., 42_{362}. 5) ABC חדש (sic!). 6) Die letzten
Wörter fehlen B. Zur Sache vgl. MS., 42_{360}. 7) Vgl. Anm. 1. Zur Sach
selbst vgl. MS., 42_{360}. 8) T אף. 9) Vgl. iE ר"ח (i. a. Hs., p. 21 a), s. v. גה
10) Ueber die Bezeichnung des Buches der Chronik mit Esra, vgl. ob., p.
11) N קטן. 12) N למחברת. 13) N ומולד. 14) Fehlt ABC. 15) N טלה. 16) Vg
ר"ח (i. a. Hs., p. 14 a), Pforte II, s. v. דלי. 17) C שיתענה, M להתענות. 18) ת
fehlt N. 19) Fehlt M. 20) Vgl. MS., 42_{362}. 21) ABCT פסח. 22) M במזלתו (sic!
AB בתחלת (sic!). 23) Vgl. MS., 42_{394}. 24) Vgl. Ed. Venedig, p. 17 b. 25)
העצרת. 26) N למקום. 27) Fehlt N. 28) N הרביעי. 29) Die zwei letzten Wört
fehlen AB. 30) BM מתמהמהות.

אל מקום שפלותה ואז לא תגיע הלבנה למזל סרטן שהם שלש רביעיות הגלגל ממ כי אם ביום כ"ב תשרי[1]) שהוא יום[2]) שמיני לחג הסיכות, על כן יעשו בו ש ולא שביעי[3]). [ומזה יתברר לך הסוד]. פירוש: על כל המועדים למה בחד הידועים ולמה במספר הימים האלה. [וסוד השבת]. פירוש: כי גם הוא תלוי בשבע מו והוא כנגד * שבתי שהוא השביעי כאשר ביארתי (בראשית א', ל"א)[4]). * 27. [ו „אך" בעבור שיום מקרא קדש יום שמחה]. פירוש: על כן אמרה התורה להודיעך[5]) כי זה איננו כשאר[6]) המועדים, כי שאר ימים שכתוב בהם „מקרא קדש" יום שמחה[7]) ועונג, אבל יום הכפורים לבדו אף על פי שכתוב בו „מקרא קדש" יום ענוי[8]). [וכן כתוב]. פירוש: בספר עזרא[9]) (נחמיה ח', י') כתוב כן על יום השנה. 28. [כי יום הכפורים לכפר[10]) עליכם לבדכם]. פירוש: וכן יפרש בפ בהר סיני בפסוק יובל היא (ויקרא כ"ה, י'), ודעתו כי יום הכפורים הוא עשוי לכפ ישראל לבדם שלא יגלו מן[11]) הארץ, כאשר ביארתי בסוד עזאזל (ויקרא ט"ז, ח'), לכפר על שאר האומות, כי אין משפטם תלוי בו[12]). 30. [והאבדתי, יש הפרש ובין ונכרתה ולא אוכל לפרש]. פירוש: כי[13]) כבר פירש ונכרתה בסוף פרש לך (בראשית י"ז, י"ד) שאמר: ויש אומר כי כרת הוא שהוכרת[14]) שמו במות זרעו כן אמר הכתוב מעמיה, כי מי שיש לו בנים כאלו חי ושמו לא נכרת, אולי כן הו עכ"ד, ועוד יפרש „והאבדתי" בפרשת קרח (במדבר ט"ז, ל"ג), שאמר הכתוב וי מתוך הקהל בעבור מות בניהם העומדים תחתם, ובסוף פרשת והיה עקב[16]) (דברים י"א פירש כי אמר הכתוב ויאבדם י"י בעבור כי לא קמו עוד בניהם תחתיהם להיות כמו ה עכ"ד, ומזה נלמוד כי מי שלא ישאיר זרע כמותו הוא נכרת, ומי שישאיר זרע ואינו * קם תחתיו להיות כמוהו[19]) הוא נאבד, כי אין בניו ממלאים מקומו, ופירושו[20]) כי אבדה ממנו מעלת נפשו בעבור שאין בניו מעמידים מעלתו כאשר היתה, והוא זה הסוד ממה שדרשו רבותינו ז"ל בבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף קט"ז, ע"א) שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי[21]) מת יואב שר הצבא (מ"א י"א, כ"א), מה נאמרה בדוד שכיבה וביואב מיתה, והמסקנא היא כי דוד שהניח * בן כמותו נא בו שכיבה ויואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה[22]). 40. [ואלה[23]) ה

---

1) ACDN בתשרי. 2) Fehlt ABCN. 3) Vgl. MS., 42$_{394}$. 4) Vgl. B. I, 48$_{18}$ יסוד מורא, Kap. 9, Anf. u. MS., 42$_{394}$. 5) N für א' ל' < להודיענו. 6) C בשאר. שמח. 8) Vgl. MS., 43, Seite 131 f. 9) Vgl. ob., p. 29$_{12}$. 10) T für ל' ה' כפורים. 11) N מעל. 12) Vgl. ob. S. 15$_{10}$ u. MS., 43, S. 131 f. 13) Fehlt CN. 14) T u. auch JbE (vgl. B. I, p. 101$_{22}$) haben שיכרות. 15) Die letzten Wörter fehlen T. 16) Vgl. MS., 42, p. 454 ff. 17) N כמוהם. 18) N ואינו. 19) N t לה' כמ'. 20) Hss. ופירוש. 21) N כי. 22) Vgl. MS., 42, S. 454 f., allwo die l., iE wollte in dem Unterschiede zwischen den beiden so absichtlich verieden ausgesprochenen Strafandrohungen auf die von den Neuplatonikern l ibn Gebirol, denen er in der Philosophie so vielfach folgt, angenommene elenwanderung versteckt hindeuten, nicht einleuchtend ist, wogegen die von JbE hier gegebene Erkl. mit altüberlieferten Anschauungen Judentume sich deckt. 23) T והנה. 24) M שם.

נים[1]) מינים]. פירוש: האחד עבות והשני ערבי נחל. [והגולה מארץ קדר
ארץ אדום אם יש לו עינים ידע סוד המצוה הזאת]. פירוש: כי הישמעלים
אתם למלחמה גם כשיצורו על עיר ימים רבים ישבו באהלים, ועל כן אינם יודעים
ם המצוה הזאת למה הוצרכו ישראל * לעשות סוכות במדבר, אבל ההולך לארצות M 319a
ערלים יראה כי הערלים בצאתם למלחמה גם בצורם על[2]) עיר אינם יושבים באהלים
רק יעשו סוכות, כי כן עושים בספרד ובכל סביבותיה, ואז יבין כי צותה התורה C 83a
להזכיר * שעשו אבותינו כן במדבר כמו שכתוב (בפסוק מ״ג) למען ידעו דורותיכם A 129a
בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים.

בהר סיני.

כה. 1. [וכאשר אמר על העריות כי בעבורם תקיא הארץ אותם כן[3])
מר בפרשת אם בחקתי (ויקרא כ״ו, ל״ד) על שבתות[4]) הארץ]. פירוש: זה כדברי
ותינו ז״ל במסכת שבת פ״ק במה מדליקין (דף ל״ג, ע״א) שאמרו בעון גלוי עריות
עבודה זרה והשמטת שמטין ויובלות גלות באה[5]) ומגלים אותם ממקומם[6]), ובאים
חרים ויושבים במקומם. שנאמר (ויקרא י״ח, כ״ז) כי את כל התועבות האל וגו׳, ותטמא
ארץ ואפקוד עונה עליה וגו׳ (שם פסוק כ״ה), ולא תקיא[7]) הארץ אתכם וגו׳ (שם פסוק כ״ח).
עבודה זרה כתיב ונתתי את פגריכם וגו׳ ונעלה נפשי אתכם (ויקרא כ״ו, ל׳)[8]). ובהשמטת
שמטין[9]) ויובלות כתיב אז תרצה הארץ את שבתתיה וגו׳ ואתם בארץ איביכם וגו [10])
שם כ״ו, ל״ד) ע״כ. ודע כי יש באלה הדברים רמז גדול, וכבר ידעת כי העריות והזמה
זנות[11]) הם מפעולות[12]) נוגה[13]), ובפרשת אחרי מות (ויקרא י״ח כ״ו) גם בפרשת
מר (שם כ״ד, כ״ד) הודעתיך כי מאדים אויב לנגה בעבור היות בתיו כנגד בתיו כמבט
ובה על כן אם[14]) יתעסקו בדרכי נגה שהם הזנות והזמה והעריות מתרחקים מעבודת
שם, ועל כן חלץ מהם והגיהם תחת המערכת ועל כן ישלוט עליהם[15]) מאדים שהוא
איב נגה ויביא עליהם הרג ורציחה וגלות ונדוד וטלטול ועל כן כתוב בדבר[16]) העריות
סוף פרשת אחרי מות (שם י״ח, כ״ח) ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה. וכבר
ידעת כי השם צונו לשבות ביום השבת[17]) גם בשנת השמטה בעבור כי שבתי[18]) N 114a
הוא הפקיד על השביעיות והוא ממונה[19]) על השביתה והביטול[20]) ועל השחתה[21])
חרבן ופרוד ונדידה ושפלות ודלות וגלות והתבודדות, והוא ממונה[22]) על ישראל ויש
חלקו כח מחשבות הנשמה, ובעבור זה הוא עושה תמיד[23]) בישראל שביתה וביטול הן
טובה הן לרעה, והנה אם ישבתו * ישראל בימים ובשנים שהם בחלקי שבתי ויתעסקו M 319b

---

1) NT שני. 2) N אל. 3) ABCN כך. T וכן. 4) N שביתת. 5) ABC בא
Ausgg. noch לעולם. 6) Fehlt Ausgg. 7) N אתכ׳ הארץ. 8) Ausgg. noch כתיב
והשמותי את מקדשיכם וגו׳ ואתכם אזרה בגוים (שם כ״ו, ל״א). 9) Ausgg. für ש׳ ו׳ blos
בשמיטין. 10) Ausgg. noch ובתיב (שם כ״ו, ל״ה) כל ימי השמה תשבת. 11) Fehlt AB
12) N מפעלות. 13) Vgl. ob. p. 29₁₀ f. 14) אם fehlt N. 15) N עליה. 16) C בדברי
N בדם. 17) N השביעי. 18) ABC שבת (sic!); N השבת. 19) ABCN הממונה. 20) ABCN
ועל הביטול. 21) N ההשחתה. 22) N הממונה. 23) Fehlt ABCN.

בעבודת השם שהיא מחשבות הנשמה[1]), תתקיים גזירת שבתי עליהם בזאת הש ולא יוכל להגלותם ולא להחריבם[2]) ולא לעשות להם רעה אחרת, ואם לא ישבתו תתקיים גזירתו עליהם[3]) בחרבן וגלות ונדוד[4]) כאשר היה בגלות בבל שנאמר[5]) ו בסוף דברי הימים (ב׳ ל״ו, כ״א) עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שָׁ למלאות[8]) שבעים שנה, וכבר פירש רש״י איך היה שבתותיה שבעים שנה, כתוב[10]) בפרשת אם בחקתי (ויקרא כ״ו, ל״א) ונתתי את עריכם חרבה והשמו מקדשיכם, וכתיב[11]) (שם פסוק ל״ב) והשמתי אני את הארץ, וכתיב[11]) (שם פסו ואתכם אזרה בגוים, וכתיב[11]) (שם) והיתה ארצכם שממה, * וכתיב[11]) (שם פסוק אז תרצה הארץ את שבתתיה, וכתיב[11]) (שם פסוק ל״ה) כל ימי השמה תשבת אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה, ואין הכוונה בכל זה לגרש את י לבדם ממנה, רק הכוונה היא שתשבות הארץ על כל פנים, ועל[13]) כן כתוב (שם פסו ושממו עליה אויביכם, כי לא הקיאה[14]) הארץ את ישראל בעבור צדקת אויביהו בעבור[15]) שצריך שתשבות הארץ כל הימים והשנים[16]) שהם חלק שבתי, ועל כן[17]) גם את האויבים[18]) כדי שתשבות, ועל כן צוה השם שנשבות ביום השביעי ובשנה הש ושנרחקו[19]) מן העריות לטוב לנו[20]). 2. [וטעם „שבת לי״י" כיום[21]) הי פירוש: על שנת השמיטה כתיב שבת לי״י, כמו שכתוב (בשמות ט״ז, כ״ג) השבת שבתון שבת קדש לי״י, אבל במועדים וביום הכפורים אף על פי שכתו שבתון[22]) אינם נזכרים שהם לשם כי אם תשבתו שבתכם, * וכן „במועדיכם" (כ״ט, ל״ט), כלומר מועדים שלכם שהם נתונים ביד בית דין לקבעם, אבל בשבת (שמות ל״א, י״ג) אך את שבתתי שמשמעו שבת שלי שאין לכם רשות לי ובאגרת השבת[23]) בשער השני[24]) אמר כי השבת לבדה נקראת שבת לי״י[25]) ששבת[26]) השם במעשה בראשית * ובעבור היות השנה גם היום תלוים בשמש כי ש התנועות[28]) דומות זו לזו, על כן היתה השנה[29]) השביעית דומה לשבת, על כ בה „שבת לי״י". [וסוד ימי עולם רמוז במקום הזה][30]). פירוש: מאשר באגרת השבת[23]) משתי התנועות תבין כי הוא מדבר על סדר * העולם ומנהגו אשר ינהגו[31]) אותו שבעת[32]) המשרתים[33]) האל אשר בראם וגזר עליהם לע

---

1) N noch לא. 2) N ולהחריב׳. 3) N בם. 4) Fehlt N. 5) ABCN שכתוב. …lt N. 7) M שַׁבָּתָה (sic!). 8) AB defektiv למלאת, vgl. jedoch die Ma- … z. u. St., wo es ausdrücklich als plene geschrieben bezeichnet wird. … ע״י. 10) Die letzten 2 Wörter fehlen AB, D שכתוב. 11) N וכתו׳. …hlt N. 13) N על. 14) A תקיא. 15) Fehlt N. 16) N השנים והימים. 17) AB, …it כל הימים ושנים einen neuen Satz beginnen, fehlt ו׳ כ׳. 18) ABCDN … 19) N ושנתרחק. 20) Die letzten 5 Wörter fehlen AB. 21) Hss. ביום, …doch T. 22) Vgl. Lev. 23 ₂₄, ₃₉, 16 ₃₁ u. 23 ₃₂. 23) N שבת. 24) In der …orliegenden Ausg. des א׳ ה׳ findet sich die Stelle in der dritten … Vgl. כרם חמד, IV, p. 171, 3. Z. v. o. 25) Hss. י״י; N ה׳. 26) N שבת. …שנינ. 28) Ausg. השתים תנועות. 29) Fehlt M. 30) Vgl. MS. 42, S. 444 f. …AO ינהג. 32) N תמיד הז׳. 33) N noch וברוך.

תמיד, ונתן לכל * אחד ימים ידועים ושנים ידועות ושעות ידועות וארצות ידועות ומינים N 114b
ידועים שימשול עליהם בכלל הוא לבדו, ובאהבת השם את האבות נתן לבניהם תורה[1])
שתודיעם איך ינצלו מגזירות[2]) המשרתים המזיקים, ועל כן אמר הכתוב שישבתו ישראל
בעת שתגיע הממשלה לשבתי, והטעם כדי שינצלו מן הגזירות[3]) הבאות מכח שבתי[4]),
והודיעתנו התורה כי הימים המיוחדים לשבתי הם היום[5]) השביעי והשנה השביעית
ושנת[6]) החמישים שהיא[7]) היובל, כי בדרך שיש לשבתי וצדק מחברות[8]) מעשרים שנה
לעשרים שנה, ויש לששים שנה, ויש למאתים וארבעים שנה, ויש לקרוב מאלף שנים[9]),
כן יש לשבתי ממשלה ביום השביעי ובשנה[10]) השביעית, כי שבע שנים נקראים שבוע
אחד כשבעת הימים, ומ״ט שנה הם שבעה שבועות, ובשנת החמישים תחזור הממשלה
לשבתי פעם שנית, ועל כן צוה לשבות גם שנת החמישים, והנה בהיותם שומרים[11])
החוקים האלה דומים למלאכים המשרתים את פני המלך, ששומרים משמרתם כאשר
גזר עליהם אדון הכל, וכאשר יעמדו * המשרתים לעולם, כן יעמדו גם הם לעולם, גם A 130a
הם ישבו בארצם לבטח ויאריכו שנים ותחכם נשמתם ותעמוד בסוד המלאכים, שהיא
עבודת השם[12]), הבורא הכוכבים ותנועתם, על כן נזכר כאן השם. 5. [„ספיח״, ידוע
הוא[13]) מגזרת סְפָחֵנִי נא (ש״א ב׳, ל״ו), גם „נזירך״ ידוע והוא[14]) מגזרת נזיר].
פירוש: הלחם שהוא חיי הגוף נקרא „ספיח״[15]), בעבור כי צריך האדם להתקרב אליו
על כרחו כדי להחיות גופו, אבל הענבים בעבור שיצא מהם היין שהוא מזיק לנפש ראוי
להרחק מהם, ועל כן נקראו ענבי[16]) נזירך, מגזרת וינזרו, שהוא[17]) לשון הרחקה[18]).
9. [יש מחלוקת אם נברא העולם בניסן או בתשרי[19])]. פירוש: במסכת ראש
השנה בפרק ראשון (דף י׳, ע״ב וגו׳), וכבר הזכרתי זה בפרשת אלה פקודי (שמות מ׳, ב׳)
ושם פירשתי[20]). [כי הכמנו[21]) תקנו לנו בתפלת[22]) ראש השנה יום[23]) זה היום
תחלת מעשיך]. פירוש: בספר יסוד העיבור[24]) בטעמי תקופת[25]) שמואל פירש
שזו[26]) היא דעתו[27]), וכבר הודעתיך הסוד בפרשת אלה פקודי (שמות מ׳, ב׳)[28]).
[כי חכמי * המזלות לא יכלו[29]) עד הנה להוציאה[30]) לאור]. פירוש: אף על M 320b
פי שהם בוחנין בכל דור ודור בכלי הנִסיון. והוא הזכיר כאן קצת מן המחלוקת שביניהם,

---

1) ABD התורה. 2) N מצרות ומגזירות. 3) N מגזירות. 4) Vgl. MS., 42, Seite 394, Nrr. י״א u. י״ח. 5) M ביום. 6) N שנת. 7) N שהוא. 8) N noch על. 9) Vgl. über die durch die Konjuktionen veranlassten, verschiedenen Zyklen, Rosin in MS., 42 ₃₅₁. 10) N או שנה. 11) N für בה׳ שום׳ < בשומרם. 12) N noch ית׳. 13) T שהוא; N והוא. 14) T שהוא. 15) Vgl. b. Šebhûôth, p. 6b u. Ges., HW[13], s. v. I ספח = beifügen, beigesellen [so auch ibn Ǧanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. ספח (p. 344)]. Vgl. auch Hoffmann, a. a. O., p. 323 f. 16) Fehlt N. 17) Fehlt N. 18) Vgl. ibn Ǧanâḥ, a. a. O., s. v. נזר (p. 296). 19) N בתשרי או בניסן. 20) N noch דעתו. Vgl. B. I, p. 308 ff. 21) N noch ז״ל; T מעתיקי הדת 22) T בתפלות, vgl. jedoch iEV., p. 67, z. u. St., wo ebenfalls בתפלת steht. Vgl. übrigens zu dieser Stelle auch ס׳ שני המאורות, ed. Steinschneider, Berlin 1847, S. ב׳, 23) יום fehlt N. 24) Vgl. Steinschneider ס׳ שני המאורות, S. ה׳, Anm. 6. 25) AC תקופות. 26) ABC שזאת. 27) Vgl. ס׳ העבור, ed. Halberstamm, p. 5b. 28) Vgl. B. I, p. 308 ff. 29) ABCN ידעו. 30) AB להוציאם.

והנני[1]) מזכיר שאר מחלקותם כאשר הזכירם הוא בספריו, ואכתבם[2]) על הסדר, ואפרש דבריהם. [כי חכמי הודו מוסיפים על רביע[3]) היום חומש שעה[4])]. פירוש: שהוא חלק ממאה ועשרים ביום[5]). ובספר המולדות בתקופות השנים[6]) הזכיר כי חכמי

---

1) MD והנה. 2) N וכתבם. 3) T רביעית. 4) T שנה (sic!). Vgl. auch ס׳ שני המאורות ed. Steinschneider, Berlin 1847, S. ד׳, Anm. 4. 5) 24 St. · 120 = $^1/_5$. Diese Angabe ist nicht genau, denn in der dritten Epoche der Zeitrechnung der Inder, der sogenannten Siddhântaperiode (denn nur diese kann bei iE in Betracht kommen) beträgt die Länge des Jahres (der Unterschied zwischen siderischem u. tropischem Umlauf ist damals schon bekannt) im Sûrya — und Pauliša Siddhânta 365^d 6^h 12^m 36^s (also etwas weniger als חומש שעה), im Romaka-Siddhânta 365^d 5^h 55^m 12^s (trop.), im Vâsishṭah-Siddhânta 365$^1/_4$^{d}. Vgl. Ginzel, F. K., Handbuch d. mathematischen und technischen Chronologie, Lpz. 1906, I. Band, p. 331. 6) Vgl. iE. ס׳ המולדת, i. a. MS., p. 51 b. Da die dort dargelegten Ausführungen nicht unwichtig für das Verständnis unserer Stelle sind, lasse ich den bezüglichen Teil hier in extenso folgen: אנשי הודו אומרים כי שנת החמה שס״ה יום ורביע וחומש שעה על כן יש בין תקופה ותקופה תשעים ושלש מעלות גם שני חלקים, וחכמי פרס אומרים כי התוספת חלק ממאה וחמשה עשר ביום, והנה יהיה בין תקופה ותקופה צ׳ מעלות גם ט״ו חלקים. ותבאט a) אמר כי התוספת צ״ב גם כ״ד חלקים, והנה היה חלק ביום במאה וחמשים שנה. ואברהים אלאזרקאלב b) אומר כי התוספת חלק במאה וששים שנה. ואברכס c) אמר כי הם תשעים מעלות בלא תוספת ובלא מגרעת. ובטלמיוס d) אומר כי השעה פחותה מרביע יום חלק משלש מאות ביום. וחכמים גדולים מישמעאל עמדו אחריו כמו ייחיא בן אבו מנצור e) וכמו אל מדואריף f) וכמו אבן אל מקפע g) ואל בתיני h) וכולם הסכימה דעתם כי החסרון חלק ממאה וששיה ביום, והנה יהיה בין תקופה ותקופה פ״ו מעלות גם כ״ד חלקים. ואין צורך בדברים האלה להאריך לדעת אם דברי הכל כזבים או יש מהם נכונים, והאמת כי רובם נכונים, רק צריכים פירוש ארוך. והאמת שהוא בדוק ומנוסה מהיום יותר ממאתים שנה ולא נשתבש בו אפילו חלק אחד שתהיה בין תקופה לתקופה פ״ז מעלות גם ט״ו חלקים . . . . בעבור היות שהלך השמש שנה תמימה, והטעם עד שובו אל מספר השנים שהיתה שם ברגע המולד, והנה בתוספת על שס״ה הימים חמש שעות מ״ט חלקים, והנה ביום אחד יסוב כל הגלגל המקיף שהוא ש״ס וישלים תקופתו. והנה בסוף שנת החמה באותן חמש שעות ומ״ט חלקים סבב האופן המפריש כל שעה ט״ו חלקים וכל ד׳ חלקים מעלה אחת וכל חלק ט״ו חלקים, והנה ה׳ שעות על ט״ו עלו ע״ה, ולקחנו רביעית מ״ט והנם י״ב מעלות ונשאר חלק אחד בשעה, והוא ט״ו חלקים מחלקי המעלה, והוספנו זה על ע״ה, ועלה המספר — פ״ז — ט״ו —, והוא הכתוב בלוחות, ועוד יחסר להשלמת שש שעות י״א חלקים, ושש שעות הם צ׳ חלקים, כי הם רביעית היום, וכאשר נקראו רביעית י״א יהיו ב׳ מעלות מה׳ חלקים נחסרם מצ׳ אז יעלה המספר הנזכר וגו׳. Vgl. auch ס׳ העבור, p. 8 a.

---

a) Vgl. weiter S. 35, Anm. 2. b) Vgl. S. 35, Anm. 4. c) Hipparch; vgl. Steinschneider, Berliner Kat., II, 140 b. d) Ptolemäus (Claudius) aus Alexandrien, vgl. HÜ. p. 520. e) Vgl. über denselben Steinschneider, Zschr. f. Mathem. u. Physik, Lpz. 1867, XII 31 ff.; ZDMG XXIV 346 u. 375; Berl. Kat. II 146 und Fihrist S. 275 (II 130). f) Hss. מרוזוי. Vgl. über denselben ZDMG, XXIV 346 f. und Steinschneider, Berl. Kat. II 140 b. g) Gemeint ist wahrscheinlich ‘Abdallâh b. al-Muqaffa‘ (ung. 755), vgl. ZDMG XXIV 360 u. Brockelmann, a. a. O., I, p. 151. h) Muḥammed b. Gâbir b. Sinân al Battâni (st. 317/929). Vgl. über denselben weiter S. 37, Anm. 1.

פרס אומרים כי התוספת חלק ממאה וחמשה עשר ביום שהם י"ב חלקי שעה גם ל"א שניים[1]). ותאב"ת[2]) אמר כי התוספת חלק ממאה וחמשים ביום שהם ט' חלקי שעה גם ל"ו שניים[3]). ואברהם * אלזרקאל[4]) אמר כי התוספת חלק ממאה וששים ביום, N 115 a שהם ט' חלקי שעה[5]). ובתחלת אגרת השבת (בשער הראשון)[6]) אמר כי חכמי כשדים אמרו כי התוספת חלק ממאה ושבעים ביום שהם ח' חלקי[7]) שעה גם כ"ח שניים בקרוב[8]). ובספר המאורות אמר כי יש שאמרו[9]) שהתוספת חלק ממאה ושבעים וששה ביום שהם ח' חלקי שעה גם י"א שניים[10]). ובספר יסוד העבור בשער השני[11]) אמר כי יש מחכמי ישמעאל שאומרים כי התוספת עלה רביעית[12]) יום אחד במאה ושנה אחת שהוא י"ד חלקי שעה גם ט"ו שניים גם ל"ב שלישיים בקרוב[13]). ובספר הטעמים[14]) הזכיר כי אברהם אמר[15]) כי שנת האמת שס"ה ימים ורביעית

[1]) 24 St. : 115 = 12^m 31^s. Diese Angabe jedoch ist unrichtig, da iE doch nur an das in seiner Zeit im Gebrauche stehende dschelalische Jahr gedacht haben kann. Die mittlere Länge dieses Jahres aber gibt Ulug Beg (vgl. Ginzel, a. a. O., p. 301) mit 365^d 14^I 33^{II} 7^{III} 32^{IV} an, was wenn man die in Sexagimalteilen ausgedrückte Unterabteilung in unsere Zeiteinteilung umwandelt, ungefähr 365^d 5^h 49^m 15^s ergibt. Aber selbst bei Annahme des altpersischen Jahres, ergeben sich bloss 365^d 6^h, denn dasselbe bestand aus 360 Tagen, den 5 Epagomenen und einem Vierteltage, welch letzterer ja bekanntlich in 120 Jahren mit Einschaltung eines Monates verrechnet worden ist. [2]) Nach Steinschneider, Berliner Katalog, II_2, p. 145 b, 6. Z. v. u Abû 'l Ḥasan Ṭâbit b. Qorra aṣ Ṣâbi (221/836—288/18 Februar 901), ein hervorragender Mathematiker, gehörte der in Ḥarrân ansässigen Sekte der Sabier an. Vgl. über denselben, Delambre M., Histoire de l'astronomie de moyen âge, Paris 1819, I, 73 f. u. ZDMG., XXIV, 348; Brockelmann, Gesch. d. arab. Literatur, Weimar, 1898, I., p. 271 f.; Steinschneider, HÜ., p. 588, § 368 u. Chwolsohn, Die Sabier u. d. Ssabismus, St. Petersburg, 1856, I., p. 546 ff. [3]) 24 St. : 150 = 9^m 36^s. [4]) Jsḥâq b. Jaḥjâ an Naqqâš b. az Zarqâla al Qurṭubî (st. 493/1100). Vgl. über denselben, Delambre, a. a. O., 175 f.; ZDMG, XXIV, 351; HÜ., p. 590, § 369, wo die ganze Literatur angegeben ist (vgl. auch Verz. der hebr. Hss. d. k. Bibliothek zu Berlin, II, 140 b) u. Brockelmann, a. a. O., I., p. 472. Aus der hier und im ס' המולדות (vgl. p. 33, Anm. 6) gegebenen Anführung des Namens az Zarqâlas ersieht man, dass Steinschneider, HÜ., p. 593, dem Josef b. Eliëzer Unrecht tut, wenn er ihn, weil zufällig in einer Handschrift, ganz gewiss infolge eines Kopistenfehlers, dem Namen az Zarkâlas das Wörtchen רבי vorgesetzt ist, denen beigesellt, die az Zarkâla irrtümlicherweise zu den jüdischen Autoren zählen. N אלזורקל; M bloss אל, jedoch freier Raum gelassen. [5]) 24 St. : 160 = 9^m. [6]) Die in Klammern stehenden Wörter fehlen in den Hss. Vgl. כרם חמד, IV, p. 162, 14. Z. v. o. [7]) N חלקיי. [8]) N בקירוב; 24 St. : 170 = 8^m 28^s. [9]) N אומ'. [10]) In der mir vorliegenden Hs. des ס' המאורות (Berl. ms. or. qu. 679) findet sich eine solche Stelle nicht. 24 St. : 176 = 8^m 11^s. [11]) Ed. Halberstamm, p. 8 a. N אמ' בשער השיני. [12]) N על הרביעי'. [13]) N בקירוב. [14]) Vgl. den Schluss der Anm. 6, p. 34. [15]) Gemeint

יום רק יחסר מהרביעית *, ולא ידע * כמה החסרון. ובספר המולדות[1]) אמר כי אברכס[2]) אמר שס״ה ורביעית יום[3]) בלא תוספת ובלא מגרעת[4]). [ותלמי * וחביריו אומרים כי יחסר חלק משלש מאות ביום]. פירוש: שהם ד׳ חלקי[5]) שעה[6]) גם מ״ח שניים[7]). [והוא קרוב ממהלך העבור]. פירוש: כי בספר יסוד העבור[8]) בשער השני פירש כי העבור בנוי על תקופת רב אדא ולא על תקופת שמואל[9]), גם אמר שם כי החסרון מרביעית יום על דעת רב אדא הוא קרוב מחלק משלש מאות ועשרים ביום, שהם ד׳ חלקי שעה גם כ״ב שניים כ״ב שלישיים כ״ב רביעיים, והנה התברר כי אין בין דברי[10]) תלמי ובין העבור רק פחות מן כ״ו חלקים שניים, שהם פחות מח׳ חלקים מחלקי העבור, ולא יעלה מהם רק שעה אחת ביותר מן קל״ה שנה[11]). ובספר המאורות בשער השלישי[12]) אמר כי על דרך חשבון העבור * יחסר מרביעית היום פ״ב חלקים משעה מחלקי העבור, גם שבעה קטנים, שיהיה החלק האחד י״ט, והנה החסרון חלק מן שי״ח ביום עכ״ד. והנה הוא קרוב לדעת רב אדא שהזכרנו[13]). [ואחרים מאה ושלשים גם מאה וחמשים[14])]. פירוש: באגרת השבת[15]) אמר כי הנכון להיות התוספת על רביעית היום חלק ממאה וחמשים ביום[16]), והחסרון מרביעית היום על דעת הגורעים ראוי להיות חלק ממאה ושלשים ואחד ביום[17]), ובספר העולם בנסחה השנית[18]) פירש כי חשבון הגורעים והמוסיפים שוה, ושם הביא דמיונות[19])

ist der oben S. 35, Anm. 4 genannte Jšḥâq b. Jaḥjâ an Naqqâš b. az Zarqâla al Qurṭubî. 1) Vgl. oben p. 34, Anm. 6. 2) Hipparch. CD אברהם (sic!), vgl. jedoch über diese unrichtige LA., Katalog Berl., II $_2$, p. 140 $_2$ u. 148 b. 3) N fehlt von רק bis hierher infolge Homoioteleuton. 4) In Wirklichkeit betrug es nach Hipparch, 365 T. 5 St. 55′ 12″. Vgl. Ideler, a. a. O., I, p. 64. 5) N חלקי׳. 6) C השעה. 7) 24 St. $= 86400^s : 300 = 4^m\ 48^s$. Vgl. ob. p. 34, Anm. 6. 8) N מורא, doch darüber העבור geschrieben. 9) ס׳ העיבור ed. Halberstamm, p. 8 ff. 10) Fehlt N. 11) Diese Stelle, die in der Ed. Halberstamm des ס׳ העבור sich nicht vorfindet, dürfte wahrscheinlich der ersten Rezension dieses Buches entlehnt sein. Jedoch sind die hier von JbE gegebenen Ausführungen insofern nicht ganz richtig, als der 320. Teil eines Tages genau $4^m\ 30^s$ ergibt, mithin also nicht ein Unterschied von 26^s, sondern von bloss 18^s zwischen dem ptolemäischen u. addaischen Jahre angenommen werden kann. 12) In dem mir zugänglichen ס׳ המאורות (ms. or. qu. Berl., 679), das gar nicht in „Pforten“ eingeteilt ist, findet sich die Stelle nicht. Es dürfte daher einer anderen Rezension entlehnt sein. 13) Das ergibt $365^d\ 5^h\ 997^{ch}\ 57^r = 365^d\ 5^h\ 55^m\ 31^s$, ist mithin also fast gleich dem Addaischen Jahre, das $365^d\ 5^h\ 55^m\ 25^s$ (ohne den Bruchteil von $^{25}/_{57}$ Sec.) beträgt. Vgl. ברייתא דרב אדא, zitiert von Abraham hanasi und Obadja im ה׳ קדוש החודש, Kap. 10. 14) T ושמונים. 15) Vgl. כרם חמד, IV, p. 162. 16) Vgl. oben p. 35, Anm. 3. 17) כרם חמד, a. a. O., lautet die Stelle: ושנת הגורעים מנקודת מחברת העגולות הגדולות, או כפי מרחק השמש, וזאת היא שיצטרכו אליה כל האדם, והחסרון קרוב מחלק ק״ל (?) ביום. Das ergibt $365^d\ 5^h\ 49^m\ 59^{71}/_{131}{}^s$. 18) In der mir vorliegenden Rezension des ס׳ העולם (ms. or. qu. Berl. 679) findet sich die Stelle nicht, vielleicht aber ist es nur Schreibfehler für ס׳ הטעמים, vgl. weiter unten p. 37 $_8$. 19) AB הדמיונות.

להודיע כי דברי תלמי ואלבתאני[1]) ותאבת וחכמי ישמעאל דברי כלם שוים ואין ביניהם מחלוקת, והמבין דבריו יבין שאמר אמת[2]), ועל כן אמר בסוד העיבור[3]) כי האמת שהתוספת חלק[4]) ממאה וחמשים[5]), וממה שאמר בספר הטעמים שהחסרון הוא חלק מקל״א נראה כסותר דבריו, ואיננו סותר בעיני המבינים הדמיונות שהביא כאשר הזכרתי[6]). [כי יש מי שהיא שנתו[7]) להשלמת[8]) המזלות מנקודה נראית].
פירוש: זאת[9]) היא שנת המוסיפים על רביעית היום, כי הוא מרגע היות[10]) השמש במחברת עם כוכב אחד מכוכבי המזלות עד שובה אליו שנית, ובעבור כי הכוכב מתנועע ויש ביניהם מחלוקת בתנועתו על כן מוסיפים וגורעים בה זה מזה[11]). [ויש מנקודת הגלגל
N 115 b הנטוי לימין ולשמאל]. * פירוש: ממקום מחברת עגולת[12]) המזלות עם עגולת השווי שהיא בתחלת טלה ומאזנים, ושנתם פחות מרביעית, והגלגל הנטוי הוא גלגל המזלות[13]).
[והנה אנחנו[14]) צריכים לקבלה]. פירוש: זאת תשובה[15]) על יהודה הפרסי[16]).
[שבעה עבורים בכל מחזור[17])]. פירוש: להשוות שנות הלבנה לשנות החמה כאשר אפרש. [וסוד[18]) המחזור ידוע מחכמת המזלות]. פירוש: בספר יסוד העיבור
A 131 a בשער * השני[19]) אמר כי קבלה היתה ביד משפחת דוד איש האלהים שתשע עשרה שנה משנות הלבנה כל חדש כ״ט ימים, י״ב[20]) שעות, תשצ״ג[21]) חלקים, כאשר העתיק רבן גמליאל, עם ז׳ חדשים, הם י״ט שנה משנות החמה בלא תוספת ומגרעת, והנה המחזור הוא[22]) רל״ה חדשים מחדשי הלבנה[23]), ואחר זה[24]) פירש שהם ששת אלפים
M 321 b ותשע מאות * ותשעה ושלשים יום ושש עשרה שעות וחמש מאות וחמשה ותשעה חלקים[25]). והנה טעם המחזור כי בהשלמת המחזור ישובו המאורות לחלק אחד כל אחד[26]) בגלגלו[27]) כאשר היה בתחלה. ובאגרת השבת[28]) בשער הראשון[29]) אמר כי כל חכמי הנסיון מודים כי י״ט שנות החמה הם במספר רל״ה חדשי הלבנה, על כן השבעה עיבורים,

[1]) ABN ואלבתני. Muhammed b. Ĝâbir b. Sinân al Battâni (882—929), ein Ṣâbier, der in Raqqa lebte. Vgl. Brockelmann, a. a. O., I, p. 222 $_{8}$; Delambre, a. a. O. 10 f.; ZDMG. XXIV, 351; Chwolsohn, a. a. O., I, p. 611 ff. u. HÜ., p. 549. Ueber תלמי vgl. HÜ., p. 250; Berl. Kat. II, 143, Anm. 1 und 144 gegen Ende und über Ṭâbit, oben S. 35, Anm. 2. [2]) N האמת. [3]) ס׳ העבור, p. 8a, 4. Z. v. u. [4]) N מחד. [5]) M חלק מק״צ (sic!). [6]) Vgl. oben 35 $_{8}$ u. 36 $_{16}$. [7]) N ששנתו. [8]) M להשלמות. [9]) AB זה. [10]) N רגע מהיות. [11]) Es ist dies das siderische Jahr, dessen mittlere Länge $365^{d}\ 6^{h}\ 9^{m}\ 9{,}8^{s}$ beträgt. Vgl. Ginzel, a. a. O., p. 31 f. [12]) Fehlt N. [13]) Dies ist das tropische Jahr, welches da der Frühlingspunkt kein fester Punkt ist, sondern auf der Ekliptik der Sonne entgegenrückt, etwas kürzer ist als das siderische, welches auf feststehende Sterne bezogen wird. Die mittlere Länge desselben beträgt $365^{d}\ 5^{h}\ 48^{m}\ 46{,}0^{s}$. Vgl. Ginzel, a. a. O., p. 31 f. [14]) T für ואנחנו < ו׳ א׳. [15]) N קבלה (sic!). [16]) Vgl. MS., 43 $_{77}$. [17]) N המחזור. [18]) N וזאת (sic!). [19]) In der von Halberstamm ediert. Ausg. des ס׳ העבור in der 1. Pforte, p. 3a f. [20]) ABCN וי״ב. [21]) N ותשצ״ג. [22]) Ausg. הם. [23]) $12 \cdot 19 = 228 + 7 = 235$. [24]) N וא״כ. [25]) N: וא״כ פי׳ שהן ו׳ אלפי׳ ותתק״ט וי״ו שעות ותתצ״ה חלקי׳. [26]) Fehlt M. [27]) AB בגלגולו, C בגלגלה. [28]) N שבת. [29]) כרם חמד, a. a. O., p. 163, 7. Z. v. u.

ויתכן במה שהזכיר „חכמת המזלות" שהיתה[1]) דעתו כי המחזור היה[2]) על י"ט שנים, בעבור[3]) כי יחזרו בו המאורות להיות כאשר בתחלה, כאשר אמרתי, גם בעבור שדומה למחברת הקטנה של[4]) שבתי וצדק שהיא לי"ט שנה וחצי בקרוב שמשתנה בהם משפט העולם[5]). 11. [ומעם „תהיה לכם", לישראלים לבדם]. פירוש: בעבור שבתי[6]) שהוא פקידם כאשר ביארתי בתחלת הפרשה (ויקרא כ"ה, א'), גם בפרשת אמר (ויקרא כ"ג, כ"ד)[7]). 16. [תרבה מקנתו, הפך תמעיט]. פירוש: כדברי רש"י שאם נשארו י' שנים עד היובל והם בק"ן כסף יש לך לחשוב בכל שנה ט"ו כסף, ולא כדברי האומרים שתחשוב לשנה הראשונה א' ולשנית[8]) * ב' כסף ולשלישית ג' כסף וכן לכלם, כי הם יאמרו שהוא בדרך[9]) חיבור המספרים[10]) כמו שהזכיר * ר' אברהם בספר המספר בשער השלישי[11]). 20. [אמרו הצדוקים כי „תבואתנו" ראיה כי תחלת השנה מניסן]. פירוש: בעבור שאמר הכתוב „תבואתנו" שמשמעו[12]) התבואה שזרענו אנחנו, ולא מה שהוציאה הארץ מעצמה, ומשמע מזה כי לא נאסף[13]) מה שזרענו, בעבור כי בניסן נכנסה השנה על דעתם וכבר זרענו קודם ניסן. 23. [אתה כמו מעון עומד ודור הולך ודור בא]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שכתוב כאן „כי גרים ותושבים אתם עמדי". 27. [וְחִשַּׁב מהבנין[14]) הכבד הנוסף[15])]. אמר יוסף: זה תימא[16]) כי איננו כי אם מהדגוש[17]) על משקל אבד ושבר בריחיה (איכה ב', ט'). ולפי דעתי שהוא טעות סופרים, וצריך להיות מהבנין הכבד הדגוש[18]). 33. [„ויצא ממכר בית", הנה שם תחת תאר השם[19])]. פירוש: ממכר הוא שם דבר, והממכר בעצמו לא יצא ביובל, רק הבית הנמכר יצא, והיה ראוי * להיות ויצא הבית הנמכר, כי מלת נמכר הוא תאר על שם הבית. 41. [זה שהעתיקו חכמינו[20]) ועבדו לעולם]. פירוש: כי כתוב בכאן (פסוק מ') עד שנת היובל יעבוד עמך, ואחריו כתיב ויצא מעמך הוא ובניו עמו, * ומזה נתברר כי פירוש[21]) „לעולם" הוא עד * היובל שהם חמשים שנה, ובעבור כי הם קרובים משנות האדם דומה כאלו יעבוד לעולם ועד אם לא תבא[22]) שנת היובל בחייו, על כן אמרו רבותינו ז"ל (קדושין דף ט"ו ע"א)[23]) עולמו של יובל. 46. [והתנחלתם אתם[24]), מבנין התפעל, וכמוהו והתאויתם לכם (במדבר ל"ד, י')]. פירוש: בעבור שהוא פעל[25]) יוצא, ועל הרוב יהיה בנין התפעל פעל[26]) עומד. 47. או לְעֵקֶר, כמו שרש]. פירוש: כבר פירש בפרשת לך לך בפסוק ירע תדע (בראשית ט"ו, י"ג)[27]) שהגר הוא כמו סעיף שנכרת משרשו ומעיקרו, ובעבור ששב זה הגר לתורת ישראל על כן הוא תחלת משפחה, והנה הוא כמו שרש שהוא תחלה וראש[28]) לענפים היוצאים ממנו[29]). [ואין ריע לו]. פירוש: לא ימצא במקרא מזאת הגזירה שיהיה פירושו כמו

---

1) N חכמי המזלות שהיה. 2) Fehlt M. 3) N בעבורם. 4) AB אל, C על (sic!). 5) M העולים (sic!). 6) Fehlt ABC. 7) Vgl. oben S. 28_{19} u. 31_{26}. 8) N והשנית. 9) M כדרך, N für שהוא בד' bloss בדרך. 10) Addition. 11) Ed. Silberberg, p. 24f. 12) ABCN שמשמע. 13) ABCN נאסוף. 14) N מבניין. 15) T הדגוש. 16) ACN תימה. 17) Piel. 18) So bereits in den Ausgg. verbessert. Vgl. Anm. 15. 19) T ויצא, הממכר והנה שם וגו' [Ed. Netter, p. 84, Kol. 2, 7. Z. v. o. wird die Stelle auf V. 28 bezogen (sic!)]. 20) T חכמים, iEV., p. 63, z. St. חכמים ז"ל. 21) N ועבדו. 22) N יבוא. 23) Vgl. auch ob. zu Exod. 21_{6} (B. I, S. 255_{20}). 24) Fehlt TN. 25) BCN פועל. 26) N פועל. 27) Vgl. B. I, S. 98_{21}. 28) Fehlt N. 29) M ממנה (sic!).

שרש כי אם זאת המלה לבדה[1]. [רק הוא כמו שרש שמלת ושרשך הפך[2]]. פירוש: במזמור דואג (תהלים נ״ב, ז׳) כתיב וְשֵׁרֶשְׁךָ מארץ חיים סלה ופירושו[3]) עקירת השרש[4]) כמו עת לעקור (קהלת ג׳, ב׳).

כו. 1. [זה משפט עבודה זרה במרקולים]. פירוש: במסכת עבודה זרה פרק ר׳ ישמעאל (דף מ״ט, ע״ב) אומר[5]) ג׳ אבנים זו בצד זו זה מרקולים, ומפריש בגמרא כי אחת מכאן ואחת מכאן[6]) ואחת על גביהן, ובסנהדרין פרק ד׳ מיתות (דף ס׳ ע״ב) הזורק אבן למרקולים זו[7]) היא עבדתו.

אם בחקתי.

8. [ויש אומר כי בעבור התחברות האחדים יוסיף המספר]. פירוש: כמו שכתוב במדרש ילמדנו בפרשת שלח לך בפסוק וישאהו במוט בשנים (במדבר י״ג, כ״ג): אדם הנושא משא לעצמו מגביה סאה ואם מגביה עליו חבירו נושא סאתים, ועם חבירו נושא שלש סאין, הוי מחשב מכאן[8]). 9. [והנכון בעיני להיות וּפָנִיתִי הפך עוצר רחם]. פירוש: בסוף ספר משלי (ל׳, ט״ז) כתיב שאול ועצר רחם, והוא מדבר על האשה העקרה, ור׳ אברהם אומר[9]) כי „ופניתי“ הוא הפך זה, ואם כן הוא כטעם ויפתח את רחמה, כלומר שיתן להם זרע. 34 [וכן כתוב עד רצתה הארץ את שבתותיה]. פירוש: בפרשת בהר (ויקרא כ״ה, א׳)[10]) הזכרתי שהוא פסוק בסוף דברי[11]) הימים (ב׳ ל״ו, כ״א). 35. [וביחזקאל מפורש]. פירוש: כי כתוב בתחלתו[12]) (ד׳, ד׳—ה׳) ואתה שכב על צדך השמאלי ושמת את עון בית ישראל עליו מספר הימים אשר תשכב עליו תשא את עונם ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום ונשאת[13]) עון * בית ישראל, וכל הפרשה ההיא מדברת בזה הענין. M 322b
39. [ואף בעונות אבתם, כטעם אבותינו חטאו ואינם, ובמגלה[14]) (איכה ה׳, ו׳) פירשתיו]. פירוש: זה הוא מה שפירש שם זאת הרעה * הבאה עלינו בעבור C 85a
עונינו שהתחברו עם עונות אבתינו, והם נמלטו ולא אנחנו, כטעם פוקד עון אבות עכ״ד, וממה שאמר „ובמגילה פירשתיו“ ידענו כי פירש המגלה קודם שפירש התורה, וזה ראיה שחזר בו בפרשת יתרו בפסוק * פוקד עון אבות (שמות כ׳, ה׳)

---

1) So ähnlich auch ibn Ĝanâḥ, ס׳ השרשים, (p. 383) u. Ges. HW 13, s. v. עקר.
2) T ר׳ ה׳ כ׳ מלת ושרשך הפך; iEV. pp. 67 u. 70 שמלת ושרשך הפך; N וְשֵׁרֶשְׁךָ הפך.
3) A noch כמו.
4) So auch ibn Ĝanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. שרש (p. 537): בנין הכבד אמרו ושרשך מארץ חיים ויעקר שרשך.
5) Fehlt ABC.
6) N für ... ג׳ אבנים ומפרש בגמ׳ זו מכאן וזו מכאן < מכאן.
7) ABC זאת.
8) In der mir vorliegenden Ausg. des gangbaren Tanchûma, Warschau 1873, lautet die Stelle also: אדם הנושא משאוי לעצמו ומגביה סאה אם מגביה עליו חברו נושא סאתים, נושא עם חברו נושא שלש, הרי מכאן הוי מחשב.
9) AC אמר.
10) Vgl. oben p. 32 4; N noch סיני.
11) AB für ב׳ ד׳ < בדברי.
12) Fehlt N.
13) Hss. noch את.
14) So auch iEV., p. 70, z. St.; T ובמְגלת איכה, ABC ובמגלת

ממה שהזכרתי[1]) שפירש במגלה שחבור העונות הוא כטעם פוקד עון אבות, כי הנה בפרשת יתרו פירש כי אין טעם פוקד שיחבר[2]).

כז. 3. [וכל אלה שבושים]. פירוש: אחרי כן יפרש דעתו כי הוא מגזרת[3]) הכתוב. * 78 b

תם ונשלם תהלה לאל עולם.

---

[1]) Fehlt N. [2]) Vgl. kK., p. 49, 8. Z. v. o. und B, I, S. 246$_{12}$. [3]) N גזירת.

ספר במדבר סיני.

במדבר סיני.

א. 20.[1]) [ואם תשתכל[2]) היטב אז תדע כי הראש הוא הדרום והזנב הוא הצפון, ולא אוכל לפרש, על כן ראובן בדרום כי הוא הראש ודן בצפון[3])]. פירוש: דע כי הוא סובר שארבעת הדגלים הושמו לארבע רוחות העולם בסוד המשכן להיות מכוונים כנגד ארבע היתדות כאשר פירש בספר כלי הנחשת[4]) שהגלגל מתחלק תמיד לארבעה חלקים שוים יקראו יתידות[5]), האחד המעלה הצומחת והיא המעלה העולה בקצה המזרח[6]) ונקרא[7]) היתד המזרחי; והשני המעלה ההוה בחצי השמים ונקרא היתד העליון גם היתד הדרומי; והשלישי המעלה השוקעת[8]) במערב ונקרא היתד המערבי; והרביעי המעלה שהיא תחת הארץ בקו התהום ונקרא יתד הארץ גם היתד השמאלי או הצפוני; וכנגד יתד[9]) המזרחי שהוא החזק מכלם M 320a הושם דגל יהודה במזרח * כי הוא נמשל לאריה, וידוע כי אריה הוא אחד מהמזלות[10]) המזרחיים, והוא חשוב כזרוע הימין[11]); וכנגד היתד הדרומי שהוא הגבוה והמורה על שררה וגדולה הושם[12]) דגל ראובן בדרום, כי הוא הבכור, והוא הראש, כאשר הראש גבוה מכל הגוף; וכנגד היתד המערבי הושם דגל אפרים במערב, כי הוא נמשל לשור, מטעם[13]) בכור שורו, והשור חזק, אבל לא כמו האריה[14]), ועל כן הוא חשוב כזרוע השמאל שהוא חלוש מהימין; וכנגד היתד השמאלי שהוא סוף היתידות הושם דגל דן A 132b בצפון מאסף לכל המחנות, והוא * כנגד הרגלים כי כן הוא היתד הצפוני תחת C 85b הארץ[15]). *

[16]) S (Zenith)

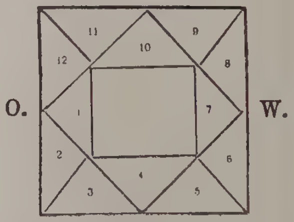

N (Nadir)

צורת[17]) הבתים[18]):

צורת[19]) הרגלים:

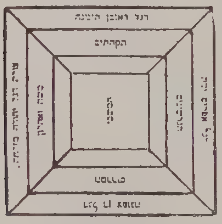

[1]) M נתחיל ספר במדבר סיני. [2]) C תסכל (sic!), TN תסתכל. [3]) Vgl. MS., 42, 246 e. [4]) Ed. Edelmann, Königsberg 1845, S. 19. Vgl. jedoch über diese Ausgabe von Edelmann, Filippowski, Assiph, Almanach II, für 1850, SS. 106—9. [5]) C היתידות. Vgl. MS., 42 $_{312}$. [6]) ABCN מזרח. [7]) Fehlt ABC. [8]) N המשוקעת. [9]) ACDN היתד. [10]) N ממזלו'. [11]) ACN ימין. [12]) C noch על (sic!). [13]) N כטעם. [14]) N כאריה. [15]) Der Nadir. Vgl. übrigens MS., 42, 246 e und 400. [16]) So die Figur im כלי הנחשת. Vgl. MS. 42 $_{312}$ u. Ed. Edelmann, p. 45. [17]) N זו צורת. [18]) Das Schema dieser Figur ist nach Analogie des Tierkreises entworfen. Vgl. MS., 42 $_{312}$. AD fehlt die Figur. BC haben für חצי השמים (Zenith) < חצי השמש (sic!). [19]) N „וזו צורת".

51. [והזר, מבני לוי, ואם הוא ישראלי[1])]. פירוש: ומי שהוא זר כנגד בני לוי אף על פי שהוא ישראלי * נחשב זר כנגד הלוים. 17a

ב. 17. [כי הגרשונים והמררים נוסעים בין דגל יהודה ובין דגל ראובן, והקהתים נוסעים ועמהם משה ואהרן ובניו בין דגל ראובן[2]) ובין דגל אפרים]. פירוש: דע כי יש מחלוקת במסע המחנות (בירושלמי, מסכת עירובין פירק כיצד מעברין)[3]) כי יש אומר[4]) שהיו הולכים כקורה, ויש אומר כאשר יחנו כן יסעו[5]). ור׳ אברהם סובר כמי[6]) שאומר כקורה. וידוע כי אחר שסבבו המדבר היו הולכים מפאת מזרחית דרומית אל פאת מערבית צפונית, ובעבור כי יהודה יעלה בתחלה ככתוב בפרשת בהעלותך (במדבר י׳, י״ד), על כן שב להיות יהודה בפאת מערב בלכתם, ואחריו ראובן, על כן היו הגרשונים והמררים נוסעים בין דגל יהודה ובין דגל ראובן, והקהתים ומשה ואהרן בין דגל ראובן ובין דגל אפרים, והיה ראוי שגם הגרשונים והמררים יהיו[7]) נוסעים באמצע עם הקהתים ועם משה ואהרן בין דגל ראובן ובין דגל אפרים[8]), רק בעבור כי הגרשונים היו נושאים המשכן והאוהל והקלעים והמסך והמיתרים, והמררים היו נושאים קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו וכל כליו וכל[9]) עבודתו ועמודי החצר ואדניהם ויתידותם ומתריהם, והיו צריכים להקים את[10]) המשכן קודם שיבאו הקהתים * הנושאים הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש כדי 19a שלא יעמדו כלי הקדש בחוץ, על כן הושמו הגרשונים והמררים בין שני הדגלים הנוסעים בראשונה.

ג. 15. [עד שוב המחברת]. פירוש: אם נולד הילוד בעת מחברת שני המאורות שהם השמש והירח לא יצא מכלל נפל עד שישוב הירח להתחבר עם * השמש 23b פעם שנית בעבור כי עדיין אבריו חלושים כי לא התחזקו, ובשוב הירח להביט אל מקום המולד מבט רביעית ברביעית[11]) * החדש או מבט נוכח בחצי החדש או מבט רביעית 3a בשלשה רביעיות החדש אפשר שיסתכן בשלשתם וימות[12]) בעבור שהם מבטי איבה, ואם עבר מהם וניצל עד שהגיעה הלבנה אל המחברת השנית, הנה ניצל[13]) מהסכנה בעבור כי התחזקו[14]) איבריו. [או על קרוב מהמקום הראשון זה אל זה]. פירוש: שאם לא היה[15]) מולד הילוד ברגע מחברת[16]) המאורות כי אם בעת[17]) אחרת מעתות החדש, הנו צריך להמתין עד שיהיה ערך שני המאורות זה אל זה בערכם ברגע הולדו, כלומר שיהיה מרחקם זה מזה כמרחקם עתה במעלות ישרות, וכמו זה יפרש הוא בפרשת בהעלותך בפסוק עד חדש ימים (במדבר י״א, כ׳), וכן פירש בבראשית בפרשת ויהי מקץ (בראשית מ״א, א׳)[18]). [והמשכיל יבין]. פירוש: בעבור * שזה תלוי במשפטי 7b

---

1) T ישראל. 2) T יהודה (sic!); vgl. weiter unten die Darlegungen JbEs. 3) Ed. Krotoschin, p. 22 c Mitte. 4) C אומרים, N für כי יש אומר bloss ומפיק לה מן מאסף לכל המחנות. וי״א < ויש אומר כאשר יחנו כן יסעו. 5) N hat für וי״א ככתיבה היו הולכי׳ ומפיק לה מן כאשר יחנו כן יסעו. 6) N כי מי. 7) C היו. 8) M fehlt von והיה ראוי bis hierher infolge Homoioteleuton. 9) N לכל. 10) Fehlt N. 11) N רביעי ברביעי. 12) N ויכותו. 13) N נצלו. 14) N שהתחזקו. 15) Fehlt M. 16) N המחברת. 17) N ברגע. 18) Daselbst verweist er auf eine Stelle im lK., zu

המזלות ואין כל אדם יודע זה, על כן מעורר את המבין שיפקח עיניו ויבין זה. 32. [ונשיא נשיאי הלוי, שהם שלשה]. פירוש: אליסף בן לאל (פסוק כ״ד) ואליצפן בן עזיאל (פסוק ל׳) וצוריאל בן אביחיל (פסוק ל״ה) ככתוב בפרשה. [כי אין בנגב שום דבר]. פירוש: בפרשת לך לך בפסוק הלוך ונסוע הנגבה (בראשית י״ב, ט׳) פירש כי פאת דרום נקראת[1] נגב, בעבור כי תרגום חרבו המים (בראשית ח׳, י״ג) נְגוּבוּ מַיָּא[2]), כי צד דרום חם, ומרוב החום ייבש[3]). 38. [במקום התחברות העגולות]. פירוש: עגולות[4]) גלגל המזלות ועגולת גלגל המישור. [והנה היא אמצעית[5])]. פירוש: אמצע הארץ והוא הקו[6]) השוה, והוא המקום שתהיה השמש בחצי היום למעלה מהראש בהיות השמש במזל טלה או במזל מאזנים. 39. [והאמת דברי הקבלה אין בכור מפקיע בכור]. פירוש: במסכת בכורות בפרק[7]) ראישון (דף ה׳, ע״א) אמרו כן, ופירושו כי אותם שלש מאות שהיו בלויים בחשבון הפרט ואינם בחשבון הכלל היו בכורים, והם בעצמם קדושים ולא יתכן שיהיו פדיון[8]) על בכורי ישראל, ועל כן חסרם הכתוב ולא הזכירם.

ד. 3. [מבן שלשים שנה, קרוב מארבעה שבועות]. פירוש: כבר ביארתי[9]) כי שבע שנים נקראים[10]) שבוע כמו ששבעת ימים נקראים שבוע. ודע מרגע[11]) המולד ימשול עליו שבתי בכלל שבע שנים וימשול[12]) בשנה הראשונה הוא לבדו, ובששת
M 324a C 86a השנים[13]) הנותרות * ישתתף עמו משרת * אחד בכל שנה עד תום השבוע, ואחר כן ימשול עליו שבע שנים אחרות כדרך שבתי, וכן לכל משרת שבע שנים עד תום מ״ט שנה שהם שבעה שבועות, ואחר כן ישוב הגלגל לשבתי כאשר בתחלה, ובעבור[14]) כי כל משרת נותן לו מכחו בשבוע שלו, על כן לא נגמר כחו וחזקתי[15]) ותקפו[16]) עד שעברה עליו ממשלת השמש בשבוע הרביעי[17]), כי השמש תתן לו הכח והגבורה[18]) והממשלה,
A 133b ואחר * שעברו ארבעה שבועות יהיה בכחו ובגבורתו, ואז הוא[19]) ראוי לעבוד את[20]) עבודת המקדש. ואמר הכתיב שלשים שנה בעבור היותו מספר כללי קרוב לארבעה שבועות, גם יתכן שנוספו השתי שנים כדי שיהיו כ״ח שנה[21]) שלימות מיום ליום ומעת לעת כדרך שאמרו (בנדה דף מ״ה, ע״ב) י״ג שנה ויום אחד. [בן חמשים שבעה שבועות, כי אז יחסר כח הגוף]. פירוש: בעבור שכבר נשלמו שבעה שבועות כנגד שבעת המשרתים וחזרה הממשלה לשבתי כאשר בתחלה, ושבתי יורה על הזקנה ועל חסרון הכח ועל החלישות[22]), על כן יחסר כח הגוף[23]).

Gen. 4_3 (Ed. Friedländer, p. 41): ויהי מקץ ימים: שנה תמימה שישובו הימים כאשר היו והעד מימים ימימה (שמות י״ג, י׳). [1]) N fehlt דרום נקראת. [2]) Die beiden letzten Wörter fehlen in den Hss. [3]) C ויבש; N יבש. [4]) AB עגולת. [5]) N האמצעית. [6]) ABC für והנה קו < ו׳ ה׳. [7]) N פרק. [8]) N פדויי׳. [9]) Vgl. oben p. 33_8. [10]) AC נקרא (sic!). [11]) N כי מרגל. [12]) N ואמשול. [13]) N שנים. [14]) N העבור. [15]) N וחזקו. [16]) Fehlt AB. [17]) Denn die Sonne ist der vierte in der von unten nach oben gerechneten Reihe der 7 Planeten. Vgl. MS., 42, S. 305_2. [18]) Fehlt M; N והממשלה והגבורה. [19]) CD היה. [20]) Fehlt N. [21]) CD שנים. [22]) ו׳ ה׳ fehlt AB. [23]) Vgl. ראשית חכמה, Pforte 4 (i. a. Hs., p. 18b f., s. v. שבתאי. Vgl. auch ס׳ משפטי המזלות, s. v. שבתאי.

נשא.

ה. 17. [בקרקע המשכן, ידוע תחת הקרקע]. פירוש: בעבור שכתוב אשר
יהיה ואיננו כתוב מעפר קרקע המשכן, ואחר זה * ירמוז סודו. 18. [מי המרים, לפי 1a
דעתי שמלת מי סמוך]. פירוש: כמו הקורא למי הים (עמוס ה׳, ח׳ וט׳, ו׳) שפירושו
המים של הים. [ומלת המרים תאר השם]. פירוש: מלת המרים איננה עצם הדברים
המרים, רק היא תאר על שם העצם כאלו אמר המים של הדברים המרים או המים של
הסמים המרים[1]), ואלו לא היו[2]) הפירוש כן היה ראוי להיות המים המרים. [אם כן
סודו ידוע]. פירוש: רבותינו ז״ל רמזו סודו במסכת סוטה בפרק שני (דף ט״ו, ע״ב)
שאמרו ומן העפר * אשר יהיה בקרקע המשכן אם יש שם הבא, ואם אין שם תן שם, 9b
תניא אידך ומן העפר אשר יהיה מלמד שהיה[3]) מתקין מבחוץ ומכניס, ובפרק שלישי
(דף כ׳, ע״א) אמר אבוה דשמואל צריך שיתן מר לתוך המים, מאי טעמא אמר קרא
וביד הכהן יהיו מי המרים שמררים[4]) כבר ע״כ[5]), והנך[6]) רואה בדבריהם שהיה נותן
הכהן בתוכו סם מר מזיק[7]) והיה השם מחרש בו פלא[8]) שהטהורה תנצל, ויהיה הסם
מנקה ומטהר את[9]) גופה מכל * חולי[10]) ותהיה בריאה ותתעבר, והטמאה אין לה מעמד 4b
ולא תנצל. ומצאנו קרוב מזה בדברי התולדת[11]) כי הסם הנקרא[12]) בערבי מחמודה̈[13]),
ובלעז אסקאמוניאה[14]) הוא משלשל הבטן, והרופא[15]) משקה אותו לחולה[16]) לנקותו
מן החולי. והנה אם ימצא[17]) הסם במעים יתרונות וליחות נוספות והמעים בריאים
ושלימים ינקה הסם המותרות ויתרפא החולי[18]), ואם המעים מקולקלים או נקובים או
מעופשים יקלקלם הסם וישלשלם עד שימיתנו, ואם בתולדת יש ככה[19]) כל שכן בדבר
שיש בו קדושה והשגחה תמידית במקום ההוא ובמעשה ההוא[20]).

ו. 2. [כי היין משחית הדעת ועבודת השם, ובפרשת כי תצא[21])
ארמוז לך סוד]. פירוש: בפסוק זולל וסובא (דברים כ״א, כ׳), ואמר[22]) כי סובא
מרבה לשתות והוא המשתכר, והנה זה כמו אפיקורס כי לא יבקש חיי העולם הבא[23])
כי אם להתענג בכל * מיני מאכל ומשתה[24]). ויש ספרים שכתוב בהם „ובפרשת כי 4a
תצא מחנה ארמוז לך סוד“ וטעות הוא, כי לא אמר שם כלום[25]) מזה. 11. [על
הנפש, הוא על נפש מת]. פירוש: בעבור כי במסכת תענית (דף י״א, ע״א) על דעת ר׳
אלעזר[26]) הקפר נקרא חוטא על שהזיר עצמו מן היין, אבל לדברי חכמים איננו[27]) מלשון
חטא ועון כי אם מלשון אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ׳, ט״ז), וכן והייתי אני ובני

---

1) M Fehlt v. או bis hierher infolge Homoioteleuton. 2) AC היה. 3) N שיהיה. 4) N שמרי׳. 5) Fehlt N. 6) N והנה. 7) N ס׳ מ׳ מ׳ בתוכו. 8) ABCN הפלא. 9) Fehlt N. 10) מכל חולי fehlt N. 11) M התולדות (sic!). 12) כי הסם הנקרא fehlt N. 13) Hss. מחמודה; N מחמורה; מחמודה̈ = scammoneé (plante, Purgirrinde). 14) N אסקמוניאה. 15) N für והרופא ... מש׳ < המשלשל אותו שהרופא. 16) CD לחולי. 17) N נמצא. 18) ABCD החולה. 19) N כן. 20) Die zwei letzten Wörter fehlen M infolge Homoioteleuton. 21) T noch מחנה, was auf Deut. 23_{10} hinweisen würde. 22) M אמר; N פי׳. 23) T zu Deut. 21_{20} הזה (sic!). 24) Vgl. MS., 43_{161}. 25) ABC כלל. 26) N אליעזר. 27) N אינו.

שלמה חטאים (מ״א א׳, כ״א), שהוא לשון חסרון, וכן פירשו התוספות בפרק ראשון ממסכת[1]) שבועות (דף ח׳, ע״א, ד״ה ולרבי אלעזר וכו׳). וזה החסרון נוכל לפרש אותו שחסר את נפשו מן הטובה, גם נוכל לפרש שהיה לו חסרון דעת שלא שם אל לבו[2]) אולי ימות החולה בהיותו עמו בבית[3]). [והסוד הוא שאמרו רבותינו ז״ל „ושכר עבירה עבירה״][4]). פירוש: במסכת אבות (ד׳, ב׳) אמרו זה, והוא פירש סודו בסוף פרשת שופטים * C 56 b N 118 b בפסוק ועינינו לא ראו (דברים כ״א, ז׳). וכבר פירש בתחלת[5]) פרשת ויקרא (א׳, ד׳) כי העולה באה לכפר על המחשבה העולה על רוחו של אדם והחטאת לכפר על המעשה שהוא החטא. וראוי לנזיר להיות לבו תמים בדרכי השם ולא יחשוב בדבר אחר, ויתכן שהוא מתנחם בלבו[6]) ומתחרט על שהזיר[7]) עצמו מן היין ומצטער על אשר לא ישתכר ולא יתעדן, ועל כן לא נשמר מלבא אל[8]) בית החולה המסוכן ולא שמר טהרתו ונזירותו, והנה החטא הראשון גרם לו חטא שני[9]), והנה חטאה * M 325 a נפשו לפני השם והיה חייב להקריב עולה לכפר[10]) על ההרהור שעלה על נפשו, ובעבור כי המחשבה היתה[11]) בסתר והוא לא הביא כופר[12]) נפשו התחייב עונש על ככה, כי העונש הוא שכר[13]) המעשה הרע, ועל כן אנה השם לידו שיחטא בפרהסיא כדי שיתגלה עונו ויתחייב להקריב[14]) אחד לחטאת ואחד לעולה[15]), וזה דומה למה שפירשו רבותינו ז״ל[16]) (במסכת מכות דף י׳, ע״ב) שהקב״ה מזמנם לפונדק[17]) כמו שהזכיר רש״י בפסוק והאלהים אנה לידו (שמות כ״א, י״ג). 19. [אחר התגלחו, הנה אות כי קדש הוא שב על[18]) הזרוע[19])]. פירוש: כי הכתוב אומר „ונתן על כפי הנזיר אחר התגלחו את נזרו״ ואחריו כתיב[20]) (בפסוק כ׳) „והניף אותם הכהן תנופה לפני י״י קודש הוא לכהן על חזה התנופה ועל שוק התרומה״, ואם על הנזיר[21]) הוא אומר קודש הוא בהיותו נזיר, אם כן למה כתוב עליו „אחר התגלחו את נזרו״[22]), שמשמעו שהיה טמא קודם התגלחו, וזה מבואר שהוא כן, ועל[23]) כן אמר הכתוב שהזרוע שהוא קדוש[24]) לא ינתן על כפי הנזיר כי אם אחר התגלחו את נזרו[25]) ואחר שיסיר מעליו כל הטומאה, וזה בעבור כי הוא לכהן עם חזה התנופה ועם שוק התרומה כמו[26]) שכתוב כאן.

ז. 1. [לעד[27]) על דברי המעתיקים * A 134 b כי היה סותרו]. פירוש: הוא מה שפירש בתחלת[28]) ויהי[29]) ביום השמיני (ויקרא ט׳, א׳) כי בשבעת ימי המלואים היה משה מקים * B 80 a את המשכן בכל יום וסותרו כדי להרגילם וללמדם[30]). 48. [והמכחשים

---

1) N במס׳. 2) N ללבו. 3) Vgl. MS., 43_{182}. 4) Ed. Netter, p. 17 findet sich diese Stelle vor den Textworten על הנפש, הוא על נפש מת, u. z. als Erkl. zu den Worten אחד לחטאת ואחד לעולה, was aber insofern unrichtig ist, weil die Reihenfolge im iEtexte entsprechend dem von JbE rezipierten Texte also lauten muss: על הנפש, הוא על נפש מת כמו ושרט לנפש והסוד הוא שאמרו רז״ל ושכר וגו׳. 5) Fehlt N. 6) N על לבו. 7) M שהזיק אל (sic!). 8) Fehlt ABC. 9) N החט השני. 10) Fehlt N. 11) N היא. 12) N noch על. 13) N dafür על. 14) N für ויתחייב להק׳ > שיקריב. 15) N א׳ לעולה וא׳ לחטא׳. 16) N noch והאלהי׳ אנה לידו. 17) N noch אחד. 18) T אל. 19) ש׳ ע׳ הזרוע fehlt N. 20) N כתו׳. 21) Fehlt ACN (sic!). 22) N נזירו (sic!). 23) N על. 24) N קודש. 25) N נזירו (sic!). 26) Fehlt N. 27) N לאות. 28) M מתחלת. 29) Fehlt N. 30) T להרגיל בו וללמד.

אמרו כי לא היה תחלת החנוכה יום ראשון לשבוע]. פירוש: הם[1]) חולקים על הפירוש הראשון שהזכיר כי בשבת הקריבו כי הוא היום השביעי, והוא משיב כי גם הם לא אמרו כלום. [והנכון בעיני כי הוא כפירוש השני]. פירוש: שהיה השביעי לחנוכת המזבח ולא היה בשבת. [בעבור[2]) השלמים]. פירוש: כי השלמים אינם נקרבים[3]) בשבת ועל כן לא הקריבו הנשיאים כלום ביום השבת רק הכל היה בימי החול. [וכן ביום השביעי (יהושע ו׳, ט״ו) בהקפת יריחו]. פירוש: כי ביום השביעי הקיפו, ודרשו רבותינו ז״ל (בירושלמי שבת פרק ראשון)[4]) שהיה יום שבת, ודעת ר׳ אברהם שלא הקיפו בשבת[5]), כי אין צורך, כי לא היה מותר לחלל שבת בהלחמם על[6]) האויב, * כי אם בבוא האויב להלחם עליהם. [וכן בשבעת ימים[7]) בחנוכת הבית]. a פירוש: בדברי הימים (ב׳ ז׳, ט׳) כתיב * ויעשו ביום השמיני עֲצָרֶת[8]) כי חנכת המזבח b עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את[9]) העם לאהליהם ע״כ, והנה היתה חנוכת המזבח שבעת ימים[10]) קודם חג הסוכות, ולמעלה מזה (ד״ה ב׳ ז׳, ה׳) כתוב ויזבח המלך שלמה את זבח הבקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף ויחנכו את בית האלהים[11]) המלך וכל העם, וידוע כי אלה הזבחים היו שלמים ולא יתכן להקריבם בשבת ולא ביום הכפורים. [בעבור יום ענוי נפש[12])]. פירוש[13]): כי חנוכת המזבח התחילה בשבעה לחדש, ויום הכפורים הוא בעשור לחדש, והיה רביעי לחנוכת המזבח, ולא יתכן להקריב בו שלמים, על כן לא חשבו יום הכפורים בכלל ימי החנוכה. 72. [כיום עשתי עשר יום, כבר ביארתי בספר מאזנים[14]) למה השתנה[15]) זה המספר]. פירוש: זהו מה שפירש שם בשער הנשים וקצרתי דבריו. אמר: סימן הנקבה באחרונה ה״א או ת״ו[16]), ובחשבון דרך אחרת כי „שלשה" „ארבעה" וכן עד „עשרה" בתוספות ה״א[17]) סימן זכרים, ובחסרון הה״א[18]) סימן נקבות „שבעה בנים ושלש בנות" (איוב א׳, ב׳), ואחר חשבון עשרה יעמוד חשבון האחדים[19])

---

1) Fehlt N. 2) T noch זבח. 3) N קריבי׳. 4) Ed. Krotoschin, p. 4 a unten. Vgl. auch ילקוט שמעוני zu Josua, § ט״ו. 5) Fehlt N. 6) N עם. 7) T הימים; N ימי. 8) M עֲצָרֶת. 9) Fehlt N. 10) שבעת ימים fehlt N. 11) N אלהי׳. 12) N הנפש. 13) Fehlt N. 14) Die von Bacher, iEG., p. 160, s. v. עשתי, mit Bezug auf die von iE im יסוד מספר, p. 167 f. u. צחות, p. 41 b gegebene etymologische Erklärung des Wortes עשתי, vorgeschlagene Emendation des hier stehenden בס׳ מאזנים in בס׳ צחות ist insofern unrichtig, als iE im ersten Teile des Satzes hier durchaus nicht von der Etymologie des Wortes עשתי, sondern wie JbE richtig bemerkt vom sprachgesetzlichen Unterschiede der Einer und der Zehner spricht, indem nämlich (vgl. iE, ס׳ מאזנים, 34 b f.) die männlichen Einer das Femininzeichen ה am Ende erhalten, von der Zahl 11 angefangen dagegen die Zehner nach dem allgemeinen Sprachgesetz und nur die Einer nach dem besondren Gesetz der Zahlwörter behandelt werden. Insofern also konnte hier mit Recht auf ס׳ מאזנים hingewiesen werden. Vgl. übrigens auch, יסוד מספר, p. 149 f.; ס׳ היסוד, p. 29; צחות, p. 39 b—42 a u. iEG., p. 86 ₂₀. 15) T השתנהו; N נשתנה. 16) ABCN ה׳ או ת׳. 17) ABC ה׳. 18) ABC הה׳. 19) N האחדי.

כמנהגו בתוספות ה״א לזכרים, רק לנקבות יהיה הה״א בחסרון וחשבון העשרה בחסרון[1]
ה״א לזכרים[2]) ובתוספת הה״א לנקבות כמו ושלש עשרה שנה[3]) מרדו (בראשית י״ד, ד׳),
וכן מנהג האחדים בכל מעלות החשבון עכ״ד, וכן פירש בספר יסוד מספר במספר * C 87 a
ג׳[4]) ובמספר י׳[5]). [וטעם „עשתי״ כמו „עשתנותיו״ (תהלים קמ״ו, ד׳), מה
שיולידו מחשבותיו, כאלו העשר הולידו[6]), והוא סוד גדול[7])]. פירוש: ידוע
כי האחד איננו * מספר אף על פי שהוא[8]) סבת כל מספר[9]), ומחשבותיו הם הנזכרים A 135 a
בדבריו בפרשת כי תשא בפסוק ידעתיך בשם (שמות ל״ג, י״ב)[10]), ושם ביארתי שהם
המלאכים הקדושים; וכבר אמרתי[11]) כי חכמי המחקר מסכימים כי השם ית׳ ברא עשרה
מלאכים קדושים, תשעה מהם שמניעים את הגלגלים התשעה[12]), והעשירי הוא השכל
הפועל המנהיג את[13]) העולם השפל, נמצא שהקדושים העליונים שאינם גוף הם אחד
עשר, וסדר בריאתם כך היה[14]): כי השם ית׳ המציא את המלאך הראשון, ומכח השם
המציא הראשון את השני והשני את השלישי * וכן כלם עד השכל הפועל שהוא M 326 a
האחרון, ובא ר׳ אברהם להודיענו כי העשרה העליונים ובתוכם י״י הולידו את[15]) השכל
הפועל המנהיג את העולם ברצון השם, או בא להודיענו שהעשרה מלאכים[16]) המציאו
העולם השפל הזה, ועל שתי הדעות האלה * יכון[17]) לקרוא את המספר הזה בשם N 119 b
עשתי, שהוא לשון מחשבה[18]), להורות כי העשרה הולידו את המספר הבא אחריהם
שהם מספר י״א. ובאמצעותם יגיע השפע והטוב מהשם ית׳ אל העולם, והוצרך לאמר[19])
שהוא סוד גדול ולא רצה לגלותו, בעבור כי אלו גלה הדבר הזה אולי הרואה דבריו
יטעה ויחשוב שהוא סובר שהמלאכים מעצמם המציאו זה את זה כאב המוליד בנים,
ושהם המציאו הגלגלים בכחם וברצונם, ולא אדונים להמה, ועל כן סגר הדלת בעד
הכסילים[20]), ופתח שערי תבונה למשכילים[21]) ככתוב (ישעיה כ״ו, ב׳) פתחו שערים ויבא
גוי צדק וגו׳[22]).

בהעלותך.

ח. 16. * [ופטרת[23]) ופטר שתי לשונות]. פירוש: כי פטר לשון פתיחת B 80 b
הרחם תחלה, ופטרת לשון שלוח[24]) כטעם שגר אלפיך (דברים ז׳, י״ג), והוא מלשון

1) N בחשבו׳. 2) AB fehlt von רק לנקבות bis hierher infolge Homoioteleuton. 3) Fehlt N. 4) Ed. Pinsker, p. 149. 5) Ed. Pinsker, p. 166 f. Vgl. auch iEG., p. 86 f. 6) T הוליד. 7) Vgl. iEG., p. 160, s. v. עשתי. 8) ABCN כי הוא. 9) Vgl. יסוד מורא (Ed. Venedig), XI, p. 21 a; ס׳ השם, III, p. 5 a; ס׳ האחד, I, Anfang, p. 1 ff.; gK. zu Exod. 3_{15} Exkurs (Ed. Netter, p. 12 a); ס׳ המספר, ed. Silberberg, p. 12, 31, h. T. u. iE. im Komm. zu Dan. 10_{21}. Vgl. auch Baḥja, Herzenspflichten, I, 8 (ed. Jellinek p. 64); יסוד עולם p. 4; MS., $42_{61, 156}$ u. 43_{81} und Olitzki, a. a. O., p. 102 f. 10) Vgl. B. I, S. 310_{10}. 11) Der Nachweis fehlt Hss., jedoch leerer Raum gelassen. N noch בספ׳. 12) Vgl. lK. zu Gen. I_1, p. 21, Z. 16. Vgl. auch MS., 42_{210} u. 42_{243}. 13) Fehlt N. 14) N היתה. 15) Fehlt N. 16) N המלאכים. 17) N יכוין. 18) Vgl. iEG., p. 160, s. v. עשתי. 19) N לומר. 20) N für בעד הכסילים < לכסילי׳. 21) Fehlt N. 22) N für וכו׳ < שומ׳ אמוני׳. 23) N פטרת. 23) N שילוח.

פוטר מים (משלי י״ז, י״ד) והדומים לו, וכן בלשון רבותינו ז״ל נפטרין לבתיהם[1] ורבים כן. ואל תתמה על זה הפירוש כי כן פירש בעל ספר המאור[2]. [כמו צדקה וצדק[3]]. פירוש: כי צדק הוא פירש בפרשת לך לך בפסוק והאמין בה׳[4]) (בראשית ט״ו, ו׳) שהוא כמו משפט, והצדקה[5]) היא[6]) לעשות לפנים משורת הדין בעבור מדת חסידות. וכבר פירוש הוא בפרשת לך לך (בראשית ט״ו, ו׳) שאיננה כמו הצדקה הנזכרת בדברי רבותינו ז״ל[7]). [או על משקל אחר]. פירוש: או יתכן להיות פטר ופטרת לשון אחת[8]), רק יהיה פטר שם על משקל אחד ופטרת שם על משקל אחר, כי משקלי[9]) השמות משתנים.

ט. 10. [לכם, בטמא לנפש[10]) או לדורותיכם בטמא נפש ודרך רחוקה]. פירוש: טמא נפש[11]) ודרך רחוקה הם * שני דינים, גם לכם עם לדורותיכם הם שני דינים, והיו[12]) שנים כנגד שנים. ומלת לכם נאמרה[13]) על דור המדבר, ולא נאמר עליהם דרך רחוקה כי אם על הדורות הבאים אחריהם, וטמא נפש נאמר על דור המדבר ועל הדורות הבאים, על כן פירש כי לכם נאמר[14]) בטמא נפש, אבל לדורותיכם נאמר על * טמא נפש ועל ההולך בדרך רחוקה.

י. 12. [וישכן הענן במדבר פארן, עוד אפרשנו]. פירוש: למטה מזה בפסוק נוסעים אנחנו (פסוק כ״ט) יפרש שהוא שם כלל למקומות רבים[15]). 13. [וכן ויסעו בראשונה]. פירוש: גם בפסוק נוסעים אנחנו (שם) פירש אותו שהמסע הראשון לבדו לא היה כשאר כל[16]) המסעות[15]).

יב. 1. [גם ימצא לשבח רק[17]) בדרך הנבואה]. פירוש: כמו רוח י״י דבר בי[18]) (בשמואל[19]) ב׳ כ״ג ב׳), וקרוב מזה הענין ודברת בם (דברים ו׳ ז׳) ואדברה בעדותיך (תהלים קי״ט, מ״ו) *.

שלח לך.

יג. 22. [צען מצרים, שם מדינה סמוכה אל מצרים[20])]. פירוש: איננו אומר שהיא קרובה אל עיר[21]) מצרים, רק שנכתבה בכאן בסמיכות למלת מצרים,

---

1) N לבדה׳. 2) Benjacob, אוצר הספרים, s. v. ס׳ המאור (p. 275, Nr. 24) vermutet darunter das ס׳ המאור הגדול והקטן des Serachja halevi Gerundi (vgl. über denselben, Graetz, GdJ., VI³, p. 195 ff.). Diese Vermutung scheint mir jedoch aus dem Grunde nicht zutreffend zu sein, weil nach der Anlage des ס׳ המאור des Serachja dasselbe kaum lexikalische Erörterungen, wie sie uns JbE hier zitiert, enthalten haben dürfte. 3) TN כמו צדק וצדקה. 4) Hss. für ב׳ ו׳ irrtümlich כי ידעתיו. 5) M וצדקה. 6) ABC sind hier die Wörter von כמו משפט, והצדקה היא bis פירוש: כי צדק dittographiert. In N folgen jetzt noch folgende Worte: פי׳ כי צדק הוא פי׳ בפרש׳ לך לך כי הוא כמו משפט, והצדקה היא. 7) Vgl. B. I, p. 97 ₁₅ ff. 8) N אחר. 9) N ממשקלי (sic!). 10) T למטא נפש. 11) Fehlt ABC. 12) BM והם. 13) ABC נאמר. 14) N ואיש. 15) Ed. Netter, p. 30, 5. Z. v. u. findet sich diese Erkl. irrtümlich zu 10 ₃₁. 16) Fehlt T. 17) T גם. 18) N noch die Worte: תחלת דבר ה׳ בהושע. 19) Hss. fälschlich בהושע. 20) N למצרים. 21) N לעיר.

ועל כן[1]) אמר כי כן מבית לחם יהודה (רות א׳, א׳), כמו ער מואב (במדבר כ״א, כ״ח) שפירושו ער שהיא מדינת[2]) מואב[3]).

טו. 15. [ולפי דעתי שאין סימן קריאה בלשון הקדש]. פירוש: ובתחלת ספר ישעיהו פירש כי הקריאה בלשון הקדש[4]) היא הוי כמו הוי גוי חוטא (ישעיה א׳, ד׳), הוי ציון המלטי (זכריה ב׳, י״א), הוי הוי ונוסו (שם ב׳, י׳)[5]). * C 87 b

ויקח קרח.[6])

טז. 1. [אנשים]. רצה לומר שהיבר מלת אנשים, שהיה לו לומר ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי אנשים ודתן ואבירם. ובא [דרך קצרה כמו חמור לֶחֶם (ש״א ט״ז, כ׳)] שפירושו משא חמור לחם[7]). 2. [ויש הפרש בין לפני (משה) ובין מפני] כי לפני לא יתבאר אלא שקמו לפניו לחלוק עליו או לחלוק לו כבוד, ומפני לא יתבאר אלא להסך או מפני כבוד כמו לא אוכל לקום מפניך (בראשית ל״א, ל״ה) או מחמת יראה כמו לבא מפניך (דברים כ׳, י״ט). 13. [והבא מארץ מצרים לארץ כנען הוא עולה] באמת. כבר ידעת כי הישוב משוך לצד צפון והוא גבהו של כדור, וארץ ישראל ל״ד מעלות לצד צפון וארץ מצרים ל׳ מעלות, והבא מארץ מצרים לארץ כנען שהיא ארץ ישראל ודאי עולה הוא. 16. [רק הטעם כאשר אמר משה לקרח היו לפני השם], והוא מה שאמר למעלה (בפסוק ה׳) וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בקר ויודע י״י את אשר לו וגו׳. [וקחו[8]) איש מחתתו מחר] כלומר כך אמר להם כשאמר אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני י״י ואתה והם ואהרן מחר שיקחו איש מחתתו. ואומר החא״ע (החו׳ אבן עזרא) [שהוא היום קרא משה
M 327 a לדתן ואבירם] ויאמרו לא * נעלה, וזה בעבור מלת בקר, כי מלת בקר נראה שהוא ערב שאמר להם בקר או מחר שהכל אצלו אחד. 18. [ומשה ואהרן, עמם]. ר״ל שעמדו באותו מעמד פתח אהל מועד. 22. [והנכון בעיני כי טעם הבדלו מתוך העדה הזאת הם קרח וכל עדתו], כלומר כי משה לא התפלל לשם ית׳ לחפש על רוחות החוטאים, כי מתחלה כשאמר הבדלו מתוך העדה הזאת על קרח ועל עדתו אמר. ופירוש אלהי הרוחות יהיה כמו שאמר למעלה, ומה שאמר ועל כל העדה תקצוף ר״ל על עדת ישראל חוץ מעדת קרח. 28. [ויש בכאן שאלה ותשובה[9]) בפרשת וילך], כלומר יש לשאול בכאן שאלה, והתשובה היא בפרשת וילך, ואחר שהחכם

---

1) על כן. 2) M מדינות. 3) Ueber Ṣoan = Tanis, vgl. Baentsch, Numeri [in HKzAT., hrsg. v. Nowack], p. 521 u. Gesenius, HW ^{13}, s. v. צען. 4) ABC fehlt von פירוש bis hierher infolge Homoioteleuton. 5) Vgl. über die Interjektion הוי als Zeichen für den Vokativ, iEG., p. 122_{22} u. 156, s. v. הוי. 6) Auch zu diesem Abschnitte fehlt eine Erkl. JbEs und füllt M wie zu פרשת שמיני (vgl. oben p. 10_{5} u. h. w.) auch hier die Lücke mit Erklärungen aus dem Komm. des Samuel ibn Motot aus, die wir hier folgen lassen. 7) Vgl. iEG., p. 147_{19}, wo beide hier angeführten Stellen nachzutragen sind. 8) T לקחו. 9) T ותשובתה.

ז״ל לא רצה לרמוז בזה יותר, ראוי לכל נאמן רוח לכסות דבריו, ואף כי מים עמוקים עלה בלב איש ואיש תבונה יבדלנה[1]). 30. [וככר רמזתי בעבור נשמת האדם וכו׳], טעמו כטעם דברה תורה כלשון בני אדם (ברכות ל״א ע״ב ועוד)[2]). וככר נבקעו מדינות רבות וירדו חיים חיים[3]) בה[4]) שאולה פירוש[5]) כטעם גזירה][6]), והנה רצה בזה כי לזה הפלא יש למקצתו דמין כמו שאמר לאחרים, ואינו חוץ לטבע, כי כבר נבקעו מדינות רבות בהעשת הארץ, אך אינו נעשה בכל עת שירצה האדם ואינו יכול לעשותו בכל עת שירצה אלא אם הוא נביא, אם כן הפלא הוא ההזדמן בעת שירצהו הנביא, לא הענין בעצמו, ועל זה אמר החא״ע כי כבר נבקעו מדינות הרבה וכו׳[7]).

יז. 11. [ושים קטורת], כלומר הראוי לכך להסיר עיפוש האויר שהוא סבת המגפה, ולכן לא נאמר הקטורת, והמשכיל יבין כי הקטורת העוצר את המגפה אינו

---

1) Samuel Ṣarṣah, der die Bedenken Motots nicht geteilt hat, gibt in seinem Superkommentare מקור חיים folgende Erklärung zu den Worten iEs.: [ויש בכאן שאלה ותשובתה וכו׳]: ונראה כי השאלה היא אם כל זה היה בעבור מעשה העגל אם כן אהרן שעשה העגל כמו שכתוב ויצר אותו בחרט ויעשהו עגל מסכה (שמות ל״ב, ד׳), וכתיב וירא את העגל אשר עשה אהרן (שם ל״ב, ל״ה), האיך לא הוסר מכהונתו? ואם כן נראה שמשה נשא פנים לאהרן לפי שהיה אחיו, והתשובה היא מה שכתב ז״ל בפרשת וילך על פסוק וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברי׳ ל״א, ט״ז) ומעבודת השם ישי׳ לשמור כח הקבול וכו׳. ודע שאהרן עשה העגל בעבור שהיו הולכים במדבר מקום שמאדים שולט בו, וביתו הוא עקרב, וכח נפילתו בשור שהוא השביעי לו כמו שכתבתי בפרשת כי תשא, הלא תראה כי כשנולד יוסף שהוא שטנו של עשו ר״ל במזל יוסף הוא מזל שור, ומזל עשו הוא מאדים, ונפילתו בשור, אז אמר יעקב ללבן שלחני כמו שאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי (בראשי׳ ל׳ כ״ה), ואותם שעשו העגל חשבו שהוא ע״ז והוא טעם אלה אלהיך ישראל (שמות ל״ב ד׳), וכונת אהרן היתה לשמור את כח הקבול ר״ל לשמור מנזק מאדים ולא לשם ע״ז חלילה חלילה ולפיכך לא הוסר מכהונתו. ויש אומרים כי התשובה היא מה שכתוב בפרשת וילך ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבא את העם הזה אל הארץ וגו׳ (דברי׳ ל״א, ז׳) נראה כי משה לא קרא לבניו ולא לאחד ממשפחתו למנותם על ישראל אלא ליהושע, וכן לא סר אהרן מכהונתו בעבור שהיה אחיו חלילה, שאם כן היה לו למנות לבניו או לאחד ממשפחתו על ישראל, אבל מנה ליהושע במצות השם ית׳, וכן מה שלא סר אהרן מן הכהונה הוא בצווי השם ית׳ ע״כ. ויש אומרים כי השאלה היא מה שאמר בראש הפרשה וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך וגו׳ (במדבר י״ח, ב׳), ואמר בפסוק השני לו ושמרו משמרתך ומשמרת כל האהל אך אל כלי הקדש לא יקרבו ולא ימתו (שם, פסוק ג׳), יראה מאלו הפסוקים כי הזהיר ללוים שלא יקרבו אל כלי הקדש ולא ימותו, ובפרשת וילך אמר ויצו משה את הלוים נושאי ארון ברית י״י לאמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית י״י אלהיכם (דברים ל״א, כ״ה—כ״ו), והנה זאת השאלה והתשובה גם בפרשת וילך שאמר ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית י״י (שם, פסוק ט׳), בא לפרש כי אותם הלויים הנזכרים הם הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית י״י ע״כ. והנכון בעיני הוא מה שכתבתי. Dieser Ansicht kann auch ich mich nur anschliessen. 2) Vgl. MS., 42, p. 28 u. 65. 3) T für ח׳ ח׳ < הדרים. 4) M noch שאול. 5) T für פי׳ < והנה פירושה. 6) In Wirklichkeit gehört diese Stelle und ihre Erklärung vor die mit וככר רמזתי וכו׳ beginnende. Vgl. Ed. Netter, p. 52. 7) Vgl. MS., 42, 144 β.

כקטורת הראוי לעבודה, ואם היה אומר הקטורת הידוע שהוא קטורת העבודה. ומה
שאמרו ז״ל כי במה שמתו היו הדברים נכוחים למבין[1].

יח. 9. [אשר ישיבו לי, פירושו[2]) תמעול מעל בה[3])], הטעם כי אשר
ישיבו הוא עליו האשם המושב לי״י שכתוב בפרשת ויקרא (ה׳, ט״ז), ורבותינו פירשו
(זבחים מ״ד, ע״ב. מנחות ע״ג, ע״א וספרי ק״ז, דף ל״ז, ע״ב) אשר ישיבו לי זה
גזל הגר. 11. [או[4]) הם שני משקלים], ר״ל מַתָּן[5]) וּמַתָּנָה[6]). 12. ופירוש
[ראשיתם], כלומר פירש מה ענין חלב היצהר וחלב * התירוש והדגן שהוא ראשיתם, M 327 b
שהוא הנכבד והמוטב, שהוא הקצב[7]). 13. [להזהיר על אלה החלבים], ר״ל חלב
יצהר וחבריו. [שכל טהור בביתך יאכל אותו] לבד חזה התנופה ושוק התרומה,
שגם הם לא נתונים כאשר הזכיר בצו (ויקרא ז׳, ל״ד). 23. [ועבד הלוי הוא], כך
לשון הכתוב, ופירש החכם ז״ל שר״ל בעצמו, ויש אומרים כי הוא ר״ל כי מלת הוא
פעול, והטעם כאלו אמר שיעבוד את עצמו, ואינם נכון לומר כך במקרא. והפעול הוא
מה שאז״ל אחר כך ואת עבודת אהל מועד. 30. [וטעם בהרימכם את חלבו], וכבר
הזכירו (בפסוק כ״ט) באמרו את כל חלבו את מקדשו ממנו.

פרה אדמה.

יט. 12. [ידוע כי בסוד החשבון השלישי כמו השביעי]. פירוש: סוד
החשבון הוא[8]) חכמת המזלות, גם חכמת מעשה מרכבה. ובספר הטעמים בשער
השלישי[9]) אמר מצאנו אחד עם חמשה שהם שוים, כי שניהם שומרים עצמם, וששה
דומה לשנים כי שניהם זוגות ויתחלקו לנפרדים וככה שלשה עם שבעה, כי שניהם
נפרדים ויתחלקו אל הנפרדים עכ״ד. וכמו זה פירש בספר האחד[10]) וזה פירוש דבריו:
ידוע כי המזל השביעי הפך הראשון בתולדת, כי זה עולה במזרח וזה שוקע במערב,
והדמיון מזל טלה שהשביעי לו[11]) מאזנים, ותולדת טלה חם ויבש כאש, ותולדת
מאזנים חם ולח כרוח, והנה זה הפך זה, וכשהאחד מוליד חולי יבא שכנגדו ויסיר החולי,
והיה כן בעבור כי התולדות הם ארבע אש, עפר, רוח, מים[12]) וסימנם אער״ם, והנה
כנגד טלה אש, ושור עפר, ותאומים רוח, וסרטן מים, ושב אריה להיות אש, וכן כלם
על סדר אער״ם, והנה אריה חמישי לראשון שהוא טלה, ועל כן הוא כמוהו בתולדת
אש[13]), על כן אמר כי אחד עם חמשה שוים *, ובתולה חמישי לשור והוא כמוהו A 136 a
בתולדת עפר, על כן אמ׳ כי ששה דומה לשנים, ומאזנים חמישי לתאומים * והוא כמוהו B 81 a

---

1) Vgl. auch RSBM zu uns. Verse. 2) T noch כי. 3) Fehlt T. 4) M אם. 5) Als Masculinum, wie Gen. 34_{12}. Danach wäre die hier von iE und auch von neueren Erklärern vorgeschlagene Emendation von מתנם in מתנתם (vgl. Baentsch, a. a. O., zu uns. Verse und Gesenius, HW.^{13}, s. v. I מתנה) überflüssig. 6) Als Femininum, wie Num. 11_{6}. 7) T הקצף. 8) Fehlt N. 9) N שלישי. Ms. or. qu. Berl. Nr. 679, p. 16 b. 10) Ed. Goldhardt, p. 39. 11) N שלו. 12) M אש ועפר ורוח ומים. 13) ACN האש.

בתולדת רוח, על כן אמר כי השלישי כמו השביעי, כי תאומים שלישי לטלה ומאזנים שביעי לו, ועל כן אמרה תורה שיתחטא בשלישי ובשביעי[1].

כ. 5. [העליתונו מלה זרה]. פירוש: בספר שפת יתר[2]) בצירוף עשרת הקונים אמר אתם ואנחנו שמרתנו, ולמה העליתנו, והטוב להפרידם, על כן פירש שיאמר[3]) שמרתם אותנו, העליתם אותנו[4].

בלק.

כב. * 18. מלא ביתו, מְלֹא ביתו[5]) וכן מלא כל הארץ כבודו (ישעי' ו', ג'), כי רבים טעו שחשבו כי כבוד השם הוא מלא העולם כטעם ליי' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד, א')]. פירוש: בספר ישעיה (ו', ג') פירש הוא כי אף על פי שהוא קדוש, כבודו מלא הארץ * שהיא למטה, והמפרשים מלא כל הארץ הדרים בה, כמו ליי' הארץ ומלואה, לא אמרו כלום, והעד וימלא כבוד יי' את כל הארץ עכ"ד, ופסוק וימלא כבוד יי' מפורש במקומו בפרשת שלח לך (במדבר י"ד, כ"א)[6]). 28. [ודע כי אנשי שקול הדעת הוצרכו להוציא הדברים ממשמעם]. פירוש: כי אמרו שזה הענין כלו משל, או שראה כן במראה הנבואה. [כי אמרו כי השם[7]) לא יחדש אות[8]) בעולם לשנות המנהג שברא רק להצדיק נביאו]. פירש: בעבור כי הוא הביא ראיה מזה להשיב על דברי הגאון בפרשת ואלה המשפטים בפסוק פן תרבה עליך[9]) (שמות כ"ג, כ"ט)[10]), על כן נראה שגם הוא סובר כך, וכן הזכיר

---

1) Rosin (MS., 43, p. 81 β) erklärt die Stelle vom arithmetischen Gesichtspunkte aus, indem $3^2 = 9$ und $7^2 = 9 + 40$ ist. Sȯ erklärt iE auch die Zahl 1 u. 9 verwandt, weil $1^2 = 1$ u. $9^2 = 1 + 80$ ist, vgl. ס' השם, ed. Lippmann, VI, p. 15 b. 2) Gemeint ist das יסוד דקדוק. Vgl. B. I, p. 44_{30} u. weiter unten Anm. 4. 3) M שאמר. 4) Vgl. iEG., p. 151, 7. 5) T ביתו מלא, ABCN fehlt ביתו. 6) Aenlich erklärt Motot die Stelle: ביתו מלא ר"ל מה שימלא ביתו מכסף וזהב, וכן מלא כל הארץ כבודו, שר"ל שכבודו גדול שהיה ממלא את כל הארץ, ולא שהמלא את הארץ הוא כבודו והטעם על הנבראים, כי רבים טעו בכך שחשבו שהוא כמו ליי' הארץ ומלואה. Samuel Ṣarṣah hingegen merkt hier folgendes an: כי רבים טעו וכו'. יש אומרים שאמר זה בעבור שלא אמר מְלֹא ביתו בצר"י תחת הלמ"ד כי אם אמר כן היה נראה שרוצה לומר הבית מלאה מכסף וזהב כמו ומי מְלֹא ימצא למו (תהלי ע"ג, י'), אבל מאחר שכתוב מלא בחולם הלמ"ד רוצה לומר מלא בית כלומר כשיעור הבית עם כותליו ואוירו כמו מלא כל הארץ כבודו שרוצה לומר כי כבוד השם מלא העולם כטעם ליי' הארץ ומלואה, ויש אומרים כי רוצה לומר כי רבים חושבים שכבוד השם הוא מלא העולם שנראה שהכבוד ממלא המקום כי מי שאינו גוף אינו צריך מקום אבל רוצה לומר שהעולם במלואו הוא כבוד השם יתברך, והאמת כי רוצה לומר מה שימלא ביתו מכסף וזהב כמו מלא כל הארץ כבודו שרוצה לומר שכבוד השם ממלא הארץ וכבוד השם בכאן רוצה לומר הנבראים וכן פירש ליי' הארץ ומלואה. 7) T für כ' ה' bloss שהשם. 8) N für יחדש אות < יחד דבר. 9) Diese LA., für die in uns. mas. Texte stehende ורבה עליך, hat auch iE im kK., z. St., p. 73, 6. Z. v. o. N noch חית השדה. 10) In dem verloren gegangenen Pentateuchkommentare (ALdJ., § 31, D, p. 55) z. St., scheint Saadja, ähnlich wie im כתאב אלאמאנאת

בפרשת בהעלותך בפסוק הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י״א, כ״א), גם בפרשת ואלה
שמות בפסוק וזה לך האות (שמות ג׳ י״ב)[1], ועוד יפרשהו בפרשת ראה בפסוק ובא
האות (דברים י״ג, ג׳). [ולא אמרו אמת]. פירוש: על אנשי שקול הדעת משיב[2],
כי לא אמרו אמת להוציא הדברים ממשמעתם[3]). [ואם תבין סוד[4]) מלאכי אברהם].
פירוש: * בפרשת וירא אליו (בראש׳ י״ח, א׳) כתוב ענין שלשה אנשים, והוא פירש C 88 a
סודם בפרשת ואלה שמות בסוד השם[5]). [גם יעקב]. פירוש: בסוף פרשת[6]) ויצא
יעקב (בראשית ל״ב, ב׳) כתוב ויפגעו בו מלאכי אלהים, גם בפרשת וישלח (בראשית
ל״ב, כ״ה) כתוב ויאבק איש עמו, והוא פירש אותם במקומם, גם בפרשת ואלה המשפטים
(שמות כ״ג, כ״א) בפסוק כי שמי בקרבו. [אז תבין[7]) האמת]. פירוש: אם תבין כי
מלאכי אברהם ויעקב נראו להם במראה הנבואה, אז תבין כי גם לבלעם נראה לו המלאך
במראה הנבואה[8]), כי המלאך איננו נראה לעין, והמלאכים הנראים גופות הוא דמיון
שכלי במראה הנבואה.

כה. 7. [ויש כאן שאלה[9])] פירוש: איך הרג פינחס את זמרי בלא עדים
והתראה, והתורה אמרה על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי
עד אחד (דברים י״ז, ו׳), וכל שכן בלא עדים ובלא התראה[10]) כלל.

פינחס.

13. [וכבר פירשתי[11]) כי נגיד היה[12]) עליהם]. פירוש: בדברי הימים
בפרשת וכל ישראל התיחשו[13]) * כתיב ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים י״י M 328 b
עמו (ד״ה א׳ ט׳, כ׳), והוא פירש אותו שם בפירושו[14]) ולא ראיתיו עד הנה.

כו. 62. [שלשה ועשרים אלף, והתימה[15]) כי לא נוסף בהם רק שבע
מאות]. פירוש: כי בפרשת במדבר (ג׳, ל״ט) כתיב[16]) כל פקודי הלוים * אשר פקד A 136 b

---

ואלאעתקראת (ed. Landauer, p. 121, ס׳ האמונות והדעות, Ed. Lpz., p. 75 f.), dargelegt zu haben, dass die Wunder ausschliesslich zur Beglaubigung der Propheten geschehen sind. Vgl. MS., $42_{28,\ 33,\ 113}$ ff. Im kK. zu Exod. 23_{28} (p. 73, 7. Z. v. o.), dann weiters zu Ex. 3_{13} (kK. p. 12), Num. 11_{21}, Deut. 13_{3} scheint übrigens iE beizupflichten dieser Ansicht Saadjas, die auch die ibn Gebirols (vgl. MS., 42_{115} h) [und Abraham ibn Dauds (vgl. Guttmann, Die Religionsphilosophie des Abraham ibn Daud aus Toledo, Göttingen, 1879, p. 175)] ist. [1]) In Wirklichkeit findet sich die Erkl. zu Exod. 3_{13} (kK., p. 12). [2]) N אמ׳. [3]) N ממשמעם. [4]) N זאת. [5]) Vgl. iE. zu Exod. 3_{13} (kK., p. 12) u. MS., $42_{113,\ 241}$. [6]) M bloss בפרשת. [7]) BC noch את. [8]) Dass hier nicht an מראה הנבואה im Sinne von Maimûnî (More II. 42), wie Friedländer, Essays etc., p. 82, Anm. 2, dies annehmen will, zu denken sei, hat bereits Rosin, Ms., 42_{113} nachgewiesen. Vgl. auch MS., 43, p. 13 u. 23 f.. ABCN fehlt von אז תבין bis hierher infolge Homoioteleuton. [9]) N שאילה. [10]) N für ובלא התראה bloss והתר׳. [11]) ABC פירשתיו, iEV. p. 76, z. St. פירש. [12]) N היה נגיד. [13]) N התיחסו. [14]) Vgl. D. Kimḥi zu I Chron. 9_{20}. [15]) N ותימה. [16]) N מדבר סיני כתו׳.

משה ואהרן על פי י״י למשפחותם כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלף, והוא פירש שם כי הם כ״ב אלף בכלל וכשאתה מחבר הפרטים תמצא שיש חסרון[1]) שלש מאות, פירושו כי הפרטים יעלו כ״ב אלף[2]) ושלש מאות[3]), וכאן[4]) בפרשת פינחס הם כ״ג אלף, והנה נוספו עליהם ת״ש מאות[5]) כאשר אמר. [כי הלוים לא נכנסו עם פקודי[6]) ישראל, והעד אלעזר הכהן]. פירוש: כי אחר זה הפסוק (פסוק ס״ה) כתיב על דור המדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון, ואלו[7]) נחשבו הלוים עם ישראל בזה הענין איך נותר אלעזר הכהן ולא מת הלא גדול היה, * כי כבר נולד לו פינחס, שהרי פינחס מיוצאי מצרים היה, וכיון שלא מת אלעזר והיה גדול מבן עשרים, הנה הוא ראיה שלא היתה הגזירה על הלוים, וכבר הזכיר זה בפ״שת שלח לך בפסוק ועבדי כלב (במדבר י״ד, כ״ד). 64 [ובאלה לא היה איש, זה הפסוק שב אל פקודי ישראל]. פירוש: כי לפני הפסוק הזה (בפסוק ס״ג) כתיב אשר פקדו את[8]) בני ישראל, ואינו שב אל פקודי הלוים שהם למעלה, ועל כן הביא ראיה מאלעזר הכהן.

כח. 7. [ומן הפירוש נסמך[9]) על דברי קדמונינו[10]) ז״ל]. פירוש: שאמרו שהנסוך הוא במים[11]) כמו שפירש רש״י ז״ל[12]). 10 [בשבתו, שב אל יום[13]) השבת אף על פי שנמצא (בישעיה נ״ו, ו׳) כל שומר שבת מחללו]. פירוש: בעבור כי שבת לשון * נקבה כמו שפירש בספר שמות (ל״א, ט״ו)[14]), שהיה[15]) ראוי להיות[16]) שַׁבָּתָת על משקל[17]) דַּלֶּקֶת. אלא שחסרו הת״ו להקל על הלשון, והנה ו״ו בשבתו כנוי לזכר, וכן מחללו, ועל כן אמר שהוא שב אל יום (בפסוק ט׳) שהוא לשון זכר, ואיננו שב[18]) אל שבת שהוא לשון נקבה[19]). 11. [אף[20]) על פי שיש לטעון על יו״ד ובראשי]. פירוש: שהוא לשון רבים, בעבור שלא אמר הכתוב ובראש[21]) חדשיכם שיהיה משמעו על החדש שהוא ראש לכל החדשים[22]). [רק בעבור שמצאנו הנה חדש מחר (ש״א, כ׳ ה׳) ישר דברו]. פירוש: שאיננו[23]) כתוב הנה ראש חדש מחר, והוא פירש בספר שפת יתר[24]) * כי בכל מקום שיאמר

---

1) T für ש׳ ח׳ <שיותירו. 2) ABC אלפים. 3) Fehlt in den Hss. Die Summe 22.300 ergibt sich aus Num 3 22 (7500), 3 28 (8600) u. 3 34 (6200). 4) N וכן. 5) Vgl. Anm. 3. 6) N noch בני. 7) ABCN ואולי (sic!). 8) Fehlt N. 9) N נסמוך. 10) So auch iEV., p. 82, z. St.; T hingegen הקדמונים. 11) b. Taanith, 3a; ספרי zu uns. Verse (Ed. Friedmann, p. 53b: קמ״ג) u. zu Num. 29 18 (Ed. Friedmann, p. 55a: ק״ן). 12) Num. 29 18. 13) N ליום. 14) Fehlt Hss. 15) M שהם. 16) T (kK, p. 97, 1. Z. v. u.) für להיות <לה יותר. 17) BM משפט. 18) Fehlt N. 19) Da jedoch iE selbst sowohl in Exod. 31 15 (kK., p. 97 f.), als auch in Jes. 56 2 das Wort שבת den doppelgeschlechtlichen Hauptwörtern zuzählt (vgl. iEG., p. 84 6; vgl. auch ZAW, 16 47), erscheint die hier dargelegte Auseinandersetzung nicht zwingend. 20) T ואף. 21) N ובראשי. 22) Vgl. Poznansky, ibn Chiquitilla, p. 128 u. 132. N fehlt לכל. 23) N שאינו. 24) Ueber das ס׳ היכוד vgl. B. I, 44 30 und Einleitung. Unbegreiflich ist mir, in Parenthese bemerkt, die von Bacher (iEg., 14 66) dargetane Ansicht, die von iE zu Gen. 29 14 (zum Ausdrucke חדש ימים) auf eine frühere Er-

הכתוב חדש בלא זכר ימים הוא ראש חדש, והנה חשוב[1]) מלת ובראשי[2]) לשון רבים לראשי השנים, כי גם השנים[3]) רבות הן, שנה אחר שנה.

ראשי המטות.

ל. 3. [והנה אנחנו צריכין לקבלה]. פירוש: זה אמר כנגד הצדוקים שאינם רוצים לשמוע דברי חכמינו ולא להאמין[4]) בהם ועל[5]) כרחם יודו[6]) בכאן. 6. [כיום שמעו, ולא[7]) ביום אחר]. פירוש: באותו יום[8]) עד שתחשך ולא יום מעת לעת, וכן פירש רש״י (כפסוק ט״ו). 7. [ונדריה עליה, בבית אביה ולא הניא אותה אביה, בעלה יניא אותה]. פירוש: רש״י[9]) גם הרמב״ם[10]) ז״ל (הלכות נדרים פרק י״א, הלכ׳ ט׳ וכ׳) אמרו[11]) כי זה מדבר בארוסה שנדרה בבית אביה, כי צריכים אביה ובעלה ביחד להפר נדריה. ור׳ אברהם אמר כי[12]) מן התורה לפי הפשט אם
C 88 b A 137 a ידע אביה בהיותה * בביתו * יפירם הוא לבדו, ואם לא ידע אביה ונכנסה לחופה ואחר כן ידע בעלה יפר אותם[13]) הוא לבדו, וגזרו חכמים על הארוסה בעבור הספק שלא יהיו נדריה מופרים כי[14]) אם על ידי[15]) שניהם.

לא. 11. [ויקחו את כל השלל ואת כל המלקוח, שם כלל לאדם ולבהמה[16])]. פירוש: על מלת מלקוח אמר כן, אבל השלל[17]) אחר כן יפרשנו. 14. [על פקודי החיל, מגזרת[18]) יפקוד י״י[19]) כמו פקידי[20])]. פירוש: כי מלת פקודי היא[21]) שם תאר ולא פעול. [שרי האלפים והמאות הם מאה ושלשים שנים]. פירוש: לי״ב אלף היו י״ב שרי אלפים, ובעבור כי י״ב אלף הם ק״כ מאות
N 121 b על כן היו שרי המאות ק״כ, והנה * ק״כ וי״ב עולים[22]) קל״ב. 20. [וכל מעשה עזים כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת תרומה (שמות כ״ה, ד)[23]) פירש[24]) ושש ועזים שהוא צמר העזים, ויהיה פירוש מעשה עזים בגדים עשוים[25]) מצמר העזים[26]). 23. [וקדמונינו[27]) אמרו כי טעמו בשיעור המים שתרחוץ[28]) בהם הנדה[29])]. פירוש: במסכת עבודה זרה (דף ע״ה, ע״ב)[30]). 28. [אחד נפש, כמו נפש שנים[31]) (בראשית מ״ו, כ״ז)]. פירוש: שהוא לשון זכר, כי מצאנו „נפש״ לשון זכר[32]) ונקבה,

---

klärung erwähnte Berufung, bezöge sich auf die Stelle im längeren Komm. zu Exod. 12_1, während in Wirklichkeit iE diese Phrase bereits in Gen. 4_4 (vgl. B I. zu Gen. 29_{14}, p. 128_{18}) erklärt. [1]) M תשוב (sic!). [2]) N ראשי. [3]) N שני׳. [4]) M מאמין. [5]) M על. [6]) M יורו. [7]) T לא. [8]) ABCN היום. [9]) M für פ׳ ר׳ פרש״ר < (sic!). [10]) N הרם במז״ל. [11]) ABCN fehlt. [12]) M noch אין (sic!). [13]) N יפרם. [14]) Fehlt N. [15]) AB יד. [16]) N ובהמ׳. [17]) N dafür מלת שלל. [18]) N מגזירת, [19]) N noch על. [20]) T פקודי החיל. [21]) Fehlt N. [22]) N dittographiert. [23]) Vgl. kK., 78. 7. Z. v. u. [24]) N בפסוק. [25]) ABC העשוים. [26]) N עזי׳. [27]) So auch iEV., p. 85, z. St.; T hingegen וחז״ל. [28]) NT שתרחץ. [29]) N העדה (sic!); T האשה הנדה. Zur Sache vgl. MS., 43_{75}. [30]) ע׳ ז׳ fehlt Hss., doch freier Raum gelassen. [31]) T אחד. [32]) N fehlt von כי bis hierher infolge Homoioteleuton.

והרוב נקבה[1]). 30. [אחד אחז, כמו ואחז[2]) אחז]. פירוש: פסוק הוא בדברי הימים[3]) (א׳ כ״ד, ו׳) ויכתבם שמעיה בן נתנאל הסופר מן הלוי לפני המלך והשרים וצדוק הכהן ואחימלך בן אביתר וראשי האבות לכהנים וללוים בית אב אחד אחז לאלעזר ואחז אחז[4]) לאיתמר. [מכל[5]) הבהמה, כמו גמלים[6])]. פירוש: כי כל האחרים כבר נאמרו בפירוש. 50. [אצעדה, היא על הזרוע, כי כן כתוב]. פירוש: 29 b * בספר שמואל (ב׳ א׳, י׳) במיתת שאול כתיב ואצעדה[7]) אשר על זרועו. [עגיל, באזנים, כי כן כתוב]. פירוש: ביחזקאל (ט״ז, י״ב) ועגילים על אזניך.

לב. 1. [לבני ראובן, תחלה[8])]. פירוש: נזכר בפסוק הזה קודם בני גד, בעבור כי ראובן בן גבירה וגד בן שפחה. 5. [יש אומר[9]) כי „את" הוא פעול יֻתַּן]. פירוש: בעבור כי יֻתַּן לשון זכר, והארץ לשון נקבה[10]). 12. [כלב בן יפנה, בתחלה כאשר דבר[11]) השם]. פירוש: הזכירו משה לפני יהושע כמו שהקדימו השם בפרשת שלך לך (במדבר י״ד, ל׳, עיין גם פירוש א״ע על פסוק כ״ד), והוא פירש שם כי הטעם בעבור כי הוא הקרים ויהס (במדבר י״ג, ל׳). [כמו מלת[12]) בקשו נפשי]. פירוש: במזמור הטה י״י אזניך (תהלים פ״ו, י״ד). 14. [על כל רב ביתו]. פירוש: כל מי שגדל בביתו. [והטעם גדול[13]) השנים]. פירוש: זהו פירוש תַּרְבּוּת. 19. והלאה, נמצא על מקום]. פירוש: כמו זה. וכבר פירש אותו בפרשת אמור בפסוק ומיום[14]) השמיני והלאה (ויקרא כ״ב, כ״ז) ושם ביארתי דבריו[15]). [ועל זמן]. פירוש: כמו ומיום השמיני והלאה (ויקרא כ״ב, כ״ז)[16]). 30. [ובאה[17]) זאת המלה]. פירוש: ונאחזו. [כמשפט בעלי היו״ד]. פירוש[18]): בעבור שבא הנו״ן בחולם בבנין נפעל כמו ונודעה יד י״י (ישעי׳ ס״ו, י״ד) ששרשו ידע, ונותרה בת ציון (ישעיה א׳, ח׳) ששרשו יתר, ונוסף גם הוא (שמות א׳, י׳) ששרשו יסף, והיה ראוי להיות בסגול בכאן כמו נֶאֱחַז בסבך בקרניו (בראשית כ״ב, י״ג)[19]). 38. [אלה הערים הסבו[20]) שמותם]. פירוש: כי שמות אחרים היו להם בתחלה כמו לַיִש שקראוהו[21]) דן[22]), ולוז שנקראת[23]) בית אל[24]). 39. [שב[25]) אל הגבור]. פירוש: * מבני מכיר, כי כן * כתוב 37 b 82 a וילכו בני[26]) מכיר. 40. [ויאמר יהודה לשמעון אחיו]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״א, ח׳)[27]). 41. [כי חצרון[28])]. פירוש: שהוא[29]) משבט יהודה. [על שם משפחת אמו]. פירוש: שהיתה משבט מנשה. [כי כן

---

1) Vgl. Albrecht in ZAW., XVI $_{42}$. 2) T והאוחז (sic!); N ואחוז אחוז. 3) N noch כתו׳. 4) N für אחז . . . אחז < אחוז ואחוז אחוז. 5) Hss. ומכל. 6) N הגמלים. 7) N והצעדה. 8) So auch iEV., p, 78, z. St., T hingegen fehlt dieses Wort. 9) T אומרים. 10) Vgl. iEG., p. 131 $_{2}$. Vgl. auch iE zu Gen. 1 $_{1}$ (beide Rez.), Exod. 10 $_{8}$ u. Ges., HG.[26], S. 121 a. 11) N בתחלת כשדבר. 12) Fehlt T. 13) ABC גידול. 14) N וביום. 15) Vgl. oben S. 22 $_{25}$. 16) Vgl. Ges., HW.[13], s. v. הלאה. 17) T ובאת, ABC ובא. 18) Fehlt N. 19) Vgl. auch Gesenius, HG.[26], § 68 i. 20) T הוסבו. 21) AB שקראוה. 22) Vgl. Richter 18 $_{29}$. 23) AB שנקרא. 24) Vgl. Gen. 28 $_{19}$. 25) T שבה. 26) M fehlt von כי bis hierher infolge Homoioteleuton. 27) Vgl. B. I, S. 256 $_{16}$ ff. 28) N חסרוי (sic!). 29) ABC הוא.

כתוב[3]. פירוש: בספר עזרא (ב׳, ס״א, נחמיה ז׳, ס״ג) ומבני[1]) הכהנים בני חביה בני הקוץ בני ברזלי אשר לקח מבנות ברזלי הגלעדי אשה ויקרא על שמם.

אלה מסעי.

N 122a לג. 1. [עד שבנו[2]) הנזכרים]. פירוש: עד שבנו בני ראובן וגד וחצי * שבט[3]) מנשה את המקומות הנזכרים שהם גדרות צאן וערים. 3. [ממחרת הפסח, פירשתיו]. פירוש: בפרשת אמור בפסוק ממחרת השבת (ויקרא כ״ג, י״א) פירש כי יום הפסח הוא י״ד בניסן, וממחרת הפסח הוא ט״ו בניסן, והוא תחלת החג, וזה הפסוק לעד. [וכן ביד רמה]. פירושו מפורש בפרשת ויהי בשלח (שמות י״ד, ח׳). 40. [כי נלחם עם ישראל]. פירוש: כי כן כתוב בפרשת פרה (במדבר כ״א, א׳). 49. [להזהיר M 330a C 89b את[4]) ישראל]. * פירוש: שיאבדו הצלמים ושיחלקו הארץ בגורל לשבטים[5]). *

לד. 1. [והנה עוד פירש להם גבול[6]) נחלתם]. פירוש: כי כתוב למעלה (ל״ג, נ״ב) והורשתם את כל יושבי הא־ץ, ושב הכתוב לפרש איזו ארץ אמרתי, ארץ כנען לגבלותיה שהם פלוני ופלוני. 5. [ואיננו היאור]. פירוש: רק ארץ הערבה הסמוכה למצרים, ועל שהיא עמוקה כמו נחל נקראת כן, וכן בנחל שורק (שופטים ט״ז, ד׳)[7]) בנחל הבשור (ש״א ל׳, כ״א) והעיר אשר בנחל (דברים ב׳, ל״ו). וידוע כי הנחל הוא גיא שיש בו מים נגרים, ויש נחל שירדו בו מים תמיד ויש[8]) שירדו[9]) לפעמים. 6. [הים הגדול הוא[10]) הספרדי]. פירוש: הוא ים עכו ויפו ונקרא ספרדי, בעבור כי סמוך לספרד הוא[11]) מתפרד מן ים[12]) אוקיאנוס[13]) ומשם יבא[14]) עד יפו[15]). והוצרך להודיעך זה כדי שלא תטעה לחשוב שהפסוק אומר על ים אוקיאנוס[16]) או על ים[17]) קפה[18]) בארץ תוגרמה[19]) שקוראים אותו בימים האלה הים הגדול. 7. [ואם הם שני בנינים]. פירוש: תְּתָאוּ מהכבד הדגוש, וְהִתְוִיתָ מהכבד הנוסף[20]). 11. [ומחה, כאשר יאמרו[21]) קדמונינו ז״ל[22])]. פירוש: לשון מחאה כמו ואנש[23]) לא ימחה[24]) בידיכי[25]) בגטין[26]). ויש ספרים שכתוב בהם תבירתא[27]), ולפי דעתי שהוא טעות בספרים, כי כבר חפשתי בספר הערוך ובפירושים ולא מצאתי כזה הפירוש בדברי רבותינו, ואני חושב כי זה הפירוש היה קשה לאחד מן התלמידים וכתב בגליון הספר

---

1) N מבני. 2) T noch הערים. 3) Fehlt N. 4) Fehlt NT. 5) N השבטי׳. 6) Fehlt NT. 7) N noch וכן. 8) M fehlt von נחל שירדו bis hierher infolge Homoioteleuton. 9) N noch בו. 10) Fehlt NT. 11) N והוא. 12) N מים. 13) N אוקיינוס. 14) N für ומשם יבא < ויבוא. 15) Das mittelländische Meer. Vgl. Reinaud, Géographie d'Aboulféda, II_1, p. 32. 16) N אוקיינוס. 17) Fehlt ABCN. 18) N קפא. 19) M תוגרמא. 20) Dieselbe Ansicht erwähnt auch Ḥajjûg im כ׳ אלאפעאל דואת חרוף אללין (Ed. Jastrow, p. 218 = Dukes 142, s. v. תוה): וקיל אן והתאוי׳ מן הד׳א אלאסל (nämlich v. תוה). 21) T אמרו. 22) Fehlt NT. 23) N ואינש. 24) ABC מחא, N ימחא. 25) N בידיך. 26) Aehnlich auch LXX Luc. συγκρούσει. Vgl. auch Kautzsch, Die Aramaismen im AT., 1902, p. 54 f. u. Baentsch, a. a. O., zu Num. 34_{11} (p. 688). ABC für ב׳ ב׳ < בדיני גיטין. 27) So auch in uns. Druckausgg.

תבירתא[1]) להוריע שהוא קשה בעיניו, ומי שהעתיק מהספר[2]) ההוא[3]) כתב תבירתא
בפנים, כי חשב שהוא מהספר[4]). 19. [והמפרשים אמרו כי החל מיהודה כאשר
יצא הגורל בתחלה]. פירוש: השם הזכיר למשה שבט יהודה בתחלת כל השבטים,
בעבור כי השם ידע שעתיד לצאת גורל יהודה בתחלה בחלוק הארץ ככתוב בספר יהושע
(ט״ו, א׳), רק יש טענה גדולה עליהם, כי אם זה אמת היה ראוי שיזכיר הפסוק בכאן
נשיאי * השבטים על סדר הגורלות שיצאו בספר יהושע כלומר אפרים ומנשה אחר 138 a
יהודה (עיי׳ שם ט״ז, ה׳; י״ז, א׳,) ואחריהם בנימין (י״ח, י״א) ושמעון (י״ט, א׳) וזבולון
(י״ט, י׳) ויששכר (י״ט, י״ז) ואשר (י״ט, כ״ד) ונפתלי (י״ט, ל״ב) ודן (י״ט, מ׳), ואנחנו
רואים שאינם כן בזאת הפרשה, רק אחר יהודה שמעון ובנימין ודן, ואחר כן מנשה,
ואחריו אפרים, הפך האחרים שהזכרתי, ואחר כן זבולון ויששכר ואשר ונפתלי, ואחר
שאינם בסדר * אחד * אין פירושם נכון. 28. [כי הה״א איננו מאותיות[5]) 330 b 122 b
המשך]. פירוש: שהם אותיות אוי״, ונקראים אותיות הניח. וזה[6]) בעבור כי[7])
המדקדקים שלפניו היו אומרים שגם הה״א הוא מאותיות המשך[8]).

לה. 15. [לבני ישראל, איננו דבק עם הפסוק הראשון]. פירוש: זה
אחד מעשרה פסוקים[9]) שהזכיר בפרשת חיי שרה (בראשית כ״ג, י״ז) בשם הגאון ושם
ביארתים[10]). 19. [בפגעו בו, שבור[11])]. פירוש: בא הפ״א בחיריק, ובלשון ישמעאל
נקרא החיריק שבר[12]). 25. [עד מות, יש אומר[13]) עד חפוש[14])]. פירוש: מלשון
וַיִּתְחַפֵּשׂ[15]) (בראשית ל״א, ל״ה) כלומר עד שיחפש הכהן האמת וידע * אם זה האיש 82 b
חייב מיתה[16]) או פטור, או הוא מלשון „חָפְשִׁי" (כגון דברים ט״ו, י״ב)[17]), כלומר עד[18])
שהכהן הגדול יוציאנו חפשי. [וכמוהו תמות חכמה (איוב י״ב, ב׳)]. פירוש:
מלשון וַיִּתְחַפֵּשׂ[19]) ר״ל עמכם[20]) תחופש החכמה ויודעו מצפוניה, ומלשון[21]) חָפְשִׁי ר״ל

1) N תבירתה. 2) N הספר. 3) Fehlt AB. 4) Dieser Erklärung JbEs, der den Einschub des ganz gewiss nicht hierher gehörenden Wortes תבירתא richtigerweise zu erklären sucht, wäre nur noch hinzuzufügen, dass das von diesem Schüler, oder sonst einem gelehrten Leser an den Rand geschriebene Wort תבירתא (gewöhnlich תביר), den Akzent תביר des Wortes ומחה hervorheben wollte, weil im Gegensatze zu anderen Stellen, nur hier das Wort ומחה den Akzent תביר hat, wie dies auch die מסורה גדולה zu Num. 5_{23} erwähnt. Vgl. auch Salomo Netter im פירוש על אבן עזרא zu unserer Stelle. Noch sei hier angemerkt, dass iEV., p. 85 für מגזרת ימחאו in unseren iEtexten, וכמוהו ימחאו hat. N fhr מהספר < לשון הספר. 5) T איננה מהאותיות. 6) N וזהו. 7) Fehlt N. 8) Diese Ansicht JbEs ist unrichtig, weil ja auch die früheren Grammatiker das ה nicht als Dehnbuchstaben betrachtet haben, wie dies iE selbst sagt, Jesôd, p. 17: וזאת דעת כל המדקדקים כי הה״א איננו מאותיות המשך רק יתחלף עם שלשת רעיו (הם אותיות אוי״); שפת יתר, N. 140; מאזנים, p. 13 a, s. הנמשכים u. iEG, p. 60. 9) AB הפסוקים. 10) Vgl. B. I, p. 114. 11) T בשבר הפ״ה. 12) كسر. Vgl. iEG., p. 62. 13) T noch עד מות 14) N חיפוש. 15) Von √ חָפַשׂ. 16) N במיתה. 17) √ חָפַשׁ. 18) N noch שיחפש (sic!). 19) B sind hier die oben stehenden Wörter von כלומר עד שיחפש הכהן bis hierher dittographiert. 20) N ועמכם. 21) N מלשון.

עמכם תהיה[1]) החכמה החפשית[2]). [וזה המאורע אירע בימיו]. פירוש: בעבור שאין לבו שלם עם אלהיו ואיננו מוכיח את ישראל כראוי, על כן שלח השם[3]) זה המכשול בימיו, כי שכר עבירה עבירה, גם כי מגלגלין חובה על ידי חייב, והנה זה העון[4]) חשוב על הכהן, ועל כן יכופר במיתת הכהן וישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו[5]). 33. [כי אם בדם שפכו[6]) פועל]. פירוש: כי איננו שם הפועל[7]) כמו וּמִשָּׁמְרוֹ את השבועה (דברים ז׳, ח׳) אלא הוא כנוי על הרוצח, כי לא יכופר לארץ דם הנרצח שהוא השפוך, כי אם בדם הרוצח שהוא השופך דם הנרצח. 34. [ולא תטמא, התנופה]. פירוש: כי התי״ו כנוי לנקבה. [או צווי[8])]. פירוש: והתי״ו לשון זכר והוא לנכח.

לו. 7. [שפעם תסוב הנחלה מכה[9])]. פירוש: משבט מנשה לשבט אפרים, וכן לשבטים אחרים. [וכה]. פירוש: גם תסוב מאפרים למנשה. [בין הן] פירוש בנות צלפחד לשבט בעליהן, ובדרך משל לשבט אפרים. * [בין אחרים]. C 89b פירוש: בין אנשים אחרים משבט מנשה ישאו נשים משבט אפרים, ויעבירו הנחלה מאפרים למנשה. 11. [הזכירן הכתוב בתחלה]. פירוש: בפרשת פינחס (במדבר כ״ז, א׳). [כאשר נולדו). פירוש: על סדר מולדתן. [ועתה[11]) כאשר נשאו לאנשים[12])]. פירוש: עתה הזכירן על סדר נישואיהן, כי הנזכרת תחלה בזה הפסוק נשאת[13]) בתחלה, ואחריה הנזכרת אחריה, וכן כולן[14]).

---

1) N für עמ׳ תה׳ bloss ועמכם. 2) N חפשית. 3) AC להם. 4) N עון. 5) Vgl. MS., 43_{127}. 6) N שוכפו. 7) CM הפעל. 8) T הוא ציווי. 9) So auch iEV., p. 85, z. St.; T hingegen שפ׳ תסוב מפה. 10) So auch iEV., p. 85, z. St.; T ומפה. 11) T noch הזכירם. 12) N noch אחרי׳. 13) M נשאה. 14) M noch das Kolophon: נשלם ספר במדבר סיני נתחיל ספר אלה הדברים.

ספר אלה הדברים.

אלה הדברים.

א. 2. [וכן* פירושו ככל אשר צוה י״י אותו אליהם בעבר הירדן M 331a במדבר בערבה]. פירוש: דעתו היא כי אלה הפסוקים שהם מראש הפרשה עד פסוק י״י אלהינו דבר אלינו (א׳—ו׳) הם קשורים זה בזה, כאלו כתוב: אלה הדברים אשר בפרשיות הבאות* כבר אמרם משה לישראל ככל[1]) אשר צוה י״י אותו אליהם במקומות N 123a הנזכרים שהם במדבר בערבה וגו׳. [ואם תבין סוד השנים עשר (דברים ל״ד, א׳—י״ב), גם ויכתוב משה (דברים ל״א, ט׳), והכנעני אז בארץ (בראשית י״ב, ו׳), בהר י״י יראה (בראשית כ״ב, י״ד) הנה ערשו (דברים ג׳, י״א) תבין האמת]. פירוש: דע כי השנים עשר הם י״ב[2]) פסוקים שבסוף התורה (דברים ל״ד א׳—י״ב), והוא אמר שם (פסוק א׳ גם ו׳) כי לפי דעתו מפסוק ויעל משה עד סוף התורה כתב יהושע, ומזה נבין[3]) דעתו על הפסוקים האחרים. והנני אבאר[4]) טעמי כלם[5]). [סוד השנים עשר]. פירוש: הוא פירש שם כי אחר שעלה משה לא ירד[6]), ועל כן הוצרך לפרש כי יהושע כתבם[7]) בנבואה, זה הוא דרך הפשט. ומה שפירשו רבותינו ז״ל כי משה כתבם בדמע, דע כי מחלוקת היא במסכת מכות פרק הגולין (דף י״א, ע״א) ובמנחות פרק הקומץ רבה (דף ל׳, ע״א) ובבבא בתרא פרק ראשון (דף ט״ו, ע״א), ויש שם מי שאמר כדברי ר׳ אברהם. [גם ויכתוב משה]. פירוש: בפרשת וילך כתוב ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים וגו׳ (דבר׳ ל״א, ט׳), כי מלת ויכתב גם ויתנה מעידות שכבר נתנה קודם שנכתב זה הפסוק. [והכנעני אז בארץ]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת לך לך (בראשית י״ב, ו)[8]). [בהר י״י יראה]. פירוש: ביארתיו בפרשת[9]) וירא אליו (בראשית כ״ב, י״ד)[10]). [הנה[11]) ערשו]. פירוש: הנה ערשו ערש ברזל הלא היא ברבת בני עמון משמעו שהוא מעיד להם שהיא ברבת בני עמון. וידוע כי משה לא נכנס אל ארץ בני עמון שנאמר רק אל ארץ בני עמון לא קרבת (דבר׳ ב׳ ל״ז), ואחר שלא נכנס שם מאין ידע שהיתה[12]) ערשו של עוג בתוכה. וידוע כי ישראל לא באו ברבת עד ימי דוד ששלח את יואב וכבש את[13]) ארץ בני עמון, ואז ידעו שהיתה ערש עוג ברבה. וזה ראיה כי אחר כן נכתב זה הפסוק[14]) בתורה ולא כתבו משה רק אחד[15]) מהנביאים האחרונים כתבו. [תבין[16]) האמת]. פירוש: אם תבין סוד הפסוקים האלה* שלא כתבם משה, אז תבין כי הפסוקים[17]) החמשה[18]) M 331b שהם מתחלת[19]) הפרשה הזאת עד תחלת „י״י אלהינו דבר אלינו" לא כתבם משה,

---

[1]) N וכל. [2]) Fehlt N. [3]) AB עיין (sic!). [4]) ABCN מבאר. [5]) Vgl. MS., 43, p. 25 f. [6]) So auch iEV., p. 91, z. St.; T hingegen כתב. [7]) M כתב. [8]) Vgl. B. I, p. 91 f. [9]) ABCN fehlt von לך לך bis hierher infolge Homoioteleuton. [10]) Vgl. B. I, p. 112_1. [11]) T גם והנה; iEV., p. 94, z. St. והנה. [12]) N שהיה. [13]) Fehlt N. [14]) N הפסוק הזה. [15]) N אחת (sic!). [16]) T תכיר. [17]) ABCN הכתובים. [18]) N ההם (sic!). [19]) N בתחלת.

רק אחד מהנביאים האחרונים[1]) כתב אותם[2]). ופסוק * „י״י אלהינו״ שהוא תחלת 83 a
הענין הוא קשור עם פסוק „אלה המצות והמשפטים״ שהוא סוף ספר וידבר (במדבר
ל״ו, י״ג). ומי שיסתכל היטב בענין הפסוקים האלה יבין האמת, ויעיד על זה כי כל
החמשה הפסוקים[3]) האלה מדברים בלשון[4]) איש אחר כאלו אחר[5]) מגיד הענין. ואם
תאמר כל התורה כלה גם כן מדברת בלשון אחרים, דע כי יש בכאן הפרש כי נתן בהם
סימנים על המקומות שנאמרו בהם המצות האלה, והסימנים הם במדבר * בערבה וגו׳, 139 a,
ואלו כתבם משה לא היה צריך לתת סימנים, כי כל ישראל היו שם והיו יודעים * 123 b
המקומות ומה צורך היה לו להגיד להם סימני המקומות שהם שם הואיל והם יודעים
אותם, וזה הכריחו לפרש כן. וכבר הקשיתי קושיות עליו בפרשת לך לך בסוד והכנעני
אז בארץ (בראשית י״ב, ו׳)[6]), ונתתי לכלם טעם על דעתו כראוי[7]).

ב. 9. [נתתי את ער, מואב, יתכן[8]) שלקחה סיחון]. פירוש: בעבור שנכתבה עם הערים שלקח סיחון מארץ עמון ומואב כמו שכתוב כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחון אכלה[9]) ער מואב (במדבר כ״א, כ״ח). [וחזרה למואב באחרונה]. פירוש: בעבור כי השם הזהירם עליה כמו שכתוב בזאת הפרשה (ב׳, י״ח—י״ט) אתה
עובר היום את גבול מואב * את ער וקרבת[10]) מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם. 90 a
ולפני זה כתוב אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, כי לא אתן לך מארצו ירושה, כי לבני לוט נתתי את ער ירושה. 20. [זמזמים, מלה מתוקנת על משפט לשון הקדש כמו החשדרפנים[11])]. פירוש: כי מלת זמזם היא בלשון מואב והוסיפו עליה[12]) יו״ד מ״ם[13]) בסופה על מנהג לשון הקודש כדרך לשון רבים, אף על פי שלשון רבים בלשונם איננו ביו״ד ומ״ם, ומשה רבינו הוסיף עליו יו״ד ומ״ם בכתבו התורה[14]) כאשר עשה מרדכי במלת אחשדרפנים[15]), שהיא מלשון פרס כאשר פירש רבינו אברהם בפירוש המגילה (אסתר ג׳, י״ב)[16]). 23. [והכתוב ספר[17]) כי העוים לקחו עזה].
פירוש: אם[18]) יאמרו לנו הגוים למה לקחתם את עזה שהיא לפלשתים * בני אבימלך 332 a
שכרת ברית עם אברהם אם תשקר לי ולניני ולנכדי (בראשית כ״א, כ״ג), נשיב להם כי אנחנו לא לקחנוה מיד הפלשתים רק העוים לקחוהו[19]) מהם, ואנחנו[20]) לקחנוה מיד העוים.

ג. 3. [השאיר לו, כל אחד מישראל, והוא פעל[21]) עבר[22])]. פירוש: גם בפרשת והיה עקב (דברים ז׳, כ״ד) אמר כי השמידך שם הפעל[23]) ואם הוא

---

[1]) Fehlt AB. [2]) ABN כתבם. Zur Sache vgl. MS., 43, p. 25 f. [3]) CMN פסוקים. [4]) M כלשון. [5]) כאלו אחר fehlt N. [6]) Vgl. B. I, p. 92. [7]) D fehlt vom Anfang des Abschnittes אלה הדברים bis hierher. [8]) T ויתכן. [9]) N für להי׳ מק׳ וכו׳ bloss ואכלה (sic!). [10]) N noch אל. [11]) M האחשתרפנים. [12]) N עליהם. [13]) BCD מ״מ ויו״ד, N ומ״מ. [14]) N בכותבה für בכ׳ הת׳. [15]) N האחשדרפנים [16]) Vgl. iEG., p. 82 $_{15}$ u. Ges., HW.[13], s. v. אחשדרפנים. [17]) AB סיפר. [18]) M ואם. [19]) N לקחו. [20]) N ואנו. [21]) M פועל. [22]) So auch Gesenius, HG.[26], §§ 53 l u. 164 d, der es ebenfalls als 3. Pers. Perf. des Hiphil auffasst. [23]) MN הפועל.

בחירק[1]), ויתכן[2]) היות כמוהו השאיר לו שריד, ולמטה[3]) (ח׳ ג׳) אמר למען הודיעך
שם הפעל[4]) מבנין הפעיל, וכן השאיר והשמידך שזכרנו עכ״ד[5]).

ואתחנן.

ד. 1. [כשבר הו״ו[6]) נשבר עין הפעל[7])]. פירוש: בחירק[8]). 3. [ומי
שלא עבד הבעל[9]) הנו חי]. פירוש: כי כתוב כאן: כי[10]) כל האיש אשר הלך אחרי
בעל פעור השמידו י״י אלהיך מקרבך ואתם הדבקים בי״י אלהיכם חיים כלכם היום.
21. [על דבריכם, אתם סבבתם שלא אכנס כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת
זאת חקת בפסוק קח את המטה (במדבר כ׳, ח׳) אמר: ואמת כי השם אמר למשה
ולאהרן ודברתם[11]) ולא דברו בעבור מריבת העם עם משה עכ״ד, ופירושו זה כי בעבור
המריבה שרבו העם[12]) עם משה ואהרן שכחו שניהם דבר השם אשר צום[13]) שידברו,
ומתוך[14]) המריבה דברו דברים אחרים * רעים ולא דברו דברי השם, והנה עברו מצות * N 124 a A 131 b
השם, ועל כן נענשו ועל כן אמר להם שדברי מריבתם היו הסבה. 34. [ובמוראים
גדולים טביעת פרעה וחילו עם בקיעת הים לישראל]. פירוש: בסוף התורה
בפסוק ולכל המורא הגדול (דברים ל״ד, י״ב) פירש פירוש אחר[15]), ואני תמה למה
שינה?[16]). 35. [והטעם כי כל אלה הראך האלהים]. פירוש: כל הענינים הנזכרים
בפסוק שלפני זה, והם במסות באותות[17]) ובמופתים וגו׳. [עד אשר תדע כי הוא
האלהים לבדו]. פירוש: כי כל הדברים הנזכרים שעשה לישראל הם חוץ לתולדת[18]),
ואין[19]) כח בכוכבים לעשותם, רק הם שנוי התולדת, ואין כח בכוכבים לשנות המנהג,
וזה ראיה כי אותו האלוה ששינה התולדת ועשה לכם המעשים הגדולים האלה הוא
האלהים לבדו והוא אדון על כלם[20]). [וטעם „אין עוד" כאשר רמזתי בפירוש
קהלת בפסוק וגבוהים עליהם (קהלת ה׳, ז׳)]. פירוש: זהו מה שרמז שם: והיודע
סוד * השם ידע כי גבוה מעל גבוה הם חמשה וחמשים, ולא אוכל לפרש ע״כ, B 83 b
פירושו ידוע כי שבעת * המשרתים הם גבוה למעלה מגבוה, ולמעלה מהם יש גבוהים M 332 b
רבים שהם שמונה וארבעים צורות שבגלגל השמיני[21]), והנה עלה[22]) מספר כלם נ״ה

---

[1]) Als inf. constr. auch König, *Hist.-krit. Lehrgebäude* der hebr. Sprache, I, Seite 276 u. Steuernagel, Deuteronomium in Nowacks HKzAT, p. 11, z. u. V. Vgl. jedoch auch die Bedenken dagegen bei Robertson Smith, Journal of Philol. XVI, p. 72 ff. [2]) T יתכן. [3]) ABCN ולמה (sic!). [4]) N הפועל. [5]) Die letzten 6 Wörter fehlen T, vgl. jedoch iEV., p. 86, z. St., wo sie ebenfalls, wie in den Hss., stehen. [6]) N הוי״ו. [7]) N הפועל. [8]) Vgl. Gesenius, HG.[26], § 44 d. [9]) T בעל פעור. [10]) Fehlt N. [11]) N noch אל הסלע. [12]) Fehlt ABC. [13]) C צוה. [14]) N מתוך. [15]) Dortselbst gibt iE die Erkl.: המורה הגדול: מעמד הר סיני. [16]) N für למה שינה > על המשנה. [17]) N ובאותות. [18]) N מהתולדת. [19]) N והם (sic!). [20]) Vgl. MS., 42, pp. 72, 73, 108 f. 252 u. 352 ff. [21]) Ueber die 48 Sternbilder, vgl. Steinschneider, Pseudoepigraphische Lit. etc., p. 29, Anm. 7 u. MS., 42_{245}. [22]) ABC עולה.

כאשר אמר. ודעתו בזה כי אף על פי שיש שליטים רבים אין אחד מהם יכול לשנות דרכו וכל שכן דרך אחרים, אבל השם הנכבד שהוא יוצר הכל יש לו כח וגבורה לשנות דרכי הכל ולשנות תולדתם וטבעם ומנהגם, וזה לאות כי אין[1]) עוד אלוה מלבדו ואין שרים כי אם החמשה וחמישים הנזכרים וכלם עבדיו. על כן כתוב „אין עוד"[2]). [ומלת האלהים[3]) פירשתיה]. פירוש: בפרשת בראשית בפסוק ראשון פירש כי מלאכי השם נקראים אלהים, וטעם אלהים כמו מלך, ובעבור היות כל מעשי השם ביד המלאכים עושי[4]) רצונו נקרא גם הוא כן[5]), ובפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ"ג, כ') אמר כי הכוכבים הם בני האלהים, והמלאכים נקראים אלהים, והשם הוא אלהי האלהים[6]). [כי המדבר הוא אלהים]. פירוש: אין בכל השפלים[7]) מי שידבר כי אם האדם לבדו, בעבור שהוא בצלם אלהים, כאשר פירש בבראשית (א', כ"ו) כי נשמת האדם נמשלת בחייתה לשם[8]), ופירש זה כי הדבור הוא באדם בעבור שיש לו[9]) נשמה משכלת, אבל שאר החיים אין בהם נשמה חכמה[10]) על כן לא ידברו[11]). ובעבור כי פעולת השכל איננה נודעת כי אם בדבור השפה על כן נקרא השפע הבא מהשם לנבראים דבור כמו שהשם * נקרא אלהים בשם המלאכים כאשר הזכרתי, וכמו שהדבור נקרא 10b שפה ולשון, ובעבור זה נקרא הדבור הפנימי אלהים, ועל כן אמר הכתוב[12]) „וידבר אלהים", כי[13]) דברה תורה[14]) כלשון בני אדם, כדי שיבינו השומעים (ברכות ל"א, ע"ב; סנהדרין נ"ו, ע"א)[15]). והוצרך לפרש כן בעבור כי על דרך האמת אין השם גוף ולא כח * בגוף, 10a ומי שאיננו גוף אין לו שפה, ומי שאין לו שפה לא ידבר, וזה לאות שאין[16]) השם ית' מדבר, רק זה הדבור הוא דבור שכלי, וככה והאלהים יעננו בקול וחביריו[17]) *, ומזה תבין 14b כי הכח המדבר אשר באדם, כלומר הנפש המשכלת נקראת אלהים כמו המלאכים בעבור שהוא מהם[18]). ובלשון ישמעאל נקרא השכל דבור, כי שניהם נקראים „נטק"[19]). 37. [יכנסו עמנו[20]) שמונה גוים]. פירוש: בני קטורה ששה[21]) וישמעאל ועשו * 13a שנים הרי שמונה, ובני בניה של קטורה נכללים בבניה. 39. [כי הראשון הראיה[22]) ממראה העין]. פירוש: הטעם הראשון שהזכיר בפסוק אתה הראית (פסוק ל"ה) הוא טעם חלוש[23]) קצת, בעבור כי יש פעמים שהחושים[24]) ישקרו, גם בעבור כי אותם הנפלאות ראום אבותינו, ואנחנו לא ראינום, ועל כן לא נוכל להעיד עליהם היטב, אבל הטעם[25]) הכתוב כאן בפסוק וידעת היום הוא טעם נכבד יותר, כי שקול הדעת מעיד שראוי להיות כן, כי אין ספינה מתנהגת בלי מנהיג, ואם יהיו רבים תשתנה ההנהגה[26]).

---

1) N שאין. 2) N noch מלבדו. 3) T אלהים. 4) N עושה (sic!). 5) Vgl. B. I, p. 30 $_{6}$ u. MS., 42, pp., 69, 78 u. 469. 6) Vgl. kK. zu Exod. 23 $_{20}$ (p. 70, 4. Z. v. o.); יסוד מורא, VII u. MS., 42, p. 70 u. 496. 7) N für בכל השפלים < בשפלים. 8) Vgl. B. I, p. 45 f. u. MS., 42, p. 447 f. 9) ACN בו. 10) N חכמה ונשמה. 11) Vgl. MS., 42, p. 449 c. Vgl. auch pp. 64 u. 446. 12) N התורה. 13) Fehlt N. 14) N התורה. 15) Vgl. B. I, p. 298 $_{12}$ u. MS., 42 $_{64}$ ff. 16) AB כי אין. 17) Vgl. MS., 42, p. 495 $_{5}$. 18) N שהיא מה'. 19) Vgl. Lane, Lexicon, s. v. نطق. 20) AB עמו. 21) Vgl. Genesis 25 $_{2}$. 22) N ראיה. 23) N חלש. 24) N für כי יש פעמ' שהח' < כי החושים לפעמים. 25) ABC טעם. 26) Vgl. MS., 42, p. 493 f. Vgl. auch MS., 43, p. 88, s. א.

ה׳. 14. [ובצווי כבד כאשר צוך, כאשר פירשתי]. פירוש: למעלה מזה בפסוק[1]) שמור (פסוק י״ב) פירש כי הוסיף הכתוב כאשר צוך י״י אלהיך והטעם במעמד הר סיני, כלומר כאשר צוך בדברות הראשונים הנאמרים בהר[2]) סיני, כי אלה האחרונים בערבות מואב נאמרו. 18. [ואם יש לשאול למה הפסיק המפסיק פסוק[3]) לא יהיה לך]. פירוש: נראה לי כי אמר זה בעבור שהקדמונים סוברים כי אנכי הוא הדבור הראשון, ואמרו (בהוריות דף ח׳, ע״א) כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעים[4]), ושניהם בבת אחת נאמרו, ועל כן יש לשאול שאם נאמרו בדבור אחד[5]) למה הפסיק המפסיק בין אנכי ובין לא[6]) יהיה לך, לא[7]) היה ראוי להפסיק ביניהם הואיל והם בדבור אחד, כן נראה בעיני. [והעד שאמר משה וכו׳]. פירוש: זה שב למה שאמר כי בית רעך ואשת רעך נדבקים עם זה ועם זה, ועל כן החליף משה ואמר אשת רעך ואחר כן[8]) בית רעך, ואין[9]) כן[10]) בדברות הראשונים[11]), רק הפך זה. [ועיקר כל המצות רק[12]) לישר הלב ורובם זכר]. פירוש: וכן פירש בספר יסוד מורא בשער השביעי[13]). [והמזיד והשוגג יוכיחו[14])]. פירוש: כי ההורג בשוגג לא יהרג, וההורג במזיד יהרג, וזה בעבור כי השוגג לא חשב בלבו להרוג, והמזיד נשפט במחשבתו, וכן כתוב (דברים י״ט, י״ט) ועשיתם לו כאשר * B 84 a זמם, שמשמע שהכל תלוי במחשבה, ועל כן השוגג בכל אחת[15]) מן המצות לא יענש, והמזיד יענש. 23. [קול אלהים חיים, לשון רבים כאשר פירשתי]. פירוש: הוא מה שרמז למעלה (דברים ד׳, ל״ה)[16]) בענין „וגבוהים עליהם״, וזה אמר על מלת אלהים, אבל מלת חיים אחר זה מפרש אותה. * M 333 b [וטעם „חיים״ להפריש על דעתי[17]) בין אלהים ובין הצבא]. פירוש: להודיע * A 140 b כי אלהים בזה המקום הוא רמז על המלאכים[18]) הקדושים המניעים את הגלגלים[19]), ואיננו רמז על הצבא, כי הצבא הוא צבא השמים שהם הכוכבים. והוצרך לפרש כן בעבור כי גם הכוכבים נקראים מלאכים גם אלהים, אבל אינם נקראים אלהים חיים, כי אם השם ית׳ והמלאכים * N 125 a המניעים את הגלגל. [כי לא יתנועע[20]) מעצמו]. פירוש: כי הצבא לא יתנועע מעצמו[21]), כי המלאכים הקדושים מניעים אותו כאשר פירש[22]) בפרשת כי תשא (שמות ל״ג, י״ב)[23]), ושם ביארתיו[24]), וזה לאות כי המלאכים הם נפשות הכוכבים. 26. [עם השרשים למטה]. פירוש: הם הארבעה יסודות. [וכן עם המורכבים]. פירוש: שהם[25]) כל הנבראים מן היסודות.

---

1) M הפסוק. 2) N noch במעמד הר. 3) So auch iEV., p. 87, z. St.; T hingegen fehlt das Wort; M הפסוק. 4) BC שמעום. 5) C אחת. 6) N für ובין לא <ולא. 7) N כי לא. 8) N noch אמר. 9) N ואינו. 10) M כאן (sic!). 11) N הראשונות. 12) Fehlt ABCT. 13) Die 2 letzten Wörten fehlen Hss., doch freier Raum gelassen. Ed. Venedig, p. 15 b: ועתה שים לבך ודע כי כל המצות הכתובות בתורה או המקובלות או התקונים שתקנו האבות אף על פי שרובם הם במעשה או בפה הכל הם לתקן הלב. Vgl. auch MS., 43, Seite 88 ff. 14) T יוכיחום. 15) N אחד. 16) Vgl. oben p. 67_{20} ff. 17) N על דעתי להפריש. 18) N למלאכים. 19) Vgl. MS., 42_{210}. 20) T noch הוא. 21) AB fehlt v. כי הצבא bis hierher infolge Homoioteleuton. 22) N פירשתי. 23) Vgl. kK., p. 103_{9}. 24) Vgl. B. I, p. 301_{1} ff. u. MS., $42_{78, 210}$. 25) N noch המורכבי׳.

ו׳. 16. [ונפתח[1]) הבי״ת כמו וזבח וצלמנע בַּקַּרְקֹר (שופטים ח׳, י׳), ויפקדם בַּטְּלָאִים (ש״א ט״ו, ד׳)]. פירוש: מלת בַּמַּסָּה מצאנו בה הבית בפתח שהוא במקום ה״א הידיעה, ואין ה״א הידיעה נופל על שם מקום, בעבור שהוא דומה לשם העצם, ואלה[2]) השלשה באו בפתח שלא כמשפט. והנה מלת „בטלאים" היא[3]) שם מקום ולא שם גדיי[4]) הצאן כאשר חשבו רבים[5]).

ז׳. 9. [לאלף דור, טעו האומרים[6]) כי בשלשים אלף וששת אלפים ישוב גלגל[7]) המזלות]. פירוש: כבר ביארתי בפרשת נח בסוד שמונה עשר אלף (בראשית ח׳, כ״ב) כי בטלמיוס מלך מצרים שהוא תלמי המלך סובר זאת הסברא, כי הגלגל מתנועע מעלה אחת במאה שנה, ובעבור כי הגלגל הוא ש״ס מעלות יעלו ק׳ פעמים ש״ס: ל״ו אלף שנה[9]). ובסוף ספר איוב (מ״ב, ט״ז) אמר ר׳ אברהם כי טעה המהביל שאמר שכל דור שלשים וששׁ[10]) שנה, והנה מאדם ועד נח עשרה דורות עכ״ד, ופירוש דברי המהביל הוא, כי התירה אמרה[11]) „לאלף דור" ולא אמרה * יותר, בעבור 9a כי אלף דור[12]) הם[13]) שיעור עמידת העולם, שהוא כדי הזמן שיחזור גלגל המזלות למקומו הראשון, והנה ל״ו אלף שנים לאלף דור, יבא לכל דור ל״ו שנה. [כי הנה נמצאה המעלה בשבעים שנה]. פירוש: כי אחר בטלמיוס באו חכמים אחרים כמו אלזרקאל[14]) ואלצופי[15]) ואלבתאני[16]) וחביריהם[17]) וחקרו גם הם בחכמתם על פי הכלים, ומצאו כי הגלגל מתנועע מעלה אחת בשבעים שנה[18]), והנה לא * יהיה דור 12a אחד ל״ו שנה כדברי המהביל[19]), ואם יאמר כי על כל פנים יהיה הדור ל״ו שנה, אם

---

1) N ופתחה. 2) N ואלו. 3) N הוא. 4) Fehlt N. 5) Vgl. Ges.. HG.^{26}, § 125 d. So auch ibn Ǧanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. טלה (p. 181, 1. Z. v. o.): ודע כי ויפקדם בטלאים איננו אצלי כמו יקבץ טלאים כי אם הוא אצלי שם מקום וההודעה בו כמוה בוזבח וצלמנע בקרקר; Ges., HW.^{13}, s. v. טֶלֶם u. Nowack, Bücher Samuelis [im HKzAT.] z. u. Verse: es handelt sich um eine Oertlichkeit im sogenannten Negeb. Auch die LXX bietet einen, allerdings mit dem Texte nicht identischen Ortsnamen: ἐν Γαλγάλοις. Nur Ges., HG.^{26}, § 93 x erklärt es noch als Plural von טלי und übersetzt demgemäss: Lämmer (sic!). 6) So auch iEV., p. 98, z. St.; T טעה האומר. 7) N für גלגל . . . בשלשים < בל״ו אלפי׳ יחזו׳ הגלגל. 8) Vgl. B. I, p. 83 ff. 9) Vgl. über die Lunisolar Präzession bei Ptolemäus, Almagest (ed. Halma) VII, 2 u. 3 u. Ideler, a. a. O., I, pp. 27 f. u. 192. 10) N ל״ה. So auch in den Drucken. 11) N für כי . . . אמרה < שאמרה תורה. 12) א׳ ד׳ fehlt N. 13) N שהם. 14) Vgl. oben p. 35$_4$. 15) N ואלצועי (sic!); Abû'l Ḥosain ʻAbderraḥmân b. ʻOmar aṣ Ṣûfî (904—986). Vgl. Brockelmann, a. a. O., I, p. 223$_{11}$ u. ZDMG., XXIV, p. 349 f. 16) N אלבאתני. Vgl. oben p. 37$_1$. 17) Vgl. iE im ס׳ העולם. 18) Dieses Zitat scheint dem ס׳ העולם des iE entlehnt zu sein, vgl. Steinschneider im Berliner Kat., II, p. 140, Kol. b. Zur Sache selbst vgl. MS., 42, S. 406 f. u. 444 (wo die dort aus Mädler, Pop. Astronomie, S. 153 gegebene Daten, gemäss dem Stande von 1900 dahin zu berichtigen sind, dass das Vorrücken der Sterne parallel der Ekliptik (von West nach Ost) jährlich (nach Newcombe) in Länge 50,256.4″ mit einer Zunahme von 0.0222″ in 100 Jahren beträgt. Vgl. Ginzel, a. a. O., p. 28. 19) ACD חמבהיל.

כן לא יהיו אלף דור, כי הגלגל ישוב בכ״ה אלף ומאתים שנה, והם לא יעלו כי אם ת״ש דורות[1]), וזה ראיה שאין הדור ל״ו שנה כאשר פירש המהביל, רק כאשר פירש הוא בפרשת לך לך בפסיק ודור רביעי (בראשית ט״ו, ט״ז), ופירוש זה הפסוק הוא שהשם ישמור בריתו לאוהביו עד עולמי עד. והזכיר הפסוק „אלף דור״ * בעבור כי A 141 a אלף הוא מספר כללי כדרך שהזכיר[2]) ואפו עשר נשים (ויקרא כ״ו, כ״ו), וכן שבע כחטאתיכם (ויקרא כ״ו, כ״א), וכן ואלו חיה אלף שנה פעמים (קהלת ו׳, ו׳), וכמו זה פירש בפרשת יתרו בפסוק ועושה חסד לאלפים (שמות כ׳, ו׳)[3]), וראיה לפירושו שאמר דוד דבר[4]) צוה לאלף דור (תהלים ק״ה, ח׳), שלא יתכן לפרש שהתורה נתנה לאלף דור ולא יותר.

והיה עקב.

13. [וכן היה מפרש הבעלים והעשתרות (שופטים י׳, ו׳) בעל המזל הצומח והעשירי]. פירוש: בנבואת הושע בפסוק וזהב עשו לבעל (ב׳, י׳) הוסיף ביאור ואמר כי בספרד היה חכם מפרש הבעל בעל הבית הצומח בחכמת * המזלות, N 125 b כי כן יקראו בתים למזלות[5]), כי הם צבא השמים עכ״ד. וכבר ביארתי בפרשת במדבר (א׳, כ׳) צורת י״ב בתי השמים וביארתי כי העשירי הוא המזל ההוה בחצי השמים[6]). ודע כי הכוכב המשרת הממונה על המזל נקרא בעל המזל, כגון שבתי על גדי ודלי,

---

[1]) 25.200 : 36 = 700. [2]) N für כ׳ ש׳ bloss כמו. [3]) Vgl. kK., p. 49, 10. Z. v. o.: וטעם לאלפים לעולם ועד, וכן טעם לאלף דור, והעד וחסד ה׳ מעולם ועד עולם, והוא סוד גדול ומופלא. [4]) Fehlt N. [5]) T noch ולהם הם עובדים. [6]) Vgl. ob. p. 43. Rosin, MS., 42, p. 313 erklärt die Stelle Richter 10_6 dahin, dass „der spanische Exeget unter בעלים, die göttlich verehrten Herrn des jedesmaligen ascendens oder Horoskops (wobei אלף im Sinne von Eins genommen zu sein scheint, als ob שגר אלפיך an den Buchstaben Aleph gedacht wäre), hingegen unter עשתרות (welches wohl im Zusammenhange mit עשרה = עֲשָׂרָה, [10] gedacht wurde) die Herrn des zehnten Kardinalhauses im Zenith verstanden hätte.“ Diese letztere Vermutung einer Verbindung von עשתרות mit arab. עשרה erscheint mir nicht richtig und vermute ich viel eher einen Zusammenhang mit arab. משתרי = Saturn, welcher der Planet des zehnten Sternbildes (des Steinbockes) ist. Levy, Rekonstruction des Comm. iEs etc., p. 10, Anm. 1 (wo übrigen für 24. Jg. < 42. Jg. zu lesen ist), der Rosin folgt, will, wahrscheinlich mit Rücksicht auf עשתרות צאן, einen vielleicht losen Zusammenhang zwischen עשירי und עשתרות hergestellt sehen, wenn wir daran denken, dass גדי, der Steinbock, das zehnte Sternbild ist (sic!). Mit demselben Rechte aber könnte auch ein „loser Zusammenhang“ mit dem ersten Sternbilde (dem Widder) hergestellt werden. Nicht unmöglich wäre auch an eine Verbindung mit dem arab. שטר, pl. אשטר = Mitte zu denken, wenn man bedenkt, dass das zehnte Sternbild als im Zenith stehend gedacht wurde.

וצדק על קשת ודגים, ומאדים * 184 b לטלה ועקרב, והשמש לאריה לבדו, ונוגה[1]) לשור ולמאזנים, וכוכב חמה לתאומים ולבתולה, והלבנה לסרטן לבדו. ועיקר משפט המזלות תלוי בבעל הצומח ובבעל העשירי.

ח. 2. [זכרו את הדרך[2])]. פירוש: הוא שכתוב כאן וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך וגו׳. 13. [ירבין[3])], היו״ד תחת הה״א[4]), ואין זאת[5]) דעת ר׳ משה הכהן[6])]. פירוש: בספר ישפת יתר[7]) הזכיר דברי ר׳ משה הכהן, וזהו מה שאמר: ויאמר ר׳ משה הכהן כי שרש „עשה״ אף על פי שהוא נכתב בה״א שרשו עשי, והביא ראיות ממלת חסיו בו (דברים ל״ב, ל״ז), גם חסיה נפשי (תהלים נ״ז, ב׳), כנחלים נטוי[8]) (במדבר כ״ד, ה׳), כי הנה אויביך יהמיון (תהלים פ״ד, ג׳), ובקרך וצאנך ירבין (דברים ח׳, י״ג), על כן היו״ד במלת „עשיתי״ „קניתי״ „בניתי״ בשרש[9]), ולא אמר אמת, כי הה״א איננה מאותיות המשך, על כן * M 34 b החליפוה ביו״ד, ופעם נראה כמו ישליו אהביך (תהלים קכ״ב, ו׳) עכ״ד, ועוד האריך שם להביא ראיות[10]).

ט. 11. [מקץ, סוף או תחלת הארבעים[11])]. פירוש: הם הארבעים יום הנזכרים בזה הפסוק. 29. [וטעם והם עמך ידוע כי הם עמך]. פירוש: זהו כמו שפירש בפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד׳ י״ט).

ראה אנכי.

יב. 8. [ובעבור שאמר[12]) „אנחנו״ הנה שם מצות רבות כעולות[13]) תלויות בארץ, כי כן כתוב]. פירוש: אחר שהכתוב אומר לא תעשון משמע שהיו עושין דברים רעים, ואחר[14]) כן אמר „אנחנו עושים״, ובמלת[15]) אנחנו כלל עצמו עמהם, ולא נוכל לומר שהוא היה עושה רעות, ועל כן צריך לפרש כי אמר הכתוב כן בעבור כי היו פטורים ממקצת המצות, ועל כן כלל עצמו עמהם לאמר[16]) לא תחשבו שתהיו פטורים שם מן המצות כאשר אנחנו פטורים בכאן ממקצתם, * 41 b ואנחנו עושים איש כל הישר בעיניו, ואין אנחנו עושים שום מצוה מן המצות התלויות בארץ, אבל דעו כי שם תתחייבו לעשות מצות אחרות שאין אנחנו * 91 b עושים אותם בכאן כמצות מעשר[17]) ותרומה

---

1) N והנוגה. 2) Fehlt in den gangbaren iE Ausgaben. 3) N ירביון. 4) T ה״א. 5) TN זה. 6) So auch iEV., p. 94, z. St., wo für $8_9 < 8_{13}$ zu lesen ist; T hingegen noch הספרדי. 7) Vgl. iEG., p. 153, 11. iE zitiert überdies diese Ansicht auch noch Zachôth, p. 52 b, Môznajim, pp. 13 b u. 41 b. 8) N noch גם. 9) M כשרש. Zur Sache vgl. Poznanski, Ibn Chiquitilla, pp. 40, 119 xv u. 190 xv. 10) Poznanski, a. a. O., p. 119, weist übrigens nach, dass der Urheber dieser Theorie, welche übrigens auch von den neueren Grammatikern vertreten wird, Samuel hannagid ist, wie wir dies aus einer bei Derenbourg, Opuscules, XX, angeführten Stelle aus einer hebr. Grammatik in arab. Sprache erfahren: וזעם אלנגיד ז״ל אן לאם אלפעל פי עשה, קנה, בנה ואצחאבהא אנמא הי יאء ושדّ פי ד̇לך מן כל מו̇לّף פקאל אן אסל עשה עשי... ואסתדלّ עלי ד̇לך בוגדאנה נטיו רגלי כנחלים נטוי אלך. 11) T ארבעים. 12) N שנאמ׳. 13) NT בעולות (sic!). 14) N ואם. 15) N ומלת. 16) N לומ׳. 17) N für כ׳ מ׳ < במעשר.

ובכורים וערלה ורבות אחרות, וכן מצות הקרבנות תלויה בארץ כאשר פירש בפרשת צו
(ויקרא ז׳, ל״ח), כי לא הקריבו במדבר. 15. [וחלב הצבי גם חלב האילי[1]) מותר,
והנה חזוק לדברין]. פירוש: זהו חזוק למה שהשיב לאותו צדוקי בפרשת צו (ויקרא
N 126a ז׳ כ״ג), על דבר החלב שאיננו אסור * מן התורה בזמן הזה כי אם מדברי רבותינו[2]),
ועל כן האליה מותרת, כי לא אסרוה. 25. [גם הנפש והצורה בדמות האב על
כן ולבניך אחריך]. פירוש: הנפש היא המתאוה כאשר כתוב (דברים י״ב, כ) כי
תאוה נפשך, והוצרך להזכירה בעבור כי היא מכלכלת את[3]) הגוף ונותנת לכל אבר מזון
כפי צרכו, ועל כן היא כמו אב לכל האיברים. והצורה היא הנשמה העליונה המוכנת
לקבל כח עליון, ויקראנה[4]) צורה בעבור שהיא[5]) בצלם אלהים, וטעם פירושו הוא[6])
שאם תרגיל נפשיך בדרכי[7]) התאוות וכמדות המגונות אין[8]) די שתעשה רעה לנפשך, אלא
גם בניך יהיו כמוך, בעבור כי תולדת הבן כתולדת האב, אבל אם תרגיל נפשך שלא
M 335a תלך בדרכי התאוות רק שתתבודד ללכת בטהרה ייטב לך ולבניך אחריך, כי גם הם *
יהיו כמוך[9]).

יג. 5. [ואותו תיראו, לשאול[10]) למה זה]. פירוש: שיקבל המצות בעין
יפה ויירא מהשם ולא ישאל למה נצטוה[11]) לעשות המצוה הפלונית[12]) אלא יקבל המצות
כעבד העובד את[13]) רבו מאהבה. [ואת מצותיו תשמורו, הם[14]) העיקר]. פירוש:
הם המצות שהם עיקר[15]) בעצמם כמצות אנכי, ולא יהיה לך, ולא תשא, וכבד את
אביך, ולא תרצח, ולא תנאף, ולא תענה והדומה להם[16]), כי הם עיקר בעצמם ולא
הושמו לזכרון על מצוה אחרת כמו הציצית והכלאים והשבת והסוכה[17]) ודומיהם כמו
שפירש בספר יסוד מורא בשער חמישי[18]). [ובקולו תשמעו מה שהם זכר לעיקר].
פירוש: כמצות שבת שהיא זכר למעשה בראשית, וחג המצות זכר ליציאת מצרים,
והכלאים זכר לחוקות השם שאין לשנותם, וכן המצות הדומות לאלה כמו שהזכיר בספר
יסוד מורא בשער חמישי[19]). [ואותו תעבודו, במעשה]. פירוש: שכל מעשיך יהיו
לשם שמים, ותשים[20]) במחשבתך שאתה עושה כן לעבודתו. [ובו תדבקון[21]), בלב].

1) So T; Hss. hingegen השבעה. 2) N רז״ל. Die Ansicht Rosins (MS., 43, p. 75 f.), wonach iE an unserer Stelle um der Tradition willen etwas zurücknimmt, was er zu Lev. 7_{23} über חלב בהמת חולין aufgestellt hat, ist unrichtig, denn iE erklärt ebenso dort, wie hier, dass das Verbot von חלב nicht aus der Schrift, sondern bloss aus der Tradition begründet werden könne. Vgl. Hoffmann, Das Buch Leviticus, p. 170 f. zu 3_{17}. Vgl. auch Hoffmann, a. a. O., p. 255 ff. (zu Lev. 7_{23-24}). 3) Fehlt N. 4) ABCN ויקראוה. 5) N כי היא. 6) Fehlt N. 7) AB בדברי. 8) N לא. 9) Rosin, MS., 42_{487} erklärt die Stelle in wörtlichem Sinne, indem der Vater als der formgebende Teil des Menschen, die Mutter hingegen für den stoffgebenden Teil angenommen wird. Vgl. nächste Seite, Anm. 6. 10) T מלשאול. 11) N נצטווה. 12) N מצוה פלו׳. 13) Fehlt N. 14) T שהם. 15) N העקר. 16) ABC für die letzt. 6 Wörter: ולא תענה והדומים להם. 17) C ציצית וכלאים ושבת וסוכה. 18) Ed. Venedig, p. 11 a. 19) Vgl. Anm. 18. ABCN fehlt v. ובקולו תשמע bis hierher infolge Homoioteleuton. 20) N ושים. 21) N תדבק.

פירוש: שיהיה לבך פונה אליו וזוכר אותו תמיד. [בראש ובסוף[1]]. פירוש: כי[2]) אם תדבק בו[3]) בכל לב בהיותך בחיים תהיה דבק בו אחרי מותך[4]), וזה תכלית[5]) הצלחת האדם[6]). * 7. [והאם כגוף והאב כצורה]. פירוש: ידוע שהשפלים כלם נבראו[7]) מחומר וצורה, והחומר הוא הגוף והצורה היא הנשמה כאשר ביארתי (דברים י״ב, כ״ה). ובעבור כי תולדת הנשים קרה, על כן הם[8]) חסרות דעת ורודפות אחרי תאוותם שהם פעולות החומר ומושכות לב האדם לנטות אחרי החומר, ועל כן אמר שהאשה דומה לגוף שהוא החומר[9]) *.

יד. 22[10]). [ומהם אותיות השם הנכבד והנורא]. פירוש: מאותיות אהו״י נעשו שמותיו של אדון הכל[11]) שהם „אהיה", גם „יהוה", גם „יה" והם * הנקראים שמות העצם[12]).

טו. 1. [והעד הקהל העם]. פירוש: בפרשת וילך (דברים ל״א, י״ב), ולמעלה ממנו (שם בפסוק י׳) כתוב מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות, שמשמעו שהוא תחלת השנה. [והטעם כמו שמטוהו]. פירוש: בספר מלכים (ב׳ ט׳ ל״ג) כשראה יהוא את[13]) איזבל בחלון אמר לעבדיו שמטוה, ופירושו הניחוה ותפול. והזכיר זה כדי לפרש מלת שמטה שהיא[14]) כמו עזיבה[15]). 22. [הטמא והטהור, שב אל תאכלנו, * והטעם כמו קריאה]. פירוש: הה״א שבמלת הטמא ובמלת[16]) הטהר איננה ה״א הדעת[17]) רק היא דומה לקריאה[18]). והקריאה היא שקוראים בלשון ישמעאל יא פלוני[19]), ופירושה כמו ויאמר לו איכה (בראשית ג׳, ט׳). ואף על פי שאמר[20]) שהיא כמו[21]) קריאה לא אמר שהיא[22]) קריאה ממש כי כבר פירש בפרשת שלח לך בפסוק הקהל חוקה אחת (במדבר ט״ו, ט״ו) שאין[23]) בלשון הקדש סימן קריאה, כי איננו נמצא * בכל המקרא[24]), וכן פירש בספר מאזנים בשער הנודעים[25]). [ועוד בעבור הבכור שיאכלו[26]) במקדש]. פירוש: בזמן שבית המקדש[27]) קיים. [וכן הפסח

[1]) ABCN וסוף. [2]) Fehlt N. [3]) Fehlt N. [4]) N המות. [5]) ABC noch אל. [6]) Rosin (MS., 42, Seite 353 f.) sieht in den Worten ובו תדבקון בלב בראש ובסוף das Aufgehen der Einzelseele in die Weltseele dunkel angedeutet. „Die fromme und gotterkennende Seele trete in Berührung mit Gott dadurch, dass sie wieder in der Weltseele aufgehe, die als intelligible Substanz Gott nahe steht". [7]) N נבראי. [8]) N הן. [9]) Vgl. vorige Seite, Anm. 9. [10]) ABCN findet sich hier folgender, von fremder Hand herrührender Einschub: כי מצאונוה נח בסוף התיבה וע״כ היתה מעלת או״י גדולה ממעלת הה״א, והכונה בזה כי השם הוא עליון וכחו מצוי בעולם המלאכים ובעולם הגלגלים להודיע כי אינם מנהגים העולם בכחם כי אם ברוחו, כי האל״ף (הוא N noch) רמז עליו, והה״ה הוא (Fehlt N) רמז לשכל הפועל והו״ו רמז לשרו של צדק, והה״ה רמז לשרו של מאדים, וע״כ היה כחו חלוש בהנהגה כי הוא מזיק ומחריב את (Fehlt CN) העולם, וע״כ נכפל ה״ה בשם יהו״ה להוסיף לו כח. [11]) Vgl. iEG., p. 47 ₁₀. [12]) Vgl. MS., 42 ₁₅₆. [13]) Fehlt N. [14]) N שהוא. [15]) So auch ibn Ĝanâḥ, ס׳ השרשים, s. v. שמט (p. 521). [16]) N ושבמלת. [17]) N הידיעה. [18]) Ueber dieses angebliche ה des Anrufes, vgl. iEG., p. 122. [19]) Das arab. יא, einer v. den חרוף אלנדא. [20]) Fehlt M. [21]) Fehlt N. [22]) Fehlt BM. [23]) N שאינו. [24]) Vgl. ob., p. 51 ₈. [25]) Ed. Offenbach 23 b. [26]) ABCNT יאכל. [27]) N für ש׳ המקדש bloss שהמקדש.

יאכלו[1]) במקדש ולא חוץ ממנו]. פירוש: במסכת פסחים בפרק מי שהיה טמא (דף צ״ג, ע״ב) אמרו כי ט״ו מילין או יותר חוץ לחומות[2]) ירושלם נקרא דרך רחוקה ואין שוחטין קרבן פסח, אבל פחות מזה הרי הוא כאלו תוך העיר ושוחטין שם את הפסח[3]), ויתכן שהיה דעת ר׳ אברהם שהפסח נאכל בימי המקדש[4]) ולא בגלות.

טז. 1. [רק קדמונינו ז״ל העתיקו עם[5]) האביב דברים אחרים]. פירוש: זה קשור עם מה שאמר בתחלת זה הענין שגם אנחנו נודה כי בית דין היה משתכל באביב, אך אין הפסח תלוי באביב לבדו אבל הוא תלוי גם כן על[6]) התקופה ועל פירות האילן ועל דברים אחרים כמו שאמרו בתחלת[7]) סנהדרין (דף י״א, ע״ב) וקצת במסכת ראש השנה (דף כ״א, ע״א), וכבר הזכרתי זה בתחלת הספר הזה[8]). 2. [והעד ובקר שלשת אלפים]. פירוש: בסוף דברי הימים (ב׳ ל״ה, ז׳—ט׳) כתוב וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים הכל לפסחים לכל הנמצא למספר שלשים * (A 142 b) אלף ובקר שלשת אלפים אלה מרכוש המלך, ושריו לנדבה לעם לכהנים וללוים הרימו חלקיה וזכריהו ויחיאל נגידי בית האלהים לכהנים נתנו לפסחים אלפים ושש מאות ובקר שלש מאות וכנניהו ושמעיהו ונתנאל אחיו וחשביהו ויעיאל ויוזבד שרי הלוים הרימו ללוים לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות.

שופטים.

יז. 3. [ולשמש ולירח ולצבא שהם מעשה אלהים]. פירוש: בכאן רמז לנו סוד גדול, ובספר יסוד מורא בשער שנים עשר[9]) אמר כי השם ית׳ לא ישתנה בעבור העומדים למענהו הקרובים אליו[10]) או בעבור הנבראים לכבודו ביד הנכבדים ע״כ. והעומדים למענהו הם המלאכים הקדושים * (M 336 a) שהם עומדים לעד[11]) לעולם למענו ובגלל שהוא מעמידם, ובעבור כי הם רואי פני * (N 127 a) המלך על כן אמר הקרובים אליו, והנכבדים שהזכיר הם בעצמם המלאכים, כי על ידם ברא השם ית׳ את הכוכבים ולכבודו[12]) בראם כי כן כתוב השמים מספרים כבוד אל (תהלים י״ט, ב׳)[13]), וכבר * (B 85 b) ידעת כי מלת אלהים הוא שם המלאכים[14]) והרמז הוא כי השמש והירח והצבא הם מעשה המלאכים, כי השם[15]) בראם על יד המלאכים[16]) ועל כן אמרו חכמי המחקר כי השכלים הנבדלים הם סבה למציאות הכוכבים, וכן פירש אבו נצר אלפראבי[17]) בספר ההתחלות[18]), וכן כתוב

---

1) ABCNT יאכל. 2) ABND לחומת. 3) ABC für ש׳ א׳ ה׳ < את פסחיהם; N bloss פסחיהם. 4) ABCN für ב׳ ה׳ < במקדש. 5) N בנס (sic!). 6) Fehlt N. 7) Fehlt N. 8) Vgl. B. I, p. 19_{19}. ABC ספר זה; N für ב׳ ה׳ ה׳ < בזה הספר. 9) Ed. Venedig, p. 22 a. 10) Fehlt AB. 11) Fehlt N. 12) ABC ולכבוד (sic!). 13) Vgl. MS., 42, pp. 69 f. u. 211_4. 14) Vgl iE zu Gen. 1_1 (B. I, p. 30_{10}) u. MS., 42, p. 69 ff. 15) N noch ית׳. 16) Vgl. MS., 42, p. 211_4. 17) ABN אלפרבי. Abû Naṣr M. b. M. b. Ṭarḫân b. Uzlaġ al Fârâbî (st. 339/950), vgl. Brockelmann, a. a. O., I, p. 210 f. 18) Ed. Filipowski im ס׳ האסיף, Leipzig 1849, II. Vgl. Näheres über dieses Buch: Munk, Mélanges de philosophie juive et arabe, Paris, 1859, p. 344 f., Steinschneider, Al-Farabi etc.,

במורה הנבוכים בחלק השני בפרק הרביעי[1]) ושים לבך להבין זה היטב, כי סוד עמוק הוא ואין לבאר יותר. 6. [או שלשָה, מקבלי עדות השנים[2])]. פירוש: כי שלשה הדיוטים נקראים בית דין.

יח. 11. [וכאשר ישען על חכמתו לבקש האמת ומה שיהיה חוץ מהשם]. פירוש: ישען[3]) על חכמתו לבקש האמת[4]) ולבקש מה שעתיד להיות, ואיננו דורש לדעת זה מאת השם רק מאחרים או שסומך על דעתו[5]) שיוכל לדעת את[6]) הכל בחכמתו, אין זה איש חכם רק חסר דעת וכסיל[7]).

יט. 3. [תחלוק הארץ[8]) לשלש]. פירוש: כל הארץ תחלקנה לשלשת הערים הנזכרות כדי שיהיה ידוע לאיזה מהן ילכו אנשי[9]) כל שבט, כי לא ילכו כי אם אל העיר הקרובה.

כא. 7. [כי היד לשון נקבה ברוב]. פירוש: וכן היה ראוי להיות תמיד לולי שמצאנו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב׳, ט׳) ומלת שלוחה מורא שהיא לשון נקבה ומלת והנה בו תוכיח כי גם היא לשון זכר[10]). 9. [כסוד שכר[11]) עבירה עבירה]. פירוש: כבר פירש סודו למעלה בפסוק (ז׳) ועינינו לא ראו, וכבר ביארתי בו מעט בפרשת נשא (במדבר ו׳, י״א).

כי תצא.

11. [אשת, כבר דרשוהו קדמונינו[12]) ז״ל]. פירוש: בספרי אמרו אפילו[13]) אשת איש[14]), כי אין אישות לגוי. 13. [ותקונם[15]) לכרות העודף]. פירוש: תקונם של צפרניה הוא * לכרות מהם העודף. [והתיקון עיקר פירוש[16]) כל מעשה במקרא]. 43 a
פירוש: כל מקום שיש במקרא לשון מעשה יהיה עיקר פירושו תיקון. 21. [והעד * 92 b
ושם אמון]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י״ב, כ״ה) בענין מה שאמר שהנפש והצורה * 36 b
כדמות האב[17]) רמזתי בו רמזים[18]). 33. [והנה יהושע[19]) יוכיח]. פירוש: שכתוב בספרו (ח׳, כ״ט) ואת מלך העי תלה על העץ עד עת הערב וכבוא השמש צוה יהושע ויורידו את נבלתו מן העץ וישליכו אותה אל פתח שער העיר ויקימו עליו גל אבנים

St. Petersburg, 1869, p. 63 f.; HÜ, p. 290 f. Zu den שכלים נבדלים bemerkt Serachja b. Isak, in s. אמרי דעת (Cod. Münch. 79 f., 105 c zu 1 7. vgl. Steinschneider, Al-Farabi, p. 245 f.), dass „sie Prinzipien sind, welche Abu Nazar al-Farabi als secundäre bezeichnet, weil sie שניים לבורא sind, u. s. w. [also nach dem B. der Prinzipien]". [1]) Ed. Warschau, II, p. 20 b. [2]) So auch iEV., p. 100, z. St.; T hingegen מקבלים ע׳ שנים. [3]) N שישען. [4]) M fehlt v. ומה bis hierher infolge Homoioteleuton. [5]) N noch או. [6]) Fehlt MN. [7]) Vgl. MS., 42 248. [8]) Fehlt iEV., p. 95. [9]) Fehlt ABCN. [10]) Vgl. Albrecht in ZAW., XVI, p. 74. Vgl. auch Ges., HG.[36], § 135 o. [11]) ABCN ושכר. [12]) So auch iEV., p. 106; T חז״ל, N רז״ל. [13]) C ואפילו. [14]) Ed. Friedmann, p. 112 b (s. רי״א). [15]) So auch iEV., p. 88, z. St.; T ותקנוה. [16]) So auch iEV., p. 92, z. St.; T fehlt. [17]) Vgl. oben p. 73 5. Druck hat hier noch: das falsche ואם. [18]) Druck hat hier noch ועיין שם. [19]) So auch iEV., p. 88, z. St; T גבעון; JbE hingegen kannte Bücher (vgl. weiter unten) mit der LA. גדעון.

גדול[1]) עד היום הזה, גם בהריגת חמשת המלכים כתוב (שם י׳, כ״ו—כ״ז) ויכם יהושע אחרי כן וימיתם ויתלם על חמשה עצים ויהיו תלויים על העצים עד הערב ויהי לעת N 127 b בוא השמש צוה * יהושע ויורידם מעל העצים וישליכם[2]) אל המערה אשר נחבאו שם וישימו אבנים גדולות על פי המערה עד עצם[3]) היום הזה. ויש ספרים שכתוב בהם והנה גדעון יוכיח, וטעות הוא כי אין בדברי גדעון כלום מזה. [כי משפט לא תלין איננו לכבוד המת רק לכבוד הארץ]. פירוש[4]): מה שאמר למעלה[5]) שהקללה תבוא לכל מקום קרוב מהתלוי. [כי משפט[6]) הערלים והישראלים שוה]. פירוש: כי הנה מצאנו יהושע שתלה את[7]) מלכי הכנעני שהיו ערלים והורידם מן העץ, ואלו היה בעבור כבוד המת מה היה חושש יהושע מכבוד אויבי ישראל, וזה ראיה כי לא הורידם כי אם בעבור כבוד הארץ שלא יעפשו את האויר.

כב. 8. [כי יפול הנופל, נקרא על שם סופו]. פירוש: ורבותינו ז״ל אמרו במסכת שבת פרק במה מדליקין (דף ל״ב, ע״א) תאנא[8]) דבי ר׳ ישמעאל כי יפול הנופל ממנו ראוי היה זה ליפול מששת ימי בראשית שהרי עדין[9]) לא נפל וקראו הכתוב[10]) נופל אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב, והנה תלו הענין במערכת. 21. [ובעבור וסקלוה נסמכה פרשת הבעולה והמאורסה[11]) גם פירושו זה כמו זה]. פירוש: כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה (דברים כ״ב, י״ג) נאמר בה וסקלוה בעבור טענת בתולים, ואחריו כתיב (שם, פסוק כ״ב) כי ימצא איש שוכב עם אשה בעלת בעל, וכתיב בה ומתו ולא נאמרה בה סקילה, ואחריו כתיב (פסוק כ״ג) כי יהיה נערה בתולה מאורסה לאיש, וכתיב בה וסקלתם אותם באבנים, ופירושו זה הוא כי[12]) אף על פי שהבעולה שנכנסה לחופה נסקלת על טענת בתולים לא תחשוב שיהיה הדין כן באשת איש שזינתה, כי היא איננה בסקילה כי אם בחנק. גם[13]) בעבור M 337 a B 86 a כי הבעולה נסקלת על טענת בתולים[14]) אל יעלה על דעתך[15]) * שזה * היה בעבור שנכנסה לחופה, והארוסה[16]) שלא נכנסה לחופה וזנתה לא תהיה בסקילה, כי אין הדבר A 143 b תלוי בחופה כי אם בקידושין, ועל כן תהיה הארוסה בסקילה כמו הראשונה *, על כן אמר כי פירושו זה כמו זה. [והנה פירש עוד[17]) כי יהיה]. פירוש: כי בתחלה פירש הכתוב דין האשה שהיא בטענת בתולים והפסיק הענין בדין הבעולה[18]), ועל כן שב ופירש דין הנערה המאורסה שהיא בטענת בתולים כמו הראשונה. 23. [כאשר יודע[19]) זה הדבר]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור מלת כי יהיה שהוא לשון זכר, כי היה ראוי להיות כי תהיה נערה, ואחר שהוא בלשון זכר הנה שב אל הדבר.

כג. 18. [כי הקדש הוא הנשכב והעד מבני ישראל]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור[20]) שכתוב באיוב (ל״ו, י״ד) תמות בנוער נפשם וגו׳, שהוא דומה

1) Fehlt Hss. 2) N וישליכום. 3) Fehlt Hss. 4) N noch כזה פי׳. 5) ABC für ש׳ ל׳ < שלמעלה. 6) ABC המשפט. 7) M noch כל. 8) N תנא. 9) Fehlt in uns. Druckausgg., auch bei Rabinowicz, ד״ס, a. a. O. 10) N והכת׳ קראו. 11) N והמאורשה. 12) Fehlt N. 13) Fehlt ABC. 14) M דמים. 15) N für ע׳ ד׳ < בדעתך. 16) ABCN הארוסה. 17) So auch iEV., p. 95, z. St. (wo für 22_{22} < 22_{21} zu lesen ist); T והנה פירוש זה עוד. 18) N הבועלי׳. 19) T יערה. 20) N fehlt von מלת כי bis hierher infolge Homoioteleuton.

למלת מִבְּנֵי, בעבור שכתוב (שם) וְהַיָּתָם בַּקְּדֵשִׁים בלשון זכר ולא בקדשות, כי מזה משמע כי הנערים היו קדשים כמו שמפרש והולך. [בתי הקדשים ושם (מ״ב כ״ג, ד׳) כתוב אשר הנשים[1]) אורגות שם בתים לאשרה]. פירוש: מכאן יש לפרש שהקְדשים[2]) והקדשות היו במבוי אחד או במגרש אחד בעבור כי בבתי הקדשות[3]) * (N 28a) היו הנשים הקדשות אורגות בתים לאשרה שהיא בבית השם, ואם[4]) הפירוש כן מה ענין הקדשים בבית השם[5]), ולפי זה יהיה[6]) סדר הפסוק ההיא ככה[7]): ויתוץ את בתי הקדשים אשר הנשים הקדשות אורגות שם בתים לאשרה אשר בבית י״י, וזאת ראיה כי ר׳ אברהם סובר שהקדש הוא הנשכב כדברי רבותינו ז״ל (סנהדרין דף נ״ד, ע״ב), ולא הפותח הבתולות כאשר כתוב בפירוש ספר[8]) תרי עשר שלו (הוש׳ ד׳, י״ד) כי אותם הם דברי תלמידו ר׳ יוסף ממרויי״ל[9]) שהוסיף על דבריו כמו שכתוב שם. [אם כן יהיה קדש כמעשה מצרים[10])]. פירוש: שהיה להם קדשים מזומנים לכל במשכב זכור, ופסוק ולא יהיה קדש בא להזהיר על הקדשים ופסוק ואת זכר לא תשכב (שמות י״ח, כ״ב) בא להזהיר על[11]) שאיננו קדש. 20. [יש הפרש בין תַּשֵּׁךְ ובין תַשִּׁיךְ[12]) והטעם שלא תקבל מאחיך שיתן לך מרבית[13]) גם * (89a) אם הוא עובר[14]) על מצות מרבית[15])]. פירוש: זהו מה שפירש[16]) על מלת תַּשֵּׁךְ[17]). [והנה המלה יוצאה לשנים פעולים]. פירוש: זהו מה שפירש[18]) על מלת תַשִּׁיךְ[19]). וכן פירש רש״י אזהרה ללוה, וכן דרשו בספרי (פסקא רס״ב)[20]). [ורבים * (T 37b) אמרו כי תַשִּׁיךְ כמו תַּשֵּׁךְ]. פירוש: גם הר״ם במז״ל פסק כזה הפירוש[21]), ומדקדוק הלשון אין הפירוש כדבריו.

כד. 1. [גם היא חשובה כשדה[22])]. פירוש: כי כאשר יזרעו את השדה תוציא פירות[23]), וכן האשה. 4. [ולא תחטיא צווי לישראל]. פירוש: ולא לאשה הנזכרת. 5. [אי נקי]. פירוש: פסוק הוא באיוב (כ״ב, ל׳) ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך. 7. [והסומכים על הסמך הפרשיות[24])] פירוש: הם המכחישים הנזכרים למעלה בפסוק לא יחבול (פסוק ו׳).

---

1) N für א׳ ה׳ < שהנשים. 2) N כי הקדישים. 3) N הקדישי׳. 4) N noch אין. 5) M fehlt von ואם הפירוש bis hierher infolge Homoioteleuton. 6) Fehlt N. 7) N יהיה כן. 8) ABC פי׳ בספר. 9) N מרוייל. Es ist dies Meyreuil. Vgl. Gross, Gallia judaica, Paris 1897, p. 363. 10) So auch iEV., p. 100, z. St.; T המצרים. 11) ABC fehlt von הקדשים ופסוק bis hierher infolge Homoioteleuton. 12) So auch iEV. (p. 100, z. St.) C; AB für ו׳ ת׳ < ותשיך; M ותשליך (sic!); T לתשיך. 13) T רבית. 14) iEV., p. 106, z. St.: אם כן הוא עבר; T גם הוא עובר. 15) T רבית. 16) M זה הוא שמפרש, N שמפרש. 17) M תשיך (sic!). 18) N שמפרש. 19) M fehlt v. והנה המלה bis hierher infolge Homoioteleuton. Hiernach hat das Wort „נשך" nach iE im Qal die Bedeutung von „Wucher nehmen", im Hiphil hingegen die von „Wucher geben". Ges., HW.[13], s. v. נשך hat für beide Stammformen bloss „Zinsen auferlegen". 20) Ed. Friedmann, p. 121a. 21) יד החזקה הלכ׳ מלוה ולוה פרק ד׳, הלכה ב׳: כדרך שאסור להלוות כך אסור ללוות בריבית שנ׳ לא תשיך לאחיך. 22) So auch iEV., p. 89, z. St.; T כשרה, doch zuweilen schon in כשדה emendiert. 23) N חפירות. 24) N פרשיות.

כה. 2. [והוא חייב להכותו]. פירוש: שב למלת אִם בִּן הַכּוֹת, ופירושו
כי אם הרשע יהיה חייב מכות יפילהו השופט וגו׳, זהו[1]) הפירוש האחד. [ולפי[2]) דעתי
שהכה חבירו]. פירוש: הוא מפרש כי על דעתו אין הפירוש * כאשר הזכיר, רק A 144 a
פירוש הפסוק[3]) הוא כך: והיה אם הכות הכה[4]) את חבירו אז יפילו השופט וגו׳.
7. [האמת כי היו״ד סימן הפעול]. פירוש: בספר שפת יתר בסוף הבנין השני[5])
אמר כי כל פעול לעולם[6]) הוא בנו״ן כמו „להקריבני״, רק מצאנו לא אבה יבמי, לתתי
להלוך עמכם (במדבר כ״ב, י״ג), ולפי דעתי שאין להם שלישי. ור׳ יונה המדקדק אמר
כי יו״ד יבמי גם לתתי נוסף כיו״ד היושבי בשמים (תהלים קכ ג, א׳) עכ״ד[7])

כי תבא אל.

כו. 5. [וכן ויען איוב הראשון (איוב ג׳, ב׳)]. פירוש: הרבה פעמים
כתוב בספר איוב ויען איוב[8]) ובכולם תוכל לפרש שהוא לשון תשובה שהיה עונה
לחבריו על מה שאמרו, אבל ויען איוב הכתוב בתחלת הספר (ג׳, ב׳) לא תוכל לפרש
אותו[9]) מלשון תשובה כי עדין לא דברו לו[10]) חביריו כלום, ואין התשובה באה כי אם
אחר הדברים, ועל כן הוצרך לפרש שהוא כמו * תחלת דברים כאלו אמר ויחל איוב N 128 b
לדבר ויאמר[11]). [והנה הוא ארמי אובד היה אבי]. פירוש: כמעם לַיִשׁ אוֹבֵד

---

1) AB וזהו. 2) T לפי. 3) AB הכתוב. 4) N הכה הכות. 5) Die Stelle, die Bacher, iEG., pp 111, Anm. 25 u. 151 $_8$ aus dem Jesôd (vgl. B. I, p. 44, Anm. 30) p. 15 abdruckt, lautet (am Schlusse des Abschnittes vom Hiphil): שם הפעל קטר יקטירון (ש״א ב׳, ט״ז) a), הקרב אותה בני אהרן (ויקרא ו׳, ז׳) ועם בכל״ם בהקריב בהם b) בתוספת יו״ד כהקריב מהקריב, ועם אני בהקריבני, כי כל שם פועל לעולם הוא בנון, רק מצאנו לא אבה יבמי (דברי׳ כ״ה, ז׳) לתתי להלוך עמכם (במדב׳ כ״ב, י״ג), ולפי דעתי שאין להם שלישי, ור׳ יונה המדקדק אמר כי יו״ד יבמי גם לתתי נוסף כמו חוצבי מרום (ישע׳ כ״ב, ט״ז), היושבי בשמים (תהל׳ קכ״ג, א׳), גם בבנין הפעיל בפועל המגביהי המשפילי (תהלים קי״ג, ו׳ וגו׳), גם בלשון נקבה אוהבתי לדוש (הושע י׳, י״א), גם בשמות התואר כמו רבתי בגוים (איכה א׳, א׳), גם בפעול גנובתי יום (בראש׳ ל״א, ל״ט) כי הטעם גנובת יום. 6) Fehlt M. 7) Lum'a 60, 11 ff. = Rikma 27, 19 ff. „An einer Stelle dagegen (L. 201, 11 ff. = R. 118, 6 ff.) sagt Abulwalîd, das Objektsuffix ִי in יבמי sei unregelmässig und fügt noch 2 Ausnahmen hinzu, nämlich ausser לתתי noch עצבי (I. Chron. 4 $_{10}$). (Vgl. auch L. 75, 26 = R 37, 9; iEG., p. 111, Anm. 25; Kimchi, Michlôl 40 b u. Wb., s. v. שוב u. Mose b. Isaak, ס׳ השהם, ed. Collins, col. 40).“ Vgl. Poznanski, Ibn Chiquittila, p. 193 $_{22}$. Vgl. auch Ges., HG. [26], §§ 61 a u. 115 c und iEG., S. 111 $_{24}$. 8) Vgl. z. B. Hiob 6 $_1$; 9 $_{12}$; 16 $_{19}$ usw. 9) N לפרשו. 10) Fehlt N. 11) iE zu Hiob 3 $_1$ heisst es: ויען איוב: כמו וענית ואמרת (דבר׳ כ״ו, ה׳) בהביאו הבכורים ויהיה עניינו כמתחיל

---

a) Wie Bacher, iEG, p. 151, Anm. 1 vermutet, scheint das in der zweiten Hs. des Jesôd hier stehende קטר יקטירון) הקטר ist ja kein Beispiel für den Inf. Hiphil), aus והקטיר (I Kön., 9 $_{25}$) mit irrtümlich hinzugefügtem יקטירון entstanden zu sein. b) Nach Bacher, a. a. O., Anm. 2, aus בהקריבם (Num. 3 $_4$) oder בהקריבכם (Num. 28 $_{26}$) korrumpiert.

מִבְּלִי־טָרֶף (איוב ד׳, י״א), והוא כדרך[1]) שהישמעאלים אומרים על הבא מארץ אדום[2]) חתיכת לועז[3]) כלומר חתיכה אחת מאיש לועז, וזהו[4]) בעיניהם בזיון, וטעם הפסוק מי היה * אבי כי אם ארמי אחד עני לולי שנתן לו השם צאן ובקר ועבדים ושפחות ובנים b ובנות עד שפרו[5]) ורבו ונעשו[6]) גוי[7]) גדול ונתן להם את[8]) ארץ כנען[9]). 14. [לא אכלתי קדש[10]) המעשר]. פירוש: מה שהקדשתי להיות מעשר. [והטעם באלה הדברים כי אסור הוא שיוציא * מהדגן בשום[11]) דבר עד תת המעשר]. פירוש: a טעמם של[12]) הדברים האלה[13]) הנזכרים למעלה שהם לא בערתי ולא נתתי[14]) למת ולא אכלתי באוני והנשארים. [כי אם יתן מהמותר]. פירוש: ממה שישאר מן התבואה[15]) באחרונה.

כח. 4. [שגר ועשתרות, פירשתים]. פירוש: שגר מפורש בסוף פרשת בא אל פרעה (שמות י״ג, י״ב)[16]), ועשתרות בתחלת והיה עקב (דברים ז׳, י״ג).

או שאלוהו חבריו אחר מלאת שבעת ימים מה לך אז ענה להם כן ועָנית ואמרת בהביאו הבכורים וענה הכהנים מה זה. So auch ibn Ĝanâḥ im Usûl s. v. ענה: وهذه [اللغة] فى الكتاب على وجهين. تكون جوابا [R. g. ومخاطبة] وهو المشهر فيها. وتكون ابتداء مثل (ספר השרשים, 377: ובלשון הזה במקרא על שני פנים יהיה לתשובה והוא הנודע בו ויהיה להתחלה כמו) ושמואל ראה את שאול וי״י ענהו [ש״א ט׳, י״ז] ויען איוב الاول [איוב ג׳, א׳] ועָנית ואמרת [דברי כ״ו, ה׳] שקר ענה באחיו [דברי י״ט, י״ח] Vgl. auch Ges. HW.[13], s. v. ענה I, wo dargelegt wird, dass ענה in Verbindung mit אמר stets „anheben" [عنى] bedeutet. Nach iE zu Exod. 15_{21}; 32_{18}; Jes. 13_{22}; 27_{2} und Hosea 2_{15} ($_{17}$) bedeutet ענה [غنى] = singen, „einen Wechselgesang anheben", zu Exod. 15_{21} u. Deut. 26_{5} erwähnt er auch die Bedeutung: anheben und in Jes. 13_{22} u. Hos. 2_{15} ($_{17}$) auch die von „wohnen" [عون], doch wie erwähnt, entscheidet er sich in den meisten Fällen für die Bedeutung: singen. Saadja hingegen übersetzt das Wort in Exod. 15_{21} (Ed. Derenbourg 103) mit فاجابتهم, also mit antworten; Exod. 32_{18} mit صوت ظوظا = eine Stimme des Plärrens; Deut. 26_{5} ابتد = anheben; Deut. 31_{21} = חצרת; Jes. 13_{22} يعوى = אבל בקול קולו יגביה, Jes. 27_{2}: ותערפונהא [vgl. damit Dunasch in ס׳ תשובות דונש הלוי בן לברט, ed. Schröter, Breslau 1866, Nr. 117, der es mit Targ. als שבחו לה auffast]. In Hos. 2_{15} ($_{17}$) hinwiederum fasst es iE. nach der Erkl. D. Kimchis in seinem Kom. z. St. ורבינו סעדיה גאון פירש יעשה האל יתברך נפלאות בעמק שנהרג בו עכן באותו הזמן ויקראו לו פתח תקוה וישירו לאל יתברך על הנפלאות וזהו שאמר וענתה שמה מן ותען להם מרים und dem ס׳ השרשים s. v. ענה, worauf schon Lippmann in s. Ausg. des שפת יתר zu Nr. 89[2], Anm. 1 hingewiesen hat, in der Bedeutung von „singen" auf. Allerdings der Hinweis Kimchis auf Exod. 15_{21} ist nicht zutreffend, weil ja Saadja das Wort dort, wie bereits erwähnt, mit: „antworten" übersetzt. 1) N כטעם. 2) N noch חמי. 3) (?) جزء مغاربة، قطم برانى. 4) N וזה. 5) M שיפרו. 6) ABC ועשה, M ונעשה, N ועשו. 7) N חיל וגוי. 8) Fehlt N. 9) Vgl. MS., 42, p. 454, Anm. 1 u. p. 455. 10) T in einigen Ausgg. קודם (sic!). 11) So auch iEV., p. 101, z. St.; T לשום. 12) AC שאלה, N שלדברים. 13) Fehlt ABCN. 14) N für ב׳ ו׳ < בתתי. 15) N מהתבואה. 16) B. I, S. 228 $_{13}$.

32. [וכן וַתְּכַל דוד (ש״ב י״ג, ל״ט) ואיננו חסר „נֶפֶש״ כאשר פירש חסר הדעת]. פירוש: בנוסחא[1]) הראשונה שכתוב ר׳ אברהם בעצמו מפירוש התורה כתוב בפרשת בראשית בפסוק ויכל אלהים (בראשית ב׳, ב׳) כך[2]): וַתְּכַל דוד המלך: כל המדקדקים פה אחד אומרים כי תחסר מלת „נֶפֶש״[3]), ואיננו נכון כי היה ראוי להיות וַתִּכֶל[4]) מהבנין הקל כמו וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע (בראשית כ״א, י״ד) והעד נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה (נַפְשִׁי) (תהלים פ״ד, ג׳) פירושו כי מלת וְגַם כָּלְתָה[5]) היא[6]) מהקל על משקל שָׁמְרָה, והוא פועל עומד, ומלת וַתְּכַל דוד היא מהכבד הדגוש והוא פועל[7]) עומד לפי דעתם, והם למדו זה הפירוש מברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי[8]). [כי ותכל פועל[9]) יוצא ולא נזכר הפועל כמו אשר ילדה אותה ללוי (במדבר כ״ו, נ״ט)]. פירוש: גם בנוסחא[10]) הראשונה[11]) שהזכרתי אמר כי הַמְאַנָּה[12]) אל[13]) דוד עד שרצה לצאת * A 144b ממקומו אל בנו היתה אֵם אבשלום ולא הזכירה הכתוב כמו אשר ילדה אותה[14]) ללוי וכן ואותו ילדה אחרי אבשלום (מ״א, א׳, ו׳)[15]) עכ״ד. ופירוש

---

1) A בנסחה, D בנסחא, M בנסיחה. 2) Vgl. lK., ed. Friedländer, p. 34. 3) So in der Erläuterung der 9. Regel des Eliêzer b. Jôsê Gelîlî, bei Raschi, z. St.; Ḥajjûg, כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין, ed. Jastrow, p. 180 (= D., p. 117); ibn Ganâḥ, Le livre des parterres fleuris, ed. Metzger, Paris, 1889, p. 242 (Rikma, p. 150) und iE selbst in Moznajîm, pp. 5a u. 34b. Vgl. auch Altschüler in s. Komm. מצודת דוד zu Samuel z. u. St. So auch LXX [[(L, vgl. codd. 19, 82, 93, 108): καὶ ἐκόπασε(ν) (nach Klostermann, Die Bücher Samuelis u. d. Könige [bei Strack u. Zöckler, KKzAuNT., Nördlingen 1887] z. u. St., p. 190, wenn nicht ἐπόθησεν zu lesen, so ἐκοπίασεν zu schreiben)]] τὸ πνεῦμα τοῦ βασιλέως Δαυὶδ. Klostermann u. Nowack, Bücher Samuelis [in HK. zAT.], Göttingen, 1902, z. St., allerdings wollen für דוד, entsprechend der LXX, zumal Δαυίδ dort späterer Zusatz ist, רוח lesen (sic!). Vgl. auch iEG., p. 144, Anm. 6 am Schlusse. 4) So wollen in der Tat auch Klostermann, a. a. O. u. Nowack, a. a. O., Wellhausen u. Driver (vgl. Ges., HW.[13], s. v. כלה I, Schluss von Piel, p. 371, vgl. auch Ges., HG.[26], § 144o, wo überhaupt die Meinung ausgesprochen wird, dass vermeintliche Ellipsen eines bestimmten Subjekts auf falscher Erkl. oder Textverderbnis beruhen) lesen. 5) ABC fehlt v. פירושו bis hierher infolge Homoioteleuton. 6) N היה. 7) M פעל. 8) Vgl. die Erläuterung zur 9. Regel des R. Eliêzer b. Jôsê Gelîlî. 9) ABC פעול. 10) A בנסחה, B בנסחא, M בנסיחה. 11) Hier an dieser Stelle hat Lâzî sich vergessen und erwähnt (p. 159 zu מ׳) die נסיחה הראשונה. 12) M הַמְאַנָּה vokalisiert. 13) Friedländer, a. a. O. korrigiert unnötigerweise das אל in את. 14) Fehlt N. 15) Levy, Reconstruction etc., p. 28, Anm. 1 meint, weil bei Friedländer, a. a. O., statt ואותו irrtümlich ואותה gedruckt steht, iE habe den Vers aus dem Gedächtnisse zitiert, was aber insofern unrichtig ist, als ja in sämtlichen Hss. unseres Buches das richtige ואותו geschrieben steht; ואותה bei Friedländer ist vielmehr Druckfehler. Wenn dann Levy weiter meint, das Beispiel aus I. Kön. 1 ₆ sei mit Rücksicht auf den in Vers 5 erwähnten Namen Ḥaggith nicht gut gewählt, so übersieht er die

דבריו[1]) כי אָם אבשלום[2]) פתחה את דוד בדברים טובים עד שחשק לבו[3]) לצאת אל בנו זהו הפירוש הנכון לפי מה שכתוב בפירושים המדוייקים, וכן פירש בשמו ר׳ דוד קמחי בספר שמואל. ויש ספרים שכתוב בהם „והוא חסר נפש״ ולא „כאשר[4]) פירש חסר הדעת״, ולפי זה הוא מסכים לדעת המדקדקים, וטעות הוא בספרים, כי אף על פי שהוא בעצמו פירש כפירושם בתחלת ספר מאזנים ובשער הנשים[5]), דע כי לפי דעתם אמר כן ואחר כן חזר בו בעבור כי הוא עשה ספר מאזנים קודם שעשה פירוש התורה. והעד בפרשת נשא בפסוק ביום עשתי עשר (במדבר ז׳, ע״ב)[6]), וכן בפרשת האזינו בפסוק הלי״י (דברים ל״ב, ו׳)[7]), ובתחלה כשכתב * ספר מאזנים הזכיר דבריהם כי לא מצא פירוש טוב מטנו, ואחר כן כשכתב[8]) פירוש התורה נתגלה[9]) לו האמת וחזר * בו והניח דברי המדקדקים. 35. [בעבור היותו[10]) מחוץ לגוף]. פירוש: הברכים[11]) והשוקים חוץ מהגוף הם.

אתם נצבים.

כט. 18. ויפה פירש לולי שמלת „רוה״ תאר השם והיה ראוי להיותו על דרך פירושו הרווי את הצמא[12])]. אמר יוסף: תמהתי על ר׳ אברהם שהשיב על ר׳ יהודה הלוי בזה, כי יתכן שהיתה[13]) דעת ר׳ יהודה הלוי שמלת הרוה תאר השם על הברכה ומלת הצמאה תאר השם על הקללה ולא יהיה קשה כלל.

וילך משה.

לא. 7. [גם כן אמר[14]) ליהושע שהוא הפקיד עליהם]. פירוש: משה אמר לו חזק ואמץ. 16. [אחרי אלהי נכר הארץ], סדר דבריו כך[15]) יתישב אף על פי שיש בהם מוקדם ומאוחר: ידענו[16]) כי השם אחד ולא ישנה[17]) מעשיו, והשנוי[18]) הנמצא יבא מהמקבלים כפי המקומות שהם שם, כי בם יקבלו כח כפי משפט אלהי הארץ, ועל כן כתוב בדברי הכותיים כי לא ידעו את[19]) משפט אלהי הארץ[20]), ועל כן אמר יעקב כשנכנס לארץ הקדש הכינו עצמכם לעבוד את[21]) השם כפי כח אלהי הארץ והסירו עבודת אלהי הארצות האחרות ומנהיגם כי הם אלהי נכר כנגד ארץ הקדש כי הם אוהבים

Schwierigkeiten in der Konstruktion des Versendes, wo durch das dort stehende אַחֲרֵי אַבְשָׁלוֹם das Verständnis der Stelle recht erschwert wird (vgl. über die Schwierigkeit dieser Stelle, Klostermann, Die Bücher der Könige [in HKzAT.], Göttingen, 1900, z. u. St.), weshalb iE darauf hinweist, dass bei ואותו ילדה noch an ein nicht genügend hervorgehobenes Subjekt (und sei dieses auch in diesem Falle Ḥaggith) zu denken sei.
[1]) Fehlt ABCN. [2]) Fehlt ABC. [3]) BM לבא (sic!). [4]) ולא כאשר fehlt N. [5]) Vgl. vorige Seite, Anm. 3. [6]) Dort sagt er: ככר ביארתי בס׳ מאזנים. [7]) N וככר פירשתי טעם הה״א בס׳ מאזנים. [8]) N כתב. [9]) N ונתגלה. [10]) T היותם. [11]) N כי חברכים. [12]) T והיה ראוי להיות רווי את הצמא. [13]) N שהיה. [14]) T noch משה. [15]) N כן. [16]) Fehlt N. [17]) N noch את. [18]) N וכל שינוי. [19]) Fehlt N. [20]) ABC fehlt v. ועל כן bis hierher infolge Homoioteleuton. [21]) Fehlt N.

הזמה והוא שונא אותה ואוהב להתבודד לעבודת השם. ועתה אשוב לפרש דבריו.
[ידענו כי השם אחד]. פירוש: הוקשה בעיניו איך קראם הכתוב „אלהים״, כי יובן
מזה שיש אלהים רבים ויש להם ממשלה בארצות וכל אחד נכר[1]) בארצות האלהים
האחרים ואין לו כח כי אם בארצו, ועל כן הוצרך לפרש כי לא יתכן להיות יותר מאלוה
אחד, כי אלו היו רבים היה משתנה * מנהג העולם *, ואנחנו רואים שהעולם עומד תמיד A 145 a B 87 a
בסדר אחד ואין מנהגו משתנה, וזה לאות שהאלוה[2]) הוא אחד[3]). ואם יש לכוכבים
ממשלה בעולם אין ממשלתם[4]) בכחם ולא מעצמם[5]) כי אם מכח השם ית׳ שחלק
מכבודו עליהם ועל כן נקראו אלהים על ארץ ממשלתם, והשם[6]) נקרא אלהי
האלהים[7]). [והשנוי יבא מהמקבלים]. פירוש: אף על פי שאמרנו כי מנהג העולם
לא[8]) ישתנה, הנה מצאנו בו * קצת שנוי, כי שוכני ארץ הנגב שחורים ושוכני הצפון M 339 a
לבנים, והיושבים באמצע ממוזגים; גם מצאנו שנוי אפילו בעיר אחת[9]) כי[10]) איש אחד הוא
ארוך ואיש אחר[11]) קצר, ואחד לבן ואחד שחור וכרומה[12]) לזה, וזה השנוי איננו מצד * N 129 b
הבורא[13]) ית׳ רק מצד הנבראים כפי הכח שיקבלו מן העליונים[14]) וכפי מקומות הארץ[15]),
כי השוכנים בהרים יגבר עליהם הקור והשוכנים בעמק יגבר עליהם החום, וכן בשאר
דברי התולדת, וכן מצד הכוכבים יקבל כל איש כח מן הכוכב[16]) הממונה על[17]) עת
הולדו[18]) כפי מקום הכוכב בגלגל המזלות וכפי תולדת מחברות שבעת המשרתים, כי
בכל רגע ישתנה מקום כל משרת כנגד המזלות, גם תשתנה[19]) מערכת זה אל זה, וכל
זה הוא סבת השנוי הבא לנבראים, והנה הוא מעצמם ולא מהשם[20]). [והשם לא ישנה
מעשיו כי כלם הם בחכמה]. פירוש: זה[21]) השנוי שראית בעולם אל תחשוב שהוא
מצד השם, כי הוא לא ישנה[22]) מעשיו, כי החק שגזר על כל דבר הוא יהיה לעולם,
אבל הוא ית׳ ברא עולמו בחכמה בענין שילך[23]) תמיד על מתכונת אחת[24]), והשנוי הוא
מהמקבלים. [ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום]. פירוש: השוכן
בארץ קרה צריך שיאכל מאכלים חמים והשוכן בארץ חמה יאכל קרים, וכן לא ילך אל
המדבר בימי החום פן ימות בצמא ולא יכנס לים[25]) בחורף פן יטבע וכן בכל הדברים.
והעושה כן עושה עבודת השם בעבור כי יחיה ויבין נפלאות השם, * ועל כן צותה C 94 a
התורה להתרחק מן הזמה[26]) בארץ הקדש ולהקריב בה קרבנות להעביר גזירת[27]) מאדים
מעלינו כאשר ביארתי במקומו[28]). [על כן כתוב את משפט אלהי הארץ]. פירוש:

---

1) AC אחת היא נכרי, N אחד הוא נכרי. 2) AB כי אלוה. 3) N האחד. 4) BM ממשלת. 5) M בעצמם. 6) N אבל השם. 7) So sagt auch iE im kK. zu Exod. 23_{20} (p. 70, 4. Z. v. o.) אף כי (ר״ל מן האדם) והככבים שהם בני אלהים נכבדים ממנו המלאכים הנקראים אלהים כי השם הוא אלהי האלהים. Vgl. auch iE zu Gen. 1_1 (B. I, p. 30_{16}) u. MS., 42, pp. 63 ff. u. 210 ff. Vgl. auch iE zu Deut. 4_{19} u. MS., 42_{316}. N hat hier noch die Worte: ישתבח וית׳ שמו לנצח נצחים. 8) N אינו. 9) N אחד. 10) Fehlt N. 11) ACN אחד. 12) ABN והדומה. 13) N ה׳. 14) ABC שיקבל מהעליונים. 15) N המקומות בארץ. 16) מן הכוכב fehlt N. 17) N עד. 18) N הולידו. 19) AC תשנה. 20) Vgl. MS., 42, pp. 30 e, 109, 314 *a* u. Dieterici, Die Anthropologie der Araber, Lpz. 1871, p. 77 ff. 21) C כי זה. 22) N noch את. 23) ABC שנלך. 24) N אחד. 25) N בים. 26) N מהזמה. 27) ABCN גזרות. 28) Vgl. ob. p. 19, Anm. 33.

בספר[1]) מלכים (ב׳ י״ז, כ״ו) כתוב על הכותים, והוא רמז על משפטי הכוכבים שהם ממונים על כל עיר ועיר, והיא[2]) הפעולה המתחדשת בארץ מצד תנועתם. [על כן אמר יעקב הסירו את אלהי הנכר (בראשית ל״ה, ב׳)]. פירוש: הסירו המנהגים שנהגתם[3]) עד היום במשפט הכח שקבלתם מן העליון המושל על הארצות ההם אשר היינו בם[4]) ושובו לעבוד השם כפי כח העליון השולט על הארץ * הזאת אשר באתם בתוכה, כי הוא שונא[5]) * הדבקים בעריות ואוהב המתבודדים לעבוד[6]) השם והמקריבים[7]) קרבנות כאשר ביארתי, וקראם אלהי נכר הארץ בעבור כי כל אחד הוא נכרי בארץ חביריו כאשר אמרתי. [והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר]. פירוש: העליון השולט על הארץ הקדושה שונא הזמה, והנה העריות הם הסך תולדת המקום הקדוש, ואמר שהם שאר על דרך שארה הנה זמה היא (ויקרא י״ח, י״ז), וגם הוא מלשון וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים ע״ח, כ״ז) שפירושו בשר, כלומר דבר נמאס ומגונה בהיותו נוטה אחר בשר ודם בשגם הוא בשר ומתרחק מאחרי י״י בלכתו אחרי החומר * כאשר פירש בסוד העריות[8]) (ויקרא י״ח, ו׳), וכדבריו פירש הר״ם ב״ן בפרשת תולדת יצחק (בראשי׳ כ״ה, ל״ד). [והמשכיל יבין]. פירוש: העלים הסוד[9]) מעיני הפתאים כדי שלא יחשבו שהוא תולה הדבר במערכת ובתולדת ויחשבו כי כל[10]) זה בלתי השגחה, ורמז רמזים למבינים בעבור כי הם יודעים כי כל מעשיו יעשה על יד עבדיו. וידוע כי אין הפרש בין מה שיעשה המלך בידו ובין מה שיצוה לעבדיו שיעשו כי הכל נקרא מעשה המלך, ועל כן אמרו רבותינו ז״ל שלוחו של אדם כמותו (ברכות דף ל״ד, ע״ב; קידושין דף מ״א, ע״ב), וכן אמרו בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (דף ל״ח, ע״ב) אין הקב״ה עושה דבר אלא אם כן[11]) נמלך בפמליא של מעלה שנאמר בגזירת עירין פתגמא וגו׳ (דניאל ד׳, י״ד[12])), ופמליא היא הצבא בלשון יון[13]), ונמלך הוא שמתיעץ[14]), וזהו מה שרמז הוא בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראשית א׳, כ״ו), והנה במקרא ויבן שלמה את הבית (מ״א ו׳ י״ד), וידוע כי חירם בנאו עם הבונים שהם[15]) תחת ידו[16]), וכן אמר משה ואעש ארון עצי שטים (דברים י׳, ג׳) והתורה אמרה * ויעש בצלאל את הארון (שמות ל״ז, א׳), וכן כתוב וישלח מלאך ויוציאנו (במדבר כ׳, ט״ז) שהוא כמו[17]) ביד חזקה הוציאך י״י ממצרים (שמות י״ג, ט׳)[18]).

האזינו השמים.

לב. 1. [והיא תדמה הכל על צורת היכלה]. פירוש: הנפש תדמה כל הדברים על צורת הגוף שלה כדי שתבין בהם כל מה שיוגד לה מהם. [ואף כי להבין

---

1) M בסוף ספר (sic!). 2) Fehlt ABC. 3) N המנהיגים שניהגתם. 4) M בח. 5) AB השונא. 6) N בעבודת. 7) M noch כל (sic!) 8) AB עריות. Vgl. ob. p. 18 f. 9) N סוד. 10) N שכל. 11) N für א׳ א׳ כ׳ bloss שאינו. 12) Vgl. B. I, p. 30 $_{8}$. 13) N יוון; πολέμος δ = Kampf, Krieg. Diese Etymologie ist unrichtig, vielmehr entspricht das Wort dem lat. familia. So auch Arûch u. Levy, NhWb., s. v. פמליא. 14) So auch Arûch, s. v. מלך (Ed. Kohut, V, p. 155 a). 15) N שהיו. 16) Vgl. I Kön. 7 $_{13}$ ff. 17) N hat hier noch das Wort כי. 18) Zu den Darlegungen dieses Verses vgl. B. I, p. 66 $_{23}$ ff.

גם היושבת בהיכל]. פירוש: היושבת בהיכל היא הנפש בגוף, והנה אף על פי שהשמים והארץ הם גוף ואין בהם איברים כאיברי האדם הוצרכה[1]) הנפש לדמות בהם איברים * כאיברי גופה, ואמרה האזינו השמים ותשמע הארץ. ותפתח הארץ את M 340a פיה (במדבר ט"ז, ל"ב), וכסה את עין[2]) הארץ (שמות י', ה'), עד לב השמים (דברים ד', י"א) כאלו[3]) יש להם אזנים ועינים ופה ולב והדומה להם[4]), וכל זה כדי שתבין הנפש מה שידובר[5]) בעבור השמים והארץ, והם אם[6]) אלה שהם גוף נראה הוצרכה לדמות צורתם על צורת האדם שהוא גופה כדי שתבין, כל שכן[7]) כשתרצה * להבין A 146a עצמה או נשמה אחרת כמוה ולדעת פעולותיה שתצטרך לדמות אותה על צורת איברי הגוף כדי שתבין אף על פי שהיא איננה גוף. 2. [יערף אחיו[8]) יערף מזבחותם כטעם יֵרֵד]. פירוש: פסוק הוא בספר הושע (י', ב'). ואמר כי הוא אחיו, כלומר מלשון אחד. ואחר כי המזבח[9]) בנוי יהיה הפכו שיהיה הרוס, כי ההריסה הפך הבנין, וידוע כי ההריסה כמו הנפילה והירידה, על[10]) כן פירש בהושע (שם) שהוא[11]) לשון הריסה, ובעבור כי אין[12]) לשון הריסה נופל על המטר ועל הטל על כן פירש כאן שהוא כמו יֵרֵד[13]). 4. [ואין לטעון מעמידת השמש * כי סודו ברור במלת וירח בעמק N 130b אילון כאשר פירשתי במקומו]. פירוש: בספר יהושע (י', י"ב והלאה) כתוב, ויש עליו מחלוקת במסכת עבודה זרה בפרק שני (דף כ"ה ע"א). ועד[14]) היום לא בא לידי פירושו שפירש בספר יהושע, אבל נראה לי מן הרמז שלו שהיתה דעתו שהמלחמה היתה בין גבעון ואילון, וכשהתחילו להלחם בחצי היום היתה[15]) השמש בחצי השמים כנגד ראש אנשי גבעון, ובערב כששקעה השמש עלתה[16]) להם הלבנה במזרח בפאת אילון. והנה לא נעדר האור מהם כלל כי כשקוע[17]) השמש האירה הלבנה כל הלילה בעבור שהיה בחצי החדש, וכששקעה הלבנה בבקר * זרחה השמש ועלתה עד C 94b היותר בחצי השמים כיום אתמול, והנה ביום הראשון בחצי היום כשהיתה השמש בחצי השמים התחילו לנצח את אויביהם, אז ידבר יהושע שמש בגבעון דום, ונמשכה המלחמה מאז עד יום[18]) המחרת מעת לעת, כלומר עד חצי היום בהיות השמש בחצי השמים, ובעבור כי בתחלת המלחמה ובסופה היה השמש בחצי השמים חשבו כי השמש לא זזה ממקומה, וזה פירוש ויעמד השמש בחצי השמים, גם ביום תמים הוא מחצי היום עד חצי היום, ויש רמז לזה מהפסוקים * כי בתחלה כתוב וידום השמש ואחר כך וירח עמד, M 340b ואחר כן ויעמד השמש בחצי השמים. ומלת וידום[19]) מגזרת יבושו רשעים ידמו לשאול

---

1) N הוצרך. 2) Fehlt in den Hss. 3) N כי אילו (sic!). 4) N ודומיה'. 5) ABD שידבר. Vgl. über diesen dem Saadja (Emun. II 8 [Ed. Berlin, p. 31 b]) entlehnten Gedanken, iE zu Gen. 1_{26}, Num. 16_{30}, Dan. 11_{2}, MS., 42, pp. 28 u. 64. 6) N für והם אם bloss ואם. 7) N fehlt כ' ש'. 8) T dafür מגזרת; iEV., p. 93, z. St.: יערף מגזרת עורף וכן יערף מזבחותם. 9) N שהמזבח. 10) N ועל. 11) Fehlt N. 12) ABD שאין. 13) ibn Ĝanâḥ, s. v. ערף (p. 387) erklärt das ערף aus Hosea ebenfalls mit הרס, das hier in Deut. stehende mit נזל. 14) MC ועוד. 15) N היה. 16) N liest ובערב כששקעה השמש האירה הלבנה ועלתה. 17) AC בשקוע, N כששקע. 18) M היום. 19) Es scheint also, dass JbE das Wort וידום von einer $\sqrt{\text{נדם}}$ ableitet.

(תהלים ל״א, י״ח) כְּדָמָה[1]) (יחזקאל כ״ז, ל״ב) שהם לשון שקיעה ונפילה, ואלו היה לשון דממה[2]) היה כתוב ידמו כשאול. ומלת ויעמד השמש מגזרת ועמוד על עמדך (דניאל י׳, י״א)[3]) שפירושו קום מלא קומתך ויהיה ענינם וישקע השמש וירח קם ועלה, ואחריו[4]) ויקם השמש ויעל עד חצי השמים כבתחלה, ואם יטעון טוען מה פלא היה בזה, יש להשיב שהפלא הוא כי השם סבב[5]) שתהיה המלחמה בחצי החדש כדי שלא יחשך עליהם האור בעשותם נקמה באויביהם; ואם ישיב לטעון שהפסוק אימר (שם פסוק י״ד) ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמע י״י בקול איש, ומה גדולה זאת יותר משאר מלחמות, התשיבה: כי זה נאמר על הנצחון והנקמה שנתן להם השם מאויביהם[6]) ושהשליך עליהם אבנים גדולות מן השמים, ועל כן אמר הכתוב (שם) כי י״י נלחם לישראל; ואם יטעון עוד כי הפסוק אומר[7]) (פסוק י״ג) הלא היא כתובה על ספר הישר, ורבותינו ז״ל אמרו בפרק שני דעבודה זרה (דף כ״ה, ע״א) כי הוא ספר אברהם יצחק ויעקב, כלומר * ספר התורה, בעבור שכתיב בה תולדותם, וכן בבראשית רבה בפסוק ויתן אותם אלהים (פרשה ו׳, סעיף ט׳)[8]), והוא רמז למה שכתוב בתורה נגד כל עמך אעשה נפלאות[9]) אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים (שמות ל״ד, י׳) * התשובה: כי על דעת ר׳ אברהם ספר הישר היה ספר בפני עצמו כמו שפירש בפרשת זאת חקת בספר מלחמות י״י) (במדבר כ״א, י״ד)[10]). ועוד כי פסוק נגד כל עמך אין משמעותו על ימי יהושע כי אם על ימי משה, והוא כי קרן עור פניו כמו שפירש בפרשת כי תשא (שמות ל״ד, כ״ט), והראיה כי שם כתוב (שם ל״ד, י׳) הנה אנכי כורת ברית, וידוע כי זאת הברית[11]) בימי משה נכרתה ולא בימי יהושע, ובסוף הפסוק כתוב[12]) אשר אני עושה עמך שמשמעו כשאכרות הברית אעשה המעשה הנורא שהיא[13]) קרינת הפנים[14]), ואלו היה כתוב אשר עשיתי עמך בקושי היינו יכולים לפרשו על ימי יהושע; ואם יטעון עוד כי הפסוק אומר ויעמד השמש בחצי השמים שמשמעו שעמד * ממש והראיה[15]) ולא אץ לבוא כיום תמים (יהושע י׳, י״ג) והטעם שעמד במקומו כשיעור יום שלם. התשובה: כל חכמי המחקר הסכימו כי קיום העולם השפל תלוי[16]) בתנועות הגלגלים, ועל כן היה חצי הארץ מגולה ברצון השם כאשר ביארתי בבראשית (א׳, ב׳)[17]) ואלו עמד אחד מהגלגלים אפילו רגע קטן שלא יתנועע היתה[18]) שוקעת הארץ כאשר

---

1) N כדומה. Wie sich JbE die Form דָּמָה, aus einer $\sqrt{\text{נדם}}$, entstanden erklärt, lässt sich nicht gut ermitteln. Trotzdem kann nach den folgenden Ausführungen JbEs nicht daran gezweifelt werden, dass er an einen Stamm נדם in der Bedeutung von „sinken“, „fallen“ denkt. Ḥajjûg (im כ׳ אלאפעאל דואת חרוף אללין, ed. Jastrow, p. 95 = D p. 74) leitet das Wort von einem Stamme דום ab. 2) $\sqrt{\text{דמם}}$. 3) JbE der aus dem Gedächtnisse zitiert, schreibt (so in allen Hss.) בן אדם עמוד על עמדך (sic!). 4) MN אחריו. 5) N סיבב. 6) N für ש׳ ל׳ ה׳ מ׳ bloss שעשה ה׳ באויביה׳. 7) N אמר. 8) Ed. Wilna, p. כ׳. 9) AB fehlt hier ein Blatt. Vgl. weiter unten p. 89, Anm. 26. 10) Allerdings erwähnt iE da nicht das ס׳ הישר, sondern neben anderen auch das דברי הימים למלכי ישראל. 11) N ברית. 12) N אומ׳. 13) N שהוא. 14) C היא קרינת פנים; N אפים. 15) C וראיה. 16) Fehlt N. 17) Vgl. B. I, p. 35 f. 18) N היה.

בתחלה[1]) והיה חוזר העולם לתהו ובהו; ואם ישוב הטוען ויאמר[2]) כי השם יוכל להעמידם ברצונו ויעשה בענין שלא יחרב העולם, התשובה: כי הכתוב אומר על השמש והירח והכוכבים כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור (תהלים קמ״ח, ה׳ וו׳) ומשמעותו שלא ישתנה החק[3]) שנתן השם בהם ולא ישתנה דרכים[4]) ולא יפסק המהלך ההוא מהם כמו שפירש הוא בזה הפסוק במקומו בספר תהלות[5]), והנה דוד העיד בזה הפסוק שנתן השם בהם דרך וחק שיעמדו כן לעד לעולם, ואיך ינוחו מהתנועה ויבוא החק[6]) ההוא להבטל; ואם ישוב הטוען ויאמר כי כתוב בספר מלכים (ב׳ כ׳, י״א) ובספר ישעיה (ל״ח, ח) ותשב השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה, התשובה: כי חכמי שקול הדעת השיבו כי השם גזר על גוף הארץ שיטה מעט לפאת מזרח באותו הרגע כשיעור עשר מעלות. ועוד אגלה לך סוד גדול: כבר ידעת שרמז ר׳ אברהם בבראשית בפסוק והארץ (בראשית א׳, ב׳) כי לא דבר משה[7]) כי אם על העולם ההויה וההשחתה ושם ביארתי שהיתה דעתו כי כל הבריאה הכתובה במעשה בראשית היתה תחת גלגל הירח ולא דבר משה על הגלגלים[8]), גם אם תשתכל[9]) היטב תמצא כי כל האותות והמופתים הכתובים בתורה ובספרי הנבואות היה בעולם השפל[10]) כי השם עשאם C 95 a N 181 b לצורך * נביאיו או לצורך חסידיו * בהדבק נפשותם בו ולא היו האותות בעליונים כלל כי כל האותות נעשו במצות השם על יד שכל הפועל השולט על העולם השפל ואין לו ממשלה בעליונים[11]) לשנות מערכתם[12]), ומזה תבין איך יתכן שתעמוד השמש מאחר שתלויים בה המשרתים כלם והיא באמצעם כמו הקנה האמצעי במנורה שהוא העיקר, וכל אלה הדברים דחקו אותו לפרש זה הפירוש, ובאמת זה הוא אחד מהסודות הנעלמים M 341 b שיש בכל התורה, וראוי להעלימו * כדי שלא יחשבו הפתאים שהוא מכחש הנבואות. זה הוא[13]) מה שהבנתי בדבריו מן הרמז שרמז. ולבי אומר לי שאין סברתו ככה, רק שהדברים כפשוטם, כי בסוד העיבור שלו[14]) אמר כי האותות הם הפך התולדות כמו עמירת השמש[15]) כי לא יזיק בשקול הדעת שתעמוד השמש, כי[16]) ידענו שהשם יניענה[17]) לסוד, גם יוכל להעמידה לסוד, גם כן להחריב הים ברוח קדים עזה ולהפוך המטה לנחש כי הוא ממית ומחיה עכ״ד[18]). 6. [כבר פירשתי טעם ה״א הלי״י בספרי שהוא ספר המאזנים][19]). פירוש: בשער האחדים פירש[20]) כי אמר ר׳ שמואל הנגיד כי נתברר אצלו שה״א של[21]) הלי״י תגמלו זאת לבדו והיא מלה זרה, והנה גם[21]) זה הה״א יגלה לנו סוד גדול והוא שהה״א לא יתכן היותו בשו״א ופת״ח כי אין יכולת באדם לקרוא שו״א[22]) נע אם לא היה אות אחריו, על כן יהיה בפתח בדרך ה״א התימא[23]), וידוע כי תחת

---

1) N .בארץ כבתחל׳ 2) N .לומ׳ 3) N .החוק 4) N .דרכם 5) Ps. 148_5: ויעמידם .פי׳ שלא ישתנו לעולם כי אינם מורכבים מארבע יסודות 6) N .החוק 7) Fehlt N. 8) MS., 42, p. 66 ff. 9) N .תסתכל 10) N .בעולם השפל היו 11) ABM fehlt v. כלל כי כל bis hierher infolge Homoioteleuton. 12) Vgl. B. I, pp. 28_{15} u. 33_{10}. 13) N .והוא 14) Vgl. ס׳ העבור, ed. Halberstam, p. 10, 4. Z. v. o. 15) Fehlt N. 16) Ausg. noch .ככר 17) Ausg. .יניעה 18) Vgl. MS., 42, pp. 110 u. 112 f. 19) T וכבר פירש .טעם הה״א בספר מאזנים N noch בשער האחדים, hingegen fehlen die 3 flgg. Wörter. 20) Moznajîm 17 a. Vgl. auch ס׳ השם, Kap. 7 u. iEG., p. 75, Anm. 1. 21) Fehlt in der Ed. Offenbach. 22) N .שב״א 23) Ed. Offenbach: .כדרך ההי״ן התמהין

הלמ״ד יהיה שו״א נע כמשפט כל למ״ד נוסף כמו לְיַעֲקֹב. ואל תשים לבך לקריאה שאנחנו קוראים [הלי״י מלה חדא והלמ״ד שו״א נח] כי הצרכנו להניח הלמ״ד שהוא נע בעבור היות שו״א נע תחת אל״ף אדון כשיהיה נצמד על כן יהיה הה״א פתוח ויורה עליו סולו לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת (תהלים ס״ח, ה׳). ואלו היה הלמ״ד מתנועע בחירק כמשפט למ״ד ליהוּדָה לא נפתח היו״ד אחר הבי״ת[1]) ומהשם שהוא מענין אחר יתברר זה הסוד והמשכיל יבין עכ״ד. ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד׳, י״ט) אמר דבר מנוסה הוא כי יש לכל עם ועם כוכב ידוע ומזל גם כן[2]) לכל עיר ועיר, והנה[3]) שם לישראל מעלה גדולה להיות השם יועצם[4]) ולא כוכב, והנה ישראל נחלת השם[5]), ובפסוק בהנחל (דברים ל״ב, ח׳) אמר כי לכל חלק במטה[6]) חלק למעלה[7]). וטעם „למספר בני ישראל" כאשר אמרו קדמונינו[8]) כי צורת יעקב אבינו ע״ה[9]) חקוקה בכסא הכבוד[10]) והוא סוד גדול, והעד כי חלק י״י עמו (פסוק ט׳) וזאת[11]) המעלה הגדולה שלא עשה כן לכל גוי, על כן אמר הלי״י תגמלו זאת, ובפרשת כי תשא בי״ג מדות (שמות ל״ד, ו׳־ז׳)[12]) פירש כי השם הנכבד פעם הוא שם עצם ופעם[13]) שם מדה, ומכל אלה הדברים תבין כי כשהוא שם העצם[14]) הוא רמז על השם הנכבד והנורא, וכשהוא שם תאר, כלומר שם מדה, הוא רמז על השכל הפועל, והוא המלאך היועץ את ישראל והמנהיג אותם[15]). ואליו רמז הכתוב בפסוק[16]) ויראו את אלהי ישראל (שמות כ״ד, י׳) כאשר הזכיר הוא במקומו[17]) ושם ביארתיו[18]). גם בפסוק ראה ראיתי בפרשת ואלה שמות (ג׳, ז׳)[19]) רמז בו, וישראל שהם[20]) חלק המלאך * הקדוש הזה כמו שהגוים כלם חלק הכוכבים 12a המנהיגים * אותם[21]), ועליו אמר (בשמות כ״ג, כ״א) כי שמי בקרבו, ואליו רמז הכתוב 12a באמרו הלי״י תגמלו זאת, והעד סוף הפסוק הלא אביך קנך וגו׳ כי הוא יוצר בראשית במצות אלהי האלהים, ועל כן רמזו רבותינו ז״ל (בסנהדרין דף ל״ח, ע״ב) נמלך בפמליא שלו כאשר ביארתי[22]). ובעבור כי הצורה הכללית של כל עם ועם כלומר כי שם כל אומה ואומה חקוק בכוכבו כדי שיהיה המין שלו שמור, על כן אמרו כי צורת יעקב חקוקה[23]) בכסא הכבוד, כי הוא[24]) השומר את[25]) מין הישראלים והוא מנהיגם כאשר ביארתי, וזה המלאך נקרא אדני בעבור השם[25]) שהוא אדון על העולם השפל ברצון אדני האדנים, ועל כן אמר דוד י״י אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח׳, ב)

---

1) Von יהיה שוא נע bis hierher fehlt in den Hss. In einigen stehen hier die Buchstaben חם, wahrscheinlich für חסר. 2) So auch iEV., p. 98 z. St.; T für וכן יש מזל < ג׳ כ׳. 3) T והשם. 4) So CT; Hss. יועצים. 5) Vgl. MS., 42, pp. 108, 206, 309 f., 354 u. MS. 43, 177. 6) CT למטה; iEV., p. 104, z. St. כי לכל חלק למעלה חלק למטה. 7) N במעלה. MS., 42, pp. 108, 206, 309 f. u. MS., 43, p. 176 f. 8) iEV., p. 107, z. St. קדמונינו ז״ל; T חכמינו ז״ל. Vgl. במדבר רבה פרשה ד׳, סימן א׳ (Ed. Wilna, p. 20). 9) Fehlt CNT; iEV., p. 97, z. St. fehlt א׳ ע״ה. 10) Fehlt C. 11) So auch iEV., p. 97, z. St., T וזו היא; N זאת. 12) Vgl. kK., p. 107, 1 .Z. v. o. 13) CN noch הוא. 14) C עצם. 15) N והוא המנהיגם. 16) N für ח׳ ב׳ bloss הפסו׳. 17) kK., p. 74, 16. Z. v. o. 18) Vgl. B. I, p. 273 f. 19) kK., p. 9, 15. Z. v. o. 20) N הם. 21) N hier die Buchstaben תמ (sic!). 22) Vgl. B. I, p. 30_8 u. ob. p. 84_{19} 23) N חקוק. 24) Fehlt ABM. 25) Fehlt N.

כי ממשלתו בארץ ולא בשמים העליונים, וזה הוא מה שרמז בספר המאזנים.

8. [והנכון[1]) בעיני כי שאל אביך רמז למבינים]. פירוש: כי[2]) הם יודעים שהשם נתן לכל אחד מהשפלים שר אחד מן העליונים[3]) שינהיגו כמו שאמרו רבותינו ז״ל ואין[4]) לך כל עשב ועשב[5]) למטה שאין לו מלאך ברקיע שמכה אותו[6]) ואומר לו גדל[7]), והנה המבינים יגידו לך כי לכל חלק במטה חלק למעלה[8]) ועל כן כתוב אחריו ויגידו לך בהנחל עליון גוים וגו׳ יצב גבולות וגו׳ כי הפסוקים דבקים. [והטעם כמו אשר חָלַק י״י אלהיך (דברים ד׳, י״ט)]. פירוש: זה הוא[9]) בהנחל עליון גוים. [וטעם למספר בני ישראל[10]) כאשר אמרו קדמונינו ז״ל[11]) כי צורת יעקב[12]) חקוקה בכסא הכבוד]. פירוש: כבר ביארתי למעלה[13]) כי השם ית׳ באהבתו[14]) את ישראל צוה[15]) שיתדמו אליו ואל מעשיו ועל כן צום לעשות המשכן כאשר ביארתי במקומו[16]) וכל זה כדי להוציאם מתחת ממשלת הכוכבים לבל יהיה עליהם שר כי אם שר העולם שהוא מיכאל שר הפנים שהוא השכל הפועל כאשר ביארתי[17]), וכל זה עשה לטובתם שיהיו דומים[18]) אל המרכבה כדי שיקבלו כח מהשם בלי אמצעי כמו שהעולם מקבל[19]) ממנו ית׳, ועל כן בתחלה כשברא את האבות בראם על סדר שיהיו דומים אל המרכבה העליונה וכן כתוב העֲמֻסים מני בטן הנְשֻׂאים[20]) מני רחם (ישעיה מ״ו, ג׳). * C 95 b וזה פירוש הענין: ידוע כי השם יתברך הוא אחד מושל על הכל ותחתיו עולם השכל[21]) ואחר כן כסא כבוד[22]) * M 842 b שהוא הגלגל התשיעי, ואחר כן הגלגל[23]) השמיני שיש בו י״ב מזלות, ובדמיון הסדר הנזכר בהם כן מצאנו סדר אבותינו הקדושים כי כאשר כתוב (דברים ו׳, ד) על השם ית׳ י״י אחד בעבור שהוא ראשון לכל ראשון כן כתוב על אברהם בספר יחזקאל (ל״ג, כ״ד) אחד היה אברהם בעבור כי הוא[24]) האב הראשון לישראל בעבודת השם והוא הכריז ייחוד השם לעיני הכל, וכמו שהשם המציא את עולם השכל שהוא דומה ליוצרו ששמו כשם רבו כי שמו בקרבו והוא עומד לנצח * N 182 a כן אברהם הוליד את יצחק שהיה דומה לו כמו שכתב רש״י בפרשת תולדות יצחק (בראשית כ״ה, י״ט). ותחת עולם השכל יש כסא הכבוד שהוא המכרח[25]) כל הגלגלים להתנועע עמו ממזרח למערב, וככה יצחק הוליד את יעקב שהוליד[26]) כל * B 88 a השבטים אל כל המקום אשר יבא שמה[27]) והנה יעקב היה כנגד הכסא אשר[28]) אמר, ותחת הכסא יש י״ב מזלות בגלגל אחד, ונחלקים לד׳ תקופות ולד׳ יתדות ולד׳ יסודות ולד׳ מזגים[29]), וככה יעקב הוליד י״ב שבטים שנתחלקו לד׳ דגלים בד׳ רוחות השמים, ועל זה הרמז אמרו רבותינו ז״ל בברייתא דל״ו מדות

---

1) T הנכון. 2) Fehlt C. 3) N מהעליוני׳. 4) N אין. 5) Fehlt N. 6) Fehlt C. 7) Vgl. Gen. r., Par. 10_7 (Ed. Wilna, p. כ״ו, wo ebenso wie bei Nachmanides zu Gen. 1_{11} für מלאך das Wort מזל steht. 8) N למלאך (sic!). 9) N זהו. 10) N יעקב (sic!). 11) So auch iEV., p. 107, z. St.; T חכמינו ז״ל. 12) So auch iEV., p. 97, z. St. (wo für 32_5 zu lesen ist 32_8); T noch אבינו. 13) Vgl. oben p. 88_{10}. 14) N לאהבתו. 15) CN noch להם. 16) Vgl. B. I, p. 279 u. MS., 42_{205} ff. 17) Vgl. B. I, p. 269 ff. zu Exod. 23_{21} (kK., p. 72, Z. 4 v. u.); p. 300 zu Ex. 33_{12} u. MS., $42_{108, 242}$ u. 43_{177}. 18) N שיתדמו. 19) C יקבל. 20) N העמוסים מני בטן הנשואים. 21) ABM השפל (sic!). 22) CDN הכבוד. 23) CN גלגל. 24) Fehlt N. 25) CN המבריח (sic!). 26) Bis hierher fehlt B, vgl. oben p. 86, Anm. 9. 27) N שם. 28) ABC כאשר, N כאשר אמרתי. 29) AB סוגים (sic!). Vgl. MS., 42_{430}.

בפרשה שביעית כי האבות הם המרכבה[1]), וכן אמרו (בחגיגה דף ג׳, ע״א ובברכות דף ו׳, ע״א) כי עשאם חטיבה אחת בעולם. ויש לשאול למה אמרו צורת יעקב חקוקה[2]) ולא אמרו צורת אברהם או יצחק, והתשובה כי אברהם ויצחק יצא מהם זרע פסול והם ישמעאל ועשו, אבל זרע יעקב כלם כשרים ובהם נודע שם ישראל, ועוד כי יעקב אמר והיה י״י לי לאלהים (בראשית כ״ח, כ״א) יותר מאברהם ויצחק, וכן הכסא יודע כי י״י הוא האלהים כי גם הנקרא י״י[3]) למעלה מהכסא והוא מעמיד הכסא בכח השם. [והוא סוד גדול]. פירוש: כי לא יבין זה כי אם השרידים אשר י״י קורא, ושאר האדם אם[4]) יראו זה אולי ישתבשו בו[5]). [והעד[6]) כי חלק י״י עמו (פסוק ט׳)]. פירוש: מה נכבד העד שהביא, וכבר ביארתיו למעלה, גם בפרשת משפטים (שמות כ״ד, י׳)[7]). 9. [כי בחבל ימודו הארץ]. פירוש: כי כן כתוב בספר עמוס (ז׳, י״ז) ואדמתך בחבל תחלק. 12. [ואין עמו, עם ישראל]. פירוש: אין עם[8]) ישראל מנהיג אחר כי אם השם, כי כלם גם הכיכבים הם אל נכר כנגדו, כי הוא לבדו מספיק להם להנהיגם כטעם י״י בדד ינחנו שהוא תחלת הפסוק. 13. [שהיא * אמצעית כל 3a היישוב]. פירוש: ככר ביארתי זה[9]) בבראשית (א׳, ב׳)[10]). [והטעם רוב הדבש והשמן כי מארץ כנען יובלו כי כן כתוב]. פירוש: כי בני יעקב הובילו מנחה למצרים מעט צרי ומעט דבש (בראשית מ״ג, י״א) ועל השמן כתוב. 27. [הנכון בעיני[11]) שהוא מלשון[12]) תְּגָרָה][13]). פירוש: כמו איש חמה יְגָרֶה מדון (משלי ט״ו, י״ח)[14]). וזה הפסוק שב למה שלמעלה ממנו, ופירושו אמרתי שאפאיהם גם שאשבית זכרם לולי שאני צריך להכעים[15]) את האויב כדי שלא יאמרו ידינו רמה, ויהיה טעם אגור כמו אֲגָרָה כעסו. 29. [אלו היו חכמים שישכילו]. פירוש: על שונאי ישראל אומר כי גם עליהם[16]) אמר לולי כעס אויב גם[17]) פן[18]) ינכרו צרימו (פסוק כ״ז). 35. [וטעם לעת כמו וגם רשע ליום רעה (משלי ט״ז, ד) והוא סוד גדול]. פירוש: ככר ביארתיו בפרשת כי תשא בפסוק וביום פקדי (שמות ל״ב, ל״ד)[19]).

---

[1]) Diese in Perikopen eingeteilte ברייתא דל״ו מדות ist uns heute nicht mehr bekannt, vgl. aber Midr. Gen. r., Par. 47_6 (Ed. Wilna, p. 192) u. Par. 82_6 (Ed. Wilna, p. 308), wo die Stelle mit Anspiel. auf Gen. 17_{22}, 28_{13} u. 35_{13} sich vorfindet. Vgl. auch מ׳ לקח טוב, ed. Buber, zu Gen. 17_{22} u. 35_{13}. [2]) Vgl. Targum Jonathan b. Uziel zu Gen. 28_{12}; b. Ḥûlin, p. 91 b; Gen. r., Par. 68, Ab. 12 (Ed. Wilna, p. קל״ה); Num. r., Par. 4 (Ed. Wilna, p. 20); Echa r. zu 2_2 (Ed. Wilna, p. כ׳), wo im מסורת המדרש noch weitere Stellen angegeben sind. Vgl. auhh מ׳ לקח טוב, ed. Buber, zu Gen. 28_{13}, p. 142. [3]) CN noch הוא. [4]) Fehlt M. [5]) Fehlt N. [6]) N והאות. [7]) Vgl. ob. 88_{10} f. u. B. I, p. 274 f. [8]) N dittographiert. [9]) Fehlt N. [10]) Vgl. B. I, p. 34. [11]) So auch iEV., p. 93, z. St., T hingegen fehlt das Wort. [12]) מ׳ ש׳ fehlt ABCN. [13]) Vgl. Ps. 39_{11} u. Targ. zu Ps. 31_{21}. [14]) Darnach scheint auch iE das Wort אגור (ähnlich wie ibn Ḡanâḥ ס׳ השרשים, s. v. גרה (p. 99) von einer Wurzel גרה und nicht wie Ḥajjug̅ (vgl. כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין, ed. Jastrow, p. 94, Gesenius, HW.[13], s. v. III גור) von einer Wurzel גור abzuleiten. [15]) N להכנים (sic!). [16]) N fehlt von אומר bis hierher. [17]) Fehlt N. [18]) BCM כן. [19]) Vgl.

38. [ויהיו שני שמות]. פירוש: האחד[1] נָסִיךְ על משקל נָזִיר מלשון יין נסיכם[2], והשני נֶסֶךְ על משקל כֶּסֶף מלשון ונסכו יין (ויקרא כ"ג, י"ג)[3]. 39. [ואך את דמכם לנפשותיכם]. פירוש: שכתוב שם (בראשית ט', ה) אֶדְרֹשׁ, ואחר * שהוא[4] הרג עצמו N 133 a ומת[5] מתי ידרוש, אלא מכאן ראיה לחיי העולם הבא, ככה הם אומרים. [וצדקה תהיה לנו (דברים ו', כ"ה)]. פירוש: כי סוף הפסוק הוא לחיותנו[6] כיום הזה, ופירושו שנשוב חיים כמו שאנחנו היום. [ולפי דעתי[7] שהתורה ניתנה לכל]. פירוש: ניתן יכולת ביד כל אדם להתבונן בה[8]. [ודבר העולם[9] הבא לא יבינהו[10] כל אדם]. פירוש: רבים הם לומדי התורה, אבל מעט הם * היודעים סוד חיי העולם הבא. [ושכר העולם הבא A 147 a תלוי בדבר הנשמה]. פירוש: ואיננו[11] מזומן לגוף האדם, כי הגוף ישוב עפר[12] על[13] הארץ כשהיה. [והנה הוא חלף עבודת הלב]. פירוש: אותו השכר[14] הניתן לנשמה בעולם הבא הוא[15] בעבור מה שעבד לבו את השם לא בעבור המצות המעשיות כי הם אינם[16] תכלית עבודת השם רק הם סולם לעלות אל המצות השכליות שהם אהבת השם ודבקת[17] הנפש בו, ואם לא יהיה האיש שלם במדות[18] המעשיות לא יוכל להיות שלם בשכליות. [ועבודתו להתבונן מעשה[19] השם]. פירוש: כמו שרמזו רבותינו ז"ל דע מאין באת ולאן[20] אתה הולך וכו' (אבות ג', א'), כי אם ישתדל ללמוד עד שידע מעשה השם יחכם ויעמוד בסוד י"י, וחכמינו ז"ל ביארו זה היטב במדרש משלי בפסוק * משלי שלמה בן חכם ישמח אב ובפסוקים שאחריו (משלי י', א' ועוד)[21]. M 843 b [והנה גם[22] התורה ביארה למשכיל דבר עץ החיים]. פירוש: הוצרך לאמר „גם"[23] בעבור כי הוא[24] רמז * כאן רמזים לפרש איזה הוא[25] דרך חיי[26] הנשמה C 96 a בעולם הבא, כי הדרך הזה[27] היא החכמה[28], ועל כן חזר ואמר מה צורך שאני אבאר[29] לך זה כי הנה גם התורה ביארה אותו וממנה תוכל להבין האמת מלבד הסודות שרמזתי לך, כי הכתוב אומר[30] על התורה שהיא * החכמה עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' B 88 b (משלי ג', י"ח), ומתוך החכמה ידבק האדם[31] בשם ויחיה לעולם כמלאכי השם. [והנה יש כח[32] לנצח הכרובים]. פירוש: כבר רמז בבראשית (ג' כ"ד)[33] ובפרשת תרומה (שמות כ"ה, ז')[34], כי הכרובים הוא רמז לצורות[35] הגלגל השמיני ולשבעת המשרתים[36].

B. I, p. 298 $_{16}$ ff. MS., 42 $_{353}$ b. 1) N האחת. 2) So auch Gesenius, HW.[13], s. v. נסיך. Wenn Steuernagel, Deuteronomium [in Nowacks HKzAT], (p. 120), an unserer Stelle יין נסיכם in נסכם 'י ändern will, weil נסיך sonst nicht vorkommt, so hat er eben Stellen, wie Jos. 13 $_{21}$, Ez. 32 $_{30}$, Micha 5 $_{4}$ (pl. cstr. נסיכי), Ps. 83 $_{12}$ u. Dan. 11 $_{8}$ (pl. cstr. m. suff.) נסיכמו übersehen. 3) Vgl. Gesenius, a. a. O., s. v. נֶסֶךְ. 4) Fehlt N. 5) Fehlt N. 6) N להחיותנו. 7) N דעת. 8) Vgl. zu dieser u. den folgenden Stellen Rosin in MS., 42, Seite 452 f. 9) ABC עולם. 10) ABCNiEV., p. 103, z. St. יבִיננו. 11) N ואינו. 12) Fehlt ABCN. 13) N אל. 14) N שכר. 15) Fehlt N. 16) N für כ' ה' א' < מהם אינן. 17) N ודביקת. 18) N במצות. 19) N במעשה. 20) CMN ולאין. 21) Vgl. Ed. Buber, p. 64 f. 22) ABC noch כן. 23) N כן. 24) Fehlt N. 25) N אי זהו. 26) Fehlt N. 27) ABCN לזה. 28) Vgl. iE zu Koh. 7 $_{12}$ u. MS., 42 $_{453}$. 29) N שביאר לך. 30) N אמ'. 31) ABC אדם. 32) Fehlt M (sic!). 33) Vgl. B. I, p. 58 $_{18}$. 34) Vgl. B. I, p. 278 $_{12}$ ff. 35) C לצורת. 36) Vgl. MS., 42, Seite 205 f.

והודיענו עתה כי האדם בחכמתו[1]) יוכל להדבק בשם ולצאת מתחת ממשלת הכוכבים. ובבראשית (ג׳, כ״ד[2]) ביארתי גם זה. [והסוד אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי[3]) יקחני סלה (תהלים מ״ט, ט״ז)]. פירוש: כי[4]) גם אחר זה אמר[5]) כי אחר[6]) שאמר הכתוב ויקר פדיון נפשם (שם פסוק ט׳) אמר אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול, ופירושו זה כי כשישפיע השם[7]) מטובו על נפש האדם יוכל האדם להשכיל ולהדבק בשם ועל כן אמר[8]) תחלה הודיעני נא את דרכיך (שמות ל״ג, י״ג) ואחר כן ואדעך[9]) כמו שרמז הוא בפרשת כי תשא (שם[10]), וכן אמרו חכמי המחקר, וזה הרמז יורה כי הדבר תלוי בשם[11]) להשפיע תחלה על האדם ואז יצא שכלו לפועל כדרך שהנבואה באה אל האדם, כי לא תבא להם בעת שירצו רק בעת שתנתן להם * F. 38 b מן השמים. [ואחר כן ואחר[12]) כבוד תקחני (תהלים ע״ג, כ״ד)]. פירוש: אחר שתחכם נשמתי אז תדבק בנשמה העליונה שהיא עולם השכל. [והמשכיל יבין]. פירוש: בהיות האיש משכיל יוכל להגיע לזאת המעלה, כי השכל וידיעה[13]) הם חפץ השם, והמשכילים יזהירו ויחיו לעולם. וכבר[14]) הודעתיך[15]) כי לא יגיע למעלה[16]) השכל עד שיהיה שלם במדות המעשיות[17]), והוצרך הוא להעלימו בעבור הפתאים שלא יבינוהו, כי יתכן שיאמרו למה נטרח ונעשה המצות המעשיות[18]) הואיל ואינם התכלית, מוטב שנאכל[19]) ונשתה ונשמח ונמלא כל רצוננו, ויבינו הם בזה הפך האמת, על כן הסתיר דבריו[20]).

43. [הרנינו גוים עמו, * A. 47 b אז ישבחוהו כאשר יקום[21]) השם דמם]. פירוש: כשיראו[22]) הגוים כי * M. 144 a השם נוקם דם עבדיו שהם עמו ישבחו[23]) את עמו ישראל בעבור שהאמינו באלהי אמת ולא טעו באלילים כשאר הגוים[24]). [וה״א העד הנאמן[25])]. פירוש[26]): בסוף מלת אדמה יש ה״א והוא סימן הנקבה. [ותחתיו הת״ו]. פירוש: במלת אדמתו. [והם יכפרו על ארץ ישראל בעבור הדם ששופך בה]. פירוש: כי אחר שכתוב כי דם עבדיו יקום משמע כי גם באדמה יעשה משפט שיחריבנה בעבור שפצתה את פיה לקחת את דמי עבדיו על כן הוצרך לאמר כי עמו יכפרה בעדה[27]).

וזאת הברכה.

לג. 2. [כי שלשה הרים הם סמוכים]. פירוש: אלה דברי הגאון[28]). [וטעם זה סיני פירשתיו במקומו]. פירוש: במזמור יקום אלהים (תהלים ס״ח, ט׳) אמר זה סיני הטעם רעשה הארץ[29]) כאשר רעש הר סיני ביום מתן תורה לפני השם, ור׳ משה

---

1) N וחכמתו. 2) Vgl. B. I, p. 63 f. 3) Fehlt N. 4) Fehlt ABCN. 5) M אומר. 6) כי א׳ fehlt N. 7) Fehlt N. 8) Fehlt AC. 9) N noch בשם. 10) Vgl. B. I, p. 303 f. 11) Fehlt ABCN. 12) T für die letzten 2 Wörter וכן אחר. 13) B CN וידוע, M וידיע. 14) N וכבוד (sic!). 15) Vgl. oben p. 91 $_{13}$ f. 16) ACN למעלת, D במעלות. 17) Bis hierher reicht D mit folgendem Kolophon: אמר המלקט מכאן ואילך חסר הפירוש מחמת שקצת מהן נקרע בכפליו וקצת מהן אכלו עש ושלט בהן הרקבון, חבל על דאבדין ולא משתכחין תמורה כיוצא בהן. 18) M fehlt v. והוצרך bis hierher infolge Homoioteleuton. 19) M שאכל (sic!). 20) Vgl. zu diesem Verse die Ausführungen in MS., 42 $_{452}$ f. 21) M ינקום. 22) N כשיראוהו. 23) M ישבחוהו. 24) N גוים. 25) C נאמן. 26) N zweimal פי׳. 27) ABC יכפרו בעדם. 28) Vgl. B. I, p. 136 $_{20}$ ff. 29) N ארץ.

אמר כי זה סיני טעמו הנה זה סיני[1]) עַד בעמוד הכבוד עליו, וטעם[2]) אלהי ישראל כי בעבור ישראל ירד האלהים[3]) על הר סיני עכ״ד. 21. [כמו וספֻן בארז][4]). פירוש: פסוק הוא במלכים (א׳ ז׳, ז׳) בבנין הבית, וטעמו מכוסה בקורות ארזים[5]). [גדולי האמורי]. פירוש: סיחון ועוג. 27. [והעד ויהי בשלם סוכו (תהלים ע״ו, ג׳)]. פירוש: כי סוף הפסוק הוא ומעונתו בציון, והטעם כפול, והנה סוכו כמו ומעונתו. [וטעם ראשית ואחרית כנגד הנבראים]. פירוש: כי[6]) הקדמות[7]) תלוי בזמן והזמן תלוי בתנועת הגלגלים, והוא מקרה, ואחר שהשם ברא הגלגלים איך יפול על השם מקרה תנועת[8]) הגלגלים, וידוע כי לא יפול על השם מקרה כלל, רק הכתוב אומר על השם קדמון ואחרון כמנהג[9]) האדם להבין השומעים. 29. [תדרוך[10]) מדרך כף רגל בדבר גבעון[11])]. פירוש: בספר יהושע (י׳) מפורש שהשלימה[12]) עיר * גבעון עם יהושע, N 184 a ועל כן נקבצו חמשת מלכי האמורי להלחם עליה, ובא יהושע ותפשם במערה וכתוב שם (י׳, כ״ד—כ״ה) ויהי כהוציאם את * המלכים האלה אל יהושע ויקרא יהושע אל כל C 96 b איש ישראל ויאמר אל קציני אנשי המלחמה ההלכוא[13]) אתו קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה[14]) ויקרבו וישימו את רגליהם על צואריהם, והארכתי כל זה בעבור כי יש ספרים שכתוב בהם בדבר גדעון, וטעות הוא כי אין שם כלום מזה.

לד. 8. [כעבור כבוד משה]. פירוש: בעבור כי יש בדרש[15]) שעשו כן בעבור שאהרן היה מטיל שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו[16]).

סליק סליק ספר זה שמו צפנת פענח.

---

1) N noch עד. 2) M והטעם. 3) ABC אלהים. 4) N בארץ (sic!). 5) So auch ibn Ǧanâḥ, s. v. ספן (p. 345). 6) ABCN noch יש. 7) N קדמות. 8) BM תנועות. 9) N כי מנהג. 10) T noch כמו. 11) T כדברי גדעון. 12) M שהשלימו. 13) N ההולכיי. 14) In B fehlt hier ein Blatt, doch ist das Fehlende von fremder Hand zugeschrieben. A, welche B folgt, fehlt von hier bis zum Schlusse. Am Ende von A findet sich folgendes Kolophon: אמר הקונה הספר הזה מאת מעתיקו מכ״י ישן נושן מכאן ואילך סר הפירוש מחמת שנקרע וקצת אכלו עש, וכן בשמונה שיטין בהקדמת הספר, ואני העתקתים מספר מרגליות טובה שיש בו כמו קצור מספר זה בשם אהל יוסף. 15) B für יש בד׳ > שמשה דרש (sic!). 16) Vgl. אבות דר׳ נתן, ed. Schächter, Kap. 12; Raschî u. מדרש אגדה, ed. Buber, zu Num. 20 $_{29}$ (p. קכ״ו, Anm. כ׳, wo auch noch weitere Stellen angegeben sind). C hat folgendes Kolophon: ברוך י״י לעולם אמן ואמן, תם ונשלם תהלה לאל עולם und von späterer Hand noch zugeschrieben איש נ״י תאו״ע. N hat folgendes: ברוך י״י לעולם אמן ואמן וברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה וחלקי המחוקק יהי ספון עם מצדיקי הרבים לעולם ועד חזק ונתחזק ולעולם לא יוזק. Ueber Sinn und Zusammenstellung solcher Epigraphe, vgl. Steinschneider, Vorl. über die Kunde hebr. Hss. u. s. w. [XIX. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen], Lpz. 1897, 47 f.

DATE DUE

DEMCO 38-297

Duke University Libraries
D02466782Z